T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE ÖLDÜRÜLEN ŞEYHÜLİSLÂMLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSMAİL KATGI

GAZİANTEP
TEMMUZ - 2011

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE ÖLDÜRÜLEN ŞEYHÜLİSLÂMLAR

İSMAİL KATGI

Tez Savunma Tarihi: 01/07/2011

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Yrd. Doç. Dr. Ahmet AĞIR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/~~Doktora~~ tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Doç. Dr. Bilgehan PAMUK
Tarih ABD Başkanı

Bu tez tarafımca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/~~Doktora~~ tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:	İmzası
Yrd. Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR	
Doç. Dr. Hilmi BAYRAKTAR	
Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim YAKAR	

ÖZET

OSMANLI DEVLETİ'NDE ÖLDÜRÜLEN ŞEYHÜLİSLÂMLAR

KATGI, İsmail
Yüksek Lisans Tezi, Tarih A.B.D.
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR
Haziran 2011, 458 sayfa

Diğer Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de henüz kuruluş aşamasında dini meselelerin çözümü amacıyla müftüler görevlendirilmiş ve zaman içinde başkentteki baş-müftü "şeyhülislâm" olarak anılmaya başlanmıştır. Bürokratik bir müessese olarak II. Murad döneminde ihdas edilmiş olduğu düşünülen Şeyhülislâmlık, ulemâ sınıfının en üst mercii olarak devlet ve toplum yaşamında önemli bir nüfûz ve etkinliğe sahip olmuş; özellikle Zenbilli Ali Efendi, Kemalpaşazade ve Ebussuud Efendi dönemlerinde önemli bir nüfûz kazanmıştır. Ancak 17. yüzyıl ile birlikte ilmiye teşkilatındaki bozulmalar şeyhülislâmlık kurumunu da olumsuz etkilemiş; şeyhülislâmlar, kuruluş misyonlarının dışına çıkarak ve giderek siyasete müdahil bir konum alarak, kurumun yozlaşmasına zemin hazırlamışlardır. Bu durum onların sık sık azledilmelerine ve hatta katledilmelerine sebep olmuştur. Osmanlı devletinde ulemâ sınıfının "siyaseten katl"den bağışık olmasına rağmen bu zümrenin en üst mercii olan ve gerek devlet idaresinde ve gerekse toplum yaşamında müstesna bir mevkiye sahip olan şeyhülislâmların katledilmesi oldukça ilginç bir durum arz etmektedir. İslâm hukuku devlet başkanına ölüm cezasına hükmetmek yetkisini tanımıştır. Osmanlı padişahları ise örfî tasarruflarına dayanarak bu yetkiyi fazlasıyla kullanmışlar ve çoğu zaman da ulemânın fetvâsına başvurmuşlardır. Padişahın siyaseten katle dair pek çok sebebi vardır; özellikle siyasal suçlar bunun içerisine girmektedir. Osmanlı Devleti'nin tek ve mutlak hakimi olan padişahın meşruiyetini sorgulamak ya da onu tahttan indirmeye teşebbüs etmek açık bir siyaseten katl sebebidir. Maktûl şeyhülislâmların da bu tür bir girişim sonucu katledildikleri görülecektir. Osmanlı devletinde padişahın emriyle katledilmiş üç şeyhülislam vardır. Bunlardan Ahîzade Hüseyin Efendi (ö. 1634) IV. Murad zamanında, Hocazâde Mes'ud Efendi (ö. 1656) IV. Mehmed zamanında ve Feyzullah Efendi (ö. 1703) III. Ahmed zamanında padişahın fermanı ile katledilmişlerdir. Ahizâde Hüseyin Efendi ve Hocazâde Mes'ud Efendi padişahı hal' edecekleri suçlamasıyla, Feyzullâh Efendi ise daha çok padişah üzerindeki nüfuzunu kendiçıkarlarınak kullandığı için katledilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Şeyhülislâm, siyâseten katl, Ahîzâde Hüseyin Efendi, Hocazâde Mes'ud Efendi, Seyyid Feyzullâh Efendi

ABSTRACT

MURDERED "SHAİKH AL-İSLAMS" İN THE OTOMAN EMPIRE

KATGI, İsmail
M. A. Thesis, Department of Historia
Supervisor: Assist. Yrd. Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR
June 2011, 458 pages

As there was in other Turkish-Islamic states, for the solution of the religious matters in Ottoman Empire, muftis were employed and gradually the head-mufti who was in the capital city was called as Shaykh al-Islam. The institution of Shaykh al-Islam which is thought to have been estabished during the reign of Murad 2nd as a bureaucratic institution , as the highest authority of the Ulema class, the Shaykh al-Islams had a significant influence and activity over the state and the society and this institution gained a significant influence especially with Zenbilli Ali Efendi, Kemalpaşazade ve Ebussuud Efendi. However, in the 17th century, the detoriation of İlmiye organization had a negative impact over the instituition of Shaykh al-Islam; the Shaykh al-Islams got out of their aim of foundation by intervening in politics, therefore they caused the degeneration of the institution. This situation resulted in their frequent dismissal and even their murders. In the Ottoman Empire although the Ulema class is out of political-slay, the murder of Shaykh al-Islams who had a significant influence over both the state and society as the highest authority of the Ulema Class supplies a reasonably interesting situation. Islamic law gave the president the authority to rule the death penalty. The Ottoman sultans used their power highly as based on their savings of customs and applied to the fatwas of the scholars. The sultans had many reasons over the politically slay; this includes especially the political crimes. The attempts of dethrone and to question the legitimacy of the sultan of the Ottoman Empire who is the absolute ruler of the state are the clear causes of 'politically-slay'. It is clear to see that the victim Shaykh al-Islams were killed as a result of such a venture. In the Ottoman Empire, there are three Shaykh al-Islams who were killed with the order of the Sultans. For example: Ahîzade Hüseyin Efendi (1634) during the reign of IV. Murad, Hocazâde Mes'ud Efendi (1656) during the reign of IV. Mehmed and Feyzullah Efendi (1703) during the reign of III. Ahmed were killed with the ordinance of the sultan. Ahizâde Hüseyin Efendi and Hocazâde Mes'ud Efendi were killed with the crime of 'Padişah-ı hal' and Feyzullâh Efendi was killed because of the misuse of his influence over the sultan.

Key Words: Ottoman Empire, Shaikh al-İslam, siyaseten katl, Ahizâde Hüseyin Efendi, Hocazâde Mes'ud Efendi, Seyyid Feyzullâh Efendi

ÖNSÖZ

Şeyhülislâmlık, Osmanlı devletinin köklü ve itibarlı kurumlarından biridir. Ulema sınıfının başı olarak devlet ve toplum nezdinde önemli bir nüfûza sahip olan şeyhülislamların katledilmesi oldukça önemli bir araştırma konusudur. Osmanlı Devleti'nde ulemâ sınıfı siyaset (ölüm) cezasından bağışık olmasına rağmen, 17. yüzyıl içinde iki ve 18. yüzyılın hemen başında bir şeyhülislâm olmak üzere toplam üç şeyhülislam katledimiştir. Bu çalışma şeyhülislamların katledilmesinin arkaplanında yatan sebeplerin araştırılması ve ortaya konulması amacını taşımaktadır. Bu çalışma ile 17. yüzyılda Osmanlı devletinin iç durumu ve özellikle de "din" ve "siyaset" ilişkisi bakımından ulema sınıfının içinde bulunduğu durum ortaya konulacaktır. Bunun için ilk etapta şeyhülislâmlık kurumunun devlet idâresindeki rolü ve ilmiye sınıfındaki bozulmalar ile şeyhülislamların siyasetle iştigalleri incelenmiştir. Daha sonra siyaseten katl kurumunun hukuki mahiyeti ve Türk hukuk tarihindeki yeri ortaya konulmuştur. Son olarak katledilmiş üç şeyhülislâmın hayat hikayeleri ve katledilmelerinin arka planındaki etkenler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

"Şeyhülislâm katli"ne dair ciddi bir çalışmanın yapılmamış olması, bizi bu yönde bir adım atmaya sevketmiştir. Üzerinde çalıştığımız konu üzerinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yapılmış 1958 tarihli bir mezuniyet tezi dışında müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Konuyla doğrudan ya da dolaylı olarak yapılmış küçük çaplı bu eser dışında meseleyi derli toplu ele alan ve inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır.

Çalışmalarım sırasında desteklerini yanımda hissettiğim aileme, kitaplarını inceleme fırsatı tanıyan İltem Sahaf'a, Arapça tercümelerde yardımlarını esirgemeyen Alanya Anadolu İmam-Hatip Lisesi Arapça öğretmenleri Süleyman Erbay ve Hamide Aygül'e ve kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan tüm hocalarıma teşekkür ederim. Son olarak çalışmam boyunca gereken desteği tarafımdan esirgemeyen danışmanım Sn. Yrd. Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR'e teşekkür borçluyum.

İsmail KATGI

GAZİANTEP-2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET …….. i
ABSTRACT…….. ii
ÖNSÖZ……. iii
İÇİNDEKİLER……. iv
KISALTMALAR……. xi

GİRİŞ……. 1-77
I. ÇALIŞMANIN AMACI, KAPSAMI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI…… 1
1.1. Amaç……..... 1
1.2. Kapsam……..... 2
1.3. Yöntem…….. 3
1.4. Kaynaklar…….. 3

II. KATLEDİLMİŞ ŞEYHÜLİSLÂMLAR AÇISINDAN ŞEYHÜLİSLÂMLIK KURUMU VE SİYASET……. 8
2.1. Osmanlı Devlet İdaresinde Şeyhülislamlık Kurumu'nun Yeri Ve Önemi..... 8
2.2. Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Ve Siyaset……. 21

III. KATLEDİLMİŞ ŞEYHÜLİSLAMLAR AÇISINDAN SİYASETEN KATL VE ULEMA SINIFININ KATLİ…… 28
3.1. "Siyaseten Katl"in Tanımı, Hukuki Maiyeti Ve Uygulaması……..... 28
3.2. Osmanlı Toplumsal Yapısı Ve Ulema Sınıfının "Siyaseten Katl" Karşısındaki Statüsü…….. 50
3.2.1. Hanedan Mensuparının Siyaseten Katli…… 50
3.2.2. Reaya Sınıfının Siyaseten Katli……..... 58
3.2.3. Ulema Dışındaki Yönetenler Sınıfının (Askerilerin) Siyaseten Katli…….. 59
3.2.4. Ulema Sınıfının Siyaseten Katli……..... 61
3.2.5. Osmanlı Devleti'nde Ulema Katli Uygulamaları……. 65

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NDE KATLEDİLMİŞ İLK ŞEYHÜLİSLÂM AHÎZÂDE HÜSEYİN EFENDİ

1.1. AHİZADE HÜSEYİN EFENDİ'NİN KATLİNE KADAR IV. MURAD DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NİN İÇ DURUMU…….. 72
1.2. GENEL OLARAK HAYATI, AİLE ÇEVRESİ, ŞAHSİYETİ VE KARİYERİ… 78
1.2.1. Hayatı……. 78
1.2.2. Ailesi……..... 79
1.2.3. Şahsiyeti……. 85
1.2.4. İlmi/ Edebi Kişiliği Ve Eserleri……..... 86
1.2.4.1. Çukur Medrese……..... 87
1.2.4.2. Şüheda Camii…… 87
1.2.4.3. Ahizade Hüseyin Efendi'nin Şairliği Ve Şiirlerinden Örnekler……... 88
1.2.5. Kariyeri…….. 90
1.2.5.1. Müderrisliği…….. 90
1.2.5.2. Kadılığı…… 91
1.2.5.3. Kazaskerliği……. 92
1.2.5.4. Şeyhülislâmlığı……..... 95

1.3. AHİZADE HÜSEYİN EFENDİ'NİN SİYASİ FAALİYETLERİ……..... 96
1.3.1. IV. Murad Dönemi Sipahi İsyanları Ve Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin Girişimleri……..... 97
1.3.1.1. İlk Sipahi İsyanı Ve Ahizade Hüseyin Efendi'nin Şeyhülislamlığa Getirilmesi…….. 98
1.3.1.2. İkinci Sipahi İsyanı Ve Ahizade Hüseyin Efendi'nin Girişimleri…….. 101
1.3.1.3. Vezir-i Azam Recep Paşa'nın Katli Ve Padişahın Otoriteyi Eline Alması…… 104
1.3.1.4. Sinan Paşa Köşkü Divanı Ve Ahizade Hüseyin Efendi'nin Zorbaların Tenkili Yolundaki Girişimleri……... 106
1.3.1.5. Ahizade Hüseyin Efendi'nin Tütün Yasağına Dair Fetvası……. 112

1.4. ŞEYHÜLİSLAM AHİZÂDE HÜSEYİN EFENDİ'NİN KATLEDİLMESİ..... 113
1.4.1. İznik Kadısının Asılması Ve Ahizade Hüseyin Efendi'nin Tepkisi..... 113
1.4.2. İznik Kadısı'nın Asılmasına Ulema Tepkisi Ve Hüseyin Efendi'nin Katli……..... 118
1.4.3. Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin Katlinin Yankıları……..... 128

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NDE KATLEDİLEN İKİNCİ ŞEYHÜLİSLÂM HOCAZÂDE MES'UD EFENDİ

1.1. HOCAZADE MES'UD EFENDI'NIN KATLİNE KADAR IV. MEHMED DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NİN İÇ DURUMU ……...…….. 132
1.2. HOCAZADE MES'UD EFENDI'NIN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE KARİYERİ… 138
1.2.1. Hayatı……. 138
1.2.2. Ailesi…….. 139
1.2.3. Şahsiyeti……. 142
1.2.4. İlmi Kişiliği……..... 144
1.2.5. Kariyeri…….. 146
1.2.5.1. Müderrisliği……..... 147
1.2.5.2. Kadılığı…….. 147
1.2.5.3. Anadolu Kazaskerliği……. 149
1.2.5.4. Rumeli Kazaskerliği…….. 154
1.2.5.5. İkinci Anadolu Kazaskerliği…….. 155

1.3. HOCAZÂDE MES'UD EFENDİ'NIN DEVLET RİCALİYLE İLİŞKİSİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ……... 155
1.3.1. Hocazade Mes'ud Efendi Ve Müfti Ebu Said Efendi……..... 157
1.3.2. Hocazade Mes'ud Efendi Ve Rumeli Kazaskeri Hanefi Efendi…….. 159
1.3.3. Hocazade Mes'ud Efendi Ve Karaçelebizade Abdülaziz Efendi……. 159
1.3.4. Hocazade Mes'ud Efendi Ve Gürcü Mehmed Paşa……. 160
1.3.4.1. Hocazade Mes'ud Efendi'nin Gürcü Mehmed Paşa'nın Azl Ve Tarhoncu Ahmed Paşa'nın Tayinindeki Rolü……. 167
1.3.5. Ahmed Paşa'nın Şeyhülislam Ebu Said İle İttifak Ederek Hocazâde Mes'ud

Efendi'nin Azlini Sağlaması ……. 176

1.4. HOCAZÂDE MES'UD EFENDI'NIN ŞEYHÜLİSLÂMLIĞA GETİRİLMESİ, FAALİYETLERİ VE KATLİ……... 181

1.4.1. Çınar Vak'ası Ve Mes'ud Efendi'nin Şeyhülislamlığa Getirilmesi..... 181

1.4.2. Şeyhülislam Hocazade Mes'ud Efendi'nin Siyasi Faaliyetleri…….. 186

1.4.2.1. Meydan Ağalarının Tenkilinde Hocazade Mes'ud Efendi'nin Rolü…….. 187

1.4.2.2. Bir Takım Tayin, Azl Ve Katl Olaylarında Mes'ud Efendi'nin Rolü..……..... 191

1.4.2.3. Boynuyaralı Mehmed Paşa'nın Sadrazamlığa Getirilmesinde Mes'ud Efendi'nin Rolü……..... 196

1.4.2.4. Mes'ud Efendi'nin Boynuyaralı Mehmed Paşa'yı Azl Ettirmek İstemesi……. 198

1.4.3. Şeyhülislam Hocazâde Mes'ud Efendi'nin Katledilmesi…….. 201

1.4.3.1. Hocazade Mes'ud Efendi'nin Padişahı Hal' Teşebbüsü, Azl Ve Nefyi.. 201

1.4.3.2. Şeyhülislam Hocazade Mes'ud Efendi'nin Katledilmesi…… 205

1.4.3.3. Hocazade Mes'ud Efendi'nin Katli Hususunda Bazı Görüş Ve Değerlendirmeler…… 210

1.4.3.4. Hocazade Mes'ud Efendi'nin Katli Sonrası Konjonktür: Köprülü Mehmed Paşa'nın Vezir-i Azamlığa Getirilmesi..... 216

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NDE KATLEDİLMİŞ SON ŞEYHÜLİSLÂM SEYYİD FEYZULLÂH EFENDİ

1.1. SULTAN MUSTAFA VE SEYYİD FEYZULLAH EFENDİ …..... 219

1.2. GENEL ÇERÇEVESİYLE HAYATI, AİLESİ, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ…… 230

1.2.1. Hayatı Ve İlk Eğitimi……. 230

1.2.1.1. Feyzullah Efendi Ve Hocası Vani Mehmed Efendi…….. 233

1.2.2. Ailesi…….. 236

1.2.2.1. Babası……... 236

1.2.2.2. Annesi…….. 236

1.2.2.3. Babaannesi/ Anneannesi……. 237
1.2.2.4. Eşleri…… 238
1.2.2.5. Kardeşleri……. 238
1.2.2.6. Oğulları/Kızları Ve Torunları…….. 239
1.2.2.7. Damatları…….. 248
1.2.3. Şahsiyeti……. 252
1.2.4. İlmi Kişiliği……..... 254
1.2.5. Eserleri……... 256
1.2.5.1. İlmi Eserleri……. 256
1.2.5.2. Hayrat Eserleri……. 258
1.2.5.3. Feyzullah Efendi'nin Edebi/Sanatsal Kişiliği: Şairliği Ve Hattatlığı …… 260
1.2.6. Kariyeri…… 261
1.2.6.1. Müderrisliği Ve Padişah Hocalığı……..... 261
1.2.6.2. Kadılığı…….. 266
1.2.6.3. Nakibuleşraflığı……..... 267
1.2.6.4. Şeyhülislamlığı…….. 268
1.2.6.4.1. Birinci Şeyhülislamlığı……. 268
1.2.6.4.2. İkinci Şeyhülislamlığı……..... 275

1.3. FEYZULLAH EFENDİ'NİN SİYASİ VE İDARİ FAALİYETLERİ……. 276
1.3.1. Mali İşlere Müdahalesi Ve Servet Ediniciliği……..... 280
1.3.2. Başlıca Tayin, Azl Ve Katl Olaylarında Söz Sahibi Olması…….. 283
1.3.3. Seyyid Feyzullah Efendi'nin Diğer Devlet Ricaliyle İlişkisi……. 286
1.3.3.1. Çorlulu Ali Paşa…… 287
1.3.3.2. Sürmeli Ali Paşa……... 287
1.3.3.3. Elmas Mehmed Paşa……..... 289
1.3.3.4. Amcazade Hüseyin Paşa…….. 289
1.3.3.5. Daltaban Mustafa Paşa……. 394
1.3.3.6. Rami Mehmed Paşa……. 311

1.4. EDİRNE VAK'ASI VE SEYYİD FEYZULLAH EFENDİ'NİN ROLÜ…..... 315

1.4.1. Edirne Vak'asının Sebepleri……... 315
1.4.1.1. Daltaban Mustafa Paşa'nın Katlinin Kamuoyundaki Yankısı….. 319
1.4.1.2. Edirne'nin Başkent Olacağı Yolundaki Söylentiler……... 322
1.4.1.3. Karlofça Sonrası Konjonktür: İstanbul Halkının Tepkisi…….. 326
1.4.1.4. Kapıkullarının Tepkisi……... 328
1.4.1.5. Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin Faaliyetleri…..... 329
1.4.2. İSYAN'IN BAŞLAMASI, BÜYÜMESİ VE SONUÇLANMASI……. 337
1.4.2.1. Rami Mehmed Paşa'nın Cebeci İsyanı'nındaki Rolü Ve Girişimleri……..... 337
1.4.2.2. Gürcistan Meselesi Ve Cebecilerin Birikmiş Maaşlarını Alamadıkları Bahanesiyle Ayaklanmaları..... 340
1.4.2.3. Kaymakam Abdullah Paşa'nın İsyanı Bastırmaktaki Başarısızlığı Ve Kaçması…….. 341
1.4.2.4. Ayaklanmanın Genişlemesi Ve Asilerin İstanbul'da Hakim Olması…….. 349
1.4.2.5. Asilerin Gayr-i Resmi Tayinleri…… 351
1.4.2.6. Asilerin Edirne'ye Padişahı İstanbul'a Çağıran Bir Mahzar Göndermeleri…… 353
1.4.2.7. Ayaklanmanın Edirne'de Duyulması……. 354
1.4.2.8. Feyzullah Efendi Ve Oğullarının Azl Ve Sürgün Etmesi……... 356
1.4.2.9. Asilerin Hazırlıklarını Tamamlamaları Ve Edirne'ye Hareketleri.. 365
1.4.2.10. Padişahın Asileri Tenkil Etmek Üzere Bazı Tedbirler Alması……..... 367
1.4.2.11. Asilerin Edirne'ye Hareketi……..... 370
1.4.2.12. Asilerin Sultan Mustafa'nın Yerine Şehzade Ahmed'i Tahta Çıkarmaları……. 374
1.4.2.13. İmparatorluk Ordusunun Asilere İlhakı Ve İsyanın Sonuçlanması…… 377

1.5. ŞEYHÜLİSLÂM FEYZULLÂH EFENDİ'NİN KATLEDİLMESİ……. 384
1.5.1. Sultan III. Ahmed'in Cülusu Ve İlk İcraatları……..... 385
1.5.2. Seyyid Feyzullah Efendi'nin Katli…… 388
1.5.3. Oğlu Fethullah Efendi'nin Katli Ve Diğer Oğullarının Nefyi…….. 395

1.5.4. Feyzullah Efendi'nin Mallarının Müsaderesi……... 396
1.5.5. Feyzullah Efendi'nin Katli Hususunda Bazı Görüş Ve Değerlendirmeler… 397
1.5.6. Edirne Vak'ası Sonrası Konjonktür: Sultan III. Ahmed'in İdare'yi Eline Alma Yolundaki Girişimleri Ve Asilerin Tenkili……..... 403

SONUÇ…….. 411
KAYNAKÇA……..... 416
EKLER…….. 431
ÖZ-GEÇMİŞ……. 458

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
a. mlf.	Aynı müellif
AÜİFD	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
edt.	Editör
Dn.	Dipnot
H.	Hicri
haz.	Hazırlayan
İA	İslam Ansiklopedisi
İÜEFTD	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
Krş.	Karşılaştır
M.	Miladi
M. E. B.	Milli Eğitim Bakanlığı
MSGSÜ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
OT	Osmanlı Tarihi
Ö.	Ölümü
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
S.	Sayı
Sad.	Sadeleştiren
TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
trc.	Tercüme
t.y.	Tarihi yok
vd.	Ve devamında
vdl.	Ve diğerleri
yay.	Yayınevi
Yay. haz.	Yayına hazırlayan

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN AMACI, KAPSAMI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

1.1. AMAÇ

Osmanlı devlet idâresinde önemli bir yere sahip olan "Şeyhülislâmlık Kurumu", 16. yüzyıldan itibaren önem kazanmaya başlamış ve onların bu nüfûzu sonraki dönemlerde artarak devam etmiştir. Devlet yönetimindeki bu etkisine rağmen 1634'te Hüseyin Efendi, 1656'da Mes'ud Efendi ve 1703'te Feyzullah Efendi padişahların emri ile yani "siyâseten" öldürülmüştür. İnceleyeceğimiz üç şeyhülislâm örneğinde de olduğu üzere, ulemâ mensuplarının ve ulemâ sınıfının başı konumundaki şeyhülislâmların katledilmesi, klâsik dönem boyunca görülmemiş bir olaydır. Bu durum özellikle 16. yüzyıla kadar padişahların, diğer bir ifadeyle merkezi otoritenin yönetimdeki güç ve meşruiyetini koruduğu şeklinde açıklanabilir. Nitekim klâsik dönemin siyasi, idari ve sosyo-ekonomik yapısı itibariyle merkezi otorite padişahın kontrolünde olmuştur. Dolayısıyla bu süreç boyunca ulemâ sınıfının ya da şeyhülislâmların görev ve sorumluluklarının sınırları belirlenmiş ve bu sınırın ilgili şahıslarca ihlal edilmemesine büyük gayret gösterilmiştir. Osmanlı devletinde siyâsi, idâri,iktisadi ve içtimai yapıdaki bozulmalar, kaçınılmaz olarak ilmiye teşkilâtı ve ulemâ sınıfındaki bozulmayı da beraberinde getirecektir. Nihayet ulemâ sınıfındaki bozulma emareleri ile bu sınıfın siyasetle ilişkileri arasında doğru orantı kurulabilir. Ulemâ sınıfının devlet işlerine müdahale etmeleri ve onların saray çevreleri ya da kapıkulları ile zaman zaman menfaatlerine göre değişen işbirlikleri, Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâmların katledilmesi meselesinin arka plânını oluşturmaktadır. Ayrıca padişahların bunlara oldukça fazla kıymet vermeleri ve bunları icraatlarında serbest bırakmaları da katl sebepleri arasında yer almaktadır. Bu hususiyet din adamlarının siyasetten uzak durmaları yolundaki günümüz düşüncesi ile çelişmesi açısından da manidardır.

"Osmanlı Devleti'nde Öldürülen Şeyhülislâmlar" başlıklı bu çalışmanın amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıl konjonktüründe din-devlet ilişkisi çerçevesinden hareketle "siyâseten katl"e maruz kalmış üç şeyhülislâmın hayatları ve faaliyetlerini incelemektir. Bu konunun daha önce toplu olarak ele alınmamış olması[1], bizi böyle bir çalışmayı yapmaya sevk eden nedenlerden biridir.

Özellikle 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren nüfuzlarını artıran şeyhülislâmların 17. yüzyıldan itibaren giderek devlet işlerine müdahale etmeye başladıkları; bunun ve diğer sebeplerin bir sonucu olarak "siyâseten" cezalandırılmaları, çalışmanın ana perspektifini teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma ile Osmanlı idâresinde ve padişahlar üzerinde nüfûzları had safhaya ulaşmış şeyhülislâmların, bu güçlerine rağmen katledilme gerekçeleri araştırılacaktır.

1.2. KAPSAM

Osmanlı devletinde şeyhülislamların katlini incelemek için dönemin siyasi, hukuki, mali ve sosyokültürel şartlarının iyi tetkik edilmesi gerekmektedir. Bunun için katledilmiş her üç şeyhülislam için giriş maiyetinde olmak üzere "şeyhülislâmlık" ve "siyâseten katl" kurumları irdelenmiştir. Şeyhülislâmlık kurumunun her ne kadar Divan-ı Hümayun üyesi olmasa da bir devlet memurluğu olarak örgütlenmesi ve devlet idâresindeki yeri belirlenmişse de, özellikle zayıf ve otoritesini yitirmiş padişahlar döneminde belirgin bir şekilde siyâsal alana kaymış oldukları ifade edilmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak şeyhülislâmların sık sık azl edilmeleri hatta katledilmeleri de görülmüştür ki bu durum da kurumun ne derece siyâsallaştığı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Aynı bölümde "Siyâseten Katl" kurumuna da yer verilmiştir. Burada özellikle de padişahın bir şeyhülislâmı bile katl edebilecek yetkiye sahip olduğu ve ulemâ sınıfının ölüm cezasından muaf olmasına rağmen bu kaidenin zaman zaman nasıl ihlâl edildiği de ilgimizi çeken hususiyetlerdir.

Çalışmanın bundan sonraki üç bölümünde, sırasıyla Ahizâde Hüseyin Efendi, Hocazâde Mes'ud Efendi ve Feyzullah Efendi'nin hayatları, şahsiyetleri, kariyerleri ve özellikle siyasi faaliyetleri incelenerek katledilmelerinin arka planında yatan amiller belirlenmeye çalışılmıştır. Sultan IV. Murad dönemine kadar da bir şeyhülislâm katli vukua gelmediği bilgisinden hareketle Osmanlı padişahlarının, meşruiyetlerine ve devletin güç ve devamlılığına halel gelmesi durumunda bir şeyhülislâmı katletmek gücüne sahip oldukları burada ifade edilmelidir. Bu yüzden katledilmiş bu şeyhülislâmların hayat hikayeleri, kariyerleri ve devlet yönetimindeki faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

---

[1] Bu konuda 1958 tarihli bir mezuniyet tezi yapılmıştır. Bu çalışmaya ileride temas edilecektir.

1.3. YÖNTEM

Çalışmaya ilk olarak geniş bir literatür taraması yapılarak başlanmıştır. Konu ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgisi olan ve kaynak değeri olan eserler incelenmiş ve birinci elden kaynaklara öncelik verilmiştir. Şeyhülislâm katlinin meydana geldiği dönemi anlatan muasır kaynaklar başlıca referans aldığımız eserlerdir. Bu eserlerin boşlukları da iknci ve üçüncü elden kaynaklarla doldurulmaya çalışılmıştır. Referans alınan kaynaklara bazen aynen alınmak suretiyle bazen de özetlenerek atıfta bulunulmuş, atıflar klasik dipnot sistemi yoluyla sayfa altında gösterilmiştir. Tezin yazımında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tez yazım klavuzu esas alınmıştır. Önemine binaen bazı terimlerin anlamları da dipnot yoluyla verilmeye çalışılmıştır.

1.4. KAYNAKLAR

Osmanlı devleti altı asır gibi büyük bir zaman diliminde pek çok farklı etnik ve dini kimliği bünyesinde barındıran, tarihin en büyük devletlerinden biridir. Bu bakımdan resmi ya da gayriresmi olsun Osmanlı Tarihi her zaman ilgiyi üzerine çekmiştir. Gerek çağdaş eserler gerekse modern dönem çalışmaları ile yerli ve yabancı pek çok araştırmacı, gözlemci ya da vakanüvis, Osmanlı devletinin siyasi, askeri, idari, hukuki, mali ve toplumsal yapısına dair eserler vücuda getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâmların katline dair müstakil bir çalışma mevcut değildir. Katledilmiş üç şeyhülislâm için ayrı ayrı kısa hacimli yazılar neşredilmişse de şeyhülislâm katli bir bütünlük içinde irdelenmemiştir. Bayhan Kırmız'a ait 1958 tarihli bir mezuniyet tezi[2] ise oldukça kısa hacimli ve yüzeysel olup, teferruata girilmemiştir. Referans aldığımız ana kaynaklardan başlıcaları Na'ima'nın Ravzatü'l Hüseyn Fi Hülasati Ahbari'l- Hafikayn kısaca *Na'imâ Tarihi*[3], Katip Çelebi'nin *Fezleke Tarihi*[4], Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin *Ravzatü'l-*

[2] KIRMIZ, Bayhan (1958), *Osmanlı Tarihinde Maktul Şeyhülislamlar*, İÜEF Mezuniyet Tezi, İstanbul

[3] Bkz. (2007), *Tarih-i Na'ima* (*Ravzatü'l- Hüseyn fi- Hulasati Ahbari'l-Hafikayn*), I-IV, haz. Mehmet İpşirli, TTK yay., Ankara, Na'ima Tarihi'nin, Ahizade Hüseyin Efendi ve özellikle Hocazâde Mes'ud Efendi'nin faaliyetleri ve diğer devlet ricali ile ilişkileri açısından temal refreans kaynağımız olduğunu belirtmek gerektir. Ayrıca çalışmasının sonuna eklenmiş olan "Feyzullah Efendi Vak'ası" adlı ayrı bir risalesi Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin sebep olduğu *Edirne Vak'ası* için de önemli bir kaynak olma özelliğini sürdürmektedir. Nitekim tarihçi Na'ima, şeyhülislamın olaydaki olaydaki rolünün büyüklüğünden dolayı vaka ile ilgili olarak kaleme aldığı müstakil risalesine *Feyzullah Efendi Vak'ası* adını vermiştir. KÖPRÜLÜ, Orhan Fuad, (1993) "Feyzullah Edendi", **İA**, C.IV, MEB yay., İstanbul, s. 600, Krş. *Tarih-i Na'ima*, (2007) IV, 1858-1893

[4] Bu eser Babinger'in en büyük Osmanlı tarihçisi olarak nitelendirdiği (*A.g.e.*, s. 215) Katip Çelebi'nin, hayatının son birkaç yılı içinde kaleme almış olduğu tarihî bir eser olup 1591 yılından

Ebrar Zeyli[5], *Raşid Tarihi*[6], Silahdar Mehmed Ağa'nın *Tarihi*[7] ve *Nusretname*'si[8], Defterdar Mehmed Paşa'nın *Zübde-i Vekaiyat*'ı[9], *Ananim Osmanlı Tarihi*[10],

---

başlamakta ve 1655 yılına kadar gelen Osmanlı tarihini kapsamaktadır. Senelere göre tertip edilmiş olan eserde sene sonlarında yer alan "vefeyât"larda o yıl içinde hayatı sona ermiş bulunan ilim ve siyaset adamlarının biyografileri verilmiştir. Bkz. (2007), *Fezleke Tarihi Tahlil Ve Metin*, I-III, haz. Zeynep Aycibin, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, s. 217, Krş. Babinger (2000), 224-7, Günümüzde çok fazla *Fezleke* nüshasının var olması, eserin yazıldığı andan itibaren rağbet gördüğünün işaretidir. Eser 17. asra yönelik çalışma yapan günümüz araştırıcıları tarafından da sıklıkla kullanılmaktadır. *A.g.e.*, s. 218, Babinger, "Bu zaman için çok geniş ve değerli bir kaynaktır" der. Bkz. *A.g.e*., s. 221, Fezleke, Ahizâde Hüseyin Efendi'nin hayatı ve görevleri ile katledilmesi hususunda teferruat vermezse de bizim için ana kaynaklar grubuna girmektedir.

[5] KARAÇELEBİZADE Abdülaziz Efendi (2003) *Ravzatü'l Ebrar Zeyli,* haz. Nevzat Kaya, TTK yay., Ankara, Krş. Babinger (2000), 224-7, 17. yüzyıl ortalarında, 1648-1658 yıllarını kapsayan dönem için birinci elden kaynak olan bu eserin müellifi, her ne kadar çağdaşı Ahizade Hüseyin Efendi'nin katlinden bahsetmezse de, yine çağdaşlarından Hocazade Mes'ud Efendi'nin şahsiyeti, faaliyetleri ve katli olayına dair kısmen ve fakat önemli bilgiler verir. Bizzat olayların içerisinde olması nedeniyle kendi müşahadelerine yer vermesi ve olaylara şahit olanlardan bilgiler alması eserin değerini ortaya koymaktadır. (*A.g.e.*, s. LXXV)

[6] Mehmed Raşid İstanbul'da doğmuş, burada tahsil görmüş ve 1714'de vakanüvis tayin edilmiştir. 1721'de Halep kadılığına tayin edilmiş 7 yıl bu görevde kaldıktan sonra Mekke Mollalığı payesiyle İran'a elçi, 1730'da da İstanbul kadılığına atanmıştır. 1730'da azledilmiş 1734'de Anadolu Kazaskeri olmuş bir sene sonra da ölmüştür. Mehmed Raşid, daha çok *Raşid Tarihi* adıyla bilinen ve 1660'dan 1721'e kadar gelen bir Osmanlı tarihi yazmıştır. Bu eser *Naima Tarihi*'nin bir devamıdır ve o zaman için en değerli kaynaklardandır Babinger (2000), 294, Köprülü, Silahdar'ın Nusretnamesi'nin Raşid Efendi'ye mehaz olduğunu belirtmektedir. Ancak Raşid Nusretname'de zikredilen bazı hadiselerin tarihlerini yanlış iktibas ettiği gibi, bir çok vak'ayı da atlamıştır. Bkz. Köprülü (1993), 600

[7] "Feyzullah Efendi" ve "Edirne Vak'ası" için yararlandığımız ana kaynaklarımızdan belki de en önemlisidir. Silahdar Mehmed Ağa'nın *Silahdar Tarihi* adlı eserini doğrudan kullanmak imakanımız olmadığı için Mustafa N. Özön tarafından yayımlanan *XVII. Asır Saray Hayat*ı adlı çalışması esas alınmıştır. Bkz. *Silahdar Tarihi: XVII. Asır Saray Hayatı*, haz. Mustafa Nihat Özön, Akba Kitabevi, t.y.

[8] Bkz. *Nuretname*, C. I/Fasikül-1 (1962), C.I/Fasikül-2 (1963), C.I/Fasikül-3 (1964), C.II/Fasikül-1 (1966), C.II/Fasikül-2 (1969), sad. İsmet Parmaksızoğlu, MEB yay., İstanbul, ise Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan iki cilt beş fasiküllden ibaret olup 1695-1721 tarihleri arasını anlatır. Bu eser Silahdar Mehmed Ağa'nın, Katip Çelebi'nin *Fezleke-i Tevarih-i Ali Osman* adlı eserine zeyl olarak yazdığı ve *Zeyl-i Fezleke* ismini verdiği tarihinin ikinci bölümüdür. Eseri sadeleştiren Parmaksızoğlu'nun ifadesiyle bu eser 17. yüzyıl sonları ile 18. yüzyılın ilk çeyreği için pek kıymetli ve önemli bir yer tutmaktadır. (*A.g.e.*, I/ III, s. I vd., Krş. Babinger (2000), 278) Bizim açımızdan Feyzullah Efendi'nin faaliyetleri ve ailesi ile Edirne Vak'ası eseri önemli kılan başlıca hususlardır. Bu eserin Edirne Vak'ası için birinci elden kaynak olduğunu bir kez daha ifade etmek gerektir. Köprülü (1993) 600, Silahdar, "olayları apaçık ve iyice belirterek anlatabilmek için kalemimizi bu kadar yorduğumuz bu ayaklanma" diyerek, Edirne Vak'asına ne kadar ehemmiyet verdiğini ifade etmektedir. *A.g.e.*, s. 156

[9] Bu eser Defterdar Mehmet Paşa'nın tarihçi Abdi Paşa'nın kroniğine bir ekleme olarak yazdığı Osmanlı tarihidir. Hicrî 1067 den 1116 yılına kadar olan vak'aları kronolojik şekilde sıralayan el yazması bir eserdir ve Abdülkadir Özcan tarafından yayınlanmıştır. Mehmed Paşa Edirne Olayı sırasında padişahla beraber Edirne'dedir. Bu açıdan gelişmelerin tanığı olarak Feyzullah Efendi ve *Edirne Vak'asın*ı gayet ayrıntılı olarak anlatmaktadır. DEFTERDAR, Sarı Mehmed Paşa (1995) *Zübde-i Vekaiyat*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK yay., Ankara, s. XVIII, Krş. Babinger (2000), 272

[10] *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000) haz. Abdülkadir Özcan, TTK yay., Ankara, 1688-1704 yılları arasındaki olayları ihtiva eden yazarı meçhul bir Osmanlı kroniğidir. Sultan II. Süleyman devri olaylarına kısmen değinen bu eser III. Ahmed dönemi başlarına kadar gelir. Bu eserin özellikle Feyzullah Efendi ve *Edirne Vak'ası* için önemli bir yere sahip olduğu belirtilmelidir ki kroniğin üçte biri bu olaya ayrılmıştır. Bizzat olaylara şahit olan müellif Feyzullah Efendi'nin aşırı menfaat düşkünü olduğu belirtmiş ve onun evlad ve akrabaları ile yakın çevresine mansıp ve mülk dağıtmasını eleştirmiştir.(*A.g.e.*, XIX)

Müminzade Seyyid Ahmed Hasib Efendi'nin *Ravzatü'l- Kübera*'sı[11], Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi'nin *Mür'i't- Tevarih'i*[12] şeklinde sıralanabilir.

Seyyid Feyzullah Efendi'nin hayatına dair bilgi veren kaynakların en önemlisi 1701 yılında bizzat kendisinin yazdığı ifade edilen hal tercümesidir. Tezimizde Feyzullah Efendi'nin hayatını ele alırken bu eserden özellikle istifade ettik.[13] Bunun dışında *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*[14], Andreasyan'ın Ermeni Müverrih Balat'lı Georg'un bir eserinden hareketle yayımlanan makalesi[15], Bayrı'nın Tarih Dünyası'nda yayımlanan kısa yazısı[16], Orhan F. Köprülü'nün İslam Ansiklöpedisi'nde neşrettiği Feyzullah Efendi maddesi, Mesud Okumuş[17], Tayşi[18], Abdülkadir Özcan'ın bazı makaleleri[19], Abou El-Haj ve

---

[11] MÜ'MINZADE Seyyid Ahmed Hasib Efendi, **(**2003) *Ravzatü'l Kübera*, Haz. Mesut Aydıner, TTK yay., Ankara, Babinger Ahmed Hasib ve Silk ül- le'al ve Dergahname adlı eserlerine işaret etmekle birlikte Ravzatü'l- Kübera'dan bahsetmez. Bkz. *A.g.e.*, s. 312-3, Feyzullah Efendi ve Edirne Vak'ası kısımları için diğer önemli bir kaynak da Aslında *Hadikatü'l-Vüzera*'ya zeyl olarak yazılan bu eser doğrudan doğruya Edirne Vak'asını anlatmıştır. *A.g.e.*, XXVII, ÖZCAN, Abdülkadir, (1994) "Edirne Vak'ası", **DİA**, X, TDV yay., İstanbul, s. 446, Müminzade'nin eseri, onun Feyzullah Efendi'nin oğlu Seyyid Mustafa Efendi ile sürgün yeri Bursa ve şeyhülislamlığı sırasında da İstanbul'da olmak üzere kırk sene beraberliğinden dolayı Feyzullah Efendi ailesi ve döneminin olayları için oldukça önemli bir kaynak değeri taşımaktadır.(*A.g.e.*, XVIII, XL) Eserin üçüncü bölümünde Edirne Vak'asının başlangıcından sonuna kadar yaşanan olayları anlatan müellif, dördüncü bölümde Feyzullah Efendi hakkında çeşitli uzunluklarda manzumeler ve evlad u iyali hakkında bahisler vardır. Bu bölüm kaynak değeri açısından oldukça önemlidir. Genel hava itibariyle Feyzullah Efendi taraftarı olan Müminzade ayrıca onu eleştirmekten de kaçınmamaktadır. Sonuç bölümünde ise Feyzullah Efendi'nin başına gelenler manevi cepheden ele alınmakta ve Feyzullah Efendi'nin kerametleri ve atasının Şemzi Tebrizi olduğu beyan edilerek ferağ kaydıyla sona ermektedir.(*A.g.e.*, XXXII)

[12] Bkz. (2009) *Şem'danizade Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mir'üt- Tevarih Adlı Eserinin (180b-345a) Tahlil Ve Tenkidi Metni*, haz. Mustafa Öksüz, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, XXXIV, Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi'nin eserinin 180b-345a varakları arası kısmıdır. Eser Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışıyla başlamakta ve Patrona İsyanı'nı öncesinde sona ermektedir. Bu eserden kaynak değerinin olmadığı yollu eleştirilere rağmen oldukça istifade ettik. Nitekim 18. yüzyılın başlarında doğmuş olduğu tahmin edilen Fındıklılı, II. Süleyman devri faslında Eğriboz olaylarını anlatırken o savaşta bulunan gazilerden duyduklarını tarih kitaplarında yazılanlara eklemiştir. Bu da bize II. Süleyman sonrası devirlerin kıymeti havi orijinal bilgiler içerebileceğini göstermektedir. Bu sebepten II. Süleyman devri sonrası olaylarından Feyzullah Efendi ve Edirne Olayı için önemli bir kaynak olduğu inancındayız.

[13] TÜREK, Ahmet, DERİN, Fahri Ç., "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", **İÜEFTD**, S. 23, (İstanbul, Mart-1969), ss. 205-218, S. 24, (İstanbul, Mart-1970), ss. 69-92, Bursalı Mehmet Tahir Feyzullah Efendi'nin hal tercimesini kendisinin yazdığını belirtmektedir. Bkz. (2000) *Osmanlı Müellifleri*, I, Ankara, s. 394, Ayrıca bkz. DERİN, Fahri Ç., (1959) "Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin Nesebi Hakkında Bir Risale", **İÜEFTD**, C.X/14, İstanbul, ss. 97-104

[14] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu* (2009), Notlandıran ve Önsöz: M.R. Arunova- F.S. Oreşko, çev. İbrahim Allahverdi, Yay. Haz. İlyas Kamalov, Yeditepe yay., İstanbul

[15] ANDREASYAN, Hrand D., (1960) "Balatlı Georg'a Göre Edirne Vak'ası", **İÜEFTD**, C. XI/15, İstanbul, ss. 47-64, Babinger bu eserden bahsetmez. Bkz. Babinger (2000), 312-3

[16] BAYRI, Mehmet Halit (1951) "Halk Edebiyatında Edirne Vak'ası", **Tarih Dünyası**, III/23, İstanbul, ss. 959-960, 992, Köprülü adı geçen müellifin Ülkü Mecmuasının Nisan 1947'deki sayısında yayımlanan bir çalışmasına atıfta bulunmuş ve bu eserden "Edirne Vak'asının halk arasında da derin akisler meydana getirdiğini göstermesi itibariyle şayan-ı dikkattir" demektedir. Bkz. A.g.m., s. 600

[17] OKUMUŞ, Mesud, (2006) "Erzurum'lu Şeyhülislam Feyzullah Efendi Ve Osmanlı İlim Hayatı'ndaki Yeri", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Düşüncesi Tarihinde Erzurum Sempozyumu**, Erzurum

Meseryev'in[20] eserleri de bu hususta başlıca kaynaklardır. Doğrudan doğruya Edirne Vak'asını anlatan daha ayrıntılı eserlerden biri de Şefik Mehmet Efendi tarafından yazılmış olan *Şefikname*'dir. Edirne Vak'asını anlatan bu eserin dili oldukça ağır ve ağdalıdır.[21]

Bunlar dışında dönem vekayiini anlatan pek çok eserde istediğimiz bilgileri bulamadık. Nitekim gerek Ahizâde Hüseyin Efendi gerekse Hocazâde Mes'ud Efendi dönemlerini içine alan önemli kaynaklardan olan *Solakzade Tarihi*, konumuz için yeterli bilgileri içermemektedir.[22] Solakzade padişahın tütün için talep ettiği fetvayı vermekle pek çok kimsenin katledilmesinden dolayı Ahizâde'yi suçlamıştır. Aynı dönem vakalarını anlatan Mehmed Halife'nin *Tarih-i Gılmani* adlı eserinde ise şeyhülislâmların katline dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık.[23] Mehmed Halife, bizzat tanık olduğu bu dönemi özet halinde anlatmış ve Ahizâde ya da Mes'ud Efendi'nin katledilmelerine dair herhangi bir malumat vermemiş, sadece isim vermeden Mes'ud Efendi'nin "Meydan Ağaları"nın tedip edilmesindeki rolüne kısaca değinmiştir.

Eserini Sultan IV. Murad dönemi ile tamamlayan İbrahim Peçevi[24] de Ahizâde'den çok sathi olarak bahsetmiş ve detay vermemiştir. Peçevi Ahizâde'nin, asilerin dağıtılması için sadrazamlık sarayındaki toplantısındaki düşüncelerini ve olaylar nedeniyle Cuma namazının kılınmasını bile göz ardı ettiğini kaydetmekle birlikte Ahizâde'nin katledilmesine dair hiçbir teferruat vermemektedir. Bundan dolayı gerek Solakzade ve Mehmed Halife ve gerekse Peçevi'nin- hatta biraz önce ismi zikredilen Katip Çelebi'nin- eserlerinde şeyhülislâm katllerine dair teferruat vermemeleri bizim açımızdan oldukça şanssızlıktır. Bunlar dışında sürekli olarak

---

[18] TAYŞİ, Mehmet Serhan, (1983) "Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Ve Fevziyye Medresesi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 23, İstanbul, ss. 9-100, a. mlf. (1995) "Feyzullah Efendi", **DİA**, XII, TDV yay., İstanbul, ss. 527-8

[19] Bkz. (1987) "Daltaban Mustafa Paşa", İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı, XIII, İstanbul, ss. 299-334, (1994b) "Daltaban Mustafa Paşa", **DİA**, X, TDV yay., İstanbul, (1994a) "Edirne Vak'ası", **DİA**, X, TDV yay., İstanbul, ss. 445-6

[20] ABOU-EL-HAJ, Rıfa'at Ali (1984) *1703 Rebellion and Structure Of The Ottoman Politicks*, İstanbul, MESERVEY, Sabra Follet (1966) *Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Michigan

[21] Babinger (2000), 264-5, ŞEFİK EFENDİ, *Şefikname*: *1115 Senesinde Zuhura Gelen Edirne Vak'asının Tarihi*, Tasvir-i Efkar Gazete Hanesinde Tab' Olunmuştur), Ramazan 1282

[22] SOLAKZADE, Mehmet Hemdemi (1989), *Solakzade Tarihi*, II, haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara

[23] MEHMET HALİFE, (1976) *Tarih-i Gılmani*, haz. Kamil Su, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, İstanbul

[24] PEÇEVİ, İbrahim Efendi, (1992) *Peçevi Tarihi*, I-II, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı yay., Ankara

sarayda ve padişahın yanında bulunduğu için, devlet ve saltanat haberlerini çok yakından takip eden ve bizzat olaylara şahid Abdi Paşa[25] ve yine Sultan Mehmed dönemi vekayiini anlatan İsazâde Abdullah[26] da Hocazâde Mes'ud Efendi'nin hayatı ve katline dair teferruat vermemektedir. Yine, İstanbul'da bulunmuş yabancı devlet mensuplarının gözlem ve seyahat raporlarını içeren eserler de bu konuda tatmin edici bilgileri ihtiva etmemektedir. Mesela IV. Mehmed döneminde İstanbul'da bulunan Ricaut eserinde, "şeyhülislamlar çok ender olarak idam edilirler"[27] demekte ve fakat ne Ahizâde ne de Hocazâde'den bahsetmektedir. 2 Aralık 1655 tarihinde İstanbul'a gelen ve 30 Ağustos 1656 tarihine kadar dokuz ay burada kalan Fransız seyyah Jean Thevenot[28] ise isim vermeden Ahizâde'nin katli hususunda kısa bir anekdot vermektedir. Thevenot Hocazâde Mes'ud Efendi'den de çok sathi olarak bahsetmekte ve teferruat vermemektedir.

Çalışmamızda şeyhülislâmların biyografilerinden oluşan eserlerden de istifade edilmiştir. Bunlardan Müstakimzâde Süleyman Saadeddin[29], Ahmed Rif'at[30], Mehmed Süreyya[31], Ahmet Refik[32] ve Abdulkadir Altınsu'nun[33] eserleri ilk zikredeceğimiz eserlerdir. Ancak gerek Ahmet Refik ve gerekse Altınsu'nun kaleme aldığı şeyhülislâm monografileri yüzeysel kalmış ve derinlemesine incelenmemiştir. Veli Ertan[34] ise benzeri bir eserinde maktul şeyhülislamlara yer vermemiştir. Osmanlı alimleri üzerine çalışanlar için önemli bir kaynak özelliği taşıyan ve Taşköprülüzade'nin *Şakayıku'n- Numaniyye* adlı eserine zeyl olarak yazılmış eserlerden dolaylı da olsa faydalanmış olduğumuzu da belirtmek gerekmektedir.[35] Bunların yanı sıra Hammer, Jorga, Kantemir, Danişmend, Uzunçarşılı, Aksun, Shaw vdl. gibi müelliflerin genel Osmanlı tarihlerinden de istifade edildiğini belirtmek gerekmektedir.

---

[25] Bkz. (2008), *Vekayiname*, haz. Fahri ç. Derin, Çamlıca yay., İstanbul, XXIV vd.
[26] Bkz. (1996), *Tarih-i İsa-zade*, haz. Ziya Yılmazer, İstanbul Fetih Cemiyeti yay., İstanbul
[27] RİCAUT, (1996) *Türklerin Siyasi Düsturları*, çev. M. Reşat Uzmen, Milliyet yay., İstanbul, s. 121
[28] THEVENOT, Jean, (1978) *1655-1656' da Türkiye*, çev. Nuray Yıldız, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul
[29] MÜSTAKIMZADE Süleyman Saadeddin, (1978) *Devhat'ül- Meşayih***,** Çağrı yay., İstanbul
[30] Ahmed Rif'at b. İsmail (1283), *Devhat'ün- Nükeba*, İstanbul
[31] MEHMET SÜREYYA, (1996) *Sicil-i Osmani*, C. II, III, IV, (Haz.) Nuri Akbayar, TVYY-Kültür Bakanlığı Ortak Yayını, İstanbul
[32] ALTINAY, Ahmet Refik (1998), "Osmanlı Şeyhülislamlarının Teracim-i Ahvali", **İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı Ve Şeyhülislamlar**, (haz.), Seyit Ali Kahraman vdl., İşaret y., İstanbul, s. 283-532
[33] ALTINSU, Abdülkadir (1972), *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara
[34] Bkz. ERTAN, Veli (1969), *Tarihte Meşihat Makamı İlmiye Sınıfı Ve Meşhur Şeyhülislamlar*, Bahar yay., İstanbul
[35] Mesela Bkz. Şeyhi Mehmed Efendi, (1989) *Şakayıkü'n- Numaniyye Zeyilleri Ve Vekayiü'l- Fudala*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul

II. KATLEDİLMİŞ ŞEYHÜLİSLÂMLAR AÇISINDAN "ŞEYHÜLİSLÂMLIK KURUMU" VE "SİYASET"

2.1. Osmanlı Devlet İdaresinde Şeyhülislamlık Kurumu'nun Yeri Ve Önemi

Tarihi bir olgu veya olay incelenirken öncelikle meselenin tarihi arka planı ortaya konulmalıdır. Nitekim "Şeyhülislâmların Katli" mevzuunu incelerken de öncelikle Osmanlı Devleti'nde "Şeyhülislâmlık Kurumu"nun statüsü ve "Siyaset" ile ilişkisinin ortaya konulması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bunun için öncelikli olarak Osmanlı devletinde ilmiye teşkilatı ve bu teşkilatın başı olarak şeyhülislamlık hususu incelenmelidir.[36] Fakat burada kurumsal bir irdelemeden ziyade şeyhülislamlık kurumunun siyaset ile ilişkisi incelenmiştir. Diğer bir ifadeyle şeyhülislam katlinin arka planında yatan başlıca nedeninin, kurumun siyasallaşması olduğu tezi savunulmuştur.

Osmanlı devleti tarih boyunca kurulmuş en büyük Türk-İslam devletidir. Kuruluş sürecinden İstanbul'un fethine ve bu tarihten Sultan I. Süleyman'ın saltanatının sona erdiği 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan süreçte, Osmanlı devletini niteleyen temel argümanlar devletin askeri bir temelden yükseldiği ve tarımsal üretim sistemi içinde genişlemesini sürdürdüğüdür. Ancak Osmanlı devletinin diğer bir özelliği de, yönetimin padişahın mutlak hakimiyeti ile birlikte dini[37] (teokratik) ya da yarı dini (nim-teokrasi)[38] bir idare tarzına sahip olmasıdır. Bu durum yönetim mekanizması ve bu mekanizmayı oluşturan bürokratik örgütlenmenin de, bu iki cihetten teşekkül ettiği gerçeğini gözler önüne sermektedir. Nitekim padişah dışında, devletten maaş alan siyasi, idari, askeri ve mali yönetimin temsilcileri olan "kul bürokrasisi" ile din ve hukuk yötetimimin temsilcileri olan "din bürokrasisi" birbirini dengeleyecek bir biçimde örgütlenmiştir. Nitekim gerek vezir-i

---

[36] Osmanlı kurumsal yapısını yönetim ve din olmak üzere iki sacayağı üzerinde inceleyen Lybyer de, Osmanlı kurumsal tarihinin araştırılması için din kurumun incelenmesinin zorunluluğuna işaret etmektedir. Bkz. LYBYER, Albert Howe, (2000) *Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, çev. Seçkin Cılızoğlu, Sarmal yay., İstanbul, s. 183, Benzer bir düşünce için Bkz. DURSUN, Davut, (1992) *Osmanlı Devleti'nde Siyaset Ve Din*, 2. Baskı, İşaret yay., İstanbul

[37] Hazerfen Hüseyin Efendi'nin ifadesi ile "din asıl devlet onun fer'idir.", Bkz. (1998) *Telhisü'l-Beyan Fi Kavanin-i Ali Osman*, (haz.) Sevim İlgürel, TTK yay., Ankara, s. 197

[38] Bkz. ARSAL, Sadri Maksudi, (1999) "Teokratik Devlet Ve Laik Devlet", **Tanzimat**, I, MEB yay., İstanbul, ss. 59-95, Dursun, *a.g.e.*, (1992), 24, 46-52

azam gerekse şeyhülislamın padişahlık makamının iki ayrı kanadını temsil ettiği ve bu iki makamın reisinin padişah olduğu da unutulmamalıdır.[39]

Din bürokrasisinden, o dönemin en önemli eğitim kurumlarından olan medreselerde yetişmek ve buradan mezun olarak yükselmek suretiyle çeşitli dini ve hukuki görevlerde bulunan ulema sınıfı kastedilmektedir. Din bürokrasisi ya da ilmiye sınıfı müderris, müftü, kadı, kadıasker şeyhülislamdan oluşmaktadır. Şeyhülislamlık her ne kadar dönem dönem inişli çıkışlı bir durum arzetse de, devletin kuruluşundan çöküş sürecine kadar mevcudiyetini korumuş ve önemli bir fonksiyona sahip olmuş bir müessesedir.[40] Bu yönüyle tarihte ilk kez Osmanlı siyasi ve idari sisteminde "şeyhülislam" unvanı resmilik kazanmış ve şeyhülislam başkanlığında dini ve idari bir örgütlenmeye gidilmiştir. [41]

Menşe'i Hz. Muhammeddönemine kadar götürülen müftilik[42], bu andan itibaren bütün Müslüman devletlerde mevcudiyeti zorunlu olmuş bir kurumdur.[43] Osmanlı öncesi sürec göz önüne alındığında şeyhülislâm tabirinin bir şeref unvanı olduğu ve devletin resmi bir kurumundan çok sembolik bir mahiyet taşıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim şeyhülislâmlık kurumu İslamiyet'i kabul etmiş bütün Türk devletlerinde[44] dini ve hukuki meselelerin çözümü için ihdas edilmiş ve fakat Osmanlı devletine kadar resmi bir devlet müessesesi mahiyetini almamıştır.[45] Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde de bu konumunu devam ettirmiş, dönemin siyasi, idari ve ilmi konjonktürü gereği bürokratik bir kurum olmaktan çok toplumsal bir başvuru makamı olarak kalmıştır. Ancak sınırların genişlemesi ve idari yapının olgunlaşma aşamasına girmesi ile birlikte, devletin ciddi bir müesseseleşme[46] ihtiyacı

---

[39] "Şeyhülislam ruhani, vezir-i azam dünyevi" sahayı temsil eder. D'OHSSON, M. de M., *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf Ve Adetler*, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., s. 108

[40] Uzunçarşılı *OT*, IV, 449 vd., HALAÇOĞLU, Yusuf (2007) *XIV. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı*, TTK yay., Ankara, s. 148 vd.

[41] Dursun (1992), 231, Lybyer (2000), 190-7, Schacht (1977), 98, SAKAOĞLU, Necdet, "19. Yüzyılda Şeyhülislamlık", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklöpedisi**, C. I, İletişim yay., İstanbul, s. 263 vd.

[42] Pakalın (2004) II, 599

[43] SCHACHT, Joseph, (1977) *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener, A.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., Ankara, s. 83

[44] Mesela Hindistan'da kurulmuş Türk devleti olan Delhi Türk Sultanlığı'nda da dini işlerle ilgilenen en yüksek görevli olarak şeyhülislamlığın varlığına şahit olmaktayız. Ancak bunların yetkileri pek geniş değildi. Bkz. KORTEL, S. Haluk, (2006) *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, TTK yay., Ankara, s. 271 vd.

[45] YURDAYDIN, Hüseyin Gazi, (2009) *Düşünce Ve Bilim Tarihi* (1300-1600), **Türkiye Tarihi**, II, haz. Sina Akşin, Cem yay., İstanbul, s. 211, MANTRAN, Robert, (1990) *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul,* I, TTK yay., Ankara, s. 118, ÇADIRCI, Musa, (1997) *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı*, TTK yay., 2. Baskı, Ankara, s. 91

[46] Bkz. EROĞLU, Haldun, (2006) *Osmanlılar Yönetim Ve Strateji*, Gökkubbe yay., İstanbul, s. 13-36, KARATEPE, Şükrü, (2004) *Osmanlı Siyasi Kurumları* (Klasik Dönem), İz y., İstanbul, s. 81-164

duyması şeyhülislamlık kurumunu da doğrudan etkilemiş ve özellikle İstanbul'un fethinden itibaren şeyhülislâmlık, belirli bir görev ve fonksiyon taşıyan devlet kurumu haline gelmiştir.[47]

Osmanlı padişahları ülkelerinde İslam hukukunu uygulayan ve fakat günün şartlarına göre İslam hukukuna vakıf olacak kadar yeterli fıkıh bilgisine de sahip değillerdi. Bu yüzden ilk dönemlerden itibaren ulema sınıfı ile istişare etmişler ve onlardan fetva almışlardır. Daha sonra bu istişare ve fetva işlevi resmileştirilmiş ve devlet işlerinin, en azından doğrudan iktidarla ilgisi olmayan kamusal düzenleme ve faaliyetlerin şeriata uygunluğunu sormak üzere yüksek fetva makamı olarak şeyhülislâmlığı ihdas etmişlerdir.[48] Nihayet aşiret ya da beylik özelliği taşıdığı ilk dönemde sembolik bir makam olarak ve padişahların devlet icraatlarında görüşlerine başvurduğu bir kurum olan şeyhülislamlık, II. Murad zamanında devletin resmi bir kurumu olarak örgütlenmiş[49] ve özellikle de Sultan II. Mehmed'in İstanbul'un fethine müteakiben devletin en önemli müesseselerinden bir haline getirilmiştir.[50]

---

[47] Üçok-Mumcu (1993), 191, Yakut (2005), 30, Fedayi (1999), 447

[48] Karatepe (2004) 157, Şeyhülislamlık kurumu için Bkz. Bkz. ALİ EMIRİ EFENDİ, (1998) "Meşihat-ı İslamiyye Tarihçesi", **İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı Ve Şeyhülislamlar**, (haz.), Seyit Ali Kahraman vdl., İşaret y., İstanbul, s. 267, KRAMERS, J. H., (1993) "Şeyhülislam", **İA**, XI , MEB yay., İstanbul, s. 485, UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1988b) *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK yay., Ankara, s.173 vd., AKGÜNDÜZ, Murat, (2002a) *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, Beyan yay., İstanbul, s. 28-36, a. mlf. (2002b) "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Şeyhülislamlık", **Türkler**, X, Yeni Türkiye yay., Ankara, s. 847, ERTAN, Veli, (1969) *Tarihte Meşihat Makamı İlmiye Sınıfı Ve Meşhur Şeyhülislamlar*, Bahar y., İstanbul, s. 4, Yakut (2005), 21-48, KAYDU, Ekrem (1977) "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", İİFD, S. 2, ss. 201-210, SARIKÇIOĞLU, Ekrem (1982), "Şeyhülislamlık Makamı", **AÜİİFD**, S. 5, Erzurum, ss. 197-218, PAKALIN, Mehmet Zeki, (2004) *Osmanlı Tarihi Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, III, MEB yay., İstanbul, s. 347-351, FEDAYİ, Cemal, (1999) "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Kurumu", **Osmanlı**, III, Yeni Türkiye yay., Ankara, s. 448 vd., SAKAOĞLU, Necdet, "19. Yüzyılda Şeyhülislamlık", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklöpedisi**, C. I, İletişim yay., İstanbul, ss. 263-270

[49] İlk şeyhülislamın kim olduğu tartışmalıdır. Şeyhülislamların monografilerinin kaleme alındığı pek çok kaynakta Molla Fenari ilk Osmanlı şeyhülislamı olarak gösterilmektedir. Bk. MÜSTAKIMZADE Süleyman Saadeddin, (1978) *Devhat'ül- Meşayih***,** Çağrı yay., İstanbul, s. 3 vd., ALTINAY, Ahmet Refik, (1998) "Osmanlı Şeyhülislamlarının Teracim-i Ahvali", **İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı Ve Şeyhülislamlar**, (haz.), Seyit Ali Kahraman vdl., İşaret yay., İstanbul, s. 283, ALTINSU, Abdülkadir, (1972) *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, XL, s. 1, Ertan (1969), s. 11, 29, 36, Karatepe'ye göre bu makama atanan ilk kişi zamanın ünlü bilginlerinden Fahreddin Acemi'dir. Bkz. Karatepe (2004), 157, Hezarfen Hüseyin Efendi de Şakayık'tan aktararak, "Sultan Murad Gazi asrında Molla Fahrüddin-i Acemi, yevmi otuz akça vazife ile, ibtida fetvaya tayin olundu.." demektedir. Bkz. *Telhisü'l- Beyan*, (1998), 198

[50] Cin-Akgündüz (1993) I, 270, Lybyer (2000), 191, Nitekim Kramers şeyhülislam unvanının en parlak devrine İstanbul müftisine tevcih olunmaya başlandığı zaman kavuştuğunu ve zamanla diğer İslam ülkelerinde hiçbir zaman ulaşamadığı din ve siyasi bir ehemmiyet kazandığını belirtmektedir. Bkz. Kramers (1993), 486, Krş. Uzunçarlıkı *OT*, IV, 449, Hammer ve Mustafa Nuri Paşa da şeyhülislamlığın ilk defa bu dönemde İstanbul kadısı olan Hızır Beğ Çelebi'ye tevcih edildiğini belirtmektedir. Bkz. HAMMER, J. Von, (2010) *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, II, haz. Mümin Çevik, Üçdal yay., İstanbul, s. 437, MUSTAFA NURI PAŞA, (1992) *Netayic ü'l- Vukuat***,** I-II, haz. Neşet Çağatay, TTK yay., Ankara, s. 125

Nitekim Fatih Kanunnamesi'nde şeyhülislamın yeri bariz bir şekilde belirtilmiş olup[51], şeyhülislamın vezirlerden yukarıda ve resmen olmasa da sembolik olarak vezir-i azamın üstünde olduğu gösterilmektedir. Dolayısıyla şeyhülislam unvanı[52], en parlak devrine sadece İstanbul müftisine tevcih olunmaya başlandığı zaman kavuşmuştur. Bu durum 16. yüzyılda belirginlik kazanmıştır.[53] Şeyhülislamlık makamının en güçlü dönemine Sultan I. Selim zamanında Zenbilli Ali Cemali Efendi ile birlikte kavuşmuş olduğu belirtilmektedir.[54] Ali Cemali Efendi'nin Sultan Selim gibi şiddetli bir siyaset takip eden padişah karşısındaki çıkışları kurumun kazandığı nüfuz ve itibarı göstermesi açısından oldukça önemlidir. Sultan Selim'in kıymet verdiği ve sözünden çıkmadığı Ali Cemali Efendi, bazen zulme kadar varan sert mizaçlı padişahın bu tavrına karşı, büyük bir ahlaki metanetle sed çekmeye çalışmış hatta huzurunda "innallah la yuhibb al-zalimin" ayetini okuyacak kadar, cesaret gösterdiği rivayet edilmiştir.[55]

Ali Cemali Efendi'den sonra meşihat makamına gelen Kemalpaşazade ve Ebussuud Efendi[56] dönemlerinde şeyhülislamlık kurumunun son derece ehemmiyet kazandığı ve bu şekliyle kazaskerlerin üzerine çıktığı anlaşılmaktadır.[57] Özellikle Ebussuud Efendi döneminde şeyhülislâm, ulemâ hiyerarşisinin başı olmak ve vezir-i azam ile eşit bir statüye kavuşmak üzere devletin temel bir çarkı haline gelmiştir.[58]

---

[51] Ali Emiri (1998), 277-8, İNALCIK, Halil, (2005) *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Yapı Kredi yay., İstanbul, s. 179, Pakalın (2004), III, 349, Kaydu (1977), 205, Bkz. "Ve şeyhü'l-islam" ulemanın reisidir ve muallim-i sultani dahi kezalik serdar-ı ulemadır. Vezir-i azam anları riayeten üstüne almak münasipdir amma müfti ve hace sair vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur (üstlerinde yer işgal ederler) dahi ederler..", Hezarfen Hüseyin Efendi (1998), 258

[52] Osmanlı kaynaklarında şeyhülislam ve müfti-i'l-enam ifadesi birlikte kullanılmaktadır. Bkz. SELANİKİ, Mustafa Efendi, (1999) *Tarih-i Selaniki*, I-II, haz. Mehmet İpşirli, TTK yay., Ankara, SOLAKZADE, Mehmet Hemdemi, (1989) *Solakzade Tarihi*, II, haz. Vahid Çabuk, K. B. yay., Ankara, s. 621 vdl., ABDURRAHMAN ABDI PAŞA (2008), *Vekayiname*, haz. Fahri ç. Derin, Çamlıca yay., İstanbul

[53] Sakaoğlu, "19. Yüzyılda Şeyhülislamlık", s. 264

[54] Kramers (1993), 486, Lewis (1975), 171, Pakalın, II, 230, Akgündüz (2002a), 52, 148, BAYSUN, M. Cavid, (2001b) "Ali Cemali Efendi", **İA**, III, MEB yay., Eskişehir, ss. 85-88, ŞENTOP, Mustafa, (2005) *Osmanlı Yargı Sistemi Ve Kazaskerlik*, Klasik yay., İstanbul, s. 45, Hammer yeniçerileri isyana teşvik ile suçlanan Kazasker Cafer Çelebi'nin katlini anlatırken kazaskerin müftiden üstün olduğunu belirtmektedir. Bkz. Hammer, II, 567

[55] Baysun, (2001b), s. 86, Altınay (1998), 296-7

[56] "..a'lemü'l- ulemai'l- mütebahhirin yenbu'u'l fazlı ve'l-yakin Mevlana Şeyhülislam ve Müftilenam Ebussuud Efendi hazretleri serdar-ı ulema-i izam olup paye-i serir-i saltanata yakın geldikleri gibi hazret-i Hilafet-penah bir kadem ikbal idüp, ikram u ihtiram buyurdılar..", Bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) I, 61

[57] ZİLFİ, Madeline C., (2008) *Dindarlık Siyaseti-Osmanlı Uleması (Klasik Dönem Sonrası)*, çev. Mehmet F. Özçınar, Birleşik yay., Ankara, s. 26-7, Sakaoğlu, "19. Yüzyılda Şeyhülislamlık", s. 264

[58] Hammer, III, 843, Schacht (1977), 98, Uzunçarşılı *OT*, IV, 449, Ertan (1969), 12, Shaw (1982) I, 197-8, Akgündüz (2002a), 43-4, 60, 71, II. Bayezid devrine kadar 100 akçe yevmiyeleri varken 150'ye, Kanuni devrinde nihayet 500 ve gene onun derinde 600 akçeye çıkarılması da bu görüşü desteklemektedir. Altınay (1998), 318, Mantran (1995), I, 230'da şeyhülislamlık makamının bu

Sadrazamların şeyhülislamları ziyareti ilk defa 1584'de Sadrazam Özdemiroğlu Osman Paşa'nın padişah emriyle Çivizade Mehmet Efendi'yi ziyaret etmesiyle başlamış ve daha sonra bu teamül haline gelmiştir.[59] Bu tarihten itibaren şeyhülislamlık, devlet idaresinde giderek artan bir etkinliğe kavuşarak padişahın bütün önemli meselelerde görüşüne başvurduğu yüksek bir danışma organı halini almıştır.[60] Bu şeyhülislamların ilmi ve ahlaki açıdan son derece üstün kişilikler olması ve bunların çok uzun süre ya da ölümlerine kadar görevlerini sürdürmeleri ayrıca dikkati çekmektedir.

Daha sonraki süreçte meşihat makamına, bu şeyhülislamlara nazaran ilmen ve fazlen daha zayıf şeyhülislâmların gelmesi de kurumun itibarını sarsmıştır. Gerçi Ebussuud Efendi'nin vefatından itibaren de meşihat makamına gelen çok değerli ulema mensupları vardır. Ayrıca Osmanlı vezir-i azamlarının şeyhülislamları ziyaretleri III. Murad zamanında kanun olup bu da şeyhülislamlığın ehemmiyetini artırmıştır.[61] Ancak özellikle Sultan Süleyman'ın vefatından sonra Osmanlı devletinde her alanda başlayan bozulma eğilimi ilmiye teşkilatı ve ulema sınıfında da kendisini göstermiş; bu durum şeyhülislamlık kurumunu menfi derecede etkilemiştir. Şeyhülislamlık, 16. yüzyıldan itibaren eski nüfuz ve prestijini yitirmiştir.[62] Şeyhülislamların azledilemezlik statüleri ilk olarak Çivizade Mehmed Efendi ile ortadan kalkmış[63] ve bu, zaman içinde sık sık tekrarlanan bir uygulama halini almıştır. Azil nedeni ne olursa olsun bu olay, şeyhülislamlık makamının siyasi bir kimlik kazanması açısından da temel teşkil edecektir.[64] Nitekim 16. yüzyıl

---

dönemde güçlenmesinin arka planında Sünni Osmanlı devletinin, İran Safevileriyle onların çömezleri Anadolu Kızılbaşlarının temsil ettikleri dinsel ve siyasal tehlikeye karşı bir mücadele aracı olmasının yatmakta olduğunu belirtilir.

[59] Hammer, IV, 1092, İPŞİRLİ, Mehmet (1993) "Çivizade Mehmet Efendi", **DİA**, C.8, TDV yay., İstanbul, s. 347-8, Sarıkçıoğlu (1982), 197

[60] Karaçelebizade buna işaretle, "..bu devlet-i Aliyyede hususan fi zemanina Şeyhülislam namına olanlar dahi rükn-i rekin-i devlet olup her emirde müdahaleleri ve huzur-ı Hümayunda te'sir-i kelam-ı ba-savabları mukarrerdir. Hatta vezir-i azam tebdilinde dahi anınla istişare olunmamak olmaz" demektedir. *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 226

[61] Uzunçarşılı (1988a), 145, a. mlf. (1988b), 179

[62] Mesela II. Osman Hocası Ömer Efendi Şeyhülislam Esad Efendi'nin üzerine çıkarılarak ulemanın derece sırasını düzenlemek ona verilmişti. Şu halde müftinin vazifesi sadece fetvadan ibaret kalmış olutyordu. PEÇEVİ, İbrahim Efendi, (1992) *Tarih*, II, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, s. 346, Hammer, IV, 1252, III. Ahmed döneminde de benzer bir yetki sınırlandırılması yapılmıştır. Hammer, VII, 1958, Ancak bu durum geçici olmuştur belki ama meşihat makamının nüfuzu için ilginç bir misal olmaktadır. Nitekim IV. Mehmed döneminde İstanbul'da bulunan Ricaut da "halbuki şimdi şeyhülislama başvurmak konusunda o kadar hassas davranılmıyor. Sadece formalite olsun diye danışılıyor.." diyerek kurumun eski itibarını yitirdiğini ima etmektedir. Ricaut (1996), 120,

[63] Ali Emiri (1998), 271, Pakalın, III, 350, Kramers (1993), 486, Altınay (1998), 307, Uzunçarşılı, IV, 452, Ertan (1969), 15, Yurtaydın, II, 217-8

[64] Yakut (2005), 39

sonlarından itibaren devlet idaresindeki bozulmaya paralel sadrazam (sivil otorite) ile şeyhülislam (dini otorite) arasındaki nüfuz mücadelesi had safhaya ulaşmış, giderek devlet işlerine müdahil olmaya başlayan şeyhülislamlar ile sadrazamlar birbirlerini azl ettirmek yolunu takip etmişlerdir.[65] Bu durum şeyhülislamlık kurumunu her zamankinden daha fazla siyasetin içine çeken bir etmen olmuş; biraz önce de ifade edildiği gibi onların sık sık azledilmeleri, hatta bu çalışmanın temel konusu olması açısından üç şeyhülislamın katledilmesi sonucunu doğurmuştur.

Şeyhülislâmlık kurumunun devlet protokolündeki yeri de bu makamın devlet ve toplum yaşamındaki yerini göstermesi açısından hayli önemlidir.[66] Nitekim Ulema sınıfının başı olan şeyhülislam sadrazamdan sonra devletin en büyük şahsiyetiydi.[67] Hatta daha sonra sadrazamla bile eşit sayıldığı anlaşılıyor.[68] Hazarfen Hüseyin Efendi'nin hazırladığı kanunnamede, şeyhülislamlık makamının kazaskerlere ve vüzeraya üstün, vezir-i azamlık ile eşit bir statüde tutulduğu görülmekte[69], hatta devletin asıl dayanağı sayılan din sahasında otorite olmasından ötürü bazen üstün tutulduğuna dikkat çekilmektedir.[70] Şeyhülislamın dini[71] ve idari önemli merasimlerde mutlaka bulunma zorunluluğu da kurumun teşrifattaki yerine dair fikir sahibi olmamıza olanak sağlamaktadır. Kaynaklar şeyhülislamın teşrifatta vezir-i azamdan hemen sonra üçüncü sırada yer aldığında müttefiktir. Bu hususta bilgi veren ilk vesika ise II. Mehmed'in tedvin ettiği *Kanunname-i Al-i Osman*'dır. Kanunamede şeyhülislamın ulemanın reisi olduğu ve padişah hocası ile beraber

---

[65] Altınay (1998), 350, Altınsu (1972), 51-3, Hammer, IV, 1169, Uzunçarşılı, IV, 458, Halaçoğlu (2007), 150, Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa ile Şeyhülislam Sunullah Efendi örneğinde olduğu gibi. Bkz. Hammer, IV, 1169, Altnsu (1972), 56-7, "..Sunullah Efendi bir kaç def'a bi-veche ma'zul olub..", Koçi Bey (1997), 50

[66] Bkz. Ali Emiri (1998), 278-9, Lybyer, (2000), 191-2, Sarıkçıoğlu (1982), 216 vd., ALİ SEYDİ BEY, *Teşrifat Ve Teşkilatımız***,** haz. N. A. Banoğlu, 1001 Temel Eser, t.y., s. 23, 171, Kramers (1993), 487, Akgündüz (2002a), 113 vd.

[67] Kaydu (1977), 201, Sarıkçıoğlu (1982), 197-8

[68] Lewis (1975), 171

[69] "Meşayih-i İslam vüzeraya tasaddur ider. Ve kadısakerlere ve lazım geldikte vezir-i azama dahi tasaddur ider. Hünkar hacelerine her zaman tasaddur idemez. Meğer hace şeref-i ari ola.", Hezarfen Hüseyin Efendi (1998), 197, Ancak Hazerfen Hüseyin Efendi, adı geçen kanunnamenin bir yerinde "Devlet-i Aliyye'de rütbe-i saltanatdan sonra bunun fevkinde bir mertebe dahi yokdur" demektedir. Hezarfen Hüseyin Efendi (1998), 83

[70] "Ma'lum ola ki, bu Devlet-i Aliyye'de makam-ı şeyhülsialm mertebe-i vekalet-i kübra, yani vezaret-i uzmadan ala değil ise, bari beraber ve bazı hususa nazar olunsa, andan bala-terdir. Gerçi vezir-i azamlar a'vam nazarında kebir ve zi-şan göründüğü cay-ı kelam değildir. Zira vekil-i mutlak olup, hall u akd-i umur-ı cumhur, kef-i kifayetinde olmağla, ekser umurda müftiler ana müracaata muhtaçtır. Lakin padişah-ı ali-cah nazarında hallal-i müşkilat-ı enam olan meşayih-i islam, vüzeradan mukaddem olup, umur-ı diniye'de riyaset-i mutlaka sahibi olduğu cihetde, vekalet-i kübradan min-vech a'la makamdır." Hezarfen Hüseyin Efendi (1998), s. 197

[71] Uzunçarşılı (1988c), 207-8, ESAD EFENDİ (1979) *Osmanlılarda Töre Ve Törenler (Teşrifat-ı Kadime)*, sad. Y. Ercan, 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 60, Akgündüz (2002a), 117-8

vezirlere tekaddüm etmesi gerektiği belirtilmektedir. Ancak bu sırada Anadolu ve Rumeli kazaskerleri maaşları ve gerekse görevleri itibariyle şeyhülislamdan üstte idi.[72] Ayrıca şeyhülislam Divan-ı Hümayun üyesi de değildir.[73] Diğer taraftan Kanuni Sultan Süleyman döneminde Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin şahsında ulema sınıfının reisi olarak şeyhülislamın kabul edilmesi protokol yerinde değişikliğe neden olmuştur. Nitekim maaşındaki artış[74] ve çeşitli görevleri itibariyle şeyhülislam kazaskerliklerin üzerine çıkarılmıştır. Hazerfen Hüseyin Efendi ve Koçi Bey de eserlerinde Rumeli Kazaskerinin şeyhülislamdan aşağıda olduğunu belirtirler.[75] Diğer taraftan meşihat makamına yapılacak atamada Rumeli kazaskerine öncelik verilmesi[76] ve zamanla bunların şeyhülislam vasıtasıyla tayin ve azl edilmeleri de buna dair işaret olarak görülmektedir.[77]

Osmanlı padişahlarının aynı zamanda halife olarak da anılmaları şeyhülislamlığın din cihetinden de ön plana çıkmasına neden olmuştur.[78] Nitekim teşrifata dair bir eserde şeyhülislamın vezir-i azam haricindeki bütün devlet ricalinin önünde olduğu, padişahın huzuruna çıktığında ayakta karşılandığı, ziyaretine gelen ilmiye ve seyfiye ricalince elinin öpüldüğü belirtilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere şeyhülislam, teşrifatta padişah ve onun mutlak vekili olan sadrazamdan hemen

---

[72] Pakalın'a göre "kendilerinin mevcudiyeti müftilerin veya başkalarının bulunmasını müstağni bırakırdı.", Bkz. Pakalın (2004) III, 350

[73] Bkz. MUMCU, Ahmet, (2007b) *Divan-ı Hümayun*, Phoenix yay., Ankara, s. 37, BELGE, Murat, (2005) *Osmanlı'da Kurumlar Ve Kültür*, Bilgi Üniversitesi yay., s. 213

[74] Ebussuud Efendi döneminde şeyhülislamın yevmiyesi altı yüz akçeye çıkarılarak şeyhlislamlık hem manen hem de maddeten kazaskerliğin üstüne çıkmıştır. GELIBOLULU MUSTAFA ALİ (1975), *Meva'idü'n- Nefais Fi Kava'idi'l- Mecalis,* çev. Cemil Yener, Hünkar Kitabevi, İstanbul, s. 185, Uzunçarşılı, *OT*, II, 678, Sarıkçıoğlu (1982), 212, Katip Çelebi bu miktari 650 olarak verir ve Bostanzade döneminde yüz akçe terakki ilave edildiğini kaydeder. *Fezleke Tarihi Tahlil Ve Metin*, I-III, haz. Zeynep Aycibin, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, s. 319, Krş. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 456, Şemdanizade ise Kemalpaşazade'ye yevmi 1000 akçe tahsis edildiğini belirtmektedir. Bkz. *Şem'danizade Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mir'üt-Tevarih Adlı Eserinin (180b-345a) Tahlil Ve Tenkidi Metni*, haz. Mustafa Öksüz, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s. 13

[75] Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyan* (1998), 202, Krş. Koçibey, *Risale* (1997), 47

[76] Dursun (1992), 233, Uzunçarşılı (1988b), 177-8, Ricaut (1996), 121

[77] Dursun (1992), 179, ITZKOWİTZ, Norman, (2006) *Osmanlı İmparatorluğu Ve İslami Gelenek*, Babıali yay., İstanbul, s. 61, Şentop (2005), 4, Lybyer (2000), 201-2, Halaçoğlu (2007), 16, Kanuni zamanında yaşanan Molla Kabız olayı da şeyhülislamın kazaskerlerden üstün bir mevkiie çıktığını göstermektedir. Bkz. Peçevi (1992) I, 95, Hammer, III, 689, KANTEMİR, Dimitri, *Osmanlı Devleti'nin Yükselişi Ve Çöküşü*, II çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, s. 84, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 6-7, Molla Kabız olayından dolayı şeyhülislama hürmet gösteren vezir-i azam onu yanına ya da Rumeli Kazaskerinin yerine oturtmuştur. Bkz. Solakzade (1989) II, 157-160, Şentop (2005), 47-8, Yurtaydın (2005) II, 226-7, Akgündüz (2002a), 149, Peçevi Rumeli Kazaskerinin protokol gereği başta oturtulmayışını bahane ederek kalkıp gittiğini belirtmektedir. Peçevi (1992) I, 96

[78] Sakaoğlu, "19. Yüzyılda Şeyhülislamlık", s. 265

sonra gelmektedir.[79] Burada dikkati çeken başka bir husus padişahın dünyevi vekili olarak sadrazamın ve uhrevi vekili olarak da şeyhülislamın, birbirini denetleyen ve dengeleyen iki ayrı erk olarak kabul edildiği düşüncesidir.[80] Bu arada bazı kaynaklarda, şeyhülislamın toplum nezdindeki saygınlığı ve bizzat sadrazam ve padişahların azl ve katllerinde fetvalarına başvurulmasından ötürü padişahdan da üstün görüldüğü kaydedilmektedir ki bu gerçekçi görülmemekte ve daha ziyade sembolik bir anlam ifade etmektedir. Nitekim şeyhülislam bizzat sadrazamın teklif ve padişahın emri[81] ile tayin ve azl[82] edilmektedir. Alim ve fazıl[83] olan, padişah ve halk tarafından sevilen-sayılan ve ilmiye mesleğinde belirgin bir tecrübe kazanan herhangi bir ulema mensubunun Anadolu[84] ya da bilhassa Rumeli kazaskerliğinden[85] bu makama gelebildiği görülmektedir.

Burada Osmanlı devletinde saygınlığı ve etkinliği tartışılmaz olan[86] şeyhülislamların görev ve sorumluluklarına da kısaca değinilmelidir. Yeni tahta geçen padişaha bizzat kılıç kuşatan[87] ve duayı yapan[88], padişahın kızının nikahını kıyan[89] ya da bir mazereti yoksa padişahın cenaze namazını kıldıran[90] şeyhülislam,

---

[79] Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı* (2007), 22, 35-6

[80] İnalcık, *Klasik Çağ* (2005), 103

[81] Bkz. Thevenot (1978), 131-2, İnalcık (2005), 102, Uzunçarşılı (1988b), 190, Sarıkçıoğlu (1982), 198-200, Akgündüz (2002a), 168, Hoca Saadeddin Efendi'nin tayini bizzat padişahın isteğiyle olmuştur. Peçevi (1992) I, 42, Krş. Solakzade (1989) II, 211

[82] Bkz. Olivier (1977), 129, Jorga, II, 361, Koçi Bey bu hususta şöyle der: "Ve sadr-ı fetva mahalline müsadif olunduktan sonra, min ba'd ma'zul olmazdı..Zira fetva, mansıb-ı güzide, menasıb-ı ilmiyyedir. Anın hürmeti gayrilere benzemez, azl ü nasb kabul eylemez. Ve her alim ol makama layık olmaz. Mukaddema şeyhü'l- islam olan kimesneler, mebne-i fazl i kemal olduğundan gayri, natık bi'l Hakk olub, padişah-ı alem-penah hazretlerine daimen nush-i cemilden hali olmazlardı. Ve intizam-ı din ü devlete sa'i olub ahval-i ibadu'l-lah ile mukayyed olurlardı. Sadr-ı fetva böyle bir adem ile müşerref olduktan sonra müddetü'l- ömr azl olunmamak gerektir.", Koçi Bey, *Risale* (1997), 47-8

[83] Ricaut (1996), 119, "..Ve her alim ol makama layık olmaz..", Koçi Bey (1997), 48, "Bu kişi bilgin bir kişidir ve Kur'an üzerine ihtisas yapmıştır." Thevenot (1978), 132

[84] Uzunçarşılı (1988b), 98, 152, a. mlf. (1988a), 239, Üçok-Mumcu (1993), 192, Akgündüz (2002a), 60, Sunullah Efendi'den boşalan şeyhülislamlığa Anadolu Kazaskeri Mustafa Efendi getirilmiştir. Solakzade, II, 430-1, Hocazade Mes'ud Efendi ve Bursalı Mehmed Efendi de Anadolu kazaskeri iken meşihat makamına getirilmiştir. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih*, s. 205

[85] Olivier (1977), 129, 130-1, Örnekler için Bkz. Hammer, VI, 1627, Solakzade, *Tarih*, II, 355, I. Mahmud zamanında Şeyhülislam Damadzade'nin azledilmesi üzerine yerine Medine Kadısı Mustafa Efendi getirilmiştir. Hammer, VII, 2073, Hamidizade Mustafa Efendi de kazaskerlik yapmadan şeyhülislamlık makamına gelmiştir. Bkz. Zilfi (2008), 58, Krş. Sarıkçıoğlu (1982), 198-9

[86] ORTAYLI, İlber, (2006) *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş yay., İstanbul, s. 174

[87] İnalcık, "Osmanlı Padişahı", s. 72, Bkz. Uzunçarşılı (1988c), 189 vd., ALDERSON, A. P., (1998) *Osmanlı Hanedanı'nın Yapısı*, İz yay., İstanbul, s. 81, Akgündüz (2002a), 114, FAROQHI, Suraiya, (2000) *Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, s. 183

[88] Ricaut (1996), 17, THEVENOT, Jean, (1978) *1655-1656' da Türkiye*, çev. Nuray Yıldız, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 148

[89] ULUÇAY, Çağatay, (2001) *Harem II*, TTK, 4. Baskı, Ankara, s. 95, Uzunçarşılı (1988c), 160, Pakalın (2004) I, 662, Mesela bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995), *Zübde-i Vekayiat*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK yay., Ankara, s. 66, Şeyhülislam Ali Efendi IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'ın nikahını kıymıştır. Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 444

Osmanlı Devletinde ilmiye teşkilatının ya da ulema sınıfının başı olarak[91] eğitim, hukuk, din, ilim ve idari-siyasi olmak üzere, resmi ya da sembolik geniş bir görev alanına sahiptir. Şeyhülislamın bu görevleri, devlet meselelerinde kendisine danışıldığı zaman görüş ve düşüncesini açıklamak, ilmiye örgütünü yönetmek ve fetva vermek gibi üç ana grupta incelenebilir.[92] Nitekim ilmiye örgütünün başı olan şeyhülislam, ilmiye teşkilatının işleyişini yönetme ve denetleme, ulema silsilesini düzenleme ve çeşitli ilmiye mevkilerine yapılan tayin ve aziler, kusuru olan ulema mensuplarının cezalandırılması gibi pek çok idari görevi haizdir.[93] Hatta bu durum karşısında Ebussuud Efendi'nin İbrahim Paşa'ya, "fetva iştigali vaktimizi isti'ab ederken, bu barı dahi üzerimize tahmil bize cevrdir" şeklinde serzenişte bulunmuş olduklarını Hazarfen Hüseyin Efendi belirtmektedir.[94] Ayrıca tarikatlara ait tekke ve zaviyelere şeyh tayininde de şeyhülislamın onayı aranmaktaydı. Zenbili Ali Efendi'den itibaren şeyhülislamların bazı vakıflara nezaret etmesi[95] de idari ve hukuki görevlerindendir.

Diğer taraftan bizim açımızdan şeyhülislamın asıl görevi danışmanlık ve özellikle de fetva salahiyetidir. Her ne kadar Divan-ı Hümayun'un üyesi olmasa da şeyhülislamlık devlet meseleleri hususunda bir tür danışma organı fonksiyonuna sahip olmuştur.[96] Şeyhülislamlar, önemli devlet meselelerinden olarak para

---

[90] Uzunçarşılı (1988c), 54, Esad Efendi (1979), 117, Ali Seydi Bey, s. 148, Sultan II. Selim'in cenaze namazını Şeyhülislam Hamit Efendi (Peçevi, I, 356), Sultan Murad'ın cezaze namazını Şeyhülislam Bostanzade Efendi (Peçevi, II, 152, Solakzade, II, 361, Katip Çelebi (2007) 265, Na'ima, (2007) I, 79), Sultan II. Osman'ın cenaze namazını Şeyhülislam Yahya Efendi kıldırmıştır. Peçevi, II, 362

[91] Bkz. KOÇİ BEY, (1997) *Risale*, haz. Musa Şimşekçakan, Yeni Zamanlar yay., İstanbul, s. 47, TAVERNİER, Jean-Baptiste, (2007) *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yay., İstanbul, s. 35-6, OLİVİER, (1977) *Türkiye Seyehatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye Ve İstanbul*, çev. Oğuz Gökmen, Akyıldız Matbaası, Ankara, s. 128, Thevenot (1978), 131, Schacht (1977), 98, ÇAĞATAY, Neşet, (1987) "İslam Hukukunun Ana Hatları Ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları", **Belleten**, C. LI, S. 200, Ankara, s. 630, NALLİNO, Carlo A., (1954) "İslam Hukuku", çev. Akif Ergin Ay, **AÜHFD**, XI, S.1-2, Ankara, s. 559, MANTRAN, Robert, (1990) *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, I-II, çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan, TTK yay., Ankara, s. 205, İMBER, Colin, *Şeriattan Kanuna : Ebussuud Ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, İnalcık (2005), 179, Cin-Akgündüz (1993) I, 143-4

[92] Lybyer (2000), 191, Schacht (1977), 98, Karatepe (2004), 158, Dursun (1992), 236-9, Ayrıntılı bilgi için bkz. Akgündüz **(**2002a), 219-314, OKUMUŞ, Ejder, (2005) *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi*, Lotus yay., Ankara, s. 120, 126

[93] Itzkowitz (2006), 61, Uzunçarşılı (1988a), 150, 231, Shaw (1982), I, 192, İnalcık (2005), 179, Zilfi (2008), 112, Akgündüz (2002a), 259 vd.

[94] Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l- Beyan* (1998), 200, Uzunçarşılı (1988b), 179

[95] Baysun (2001b), 86, "Ma'a-zalik tevliyeti kethüdalarında ve cümle hall ü akd-i evkaf-ı cami' kendülerinden olup, andan gayrı Tophane'de Kılıç Ali Paşa Camii gibi niçe evkafın nezareti meşrutalarıdır.", *Telhisü'l- Beyan* (1998), 201, Krş. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 181

[96] Kaydu (1977), 201, Sarıkçıoğlu, "19. Yüzyılda Şeyhülislamlık", s. 265-6, Hazerfen Hüseyin Efendi Telhis'inde padişah için şöyle nasihatta bulunmaktadır: "Padişahlara lazımdır ki ahyanen şeyhülislamı da'vet edüp musahabet eyleye. Bu ahval-i alemi kendüden su'al eyleye. "Taşrada zulm u te'addi olurmuş, niçün beni ikaz eylemezsin. Şeyhülislam, umum-ı ehl-i islamın şeyhi dimektir. İmdi tarikden

basılması, iç isyanlar, savaş ve barış[97], sadrazam ve diğer devlet ricalinin tayin ve azilleri[98] gibi önemli meselelerde görüşlerini beyan etmişlerdir. Şeyhülislamların ilmi ve kaza işlerinden başka devlet idare ve siyasetinde de fikir ve mütalealarının sorulması cihetiyle nüfuzları artmış ve dahili hükümet siyasetinde ve hemen bütün devlet işlerinde mühim rol oynamışlardır.[99] Nitekim siyasi, idari, askeri, mali ve hukuki pekçok meselede şeyhülislamın görüşünün alınması, kararların şeyhülislamın fetvası ile meşrulaştırılması kurumun nüfuz[100] ve etkinliğini son derece artırmıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere Osmanlı padişahları devlet meselelerinde şeyhülislamın fikirlerinden istifade etme ihtiyacı duymuştur.[101]

---

i'vicac üzere olanları niçün bana bildirmezsin. Ruz-ı cezada vebali senin boynuna.." deyü buna benzer sözler söylemek lazımdır. ", *Telhisü'l- Beyan*.. (1998) 201, Gelibolu Ali de padişahların bilginlere danışması gerektiğini belirtmekte (*Mevaidü'n- Nefais*.. (1975), 122) ve "..din ve devletin çeşitli işlerini görüşmeye bunların katılmaları, başkalarının katılmasından çok daha iyidir." demektedir. *A.g.e*., s. 196

[97] I. Ahmed döneminde İran üzerine düzenlenecek sefer için ısrarcı bir tutum sergileyen Şeyhülislam Sunullah Efendi'den başka aynı padişah döneminde İran ile yapılacak sulhnameyi kaleme alan Şeyhülislam Hocazade Mehmed Efendi bu hususta verilecek birkaç örnektir. Bkz. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 595, Kandiye kalesinin muahasarası için yapılan meşverette Şeyhülislam Yahya Efendi "kal'a-yı mezbureden feragat ve muslaha tarafını tasrih ve tevcih" eylemişse de Sultan IV. Mehmed kalenin fethi için emir vermiştir. Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 332-3, Yine II. Süleyman'ın yeni sedrazamı Köprülü Mustafa Paşa, Almanlardan barış istemenin doğru olup olmayacağını ya da birleşik devletlerin haksız yere işgal ettikleri yerleri silah gücüyle geri almanın daha uygun olup olmadığını kanun yorumcularına danışmış, ilk sözü alan şeyhülislam, "gereksinme halinde dinsizlerden dahi barış talep etmenin Tanrısal yasaya göre aykırı düşmediğini" söylemiştir. Kantemir (1980) III, 187-8

[98] "Sultan Murad Han yönetiminde ve padişahımız Sultan Mehmed Han çağında başvezirler atanıp işten çıkarılırken, bir çok kez onlara danışıldı..", Gelibolulu Ali, *Mevaidü'n- Nefais*.. (1975), 195, Mesela Sadaret Kaymakamı Cerrah Mehmed Paşa'nın nikris hastlığına tutulması üzerine Şeyhülislam Mustafa Efendi'nin salık vermesiyle yerine Kasım Paşa getirilmişti. Peçevi (1992) II, 242, Derviş Paşa'nın yerine Kuyucu Murad Paşa'nın getirilmesini de Ebu'l- Meyamin Mustafa Efendi tavsiye etmiştir. Solakzade (1989), II, 458 ,"..mühr-i vezaret İbrahim Paşa'ya verilmek melhuz iken Müfti Sa'deddin Efendi sevki ile Cerrah Mehmed Paşa'ya nasib oldu.", Katip Çelebi, *Fezleke* (2007) 329, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 133, "..Şeyhülislam Ebu Sa'id-zade Feyzullah Efendi da'vet, vizaret kime virilmek münasip olduğun meşveret..", Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), haz. Abdülkadir Özcan, TTK yay., Ankara s. 52-3

[99] Uzunçarşılı *OT*, IV, 449, Buna dair üçüncü bölümde detaylı olarak incelenecek olan Feyzullah Efendi örnek olarak verilebilir. II. Mustafa hocası ve şeyhülislamı ile sık sık devlet meseleleri için müşaverelerde bulunmuştur. Bkz. SİLAHDAR, Mehmed Ağa (1966) *Nuretname*, C.II/ Fasikül-1, sad. İsmet Parmaksızoğlu, MEB yay., İstanbul s. 44

[100] Sakaoğlu, "19. Yüzyılda Şeyhülislamlık", s. 265

[101] PALMER, Alan, (1995) *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl: Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, çev. Belkıs Çorakçı Dilbudak, Yeni Yüzyıl yay., İstanbul, s. 14, Uzunçarşılı (1988b), 188-9, İnalcık (2005), 98, Pakalın, II, 601, "Mi'e-aşire evasıtına kadar kadıaskerler divan-ı alide mevcud bulunur ise de müftiyyü'l- enam hazeratı mevcud bulunmaz velakin iktiza eyledikçe gerek divan-ı aliye ve gerek huzur-ı hümayuna azimet ederek bizzat zat-ı padişai ile mülakat eylerler idi.", Ali Emiri (1998), 273, Mesela "Şeyhülislam ve Müftilenam a'lemü'l- ulema Bostanzade Efendi hazretlerini bu esnada padişah-ı din-penah hazretleri kasr-ı aliye istedüp umur-ı din ü devlet babında çok musahabet eyledükleri lisan-ı halkda söylendi. Velakin sırr-ı hafi ne idüğü zahir ü hüveyda olmadı. Ekser tahmin yine Serdar-ı sabık istihdam buyurulmak evla vü elyak dinildi didiler.", Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 484

Şeyhülislamın en önemli görevi şüphesiz fetva verme salahiyetidir.[102] Bu yönüyle şeyhülislamın dini yorum ve görüşü, yani fetva verme güç ve salahiyeti de önemli bir hususiyet teşkil etmektedir. Fetva lügatte, bir hadisenin hükmünü beyan eden veya hükmünü koyan kısaca güçlükleri çözen kuvvetli cevaplar manasına gelmektedir.[103] Diğer bir ifadeyle fetva, İslam'da bir mesele hakkında şeyhülislam, müfti gibi yetkili kimseler veya dini meselelere tam vakıf kimseler tarafından verilen şer'i hüküm veya karar, açıklama, yorum, açıklayıcı bilgi, izin gibi anlamlara da gelir.[104] İslam'ın doğuşundan itibaren bütün İslam şehirlerinde halkın sordukları sorulara çözümleyici, yol gösterici ve fakat bağlayıcılığı olmayan cevaplar veren ulema mensupları olmuştur.[105] Osmanlı devletinde de her kaza ve şehirde kadı ile birlikte müfti de bulunmakta olup halkın ve kimi zamanda kadının dinsel ve dini ilgilendiren hukuki sorularına cevap vermişlerdir.[106] Müftilerin bağlı olduğu İstanbul'daki baş-müftü yani şeyhülislam ise zamanla fetvanın onay mercii haline gelmiş, fetvahane denilen bir teşkilat fetvanın hazırlanması işlevini yerine getirmiştir. Burada fetvaların hususi ve umumi olmak üzere ikiye ayrıldığını[107] da belirtmek gerekir ki şeyhülislamlar, özellikle padişah ya da diğer önemli devlet ricalinin istediği umumi fetvalarla ilgilenirdi.[108] Padişah ve halife isterse ve daha doğru bir tabirle bir konuda kuvvetli görünmek ihtiyacı duyarsa, şeyhülislamdan veya ona bağlı, İslam hukukuna (fıkha) vakıf yüksek rütbeli din adamlarından (fetva eminlerinden) fetva alırdı.[109] Umumi fetvalar içinde kanunlaştırma faaliyetlleri, siyaseten katl, padişahların hal' azl ya da katli için fetvalar ile önemli bir sefer, savaş

---

[102] "Zira fetva mansıb-ı güzide, menasıb-ı güzide menasıb-ı ilmiyyedir.", Koçi Bey (1997), 47

[103] MARDİN, Ebu'l-ula (1993) "Fetva", **İA**, C. IV, MEB yay., İstanbul, s. 582, Pakalın, I, 615-621

[104] Devellioğlu, *Lügat* (2003), 263, ÖRSTEN, Seda (2005) *Osmanlı Hukukunda Fetva*, AÜSBE Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 1 vd.

[104] Mardin (1993), 583, Atar (1979), 118

[105] Mesela Selçuklular döneminde yaşının küçük olması nedeniyle Mahmud'un sultan olamayacağına dair Gazali tarafından verilen fetvaya karşın Terken Hatun da başka alimlerden mukabil bir fetva çıkartarak oğlu Mahmud'un tahta çıkmasını sağlamıştır. Bkz. TURAN, Osman, (1993) Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslam Medeniyeti, Boğaziçi yay., 4. Baskı, İstanbul s. 228

[106] Çağatay (1987), 629, Üçok-Mumcu (1993), 47, Karatepe (2004), 134, Ertan (1969), 5, Hezarfen Hüseyin Efendi (1998), 198, Tavernier "Hem din dışı konularda hem açılan davalarda hem de ağır ceza davalarında sık sık müftiye danışılır" demektedir. Bkz. *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı* (2007), 35

[107] Üçok-Mumcu (1993) 192-3, Uzunçarşılı (1988b), 200

[108] Kramers bu hususta, "Çoğu zaman müftiler bu sayede amme işlerine taalluk eden meselelerde hayırlı işlerde bulunmuşlar ve bu arada şahsen tavassut etmek suretiyle sultanın müstebidane tedbir ve tasarruflarını önlemek imkanını bulmuşlardır." demektedir. Kramers (1993), 488, Olivier de "Padişah ona danışır, onun fikrini ve fetvasını almadan hiçbir karar çıkmaz, harp ilan etmez, hiçbir vergi koymaz. Padişah tahta çıktığı zaman kılıcı beline müfti takar ve ona İslam dinini savunmak ve Muhammed dinini yaymak vecibesini hatırlatır." demektedir. Bkz. *Türkiye Seyehatnamesi* (1977), 128

[109] Ricaut (1996), 119, Thevenot (1978), 132, Dursun (1992), 138, Mantran (1990) I, 110, Heyd (1983), 646, İNALCIK, Halil, "Padişah" , **İA**, C.IX , MEB y. , (Ankara, 1968), s. 495

ya da barış için istenen fetvalar hayli önemlidir.[110] Bu cümleden olarak her türlü mühim meselede şeyhülislamın re'yini almak temayül halini almıştır. Şeyhülislamın fetvaları padişahlık makamını, siyasi otorite ve iktidarı, iç ve dış politik meseleleri sınırlandırıcı ve fakat daha çok, alınan kararları meşrulaştırıcı bir özelliğe sahip olmuştur. Nitekim şeyhülislamlar, kendilerine gönderilen kanunlar hakkında genellikle "şer'i maslahat değildir, nasıl emredilmişse öyle hareket edilmek lazım gelir" demek suretiyle; konuyu siyasal nitelikli devlet meselesi olarak görüp tartışmaktan kaçınmışlardır.[111] Burada bunun istisnalarının da olduğunu ve bazı şeyhülislamların padişahların fetva taleplerine olumlu cevap vermediklerini de eklemek gerektir.[112]

Padişahlar düşmanlarına karşı açılacak bir savaş[113] ya da sefer, barış, isyan eden asilerin tenkili[114], devletin ihtiyacı olan kanunların şer'ileştirilmesi[115], kahve,

---

[110] Katip Çelebi de "esasen fetvaların aslı, saltanat tarafını himaye (devlet nizamını muhafaza) içindir." demektedir. KATİP ÇELEBİ (2001) *Mizanu'l- Hak fi İhtiyari'l- Ehakk*, Sad. S. Uludağ- M. Kara, Marifet yay., 3. Baskı, İstanbul, s. 57

[111] Karatepe (2004), 138

[112] Mesela Es'ad Efendi II. Osman'ın Şehzade Mehmed'in katli için istediği fetvayı vermemiştir. Peçevi (1992) II, 350, Hammer, IV, s. 1259, ALTINAY, Ahmet R. (1997) *Osmanlı'da Hoca Nüfuzu*, Toplumsal Dönüşüm yay., çev. Güven Akçağ, İstanbul, s. 50, AKTEPE, Münir (1995), "Esad Efendi, Hocazade", **DİA**, C.XI, TDV yay., İstanbul, s. 340-1, Altınsu (1972), 59, Jorga, III, 310, Ebussuud Efendi Osmanlı ülkesindeki bütün Hıristiyanların zorla ihtida ettirilmelerine ilişkin teklife karşı gelerek fetva vermemiştir. Altınsu (1972), 31, Sultan İbrahim de Venediklilerin Metun ile Karun sahillerinde beş bin esir aldıklarını duyar duymaz bütün Hıristiyanların öldürülmesini emretmişse de şeyhülislam buna dair fetvayı vermemiştir. Bkz. AHMET RASİM (2002) *Osmanlı Tarihi*, II, haz. Metin Hasırcı, Emre yay., İstanbul, s. 133

[113] Ricaut (1996), 114, Peçevi (1992) II, 52-3, Buna "cihad fetvası" da denir. Pakalın (2004) I, 291, Mesela Vendiklilere karşı bir sefer için 1570'de bir fetva veren Ebussud Efendi, yine II. Selim döneminde de Kıbrıs'ın fethi için bir fetva vermiştir. Peçevi (1992) I, 343-4, Hammer, IV, 998, Jorga, III, 130, Uzunçarşılı *OT*, III, 11, TURAN, Osman, (2005) *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*, Ötüken yay., İstanbul, s. 299, Sultan İbrahim döneminde de Girit Seferi için Şeyhülislam Ebu Said Efendi'den bir fetva alınmıştır. Hammer, V, 1497, Bunun dışında düşmanın kafir olması da önemli değildir. Nitekim Müslüman devletler için de benzer fetvalar alınmıştır. Shaw (1982) I, 57, Müneccimbaşı, *Sahaifü'l- Ahbar*, I, 102, Mesela Memluklüler (Müneccimbaşı, II, 456, Solakzade (1989), II, 110, Hammer, II, 614-5, Uzunçarşılı *OT*, II, 283, Turan (2005), 299, Altundağ (1968), 427) ve Safeviler için çeşitli fetvalar alınmıştır. Mantran (1995), I, 175, Şeyhülislam Esad Efendi'nin Şah Abbas'a karşı yayınlanan bir fetvası için bkz. Ricaut (1996), 160-7, III. Ahmed döneminde İran'a sefer için alınan fetvalar için Bkz. Hammer, V, 2039-40

[114] IV. Mehmed döneminde Abaza Hasan Paşa'nın padişaha baş kaldırması üzerine, "Müftülükçe fetva verilmek zorunluluğu doğdu. Fetva gereğince, topluluğu yok etmek için nefir-i am ilan edildi. "Öldüren gazi, ölen şehid olduğu Kur'an ile sabittir, inkar eden kafirdir" diye şehir şehir, köy köy fetva-yı şerif gönderildi.", MEHMET HALİFE, (1976) *Tarih-i Gılmani*, haz. Kamil Su, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, İstanbul, s. 74

[115] Katip Çelebi (2001), 133, Heyd (1983), 641-2, Schacht (1977), 98, Altınay (1998), 318, Lybyer (2000), 35, 195, Baysun (1993), 95, Yakut (2005), 34-5, Akgündüz (2002a), 247 vd., Ebussuud Efendi'nin bu konudaki hukuki girişimleri dikkate değer. İmber (2004), 1, Shaw (1982), I, 207, Altınay (1998), 318, Uzunçarşılı *OT*, II, 678, VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet (1999) "Kanunlaştırma Hareketleri Ve Tanzimat", **Tanzimat I**, MEB yay., İstanbul, s. 166, Bkz. BAYSUN, Cavit (1993), "Ebussuud Efendi", **İA**, IV, MEB yay., İstanbul, s. 95-6, AKGÜNDÜZ, Ahmet (1994) "Ebussuud Efendi", **DİA**, C.X, TDV yay., İstanbul, s. 368 vd.

tütün ve içki gibi yasaklamalar için şeyhülislamdan fetva almışlardır. Mesela tımar ve zeametlere dair Süleyman zamanında ittihaz olunan prensiplerin ekserisi Ebussuud Efendi'nin fetvalarına müsteniddir.[116] Ebussuud Efendi'nin, para vakıfları hususundaki içtihadı, şeriatça caiz olmayan faiz hususunu kısmen de olsa meşrulaştırmıştır. Ebussuud Efendi, faizle borç para vermedikleri takdirde pek çok vakfın çökeceğini, bunun da İslam toplumuna zarar vereceğini söyleyerek, para vakıflarının faaliyetlerini tamamen pratik açıdan savunmuştur.[117] Yine Ebussuud Efendi esasen örfi vergi olan çift resmine, harac-i muvazzafa adı altında şer'i bir mahiyet atfetmektedir. Ebussud'un aynı mahiyetteki başka kanunları da şer'iate uydurmağa çalıştığını biliyoruz.[118]

Mumcu, fetvanın bilhassa siyaseten katlde ve padişahların azlinde çok önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir.[119] Osmanlı padişahları her ne kadar icraatlarında mutlak söz sahibi idiyseler de özellikle siyaseten katl hususunda ve önemli devlet ricalinin siyaseten katllerinde şeyhülislamın hukuki onayına ihtiyaç duymuşlar ve onlardan meşrulaştırıcı bir fetva talep etmişlerdir.[120] Mesela I. Ahmed bir divan toplantısında, Anadolu'daki zulümlerine dair şikayetler üzerine İstanbul Kaymakamı Kasım Paşa'nın idamının meşruiyyeti hakkında şifahi bir fetva talep etmiş; müftinin bu yöndeki bir fetvası ile bostancılar Kasım Paşa'nın başını kesmişlerdir.[121] III. Ahmed de Çorlulu Ali Paşa'nın katli için, kendi aleyhinde konuşmak hatta yapay bir korkuyla kendisini aldatmak dışında düşmanı yenme ve sonunda tüm topraklarını ele geçirme olanağına sahip bulunduğu halde kendisini düşmana saldırmaktan men eden bir kimsenin ölüm cezasına çarptırılmayı hakedip etmediğine dair müftiden bir fetva istemiştir. Bunun üzerine müfti de böyle bir kimsenin ölüm cezasına çaptırılmayı hakettiğini bildirmiştir.[122]

Şeyhülislamlar verdikleri fetvalarla devletin mutlak hakimi olarak kendilerine ayrıca kutsallık atfedilen padişahların cülus ve hatta katllerinde de belirleyici olamuşlardır. Ancak burada fetva, bir tür meşrulaştırma aracı olarak görülmelidir.

---

[116] Hammer, III, 919
[117] PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi (1500-1914)*, K Kitaplığı y., İstanbul, 2003, s. 86
[118] İNALCIK, Halil (1993) "İslam Arazi Ve Vergi Sisteminin Teşekkülü Ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", **Osmanlı Toplum Ve Ekonomi**, Eren y., İstanbul, s. 15-30, Akgündüz (1994), 367
[119] Mumcu (2007a), 93, Krş. Cin-Akgündüz (1993) I, 224
[120] Bkz. Olivier (1977), 128, Mesela Sultan Süleyman oğulları Mustafa (Lybyer (2000), 195, Jorga, III, 115) ve Bayezid'i katlinde fetva almıştır. AKMAN, Mehmet (1997) *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, Eren yay., İstanbul, s. 96-7
[121] Hammer, IV, 1191
[122] Kantemir (1980) III, 510-1

Nitekim bu tür kararlar önceden alınmış olup şeyhülislamın fetvası, alınan kararın İslam'a uygunluğu için bir meşrulaştırma ibaret olmuştur. Padişahın tahttan indirilmesi ya da devlet görevlilerinin katledilmesi konusunda her zaman uygun bir gerekçe bulunabilmiştir.[123] Şeyhülislamın fetva gücü, özellikle de çeşitli isyan girişimlerinde önemli etkendir. Nitekim askeri ayaklanmalarda asiler[124], vezir-i azam ve diğer devlet görevlilerinin ve hatta padişahın bile azl ve yahud katllerine dair şeyhülislamdan fetva almışlardır. Bu durumda şeyhülislam genel olarak baskıya boyun eğmek suretiyle fetva vermek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte istedikleri fetvayı alamayan asilerin, ulema sınıfından taraftar sağlayarak diğer görevlilerle birlikte şeyhülislamı da azlettirme yoluna gittikleri görülmektedir. Diğer taraftan bu durumun da istisnaları vardır. Asilere karşı devlet kanadını destekleyen şeyhülislamlar, ayaklananları asi ve bagy[125] (asi) ilan ederek katllerinin vacip olduğuna dair fetvalar çıkarmışlardır.

2.2. Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Ve Siyaset

Osmanlı Devleti'nin pek çok açıdan olduğu gibi ilmi sahada da çözülüş sürecine girmesi, şeyhülislamlık kurumunun da yozlaşmmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı devletinde ilmiye teşkilatındaki bozulma ile şeyhülislamlık kurmunun siyasi nüfuz kazanması arasında paralellik söz konusudur ki, özellikle 17. yüzyıl başlarından itibaren şeyhülislamlık kurumunun siyasi meselelere doğrudan müdahalesi, siyasi çıkar çatışmalarında taraf olması onların sık sık azledilmeleri sonucunu doğurmuştur. Özellikle askeri ayaklanmalar sırasında şeyhülislamların asiler ve devlet arasında sıkışması, çoğu zaman baskı altında yanlış kararlar almalarına ve yanlış fetvalar vermelerine sebep olmuştur. Birçok önemli devlet

---

[123] Karatepe, (2004), 160-1, Mesela III. Selim'in azl ve katli şeyhülislamın bu tür bir fetva ile gerçekleştirilmiştir. Bkz. Jorga, V, 153-4, AKŞİN, Sina, (2009) *Siyasal Tarih (1600-1789)*, **Türkiye Tarihi**, III, Haz. Sina Akşin, Cem yay., İstanbul, s. 91, İNALCIK, Halil (1990) "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi ", Çev. Mehmet Özden, Fahri Unan, *The Nature of Traditional Societi:Turkey*, **Politikal Modernization İn Japan and Turkey**, ed. R.E. Ward, D.Rustov, Princeton Üniversity Press, 1964, ss. 42-64 (Türkiye Günlüğü, S. 11), s. 34, II. Mahmud da, siyasi mülahazalarla IV. Mustafa'nın siyaseten katledilmesine karar vermiş ve şeyhülislamın fetvası ile bu kararını şeriata tasdik ettirerek meşrulaştırmıştır. Dursun, *Siyaset Ve Din* (1992), 245, Sultan Abdülaziz (Palmer (1995), 222-4, Yakut (2005), 181), Sultan V. Murad (Alderson (1998), 90, Palmer (1995), 226, Yakut (2005), 181) ve Sultan II. Abdülhamid'in azlinde de bu tür bir yola başvurulmuştur. Bkz. Jorga, V, 518, Alderson (1998), 122, Palmer (1995), 332, Yakut (2005), 181

[124] Dursun, *Siyaset Ve Din* (1992), 245

[125] Genel olarak isyan etme, büyük ve siyasi isyan anlamına gelen bagy ilerigitme, azgınlık, serkeşlik anlamlarına gelmektedir. Bkz. DEVELİOĞLU, Ferit, (2003) *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügât*,, Aydın yay., Ankara, s. 64

adamının ve padişahın azl ve katllerinde şeyhülislamların girişimleri söz konusudur ki bu durum kurumun, ne derece siyasete bulaştığını gözler önüne sermektedir.

Şeyhülislamlık kurumunun teşrifattaki yeri ve özellikle de geniş ve önemli bir görev alanına sahip olması; kurumun devlet yönetimi ve siyaset açısından da ön plana çıkması sonucunu doğurmuştur. Nitekim yukarıda da ifade edilen danışmanlık ve fetva görevi, şeyhülislamı bir tür siyasi aktör haline getirmiş ve sistemin işleyişinde etkin işlevler görmesine imkan vermiştir. Şeyhülislamlar özellikle "fetva verme" salahiyetlerinden ötürü, dolaylı olarak ya da doğrudan doğruya iç ve dış siyasetin içinde yer almışlardır.[126] Şeyhülislamlar Osmanlı tarihi boyunca gerek iç ve gerekse dış politikada aktif rol almışlar verdikleri fetvalarla "siyaset"in bir parçası haline gelmişlerdir. Hatta arada bir önemli devlet sorunlarının sarayda ve Bab-ı Ali'de değil, Şeyhülislam Konağı'nda görüşüldüğü de olmuştur.[127]

Şeyhülislamlık makamı, bürokrasinin en serbest hareket eden, siyasi hayatın işleyişini en fazla etkileyen devlet organı düzeyine yükselmiş ve şeyhülislam, en güçlü politik figürü oluşturmuştur.[128] Diğer taraftan şeyhülislam, siyasi iktidarın iradesi ile iş başına gelen ve yine onun emrinde çalışan bir memurdu.[129] Osmanlı ileri gelenleri ilk dönemlerden itibaren ilmiye teşkilatını resmi bir kurum halinde örgütleyerek ulema sınıfını dini bürokrasi içinde, devlete bağlı bir memurlar sınıfı olarak kabul etmiştir. Buradaki amaç dinin siyaset dışında ayrı bir siyasi güç haline gelmesini engellemektir. Nitekim şeyhülislamlık kurumu, kuruluşundan itibaren siyasi-idari bir kurum olarak etkin işlevler görmekle birlikte, siyasi-idari sisteme karşı olan Batı'daki özerk kiliseler gibi siyasi sistemden ayrı özerk bir kurum olarak düşünülmemiştir. Şeyhülislamlık siyasi sitem içinde bağımlı konumunu her zaman korumuştur.[130] Dolayısıyla şeriatle ilgili konular üzerindeki fikir ve mütalaaları formülleştirmede, kesin fetva vermede en yüksek otorite olan şeyhülislamın, hükümete veya hukuki idareye müdahale etme hakkı yoktu.[131]

Başka bir hususiyet de, din ile siyasetin mümkün olduğunca birbirini dengeleyen ve aynı zamanda denetleyen birer unsur olduğudur. Şeyhülislamların tayin ve azillerinde sadrazamın, sadrazamın tayin ve azillerinde de şeyhülislamların

---

[126] Bkz. YAKUT, Esra, (2005) *Şeyhülislâmlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 174, Krş. Dursun (1992), 25, Lewis (1975), 173, İPŞİRLİ, Mehmet (2006b), "Üsküdar'da Medfun Şeyhülislamlar", **IV. Üsküdar Sempozyumu**, C. 2, İstanbul, s. 446

[127] Sakaoğlu, "19. Yüzyılda Şeyhülislamlık", s. 266

[128] Okumuş (2005), 116

[129] Karatepe (2004), 59-60

[130] Dursun, (1992), 263

[131] İnalcık (1990), 31

etkin bir rol oynaması din-ile siyaset arasındaki kırmızı çizgiyi de göstermektedir ki Osmanlı devletinde din ve siyaset birbirinden ayrı iki farklı kurum olarak örgütlenmiştir. Nitekim padişahın kılıç kuşanması merasiminde genel olarak ulemayı temsilen şeyhülislamın ve hanedanı temsilen Silahdar Ağa'nın katılması da bu tür bir dengeleme siyasetine örnek gösterilebilir.[132] Benzer bir görüşe göre de saltanat tarafını sadaret, hilafet kanadını ise şeyhülislamlık temsil etmektedir.[133] Dolayısıyla dinin ya da ulema sınıfının devlet işlerine müdahalesinin önlenmesine büyük gayret gösteren merkezi yönetim, klasik dönem boyunca ilmiye sınıfını kontrolü altında tutan merkeziyetçi bir siyaset takip etmiş ve ilmiye sınıfını denetim altında tutmuştur. Hatta denilebilir ki bu tek taraflı da olmamış, şeyhülislamı atama ve azletme yetkisi sadrazama verilerek siyasi ve idari otoritenin dini-ilmi otoriteden daha üstün olduğu ifade edilmiştir. Sadrazamların azlinde ve katledilmelerinde şeyhülislamdan fetva almak suretiyle de bu iki makam arasında bir denge kurulmuştur.[134]

Bununla birlikte şeyhülislamlar da bu tür bir yetki ayrımını kabul etmiş görünmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerektir ki şeyhülislam, dünyevi ve siyasi olduğu açık olan bir konuyu ahiretle ilişkilendirerek, daha doğrusu uhrevi çerçeveden değerlendirerek kendisinin yetki ve müdahale alanına sokabilmiş[135] ve Zenbilli Ali Efendi örneğinde olduğu gibi en ciddi meselelerde azametli padişahların kararlarını değiştirmeye muvaffak olabilmişlerdir. Ali Cemali Efendi tarafından bazı icraatları engellenen Sultan Selim, şeyhülislamın işe karışmasını devlet umuruna müdahale sayınca şeyhülislam, hükümdarın ahiretini korumak vazifesi ile mükellef bulunduğunu ileri sürmüştür.[136] Nitekim Cemali Efendi, padişahın "saltanat işlerine karışamazsın" yollu uyarısına karşın "Bu ahiret işidir, buna karşı koymak görevimdir" şeklinde karşılık vermiştir.[137] Halefi Kemalpaşazade özellikle de Safeviler üzerine yapılacak seferlerin meşruiyyetini sağlama yolunda girişimlerde bulunmuş[138], Ebussuud Efendi de "şeriatte muhalefet ve amme nizamının ihlali" karşısında derhal harekete geçmiştir.[139] Hatta Osmanlı devletinin emniyeti cihetinden

---

[132] Alderson (1998), 81
[133] Cin-Akgündüz (1993), I, 223
[134] Karatepe (2004), 59
[135] Dursun (1992), 71
[136] Hammer, II, 615, Ali Emir (1998), 273-4, Baysun (2001b), 86-7, İnalcık (2005), 100, Ertan (1969), 51, Altundağ (1968),
[137] Ali Emiri (1998), 272, Hammer, II, 615, Mustafa Nuri Paşa (1992) I-II, 89, Uzunçarşılı, II, 666-7
[138] Yurtaydın (2009) II, 216
[139] Baysun (1993), 95

elde edilmesi lüzumlu görülen Kıbrıs Adası'nın fethi için kendisine müracaat edildiği ve onun da bu sefere cevaz verdiği malumdur.[140] Bu üç şeyhülislam örneğini de göz önüne alarak kurumun, siyasetten ziyade devlet maslahatı mucebince padişahların elini güçlendiren bir anlam taşıdığını belirtmek gerekmektedir.

Ebussuud Efendi'den sonra gelen şeyhülislamların ilmi bakımdan çok iyi seviyede olmamalarına rağmen, 17. yüzyıl konjonktüründe şeyhülislamların siyasi faaliyetleri üst seviyeye çıkmıştır. Nitekim 17. yüzyıl ile birlikte ulema sınıfındaki yozlaşma şaşırtıcı bir şekilde büyük boyutlara ulaşmış, söz konusu yüzyıl içinde ve yıllar geçtikçe ulemanın genel saygınlığı dibe vurmuştur.[141] İlmiye kariyerinin görev ve kaynak yönünden erozyona uğramasıyla ulema hem maddi hem de manevi olarak yoksullaşmış[142]; Mehmed Halife'nin ifadesi ile Osmanlılar, "Tanrı bilgisine ve bilim ehline değer vermemeğe; bilginler de bilginin gerektirdiğine göre iş görmemeğe" koyulmuşlardır. [143] 17. yüzyıl başlarına kadar gerçek anlamda şahsi meziyet ve sahip oldukları ilmi birikim ve tecrübe sayesinde ilmiye mensupları, toplumun her kesimi üzerinde ağırlığını hissettirmişlerdir. Söz konusu yüzyıldan itibaren yetişmelerindeki bozukluk ve olayların kendilerini siyaset içine çekmesi sebebiyle yıpranmışlar, eski itibar ve ağırlıklarını yitirmişlerdir.[144] Siyasi faaliyetler ve ulemanın bölünerek farklı taraflarda yer alması, onları hem ilim yolundan alıkoymuş hem de siyasi mücadele içinde yıpratmıştır.[145] Sonuç olarak ulema mensuplarının devlet işlerine müdahaleleri de giderek olağan bir hale gelmiş ve pratik bir mesele olarak ulemanın devlet işlerine katılması kaçınılmaz hale gelmiştir.[146]

Madeline Zilfi ulema sınıfının siyasallaşmasını, onların uhrevi alandan dünyevi alana sapmalarına bağlamaktadır.[147] Özellikle padişahların yeteneksiz ve zayıf olduğu, vezir-i azam ve diğer devlet görevlilerinin de liyakatsiz ve iş görmez olduğu, dışarıda bazı siyasi ve askeri muvaffakiyetsizliklerin içeri de ise kapıkkulu isyanlarının hakim olduğu 17. yüzyıl konjonktüründe şeyhülislamlar ön plana

---

[140] Hammer, IV, 998, Baysun (1993), 93, Altınsu (1972), 29, Akgündüz (2002a), 64
[141] Bkz. Zilfi (2008), 9-10, Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 145-6, Altınay (1997), 140-1, Uzunçarşılı (1988b), 48-9, 67, İnalcık (2005), 187 vd., Yurtaydın (2009) III, 277, Okumuş (2005), 148-9, Halaçoğlu (2007), 143
[142] Zilfi (2008), 99
[143] Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 96, Gelibolulu Ali ve Koçi Bey'in ulema sınıfındaki çözülmeye dair tahlilleri için Bkz. *Risale* (1997), 53-4, *Mevaidü'n- Nefais*.. (1975), 76 vd.
[144] İpşirli (1999a) I, 251, İpşirli (1999b), 71, Krş. Uzunçarşılı *OT*, III, 123
[145] İpşirli (1999b), 71
[146] Zilfi (2008), 8-9
[147] Bkz. Zilfi (2008), 108

çıkmışlar ve siyasetin içerisinde olmuşlardır.[148] Nitekim Ahmet Refik'e göre ulemanın hırsı 16. yüzyıla doğru başlamıştı ki bunun nedeni siyasi nüfuza sahip ulemanın çoğalması ve şeyhülislamın siyasi işlere karışması idi. Ona göre, "Hoca Sadedinler, Bostanzadeler, Bakiler meziyet ve iktidarlarıyla birlikte, meşihat peşinde koşmaktan, devletin siyasetine müdahale etmekten bir türlü kendilerini alamadılar."[149]

Şeyhülislamlık kurumunun siyasete bulaşmasının en önemli sebebi ve sonucu olarak onların sık sık azledilmeleri gösterilmektedir.[150] Zilfi'ye göre 17. yüzyılda ulema, kendini, hayatta kalma adına o zamana kadar hiç olmadığı kadar kapalı kapılar ardında politikaya katılmak zorunda bulmuştu. Ulema hükümet gelirinin yetersizliği ve güçsüz sultanlar sebebiyle ortaya çıkan iktidar boşluğundan etkilenmişti. 17. yüzyılda politikaya aktif bir şekilde katılmaları yerlerinden olma korkusunu da yansıtmaktadır.[151] III. Murad, Bostanzade Mehmed'i görevden alarak ve daha sonra tekrar atayarak şeyhülislamlık makamını daha önceden hiç olmadığı bir şekilde siyasallaştırmıştır.[152] Nitekim Ali Cemali Efendi ve Ebussuud Efendi gibi uzun süre meşihat makamında kalan şeyhülislamlardan sonra 17. yüzyılda pek çok şeyhülislamın görev süresi kısa sürmüş; dönemin karmaşık ortamında pek çok şeyhülislam azledilmek suretiyle görevlerinden uzaklaştırılmıştır.[153]

III. Murad ve III. Mehmed, gözdeleri olan saray hocası ve şeyhülislam Hoca Sadettin'in karar alma mekanizmalarına müdahale etmesine izin vermişlerdir.[154] Küçük yaşta tahta çıkan I. Ahmed'in saltanatı, tecrübesizliğine binaen ulemanın ve özellikle şeyhülislamın tesiri altında geçmişti.[155] I. Ahmed'le başlayan ve peşpeşe çocuk hükümdarların hüküm sürdüğü bu dönemde dizginler askerlerin, saraydaki nüfuz odaklarının ve tabii olarak ulemanın eline geçmiş, her bir zümre kendi güç ve nüfuzunu kuvvetlendirmek için ulemayı yanına çekmek istemiştir.[156] Ulema ise güçlü konumunu ve nüfuzunun bilincinde olarak ayrıcalıklarını sürdürebilmek için

---

[148] Turan (2005), 248-9, Krş. Hammer, IV, 1286
[149] Bkz. Altınay (1997), 43-5
[150] Koçi Bey bu hususta şöyle der: "..Nihayetü'l- emr bin üç tarihinden berü bu intizam bozulup mukaddema şeyhülislam olan Sun'ullah Efendi birkaç def'a bi-veche ma'zul olub ve kadiaskerler dahi tiz tiz ma'zul olmağile yerlerine gelen azl-i havfine düşüb vükela-i devlet ile müdarate muhtac olub, huzur-u hümayunda hak sözü söylemeden kaldılar ve herkezin ri'ayet-i hatırı ile mukayyed oldiler.", *Risale*, (1997), 52
[151] Bkz. Zilfi (2008), 106-4-7
[152] Zilfi (2008), 51
[153] Kramers (1993), 487
[154] Zilfi (2008), 207
[155] Uzunçarşılı (1988c), 92
[156] İpşirli (1999a) I, 247-8, Zilfi (2008), 10

her yola başvurmuş; bu uğurda genellikle kullarla işbirliği yapmış ya da kullar arasındaki türlü iktidar çekişmelerinde siyasal bir rol oynamışlardır.[157] Bu süreçte ulema sınıfı siyasete fazlasıyla bulaşmış ve bunlar toplumu yanlış yönlendiren siyasi fetvalar vermişlerdir. Mehmet İpşirli Osmanlı tarihi boyunca ulema sınıfının yüzlerce yanlış siyasi fetvalarının olduğu kanaatindedir.[158] Şeyhülislamlar zaman zaman kapıkulu isyanlarında da taraf olmak suretiyle; kimi zaman ayaklanmacıların ve kimi zaman da padişah tarafının yanında olarak ayaklanmanın seyrini değiştirecek derecede rol almışlardır. Nitekim 17. yüzyıldan başlayarak şeyhülislamlar çoğunlukla yeniçeri ve ulema ile işbirliği yaparak vezir ve sultan devirme gücü elde etmişlerdir. Burada çok sayıda devlet adamının ve bazı padişahların azl ya da katlleri için verdikleri fetvalara tekrar işaret etmek gerekmektedir.[159]

Kaynaklar şeyhülislamlık kurumunun siyasallaşmasını Hoca Saadeddin Efendi'den başlatmak eğilimindedir. Gerçi Hoca Saadeddin, selefleri kadar değerli bir alim olarak mevkiinin hakkını vermiştir ancak, iç ve dış siyasette de önemli bir aktör olmuş; hatta padişahın adeta bir müsteşarı gibi çalışmış ve devlet idaresinde mühim işler görmüştür.[160] Hammer'in ifadesiyle Hoca Sadeddin Efendi dahili ve harici siyaseti eline almıştır.[161] Nitekim Sultan Murad hocası Saadeddin Efendi'ye büyük saygı duyar ve tayin ve azillerde onun görüşlerini de alırdı.[162] Saadeddin Efendi'nin Eğri Seferi sırasında, III. Mehmed'i savaşa teşvik ederek Eğri'nin fethine vesile olması[163], onun dinsel olduğu kadar siyasal yönünü de göstermektedir. Abdulkadir Altınsu Sadrazam İbrahim Paşa'nın yerine Cerrah Mehmed Paşa'nın getirilmesindeki rolüne işaretle, "böylece şeyhülislam Osmanlı tarihinde ilk kez devlet işlerine karışmak imkanını buluyordu."[164] demektedir. Diğer taraftan onun devlet idaresine doğrudan müdahil rolü tepki de çekmiştir. Nitekim Valide Sultan, "..şeyhülislam, dünyevi işlerle uğraşacağına fıkıh kitapları ve ruhani meselelerle ilgilensin; özellikle de imparatorluğu ilgilendiren işlere burnunu sokmasın"[165]

---

[157] Üçok- Mumcu (1993), 176
[158] İpşirli (1999b), 75
[159] İnalcık (2005), 69
[160] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 82
[161] Hammer, IV, 1065, Uzunçarşılı *OT*, IV, 457, Lamartine, II, 557, Krş. Solakzade (1989) II, 363, "..Saaddedin Efendi hem mu'llim-i sultan-ı cihan ve hem Müfti-i devr ü zaman olmakla na'il-i sa'adeteyn ve ve ha'iz-i riyaseteyn oldu.", Bk. *Ravzatü'l- Hüseyn* (2007) I, 132
[162] Peçevi (1992) II, 271, Altınay (1997), 46, Altınay (1998), 345-6, Jorga, III, 270, 352 vd.
[163] Bkz. Peçevi (1992) II, 272, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 117, Hammer, IV, 1124-5, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1992) I-II, 173, Abdurrahman Şeref (2005), 223-4
[164] Altınsu (1972), 49
[165] Jorga, III, 353

diyerek tepkisini göstermiştir. Sonuç olarak Saadeddin Efendi'nin siyasi rakipleri onu siyasal yaşamdan uzaklaştırmayı başarmışlardır.[166] Diğer taraftan bundan sonraki süreçte şeyhülislamlık kurumunun siyasallaşması tedrici bir surette devam edecektir. Nitekim Sunullah Efendi bu tür bir sebep nedeniyle dönemin vezir-i azamları ile çekişme içerisinde olmuş ve görevinden üç defa azledilmiştir.[167]

Şeyhülislamlığın siyasete doğrudan müdahil yönü özellikle de 17. yüzyıl boyunca belirgin bir hale gelmiştir. 17. yüzyıl boyunca yaşanan vak'alar incelendiğinde, ekserisi kapıkulu ayaklanmaları olmak üzere vezir-i azam ve diğer devlet ricali, saray partileri ve bizzat ulema içindeki rakip zümreler arası mücadelede şeyhülislam başlıca aktör olmuş; kimi zaman padişahın ve kimi zaman da padişah karşıtlarının yanında olmakla siyasal yaşamın içerisinde yer almıştır. Şeyhülislamın Sultan I. Mustafa, II. Osman, İbrahim[168] ve IV. Mehmed gibi padişahların hal'lerinde ve Sultan Osman ve İbrahim'in katli olaylarında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bunun dışında başta vezir-i azam[169] olmak üzere pek çok devlet adamının tayin, azl ve katlinde de şeyhülislamın etkisi söz konusudur. Sunullah Efendi'nin İran üzerine yapılacak sefer için padişahla girdiği polemik ilmi kişiliğinin göstergesiydese de bu olay kurumun ne derece siyasallaştığını gözler önüne sermektedir.[170] Nihayet 17. yüzyıl boyunca şeyhülislamların faaliyetleri ve bu makamın sık sık el değiştirmesi, kurumun ne derece siyasallaşmış olduğunu gözler önüne sermektedir. Ancak tekrar ifade etmek gerekirse budurum sadece bu makama gelenlerin suçu değildir. Küçük

---

[166] Solakzade (1989) II, 387-8, Katip Çelebi de "..Ve Hoca Efendi dahi hocalıktan ref' ve silsile-i ulemaya ve gayra müdahale itmemek ferman olundu." demektedir. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007) 320, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 123-4

[167] Hammer, IV, 1169, Altınay (1998), 350, Altınsu (1972), 51-3, Krş. Solakzade, II, 420, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007) 379, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 179, Koçi Bey Sunullah Efendi hakkında, "Sunullah Efendi rahmetu'l-lah birkaç def'a ma'zul olmuşiken yine kelam-ı Hakk'ı söyleyub emr-i din ü devletde kat'an müsamaha itmedi." demektedir. Bkz. *Risale* (1997), 51

[168] Bkz. Hammer, V, 1519-1520, Karaçelebizade bu olayla ilgili olarak "Bu hakir-i bi vücud yüzünden veliyy-i ni'amımız olan Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'ye böyle bir hizmet-i celile zuhur edüp evlad u ahfadımıza dest-maye-i iftihar-ı ruzgar olmağa seza-vardır, denilse şayestedir." demektedir. Bkz. (2003) *Ravzatü'l Ebrar Zeyli,* haz. Nevzat Kaya, TTK yay., Ankara, s. 6

[169] "Zemanımızda Melek Ahmed Paşa'dan mühr-i vezaret alındıkda "lütfen ve keremen mührі kime virelim" deyü buyurduklarında fakir ri'ayet-i edeb kasdiyle, "re'y-i 'alileri muta'dır. Falana olmak münasibdir demek ne haddimizdir. Kıble-nümay-ı hatır-ı 'atırları ne canibe ser-zede olursa emsalimize lazım olan, ferman-ı mütehattimü'l- iz'aneimtisaldir" deyüp ta'yini yine kendülere havale edicek, bir miktar tevakkuf buyurduktan sonra, "Siyavuş Paşa'ya versem ma'kul müdür" deyüp fakir dahi "ehlühu mahallühu" deyüp istisvab-ı re'y-i 'ali-i Sultan Cem-cenab eyledim.", Bkz. *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 225-6

[170] Bkz. Solakzade, *Tarih* (1992) II, 455-7, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 516-7, Na'ima, *Ravzatü'l-Hüseyn*.. (2007) I, 314-5, Peçevi (1992) II, 306-7, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 75

yaşta tahta çıkan padişahların ve saray partilerinin, niteliksiz devlet adamları[171] ile sık sık ayaklanan kapıkullarının girişimleri bunda başlıca faktörlerdir.

III. KATLEDİLMİŞ ŞEYHÜLİSLÂMLAR AÇISINDAN "SİYASETEN KATL" VE ULEMÂ SINIFININ KATLİ

Osmanlı Devleti'nde ulema sınıfının uzun bir süre siyaset cezasına tabi tutulmamalarına rağmen, 17. yüzyıl konjonktürünün de etkisiyle ilk olarak bir şeyhülislamın katledilmesi (1634) ve bunun 1656 ve 1703 tarihlerinde olmak üzere tekerrür etmesi dikkat çekicidir. Eski kanun ve geleneklere (Kanun-ı kadim) göre ulema mensuplarının katli söz konu değil iken, İslam padişahı ve halifesi olarak Osmanlı padişahlarının şeyhülislam katllerine ferman vermelerinin arka planında yatan amiller irdelendiği zaman şeyhülislamların öldürülmeleri meselesi daha iyi anlaşılacaktır.

3.1. "Siyaseten Katl"in Tanımı, Hukuki Mahiyeti Ve Uygulaması

Günlük hayatta sıklıkla kullanılan "siyaset" kelimesi, en genel anlamıyla siyaset, hükümet etme, devlet idaresi[172], devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili görüş ve anlayış, devlet idaresi ile ilgili esaslar ve devletlerarası ilişkiler kurma anlamlarını ihtiva etmektedir.[173] Bizim açımızdan siyaset, kısmen devlet idaresi amacıyla alınan tedbirler ve bununla ilişik olarak hükümdarın verdiği ölüm cezası anlamında kullanılan "siyaset"tir. Nitekim Schacht siyaseti, hükümdarın nazari olarak kutsal hukuku tatbik etme ve tamamlamasını; ameli olarak da gerçekten bağımsız yasama ile emniyet işleri, vergi, ceza hukuku gibi bütün hususları nizama koymasını sağlayan serbestçe kullanabileceği yetki olarak tanımlamaktadır. Schacht, "politika" yani "idare" anlamına gelen siyaset kelimesinin, hükümdar ve onun siyasî temsilcileri tarafından tevzi edilen, İslam'ın dini hukuku olan ideal şeriat sistemine

---

[171] Bursalı Mehmed Efendi ile Köprülü'nün oğlu Ahmed Paşa arasında geçen şu diyalog da şeyhülislamlık kurumunun geldiği noktayı gözler önüne sermektedir: "Hattâ Şeyhülislâm Burusalı Mehmed Efendi vezîr ile huzûr-ı hümâyûna vardıkda "Mehmed Paşa'nın vefâtı isâbet oldu. Zîrâ nâ-hak çok kan dökdü" didikde Ahmed Paşa, "babam senin fetvânla katl itmedi mi?" deyicek "havfımdan virdim" didikde "ya Tanrı'dan havf itmeyüp andan mı havf itdin?" didikde pâdişâh müftîden nefret ve azl idüp Sun'îzâde'yi müftî nasb itdi.", Şemdanizade, *Mür'i't-Tevarih* (2009), 209

[172] DEVELLİOĞLU, Ferit (2003) *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Aydın yay., Ankara, s. 959

[173] Mumcu, (2007a), XX, PAKALIN, Mehmet Zeki, (2004) *Osmanlı Tarihi Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, III, M.E.B. yay., İstanbul, s. 240

uymayan bütün idari adaleti içine alır.[174] Kısacası eski devirlerden itibaren cezai adaletin yerine getirilmesi işini siyasî otoritenin üzerine aldığını söyleyebiliriz ki "siyaset" kelimesini "cezai adalet", "idari adalet", "idari adaleti icra tasarrufu" ya da "kamu yönetimi" olarak da nitelendirmek mümkündür.[175] II. Bayezid dönemi müelliflerinden Tursun Bey de buna işaretle, "İnsanoğulları arasında yardımlaşmayı ve terakkiyi sağlayacak güç ve iş neyse insanları onlarla meşgul etmeli ki bunun gibi tedbire siyaset derler" demektedir. Tursun Bey devamla, "*...Bu kuvvet dünya ve ahiretin kazanılmasıdır ki, hikmet ehli buna ilahi siyaset ve va'zına namus derler. Şeriat ehli ise ona şeriat der ve vaz'ına şari derler ki peygamberdir. Bu tedbir böyle yüksek mertebede olmazsa, halis akıl üzere nizam-ı alemin görünüşü için, Cengiz Han'ın yaptığı gibi olursa olayları sebebine bağlarlar ve buna siyaset-i sultani ve yasağ-ı padişahi derler ki, geleneğimize göre ona örf denir*"[176] demektedir. Şu halde Orta-zaman Doğu devletlerinde olduğu gibi Osmanlı devletinde de benzer bir anlamlandırma söz konusu olup, "siyaset" padişahın devlet ve toplum maslahatı gereği aldığı tedbirler olarak tarif edilmektedir.[177]

Diğer taraftan siyaset kelimesinin cezalandırma, bilhassa idam cezası anlamına kullanıldığını da belirtmek gerektir.[178] Nitekim Selçuklu Devleti'nde Vezir Nizam'ül- Mülk'ün *Siyerü'l- Mülük* ya da yaygın ismiyle *Siyasetname* eserinde, "siyaset" kelimesini ölüm cezası anlamında kullandığı görülmektedir. Nizamü'l-Mülk'e göre "siyaset", devlete karşı işlenen bir suçun cezası idi ve suçun ehemmiyetine göre verilecek olan cezanın infazı padişahın emriyle gerçekleşirdi.[179] Osmanlı Devleti'nde de "siyaset" kelimesinin sözlük anlamlarına bir de "ölüm cezası" kavramı eklenmiş ve "siyaset" kelimesi birçok hallerde, yanında "katl"

---

[174] Bkz. SCHACHT, Joseph, (1977) *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener, A.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., Ankara, s. 64

[175] Bkz. Schacht (1977), 85, 94, 99, 192

[176] Bkz. *Tarih-i Ebu'l Feth*, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser Serisi, t.y., s. 22, "Ve her devlet bekasının şartı siyasettir, bu dahi ya akli ola hikmet-i ameliyeden bir kısım olan ilm-i siyaset-i müluk gibi ya şer'i ola, kitabullah ve sünnet-i Resullullah'da varid olan ahkam-ı ilahiye gibi. Siyaset-i şer'iyye siyaset-i aklıyyeden muğni olmakla müluk-i İslamiyyeye düsturü'l- ameldir..", NA'IMA, Mustafa Efendi (2007), *Tarih-i Na'ima* (*Ravzatü'l- Hüseyn fi- Hulasati Ahbari'l-Hafikayn*), I, haz. Mehmet İpşirli, TTK yay., Ankara, s. 25

[177] "Mülkün nizamı ve siyasetin temeli iyi atılınca, Müslümanlık ve adalet böyle yürür ve idare edilir.", Bkz. NIZAMÜLMÜLK, (1990) *Siyaset-Name*, haz. Mehmet A. Köymen, Kültür Bakanlığı yay., 2. Baskı, İstanbul, s. 57, "..kullar efendimizin adalet ve siyasetinde yaşasınlar..", *Ag.e.*, s. 14

[178] Devellioğlu, *Lügât* (1993), 959, Ta'zir cezası olarak takdir edilen sopa ve para cezası dışındaki cezalara da siyaset cezası denmektedir. Bkz. CİN, Halil-AKGÜNDÜZ, Ahmet, (1990) *Türk Hukuk Tarihi*, C. I, Timaş yay., İstanbul, s. 332

[179] Nizamü'l- Mülk, *Siyasetname* (1990), 174, "..(Başka türlü hareket edenin bulunduğu) bana malum olursa, onu siyaset ederim.", *A.g.e.*, s. 146, 254, , "..hiç kimse siyaset korkusu ile padişaha karşı düşünmeye cesaret etmesin..", s. 39, "Müminlerin emiri Mutasım'ın korku ve siyasetinden..", s. 74

kelimesi olmaksızın "hükümdarın verdiği ölüm cezası" anlamında kullanılmıştır.[180] Burada ölüm cezası ile ilgili siyaset kelimesinden türetilmiş terimler de konumuzu destekler mahiyettedir.[181] "Siyaset kılıcı"[182] ya da Osmanlı kaynaklarında sıklıkla kullanılan "seyf-i siyaset"[183], "şimşir-i siyaset"[184], "tığ-i siyaset"[185], "kemend-i siyaset"[186], "eşedd-i siyaset"[187], "mehabet-i siyaset"[188], "siyaset-i azim"[189], "mazhar-ı siyaset"[190], "tertib-i siyaset"[191], "pençe-i siyaset"[192], "hükm-i siyaset"[193], "icra-i siyaset"[194], "siyaset mahalli"[195], "siyasetgah"[196], "meydan-ı siyaset"[197], "meydan-ı

[180] Mumcu (2007a), xx, "..siyaset olunup hakkından geline..", ANHEGGER, Robert-İNALCIK, Halil (2000) *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örfi Osmani*, TTK, Ankara, s. 83, "Gerçi bu ademlere siyaset eylemek, başkanlığının gereği idi..", SOLAKZADE, Mehmet Hemdemi, (1989) *Solakzade Tarihi*, II, haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, s. 13, "Merhum İskender Çelebi'nin asılarak siyaset olunmasının..", *A.g.e.*, II, 185, "..Sultan Osman'ın katillerini şeriatın iktizası üzere siyaset ettirdi..", *A.g.e.*, II, 504, "..Diğer zalim ve isyan ehlinden nicelerini siyaset etmekle icra-yı ahkama riyaset eylediler.", *A.g.e.*, II, 523, "Bunca siyaset olunmasına rağmen..", *A.g.e.*, II, 534, "..İktiza ederse şer'an mütahak-ı siyaset olanları o gün siyaset ve mucib-i ibret iderler.", Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 10, 260, 478, KATİP ÇELEBİ, *Fezleke Tarihi Tahlil Ve Metin*, I-III, haz. Zeynep Aycibin, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, s. 406, 467, 804, "..canib-i padişahide tehdid ve siyaset-i şiddet buldı.", *A.g.e.*, s. 840, Bkz. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 885, 887, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 867, 874-9, SELANİKİ, Mustafa Efendi, (1999) *Tarih-i Selaniki*, I-II, haz. Mehmet İpşirli, TTK yay., Ankara, 19, 24, 227, 263, II. 439, 511, 777, PEÇEVİ, İbrahim Efendi (1992) *Tarih*, II, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bak. yay., Ankara, s. 305

[181] Mesela Delhi Türk Sultanlığı (1206-1414) döneminde, suçluların cezalandırılmasında daha doğru kararlar vermek ve haksız yere bir kimsenin cezalandırılmasını engellemek amacıyla "Divan-ı Siyaset" adı verilen bir daire tesis edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. KORTEL, S. Haluk (2006), *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, TTK yay., Ankara, s. 259-260, Fatih'in Kanunnamesindeki kardeş katli daha sonra siyaset kanunu olarak tabir edilecektir. "..sultanlara huzur içinde bulunmaları için kardeşlerini idam ettirmek yetkisini veren siyaset kanunu..", Hammer, VI, 1816

[182] "Tahrike sebep ve şerik olanlar siyaset kılıcından geçtiler.", Solakzade (1989) II, 33, "O karanlık ömürlü yıkılmışların, uğursuz vücutları kırılarak uğursuz başları siyaset kılıcı ile katl olundu.." Aynı yerde geçen benzer bir tabir de "siyaset eli" şeklindedir. "Sekbanların ve hesabı olmayan zalimler zümresinin reislerinin bazularını siyaset eli ile kırdı..", Bkz. Solakzade (1989) II, 459

[183] Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 49, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1642, 1878, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 29

[184] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 604, 756, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 14, 146, 153-4

[185] Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 75, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 722, 943, Katip Çelebi de Sultan IV. Murad hakkında, "Tığ-i siyasetle serkeşleri korkutup zimam-i devleti keff-i kifayetlerine alup yedi sene kadar zeman keyfe ma-yeşa tasarruf eyledi" demektedir. Bkz. Katip Çelebi, *Fezleke*, (2007), 921, Krş. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 140

[186] Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 54, Defterdar Mehmed Paşa zulmü tespit edilen Bursa beyinin "kemend-i siyaset"le cezasının verildiğini söylemektedir. Bkz. *Zübde-i Vekaiyat*, (1995), haz. Abdülkadir Özcan, TTK yay., Ankara, s. 84

[187] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 154, Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) I, 232, 272, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 406, SİLAHDAR, Fındıklılı Mehmed Ağa (1969) *Nuretname*, C.II/ Fasikül-2, sad. İsmet Parmaksızoğlu, MEB yay., İstanbul, s. 197

[188] Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 622

[189] Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 546

[190] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 933

[191] Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 171

[192] Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 280

[193] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1689, 1697

[194] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1691

[195] Hammer, V, 1321

siyaset ustası" [198], "siyaset çeşmesi"[199], "salb ü siyaset"[200], "dar-ı siyaset"[201] bunlardan başlıcalarıdır.

"Siyaseten katl" hukuki bir uygulama olarak Abbasiler zamanında ortaya çıkmıştır. Bu kurum çeşitli köklerden gelmiştir. İslam'dan önceki Arap gelenekleri, Emeviler devrinde kısmen uygulanmış, sonra da Doğu'nun hükümdara mutlak egemenlik tanıyan Sasani ve Bizans gelenekleri ile Arap kültürünün birleşmesi, tarihi ve sosyolojik etkilerin de etkisiyle siyaseten katlin İslam kamu hukukuna girmesine neden olmuştur. İslam'dan önceki hukukların hükümdara böyle bir yetkiyi tanımış olan Türkler, İslam medeniyetine girdikten sonra bu uygulamayı benimsemiş; böylece "siyaseten katl" Osmanlılara kadar geniş bir şekilde uygulama alanı bulmuştur.

Türkler, İslam'ı kabul etmeden önce de yerleşmiş bir hukuk sistemine sahiptiler.[202] Bu durumda Türk kamu hukukunda hükümdarın serbest iradesiyle katl emri verme yetkisinin olup olmadığı da önemli bir hususiyet arzetmektedir. Eski Türklerde suçların ve cezalarının infazında en üst otorite hükümdardır. Kısıtlı sayıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Türk hükümdarlarına da Tanrı'dan kut almak suretiyle kutsallık atfedilmiş ve kendisine mutlak yetki tanınmıştır. Hükümdarın yetkileri sınırsız olup dilediği gibi kanunlar koyabilir, yüksek memurları azl ve tayin edebilirdi. Böyle bir yetkinin içinde idam cezası verme hakkınının olması da gayet

---

[196] Hammer, II, 367, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 217, Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 780, MÜ'MİNZADE, Ahmed Hasib, (2003) *Ravzatü'l- Kübera*, haz. Mesut Aydıner, TTK yay., Ankara, s. 87

[197] Meydan-ı siyaset, kabahatlerinden dolayı ölüm cezasına çarptırılanların asıldıkları yer manasına gelmektedir. Pakalın, II, 526, Mesela *Sahaifü'l- Ahbar*'da, "Sultan II. Bayezid Han, casusların siyaset meydanına götürülmelerini emreylediler." ifadesi geçmektedir. MÜNECCIMBAŞI Ahmed Dede, *Sahaif- ül Ahbar fi Vekayi-ül A'sar*, Arapça aslından Türkçeleştiren: İsmail Erünsal, II, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, t.y., s. 409, "..siyaset meydanında idam olundular.", Peçeci (1992), II, 241, 394, Hammer, III, 689, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 701, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 505, 623 vdl., Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 25, 80, BECCARİA, (1961) *Suçlar Ve Cezalar Yahut Beşeriyetin Mecellesi*, çev. Muhiddin Göklü, Güven yay., İstanbul, s. 188

[198] Pakalın, II, 526

[199] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) IV, 1138, Ya da cellad çeşmesi. Pakalın, I, 273, *A.g.e.*, III, 240, Krş. And (1969), 33, "Orta Kapı'nın sağındaki duvarda cellatların ellerini ve kılıçlarını temizledikleri Cellad Çeşmesi vardı.", FREELY John, (1999) *Osmanlı Sarayı: Bir Hanedanlığın Öyküsü*, çev. Ayşegül Çetin, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 56, Krş. Peçevi (1992) II, 401, Katip Çelebi *Fezleke* (2007), 701, 830

[200] "..sa'i bi'l- fesad makulesinden bir nice eşkıya tarik-i ammda salb ü siyaset ve mucib-i ibret kılınmışlaridi.", Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 138, Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) I, 257, 264

[201] Bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) I, 291, II. 569, 662, 802

[202] KÖPRÜLÜ, Fuad, " İslam Amme Hukuku'ndan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Var Mıdır ? ", Belleten, C.II, TTK, (Ankara, 1936), s. 51, Üçok-Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 18-9, KAFESOĞLU, İbrahim (1980) *Kutadgu Bilig Ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı yay., İstanbul, s. 22

normal karşılanmalıdır.[203] Nitekim gerek Türklerle benzer hususiyetlere sahip olan Moğollarda ve gerekse çeşitli Türk kavim ve siyasi teşekküllerinde hükümdarın çeşitli sebeplerle verdiği çok sayıda siyaseten katl örneğine sahibiz.[204] 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam dinini kabul ve zamanla bu dinin en önemli savunucusu haline gelen Türkler, İslam hukuku yanında bu eski Türk kamu hukukunu da uygulamaya devam etmişlerdir. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi Selçuklular zamanında, meşhur vezir Nizamü'l- Mülk *Siyasetname* adlı eserinde, hükümdarın bu tür bir yetkisine de temas etmiş ve "siyaset"i daha ziyade ölüm cezası olarak ifadelendirmiştir. Gerek Büyük Selçuklularda[205] gerekse çağdaşı diğer Türk-

[203] Bk. Mumcu, *Siyaseten Katl* (2007a), 16, Hunlarda suç işleyenleri cezalandırmak devletin yetkisine münhasır idi; adli teşkilat, Hakan'ın başkanlığındaki yüksek devlet mahkemesi (yargu) ile hakan adına töreleri tatbik eden "yargan"lardan müteşekkildi. Bu mahkemelerde suçluların cezaları önce hükümdara arz edilir, hükümdarlar da bunu kanun gereği icra ederlerdi. Cin-Akgündüz (1993) I, 45

[204] Cengiz yasalarına göre evli olsun olmasın zina ve livata eden, sihir yapan ve birisi hakkında casusluk eden, suya veya göle işeyenler, kendisine mal verilip üç defasında da zarar eden kimseler, birinin kaçmış kölesi ya da esirini bulup da eski sahibine iade etmeyenler katl olunur. Müslümanların kestikleri şekilde bir hayvan kesen olursa kendisi de onun gibi boğazlanır. Ayrıca emirlerin hükümdarın yanından başka bir yere gitmenin yasaklandığı ve bu yasağa uymayanların ve kendisine emr olunan yerden izinsiz olarak başka bir yere gidenlerin de katledileceği yazılıdır. UZUNÇARŞILI, İsmail H., (1988d) *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK yay., Ankara s. 251, Hunlarda en ağır ceza hapis ve ölüm cezası (idam) idi. Mesela harpten kaçmanın cezası ölümdür. Cin-Akgündüz (1993) I, 45-7, Hunların ceza kanunlarından bahseden Çin kaynaklarına göre birisine kılıç çeken, öldürülürdü. Ufak suçlar araba tekerleği altında ezilmekle, büyük suçlar ise ölümle cezalandırılırdı. "Araba tekerleği altında ezilmek" sözlerini kimi sinologlar "Yüzü damgalanmak" veya "Sopayla dövülmek" şeklinde ifadelendirmektedirler ki, ağır suçlar ölümle cezalandırıldığına göre bu ifadelendirmenin doğru olduğunu ortaya koyar. Üçok-Mumcu (1993) 14, Göktürklerde ise isyan, vatana ihanet, adam öldürme, başkasının karısıyla gayrimeşru münasebet (zina), bağlı atı çalmak ve ikinci defa hırsızlık yapmanın cezası idamdı. Cezayı vermek ve infaz etmek hakkı devlete aitti. Cin-Akgündüz (1993) I, 57, ARIK, "Eski Türk Ceza Hukuku'na Dair Notlar- I", s. 24, Üçok-Mumcu (1993) 21, Kırgızlarda memleket meseleleri üzerinde münakaşa yapanlar ve haydutluk edenlerin başları kesilir, hırsızlık yapan çocukların başları kesilirdi. Bkz. ÖGEL, Bahaeddin (1988) *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK yay., Ankara, s. 209, İslamiyet'i henüz kabul etmemiş Türk kavimleri üzerine önemli bilgiler veren X. yüzyıl seyyahlarından İbn-i Fazlan'ın Seyahatname'sinde de Türk ceza hukukuna dair bazı önemli bilgiler yer almaktadır. Mesela Oğuzlarda adam öldürmenin cezası ise kısas idi. İbn-i Fazlan, Seyahatname, haz. Ramazan Şeşen, Bedir yay., İstanbul, 1995, s. 38, İbn-i Fazlan'a göre Oğuzlarda zina suçunun cezası ölüm idi. "Onlar böyle bir suç işleyen birini ortaya çıkarırlarsa ikiye bölerler. Şöyle ki, bu kimseyi iki ağacın dallarını bir yere yaklaştırarak bağlarlar. Sonra bu dalları bırakırlar. Dalların eski durumuna gelmesi neticesi o kimse iki parçaya bölünür." A.g.e., (1995), 35, İbn-i Fazlan Bulgar Türklerinde de zinanın, hırsızlığın ve adam öldürmenin cezasının idam olduğunu belirtir. "Bir adam diğerini kasten öldürürse, suçuna karşılık kısas olarak onu da öldürürler." Bulgarlar ayrıca zina etmezler. "Zina onlara göre en büyük uçlardandır. İçlerinden biri zina ederse, kim olursa olsun dört kazık çakıp zina eden el ve ayaklarını buna bağlarlar. Sonra onu boynundan uyluklarına kadar balta ile yararak iki parçaya ayırırlar." Onlar, "Hırsızı da zina yapan gibi öldürürler." Fazlan, *a.g.e*., (1995), 35, Hazarlar ise savaştan kaçan ya da mağlup olarak dönenleri öldürürlerdi. *A.g.e.*, (1995), 82-3, Moğollarda ise cezalar Türklere benzer bir durum arz etmekle birlikte bazı farklılıklar da söz konusudur. Cengiz Yasası'na göre zina, livata, kasten yalan söylemek, sihirbazlık, kavga eden iki kişiden sadece birine yardım etmek, suya veya kül'e işemek, üç defa başkalarından mal alıp üçünde de iflas etmek ve diğer bazı suçların cezası idamdı. Cin-Akgündüz (1993) I, 80

[205] Selçuklularda siyaseten katl hususunda Nizamü'l Mülk ilginç örnekler verir. Bkz. *Siyasetname* (1990), 35-7, 48-9, 71-4, Özellikle hanedan içi siyaseten katl olayları için eserlerde bazı bilgiler vardır. Mesela Tuğrul Bey'in kendisine karşı isyan eden kardeşi İbrahim Yınal ve yeğenleri Ahmed

İslam devletlerinde[206] siyaseten katle dair çok sayıda örneğe sahibiz. Anadolu Selçuklu devleti[207] ve beylikler[208] zamanında da siyaseten katl geniş bir uygulama alanı bulmuş ve bu şekilde Osmanlı devlet ve hukuk yaşamına da tesir etmiştir.

Siyaseten katl hukuki bir uygulama olduğu için, hukukla ilişkisini ortaya koymak gerekmektedir. Dolayısıyla siyaseten katlin hukuki mahiyetini anlamak açısından Osmanlı hukukunun yapısı ve işleyişinin[209] irdelenmesi zaruridir. Osmanlı hukuku yapısal olarak iki farklı kaynaktan beslenen, *dualist* bir yapı arzetmektedir.[210] Nitekim bir İslam devleti olmasından ötürü Osmanlı hukukunun İslam hukukundan

---

ile Mahmud'u öldürtmüştür. Bkz. TURAN, Osman, (1993) *Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi yay., 4. Baskı, İstanbul s. 136-8, Sevim-Merçil (1995), 43-4, Ahmed b. Mahmud (1977) I, 41, Alparslan da Tuğrul Bey'in veziri Kunduri'yi, Melikşah da cülusuna müteakip isyan girişiminde bulunan Kutulmuş'un oğlu Mansur (Uzunçarşılı (1988d), 22, Kafesoğlu, (1968) 668) ile amcası Kavurd'u kendi yayının kirişiyle boğdurtmuştur. Turan (1993), 199, Ahmed b. Mahmud (1977), 120, Bkz. Sevim-Merçil (1995), 78-81, Sultan Melikşah, Bizans ile kendisi aleyhine bir ittifak antlaşması yapması nedeniyle yakalanması için emir çıkarttığı Ebül-Kasım'ı da kendi yayının kirişi ile boğdurtmuştur. Kafesoğlu (1968), 668, Sevim-Merçil (1995), 92-3, Melikşah'ın da karısı Terkan Sultan tarafından zehirletilerek öldürüldüğü bilinmektedir. Nizamü'l-Mülk'ün ölümünden sonra halifelik makamı ile bozulan ilişkiler nedeniyle tahta kendi oğlunu getirmek isteyen Terken Sultan halife ile işbirliği yaparak Melikşah'ı zehirlettirmiştir. URFALI MATEOS, (1987) *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli* (1136-1162), çev. Hrant D. Andreasyan , Notlar. E.Dulaurer, M.Halil Yinanç, TTK, Ankara, s. 178, Ahmed b. Mahmud (1977), II. 29, Kafesoğlu (1968), 672-3, Turan (1993), 219, Sevim-Merçil (1995), 133, Sultan Berkiyarug amcası Tekiş ve oğlunu (Sevim-Merçil (1995), 143) ve diğer amcası Tutuş'u başını kesmek suretiyle öldürtmüştür. Sevim-Merçil (1995), 140-6, Krş. Ahmed b. Mahmud (1977) II, 34, Muhammed Tapar ise veziri Sadü'l- Mülk'ü kendisini devirmeye teşebbüs ettiği için İsfahan Kapısı'nda astırmıştır. Sevim-Merçil (1995), 180-1, 189, Ahmed b. Mahmud (1977) II, 43

[206] Delhi Türk Sultanlığı'ndaki yasalara göre genellikle görevlerini kötüye kullananlar, haksız yoldan servet edinenler, devlete olan borçlarını ödemeyenler, yolsuzluk yapanlar ve rüşvet alanların malları müsadere edildiği gibi dayak, işkence, sürgün etme ve idam cezası ile cezalandırılmaktaydılar. Kortel (2006), 260

[207] II. Kılıçarslan kardeşi Dolat'ı ve Şahinşah adlı kardeşinin oğullarından birini öldürtmüştür. Urfalı Matteo'ya göre Kılıçarslan'ın ayrıca devlet ricalinden bazı adamları, emirleri ile babasının büyük bir prensi olan Behaaddin'i ve babasının kadısını öldürttüğü de kaydedilmektedir. Bkz. *Urfalı Matteos Vekayinamesi* (1987), 313, Genel olarak Bkz. ARIK, Feda Şamil, (1999) "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Siyaseten Katl (1075-1243)", **Belleten**, LXIII, S. 236, TTK yay., Ankara, ss. 43-93

[208] Beylikler için Bkz. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (2003), *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK yay., 5. Baskı, Ankara, s. 11, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (2003), 93, 172, 118, 126

[209] Bkz. ÜÇOK, Coşkun-MUMCU Ahmet, (1993) *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş yay., İstanbul, CİN, Halil-AKGÜNDÜZ, Ahmet (1993) *Türk Hukuk Tarihi*, C.I, Timaş yay., İstanbul, AYDIN, M. Akif (1999) *Türk Hukuk Tarihi*, Beta yay., İstanbul,

[210] BELGE, Murat, (2005) *Osmanlı'da Kurumlar Ve Kültür*, Bilgi Üniversitesi yay., 1. Baskı, İstanbul, s. 221, Tarihteki bütün İslam toplumlarında dini hukukun hemen her coğrafyada az veya çok uygulandığını inkar etmek mümkün değildir. Ancak bu toplumların kendi iç dinamikleri, İslamiyet'e geçiş süreçleri, siyasal örgütlenmelerinin gerçekleştiği coğrafyalardaki mevcut durumlar, hukuki açıdan değişik tercih veya zorunluluk icabı farklı gelişme mecralarının doğmasına imkan vermiştir. Bu bakımdan şeriatın yetersiz kaldığı durumlarda devreye örf hukuku girmiştir. Dolayısıyla İslam hukuku (şeriat) ile örfi hukuk (kanun) zaman ve mekana göre değişiklik göstermekle beraber hukuk sisteminin iki ana sacayağı olmuşlardır. ATAR, Fahreddin, (1979) *İslam Adliye Teşkilatı/Ortaya Çıkışı Ve İşleyişi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara, s. 24 vd., Mesela Selçuklularda adalet teşkilatı, bütün Ortaçağ Türk İslam devletlerindeki gibi şer'i ve örfi yargı olmak üzere ikiye ayrılmıştı. SEVİM, Ali-MERÇİL, Erdoğan, (1995) *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat Ve Kültür)*, TTK yay., Ankara, s. s. 515-6

ibaret olduğu ileri sürülmektedir.[211] Zira İslam, Osmanlıların nazarında, temsili iddiasında oldukları değil, gerçekten bağlı bulundukları bir inançtı, hatta sadece inanç değil, aynı zamanda bir ideoloji ve kimlik öğesi idi.[212] Diğer taraftan kuruluştan çöküş sürecine kadar farklılıklar arzetmiş olsa bile genel olarak uygulamalardan Osmanlı hukukunun, İslam hukuku dışında İslam öncesi Türk hukukundan da ciddi şekilde etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak Osmanlılar kuruluştan itibaren İslam hukukunu esas almışlar ve fakat İslam hukukunun yetersiz kaldığı alanlarda İslam öncesi Türk hukuk ve geleneklerini devreye sokmuşlardır.[213] Zaten ulemanın bazı konularda verdiği fetvalar, "*şer'i maslahat değildir, ul'ulemr ne ise öyle olsa*.." şeklindedir.[214] Şu halde Osmanlı hukukunun şer'i ve örfi[215] hukuk[216] olmak üzere iki farklı sacayağı üzerine kurulmuş olduğu ya da din hukuku ile seküler hukukun uyumlu bir bileşiminden oluştuğu söylenebilir.[217] Burada dikkati çeken husus Osmanlıların kamu maslahatı ve

---

[211] İNALCIK, Halil (1993a) "Örfi-Sultani Hukuk Ve Fatih'in Kanunları", **Osmanlı Toplum Ve Ekonomi**, Eren yay., İstanbul, s. 319, a. mlf. (1993b) "İslam Arazi Ve Vergi Sisteminin Teşekkülü Ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", **Osmanlı Toplum Ve Ekonomi**, Eren yay., İstanbul, s. 29 vd., CİN-AKGÜNDÜZ, *Türk Hukuk Tarihi*, I, s. 225, ZİLFİ, Madeline C., (2008) *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması*, çev. Mehmet Faruk Özçınar, Birleşik yay., Ankara, s. 1 vdl., OKUMUŞ, Ejder, (2005) *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi*, Lotus yay., Ankara, s. 79-80, Lybyer (2000), 34-5, VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, (1999) "Kanunlaştırma Hareketleri Ve Tanzimat", **Tanzimat**, I, MEB yay., İstanbul, s. 154, MANTRAN, Robert, (1990) *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, I, çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan, TTK yay., Ankara, s. 204, LEWİS, Bernar (2000) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK yay., Ankara, s. 12-3, 109 vd., a. mlf. (1975) *İstanbul Ve Osmanlı Uygarlığı*, çev. Nihal Önol, Varlık yay., İstanbul, s. 47, PALMER, Alan, (1995) *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl: Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, çev. Belkıs Çorakçı Dilbudak, Yeni Yüzyıl yay., İstanbul, s. 56-7

[212] GENÇ, Mehmet, (2007) *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonomi*, Ötüken yay., İstanbul, s. 58, Krş. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti* (2008), 1-2

[213] Köprülü, "İslam Amme Hukuku'ndan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Var Mıdır ?", s. 72, Üçok-Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi* (1993), 185, Dursun, *Siyaset Ve Din* (1992), 159-160, SHAW, Stanford J., (1982) *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, C.I., E yay., 1. Baskı, İstanbul, s. 47, 193, Ricaut şöyle der: "[Din adamları] halka Kur'an-ı Kerim'in mükemmel olduğunu, hiçbir konuda yanılmadığını yayarlar; fakat siyasiler, şeriatın, İslamiyet'in yayılmasını önleyecek durumlara sebebiyet vermediğini ileri sürerek, kendilerince yararlı gördükleri yerlerde yasaları istedikleri gibi yorumlarlarlar.", Bkz. (1996), *Türklerin Siyasi Düsturları*, çev. M. Reşat Uzmen, Milliyet yay., İstanbul, s. 120

[214] Çağatay (1987), 631, İmber, *a.g.e.*, (2004), 49

[215] Devellioğlu, *Lügat* (2003), 750, Osmanlı kaynaklarında bu anlamda "örf" kelimesine ilk defa Tursun Bey'de rastlanmaktadır. Bkz. *Tarih-i Ebu'l Feth*, s. 22-3, Ancak bunun öncesinde Osman Bey zamanında yaşanan bir vergi olayı örfi hukukun ilk uygulaması olarak gösterilir. Bkz. AŞIKPAŞAOĞLU, (1970) *Tarih*, Atsız, Kültür Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara, s. 23-4

[216] Hammer, I, 56, Üçok- Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi* (1993), 183, Mantran, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, I, s. 123-4, İNALCIK, Halil (2003) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ*, Yapı Kredi yay., İstanbul, s. 76, ANHEGGER, Robert-İNALCIK, Halil, (2000) *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örfi Osmani*, TTK, Ankara, Heyd, "Kanun Ve Şeriat", s. 642, 6, 7, Lybyer, (2000), 35

[217] Bkz. İMBER, Colin, (2004) *Şeriattan Kanuna: Ebussuud Ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 1, 30, Krş. Köprülü (1936), 39-51, Velidedeoğlu (1999), 154, Lewis *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 109, Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (1999), 394, Üçok-Mumcu, *a.g.e.*, (1993), 184, MUMCU, Ahmet, (2007b) *Divan-ı Hümayun*, Phoenix yay., Ankara, s. 38, Lybyer

toplumsal düzenin sürdürülebilirliği açısından bir takım kanunlaştırma faaliyetleri içerisine girdikleridir ki Osmanlı padişahları kendisine tanınan bu yetki çerçevesinde, İslam hukukunun yetersiz kaldığı durumlarda ve fakat şeriat ile çatışmayan bir takım kanunlar tedvin etmişlerdir.[218] Şeriattan bağımsız olan ve kanun diye bilinen bu yasalar, dini değil, akılcı ilkelere dayanır ve öncelikle kamu ve yönetim hukuku alanlarında konurdu.[219] Dolayısıyla *kanun,* nazari olarak dini hukuku feshetmek veya onun yerine kaim olmak için değil, yalnız onu tevsi etmek ve onun bir mütemmimi olarak farz edilmiştir.[220] Bu kanunlar zamanla bir araya getirilerek kanunname[221] halinde düzenlenmiş ve özellikle kadıların başlıca kaynakları olmuştur. Sonuç olarak Osmanlı padişahları İslam hukukunun devlet başkanına tanıdığı sınırlı yasama yetkisini geniş bir şekilde kullanmış[222] ve bu şekilde salt kendi emri ve fermanlarından oluşan bu hukuka "örfi hukuk" denilmiştir.[223] Özellikle devşirme sistemi, kardeş katli ya da daha genel şekliyle siyaseten katl uygulaması da örfi hukuk ile bağlantılıdır. Osmanlı Devleti'nde "siyaseten katl" uygulaması üzerine yapılmış en önemli çalışma olma geçerliliğini sürdüren *Osmanlı Devleti'nde*

Osmanlı hukukunun yapısını şeriat, kanun, adet/töre ve örf. Olarak dört ana guruba ayırır. Bkz. Lybyer (2000), 142, Krş. Hammer, II, s. 433

[218] Bkz. ÜÇOK, Coşkun, (1946a), "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler ", A.Ü. Hukuk Fakultesi Mecmuası, C.III, S. I, ss. 126, İnalcık, (1993a) "Örfi-Sultani Hukuk Ve Fatih'in Kanunları", s. 320, MUMCU, Ahmet, (2007a) *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Phoenix y., 3. Baskı, Ankara, s. 24, Tavernier de "Türklerin din dışı hukuku da dinin parçası haline getirdiklerini" belitmektedir. Bkz. *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı* (2007), 35

[219] İnalcık, *Klasik Çağ* (2005), 76, Krş. a. mlf. "Örfi Sultani Hukuk..", s. 325, ABOU-EL-HAJ, Rıfa'at Ali (2000) *Modern Devletin Doğası*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin, İmge yay., Ankara, s. 103, Osmanlıların Hanefi mezhebine temayül etmelerinin arka planında da bu yatmaktadır. Bkz. İnalcık, Klasik Çağ, s. 189, Cin-Akgündüz (1993) I, 119, KAFESOĞLU, İbrahim *Türk Milli Kültürü*, Ötüken yay., İstanbul, s. 377

[220] HEYD, Uriel (1983) "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun Ve Şeriat", trc. Selahaddin Eroğlu, **AÜİFD**, XXVI, s. 642, NALLİNO, Carlo A., (1954) "İslam Hukuku", çev. Akif Ergin Ay, **AÜHFD**, XI, S.1-2, Ankara, ss. 548-9, Krş. Hammer, I, 56, Mantran (1990) I, 124, Çağatay, (1987), 626, Lewis (1975), 54, TURAN, Osman, (2005) *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*, Ötüken yay., İstanbul, s. 250

[221] Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (1999), 67, LEWİS, Bernard, (1975) *İstanbul Ve Osmanlı Uygarlığı*, çev. Nihal Önol, Varlık yay., İstanbul, s. 170, Pakalın, II, s. 162-3, Cin-Akgündüz (1993) I, 192, 338 vd., Heyd (1983), 634, İnalcık (1993a), 320, BARKAN, Ömer Lütfi (1968) "Kanunname", **İA**, C.VI , MEB Basımevi, Ankara

[222] Aydın (1999), 73, Cin-Akgündüz (1993) I, 143-4, 192 vd., Çağatay (1987), 630 vd., Mumcu (2007b), 65, Nallino (1954), 559, Mantran (1990) I, 205, Ricaut da hükümdarın ne kadar yararsız olursa olsun buyruklarının "yasa" olduğunu belirtir. Ricaut (1996), 11

[223] ÇAĞATAY, Neşet, "Laiklik Nedir, Şeriat Nedir", Belleten, C.XLII, S.167, TTK, (Ankara, 1978), s. 430, Üçok- Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi* (1993), 183, "..Ve de doğrusu, "Sultanın yasakladığı Kur'anın yasakladığından çoktur." Yani pek çok kimse, Kur'an'da yasaklanmış saygı gösterilmesi (uyulması) buyrulmuş, tersine hareket edildiğinde şiddetle cezalandırılacak günahları işlemekten kendilerini alıkoyamazlarken, sultanın korkusu ile alıkoyarlar.", Bkz. MEHMET HALİFE, (1976) *Tarih-i Gılmani*, haz. Kamil Su, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, İstanbul, s. 71

Siyaseten Katl adlı çalışmanın sahibi Ahmet Mumcu, sözkonusu eserine şu düşüncelerle giriş yapmıştır.[224]

"Egemenliğin mutlak bir şekilde tek elde toplandığı devletlerde, hükümdarın kudretinin son sınırı, kendi takdir hakkını kullanarak ölüm cezası verebilmesidir. Gerçekten, insanlar için en ağır ceza "ölüm"dür. Bu yüzden hükümdar, tebaasının hayatı üzerinde tasarruf edebildiği nispette otoritesini kuvvetlendirmiş ve devlet rejiminin mutlak karakteri şiddetlenmiş olur. Eskiçağ'ın bütün hükümdarları için bu yetki aynı derecede bahis konusu olmuşsa da, Orta Çağ'ın sonlarından itibaren Doğu'daki bütün devletlerde, diğerlerinden daha fazla genişlediği görülmüştür. Bilhassa İslam ve Türk-İslam devletlerinde bu kurum gelişmiş ve İslam kamu hukukunun önemli bir parçası haline gelerek yaşamıştır. Türk-İslam devlet nazariyesi, hükümdarın bu yetkisine bağlı olarak gelişen kuruma "siyaseten katl" adını vermiştir."

Mumcu'ya göre "Örfi hukuk, siyasetin ta kendisidir."[225] Bu yüzden hükümdarın örfi yetkisine dayanarak ceza alanını düzenlemesi gayet tabii görülmektedir. Bunu da "siyaseti" ile yapacaktır. Dolayısıyla "siyaseten katl"i hükümdarın ta'zir hakkına dayanarak verdiği bir ceza olarak kabul etmek gerekmektedir.[226] Şeraitle işbirliğiyapılarak verilen bu ceza padişahın, can ve mal üzerinde sınırsız yetkisine dayanan bir örfi hukukudur. Osmanlı devletinde de bu tür cezalara "hadden katil", "siyaseten katl" [227] ya da kısaca "siyaset" cezası adı verilmiştir.[228] Siyaseten katl kısaca, "İslam hükümdarının mutlak otoritesine dayanarak verdiği en ağır cezadır." Şu halde padişahın emriyle infazı gerçekleştirilen ölüm cezası manasına siyaseten katl, örfi hukuk sahasına dahil edilmiş ve Osmanlı devletinde hukuki bir kurum mahiyetini almıştır.

İslam'da devlet başkanlarına devlet ve toplum yararını sağlayıcı cezalandırma ve nihayet devlete zararlı oldukları kanısına vardıkları kimseleri öldürebilmeleri[229] yolunda bir yetki tanınmıştır. Ancak bir hükümdarın ya da devlet adamının, başka bir devlet görevlisini ya da reayadan bir kimseyi öldürmek için hukuki dayanağı var mıdır? Yoksa keyfi bir durum, yani hukuksuzluk durumumu söz konusudur? Mumcu'nun da sorduğu gibi[230] Kur'an, belirttiği durumlar dışında ölüm cezası verilmesini yasak ettiği halde, acaba hükümdarlar bu tanrısal emirleri nasıl bir şekilde yorumlayarak, mutlak yetkilerinin son sınırına ulaşmışlardır? Diğer

---

[224] Mumcu (2007a), xix
[225] Krş. Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l Feth*, s. 22
[226] Mumcu (2007a), 41-3, Pakalın (2004) I, 699
[227] Üçok-Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi* (1993), 64
[228] Pakalın (2004) I, 699 Krş. And (1969), 30
[229] Nitekim Hz. Peygamber'in bir hadisinde buna işaret edilmiştir:"Uzak olsun yakın olsun Allah'ın yasaklarını işleyenlere dini cezayı tatbik ediniz. Allah'ın hadlerini tatbikte, umumun menfaati ile ilgili durumlarda Allah için olan muamelelerin hepsinde, kınanırım gibi vehimler sizi vazifeden men etmesin." Bkz. MEHMET ARIF, *Binbir Hadis*, I, haz. Ahmet Karaman, 1001 Temel Eser, t.y., s. 92
[230] Mumcu (2007a), xix

kaynaklarda buna dair bir dayanak bulabilmişler midir? Yoksa İslam hukuku dışında başka yollara mı gitmişlerdir?

İslam ceza hukuku Türk-İslam ülkelerinde tam manasıyla tatbik edilememiştir; çünkü şer'iatın maddi hukuku yetersiz kalmıştır. Tayin edilmiş cezalar sadece sınırlandırılmış suçlar için konulmuş olup, birçoğu da hiç bahis konusu edilmemiştir. Bundan başka delil ve ispat kaideleri son derece sınırlandırılmış olduğundan birçok suç da yeterince cezalandırılamamaktadır.[231] Buradan hareketle İslam dininin ölüm cezası hakkında koyduğu sıkı sınırlamalar padişahı bu konuda şeriatla işbirliği yapmaya zorlamıştır denilebilir. Böylece, hükümdar katl emri verebilmek için ulemadan izin istemiş, ulema da buna, "şer'i maslahat değildir, nasıl emredilmiş ise öyle yapılsın"[232] şeklinde cevap vererek, bilakis çoğunlukla katl isteğinin şer'i olduğunu belirtmiştir. Şu halde hükümdarın örfi yetkisinin bu konuda, bir istisna olarak şeriatla birleştiği görülmektedir.[233] Ceza kanunnameleri, İslam hukukunun ana prensibine dayanılarak, bütün imparatorluğa ve her sınıfa şamil yegane genel kanun olarak konulmuşlardır. İşte bu kanunnamelerde şeriatın tespit edemediği ta'zir cezalarında, sultanın örfi hukuk yaratma prensibine dayanarak ölüm cezaları koyduğu görülmektedir. Özetle belirtmek gerekirse İslam hukukçuları kaynağını örfi hukuktan alan bu yetkiyi "siyaset" adı altında tanımak zorunda kalmışlar ve hükümdarın bu fiili durumunu, İslam hukuku adına da tasdik ve tescil etmişlerdir.

Nitekim 1525 Mısır Kanunnamesi'nin mukaddimesinde; zamanla suçların kat kat arttığı, artık anlaşmazlıkların ve kan davalarının, şer'i hukuk uygulayıcıları tarafından verilecek kararlarla neticeye bağlanamayacağı, bu nedenle, ağır cezalar uygulamaları hakkında kendilerine yetki verilenlerin kılıçlarının ucuna ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.[234] Hatta önceki kanunnamede tayin edilen cezalar hemen hemen para cezaları ve ta'zir iken, ilave kanunlar "siyaset"i yani idamı yüklemektedir. Nitekim Osmanlı kanunnamelerinde ölüm cezasının bulunduğunu görmekteyiz. Mesela Fatih Sultan Mehmed Kanunnamesi'nin ceza kanununa sonradan siyasetnamenin ilave edilmesi ile *Kanunname-i Ali Osman*'ın birinci

[231] Heyd, (1983) "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun Ve Şeriat", s. 633
[232] ÇAĞATAY, Neşet, "İslam Hukukunun Ana Hatları Ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları", **Belleten**, C. LI, S. 200, (Ankara, 1987), s. 631
[233] Mumcu (2007a), 36
[234] Heyd (1983), 635

bölümünü teşkil eden Ceza kanunnamesi ortaya çıkmıştır.[235] Bu kanunname hadd cezalarının eskidiğini ileri sürerek bunların yerine dayak atma ve suçlunun iktisadi durumuna göre değişik miktarlarda konan para cezaları gibi ta'zir cezalarını getirir. Hükümleri sadece hükümdarın "siyaset"i ile şeriatı tamamlamanın ötesinde şeriatın yerini alma derecesine kadar varır.[236]

Burada şeyhülislamın meşrulaştırıcı fetvasına da işaret edilmelidir. Bu fetvalarda sultan, "veliyyül- emr" ve "sebeb-i nizam-ı alem"[237] olarak şeriata göre daha hafif cezalara maruz kalacak suçluları gerektiğinde idam cezasına çarptırma yetkisini vermektedir. Mesela Sultan, devlet hazinesine girmek isterken yakalanan fakat aslında bir şey çalmamış olan kimseyi idam salahiyetine sahiptir.[238] Diğer bir fetva, sarayda işlenen bir adam öldürme fiilinde, sultanın şeriatın emrettiği şekilde maktulun varisinin meydana çıkarak dava açması ve dilediği takdirde diyet karşılığında katili idam ettirme hakkından vazgeçirmesini beklemeksizin, katilin idamına emir vermesine müsaade etmektedir. Diğer birçok fetvalar, dini hukuka göre cezası idam olmayan suçluların, bu gibi fiilleri işlemeyi adet haline getirdikleri ispat edildiğinde, bunların "sa-i bi'l- fesad" (fesad çıkaran) veya Kur'an'da (Maide: 5/33-4) belirtilen "bozgunculuk yapan kimseler"[239] kategorisi altında telakki edileceği için idam edilebileceklerini belirtmektedir.[240]

Diğer bir husus da siyaseten katli gerektiren hallerdir. Osmanlı devletinde, İslam ceza hukukuna uygun olarak hangi hallerde siyaseten katl cezasının verileceğini tamamıyla tespit etmek mümkün değildir. Nitekim Osmanlı devletinde siyaseten katli gerektiren pek çok sebep vardır. Bu suçlar içinde bizzat İslam ceza hukukuna uygun olarak verilen cezalar ile birlikte, daha sonra meydana gelmiş ve salt hükümdarların kanunlaştırma faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya çıkmış olanlar

---

[235] Heyd (1983), 636, Cin-Akgündüz (1993) I, 338
[236] Schacht (1977), 99
[237] Bu, "nizam-ı alem" tabiriyle ifadelendirilmektedir. Bkz. Turan, *Cihan Hakimiyeti* (2005), 239 vd.
[238] Heyd (1983), 646
[239] Mesela Mehmed Halife Köprülünün itaatsiz kapıkullarına karşı bu yola başvurmak zorunda kalmış olduğunu belirtirek şöyle der: "Çaresiz ortalığı yola getirmek, korkutmak için Bezzaziye Fetvaları'nda Kitab-ı Siyerde söz konusu edilen fakihlerin şu sözlerine göre hareket etti: "Kargaşa günlerinde zulm edicileri, kötü davranışlarda bulunanları ve zorbaları öldürtmek mubahtır. Çünkü bunlar yeryüzünde fesadı yaygınlaştırırlar. Öyle ise ölümleri yerindedir. Çünkü Tanrı'nın, kullarına şevkat göstermek, onların sevinçleriyle sevinmek, acılarıyla acılanmak İslam'ın şartları arasında iken onlar (yani bağı ve zalimler) bunun aksine hareket ederler." Bkz. *Tarih-i Gılmani* (1976), 70-1
[240] Heyd (1983), 647, Akbulut (2003), 178, Mumcu (2007c), 31 vd., "..otluk emini ve odun emini iştira içün miriden virilen akçaları re'ayaya eksük virüp emanetlerinde hıyanetleri ve fukaraya zulm ü te'addi ve eziyetleri sabit olmakla haklarında şer'an lazım gelen ceza istifta ve sa'y bi'l- fesad mes'lesiyle ifta olunmağın ber-muceb-i ferman-ı Padişahi nazargah-ı alide ikisi dahi katl olundular.", Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 309

da vardır. Burada özellikle padişaha ve toplumsal yaşama karşı işlenmiş suçlar belirleyici olmaktadır.

Metin And bir makalesinde ceza kaynaklarını üç ayrı gruba ayırır. Bunlar İslam ceza hukuku yani ukubet, Türklerin İslam öncesi gelenekleri ve özellikle Türk-Moğol yasaları ve son olarak Osmanlıların sonradan çıkardıkları yasalar ve siyaseten katl anlayışı ile koydukları cezalardır.[241] Ceza hukuku alanında bedeni cezalara önemli bir yer veren Süleyman I. Kanunnamesinde ırza geçen kimsenin iğdiş edilmesi, kundakçıların, adet haline gelen yerlerde sahtekar, kalpazan ve hırsızların elinin kesilmesi yanında bazı hırsız ve ev soyanların asılması hükümlerine yer verilmiştir.[242] Nitekim Hammer "Esir aşıran, dükkanlara kapısını kırarak giren, birkaç defa hırsızlıkla mahkum olan hırsızlar asılırdı."[243] demektedir. Benzer bir şekilde bir mahpusu kaçıran, bir köleyi efendisinden kaçmaya teşvik eden veya bir dükkana zorla girmenin cezası idam idi. Önceden tasarlanmış kundakçılık ya da hırsızlık gibi bazı suçların tekrarı için de hüküm idamdır.[244] "Ekilmiş tarlalara girmek, hayvan otlatmak, arazi sahiplerinin hayvanlarını almak idam cezası ile yasaklanmıştı."[245] adam öldürme[246], zina[247], dinden dönme[248], şarap içme[249],

---

[241] Bkz. AND, Metin, (1969) "XVI. Yüzyılda Osmanlılarda Cezalar", **Hayat Tarih Mecmuası**, C. I, S. 3, İstanbul, s. 29

[242] Schacht (1977), 99-100

[243] Hammer, III, 921, İslam ceza hukukun tekerrür anlayışına uygun olarak. Aydın (1993), 479

[244] Heyd (1983), 644, Krş. D'ohsson, s. 142

[245] Hammer, IV, 1111, Silahdar Mehmed Ağa (1962), 33-4, Silahdar Mehmed Ağa II. Mustafa'nın sefer esnasında bütün ordugahta tellallar dolaştırarak, "..kimse ekine girmeyüp, zulüm itmeye, her kim muhalefet ederse bila aman katl olunur" şeklinde sıkı tembihlerde bulunduğunu belirtir. Bkz. *A.g.e.*, s. 32

[246] Avcı (2004), 82 vd., Kısas cezasına dair birkaç örnek için Bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) I, 257, 272, Thevenot "bir cinayet davasında, itham edenlerin (davacıların) sağlam delil ve şahitleri varsa, suçlu ölüme mahkum edilirdi." demektedir. Thevenot (1978), 159

[247] D'ohsson Behçet Abdullah Efendi'nin fetvalarına istinaden zina suçunun cezai müeyyidesini belirtmiş ve zinanın tekerrürü halinde suçlunun idamına cevaz verilebileceğini ifade etmiştir. D'ohsson, s. 146, Feyzullah Efendi'nin fetva mecmuası *Katibau'l- Cinayat* bölümünde - buna dair fetvalar mevcuttur. Bkz. *Fetava-yi Fevziyye*, 2549. fetva, s. 439, 2554. fetva, s. 439, Osmanlı kanunnamelerinde de zina suçunun tarifi yapılmamış, buna karşın cezalandırma ekseriyetle para ya da sopa cezası şeklinde uygulanmıştır ve recm cezasına dair bahis de yoktur. Bkz. ACAR, İsmail, (2002) "Osmanlılarda Zina Suçu Ve Cezası", **Türkler**, X, Yeni Türkiye yay., Ankara, s. 84, Osmanlı ceza hukukunda da recm cezasına hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. Nitekim Hammer *Süleyman Kanunnamesi*'ni bu yönüyle "insani" olarak görür. Hammer, III, 922, Hammer, IV. Mehmed dönemi ulemasından Bayezid-zade'den bahsederken, onun Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra ilk defa olmak üzere recm cezasını tatbik etmiş olduğunu belirtmektedir. Hammer, V, 1573, Krş. Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, 114-5, Şemdanizade (2009), 224, Zilfi bu olayda Vani Efendi'nin rolüne işaret eder. Bkz. ZİLFİ, Madeline C. (2008) *Dindarlık Siyaseti-Osmanlı Uleması (Klasik Dönem Sonrası)*, çev. Mehmet F. Özçınar, Birleşik yay., Ankara, s. 212-3, Birkaç istisnai örnek için Bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 597, 715

[248] Ricaut'a göre, "Müslüman olanlardan hiçbiri ölümü göze alarak tekrar Hıristiyanlığa geri dönemez"di. Ricaut (1996), 96, Fransız seyyah Thevenot da, "Muhammed onlara (müslümanlara) iyi bir düzen getirdi, çünkü akıllı bir insan olduğundan dinin münakaşa edilirse tamamen yıkılacağını

hırsızlık[250] ölüm cezasını gerektiren istisnai suçlardır. Siyaseten katli gerektiren durumlar içinde özellikle devlet (padişah) ve topluma karşı işlenen suçların ayrı bir yeri vardır. Burada ölçü, genel olarak devlet ve toplum menfaatine kötülük yapılması yani *sai bi'l-fesad*dır[251] ki bu da tam anlamı ile genel bir ölçü değildir.[252] Bu suçlar ise: Büyük hırsızlık ve haramilik[253], yol kesme ve eşkıyalık[254], kalpazanlık[255] ve narha riayet etmemek[256], zulüm[257], halkı ağır vergilerle ezmek, ürünlerine zarar

---

önceden gördü, bunun içindir ki O, aksini söyleyen bir kimsenin ölüme mahkum edilmesini emretti." demektedir. Bkz. THEVENOT, Jean, (1978) *1655-1656' da Türkiye*, çev. Nuray Yıldız, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 101, Dinden dönme suçu sonucu idam edilenler içinde birkaç tanesine burada değinmek gerektir. Bunlardan biri Kanuni döneminde Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'e üstün olduğunu iddia eden Molla Kabız'dır ki, Şeyhülislam Kemalpaşazade ve İstanbul Kadısı Sadi Çelebi tarafından muhakeme edilerek idamına fetva verilmiştir. Yurtaydın (2009) II, 226-7, Hammer "Sultan III. Murad zamanında din için bir kişiden başka kimse idam olunmamıştır. Cülusundan az vakit sonra Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'e üstünlüğünü iddia eden Hamza, mülhid sayılarak Atmeydanı'nda parça parça edilmiştir." demektedir. Bkz. *A.g.e.*, IV, 1111, Aynı padişah döneminde Sarı Abdurrahman'ın, mülhid yani dininden dönmüş sayılarak boynu vurulmuştur. Hammer, III, 683, Krş. Katip Çelebi (2007), 416, Fetva mecmualarında da örnekler mevcuttur. Mesela Bkz. *Fetava-yı Fevziye*, s. 130, 862. ve 864. fetvalar.

[249] Mesela I. Süleyman Müslümanlara şarap içmeyi yasaklamış ve yasağa karşı gelenlerin boğazlarına erimiş kurşun akıtılmasını bile emretmişti. D'ohsson'a bakılırsa bu irade derhal tatbik mevkiine konmuş ve bütün hükümdarlığı boyunca büyük bir titizlikle tatbik edilmiştir. D'ohsson, *a.g.e.*, s. 44, Krş. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih*, (2009), 25, Ricaut, sefer sırasında şarap içme yasağına uymadıklarından dolayı iki askerin idam edildiğine bizzat tanık olduğunu da belirtmektedir. Ricaut (1996), 228, IV. Murad da diğer yasaklarında olduğu gibi şarap yasağına uymayanlara ölüm cezası koymuş ve gerçekten önemli sayıda insanın hayatına mal olmuştu. Hatta aksi harekette bulunanları, tebdil-i kıyafet ile gezerek bizzat kendi eliyle öldürürdü. D'ohsson, s. 46-7, Krş. Hammer, V, 1399

[250] Hammer, III, 921, Kanuni Kanunnamesi m. 37 ve 40'da hırsızlık cürmüne tazir nevinden verilen ceza yani siyaseten katl söz konusudur. Mumcu (2007a), 119, Dn: 336, Avcı (2004), 264, Mesela Postel at çalanların asıldığını belirtir. Kanuni Süleyman Macaristan seferinde iken at çalan iki askerin boyunlarını vurdurmuştur. And (1969), 33, "..hırsuzların hüccetlerün ve kadıların arzların bizzat kıra'at buyurduktan sonra kemal-i diyanetlerinden tekrar yine Şer'i Şerif'e havale idüp, "Bunları Ka'im'makam Paşa'ya getirsünler; ahvallaerini şer' ile görsün ve Müfti Efendi'den istifta olunsun. Eğer katllerine fetva-yı şerif virilür ise şehr içinde salb olunsunlar" deyü ferman buyurdular.", Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 240

[251] Aydın (1993), 480, Sahir ve sai bi'l- fesad olan Zeyd kable't-tevbe ahzolunsa Zeyd'e ne lazım olur? El- cevap: Katlolunur. Bkz. *Fetava-yı Fevziye*, 782. fetva, s. 116, Zeyd'in sahir olup sai bi'l-fesad olduğu şer'an sabit olsa Zeyd'in katli meşru mudur? El-cevap: Meşrudur, *aynı yerde*

[252] Mumcu (2007a), 45, Krş. Akman (1997), 158

[253] Bkz. Cin-Akgündüz (1993) I, 322-3, Krş. Schacht (1977), 186, "..Çerkes Şahin nam katı'u't-tarikun kellesi arz olunup..", Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 165, 266, Buna dair güzel bir örnek için Bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 835-6, Silahdar Mehmed Ağa (1962), 39

[254] Bkz. Üçok (1946a), 144 vd., Mesela Silahdar, Sultan II. Mustafa'nın ikindi divanında yol kesen bir haydudun boynunu vurdurduğunu kaydetmektedir. Silahdar, *Nusretname* (1962), 33, Krş. *Fetava-yı Fevziye*, 801. fetva, s. 119, 804. fetva, s. 120

[255] Bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) I, 273

[256] Thevenot şöyle der: "Ben, kilosunu beş akçeye kar satan bir adama ayaklar altında nasıl sopa atıldığını gördüm, çünkü tartıda hile yapmıştı. Bir diğeri de bir çocuğa iki misli fiyatla soğan satmıştı. Bu çocuğa rastlayan zabıta memurları ona soğanın eksik verildiğini gördüler ve satıcıya giderek ona otuz değnek vurdular."(..)"Türklerin hileli tartı kullanan satıcılar için başvurdukları daha az can yakıcı fakat cemiyet içinde onu utandırıcı olan başka bir cezaları daha vardır; onlar adamın boynuna iyice birleşen iki levha koyarlar ve bunun ortasında yuvarlak bir delik olacak şekilde oyarlar, bu delikten adamın boynunu geçirirler. Bu levhalara ağır yük asarlar ve çıngıraklar bağlarlar; bu adamı herkes tanısın ve kendisiyle alay etsin diye bu vaziyette şehirde dolaştırırlar." Thevenot (1978), 161, 164, Krş. D'ohsson, *a.g.e.*, s. 36-7

vermek[258], sebepsiz yere mallarını müsadere etmek, haps ve katl cezası vermek[259], narha aykırı satış yaparak malları değeri üzerinden fiyatla satmak[260] vb. şeklinde sıralanabilir.[261] Görevde ihmalkarlık[262] ya da tedbirsizlik[263] ve savaştan kaçmak[264], düzmece şehzadelik[265], padişaha itaatsizlik, padişaha isyan[266], padişahın meşruiyetini

---

[257] MUMCU, Ahmet, (2007c) *Osmanlı Hukuku'nda Zulüm Kavramı*, Phoenix yay., Ankara, s. 4 vdl., 17. yüzyılda Osmanlı ülkesinde bulunan yabancı bir gözlemci, Bağdat Muhasarası sırasında halka zulmedenlerin derhal cezalandırıldığını belirtmektedir. And (1969), 33, Mesela Beyşehri Beyi Abazalı Küçük Bey zulm töhmetiyle katl olunmuştur. Bkz. Katip Çelebi (2007), 889, "..otluk emini ve odun emini iştira içün miriden virilen akçaları re'ayaya eksük virüp emanetlerinde hıyanetleri ve fukaraya zulm ü te'addi ve eziyetleri sabit olmakla haklarında şer'an lazım gelen ceza istifta ve sa'y bi'l- fesad mes'lesiyle ifta olunmağın ber-muceb-i ferman-ı Padişahi nazargah-ı alide ikisi dahi katl olundular.", Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 309

[258] "Zinhar kimesnenin ekinlerine davar girmeye ve illa davarı miri tarafından ahz ve sahibi siyaset olunur" deyü dellal nida etdirüldü.", Abdi Paşa, Vekayi-name (2008), 260
Başka bir örnek için bkz. Silahdar Mehmed Ağa (1962), 54

[259] Sinanpaşazade Mehmed Paşa da, "..vali olduğu muhill-i 'ırz-ı vezaret enva'-i hiffet ve hilaf-ı şer' katl ve müsadere eylediği" için katledilmiştir. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 506-7

[260] Padişahın kanunlarına karşı gelerek, mesela "narh"a riayet etmemek de reayaya zulüm olarak değerlendirildiği için siyaseten katl sebebi kabul edilmiştir. Thevenot'da geçen bir kayıtta, IV. Mehmed, tebdil-i kıyafet ile saraydan çıktığı bir sırada uğradığı bir kasaptan et almış; ancak kasap ona, koymuş olduğu narhın üzerinde et satmak isteyince cellada işaret ederek derhal kasabın başını vurdurmuştu. Thevenot, (1978), 152

[261] Peçevi (1992) I, 4, Yine Kanuni döneminde Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın katli de bu babdadır. Peçevi onun katlini anlatırken cümlesini şu şekilde tamamlar. "Böylece, eylemleri yüzünden haketmiş olduğu cezaya çarptırılmış oldu.", *A.g.e.*, s. 64, Krş. Solakzade, II, 137, Başka bir örnek de İskenderiye Sancak Beyi Bali Bey'in katlidir. Bu komutanın o bölge halkına aşırı derecede baskı ve zulüm yaptığı, hatta reayanın çoluk çocuğunu köle diye sattığını Peçevi aktarmaktadır. Peçevi, I, 98, I. Ahmed döneminde de Bağdat Valiliğine atanan Kasım Paşa da Ankara'ya varınca reayaya salmalar salmış ve Celaliler gibi halktan vergi toplamaya başlamış olduğundan hakkında katl fermanı çıkarılmıştı. Peçevi, II, 276

[262] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 764

[263] "Karahisar-ı Sahib sancağı beğinin sefere sür'atle gitmeyüp eğlenmesi nedeniyle salbi hakkında Bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 751-2

[264] Sultan IV. Murad Bağdat Seferi sırasında, şehrin alınmasından önceki hücumdan kaçanları bizzat kendi eliyle öldürmüştü. Thevenot, (1978), 173, Seferden kaçan iki yeniçerinin katli için bkz. *Nusretname*, (1962) 146-8, Katip Çelebi Fezleke'sinde "Ukubet-i Firariyan" başlığı altında savaştan kaçanların katledildiğini kaydetmektedir. Bkz. *Fezleke* (2007) 319, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 21-2, İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 9, "..ruz-ı muharebede me'mur oldukları üzre harekete ve fermana ita'at itmeyenler mu'aheze olunup cümleden biri, bindiğü kalyonu ceng güninde Rum-ili tarafında baştan kara itmek töhmetiyle Ferhad Paşa katl olundu ve mahal-i mukatelede yoldaşlarını cenge tergib ve tahrik itmedüklerinden ma'ada kendüler dahi kenar çizmekle Yeniçeri Kethüdası Yusuf Ağa ve Segban-başı Kasım Ağa katl olundular ve Kapudan yirine baştardeye süvar olan Sivas Beğlerbeğisi Çerkes Osman Paşa me'mur olduğu üzre Bozca-ada'ya gitmeyüp kenara mürtaca'at ve fermana muhalefe itdüğü içün katl olunup..", Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 110, Vezir Fazlı Paşa'nın benzer bir sebeple katli için bkz. *A.g.e.*, s. 119, "Küffârın önünden acele gûyâ isti'âze iderek geçüp kal'a altına cân atup bir kaçı başdan kara itmekle sığlara urıcak ekseri gark ve garkdan halâs olan sekiz yüz yeniçeriyi dahi vezîr kılıçdan geçürdü.", Bkz. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 196

[265] III. Mehmed döneminde kendisini Sultan II. Selim'in oğlu Süleyman olarak tanıtarak hanedanda hakkının olduğunu iddia eden birinin siyaseten katli için Bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 779-80

[266] Bkz. ŞAFAK, Ali, (1991), "Bağy", **DİA**, C. IV, TDV yay., İstanbul, s. 451-452, AKMAN, Mehmet, (1997) *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, Eren yay., İstanbul, s. 131, 158, Cin-Akgündüz (1993) I, 323-4, Askeri sınıfın isyan etmesi ya da bağımsız hareket etme temayülü önemli bir siyaseten katl sebebi idi. Mesela III. Mehmed zamanında çıkan bir isyan sonucu, isyanın tertipçisi olduğu düşünülen Sunullah Efendi'nin azledilmesi ve yerine Mustafa Efendi'nin getirilmesinden

sorgulamak, padişahın tahtına saldırı[267] ya da şahsına karşı suikast[268], padişaha yalan söylemek[269] veya devlet işlerinde padişahı yanlış yönlendirmek[270], padişahı tenkid ve ona hakaret etmek[271] ise başlıca siyaseten katl sebeplerindendir. Bunlar dışında padişahın kapıkullarının baskısı ya da çeşitli kesimlerin[272] etkisinde olarak verdiği

---

sonra Vezir-i azam Yemişçi Hasan Paşa yeni şeyhülislama teslimi istenen asi zorbaların ve ferman-ı hümayunu dinlemeyenlerin şer'an cezasını sorduğu zaman Mustafa Efendi, "İslam padişahının emrine itaat etmemekle, bağı olurlar, kıtal ile cemiyetlerini dağıtmak lazım gelir" karşılığını vermiştir. Solakzade (1989) II, 433, "İsyan u tuğyan iden ha'in Hüseyin Paşa tutulup Divan-ı alide şer'-i şerif ile ulema siyaset buyurup, eşedd-i azab ile katl" olunması hakkında Bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 846-7

[267] Solakzade Sultan İbrahim dönemi vezir-i azamlarından Salih Paşa'nın katl sebebi olarak padişahı tahtından indirmeye teşebbüsü göstermektedir. Solakzade, II, 572

[268] Ricaut'a bakılırsa, "padişahın hayatına kastetmekle suçlanan herhangi bir paşa, topraklarını ve veya gelirini bir camiye bağışlarsa padişah bunlara dokunamaz" idi. Ricaut (1996), 15, I. Ahmed Derviş Paşa'yı (Peçevi (1992) II, 308, Katip Çelebi, *Fezleke Tarihi* (2007), 521, Na'ima, *Ravzatü'l-Hüseyn*.. (2007) I, 318-9, Şemdanizade, *Mirü't- Tevarih*, (2009), 75-6, Hammer, IV, 1202, Uzunçarşılı, IV, 362-3, Lamartine, II, 575) ve Nasuh Paşa'yı (EMECEN, Feridun, (2001) "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler Ve Mülahazalar", **İslam Araştırmaları Dergisi**, S. 6, İstanbul, s. 69-70, Krş. Hammer, IV, 1239, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 415-6), Abdülhamid Halil Hamid Paşa'yı bu tür bir sebeple katlettirmiştir. Bkz. Uzunçarşılı *OT*, V, 484, Akşin, III, 77, Mustafa Nuri Paşa bu tür bir suçlanamanın temelsiz ve akla aykırı olduğu görüşündedir. Bkz. Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 158, BEYDİLLİ, Kemal, (1997) "Halil Hamid Paşa", DİA, C.XV, TDV yay., İstanbul, s. 318

[269] Kazakların Sinop'u basması üzerine padişaha gelen şikayetler sonucu Vezir-i azam Nasuh Paşa sorguya çekilmiş, ancak paşa gerçeği söylemeyince yalanından ötürü katline ferman çıkarılmıştır. Peçevi, II, 320, Kemankeş Ali Paşa, 3 Nisan 1624'de Bağdat'ın İranlılar tarafından işgalini padişahtan gizlemesi üzerine önce azl sonra da idam edilmişti. BAYSUN, Cavit (1987) "Murad IV.", **İA**, VIII, MEB yay., İstanbul, 626, Öztuna (1998) I, 324, II. Mustafa da, kendisinin ordunun başında sefere gitmek niyetini engellemeye çalışan Sürmeli Ali Paşa'yı öldürtmüştür. Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 13, Ahmet Rasim (2002), 216, Anonim yazarı Ali Paşa'nın "..edna bahane ile azl" olunduğunu kaydeder. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 111, Sultan III. Ahmed de sadrazamlığı sırasında gerek asker ve gerek halk arasında sevilen birisi olan ve bu şekilde halkı ayaklandırmak peşinde olduğunu düşündüğü Ali Paşa'yı öldürtmek istemiş, kendi aleyhinde konuşmak hatta yapay bir korkuyla kendisini aldatmak dışında düşmanı yenmek ve sonunda tüm topraklarını ele geçirme olanağına sahip bulunduğu halde kendisini düşmana saldırmaktan men eden Çorlulu Ali Paşa'yı müftiden aldığı bir fetva ile öldürtmüştür. Kantemir, III, 510-1

[270] IV. Mehmed zamanında Serasker İbrahim Paşa padişahtan habersiz Avusturyalılarla barış yönünde sohbet ettiği için katl edilmiştir. Şemdanizade (2009), s. 232

[271] Tavernier, "Sadrazamın padişahın hoşuna gitmeyecek bir öneride bulunmamaya dikkat etmesi gerekir. Yoksa, Osmanlı sarayında söylenegelen "padişahı kızdıracak hiçbir teklifte bulunmayın" deyişi doğrultusunda, padişah hemen oracıkta sadrazamı boğdurur." demektedir. Bkz. *Topkapı Sarayı* (2007), 22, I. Selim Mısır Seferi'nden dönüşte kendisini, burada yapılan kıtal nedeniyle tenkit eden ve "bu denli zahmet ve meşakkatler çekilerek Mısır alındıktan sonra bir hain çerkeze vereceğinizi bilseler kulların arkana düşüp gelmezlerdi" diye tarize cesaret eden vezir-i azam Yunus Paşa'yı da derhal katlettirerek bu alandaki tutumunu bir kez daha göstermiştir. Solakzade, II, 84, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1992) I-II, 87, Krş. Hammer, II, 608, Uzunçarşılı *OT*, II, 294, I. Süleyman döneminde yaşanan bir olayda, Sultan Süleyman'ın sefer sırasında tebaayı sömürmekle suçladığı Ferhad Paşa sultana hakaret etme cüretini göstermiş, ancak bunun bedelini cellatlar tarafından öldürülmekle ödemiştir. Jorga, II, 301, Sultan Mustafa da Zenta yenilgisinden sonra kaçarken kendisini tenkit eden Kapıcubaşu Şahin Mahmud'u derhal öldürtmüştür. Kapıcıbaşı, sultanı işlediği hatadan alıkoymaya çalışmış ve karargahı böyle alçakça terk etmemesini, zira kaçmasıyla Osmanlı ordusunun henüz küçük bir kısmını yok etmiş bulunan düşmanın tam zafer elde etmesine meydan vermemesini tavsiye eder. Fakat Sultan Mustafa, kapıcıbaşının tavsiyelerinden endişeye kapılarak onu, Almanlar için çalışan bir ajan olduğu için öldürtmüştür. Kantemir, (1980) III, 282

[272] III. Mehmed dönemi sadrazamlarından Ferhad Paşa, Damad İbrahim ve Sinan Paşa ile Şeyhülislam Bostanzade'nin girişimleri ile katledilmiştir. Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 88- 93,

katl emirleri[273] de vardır. Padişah böyle durumlarda baskı sonucu ya da devlet menfaati gereği katl emirlerini vermek zorunda kalmıştır. Nitekim Tavernier de "*..eğer yeniçeriler bir vezirin, bir kazaskerin ve hatta kendi ağalarının kellesini istiyorlarsa, padişah bu isyancıların öfkesini dindirmek için çoğunlukla istedikleri kişiyi boğdurarak kellesini isyancılara gönderir*."[274] demektedir. Padişahı yanıltmak suretiyle girişitiği II. Viyana seferinden başarısızlıkla dönen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa bu sebepten ve saraydaki düşmanlarının sultanı etkilemeleri[275] sonucu celladlara boğdurulmuştur.[276] Tüm bunlar dışında padişahların makul olmayan sebepler yüzünden verdiği katl emirlerine de rastlanmaktadır.[277] Özellikle bazı padişahlar hiç olmayacak sebepler yüzünden değerli devlet adamlarını katlettirmişlerdir. Ancak bu tür siyaset cezaları çoğu zaman muhakemesiz ve şer'i dayanağı olmayan katl vakalarıdır.[278]

Siyaseten katlin sebeplerini kısaca inceledikten sonra, siyaseten katlde usul[279] ve infaza da kısaca değinmek gerekir. Öncelikle padişah siyaseten katlde mutlak söz

---

Mesela Kanuni Sultan Süleyman zamanında Vezir-i azam Kara Ahmed Paşa'nın katli bu babdadır. Temeşvar gibi sağlam bir kalenin fatihi, padişaha ve bütün devlet erkanına hizmetini beğendirmiş olan Ahmed Paşa'nın bir divan akdinde arz odasının önünde boynu vuruldu. "Şaşılacak husus bu ki, katli değil azilini bile icab ettirecek bir durum yok iken, bazı sahte keyfiyet ve yalanların boynuna asılması isnadı ile biçare, padişah hazretlerini hışmına uğramıştı.", Solakzade, II, 246-7

[273] "..anı [Yemişçi Hasan Paşa]dahi padişah-ı alem-penah hazretlerine bi-cürm i günah gamzidüp, bi'l-ahare katl ittirdiler. Ve Derviş Mehmed Paşa ve Nasuh Paşa gibi dilir-i dilaver merd-i bahadır nice sadık vezirleri, ba'zı eshab-ı ağraz ve nice iftiralar idüp haşa sümme haşa saltanat-ı aliyeye su-i kası vardır deyü mazhar-ı gazab ı padişahi itdiler..", Koçi Bey (1997), 43, Kemankeş Mustafa Paşa'nın Cinci Hoca'nın telkiniyle katli de buna dair güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bkz. Solakzade, 558, Katip Çelebi (2009), 924, Şemdanizade (2009), 135, Uzunçarşılı *OT*, III, 211

[274] Tavernier, *Topkapı Sarayı* (2007), 64, Mesela IV. Mehmed ayaklanan sipahilerin istedikleri İpşir Paşa'yı onlara vermek zorunda kalmıştır. Bkz. İSAZADE, Abdullah (1996), *Tarih-i İsa-zade*, haz. Ziya Yılmazer, İstanbul Fetih Cemiyeti yay., İstanbul, s. 18-9

[275] Mustafa Paşa saltanat makamına göz diktiği gibi gerçek dışı suçlamalarla padişaha gammazlanmıştır. Danişmend, bir zenci ile Boşnak serserisinin tezviratına uyarak Paşa'yı katlettirmesini Sultan Mehmed'in en büyük günahı olarak niteler. Bkz. Danişmend (1972) III, 457

[276] Bkz. Silahdar, *17. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 39-43, Kantemir, (1980) III, 75-8, Hammer, VI, 1787, Abdurrahman Şeref (2005), 278, Hezarfen Hüseyin Efendi (1998), 192

[277] Üçok-Mumcu, (1993), 175

[278] Mumcu, (2007a), 82, Mesela Sultan İbrahim, Kaptan-ı Derya Yusuf Paşa'yı yeterince kürk getirmediği ve Girit'te sözde 3 milyon altını zimmetine geçirdiği gerekçesiyle katlettirmiştir. Jorga, IV, 55, Danişmend (1972), III, s. 399-400, Uzunçarşılı, III, 224-5, Şemdanizade (2009), 142, Katip Çelebi de "..edna sebep ile izale olundı.." demektedir. Bkz. Katip Çelebi, *Fezleke*, (2007), 970, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) IV, 1109, Aynı padişah Salih Paşa'yı da İstanbul'a arabaların girmesini ve halkın arabaya binmesini yasaklayan emrine uyulmamadığı gibi saçma bir sebeple idam ettirmiştir. Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 24, Katip Çelebi, *Fezleke*, (2007), 1014-5, Hammer, V, 1504-5, Danişmend (1972) III, 404, Uzunçarşılı, III, 226-7, Batılı kaynaklar sadrazamın, kesin yasağına rağmen padişahın kayığına benzer bir kayık kullanmış olması gibi gülünç bir sebeple katledildiğini söylerler. Bkz. Jorga, IV, 59, Salih Paşa'nın asıl katl sebebinin, padişahı tahtından indirmeye teşebbüs olabileceğini daha önce ifade etmiştik. Bkz. Solakzade, II, 572, Jorga'nın Brosch'tan aktardığına göre, Budin Beylerbeyi Murad Paşa 1578 yılında Osmanlı sultan kızı ile evlenmek gibi tehlikeli bir adıma karar veremediği için boğdurulmuştur. Jorga, III, 161

[279] Ceza yargılamasında usul için Bkz. Akman, *Ceza Yagılaması* (2004), 112 vd.

sahibidir. Osmanlı padişahlarının, mutlak egemenlik anlayışı ve teb'anın askeri ve reaya şeklinde bir ayrıma tabi tutulmasından ötürü herhangi bir soruşturma yapmaya gerek görmeden siyaseten katle ve bunun infazına dair hüküm verebildikleri söylenebilir.[280] İslam hukukuna göre "siyaset-tazir" hakkına sahip olan hükümdar, bazen bir suç karşılığı olmadan da bu hakkını gerekli gördüğü kimseler karşısında kullanabildiğinden, onların takdir hakları kimi zaman soruşturma ile bağlı olmadan da genişletilebilmiş[281], soruşturma yapmaksızın da katle karar verebilmişlerdir. Mutlak hakim olan hükümdarlar, örfi yetkisini zaman zaman kötüye kullanmış ve suç unsuru bulunmayan ya da suçluluğu ispatlanmayan pek çok insanı muhakemesiz siyasetle cezalandırmışlardır.[282] Ricaut din adamlarının, padişahın "sebepsiz yere bin kişiyi katlettirmiş olsa bile hiç kimsenin ondan hesap soramayacağını"[283] belirttiklerini kaydeder. "Zira hükümdar en ufak bir bahane ile derhal idam hükmü verebilirdi."[284] Bununla birlikte herhangi bir sebeple suçlanan askeri sınıf ya da reayanın siyaseten katllerinden önce yargılanması da mümkündü.[285] Bu tür bir durumda soruşturma ve akabinde de yargılama yapılır ve karar hükme bağlanırdı.[286] Hüküm ise şeyhülislamın fetvası[287] ve padişahın fermanı[288] ile resmilik kazanırdı.[289] Usulüne uygun verilen bir siyaseten katl fermanında, klişe dua ve sözlerden sonra, katledilecek devlet adamının, bu cezaya çarptırılması için yaptığı fiiller, yani katl sebepleri yazılır. Sonra, bu sebeplerin suçluyu idam etmek için gerek ve yeter

---

[280] Bkz. Olivier (1977), 146

[281] Nitekim Katip Çelebi IV. Murad hakkında, "kendilerü her hususu 'adl ü şer' ve kanun üzre görmezlerdi" demektedir. Bkz. *Fezleke* (2007), s. 912

[282] Mumcu, (2007a), 42-3, Thevenot (1978), 160

[283] Ricaut (1996), 17

[284] Thevenot (1978), 160, Nitekim Batı'lı seyyahlar da bunu müşahede etmişlerdir:"Onlar, özellikle çok zaman acele, mes'uliyetsiz ve çetin bir şekilde verilen cezalar ve şüpheyi, mahkumiyet için yeterli sebep olarak kabul etme temayülü gibi Osmanlı ceza hukukunun menfi yönlerini görmezlikten gelmemişlerdir. Mesela XVII. yüzyılda yaşamış bir seyyahın müşahedesine göre Osmanlı adaleti, bir suçluyu kaçırmaktansa, iki masumu kesmeyi yeğlemektedir; çünkü suçsuzun idam edilmesi, gerçekten suçlu olan için de bir örnek teşkil eder." Heyd (1983), 650

[285] Heyd (1983), 640, Mumcu (2007a), 89-90, Molla Kabız'ın yargılaması buna dair güzel bir örnektir. Bkz. Solakzade, (1989) II, 157-160, Peçevi (1992) I, 95-6, Kantemir, (1979), 84, Hammer, III, 689, Yurtaydın (2005) II, 226-7, Bir evi basarak cinayet ve hırsızlık yapanların yargılamalarına dair bir örnek için bkz. Silahdar Mehmed Ağa (1962), 39-40

[286] Osmanlıda ceza yargılaması hususunda Bkz. AKMAN, Mehmet (2004), *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren yay., İstanbul

[287] "Şer'le katline fetva ve emr gönderilüp..", Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 510, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 149, 266, Kösem Sultan katlinde fetva alınmış ve padişah bunu imzalamıştır. Bkz. Ricaut (1996), 31

[288] "..ferman-ı hümayunla katl olunup", Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 147, 150, "Kadızade İbrahim Paşa ferman-ı kaza-cereyan-ı Padişahi mucebince katl olundu", *A.g.e.*, s. 159,

[289] "..haklarında şer'an lazım gelen ceza istifta ve sa'y bi'l- fesad mes'lesiyle ifta olunmağın ber-muceb-i ferman-ı Padişahi nazargah-ı alide ikisi dahi katl olundular.", Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 309

olduğunun fetva ile tespit edildiği, yani katl hükmünün fetvaya dayandırıldığı belirtilir. Üçüncü olarak katl hükmünün verildiği ve bunun icra edilmesinin emredildiği yazılır. Emrin kimler tarafından icra edileceği bazen fermanın başına bazen de bu üçüncü bölüme yazılabilirdi.[290]

Padişah öldürülmesini emrettiği bir devlet adamına bunu kılıç ve topuz göndermek suretiyle gösterirdi.[291] Suçlunun abdest almasına izin verilmesi de katline işaret sayılmıştır. Lamartine, Türklerde "Abdest al!" cümlesinin "ölüme hazırlan" demekle aynı anlamı taşıdığını belirtir.[292] Diğer taraftan katledilecek kişi önemli bir devlet adamı ise padişahlar, katledilecek kişiye bunu "kara kaftan" giydirerek bildirirlerdi.[293]

İnfaz[294] sarayın içinde olacaksa fermanı bostancıbaşı, saray veya İstanbul dışında infaz edilecekse kapıcıbaşı götürür ve bunlar, idamın sonuna kadar işe nezaret ederlerdi. Sarayın birinci ve ikinci avlusu arasında muvasala vasıtası olan kapıda, idama mahkum olan vezirlerin saraydan çıktıkları, yahut saraya girdikleri zaman kendilerine felaket ipini atmaya ve yahut boyunlarını kesmeğe memur celladlar mevcuttu.[295] İnfaz taşrada gerçekleşecekse ise ölüm fermanı çıkarılmış bir sadrazama hemen bir kapucu gönderilir[296], kapucu ona ölüm fermanını gösterir, hükümdarın ölüm fermanını alan mahkum bu emre duyduğu hürmeti göstermek için hükmü başına koyar; abdestini alır, sonra duasını eder ve başını cellada teslim ederdi.[297] Kapucu onu ya bizzat kendisi ya da beraberinde götürdüğü adamları ile boğdurtur ve sonra başını keserek İstanbul'a götürürdü.[298] İnfaza memur görevliye infaz esnasında nasıl bir yol takip edileceği de anlatılarak, padişahın şan ve şerefini ayaklar altına alacak ya da suçlunun rütbesine göre saygısızlık olacak hareketlerden kaçınması gerektiği ihtar edilirdi. Katledilecek kişinin gönlü hoş tutulur ve infazdan

---

[290] Mumcu (2007a), 96-7
[291] Tavernier, *Topkapı Sarayı* (2007), 107
[292] Lamartine, II, 645
[293] Jorga, II, 374
[294] Akman, *Ceza Yagılaması* (2004), 131, 134-5
[295] Hammer, II, 539
[296] "Arpalık ile Ayıntap sancağına mutasarrıf olan Vezir Halil Paşa'nın idamı için bir hatt-ı hümayun ile Dergah-ı Ali Kapıcubaşılarından Papuccu Hasan Ağa gönderildi ve Halil Paşa'nın işini bitirdi.", Solakzade (1989) II, 588
[297] Olivier bu husuta şunları kaydeder: "Eğer paşa bu gelen adamdan şüphelenip onu daha yanına girmeden uzaklaştırmazsa, kapucu koynunda sakladığı ve padişahın imzasını taşıyan fermanı birden bire ortaya çıkarıp gösterir. Hazır bulunanların hepsi mutavaat anlamında fermanı öpüp başlarının üstüne koyarlar. Böylelikle paşanın ömrü değilse bile görevi son bulur." Olivier (1977), 25
[298] Thevenot (1978), 155 vd., Ancak ferman kendisine ulaşmadan ölen sadrazamlar da vardır. Mesela Baltacı Mehmed Paşa ve Köprülü Numan Paşa gönderilen ölüm fermanı kendilerine ulaşmadan ecelleri ile ölmüşlerdir. Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1980) III-IV, 28-30

önce son dini ödevlerini yerine getirebilmesi için kendisine gerekli imkanlar da sağlanırdı.[299] İnfaz zanlının statüsüne göre asılmak[300], kılıçla kafası kesilerek[301], hançerle ya da ateşli silah ile öldürmek[302] veya suda boğdurulmak[303], suretiyle gerçekleştirilirdi. Hanedan üyeleri, vezir-i azam, vezir ve sair yüksek rütbeli devlet adamlarının idamında genel kural boğulmak suretiyle infazdır. Türk kültüründe hanedan mensuplarının ve asil memurların idamında kan akıtılması yasaktı.[304] Bu bakımdan Osmanlılarda idam yöntemi genel olarak kemend[305], "ipekten bir ip ya da yay kirişi" ile boğulmak şeklinde gerçekleştiriliyordu.[306] Ordu mensubu olmayan askeri sınıfın katlinin genellikle asılmak ya da kafasının kesilmesi şeklinde olduğu

---

[299] Tavernier siyaseten katline ferman çıkmış bir devlet adamının infazının cereyan şeklini şöyle anlatır: "Beş altı kapucu ile yola çıkan ulak, tercihan buyruğu eyalet divanının toplandığı sırada iletmeye çalışır; eğer toplantıyı kaçırmışsa, paşayı bularak padişah adına eyalet divanını toplamasını ister. Bu divan, paşanın vekili, müftü, kadı, o yerin yeniçeri ağası ve eyaletteki ileri gelen ulemadan oluşur. Divan toplanınca, ardında adamları olmak üzere içeri giren kapucu başı, padişahın fermanını paşaya verir. Paşa fermanı büyük saygıyla alır, üç kez alnına götürdükten sonra açar, okur ve padişahın kellesini istediğini görür. Bu buyruğa birkaç sözcükle yanıt verir: "Padişahımın iradesi yerine getirile, ama izin ver de namazımı kılayım" İzin verilir. Namaz bitince kapıcılar paşayı kollarından tutar, kapıcıbaşı ise kuşağını çıkararak paşanın boynuna dolar. Bu kuşak iki ucunda düğümler bulunan bir çok ipek sicimden oluşur; görevlilerden ikisi hemen ipin uçlarını yakalar ve kendilerine doğru çekerek bir anda paşanın canını alırlar. Eğer kendi kuşaklarını kullanmak istemezlerse, bir mendil alır ve genellikle sağ başparmaklarına taktıkları yay germeye yarayan yüzüğü kurbanın boynuna doladıkları mendille gırtlağın arasına sokarak ümüğünü sıkarlar. Böylece adamı sadakatinden caymadan, umutsuzluğa düşme zamanı bulamadan ve acı çektirmeden bir anda boğarlar.", Bkz. *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı* (2007), 109 vd., Krş. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 736, Hammer, V, 1378, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 55

[300] II. Murad, kendisine karşı taht mücadelesine giren Şehzade Mustafa'yı Edirne'ye getirterek burada gerçek bir Osmanlı şehzadesi gibi yay kirişi ile boğdurtmamış, Mustafa, aksine adi bir dolandırıcı ve suçlu gibi asılarak idam edilmiştir. Jorga, I, 319, Hammer, I, 243, Çağdaş tarihlerde ve kanunnamelerde "..örf ile salb olunmağın.." ifadelerine sıklıkla raslanmaktadır. Mesela bkz. Katip Çelebi (2007), 845, Anhegger-İnalcık (2000), 9, 13, 16, 31,

[301] Kantemir, (1979) I, 149-150, "..zira kılıçla kafa kesmek boğmaktan daha aşağılaştırıcıdır.", Hammer, VII, 1942

[302] Mesela III. Selim döneminde, Ruslarla olan savaşın yönetimini ciddi derecede kargaşaya sokan Sadrazam Çelebizade Şerif Hasan Paşa, padişahı o kadar kızdırmış olacak ki, yatağında yatarken kurşunla vurulmak gibi Osmanlıda o döneme kadar görülmeyen bir yöntemle öldürülmüştü. Bkz. Uzunçarşılı *OT*, V, 577-8, Akşin, III, 78

[303] Mesela II. Mehmet, tahta çıkışının hemen akabinde henüz sekiz aylık olan kardeşi Şehzade Ahmed'i suya attırıp boğdurtmuştu. Jorga (2009) II, 22, Bu zaman zaman denize atılmak yoluyla da gerçekleştiriliyordu. Peçevi (1992) II, 403, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 54, Mesela III. Ahmed döneminde, II. Mustafa'nın hal'i ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin katli ile sonuçlanan Edirne Vak'asına karıştıkları belirlenen on dört binden fazla asi gece karanlığında Boğaziçi'ne atılarak boğdurulmuştur. Bunlardan Firari Hasan Paşa halkın teveccühü nedeniyle öldürülmekten kurtulmuşsa da daha sonra Çorlulu Ali Paşa'nın sadrazamlığı zamanında, sadrazamlığın kendisine verileceği vaadiyle İstanbul'a çağrılarak burada padişahın emriyle bir gemiye bindirilmiş ve Marmara Denizi'ne atılmıştır. Bkz. Kantemir, III, 319-320

[304] Bkz. Arık (1999), 49 vdl., And (1969), 32, Krş. Thevenot (1978), 132, 148, "Tabi ki asil kanlarına gösterilmesi gereken saygı ile..", Jorga, II, 266, Batı'da ise asillere mahsus ölüm şekli kılıçla kafa uçurulması idi. Bkz. Akşit (2004), 15

[305] Pakalın, II, 240, And (1969), 32

[306] Thevenot (1978), 148, Alderson (1998), 60-1, İnalcık (2005), 81, Uzunçarşılı (1988c), 46, Mumcu (2007a), 103-4, Mesela Sultan İbrahim'in annesi Kösem Sultan için de kılıçla ya da başka bir şeyle zarara uğramadan sadece iple boğulacağına dair bir fetva yazılmıştı. Ricaut (1996), 31-3

belirtilmektedir. Ordu mensubu olan askerlere ise herkesin önünde ölüm cezası verilemediğini Thevenot ve Ricaut ifade ediyorlar.[307] Ölümü hak etmiş bir asker gece vakti boğulur ve sonra da bir sandığa ya da çuvala konularak denize atılırdı. Bu idamlar ayaklanmalara sebep olmasın diye hep gizlilik içerisinde yapılırdı.[308] Pakalın ise yeniçerilerin asılmak ya da kurşuna dizilmek suretiyle de idam edildiklerini belirtiyor.[309] Siyaseten katle hükmedilen askeriler, eğer sarayda iseler genellikle Orta Kapı ile Çeşme Kapısı'nın ortasında infaz edilirlerdi[310] ve meşhur *Siyaset Çeşmesi*[311] ya da *Cellad Çeşmesi* önünde olan bu yerde gerekli teşkilat mevcuttu.[312] Boyunları vurulan suçluların başları ibret için bu taş üzerine konulur, celladlar kullandıkları aletlerin kanlarını bu çeşme de yıkardı.[313] Bunun dışında idam cezalarının İstanbul'da Yedikule[314], Baba Cafer Zindani[315], Balıkpazarı[316] gibi mekanlarda infaz edildiği anlaşılmaktadır. İnfaz taşrada ise genel olarak zanlının bulunduğu mekanda gerçekleştirilirdi. Siyaseten katl cezalarında kullanılan araçlar ise kemend, urgan, kılıç, balta veya pala vb. idi.[317] Siyaseten katlin infazı ise farklı görevlilerce gerçekleştirilirdi. Bunun için sarayda celladlar teşkilatı da vardı. İnfaz İstanbul'da ise

---

[307] Krş. Pakalın, III, 624

[308] Bkz. Thevenot (1979), 169, Ricaut (1996), 206, 214, Peçevi (1992) II, 403, Ahmet Rasim (2002), II, 358, Uzunçarşılı *OT*, II, 408, "..Padişahın kulu durumunda olanlar, kanun ve şeriat sebebiyle katl edildiklerinde cesetlerinin gizlice denize atılmaları eski bir kanun iken..", Solakzade, II, 585, Burada Thevenot'da geçen bir kayda işaret etmek gerekir. Fransız seyyah, sarayın sahil tarafında, hükümdarın çoğu zaman eğlenmeye geldiği bir köşkün hemen yakınında büyük bir pencere bulunduğunu, bu pencereden sarayda boğdurulmuş olanların geceleyin denize atıldığını hatta bu esnada top atılarak durumun ört-bas edilmeye çalışıldığını belirtir. Thevenot (1979), 66, "İaşeleri nafaka-i hayvanat-ı derya" yani (leşleri deniz hayvanlarının nafakası) olmak için denize atılırdı. Bkz. Hammer, VI, 1610, Krş. Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 103

[309] Pakalın, III, 624

[310] Akman, *Ceza Yagılaması* (2004), 127, Thevenot da "hükümdar bu çeşme yanında vaktiyle paşaların ve diğer devlet ileri gelenlerinin kellerini vurdururdu" demektedir. Thevenot (1979), 66

[311] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) IV, 1138

[312] Pakalın, I, 273, And (1969), 33, İpşirli (1993b), 271, Akman, *Ceza Yagılaması* (2004), 134, Peçevi, II, 401, Silahdar, *Nusretname* (1966), 237, Silahdar ayrıca Divan-ı hümayun bulunan bir "İbret çeşmesi"nden de bahsetmektedir. Bkz. *A.g.e.*, (1962), 136

[313] İpşirli (1993b), 271

[314] Bkz. Ahmet Rasim, II, 413-5, Akman, *Ceza Yagılaması* (2004), 135 Genç Osman Yedikule'de hapis ve katl olunduğu gibi buna sebep olan Davut Paşa'nın hayatına da burada son verilmiştir. Pakalın, III, 614, İpşirli (1993b), 271 "..Kapucı Musa Paşa Bağdad eyâletinden ma'zûl gelüp içeri duhûl sûretinde iken ahz ve Yedi Kulle'de habs olunup on dördünde katl olundı.", Katip Çelebi (2007), 1057, Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 439

[315] Bkz. *Telhisü'l- Beyan*.. (1998), 153, Akman, *Ceza Yagılaması* (2004), 134, Örneğin örfi nedenler yüzünden idama mahkum olan yeniçeriler, yanlarında asesbaşılar ve asesler olduğu halde "Baba Gafer Zindanı"na götürülür ve ceza gece vakti infaz edilirdi. Mantran (1990) I, 146-7

[316] Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) I, 224, 257, ".. Balıkpazarı siyasetgahına gönderilüp..", Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 704

[317] Mumcu (2007a), 106-7, İpşirli (1993b), 271

Bostancıbaşı[318], taşrada ise Kapucubaşı[319] görevlendirilirdi. Bunlar dışında çavuş ve çavuşbaşı[320], subaşı[321], asesbaşı[322], cebecibaşı[323] vb. gibi diğer memurlar da infazla görevlendirilebilirlerdi.

Siyaseten katlden sonra maktulün malları müsadere[324] ve cesedi veya kesikbaşı teşhir[325] edilirdi ki bu iki uygulama da bir tür cezalandırma aracı olarak görülmüştür. İnfaz eğer boğulmak ya da asılmak suretiyle gerçekleşmişse, ölünün başı muhakkak kesilir ve kesilen kafa, içi bal dolu kıl torbalar içine konarak İstanbul'a gönderilirdi. Kesik kafanın İstanbul'a gönderilmesi bizzat katl fermanında belirtilmiştir. Kesik kafaların İstanbul'a gönderilmesi hususundaki kesin talimatın arkasında, katlin infaz edilip edilmediğinin gerçeklik kazanması düşüncesi ile suçlunun cezasını bulduğunun ilan etmek için bu başın Saray Kapısı önünde teşhir edilmesi düşünceleri yatmaktadır.[326] Bunun dışında yine aynı gaye ile maktulun başı

---

[318] Bkz. Tavernier, *Topkapı Sarayı* (2007), 32, 69, Thevenot, (1978), 70, Uzunçarşılı (1988c), 476, Pakalın, II, 92, ÖZCAN, Abdulkadir, (1992b) "Bostancı", **DİA**, C. VI, TDV yay., İstanbul, ss. 308-309, Mesela Yemişçi Hasan Paşa'nın katli bostancıbaşı vasıtasıyla infaz edilmiştir. Peçevi, II, 242, Nasuh Paşa'nın katli için de baostancıbaşı ile yüz bostancı gönderilmişti. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 415, Bu hususta çok sayıda örnek verilebilir ancak burada IV. Murad'ın meşhur Bostancıbaşısı Duçe Mehmed'in ismini zikretmek yeterlidir. Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin siyaseten katli, Duçe Mehmed'in bu doğrultudaki görevlerinden sadece bir tanesidir.

[319] Pakalın, II, 168, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1980) III-IV, 106, Tavernier, *Topkapı Sarayı* (2007), 109, Olivier (1977), 25, Mesela I. Selim'in kardeşi Korkud Bursa'ya getirilirken yolda Kapucubaşı Sinan Ağa tarafından kemend ile boğularak cesedi Bursa Orhan Gazi türbesine defnedilmiştir. Uzunçarşılı *OT*, II, 251

[320] Cin-Akgündüz (1993), I, 280, Lybyer (2000), 123, Mantran (1990) I, 142-3, Akman, (2004), 50, Krş. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 439, Peçevi, II, 402-3, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 160

[321] Cin-Akgündüz (1993) I, 281, Ahmet Rasim (2002) II, 303, Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 439

[322] Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 31, 54, Ahmet Rasim (2002), II, 303, Mesela Müneccimbaşı Hüseyin Efendi'nin katlini asesbaşı gerçekleştirmiştir. "Şeyhülislâm Bahayi Efendi katline fetvâ virmekle asesbaşı varup kayıkda râst gelüp kayığına alup boğup helâk itdi." Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 159, Köprülü Mehmed Paşa'nın celladlık hizmetini yerine getiren de Asesbaşı Zülfikar idi. Abdurrahman Şeref, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi* (2005), 255, 261

[323] Bkz. Hammer, IV, 1271, Jorga, III, 367, "..cebecibaşı olacak kafir kulağını kesüp Sultan Mustafa Validesine alamet götürdü..", Şemdanizade, *Mür'i''t- Tevarih* (2009), 96, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 687, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 489,

[324] "..Padişah- alem penah hazretleri Kasr-ı Adl'e çıkup, pencere açılınca işaret olunup fi'l-hal cellad kellesin düşürdi. Ba'dehu kaldırup, cesedin çengele urdılar. Muhallefatın miriye zabt eylediler.", Bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 840

[325] "..başları kesilüp, kelleri divan-ı muallaya gelüp düküldi.", Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 758, Selaniki'de geçen bir kayıt teşhir cezasına dair güzel bir örnek teşkil etmektedir. İsyan ve zulm suçlamalarıyla Divan'da yargılanan Hüseyin Paşa'nın ulema tarafından siyaseten katline hükmedilmiş, "..celladlar Divan-ı ali meydanında çeşme kurbında soyup Padişah-ı gerdun-cenab hazretleri Kasr-ı adlden seyr idüp, ha'in-i bed-baht ma'siyete müstağrak belki isyanı mutlak iken "Padişahım ser'ullah eylen" diyü eşekler gibi çağurdı. Balta döğdüsi ile bir elin ve bir ayağın hurd idüp, uryanen bir bargire ters bindirüp, ensesinden kayışlar çıkarup, içine mumlar sokup, amme-i halka siyaset gösterüp, odun kapusunda dar ağacına iletüp, çengale urdılar.", Bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 846-7, "..cesedini mucib-i ibret için çengale urdılar." Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 780

[326] Mumcu (2007a), 107, "..bir kaç gün Dergah-ı Ali önünde galtan ve ibret-nüma-yı alemyan oldu.", Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 160, Silahdar, Divan-ı hümayun önündeki "İbret çeşmesi"nden bahsetmektedir. Bkz. Silahdar Mehmed Ağa (1962), 136

"ibret taşı" denilen bir yerde teşhir edilirdi. Orta Kapı da denilen Babü's- Selam Kapısı'nın yanında seng-i ibret yani "ibret taşı" olarak bilinen iki mermer niş vardı ve bunlarda suç işlemiş devlet adamlarının ve ileri gelenlerin vurulan başları sergileniyordu.[327] Teşhir genel olarak üç gün sürer[328] ve teşhirde kafanın önüne suçlunun hangi sebeple katl olunduğuna dair bir yafta konulurdu.[329] Teşhiri yapılan kesik baş ya da vücut gövdelerinin daha sonra ne yapıldığı hususunda kayıt olmadığını Mumcu belirtmektedir. Ancak devletçe gömüldüğü ya da cesedin son sahibi olarak celladın tasarrufuna bırakıldığı belirtilmektedir. Ayrıca maktulun akrabalarının cesedi satın alabildikleri ancak bazen bu cesetlerin akrabalarına verilmeyerek denize veya başka bir yere atıldığı da ifade edilmektedir.[330]

Son olarak siyaseten katlde affın da söz konusu olduğunu belirtmek gerekir.[331] Bu durum failin cezasının suçu tekrarlamamak şartı ile tam olarak kaldırılması şeklinde olduğu gibi, ölümden sürgüne, kürek cezasına ya da mallarının müsadere edilmesine tebdil edilerek hafifletildiği özel af durumları da yaygın olarak görülmektedir.[332] Bu kimi zaman padişahların cülusunda, genel af ilan ederek siyaseten katle mahkum edilmiş kimseleri affettiği şeklinde, kimi zaman da padişahın yakın adamları, nüfuzlu bir devlet adamı ya da Valide Sultan'ın şefaatçi olmaları şeklinde olmaktadır.[333]

---

[327] And (1969), 33, İpşirli (1993b), 271, FREELY, John, (1999) *Osmanlı Sarayı: Bir Hanedanlığın Öyküsü*, çev. Ayşegül Çetin, Remzi Kitapevi, İstanbul, s. 56

[328] Sürmeli Ali Paşa'nın cesedi tam üç gün Sırık Meydanı'nda kalmıştır. Kanetmir, III, 245-6, Jorga, IV, 221, Silahdar Mehmed Ağa, "halka ibret olmak üzere dışarıya bırakıldı" demektedir. Bkz. *Nusretname* (1962) 31,

[329] Mumcu (2007a), 107-8, "..salb ü siyaset ahkamları boğazlarına asıldı.", Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 795

[330] Mumcu (2007a), 109

[331] Cin-Akgündüz (1993) I, 337

[332] Bkz. Mumcu (2007a), 125-7, Mesela Daltaban Mustafa Paşa'nın Anadolu'daki usulsüzlükleri isnadıyla yargılanarak Bosna'ya sürgün edildiği muhakemede, Sultan Mustafa Daltaban'a hitaben, "Sen ki Mustafasın.. Suçların dile düştükten sonra, sen tam suçlusun ve ölüme mahkumsun" dedikten sonra, "Buna karşın özel lütfumuz sayesinde senin esas suçun bağışlanıyor. Fakat yüksek emrimiz şudur ki, sen vezirlik makamından azledilmiş olasın ve Bosna ülkesinde bulunan Biçkiya köyüne menfaya (sürgün) gidesin." diyerek onu affetmiştir. Kantemir, III, 468, Silahdar Mehmed Ağa Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa'nın şefaatiyle affedildiğini aktarır. Bkz. Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (1963) 268

[333] Mesela Vezir-i azam Melek Ahmed Paşa'nın yerine getirilen Siyavuş Paşa, kızlar ağasının tesiriyle azl ve katledilmek üzere bostancı hapsine verilerek katledilmek üzereyken, büyük Valide Kösem Sultan devreye girerek, "Bir serhadde gitsin, hizmette bulunmuş vezirdir. Katli hiçbir surette muvafık değildir" sözleriyle menettiğinden bütün mal ve mülkü müsadere edilerek Malkara'ya sürgün edilmiştir. Uzunçarşılı *OT*, IV, 401, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1368, IV. Mehmed'in, sadrazamlarından Boynuyaralı Mehmed Paşa'nın mallarının müsaderesi ve katledilmesine dair emrine karşın, halefi Köprülü Mehmed Paşa onun affedilmesi için şefaatte bulunmuştur. Köprülünün şefaati ile affedilen Boynuyaralı Mehmed Paşa yine sadrazamın lüftuyla Kanije eyaleti varidatını elde etmiştir. Hammer, VI, 1606, III. Osman da III. Ahmed'in şehzadelerinden birini, kendi yerine padişah yaparlar korkusuyla öldürtmek istediği zaman vezir-i

3.2. Osmanlı Toplum Yapısı Ve "Siyaseten Katl" Karşısında Ulema Sınıfının Statüsü

3.2.1. Hanedan Mensuparının Siyaseten Katli

Hukuki bir kurum olarak Abbasiler döneminde ortaya çıkan "siyaseten katl"in İslam'dan önceki Arap gelenekleri, Emevi, Sasani ve Bizans geleneklerinin birleşmesi sonucu ve tarihi ve sosyal gelişmelerin de etkisi ile İslam hukukuna girdiği ifade edilmekte ve İslam medeniyetine giren Türklerde de eski bir gelenek olarak benimsendiği belirtilmektedir.[334] Nitekim siyaseten katl Selçuklularda, Anadolu Selçuklularında, Beyliklerde ve son olarak Osmanlı devletinde geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Siyaset cezası padişah hariç tüm askeri ve reayaya uygulanmış ve özellikle hanedan mensuplarının katli, saltanat veraseti usulü dolayısıyla egemenlik anlayışının bir tezahürü olarak gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte hanedan mensuplarının katllerinde, eski bir Türk geleneği olan kan akıtılmaması uygulamasına önem verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde diğer Türk ve İslam hatta Bizans, Sasani gibi devletlerde de görüldüğü gibi bir tür saltanat uygulaması hakim olmuştur. Buna göre devletin kurucusu Osman Bey'den itibaren padişahlık makamına onun soyundan bir üyenin gelmesi, kaldırılamaz ya da değiştirilemez bir kanun olmuştur. Bu kanuna göre hükümdar öldüğü zaman oğlu onun yerine geçer, eğer oğlu yoksa erkek kardeşi yerini alırdı.[335] Diğer taraftan eski Türk hakimiyet anlayışına göre tahta oturan hükümdarın, Tanrı tarafından yetki verildiğidir ki başa geçen kişi, kendisine bu yetkinin bizzat Tanrı tarafından verildiği anlayışını kabul etmektedir.[336] Diğer bir deyişle devleti yönetme yetkisi, Tanrı'nın bahşettiği yani "kut"a sahip hanedan üyelerinden birine aitti. Eski Türk inançlarına göre hakanın atanması, Tanrı'nın elinde olduğundan, değişmez bir hanedan yasası koymak ya da tahttaki sultana

---

azam Hekimoğlu Ali Paşa'nın buna muhalefet etmesi üzerine onu öldürtmek istediği zaman devreye annesi Şehsuvar Valide Sultan girmiş ve onun koruması ve aracılığıyla Ali Paşa ölümden kurtulmuştur. Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1980) III-IV, 55

[334] Mumcu (2007a), 19-20

[335] "Bu imparatorluk babadan oğla geçer ve başlangıcından beri Osmanlı hanedanının elindedir; bu aile Türkler arasında kutlu kabul edildiği için başka aileden gelen birini hükümdar yapma fikri asla yoktur.", Bkz. Thevenot, *1655-1656'da Türkiye* (1978), 147-8

[336] Nizamü'l- Mülk, *Siyasetname* (1990) 11-2, 42 vdl., Krş. Ögel (1988), 46, Lewis (1975), 59, Sevim-Merçil (1995), 497, Turan (1993), s. 240, EROĞLU, Haldun, (2006) *Osmanlılar Yönetim Ve Strateji*, Gökkubbe yay., İstanbul, s. 53, Nitekim "Gök-tanrının, güneşin, ayın tahta çıkardığı Tanrı kut'u Tanhu", "Benim hükümdar olmam Tanrı tarafından kararlaştırıldı", "Bilge Kağan ile anam hatunu Tanrı tahta oturttu", "Tanrı irade ettiği için, kutum olduğu için kağan oldum" gibi söylemlere sıklıkla başvurulmaktadır. KAFESOĞLU, İbrahim (2003) *Türk Milli Kültürü*, Ötüken yay., İstanbul, s. 248-9, Turan, (1993), 413-4, a. mlf. (1980) *Kutadgu Bilig Ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı yay., İstanbul, s. 28

eylemle meydan okumak Tanrı'nın istencine karşı çıkmak olarak görülürdü.[337] Osmanlı hakimiyet anlayışına göre hükümdarın, ülkesini Allah adına yönettiği ve Allah'ın adaletini reayasına dağıttığı kabul edilmektedir.[338] Dolayısıyla padişah ülkesinde huzur ve güveni, asayişi, siyasi ve sosyal huzuru sağlamak için gerekli her türlü yetkiyi elinde bulundurmaktadır. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nde hanedan mensuplarının siyaseten katli hususu da, Osmanlı egemenlik anlayışının ve saltanatın intikali usulü ile doğrudan doğruya ilgilidir.[339]

İslam öncesi ve sonrası Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da kesin olarak belirlenmiş bir taht değişimi geleneği yerleşmediğinden dolayı taht mücadeleleri kaçınılmaz olmuştur. Bu ise hanedan üyelerinin rakiplerini öldürmek yoluyla tahta tek başına hakim olmak şeklinde bir seyir takip etmiş ve tahta geçen hükümdar, kendisi için tehlike arz eden hanedan mensuplarını da öldürtmekten geri durmamıştır.[340] Merkeziyetçi bir yönetim anlayışına sahip olan Osmanlı padişahları, devletin parçalanması ya da iç ve dış politikada zaafa uğramaması için azami gayret sarf etmişler ve bu yolda şeriata uygun olmayan kardeş katli gibi uygulamalara zemin hazırlayabilmişlerdir. Özellikle Bizans[341] ve diğer Avrupalı devletler ile Memlük ve Safevi[342] gibi devletlerin elinde rehin olarak bulunan ya da iltica eden şehzadeler diplomatik krizlere neden olmuş; rehin şehzadeleri özellikle taht

[337] İnalcık, *Klasik Çağ* (2005), 65
[338] Eroğlu (2006), 55
[339] Mumcu (2007a), 165
[340] Thevenot (1978), 148, Mantran (1995) I, 31, 202, Palmer (1995), 36-7
[341] Osmanlı şehzadeleri mücadelesinden en çok istifade eden Bizans imparatorları olmuştur. Tursun Bey'in ifadesi ile Bizans, "Osmanlı neslinden firari bir şehzadeyi yahut bir düzmeyi saklayıp onunla fitneye sebep olurdu.", Tursun Bey, *Tarihü'l- Ebu'l- Feth*, s. 43, Nitekim Bizans imparatorunun II. Murad'a gönderdiği elçiler padişahı "Bayezid'in oğlu ve veliahdı Mustafa'nın serbest bırakılarak Osmanlı Avrupa'sının hakimi addedileceğini ve Mustafa'nın çok zaman geçmeksizin Asya'da dahi yegane meşru hükümdar tanınacağı" yollu tehdit etmişlerdi. Hammer, I, 235-6, Bizans, elinde rehin bulunan ya da taht üzerinde hak iddia eden şehzadeleri yeni padişaha karşı isyana teşvik etmiş ve bu sayede ellerinden çıkan bir kısım toprakları geri almıştır. Uzunçarşılı, (1988d), 133 vd., Tansel (1999), 25, II. Mehmed Bizans'ın elinde tutuklu bulunan Şehzade Orhan'ın – gerçi herkes tarafından unutulmuş ve Rumlaşmış olan bu delikanlıdan korkmasına gerek yoktu-salıverilmemesi için, 300 bin akçe tutarındaki gelirinin tahsis edileceğini vaad etmişti. Jorga, II, 23, 26, Bizans, II. Mehmed'in Karaman seferi esnasında Şehzade Orhan için verilen fidyenin artırılması, aksi takdirde Orhan'la Osmanlı memleketlerinde bir ayaklanma meydana getirecekleri yollu tehditlerde bulunmuştu. Tansel (1999), 6
[342] İran Şahı Tahmasp da, Selim ile mücadelesini kaybederek kendisine sığınan Kanuni'nin oğlu Bayezid için 300 000 altın fidye istemişti. Kanuni, Şah'tan Bayezid ve oğullarını serbest bırakmak yolunda söz aldıktan sonra istediği parayı göndermek zorunda kalmıştı. YÜCEL, Yaşar, (1991) *Muhteşem Türk Kanuni İle 47 Yıl*, 2. Baskı, TTK, Ankara, s. 95

değişimlerinde siyasi bir tehdit unsuru olarak kullanan devletlere karşı Osmanlı devleti, önemli siyasi ve ekonomik tavizler vermek zorunda kalmıştır.[343]

Şehzade ya da kardeş katlinin sebepleri bununla sınırlı değildir. Akman'ın tespitlerine göre kardeş katlini doğuran sebepler başlıca: Yukarıda ifade edilen dış tesirler ve rehin şehzadelerin padişah için bir koz olarak kullanılması, ülüş sistemi nedeniyle hanedan mensupları arasındaki taht kavgaları, Ankara Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan *Fetret Devri* sürecinde Bayezid'in oğulları arasındaki taht mücadelelerinin ortaya çıkardığı zaafiyet, sağ bırakılan şehzadelerin isyan etmeleri[344], Türk hakimiyet anlayışının Osmanlı Devleti'nde merkeziyetçi yöndeki değişimi ve "gaza devleti" anlayışı gereği devletin güç ve devamlılığının sağlanması düşünceleri şeklinde özetlenebilir.[345] Nihayet Osmanlı devletinde, tahta çıkan padişahlarınbir iç harbi önlemek için kardeşlerini ortadan kaldırması bir teamül halinde yerleşmiştir.[346] Padişahların nizam-ı alem için kardeşlerini öldürmelerine çoğu alimlerin fetva vermesini sebep gösteren Fatih de bunu kastetmektedir. Padişahların kardeş katline "siyaseten katl" denmesi, bunun keyfi bir uygulama değil, bağy suçunun cezası olarak idam anlamına işaret etmek içindir.[347] Bu bakımdan Osmanlı devletinde şehzade katlinin arka planında devletin parçalanmasını önlemek, milli birliği muhafaza etmek gibi mülahazalar yatmaktadır.[348]

Tahta çıkan padişahın isyan eden veya bu yönde bir girişiminden şüphelenilen kardeşlerini ya da kardeşlerinin çocuklarını öldürülmesi olayına şehzade katli adı verilmiştir.[349] Bu hususiyet padişahın saltanatı için varlığı

---

[343] Akman (1997) 61, Krş. İnalcık (1958), 73, Cem Sultan Olayı buna dair önemli ve bir o kadar da ilginç bir örneğidir. Nitekim kardeşi ile giriştiği taht mücadelesinde, Cem'in muvafık olamayarak Mısır'a kaçması ile Cem olayı dış politik bir mahiyet almıştı. Osmanlılarla arası iyi olmayan Sultan Kaytbay, Cem Sultan'ı elinde siyasi bir koz olarak kullanmak istemişti. Uzunçarşılı *OT*, II, 165, Daha sonra Rodos şövalyeleri, Papa, Fransız ve Macarlar ondan değişik gayelerle bazen maddi bazen de siyasi çıkarlar için yararlanmak istemişlerdir. Emecen (1999) I, 27, Krş. Hammer, II, 502, Uzunçarşılı *OT*, II, 172, Nitekim Sultan Bayezid, Cem'in tutulması karşılığında Rodos "*üstad-ı azam*"ına her sene 45 bin altın vermek zorunda kalmıştır. Jorga, II, 207, Uzunçarşılı, II, 140-1, 170-1 Uzunçarşılı ise İtalya fütuhatının akim kalmasında Cem hadisesinin tesirine işaret eder. *A.g.e.*, II, 137

[344] Thevenot da, yaşayan kardeşlerin padişahın meşruiyeti için tehlike arz etmesi bir tarafa, onların yaşamalarının yeniçerilerce fırsat telakki edildiklerine işaret etmektedir. Yeniçerilerin, padişahı, şehzadelerinden birini padişah yapmakla tehdit ettikleri isyan girişimlerine sık sık şahit olunmuştur. Yeniçeriler tehditlerini "Tanrı bize kardeşinizi bağışlasın!", dile getirirlerdi. *A.g.e.*, s. 149

[345] Bkz. Akman (1997), 113-127

[346] İNALCIK, Halil, (1958) "Osmanlı Padişahı", **AÜSBFD**, C. XIII, S. 4, Ankara, s. 73

[347] Cin-Akgündüz (1993), I, 324

[348] Turan (2005), 242, Akman (1997), 150-1, Lewis (1975), 60-1, Alderson (1998), 57-8

[349] Eroğlu (2004), 193-217, Ricaut'da "Bir şehzade padişah ilan edildiği vakit, aynı endişelerle genellikle kardeşlerini boğdurtur."demektedir. Ricaut (1996), 89, Krş. Hammer, I, 110, Akman'ın tespitlerine göre katledilenler arasında I. Murad'ın oğlu Savcı Bey, kardeşleri Halil ve İbrahim, II. Murad'ın kardeşi Mustafa, amcası (Düzmece) Mustafa, İstanbul'un fethinde öldürülen Şehzade

muhtemel bir tehdit olarak devam eden veya bazı hallerde padişaha varis olma ihtimali olan ailenin erkek üyelerinden herhangi birinin idamını içine alacak şekilde genişletilmiştir.[350] Nitekim kendisinden önceki şehzade isyanlarının ortaya çıkardığı durumu çok iyi tahlil eden II. Mehmed (gerçi, Jorga'ya bakılırsa, çıkarttığı hiçbir kanun bu önemli meseleyi düzenlemiyordu[351]) hazırlattığı kanunname[352] ile bu geleneği kanunlaştırmıştır.[353] Kardeş katlinde uygulanan idam metodu, eski Türk geleneğinin bir tezahürü şeklinde idi. Kanın kutsal kabul edilmesinden dolayı infaz kan akıtılmadan gerçekleştirilirdi.[354] Bunun dışında asılma[355], zehirlenme[356] ve istisnai bir durum olarak baş kesme[357] de infaz yöntemlerinden bazıları idi. Henüz yeni doğmuş çocukların katli ise göbek bağlarının kesilmesi şeklinde gerçekleştiriliyordu.[358] Bununla birlikte katledilen hanedan mensuplarının cesedine ihtimam edilir, bazı istisnalar hariç kafası kesilmezdi. Diğer taraftan idamın şer'i onayı olan fetvayı almak için şeyhülislama başvurmak gerekirdi.[359]

Orhan, I. Selim'in kardeşi Ahmed, Kanuni'nin oğlu Bayezid isyan etmek suçuyla katledilmişlerdir. Dündar, Bayezid'in kardeşi Yakup Çelebi, Fatih'in oğlu Ahmed, Cem Sultan'ın oğlu Oğuz, Yavuz Selim'in kardeşi Korkut ve sekiz yeğeni, Şehzade Mustafa ve onun oğlu, Şehzade Bayezid'in beş oğlu, Cem Sultan'oğlu Murad ve isimleri bilinmeyen iki oğlu, III. Murad'ın beş kardeşi, III. Mehmed'in oğlu Şehzade Mehmed, III. Mehmed'in on dokuz kardeşi, II. Osman'ın kardeşi Şehzade Mehmed, IV. Murad'ın kardeşleri Şehzade Bayezid, Süleyman ve Kasım, III. Osman'ın amcazadesi Şehzade Mehmed isyan fiilinde bulunmadıkları halde katledilmişlerdir. Akman (1997), 39-40

[350] Alderson (1998), 57

[351] Jorga, II, 204

[352] Kanunnamenin ikinci maddesi: "Ve her kimesneye evladımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-ı alem için katl etmek münasiptir. Ekser ulema dahi tecviz etmiştir. Anınla amil olalar.." şeklindedir.

[353] Bkz. Hammer, II, 434, Lamartine, II , 521, İnalcık (2005), 65, Uzunçarşılı *OT*, II, 161, a. mlf. (1988c), 45-6,Üçok-Mumcu (1993), 181, Velidedeoğlu (1999), 156, Fatih Kanunnamesi kardeş katli maddesinin konulmasının ana sebebi olarak fetret devri sürecinde Bayezid ile oğulları arasındaki taht mücadelelerinin ortaya çıkardığı sonuçlar gösterilir. Emecen (1999), I, 20

[354] Akman (1997), 162, Alderson (1998), 60-1, İnalcık (2005), 81, Uzunçarşılı (1988c), 46, Müneccimbaşı, II, 454-6, Mumcu (2007a), 181

[355] II. Murad amcası Düzme Musta'yı astırmıştır. Akman (1997), 162

[356] Sultan Selim tarafından Şehzade Cem'in yanına gönderilen Koca Mustafa Paşa'nın, onu zehirli bir ustura ile tıraş etmek suretiyle öldürmüş olduğu da iddia edilmektedir. Bayezid'in casusları, Cem Sultan'ı zehirlemek için fırsat kollarken..", "..zira II. Bayezid, zehirleme hadiselerinde oldukça başarılı olan Papadan, kardeşinin artık ortadan kaldırılmasını istiyordu..", Jorga, II, 209, III. Osman'ın kardeşi Şehzade Mehmed de zehirlenmek suretiyle öldürülmüştür. Akman (1997), 108-9

[357] Süleyman Çelebi'nin oğlu ve İstanbul'un Fatih tarafından muhasarasında şehri savunan Şehzade Orhan, başı kesilmek suretiyle öldürülmüştür. Selim'in kardeşi Ahmed'in oğlu Kasım, önce boğdurulmuş sonra da başı kesilerek padişaha gönderilmiştir. Akman (1997), 163

[358] Mumcu (2007a), 182

[359] Kanuni, oğulları Mustafa ve Bayezid için fetva almıştı. Yine II. Osman da oğlu Mehmed için katl fetvası istemiş ancak Şeyhülislam Es'ad Efendi bu fetvayı vermemişti. Bunun üzerine padişah başka bir ulema mensubundan katl fermanını almıştır. Uzunçarşılı (1988c), 48

Sultan Osman'ın amcası Dündar'ı öldürmesi Osmanlı tarihinde hanedana mensup olarak akan ilk kandır.[360] Bundan sonra Sultan I. Murad isyan eden kardeşleri İbrahim ve Halil'i[361] ve oğlu Savcı'yı[362] katlettirmiştir. Osmanlı kroniklerinde ise genellikle uygulamanın ilk önce Bayezid döneminde başlatıldığı belirtilmektedir.[363] Bayezid tahtın tek temsilci olarak kalmak amacıyla kardeşi Yakup'u[364] öldürtmüştür. Ankara Savaşı sonrasında oğulları Süleyman, Musa, İsa ve Mehmed Çelebiler arasında cereyan eden taht mücadelesi sonunda Süleyman, Musa ve İsa Çelebiler öldürülerek ortadan kaldırılmış ve Osmanlılarda kardeş katlinin meşrulaşmasının zemini hazırlanmıştır.[365] Mehmed Çelebi, kendisinden sonra hükümdarın kardeşlerini öldürtme politikasına karşın gereken tedbiri almış hatta kendisinden sonra oğlu Murad'ın hükümdarlığa getirilmesini vasiyet etmişti.[366] Sultan Mehmed bunun dışında Şehzade Mustafa'yı Hamidoğulları devletine Anadolu'yu yönetmek üzere göndermiş, iki küçük şehzade olan Yusuf ve Mahmud'u da ağabeyleri tahta çıktıktan sonra yaşamalarını sağlamak için Bizans'a yollamıştı.[367] Mehmed Çelebi'den sonra tahta geçen oğlu II. Murad ise gerek kardeşi Mustafa gerekse Bayezid'in oğlu olduğunu iddia eden Düzmece Mustafa'yı katlettirmek suretiyle mutlak hakimiyetini tesis etmiştir.[368] Oğlu II. Mehmed'in tahta çıkar çıkmaz verdiği ilk emir, kardeşi Ahmed'in boğdurulması oldu.[369] Fatih, teşkilat kanunnamesinde "nizam-ı alem" için kardeşlerinin siyaseten katllerini, ulemanın da reyini alarak "ekseri ulema dahi tecviz etmiştir" diyerek meşrulaştırmak istemiştir.

---

[360] Müneccimbaşı, I, 69, Uzunçarşılı *OT*, (2003) I, 103-4, Uzunçarşılı (1988c), 131, Akman (1997), 43-6, Hammer, I, 48, Alderson (1998), 28-9, 61, Mumcu (2007a), 170, EROĞLU, Haldun, (2004) *Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu,* Akçağ yay., Ankara, s. 200

[361] Uzunçarşılı (1988c), 117-8, Akman (1997), 48, Shaw (1982) I, 39

[362] Hammer, I, 98-9, Abdurrahman Şeref (2005), 77, Uzunçarşılı *OT*, (2003) I, 142, Alderson (1998), 34, 60, Mantran (1995) I, 48, Afyoncu, III, 59, Akman (1997), 48-51, Savcı'nın Bayezid zamanında öldüğü de kaydedilmektedir. Bkz. Müneccimbaşı, I, 117

[363] Abdurrahman Şeref (2005), 232, "..sonra kardeş kardeşi öldürmek Yıldırım Han zamanında oldu." ORUÇ BEĞ, *Tarih*, Atsız Neşri, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser Serisi, t.y., s. 34, Müneccimbaşı, I, 101, Aşıkpaşaoğlu, *Tarih*, s. 68, Hammer, I, 110, Mustafa Nuri Paşa (1992) I-II, 215

[364] Kantemir (1979) I, 43, Akman (1997), 451-8, Uzunçarşılı *OT*, (2003) I, 260, Alderson (1998), 61, Mantran (1995) I, 55, "Yakup Çelebi'ye haber gönderdiler. Gel, seni baban ister dediler. Çadır içinde kaydını gördüler..", Oruç Beğ, *Tarih*, s. 48

[365] Jorga, I, 293-319, Afyoncu (2004) IV, 161, Eroğlu (2004), 202

[366] Uzunçarşılı (1988c), 135

[367] Shaw (1982) I, 75-6, Sultan Murad Yusuf ve Mahmud isimli kardeşlerine Bursa'daki sarayı tahsis etmiş kardeşi Mustafa'yı ise Hamideli sancak beyliğinde bırakmıştı. Akman (1997), 61, Ancak Mustafa'nın isyanından sonra Yusuf ve Mahmud'un gözlerine mil çekilerek muhtemel bir isyan girişiminin önüne geçilmek istenmiştir. *A.g.e.*, s. 64

[368] Müneccimbaşı, I, 203-4, Kantemir, I, 88-9, Uzunçarşılı, *OT* (2003) I, 376-387, 390-393, a. mlf. (1988c), 135-6, Mantran (1995), I, 83, Turan (2005), 243

[369] Hammer, I, 279, Jorga, II, 22, İnalcık (2005), 31, Tansel (1999), 33, , İstanbul'un fethi sırasında kaçmaya çalışan Şehzade Orhan da yakalanarak öldürülmüştür. Jorga, II, 46, Akman (1997), 67-9

Şu halde açık bir örfi hukuk-İslam hukuku işbirliği görülmektedir.[370] II. Bayezid Sultan Cem'i[371] ve oğlu Oğuz'u[372] öldürtmüştür. Kendisini tahtı terk etmeye zorlayan oğlu Selim ise diğer kardeş ve yiğenlerini tedrici bir surette öldürtmütür. Sultan Selim kardeşleri Korkut [373], Ahmed[374] ve Ahmed'in oğulları Mustafa, Osman ve Kasım, Şehinşah'ın oğlu Mehmed, Mahmud'un oğulları Musa, Emir, Orhan ve Alemşah'ın oğlu Osman'ı da boğdurtmuştur.[375] Tek varis olarak tahta oturan I. Süleyman ise Cem'in Rodos'taki Hıristiyan olmuş oğlu Murad ile iki oğlunu[376], kendi oğullarından Mustafa[377], Mustafa'nın 7 yaşındaki oğlu Mehmed'i[378] ve diğer oğlu Bayezid'i[379] boğdurtmak suretiyle ortadan kaldırmıştır. Gerek Mustafa ve gerekse Bayezid padişaha isyan ve tahtı ele geçirmeyi tasarlamakla suçlanmışlardır. Tek varis olarak tahta çıkan II. Selim hanedandan herhangi birini öldürme gereğini hissetmedi. Ancak oğlu III. Murad beş oğlunu[380] ve torunu III. Mehmed de on dokuz oğlunu[381] katletmekle tarihe geçmiştir. Sultan Mehmed'in bunun dışında Selim[382] ve Mahmud[383] isimli iki şehzadesini de öldürttüğü kaydedilmektedir.

---

370 Mumcu (2007a), 174

371 Cem Sultan'ın katledilmesi hususunda kaynaklar mutabık değildir. Mesela Hammer, İtalyan ve Türk kaynaklarının, şehzadeyi yavaş yavaş tesir eden bir zehirin öldürdüğünde mutabık olduklarını belirtir. Hammer, II, 455-6, Krş. Öztuna (1998) I, 134, Kantemir (1979) II, 28-30, Uzunçarşılı *OT*, II, 173-4, Abdurrahman Şeref Cem'in Papa tarafından zehirlendindiği belirtir. Bkz. *Devlet-i Osmaniye Tarihi* (2005), 130

372 Akman (1997), 69 vd., Uzunçarşılı *OT* II, 175, Bayezid'in itaatsizlikleri nedeniyle oğulları Mehmed ve Mahmud'un zehirlenerek öldürülmelerine emir verdiği belirtilir. Bkz. Freely (1999), 64

373 Selim'in devlet erkanının ağzından Korkut'a mektuplar yazdırdığı, Korkut'un ise bu mektuplara tahta geçtiği takdirde kendilerine ihsanlarda bulunacağı şeklindeki ifadeleri onun ölümüne yol açmıştır. Korkud kendisine gönderilen mektuplara verdiği cevaplarda "dava-yı saltanat için huruç ve umerayla birlikte hareket edeceği"ni bildirirmiş. Müneccimbaşı, II, 453-4, Mustafa Nuri Paşa (1992) I-II, 80, Kantemir, II, 47-8, Ayrıca bkz. Akman (1997), 78-81, Korkut'un Selim'in yanında bulunan bir oğlu da daha sonra öldürülmüştür. Uzunçarşılı *OT*, II, 251

374 Akman (1997), 81-2, Krş. Hammer, II, 550

375 "Yavuz Selim Han, alemin ıslahı, işlerin nizamı için bunların vücutlarını bu dünyadan yok etmeye kasd eyledi.", Solakzade, II, 5, Müneccimbaşı, II, 453, Akman (1997), 76, vd., Hammer, II, 5548 vd., Altundağ (1968), 425, Selim'in Süleyman'ı da öldürtmek istediği hatta zehirli bir gömlek gönderdiği söylentisi varsa da Selim'in tahtın tek varisi olan oğlunu öldürtmesi hanedanın devamlılığı ilkesine aykırı olacağından realitede olası görülmemektedir. Eroğlu (2004), 206, dp. 82, Krş. Freely (1999), 65

376 Hammer, III, 672, Jorga, II, 315, Uzunçarşılı *OT*, II, 316, Akman (1997), 83-4

377 Bkz. Peçevi (1992), I, 215, Solakzade, II, 233, Mustafa Nuri Paşa (1992) I-II, 102, Müneccimbaşı, II, 565, Kantemir, II, 108, Hammer, III, 857-860, Uzunçarşılı, (1988c), 140, Akman (1997), 84 vd., Yücel (1991) 84, Brockelman, 242, Freely (1999), 81-2, Şehzade Mustafa'nın oğlunun boğdurulması hususunda bkz. Hammer, III, 859, Jorga, III, 114-5

378 Bkz. Akman (1997) 84 vd.

379 Müneccimbaşı, II, 584, Peçevi (1992) I, 271-287, Solakzade, II, 262 vd., Hammer, III, 882-3, Mustafa Nuri Paşa (1992) I-II, 89, Mantran (1995) I, 203, Jorga, III, 120-1, Yücel (1991) 95, Bayezid'in diğer bir oğlu da daha önce öldürülmüştü.

380 Bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) I, 102, Peçevi, I, 356, Jorga, III, 155, Hammer, IV, 1026, Uzunçarşılı, III, 42, Freely bu şehzadelerin isimlerini Abdullah, Cihangir, Mustafa, Osman ve Süleyman olarak veriyor. Bkz. Freely (1999) 99, Lamartine, II, 521

381 Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 435-6, Bkz. Peçevi, II, 152, Katip Çelebi (2007), 266, Şemdanizade (2009), 54, Hammer, IV, 1114, Alderson (1998), 62, Shaw, I, 255, Kantemir, II, 141,

I. Ahmed ile birlikte saltanat veraset usulü değişerek[384] "ekber erşed" denilen hanedanın en yaşlı üyesinin tahta geçme geleneği ile şehzade katlinde bir süre durgunluk yaşanmış görülmektedir.[385] III. Mehmed'in iki oğlunu ve on dokuz kardeşini öldürtmesinin kamu vicdanında bıraktığı derin tesirin rolü büyüktü. Nitekim II. Osman tahta çıktığında amcası Mustafa ve kardeşleri Mehmed, Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim'i söz konusu tesirin de etkisiyle öldürtmemişti.[386] Ancak daha sonra herhangi bir sebep yokken kardeşi Mehmed'i katlettirmiştir.[387] Sultan IV. Murad ise dört oğlundan ileride tahta çıkacak olan İbrahim dışında Bayezid, Süleyman ve Kasım'ı öldürtmüştür.[388] IV. Murad şehzade katlinin son müteşebbislerinden olup bundan sonra şehzade katli vukua gelmemiştir.[389]

Burada padişahların katli de ilginç bir yere sahiptir. Nitekim yukarıda da ifade edildiği gibi siyaseten katl için şeyhülislamın fetvası ve padişahın fermanı gereklidir. Dolayısıyla padişahların katledilmesi meselesini hukuken siyaseten katl içinde değerlendirmek mümkün değildir. Katledilmiş ilk padişah Sultan II. Osman'dır.[390] Sultan Osman'ın katlinin arka planında pek çok sebep yatmaktadır.

Lamartine, II, 553, İnalcık, (2005), 66, Öldürülen şehzadelerin isimleri için bkz. Solakzade, II, 362, Akman (1997), 100-1,

[382] Freely (1999), 113

[383] Peçevi, II, 265, Katip Çelebi (2007), 452, Hammer, IV, 1180, Lamartine, II, 569, Şemdanizade (2009), 71, Akman (1997), 103-5, Freely (1999), 123, Afyoncu (2004), IV, 165

[384] Sancağa gönderilen son şehzade olan III. Mehmed'den sonra bu usul terk edilerek kafes usulü denen bir uygulama başlamıştır. Ancak bu durum şehzadelerin devlet yönetiminde tecrübe kazanmalarının önüne geçtiği gibi ruhsal dünyalarını da derinden etkilemiştir. Kafes usulü ile birlikte birkaç istisna ile tahta çıkan padişahlarda ciddi zaaf emareleri görülmüş bu ise imparatorluğun çöküş sürecinde önemli bir amil olmuştur. Kafes usulü hakkında bkz. Alderson (1998), 39 vd.

[385] Ahmet Rasim (2002), II, 30-1, Abdurrahman Şeref (2005), 232

[386] Akman, (1997), 105

[387] Peçevi, II, 350, Solakzade, II, 466, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 460, Hammer, IV, 1259, Uzunçarşılı (1988c), 48, Kemaleddin Efendi'nin de ilk başta fetva vermekten kaçındığı ancak padişahın tehdit etmesi üzerine emrini yerine getirmek zorunda kaldığı ifade edilmektedir. Bkz. Öztuna (2008), 35-6, Şehzade Mehmed'in öldürülmeden önce babasına beddua ettiği dönemin kaynaklarında geçmektedir. Katip Çelebi, *Fezleke*, (2007), 652, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih*, (2009), 92, Uzunçarşılı *OT*, III, 129-130

[388] Ahmet Rasim (2002), II, 103-8, Lamartine, II, 657, Padişahın İbrahim'i de öldürtmek niyetinde olduğu bilinmektedir. Ancak saltanatın devamı için hanedanın tek erkek üyesi olan İbrahim'in öldürülmesinin önüne geçilmiştir. Uzunçarşılı (1988c), 48, a. mlf. *OT*, III, 198-9, Hammer V, 1447, Jorga, III, 390, Thevenot, (1978), 148, Emecen (2001), 70

[389] Alderson (1998) s. 62, Sultan İbrahim de sinirli bir anında oğlu Şehzade Mehmed'i öldürmek istemiş ancak saray kadınları buna mani olmuştur. Bkz. Thevenot (1978), 147, Krş. Hammer, V, 1487, Freely (1999), 168-9, Ahmet Rasim (2002), II, 113-4, IV. Mehmed de uzun bir süre kardeşlerini öldürmeyi tasarlamışsa da bu mümkün olmamıştır. Bkz. Hammer, VI, 1761, III. Osman'ın amcazadesi Şehzade Mehmed'i öldürtmüş olduğu da belirtilmektedir. III. Osman yüz seneyi aşkın bir zamandır uygulanmayan kardeş katlini devlet adamlarının muhalefetine rağmen tekrarlamaktan geri durmamıştır. Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, III-IV, 54, Lamartine, II, 854-5, Akman (1997), 108-9

[390] Bazı kaynaklar II. Bayezid'in, oğlu Selim tarafından öldürtülmüş olabileceğini ileri sürmektedirler. Mesela Peçevi Selim'in babasını zehirleterek öldürdüğünü açık bir şekilde ifade eder. Peçevi, I, 302, Müneccimbaşı, "bir rivayete göre Bayezid Han zehirlenerek öldürülmüştür" der, ancak "en doğrusunu

Bizi ilgilendiren ise padişahın katli siyaseten katl midir? Yani şeyhülislamın fetvası ve padişahın fermanı devreye girmiş midir? Sultan Osman'ın özellikle hacca gitmek hususundaki ısrarı, kapıkularının ayaklanmasına sebep olmuş ve çıkan ayaklanmalar sonucunda padişah tahttan indirilerek yerine Mustafa çıkarılmıştır. Yedikule'ye hapsedilen Sultan Osman ise kendisini sevmeyen Kösem Sultan ve Davud Paşa'nın girişimleriyle katledilmiştir. Katlinde kazaskerlerin verdiği fetva da etkili olduğu gibi Sultan Mustafa'dan ferman alındığı da kaydedilmektedir. Gerçekte Sultan Osman'ın katlini istemeyen kapıkulları padişahın öldürülmesinden ötürü kamuoyu tarafından "padişah katilleri" olarak yaftalanmış hatta Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa da padişahın intikamını almak için yeniçeri avına çıkmıştı. Bu töhmetten kurtulmak isteyen kapıkulları ise başta Davud Paşa olmak üzere padişahın katillerinin katledilmesi için ayaklanmışlardır. Öldürüleceğini anlayan Davud Paşa'nın Sultan Osman'ı padişahın emriyle katlettiğini söylemesi üzerine ayaklananlar teskin oldularsa da Sultan Mustafa'nın, "Ben Sultan Osman katlolunsun demedim[391]. Davud Paşa öldürdü, katiller kim ise haklarından gelinerek katlolunsunlar" demesi üzerine Davud Paşa ve diğerleri katledilmişlerdir.[392] Sultan İbrahim'in katli için Sultan Mehmed'in hatt-ı hümayun çıkardığı henüz bilinmemektedir. Ancak burada da şeyhülislam ve vezir-i azam devreye girmiş ve padişahlık (halifelik) unvanını taşıyamayan ve devleti yönetecek kudrette olmadığı kanısına varılan padişah fetva suretiyle azl ve daha sonra da katledilmiştir.[393] Buradan hareketle Sultan Osman ve

---

Allah bilir" diyerek şüphesini açığa vurur. Müneccimbaşı, II, 440, Kantemir (1979) II, 232, Afyoncu, "Yavuz Selim'in ileride bir mesele çıkmasını önlemek için babasını zehirletmiş olması ihtimali oldukça kuvvetlidir." der. *A.g.e.*, II, s. 47, Alderson (1998), 170, Shaw da Selim'in emriyle doktorunun verdiği zehir sonucunda ölmüş olabileceği ihtimali üzerinde durur. Shaw I, 121, Başka bir yerde geçen bir bilgi de bu görüşü destekler mahiyettedir. Sultan Selim babası Bayezid'i Dimetoka'ya götürmeye memur ettiği adamı geri dönüşünde tenha bir köşeye çekerek kısa bir isticvaptan geçirdikten sonra cellat Sinan'ı çağırarak bu adamı kementle boğdurtarak leşini denize attırmıştır. Şakir (1944), 25-6, 32, Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki bir belgede Şehzade Korkut, tahtı ele geçiren kardeşine yazdığı bir mektupta, babasına iyi davranılmasını ve incitilmemesini istemektedir ki bu da Selim'in babasını öldürttüğü yolundaki şüpheleri artırmaktadır. Eroğlu (2004), 204, dn: 70, Bu hususta bir makale yazan Tekindağ da, "Netice olarak diyebiliriz ki, çok sert bir karaktere sahip olup tahta geçmek için her çareye başvuran Selim'in, küçük maiyeti ile Dimetoka'ya giden babasını, orada Rumeli beylerini etrafına toplamasından ve bilhassa Anadolu'yu eline geçiren büyük oğlu Şehzade Ahmed ile birleşmesinden endişe ederek öldürtmüş olması hususu pek de uzak bir ihtimal değildir." demektedir. Tekindağ (1970), 14

[391] Bu yöndeki gelişmeler için Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 94, 504 vd.

[392] Bkz. Peçevi, II, 354-363, Solakzade, II, 470-490, Katip Çelebi, *Fezleke*, (2007), 677-686, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 475 vd., Mustafa Nuri Paşa (1992) I-II, 221-2, Alderson (1998), 112-3, Mantran (1995) I, 281, Jorga, III, 364-5, Thevenot, (1978), 183-4, Uzunçarşılı *OT*, III, 140-1, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 1832 vd.

[393] Bkz. Mehmed Halife (1976), 26, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) IV, 1168-9, Hammer, V, 1520, Shaw, I, 279-280, Afyoncu, III, 166, Altınay (1997), 70 vd., Fetva şöyle idi: "Menasıb-ı ilmiye

Sultan İbrahim'in katli tam bir siyaseten katl kabul edilmemektedir.[394] Bu arada Sultan III. Selim'in katli ve onun katlini emreden IV. Mustafa'nın katli de kısmen siyaseten katle girmektedir. Sultan II. Mahmut, tahtı için tehlike arz eden Sultan IV. Mustafa'yı boğdurtmuştur.[395]

3.2.1. Reaya Sınıfının Siyaseten Katli

Reaya sınıfı her ne kadar müsadere ve siyaseten katl gibi cezalardan muaf idiyse de bu kimi zaman mümkün olmamıştır. Reayanın siyaseten katl sebepleri yönetici sınıfınkiyle aynıdır. Nitekim devlete, padişahın sahsına ya da bizzat topluma karşı işlenen ağır cürümlerin cezası siyaseten katl olmuştur. Mesela Kanuni döneminde Sultan Selim Camii civarında bir müslümanın hanesi soyulmuş; erkek, kadın, çocuk, köle içinde bulunanların hepsi öldürülmüştü. Bu meseleyle ilgili olarak odun yarıcılığı, ciğer satıcılığı ile şehirde dolaşan Arnavutlar hakkında bazı şüpheler hasıl olduğundan bunlardan sekiz yüzü muhakeme edilmeksizin cellatlara teslim edilmişti.[396]

Siyaseten katl hükmü çıkarılmış bir reayanın cezasının infazına muhzırağa, subaşı ve bazen de asesbaşı memur idi. Bu memurların gözcülüğü ve sorumluluğu altında, idam celladlarca infaz edilirdi. Reaya için "kan dökme yasağı" bahis konusu olmadığı için bunlar asılarak veya kafaları kesilmek suretiyle idam edilmişlerdir. Cezası infaz edilmiş maktulun cesedi ya da kafasının askeriler gibi teşhir edildiği de görülmektedir.[397]

---

ve seyfiyeyi ehline virmeyüp rişvetle naehline tevcih itmekle nizam-ı aleme halel viren padişahın hal' ve izalesi caiz olur mu? El-cevap: Olur.!", Katip Çelebi, *Fezleke*, (2007), 1040

[394] Mumcu, *Siyaseten Katl* (2007a), 87-8

[395] Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 232, Jorga, V, 166, Alderson (1998), 62, Akşin, III, 98, Abdülhamid'in V. Murad'ın gizlice öldürülmesi emrini verdiği, ancak bu konuda hiçbir şey yapılmadığını Alderson ifade ediyor. Alderson (1998), 63

[396] Müneccimbaşı, II, 529-530, Peçevi (1992) I, 97-8, Kantemir (1979) II, 84-5, Hammer, III, 689, Solakzade bu olay vesilesiyle: "Gerçi şeriat dolayısıyla, katilleri icab eder halleri yok idi. Ancak nizam-ı alem ve işlerin intizamı ve insanlığın düzeni için bu gibi siyasete ruhsat vermek caiz görüldü." demektedir. Bkz. Solakzade (1989) II, 160

[397] Mumcu (2007a), 122, İstanbul'da katledilmiş olanlar cesetleri ile taşrada katledilmiş olanların ise kesik başı İstanbul'a gönderilmek yoluyla teşhir gerçekleştirilirdi. Bunun dışında maktulun zımmi mi yoksa müslim mi olduğu da cesedin durumuna göre anlaşılırdı. Maktul müslimse sırt üstü ve başları kollarının altına konmuş şekilde, zımmi ise yüz üstü ve başları kıçlarına konmuş şekilde teşhir edilirlerdi. *A.g.e.*, (2007a), 123, Son bir husus olarak, siyaseten katlde maktulun ya da akrabalarının itiraz hakkıdır ki, bu durum hemen hemen kabul görmemiş ve suçlu derhal idam edilmiştir.

3.2.2. Ulema Dışındaki Yönetenler Sınıfının (Askerilerin) Siyaseten Katli

Osmanlı toplum yapısı, mutlak otorite olan padişah dışında yönetenler[398] (askeriler) ve yönetilenler[399] (reaya) şeklinde iki ana gruba ayrılır. Yönetenler vergi vermeyen ve padişah adına devlet işlerini yöneten bürokratik ve askeri çevrelerdir.[400] Askeri sınıf zaman akışı içinde padişahın kulları olan ve eylemsel biçimde yönetim görevine gelen kimseler ve ulema şeklinde iki ayrı kategoriye bölünmüştür. Bu her kategori de önemli farklarla birbirinden ayrılmıştır. Ancak bu ayrımı Fatih dönemine kadar pek göremiyoruz. Fatih döneminde yargı, din ve eğitim işleri ile uğraşan hizmetliler, yani ulema, devletin diğer hizmetleriyle görevlendirilmemişler ve askeri sınıf içinde ayrı bir kategori oluşturulmuştur. Bunlar dışındaki yöneticiler de padişahın kulları sayılmışlardır.[401] Reaya ise askeri sınıf dışında kalan, dolayısıyla yönetime katılmayan, geçimini tarım ve ticaret yoluyla üretim yapmakla sağlayan ve doğal olarak devlete vergi veren çeşitli dil, din, mezhep ve ırklara mensup topluluklardan oluşan ikinci sınıfı oluşturmaktaydı.[402] İşte görev ve imtiyaz (vergi hukuku, tereke taksimi)[403] olarak birbirinden ayrılan bu iki grup ve "siyaseten katl" uygulamasında da farklı bir statüye sahiptiler. Nitekim dikkati çeken bir nokta olarak "siyaseten katl"de de askeri sınıfın imtiyazlarının, reayanın lehine daraltılmış olduğu görülecektir.[404]

Sultana hizmet edenler, iktidara yakınlıklarından dolayı, kamu hukukunca sıradan reayaya tanınan kimi güvencelerden yoksunlardı. Reaya, kişi olarak ve malları ile mirasları bakımından şeriatın korumasından yararlanırken sultan, kendisine hizmet eden herkesin yaşamı, mal ve mülkleri üstünde karar sahibiydi. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren devlet ve toplum yaşamında meydana gelen karışıklıklar nedeniyle merkezi yönetim sitemindeki bozulmanın da etkisi ile gerek devlet memurlarına gerekse reayaya karşı keyfi muamele had safhaya çıkmıştır. Bu durumda söz konusu kişiler, bir hiç yüzünden aslı tahkik edilmeksizin ve hiçbir

---

[398] Lybyer, (2000), 43, Shaw, (1982) I, 178
[399] Shaw, (1982) I, 166 vd., Lybyer, (2000), 184, 209-210, Dursun, (1992), 214, Lewis, (1975), 169
[400] İnalcık (1990) 31, Ricaut (1996), s. 19
[401] Üçok-Mumcu (1993), 172
[402] Üçok-Mumcu, (1993), 177, Pakalın, III, 7, 14, Reaya kavramı Osmanlılardan önceki Türk ve diğer toplumlarda da mevcuttur. Mesela Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig'de toplumun idare edenlerle türlü iş ve meslek sahibi zümrelerin içinde bulunduğu idare edilenler şeklinde bir ayrıma gidilmiştir. Ancak bu ayrımı Avrupa, Çin ya da Hindistan'daki kast sistemi benzeri sınıflamalarla karıştırmamak gerekir. Dolayısıyla eski Türk toplumunda dini, askeri-idari ve hatta ekonomik duruma göre bir sınıflamanın varlığına şahit olmamaktayız. KAFESOĞLU, İbrahim, (1980) *Kutadgu Bilig Ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı yay., İstanbul, s. 13-16
[403] Cin-Akgündüz (1993), I, 189
[404] Mumcu (2007a), 49

muhakeme ve hüküm olmaksızın siyaseten katl ile karşı karşıya kalmıştır.[405] Özellikle yönetenler sınıfı için bu geçerliliğini uzun süre korumuştur. Ne kadar yüksek mevkilere gelirse gelsin veya padişahın gözüne ne kadar girerse girsin, yine de imparatorlukta hiç kimse canından emin olamaz ve mevkiini veya servetini güvencede göremezdi.[406] Nitekim memurlar hiyerarşisi yani kul bürokrasisinin boyunlarından kılıç hiçbir zaman eksik olmazdı.[407] Ricaut'un[408] ifadesiyle "o ulvi mevkilerde ne kadar az kaldıklarını, padişahın bir göz işaretiyle nasıl ölüme yollandıklarını" örnekleyen pek çok hadiseye şahidiz. Osmanlı tarihi boyunca önemli ya da önemsiz devlet yönetiminin padişahtan sonra en üst mercii olan pek çok vezir-i azam, suçlu ya da suçsuz siyaseten katle maruz kalmıştır.[409] Ancak bu olaylar konjonktüre göre farklılık arz etmiş; daha çok 17. yüzyıl gibi devletin her açıdan çözülme sürecine girdiği süreçte yoğunlaşmıştır. Mustafa Nuri Paşa'nın da ifadesi ile "sadrazam öldürme işinin, kimi zamanlarda biraz artmış, kimi zamanlar da biraz azalmış olduğu görülür."[410] Kuruluş sürecinde buna örnek teşkil edecek bir katl olayı söz konusu değildir. Nitekim bu süreçte vezirler aynı zamanda ölüm cezasından muaf olan ulema mensubudur. Ancak vezirlerini ulemadan değil de kullardan seçen II. Mehmed'in Çandarlı Halil Paşa'yı katlinden[411] itibaren vezirlerin ve diğer devlet ricalinin siyaseten katlleri yaygınlık kazanmıştır. Nitekim 1839'a kadar görev yapan 183 vezir-i azamın 23'ü görev başında ve 20'si azl edildikten sonra olmak üzere 43 adeti katledilmiştir.[412]

---

[405] Taner (1999), 222

[406] Lybyer (2000), 50, Thevenot (1978), 155 vd., Ricaut (1996), 91 vd., Hammer, II, 547

[407] Lybyer (2000), 55

[408] Ricaut (1996), 12, Olivier vezir-i azamların işgal ettikleri makamda ihtiyarladıklarının nadiren görüldüğünü belirtmektedir. Olivier (1977), 150-1, Hammer de, Selim zamanında Osmanlılar arasında, "Sultan Selim'e vezir olasın'" şeklinde bir bedduanın yaygın olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Hammer, II, 454

[409] Hammer, II, 342

[410] Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 314

[411] Bkz. Çandarlı'nın katlinin arka planında farklı sebepler yer almaktadır. Sultan Mehmed daha önce babası ile yaşadığı taht tebdillerinde rolü olduğu, Rumlarla işbirliği yaparak ihanet ettiği ya da fethe karşı olduğu için Bizans'tan rüşvet aldığı bahanesiyle Vezir-i azam Çandarlı Halil Paşa'nın idamını emretmiştir. Bkz. Uzunçarşılı *OT*, (2003) I, 585, , Uzunçarşılı *OT*, II, 9-11, Uzunçarşılı (1988c), 83, Müneccimbaşı, II, 313, Mustafa Nuri Paşa (1992) I-II, 62, Shaw (1982) I, 92-3, Alderson (1998) 109, Emecen (1999) I, 23, Turan, (2005), 247, Hammer, I, 285, 296-99, II, 342-3, İnalcık (2005), 31, Tansel (1999), 50, Jorga, II, 48, Mantran (1995) I, 108-9, "Lakin Sultan Mehemmed, Halil Paşa'ya cülus hususunda incinüp İstanbul'un fethinde küffardan sulh için rüşvet almak töhmeti ile..", Hazerfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l- Beyan* (1998) 186, Aşıkpaşaoğlu'nda şöyle bir kayıt vardır: "..Eğer bu Türkten (Fatih) bize kurtulmaya çare olursa dostumuz Halil Paşa'ya yalvarmak gerek. Şimdi Halil Paşa'ya balıkcıklar (içi altın dolu balıklar ?) göndermek gerektir.", Bkz. *Tarih*, s. 155

[412] Üçok-Mumcu (1993), 176, dn: 43, Mumcu (2007a) s. 64-5, dn: 57-8, Pakalın'a göre ise eceliyle ölenler 140, padişahın emriyle öldürülen 44, ihtilalalerde öldürülen 11, şehid düşen 6 ve intihar eden 1. Bkz. Pakalın, III, 88

3.2.3. Ulema Sınıfının Siyaseten Katli

Osmanlı ulema sınıfı, klasik ve yerleşmiş İslami eğitim kurumu olan medresede usulüne uygun tahsilden sonra icazet ile mezun olup, hukuk, eğitim, başlıca dini hizmetler ve nihayet merkezi bürokrasinin kendi sahaları ile ilgili önemli bazı mevkilerini dolduran müslüman ve çoğunlukla Türklerden oluşan bir meslek grubudur.[413] Ulema[414], diğer İslam devletlerinde olduğu gibi, Osmanlılarda da üstün bir yere sahipti. Hatta Hammer'e göre ulema sınıfının Çin'den başka hiçbir ülkede Osmanlı Devleti'nde olduğu kadar kudretleri yoktu.[415] Gerçi ulemanın statüsü, kapıkulu sisteminin yerleşmesiyle zayıflamışsa da ulema, devlet örgütü içindeki güçlü konumunu her zaman korudu.[416] Fakat özellikle 17. yüzyılda başlayan ve devlet yapsının tümüne sirayet eden genel bir bozulma/çözülme temayülü ulema sınıfında da kendisini göstermiş ve bununla ilintili olarak ulema kimi zaman sahip oldukları dokunulmazlıklarını yitirmişdir.

Osmanlılardan önce Selçuklular döneminde ulema ve adliye mensuplarına, diğerlerinden daha az siyaset cezası verildiği görülmektedir.[417] Türkiye Selçuklu sultanları da, ulemaya ancak sınırlı hallerde ve ender olarak ölüm cezası vermişlerdir. Bu itibarla onlara verilen bu ceza, askerilere göre çok az bir yer işgal etmekte ve ulema genellikle daha güvenceli bir durumda bulunmaktadır. Ancak sultanlar, kendilerine cephe almaları ve iktidara geçemeyeceklerine dair aleyhlerinde fetva vermeleri gibi durumlar sebebiyle ve düşmanla işbirliği yapmak suretiyle vatana ihanet etme gibi devlet aleyhine işlenen suçlarda baş kadı, papaz gibi din adamlarına katl hükmü vermişlerdir.[418]

Osmanlı devletinde ise ulema sınıfının siyaseten katl hususunda avantajlı bir konumları vardı ki, bu tür bir uygulama uzun bir süre vuku bulmamıştır. Ulema sınıfı, imparatorlukta paşaların ve diğer büyük nüfuz sahibi şahsiyetlerin her türlü müdahalesinden uzak idi. Üstlerinin müsaade ve icazeti alınmaksızın hukuken katl ve

---

[413] Bkz. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 16, Krş. Lewis, *Osmanlı Uygarlığı*, s. 168-9, Lybyer, (2000), 183, Shaw, (1982) I, 190 vd., Dursun, *Siyaset Ve Din* (1992), 23, İpşirli, (1999) I, 247, Okumuş, *Din-Devlet İlişkisi* (2005), 118 vd., "Evail-i Devlet-i Osmaniyye'de, kaza ve fetva maslahatı bir alim tefviz olunup, umur-ı şer'iyyeyi görür idi.", *Telhisü'l- Beyan* (1998), 198, Seyyah Thevenot, "Bütün dinlerde olduğu gibi Türklerin de inançla ilgili bir hususta şüpheye düştükleri zaman başvuracakları ve ibadetin yapılmasında önderlik eden bilgin ve devamlı Kur'an üzerinde araştırma yapan din adamları vardır." demektedir. Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, s. 131

[414] Bkz. GÖKBİLGİN, Tayyip (1993) "Ulema" , **İA**, XIII, MEB yay., İstanbul, s. 23 vd.

[415] HAMMER, II, s. 440

[416] KARATEPE, **Siyasi Kurumları**, s. 97, OKUMUŞ, **a.g.e.**, s. 107, 114

[417] Bkz. Nizamü'l- Mülk, *Siyasetname* (1990) 101-105, 92-101

[418] Arık (1999), 72-3 vd.

idamları mümkün değildi.[419] Nitekim ulemaya verilen ölüm cezası, diğer askerilere (ehl-i örf) oranla hiç denecek kadar azdır. Osmanlı devletinde Tanzimat'a kadar 182 vezir-i azamdan kırk üçünün katledilmesine karşın hemen hemen aynı sayıdaki şeyhülislamdan idam edilen sadece 3 kişidir.[420]

Daha önce de ifade edildiği gibi ulema sınıfı askeri sınıf içinde yer alır ve fakat birçok bakımdan diğer askerilerden farklı statüde, en imtiyazlı sınıfı oluştururlardı. Peygamberin varisleri olarak görülen ulema mensupları manevi bir nüfuza sahiplerdi. Kendileri aynı zamanda bir İslam hükümdarı olan Osmanlı padişahları, bu manevi nüfuza istinaden ulema mensuplarına saygı ve hürmet gösterirler; ancak daha da önemlisi bu manevi nüfuzdan faydalanmak amacıyla ulemaya ayrı bir ehemmiyet verirlerdi. Olivier'e göre bunlar, kamuoyunu etkilemeleri ve oluşturmalarından dolayı bizzat "taht" ve "tac"ın da çekindiği, korktuğu ve saygı duyduğu bir varlık arzederlerdi.[421] Nitekim pek çok meselenin dini dayanağını bilmek ihtiyacı duyan padişahlar, ilk dönemlerde ulemanın desteğine sıklıkla başvurmuşlardır. Diğer taraftan özellikle Fatih'ten sonra ulema sınıfı ile kul bürokrasisi arasında kesin bir sınır çizilerek ulemanın siyasi ve idari salahiyetleri elinden alınarak faaliyet alanları salt ilmi, dini ve hukuki alanlarla sınırlandırılmıştır. Gerçi ulemanın "dokunulamaz" statüsü devam etmiştir[422], ancak 17. yüzyıl ve özellikle de IV. Murad ve İbrahim dönemleri benzeri olmayan bir şekilde bütün rütbelerdeki ulema için kanlı geçmiştir.[423] 17. yüzyıl ve sonrasında ulema sınıfının katledilmesine sıklıkla rastlanacak ve katledilen üç şeyhülislam örneğinde olduğu gibi ulemanın dokunulmazlığı ortadan kaldırılacaktır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde, din-devlet ilişkileri çerçevesinde incelenebilecek olan ve bazı araştırmacıların devletin "laik" yönü ile ilişkilendirdiği[424] ulema sınıfının "siyaseten katl" dışında

---

[419] Olivier, *Türkiye Seyehatnamesi* (1977), s. 127, Krş. İpşirli (1999b), 73-4, Nitekim Hazerfen Hüseyin Efendi, "Ve bi'l- cümle ulemaya bu Devlet-i Aliyye'de olan ikram, bir devlet-i İslamiye'de olmamıştır. Kendi kesbleri olan zilletten gayri, devlet canibinden amme içün tertib olunan siyaset ve ukubat havfinden emin ve ırz u malları dest-i ta'addi-i a'avamdan masun ve mahfuzdur." diyerek ulema sınıfının ayrıcalıklı konumuna işaret etmiştir. Bkz. Telhisü'l- Beyan, (1998) 197, Thevenot da, "..kanunlarının, bir müftinin öldürülmesine müsaade etmediğini kabul ederler..", demektedir. Bkz. Thevenot (1978), 132

[420] Üçok-Mumcu (1993) 176, dn: 43

[421] Olivier (1977), 127

[422] Mumcu (2007a), 61, 109 vd., "ulemanın dokunulmaz şahsiyetini bütün Müslümanların üzerinde tutan, şeyhülislama ulemanın çok üstünde bir derece veren Müslüman kanununa göre", Hammer, VII, 192

[423] Zilfi (2008), 55

[424] SENCER Muammer (1997) *Osmanlılarda Din Ve Devlet*, Toplumsal Dönüşüm yay., İstanbul, s. 92

tutulmaması durumu, ulema sınıfının devlet yönetim ve siyasetindeki konumunun gösterdiği değişim açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir.

Aşağıda da ifade edileceği gibi ulema sınıfı hapis[425], müsadere ve siyaset cezasından bağışık idi.[426] Kur'an'a ve Osmanlı İmparatorluğu'nun anayasasına göre, bir mollanın yahut özellikle herhangi bir müftinin ölümle cezalandırılması caiz değildir. Bundan dolayı din bilginleri için en ağır ceza sürgündür.[427] Nitekim ilmiye sınıfı, askeri ya da sivil bürokrasiye nazaran daha az can ve mal riski içermekteydi. Bu yüzden devlet adamları evlatlarının geleceklerini düşünerek onların ilmiye sınıfına dahil olmalarını sağlarlardı. Çok az istisna bir yana, bütün Osmanlı tarihi boyunca ilmiye mensupları soruşturma ve cezadan muaftı.[428] Yukarıda belirtilenler dışında, siyaseten katl ile cezalandırılması gerekli bir suç işleyen ulema sınıfı mensuplarının en ağır ceza olarak azil ve sürgün edildiğini görmekteyiz.[429] Nitekim Hazarefen Hüseyin Efendi de, zulmü tespit edilmiş ulemaya azil cezası verilmesini yeterli görmüştür.[430]

Bununla birlikte özellikle kamu düzenini bozan ve devlet işlerine mudahil olan ulemadan bazılarının katline şahit olmaktayız. Nitekim merkeziyetçi devlet anlayışı ve dönemin konjonktürüne göre ulema mensuplarının katledilmesinden de geri durulmamış ve malları da ancak ölüm cezasına çarptırıldıklarında müsadere edilmiştir.

Ulema sınıfının katledilmesinin arka planında, ulemanın diğer askerilere göre suç unsurunun ağırlığı göz önüne alınmış görülmektedir. Nitekim bunların devletin selametine karşı ağır hareketler içerisine girmeleri[431], "hükümdarla birlikte olma"

---

[425] İstisnai bir durum için Bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) I, 225

[426] Zilfi (2008), 55, "..Bosnevi İbrahim Efendi çavuş-başı habsine verilmişken şeyhülislam sahip çıkıp, "Ulema habs ve müsadere olmak müvecceh değildir" deyü ıtlak ettirdi.", Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1354

[427] Kantemir, III, 496, IV. Mehmed dönemi şeyhülislamlarından Ali Efendi'nin kal'a- bend olunması hususunda bkz. İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 203

[428] Abou El- Haj (2000), 84, Dursun (1992), 155 vd., Lybyer (2000), 186-7

[429] III. Mehmed zamanında çıkan bir isyan girişiminde kendisini katl ettirmek isteyen zorbalara karşı padişaha bir telhis yazan Yemişçi Hasan Paşa bu fitnenin Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin tertibi olduğunu ve onun azledilmesini bildirmiştir. Hasan Paşa padişaha yazdığı telhisde, "Gerçi büyük ve hürmete layık mevali zümresinden olmakla, katli günahtır. Amma bari Rodos Adası'na sürgüne gönderilsin.." diyerek şeyhülislamın azlini istemiştir. Bkz. Solakzade, II, 430-1

[430] Bkz. *Telhisü'l- Beyan* (1998), 197, Mumcu (2007c), 24, 30, Bu ayrıcalığın sebebi hakimlerin korkusuzca, hür vicdanla hükmedebilmeleri ve müderrislerin aynı şekilde ders verip talebe yetiştirmeleridir ki, mesela I. Bayezid'in, kendinin şehadetini reddettiği halde Molla Fenari'yi Bursa Kadılığı'ndan azletmemesi ve daha fazla hürmet göstermesi de kadılarda olması lazım gelen istiklale inanışının bir delili olarak gösterilir. Yınanç "Bayezid I.", 390

[431] Mumcu (2007c), 111

özelliğini kaybetmeleri, yani ona karşı gelmeleri şeklinde yorumlanmıştır.[432] Ancak bunun istisnası da vardır ki özellikle şedit ve sinirini kontrol edemeyen padişahlar döneminde, ulemanın sahip olduğu dokunulmazlığın hiçbir anlamı kalmazdı. Tıpkı Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin katlinde görüldüğü gibi. Saltanatının ilk döneminde kontrolü elinde tutanlara ve sık sık isyan eden sipahi ve yeniçerilere karşı yoğun bir kin depolayan ve fakat dizginleri eline geçirdiğinde çoğu zaman ölçüsüzce katl faaliyetinde bulunan Sultan IV. Murad, ulemanın teminatlı konumunu hiçe sayarak önce bir kadı ve hemen akabinde bir şeyhülislamı katlettirmiştir.

Ahmet Refik'e göre, "fesatta, çalıp çırpmada ve rüşvette yeniçerileri bile geçen hocaların ceza bahsinde onlardan ayrı tutuldukları yoktu."[433] Rüşvet, katle sebep olma, eşkıyaya yardım, yani zulüm, seyyiat ve tecavüz, ahlaksızlık ve gaddarlık, hilaf-ı riza ve uygunsuz hareket gibi diğer askerilerce işlenmesi halinde hemen siyaseten katl ile cezalandırılacak fiilleri gerçekleştiren ulemaya, suçunun derecesine bakılmayarak sürgün ve bazı durumlarda da ilmiye sıfatının kaldırılması gibi cezalar verilmektedir. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki ilmiye sıfatı alınan bir kişi aynı zamanda sahip olduğu dokunulmazlığı da kaybetmiş demektir. Dolayısıyla katlinin önündeki engel de kaldırılmış olmaktadır.[434] Osmanlı Devleti'nde ulemadan bir kimse idam edileceği zaman, ona önce mirlivalık ihsan olunması, böylece ulema sınıfından çıkartılarak "dünyevi" bir makama getirilmek yoluyla katlinin doğuracağı infialin önüne geçilmek düşüncesi hakim idi.[435] Seyyid Feyzullah Efendi'nin katlinde bu tür bir yönteme başvurulmuştur. Bu arada belirtilmesi gereken diğer bir husus da, ulemaya ancak işlediği suç dolayısıyla ve yaptırılan bir soruşturmadan sonra ceza verilebilirdi. Burada soruşturma ve yargılama usullerine riayet edildiği anlaşılmaktadır. Feyzullah Efendi için ise şeyhülislamın fetvası devreye girmiştir. Cezanın infaz şekli ise genel olarak boğulmak ve asılmak suretiyle yerine getirilirdi. İznik kadısı ve Ahizade'nin katli bu babdadır. Ancak Mes'ud Efendi kendisini öldürmek üzere gelenlerle çarpışmış ve kılıç ya da diğer silahlar ile öldürülmüştür. Feyzullah Efendi'nin katledilme biçimi ise daha şiddetli olmuş, kendisi ağır fiziki ve psikolojik işkencelerden sonra başı kesilmek suretiyle katledilmiştir.

---

[432] Mumcu (2007c), 109-110
[433] Altınay (1997), 118
[434] Mumcu (2007c), 113-4, Zilfi (2008), 56, Krş. Ricaut (1996), 121
[435] Olivier (1977), 132, Arık (1999), 73

3.2.4. Osmanlı Devleti'nde Ulema Katli Uygulamaları

Daha önce de ifade edildiği gibi ulema sınıfının dokunulmazlığından dolayı Osmanlı Devleti'nde ulema sınıfının siyaseten katli vakalarına sıklıkla rastlanmamaktadır.[436] Bu hususta verilebilecek ilk kayıt I. Bayezid dönemine kadar gitmektedir. Kendisini bir tür İslam dünyasının hükümdarı olarak gören ve ilim adamlarına gösterdiği hürmet ile bilinen Bayezid'in bir defasında, fesad ve rüşvetle suçlanan kadıları bir evde toplayarak yakmak istediği bilinmektedir. Ancak durumun vahametini anlayan Ali Paşa padişahın nedimlerinden birini araya sokarak padişahı kararından vazgeçirmiştir. Padişah da geçim sıkıntısı çektiklerinden dolayı bu yola başvurduklarını öğrendiği kadıların gelirlerini yükseltmiş ve onların hayatını bağışlamıştır.[437]

Bir kısım araştırmacıya göre ise Osmanlı Devleti'nde siyaseten katle maruz kalmış ilk ulema mensubu Bedreddin-i Simavi'dir.[438] Ankara Savaşı'na müteakip Bayezid'in ölümü üzerine başlayan şehzadeler mücadelesinin devam ettiği bir zamanda ortaya çıkan bu ayaklanma sonunda devrin önemli fıkıh ve tasavvuf alimlerinden olan Bedreddin-i Simavi bizzat ulemadan alınan fetva ile katledilmiştir.[439] Konya, Aksaray ve Bursa'da medrese tahsilini tamamladıktan sonra Kahire'de yüksek öğrenim görmüş devrin seçkin din bilginlerinden idi. Kahire'den dönüşünde Aydın'da, Börklüce Mustafa ve daha sonra da Kütahya'da ise Torlak Kemal ile tanışmış buradan hareketle Edirne'ye gelmiştir.[440] Burada hükümdarlığını ilan eden Musa Çelebi tarafından kazaskerliğe getirilmiş[441] böylelikle siyasi gelişmelerin içine girmiştir. Ancak Musa Çelebi'nin yenilmesi üzerine İznik'e sürüldü ve burada isyan bayrağını açtı. Bu isyan Sünni anlayışa karşı Şii/Batıni eğilimleri de temsil eden bir düşünürün, bir kısım yoksul halkla birlikte başlattığı bir tür başkaldırı niteliği taşımaktadır.[442]

---

[436] Olivier, şeyhülislamın kamuoyunu etkileme gücüne istinaden padişahların ya da büyük devlet adamlarının katlini mümkün kıldıklarını belirtmekle birlikte bunun aksine de temas etmiştir. Ona göre, padişahlar tarafından azil ve katledilen din kurallarına ve milletin çıkarlarına fazla bağlı olmasının kurbanı olmuş şeyhülislamların sayıları daha fazladır. Bkz. Olivier (1977), s. 128

[437] Aşıkpaşaoğlu *Tarih* (1970), 75, Oruç Beğ, *Tarih*, s. 53-5, Müneccimbaşı, I, 137-8, Hammer, I, 118, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1992), I-II, 20

[438] Sencer (1997), 92

[439] Oruç Beğ, *Tarih*, s. 74 vd., Müneccimbaşı, I, 188, Abdurrahman Şeref (2005), 98, Şeyh Bedreddin-i Simavi hakkında bkz. Uzunçarşılı *OT*, (2003) I, 360 vd., Mustafa Nuri Paşa (1992) I-II, 31-2

[440] Uzunçarşılı *OT*, (2003) I, s. 362

[441] Aşıkpaşaoğlu, *Tarih* (1970), 88

[442] Hammer, I, 225 vd., Yurtaydın, I, 212, Lewis (1975), 31

Şeyh Bedreddin'in öğretisi eşitlik ve fakirlik kaidesi üzerine tes'is edilmiş olup, kadınlar müstesna olmak üzere her şeyde iştirak (ortaklık) talim ediyordu. "Ben senin evinde kendi evim gibi otururum, sen de benim esvabımı giyer, silahlarımı, arabalarımı kullanırsın."[443] Ancak onun "kominizm" fikirleri ile bir sosyal devrim yapmayı tasarladığı ve kazasker olmasından dolayı yöneticiler arasında da taraftarının olabileceği de göz önüne alınırsa isyanı siyasal bir mahiyet almış ya da böyle telakki edilmiş olabilir. Nitekim daha önce tanıştığı Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in propagandalarının da etkisi ile asayişin bozulması üzerine harekete geçen Çelebi Mehmed, Bedreddin'in ve diğer elebaşlarının üzerine kuvvet göndermiş ve bu şekilde isyan bastırılmıştır.[444] Şeyh Bedreddin yakalanarak yapılan mukakeme sonucunda mallarının müsadere olunmaması ve kendisinin de katledilmesi kararı alınmış ve düzenlenen bir fetva ile devlete karşı ayaklandığı ve İslam hukukuna göre isyankar ilan edildiği belirtilerek cezanın infazı gerçekleştirilmiştir.[445] Burada idamında yargılamanın yapılması ve katli için fetva alınması diğer taraftan servetinin de müsadere dışı tutulması son derece dikkate değerdir. [446]

II. Murad, amcası Mustafa'nın Biga suyundan geçmesini kolaylaştıran Biga kadısını astırmıştır. Bu fetva alınmadan gerçekleştirilen bir ölüm cezasıdır. Mustafa ile Murad arasındaki savaşın bir din savaşı olmadığı ortadadır. Mustafa gibi Murad da çeşitli görevlilerden yardım almıştır. Dolayısıyla Biga Kadısı, bir devlet sorununa karıştığı için kurban gitmiştir.[447] Bir diğer ulema katli örneği II. Bayezid dönemine aittir. Padişahın gazabına uğrayarak hapse atılan Sinan Paşa, ulemanın telkinleriyle affedilmiş ve Sivrihisar'a kadı ve müderris olarak atanmıştı.[448] Ancak Sinan Paşa'nın öğrencisi Molla Lütfi Fatih medresesine müderris tayin edildiğinde, eleştirilerine maruz kalan ulemadan İbrahim Hatipzade'nin kıskançlığından dolayı zındıklıkla suçlanmış, büyük bir meclis huzurunda muhakeme edilerek, iki yüz şahit dinlendikten sonra Hatipzade'nin fetvasıyla katline karar verilmiştir.[449] Ali Kuşçu'nun öğrencisi olan Molla Lütfi, matematik ve ilahiyatçı kişiliği ile ön plana çıkmış, özgür düşüncesi ve batıl inançlarla açıkça alay etmesiyle tutucu ulemayı

[443] Hammer, I, 225-6
[444] Uzunçarşılı (2003) I, 363-4
[445] Aşıkpaşaoğlu, *Tarih* (1970), 98-9, Uzunçarşılı *OT*, I, 364-5, Hammer, I, 227, Ricaut (1996), 133-4
[446] Mumcu (2007a) 111
[447] Aşıkpaşaoğlu, *Tarih* (1970), 105
[448] ADIVAR, Adnan (1970) *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi yay., İstanbul, s. 43, Hammer, II, 441
[449] Adıvar (1970) 53, Hammer, II, 542, Özkul (2005), 91

öfkelendiren bir müderris idi. II. Bayezid döneminde kendisine karşı bir propaganda savaşı başlatılarak küfürle suçlanmış ve adı "deli"ye çıkarılmıştı. Söylenti ve kuşkular artınca, sultan bir ulema kurulu oluşturup durumun tartışılarak iddiaların doğru olup olmadığının açığa çıkarılmasını emretmiştir. Rakipleri onu zındıklıkla suçluyor, yüzlerce tanık aleyhinde ifade veriyordu. Lütfi hiçbir zaman şirk, yani Tanrı'ya ortak koşma suçu işlemediğini sürekli vurgulamış, fakat yargılayan ulema heyeti sultana Lütfi aleyhindeki kanıtların, onun idamını gerektirdiğini bildirmiştir. Sultan tereddüt ettiyse de, ulemanın ısrarı üzerine Lütfi'yi ölüme mahkum etmiştir. Molla Lütfi, İstanbul At-Meydanı'nda büyük bir kalabalık önünde boynu vurularak öldürülmüştür. Ancak, ulemanın bir kısmı olayı bir dedikodu ve iftira olarak görmüş, kamuoyu da Lütfi'ye hak yolunda şehit gözüyle bakmıştır.[450]

Dulkadiroğulları beyliğini ilhak etmesine müteakip İstanbul'a geri dönen Sultan I. Selim de, Safeviler üzerine düzenlenen seferde ortaya çıkan yeniçeri ayaklanmalarının teşvikçilerinden biri olarak gördüğü Kazasker Cafer Çelebi'yi idam ettirmiştir.[451] Sultan Selim'in bir kazaskeri askeri ayaklanmaya teşvik etmek ithamı ile idam ettirmesi klasik dönem ulema katllerinin ender örneklerindendir.[452] Ayrıca padişahın herhangi bir dini meşrulaştırma yoluna gitmemesi, yani fetva talebinde bulunmaması daha önce de belirtildiği gibi padişahın tamamen örfi yetki ve tasarrufunu kullandığı şeklinde yorumlanabilir ki burada açık bir siyaseten katl söz konusudur.

Ulema sınıfının katlinde şüphesiz değinilmesi gereken en önemli husus şeyhülislamların katli hususudur. Çalışmanın girişinde şeyhülislamlık kurumu ve Osmanlı şeyhülislamı üzerinde durulmuştu. Burada ulema sınıfının ve bu sınıfın başı olan şeyhülislamın gerek devlet yönetiminde gerekse toplum gözünde müstesna yerini tekraren vurgulamak gerektir. Nitekim şeyhülislam katllerinde ya da böyle bir girişimde gerek ulema gerekse halk arasında büyük bir infial meydana geldiği

---

[450] Adıvar (1970) 53-4, İnalcık (2005) 186, Uzunçarşılı, II, 660-1

[451] Hammer, II, 567, Müneccimbaşı, II, 472, Mustafa Nuri Paşa (1992) I-II, 83 Altundağ (1968), 427, "..Daha sonra Kazasker Cefer Çelebi'ye, "İslam askerini isyan yoluna sevk eden ve fitne ve fesad ilka eyleyen kimsenin cezası nedir?" diye sual eylediğinde, Cafer Çelebi'nin "İspat edilirse katildir" cevabını vermesi üzerine, eşkiyaya tahrik ve iğva ettiği tahkikat sonucu sabit olmakla kaza kılıcı ile ölüm hüccetini müstacel ve imza buyurup ömür defterini dürmeyi tacil eylediler.", Solakzade, II, 38, Ancak Selim'in Amasyalı Müeyyedzade Abdurrahman Efendi'den bahsederken "Anın son zamanlarına yetiştik. Tacizade Cafer Çelebi'ye de kendi elimizle kıydık" dediği ve bundan zaman zaman teessüf duyduğu söylenmektedir. Uzunçarşılı (1988c), 84

[452] Selaniki'nin naklettiği ve III. Mehmed döneminde yaşanan ilginç bir olay için Bkz. *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 750-1

muhakkaktır. Buna büyük tepki gösteren devrin uleması da katledilen şeyhülislamları "şehit" sıfatıyla anarak haksız yere öldürüldüklerini belirtmek istemişlerdir.[453]

IV. Mehmed döneminde İstanbul'da elçilik katibi olarak bulunan Ricaut[454], "Şeyhülislamlar çok ender olarak idama mahkum edilirler ve eğer böyle bir şey olacaksa önceden makamından azledilirler" demekte ve fakat gerek Ahizade Hüseyin ve gerekse Hocazade Mes'ud'dan bahsetmemektedir. Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'yi katlettirmekle bu vakada ilk olma özelliğini taşıyan Sultan IV. Murad bilhassa seferleri sırasında meslek farkı gözetmeksizin pek çok idam cezası vermiş ve uğradığı şehirlerde bir hayli kadının idamına da onay vermiştir.[455] Sultan Murad tarafından devrin mühim simalarından İstanbul kadısı Karaçelebizade Abdülaziz Efendi payitahtta yağ kıtlığından mesul tutularak azl[456] ve boğdurulup denize atılması emri verilmiştir.[457] Bizzat padişahın yazıp Bostancıbaşı Duce Efendi'ye gönderdiği fermanda, artık gözden düşen Abdülaziz Efendi'nin bir gemiye bindirilip adaların birinden denize atılması emr olunmuştu. Ancak Abdülaziz Efendi'nin şansı yaver gitmiş, gemi fermanın tatbik mevkiine konulacağı Büyükada'ya yaklaşırken, hamisi Sadrazam Bayram Paşa'nın kopardığı ikinci bir irade ile idam cezası sürgün şekline çevrilmiş ve Abdülaziz Efendi Kıbrıs'a sürgün edilmiştir.[458]

Devrin en önemli tıbbi eserini yazan ve padişahın hekimbaşılığına kadar yükseldiği bilinen Emir Çelebi de padişahın gazabına uğrayanlardan olmuş, afyon kullandığı bahanesiyle ve düşmanlarının fitnelemesi üzerine, padişahın zorla yedirdiği çok miktarda afyondan zehirlenerek katledilmiştir.[459] IV. Murad bunun dışında nüfuzlu bir nakşibendi şeyhi olan Mahmud'u 1639'da idam ettirmiş, yanına yedi-sekiz bin kadar yandaş toplamış olan Sakarya Şeyhi'ni de Ilgın'da

---

[453] Akgündüz (2002a), 77

[454] Ricaut, *Türklerin Siyasi Desturları* (1996), 121

[455] Yolların bozukluğu ve halkın şikayeti üzerine İznik kadısı padişahın gazabına uğrayn ilk kadıdır. Bunun dışında İzmir Kadısı Tevfikizade ve Konya Kadısı Şehla Mehmed Efendi de idam edilmiştir. Hammer, V, 1407, Katip Çelebi, *Fezleke*, (2007), 850-1, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 803-4, Yine Revan Seferi sırasında ordu Boldavin menziline gelindiğinde Karaağaç kadısı şikayetler üzerine katledilmiştir. Solakzade, II, 536, Katip Çelebi (2007), 850, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 802, Kayseri Kadısı Bursevi Gökdereli-zade ise orduya zahireyi fazlasıyla pahalı satması için çarşı ve pazarı kapatması nedeniyle katl edilmiştir. Solakzade, II, 537, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 803, Lamartine, II, 655, Bunun dışında Şam Kadısı Mantıki Efendi'nin de padişahın emriyle katledildiği söylenir. Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 823, Krş. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 124

[456] Katip Çelebi, *Fezleke*, (2007), 849

[457] Shaw (1982) I, 273, Krş. Hammer, V, 1400, Babinger (2000), 225

[458] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 788, Hammer, V, s. 1400, ONGUNSU, A. H. (1993) "Abdülaziz Efendi (Karaçelebizade)", **İA**, C.I, MEB yay., İstanbul, s. 64, Baysun (1987), 631, Shaw, Karaçelebizade'yi idam edilmekten kurtaranın Valide Sultan olduğunu belirtir. *A.g.e.*, I, s. 273

[459] Adıvar (1970), 112, Krş. D'ohsson, s. 51 vd., Hammer, V, 1426, Lamartine, II, 658

öldürtmüştür.[460] Sultan Murad'ın gazabına uğrayan ulema mensuplarından en önemlisi ise Ahizade Hüseyin Efendi'dir ki, Osmanlı tarihinde ilk defa bir şeyhülislam "siyaseten katl"e maruz kalmıştır.[461]

Bu dönem ulemasının sahip oldukları hususiyetler ve devlet işlerinde ulemanın konumunu tahlil eden Ahmet Refik'e göre, ulemanın bütün işi gücü şeyhülislamlık, arpalık, kadılık, makam-mansıp sahibi olma ve medreseleri ele geçirmekten ibaretti. Bilginin hiçbir ehemmiyeti olmadığı bu dönemde rüşvet ve çalıp çırpma ve bir takım partileşmeler ile devlet işlerine müdahale etme ulema sınıfının alışkanlığı olmuştu.[462] Bu durumda ulemanın katli de kaçınılmaz olmuştur. Mesela IV. Mehmed'in cülusuna müteakip Sultan İbrahim üzerinde güçlü bir nüfuz kurmuş olan ve onun saltanatı döneminde büyük bir servet edinen Anadolu kazaskeri Cinci Hoca nam Şeyh Hüseyin Efendi Ekim 1648 senesinde öldürülmüştür.[463] Cinci Hoca'nın katli kamuoyunda çok fazla bir tepki oluşturmamıştır. Çünkü gayr-ı resmi ulema mensubu olarak görülen ve daha çok sihir ve üfleme gibi batıl işlerle ünlenmiş olan Cinci Hoca, saray nezdinde kazandığı nüfuzdan istifade ile devlet işlerine müdahale etmiş ve pek çok suiistimal ile karşısında büyük bir cephe yaratmıştı. Halep, Kudüs, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulunan Ruhullah Efendi[464], Bursa Kadısı Numan Efendi[465] IV. Mehmed döneminde katledilen kadılardır. Abdi Paşa'nın aktardığına bakılırsa Bursa kadısı Haşimizade'nin[466] de katledilmesi emredilmiş, fakat daha sonra bundan vazgeçilmiştir.

---

[460] İnacık (2005), 106, Krş. Katip Çelebi, *Fezleke*, (2007), 885-6, Na'ima, (2007) III, 867-8

[461] Bkz. YAZGAÇ, Esin (2001) "Osmanlı Tarihinde İlk Maktul Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 58, İstanbul, ss. 76-77

[462] Altınay (1997), 117 vdl., Sultan İbrahim'in hal'i arefesinde Rumeli Kazaskeri Mulakkab katledilmiştir. Ancak bu katl olayı padişahın emri dışında ve fetvasız olduğu için siyaseten katle girmemektedir. Bkz. Lamartine, II, s. 680-1, Şemdanizade (2009), 149, Katip Çelebi (2007), 1038, Müneccimbaşı Ahmed de bu dönemde katledilen ulema mensupları arasındadır. Bkz. *Ag.e.*, s. 1073

[463] Katip Çelebi, *Fezleke*, (2007), s. 1050-1, Mustafa Nuri Paşa, I-II, 248, Shaw (1982), I, 280, "..Mihâlic'e nefy ü iclâ olunup anda cellâd-ı sitem-i rüzgâra nakd-ı cân nisârıyle mihnet-bend-i belâ-i du'ayândan kârbend-i rehâ kılındı; fi şehri'l—mezbur.", Bkz. Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli*, (2003), 18, Thevenot'un ifadesi doğruysa bu dönemde bir de "kadı"nın boğdurulduğunu görmekteyiz. Thevenot (1978), 162

[464] Uzunçarşılı (1988b), 225, Altınsu (1972), 84, İpşirli (2004), 346, Ruhullah Efendi'nin katli hususunda bkz. *Tarih-i İsa-zade* (1996), 68, dn: 1, Şemdanizade, *Mü'r'it- Tevarih* (2009), 208, Abdi, Vekayi-name (2008), 149

[465] "emr-i veliyyü'l-emr ile katline verilen fetva mucebince ferman-ı Padişahi ile katl olundu.", Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 140, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1839 vd.

[466] "Ve kezalik yine Celali-i mezbure tarafından rikab-ı hümayuna Vezir-i a'zamun azli için arzlar getüren Bursa Kadısı Haşimizade dahi mağlub-i Sultani olup katl olunmak mukarrer iken, nesebine ri'ayeten afv ü azlile iktifa buyuruldu.", Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 123, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1788

Sultan Mehmed döneminde ayaklanan asiler, Sadrazam İpşir Mustafa Paşa ile Şeyhülislam Ebu Said Efendi'nin katledilmelerini ve bu olmadığı sürece isyana nihayet vermeyeceklerini padişaha bildirmişler; Sultan Mehmed ise çaresiz İpşir Paşa ve Ebu Said'in katline karar vermişti. Hatta ulemadan bile birçokları, Ebu Said'in zulümlerinden bahisle onun katlini uygun görmüşlerdi.[467] Ancak mensubu olduğu mesleği koruma adına ileri atılan Nakibüleşraf Zeyrekzade, Ebusait Efendi'nin katledilmesini engellemiştir.[468] Ebu Sait Efendi katledilmekten kurtulmuş fakat aynı dönemde başka bir şeyhülislam bu kadar şanslı olmamıştır. Bu dönemde ikinci kez bir şeyhülislam katli gerçekleşmiş, Hocazade Mesud Efendi siyasi ihtiraslarının bir sonucu olarak katledilmiştir.[469] II. Mustafa'nın hal'i ile sonuçlanan *Edirne Olayı* adı verilen gelişmeler sonunda da Feyzullah Efendi katledilmiştir.

Burada son olarak bir hususu da zikretmek gerektir ki oda katledilmiş üç şeyhülislâm başka, I. Abdülhamid dönemi şeyhülislâmlarından ve aynı zamanda Feyzullah Efendi ailesinden Azize Hanım'la evli olan Dürrizade Mehmed Atâullah Efendi'nin de katledilmiş olabileceği şüphesidir. İki yıl kadar şeyhülislâmlık makamında kalan Atâullah Efendi, Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın I. Abdülhamid'i tahttan indirip yerine yenilik taraftarı Selim'i getirme teşebbüsünde onunla birlikte hareket ettiği gerekçesiyle 31 Mart 1785'te azledilmiştir. Önce Rumeli Hisarı'ndaki yalısında oturmasına izin verildiyse de daha sonra sürgüne gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Deniz yoluyla Hicaz'a gitmesine müsaade edilen Mehmet

---

[467] Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 76, Krş. İSAZADE, Abdullah (1996), *Tarih-i İsa-zade*, haz. Ziya Yılmazer, İstanbul Fetih Cemiyeti yay., İstanbul, s. 18-9

[468] Zeyrekzade'nin şu ifadeleri ulemanın ayrıcalıklı konumuna işaret etmektedir: "Katledilmesi talebinin altında büyük bir fesad yatmaktadır. Şeyhülislam adını taşıyan kişinin öteki suçlular gibi kabul edilerek katledilmesi doğru olmaz. Bundan sonra ulemanın namusu lekelenir. Yarın bir gün birer bahane ile hepimizi katlederler. Bu kaçınılmazdır ve bunun nedeni fesadın büyüklüğüdür. Şer'i kurallara göre cezalandırma bile herkesin hal ve şanına uygun şekildedir. Halktan kimseye uygulanan katlin ulemaya uygulanması caiz değildir. Akıl sahibi insanlar böyle bir şeye izin verir mi? İlk başta hepimiz katledilmedikçe müfti katledilemez."
Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1616, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 183, Altınay (1997), 118-9, Hammer, V, 1586, Altınsu (1972), 67-8, Yine kendisinden şikayetçi olunan Çivizade Molla'nın cezalandırılması hatta öldürülmesini Ebussuud Efendi'ye bırakmışsa da Ebussuud Efendi ya şahsi kararı ya da bir çavuşun şefaatiyle onu öldürtmekten kurtarmıştır. Bkz. Peçevi (1992), I, 44

[469] Bu arada aynı dönemde Şeyhülislam Bolevi Mustafa Efendi de padişahın katl emrine rağmen Köprülü Mehmed Paşa'nın affıyla ölümden kurtulmuştur. Mustafa Efendi Köprülü'nün Hüseyin Paşa'nın katli için istediği fetvayı vermemiş ve Girit seferi'nin devam ettiği sırada Venedik'e bir sefer lazım iken Anadolu'ya yapılacak sefer niyeti için vezir-i azamı eleştirmiş hatta onun azli için padişah bir tezkire de göndermiştir. Padişah bu tezkireyi Köprülü'ye göstererek onu katletmesini istemişken Köprülü onu Bursa'ya sürmekle yetinmiştir. Bkz. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih*, s. 204-5, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 133-4

Atâullah Efendi, kethüdası Osman Efendi ile yola çıkmış, ancak Gelibolu'ya vardığında vefat ederek oraya gömülmüştür.[470]

Ölüm sebebi olarak Ahmet Vasıf Efendi ve ondan naklen Cevdet Paşa kinâyeli bir ifade ile ishal ve vücudun su toplamasından bahsederlerken *Vak'aname* adlı bir esere dayanan Uzunçarşılı onun yolda zehirlenerek öldürüldüğünü belirtir. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı* adlı eserinde onun Gelibolu'da iken zehirlenerek burada vefat ettiğini belirtmektedir.[471] Beydilli de "Böyle bir hareketin içinde oldukları belirlenen Dürrizade Mehmed Ataullah Efendi, önceki Yeniçeri Ağası Yahya Ağa ve vezir Raif İsmail Paşa'nın da görevlerinden uzaklaştırılıp bir süre sonra katledilmiş olmaları bu ihtimali güçlendirmektedir." diyerek Şeyhülislam Atâullah Efendi'nin katl edilmiş olduğu kanısına varmıştır.[472] Sarıkçıoğlu ise Cevdet Paşa ve Uzunçarşılı'ya istinaden zehirlenmiş olacağı düşüncesindedir.[473] Nitekim Belge de buna benzer bir görüştedir.[474] Bu hususta kesin bir şey söylemek mümkün olmasa da, ileride yeni belge ve kaynak eserler ortaya çıktığı takdirde Atâullah Efendi'nin ölüm sebebi kesin olarak açıklığa kavuşacaktır.

[470] İPŞİRLİ, Mehmet (1994b) "Dürrizade Mehmet Ataullah Efendi", **DİA**, X, TDV yay., İstanbul, s. 37, Altınay (1998), 444, Krş. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 108
[471] Uzunçarşılı (1988b), 223
[472] Bkz. BEYDİLLİ, Kemal (1997) "Halil Hamid Paşa", **DİA**, C.XV, TDV yay., İstanbul, s. 318
[473] Sarıkçıoğlu (1982), 208
[474] Belge (2005), 213

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NDE KATLEDİLMİŞ İLK ŞEYHÜLİSLÂM AHİZÂDE HÜSEYİN EFENDİ

1.1. AHİZADE HÜSEYİN EFENDİ'NİN KATLİNE KADAR IV. MURAD DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NİN İÇ DURUMU

Siyâsal ve malî bunalımlar dönemi olan 17. yüzyıl, Osmanlı devletinde her açıdan bir duraklama ya da gerilemenin başlangıcı olarak görülmektedir.[475] Bu yüzyılda klâsik dönemin kökleşmiş uygulamalarında ve mâli dengelerde ciddi bir sarsılma görülmekte; özellikle merkezi yönetimdeki kutuplaşmalar ve çeşitli partiler arası nüfûz çatışmaları ile askeri sahadaki muvaffakiyetsizlikler, devletin eski güç ve ihtişamından ne derece uzaklaştığını gösteren başlıca işaretler olarak karşımızda durmaktadır. 17. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı devleti pek çok açıdan çözülme/gerileme sürecine girmiş; devlet düzeni siyâsi, idâri, hukuki, mâli, iktisâdi ve içtimai açılardan bozulma ya da çağın şartlarına cevap verememe emareleri göstermeye başlamıştır.[476] Gerçi Sokollu Mehmed Paşa ve Ebussuud Efendi, I. Süleyman'ın son dönemlerinde ve ölümünden sonraki birkaç on yılında, kurumları ve imparatorluğu yaklaşık otuz yıl dorukta tutmayı başarmışlardır.[477] Fakat Kanuni'nin son zamanlarından Köprülü Mehmed Paşa'nın (ö. 1660) ölümüne kadar devlet büyük bir buhran devri geçirmiştir. Bu aşamada ilki IV. Murad ve ikincisi IV. Mehmed zamanında olmak üzere iki şeyhülislam katli vak'ası meydana gelmiştir. Köprülü Mehmed Paşa'nın ve daha sonra vezir-i azam olan oğulları ile aynı sülaleden olan Amcazade Hüseyin Paşa'nın vezir-i azamlığı zamanında devlette

---

[475] MANTRAN, Robert, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, II, çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan, TTK yay., Ankara, 1990, s. 109, Hatta Abou- El- Haj'a bakılırsa, "17. yüzyıl, kısmen dış baskılar ve esas olarak içeride yaşanan toplumsal, ekonomik ve siyasal değişme ile tanımlanan büyük bir altüst oluş dönemi"dir, Bkz. ABOU-EL-HAJ, Rıfa'at Ali, *Modern Devletin Doğası*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin, İmge yay., Ankara, 2000, s. 87, 93 vd.

[476] Hammer birkaç cümleyle Osmanlı gerilemesinin sebeplerini şöyle sıralar: "Felaketlerin, muharebelerin devletten koparmakta olduğu eyaletlerin kaybı, umumi bir surette nüfusun azalması, vergilerin çoğalması, her türlü zulümler, vezirlerin ve kadıların irtikabları, yeniçeri ve sipahilerin elde ettikleri iktidar, Abaza'nın isyanı, eski kanunların bozulması..", HAMMER, J. Von, (2010) *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, IV, haz. Mümin Çevik, İstanbul, s. 1286

[477] LYBYER, Albert Howe, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, çev. Seçkin Cılızoğlu, Sarmal yay., İstanbul, 2000, s. 115, Krş. Hammer, IV, 842 vd.

belirgin bir iyileşme söz konusu olmuşsa da bu durum kısa süreli olmuş ve reformistlerin hayatları ile sınırlı kalmıştır. II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Avrupa'daki Osmanlı gerilemesi başlamış ve bu gerileme Karlofça ile geçici olarak da olsa durdurulmuştur. Bu aşamada bir takım düzenlemeler yapılarak düzenin yeniden tesis edilmesine çalışılmışsa da uzun süren harplerin devlet ve toplum yaşamında açtığı derin yaraları kapatamamıştır. Gerek bu sebepler ve gerekse bazı özel sebepler nedeniyle ordu, halk ve ulemâ sınıfının büyük bir ayaklanma başlatmaları imparatorlukta bir ay kadar anarşi havası estirmiş; ayaklanma sonunda Sultan Mustafa hal' edildiği gibi, üçüncü bir şeyhülislâm katli de vukua gelmiştir.

İmparatorluğun bu süreçteki genel sorunları bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ancak şeyhülislâmların katli ile dönemin konjonktürel yapısı arasında doğrudan bir paralellik de söz konusudur. Nitekim Sultan II. Osman'ın katlinden sonra tahta çıkan Sultan Murad[478], on yedi yıllık saltanatının ilk devresini isyan ve kargaşalıklarla geçirmiştir.[479] Sultan Murad yaşça küçük olmasından dolayı annesi Kösem Sultan[480] başta olmak üzere saray çevreleri ve büyük devlet adamlarının vesayeti altında yönetime hakim olamamış; saltanatının ilk on senesi Anadolu ve İstanbul'da derin buhranların yaşandığı bir döneme denk gelmiştir. Sultan Osman'ın kanını dava eden Abaza Mehmed Paşa'nın isyanı, Sâfevilerin saldırgan politikaları ve Bağdat'ın elden çıkışı ve bölgeye gönderilen serdarların muvaffak olamayışı bir tarafa, özellikle Anadolu'daki celâli artıklarının yaptıkları zulümler ile İstanbul'da kapıkullarının estirdiği anarşi, Sultan Murad'ın daha sonraki şiddetli siyâsetinin temel gerekçelerini oluşturacaktır.[481]

Sultan Murad İstanbul'daki askerin zorbalığı, bunu kendi menfaalerine alet

---

[478] Bkz. PEÇEVİ, İbrahim Efendi, (1992) *Tarih*, II, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, s. 373, KATİP ÇELEBİ, (2007), *Fezleke Tarihi Tahlil Ve Metin*, I-III, haz. Zeynep Aycibin, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, s. 706, SOLAKZADE, Mehmet Hemdemi, (1989) *Solakzade Tarihi*, II, haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, s. 513-4, HAMMER, J. Von, (2010) *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, V, haz. Mümin Çevik, İstanbul, s. 1318, JORGA, Nicolae, (2009) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, C. III, Yeditepe y, İstanbul, s. 368 vd.

[479] Bkz. *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, haz. Mustafa Cezar vdl., Baha Matbaası, İstanbul, s. 1869 vd., Peçevi bu duruma işaretle "Rahmetli padişah tahta çıktığı günlerde ortalık karmakarışık duruma gelmiş bulunuyordu. Sipahi zorbalarından her biri Anadolu'nun bir bölgesini eline almış, bazı yerlerde kaleler bina edip fıkarasına zulüm ve işkence pençesini salmıştı. Bunlar bir yana İstanbul'da da durum pek farklı değildi." demekte ve devamla "İşte rahmetli padişahın bu sebepten bağrı kanlı ve kanlarını içmeye belki susamış idi" demektedir. Peçevi (1992, 430

[480] Bkz. BAYSUN, Cavit (2001a), "Kösem Sultan", **İA**, C.VI, MEB yay., Eskişehir, s. 916 vd., Krş.

[481] AFYONCU, Erhan, (2004), *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, C. II, Yeditepe yay., İstanbul, s. 87

eden devlet adamlarının tahakkümü ve eyalet isyanları gibi gailelerle başa çıkacak güçte değildi. Nitekim bu süreçte yetkilerini kendisi adına kullanan ve devletin asıl yöneticisi durumunda olan Kösem Sultan'ın ve diğer devlet ricalinin vesayeti altında geçirmiştir.[482] Kösem Sultan, padişahın servetinin çoğunu yönetici sınıf üyeleri arasında dağıtarak destek sağlamaya çalışmaktaydı. Ancak onun muhalifleri olan ve güçlerini korumak için birliklerini kullanan yeniçeri ve sipahi ağaları, bazı saray yönetici ve memurları da yönetim üzerinde nüfuz mücadelesi içerisindeydiler.[483]

Bu sırada sadrazamlık mevkiinde gözü olan Recep Paşa'nın kapıkullarını sık sık ayaklandırması İstanbul'da kaosa yol açıyordu. Nitekim ordunun Bağdat sorunu ile uğraştığı sırada İstanbul'da bir askeri ayaklanma baş göstermiştir. İstanbul kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa'nın parayı yenilemesi üzerine Kaptan-ı Derya Recep Paşa'nın kışkırtmasıyla ayaklanan zorbalar: "Gürcü Mehmed Paşa sikkeyi değiştirdi, Bağdat'taki askere yardım göndermedi, kellesini isteriz" diye nümayişte bulunmuşlar, isteklerine uygun fermanı aldıktan sonra da Gürcü Paşa'yı sarayda boğmuşlardır. Buna müteakip Recep Paşa da kaymakam olmuştur.[484] Sultan Murad'ın dizginleri tam anlamıyla eline geçirmek üzere Hüsrev Paşa'yı azletmesi ve yerine Hafız Ahmed Paşa'yı getirmesi de askerin tepkisine yol açmıştır. Hafız Ahmed Paşa'nın vezir-i azamlığa getirilmesi üzerine bunu hazmedemeyen ve derhal harekete geçen Recep Paşa, el atından Hüsrev Paşa'ya haber göndermekte ve fitneyi tutuşturmak için mektuplar ile bir ağızdan ve her iki taraftan kul taifesini tahrik etmekteydi.[485] Nihayet asiler padişahı ayak divanına mecbur ederek, bazı yakın adamalarının başlarını istemişler ve Hafız Ahmed Paşa'yı da padişahın gözü önünde katletmişlerdir.[486] Bu durum padişahı hayli üzmüş ve hırslandırmıştır. Padişahın, "Bre Hak'tan korkmaz peygamberden utanmaz, şer'a ve padişaha inkıyâd etmez zalimler"[487] "Eh.. Hak Tealâ bana güç verirse bunun intikamını nasıl alacağım

---

[482] UZUNÇARŞILI, İsmail H. (1988c) *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK yay., Ankara s. 93, LAMARTİNE, Alphonse de, *Osmanlı Tarihi*, I-II, Sabah yay. t.y., s. 619 vd., Baysun (1987), 625, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (1995) C.I, Yay. yön. Robert Mantran, çev. Server Tanili, Cem yay., İstanbul, s. 285-6 (Bundan sonra Mantran (1995), I şeklinde atıf yapılacaktır), PEIRCE, Leslie P., (2002) *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar,* çev. Ayşe Berktay, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 330 vd.

[483] SHAW, Stanford J. (1982), *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, C.I., E yay., 1. Baskı, İstanbul, s. 268

[484] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 603-4, Ahmet Rasim (2002), II, 76, Aksun (1994), II, 109

[485] Solakzade, (1989) II, 530-1, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 824, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 603-4, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l Vukuat* (1992), I-II, 233

[486] Peçevi (1992, 394, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 699 vd., Ahmet Rasim (2002), II, 84-7, Aksun (1994) II, 124-6

[487] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 703

gösrürsüz" diye seslendiği ancak hal' tehlikesine karşı çaresiz asilerin isteklerini yerine getirmek zorunda kalmış olduğu kaydedilmektedir. Ancak zorbaların Hafız Paşa'yı katletmelerinin padişah üzerinde ne derece tesir ettiği, ileride girişiceği tenkil faaliyeti ile açık şekilde anlaşılacaktır.[488]

Recep Paşa ise entrikalarının sonucu olarak hedefine ulaşmış, yani sadrazamlık makamını elde etmiştir. Azledilen ve Recep Paşa'yı pek sevmediği için gizlenmek zorunda kalan Yahya Efendi'nin yerine ise Rumeli Kazaskeri Ahizade Hüseyin Efendi şeyhülislâm olarak atanmıştır.[489] Bu şekilde asiler yatışmışlardır. Ancak padişahın olaylarda rolü olduğunu düşündüğü Hüsrev Paşa'yı Tokat'da katlettirmesi zorbaların tekrar ayaklanmasına neden olmuştur.[490] Recep Paşa'nın tahrikiyle ayaklanan kapıkulları padişahı ikinci olarak ayak divânına zorlamışlar ve ondan yakın adamlarını istemişlerdir. Ayrıca padişaha itimatlarının kalmadığını söyleyerek şehzâdelerin kendilerine gösterilmesini ve bunlara zarar vermeyeceğine dair kefil vermesini istemişlerdir.[491] Abdurrahman Şeref, asilerin padişahtan arkadaşları hakkında suikast olunmayacağına dair sadrazam ile şeyhülislâmı kefil gösterdiklerini söyler ve "bu derece terbiyesizliğin bir benzeri daha görülmüş değildi" diyerek zorbaların tutumunu eleştirir.[492] Nitekim asilerin bu itaatsiz ve saygısızca tutumlarının padişahın kin ve nefretini ne derece artırdığı anlaşılabilir. Diğer taraftan asilerin padişahın çok sevdiği Hasan Halife, Defterdâr Mustafa Paşa ve musahip Musa Çelebi'yi katletmeleri[493] de onun ruhuna tesir eden önemli gelişmelerdir. Asilerin bununla da yetinmeyerek kendisini hal' etmek istemelerini de eklersek Sultan Murad'ın, kontrolü eline almasından sonra girişeceği geniş kıtâl hareketini anlamak zor olmasa gerektir. Nitekim padişah o gün yaşanan zulmü, sadık vezir-i azamının gözleri önünde parçalanmasından kaynaklanan aşağılanmışlık duygusunu, musahibi Musa'nın ölümünden duyduğu acıyı ve gözü dönmüş askerlerin hiddetli tehditlerini bir daha hiç unutmamış; sırf kendi hırsları sebebi ile bu hadiselere sebep olanlardan, sultanın kurduğu düzene karşı gelen asilerden ve ele

---

[488] Hammer, V, 1377, Mustafa Nuri Paşa (1992) I-II, 233

[489] Bkz. Solakzade (1989) II, 531, Peçevi (1992), 400, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 703, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l Vukuat* (1992) I-II, 233, Hammer, V, 1378, Abdurrahman Şeref, (2005), 239, Baysun (1987a), 628, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, 1877

[490] Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 12, Peçevi (1992) II, 393, *Netayicü'l Vukuat* (1992) I-II, 233, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, 1878

[491] Peçevi (1992), 430, Hammer, V, 1379, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat*, I-II, 233, Ahmet Rasim (2002) II, 88-9

[492] Abdurrahman Şeref, (2005), 239

[493] Solakzade, II, 531, Jorga (2009) III, 377, *Netayicü'l Vukuat* (1992) I-II, 233, Baysun (1987a), 628, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, 1880

avuca sığmaz serserilerden oluşan ayrıcalıklı yeniçeri ve sipahi sınıfından intikam almak için uygun zamanı beklemiştir.

IV. Murad on senedir validesinin ve sadrazamlarının vesayeti ve zorbaların boyunduruğu altında iktidarın ancak gölgesine sahipti ve fakat artık yaşı itibariyle olgunlaşmış ve bizzat hükmetme gücünü eline almak istiyordu. Nihayet kargaşa içerisinde geçen bu on sene sonunda yönetimi tam anlamıyla eline geçirmek fırsatını yakalamıştır ve o, devleti eski güç ve ihtişamına kavuşturmak için geniş bir faaliyet içerisine girecektir.[494] Asilerin bu ayaklanma girişimleri karşısında artık kesin olarak düzeni sağlamak ve annesinin, asker ve diğer devlet ileri gelenlerinin vesayetinden kurtulmak düşüncesinde olan Sultan Murad, hemen harekete geçerek asi zorba-başıları temizlemiş, devletin karışık işlerine kararlılıkla el koyarak bilfiil hükümdarlığa başlamıştır.[495]

Sultan Murad, Peçevi'nin de ifadesiyle zorbaları teker teker bulup seçmiş ve çoğunu yola getirmiştir.[496] Padişahın ilk kurbanı ise Recep Paşa olmuştur. Recep Paşa'nın şehzâdelere kefil olması ve padişaha, ayak divânına çıkarken öldürülebileceğini imâ ederek abdest almasını ihtar etmesi Sultan Murad'ın gözünden kaçmamıştı. Onun kapıkullarını tahrik ettiği bizzat padişah tarafından da biliniyordu. Recep Paşa, Hafız Paşa ve Hüsrev Paşa'lardan kurtularak tek kaldığını düşünmüşse de asilerin talepleri, mansıp ve görev almak için çıkardıkları kargaşalıklar ve ulûfe istekleri kendisini de zor duruma düşürmüş; Na'ima'nın ifadesiyle Recep Paşa üç dört rakipten kurtulayım derken binlerce rakip kazanmıştır.[497] Diğer taraftan padişah da Recep Paşa'nın bütün kötülüklerine ve bozgunculuklarına vakıf olmakla, onu öldürmek için uygun bir zaman kolluyordu. Nitekim İlyas Paşa isyanının arkasında olduğu düşünülen Recep Paşa saraya getirilerek idâm edildi ve yerine Tabanıyassı Mehmed Paşa getirildi.[498] Hammer Recep Paşa'nın katli ile artık zorbaların boyunduruğundan kurtulmuş olan Sultan Murad'ın hakiki saltanat devrinin başladığını belirtir.[499]

---

[494] DANİŞMEND, İsmail Hami, (1972) *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, Türkiye yay., İstanbul, s. 325-6, Krş. Baysun (1987a), 625-6
[495] Bkz. Jorga (2009) III, 377, Hammer, V, 1381Krş. Peçevi (1992) II, 374
[496] Peçevi (1992, 377
[497] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 715
[498] Peçevi (1992), 399, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 716, Abdurrahman Şeref (2005), 239, Aksun (1994), II, 131, Baysun (1987a), 628-9
[499] Bkz. Hammer, V, 1381, Ahmet Rasim (2002), II, 92

Sultan Murad, Recep Paşa'nın katlinden hemen sonra ayaklanmasının bastırılması ve hadlerinin bildirilmesi yollu bir ferman yayınlamıştır.[500] Daha sonra Sinan Paşa Köşkü'nde bir divân akdederek tüm devlet ricâli ve askeri ocak ihtiyarlarının itaatini sağlamış[501] ve divân sonunda alınan kararları havi belgeler ulemâ huzurunda imzalanmıştır.[502] Ulemânın fetvâsı, bundan böyle kılıç hakkının sadece padişaha ait olduğunu ihtar etmekteydi.[503] Sinan Paşa köşkündeki toplantıdan hemen sonra sadrazamın sarayında yapılan toplantıda Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi, serkeşlere evvela nasihat verilmesi, yola gelmezlerse hepsinin "nefir-i am" sureti ile yani topyekun öldürülmesi rey'inde bulunmuştur.[504] Nitekim Sultan Murad bundan sonra geniş bir kıtal girişimine başlamış[505] ve mutlak hakimiyetini tesis için suçlu suçsuz pek çok insanı katlettirmiştir. Jorga'nın ifadesiyle padişahın niyeti el koymalar ve idamlar sayesinde düzeni tekrar tesis etmekti. Padişah faaliyet göstermeyen hükümdarlara, sadık olmayan vezirlere, kontrolsüz askerlere ve cimri yöneticilere alışık olan halka, sultanın mutlak gücünü tekrar göstermek için her yerde bulunuyordu.[506] Devletin şeriksiz hakimi olduğunu hisseden Sultan Murad bu işte sonuna kadar metânet gösterip, gayesine varacak ve zorbalığı herhalde lüzumundan fazla şiddetle bastırmağa muvaffak olduktan sonra, suç saydığı en küçük hareketler için en ağır cezayı vermekten çekinmeyecektir.[507] Onun özellikle tütün ve şarap yasağına uymayanları bizzat kendi eliyle katlettiği belirtilmektedir. Diğer taraftan Sultan Murad'ın siyâseti karşısında ulemâ sınıfının dahi ayrıcalıklı konumu hiçe sayılmıştır. Padişahın asi ve zalim zorbalar ile görevini yerine getiremeyen kulları dışında, Hekimbaşı'yı, Şair Nef'iyi, birçok kadı ve özellikle de ilmiye teşkilâtının en üst mercii olarak Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi'yi katlettirmiş olduğu da

---

[500] Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1992), I-II, 234

[501] Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1992), I-II, 235, Baysun (1987a), 629, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, 1884-6

[502] Bkz. KATİP ÇELEBİ (2009) *Fezleketü't- Tavrih*: *Fezleketü Akvali'l- Ahyar fi 'İlmi't-Tarih ve'l-Ahbar*, trc. Seyyid Muhammed es-Seyyid, TTK yay., Ankara, s. 528-9

[503] Jorga (2009) III, s. 381

[504] Baysun (1987a), 629, Krş. Peçevi (1992), 402

[505] *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, 1886 vd., Krş. Uzunçarşılı *OT*, III, 189 vd., Abdurrahman Şeref (2005), 239-240, Ahmet Rasim (2002), II, 93 vd.

[506] Jorga (2009) III, 382-3, Krş. Hammer, V, 1387 vd. Peçevi (1992) II, s. 430

[507] Uzunçarşılı (1988c), 226-8, dn. 1, Jorga (2009) III, 382, Kantemir biraz da abartarak IV. Murad'ı kanla beslenen, öldürmekten zevk alan bir kişilik olarak resmeder. Kantemir'e bakılırsa Sultan Murad, on yedi yıllık saltanatı boyunca içlerinde bir çok paşanın ve devlet adamlarının da bulunduğu on dört bin insanın kanına girmiştir. Kantemir, II, 163, Hammer bu rakamı abartarak 100 000'e kadar çıkartır. *A.g.e.*, V, 1448, Danişmend ise, "II. Bayezid'in devlet bünyesini harici ve dahili tehlikeler içinde bırakan rehavet devrinden sonra Yavuz'un şiddeti nasıl tarihi bir zaruretse, I. Mustafa'nın memleketi anarşi içinde bırakan ikinci saltanatından sonra Sultan Murad'ın kanlı ve şiddetli idaresi de aynı mahiyyette bir tarihi zaruret sayılmalıdır." demektedir. Bkz. *Kronoloji* (1972), III, 325

görülmektedir. Sultan Murad bu şekilde Osmanlı tarihinde şeyhülislâm katleden ilk padişah olma özelliği de taşımaktadır ki bunu dönemin konjonktürel durumuna ve padişahın ruh haline bağlamak gerekmektedir.

1.2. GENEL OLARAK HAYATI, AİLE ÇEVRESİ, ŞAHSİYETİ VE KARİYERİ

1.2.1. Hayatı

Ahizâde Hüseyin Efendi II. Selim devri kazaskerlerinden Ahizâde Mehmet Efendi'nin oğullarından olup, 1572 (H. 980) Eylül ayında İstanbul'da doğmuştur.[508] Hayatının bu ilk zamanları ve ilk eğitimi hakkında ciddi bir malumatımız yoktur. Babası ve dedeleri ulemâ sınıfına mensup olduğu için muhtemelen kendisi de ilk eğitimini aile çevresinden almış ve yine bu sebeple ilmiye mesleğini tercih etmiştir. İlk tahsilinden sonra ilmiye mesleğine girmiş ve 1589'da (H. 997) Sultan hocası ve şeyhülislâm Hoca Saadeddin Efendi'den mülâzım olmuştur.[509] Mehmed Süreyya Ahizâde Hüseyin Efendi'nin, doğum tarihi olan H. 980'de müderris olduğunu belirtmektedir.[510] Bayhan Kırmız bu durumu Hüseyin Efendi'nin doğumu ile birlikte müderrislik payesini aldığı, yani "Beşik ulemâsı" olduğu şeklinde yorumlamaktadır.[511]

Ahizâde Hüseyin Efendi daha sonra terfi ettirilerek çeşitli medreselerde müderrislik yapmış ve ardından kadılık mesleğine geçerek 1604-1632 yılları arasında Bursa kadılığı, üç kere İstanbul kadılığında bulunmuştur. Ahizâde bu arada iki kere Anadolu ve üç kere de Rumeli Kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. Bu görevlerden ayrıldığı dönemlerde ise Rodoscuk, Prevadi, Galata ve Gelibolu gibi kadılıklar arpalık olarak kendisine verilmiştir. 1631 yılı başlarında sipahilerin ayaklanması ve Hafız Ahmet Paşa'nın idamı ile sonuçlanan olaylar sırasında Şeyülislâm Yahya Efendi azledilerek meşihat Ahizâde Hüseyin Efendi'ye verilmiştir.[512] Şu halde bir askeri isyan sırasında meşihat makamına erişen Hüseyin

---

[508] MÜSTAKIMZADE Süleyman Saadeddin, (1978) *Devhat'ül- Meşayih*, Çağrı yay., İstanbul, s. 48, KATİP ÇELEBİ (2007), *Fezleke Tarihi Tahlil Ve Metin*, I-III, haz. Zeynep Aycibin, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, s. 846

[509] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 48, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 846

[510] MEHMET SÜREYYA, (1996) *Sicil-i Osmani*, C. III, (haz.) Nuri Akbayar, TVYY-Kültür Bakanlığı Ortak Yayını, İstanbul, s. 709

[511] KIRMIZ, Bayhan (1958), *Osmanlı Tarihinde Maktul Şeyhülislamlar*, İÜEF Mezuniyet Tezi, İstanbul, s. 3

[512] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 48-9, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 846-7, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1992), I-II, 236, İPŞİRLİ, Mehmet, (1988) "Ahizade Hüseyin Efendi", **DİA**, TDV yay., C.I, İstanbul, s. 548

Efendi bu sırada şehzadelere kefil olması nedeniyle padişahın gözünde kötü bir izlenim bırakmıştır. Ahizâde kısa süren fetvâ görevi esnasında zorbaların tenkil edilmesi için çaba göstermiş ve tütün yasağına dair bir fetvâ vermiştir. Ancak padişahın İznik kadısını astırmasına tepki gösteren Ahizâde'nin, Kösem Sultan'a bir mektup göndererek bu hususta şikayette bulunması düşmanlarınca padişahı hal' teşebbüsü olarak yorumlanarak Valide Sultan'a bu şekilde aksettirilmiştir. Kösem Sultan ise derhal oğlunu durumdan haberdar etmiştir. Alelacele İstanbul'a gelen Sultan Murad ise, zorba isyanları sırasında meşihat makamına getirdiği Ahizâde'yi önce azl ve Kıbrıs'a sürgün etmişken sonradan karar değiştirerek boğdurtmuştur.

1.2.2. Ailesi

Ahizâde Hüseyin Efendi'nin kendisi hakkında olduğu gibi ailesi hakkında da bilgilerimiz oldukça yetersizdir. Bayhan Kırmız, Ahizâde'nin iki farklı şeceresini düzenlemiştir. Buna göre Ahizâde Hüseyin Efendi, Sinanüddin oğlu Nurullah oğlu Mehmed'in oğlu olup kardeşleri Ahizâde Abdülhâlim ve Fazlullah'tır. Bu şecereye göre Abdülhalim'in Yahya ve Hüseyin Efendi'nin de Seyyid Mehmed ve Seyyid Ahmed isimli oğulları vardır. İkinci şecereye göre ise Ahizâde Hüseyin Efendi, Cüneyd-i Tokadi oğlu Ahizâde Yusuf'un ismi bilinmeyen kızı ile Sinan'ın oğlu Nureddin'den olma Mehmed'in oğludur. Bu şecereye göre ise Seyyid Ahmed, Abdülhalim ve Fazlullah Ahizade'nin oğulları olmaktadır ki bu doğru olmasa gerektir.[513]

Ahizâde Hüseyin Efendi'nin babası olan Mehmed Efendi'nin annesinin babası, Fatih Camii'nin yakınındaki Ahizâde Camii'nin[514] banisi, Ahizâde Yusuf b. Cüneyd Tokadi'dir. Bu sebeple Hüseyin Efendi'ye Ahizâde denilmiş olup, aslen ana tarafından Tokat'lı olduğu tahmin edilmektedir.[515] Ahizade Yusuf'un, Beyzâvi üzerine haşiyesi vardır. Osmanlı alimleri nezdinde büyük bir itibar görmüş olan *Fetava-yı Kadihan* Ahi Çelebi diye tanınan Molla Yusuf b. Cüneyd et- Tokadi

---

[513] Bkz. EKLER: Şecere I-II

[514] AYVANSARAYİ, Hüseyin Efendi vdl. (2001) *Hadikatü'l- Cevami*, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, İşaret yay., İstanbul, s. 83, EYİCE, Semavi (1993), "Ahi Çelebi Camii", C. I, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı Ve Tarih Vakfı Ortak yay., İstanbul, ss. 104-5, Evliya Çelebi bizzat namaz kıldığını söylediği bu camiden "Yemişçi İskelesi'nde mal-ı helal ile bina olunmuş Ahi Çelebi Camii Mimar Sinan karıdır" diye bahsetmektedir. Bkz. *Seyahatname* (2006) II, 148, 1841, Na'ima'da geçen bir kayıtta, bu 18 Mayıs 1653'de çıkan bir yangından bu caminin de etkilendiğini anlaşılmaktadır. "Ahizade Çelebi Camii ve mahkemesi ve çardak ve haric-i surda olan ebniye bilcümle na-bud oldu.", Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1470

[515] Kırmız (1958), 3

tarafından bir ciltte ihtisar edilerek Sultan Bayezid'e ithaf edilmiştir.[516] Sahn Müderrisi iken H. 902 (M. 1496) ya da 905 (M. 1499)'de vefat edip camiine defnedilmiştir. Hüseyin Efendi'nin büyük babası olan Mehmed Efendi İbn-i Nureddin b. Sinan (ya da Sinanüddin) Efendi ise H. 958 Anadolu kazaskerliğinden ma'zulen Darü'l-hadis müderrisi iken vefat etmiştir. *Ahizade Ukbaya azm eyledi* 988 (1580) tarih-i fevtidir.[517] Ahizâde Yusuf Efendi'nin kızı ile evlenen dedesi Nureddin (ya da Nurullah) Efendi hakkında ise fazla bir malumat yoktur.[518] Katip Çelebi Sarı Gürz Nureddin BinYusuf adında birinden bahsetmekte olup, onun Anadolu'dan geldiği ve Sultan II. Selim ile aralarında geçen bir tartışmadan dolayı azledildiğini kaydetmektedir. Adı geçen şahıs daha sonra Sahn-ı Seman medreslerinden birine ve sonra da Konstantinyye (İstanbul)'a kadı olarak atanmıştır. Katip Çelebi onun kanun ve hukuk adamı olduğunu ve "fıkıhta bazı güçlüklere cevap veren" bir risalesininolduğunu kaydeder. Nurullah b. Yusuf "el-Murtaza" diye anılırdı.[519]

Ahizâde Hüseyin Efendi'nin babası, II. Selim devrinin Anadolu kazaskerlerinden Ahizâde Nurullah (Nureddin) Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi'dir. Mehmed Efendi'nin anadan dedesi Muhaşşi Ahi Çelebi olduğundan ona menbsub olmuş 1523/24 (H. 930)'de tevellüd etmiştir. Müderrislik yapmış ve sırasıyla Habeş, Bursa ve Edirne kadılıklarında bulunmuştur. Edirne kadısı olduğu sırada "nikris hastalığından muzdarip olan Kınalızade Ali Çelebi'nin yerine Anadolu kazaskerliğine getirilmiş[520], Ocak 1572 (Ramazan 979) ve Mayıs 1573 (Muharrem 981)'de emekli olmuştur. Rebiülevvel 983 Haziran 1575'de Süleymaniye Darü'l-hadisi müderrisi olup 20 Aralık 1581 (24 Zilkade 989)'de vefat ederek[521] Ahizâde Yusuf'un yanına Ahi Çelebi Mescidi'ne defnedilmiştir.[522] Mehmed Süreyya, Abdülhalim ve Hüseyin dışında bir de Mahmud Çelebi adlı bir oğlundan ve onun oğlu Mehmed Çelebi'den bahsetmektedir. Mehmed Çelebi müderris olup Cemaziyelahir 983 (Eylül 1572)'de vefat etmiştir. Kendisine "allâme-i Şaşı"

---

[516] Bkz. ÖZEN, Şükrü (2005), "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. III, S. 5, s. 373

[517] Ayvansarayi vdl., *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 83

[518] Evliya Çelebi "..el-mevla el-fazıl Nurullah eş-şehir Ahizade Efendi'nin Yemiş İskelesi'nde camileri haziresinde medfundur" kaydı geçmektedir. Seng- mezarında tarihi: *Ahizade ukbaya eyledi azm eyledi, Sene 989* şeklindedir. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatname* (2006) II, 181

[519] Bkz. Katip Çelebi, *Fezleketü't- Tevarih* (2009), 435

[520] Bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) I, 85

[521] Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 574

[522] Ayvansarayi vdl., *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 83, Kırmız (1958), 3, Krş. Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996) III, 984, Na'ima Ahizade Efendi'nin, "150 akçe ile Anadolu sadaretinden müteka'id iken fevt" olduğunu kaydetmektedir. Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 82

denirdi.[523] Süreyya aynı yerde Mahmud Suzi'nin oğlu Ahizâde Mehmed Efendi'den bahsetmekte ve bunun müderris olup Ağustos/Eylül 1640 (Cemaziyelevvel 1050)'da vefat ettiğini kaydetmektedir.[524] Bu arada Hüseyin Ayvansarayi[525], Sadr-ı Rumdan ma'zul olarak vefat eden ve Çukur Medrese'ye muttasıl mezaristanda medfun olan Abdullah Efendi'den de bahsetmektedir ki Abdullah Efendi'nin Ahizade Hüseyin Efendi'nin oğlu mu yoksa kardeşi mi olduğu bizce ma'lum değildir. Saliki, vefatına *Kıldı azm adım Ahizade* 1013 (1603-4) tarih demiştir.

Ahizâde Hüseyin Efendi'nin Fazlullah ve Ahizâde Abdülhalim adlı iki kardeşi vardır. Fazlullah Efendi hakkında malumatımız yoktur. Ayvansarayi[526] Çukur Medrese'de medfun olduğunu H. 991 (1573-4) kaydetmektedir.

Selaniki'nin "a'lemü'l- ulemâ"[527], "a'lemü'l- mütebahhirin"[528] ve "a'lemü'l-ulemâ-mümtaz ve ser-efraz-ı alem-ara"[529], Katip Çelebi'nin, 'Ulemâ-i Rum'un ser-bülendi"[530] ve Evliya Çelebi'nin "el-fazıl ve el- üstadü'l-kamil"[531] diye bahsettiği Abdülhalim Efendi (1556-1604), Ahizâde'nin ağabeyi olup öğrenimini Ebussud Efendi'den yapmıştır. Evliya Çelebi[532] kendisinden, "Bunlar Ebussuud-ı Sanidir, diller ile medh olunmaz" şeklinde övücü bir dille bahseder. Abdülhalim Efendi 1574'de Yeni İbrahim Paşa medresesine müderris olmuş ve Kasım Paşa, Yeni Ali Paşa, Şah Sultan, Haseki, Sahn-ı Semâniye, Şehzade, Üsküdar Valide Sultan gibi medreselerde ders verdikten sonra Bursa, Edirne[533] ve İstanbul kadılıklarında bulunmuştur.[534]

---

[523] Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996) III, 984
[524] Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996) III, 984-5
[525] Bkz. *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 83
[526] Bkz. *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 83
[527] Bkz. *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 550, 574
[528] *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 576
[529] *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 691
[530] *Fezleke* (2007), 491
[531] Bkz. *Seyahatname* (2006) II, 178
[532] Bkz. *Seyahatname* (2006) II, 178
[533] Bkz. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) I, 312, Selaniki, Cumadelula 1003'de azledilerek yerine eski Mısır kadısı Beğzade Mevlana Mehmed Efendi'nin getirildiğini kaydeder ve "Ahizade Efendi beyne'l-ulema fazilet ile mümtaz u ser-efraz iken hiraman olduğıdur" dediler." demektedir. *A.g.e*., II, s. 442, Abdülhalim Efendi'nin Edirne'den ma'zul olduğu sırada "Eda vü teslim olunan duyun-ı miri tekrar teftiş olunmak" üzere müfettiş tayin edilmesi hakkında Bkz. *A.g.e*., II, s. 514
[534] Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 575, 617-8, Haziran 1596'da Hoca Saadedin Efendi Edirne kadısı olan oğlu Es'ad Efendi'ye İstanbul kadılığını tevcih ettirmiş ve fakat Es'ad Efendi İstanbul'a geldiği zaman Kaymakam Hadım Hasan Paşa Abdülhalim Efendi'nin tarafında bulunarak Valide Sultan'dan İstanbul kadılığının tekrar selefine iadesini sağlamıştır. Hoca Saaddedin bunun üzerine vezir-i azama Kaymakam'dan şikayetçi olmuş ve ferman ile Es'ad Efendi'ye kazaskerlik payesi verilmiştir. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 104, Krş. Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 620, 660

Ahizâde Abdülhalim Efendi Zilhicce 1005'de Anadolu kazaskerliğine[535] getirilmiş Safer 1007 (Eylül 1598)'de azledilerek[536] yeri Damad Mevlâna Muhyiddin Efendi'ye verilmiştir. Selâniki Ahizade'nin azline işaretle, "Ve ref' olunan zat-ı sütude-sıfat hazretleri eğerçi enva'-ı fezâil-i ulum ile araste, beyne'l- ulemâ mümtaz u ser-efrâz idi. Velâkin akran u emsali anılsa *ene vela-gayr* livasın efrâşte kılup, kimseye şey dimez" diyü cürm isnad eylediler."[537] demektedir. Selâniki biraz ileride, "Anadolu kazaskerliğinden münfasıl Ahizâde Abdülhalim Efendi'ye tekâ'üd vazifesi yevmi iki yüz akçe ta'yin buyurulduğunu"[538] eklemektedir. Selâniki'nin kaydına bakılırsa Abdülhalim Efendi'nin emeklilik halinde dahi ulemâ arasında saygın bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Selâniki'nin aktardığına bakılırsa Anadolu mülazimleri Kazasker Damad Muhyiddin Efendi'den şikayetçi olarak "Mürteşidir, fukarayı ulemâyı zelil ü hakir eyledi. Ednâ kadılıkları külli bahalara satılur ve bir yılda niçe kimselere tebdil olunur" diyerek kağıd ve mahzarlar sunmuşlar; daha sonra da Valide Sultan'ın arabasının önüne geçerek ona da aynı hususta dert yanmışlar[539] ve "Halk-ı 'aleme eltaf-ı eliyenüz mebzuldür, ulemâ du'acılarınuzun dahi hayr du'aların alup, Ahizâde Abdülhalim Efendi'yi bize kadıasker eyleyü virin" demişlerdir. Bundan sonra da Divân'a gelerek benzer talepte bulunarak Ahizâde'yi kazasker ettirmişlerdir.[540]

Abdülhalim Efendi 1601'de Bostanzade Efendi'nin yerine Rumeli kazaskeri[541] olmuş, 1603'te kendi arzusu ile bu vazifeyi bırakmıştır. Anadolu kazaskerliğinden 1007'de azledilmiş daha sonra tekrar Anadolu kazaskeri tevcih edilmişse de 1009'da tekrar azl edilmiş[542], Rumeli kazaskerliğinden Zilhicce 1011 (Mayıs 1603)'de azl olunmuştur.[543] Rumeli kazaskerliğnden mütekaid (emekli) iken vefat etmiştir.[544] H. 1013 (Eylül 1604)'te sirpençe hastalığından vefat ettiği belirtilmektedir. Türbesine defnedilmiştir. "*İrtehal el-'ulûm bi-Abdülhalîm*" cümlesi

---

[535] Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 698
[536] Katip Çelebi, *Fezleketü't- Tevarih* (2009), 456
[537] Bkz. *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 762-3
[538] Bkz. *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 764
[539] Krş. PEIRCE, Leslie P., (2002) *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar,* çev. Ayşe Berktay, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 261
[540] *Tarih-i Selaniki* (1999) II, 827, Selaniki Ahizade Abdülhalim'in bu görevde iken, isyan eden ve zulmü sabit olan Hüseyin Paşa'nın siyaseten katline de hüküm vermiş olduğunu kaydetmektedir. Bkz. *A.g.e*., II, 847
[541] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 179
[542] *Fezleke* (2007), 455
[543] Bkz. *Fezleke* (2007), 454, Krş. Katip Çelebi, *Fezleketü't- Tevarih* (2009), 443
[544] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 260

târîh-i rıhletidir. Şair Hâşimî, "*Cinân ola Ahîzâde Efendi'nin câyı*" mısrâ'ını târîh" düşürmüştür.[545]

Katip Çelebi Abdülhalim Efendi'nin alim ve bilgili biri olduğunu ve bazı eserler vücuda getirdiğini kaydetmektedir.[546] Katip Çelebi ayrıca Abdülhalim Efendi'nin, "Halîmî" mahlası ile şiirler yazdığını da kaydetmektedir.[547]

Abdülhalim Efendi, Hammer tarafından Müfti Ebu'l- Meyamin Mustafa ile birlikte Sultan III. Mehmed asrının en büyük fakihlerinden biri olarak gösterilmektedir.[548] Sultan III. Mehmed'in kendisi yerine tahta çıkmasından korktuğu oğlu Şehzade Mahmud, ona yardım etmekle suçlanan annesi ve diğer saray adamları ile Şehzade Mahmud'a yakında tahta çıkacağını bildirdiği söylenen bir şeyhin yargılanmasını istediği bir olayda, müderris Sarı Abdurrahman'ın divanda katle mahkum edilmesi hükmünü Rumeli Kazaskeri Ahizâde Abdülhalim Efendi Efendi, Anadolu Kazaskeri Es'ad Efendi ile birlikte vermişlerdir.[549] (26 Ekim 1602)

---

[545] Bkz. Katip Çelebi, *Fezleketü't- Tevarih* (2009), 443, Evliya Çelebi, *Seyahatname* (2006) II, 178, Katip Çelebi Ahizâde Abdülhalim Efendi'den şöyle bahsetmektedir: "Dokuz yüz altmış üç senesi hilâlinde sâhil-i vücûda vaz'-ı kadem idüp muhtasarâtı mufassal u mesrûh zabt ve riste-i efkârı ta'lîkat-ı fudalâya rabt itdikden sonra ahkâm-ı mebânî-i 'ulûmda müsellem oldukda vâlidi Edirne kadısı iken dokuz yüz yetmiş sekizde medâris-i Edirne'de Kara Çelebizâde Hüsam Efendi ve Arabzâde Abdürra'uf Efendi ve Hâcegîzâde ve Salih Mollâ Efendi meclislerinde devr-i menâzil-i ders ve tahkik eyleyüp İstanbul'a geldikde, Mevlânâ Fuzayl-i Cemâlî, ba'dehû Ebussu'ûd Efendi âsitânesine istinâd ve dokuz yüz seksen birde anlardan mülâzemetle ihrâz-ı murâd itmiş idi. Ba'dehû İbrahim Paşa ve Kasım Paşa ve Yeni Ali Paşa ve Şâh Sultân ve Hânkah ve Haseki medreselerinde tecdîd-i resm-i ifâde iderek doksan üçde Semâniye'ye gelüp ba'dehû Şehzâde ve Üsküdar Vâlidesi'nden elf-i kâmilde Bursa'ya ve bin birde Edirne'ye ve bin dörtde İstanbul'a kadı oldı. Bin beşde ve bin sekizde mükerreren Anadolu sadâreti ile bülend-kadr, ba'dehû bin onda Rumeli'ne sadr olup bin on birde teka'üd idüp maraz-ı hâ'il-i sîr-pençeden bin on üç muharreminin yirmi dördüncü günü intikal eyledikde hânesi mukabilinde vâki' türbede defn olundı.", Bkz. *Fezleke* (2007), 491-2

[546] "Mevlânâ-yı mezbûr fazîlet-i 'ilmiyye ile meshûr olup meclisi serâpâ cevâhir-i fünûn ve nevâdir-i hikmet-nümûn ile muhallâ ve kelâm-ı lağv-ı bî-ma'nâdan masûn u müberrâ idi. Ancak haşv-ı meclis bezl olunan dînâr u direm ve bast olunan elvân-ı ni'am olup eyyâm-ı devletinde kadılara 'arz-ı hâle ihtiyâc yoğidi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden *Hidâye*'ye şerhi ve sürûh-ı *Miftâh*'a ta'lîkatı ve *Câmi'ü'l-Fusûleyn* ve *Dürer ü Gurer* ve *Esbâh* hâmisinde kelimâtı ve tefsîrden imtihân mahalline risâlesi ve mütâla'a itdüği kütüb-i 'ilmiyye kenârında tahrîrât-ı rengîn makalesi vardır. Bâ-husûs tesvîd itdiği vakıf-nâmeler ve hücec-i şer'iyye ve temessükât düstûr-i 'amel-i kâ'inâtdır. İnşâ-i dil-pezîr ile *Şevâhidü'n-nübüvve*'yi terceme idüp..", Bkz. *Fezleke* (2007), 346-7, Krş. *Fezleketü't- Tevarih* (2009), 443

[547] *Câm-ı mey nâyımız itdi şikest*
Meclisimiz basdı ayak nâ'ibi , Bkz. *Fezleke* (2007), 347, Katip Çelebi Ahîzâde 'Abdülhalîm Efendi'nin Şair Nev'i için yazığı bir kıt'aya da yer vermiştir. 1590 yılında Bağdat kadılığına tayin edilen Nev'i kadılık hizmetinin mes'ulîyetini yüklenmek istemediğinden bu vazifeyi kabul etmek istememiş ve yerine bir nâib göndermeyi düşünürken, Sultan III. Murad'ın şehzâdesi Mustafa'nın muâllimliğine getirilmiştir. Bu mühim hâdise üzerine, sonradan oğlu Atâî'ye hocalık da yapmış olan Ahî-zâde Abdülhalim, şu kıt'a ile kendisini tebrik etmiştir:

Zât-ı 'âlî-sânını Bağdad'a lâyık görmedi
Gûs idenler bu peyâmı bende vü âzâddan
Rehber olup 'avn-ı Hak tebdîl olundı mansıbın
Hoş dimişlerdir bunu, yanlış döner Bağdad'dan.."

[548] Hammer, IV, 1184

[549] Hammer, IV, 1180, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 416-7, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 229

Abdülhalim Efendi Yemişçi Hasan Paşa Vak'ası esnasında da Rumeli kazaskeri olup, onun katline dair Şeyhülislâm Sunullah Efendi'nin verdiği fetvânın altında Anadolu kazaskeri Ebu'l- Meyâmin Mustafa Efendi ile birlikte imza atmıştır. Bu olaylar sonunda Sunullah Efendi azledilerek yerine Ebu'l- Meyâmin Mustafa Efendi getirilmiştir.[550] Şeyhülislâmlık makamına Rumeli kazaskerinin getirilmesi teâmül iken Abdülhalim yerine Ebu'l- Meyamin Efendi'nin getirilmesi ise muallâktadır. Ahizâde Abdülhalim'e ait fetva mecmuası da vardır.[551]

Ahizâde Hüseyin Efendi'nin Seyyid Mehmed Nesibi ve Seyyid Ahmed Nesibi isimli iki tane oğlu vardır.[552] Ayvansarayi Abdülhalim, Fazlullah ve Seyyid Ahmed Nesibi Efendi'lerin her üçünü birden Ahizâde'nin mahdumu olarak kaydetmekte ve Seyyid Mehmed Efendi'den bahsetmemektedir.[553] Hammer[554], "Oğlu Mehmed Çelebi, annesi tarafından Hz. Peygamber soyundan yani sadattan idi." demektedir. Şu halde Ahizâde'nin, kendisi hakkında ma'lumatımız olmayan eşinin seyyid[555] olduğu anlaşılmaktadır. Seyyid Mehmed Efendi Şeyhülislâm Hocazâde Mehmed Efendi'den mülâzım olmuş, Şubat 1605 (Şevval 1013)'de kırk akça ile Hızır Çelebi Medresesine, Şubat 1610 (Zilhicce 1018)'de mansıbı "Hariç" itibar olunmuştur. Ekim 1614 (Ramazan 1023)'de Hafız Paşa Medresesine ve Haziran 1618 (Recep 1027)'de Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesine nail olmuştur. Aralık 1619 (Muharrem 1029)'da Sahn-ı Semaniye'den birine ve Mayıs 1622 (Recep 1031)'de Hankah Medresesine, aynı sene Ekim (Zilhicce)'inde Ayasofya-yı Kebir

---

[550] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 219-220

[551] Bkz. *Fetâvâ-ı Ahîzâde Abdülhalîm* (ö. 1013/1604),361 İstanbul Ün. Merkez Ktp., Nadir Eserler-Arapça, nr. 631, 1b-152b. Kitabın üzerinde *Fetâvâ-ı Ahîzâde Abdülhalîm*, kapak sayfasında ise *Ahizâde Abdülhalim Efendi Fetâvâ-yı Abdürrahîm* yazılıdır. Nüshanın başındaki fihristin ikinci sayfasının kenarında, "Merhûm Rumeli kadıaskerliğinden mazûl iken vefat iden Ahîzâde Abdülhalîm Efendi'nin zaman- ı hükûmetinde vâkıa olan vekâyiin dürer ve gureri hevâmişine kendü kalemleriyle nakl eyledikleri mesâildir ki kendü hatlarından tahrîr olunmuşdur" ibaresi bulunmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla; bu eserde zikredilen nakiller asıl itibariyle Abdülhalim Efendi'nin verdiği kararların mesnetlerini oluşturmakta ve dolayısıyla da, onun hangi konular hakkında hüküm verdiğinin bir göstergesi olmaktadır. Arapça kaynaklardan yapılan nakiller, naklin sonuna kaynak adı zikredilmek suretiyle fıkıh bâblarına göre tertib edilmiştir. İlk sayfalarda "kavluhû" ile başlayan açıklamalar bulunmaktadır. Bazı sayfa kenarlarında ise, Arapça nakiller ile İbn Kemal ve Ebussuûd'dan fetvalar ve ayrıca Abdülhalim Efendi'nin bazı açıklamaları yer almaktadır. Bu nüshanın üzerinde seretıbbâ- ı hâssa Kâtibzâde Mehmed Refî' ve Kâdı es-Seyyid Mehmed Râşid'in (13 Receb 1181 [5.12.1767] tarihli) temellük kayıtları bulunmaktadır., Bkz. Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", s. 358

[552] Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996) III, 710, Krş. Kırmız (1958), 14-5

[553] Kırmız (1958), 15

[554] Hammer, V, 1393, "Oğlu Seyyid Mehmed Çelebi ki cedd-i maderisi sadatdan olup kutbü'l- arifin Aşık Paşa neslinden idi. Hasan Kethüdazade kara'ibinden olmakla siyasdeti var idi..", Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 772

[555] Seyyid Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hasan soyundan olan kimse anlamına gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, *Lügât* (2003), 948, Krş. Ricaut (1996), 125, Lybyer (2000), 189, Uzunçarşılı (1988b) 162-3

Medresesine ve Kasım 1624 (Safer 1034)'de Süleymaniye medreselerinden birine vasıl olmuştur. Şubat 1626 (Cumadelahire 1035)'de Süleymaniye Darülhadisi'ne ve Mart 1628 (Rebiülevvel 1037)'de Bursa Kadılığına tayin olunup, Nisan 1629 (Ramazan 1038)'de azledilmiştir. Eylül 1629 (Safer 1039)'de Mudanya kazası arpalık olarak verilmiş, Nisan 1632 (Şevval 1041)'de Edirne kadılığı tayin edilip arpalığı kendisinden alınmıştır. 1042 Rebiülevvel'inde de İstanbul Kadısı olmuştur.[556] Katip Çelebi, "Hasbe'l-'âde kat'-ı merâtib iderek vâlid-i mâcidi kuvveti ile bu 'asırda İstanbul kadısı bulunmuş idi."[557] demektedir.

Seyyid Mehmed Çelebi İstanbul kadısı iken, babası Ahizâde ile birlikte azledilerek, "Kıbrıs'a nefy olunup yolda bahr-ı 'ademe daldı"[558]; ancak yola çıkmalarından sonra padişah karar değiştirerek kendileri Boğaz'dan geçtilerse ilişmemesi, geçmedilerse boğulmalarını emretmiştir. Aşağıda da görüleceği gibi babası, kendisine yetişen Bostancıbaşı eliyle yakalanarak boğulmuş ise de Seyyid Mehmed Efendi bindiği gemi denize açılmış olduğundan kurtulmuştur.[559] Ancak babasının katledilmesinden müteessir olup, bundan dolayı Ekim 1635 (Cumade'l-ulâ 1044)'de vefat etmiş ve naaşı Lefkoşa Ayasofya'sı civarında defn olunmuştur. Ölümüne o sırada Halep'ten azledilerek Kıbrıs'a nefy olunan Bahayi Efendi ? tarihini düşürmüştür.[560] Mahdumu Abdülhalim Efendi Kudüs mollası olup Kasım 1669 (Recep 1080)'de vefat etmiştir. Mehmed Efendi şiirlerinden "Kesibi" mahlasını kullanmıştır.[561] Ahizâde Hüseyin Efendi'nin diğer (küçük) oğlu Seyyid Ahmed Efendi ise müderris iken 1039 (1623/30)'da vefat etmiş olup "tavabiatı dahi anda medfundur."[562] Seyyid Ahmed Efendi iffetli ve salihdi.[563] Mahlası "Nesibi"dir. Hayatına dair elimizde bilgi yoktur.[564]

1.2.3. Şahsiyeti

Baysun'un "pek âlim bir zat" olarak nitelendirdiği Ahizâde Hüseyin Efendi'nin şahsiyeti, ilmi kişiliği ve eserleri hususunda yeterli bilgilere sahip değiliz.

---

[556] Bkz. Kırmız (1958), 15, Ahizade Mehmed Çelebi İstanbul kadısı iken bir seyyidi cezalandırması üzerine Nakib Allame Şeyhi'nin tepkisini çekmiş, bu şekilde babası Hüseyin Efendi ile Nakib arasında kırgınlık meydana gelmiştir. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 771
[557] Bkz. *Fezleke* (2007), 847
[558] Bkz. *Fezleke* (2007), 847, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 772-3
[559] Bkz. Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 358, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 773
[560] Bkz. Kırmız, s. 15
[561] Bir mısrası için Bkz. Kırmız, a.g.t., s. 16
[562] Bkz. *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 83
[563] Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996), I, 170
[564] Kırmız (1958), 16, 17

Hüseyin Ayvansarayi'nin "sahibü'l- hayr"[565] olarak bahsettiği Ahizade Hüseyin Efendi hakkında, kendisini bizzat ziyaret ettiğini söyleyen Evliya Çelebi[566], "Devlet-i Al'i Osman'da böyle bir müfti gelmemişti" demektedir. Mehmed Süreyya, bilgili ve gayretli bir kimse olan[567] Ahizâde Hüseyin Efendi hakkında, "âlim, şair, hafızası güçlüydü" demektedir.[568] Katip Çelebi de Ahizâde hakkında aynı paralel ifadeler kullanmakta onun "fazıl" ve "mütebahhir" yani ilminin çok geniş olduğunu belirtmektedir.[569] Katip Çelebi'ye gore Ahizade, "*Mollâ-yı müşârun-ileyh kuvvet-i hâfızada 'alem, fazl u ihâtası müsellem, mantıku'l-lisân, cerîü'l-cenân, basîret ve tedbîrde yegâne, vâdîsinde müferrid-i zemân idi*."[570] Muhibbi ise Ahizâde Hüseyin Efendi'nin alimler arasında fazlı ile yegane ve vaktini umumiyetle fen ve arabiyyeyi tahsil ile geçirmiş olduğunu ve bu yüzden herkes tarafından tanındığını kaydetmektedir.[571] Rıf'at Efendi[572] ise onun dindar, gözü pek, güzel söyler, hafızası kuvvetli, tab'an müstehzi, fiile getirilmeyen bol varidli ve devlet işlerine bi-hakkın vakıf" bir zat olduğunu belirtmektedir. Ahizâde Hüseyin Efendi doğruyu söyleyen, herkesle ilgilenen bir kişilikti, ancak onun dedikoduya meyilli olduğu da belirtilmektedir.[573]

1.2.4. İlmi/ Edebi Kişiliği Ve Eserleri

Daha önce de ifade edildiği gibi çeşitli müelliflerce "âlim" ve "fakih" bir zat olarak gösterilen Ahizâde Hüseyin Efendi'nin ilmi eserler meydana getirdiği söylenmekteyse de eserleri hakkında herhangi bir malumarta sahip değiliz. Kâtip Çelebi, "hâmis-i kütübde ba'zı âsârı vardır" demekte, bazı eserlere haşiyeler

---

[565] Bkz. *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 83
[566] Bkz. *Seyahatname* (2006) I, 37
[567] İpşirli (1988), 549
[568] Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, III, s.
[569] Bkz. *Fezleketü't- Tevarih* (2009), 428
[570] Bkz. *Fezleke* (2007), 847, "Merhûm cerî ve gayûr olmağla berây-ı maslahat serr ü sûr-ı eşkıyâyı def' içün pâdişâhı sefk-i dimâya iğrâ itmişidi. Hedm-i bünyân-ı Hudâ çendân rızâya mukarin olmamağla inkisâr-ı mazlûmânın garâmetin gördi.", *Aynı yerde*
[571] Bkz. Kırmız (1958), 13
[572] Kırmız (1958), 13
[573] ALTINSU, Abdülkadir, (1972) *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, s. 66, Müstakimzade, Ahizâde hakkında şunları kaydetmektedir: "Molla-yı müşarünileyh sebt sical-i marifet kuvve-i hafızada ilm-i hıfz ve adab-ı tarikte de müsellem-i alem marek arayı arayiş simya-yı pervaz-ı nümayiş bedi'ül- beyan muntalaku'l-lisan basiret ve intibahta yegane mensube seza-i sartanç tedbirde refzane-i nakş güna gün nirnek ? ve füsunda esbcadü ve raiz-i fikrinin rahş-ı muallimesi içün .. arab yanında acemi rişhend ile pesendiyle alemi bend itmek karı ve mevaid arkubiye ile nice sadedleri meftun itmek nuhbe-i efkarı ve bil-cümle ayb ve hüneri malum-ı alemyan vadisinde ferid-i cihan idi. Kalem incasid ve serbeskeşt asar-ı ilmiyeleri anka gibi şöhre-i dünya ve misal-i cevher-i kimya çeşm-i ayana tutiya idi.", Bkz. *Devhatü'l- Meşayih* (1978), 49-50

yazdığını söylemekte fakat isim belirtmemektedir.[574] Bayhan Kırmız da, Muhibbi'nin eserine atıfla Ahizade'nin pek çok risalelerinin olduğunu söylemektedir.[575] Hammer Ahizade'nin fıkha dair kitaplar te'lif etmiş olduğunu söylerse[576] de buna dair elimizde ciddi bir kaynak yoktur. İstanbul'da Cibali kapısı dışında bir kalafatçının sebebiyet verdiği büyük bir yangın (Eylül 1633) nedeniyle ulemâ ve kübera konaklarında pek çok yazma eserin zarar gördüğü ve bu arada Ahizâde'nin de çok sayıda kitabının yandığı da belirtilmektedir.[577] Evliya Çelebi'nin I. Ahmed dönemi uleması arasında gösterdiği[578] ve "Devlet-i Al'i Osman'da böyle bir müfti gelmemiş idi" dediği Ahizade'nin kırk bin fetvayı ezberinde tuttuğunu belirtmektedir.[579] Ayrıca *Fetava-yı Yapışdırma* adı verilen ve 957 fetvadan oluşan bir mecmuada Ahizade'nin fetvalarının bulunduğu belirtilmektedir.[580]

1.2.4.1. Çukur Medrese

Ahizâde Hüseyin Efendi, "Debbağzade ittisalinde ve evinin mukabilinde" Fatih'te, Çukur Medrese adıyla bilinen bir medrese inşa ettirmiştir.[581] Kâtip Çelebi bu hususta, "Dârı mukabilinde bir medrese-i celîle binâ eylemişdir" demektedir.[582] İstanbul'da şeyhülislâmların yüz yirmi altı kadar medresesi olduğunu söyleyen Hazerfen Hüseyin Efendi de Telhis'inde, Ahizâde'nin ismini de zikretmektedir.[583]

1.2.4.2. Şüheda Camii

Ahizâde Hüseyin Efendi, Balat'taki bir kiliseyi camiye çevirerek buraya çeşitli gelirler tahsis etmiştir.[584] Bu cami, Fatih/Karagümrük semtinde Atik Ali'deki Canfeda Kadın ve Kethüda Kadın Camii yakınında Şüheda Mescidi'dir.[585] Eski Bizans kilisesi olduğu belirtilen bu cami, Ahizade Hüseyin Efendi tarafından

---

[574] İpşirli (1988), 549
[575] Bkz. Kırmız (1958), 13
[576] Hammer, IV, 1184
[577] Baysun, Ahizade Hüseyin Efendi'nin yanan kitapları hususunda Ricaut'un bir eserine işaret etmektedir. Baysun (1987a), 630
[578] Bkz. *Seyahatname* (2006), I, 37
[579] Bkz. *Seyahatname* (2006), II, 199
[580] Bkz. Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", s. 260
[581] Ayvansarayi vdl., *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 83, İpşirli (1988), 549
[582] Bkz. *Fezleke* (2007), 847, Krş. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 50
[583] HAZERFEN HÜSEYIN EFENDI, (1998) *Telhisü'l- Beyan Fi Kavanin-i Ali Osman*, (haz.) Sevim İlgürel, TTK yay., Ankara, s. 52
[584] , Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 50, İpşirli (1988), 549, Kırmız (1958), 14
[585] Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, III, 710

mescide dönüştürülmüştür.[586] Ayvansarayi bu camiye "Şüheda Camii" denilmesinin, mescidin haricinde bir şehid kabri olduğundan ileri geldiğini kaydetmektedir. Eyice ise, Florya sahilinde katledilerek burada defn edilen Ahizade Hüseyin Efendi'ye işaretle, bu haksız idamdan dolayı vakfettiği bu mescide bu ismin verildiğini belirtmektedir. Böylece hem bu adı bilinmeyen şehit hem de haksız olarak idam edildiği için "şehit" sayılan Ahizade'ye atıf yapılarak mescide Şüheda Mescidi adı verilmiştir.[587]

1.2.4.3. Ahizade Hüseyin Efendi'nin Şairliği Ve Şiirlerinden Örnekler

Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi'nin şair olduğu da belirtilmektedir. Hatta Bayhan Kırmız, Hüseyin Ayvansarayi'nin *Vefayat* adlı eserinde Ahizade'nin bir "Divân"ı olduğunun kayıtlı olduğunu ve fakat bunun meçhul olduğunu ifade etmektedir. Ahizâde Hüseyin Efendi şiirde "Hüdayî" mahlasını kullanmıştır.[588] Hammer Ahizâde'nin "Halimi" mahlasıyla şiirler yazmış olduğunu belirtmekteyse de[589], Müstakimzade[590] ve Katip Çelebi[591] ve ona atıfla Uzunçarşılı "Hüdayî" mahlası ile şiirleri olduğunu kaydetmektedir. Bayhan Kırmız Muhibbi'nin eserine işaretle Ahizâde'nin Türkçe ve Arapça şiirlerinin olduğunu ve fakat Türkçe şiirlerinde "Hüdayî" mahlasını kullanırken Arapça şiirlerinde kullanmadığını kaydetmektedir.[592] Ahizâde'nin şiirlerinden iki beyiti şu şekildedir:[593]

Lutf u ihsanı ne mikdar eyleyeyim dirsen beğin
Çok ümid etmez dil-i biçare mikdarın bilir

*

Ben öldüm kaldı gölnüm sende dag-ı firkatin tende
Zaruri ayrılık düşdü, senin sende benim bende

---

[586] EYİCE, Semavi (1994) "Şüheda Camii", C. VII, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı Ve Tarih Vakfı Ortak yay., İstanbul, s. 188
[587] Eyice (1994), VII, 188
[588] İpşirli (1988), 549, Krş. Katip Çelebi, *Fezleketü't- Tevarih* (2009), 428
[589] Hammer, IV, 1184
[590] Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 50
[591] Bkz. *Fezleke* (2007), 847
[592] Kırmız (1958), 13
[593] UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, IV, TTK yay., Ankara, t.y., s. 465

Bilkan ve Çetindağ'ın hazırladıkları *Şeyhülislâm Şairler* adlı bir derlemede de Ahizâde Hüseyin Efendi'nin "Hüdayî" mahlası ile şiirler yazdığı ifade edilmiş ve ona ait birkaç mısra şiire de yer verilmiştir: [594]

Şayed vefâ ede deyü ol yâr-i pür-cefâ
Sabr eyler idim eylese ömrüm eger vefâ
*
Ahım yeli cihânı eder turmayıp güzer
Dolâb-ı eşkim o sanemin yoluna döner
*
Gerçi zahm-ı tıri ol kaşı keman tendedir
Yaresi 'uşşâk-ı nâlânın bilinmez kandedir
*
Göklere erdi figânım dahi rahm etmez o mah
Yerde kalmaz ehl-i derdin etdiğü feryad u ah
*
Lutf u ihsânı ne mikdar edeyin dersen şehâ
Katı çok ummaz dil-i bi-çare mikdârın bilir
Uşşâkı görse yolda nazar eylemez o yâr
Dinmez ki yoluma gelür ol şuh-î şive-kâr
Zülfünle 'arızın göreli dilberâ senin
Bir yerde etmez oldı dil-i müptela karar
*
Çevirdi şeyh-i muhabbet bağrımı deldi kebab-asa
Beni kabdan kaba koydı felek şimdi şarab-asa
Eğer kâm almak istersen Hüdâyî rahş-ı devletten
Vücudun bulduğun nâdâna sarkıtma rikabasa
*
Halkı men' eylemede sana ne girer ne çıkar
Zahida yohsa duhan ile kıyamet mi kopar[595]

[594] BİLKAN, A. Fuad-ÇETİNDAĞ Yusuf (2006), *Şeyhülislam Şairler*, Hece yay., Ankara, s. 99, ALTINAY, Ahmet Refik (1998) "Osmanlı Şeyhülislamlarının Teracim-i Ahvali", **İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı Ve Şeyhülislamlar**, (haz.), Seyit Ali Kahraman vdl., İşaret yay., İstanbul, s. 368, Altınsu (1972), 66
[595] Bilkan-Çetindağ, *a.g.e.*, (2006), 99-100

Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi, belki de tütünün haram olup olmadığı hususunda fetva isteyen birinin ardından söylediği,

Halkı men' eylemede sana ne girer çıkar

Zahida yohsa duhan ile kıyamet mi kopar

beytiyle, kıyamet alametlerini de telmihte bulunarak ince bir nükte yapmıştır.[596]

Hüseyin Ayvansarayi de *Hadikatü'l Cevami* adlı eserinde Ahizade'nin bir kıta şiirine yer vermektedir:

Suçum bi had ü cürmüm bi nihayet ya Resulullah
Kulunum kapına geldim inayet ya Resulullah
Nice demlerdir ki rekm-i gümrah yine dalaletdir
Hüdâyî bendene eyle hidâyet ya Resulullah[597]

1.2.5. Kariyeri

Ahizâde Hüseyin Efendi dedesi, babası ve kardeşleri gibi ulemâ sınıfına mensup olup müderrislik, kadılık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği ve son olarak da ilmiye mesleğinin en üst mercii olarak şeyhülislâmlık görevlerinde bulunmuştur. Ahizade'nin toplam kariyer süresi otuz dört senedir. Ancak kariyerini siyâseten katledilerek sonladıran üç şeyhülislâmdan biri ve ilki olarak da tarihe geçmiştir.

1.2.5.1. Müderrisliği

Ahizâde Hüseyin Efendi, gençliğinde babasından gördüğü ilk tahsilinden sonra Hoca Sa'deddin Efendi'ye intisâb ederek 1589'da mülâzım olmuştur.[598] Ahizade Hüseyin Efendi çocuk yaşından itibaren ilme merak sarmış ve henüz on dokuz yaşında iken, "998 Hilâlinde ilk olarak kırk akça[599] ile atandığı Papasoğlu medresesinde müderris yardımcısı olarak ders vermiştir. Daha sonra müderris olmuş ve bir sene sonra H. 999'da bu mevkiden ayrılmış ve yerine Suudizade Kadri Çelebi getirilmiştir. (H. 998/ M. 1589-90) Daha sonra Fehmi Çelebi yerine Yeni Ali Paşa'da vazife almış (Ocak 1593) ve Mayıs 1596'da (Şevval 1004) Tarsusi'den açılan

---

[596] Bilkan-Çetindağ (2006), 35
[597] Bkz. *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 83
[598] Nitekim Müstakimzade de, "Sinni temyize reside oldukta tahsil-i mertebe-i istidâd ve sa'dü'l-eyyâm seyyidi'l- ulamâi'l- alâm Hoca Efendi'nin meclis-i amimü'l- feyz-i ifadelerine dahil ve cevheri istidâd hüdâdarları nazarı iksir eser-i üstâd-ı kamile vasıl olmağın, doksan yedi (H. 997) tarihinde mazhar-ı lutf u inayet ve melzum-ı lazimeyi mülazemet oldu"nu kaydetmektedir., Bkz. *Devhat'ül-Meşayih* (1978), 48
[599] Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 48, Krş. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 846

İsmihan Sultan müderrisliği payesine vasıl olmuştur. 1599 Eylülü'nde (Rebiü'l-Evvel 1008) İskenderzade'den intihal eden Sahn-ı Semaniyye'ye[600] ve Mayıs 1601'de (Zilkade 1010) Ganizade Efendi yerine Şehzade Medresesi'ne baş müderris olarak atanmıştır.[601] Ocak 1602'de (Şaban 1010) Azmizade Efendi'den boşalan Süleymaniye Medresesi'ne ve Nisan 1063'de (Zilkade 1011) Sarı Hoca yerine Süleymaniye Darü'l-hadisi ile itibar ve şeref kazanıp Kasım 1603'de (Cumadelahire) Vefa ve sene tamamında Valide-i Mehmed Han medresesine tayin edilmiştir.[602]

1.2.5.2. Kadılığı

Ahizâde Hüseyin Efendi medrese hizmetinden sonra kadılık mesleğine geçmiş ve Bursa kadılığına tayin edilmiştir. Müstakimzade Ahizâde Hüseyin Efendi'nin 1013 Şa'ban'ında (8 Ocak 1605) Muzaffer Efendi yerine "medrese-i Burusa tevcihiyle na'il-i meram"[603] olduğunu belirtmekte, Katip Çelebi de Ahizâde'nin aynı tarihde Bursa Kadılığına getirilmiş olduğunu kaydetmektedir.[604] Ahizâde buradan 30 Eylül 1605 (17 Cemaziyelevvel 1014)'de azledilerek yeri Kara Abdullah Efendi'ye verilmiştir. Bundan sonra kendisi İstanbul'a gelerek birkaç gün ma'zul olarak hanesinde ikamet etmiştir. O sene Şevval'inde (Şubat 1606) İstanbul Kadılığından ma'zul olan Rıdvan Efendi'nin yerine İstanbul Kadısı[605] olmuşsa da bir sene sonra Şevval 1015'te azledilmiştir. Eylül 1608 (Cemaziyelahir 1017)'de ikinci defa İstanbul Kadısı olmuş[606], bir sene bu vazifeyi ifa ederek ve aynı senenin sonunda ayrılarak yerini Zeynelabidin Efendi'ye terketmiştir.[607] Ramazan 1023'de (Ekim 1614) Azmizade Efendi yerine üçüncü defa İstanbul Kadısı olmuştur.[608] Rebiyülevvel 1024'te (Mart 1615) azledilerek emeklilikleri kendisine iade ve yeri

---

[600] Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 846
[601] Kırmız (1958), 4, Yazgaç (2001), 76
[602] Kırmız, *a.g.t.*, (1958), 4
[603] Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 48
[604] Katip Çelebi'ye göre, "On üçde Hâkaniye-i Vefâ'dan Bursa hükûmeti virilüp" demektedir. Bkz. *Fezleke* (2007), 846
[605] "Rıdvan Efendi yerine Bağtate-i Darü's- saltana hükümetiyle bekam oldular.", Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 48, "Ve Şevvalin dokuzunda İstanbul Kadısı Rıdvan Efendi ma'zul olup yerine Ahizade Hüseyin Efendi geldi.", Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 509, 846, Na'ima, *Ravzatü'l-Hüseyn*.. (2007) II, 307
[606] Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 509, Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 48
[607] Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, III, s. , Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 48, Kırmız (1958), 4-5, Yazgaç (2001), 76-7
[608] Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 509, Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 48

Muslu Efendi verilmiştir.[609] Mehmed Süreyya bu üçüncü azilden sonra 20. gün Galata kadılığına getirildiğini kaydetmektedir.[610]

1.2.5.3. Kazaskerliği

7 Nisan 1608 (Zilkade 1016) tarihinde Zekeriyazâde Yâhya Efendi'nin Rumeli kazaskeri olması üzerine Ahizâde Hüseyin Efendi'ye Anadolu kazaskerliği payesi verilmiştir. Bundan sonra ikinci olarak İstanbul kadılığına getirilen Hüseyin Efendi buradan da azledilrek Cemaziyelahire 1020'de (Ağustos 1611) Kafzade Feyzullah Efendi'nin yerine Anadolu Kazaskeri olmuştur.[611] Eylül 1612 (Şa'ban 1021)'de azledilip inzivaya çekilmiş[612] ve yerine Ganizade Efendi getirilmiştir.[613] Cemaziyelahire 1022'de Damad Efendi'den mahlul bulunan Rusçuk arpalığı kendisine tevcih edildi. Müteakiben üçüncü olarak İstanbul kadısı olmuşsa da kısa bir süre sonra azledilerek emekliye sevkedilmiştir. Bundan 20 gün sonra Galata Kadısı olmuştur. Katip Çelebi 1023 (M. 1615)'te üçüncü olarak İstanbul kadılığına getirildiğini, 1024 (M. 1615) tarihinde Galata arpalık olarak verildiğini[614] ve 1025 (M. 1616)'de de tekrar Anadolu kazaskerliğinin verildiğini kaydetmektedir.[615]

Ahizâde Hüseyin Efendi Cemaziyelevvel 1025'te (Mayıs-Haziran 1616) ikinci defa olarak Anadolu Kazaskeri olup Zilkade 1027'de ya da Zilhicce/Kasım Aralık-Ekim 1618) azledilmiş[616] ve Pirvadi arpalığı ile emekliye ayrılmıştır.[617] Yerine Ganizade Efendi getirilmiştir.[618] Peçevi de Sultan I. Ahmed dönemi ünlü bilginlerini anlatırken Mevlâna Ahizâde Hüseyin Efendi'nin Anadolu Kazaskerliğinden emekli olmuş olduğunu belirtir.[619] Ahizâde Haziran 1621'de (Şaban 1030) bütün arpalıkların alınması ferman olunduğundan Prevadi kuzattan

---

[609] Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 48, Kırmız (1958), 5
[610] Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, III, 709
[611] Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, III, s. , Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 48, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 688, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 492
[612] Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 48
[613] Sultan I. Ahmed'in Edirne'ye seyahati esnasında tertip edilen gidiş resminde padişahla görüşmek merasimine-ki buna padişaha yanaşmak adı verilirdi- Ahizade Hüseyin Efendi de katılmıştır. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988c) *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK yay., Ankara, s. 64, Bu sırada Abdülganizade Mehmed Efendi Anadolu Kazaskeri olduğundan Ahizade mazul durumda olmalıdır.
[614] Krş. Katip Çelebi, *Fezleketü't- Tevarih* (2009), 458, "Yiğirmi günden sonra Molla Ali Efendi yerine Galata kazası arpalıklarına..", Bkz. *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 48
[615] Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 846, Krş. Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 48
[616] Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, III, s. ,
[617] Katip Çelebi, *Fezleketü't- Tevarih* (2009), 458
[618] Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 49
[619] PEÇEVİ, İbrahim Efendi, (1992) *Tarih*, I-II, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, s. 334

Dökmecizade Efendi mahdumu Celal Çelebi'ye verilmiştir. H. 1031 senesi başlarında tekrar kendisine iade edilmiştir.[620] Aralık 1622'de (Safer 1032) emeklilik işlemleri iptal edilerek Kethüda Mustafa Efendi yerine Rumeli kazaskerliğine getirilmiş[621] ve "ferve-i beyza"yı[622] yani şeyhülislâmlık makamına gelmeyi büyük bir istekle beklemeye başlamıştır.[623]

Hammer, II. Osman'ın katledilmesinden sonra sipahilerin, Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye gidip Sultan Osman'ın katillerinin idamı için fetvâ istedikleri 2 Ocak günü nümâyişleri esnasında Ahizâde Hüseyin Efendi'nin Rumeli Kazaskerliği'ne getirildiği belirtmektedir.[624] Solakzade de, II. Osman'ın katli olayının tartışıldığı bir sırada, 4 Ocak 1623 tarihini vererek kazaskerlerin azledildiğini ve İstanbul kadılığından ma'zul Bostanzade Yahya Efendi'nin Anadolu Kazaskerliğine, daha önce kazaskerlikten ma'zul olan Hüseyin Efendi'nin de Rumeli Kazaskerliğine tayin olunduğunu belirtmektedir.[625] Solakzade, Ahizâde Hüseyin Efendi'nin Rumeli kazaskerliğine getirildiği gün divanda sipahi zümresinin yine taşkınlık çıkardığını söylemektedir. Sipahiler, "Elbette Sultan Osman'ın katili katl olunsun!" diye çağırarak sipahilerden nice cevaba kadir olan yoldaşlar ile yeniçerilerden söz söylemesini bilir emekdar oda-başılardan pek çoğu ileriye gelip şer'i ile görülsün diyerek ikdam" eylemişlerdir.[626]

Hammer Ahizâde Hüseyin Efendi'nin bu sırada Mere Hüseyin Paşa'dan hoşnutsuz olan sipahilerin çıkardığı bir isyan üzerine, sipahilere nasihat etmek yoluyla sukuneti sağladığını kaydetmektedir.[627] Nitekim bu sırada Sultan Osman'ı katletmek töhmetinden kurtulmak niyetinde olan sipahilerin ağaları ve sairleri,

---

[620] Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 49
[621] Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 49, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 846
[622] Beyaz kürk. Eskiden şeyhülislamların giydiği giysi. Bkz. Devellioğlu, *Lügat* (2003), 261
[623] Yazgaç (2001), 76
[624] Hammer, IV, 1278, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 1841
[625] SOLAKZADE, Mehmet Hemdemi (1989), *Solakzade Tarihi*, II, haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, s. 500
[626] Solakzade (1989) II, 500, Kâtip Çelebi bu olayı şöyle kaydeder: "Saferin yirmi sekizinci günü dîvânda sipâh gulüvv idüp, "taşrada kudât ve re'âyâ bize katil-i sultân diyü ta'n iderler. Elbette kim katl itdi ise hakkından gelünsün" didiler. Bölük ağaları araya girüp men' eylediler. Dîvândan sonra sipâh Orta Câmi''e varup bir yere geldiler ve, "taşrada gezecek hâlimiz kalmadı, bizim pâdişâh katlinde sun'umuz yoğiken bu nâmı kabûl itmeziz" diyü re'yleri bu oldı ki, zâbitleri vezîre ve vezîr pâdişâha 'arz eyleye. "Eger pâdişâh fermân itdi ise kendi bilür, ve illâ katili katl eylesün. Bühtândan halâs olalım" diyü dağıldılar. Ertesi Ahîzâde Hüseyin Efendi Rumeli ve Bostanzâde Yahya Efendi Anadolu kadı- 'askeri olup dîvânda girü Sultân Osman katilini istediler. Ve bölük ağaları dîvândan çıkup beş on ihtiyâr şeyhülislâmdan fetvâ taleb itdiler. Şeyhülislâm, "bu husûsu pâdişâha 'arz itsinler, eğer fermân itmedi ise katiline hükm-i şer' icrâ olunsun" diyü cevâb virmekle dağıldılar.", Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 700, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 503
[627] Hammer, IV, 1283

divândan çıkıp atlarına binerek Sultan Mehmed Camii'nin haremine toplanmışlar ve birkaç sipahi, Şeyhülislâm Yâhya Efendi'ye vararak fetvâ talep etmişlerdir. Yâhya Efendi ise cevaben: "Sultan Osman padişahın (Sultan Mustafa'nın) fermanı ile katl oldu ola. Bu hususu padişaha bildirin. Eğer Sultan Osman'ın katline ferman etmedi ise, katline şer'i hüküm ne ise icra olunsun" dedi. Bundan sonra Sultan Osman'ı katleden cebecibaşı firar ederken yeniçerilerce yakalanarak boynu vuruldu. Daha sonra asıl müsebbip Davud Paşa yakalanarak Sultan Osman'ı katl ettirdiği Yedikule'de katl edildi.[628]

Solakzade'de geçen bir kayda göre Hüseyin Efendi'nin Kasım 1629'da yeniden azl edildiği anlaşılıyor. Onun aktardığına bakılırsa "Kapudan Paşa, Akdeniz'de kendi aleminde gezip dolaşarak mal toplamak ile meşgul üzere iken, Frenk kabilelerinin gemileri beklemeksizin dernek ederek, müslüman gemilerinin üzerine harekete geçtiler. Kimini cenk ve kimini de hile ile alıp o yıl hesaba gelmez müminleri esir eylediler. Donanmanın bütün malları ve erzakları düşman eline geçti. Kurtuluşa mecal olmadı. Me'yus ve yoksul bir halde kaldılar. Bu keyfiyetten Kapudan Paşa, büyük bir itab ve ceza ile muamele olması mülahaza olunur iken, Astane-i Saadet-i Hümayun'a geldi. Padişah hazretlerinin elini öpmek şerefi ile müşerref olduktan sonra, aksi zuhur eyledi ve övünülecek elbiseler ile türlü riayetler olundu. Genç ve ihtiyar herkes bu ahvale taaccüp etmişlerdir. Rebülevvelin başlarında Rumeli Kazaskeri olan kimse "mürteşidir" diye azl olundu. Mansıbı Anadolu Kazaskerliğinden ayrılmış olan Bostanzade Yahya Efendi'ye tevcih kılındı."[629]

Ahizâde Hüseyin Efendi Rumeli Kazaskerliğine getirildiği sene (Eylül 1623/ Zihicce 1032) azledilerek yerine ikinci olarak Bostanzade Mehmed Efendi getirilmiştir. Ahizâde emekli edilerek tekrar Prevadi arpalığı kendisine geri verilmiştir.[630] Haziran/Temmuz 1626 (Şevval 1035)'da Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin yerine ikinci olarak Rumeli Kazaskerliğine getirilmişse[631] de Aralık 1627 (Rebiülahire 1037)'de tekrar emekliye sevkedilerek Rusçuk arpalığı kendisine verilmiştir.[632] 1629/30 (H. 1039)'da Menteşzade'nin tasarrufunda olan Gelibolu mansıbı da kendisine tevcih olunmuş, rütbe tenzili ile Gelibolu Kadılığına tayin

[628] Bkz. Solakzade, II, 500-3, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 700-1, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 504
[629] Solakzade (1989) II, 528
[630] Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 49
[631] Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 846
[632] Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 49, Krş. Katip Çelebi, *Fezleketü't- Tevarih* (2009), 446

edilmiştir. Ahizâde Hüseyin Efendi, Temmuz 1631 (Muharrem 1041)'de Ebu Said Efendi yerine üçüncü olarak Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir.[633] Solakzade, Hüseyin Efendi'nin 1628 Temmuzu içinde Rumeli kazaskerliğine getirildiğini belirtiyor. Buna göre Rumeli Kazaskerliği'ne daha evvel Rumeli kazaskerliğinden azledilmiş olan Hüseyin Efendi, Anadolu kazaskerliğine ise İstanbul kadılığından ayrılmış olan Es'ad Efendi getirilmiştir.[634]

Na'ima[635], Hüsrev Paşa'nın azl ve Hafız Paşa'nın ikinci olarak sadarete getirildiği 25 Ekim 1631 tarihinden hemen sonra Çeşmi Efendi'nin Anadolu, Ahizâde'nin de Rumeli Kazaskerliğine getirildiğini kaydetmektedir. Ahizade bu senenin 1041 Safer'inin 26. günü (23 Eylül 1631) karha (ülser) hastalığından dolayıvefat ettiği padişaha arz edildiğinden yeri Anadolu kazaskeri Çeşmi Mehmed Efendi'ye verildiyse de ertesi Çarşamba günü vefatı haberinin gerçek olmadığı anlaşıldığından Çeşmi Mehmed Efendi eski görevi Anadolu Kazaskerliğine iade edilerek Ahizade Hüseyin Efendi Rumeli kazaskerliğinde kalmıştır.[636] 1040'da sipahi isyanlarının kanlı safhalarını Ahizâde Hüseyin Efendi de gördü. O zaman şeyhülislâm Zekeriyya Yâhya Efendi idi. İsyanın bastırılması üzerine Yâhya Efendi azl olunduğu zaman onun yerine 21 Recep 1041'de (12 Şubat 1632) meşihat makamına kendisi getirildi.[637]

1.2.5.4. Şeyhülislâmlığı

Ahizâde Hüseyin Efendi 10 Şubat 1632 Salı (19 Recep 1041) günü şeyhülislâm olmuş ve 7 Ocak 1634 Cumartesi (7 Recep 1043) günü katledilmiştir.[638] Meşihat süresi 1 sene 10 ay 26 gündür.[639] Altınsu[640] 1 yıl 10 ay 22 gün, Altınay[641] ise

---

[633] Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 846, Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 49, Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, III, s. Kırmız (1958), 6

[634] Solakzade (1989) II, 526

[635] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 696

[636] Bkz. Katip Çelebi, *Fezleketü't- Tevarih* (2009), 447, "…Zahve-i kübrada mübtela oldukları karhe-i cangüzar zahmetten vefat ettiler deyu" padişaha arz edildiğinden yeri Anadolu kazaskeri Çeşmi Mehmed Efendi'ye verildiyse de ertesi Çarşamba günü "vefatı haberinin hilaf-ı hakikat olduğu tahkik edilip", Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 49

[637] Bkz. *Telhisü'l- Beyan*.. (1998), 193, Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, III, 709, İPŞIRLI, Mehmet (1988), "Ahizade Hüseyin Efendi", **DİA**, C. I, TDV yay., İstanbul, s. 548-9, Baysun (1987a), 628, Altınsu (1972), 64, Katip Çelebi onun şeyhülislâmlığa getirilmesi hususunda, "Recebin yirminci günü Vezîr-i 'Alkamî-zamîr Receb Paşa iğrâsıyla Hâfız Paşa maktûl ve Şeyhülislâm Yahya Efendi ma'zûl olup mansıb-ı fetvâ bunlara virildi." kaydını düşürmektedir. Bkz. *Fezleke* (2007), 846, Krş. Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 49

[638] KATİP ÇELEBİ, (2009) *Fezleketü't- Tavrih* (Fezleketü Akvali'l- Ahyar fi 'İlmi't-Tarih ve'l-Ahbar), trc. Seyyid Muhammed es-Seyyid, TTK yay., Ankara, s. 428

[639] Bkz. Kırmız (1958), 12-3

[640] Altınsu (1972), 64

iki sene olduğunu belirtmektedir. Müstakimzade[642] Ahizâde'nin fetvâ müddetini iki ay olarak vermektedir. Peçevi ise şeyhülislâmlığa getirildikten iki üç ay sonra katledildiğini kaydetmektedir.[643]

Ahizâde Hüseyin Efendi IV. Murad'ın saltanatı zamanında, başkentte kaos ortamına yol açan sipahilerin ayaklanması sırasında şeyhülislâmlığa getirilmiş, bu makamda bulunduğu sırada da ölmüştür. Ancak bu ölüm tabiî bir ölüm olmayıp padişahın emri ile yani "siyaseten" katledilerek öldürülmüştür. Bundan sonra Ahizâde'nin siyasi girişimleri, sipahi isyanlarındaki girişimleri ve katledilmesine kadar varan gelişmeler irdelenmeye çalışılacaktır.

1.3. AHİZÂDE HÜSEYİN EFENDİ'NİN SİYÂSİ FAALİYETLERİ

Osmanlı tarihinde "siyaseten katl"edilen ilk şeyhülislâm olma talihsizliğine sahip olan Ahizâde Hüseyin Efendi'nin, katledilmesinin arkasında yatan gerçekler genel olarak siyâsi sebeplere bağlanmaktdır. Ancak bunu asıl olarak dönemin konjonktürüne ve Sultan Murad'ın ikinci saltanatı dönemindeki ruh haline bağlamak gerekir.

Tarihçi Solakzade, padişahın temayülüne uygun fetvalar verdiğini belirtmekte, sigara konusundaki fetvâsını buna misal göstermekte ve Hüseyin Efendi'yi tenkid etmektedir. Ancak bilgili ve gayretli bir kimse olan Ahizâde Hüseyin Efendi'nin devrin siyasi olaylarının devamlı içerisinde bulunması, yıpranmasına sebep olmuştur.[644] Nitekim Sultan Murad'ın icraatlarında dinin rolünü inceleyen Ünlücan da çalışmasında, "*Şeyhülislâm Âhizâde Hüseyin Efendi'nin İznik Kadısı'nın katledilişine karşı çıkması dinî nedenlere dayandırılabilir, ama IV. Murad'ın kadıyı sorgusuz sualsiz katletmesi dinin kazaî hükümlerine aykırıdır. Padişahı hal' etme düşüncesinde olduğu gerekçesiyle, şüphe üzerine ve iktidarını korumak adına bir azl ve müteakiben katl gerçekleşmiştir. Bunda da "siyasî gerekçeler mevcuttur*" demektedir.[645]

Bilindiği gibi Sultan Murad saltanatının ilk yıllarını annesi Kösem Sultan ve diğer saray ricalinin nüfuzu altında geçirmiş ancak 1632 senesinde tam olarak iktidara geçince, ilk saltanat dönemindeki görüp yaşadıklarının da etkisiyle çoğu

---

[641] Altınay (1998), 368
[642] Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 50
[643] Peçevi, (1992) II, 400
[644] İpşirli, "Ahizade Hüseyin Efendi", s. 549, Krş. Solakzade (1989) II, 534
[645] Bkz. ÜNLÜCAN, Muhammed (2006) *IV. Murad'ın İcraatlarında Din Ve Siyaset Etkeni*, AÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, s. 35

zaman aşırıya kaçan bir istibdat girişiminde bulunmuştur. Hatta tarihler kendisinin kan dökücü olduğunda ittifak ederler. Göstermiş olduğu fazla şiddet yüzünden bazı günahsızların öldürülmüş olduğuna şüphe yoktur.[646]

Öztuna'nın "17. yüzyılın en büyük askeri dehası"[647] olarak nitelendirdiği Sultan Murad'ın bu derece şedidliğini, devletin mutlak otoritesini yeniden tesis etmek ve devleti eski ihtişamına tekrar kavuşturmak gayesine bağlamak gerektir ki çoğu zaman aşırıya kaçsa da bunda muvaffak olmuş, devlete yeniden can vermiştir.[648]

İlmiye sınıfına mensup en küçük bir ferdin bile idamı kanunen yasakken IV. Murad'ın böyle bir işe girişmesi, devlet otoritesi karşısında hiçbir engel tanımayacağını herkese göstermek içindi. [649] Nitekim Baysun da, "İznik kadısını muhakemesiz astırması ve hemen akabinde Osmanlı tarihinde bir ilk olarak Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi'yi idam ettirmesi, onun bilfiil kontrolü eline almasına müteakip devlet otoritesini tesis için giriştiği faaliyetlerine yormak gerektir." demektedir.[650]

İdam kararında, şeyhülislâmın askerin ayaklanması sırasındaki tutumunun ve özellikle IV. Murad'ın kardeşlerini öldürmeyeceğine dair verdiği söze asker adına kefil olmasının da etkili olduğu söylenmiştir. Nitekim Uzunçarşılı da bu yönde bir fikir öne sürmüştür. Uzunçarşılı Ahizâde Hüseyin Efendi için, "yeniçeri ocağının Sultan Murad'a karşı ayaklanarak "Ayak Divanı" olduğu esnada padişahın kardeşleri olan şehzadeleri Süleyman, Kasım, İbrahim ve Bayezid'i öldürmeyeceğine dair verdiği teminata inanmayan ocaklıya karşı vezir-i azam Topal Recep Paşa ile beraber kefil olmuşlardı" demekte ve devamla "IV. Murad bu kefalet işine mum yapıştırmış, fakat o sırada ses çıkarmayarak zamanını beklemişti" ifadesini kullanmaktadır.[651]

1.3.1. IV. Murad Dönemi Sipahi İsyanları Ve Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi'nin Girişimleri

Sultan Murad'ın tahta çıktığı dönem Osmanlı devletinin en buhranlı dönemleri olarak gösterilmektedir. Nitekim Sultan Osman'ın katli ve kendisinden önce ve sonra kısa süre padişahlık yapmış olan Sultan Mustafa'nın kötü geçen

---

[646] Uzunçarşılı (1988c), 94
[647] Bkz. ÖZTUNA, Yılmaz (2008) *Genç Osman Ve IV. Murad*, Babıali Kültür yay., İstanbul, s. 10
[648] Bkz. Hammer, V, 1449-1450
[649] Öztuna (2008), 119-121
[650] Baysun (1987), 630, 632, 642
[651] Uzunçarşılı (1988b), 223, Krş. Lamartine, II, 650, Peçevi (1992, 430

saltanatına müteakiben tahta oturan Sultan Murad hükmetme gücünü annesi ve saray çevrelerine bırakmıştır. Bu süreçte padişahı rahatsız eden en önemli gelişme sipahi isyanlarıdır.

1.3.1.1. İlk Sipahi İsyanı Ve Hüseyin Efendi'nin Şeyhülislamlığa Getirilmesi

Kapıkullarının Hüsrev Paşa'nın azli üzerine başlattıkları ilk ayaklanma, kaynaklara göre şu şekilde gelişmiştir: Sultan Murad daha önce de ifade edildiği gibi saltanatının ilk dönemlerini annesi Valide Kösem Sultan ve saray çevrelerinin vesayetinde geçirmişti. Bu süreçte Abaza Mehmed Paşa'nın isyanı, Bağdat'ın elden çıkması ve İstanbul'daki kapıkulu isyanları Sultan Murad'ın en önemli meselelerinden biri idi. Hafız Ahmed Paşa serasker olarak tayin edilerek Bağdat'ı geri almakla görevlendirilmişse de o bunda muvaffak olamamıştı. Azli üzerine sadaret makamına getirilen Halil Paşa da herhangi bir varlık gösterememiş, onun yerine getirilen Hüsrev Paşa, Abaza meselesini çözmüşse de Bağdat'ın geri alınmasına muvaffak olamamıştı. Onun, başta Hafız Ahmed Paşa olmak üzere İstanbul'daki muhalifleri, padişaha kendisinin bazı zaafiyetlerini ve Anadolu'daki zulümlerini ihtar etmek suretiyle onun görevden azledilmesini sağlamışlarsa da bu durum gerek yeniçerilerin gerekse sipahilerin tepkisine neden olmuştu. Hüsrev Paşa azil haberini alınca zahiren ittat edip maiyyetiyle birlikte Tokat'a çekilmişse de sipahilerle yeniçerileri el altından isyana teşvik etmekten de geri durmamıştır. Yeniçeriler Hüsrev Paşa lehinde padişaha istid'a göndermek istedikleri gibi sipahi zorbaları da Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılıp adeta birer derebeyi gibi hareket etmeye başlamışlar; başlarına bir takım serserileri de toplamak yoluyla çeşitli yerlerde tagallübe ve Hüsrev Paşa'yı da yeniden makamına iade ettirmeye çalışmışlardır. Bu şekilde Anadolu'nun yeni bir anarşiye gark olması İstanbul'dakilerce tereddütle karşılanmış hatta Hafız Ahmed Paşa, Anadolu'daki kapıkulların İstanbul'a gelmelerinin sağlanmasını istemiştir. Bunun üzerine yeniçeri ve sipahi zorbaları ulufe almak bahanesiyle ve maiyetlerindeki serserilerle İstanbul'a doluşmuşlardır.[652]

Zorbaların İstanbul'a gelmeleri Sultan Murad'ın saltanatının kırılma notası olmuştur. Nitekim Kaymakam Recep Paşa'nın asileri tahrik ve isyan etmelerini sağladığı yolunda kaynaklar ittifak halindedir. Katip Çelebi Hüsrev Paşa'nın azli

[652] Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 351, Krş. Katip Çelebi, *Fezleke*, (2007), 823-4, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 698-9

üzerine mührün Hafız Ahmed Paşa'ya verildiğini, buna karşın "kulun gönlüne girmiş" olan Hüsrev Paşa'nın azl nedeniyle kırgın olmuş olduğunu ve Hafız Paşa'yı çekemeyen Recep Paşa ve adamlarının "neferi tahrîk idüp bir yerden fitne vü fesâda âb u tâb virmeğe"yani askeri kışkırtmaya başladığını kaydetmektedir.[653] Nihayet İstanbul'da kıdemli vezirlerden olan Recep Paşa, Hüsrev Paşa'dan evvel vezir-i azamlığı ümid ederken kendisine verilmeyerek Hüsrev Paşa tayin edilmişse de onun azli üzerine, bu defa da yine ümidinin hilafına Hafız Ahmed Paşa'nın o makama getirildiğini görünce mütessir olmuş ve bir isyan ile sadareti elde etmek isteyerek İstanbul'a gelmiş olan sipah zorbalarının ele başılarını ve Hüsrev Paşa taraftarlarını ve bu arada yeniçerileri el altından tahrik etmiştir.[654]

Sadrazamın telkiniyle İstanbul'a şikayetlerini arz etmek üzere gelen isyancılar ise, İstanbul'da ciddi taşkınlıklarda bulunmuşlar ve saraya üç gün boyunca saldırılarda bulunmuşlardır. Peçevi'nin aktardığına bakılırsa asiler, "kılıç zeametlerin kaldırılması nedeniyle düşmana karşı varır ve metrise girer asker kalmamıştır, bunlara mukayyed olunsun" demişler ve haraç ve avarız vergilerinin arttığı ve reaya takımının ağır vergilerden perişan olduğu yollu sözlerden sonra rüşvet alınmaması ve suçsuz yeniçeri çorbacılarından alınarak başkalarına mansıp verilmemesi için padişahtan yemin ve güvence istemişlerdir.[655] Bununla da yetinmeyen zorbalar, padişahı isteklerini kabul etmek üzere baskı altına alarak kendisini yanlış yola sürüklediklerini iddia ettikleri-ya da Hüsrev Paşa'nın azlini sağladıklarını düşündükleri- on yedi devlet adamının başını istemişlerdir. Listelerinde Osmanlı tarihinde görülüp işitilmemiş bir şey olarak 79 yaşındaki Şeyhülislam Yahya Efendi'den başka, Sadrazam Hafız Paşa, Başdefterdar Vezir Mustafa Paşa da vardı.[656] Zorbalar ilk iki saldırılarından sonuç elde edememişlerse de üçüncü gün sarayın üçüncü kapısına dayanarak padişahı ayak divanına davet etmişler, veliaht şehzade Bayezid lehine nümayiş yapmışlar ve o sırada saraya gelen Hafız Paşa'yı katletmişlerdir. Hafız Ahmed Paşa'nın katledilmesi üçüncü gün vukua gelmiştir. Katip Çelebi, Peçevi ve Hammer isyan hadisesinin 18 Recep Pazartesi ya da 19 Recep Salı günü gerçekleştiğini kaydetmektedir.[657]

---

[653] Katip Çelebi, *Fezleke*, (2007), 824

[654] Katip Çelebi, *Fezleke*, (2007), 824, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 699 vd., Uzunçarşılı *OT*, III, 180, Danişmend (1972) III, 352

[655] Peçevi, II, 394, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 824, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 704

[656] Uzunçarşılı *OT*, III, s. 180, Danişmend (1972) III, 352

[657] Bkz. Peçevi, II, 394, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 824, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn* (2007) III, 699

Hafız Paşa daha evvel padişahın huzuruna çıkmış ve sadaret mührünü teslim etmişti. Ancak asilerin kendisini istemesi nedeniyle Sultan Murad saklanmasına müsaade etmiş; Hafız Paşa da Üsküdar'a geçmek üzere kayığa binerek kaçmıştı. Asiler saray orta kapısından girerek divan-ı hümayun önüne gelerek, "Padişaha sözümüz vardır" diye bağırmaya başlamışlar ve padişahı ayak divanı yapmaya mecbur bırakmışlardı. Padişahtan ısrarla bahsi geçen şahısları isteyen asiler yapılan nasihatlere aldırış etmeyerek padişahı tehdit etmişler ve başka bir şehzadeyi hükümdar yapacaklarını ima ederek padişahı isteklerini yerine getirmek üzere sıkıştırmışlardır. Bu sırada asilerin tahrikçisi olarak bilinen[658] Recep Paşa padişahın ayaklarına kapılarak: "Padişahım bu müfsidleri teskin lazım gelir. Eğer ben kulunu da isterlerse ver ki kul efendisi yoluna feda ola gelmiştir; kul istediğini alagelmiştir. Birkaç bendeniz gitmekle nesne lazım gelmez; ama hak saklasın bunlar teskin olunmazsa ahval müşkil olur" şeklinde hayli söz söylemişti. Sultan Murad "ahval müşkil olur" sözüyle Recep Paşa'nın kendisin hal' edilebileceği imasında bulunduğunu anlamıştır. Nihayet neticenin iyi gitmeyeceğini kabul ederek Hafız Paşa'yı geri döndürmek üzere Bostancıbaşı'yı gönderdi. Bostancıbaşı marifetiyle saraya geri gelen Hafız Paşa asilerce katledildi.[659] Kaynaklar Hüsrev Paşa'nın adamlarından birinin hançeri ile Hafız Paşa'nın başından yaraladığını kaydetmektedir.[660] Bu olaylar doğal olarak başkentteki yaşamı da olumsuz etkilemiş; dükkanlar kapalı olduğu için şehirde hayat adeta durma noktasına gelmiştir. Devrin kaynakları bu sırada yaşananları kinayeli bir dille tasvir etmişlerdir.[661]

Hafız Paşa'nın gözü önünde parçalanması karşısında oldukça üzülen-ki yüzünü kapatarak ağladığı da rivayet edilmektedir- Sultan Murad bu feci manzara

---

[658] "..Recep Paşa iğrası ile asker tecemmü eyleyüp..", Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 49

[659] Bkz. Peçevi (1992) II, 394, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 700-3, Uzunçarşılı *OT*, III, 181-2, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 352

[660] Peçevi, II, 394, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 824, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 702-3

[661] Mesela Mehmet Halife asilerin taşkınlıkları hususunda şunları söylemektedir: "Bin kırk iki (1632) tarihinde kul taifesi türlü fesatlıklar çıkarıp sonunda azgınlıkları arttı. Divan-ı Hümayun'da Hafız Paşa'yı ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'yı öldürdüler.. Bu ayaklanmalar sırasında..Musahip Musa Çelebi öldürüldü. O sırada kulun gündüz hamamdan peştamal ile çıplak kadın çıkarmak, gulamiye aldıkları gün Sultan Mehmed Camiinde tütün içmek, Müslümanların ırzına geçmek, köşelerde açıktan ayak üzere zina ve livata etmek, kan dökmek; evler, saraylar basmak, bayram günlerinde salıncak kurup padişahı ve annesini, vezirleri ve divan üyelerini mumlarla salıncağa davet etmek gibi taşkınlıkları büsbütün artmıştı. Hele kahvehanelerde ve meyhanelerde kanun ve emirlere aykırı hareketleri anlatılmayacak dereceyi bulmuş ortalıkta dirlik ve düzenlik kalmamıştı.", Bkz. *Tarih-i Gılmani* (1976), 12, Krş. Peçevi (1992) II, 398, Asi zorbaları tenkid eden Naima da, "Alemi harab eden, kılıç ve zemaet ve tımarları sepete koyan, fukara ve zuafayı altından kalkılamayacak tekalif ile payimal eden kendülerü iken, bu mezalim ve seyyiatı kaldırmak için padişah-ı alempenaha yemin vermeleri, takbihi icab eden kendi hareketleri cümlesinden idi ve bilcümle hareketleri tavr-ı edebden haric idi." demektedir. Bkz. Na'ima, Ravzatü'l- Hüseyn.. (2007) III, 704

karşısında zorbalardan intikam almaya karar vermişse de hırsını sonraya saklayarak, Şeyhülislam Yahya Efendi'nin de bulunduğu on yedi kişiyi azletmek zorunda kalmıştır.(10 Şubat 1632) İsyancıların adayı olan ve bir süredir vezaret mührüne sahip olmak isteyen Topal Recep Paşa da bu şekilde sadarete getirilmiştir.[662] Diğer önemli makamlar da onun yakın adamlarına verilmişse de durum daha da içinden çıkılmaz bir hale dönüşecek ve Recep Paşa da girişimlerinin vebalini katlolunarak ödeyecektir. Bu sırada zorbalarca katli istenen ve fakat azledilmekle yetinilen Yahya Efendi'nin yerine Ahizade Hüseyin Efendi şeyhülislamlığa getirilerilince zorbalar daha ileriye gitmeyerek buna razı olmuşlardır.[663]

1.3.1.2. İkinci Sipahi İsyanı Ve Ahizade Hüseyin Efendi'nin Girişimleri

Bu olaylardan sonra ilk defa harekete geçen padişah fitne ve fesadın Hüsrev Paşa'nın altından çıktığına hükmederek, Murtaza Paşa'yı Diyarbekir eyaletine vali olarak atamış ve ona Hüsrev Paşa'nın katli için bir hatt-ı hümayun vermiştir. Murtaza Paşa o sırada Tokat'ta, daha evvel katlettiği Defterdar Osman Efendi'nin hanesinde bulunduğu sırada gelerek Hüsrev Paşa'yı boğdurmuştur.[664] Peçevi'ye göre Hüsrev Paşa gözü pek ve yiğit bir adamdı. Bu özelliği ile askerin de gönlünü fethetmişti. Ölümü derin bir güceniklik yaratmıştı. Peçevi'nin ifadesiyle Hüsrev Paşa'nın katli "fitne ve fesad yayını son noktasına kadar germiş"tir.[665] Nitekim padişahın Hüsrev Paşa'yı idam ettirmesi de asileri harekete geçiren başka bir bahane olmuş ve onların ikinci bir ayaklanma çıkarmalarına sebebiyet vermiştir. Peçevi, "Şaban ayının yirmisinde öyle büyük bir ayaklanma oldu ki, öncekinden bin kat daha beterdi"[666] diyerek asilerin taşkınlık derecesini göstermektedir.

Recep Paşa, zorbaların ilk isyanında olduğu gibi, Hüsrev Paşa'nın katli üzerine harekete geçerek kapıkullarını yine tahrik etmiştir. Recep Paşa vezir-i azam olmakla birlikte yaptığı işlerden dolayı padişaha karşı ihtiyatlı davranıyor ve istediği gibi hareket için Sultan Murad'ın desteğini alan idarecileri ortadan kaldırmaya

---

[662] Peçevi (1992) II, 394, Solakzade (1989) II, 531, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 703, Shaw (1982) I, 271, Müstakimzade de, "..ol vezir-i hain makam-ı sadarete mevsul oldukta" diyerek Recep Paşa'nın asilerle birlikte olduğunu ima etmektedir. Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 49

[663] "..maslahat-ı vakt üzere şeyhülislam cemal- ül eyyam Yahya Efendi mütekaid ve bunlar makam-ı ref'i-y-yü fetvaya said olmuşlar idi." Bkz. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 49, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 825, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 703, Evliya Çelebi, *Seyahatname* (2006) II, 123, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 352, Kırmız (1958), 8, Aksun (1994) II, 126

[664] Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 825, Peçevi (1992) II, 393, Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 12, Danişmend (1972) III, 353

[665] Peçevi (1992) II, 393-4, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 704

[666] Peçevi (1992) II, 395

çalışıyordu. Yaşının küçüklüğüne güvenerek padişahın gözünü korkutmak düşüncesinde olan Recep Paşa, Hüsrev Paşa'nın ölümü üzerine, mevkiini sağlama almak ve muhaliflerini zorbalar eliyle ortadan kaldırmak gayesiyle ocaklıları yeniden tahrik etti.[667] Bu yeni ayaklanmada ocaklı, bu sefer de At Meydanı'nda toplanıp Hüsrev Paşa'yı idam edenlerin intikamının alınacağını söylediler. Asiler saraya gelerek Sultan Murad'ı ayak divanına davet ettiler ve "Padişahım sen niçün Hüsrev Paşa gibi yarar veziri katl ve kendi devletini rahnedar ettin, imdi sen dahi elbette bize Hasan Halife'yi, Musahib Musa Çelebi'yi ve Defterdar Mustafa'yı ver, paralayalım" diyerek saygısızlık etmişler ve "bu dediklerimizi bize vermezsen sen bize padişahlığa lazım değilsin" diyerek padişahı hal' etmekle tehtid etmişlerdir.[668]

Peçevi asilerin, "Elbette saadetli padişah bunları Hasbahçe'de saklamıştır, başlarını isteriz ya da istemediğimiz işi işleriz" yollu tehtidler savurduklarını, bunun üzerine fitnenin yatıştırılması için her tarafa münadiler çıkarılarak üçer dörder bin kuruş müjde vaat olunduğunu söylemektedir. Peçevi devamla asilerin ertesi günü Atmeydanı'na doluştuklarını ve fakat havanın bozması ve yoğun kar yağışı nedeniyle burayı boşaltarak Yenicami tetimmelerine, Mehterhane ayvanına ve Ayasofya çarşısı dükanlarına doluştuklarını kaydetmektedir. Daha sonra asilerin elebaşılarından on beş kadar kimse, ulemâ ve devlet ricalinin ve Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi'nin de bulunduğu sadrazamın sarayına gelmişlerdir. Peçevi bu sırada yaşananları şöyle kaydetmektedir: [669]

> "Eşkıyanın başını çekenlerden on beş kadar kimese sadrazamın sarayına geldiler. Şeyhülislam rahmetli Hüseyin Efendi o sırada görevde bulunan ve bulunmayan kazaskerler, mollalardan birçokları, büyük vezirlerin tümü ve divan üyeleri orada hazır bulundular. Eşkıya temsilcileri eski sözlerini tekrarladılar ve fitne ile fesad binasının temelini berkittiler. Birçok dedikodu, tartışma ve hatta kavgadan sonra Şeyhülislam Hüseyin Efendi hazretleri, "kan ve diyetlerinden kimse sorumlu olmamak üzere" bir hüccet yazdırdı. Önce kendisi imza etti sonra da oradaki din adamlarına imza ettirerek asilere verdi."

Peçevi her ne kadar teferruat vermezse de, aktardığı bu bilgiden Ahizâde Hüseyin Efendi'nin, asilerin taşkınlıklarının önüne geçmek için çaba harcadığı izlenimini çıkarabilmekteyiz. Aynı toplantıda Sadrazam Recep Paşa'nın da, istediklerinin padişah tarafından saklanmadığı hatta padişahın çok sevdiği Musa Çelebi de dahil olmak üzere istediklerinin ortaya çıkarılmaları için çaba harcadığını

---

[667] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 708
[668] Bkz. Peçevi (1992) II, 395, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 708, Hammer, V, 1378-9, Uzunçarşılı *OT*, III, 184, Danişmend (1972) III, 353, Baysun (1987a), 628
[669] Peçevi (1992) II, 395-6, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 711

söylemiş, onlar da sadrazamın bu sözü üzerine asilerin toplandığı yere geri dönmüşlerdir.

Sultan Murad henüz iktidarı eline almakla birlikte asilere karşı koyacak durumda değildi. Gerçi padişah asilerin istediklerini vermeyi reddeti, ancak kendisini hal' ile tehdid eden ve kardeşlerini öldürdüğü yollu dedikoduları etrafa yayayarak padişahın şehzadeleri kendilerine göstermesini isteyen asilere şehzadeleri Bayezid, Süleyman, Kasım, İbrahim'i göstermek zorunda kalmıştır. Zorbalar padişaha itimadlarının kalmadığını söyleyerek, şehzadeleri görmek üzere onları Babüssaade önüne çıkartmışlar ve bilhassa Bayezid lehine tezahürat yapmışlardır.[670] Şehzade Bayezid ile Süleyman'ın bu hareketin hayatlarını tehlikeye sokmak demek olduğu yolundaki sözleri[671] hiçbir etkisi olmamış ve padişaha itimatsızlık göstermekte ısrar eden asiler, IV. Murad'ı büsbütün baskı altına almak için şehzadelerin hayatlarından emin olmadıklarını, kefil istediklerini bildirmişlerdir. Bunların "Bundan sonra biz sana inanmayız, elbette bunlara zarar etmeyeceğine bize kefil ver" diye yaygara başlatmaları üzerine Ahizâde Hüseyin Efendi "Ben kefilim" demiş ve Recep Paşa da kefil olmuştur. Ahizade'nin ve Recep Paşa'nın şehzadelere kefil olması üzerine asiler, "Sizlerin kefaletiyle i'timad ederiz" diyerek yatıştılarsa da[672] istedikleri kelleler üzerinde ısrarcı olmaya devam etmişlerdir. Şehzadelere[673] bir şey olmayacağına dair şeyhülislâm ve sadrazamın kefil olması üzerine saraydan ayrılan asiler, padişahın yakınlarından istedikleri üç kişiyi arayıp bularak katletmişlerdir.[674]

Hammer[675] kefalet meselesine işaretle Ahizade'nin "büyük bir ihtiyatsızlık" gösterdiğini belirtmektedir. Aksun da zorbaların şehzadeler için kefil istemeleri üzerine Recep Paşa ile Ahizâde Hüseyin Efendi'nin kefil olmak üzere öne çıkmalarına işaretle, "Şu iki zatın hareketleri herhalde saltanat ve hilafet makamını

---

[670] Peçevi Bayezid ismini zikretmez ancak "en yaşlı şehzade" ifadesini kullanır. Bkz. *A.g.e.*, II, 430

[671] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 708-9

[672] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 709, Baysun (1987), 628, Hammer, V, 1379, Peçevi Ahizde'nin kefaletinden bahsetmez. *Aynı yerde*

[673] Revan Seferinden dönüşte kardeşlerinden Şehzade Bayezid, Kasım ve Süleyman öldürülmüş ve hatta Sultan Murad'ın kendisinden sonra yegane saltanat varisi olan İbrahim'i de öldürtmek istediği ancak ölümünün buna mani olduğu bilinmektedir. Bkz. Thevenot (1978), 148, Uzunçarşılı (1988c), 93, 228, dn. 1, Afyoncu (2004) II, 86-8

[674] Na'ima, Ravzatü'l- Hüseyn.. (2007) III, 710-1, Evliya Çelebi, Seyahatname (2006), I, 189, Uzunçarşılı OT, III, 185, Danişmend, Kronoloji (1972) III, 353-4, Peçevi bu olaylara işaretle "Bu konu ile ilgili olarak meydana gelen olaylardan ve üzerlerine çıkarılan söylentilerden burada daha fazla söz etmeye gerek yoktur. Yazılmaktansa yazılmamaları daha yararlı olur. Çünkü ne kadar abartılmış anlatılsa, yine de anlatılanlardan kat kat fazladır." diyerek asilerin estirdiği anarşinin boyutlarını ortaya koymaktadır. Bkz. Peçevi (1992) II, 396-7

[675] Hammer, V, 1379

yaralayacak kadar münasebetsiz idi." diyerek onları eleştirmektedir.[676] Ancak asilerin tahrikçisi olarak bilinen Recep Paşa'yı bir tarafa koyarsak, zorbalarla herhangi bir bağının olmadığını düşündüğümüz Ahizâde Hüseyin Efendi'nin şehzadelere kefil olmasını o anki kargaşalık ortamının yatışması yolunda atılmış bir adım olarak kabul etmek gerekmektedir. Ancak padişah böyle düşünmemiştir. Nitekim Ahizâde'nin Recep Paşa ile birlikte şehzadeler için kefil olması, Sultan Murad'ın oldukça sinirlenmesine neden olmuş ve padişah bu ikisinin kapıkullarını ayaklandırmak üzere tertip içerisinde oldukları kanaatine varmıştır. Uzunçarşılı da buna işaretle, "*Recep Paşa ile Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin şehzadelere kefil olmaları Sultan Murad'ın şüphesini mucip olmuştu ve bunu mimliyerek zamanı gelince acısını çıkarmak üzere uygun zamanını bekleyecekti*."[677] demektedir.

1.3.1.3. Vezir-i Azam Recep Paşa'nın Katli Ve Padişahın Otoriteyi Eline Alması

Peçevi, sadrazamlığının zorbaların çok azgın bir dönemine rastladığını söylediği Recep Paşa'nın kötülük yapacaklarından korktuğu için asilere saygınlık gösterdiğini söylemektedir. Peçevi ayrıca düşmanlarının "saadetli padişaha, bütün fesatların ondan kaynaklandığını söyleyerek münafıklık ettiler" diyerek Recep Paşa'yı suçlamamak eğilimindedir.[678] Diğer taraftan Sultan Murad da, tüm şehre yayılmış istibaratçıları vasıtasıyla olayların müsebbibi olarak gördüğü Recep Paşa'nın faaliyetlerinden haberdar olmaktaydı. Sultan Murad ilk zorba ayaklanmasında, asilerin kendisini hal' ile tehtid etmelerinde Recep Paşa'nın parmağı olduğunu da biliyordu. Recep Paşa ise bundan sonra hıyanetini gizlemeyecek duruma düşmüş ve bir saltanat değişikliği ile vaziyetin düzelebileceğini düşünmüştü. Recep Paşa kendisiyle aynı fikirde olan zorbabaşılar gibi düşünerek yaptıklarının yanlarına kar kalmayacağını ve Sultan Murad'ın mutlak surette kendilerinden intikam alacağını düşünerek padişahı hal' ve yerine şehzadelerden birini getirmekte fikir birliği ettiler. Ancak durumu öğrenen Yeniçeri Ağa'sı Köse Mehmed Ağa'nın padişahı bilgilendirmesi üzerine ve bir görüşe göre

---

[676] Aksun (1994), II, 129, Nâ'ima, taşkınlıkları ve kefalet meselesi nedeniyle asileri tenkid etmekte ve "Ol eşkıyalar padişah hazretlerine bu mertebe sefahet ü vekahat ile kelimat-ı batıla etmeleriyle Hüsrev Paşa'nın katline sebep olmuşlar iken yine kabahat-na-fehm olmalarıyle şehzadelerin cürm-ü günahı yoğıken anların vücudlarıyla izhar-ı istizhar edip dahi Müfti Hüseyin Efendi ve Recep Paşa'yı istikfal etmeleriyle kasran kendi kabahatlerine şerik menzilesine tenzil edip cümlenin hatara uğramalarına ba'is ü badi oldular" demektedir. Bkz. Ravzatü'l- Hüseyn.. (2007) III, 709

[677] Uzunçarşılı OT, III, 185, Danişmend (1972) III, 353, Kırmız (1958), 8

[678] Peçevi (1992) II, 399

yeniçerilerin buna yanaşmaması üzerine bu arzularını gerçekleştirmeye teşebbüs edemediler.[679]

Bu şekilde İstanbul iki ay süre ile askeri anarşinin en feci sahnelerini yaşamıştır. Zorbaların bu korkunç fiilleri, herkesçe tam bir nefretle karşılanıyor ve bundan kurtuluş için, saltanat makamında bulunan genç padişaha bakılıyordu. Böyle bir durumda Sultan Murad'ın yönetimdeki dizginleri tam anlamıyla ele geçirmekten başka seçeneği yoktu. Nitekim o da bu zorba rezaletlerine son ve kesin bir darbe vurmak, kanun ve adaleti tam olarak hakim kılmak için fırsat bekliyordu. Nihayet zorbaların rezillikleri kendisine bu fırsatı vermiştir.[680] Sultan Murad isyancılar arasında çıkan ihtilaftan yararlanarak kul taifesini tahrik etmekle suçlanan Sadrazam Topal Recep Paşa, kendisini iktidara getiren ilk ihtilalde, Sultan Murad'a ayak divanına çıkarken, "Padişahım, abdest alın, öyle taşra çıkın" diyecek derecede cüret göstermiş, zorbaların isteklerine boyun eğmezse öldürüleceğini ima etmiştir. Bunu unutmayan IV. Murad onu saraya çağırarak ve ona aynı şekilde mukabele ederek boynunu vurdurtmuştur. [681] (18 Mayıs 1632) Padişah yakın danışmanı Tabanıyassı Mehmed Paşa'yı bu makama getirterek kontrolü tamamen eline geçirdi. Bu inisiyatifi eline geçiren Sultan Murad, ölümüne kadar bunu kendisinden başka bir şahsa, bir makama ya da zümreye bırakmayacaktır.[682] Bu arada Recep Paşa'nın cesedini gören asiler korku ve dehşet içine düşmüşlerdir. Asiler yirmi gün kadar hareketsiz kalmışlar, genel kamuoyu da kendilerinden tamamen nefret ettiğinden herhangi bir girişimde bulunamamışlardır. Ancak zorbalıkla ele geçirmiş oldukları hizmetlerin kendilerine tevcihini talep etmelerine[683] karşılık olarak padişahın bu teklifi reddeden bir hatt-ı hümayununun yayımlanması, sipahilerin yeniden ayaklanmalarına sebep olmuştur. Asilerin 8 Haziran 1632'de Sultan Ahmed Meydanı'nda topladıklarını haber alan Sultan Murad dizginleri ele almanın ve zorbaların temizlenmesi sırasının geldiğini düşünmüş ve tüm devlet ricali ve ocak ileri gelenlerinin itaatini almak üzere Sinan Paşa Köşkü'nde ayak divanı emretmiştir.[684]

---

[679] Peçevi (1992) II, 430, Uzunçarşılı *OT*, III, 185-6, Aksun (1994), II, 129-130, Afyoncu, II, 86-7
[680] Aksun (1994), II, 130
[681] Bkz. Peçevi (1992) II, 398-9, 400, Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 13, Solakzade (1989) II, 531, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 716-7, Hammer, V, 1381, Danişmend (1972) III, 354
[682] Öztuna (2008), 117, Aksun (1994), II, 130-1
[683] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 717
[684] "..sadrazam hazretleri ve sa'ir hayr-hahan-ı din ü devlet olan ba'zı zat-ı mükerrem ile meşveret edip bu ga'ile-i müttebi'anın tedarüki babında ihtimam buyurup Saray-ı Amire'de leb-i deryada vaki' Sinan Paşa Köşkü'nde ayak divanı ferman eyledi..", Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 717, Uzunçarşılı *OT*, III, 187-8, Aksun (1994), II, 131-2

1.3.1.4. Sinan Paşa Köşkü Divanı Ve Ahizade Hüseyin Efendi'nin Zorbaların Tenkili Yolundaki Girişimleri

Genç padişah yaşının küçüklüğünü de kullanarak ve ayrı bir hükümet gibi hareket ederek bizzat kendisini ayak divanı yapmaya zorlayan zorbaların cezalandırılması zamanının geldiğini düşünmüştü. İlk once Tabanıyassı gibi kuvvetli bir şahsiyeti de vezaret makamına getirmiş; devletinin idaresini fiilen ve müstakilen eline almak ve yıllardan beri sarayla hükümeti oyuncak haline getiren zorbalığa nihayet vermek üzere harekete geçmiştir. Recep Paşa'yı katletmesi ve onun yerine getirdiği Tabanıyassı Mehmed Paşa'ya zorbalar hakkında kattiyen müsamaha göstermemesini tembihlemesi bu düşüncesini fiilliyata geçirmek yolunda attığı ilk adımlarıdandır.[685] İmparatorluğun yönetimini eline almak düşüncesinde olan padişah[686], asilerin ileri gelenlerini Sinan Paşa Köşkü'nde toplayarak bir ayak divanı tertiplemiş ve burada toplananlara nasihatlerde bulunarak onların itaatını sağlamıştır. Hemen belirtmek gerektir ki Sultan Murad, bu toplantı ile birlikte hükmetme yetkisini bütünüyle ele geçirmiştir. Onun sözleri karşısında yeniçeri ve sipahi ocak ağaları padişaha mutlak itaat güvencesi vermişlerdir. Tüm devlet ricali, ulema ve askeri birlik büyüklerinin hazır bulunduğu bu divan toplantısı şu şekilde cereyan etmiştir:[687]

Sultan Murad divana katılmak üzere köşke gelmiş ve tahtına oturmuştur. Sipahilerden başka herkesin geldiğini gören padişah, "Eğer sipahi kullarım devlete muti' iseler aralarından birkaç ocak ihtiyarını intihab edip göndersinler" emrini vermiş, bunun üzerine zorbalar gelmedikleri için sipahiler, ehl-i ırz ve temiz ocak ihtiyarlarından seçtiklerini göndermişlerdir. Hammer, Sultan Murad'ın emrettiği bu ayak divanında sadrazam, yeniçeri ağası ve zabitleri, altı hassa süvari bölüğünün ağaları ile birlikte ulemadan, kazaskerler Karaçelebizade Mehmed Efendi ve Hocazade Abdullah Efendi, Nakibüleşraf Al-lame Şeyhi Efendi, Ayasofya vaizi Kadızade ve Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin yer aldığını belirtmektedir.[688]

Hammer, Peçevi, Solakzade, Na'ima gibi müellifler Sultan Murad'ın bu ayak divanındaki konuşmasını kaydetmişlerdir. Sultan Murad yeniçeri ağası, ocak ihtiyarları ve çorbacılara hitaben "Allah'a ve Peygambere ve onlara bağlanan

---

[685] Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 354-5
[686] Mantran (1995) I, 286, Krş. Peçevi (1992) II, 400 vd.
[687] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 718 vd., Peçevi (1992) II, 402, Solakzade (1989) II, 531-2, Aksun (1994) II, 132-3
[688] Hammer, V, 1382

emirlerinize itaat ediniz" mealindeki ayet-i kerimeyi okumuş ve sonra da "Hükümdar bir Habeşi köle de olsa Allah'a itaat ettikçe ona da itaat ediniz" mealindeki hadis-i şerifi şerhetmiştir. Ecdad-ı izamın gazalarını, askerin onlara itaatini, bu itaatin padişahın zatına değil onun zatında tecessüm eden millete ve devlete, makam-ı saltanat ve hilafete bilhassa Din-i Mü'bin-i Ahmedi'ye ve Cenab-ı Hakk'a matuf bulunduğunu anlattı. Padişaha şer'e muvafık olan usul ve kanuna itaat olmazsa devletin izmihlalden kurtarılamayacağını, buna sebep olanların ise dünyada ve ahirette azab ve ikaaba müstehak olacaklarını söyledi. Ecdadı gibi kendisine bağlılık göstemelerini bildirerek bu hususta muti kalıp kalmayacaklarını sordu. Bir ihtiyar çorbacı: "Padişahım! Sen bizim padişahımızsın, sen Zillullahsın, bizim sana karşı itaatsizliğimiz olamaz. Dostuna dost, düşmanına düşman oluruz. Cümlemiz senin uğrunda ve din-i Muhammedi yolunda kurban oluruz" demesi üzerine Sultan Murad bu sözlerden memnuniyetini bildirmiş ve : "Sizlerden beklediğim ve bekleyeceğim odur, lakin içinize bir takım müfsidler girmiş, hem sizi bednam ediyor hem de din ü devletin zararına sebep oluyor. Öylelerini himaye etmeyeceğinize söz dinleyenleri teslim edeceğinize bana yemin verecek misiniz?" dedi. Bunun üzerine Yeniçeri ağası söz alarak: "Cümlemiz saadetlü padişahımıza muti'iz, maazallah eşkıyayı himaye etmeyiz. Saadetlü padişahımıza gerekmeyen bize dahi gerekmez. Bunun için yemin de veririz" diye karşılık vermiştir. Padişah ile ocak ihtiyarları ve yeniçeri arasındaki bu konuşmalardan sonra Kuran-ı Kerim getirilmiş ve yemin merasimi bizzat Sultan Murad tarafından icra edilmiştir. Sultan Murad bundan sonra sipahi ihtiyarlarına dönerek manifesto niteliğindeki şu tehtid dolu cümleleri söylemiştir:

"Behey kavim! Siz ne acip mahluklarsız. Sizin fesadınızdan devlet-i saltanata zaaf gelmiş. Söz ve nasihat kar etmeyip, fitneden el çekmezsiniz. Bugün ""Padişah kuluyuz, emrine muti'iz" diyorsunuz. Ekser vakitlerde padişah sözünü, kanun ve şeriat hükmünü tanımak ve dinlemek istemezsiniz. Bütün memuriyetler, cabilikler, mütevellilikler yed-i tegallübünze geçmiş iken, hala doymak bilmiyorsunuz. Siz kırk bin adamsınız. Her biriniz mutlaka bir irade ve memuriyete sahip olmak davasını güdüyorsunuz. Halbuki cümle memuriyetler ancak beş yüzdür, kırk bin değildir. Memuriyet alanlarınız almayanlarınız hep halkı soymakta müttefiksiniz. Sizlerin şerrinden re'aya terk-i hane etmiş, köyler ve kasabalar boşalmış, reaya olmayınca hazine varidatı nereden bulunur? Akçe olmayınca vaktin çarhı ne ile döner? Maksadınız işiniz hep yıkmak ve harab etmek olmuş. Tevliyetlerini zabt ile ecdad-ı pakimin hayratını harab ettiniz. Sizin tamaınıdan hiçbir şey kurtulamıyor. Bütün bunlara kat'i surette nihayet verecek misiniz? Ecdadımın zamanlarında olduğu gibi yalnız ulufeniz ile kanaat edip itaat dairesine gelecekmisiniz?"

Sultan Murad'ın o anki ruh halini de yansıtması açısından oldukça sert ve anlamlı sözler karşısında etkilenen sipahi ağaları, "Haşa biz sipahi kulların asi değiliz. Edeblerini bilemeyip padişahımızı taciz edenler ve hadden efzun taleplerde bulunanlar bizden değildir. Bunlar sonradan yanaşma zorbalardır. Biz senin

dostlarına dost, düşmanlarınıza düşmanız. Padişahın emirlerini hafife alan edepsizleri tahsin etmeyiz; lakin bunları zaptetmeğe iktidarımız yoktur" diyerek yeniçeriler gibi yemin ettiler. Bunun üzerine padişah, "Yine kabahat sizindir. İlk zuhur edenleri te'dib etmediniz, bıraktınız. Başkaları sizin bu kayıtsızlığınızdan cesaret aldılar, çoğaldılar. Şimdiden sonra o makule müfsidleri içinize kabul etmiyeceğinize ve ben talep ettiğim vakit teslim edeceğinize ve kadim ulufeniz ile kanaat edip kavaid cihetlerine talib olmayacağınıza bana yemin verir misiniz?" demesi üzerine sipahiler yemin edeceklerini taahüt etmişlerdir. Padişah daha sonra bu sefer ulema sınıfına hitap etmiştir: "Siz dahi ahkam-ı şer'iyye dairesinde vazifenizi ifa etmiyorsunuz. Garaz ve tama'a mağlup oluyor, halkı rencide ediyorsunuz. Zulümden ve rüşvetten vazgeçip şeriat-ı Muhammediye dairesinde icra-yı ahkam ile reayanın i'timadını iade edeceğinize bana nasıl te'minat verebileceksiniz?" Bunun üzerine Rumeli kadılarından biri: "Haşa! Biz rüşvet ile iptal-i hak ve ihkaak-ı batıl etmek istemeyiz, çünkü Allah'tan korkarız. Birinci emelimiz Kitabullah ahkamı vechile muamele etmektir. Neyleyelim ki sipahilerin tasallutundan aciz kaldık. Zorbalar kazamıza gelip, türlü zulümler ve irtikablar ve gasblar icra ederler. Bu işler için gelip bizden hücced talep iderler. Kabul etmezsek cebren yaptırırlar. Divan-ı Hümayun'a şikayet edersek arzuhalimiz dinlenmez ve okunmaz. Bil'akis mal-i padişahiyi tahsile filan kadı mani oluyor yolunda zorbaları inhaları divanca mesmu'dur. Bizi azil ve tevbih ederler. Vakıa zulüm ve irtikab çoktur. Lakin sun'umuz ile değildir. Bizim kabahatimiz sipahilerin şerlerinden korkmak ve anların dediklerini yapmaktan ibarettir." Anadolu kadılarından biri ise, "Padişahım! Her kim Halife'nin emrine asi olursa, katli vaciptir. Şimdiki tuğyana ancak kılıç deva olabilir. Başka tedbir kar etmez." diyerek padişahı zorbaları tenkil etmeye teşvik etmiştir. Sultan Murad ulemanın da yemin ve itaatlerini aldı.[689] "Bu yeminler hilafına hareket edenler Hak Teala'nın, peygamberlerin, melaikenin, ümmet-i Muhammed'in lanetine mazhar olacağını mutazammın bir hüccet tanzim olunarak, padişah, vezir-i azam, şeyhülislam, vezir Bekir ve Bahadır Hüseyin Paşalar ve nakibüleşraf tarafından imzalandı."[690] Nizamın anarşiye, adaletin zulme ve hayrın şer're galebesini gösteren bu zabıtname[691], Osmanlı cemiyetinde yeni bir toparlanış ve hamle çağının

[689] Aksun (1994) II, 133-5, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 355
[690] Bkz. Hammer, V, 1382-3, Uzunçarşılı *OT*, III, 188-9
[691] Ahizade Hüseyin Efendi'nin imzasının da yer aldığı ilgili zabıtname şu şekildedir: "Selatin-i maziye zamanlarında sefer vaki' oldukça, ordu-yı hümayun hizmeti için sipah taifesinden üç yüz mülazim yazılıp, vücuda gelen mülazemetleri mukaabelesinde hidemat-ı divaniyeden herbirinin haline

başlangıcına dalalet etmekteydi. Cemiyetin muhafazakar unsurlarının devlet reisinin etrafında halkalanması, anarşi ve kargaşa devrinin nihayet bulduğu anlamına gelmekte ve nihayet Sultan Murad'a Osmanlı devletini uçurumun kenarından döndürebilme imkanı vermekteydi.

Yukarıdaki zabıtnamede imzası olanlardan biri de şeyhülislam olarak Ahizâde Hüseyin Efendi'dir. Gerçi Sultan Murad'ın meşruiyeti açısından oldukça önemli olan bu toplantı sırasında Ahizâde'nin girişimlerine dair çok fazla bir malumata sahip değiliz. Ancak onun bu toplantılarda padişahın elini güçlendirmek ve devletin asi yeniçeri ve sipahi zorbalarının güdümünden kurtulması yolunda girişimlerde bulunduğu düşüncesini çıkarabilmekteyiz. Nitekim aşağıda da işaret edileceği gibi, bu toplantı sonrası sadrazamın sarayında yapılan toplantıda Ahizade Hüseyin Efendi'nin asi zorbalara nasihat edilmesi, bunun faydasız kalması halinde hepsinin tedip edilmesi yolundaki önerisi bunu desteklemektedir. Hatta Hüseyin Efendi'nin "yalnız başkaldıranların değil, kendi halinde olanların da haklarından

---

münasip birer hizmet tevcih olunagelmiş iken, birkaç seneden beri zikr olunan miktardan ziyade yazılıp, taraf-ı saltanatdan men' ve zecr olunmamağla on binden ziyade mülazim yazıldığından gayrı, sefer olmadığı senelerde mülazim yazılmak kanun değil iken cem'iyet ve ittifakla atebe-i ulyada dahi mülazim defterfine on binden ziyade nefer kaydolunmağla, cümle hıdemat-ı divaniyeden maada havass-ı hümayun voyvodalıkları vefa itmeyip, selatin-i maziye evkafının ve hayrat-ı müsliminin tevliyet ve kitabet ve cibayet ve nezaretleri bile alınıp evkafı tahrib ve reayaya zulm ü teaddileri hadden efzun olmağla reaua parekende ve perişan olup, mezburlar Divan-ı Hümayun tarafından men' olunduklarında memnu olmayup, zikr olunan hizmetleri talep üzre musır olmağla; husus-ı mezbur için, huzur-ı padişahide akd-i meclis olunup, Sinan Paşa Köşkü meydanında ve cümle vüzera ve ulema ve sair erkan-ı Divaniyye ve ayan-ı saltanat ve yeniçeri zabitleri ve Altı Bölük Ağaları ve sipah ihtiyarları ferman-ı hümayun ile hazır olup, serir-i adalet masire saadetlü padişah cülus buyurduklarında, husus-ı mezburda kanun-ı kadim nicedir diyü sual buyurduklarında, hazır-ı bi'l-meclis olan sagir ve kebir cevaba tasaddi edip, fi'l-hakika kadimü'l- eyyamda zikrolunduğu üzre sefer oldukça üçer yüz mülazime hizmet tevcih olunagelmiştir. Lakin birkaç seneden beri cemiyet ve ittifak ile milazemet defterleri yazdırıb beher sene umumen hıdematı aldıklarından maada, evkaf-ı müslimine ve hazine-i amireye razi' olan emvale dahi gadr edüp, memalik-i mahrusa ve reayayı zulüm ve cevr ile payimal etmeleri ile alem harab olmuşdur. Ba'de'l-yevm kavanin-i muayyene üzre amel olunup, cem'iyyet ve ittifakları ile hilaf-ı kanun eddikleri vaz'-ı münker def' olunub, zulüm ve teaddilerinden beytülmal-i müslimini siyanet ve reaya ve berayayı cevr ü sitemlerinden himayet ve miri ve evkaf gadr u hayflarından emin olmak, levazim-i din ü devlet ve ehemm-i makam-ı saltanatdır deyü ala-vechi'l- ittifak ihbar ettiklerinden, sonra Altı Bölük Ağaları ve sipah taifesinin pir ve ihtiyarları ba'de'l-yevm hilaf-ı rıza-yı padişahi hareket ve bi-mana ittifak ve cem'iyyet itmeyüb, kanun-ı kadim üzre mülazimin-i sipaha verilen hizmetlerden gayrısını talebten fariğ olarak, bizim dahi mabeynimizde bu vech üzre vifak-ı ittifak olunmuşdur ki hilaf-ı şer'i-şerif ve mugayir-i kanun-ı münif bir ferdden bir vaz' sadır olursa ve cem'iyyet ve ittifak ile hilaf-ı rıza-yı padişahi bir teklif olursa ber-mukteza-yı şer'i şerif haklarından gelinsin, dediklerinde, hassaten Ocak Ağaları ve yeniçeri neferleri böyle ahd-i misak eylediler ki, herbar ki saadetlü padişahımız bir zalimi ahze mabeynimizden her kimse ferman ederse varıp emri üzere hakkından gelmez isek ocağımıza Allah ü Tealanın ve peygamberlerinin ve cem'i melaike ve ümmet-i Muhammed'in la'neti olsun, dediklerinde vaki hal-i macera taraf-ı salatanat-ı aliyyeden ketb olunmağa ferman-ı lazimi'l-ittiba sadır olmağın imtisalen-leh ketb ü imla olundu. Harere fi'l- yevmi'l- zilaka'de şerife li-sene ehadi ve erbain ve elf.

Şuhudü'l- hal: Sadrıazam Mehemmed Paşa, Müfti'l- En'am Hüseyin Efendi, Fahri'l- Vüzera Bayram Paşa, Asaf-ı bahadır Hüseyin Paşa, Fahri'l- Nükeba Şeyhi Efendi..", Bkz. KATİP ÇELEBİ (2009) *Fezleketü't- Tavrih*: *Fezleketü Akvali'l- Ahyar fi 'İlmi't-Tarih ve'l-Ahbar*, trc. Seyyid Muhammed es-Seyyid, TTK yay., Ankara, s. 528-9, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 722-3

gelinmelidir"[692] şeklindeki beyanatı bütünüyle Sultan Murad'ın cezalandırıcı siyaseti ile örtüşmektedir. İlginçtir Ahizade, "kendi halinde olanların da haklarından gelinmelidir" hitabına bizzat kendisi de muhatab olacaktır. Nitekim Ahizade'nin katledilmesine dair bilgi vermeyen Peçevi, "*Sonra Sultan Murad zorbaları yok etmenin yolunu buldu ve onların vücudunu ortadan kaldırdı. Ama bu yüzden nice suçsuz kimseler de canlarını yitirdiler ve nice mazlumlar o zalimler sırasına katıldılar.*"[693] demektedir ki, Ahizade Hüseyin Efendi de padişahın gazabına uğrayan "mazlumlar" içerisinde yer alacaktır. Daha ileride de ifade edileceği üzere Sultan Murad Ahizade'yi, hal' töhmeti katledecektir. Ancak Ahizade'nin şehzadelere kefil olması ve sipahi isyanının bastırılmasındaki ihmali de katlinde belirleyiciolmuştur.

Ahizade Hüseyin Efendi Sinan Paşa Köşkü'ndeki toplantıdan sonra da bu yönde tutum sergilemiş ve askerin disiplin altına alınması gerektiğini ihtar etmiştir. Aşağıda muasır müelliflerin aktardığı pasajlardan da anlaşılacağı gibi, Sinan Paşa Köşkü'ndeki ayak divanından sonra padişah, asilerin kendisine teslim edilerek cezalandırılmasını istemiş ve bu kısmen de olsa gerçekleşmiştir. Bu talebe olumsuz cevap veren bölükağalarından Ahmed derhal katledilmiştir. Bundan sonra bir takım sipahiler Atmeydanı'nda gürültü koparmışlardır.[694] Bunun üzerine ertesi gün vezirler, ulema ve yeniçeri ihtiyarları sadrazamın sarayında yaptıkları toplantıda, Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin, serkeşlere evvela nasihat verilmesi, yola gelmezlerse hepsinin "nefir-i am" sureti ile öldürülmesi rey'inde bulunduğu belirtilmektedir.[695] Şeyhülislam Hüseyin Efendi, sipahileri vazifeleri dairesine sokmak için ne yapılmışsa faydasız kaldığından, bu fitneci asker sürüsünün "kamilen mahvı lazım geleceğini", yani fitnecilerin tamamen yok edilmesinin lazım geldiğini beyan etmiştir.[696]

Na'ima adı geçen toplantıda Hüseyin Efendi'nin, "*Bu ta'ifenin her bar cem'iyyet ü fesadı eksik olmayıp iğmaz-ı ayn ve suhulet ile ıslah-ı zatü'l- beyn olunsun dedikçe fesad u şekavetleri mütezayid oluyor. [Eğer yüz verirsen sinek gözde yuva yapar, Bunun için (bir kimsenin) süfli kişilere yüz vermemesi daha iyidir] mefhumunca bunlara sabr u tahammül ile mu'amele olunursa gayri Devlet-i Aliyye'yi berbad ediyorlar. Hemen bir sa'at evvel bunların tedarüki görülüp*

[692] Bkz. Peçevi (1992) II, 402
[693] Peçevi (1992) II, 430
[694] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 723
[695] Baysun (1987), 629,Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 723-4
[696] Hamemr, V, 1383, Aksun (1994) II, 137

haklarından gelinsün. Evvela bir adam varıp nasihat etsin kabul etmezlerse nefir-i amm ile cümlesi katl olunsun"[697] dediğini kaydetmekte, dönemin çağdaşlarından Peçevi[698] de Ahizade'nin, "*Bu kavmin hergün birer fesadı eksik olmuyor, elbette tedarikleri görülsün; nasihat, tenbih ve korkutmakla onları doğru yola getirmek için ne gerekse hepsi denenmiştir, ama hiçbir yararı dokunmamıştır. Şimdi ise bu zorbalara karşı ehl-i İslam mücadeleye davet edilmelidir ve yalnız baş kaldıranların değil, kendi halinde olanların da haklarından gelinmelidir*" görüşünü ileri sürmüş olduğunu belirtmektedir. Hatta onun toplantı sırasında bir ulema mensubu ile yaşadığı diyalog, o sıradaki olayların ciddiyeti karşısında Ahizade'nin hassasiyetini göstermesi açısında da hayli ilginçtir. Peçevi'nin aktardığına göre, toplantı sırasındaki "konuşmalardan sonra, iki üç kez saadetli padişaha telhis varıp geldi. Hatta o sırada hazır bulunan saygın mollalardan biri, vaktin dar olduğunu, Cuma namazı zamanının geldiğini hatırlattı. Bunun üzerine Şeyhülislam [Ahizade Hüseyin Efendi] "Bu hallin ortadan kalkması Cuma namazından önce gelen bir iştir; alem böyle karmakarşık iken Cuma namazı doğru olur mu?" diye karşılık verdi ve onu öyle bir azarladı ki, adam [molla] söylediğine bin kez pişman olmuştur."[699] Şeyhülislamın bu yöndeki ihtarları, zaten düzenin ancak zalim devlet adamlarının ve her fırsatta kendisinin meşruiyetini sorgulayan zorba askerlerin, asilerin ve fitnecilerin cezalandırılması yoluyla gerçekleştirilebileceği düşüncesinde olan padişaha güçlü bir dayanak noktası olmuş olsa gerektir. Nitekim ayak divanının sona ermesinden sonra gerek İstanbul ve gerekse taşrada zorbalara karşı bir te'dib ve tenkil faaliyeti başlamış hatta bizzat padişah tebdil-i kıyefet gezerek gördüğü sipahi eşkıyasını katletmiştir.[700] Nihayet birçok muzır şahıs ortadan kaldırılarak devleti içinden yıkan tehlikeli vaziyet izale edilmiştir.[701]

---

[697] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 723-4
[698] Peçevi (1992) II, 402
[699] Peçevi (1992) II, 402, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 724
[700] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 724 vd.
[701] Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 355, Peçevi divan sonrası zorbaların tenkilini şöyle anlatmaktadır: "Bölük ağalarına, çavuşlarına, sübaşıya ve asesbaşıya bu gibilerin her bulundukları yerde yakalanmaları emri verildi. Derhal harekete geçen bu görevliler daha divan dağılmadan, birçok zorbayı yaka paşa vezir sarayına getirdiler ve hemen orada işlerini bitirdiler. Bundan sonra da her gün beşer onar kişi yakalar ve haklarından gelirlerdi. Öyle oldu ki doğuda ve batıda yalnız zorba diye adı çıkmış olanları değil, yoldaşları için de "filan bey" diye tanınmış olanları da zorla getirterek adını yeryüzünden kaldırdılar.", Peçevi (1992) II, 402-3, Solakzade ise bu hususta şunları söylemektedir: "Günden güne alem-penah padişah hazretlerinin fermanı ile vezir-i azama ve sipahi ağalarına ve yeniçeri ağalarına defterler irsal eyledi. Esamileri yazılan zorbalar ele girdikçe, padişahın huzuruna getirilerek tenbih olundu. Zorbalar dahi ahvalden haberdar olunca, kararlarını firara tebdil eylediler. Her birisi bir tarafa kaçtılar ve bucaktan bucağa girdiler. Ortalardan tamamiyle yok oldular. Nihayet

1.3.1.5. Ahizade Hüseyin Efendi'nin Tütün Yasağına Dair Fetvası

Sultan Murad'ın sipahi gailesini ortadan kaldırmasından bir yıl kadar sonra İstanbul'da büyük bir yangın çıkmış ve çağdaş tarihlerin ifadesiyle neredeyse İstanbul'un beşte birini tahrib etmiştir. 1633 senesi Eylül başlarında meydana gelen bu büyük yangın Cibali Kapısından başlayarak Saraçhane tarafını yaktıktan sonra Molla Gürani semtine kadar ulaşmıştı. Üç gün üç gece devam eden bu büyük yangın daha sonra söndürülmüştür.[702] Bu yangın bizim için iki açıdan önemlidir. Birincisi pekçok ev ve konağın yandığı bu yangın esnasında "sudur-ı enam ve ulema-i kiramdan ekserinin menazili ihrak"[703] olmuştur ki, bu sebeple pekçok değerli yazma eser de yanmıştır. Nitekim Ricaut'a atıfla Ahizade Hüseyin Efendi'nin kıymetli kitaplarının yandığı da belirtilmektedir.[704] Diğer taraftan padişah bu olaya istinaden tütünü yasaklamış ve bu hususta Ahizade Hüseyin Efendi'den bir fetva almıştır.[705]

Sultan Murad yangının nedenini araştırdığı zaman ona, "Padişahım ekseriya kahvehanelerde tiryakiler tütün kullanmaktadırlar. Bu halde uyuyup lülelerden ateş hürdeleri tahta aralarına düşerek yangın çıkmasına sebep olmaktadırlar" demişler, bu sırada Kadızade Efendi de padişaha yakınlığına güvenerek, "Kahve ve tütün kötü bir bid'at olup ulü'l-emre men'i gerektir. Men'ine ferman buyurun, ulü'l-emre muhalefet ederlerse alemin ıslahı için katli lazım ve caizdir. Birkaç kimse katl olundukta sa'irleri korkarak feragat ederler" diyerek tütünün yasaklanmasını istemiştir. Bu mefhum üzere fetva talep olununca Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi de "kılıç korkusundan" padişahın istediği doğrultuda fetvalar vermiştir.[706] Bunun üzerine tütün yasaklanmış ve kahvehaneler de kapatılarak tahrib edilmiştir.

Burada dikkati çeken husus, Solakzade'nin de ifadesiyle Ahizade'nin ilgili fetvayı vermekteki çekincesidir. Gerçi Sultan Murad gibi şedid bir padişahın fetva talebini geri çevirmek o şartlarda mümkün değildir de. Ancak padişahın kahve ya da tütünü yasaklaması ve bu hususta bir fetva alması, bunların salt zararlı maddeler olduğu için değil, yukarıda da ifade edildiği gibi bilakis yangın felaketinin yarattığı tahribat nedeniyle hükümet adına ortaya çıkacak ileri geri dedikoduların önüne geçmektir. Nitekim o dönemde kahvehanelerin zorbaların denetiminde olduğu ve

---

her taraftan araştırıp günden güne birden ikiden ele geçirerek, yakalananları katl eylediler. Böylece alem emniyet ve aman üzere emin ve rahat oldu.", Solakzade (1992) II, 532

[702] Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 356, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 754-5

[703] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 724

[704] Baysun (1987a), 630

[705] *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, 1892

[706] Solakzade (1989) II, 534

şehrin asayişi için tehlike arzettiği düşünülmektedir. Dolayısıyla kahvehanelerin kapatılması ve tütün yasağı Genç Osman faciasından itibaren cereyan eden karışıklıklarda mühim rolleri bulunan şüpheli şahısları tamamen tedib edebilmek için alınmış bir karar olarak görmek gerektir.[707] Nihayet padişahın bu kararı Şeyhülislam Ahizade'nin fetvasıyla meşruiyet kazanmış ve yürürlüğe girmiştir. Diğer taraftan Solakzade Ahizade'nin katlini, verdiği bu fetvaya ilişkilendirilmiştir.[708]

Ahizade Hüseyin Efendi'nin, katlinden önceki siyasi faaliyetleri kaynak yoksunluğundan dolayı bu kadarla sınırlıdır. Ancak burada Na'ima ve ondan nakille Hammer'de geçen bir kayda da temas etmek gerekmektedir. IV. Murad döneminde ortaya çıkan ve gerek yönetim mekanizmasında gerekse ulema sınıfı içerisinde oldukça sert tartışmalara sebep olan Kadızade Mehmed Efendi, tasavvuf erbabına ve tarikatlara karşı idi. İslam dinine sonradan girmiş olan şeyleri (bid'at) reddeden ve fakat padişahın hususi iltifatına mazhar olan Kadızade, vaazlarında özellikle devlet büyüklerinin aleyhine bir tutum takınır ve onların düşmanlıklarına neden olurdu. Onun İstanbul'daki büyük yangının meydana geldiği Eylül 1633'de Sultan Ahmed Camii'nde yaptığı bir vaazdan sonra ekabirden ve ulemadan bazıları vaazın sözlerinden alınarak, onu kürsüden indirmek istemişlerdir. Fakat Kadızade'nin hasmı olan Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi, huzur-ı şahanede böyle bir şey yapılmasının münasip olmayacağını söyleyerek duruma mani olmuştur[709] ki bu olay Ahizade'nin ilmi ve şahsiyeti hususunda fikir sahibi olmak adına küçük bir misaldir.

1.4. ŞEYHÜLİSLÂM AHÎZÂDE HÜSEYİN EFENDİ'NIN KATLEDİLMESİ

1.4.1. İznik Kadısının Asılması Ve Ahizade Hüseyin Efendi'nin Tepkisi

Ahizade Hüseyin Efendi'nin azl ve müteakiben katledilmesi olayının görünür sebebi padişahın İznik kadısını astırması ile ilgilidir.[710] Sultan Murad, yukarıda da ifade edildiği gibi, saray çevreleri ve Valide Sultan'ın vesayetinden kurtulduktan ve devlet yönetimine tam anlamıyla hakim oldukdan sonra, düzeni sağlamak ve devleti eski güç ve ihtişamına kavuşturmak amacıyla yoğun bir faaliyet içerisine girmiştir.

[707] Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 357
[708] Bkz. Aksun (1994), II, 139-140
[709] Hammer, V, 1391, Krş. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 840-1, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 724
[710] Kırmız (1958), 8-9

Nitekim o siyasi, askeri ve mali girişimler yanında, gerek merkezde gerekse taşrada bozulan asayişi sağlamak için yoğun bir kıtal hareketi başlatmış ve devlet bünyesindeki huzur ve asayişi bu şekilde sağlamak yoluna gitmiştir. Bu cümleden olarak Sinan Paşa Köşkü toplantısı Sultan Murad'ın saltanatında bir dönüm noktasıdır. Aynı zamanda 17. yüzyıl Türkiye tarihinin dönüm noktalarından biri olan bu olay ile Genç Osman ihtilalinden beri değil, çok önceden beri devam edip giden düzensizliklere ve kapıkullarındaki zorbalıklara son verilmiş, Sultan IV. Murad'ın gerçek saltanatı bu olaydan sonra başlamıştır.[711]

Diğer taraftan bu şekilde otoriteyi eline alan Sultan Murad, düzeni sağlama yolunda çoğu zaman aşıraya kaçan bir istibdat dönemini de başlatmış ve zayıf olduğu dönemde zorbalık yapanları bir bir tespit ettirerek öldürtmüştür.[712] Sultan Murad'ın yönetimi tam olarak eline geçirmesinden sonraki cezalandırıcı girişimlerine yeri geldiğince temas edilmişti. Burada şedid padişahın, cezalandırmada sınıf ayrımına gitmeyecek kadar hırslı ve sınır tanımaz bir ruhsal yapıya sahip olduğunu da ifade etmek gerekir. Çünkü Sultan Murad işi, biraz ileri de bir kadıyı muhakemesiz idam ettirecek kadar ileri götürmüştür. Hemen sonra da birkaç kadının ve ulema sınıfının en üst mercii olarak Şeyhülislam Ahizade'yi katlettirmesi bu şiddetin seviyesini gözler önüne sermektedir.

Ahmet Refik'e göre IV. Murad, durumun tümüyle farkındaydı. İstediklerinin tersini yapan ulemayı hemen sürgüne gönderiyordu. Nitekim Nakıbüleşraf Al-lame Şeyhi Efendi, "hilafı rızayı hümayun hallü akde müteallik bazı güftügüsu" işitildiği için sürgün edilmişti. Bursa'ya giderken küçük bir ihmal gösteren İznik Kadısı hemen idam edilmişti.[713] Bu olay Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin katledilmesinde dönüm noktası olarak görülmektedir. Yani şeyhülislamın katli ve nakibüleşrafın azledilerek Mekke'ye sürgüne gönderilmeleri, İznik kadısının ertesinde bu iki ulema mensubunun bir ziyafette bir araya gelmesi sonucu olacaktır. Şeyhülislamın katline giden olay şu şekilde gelişmiştir:

---

[711] Hammer, V, 1382-3 vd., Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 355-6

[712] Afyoncu, II, 87, Peçevi buna işaretle, "İşte rahmetli padişahın bu sebepten bağrı kanlı ve kanlarını içmeye belki susamıştı." demektedir. Peçevi , (1992) II, 430, Peçevi, "Sultan Murad, zorbaları yok etmenin yolunu buldu ve onların vücudunu ortadan kaldırdı. Ama bu yüzden nice suçsuz kimseler de canlarını yitirdiler ve nice mazlumlar, o zalimler sırasına katıldılar." demekle padişahın sınırsız gücünü ve mutlak otoritesini tesis için giriştiği yoğun kıtal faaliyetini gözler önüne sermektedir. Peçevi, (1992) II, 430, Hammer de, "gerek payitahtta gerek vilayetlerde kılıç ve kemend, zorbaların yok edilmesi için sürekli olarak işlemekteydi" demekle Peçevi'yi desteklemektedir. Hammer, V, 1387 vd.

[713] Altınay (1997), 59

İstanbul'daki hadiseler bu şekilde cereyan ederken İran'ın Van kalesini muhasara ettiği payitahta ulaşmış derhal hazırlıklara başlanarak Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa 15 Ekim 1633'de Üsküdar ve bir hafta sonra da Van'a müteveccihen hareket etmiştir. Doğu'ya (Safeviler üzerine) bir sefer yapma düşüncesinde olan Sultan Murad mali ve askeri geniş bir hazırlık emri vermiş, kısa süre içinde etrafında "ne para ne de siyasi bir makam telep eden 180-250 bin sipahi" toplamış ve orduyu topçularla desteklemişti. Padişah İstanbul'dan hereketinden evvel Kaymakam Bayram Paşa'ya başkentin surlarını tamir ettirilmesi ve halen devam etmekte olan Kazak akınlarına karşı Boğaz'ın girişine iki yeni kale yaptırılmasını emretti. Daha sonra Valide Sultan, veliaht kabul edilen kardeşleri Orhan ve Bayezid'den dokunaklı bir şekilde ayrıldı ve savaş sırasında askerler tarafından öldürülecek olursa, Genç Osman'ın kendi damarlarında akan kanının intikamını almakla görevlendirdi. Vezir-i azam, bu konuşmayı emri üzerine her yere yaymak"la görevlendirildi.[714]

Sultan Murad asayişi sağladıktan sonra, İstanbul dışına çıkmıştır. 1633 yılının Ekim ayında Üsküdar'dan harekete geçti ve birliklerini belirlenen saatte hazır tutmayan bütün komutanlarını cezalandırmakla meşgul oldu. 1633 Aralık aynının başlarında aile kabirlerini ziyaret etti.[715] Maltepe ordugahında askere resm-i geçit yaptıran padişah ordunun iyi teçhiz edilmemiş olduğunu görmüş, bunun üzerine dört veziri[716] emekli etmiştir. Sultan Murad orduya İzmit (İznikimid)'ten öteye kadar eşlik etti ve sadrazama sefer esnasında yapılması gereken idari ve mülki işler için şifahi emirlerini tebliğ etti. Vezir-i azam buradan ayrılarak yola çıkmış, Aralık ayının ortalarında Halep'te kış karargahına çekilirken, Sultan Murad da İzmit'i ziyaret etti. Şehrin iyi durumda olması oradaki kadının sultanın teveccühüne nail olmasını sağladı.[717] Hammer'e bakılırsa padişah, İzmit'ten geçerken şehrin kalesi ile oradaki sarayın tamiratındaki ihtimamından dolayı hoşnutluğunu göstermek için, İzmit Kadısı Gümüşizade'ye ömrü boyunca bu memuriyetten azlolunmamak üzere bir hatt-ı hümayun vermiştir.[718] Na'ima da benzer bir ifade ile padişahın, İzmit'in mevkiini güzel bulmuş olduğundan sur, kale, bir de kasır yapılmasını emretmiş olduğunu söyler.Kısa bir sure sonar bunlar yapılmış, Sultan Murad da Gümüşizade'nin

[714] Jorga, (2009) III, 384
[715] Yazgaç, (2001), 76
[716] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 760
[717] Jorga, (2009) III, 384
[718] Bkz. Hammer, V, 1392

hizmetinden memnun olarak ömür boyunca memuriyetinde kalması için hatt-ı hümayun yazmıştır.[719]

Sultan Murad İzmit'de olduğu sırada Van Kalesini muhasara eden Safevi ordusunun mağlup olarak geri çekildikleri haberini aldığından İstanbul'a hareket etmiş[720], ancak bir süre sonra payitahttan tekrar ayrılarak Bursa'ya seyahate çıkmıştır. Mahiyetinde Kaptan-ı Derya Cafer Paşa, vezir Gürcü Mehmed Paşa Sadrazam Damad Nasuh Paşazade ile Büyük Mirahor Yenişehirli Hüseyin Ağa'nın da bulunduğu bir halde (H. Cümadelahire 1043) Aralık 1633 tarihinde İstanbul dışına çıkan padişah İznik yoluyla Bursa'ya giderken halkın şikayeti[721] üzerine ya da yolların tamirinde gösterdiği ihmalkarlıktan dolayı ve hiçbir soruşturma yapmadan İznik kadısını, resmi kıyafeti olan cübbesi ve kavuğuyla kale kapısına astırmıştır.[722]

Na'ima bu hususa işaretle, "Lakin nehzat ve kudum-ı hümayun haberin getirenlere şiddet-i ılgar ile sebkat etmeleriyle ba'zı mesalik ü tarikte çamur ve na-hemvar yerlere uğratmağın yolların ba'zı yerleri pak u tathir olmayıp taşlık yerler henüz tesviye olunmazdan evvel gelip eriştiler. "Kendilerün kudumundan agah olup ihmal etmişler" deyü su'-i zann edip Gürcü Paşa ve Nasuh Paşazade'yi gönderip İznik kadısının salb ferman buyurdular" demektedir. Kadı cezayı infaz etmek üzere gelen mübaşirlere, "Behey sultanım! Şevketlü padişahımızın haber-i kudumu dün gelip cümle re'ayayı ve şehir halkını tathir-i tarika çıkardım, yine ol gün kendüler tekaddüm edip geldiler. Benim günahım yoktur" diyerek yalvarmışsa da fayda etmemiştir. Na'ima "Padişah hazretlerine şefaat etmeğe kimsenin zehresi yoğidi. Ferman-ı kaza cereyanları mazmununu te'hire ise hiç kudret yok idi." diyerek padişahın korkusundan kimsenin kadıya şefaatçi olmaya cesaret edemediğini ifade etmektedir.[723] Hammer'e bakılırsa ileri gelenlerin kadının öldürülmemesi hususundaki ihtarlarının faydası olmamış; hatta zat-ı şahanelerini muhafaza etmeleri hakkındaki ma'ruzat da Sultan Murad'ı bundan men' etmemiştir. Fermanın icrasından evvel, mağdur olan kadı yüzünü toplanmış olan halka çevirerek alenen, "Müslümanlar, ma'sumen terk-i hayat ettiğime sizi işhad eylerim (şahit gösteririm)" demiş ve masum bir şekilde öldürüldüğü için halkı şahit olarak kabul etmiştir. Zavallı kadı, üç gün kavuğu ve memuriyet alametleriyle şehrin kapısı önünde asılı

[719] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 761
[720] Danişmend (1972) III, 357, Aksun (1994) II, 139-140
[721] Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 844
[722] Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, 1891
[723] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 769

vaziyette kaldı. Dördüncü gün indirilerek yıkanıp kefenlenerek defnedildi. Hammer bu hususa işaretle: "Mazlumun kanı, hayret ve ızdırap dolu halkın bakışları altında, ma'sumiyetinin kat'i alameti olmak üzere mezara kadar dinmemiştir."[724] demektedir.

Danişmend'in ifadesiyle bu olay Sultan Murad'ın artık tereddiye başlamış olan bu sınıfa indirdiği ilk darbedir.[725] İlmiye sınıfına mensup en küçük bir ferdin bile idamı kanunen yasakken IV. Murad'ın böyle bir işe girişmesi, devlet otoritesi karşısında hiçbir engel tanımayacağını herkese göstermek içindi.[726] Nitekim IV. Murad zamanında katledilen sadece İznik kadısı olmamıştır. Özellikle Ahizâde Hüseyin Efendi'nin katlinden sonra Sultan Murad ulemâdan pek çoklarını idam ettirerek ilmiye sınıfını te'dibe çalışmıştır.[727] Mesela İzmir Kadısı Tevkiizade ve Konya Kadısı Şehla Mehmed Efendi de idam edilmiş ulemâ mensuplarındandır.[728] Yine Revan Seferi sırasında ordu Boldavin menziline gelindiğinde Karaağaç kadısı şikayetler üzerine katledilmiştir.[729] Kayseri Kadısı ise orduya zahireyi fazlasıyla pahalı satması için çarşı ve pazarı kapatması nedeniyle katl edilmiştir.[730] Bunlar dışında Şam Kadısı Mantıki Efendi'nin de padişahın emriyle katledildiği söylenir.[731]

Burada İznik kadısının dönemin siyasal konjonktürüne kurban gittiği ve yargısız bir infaz ile hayatına son verildiği görülmektedir. Gerçi Kâtip Çelebi daha evvel kadı hakkında padişaha şikayette bulunulmuş olduğunu ve bu sebeple ceza verildiğini kaydetmekte; Na'ima ise, "galiba padişah katlini murad eylediği için gafilen varıp eda-i hizmette tehavün töhmeti ile salb ettirdi"[732] demektedir. Karaçelebizâde ise kadının, "bi-cürm ve bi-günah" asıldığını söylemektedir. Aksun bu olaya istinaden kadının daha önce padişah tarafından hoşsohbet olması sebebiyle taltif edildiği, hatta azlolunmamak kaydıyla eline ferman verildiğinin nakledildiğini söylemekteyse de onun bahsini ettiği kadı biraz önce bahsettiğimiz İzmit kadısı Gümüşzade olmalıdır.[733] Diğer taraftan kadının idamı ulemâ arasında bid'at telakki edilerek tenkid edilmiştir. Çünkü Osmanlı kanunnamelerinde kadıların hiçbir surette katledilmemelerine dair hükümler yer almaktaydı. Zaten daha önce de belirtildiği

[724] Hammer, V, 1392, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 769
[725] Bkz. Uzunçarşılı *OT*, III, 193, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 358, Ahmet Rasim (2002), II, 96
[726] Öztuna (2008), 121
[727] Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 358, 363
[728] Hammer, V, 1407, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 850-1
[729] Solakzade, (1989) II, 536, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 850
[730] Solakzade, (1989) II, 537, Lamartine, II, 655
[731] Bkz. Ahmet Rasim (2002), II, 104, Krş. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 124
[732] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 769, Krş. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, 1891
[733] Bkz. Aksun (1994) II, 142

üzere, ulemâ sınıfı mensubu suçu tespit edilse bile azil ya da sürgün edilir, fakat katl edilemezdi. Ancak bu olayın, Osmanlı hukukunda padişahın örfi tasarrufuna istinaden "siyâseten katl" yetkisi kapsamında değerlendirilmiş olduğu düşünülebilir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Sultan Murad döneminin konjonktürel yapısında böyle bir olayın yaşanmasını da çok yadırgamamak gerekir. Çünkü mutlak gücünü saraya, tüm devlet adamlarına ve reâyaya göstermek isteyen padişah, bu uğurda bir kadının katli sonucunda oluşacak infiâli göze almış olmalıdır. Ramazan ayında oruç tutmadığı, camileri çok nadiren ziyaret ettiği ve müezzinler ile zekatlar için ayrılan paranın miktarını indirdiği ya da saltanatı boyunca iyi bir hazine biriktirmesine rağmen bir tek cami bile yaptırmadığı için dindar bir padişah olarak gösterilmeyen Sultan Murad'ın[734] tutumuna bu bakımdan şaşırmamak gerektir. Diğer taraftan şeyhülislâmın katledilmesi için Sultan Murad'ın eline de bir fırsat geçmiş oluyordu. İznik kadısından sonra Sultan'ın bir de devrin şeyhülislâmını katletmesi, onun isyancı zorbalar ile ulemânın işbirliği yaptığı yolundaki düşüncelerinden ileri gelmiş olması muhtemeldir. Sultan Murad'ın, selefleri Sultan Osman ve Mustafa'nın ulemâ eliyle tahttan indirildiklerine bizzat şahit olmasını da eklemek gerektir.

1.4.2. İznik Kadısı'nın Asılmasına Ulemâ Tepkisi Ve Hüseyin Efendi'nin Katli

İznik kadısının asılmasından sonra padişah, Ocak başlarında İnegöl'den geçerek Bursa'ya varmış ve devlet ricâli ve halk tarafından parlak bir surette karşılanmıştır. Bursa'da bulunduğu sırada, Mehmed-i Hısnıkeyfi (Hasankeyfli Mehmed) namında servet ve tam'aiyle uzun zamandan beri halkın kıskançlığına ma'ruz bir tacir, düşmanları tarafından murabahacılıkla itham edilerek idam edilmiş, malı da hazineye alınmıştır. Kardeşi Osman ise dost edinmek ve Nasuh-zade'nin iltifatını kazanmak için para sarfetmiş olduğundan hayatına dokunulmamıştır.[735] Bu olaydan sonra Bursa'da ecdadının kabilerini ziyaret eden ve birkaç gün daha burada kalmak isteyen Sultan Murad Perşembe günü avlanmak üzere çıkmış ve ertesi günde Cuma namazını eda etmiştir. Bu sırada İstanbul'dan, Valide Kösem Sultan'dan gelen ve hal'inin konuşulduğu şâyiası[736] üzerine acele olarak İstanbul'a hareket etmiştir.[737] Nitekim bu sırada İznik kadısının muhakemesiz idam edildiği haberi İstanbul'a ulaşarak, ilmiye ricâlinin bu gibi cezalardan daima masun tutulduğunu bilen ulemâ

[734] Jorga, (2009) III, 369 vd.
[735] Hammer, V, 1393, Ahmet Rasim (2002) II, 96-7, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 769 vd.
[736] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 770
[737] Uzunçarşılı *OT*, III, 193

arasında derin bir heyecan uyanmasına ve ileri-geri bir çok söylentilere neden olmuştur. Nitekim Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi ve oğlu İstanbul Kadısı Seyyid Mehmed Efendi'nin, bu idamı terbiyeli bir şekilde protesto etmiş oldukları belirtilmektedir. Na'ima[738], İznik kadısının idamı haberinin İstanbul'daki yankısına işaretle, "*Tafsili budur ki İznik kadısının salb olunduğu aleme şayi' olup herkez müte'accib ve zümre-i kuzata havf u haşyet tari olup ba'zı nadanlar güft-ü-gu agaz ettiklerine bina'en ol vakit mesned-nişin-i sadr-ı fetva Ahizade Hüseyin Efendi ki da'ima umur-ı mülkiyede retk u fetk ve mu'azzamat-ı ahval-ı devlette bi't-tab' güft-ü-guya mecbul olup azm-ı şan u celalet-unvan ile bi-sani geçinip müş'abız-ı merdüm-har olan çerh-ı gaddarın baziçesinden me'munü'l-hatır kaval-i bi'l-hakk olmakla esagır u ekabirin ahvaline nazır idi. İznik kadısının salbini işittikte mağmum u mütekeddir olup gayret cibilliyesine bina'en hayr-hahlık yüzünden bir tezkire yazıp mehd-i ulya Valide Sultan hazretleri cenabına gönderdiler*" demektedir. Nitekim bu hareketi ilmiye mesleğine ve hukuka ağır bir darbe olarak gören Şeyhülislam Ahizade, özellikle son hadiseden beri umumi efkarın bulunduğu hâl içinde, ulemânın nefretini çekmenin ne kadar tehlikeli olacağını padişaha hissettirmek üzere, üzüntü ile ve ihtarlarda bulunması için Valide Kösem Sultan'a bir tezkire yazmıştır.[739] Ahizâde Hüseyin Efendi'nin söz konusu bu tezkiresi şu şekilde idi:[740]

> "Ulema vü kuzat-ı vacibü'r-ri'ayete ve lazımü'l-himaye da'ileri olup, cenab-ı celadet-me'ab-ı padişahi anlar hakkında mücamele ile mu'amele buyurup, izhak-ı ruh misillü halat zuhur itmek ve ecdad-ı kiramları itmediği kardan ictinap buyurmamak na-münasibdir. Kendilerini bed-du'adan sakınırız. Me'muldür ki sizler kendülere pend ü nasihat buyurup zümre-i ulemanın hayır du'asın alasız. Zira henüz alemün herc ü merci indifa'a yüz tutmuş iken, kıl u kale müe'ddi olacak ahvalden cenab-ı hilafet-penahiyi siyanet ederiz."

Tezkirede bilginlerin ve kadıların padişahın duacıları oldukları, onlara güzel muamele yapılması gerektiği, dedeleri gibi kendisinin de ulemâya riayet etmesi ve ulemâ mensuplarını katletmekten geri durması gerektiği, kendisine bedduadan sakındıkları yazılıydı ve Valide Kösem Sultan'ın bu yolda oğluna nasihatta bulunması istenmekteydi.[741]

---

[738] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 770-1

[739] Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 358, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 1891, Peirce Ahizade'nin bu talebine işaretle, Osmanlı devletinde çeşitli devlet adamları ya da ulema mensuplarının devlet meselelerinde padişahtan önce Valide Sultan'a başvurduklarını söylemektedir. Nitekim Ahizade de ya bu sebepten ya da padişahtan korktuğu için Kösem Sultan'a başvurmayı tercih etmiştir. Bkz. PEIRCE, Leslie P., (2002) *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar,* çev. Ayşe Berktay, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 317

[740] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 771, Hammer, V, 1393, Uzunçarşılı *OT*, III, 193,

[741] Altınay (1997), 60, Altınsu (1972), 65

İznik kadısının asılması, din teşkilatı hiyerarşisi içinde öyle bir hoşnutsuzluk yaratmıştı ki, kentte Şeyhülislam Hüseyin Ahizade Efendi'nin halkı sultana karşı galeyana getirmeye çalıştığı, padişahı devireceği söylentileri dolaşmaya başlamıştı.[742] Ahmet Rasim de İznik kadısının asılmasının İstanbul'daki ulemanın ileri geri konuşmalarına sebep olduğunu ve Ahizâde Hüseyin Efendi'nin padişahı uyarmak üzere Valide Sultan'a bir tezkire yazdığını belirtmekte ve "hatta Allâme Şeyhi denilen Seyyidlerden biri de "Şeyhülislam padişahı tahttan indirmek için âlimleri evinde topladı" diyerek Valide Sultan'a korku vermiştir." demektedir.[743] Diğer kaynaklarda bu bilgiyi destekleyici bir kayda rastlamadık. Ancak aşağıda da belirtildiği gibi Ahizâde Hüseyin Efendi'nin o sırada Nakibüleşrafla[744] arasının iyi olmamasından[745] dolayı Allâme Şeyhi'nin böyle bir jurnalde bulunması ihtimal dahilindedir.

Diğer taraftan Ahizâde Hüseyin Efendi'yi çekemeyen bazı garâzkarlar ise onun, padişahı hal' için gizli toplantılar yaptığı yolunda haber yaymışlardı. Bu sırada Ahizade Hüseyin Efendi, Allâme Şeyhi Efendi'nin vermiş olduğu ve anlaşma maksadı güdülen bir ziyafete, geçmiş bir küskünlüğün giderilmesi için kendi oğlu, ulemâdan birkaç kişi daha olmak üzere icabet etmişlerdi ki- Hammer'e göre Ahizâde Hüseyin Efendi'nin felaketine sebep olan yemektir[746]- bu sırada İznik kadısının asıldığı haberi gelmiştir. Ziyafet esnasında söz İznik kadısının idamına gelmiş, Hüseyin Efendi'nin i'tidâlsiz bir surette kelâm ederek hatta "hal'" sözünü vehmettirdiği bedbahtlar tarafından Valide Sultan'a duyurulmuştur.[747] Evliya Çelebi, "..hasûd münafikinler, müfti cülûs ettirmek murad ediyor deyü Murad Han'a

---

[742] Pierce, *Harem-i Hümayun* (2002), 320

[743] Ahmet Rasim (2002), II, 97

[744] Nakibü'l-eşraf Hz. Muhammed'in soyundan olan seyyid ve şeriflerin yani "sadat"ın başıdır. *Telhisü'l- Beyan*.. (1998), 197, Krş. PAKALIN, Mehmet Zeki, (2004) *Osmanlı Tarihi Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, II, M.E.B. yay., İstanbul, s. 647, ÖZTUNA, Yılmaz, (1998) *Osmanlı Devleti Tarihi (Medeniyet Tarihi)*, II, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, s. 151, RICAUT (1996), *Türklerin Siyasi Düsturları*, çev. M. Reşat Uzmen, Milliyet yay., İstanbul, s. 125, LYBYER, Albert Howe, (2000) *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, çev. Seçkin Cılızoğlu, Sarmal yay., İstanbul, s. 189, Nakibü'l-eşraflık kurumu için Bkz. SARICIK, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibüleşraflık Müessesesi*, TTK yay., Ankara, 2003

[745] Na'ima Ahizâde ile Nakib arasındaki husumete işaretle, "..Ahizade Hüseyin Efendi ile Allame Şeyhi Efendi ki nakıb-i sadat idiler, ma-beynlerinde bir mikdar şeker-ab var idi. Sebebi bu ki Hazret-i Molla'nın mahdum-ı güzini İstanbul kadısı iken kol gezip bir gün ehl-i sukdan birini değnek darbıyla te'dib iktiza ettikte herif "Ben sadattanım" dedikçe mahdum kendiler dahi sadattan olmakla iltifat etmeyip mukteza-yı gazabını icra ve herifi dil-hah üzre te'dib ettiler. Kaziyye Nakıb Şeyhi Efendi'ye mün'akis oldukta, "Tutalım, kendüler sadattan imişler. Bu makulelerde ka'ide nakibe göndermek idi, ne aceb bu canibi tarh itmişler. Al-i Muhammed tarik-i amda dövülüp ırzı pay-mal olmak reva mıdır" deyü külliyetle hatır-mande olmuşlar idi." demektedir. Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn* (2007) III, 771

[746] Hammer, V, 1394

[747] Altınsu (1972), 65, Krş. Hammer, V, 1393, Danişmend (1972) III, 358, Kırmız (1958), 9

gamz..”[748] ettiklerini söylemektedir. Ahizâde’nin düşmanları olduğu düşünülen bu kimseler, Valide Kösem Sultan’a giderek “Bu ziyafet müftünün İznik kadısı olayını konuşup cülûs ettirmek için ulemâ ile bir anlaşma toplantısı idi” şeklinde konuşarak ve şeyhülislâmın Sultan Murad’ın yerine yeni birisini tahta çıkarma tertibiyle uğraştığını ima ederek onu tedirgin etmeyi başarmışlardır. Nâ’ima[749] da bu hususa işaretle, “*..İznik kadısının salbi haberi gelip ulemanın güft-ü-gusu ve fitne müsadif olmakla cenab-ı müftinin a’daları nifaka ruhsat ve münasebet bulup, “Bu ziyafetde İznik kadısı vak’asını söyleşip cülus ittirmek için ulema akd-i meşveret cem’iyyeti idi” deyü iftira ve bühtan edip dahi nice berg ü şahlar ilhak edip “Ne dururlar padişaha haber etsinler. Müfti cem’iyyet edip ulema ile ittifak eyledi, cülus etseler gerektir” deyü Valide Sultan hazretlerini vehme düşürdüler*” demekte ve Ahizâde’nin Valide Sultan’a göndediği mezkur tezkirenin de, iftira niteliğindeki bu jurnalleri te’yid ettiğini eklemektedir. Nihayet bu jurnallerden vehme düşen Kösem Sultan derhal olanlardan padişahı haberdar edecektir.

Ersin Yazgaç’a göre de Ahizâde’nin mutedil olmayan bir lisan kullandığı ve hatta padişahı tahttan indirmek yollu imalarda bulunduğu dedikodudan ibaret olup, onu çekemeyenler tarafından Valide Kösem Sultan’a farklı yansıtılmıştır. Diğer bir deyişle Ahizâde’nin, Kösem Sultan’a yansıtılan şekilde yani “padişahı hal’ etme” şeklinde konuşmadığı gerçekçi görülmektedir. Ahizade Hüseyin Efendi, gerçekte IV. Murad’ın hareketlerini adil bulmuyordu ve şeyhülislâm olması dolayısıyla padişahın kendisine dokunamayacağına emin olduğundan, onun iyi karşılanmayan hareketlerini açıkça tenkid etmekten çekinmemiştir.[750] Bu düşünceyi kabul edersek, padişahın kısa bir süre önce bir kadıyı astırmasına rağmen şeyhülislâmın kendisini bu kadar güvende görmesi de oldukça ilginçtir. Diğer taraftan söz konusu yalan jurnalleri ciddiye alan Kösem Sultan da, Ahizâde’nin ilmiye mensupları ile söz konusu ziyafet esnasında bir araya gelmesi üzerine hal’ meselesi konuşulduğu şüphesine düşerek vaziyeti derhal oğluna bildirmiştir. Valide Sultan Bursa’da bulunan IV. Murat’a, Ahizâde’nin daha önce katledilen İznik kadısı hakkında yolladığı mezkur tezkire ile birlikte bir mektup göndererek, İstanbul’da durumun karışık olduğunu ve acele gelmesini bildirmiştir.[751] Kösem Sultan Sultan Murad’a ulaşan mektubunda[752],

---

[748] Bkz. *Seyahatname*, C. I, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi yay., İstanbul, s. 37
[749] Na’ima, *Ravzatü’l- Hüseyn*.. (2007) III, 771, Altınay (1997), 60
[750] Yazgaç (2001), 77
[751] Bkz. Peirce, *Harem-i Hümayun* (2002), 320

"*Benim arslanım. Acele üzere gelesiz. Cülûs tedbiri için sözler ve cem'iyetler olmaktadır*." demekteydi.

Burada açıklığa kavuşturulması gereken husus Kösem Sultan'ın, Şeyhülislam Hüseyin Efendi hakkında kendisine gelen iddiaların gerçekliği hususunda herhangi bir tereddüt yaşayıp yaşamadığıdır. Şayet kaynaklar yeterli olsaydı Kösem Sultan ile Ahizâde Hüseyin Efendi arasındaki münasebetler iyice aydınlatılabilirdi. Mesela Aksun'un kaynak göstermeden aktardığı bir rivayet, Ahizâde Hüseyin Efendi'nin Sultan Murad'ın hal'i için Kösem Sultan ile anlaştığı, bunu husule getirmek için çalıştığı sırada hafiyeler vasıtasıyla haberdar edilen padişahın hesapları bozduğu şeklindedir. Bu rivayete göre Sultan Murad'ın aldığı mektup Valide Sultan'dan değil, kendi istihbarat teşkilatındandır; sürgün emrini katl ile değiştirmesinin sebebi de bununla alakalıdır.[753] Kanaatimizce bu rivayet gerçekçi görülmemektedir. Nitekim böyle olmuş olsaydı Sultan Murad, Ahizâde Hüseyin Efendi ile birlikte Kösem Sultan'ı da öldürtebilir ya da en azından kendisinden sonra tahta çıkacak olan Sultan İbrahim gibi onu Eski Saray'a gönderebilirdi.

Bununla birlikte Valide Sultan'ın şeyhülislâm ile arasının iyi olmadığına dair bilgiye sahip olmuş olsaydık, onu makamından uzaklaştırmak için böyle bir tertibe ortak olmuş olabileceği öngörüsünde de bulunabilirdik. Buna benzer olaylara Osmanlı tarihinde sıklıkla rastlanmaktadır. Ancak eldeki bilgi kırıntıları Kösem Sultan'ın, şeyhülislâmın girişimleri hususunda biraz aceleci davrandığı yönündeki görüşleri güçlendirmektedir. Bu acelecilik bir tür "koruma"[754] güdüsünden ileri gelmektedir. Nitekim ilk yıllarında devleti oğlu adına yöneten ve Osmanlı tarihinin en güçlü ve en ihtiraslı kadını olarak görülen Kösem Sultan'ın, padişah olan oğlu için tereddüt yaşaması gayet normal görünmektedir. Tahta çıkışından itibaren padişahı adeta vesayeti altına almış olan Kösem Sultan, yol gösterme dışında her an tetikte durarak oğlunu, özellikle o İstanbul'da olmadığı sıralarda korumaya devam etmekteydi. Kösem Sultan, padişah İstanbul dışında iken başkent ahvalini yakından takip ediyor ve devlet erkanının şüpheli hareketlerini oğluna bildiriyordu.[755] Saltanat süresinin devamı oğlununkine bağlı olduğu için, onun en güvenilir ve dikkatli müttefiki idi. Özellikle hanedanın bu sıkıntılı döneminde, sürekli var olan tahta

---

[752] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 771, Hammer, V, 1393, Altınay (1997), 60, Danişmend (1972) III, 358, Uzunçarşılı *OT*, III, 193, Uzunçarşılı (1988b), 223, İpşirli (1998), 548

[753] Bkz. Aksun (1994) II, 142-3

[754] Bkz. Peirce, *Harem-i Hümayun* (2002), 314 vd.

[755] Baysun, (2001a), 917

ihanet tehlikesi, şehzade iken olduğu gibi padişah iken de korunmasını gerekli kılmıştır. Sultan Murad ise idareyi ele aldıktan sonra annesinin nasihatlerini dikkate almaya devam etmiş, Âhizâde olayının gösterdiği gibi, başkentte olmadığı zaman çıkarlarının korunmasında annesine güvenmiştir.[756] Baysun'un da ifade ettiği gibi Sultan Murad, otoriteyi eline aldığı zaman dahi Kösem Sultan'a karşı daima itimad besleyerek, onun fikrine ekseriya kıymet vermiştir.[757] Sonuç olarak Kösem Sultan ulemânın hal' tasavvurunda bulunmasından kuşkulanarak padişaha, şeyhülislâmın mezkur tezkiresi ile birlikte bir mektup yazmıştır. Baysun buna işaretle, "O sırada IV. Murad'ın yerine geçmesi icab eden büyük şehzade Bayezid'in oğlu olmadığından Valide Sultan'ın her bakımdan telaş etmekte haklı olduğu meydandadır"[758] demektedir.

İstanbul'da bu olayların cereyan ettiği sırada avda bulunan Sultan Murad, Perşembe günü hal' haberlerini duyar duymaz tereddüt yaşadı ve zihni karmakarışık oldu.[759] Ahizâde Hüseyin Efendi'nin daha evvel askerin isteği ile ve şehzadelere kefil olması karşılığı meşihat makamına geldiğini düşündü. Askerin onun sözlerine inanacağı yolunda kanaati tazelendi ve acele ile yola çıktı. Kimseye bir şey söylemeksizin ve Bursa'ya dönmeksizin İstanbul'a hareket etti.[760]

Nâ'ima, "cenab-ı padişahi şiddet-i tehevvürlerinden bir mertebe sür'at üzre revane oldular ki değme at ve adam kendülere mürafakat edemeyüp cümle a'yân u huddâm dökülüp geriye kaldılar" ifadesiyle, padişahın İstanbul'da yaşananlardan dolayı oldukça hiddetlendiği ve hal' meselesi nedeniyle çok hızlı hareket ettiğini belirtmektedir. Padişah Bostancıbaşı Duce Mehmed ve birkaç bostancı ile hiçbir yerde durmayarak Samanlı yakınında bir köye kadar geldi. Orada birkaç saat istirahat ettikten sonra ertesi gün Katırlı'ya geldi ve kadırga bulamadığı için bir kayığa binmek zorunda kaldı. Nâ'ima, "Ol ahbar-ı muvahhişeden ol kadar mü'essir olmuşlardı ki kadırga ve kayıklar gelince katlanamayıp Katırlı nam mahalde bir kayık bulup" harekete geçtiğini, Marmara Denizi'ndeki şiddetli fırtınaya rağmen kadırganın gelmesini beklemeden bir kayıkla Gebze'ye geçtiğini kaydetmektedir. Üçüncü gün (Cumartesi) akşam üzeri Üsküdar'a ulaşıp bir gemiyle saray-ı hümayun bahçesine (Hasbahçe) vardıktan sonar Ahizade Hüseyin Efendi ve oğlunu azletti.

---

[756] Peirce, *Harem-i Hümayun* (2002), 320
[757] Bkz. Baysun, "Kösem Sultan", (2001a), 917
[758] Baysun, (2001a), 917
[759] "..Valide-i mu'azzama tarafından name yed-i hümayuna vüsul bulup müfti efendinin tezkiresin görüp kaziyyeye muttali' oldu", Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 772
[760] Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, 1892 vd., Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları* (1972), 65

Ahizâde Hüseyin Efendi'nin azledilmesi üzerine yerine üçüncü defa olarak Yahya Efendi getirildi.[761] Karaçelebizade Abdülaziz Efendi de İstanbul Kadılığına getirildi.[762] Sultan Muradikinci bir emir çıkararak Bostancıbaşı Duçe Mehmed'I, ma'zul şeyhülislâmı, İstanbul Kadısı olan oğlu Seyyid Mehmed Efendi ile birlikte Kıbrıs'a sürgüne gönderilmesi için görevlendirdi.[763] Ancak bundan sonar üçüncü bir emir daha çıkarılarak Ahizade'nin katledilmesi sağlanacaktır.

Evliya Çelebi, Ahizade'nin katline işaretle, "..hasud münafikinler müfti cülus ettirmek murad ediyor deyü Murad Han'a gamz idüp İskende Çelebi Bahçesi'ne nefy olunup, akabince Bostancıbaşı yetişüp ma'nukan şehid idüp anda defn ittiler.."[764] demektedir. Mehmed Süreyya ise Ahizâde'nin Recep 1043 (Ocak 1634) başında ansızın azledilip hacca gönderildiğini ve yolda boğulduğunu kaydetmekte[765] Katip Çelebi de, benzer bir ifadeyle, "Kırk üç recebinin evâ'ilinde 'azl olunup selefi Yahya Efendi makam-ı kerîmlerine i'âde ve bu cânib-i bahrdan hacca müteveccih olmak üzre karâr-dâde kılınup, Çekmece kurbuna vardıkda şehîd ve 'arsa-i 'âlemden nâ-bedîd oldılar." demektedir.[766]

Sultan Murad'ın meşhur Bostancıbaşısı Duçe Mehmed, 7 Ocak 1634'de akşam üzeri Ahizâde Hüseyin Efendi ve oğlunu evinden alarak ve ayrı ayrı gemilere bindirerek yola çıkardı. Sultan Murad daha sonra karar değiştirerek ya da gazabını, belki de beslediği kini yenemeyerek sabık şeyhülislâmın katledilmesine karar vermişti. Bostancıbaşı'ya, Hüseyin Efendi ve oğlunun denizden takip edilmesini, Boğaz'dan (Çanakkale) çıkmamışlarsa yakalayıp öldürmesini, çıkmışlarsa bırakıp geri dönmesini emretti. Duçe Mehmed, fırtına yüzünden henüz ilerleyemeyen Ahizâde Hüseyin Efendi'yi daha Marmara'da iken yakaladı ve onu Küçükçekmece (ya da Ayasetafanos) sahilinde karaya çıkarttı. Bu sırada Sultan Murad da sahilden denizi takip etmekte idi. Sultan Murad yanında Abaza Mehmed Paşa olduğu halde Yedikule'den çıkarak, sahili takip etmek suretiyle geminin durduğu yere gelmiş ve eliyle bostancıbaşıya gelmesi için işaret ederek, ona "tiz şimdi katleyle" şeklindeki katl emrini te'kid ve tecil etmiştir.[767] Ahizâde Hüseyin Efendi'nin katli olayı

---

[761] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 773
[762] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 774, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 845
[763] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 772, Hammer, V, 1393, Uzunçarşılı *OT*, III, 193
[764] Bkz. *Seyahatname*, (2006) I, 37, II, 123
[765] Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996) III, 709
[766] Bkz. *Fezleke* (2007), 846-7
[767] Uzunçarşılı *OT*, III, 193-4, Hammer, V, 1393, Kırmız (1958), 10, Sultan Murad döneminde buna benzer ilginç bir olay daha yaşanmıştır. Sultan İstanbul kadısı olan Karaçelebizade Abzülaziz Efendi'yi şehrin yağ ihtiyacındaki ihmalinden dolayı boğdurmak istemişse de daha sonra araya

kaynaklarda bazı farklılıklar olmakla birlikte benzer şekilde anlatılmaktadır. Mesela bu dönem olaylarını anlatan en önemli yazarlardan biri olan Nâ'ima[768], bu olayı şöyle aktarmaktadır:

"Ba'dehü Bostancıbaşı Duce'yi kanca-baş zevrak ile müfti-i ma'zulün ve oğlunun ardınca gönderdiler. "Eğer boğazdan taşra çıkmış iseler mukayyed olmayıp gelip gidesin, eğer boğazdan içeride yetişirsen i'dam edesin" deyü tenbih buyurdular. Oğlu Emir Çelebi mukaddemce gitmiş bulunmakla ana yetişemeyüp ittifak iktizayı baht-ı bed ve sitare-i na-saz sebebiyle Hüseyin Efendi'nin kayığı henüz deryada çalkalanıp fırtına olmağın boğaza varamayıp gezerdi. Ana erişip kayıkçılara "Dur bre'" dediler ve kayığı çekip Rumili yakasına yanaştırdılar. Meğer padişah hazretleri dahi Abaza Paşa ile hem-'inan Yedikule dervazesinden çıkıp kıyı sıra ol mahalle vardılar ki Müfti Hüseyin Efendi dahi yanaşıp karaya çıkıp "Bu ne haldir" deyü zuhur-ı kazaya nigeran idi. Padişah hazretleri erişip bostancıbaşıya el edip rikabına geldikte "Tiz şimdi katl eyle" deyü tenbih eyledikte bostancıbaşı dahi, "Ferman padişahımındır" deyü bir bölük bostancıyan-ı bi-eman ile seğirdip Hüseyin Efendi'yi bir saman arabasına bindirip bostancıbaşı önüne düşüparabayı sürüp Ayastefanos nam karyeden geçirip Kalabriya nam karyeye vardıkta ki ekser sükkanı keferedir, anda bir yeniçeri menziline indirip eda'i namaz u niyaz ve vasiyet-ü teslim-i hükm Hüda-i bi-enbazdan sonra bostanciyan ehremenleri kemend atup ol hadi'l- menkul ve'l- ma'kulü darü'l- bekaya gönderüp ruh-ı pür-fütuhun hem-pervaz-ı sükkan-ı 'illiyyin ettiler."

Ricaut, Sultan Murad'ın 1634'de Bursa'ya gittiğini ve burada bir kadıyı astırdığını, bunun üzerine de müftünün evinde grup halinde toplanılarak bu hadisenin protesto edildiğini ve kadının asılmasının sebebini anlamak için nümayiş yaptıklarını, Valide Sultan'ın vuku bulan hadiselerden padişahı yanlış haberdar ettiğini ve padişahın da müftü ile oğlunu derhal boğdurttuğunu kaydetmektedir. Mehmed b. Mehmed el- Rumi de 1043 senesi Recep'inde (Ocak 1634) müftünün bahçe-i hassa davet edilip, vardıkda Bostancıbaşı mukaddem memur olmakla müftüyü alıp bir kayığa bindirdiğini ve Akdeniz'de vaki adalardan birine gönderdiği şeklinde bir kayıt mevcuttur. M. Vanel ise, sürgün hadisesinden hiç bahsetmemekte ve yanlış olarak Ahizâde ile mahdumunun kayıkla huzura getirilip, muhakeme edilmeksizin boğdurulduğunu kaydetmektedir.[769] 17. yüzyıl ortalarında Türkiye'ye gelen Fransız seyyah Thevenot ise, Ahizâde Hüseyin Efendi'nin katli hususunda kendisinin ismini zikretmeden ve detay göstermeden şunları söylemektedir:[770]

"[Osmanlılar] Kanunlarının, bir müftünün öldürülmesine müsaade etmediğini kabul ederler. Bununla beraber kendi iradesinden başka kanun tanımayan Sultan Murad, bir keresinde onlardan birini öldrütmek isteyerek müftüyü huzuruna getirtti ve ona kimin kendisini müfti tayin ettiğini sorunca, müftü "hükümdar" cevabını verdi. Sultan Murad da "Eğer seni ben müfti yaptıysam şimdi de seni bu makamdan alıyorum" dedi ve onu boğdurttu."

---

girenlerce bunun önüne geçilebilmiştir. Bkz. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 849, Na'ima, *Ravzatü'l-Hüseyn*.. (2007) III, 788, Hammer, V, 1400, Shaw (1982) I, 273, ONGUNSU, A. H. (1993) "Abdülaziz Efendi Karaçelebizade", **İA**, C.I, MEB yay., İstanbul, s. 64

[768] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 773

[769] Bkz. Kırmız (1958), 10-1

[770] THEVENOT, Jean (1978), *1655-1656' da Türkiye*, çev. Nuray Yıldız, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 132

Gelişmeleri biraz daha farklı şekilde anlatan Lamartine'nin aktardığına bakılırsa, Sultan Murad bostancıbaşıyı çağırarak şeyülislam, İstanbul kadıları ve bazı kartşıt paşaların İstanbul'u terk ederek Kıbrıs'a sürgün edilmeleri emrini vermiş ve aksi takdirde ertesi günü bunların kafalarının vurulacağını ihtar etmiştir. Sabah olunca, buyruğunun yerine getirilip getirilmediğini bizzat görmek isteyen padişah, Üsküdar'dan karşıya geçmiş ve atına binerek sahil boyunca ilerlemiş, Yedikule çevresinde ters esen rüzgar nedeniyle Kıbrıs'a gidecek olan kadırgaya binememiş olan şeyhülislamı görmüştür. Bu durumu kendi buyruğuna bir itaatsizlik olarak yorumlayan Sultan Murad, hemen şeyhülislamı bostancılarına yakalatmış ve Büyükçekmece'ye götürterek orada bir yeniçeri subayının evinde idam ettirmiştir.[771]

Sonuç olarak kaynaklar, ittifak halinde Ahizâde Hüseyin Efendi'nin geri döndürüldüğünü ve Bostancıbaşı vasıtasıyla ve bir saman arabasıyla Büyükçekmece'ye (Yeşilköy) getirilerek Kalabriya[772] isimli halkının çoğunluğu Hıristiyanlardan oluşan bir köydeki yeniçeri evinde hapsedildiğini belirtmektedir. Padişah beraberinde Abaza Mehmed Paşa bulunduğu halde, o civara gelip bu gibi işlerde istihdam ettiği Bostancıbaşı Duca Mehmed Ağa'ya verdiği emir ile burada Ahizâde Hüseyin Efendi'yi boğdurmuştur.[773] (7 Recep 1043-7 Kanun-ı Sani 1634) Ancak burada geminin boğazı geçip geçmemesi olayında bir karışıklık söz konusudur. Danişmend[774] "gemisi fırtınada bocalamakta olduğu için" demekte ve Ahizâde'nin uzaklaşamadığını, Bostancıbaşı'nın kendisine yetişerek onu sahile çıkarttığını söylemektedir. Kırmız ise padişahın Bostancıbaşı'ya "Çanakkale Boğazı'ndan geçmişlerse dokunma" şeklindeki emrinin doğru olmadığını düşünmektedir. Çünkü kayığın havanın muhalefeti de olmasa Ayastefanos önlerinde çevrilmesi ve padişahın da bunu sahilden takip etmesi, vak'anın daha İstanbul kapısında cereyan ettiğini ve maksadının sabık müftünün idam edilmesi olduğunu gösteriyor.[775] Her ne şekilde olursa olsun Osmanlı devletinde ilk defa olmak üzere, ulemâ sınıfının başı olarak bir şeyhülislâm "siyâseten" yani padişahın emri ile katledilmiştir. İleride de ifade edileceği üzere Ahizade Hüseyin Efendi, yargılanmamış ve ma'sum bir şekilde hayata veda etmiştir. Ahizâde'nin na'şı

[771] Bkz. Lamartine, II, 650
[772] Danişmend bu köyün şimdiki Çatalca kazasında (İstanbul'a bağlı bir semt) Büyükçekmece nahiyesinin Kalikratya köyü olabileceği düşüncesindedir. Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 358
[773] Katip Çelebi, *Fezleketü't- Tevarih* (2009), 428, Hammer, V, 1393, Danişmend (1972) III, 358, Ahmet Rasim (2002), II, 97, İpşirli (1998), 548-9
[774] Danişmend (1972) III, 358
[775] Bkz. Kırmız (1958), 11

mezarının bilinmemesi için İskender Çelebi Bahçesi[776] (Florya) yakınında kumsala defnedilmiştir.[777] Hammer[778] bu hususta, "Na'şı sahil kumları içine defn olunarak, Ahizâde'nin İstanbul'da medresesi civarında yaptırmış olduğu kabir, ahvâl-i alemin kararsızlığına ve insanların nereye gömüleceklerini bilemediklerine yeni bir delil olmak üzere boş kalmıştır." demektedir. Mehmet Süreyya ise Sütlüce'de defnedildiğini yazmaktadır.[779] Bayhan Kırmız, Müstakimzade'nin *Devhatü'l-Meşayih Kibar* adlı eserine işaretle, 1641/42 (1051)'de mezarının tamiri sırasında gömleğinin ve bir kılının dahi toprak tesiriyle harap olmadığının müşahede edildiğini kaydetmektedir. Vefatına ? tarihi düşürülmüştür.[780]

1.4.3. Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi'nin Katlinin Yankıları

Fazileti ve irfanı takdir eden, seferde şeyhülislâmı ile fikir alışverişinde bulunan Sultan Murad'ın, Ahizade Hüseyin efendi'yi öldürmesinin arka planında ne tür amillerin olduğu ve şeyhülislâmın katledilmesine giden süreçte siyasi faaliyetlerde bulunup bulunmadığı hususu maalesef kaynakların kısıtlı olmasından ötürü henüz netlik kazanmış değildir. Bu hususta kaynakların yetersizliğine bir defa daha işaret etmekle birlikte, mevcut kaynaklardaki kıt bilgilerle kısa bir değerlendirme yapmakta yarar vardır.

Mehmet Süreyya hiçbir sebep göstermeden, Ahizâde'nin Hüseyin Efendi'nin Recep 1043 (Ocak 1634) başında ansızın azledilip hacca gönderildiğini ve yolda boğdurulduğunu belirtmektedir.[781] Muasır kaynaklardan Kâtip Çelebi[782], "Merhûm cerî ve gayûr olmağla berây-ı maslahat serr ü sûr-ı eşkıyâyı def' içün pâdişâhı sefk-i dimâya iğrâ itmişidi. Hedm-i bünyân-ı Hudâ çendân rızâya mukarin olmamağla inkisâr-ı mazlûmânın garâmetin gördi." diyerek Ahizade'nin, ayaklanan asi sipahileri tenkil etmek üzere padişahı kan dökmeye teşvik ettiğini ve nice suçsuz yere öldürülen mazlumların bedduasına uğradığını ima etmektedir. Benzer bir düşünceyi Ahizâde Hüseyin Efendi'nin katli hususunda neredeyse hiçbir detaya girmemiş olan Solakzade de ifade etmektetir. Ahizâde'nin İstanbul'da çıkan büyük yangın

---

[776] Ahizade'nin katlinde mühim bir rol oynayan Kösem Sultan'ın Sultan İbrahim tarafından İskender Çelebi bahçesine nefy edildiği belirtilmektedir. Bkz. Baysun, (2001a), 918
[777] Bkz. Ayvansarayi, *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 83, Evliya Çelebi, *Seyahatname* (2006) II, 123
[778] Hammer, V, 1393, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 773, Müstakimzade, *Devhatü'l-Meşayıh* (1978), 50, Altınsu (1972), 66, İpşirli (1998), 548-9, Baysun (1987a), 631, Lamartine, II, 650
[779] Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996) III, 709-10
[780] Bkz. Kırmız (1958), 12, Krş. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 50
[781] Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996) III, 709
[782] Bkz. *Fezleke* (2007), 847

dolayısıyla kahve ve tütünün yasaklanması için padişahtan korkarak fetvâ vermek zorunda kaldığını belirten Solakzade, kısa bir süre sonra onun katledildiğini ve cezasını bulduğunu kaydeder.[783] Solakzade bu şekilde şeyhülislâmın, binlerce insanın padişah tarafından katledilmesine sebep olduğunu ve katledilen insanların ilencine uğradığını ima etmektedir. Ancak Solakzade'nin, Hüseyin Efendi'nin cezasını bulması için ne tür menfi faaliyetlerde bulunduğu yani katledilmesini gerektiren sebepler hususunda yeterli malumatı vermemesi bizim için bir talihsizliktir. Nâ'ima ise Menemen arpalığına sahip Mısır'dan ma'zul Riyazi Efendi ile Ahizâde arasında nefrete dayalı bir düşmanlık olduğunu kaydederek Riyazi Efendi'nin, Ahizâde Hüseyin Efendi'nin katledilmesinden sonra "Hüseyin efendi katl olundu" diyerek efendisine müjde verdiğini belirtmektedir[784] ki bu durum Ahizâde'den hoşnutsuz olanların varlığını göstermektedir.

Ahizade'nin katline dair ilginç yorumlamalar da yapılmıştır. Mesela Jorga, padişahın rüyasında Halife Hz. Ömer'i gördüğünü ve onun kendisine hain şeyhülislâmı cezalandırması için kanlı bir kılıç verdiğini söylediğini ifade etmektedir. Jorga'yagöre Sultan Murad, "Tanrı'nın temsilcisi" olarak artık ulema sınıfı üzerinde de hüküm sürebileceğine inanıyordu. Karargahında hocaların sınavlarını bizzat yönetiyordu. Venedik Balyosu, Sultan IV. Murad hakkında şöyle yazmıştı: "Sultan sanki Tanrı'nın işlerine karışmak istiyormuş gibi davranışlar sergiliyor."[785]

Hüseyin Efendi kesin bir suçla ya da fiille suçlanmaktan çok padişahın gazabını üzerine çekecek söz konusu birkaç girişimi nedeniyle ve fakat haksız bir cezalandırmaya maruz kalmış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ahmet Refik de şeyhülislâmın haksız yere katledildiğine hükmedenlerdendir. Refik bir eserinde, "*Maiyetinin tezvirine uğrayan zavallı şeyhülislamı haksız yere boğdurdu. Bu cinayetin bütün günahı, yalanları ve tezvirleri ortaya atan hocalara aitti. İlmen ve ahlaken yüksek olmaları gereken ulema; haset ve rekabet yüzünden, namuslu adamların felaketine neden oluyorlardı*." diyerek Ahizâde Hüseyin Efendi'nin dönemin ulemâsının entrikaları nedeniyle öldürüldüğü ve şeyhülislâmın idamı gerektirecek bir faaliyetinin olmadığı düşüncesini ileri sürmektedir.[786] Bilgili ve gayretli bir kimse olan Ahizâde Hüseyin Efendi'nin devrin siyasi olaylarının devamlı

[783] Solakzade, (1989) II, 534
[784] *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 847
[785] Jorga (2009), III, 385
[786] Bkz. *Osmanlıda Hoca Nüfuzu* (1997), 60

içerisinde bulunması, yıpranmasına sebep olmuştur. Her ne kadar katlinin arka planında padişahı hal' etmek şâyiası olsa da asıl neden Ahizâde'nin bir askeri isyan sonucu meşihat makamına gelmesi ve bu ayaklanma sırasındaki bir takım girişimleridir. Nitekim idam kararında, şeyhülislâmın askerin ayaklanması sırasındaki tutumunun ve özellikle IV. Murad'ın kardeşlerini öldürmeyeceğine dair verdiği söze, asker adına kefil olmasının da etkili olduğu söylenmektedir.[787] Na'ima bu hususta şunları kaydetmektedir:[788]

"Ahizade Hüseyin Efendi mukaddema askerin nasb-kerdesi olup hususan zorbalar vak'asında şehzadelere kefil bi'n-nefs olduğu günden emr-i saltanatda kendiye vücud-ı isbat ettiğinden zamir-i padişahi mütegayyir olup sonra zorbalar istisalinde müfti efendinin nüfuz-ı kelamıyla eşkıyanın makhuriyetini görüp, "Niçin evvelden bu tedbiri etmedi. Zahirü'l- maslaha dırığ ü musamaha ederdi" deyü su'-i zann edip tab'-ı hümayunda ukde kalmıştı. Bu mahalde [Gül bud be-sebze tız araste şud] mazmunu üzre hayr-hahlıktan neş'et eden varakayı hasidler akbeh vech üzre ma'ruz ve bed-hahlığa haml edip mollanın kelimat-ı pend-amizin tahakküm ü tuğyan ve mücabereye nisbet etmeleriyle hakkında gazab-ı padişahi uluvv-i hayyiz oldu."

Peçevi de bu hususta detaylı bilgi vermemekte ancak, Ahizade Hüseyin Efendi'nin katlini Recep Paşa'nın katli ile aynı nedene bağlamakta ve yeniçerilerin ayaklanması sırasında şehzadelere kefil olmasının onun sonunu getirdiğini ima etmektedir.[789] Hammer de Peçevi'yi takip eder ve Recep Paşa'nın katledilme nedenlerini anlatırken onun müfti ile birlikte şehzadelere kefil olmasının, padişaha karşı bir cinayet şeklinde tezahür ettiğini; Sultan Murad'ın intikamcı ruhunun bu tür girişimleri unutamayacağını ifade etmektedir.[790] Uzunçarşılı da Ahizâde'nin zorba isyanları sırasında şehzadelere kefil olması ve İznik kadısının asılması nedeniyle Kösem Sultan'a gönderdiği mektuba işaret ederek şunları kaydetmektedir:[791]

"Sultan Murad şehzadelerin hayatlarına dokunulmayacağına dair kefil olduğu tarihten beri Ahizade Hüseyin Efendi'ye kin bağlamıştı; bu defa gönderdiği mektup ve dolayısıyla bir kıyamı ima etmesi padişaha fırsat vermiştir. Vekayiin tetkikinden, evvela yalnız sürgün edilmesi emrolunmuş sonra öldürülmesi hakkında Bostancıbaşının yollanmış olduğu anlaşılıyor. Çanakkale Boğazı'ndan geçmişlerse dokunma denilmiş olması doğru olmasa gerektir. Çünkü kayığın havanın muhalefeti de olmasa Ayastefanos önlerinde çevrilmesi ve padişahın da bunu sahilden takip eylemesi vak'anı daha İstanbul kapısında cereyan ettiğini ve maksadın da sabık müftünün idam edilmesi olduğunu gösteriyor. Kayığın boğazdan çıkmasının en aşağı üç dört gün süreceği tabiidir."

Lamartine[792], Ahizâde Hüseyin Efendi'nin suçsuz yere idam edildiğini ima etmekte ve Sultan Murad için, "şeyhülislâmın Musa Çelebi'nin öldürülmesinde, Recep Paşa ile birlikte güvence verdiğini anımsıyordu" diyerek farklı bir gerekçe

[787] İpşirli (1988), 549
[788] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 772
[789] Peçevi, (1992) II, 400
[790] Hammer, V, 1381
[791] Uzunçarşılı *OT*, III, 194
[792] Lamartine, II, 650

ortaya atmaktadır. Ona göre, "şeyhülislâm hiçbir zaman Recep Paşa ile işbirliği yapmamıştı. Böylelikle IV. Murad bir suçlunun işlediği bir suç için iki kurbanı gözden çıkarmış bulunuyordu." Lamartine devamla şunları söyler:[793]

> "Padişahın sevdiği bir gencin [musahibi Musa Çelebi'den bahsediyor] ölümüne karışmaktan başka suçu olmayan, aslında yasaların bir kenara bırakıldığı bir zamanda, yasaların uygulayıcısı olmaktan dolayı idam edilen bilgin Ahizade Hüseeyin Efendi işte böyle dünyaya veda etti. Ceza uygulamadaki bu çabukluk ve öç almada gösterilen bu sabır, vicdanları bir hayli rahatsız etti, fakat şikayetleri ortadan kaldırdı."

Burada dikkati çeken bir husus da Ahizâde Hüseyin Efendi'nin katlinin kamuoyunda yarattığı tepkidir. Hammer, "*Bir karar ki şeriatin en büyük memuru hakkında icrası bu zamana kadar devletin vekayinamelerinde görülmemiştir ve genç padişahın gadr ve intikam hırsından başka bir yolla tefsiri mümkün değildir." "Sultan Murad, tahtını tehtid eden son isyanda müftinin Recep Paşa ile birlikte şehzadelerin hayatı için kefalet arzetmesini affetmemişti*." demektedir. Ona göre, "*Ahizade Hüseyin Efendi, padişah emriyle idam olunmuş yegane müftidir. En büyük şeriat memurunun bu suretle vefatı, Sultan Osman'ın katlinden sonra Osmanlı devleti vekayinamelerini lekeleyen ahvalin en kanlılarından biri olarak görülebilir*."[794] Diğer taraftan Osmanlı geleneğinde ilmiye sınıfında en ağır ceza sürgün iken, IV. Murad'ın ilk defa bu kuralı çiğneyerek önce bir kadıyı, sonra da bir şeyhülislâmı idam ettirmesi çeşitli huzursuzluklara sebep olmuştur. Ahizâde Hüseyin Efendi'nin katline en fazla tepki ulemâ sınıfından gelmiştir. Gerçi ulemâ, padişahı protesto etmeye cesaret edememiş, ancak Ahizâde'nin şehit sayılacağını kabul etmiştir.[795] Lamartine buna işaret etmiş ve ulemanın, padişahın gazabından ya da Ahizâde'nin durumuna düşmekten korktukları için şikayetlerini yüksek sesle dile getirmediklerini söylemektedir.[796] Nitekim bu hareket ulemâyı derinden üzmüş ise de fiili harekete sevketmemiştir. Ahizâde'nin katli kamuoyunda oldukça tepki görmüş ve kendisi, haksız yere katledildiği için kamuoyunca "şehid" olarak kabul edilmiştir.[797] Çünkü Altınsu'nun da belirttiği gibi, bunların "yanlış anlayışlara kurban gittikleri" düşüncesi hakim görüş haline gelmiştir.[798] Danişmend[799] de benzer bir ifade ile, "O zamana kadar Osmanlı tarihinde hiçbir şeyhülislâmın idamı görülmemiş

---

[793] Lamartine, II, 650
[794] Hammer, V, 1393
[795] Öztuna (2008), 121, Altınsu (1972), 66
[796] Lamartine, II, 650
[797] Evliya Çelebi, *Seyahatname* (2006) I, 37
[798] Altınsu (1972), Giriş, XLI, Aksun (1994) II, 143
[799] Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 358

olduğu için Sultan Murad'ın bu haksız ve bilhassa tahkikatsız hükmü çok derin bir teessür uyandırmış ve Ahizade ilmiye sınıfının en masum şehidi sayılmıştır." demektedir. Diğer taraftan Ahizâde Hüseyin Efendi'nin katline sebep olan Nakibüleşraf Allâme Şeyhi Efendi'nin yemek ziyafeti padişah tarafından unutulmamıştır. Allâme Şeyhi Efendi, şeyhülislâmın katli sonrasında, bir gün karşılaştığı padişah tarafından şiddetli bir sorguya çekilmiştir. Lamartine'ye göre, "*Peygamber soyundan geldiği söylenen emirlerden Allame adında biri, idam edilen şeyhülislam ve öteki din adamları ile birlikte daha önceleri bir şölene katılmış ve burada padişah hakkında çok atıp tutmuştu. Emir bu sözlerin dışarıya sızmış olmasından kaygılanıyordu. Bir gece sokakta giderken arkasından birinin çağırdığını duydu ve padişahın sesini tanıdı. At üzerinde giden IV. Murad yanında yaya olarak koşturduğu emire o geceki şölen hakkında bir sürü soru sordu. Sonunda emirin bir hayli korkması ve yorulması ile yetinerek yaşamını bağışladı.*" [800] Osmanlı edebiyatında Şeyhi namıyla maruf olan Allame, Ahizade'ye vermiş olduğu felakete sebep olan i'tilaf yemeğinden dolayı Mekke'ye uzaklaştırılarak[801] Yenbu'da vefat etmiştir.

[800] Lamartine, II, 651, Bu olay Na'ima ve ondan naklen Hammer'de de kayıtlıdır: "Menkuldür ki, padişah hazretleri bir gice [Nakibüleşraf] Şeyhi Efendi'nin hanesine uğrayup, dışarı çıkarak ve piyade önüne katarak, "O gice meşveretde ne söyleştiniz" diye elinde hışt (mızrak), sual itdi ve durmayup yürürdi. Şeyhi Efendi, rikabına düşüp, "Şevketlü padişahım, bizüm o kaziyyeden haberimüz yokdur, da'vetimiz İstanbul Kadısı ile saf olmak için idi." diye tafsil idüp, hezar yemin ile güç inandırabildi. Hem söyleşirler, hem giderlerdi. Şeyhi Efendi rikabda mesafe-i ba'ide gidüp, bi-tab kaldı. Padişah İstanbul sokaklarını biçare pire dolaştırup nefes almağa takati kalmadıkta vafir tehdid idüp "Kocaman (ithiyar adam), yüri var git, sana izin virdüm" diye geri gönderdi. Şeyhi Efendi nakl ider ki : "O gice, Sultan Murad elinde hışt, ben rikabında giderdüm; havfımdan zehrem çak olayazdı. (Korkumdan az daha ödüm kopacaktı) Yarım saatte aldığım mesafeyi güç ile iki buçuk saatte kat'idüp haneme geldüm ve o havfun te'sirinden birkaç gün mahmum olup yandum."
Hammer, V, 1394, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) III, 773

[801] "..Ma'hûd ziyâfetle dâhil-i cem'iyyet olmak töhmeti ile deryâdan Mekke'ye nefy olunup..", Bkz. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 847

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NDE KATLEDİLEN İKİNCİ ŞEYHÜLİSLÂM HOCAZÂDE MES'UD EFENDİ

1.1. HOCAZADE MES'UD EFENDI'NIN KATLİNE KADAR IV. MEHMED DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NİN İÇ DURUMU

Hocazâde Mes'ud Efendi'nin katli, bizzat şahsiyeti ve faaliyetleri yanında dönemin konjonktürel yapısı ile de doğrudan ilişiktir. Dolayısıyla Mes'ud Efendi'nin katli için Sultan Mehmed'in saltanatının ilk sekiz senesi iyi tahlil edilmelidir.

Daha önceki bölümde de belirtildiği gibi Sultan Murad'ın şiddete dayalı siyaseti saltanatının sonlarına doğru devletin toparlanmasını sağlamıştı. Ancak ondan sonra tahta çıkan Sultan İbrahim'in kısa süren saltanatında gerileme süreci hız kazanmış ve siyasi, askeri, idari, ilmi ve sosyoekonomik sahada derin sarsıntılar baş göstermiştir. Sultan İbrahim, cülusundan kısa bir süre devlet işleri ile ilgisini kesmiş ve yönetimi Cinci Hoca gibi rüşvetçi ve servet düşkünlerine bırakmıştır. Sultan İbrahim'in sefihane hareketleri nedeniyle hazinenin boşaldığı, rüşvet ve irtikabın arttığı özellikle Venedik ile olan deniz muharebeleri ve Girid Seferi nedeniyle mali yapının tamamen çökmüş olduğu belirtilmektedir ki bu durum onun azl ve katledilmesi[802] ile sonuçlanmış, yerine yedi yaşındaki oğlu Şehzade Mehmed tahta çıkarılmıştır.[803]

Sultan Mehmed'in saltanatının ilk sekiz yılı, yani tahta çıkışından Köprülü Mehmed Paşa'nın vezir-i azamlığına (1656) kadar olan dönem çok ciddi sorunların yaşandığı merkez ve taşrada kaosun eksik olmadığı bir dönemdir. Padişah bu devrede yaşça henüz küçük ve geçmiş dönemin kötülüklerinin etkisinde olduğundan devlet idaresi karışık bir durumdadır.[804] Sultan Mehmed'in saltanatını karakterize

---

[802] Bkz. *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, haz. Mustafa Cezar vdl., Baha Matbaası, İstanbul, s. 2005

[803] NA'IMA, Mustafa (2007), *Tarih-i Na'ima* (*Ravzatü'l- Hüseyn fi- Hulasati Ahbari'l-Hafikayn*), IV, haz. Mehmet İpşirli, TTK yay., Ankara, s. 1165, 1170, Karaçelebizade Şehzade Mehmed'i sağ koltuğundan tutarak tahtın yanına getirdiğini belirtmektedir. Bkz. (2003) *Ravzatü'l Ebrar Zeyli,* haz. Nevzat Kaya, TTK yay., Ankara, s. 6

[804] ABDURRAHMAN ŞEREF, (2005) *Osmanlı Devleti Tarihi*, haz. Musa Duman, Gökkubbe yay., İstanbul, s. 245, Robert Mantran bu devreyi şöyle tasvir etmektedir: "IV. Mehmed döneminin ilk sekiz

eden temel unsurlar: padişahın yaşının küçük olmasından dolayı yönetimi Kösem Sultan[805] ve ocak ağalarının eline alması, ocak ağalarının halkın ayaklanmasına kadar varacak olan menfi girişimleri, bunların taraftarı olan Kösem Sultan ile saray ağalarının desteğini alan Turhan Sultan arasındaki nüfuz mücadelesi[806] ve Kösem'in katledilmesi[807], yeniçeri ve sipahi ayaklanmaları, sadaret mührünün sık sık el değiştirmesi ve vezirlerin bağımsızca iş göememesi, Girid seferi ve Venedikliler ile olan deniz savaşları ve bütün bu sebeplerin bir sonucu olarak merkezde ve taşrada ortaya çıkan iktisadi ve içtimai buhran şeklinde özetlenebilir.[808]

Atmeydanı'nda toplanan ve Sultan İbrahim'in katlini protesto eden sipahilerle iç oğlanlarının isyanları, yeniçeriler üzerinde büyük nüfuzu bulunan Kara Murad Ağa ve Koca Muslihiddin Ağa'nın çabalarıyla bastırılmıştır. Olayları "Tanrı esirgesin, Osmanlı devleti zamanında İstanbul'da böyle bir felaket meydana gelmemiştir" diye tasvir eden Mehmed Halife, yeniçerilerin üstün geldiğini ve asilerin tenkil edildiğini kaydetmektedir.[809] Böylece kontrol yeniçeri ağalarının eline geçmiş[810], Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'nın azli üzerine yerine Kara Murad Ağa getirilmiştir.[811] Mehmed Halife Murad Paşa'nın, "çırağları ve terakki"leri ileri derecede artırdığını ve bu şekilde harcamaların gelirlerin üstüne çıkmasına neden olduğunu belirtmektedir.

---

senesi anarşinin hakim olduğu bir yapı arz etmektedir. Yeni padişah 7 yaşındadır ve iktidar Valide Kösem Sultan tarafından kullanılmaktadır. Sekiz yıl sürecinde başa geçen vezir-i azamlardan dördü idam sekizi de sürgün edilmiştir. Sadaret mevkiinde en uzun süre kalan kişi de ancak 15 ay dayanabilmiş ve istifa etmek zorunda kalmıştır. Ülkenin mali durumu ortadadır: Hazine boşalmış ve hazineyi doldurmak değil acil harcamaları karşılamak için günlük tedbirlere başvurulmaktadır. Yeni padişahın dağıtması gereken cülus bahşişi Cinci Hoca'nın servetinin müsadere edilmesi yoluyla karşılanmıştır. Fakat herkesi memnun etmek kolay değildir; saray iç oğlanlarıyla İstanbul sipahilerinin isyanından başka, iç Anadolu'da da isyanlar çıkmıştır. Girit Adası'nın fethi de ayrı bir sorun olarak durmaktadır. 1649'da gelir-gider dengesi bozuktur, 155 milyon akçe kadar açık mevcuttur.", Bkz. MANTRAN, Robert (1990) *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, I, TTK yay., Ankara, s. 234

[805] Bkz. RİCAUT (1996), *Türklerin Siyasi Düsturları*, çev. M. Reşat Uzmen, Milliyet yay., İstanbul, s. 23, TAVERNİER, Jean-Baptiste, (2007) *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yay., İstanbul, s. 146, DANİŞMEND, İsmail Hami, (1972) *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, Türkiye yay., İstanbul, s. 412, Bkz. BAYSUN, Cavit (2001a), "Kösem Sultan", **İA**, C.VI, MEB yay., Eskişehir, s. 915-9

[806] Baysun, (2001a), 918 vd.

[807] Baysun, (2001a), 920-1

[808] Ahmet Refik bu süreci eserlerinde tahlil etmiştir. Bkz. ALTINAY, Ahmet Refik, (1931a) *Turhan Valide*, Kanaat Kütüphanesi, b.y.y., (1931b) *Ocak Ağaları*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul, (2001) *Köprülüler*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul

[809] Bkz. MEHMET HALİFE, (1976) *Tarih-i Gılmani*, haz. Kamil Su, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, İstanbul, s. 33-4, Krş. BAYSUN, M. Cavid, (1987b) "Mehmet IV", **İA**, VII, MEB yay., İstanbul, s. 548

[810] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) IV, 1195-6

[811] Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 33, Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 23-4, ABDURRAHMAN ABDI PAŞA (2008), *Vekayiname*, haz. Fahri ç. Derin, Çamlıca yay., İstanbul, s. 19, MUSTAFA NURI PAŞA, (1992) *Netayic ül- Vukuat*, C.I-II, haz. Neşet Çağatay, TTK yay., 3. Baskı, Ankara, s. 250-1, SHAW, Stanford J. (1982), *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, C.I., E yay., 1. Baskı, İstanbul, s. 280, Danişmend (1972) III, 412-4

Halife ayrıca bu sırada İstanbul'da Bektaş Ağa, Yeniçeri Ağası Kara Çavuş ve Kul Kethudası adında üç kişinin peyda olduğunu ve bunların devlet işlerini zorbalıkla ele geçirdiklerini de kaydetmektedir.[812] Murad Paşa devlet işlerine müdahale eden ve kendisinin eski zorbalık arkadaşları olan ocak ağalarıyla geçinememiş, hatta bu ağalardan Bektaş Ağa'nın baskısı üzerine istifa etmek zorunda kalmış ve yerine ağaların her istediğini yerine getirecek bir yapıda olan Melek Ahmed Paşa getirilmiştir.[813]

Ocak ağalarının tam olarak hakim oldukları bu aşamada, padişahın ileride hal'ine sebep olacak avlanma tutkusu başlamış ve tasavvuf ehline karşı meydana gelmiş en ciddi cereyan olan Kadızadeli öğretisi[814], uzun bir süre başkentte fakih-tasavvuf çatışmasına neden olmuştur.[815] Silik bir şahsiyet olarak gösterilen Melek Ahmed Paşa ise ister istemez ocak ağalarına boyun eğmiş, isteklerini geri çeviremeyecek kadar aciz duruma düşmüştür. Halife'nin ifadesi ile ağalar, "kendilerine katılanlara, bağlı olanlara diledikleri kadar dirlikler ve mevkiler alıyorlardı. Kimsenin kendilerine hesap sormaya gücü yetmiyordu."[816] Nitekim bu devrede devlet idaresi gözlerini para hırsı bürümüş olan ocak ağalarının elinde felce uğramış, yüksek enflasyon, rüşvet ve yolsuzlukların sebep olduğu karışıklıklar İstanbul esnafı ve halkın ayaklanmasına yol açmıştır.[817]

Padişahın küçüklüğünden ve iktidarsızlığından istifade ile diledikleri gibi at koşturan devlet adamları ve ağalar, zaten ekonomik olarak sıkıntı içerisinde olan esnaf ve zanaatkarlar ile halkı daha fazla ezmek için zulümlerini had safhaya çıkarmışlardır. Ocak ağalarının hakim olduğu bu devrede ciddi bir para sıkıntısı başgöstermiş ve ağalar da değerli parayı kendilerine ayırarak bozuk ayarlı ve eksik akçeyi piyasaya sürdükleri için ciddi bir enflasyon tehlikesi ile karşı karşıya kalınmıştı. Venedik'in Boğaz'ı abluka altında tutması İstanbul'da fiyatların olağanüstü artmasına neden olmuştu. Abdurrahman Şeref'in ifadesiyle ağalar, devlet işlerine ve hazine gelirlerine el koymakla kalmayıp İstanbul'da et ve ekmek gibi şeylerin satışını da fırınlar ve dükkanlar açarak kendilerine münhasır kıldılar. Esnaf takımı bunların zulüm ve haksızlıklarından iyice bunalmıştı. Zaten o sırada defterdar

---

[812] Bkz. *Tarih-i Gılmani* (1976), 34-5, Krş. Altınay, *Ocak Ağaları* (1931b), 3 vd.
[813] Abdi Paşa, *Vekayiname* (2008), 30, Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 36, Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 46, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 415, Baysun (1987b), 549
[814] Bu hsusta Bkz. KARAGÖZ, Mehmet (2002) "Osmanlı Fikir Hayatında Kadızadeliler", **Türkler**, XXI, Yeni Türkiye yay., Ankara, ss. 141-153
[815] Baysun (1987b), 549
[816] Bkz. *Tarih-i Gılmani* (1976), 36-7
[817] Ricaut (1996), 24-5, Tafsilat için Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn.*. (2007), V, 1319 vd.

olan Emir Paşa'nın ulufe dağıtılması için çıkardığı akçe karışıklığına bir de akçelerin sarraflarda değiştirilmesi sırasında vergi kesintisi eklenince, çarşı esnafı büsbütün çileden çıkarak sekiz-on bin kişilik bir gurupla Şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin konağı önünde toplanmışlar ve şikayetlerini padişaha duyurması için şeyhülislamı önlerine katıp saraya getirmişlerdir.[818] Ayaklanan halk padişahı ayak divanına mecbur bırakmış ve ondan zulümleri sabit olan on yedi kadar adamın öldürülmesi ve vezir-i azamın da azledilmesini talep etmişlerdir. Padişah ise ayak divanına çıkmak zorunda kalmakla söz konusu zulümlerin kaldırılması hakkında ferman çıkarmış ve Melek Ahmed Paşa'nın yerine Siyavuş Paşa'nın getirilmesiyle ortam yatışmıştır.[819] Bu olay sırasında yukarıda sözü edilen ağaların ortadan kaldırılmaları istenmiş olduğu halde esnaf topluluğuyla böyle zor bir işe kalkışılamadığı gibi halk, ağalarla beraber olan Şeyhülislam Abdülaziz Efendi[820] tarafından türlü vaatlerle dağıtılmış ve büyük valide Kösem Sultan, ağalarla arası iyi olduğundan onların kurtulmalarına yardımcı olmuştur.[821] Sonuç olarak padişahın kanuna aykırı vergi alınmasını yasak eden ve vezir-i azamın azledildiğine dair hatt-ı hümayunundan sonra ortalık kısmen de olsa sükunet bulmuştur.

Bu süreçte İstanbul'da klasikleşmiş olaylar vukua gelmiş ve Kösem Sultan ile Turhan Sultan arasındaki nüfuz mücadelesi[822] iç siyaseti şekillendirmiştir. Kösem Sultan ise Turhan Sultan'ın saraydaki etkinliğinin azaltılması ve kendi nüfuzunun devamı hususunda ağalar ile işbirliği içerisindeydi ve Turhan Sultan taraftarlarından olup sarayda sözü geçen kimselerin ortadan kaldırılmalarını tasarlamaktaydı. Bunun için de padişahın hal' ve Şehzade Süleyman'ın tahta çıkarılması girişiminde bulunmuştur.[823] Ancak onun ocak ağaları ile ittifakından ve padişahı hal' girişiminden haberdar olan Turhan Sultan daha önce harekete geçerek onun planını

---

[818] Bkz. Karaçelebizade, *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 67 vd., Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 36-7

[819] Ricaut (1996), 25, Krş. Karaçelebizade, *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 71-3, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 37, Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007), V, 1322-3

[820] Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 37-8, Karaçelebizade kaleme aldığı eserinde ağaların teskin edilmesi için çalıştığını ve fakat kendisine baskı yaptıkları için onlarla birlikte hareket etmek zorunda kaldığını belirterek kendini temize çıkartmak eğilimindedir. Bkz. *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 73-9

[821] Bkz. Karaçelebizade, *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 92, Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 37-8, Danişmend (1972) III, 416-7, Abdurrahman Şeref (2005), 246, Ahmet Rasim (2002), II, 158-161, Aksun (1994) II, 199, Baysun (1987b), 549

[822] Bkz. PEIRCE, Leslie P., (2002) *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar,* çev. Ayşe Berktay, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 334 vd.

[823] Ricaut, *a.g.e*. (1996), 25, Baysun, (2001a), 920-1, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1325 vd., Mehmed Halife Kösem Sultan'ın ismini zikretmez ve ocak ağalarının padişahı hal' etmek üzere harekete geçtiklerini söylemektedir. Bkz. *Tarih-i Gılmani* (1976), 38-9, Altınay, *Turhan Valide* (1931a), 164 vd.

sonuçsuz bırakmış ve Kösem Valide Sultan, saray ağaları tarafından katledilmiştir.[824] Kösem Sultan'ın katlinden sonra *sancak-ı şerif* çıkarılmış ve ağaların sürgün ve katledilmek suretiyle cezalandırılması sağlanmıştır.[825] Turhan Sultan'ın bu hareketinden esinlenen Sultan Mehmed de bu olaydan yararlanarak ağalardan kimini öldürterek, kimini de ileride kendi aleyhine kullanılacak kötü bir örnek vermemek için sürgüne göndererek "Ağalar Saltanatı"nı sona erdirmiştir.[826] Diğer taraftan bu sefer de harem ağalarının tahakkümü ve Turhan Sultan'ın saltanatı başlamıştır ki bu vaziyet Köprülüler devrine kadar devam edecektir.[827]

Kösem Valide Sultan'ın katli ve ağaların tedip edilmesinden sonra vezaret mührü Siyavuş Paşa'dan alınarak Gürcü Mehmed Paşa'ya verilmiş, ağalarla beraber olmak töhmeti altında olan Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin azl ve Sakız'a sürülmesi[828] üzerine ondan boşalan meşihat makamına Ebu Said Efendi, Rumeli Kazaskerliği'ne Hanefi Mehmed Efendi ve Anadolu Kazaskerliği'ne ise Hocazâde Mes'ud Efendi getirilmiştir.[829]

İstanbul'un iç karışıklıklarla boğuştuğu bu süreçte özellikle mali meselelerin çözümü sorun olmuş, sadaret makamı sürekli olarak el değiştirmiş, bunlar durumu düzeltemediklerinden sadaretleri kısa sürmüştür. Siyavuş Paşa'nın yerine getirilen Gürcü Mehmed Paşa da saray ağalarının emri altında iş görememiştir.[830] Gürcü Mehmed Paşa Mes'ud Efendi'nin girişimleriile azledilmiştir. Gürcü Paşa'nın azli üzerine mühür yine Mes'ud Efendi'nin etkisi ile Tarhoncu Ahmed Paşa'ya verilmiş[831] ancak o da, bir takım girişimlerinden hoşnutsuz olanların padişahı

---

[824] Bkz. SOLAKZADE, Mehmet Hemdemi, (1989) *Solakzade Tarihi*, II, haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, s. 602, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1328-9, Ricaut, *a.g.e*. (1996), 31-2, Tavernier, *Topkapı Sarayı* (2007), 146, Jorga (2009), IV, 69, Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat* I-II (1992), 254 vd., Danişmend (1972) III, 417, Baysun (1987b), 549, Baysun, (2001a), 920-1, ULUÇAY, Çağatay, (2001) *Harem II*, TTK, 4. Baskı, Ankara, s. 65

[825] Bkz. Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 39-40, Karaçelebizade, *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 95, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 39 vd.

[826] Ricaut, *a.g.e*. (1996), 34-5, Shaw (1982) I, 281, Krş. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 1081-2, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1343 vd.

[827] Baysun (1987b), 549

[828] ŞEMDANİZADE, Fındıklılı Süleyman (2009) *Şem'danizade Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mir'üt- Tevarih Adlı Eserinin (180b-345a) Tahlil Ve Tenkidi Metni*, haz. Mustafa Öksüz, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, s. 167

[829] Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 85, Solakzade (1989) II, 604, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 39, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1333-6, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 165, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1992) I-II, 255,

[830] Danişmend bu vezir için "ümmiliği ve ahmaklığıyla meşhurdur" demektedir. Bkz. *Kronoloji* (1972) III, 417, Krş. Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 45

[831] Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 418

etkilemeleri ile devre dışı bırakılarak katledilmiştir.[832] Bu arada Şeyhülislâm Ebu Said Efendi ile İstanbul'dan ma'zul Es'ad Efendi arasında çıkan tatsız bir hadise ulemânın ayaklanmasına sebebiyet vermiştir. Ebu Said Efendi azledilerek ulema sınıfı sakinleştirilmişse de bu olay, devlet idaresindeki intizamsızlığın ve ulemâ sınıfındaki çözülmenin bir göstergesi olması açısından hayli ilginçtir.[833]

Tarhuncu Ahmed Paşa'nın katlinden sonra sırasıyla Derviş Paşa, İpşir Paşa, Murad Paşa ve Süleyman Paşa sadrazamlık makamına gelmişlerse de düzenin tesisi hususunda herhangi bir varlık gösterememişlerdir. Kara Murad Paşa'nın ikinci vezaretinde de muvaffak olamaması üzerine yerini Süleyman Paşa'ya bırakmışsa[834] da, bu vezir de askerin ulûfesini tedarik edemediği ya da değeri düşük akçe ile ödemeye kalkışınca[835] asiler Atmeydanı'nda toplanarak padişahtan saray ağalarının ortadan kaldırılmasını istediler. Tarihlere *Vak'a-i Vakvakiye* ya da *Çınar Vak'ası* olarak geçen bu isyan girişimi ile padişah katli istenenleri vermek zorunda kalmış ve bunlar Sultan Ahmed Meydanı'ndaki çınar ağacına asılmışlardır.[836] (4-8 Mart 1656) Bu olay sırasında vezir-i azamlığa Zurnazen Mustafa, şeyhülislâmlığa da Memikzâde Mustafa Efendi getirilmişse de, her ikisi de asilerin istememesinden dolayı azledilerek sadarete Siyavuş Paşa ve şeyhülislâmlığa da Hocazâde Mes'ud Efendi getirilmiştir.

Siyavuş Paşa bir ay kadar bu makamda kaldıktan sonra vefat etmiş ve mühür Tarhoncu Ahmed Paşa'nın atamasında olduğu gibi Hocazâde Mes'ud Efendi'nin tavsiyesiyle Boynuyaralı Mehmed Paşa'ya gönderilmiştir. Bundan sonraki gelişmeler Köprülü Mehmed Paşa'nın idareyi ele almak ve düzeni ve asayişi sağlamak üzere sadrazamlığa getirilmesine kadar benzer bir şekilde devam etmiş; Venedik donanmasının Boğaz'ı abluka altında tutması karşısında Boynuyaralı Mehmed Paşa'nın çaresizliği ve Mes'ud Efendi'nin entrikaları devletin iç politikasını hayli meşgul etmiştir. Aşağıda daha detalı bir şekilde irdeleneceği üzere Boynuyaralı-Hocazâde çekişmesi sonucunda, ilk raundu kazanan ve şeyhülislâmın entrikalarını açığa çıkaran vezir-i azam, Hocazâde Mesud Efendi'nin katledilmesini sağlayacak

---

[832] Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 46-7, Krş. Shaw (1982) I, 282-3, Mustafa Nuri Paşa (1992) I-II, 256, Jorga (2009) IV, 71, Abdurrahman Şeref (2005), 247

[833] Baysun (1987b), 550, Ahmet Rasim (2002), II, 164-5, Krş. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 118-9, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn..* (2007), 1414 vd.

[834] Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 206, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 84, İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 19-20

[835] Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 50, İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 20 vd., Baysun (1987b), 550

[836] Shaw (1982), I, 284, Baysun (1987b), 550, Ricaut (1996), 21-2

ancak kendisi de kısa bir süre sonra azl ve katledilecektir. Nitekim bu olayların vukua geldiği sırada Mes'ud Efendi'nin padişahı hal' etmek suçlamasıyla azledildiğini ve Bursa'da bulunduğu sırada hükümete karşı asker toplamakla suçlanarak katledildiğini de belirtmek gerektir ki bu olaylar Sultan Mehmed döneminin ne derece kargaşalık içerisinde geçtiğini gözler önüne sermektedir.[837] Nitekim Boynuyaralı'nın vezareti sırasında önce Zurnazen Mustafa Paşa ve sonra da Kenan Paşa'nın Venedik donanması karşısındaki ağır yenilgisi, Venedik'in Boğaz'ı yeniden abluka altına almasına neden olmuştur. Bu durum İstanbul'da bir kez daha kaos ortamı yaratmış ancak Boynuyaralı'nın tedbirleri yetersiz kaldığından azl edilerek yerine Köprülü Mehmed Paşa getirilmiştir.[838]

1.2. HOCAZÂDE MES'UD EFENDİ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE KARİYERİ

1.2.1. Hayatı

Hocazâde Mes'ud Efendi'nin hayatı ve faaliyetleri hususunda kaynaklarımız yeterli malumâtı vermemektedir. Mes'ud Efendi Sultan I. Ahmed'in imamı ve Başhocası Aydınlı Mustafa Efendi'nin (ö. H. 1016/M. 1605) oğludur.[839] Bu sebeple "Hocazâde" diye şöhret bulmuştur. Mes'ud Efendi'nin doğum yeri ve tarihi belli değildir. *Güdeste-i Riyaz-ı İrfan* adlı bir eserde İstanbul'da doğduğuna dair bir kayda rastlanmaktadır. Fakat hangi tarihte doğduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye ratlanmamıştır.[840] Osmanlı tarihinde görevden alındıktan sonra idam edilen üç şeyhülislamdan biri olduğu için kaynaklarda 'şehid' unvanıyla da geçer. Ayrıca kendisine Burnaz (Pürnaz) Müftü veya Çelebi de denmiştir.[841]

Mes'ud Efendi ilk eğitimini babasından görmüş ve yine babasının vasıtasıyla ilmiye mesleğine girmiştir. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra kadılık

---

[837] Bkz. Ahmet Rasim (2002), II, 170-1

[838] Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 61

[839] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1716, MÜSTAKIMZADE Süleyman Saadeddin, (1978) *Devhat'ül- Meşayih*, Çağrı yay., İstanbul, s. 64, MEHMET SÜREYYA, (1996) *Sicil-i Osmani*, C. IV, (Haz.) Nuri Akbayar, TVYY-Kültür Bakanlığı Ortak Yayını, İstanbul, s. 1089, Hammer, V, 1467, ALTINSU, Abdülkadir (1972), *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, s. 83, ALTINAY, Ahmed Refik (1998) "Osmanlı Şeyhülislamlarının Teracim-i Ahvali", **İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı Ve Şeyhülislamlar**, (haz.), Seyit Ali Kahraman vdl., İşaret yay., İstanbul, ss. 382, ZİLFİ, Madeline C. (2008), *Dindarlık Siyaseti-Osmanlı Uleması (Klasik Dönem Sonrası)*, çev. Mehmet F. Özçınar, Birleşik yay., Ankara, s. 109, BAYSUN, M. Cavid (2003), "Ahmed I.", **İA**, C. I, MEB yay., Eskişehir, s. 163, İPŞİRLİ, Mehmet (2004), "Hocazade Mes'ud Efendi", **DİA**, TDV yay., C. 29, Ankara, s. 345

[840] Bkz. KIRMIZ, Bayhan (1958), *Osmanlı Tarihinde Maktûl Şeyhülislamlar*, İÜEF Mezuniyet Tezi, İstanbul, s. 22

[841] "..Beynel- avam kendilerine "Burnaz" müfti dimekle meşhur olmuşlardır. Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l-Hüseyn*.. (2007) VI, 1716, Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 64, Uzunçarşılı *OT*, IV, 466, Altınay (1998), 382, Altınsu (1972), 83, İpşirli (2004), 345

mesleğine geçmiş ve Halep ve Bursa'da kadılık yapmıştır.[842] Bursa'da iken yeni inşa edilmiş bir kiliseyi merkezi hükümetin bilgisi olmadan yıktırması üzerine azledilmiştir. Daha sonra Rumeli kazaskerliği payesini alan Mes'ud Efendi "ağalar olayı" akabinde Anadolu kazaskerliğine getirilmiş bu sırada saray nezdinde söz sahibi bir konuma gelmiştir.[843]

Bu şekilde saray nezdinde nüfûzu artan Mes'ud Efendi bundan sonra giderek siyasal çekişmelerin içerisine girmiş ve devlet işlerine mudahalede bulunmaya başlamıştır. Bazı azl ve tayinlerde söz sahibi olan Mes'ud Efendi Çınar Vak'ası adı verilen bir kapıkulu darbesi sırasında "doğru söz söyler bir adamdır, şeyhülislâm olmak münasibtir" denilerek meşihat makamına getirilmiştir. Şeyhülislâmlık makamını bu şekilde elde eden Mes'ud Efendi bundan sonra da siyâsal çekişmelerin bir aktörü olmuş ve her işe müdahele etmek gibi çeşitli kesimlerin hoşnutsuzluğuna sebep olan girişimlerde bulunmuştur. Çınar Vak'asına müteakiben musallat olan ağaları ortdan kaldırmak için sadıkane çalışmış ve padişah ve Valide Sultan nezdinde iltifat görmüşse de kendi rey'iyle sadaret mevkiine getirilen Boynuyaralı Mehmed Paşa ile geçinememesi üzerine onu azlettirmek istemesi mevkiinin sarsılmasına neden olmuştur. Nihayet sadrazamın bir tertibi ile padişahı hal' etmekle suçlanarak azl ile Diyarbekir'e sürgün edilmiştir. Bursa'da bulunduğu sırada devlete karşı asker toplamakla suçlanarak padişahın fermanı ile yani "siyâseten" katledilmiştir.

1.2.2. Ailesi

Mes'ud Efendi'nin ailesine dair bilgilerimiz de oldukça sınırlıdır. Babası Mustafa Efendi Aydınlı olup Manisa Kadısı iken azledilmiş, ancak hemşehrisi Laz (Lala) Mehmed Paşa'nın vasıtasıyla Sultan III. Mehmed'in şehzadelerine mu'allim olmuş, Sultan Ahmed'in cülusu üzerine *mu'allim-i sultani* tayin edilmiştir.[844] Hoca Mustafa Efendi 1605 (H. 1016)'de vefat etmiş olup, Süleymaniye'de medfundur.[845] Hüseyin Ayvansarayi[846] ve Mehmed Süreyya, 1016 1607/8 vefat ettiğini ve Sunullah Efendi tarafından namazının kılınmasına müteakib Süleymaniye'ye defnedildiğini söyler. Süreyya'nın ifadesiyle Mustafa Efendi, "güzel ahlâkla meşhur olup tavırları

[842] İSAZADE, Abdullah (1996), *Tarih-i İsa-zade*, haz. Ziya Yılmazer, İstanbul Fetih Cemiyeti yay., İstanbul, s. 33
[843] Na'ima'nın ifadesiyle, "..kârdan-ı devlet indinde kavval-i bi'l- hak olmak üzere şöhret bulmağın taraf-ı saltanatın iltifatıyla ta'ayyün-i tam kesb edip makam-ı sadaret sahibleri ile müdebbiran-ı devlet ile muhavere ve müşacere makamında kıyam" eylemiştir. Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1716
[844] Bkz. (2001) *Hadikatü'l- Cevami*, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, İşaret yay., İstanbul, s. 57
[845] Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 64, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1716,
[846] Bkz. Ayvansarayi, *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 57, Evliya Çelebi, *Seyahatname* (2006) II, 179

babayani idi. Kendini beğenmişlik ve gösterişten kaçınır pir-i nurani, salih, edipti."[847] Evliya Çelebi Mustafa Efendi hakkında, "*Sultan Selim Türbesi haziresinde müte'arif-i mezar, fa'izü'l- envar ve gavta-zen-i derya-yı Rahmet-i perverdigar olmuşdu. Hulvü'l- lisan, halisü'l- cinan, safi mevad pak-i itikad kümesne idi. Bu hakir her sabah derse giderken elbette ruhiyçün birer Fatiha-i Şerif tilavet edüp ubur iderdim*"[848] demektedir.

Hocazâde Mustafa Efendi dönemin ünlü ulema mensuplarından olup Sultan Ahmed üzerinde nüfuz sahibi olmuştur. Nitekim Ahmet Rasim Hammer'e atıfla "Sultan Ahmed kendi kendine ne bir şey istemiştir ne de yapmıştır. Ömrü boyunca hocası Mustafa'nın tesirinden kurtulamamıştır" demektedir.[849] Peçevi ise Mevlâna Mustafa Efendi'nin imamı ve hocası olduğu Sultan Ahmed'in zamanında devlet işlerinin kendisine danışıldığını ve bilginleri yetiştiren öğretmen olarak çok erdemli bir kişi olup müftilere üstün tutulduğunu kaydetmektedir.[850] Na'ima ise I. Ahmed dönemi ulemasının listesini verirken Mustafa Efendi'den "*Müsteşar-ı devlet mürebbi-i ulema-i tarikat, şeyhülislamdan sonra tasaddur-ı ulema eden Türk hocadır*"[851] diyerek Peçevi'yi desteklemektedir. Nitekim çağdaş kaynaklarda, Sultan Ahmed'in tahta cülusu sırasında Kasım Paşa'nın Mustafa Efendi'yi önemsemediği ancak, onun padişah nezdindeki iltifatını görünce ona bazı ihsanlarda bulunduğu belirtilmektedir. Kâtip Çelebi bu hususta, "*Hoca-ı padişah olan Mustafa Efendi'ye cülûs esnasında iltifat itmeyüp sonra padişah huzurunda mükerrem olduğunu bildikte, hocalar vezaifi ve muayyenatı suret-i ru'usunu gönderdi. Lakin müfid olmayup Ali Paşa geldikte müsteşar ve taraf-ı salatanata hamil-i esrar olmağla Kasım Paşa tard u ib'ad olunmuş idi*" demektedir.[852] Kasım Paşa daha sonra

---

[847] Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996), IV, 1149

[848] Evliya Çelebi, *Seyahatname* (2006) II, 179, Kâtip Çelebi *Fezleke*'sinde Mustafa Efendi'den kısaca şöyle bahsetmektedir: "Aydını'dir. İstanbul'a gelüp tarik-i ilme süluk idüp ulema-yı asr darü'l-ifadelerinde vasıl-ı derece-i istidad oldukta dokuz yüz yetmiş yedide Baldırzade mevtinden mülazım, ba'dehu semt-i kazaya azim olup seksen akça kazadan ma'zul iken liva-i Manisa'da alem efraz-ı emaret olan Şehzade Sultan Mehemmed bin Murad hazretlerinin lalası Mehemmed Paşa ile hemşehri olmağın, elf-i kamil hududunda şehzadenin ebna-i kiramı Sultan Ahmed ve Sultan Selim ve Mahmud'un hidmet-i ta'limlerine sevk eylemiş idi. Cülus-ı Mehemmed Hani'de asıl şehzade hocalığı müyesser olup idrarat-ı mu'ayyenesi mukarrer kılındı. Cülus-ı Ahmed Han'ide muallim-i makam-i Sultani ve sadru's-sudur-ı ulema-i Osmani olup hall-i akd-i menasıb keff-i kifayetine vabeste ve rekt ü fetk-i umur-ı cumhur re'y-i rezizine peyveste olmuşidi. Bin on altı senesi hilalinde herif-i kerihü'l-likay-ı ecel giribanın alup mesned-i izz ü sa'adetten yere çaldı. Cami-i Süleymaniye'de Şeyhülislam Sunullah Efendi namazını eda idüp Sultan Süleyman türbesi haziresinde defn olundı. Molla-i mezkur mekarim-i ahlakla meşhur, ilm-i miyane evza'ı babayane idi.", Bkz. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 540

[849] Ahmet Rasim (2002), II, 29

[850] PEÇEVİ, İbrahim Efendi (1992) *Tarih*, II, haz. B. S. Baykal, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, s. 333

[851] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) II, 437

[852] Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 456, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 264

azledilerek yerine Hafız Paşa kaymakam nasb edilecektir ki bunda Hoca Mustafa Efendi'nin rolü olduğu muhakkaktır.[853] Na'ima "..*sabıka kaymakam olan Hafiz Ahmed Paşa'nın hoca-i padişah ile alaka ve muhabbeti vezire halecan verip mezburu Bosna eyaleti ile teb'id murad eyledi*"ğini ve Sofu Sinan Paşa'yı kaymakam ta'yin ettirdiğini kaydetmektedir. Ancak daha sonra padişahın emriyle Hafız Paşa'ya yeniden kaymakamlık ihsan edilmiştir.[854] Ahmed Rasim, Sadrazam Ali Paşa'nın sadaret kaymakamı olarak tayin ettirdiği Sofu Sinan Paşa'nın azledilerek Hafız Paşa'nın kaymakam tayin edilmesinde de Hoca Mustafa Efendi'nin etkili olduğunu, hatta bu yüzden Ali Paşa'nın büyük üzüntü duyarak hastalandığını ve vefat ettiğini kaydetmektedir. Aynı müellif ayrıca, Şeyhülislam Ebu'l- Meyamin Mustafa Efendi'nin azledilerek yerine Sunullah Efendi'nin getirilmesinde de Hoca Mustafa Efendi'ye işaret etmektedir.[855] Burada Vezir-i azam Yavuz Ali Paşa'nın vefatı üzerine Sultan Ahmed'in mührün kime verilmesi gerektiği hususunda Hoca Mustafa Efendi'ye danışmış olduğunu da kaydetmek gerektir.[856] Sonuç olarak Hoca Sadeddin ya da Feyzullah Efendi kadar olmasa da Mustafa Efendi'nin, "hocalık" mevkiine nazaran padişah üzerinde ciddi bir nüfuza sahip olduğu ve devlet meselelerinde söz sahibi olduğu aşikardır. Bu durum Hocazade Mes'ud Efendi'nin de işine yaramış, babasının nüfuzundan istifade etmiştir.

Mes'ud Efendi'nin babasından başka Ali isimli bir de erkek kardeşi olduğu anlaşılmaktadır.[857] Ali Efendi'nin Süleymaniye müderrisliği yaptığını hatta Mes'ud Efendi'nin onun yerine buraya müderris tayin edildiğini biliyoruz. Na'ima Hocazâde Ali Efendi'nin 12 Ağustos 1650'de azledilen Sunnizade'nin yerine İstanbul kadısı olduğunu[858] ve biraz ileride, "İstanbul Kadısı Hocazâde Karnaz Ali Efendi meslulen fevt" yani verem hastalığından vefat ederek yerine Es'ad Efendi'nin getirildiğini belirtmektedir.[859] (31 Ocak 1651)

---

[853] Kasım Paşa daha sonra müfti ve padişah hocası Mustafa Efendi'nin de bulunduğu bir meşverette katline dair verilen bir fetva alınarak katledilmiştir. Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 286

[854] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 275-6

[855] Bkz. Ahmet Rasim (2002), II, 11-2

[856] "Çün vezir-i azam Ali Paşa Belgrad'ta vefat itdi, mühr-i hümayun Kapucubaşı Mustafa ile Der-i devlete gönderilip geldiği gün Hoca-i Padişahi Mustafa Efendi kasr-ı hümayuna da'vet ve "mühr-i hümayun kime virilmek münasiptir?" diyü meşveret buyuruldukta "Kai'm-makam Hafız Paşa kabul itmez, ve serhadd-i Üngürüs'te askere bir serdar mühimdür" diyü bundan akdem ol canibte serdar olan Mehemmed Paşa'ya irsali evla görülüp..", Bkz. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 482, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) I, 280

[857] Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996), IV, 1149

[858] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1267

[859] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1286, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 1074 Kâtip Çelebi Mes'ud Efendi'nin "Karnaz" lakablı kardeşi Ali Efendi'den şöyle bahsetmektedir: "Bu sâlde vâcibü'l-

Mes'ud Efendi ile kardeşi Ali Efendi arasındaki ilişkiye dair elimizde yeterli bilgi mevcut değildir. Muallim Naci *Osmanlı Şairleri* adlı eserinde, Mes'ud Efendi ile kardeşi Ali Efendi hususunda, dönemin ulemâ sınıfı ve ilmiye teşkilâtının işleyisini göstermesi açısından şu ilginç nükteyi aktarır:[860]

> "Sultan Ahmed'in imamı ve hocası Mustafa Efendi'nin "Hocazade" namıyla maruf oğlu Mes'ud Efendi, ilmiye sınıfına girdiği sıralarda rütbesinin yükseltilmesi için kardeşiyle beraber şeyhülislamı rahatsız eder ve saray adamlarını da devamlı surette şefaat etttirirdi. Bunların baskılarına tahammülü tükenen Şeyhülislam Yahya Efendi bizar olarak: "Allah Hoca (Mustafa) Efendi'ye rahmet eylesin ki bu çelebileri okutmamış. Bu halleriyle bizi aciz bıraktılar. Ya tahsil etselerdi bunlara kim cevap verirdi." demiştir.
>
> Hocazade Mes'ud Efendi bir aralık kendisinden büyük bir rütbeye nail olunca buna haset eden kardeşi Ali Efendi annesine giderek biraderini öldüreceğini söyler. Kadın bu sözden ürkerek Yahya Efendi'ye müracaatla: "Aman efendim..Ali'ye de biraderine verilen rütbeden ihsan buyurun" der. Yahya Efendi birkaç kere "Korkma, öldürmez" derse de onu kandıramaz. Söz uzayınca: "Ah kadın, nasıl öldürebilir? Öldürürse onu da öldürürler. Onlar ölünce sen de kederinden ölürsün. Fakat hanginiz o kadar şanslı..Üçünüz de ölün de bizde elinizden kurtulalım."

Mes'ud Efendi'nin oğlu Lütfullah Lütfi Efendi "Hocazâde" diye meşhurdur. Lütfi Efendi müderris ve Eyüp mollası olup 6 Nisan 1702 (8 Zilkade 1113)'de vefat etmiştir. Eyüp'te Defterdar Cmii'nde medfundur.[861] Onun oğlu "Mes'udzâde" İsmail Efendi'dir. Diyarbekir, Bilâd-ı Hamse ve 1746 (1159)'da Mekke mollası olmuş ve orada vefat etmiştir.[862] İsmail Efendi'nin oğlu Sa'deddin Mehmet Efendi'dir. 1670/71 (1181)'de Yenişehir ve 1767/68 (1189)'de Bursa mollası olup sonra vefat etmiştir. Mevaliden Mustafa Mahir Efendi "Mes'udzade" olup torunlarından olmalıdır.[863]

1.2.3. Şahsiyeti

Mes'ud Efendi'nin şahsiyeti üzerine yapılan yorumlardan, onun ulema sınıfına mensup bir alim ve bu sınıfın hususiyetlerini taşıyan bir din-hukuk adamı olmaktan ziyade cerbezer[864] hatta entrikacı ve muhteris bir siyasi hüviyete sahip olduğu anlaşılmaktadır.[865] Mes'ud Efendi'nin diğer devlet ricâli ile olan

---

katl ağalar vefeyâtından gayrı, Karnaz Ali Efendi vefât itdi. Kadı-'asker ve sonra şeyhülislâm olan Hocazâde Mes'ud Efendi birâderdir. Anlar, Burnaz ve bunlar Karnaz dimekle meshûr idi. Hasbe'l-'âde tarîk-i 'ilimde kat'-ı merâtib iderek İstanbul kadısı olup bu sâlde intikal eyledi. Muntazımü'l-kelâm kimse idi.", Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 1084

[860] MUALLIM NACI, (1986) *Osmanlı Şairleri*, haz. Cemal Kurnaz, Kültür Ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara, s. 53-4

[861] Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996), III, 904-5

[862] *Sicil-i Osmani* (1996), III, 822

[863] *Sicil-i Osmani* (1996), IV, 1089, Kırmız (1958), 31

[864] Cerbeze lügate güzel konuşma, beceriklilik, kurnazlık, hilekarlık gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, *Lügat* (2003), 134

[865] Bkz. *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, haz. Mustafa Cezar vdl., Baha Matbaası, İstanbul, s. 2042

münakaşalarında takındığı tavır bunun göstergesidir. Nitekim çağdaş kaynaklar onun çeşitli toplantılarda sözünü sakınmayan ve doğruyu pervasızca söylemekten çekinmeyen bir adam olduğunu kaydetmektedir. Mes'ud Efendi mütekellim ve cesur[866], Nâ'ima'nın ifadesiyle "savlet ü cür'et ile şöhreti ma'lum-ı alem"[867] bir şahıs olup, "..cerı ve cesur olmakla amme beyninde hak-guyluk namiyle meşhur"[868] olmuştu. İsazâde Abdullah Hocazâde Mes'ud Efendi hakkında, "*ceri vü cesur, kavval bi'l- hakk olmak üzere meşhur, sade-dil, me'arif-i cüz'iyyeye mayil, merasim da'vasından müstakill bir adem idi*"[869] demektedir. Müstakimzade ise, "*..mütekellim ve cesur olmağla kazaskerlikleri müddezatında vüzeranın na-ma'kul hareketlerine itiraz idüp "şöyle olmak makuldür" didiği gibi müfti olduktan sonra dahi divan-ı meşveret meclislerinde sözünü deriğ itmeyüp bi- perva hak söyler idi*"[870] demektedir. Bu dönemde İstanbul'da bulunan Fransız seyyah Thevenot, Mes'ud Efendi'nin şahsiyeti hakkında teferruat vermezse de ondan, "*Fransız elçisi M. De La Haye'ın bir ziyarette tanıştırdığı ve refakat etmek şerefine eriştiğim bu zat çok sert bir kimseydi. Büyük bir Hıristiyan düşmanıydı.*"[871] şeklinde bahsetmektedir.

Mes'ud Efendi Altınsu'nun ifadesiyle "cesur, cezbezeli, tok sözlü, hak ve adaletten ayrılmayan, büyüklerinin kusurlarını dahi yüzlerine vuran" bir şahsiyete sahipti.[872] Altınay da, "hak ve adaletten ayrılmaz, rical-i devletin noksanlarını bi-perva söylerdi" diyerek onu desteklemektedir.[873] Uzunçarşılı'ya göre[874] Mesud Efendi, "*şöyle böyle okumuş, padişah hocasının oğlu olmasından dolayı Hariç müderrisliğinden başlıyarak çabuk yükselmiş, cezbezesi, tok sözlülüğü ile tanınmış, avam tarafından sevilmiş ve bu halleriyle sarayda epey taraftar peyda etmişti.*" Uzunçarşılı'nın başka bir yerdeki ifadesi ile Mes'ud Efendi, şöyle böyle okumuşlardan, fakat eli ve dili silahlı müftilerdendi; fikir ve mütealeasını açık söyler ve söylerken hiç kimseden çekinmezdi. Gürcü Mehmed Paşa'nın vezir-i azamlığında kendisi henüz kazaskerken, Mehmed Paşa ile mücadelesi sebebiyle Valide Sultan ve padişah açık konuşmasına binaen kendisine teveccüh göstermişler ve her işte fikir ve

---

[866] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1683
[867] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1662
[868] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1717
[869] Bkz. *Tarih-i İsa-zade* (1996), 33
[870] Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 64, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1683, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 187
[871] Bkz. THEVENOT, Jean, (1978) *1655-1656' da Türkiye*, çev. Nuray Yıldız, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 132
[872] Altınsu (1972), 83
[873] Altınay (1998), 382
[874] UZUNÇARŞILI, İ. H. (1988b) *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK yay., Ankara, s. 224

mütalealarını sormuşlardı. Bununla birlikte pervasız sözleriyle haklı haksız herkesi kırdığından gerek İpşir Paşa ve gerek Kara Murad Paşa sadaretlerinde kendisine yüz verilmemiş, fakat Çınar Vak'asında "Meydan Ağaları"nın istemeleri üzerine şeyhülislâmlığa getirilmiştir."[875]

Sert ve hiddetli olan Mes'ud Efendi'nin kazaskerliğinde ve şeyhülislâmlığında iken cezbezesi meşhurdu. Kaynaklarda güçlü kuvvetli, kibirli, sert mizâçlı, ilimle alakası olmayan, daha çok devlet işlerine karışan bir kişi olarak tanımlanan Mes'ud Efendi, Ahmet Refik'in ifadesiyle "rüzgarın durumuna göre gafil devleti dünyanın aşırılıklarından kurtarmaya eğilimliydi." Nitekim padişahın iltifatından cür'et bulur, sadrazam ve ağalarla uğraşırdı. Birkaç kez huzurda Turhan Sultan'ın karşısında vezirlerin ihanetlerini yüzlerine vurmuş, saray tarafından "sözünü sakınmaz" birisi olarak tanınmıştı. Ancak bu ün Mes'ud Efendi'yi fazlasıyla şımartmıştı ve Anadolu Kazaskeri olduğu halde şeyhülislâma bile emredecek mertebelere yükselmişti.[876]

1.2.4. İlmi Kişiliği

Hocazâde Mes'ud Efendi'nin ilmi kişiliği tartışma konusu edilmiştir. Peirce, "Hocazadeler" diye bilinen güçlü ulemâ ailesinden biri olarak gösterdiği Mes'ud Efendi'yi, sehven 16. yüzyıl sonunun Sultan Hocası, şeyhülislâm ve din-alimi Saadeddin Efendi'nin soyundan geldiğini belirtmektedir.[877] Mes'ud Efendi'nin ilmi kifayetinin pek yüksek bulunmadığı da nakledilmiş ve bu hususta Bahaî Efendi'nin "Hoca Efendi'ye (Hoca Es'ad) Allah Rahmet etsin, mahdumlarını okutsa ne olurlardı" dediği rivayet edilmiştir.[878] Hatta Anadolu kadıları kâh şeyhülislâma kâh vezire Anadolu kazaskeri olması hasebiyle Mes'ud Efendi'den şikayetçi olmuşlar, "Bizi imtihan etmeğe kadir değildir, kendisi okumak bilmez, biz huzur-ı hümayunda ulemâ önünde imtihan oluruz ve hem tekebbür ü ta'azzumu hadden geçti. Divâna gayet geç çıkar, bizar oluruz" demişlerdir.[879] Şemdânizade de yukarıdaki olaya istinaden, "Kuzat "Sadr-ı Anadolu'nun bizi imtihana kudreti yok" deyü arzuhal ettüklerü" Mes'ud Efendi'den, "*Bu Mes'ud Efendi câhil-i cesûr olup ilme ve ilmin îcâbına rağbet itmeyüp ancak rütbeye bakmağla ulemâyla esnâfın farkı olmaz.*

---

[875] Uzunçarşılı *OT*, III, 300, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1656
[876] Altınay (1997), 116, a. mlf. (1998), 382, Altınsu (1972), 83
[877] Bkz. *Harem-i Hümayun* (2002), 336-7
[878] Aksun (1994) II, 203
[879] Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) V, 1412, Uzunçarşılı *OT*, IV, 473

Kangısı tarîkda eski ise ana i'tibâr itdiği içün kuzât ulemâsı arzuhâllerinde "Sadr-ı Anadolu'nun bizi imtihâna kudreti yok. Huzûr-ı hümâyûnda imtihân oluruz. Ve dîvâna geç çıkdığı içün bîzâr olduk" deyü şekvâ etdiklerinde rağbeti noksân oldu"ğunu kaydetmekte[880] ve daha ileride de "kadılar cehlinden şikayet itmekle iltifattan sakıt oldu" [881] demektedir. Bu olay Mes'ud Efendi'nin ilmi yeterliliği açısından ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Mes'ud Efendi'nin arasının iyi olmadığı diğer bir ulemâ mensubu olan Karaçelebizâde de, arpalığı olan Sakız'ı Mudanya ile değiştirmesinden dolayı Mes'ud Efendi için, "burnaz-ı bi- edeb ve hud'a-kar u hile-baz"[882] şeklinde bahsetmekte ve daha ileride de, "akl u ilm ü tecribede bi-gane burnaz Mes'ud gibi bir sefih-i divane reviş olup" demekle Mes'ud Efendi'nin ilmi yetersizliğine işaret etmektedir.[883]

Ahmet Refik'in ifadesine göre Mes'ud Efendi, ilim ve faziletten payını almamış idi. Mes'ud Efendi'nin babasından ötürü saraya bağlılığı vardı. Gençliğinde kardeşleriyle birlikte müftilere giderler, "tahrik-i medrese içün" yani medreseyi harekete geçirmek için, "Harem-i Hümayun" ağalarını aracı kılarlardı. Hatta Şeyhülislâm Yâhya Efendi bunların fazla üstüne düşmelerinden ve ısrarlarından yaka silker duruma gelmişti. Yahya Efendi'nin, "Allah teala Hoca Efendi'ye rahmet eylesün ki bu çelebileri okutmamışlar. Bu halleri ile bizi aciz itdiler. Ya tahsili maarif idelerdi bunlara kim cevap virirdi.."[884] demiş olduğu nakledilmektedir.

17. yüzyıl sadrazam ve şeyhülislâmlarından bahseden Mustafa Nuri Paşa, Hoca Saadettin ve bunun soyundan gelen Mehmed Çelebi Efendi ve Mehmed Esat Efendi, Zekeriya Efendi ve oğlu Yahya Efendi, Sunullah Efendi, Karaçelebizade Abdülaziz Efendi ve Abdurrahim Efendi'lerin isimlerini saydıktan sonra, "İstisna kabilinden olarak Memikzade Mustafa Efendi ve Hocazâde Mesud Efendi gibi, bilgisiz oldukları söylenen kişiler bile, şeriat konularında tartışmaya gücü yeter ve bu alanda biraz bilgileri olduğu, eserlerini inceleyenlerce malumdur." demektedir.[885] Şu halde Mesud Efendi'nin "bilgisiz" olarak gösterilse de belirgin bir fıkıh bilgisine sahip olduğu ve bu alanda eserler yazdığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Mes'ud

---

[880] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 171
[881] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 189
[882] Bkz. *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 252-3
[883] Bkz. *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 266-7
[884] ALTINAY, Ahmet Refik, (1997) *Osmanlı'da Hoca Nüfuzu*, Toplumsal Dönüşüm yay., çev. Güven Akçağ, 2. Baskı, İstanbul, s. 115-6, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1716-7, Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996) IV, 1089
[885] MUSTAFA NURI PAŞA, (1992) *Netayicü'l- Vukuat*, C.I-II, haz. Neşet Çağatay, TTK yay., 3. Baskı, Ankara, s. 314

Efendi'nin hayratına, ilmi eserlerine ve fetvalarına dair bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte *İlmiye Salnamesi*'nde Mes'ud Efendi'ye ait bir fetva örneğine yer verilmiş ve salnamenin sonuna da bu fetvanın orjinali eklenmiştir.[886] Ayrıca Boyabadi Sağır Mehmed Efendi (ö. 1066/1656) isimli birinin derlediği on bin kadar fetvanın olduğu *Mecmuatü'l Fetava* adlı bir derlemede Mes'ud Efendi'nin de fetvalarının olduğu belirtilmektedir.[887]

Danişmend[888] Hocazade'den "kuvvetli bir şairdir" şeklinde bahsetmektedir. Altınsu da Mes'ud Efendi'nin divan nazmı türünde yazılmış kuvvetli şiirleri olduğunu ifade etmekte ve fakat buna dair kaynak göstermemektedir.[889] Mes'ud Efendi'nin konağının Süleymaniye'de olduğu belirtilir.[890]

1.2.5. Kariyeri

Hocazade Mes'ud Efendi'nin kariyeri, ilmi yeterlilikten ziyade babasının vasıtasıyla yükselme ve görevleri sırasında da mevkiini siyasete müdahale eden şeyhülislâmların en ön plana çıkanlarındandır. Mes'ud Efendi padişah hocasının oğlu olması sebebiyle, daha çocukken bilginler arasına girmiş, bilgisini genişletmiş, küçük yaştan başlayarak hariç müderrisliğinde bulunmuş, birçok medreselerde görev almıştır. Hammer Mes'ud Efendi'nin 20 sene müderrislik yaptığını belirtmektedir.[891] Daha sonra kadılık mesleğine geçmiş ve önce Halep, bilahare Bursa kadılığında görevlendirilmiştir.[892] İleride de görüleceği üzere kendisi Anadolu Kazaskerliği daha sonra da Rumeli kazaskerliğine getirilecek ve genel yükselme ve hiyerarşi teamüllerine aykırı olarak Rumeli kazaskerliğine getirilmeden meşihat makamına gelecek, yani şeyhülislâm olacaktır.

Hocazâde Mes'ud Efendi 1066 Cumade'l-ulası'nın (5/6 Mart 1656) 9/10 Pazar/Pazartesi gecesi şeyhülislâm olmuş ve 11 Şevval 1066 (2 Ağustos 1656) Çarşamba gecesi azledilmiştir. Meşihat süresi 4 ay 12 gündür.[893] Kazaskerliğinde olduğu gibi şeyhülislâmlık makamında da siyasi faaliyetler içerisinde bulunmuş ve

---

[886] Bkz. Altınay (1998), 384, 3759
[887] Bkz. ÖZEN, Şükrü (2005), "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. III, S. 5, s. 264-5
[888] Bkz. *Kronoloji*, III, 534
[889] Altınsu (1972), 84
[890] İpşirli (2004), 346
[891] Bkz. Hammer, V, 1467
[892] Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 64, Altınsu (1972), 83
[893] Kırmız (1958), 31, Altınsu (1972), 84, Krş. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 66

padişahı hal' suçlaması ile azl ve devlete karşı asker toplamak isnadıyla katledilmiştir.

1.2.5.1. Müderrisliği

Hocazâde Mesud Efendi ilk öğrenimini babasından gördü ve onun sayesinde 'mevalizade' kanunu gereği 1028 Saferinde (Ocak 1619) üstadı Hocazâde Es'ad Efendi'nin Bayezid Medresesi muidliğiyle mülazımı oldu.[894] Medrese tahsilinden devr-i medaris ederek sonra kırk akçelik medreseden ma'zul iken 1030 Rebiülevvelinde (Ocak ya da Şubat 1621) Sarı Abdullah Efendi yerine Şah Sultan Medresesi müderrisliğine getirilmiştir. Mere Hüseyin Paşa'nın sadaretten azli onu da etkilemiş, Haziran 1622 (Şaban 1031)'de azledilerek yerine Baba Halilzade Mehmed Efendi getirilmiştir. Mes'ud Efendi Şubat/Mart 1624 (Cemaziyelevvel 1033)'de Balızade Mustafa Efendi'den boşalan Ayşe Sultan Medresesi'ne ve daha sonra da teamüle aykırı olarak ve kısa bir arayla Sahn-ı Seman'ın iki ayrı medresesine tayin edilmiştir. Haziran 1626 (Ramazan 1035)'de Fazlı Efendi'den boşalan Sahn-ı Seman medreselerinden birine, aynı senenin Temmuz'unda Mahfilzade Mehmed Efendi'nin yerine Sahn-ı Seman medreselerinden başka birine nail olmuştur. Nisan 1628 (Şaban 1037)'de Edirne Bayezid Medresesi, Mayıs/Haziran 1629 (Şevval 1038)'de Abdurrahman Efendi'den boşalan Eyüp Medresesi, Nisan 1631 (Ramazan 1040)'de büyük biraderi Ali Efendi'nin yerine Süleymaniye medresesine müderris oldu.[895]

1.2.5.2. Kadılığı

Mes'ud Efendi daha sonra kadılığa geçti. Eylül 1632 (Rebiülevvel 1042)'de Uşşakizâde Abdülaziz Efendi yerine Halep kadısı oldu, bir yıl sonra Eylül 1633'de azledildi ve uzun süre mazul kaldı. Hammer, Mes'ud Efendi'nin Halep kadılığına tayin edilmişken azledilerek Bursa Kadılığı nasb edilinceye kadar on sene ma'zul kaldığını belirtmektedir. Hammer muhtemelen Na'ima'ya atıfla, "Kadılık beratlarını 50 000 akçeye satmak i'tiyadında bulunan Müfti Yâhya Efendi, Hocazâde Mes'ud Efendi'nin uzun müddet mansıbtan mahrum bulunduğunu göz önüne alarak ona Bursa kadılığını meccanen tevcih eylemişti." demektedir. Nitekim bu bilgiye atıfla yapılan bir dipnot bilgisinde de, "İstanbul ve Edirne kadılıklarına tayin olunan iki zattan ellişer bin akçe "müjde" alınmışken, Mes'ud Efendi'nin çektiği şiddetli azle

[894] Müstakimzade, *Devhat'ül- Meşayih* (1978), 64, İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 33
[895] İpşirli (2004), 345, Kırmız (1958), 22

merhameten, mansıbının menşurunu Yâhya Efendi kendi eliyle vererek "müjde" alınmamıştır." kaydı geçmektedir.[896]

Ocak 1642 (Şevval 1050)'de Zeynelabidin Efendi'den boşalan Galata kadılığı kendisine verilmişse de kabul etmediğinden bu mansıb Yavuzzade Seyyid Mustafa Efendi'ye verilmiştir. Mes'ud Efendi Temmuz/Ağustus 1642 (Cemaziyelevvel 1052)'de Yavuzzade Seyyid Mustafa Efendi yerine Bursa kadılığına[897] getirilmiş ancak iki ay sonra, Bursa'da kanuna aykırı olduğu iddiasıyla yeni inşa ettirilen bir kiliseyi hükümet merkezinin kararını beklemeden yıktırdığı için görevinden alınmışıtır.[898] Şeyhi Efendi bu teşebbüsü nedeniyle Mes'ud Efendi'yi büyük bir fitneye sebep olmakla suçlamakta ve örfi müddetini doldurmadan azledildiğini kaydetmektedir.[899]

Ancak bu durum Busra halkının tepkisine de neden olmuştur. Nitekim Kemankeş Mustafa Paşa'nın Hocazade'yi azl ve olaylda dahliolanları sürgüne göndermesi, Müslüman ahali arasında genel bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Sadrazam tarafından görevden alınan Mes'ud Efendiye haksızlık yapıldığı kanaatinde olan Bursa halkı, diğer üç kiliseyi daha tahrip etmiştir. Bunun üzerine hükümet merkezinden müfettişer gönderilerek soruşturma açılmış ve yapılan hareketin uygunsuz olduğu tespit edilip suçlular cezalandırılmıştır. Zilfi de bu olayın,

---

[896] Hammer, V, 1467, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) IV, 960

[897] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) IV, 960, Kırmız (1958), 22-3, İpşirli (2004), 345

[898] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) IV, 961, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 134

[899] Kırmız (1958), 23, Na'ima da Katip Çelebi'ye atıfla bu olay hususunda şunları kaydeder: "Bursa'da olan zımmiler şehirde kilisa ihdâs idüp hükkâm akçe almakla sükût iderlerdi. Hocazâde Mesud Efendi kadı oldukda inkâr idüp "Ba'de's-sübût bir muhdes kiliseyi hedm ederim" deyü kapusunu kilidledi. Vezîr-i a'zam tarafına hilâf-ı inhâ olmağla "Der-i devlete arz etmezden mukaddem böyle maslahata şuru' ettin" deyü kadı mazhar-ı 'itab ve azl olundu. Bursa halkı "Kadımız na-hak yere azl olundu" deyü ayağa kalkup ol kiliseyi ve andan ma-ada üç kiliseyi dahi ber-bâd idp yaktılar. Vezîr-i a'zam gazaba gelüp vüzerâdan Eyüb Paşa'yı ve Mısır'dan ma'zul Şaban Efendi'yi teftîşe gönderüp hedm-i deyr idenlerin müte'ayyinlerinden niçe kimseleri Dîvân-ı Hümayun'a ihzâr edüp nice vezîr-i a'zam anlara serzeniş ve 'itâb ile ta'zir olundular ve kiliseler girü ibka olunmağa ferman verdiler.", Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) IV, 961, Krş. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 920, Olayın tanıklarından Karaçelebizade bu olaya işaretle, "Bir musiibet dahi oldur ki nevbet-i devlet-i İbrahim Hani'de isneyn ve hamsine ve elf sal-i garabet-iştimali hilalinde Merhum Mes'ud Çelebi Bursa Kadısı olup birkaç kenise-i muhdeseyi şer'an hetm etdüğü için Vezir-i vizr-'ayin 'ilm-i 'ulemaya muhin Kara Mustafa Paşa tarafından azl ve enva'-ı siteme mazhar olup [İyilik etmek ve fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşınız (Maide: 2)] ferman-ı celilü'ş-şanına imtisalen bu 'amel-i hayırda ana mu'in olan Bursa ulema ve sulehası teftiş ile iz'ac ve vatanlarından tertib-i ceza içün İstanbul'a ihrac.." olunduklarını kaydetmektedir. Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 281, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) IV, 961, Hammer bu hususta şunları söylemektedir: "Sadrazam [Kara Mustafa Paşa'n] ın tarafsızca hakkaniyeti, Kadı Hocazade Mes'ud Efendi'nin tahrikleri üzerine Bursa ahalisinin tahrip etmiş oldukları bir Hıristiyan kilisesi hakkında da zuhur etti. Bu kadı, İslam şeriatına mugayir olduğunu iddia ederek, yeni bir Rum kilisesinin inşasına engel olmuştu. Sadrazam kadıyı azletti ve Hıristiyanların yapmaya başladıkları kilise ve manastırda meydana getirilen tahribatın failleri hakkında tahkikat açtırmak üzere bir heyet tayin etti.", Hammer, V, 1467

inançlar arasındaki çekişmelere ve Osmanlıların Avrupa'ya karşı kırılganlıkları nedeniyle gösterdikleri tepkilerin sonucu olan öfkeye işaret ettiğini ifade etmekte ve şöyle demektedir: [900]

> "Hıristiyanların yeni bir kilise inşa etmelerine izin veren seleflerinin tersine Mes'ud Efendi, İslam hukukunun mezkur emrine uygun olarak bu kiliselerin kapatılmasını emretmiştir. Ancak bu olaya karşı çıkan ve Mes'ud'u görevden alan sadrazam onu görevden aldığında, Mes'ud'a sempati duyan Bursalı kalabalıklar şehrin diğer kiliselerini de tahrip etmişlerdir. Gerçi kalabalığın elebaşısı cezalandırılmış ve kiliseler restore edilmiştir, ancak bütün taraftarlarda öfke hakim olmaya devam etmiştir."

Azledilmiş olan Hocazâde Mes'ud Efendi sürgüne mahkum edilmişken sahilhanesine çekilip ikamet etmesine müsaade edilmiştir.[901] Ayrıca kendisine Hamdi Mehmed Efendi'nin uhdesinde bulunan Gümilcine ve Yenice-i Karasu kazaları arpalık verilmiştir. Mes'ud Efendi Kasım 1645 (Şevval 1055)'de Acem Mehmed Efendi yerine Eyüp kadılığına tayin edilmişse de yine kabul etmeyip arpalıklarıyla yetinmiş ve uzleti tercih etmiştir.[902]

Kâtip Çelebi Mes'ud Efendi'nin 1054 senesinin 12. Zilhiccesinde (Ocak/Şubat 1645) Rumeli Kazaskerliği payesini aldığını belirtmektedir.[903] Mes'ud Efendi daha sonra Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. İleride de görüleceği gibi kendisine Rumeli kazaskerliği verilecekse de bundan vazgeçilerek tekrar Anadolu kazaskerliğine getirilecektir.

1.2.5.3. Anadolu Kazaskerliği

Tarih-i Na'ima'da geçen bir kayıtda, Sultan İbrahim'in katlinden kısa bir süre önce yaşanan ve Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa ve Rumeli Kazaskeri Mulakkab Muslihiddin'in katledildiği olaylar sırasında Mes'ud Efendi'nin ismi de geçmektedir. Gerek sefihane ahlakından, gerek irtikablarından dolayı kendisinden nefret edilen Muslihiddin Efendi, "gelme" uyarılarına rağmen ulema silsilesi içindeki yerine katılmak üzere yola çıkmış ve fakat bu durum ulemadan bazı düşmanlarınca iyi karşılanmamıştır. Nâ'ima bu hususa işaretle Mulakkab'ın düşmanlarından "..Hocazâde Mes'ud Efendi ve Kudsizade ve Hanefi Efendi inan-tab olup geriye at koparıp müftiye karşı varıp, "Sultanım bu mel'un bunda ne arar, niçin geldi?" dediklerinde Müfti Efendi: "Biz dönsün, bugün gelmesin deyü haber gönderdik

---

[900] Zilfi, *Dindarlık Siyaseti* (2008), 153, Burada Mes'ud Efendi'nin Kadızadelilerin görüşlerini paylaşıyor göründüğünü de ifade etmek de gerekmektedir. Zilfi (2008), 219-20

[901] Hammer, V, 1467, Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996), IV, 1089

[902] Kırmız (1958), 23, İpşirli (2004), 345

[903] Bkz. *Fezleke* (2007), 1018, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) IV, 1116

gelmiş, kendi bilir" deyip kahrına ma'nevi telmih eyledi. Andan ulemâ herifin da'iresin alıp şetm u la'n ve ta'nife meşgul oldular. Ve ol mahal Mes'ud Efendi taşa yanaşıb indi. Akabince Mulâkkab dahi indikte nerdüban ayağında müderriinden ehl-i ilm Muslu Çelebi ki bir sitem zarif meşhurlardan idi. "Bre mel'un yıkıl git" deyü şütuma agaz edip Mes'ud Efendi dahi ana hem-zeban olup ol ahmak dahi anlarla muhavebe vü muhavereye meşgul oldukta mezbur Muslu Çelebi cesur idi, hemen herifin örfün kakıp, açık başına Mes'ud Efendi dahi yumruk ile urup Kudsizade dahi "Bre urun mel'unu" deyü izhar-ı hısam ettikte herifi binek taşından aşağı bırakıp Muslu Çelebi leşkere haykırıp "Ne durursuz urun şu mel'unuü dedikte leşkerden biri herifin ardından başına bir bıçak biri dahi tüfeng kundağıyla altına urup, başı iki yerden yarılıp, kan sıçrayıp herif neye uğradığın bilip müfti dahi gelmiş idi. Hemen başı açık uryan segirdip "Medet sultanım eman" deyü" mütfiden yardım istediyse de müfti orada bulunanlar Mulakkab'ı katletmişlerdir.[904] Mes'ud Efendi bu sırada Bursa kazasından ma'zuldu ve Gümilcine ve Yenice-i Karasu arpalıkları uhdesinde idi. Birkaç sene önce de Rumeli payesini almış idi.

Mes'ud Efendi'nin 14 Eylül 1651 (28 Ramazan 1061)'de Anadolu kazaskerliğine getirilmiş olduğu görülmektedir.[905] Hocazâde Mes'ud Efendi Kösem Sultan olayının akabinde Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Sultan İbrahim'in katlinden sonra tahta geçen Sultan Mehmed'in yaşının küçüklüğünden istifade ile Büyük Valide Kösem Sultan dizginleri eline geçirmiş ve "ocak ağaları"[906] ile birlikte bir süre hüküm sürmüştü. Turhan Sultan ise kocasının öldürülmesinde önemli bir rolü olan Kösem Sultan'ın, birgün oğlunu da ortadan kaldıracağını düşünüyordu. Bunun için bir süre sonra Kösem Sultan'a karşı cephe aldı ve saraya bağlı paşalar, saray ağaları ve sipahilerden taraftar topladı.[907] Altınay'ın ifadesiyle sarayın iki önemli kadını birbirlerine diş biliyorlardı; genç olanı yani Turhan Sultan[908] oğlunun saltanatını, yaşlı olan Kösem Sultan ise kendi saltanatını sağlamlaştırmak istiyordu. Ricaut'a göre Kösem Sultan ağalarla irtibat halinde bütün karışıklıkların Turhan

---

[904] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) IV, 1159 vd., Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 1038-9, Hammer, V, 1517, Altınay, *Hoca Nüfuzu* (1997), 67-8, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, 1996

[905] Karaçelebizade, *Ravzatül- Ebrar Zeyli* (2003), 85, Defterdar Mehmed Paşa azledilen Şaban Efendi'nin yerine Hocazade Mes'ud Efendi'nin getirildiğini kaydetmekle birlikte sehven 1060 Ramazan ayını vermektedir. Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 260, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 64

[906] Ocak ağaları için Bkz. ALTINAY, Ahmet Refik, (1931b) *Ocak Ağaları*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul

[907] RİCAUT (1996), *Türklerin Siyasi Düsturları*, çev. M. Reşat Uzmen, Milliyet yay., İstanbul, s. 23

[908] Bkz. ALTINAY, Ahmet Refik, (1931a) *Turhan Valide*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, s. 164 vd.

Sultan'ın başının altından çıktığını ve huzurun sağlanmasını Sultan Mehmed'in hal' ve yerine Şehzade Süleyman'ın getirilmesine bağlıyordu.[909] Ancak Turhan Sultan daha önce harekete geçerek onun planını sonuçsuz bırakmış ve Kösem Valide Sultan, saray ağaları tarafından katledilmiştir.[910]

Bu önemli gelişmeden hemen sonra Sultan Mehmed, Sadrazam Siyavuş Paşa'yı huzuruna çağırmış ve ona mevkiinde kalması ve hizmetine devam etmesini emretmiştir. Ertesi sabah erkenden devlet erkânı, kazaskerler, ulemâ ve vezirler saraya davet edilmiştir. Ulemâdan Nu'man Efendi, Hanefi Efendi, Bali-zade Efendi ve Hocazâde Mes'ud Efendi de saraya gelerek padişahın tarafında olduklarını gösterdiler. Ebu Said Efendi'ye de adam gönderilmişse de o gelmekte tereddüt etmişti. Bu sırada Sultan Mehmed Babü's-saade önüne kurulan tahta oturmuş olduğu halde, tüm devlet ricali ve ulemâ padişahın vereceği kararı beklemeye başladılar. Bu sırada sabık kazaskerlerden Hanefi Efendi ile Hocazade Mes'ud Efendi ileri çıkarak, "*Şevketlü padişahımın Allah te'ala vücudunu hatadan saklasın, sen halifesin sana muhalefet edenler asiler ve bagılerdir. Katilleri vacipdir nedir bir alaya mütegallibe ve ecnebinin haysiyet ve mikdarı emr ile alem-i Resulullah-sallallahü aleyhi vesellem-i çıkarıp nasb etsinler. Şehre münadiler gönder, ulu'l-emre ita'at eden Müsliman gelsin, gelmeyenler cezasın bulur ve hala mansıb-ı iftayı ve kadıaskerliği birer müstahak du'acınıza ihsan ile inşallahü te'ala muhaliflerin cem'iyyetine inhilal gelir*"[911] şeklinde birtakım tavsiyelerde bulundular. Bunun üzerine Sultan Mehmed'in emriyle *sancak-ı şerif*[912] çıkarılmış ve muhalefet edenlerin katllerine fetva verilmiştir. Halk, sancak-ı şerif altına davet edilmiş ve davete icabet etmeyen şeyhülislam ve kazaskerlerin azil olundukları ilan olunmuştur.[913] Nihayet ağalardan bizar olan halk ve sipahi ve yeniçeriler sancağın altında birleşmişlerdir. Kösem

---

[909] Ricaut, *a.g.e*. (1996), 25

[910] Ricaut, *a.g.e*. (1996), 31-3, Krş. SOLAKZADE, Mehmet Hemdemi, (1989) *Solakzade Tarihi*, II, haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, s. 602, *Ravzatül- Ebrar Zeyli* (2003), 95, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 1081-2, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. V, 1325 vd., Şemdanizade, *Mür'i't-Tevarih* (2009), 165, Tavernier, *Topkapı Sarayı* (2007), 146, Jorga (2009), IV, 69, Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül- Vukuat* I-II (1992), 254 vd., Danişmend (1972) III, 417, Baysun (1987b), 549, ULUÇAY, Çağatay, (2001) *Harem II*, TTK, 4. Baskı, Ankara, s. 65

[911] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1333

[912] Osmanlı devletinde askeri isyanların bastırılmasında önemli bir işlev görmesi açısından Sancak-ı Şerif'e de temas etmekte yarar var. Nitekim sancak-ı şerif önemli bir dini semboldü. Çünkü bunun Hz. Peygamber'in sancağı olduğuna inanılıyordu. Bu sancak Yavuz'un Mısır'ı fethine müteakiben kutsal eşyalarla birlikte İstanbul'a getirilmişti. Barış zamanında sarayda muhafaza edilen sancak-ı şerif savaş zamanlarında ve özellikle de sultanın bizzat katıldığı seferlerde ordu ile birlikte görülüyordu. Bu bir bakıma askerin maneviyatını yükseltmek gayesine matufdu. Bk. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 53

[913] Bkz. Solakzade, (1989) II, 604, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1992) I-II, 255, Uzunçarşılı *OT*, III, 257-8

Sultan'ın katli ile en büyük dayanaklarını yitiren ocak ağaları ise, taraftarlarının birer birer kendilerinden uzklaşmaları üzerine tamamen yalnız kalmışlardır. Nitekim kısa süre sonra bir kısmı sürgün ve bir kısmı da katledilerek cezalandırılacak ve "ağalar saltanatı"na son verilmiş olacaktır.[914]

Ocak ağaları yeniçerileri ve ulemâyı yanlarına çekmek üzere Ağa-Kapısı'na davet etmişler, ulemâdan bir kısmı bu çağrılara riayet etmemek üzere saklanmışsa da Nakib Zeyerkzade, İstanbul Kadısı Bostanzade, Karaçelebizade Mahmud gibi pek çoğu Ağa-Kapısı'na gitmek zorunda kalmıştır. Ağalar vasıtasıyla şeyhülislâm olan Karaçelebizade Abdülaziz Efendi ise padişah tarafından davet olunmasına rağmen ve hizmetlilerinden Tiryaki Solak Ahmed'in ısrarına rağmen saraya gelmeyip, ağaları gücendirmemek için onların yanına gitmiş olduğundan[915] azledilerek yeri Hanefi Efendi'ye verilmiştir. Biraz ileride de görüleceği gibi daha sonra bundan vazgeçilerek Ebu Said Efendi'de karar kılınmıştır.[916] Karaçelebizade'nin ma'zul olarak Samatya'daki evinde ikamet etmesine müsaade edilmişse[917] de Ebu Said Efendi, bunun kendisi için sakıncalı olduğunu düşünerek onun Sakız'a sürülmesini sağlamıştır.[918] Karaçelebizade burada iken, mezkur olayda kabahatinin olmadığını, yanlış anlaşıldığını, sürgünü hak etmediğini, saraya son derece hürmetkar olduğunu söyleyerek etrafa mektuplar göndermiş ve affı için padişaha 90 beyitlik bir terkib-i bend yazmıştır.[919] Nihayet bu sırada boğazı çevreleyen adaların Venedik tehlikesi altında olması nedeniyle istinaden bir emir ile Bursa'ya gelmesine izin çıkmıştır.[920]

Biraz önce de belirtildiği gibi Abdülaziz Efendi'nin azledilmesinden sonra meşihat makamına Hanefi Efendi getirilmişti. Hanefi Mehmed Efendi Valide Kösem Sultan'ın öldürülmesinin ardından ortalığın yatıştırılması için Hocazade Mesud Efendi ile birlikte gayret göstermiş[921] ve bu olay vesilesiyle meşihat makamına getirilmeyi beklemiştir. Ancak şeyhülislamlığa kimin getirileceği hususunda

---

[914] Ricaut, (1996), 34-5, Krş. *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 95-6, Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 39-40, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 1081-2, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1336 vd.

[915] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1334 vd., Krş. *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 73-9, Karaçelebizade bu hususa işaretle, "Binaberin hükm-ı kazaya rıza verüp önlerine düşmekden gayri tedbire kadir olmadık. Yohsa bu suretle bi-sudur-ı ferman-ı ali huzur-ı humayun-ı sultaniye varılmak ne mertebe edebden dur ve güstahlık idüği bedihiyyü'z-zuhur ve tecviz-i da'ire-i hezar merhale mehcur olup tecerru'-ı zehrab-ı merg buna nisbet ehla mine's-sükker idüğü mukarrerdir", demekte (s. 78) ve azlinden dolayı kendisini savunmaya devam etmektedir. Bkz. *Ravzatü'l Ebrar Zeyli*, s. 87 vd.

[916] Bkz. *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 85, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1335-6, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 51

[917] Bkz. *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 86

[918] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1350

[919] Karaçelebizade, *Ravzatül- Ebrar Zeyli* (2003), 125

[920] *Ravzatül- Ebrar Zeyli* (2003), 112-3

[921] İPŞİRLİ, Mehmet (1997), "Hanefi Mehmed Efendi", **DİA**, C.XV, TDV yay., İstanbul, s. 554

meşveret sonucunda Ebu Said Efendi'de karar kılınması üzerine buna tepki göstermiş, "*Paşa hazretleri, huzur-ı hümayuna gelmekte cümleye tekaddüm ve padişahımız uğrunda bezl-i makdura tesebbüt edip bi-hamdi'llahi te'ala zaten ve zamanen liyakat mütehakkak iken hizmet-i iftanın bizden tahallüfünde ne fa'ide melhuzdur*" diyerek şeyhülislamlığın kendisinin hakkı olduğunu söylemiş, bunun üzerine vezir-i azam padişaha müftülük hattını yazdırıp Hanefi Efendi'ye ihsan"[922] etmiştir. Hanefi Efendi el öpüp müftü olmuş ve Rumeli kazaskerliği de Bali-zade Efendi'ye verilmiştir. Fakat Hanefi Mehmed Efendi meşihat hattını aldığı gün Ebu Said Efendi taraftarlarının ağır basması ile şeyhülislâmlıktan alınmış ve Ebu Said Efendi şeyhülislam[923], kendisi de Rumeli Kazaskerliğine getirilmiştir. Bu sırada Rumeli kazaskerliğine getirilen Hocazade Mes'ud Efendi'ye Anadolu Kazaskerliği hattı yazılıp Rumeli hattı geri istenmiştir.[924] (M. 1650/H. 1061) Şemdanizade, "*..Burusa'dan ma'zûl iken ocak ağaları mâddesinde, sâir ulemâ ağalar tarafını tercîh idüp kapuya gitdiklerinde bunlar pâdişâh tarafına gidüp birden Anadolu sadrına nâil olduğundan..*"[925] diyerek, Mes'ud Efendi'nin Anadolu kazaskerliğine getiriliş gerekçesi olarak onun ocak ağaları yerine padişaha yakınlaşmasını göstermektedir.[926]

Müstakimzade Mes'ud Efendi'nin Anadolu kazaskerliğine tayin olunmasına işaretle, "*devlet indinde kavlel bi- hak olmak üzere şöhret bulmağın taraf-ı salatanatın iltifatıyla tayin-i tam kesb idüp makam-ı sadaret-i müdebbiran devlet ile muhavere ve müşacere makamında kıyam eyler idi*"[927] demektedir. Nitekim Hocazade herkese karşı şiddet göstermekten geri durmaz, sadrazamla ortaklaşa sadaret eder, herkesi azarlar her işe karışırdı. Sonunda Şeyhülislâm Ebu Said Efendi ile Tarhunlu Ahmed Paşa birleşerek önce Rumeli Kazaskerini sonra da Hocazade Mes'ud Efendi'yi azlettirmişlerdir.[928] Baysun buna işaretle, "*Saray en nafiz bir şahsiyet olarak görünen Hocazade Mes'ud Efendi'nin rey'i ile hareket ediyordu.*

---

[922] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1336
[923] İpşirli (1997), 554, Altınsu (1972), 84
[924] Bkz. Uzunçarşılı *OT*, III, 258, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1336, Karaçelebizade, *Ravzatül- Ebrar Zeyli* (2003), 85, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 39, Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 1081-2, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 165
[925] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 189
[926] Aynı müellif başka bir yerde ise şu ilginç ifadeye yer vermektedir: "Ve Sadr-ı Anadolu olan Hocazâde Mesud Efendi Sadr-ı Rum olan Hanefizâde Efendi'ye bir mes'ele içün "Bre Kızılbaş" didikde ol dahi "ne yaban söyleyorsun dîvâne sefîh" dimekle teşhîr oldular. Çünki sarâyda ulemâ kıtlığına uğranmağla Mesud Efendi Sadr-ı Anadolu oldu. Lâkin akıllu davranup pâdişâh semtinde bulunmağla Aziz Efendi'den azîz oldu.", Bkz. *Mür'i't- Tevarih* (2009), 168-9
[927] Bkz. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 64
[928] Altınay (1997), 95

Fakat Sadrazam, şeyhülislam Ebu Said Efendi'nin yardımını temin ederek, Hocazade Mesud Efendi'yi işten (kazaskerlikten) uzaklaştırmaya muvaffak oldu." demektedir.[929] Abdi Paşa ve Katip Çelebi de Ramazan'ın 7. günü Mes'ud Efendi'nin Anadolu Kazaskerliğinden azl edilerek[930], yerine Balizade'nin getirildiğini kaydetmektedir.[931] Mes'ud Efendi'ye arpalık olarak Tırnova ve Sahra kazaları tevcih olunmuştur.[932]

1.2.5.4. Rumeli Kazaskerliği

Daha önce, (1647 Zilhicce'sinde), Mes'ud Efendi'ye Rumeli payesi verilmiş idi. Nâ'ima[933] Şubat 1652'de Hocazâde'nin, "paye-i Rum mukaddeme vasıl olmağın yakalı sof giyip bilfi'l sadr-ı Rum Hanefi Efendi'ye tasaddur" ettiğini kaydetmektedir. Altınsu ise kaynak göstermeden, Mes'ud Efendi'nin 2 Ocak 1654'de Rumeli Kazaskerliğine getirildiğini ve fakat bu atamanın derhal kaldırılarak tekrar Anadolu kazaskerliğinin kendisine verildiğini belirtmektedir.[934] Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi ocak ağaları meselesi sırasında sarayda toplanan ulemâdan Hanefi Efendi'ye şeyhülislâmlık, Balîzade Efendi'ye de Rumeli Kazaskerliği tevcih edilmişti. Ancak Balîzadebu görevi kabul etmek istememiş ve, "*..Padişahım. Biz bu meclise mansıp ümniyesiyle gelmedik. Ta'ife-i bagıyenin cem'iyyetlerin def' ve zalameyi men' için geldik. Hala bana lazım değildir, bir gayrı du'acınıza verin*" diyerek hatt-ı hümayunu öpüp geri vermiştir. Bunun üzerine Rumeli Kazaskerliği Hocazâde Mesud Efendi'ye verilmiştir.[935] Ancak daha sonra Hanefi Efendi'den meşihat hattı geri alınarak kendisine Rumeli kazaskerliği tevcih edilmiştir. Bu sırada Ebu Said Efendi de çıkagelince yeniden bir hatt-ı hümayun yazılmış ve Ebu Said Efendi şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Hocazâde Mes'ud Efendi'den de Rumeli Kazaskerliği alınıp Anadolu Kazaskerliği verilmek istenmiştir. Bu duruma şaşıran Mes'ud Efendi: "Bre canım bu ne aceb nesnedir. Ya şimdi bana Rumeli sadrı verilmiş iken derhal tahvilin ma'nası nedir" diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir.

---

[929] Baysun (1987b), 550

[930] Hocazade Mes'ud Efendi'nin, bazı kusurları yanında 1061/1650 senesinde Anadolu Kazaskeri olduğu sırada, Divan-ı Hümayun toplantılarına geç geldiği için rahatsızlığa sebep olduğundan azl edilmiş olduğu da belirtilmektedir. Bkz. MUMCU, Ahmet (2007b) *Divan-ı Hümayun*, Phoenix yay., Ankara, s. 107, Krş. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 171

[931] Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 1087, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 46, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l-Hüseyn*.. (2007) V, 1414, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 260

[932] İpşirli (2004), 345, Kırmız (1958), 24

[933] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1382

[934] Altınsu (1972), 83

[935] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1336, Altınay (1997), 87-8

Bunun üzerine vezir-i azam Hocazade'yi avutucu sözlerle teselli etmiş ve "Efendi şimdi böyle iktiza eyledi, iş bitsin de sadr-ı Rum dahi olursun elem çekmen.." diyerekondan Rumili hattını aldı. Bu arada Hanefi Efendi'nin hatt-ı geri vermediğini öğrenen Mes'ud Efendi eseflenerek, "Ya bizden Rumeli hattını almanın manası nedir" demiştir.[936] Mes'ud Efendi böylece şeyhülislâm olmak için son basamak olan Rumeli kazaskerliğine sahip olamamıştır. Ancak ileride de görüleceği gibi meşihat makamına Anadolu kazaskeri olduğu halde ulaşacaktır.

1.2.5.5. İkinci Anadolu Kazaskerliği

Hocazâde Mes'ud Efendi kendisine Rumeli kazaskerliği verilmişken tekrar Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Ancak şeyhülislâmlık hesapları yapan Mes'ud Efendi, meşihat makamına yükselmek için son basamak olan bu mansıbın geri alınmasına oldukça içerlemiş ve bu yüzden Şeyhülislâm Ebu Said Efendi ile araları açılmıştır. Nitekim ikinci olarak getirildiği Anadolu kazaskerliği sırasında-başta Ebu Said olmak üzere- gerek ulemâ gerekse siyasal partiler ile yoğun bir mücadele içerisine girmiş ve sadarete gelmesinde büyük rol oynadığı Ahmed Paşa'nın işlerine müdahale ettiğinden müfti ve vezir-i azam ittifakı ile azledilmiştir. Bir süre ma'zul olarak kalarak devlet ricali ile çekişmeye devam etmişse de, hedefine de ulaşarak Çınar Vak'ası sırasında asi zorbaların baskısıyla şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. Mes'ud Efendi bu aşamada siyasetin doğrudan içerisinde olmuş ve pek çok rical ile çekişme içerisinde olmuştur. Dolayısıyla siyasi faaliyetlerinin yoğunlaştığı bu süreci ayrı bir başlık halinde incelemek icab etmektedir.

1.3. HOCAZÂDE MES'UD EFENDI'NIN DEVLET RİCÂLİYLE İLİŞKİSİ VE SİYÂSİ FAALİYETLERİ

Hocazâde Mesud Efendi, IV. Mehmed'in çocukluğu zamanındaki karışıklık ve devlet adamları arasındaki aciz ve şaşkınlık esnasında serbest mütalaalarıyla Valide Sultan'ın tevccühünü kazaarak Anadolu Kazaskeri bulunduğu sırada, 1656 (H. 1066) senesinde Çınar Vak'asında, yeniçerilerin isteği üzerine şeyhülislâm olmuştur. Gerçi sipah zorbalarının istemeleriyle bu makama gelmiş olması padişah ve valide sultanın kendisine itimadlarını sarstı idiyse de hükümetle beraber hareket ederek zorbaların katlinde hizmet etmesi sebebiyle yine eski itimad ve teveccühe

[936] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1336, Altınay (1997), 88-9

mazhar olmuş hatta bu hizmetinden dolayı Sivas mukataası dahilindeki on bin kuruşluk bir has kendisine ihsan olunmuş ve yine önsafa geçmiştir.[937] Solakzade Mes'ud Efendi'ye hacelik (padişah hocalığı) itibariyle padişah haslarından dokuz yüz has akçe tayin olunduğunu belirtir.[938] Mes'ud Efendi bundan sonra, bütün devlet idaresini nüfûzu altına alıp işine geleni vezir-i azam yaptırmak ve istemediğini azlettirmek isteyerek her işe müdahalesi yetmiyormuş gibi kendisinin tavsiyesiyle vezir-i azam olan Boynueğri Mehmed Paşa'yı arzu ettiği gibi yumuşak bulmadığından-ki "safdil ve devlet idaresinde vukufsuz olması sebebiyle davulu Mehmed Paşa'nın boynuna takarak işleri kendisi ele almak istemişti"[939]- azlini Valide Sultana bildirmiş, ancak iki günde bir vezir-i azam değiştirmenin zararlı olacağını söyleyerek teklifini reddetmesi üzerine bundan müteessir olan Mes'ud Efendi kendisini şeyhülislâm yapan yeniçerileri tahrik eylediği hakkında doğru veya yanlış saraya haber verildiğinden müzakere bahanesiyle saraya davet olunarak burada azl ve Diyarbekir kadılığı verilerek Bursa'ya gönderilmiş ve burada devlete karşı asker topladığı töhmetiyle katledilmiştir.

Hocazâde Mes'ud Efendi mevkiini siyasetle yürüten şeyhülislâmlara dair güzel bir örnektir. I. Ahmed'in hocası Mustafa Efendi'nin oğlu ve aralarında yetiştiği saray ağalarının ve maiyetinin uzun süredir gözdesi olan Mes'ud Efendi, bütün devlet işlerine ve özellikle de tayinlere ve görevden almalara karar verme hakkı elde etmek istemiştir.[940] Peirce[941], Turhan Sultan'ın politik bakımdan olgunlaştıkça danışman çevresini genişlettiğini ve Mes'ud Efendi'yi de önemli bir politik danışman olarak kabul ettiğini kaydetmektedir. Hocazâde Mes'ud Efendi padişah ve valide sultan nezdindeki nüfûzuna işaretle devlet işlerine doğrudan müdahil bir tutum sergilemiş, bir takım azl, tayin ve katl olaylarında rol oynamış[942] ve geçimsiz tavrı nedeniyle pek çok devlet ricaliyle çatışma içerisinde olmuştur. Nihayet bu durum diğer ulemâ mensupları ve siyâsal alanın temsilcilerinin kendisine cephe almalarına neden olmuştur. Bu tepki kendisinin katli ile tezahür etmiştir.

---

[937] Uzunçarşılı *OT*, III, 300
[938] Solakzade, (1989) II, 625, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 64, *Telhisü'l Beyan Fi Kavanin-i Ali Osman* (1998), 200
[939] Uzunçarşılı *OT*, III, 301
[940] Zilfi (2008), 109
[941] Bkz. *Harem-i Hümayun* (2002), 336-7
[942] Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 534

1.3.1. Hocazâde Mes'ud Efendi Ve Müfti Ebu Said Efendi

Mes'ud Efendi'nin, en büyük rakibi olarak gösterilen Ebu Said Efendi'nin her zaman aleyhinde olduğu; hak bilir davranmak ister gibi yaparak şeyhülislâmın bütün ayıplarını yüzüne vurduğu ifade edilmektedir. Hocazâde Mes'ud Efendi'nin tutumu ve Ebu Said ile ilişkisine dair ilginç bir olay anlatan Nâ'ima[943], Yeniçeri Ağası Süleyman Ağa'nın evlenmek üzere tertib ettiği büyük bir düğün merasimi için tüm devlet ayanını Ağakapısı'na davet ettiğini ve bu arada Anadolu Kazaskeri Mes'ud Efendi'yi de davet etmek üzere kethüda beyi ve baş-çavuşu gönderdiğini söyler. Na'ima devamla, "..anlar suret-i icabet göstermiş iken Mes'ud Efendi'nin, "Ağalıkla içeriden çıktıkda bizim ziyaretimize gelmedi" deyü hala anlar sura (düğüne) varmadıklarından ma-ada müftiye haber gönderip, "Biz varmazız münasib olan budur ki elbette siz de varmayasız" dedikte, müfti cevabında "Davet olunduğunuzda icabet ediniz" emrine ittiba'an, "Davetlerine icazet edip varırız, anlar isterlerse varsınlar istemezlerse varmasınlar" diyerek Ağa'nın davetine icabet edeceğini kaydetmektedir. Burada müftilik makamındaki birine emirvari ve nasihat eder tarzda uyarıda bulunması Mes'ud Efendi'nin kişilik yapısı hakkında fikir sahibi olmamıza olanak sağlamaktadır. Ayrıca müftinin Mes'ud Efendi'nin tersi bir tavır takınması da Ebu Said Efendi ile aralarının iyi olmadığı izlenimini vermektedir. Mes'ud Efendi ile Ebu Said arasındaki çekişme ileride de devam edecektir. Nitekim Ahmed Paşa'nın sadarete getirilmesinden sonra nüfûzu daha da artan Mes'ud Efendi'nin ulemânın silsilesi hususunda müftiyle çekişmesine dair Na'ima'nın kaydını aynen aktarmak gerektir:[944]

> "Bu eyyam kabilinde müfti efendinin silsileyi te'hir ettiğine müte'llim olup mevad ve irtişaya müte'allik bir defter yazdı. Silsile-i ulemayı te'hire sebep Selanik ve Haleb ve Şam ve Mısır ve gayri menasıbda olanların bunda kapı kethüdalarından maktu' meblağı mah-be-mah azl etmeyip kendi tevabi'i tevliyetler ve kazalar ve hizmetler satıp kuzat-ı asakire ve hasseten Rumili'ne bu kadar şefa'at ne mikdar tahmilat edip tarik-i ilme ve ahar tarika müte'allik hususlardan ne mikdar rüşvetler alındığını ale'l-esami mufassal yazıp Harem-i hümayun tarafına gönderdi ve bir suretini dahi vezire verip ahvali bildirdi. Vezir hod sabıka Vezir Ahmed Paşa sadaretinde olan iki bin altın da'va eden kadifr maddesinde dünyaya irtibat ve inhimakini bilirdi. Gümrük Emini Hasan'ın dahi hedayasın alıp himayette olduğundan mütekeddir idi. Müfti Efendi Hocazade'nin bu makule desise ve cür'etin haber aldıkta asilsile edip Mısır'ı Minkarizade'ye, Mekke-i Mükerreme'yi Şam'dan nakl tarikiyle Hanımzade'ye, Bursa Kadrizade Efendi'ye olmak üzre tertib etmeğin.."

Nâ'ima, 22 Temmuz 1652 tarihli başka bir olayda, Mes'ud Efendi ile müftü arasındaki çekişme ve restleşmeyi şöyle anlatmaktadır:[945]

---

[943] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn..* (2007) V, 1384
[944] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1408-9
[945] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1411-2

"Nıf-ı şa'banda Hocazade müftiye vardı. Meğer ol gün İsmeti Efendi mollaya varıp zaten ve zamanen müdellel sözler ile kendinin İstanbul kazasına liyakatin beyan edip ba'dehu Rahmetullah Efendi varıp ve Rumeli kazaskeri Hanefi Efendi varıp esna-i kelamda "Hocazade bize kadıaskerlik ettirmes" deyü bess-i şevka ederken Mes'ud Efendi dahil olup müşafehe vuku' buldukta Molla, Hocazade'ye kendi hakkında su'-i zikrin işitmekle itaba agaz edip, "Menziinizde oturup bizi kadh edersiz niçin böyle edersiz" dedikte Mes'ud Efendi, "Biz sizi kadh ü zemm etmedik" deyicek Molla, "İnkar dahi tövbedir, ba'de'-l- yevm bu makule sözler olmasın" dedikte Hocazade "Yok biz suçlu olmadık ki tövbe edelim, söylediğimiz sözü inkar etmeziz. Bak a sultanım! Biz ne söylesek hayr-hahlık yolundan söyleriz ve halk sizi zeban-zed etmesinler deriz" dedikte Molla, "Halk söyleye gelmiştir bizi rüşvet alır derler, halka kulak tutmak olmaz ve anların ağzı tutulmaz. Hayr-hahlık yüzünden siz uyub u kaba'ih zikr eylemen. Zira zemm ü kadhin ziyade kubhu hayr-hahlık iddi'asıyla söylenendir" dedikte Hocazade "Beli sultanım! Ya insaf mıdır, halk böyle deyeler anları su'-i zanna düşürmek münasib midir" dedi. Molla "Ya biz ne işledik" dedikte Mes'ud Efendi cevabında "Evvela bir silsile ettiniz ekseri na-münasib oldu. Hem bizimle meşveret buyurdunuz sonra hem hilafı zahir oldu. Minkarizade'ye Mısır ve Emini'ye Filibe bizim öeşveretimiz ile mi oldu" dedi. Molla "Minkarizade bir ehl-i ilim sahibi salih çelebidir, biz ana Mısır'ı verdiğimiz için Hakk te'ala'dan ecir ü sevab ricasındayız" dedikte Hocazade cevabında "İkişer yıllık müstehaklar var iken bir senelik adama ilm ü faziletten behre-dar değil idi, ana bina'en istihlak-ı zati yanında mu'teber olmayıp fakat zamane i'tibarıyla eskisi takdim olunmak gerektir" deyü zahir-i tarika nazar ederdi.

Molla hazretleri "Siz bu kadar cür'et etmen terk-i edeb değil midir? Siz bizim elimizi öpe gelmediniz mi?" deyip Mes'ud Efendi "Beli sultanım öpe geldik ve yine de öperiz. Ve bu sözleri size hayr-hahlıktan ötürü söyleriz. Şimdi halk derler ki molla hazretleri bu ana dek elli bin guruş rüşvet almıştır derler. Böyle sözler istima'ından müte'ellimiz" dedikte molla "Halk yabana söylerler. Hased ve garaza mebni sözleri kimin hakkında söylemezler. Biz sizin meşveretinizden hariç iş itmeziz, hala İstanbul'u işte Rahmetullah Efendi hazır bi'l- meclisdir talep ediyo. Hemen ikiniz verin ma'kul görürseniz şimdi vereyim" dedi. Mes'ud Efendi "Yok İstanbul payesine eren Anadolu'ya istihkak hasıl ider. Kenedimiz mertebesine gelen adamlar için şunu verin deyemeyiz. Silsileyi nice ettiniz ise ana dahi edin" deyü vafir güft-ü-gu ettiler.

Ba'dehu Mes'ud Efendi mollaya dedi ki, "Vezir girit ve donanma ve Asitane mevacibine akçe yetiştirmek üzere huzur-ı hümaynda müte'ahhid olup bizler dahi nev'an ta'ahhüd etmiş idik. Hala bunda olan ulufeyi verdi ve Girid'e dahi mevacib göndermeğe ikdam eğlen" dediğimde "Hey efendi, bunda verdiğimiz mevacibi dahi kisemizden verdik, şimdi kande bulalım. Tedricen tedarük ü irsal olunsun" deyü cevap verdi. Biz dahi "Yok paşa hazretleri, önson göndereceksiz hemen anı dahi yanınızdan tedarük ve mu'accelen göndermek gerek" dedik. "Hala sultanım dahi kendüye bir haber göndermek gereksiz ki bu maslahat tetmim ola" dedi. Molla cevabında "İmdi hemen bizim ağzımızdan söylen" dedikte Mes'ud Efendi, "Ne aceb bizim kendimiz söyleyelim ve hem sizin ağzınızdan da biz mi söyleyelim. Bari işte Rumeli efendisi sizin ağzınızdan söylesin" deyip meclis dağıldı."

İleride de görüleceği gibi Ebu Said Efendi Tarhoncu Ahmed Paşa ile ittifak halinde Mes'ud Efendi'nin azledilmesini sağlayacaktır. Ancak Mes'ud Efendi de müftinin azledilmesi için girişimlerde bulunmaktan çekinmemiştir. Nitekim Ebu Said Efendi ile Es'ad Efendi arasında cereyan eden tatsız bir münakaşa nedeniyle bütün ulemâ cem'iyyet ederek müftinin azledilmesi için padişaha bir *arz-ı hal* yazmışlardır. Bu arz Mes'ud Efendi'ye de gönderilmiş, Mes'ud Efendi bunu imzalamak yerine "Midad-ı kalemleri dima'-ı şühedadan efdal olan ulemâyı darb u istihkar eden müftinin azli vacibtir" diye yazarak meclise geri göndermiştir.[946] Hammer ise, "Şeyhülislâmın gözden düşmesine usule aykırı olarak icra ettiği ve aleni düşmanı

[946] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1416-7

Anadolu Kazaskeri Mes'ud Efendi'nin defterini padişaha takdim eylediği tevcihat değil, efendinin gösterdiği hiddet sebep olmuştur."[947] demektedir.

1.3.2. Hocazâde Mes'ud Efendi Ve Rumeli Kazaskeri Hanefi Efendi

Mes'ud Efendi'nin çekişme içerisinde olduğu diğer ulemâ mensubu Rumeli kazaskeri Hanefi Efendi'dir. Nâ'ima[948] Şubat 1652'de "mu'tad üzre Sultan Ahmed Camii'nde mevlüd-i şerif cem'iyyeti olup Hocazâde paye-i Rum mukaddeme vasıl olmağın yakalı sof giyip bilfi'l sadr-ı Rum Hanefi Efendi'ye tasaddur eyledi" demektedir ki bu durum Mes'ud Efendi'nin kazandığı nüfûza dair bir misal teşkil etmektedir. Nâ'ima[949], "..merhum Mustafa Paşa kızı hıyar-ı büluğ da'vasın edip şahidleri getirdikte İstanbul Kadısı Beyazi Efendi bila-hasm hüküm hücceti verip ba'dehu Rumeli sadrı Hanefi Efendi i'tiraz edip paşa divanında Hocazâde Mes'ud Efendi Beyazi'ye nusret edip iki kadıasker mukara'a edip çekiştiler. Hocazâde Hanefi'ye, "Bre Kızılbaş Koca" ol dahi ona, "Bre divane sefih" deyip ikisi dahi bu na-ma'kul vaz' ile teşhir olup güft-u-guya ba'is" olduğunu kaydetmektedir ki, ulemâ sınıfının iki önemli üyesi arasındaki bu karşılıklı sataşma, dönemin ulemâsı hakkında fikir sahibi olmamıza olanak sağlamaktadır.

Mes'ud Efendi Mısır meselesi nedeniyle toplanan meşveret meclisinde Gürcü Mehmed Paşa ile münakaşa etmiş; bu sırada vezir-i azamın yanında olan Hanefi Efendi ile de polemiğe girmiştir. Biraz ileride bu hususa değinilecektir. Yine Gürcü Paşa'nın azli ve yerine kimin getirileceği hususunda yapılan müşavereler esnasında Mes'ud Efendi'nin Hanefi Efendi'ye itabamiz bir tavır takındığı anlaşılmaktadır. Mes'ud Efendi Hanefi Efendi'ye, "Behey Efendi. Aceb halin vardır, bunca sözler ki söylenir. Ne taşra ne içerdesin. Bir söz söylemezsin, lisanın yok mu? Padişahımız cevap isterler, cevap ne gune karar etti ise beyan et" diyerek sert bir dil kullanmıştır ki bu hususa da ileride temas edilecektir.

1.3.3. Hocazâde Mes'ud Efendi Ve Karaçelebizade Abdülaziz Efendi

Hocazâde Mes'ud Efendi'nin girişimlerinden en fazla muzdarip olan şüphesiz ulemâ sınıfı idi. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi, Anadolu kadıları kadılık imtihanına itiraz ederek Şeyhülislâm Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'ye şikayette

---

[947] Hammer, V, 1567
[948] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1383
[949] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1390

bulunmuşlar ve Mes'ud Efendi'nin adil bir imtihan için yeterli bilgisinin olmadığını ileri sürüp padişah huzurunda ve ulemâ önünde imtihan olmak istediklerini bildirmişlerdir. Muhtemelen bu hadiseler sırasında Mes'ud Efendi ile "ulema sınıfının kavgacılığıyla ün yapmış ve sözünü sakınmayan bir üyesi"[950] olan Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin arası açılmış ve birbirine rakip haline gelmişlerdir.[951] Mes'ud Efendi şeyhülislâm olduğu zaman, çekişme içerisinde olduğu Karaçelebizade'nin arpalığını Sakız'dan alıp Mudanya'ya tebdil ederek onun itaatsizlik göstermesini beklemiş ve bunu bahane ederek onun daha uzak bir yere sürgün edilebileceğini düşünmüş, ancak bu mümkün olmamıştır.[952]

1.3.4. Hocazâde Mes'ud Efendi Ve Gürcü Mehmed Paşa

Bu süreçte Hocazâde'nin en şiddetli münakaşa yaşadığı devlet adamı Vezir-i azam Gürcü Mehmed Paşa'dır. Nitekim Anadolu Kazaskeri Mes'ud Efendi, Divân-ı Hümayun'da ve zaman zaman yapılan meşveret meclislerinde vezirlere karşı sözünü esirgemediğinden[953] Valide Turhan Sultan'ın takdirini kazanmıştır. Hatta çok ihtiyar olduğu ve devleti o zamanki müşkül vaziyetten kurtaracak iktidarda bir şahsiyet olmadığı hususunda bütün kaynakların ittifak ettiği Gürcü Paşa, verdiği isabetsiz kararlar yüzünden Turhan Sultan tarafından sık sık itaba maruz kalmış ve kendisine Hocazâde Mes'ud Efendi'nin tavsiyelerine uyması tembih olunmuştu.[954] Bu sıralarda yönetimi eline alan Turhan Sultan, Kösem Valide Sultan'ın oğlu IV. Murad için izlediği "korumacı" politikaya benzer bir siyaset izlemiştir. Turhan Sultan oğlunun devletin önde gelenleriyle yaptığı bütün toplantılara bir perde arkasında oturarak

---

[950] Bkz. PEIRCE, Leslie P., (2002) *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktay, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 198

[951] İpşirli (2004), 345-6

[952] "Müfti-i sabık Aziz Efendi ol vakitte Sakız arpalığı ile Bursa'da idi. Ceriyyü'l-cinan ve hadidü'l-lisan arif ü fazıl mahdum-ı celilü'l- unvan olmakla zamanesi devletlülerine ve alel-husus tarik-i ilm ricaline harf endazlık hali olmadığı cihetten Hocazade Müfti Mes'ud Efendi cerh-i lisanleriyle mecruhü'l-hatır idiler. Amma ahz-ı intikama bir vesile yok. Sakız arpalığını ref edip Seyrekzade mahlulünden Mudanya arpalığını tevcih edip gönderdi ki uluvv-i meşrebleri muktezasınca kabulden nükul ederse emr-i celilü'ş-şana adem-i inkıyad isnad edip yeniden teb'id ani'ş-şehr ve bir növbet dahi mazhar-ı kahr-ı sultan-ı dehr ettirip zamirinde caygir olan vech üzre ahz-ı intikam kasd itmeğin Hocazade savlet ü cür'et ile şöhret-i ma'lum-ı alem olmağın Aziz Efendi tecerru' zehr-ab-ı siteme tahammül edip Mudanya arpalığı Sakız'dan birkaç mertebe racihdir, lütfunuzdan memnun olduk mu'amelesini izhar edip şerinden emin oldu." Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1662, Karaçelebizade ise buna işaretle, "Hocazade Mes'ud-i bi-sud huzur-i Humayunda hakkımızda icra ettiği gun-a-gun iftira u gamz ve kalb-ı selimlerin tenfir eder niçe bi-ma'na kinaye vü remz ile dest-i tadarrufumuzdan intiza' olunan Sakız arpalığı ber-haseb-i ferman-ı cihan-muta' ibka vü takrir ve mukaddema sudur eden cevr ü ihanet ma'lum-ı hazretleri olmaduğunu müş'ir hatt-ı şerif ile teşrif ü tevkir buyuruldu.", demektedir. Bkz. *Ravzatül- Ebrar Zeyli* (2003), 286

[953] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 64

[954] DERİN, Fahri Ç., (1987), "Gürcü Mehmet Paşa", **İA**, C.7, MEB yay., İstanbul, s. 587

katılıyor, zaman zaman buradan Mehmed'e öğütler veriyordu. Hatta bir seferinde Mes'ud Efendi bir öneride bulunduğunda, Sultan Mehmed, annesinin olduğu yöne dönerek, "Duydun mu anne?" diye sormuş, bunun üzerine Turhan da, "Doğru söylüyor, haklıdır" diye cevap vermiştir.[955] Ancak Hocazâde'nin bu güç ve nüfuzunu kullanarak devlet işlerine karışması ve tayin ve azillere müdahale etmesi[956], doğal olarak önde gelen devlet adamları ve ulemânın tepkisine yol açacaktır. Mes'ud Efendi'nin Vezir-i azam Gürcü Paşa ile ilişkisi bu bakımdan oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Gürcü Mehmed Paşa ağalar saltanatına son verilmesine müteakip sadrazam olan Siyavuş Paşa'nın azledilmesi üzerine vezaret mührüne sahip olmuştu. Ancak doksan yaşındaki bu ihtiyar vezir de saray ağalarının emri altında iş görememiştir. Gürcü Paşa ne saray ile ne de sarayın en "makbul ve memduh" bir mensubu olan Anadolu Kazaskeri Mes'ud Efendi ile geçinemiyordu. Diğer taraftan o, divan müzakerelerinde lafını esirgemez bir adam olan Mes'ud Efendi tarafından sık sık mat edilmiştir. Mes'ud Efendi'nin Gürcü Paşa ile olan çekişmesi hususunda Uzunçarşılı şunları söylemektedir:[957]

> "Gürcü Mehmed Paşa, doksanlık aciz bir zavallı olup bunun belaheti yüzünden kendisini o makama tavsiye eden Darüs'saade Ağa'sı Süleyman Ağa da durumdan sıkılmıştı. Bunun yegane işi, kendisine rakip ve aleyhtar olanları ve bunların adamlarını sürgün etmekti. Güya kendisinin tecrübesinden istifade edilmek için vezir-i azam olmuştu. Memlekette asayiş muhtel, hazinede para yoktu; müsaderelerle para tedarik edilip askere öyle maaş veriliyordu. Gürcü Paşa'nın aczi kemalde ise de bunun hamisi olan kızlar ağası o sayede küpünü doldurduğundan Gürcü Paşa azledilemiyordu. Padişah huzurundaki müzakerelerde zavallılığı ve yalnız ihtiyarlığıyla iftihar ettiği görülüyordu. Kendisiyle en çok münakaşa ederek vezir-i azamın aczini meydana çıkaran Anadolu Kazaskeri Hocazade Mes'ud Efendi idi."

Anadolu Kazaskeri Hocazâde ile Vezir-i azam Gürcü Mehmed Paşa çekişmesi, özellikle de Mısır'daki gelişmeler nedeniyle had safhaya çıkmıştır. Hammer'e göre her türlü karışıklılar ve idari hatalar Mısır hazinesini zarurete düşürmüş, Hüseyin Ağazade Mahmud Paşa idaresinde Kansu ve Memi beylerin isyanı, Mısır'ı tam bir fetrete sokmuştu. Tarhuncu lakabıyla yâd olunan Arnavud Ahmed Paşa, büyük bir servete malik olmak şüphesiyle devlete 150 kese tediye etmesi ihtâr edilmiş, Ahmed Paşa bu paranın tediyesini vaad etmişse de sözünde

---

[955] FREELY, John, (1999) *Osmanlı Sarayı: Bir Hanedanlığın Öyküsü*, çev. Ayşegül Çetin, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 178, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1392

[956] Mes'ud Efendi'nin Turhan Sultan nezdindeki nüfuzu nedeniyle Gürcü Paşa'nın işlerine müdahale ettiği açık olarak görülmektedir. Nitekim Gürcü Paşa, "..ocak ağalarına mensub Altıparmak'a bezzazistan kısmetin vermiş iken Anadolu kazaskeri mani' olup cevab-ı savab ile men'" eylemişti. Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1374

[957] Uzunçarşılı *OT*, III, 260

durmamıştı.[958] Gürcü Paşa Mısır'dan ma'zul Ahmed Paşa'yı Divân'a çağırtıp kazaskerler huzurunda söz konusu yüz elli kese mal-ı miriyi taleb edip eski Mısır kadısı Hasan Efendizade'nin takrir-i hüccetini gösterdi. Gürcü Paşa Na'ima'nın ifadesiyle, "İltizama noksan getirmeyüp fülan malı müte'ahhidim" dediğinin müştemil idi. Ba-an ki, "Hasan Efendizade'nin ol hücceti bera-ı def'i- meclis bir takrir hücceti idi. Anınla bir nesne lazım gelmez" deyip dururdu." Sadrazam ve Rumeli Kazaskeri Hanefi Efendi, Ahmed Paşa'nın bu akçeyi mutlaka ödemesi lazım geleceğini söylemişlerse de serbest ve cesur olan Mes'ud Efendi "Şer'an bu hüccet ile buna mal nice lazım gelir" diyerek ne sebeple vermesi gerekeceğini sorması üzerine Hanefi Efendi, "Kul ve onun malı efendisinindir" meailindeki hadisi okumuştur. Bunun üzerine, "Mes'ud Efendi kaşlarını çatıp bir kere haykırıp, "Hay efendi bu hadis ile bu maddenin ne münasebeti vardır ? Bu ne asıl sözdür eğer kanunen taleb ve tahsil olunur denirse huzur-ı şer'de mürafa'asız örfen tahsil ederler. Divân-ı Hümayun'da şer'le görülüp ihkâk-ı hak matlub ise mültezim makbuzundan mes'ul iken gayr-i makbuza mahza iltizam ettim demesiyle nice hükm edersin. Bu maddede bu hadis-i şerif mefhumuna mesağ ne vecihledir, bu ne sözdür" deyip meydandazlık eyledi." Na'ima bu sırada Ahmed Paşa'nın "Emr şer'in" deyip durduğunu ve Mes'ud Efendi'nin doğru söyleyerek Hanefi Efendi'nin ise sessiz kaldığını kaydetmektedir. Nâ'ima devamla Gürcü Paşa'nın işaretiyle Ahmed Paşa Yedikule'ye ve yirmi kadar adamının da Baba Cafer zindanına "bila-vech-i şer'i gönderilip" hapsedildiğini, Defterdar Halıcızade'nin azl olunarak Sarı Ali Efendi'nin ve Yeniçeri Ağası Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'nın yerine de Süleyman Ağa'nın nasb edildiğini eklemektedir.[959] (Aralık 1651) İleride de görüleceği gibi Mes'ud Efendi bu olayda koruduğu Ahmed Paşa'nın sadarete getirilmesi için çalışacaktır.

Diğer taraftan Sultan Mehmed de bir müddet sonra, Mısır meselesi ile ilgili olarak müzakere için İstanbul'daki vezirlerin hepsini huzuruna getirtmiştir. (14 Haziran 1652) Hatta bu divan esnasında, Valide Sultan'ın kafesli pencere arkasından müzakereleri dinlediği kaydedilmektedir. Sadrazam burada hazineye varidat te'min edebilmek için Mısır'ın senevi ve maktu bir meblağ[960] gönderilmesi şartıyla Mısır

[958] Hammer, V, 1563-4
[959] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1375
[960] Tavernier bu hususta şunları kaydetmektedir: "Mısır geliri her yıl on iki milyon liraya ulaşabilmekte ve üç paya ayrılmaktadır. Beş milyonu padişahın hazinesine girer; dört milyonu Mısır'daki zabitlerin, görevlilerin ve askerlerin maaşları için ayrılır; geri kalan üç milyonsa padişahın her yıl Mekke'ye gönderdiği değerli armağanlar, ibadete ilişkin masraflar ve birkaç günlük yoldan su

valiliğinin bir valiye kayd-ı hayat şartıyla verilmesini teklif etmişti. Bu teklif bazılarınca kabul görmüşse de Hocazâde Mes'ud Efendi bu fikre muzaffer bir eda ile karşı koyarak[961], bu şeklin kabul edilmesi halinde az çok yakın bir zamanda Mısır ülkesinin istiklâline yol açacağını söylemiştir. Nâ'ima[962], sadrazam, müfti, vezir, kazaskerler ve diğer ricalin hazır bulunduğu bu meşverette geçen konuşmaları eserine kaydetmiştir. Mısır'dan gelen Seyyid Ca'fer Ağa'nın getirdiği kağıt ve hüccetlerin okunduğunu ve yukarıda ifade edilen düşünce hususunda padişahın, "Ne dersiz" hitabına sadrazam, müfti ve Hanefi Efendi'nin ma'kul görmeleri üzerine padişahın hatt yazmak üzere devat talep ettiğini belirtmektedir. Bu sırada sessizliğini bozan Hocazâde Mes'ud Efendi devreye girerek, "..hemen baş kaldırıp, "Padişahım bu du'acınıza dahi söylemeğe izin var mıdır" dedikte padişah kendiye tevecüh edüp, "Söyle efendi söyle" deyü buyrıcak, "Padişahım bunların üçü de müdahane (dalkavukluk) ederler. Vülât-ı Mısır halâ üçer ve dörder bin kise ile ma'zul olup gelirler. Miri tarafına ait olan mevaddı ketm ü ihfa hususunda halk müttefik olmak eski beliyyedir bu arz u mahzar ve defter vali olanın re'y ve ta'limi iledir. Valilerin ava'idi kat' olunsun dedikleri, Mısır'ı te'bid almak için itma' şeklinde bir kelâm-ı vahidir. Mısır te'bid olunursa müstakil-i saltanat olup elden çıkar. Sizin Harameyn-i Şerifeyne hükmünüz revan olduğu diyâr-ı Mısriyye elde olmakladır" dedi." Sultan Mehmed Hocazâde'nin bu sözleri üzerine, divânı perde arkasından izleyen[963] annesi Valide Turhan Sultan'a "İşittin mi efendi, ne söyledi" demiş, Turhan Sultan da Mes'ud Efendi'yi tasdiken, "Gerçektir, söz bunundur" şeklinde karşılık vermiştir. Kızlar Ağa'sı da "Cevab-ı ma'kul budur" diyerek Mes'ud Efendi'yi desteklemiştir. Bunun üzerine "ashab-ı meclisin müdahaneleri zahir olucak vezir izz-i sadaretle Mes'ud Efendi'ye çin-i cebin gösterip, "Efendi sus, böyle söz söyleme" dedikte hemen Mes'ud Efendi bi-perva cevab edip, "Bunda da mı sus dersin? Bu huzur-ı hümayundur hak ne ise anı söylemek gerektir. Bunda kizb ve müdahane-i din ü devlete hıyanettir" dedi. Meclise vahşet düşüp bu husus bir dahi gereği gibi meşveret olunup, "Meclis-i aharda cevab-ı şafi verile" deyü kat-ı kelâm olundu." Aksun'un

---

getirilerek Arabistan sarnıçlarının doldurulması için harcanır." Bkz. TAVERNIER, Jean-Baptiste, (2007) *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yay., İstanbul, s. 95-6

[961] Lamartine, II, 700, Lamartine burada sehven Mes'ud Efendi'yi "paşa" olarak göstermektedir.

[962] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1391-2

[963] Lamartine, II, 700

ifadesiyle Mes'ud Efendi'nin bu çıkışı kendisinin devlet işlerinde uzak görüşlü ve tedbirli bir adam olduğunu göstermektedir.[964]

Mes'ud Efendi daha sonra zaruri ihtiyaç maddelerine narh konulması[965] hakkında da Gürcü Mehmed Paşa ile şiddetli bir münakaşaya girişmiştir. [966] Şemdanizade[967] bu meseleye istinaden, "*İşbu bin altmış bir sâliyle bu tevârîhimizin tebyîzi târîhi olan bin yüz seksen yedi sâli beyninde yüz yirmi altı sene mürûr itmişdir. Evvel vakitde sekiz akçe on akçe didikleri şimdi sekiz pâre on pâre olmuşdur. Lâkin onbeş pâreye on altı pâreye lahmin vakıyyesi çıkmışdır. Ya'nî kırk sekiz akçeye olmuşdur ki kırk akçe ziyâdesi vardır. Ve narh aslâ aranmaz. Ve Mes'ud Efendi gibi söyler dahi bulunmaz. Merhamete muhtâc olan vakit bu vakitdir*." demektedir ki, bu şekilde Mes'ud Efendi'nin devlet meselelerinin tartışılması ve çözümü hususundaki gayretlerini takdir etmektedir. Ancak Mes'ud Efendi'nin Gürcü Paşa ile olan bu çekişmesi, Gürcü Paşa'nın azledileceği şeklinde yorumlanmış; vezir-i azam da bu dedikodulardan rahatsızlık duyarak, "ben lisâna düşdüm. Beni azl idecekseniz idin.. Böyle hükûmetden mevt evlâdır" diyerek tepkisini dile getirmiştir.[968] Her ne kadar Gürcü Paşa'nın muvaffakiyetsizliği dile getirilerek

---

[964] Bkz. Aksun (1994) II, 203

[965] Narh çarşı ve pazarlarda satılan zorunlu ihtiyaç maddelerinin satış fiyatları için, resmi makamlarca tesbit edilen sabit fiyattır. Bkz. Hazarefen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l- Beyan Fi Kavanin-i Ali Osman*, (haz.) Sevim İlgürel, TTK, Ankara, 1998, s. 248 vd., Pakalın, (2004) II, 655, Osmanlı sultanlarının bu görevi son derece ciddiye aldıkları görülmektedir. Narh uygulamalarıyla devlet kent halkını fiyat artışlarına ve fiyat dalgalanmalarına karşı korumayı ve böylece kentte toplumsal ve siyasal istikrarı sağlamayı amaçlıyordu. PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914*, K Kitaplığı y., İstanbul, 2003, s. 78, 94

[966]Nâ'ima Mısır meselesi nedeniyle toplanan bu divânın dağılmasına müteakib padişahın lahm (et) meselesi yüzünden Gürcü Paşa'ya hitâb ettiğini kaydeder:
"..Ba'dehu şehir ahvali müzakere olunup pâdişâh hazretleri "lahm sekizere satılıp yine bulunmadığının aslı nedir" deyü su'al buyurduklarında vezîr ile molla ve sa'ir hazırin, "Padişahım et ve etmek ve her şey devletinde firavandır muzayaka yokdur" didiklerinde, Hocazade meydana atılıp mu'araza edip, "Niçin böyle müdâhene edersiz" deyüp padişaha "Şevketli hünkarım. Hala narh umuruna takayyüd yokdur. Şehirde lahmın vücudu bulunmaz bahası sekiz akçedir. Lakin semiz etler gizlice onar, on ikişer akçeye satılır. Fukara bu babda muztaripdir" dedi. Vezir ve molla Hocazade'nin bu ma'kule cür'et ve mu'arazasından ziyade dil-gir olup meclis dağıldı. Hocazade'den ma-adası bi-ecma'ihim müftinin hanesine varıp gune gune güft ü şinid ettiler. Hocazade kendi hanesine varıp alemde asla bunlara karışmadı.", Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1392, Na'ima'da şöyle bir kayıt geçmektedir: "Bu esnada lahm (et) bulunmayup kasablar narh istediklerinde vezir kasab-başıya hitab edip "Et bulunmaz ve sekize satılmaz deyü, müfti beni öldürmek ister elbette et bulunmağa muhtacdır" deyü ağlaz-ı kelam eyledi.", *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1383

[967] Bkz. *Mür'i't- Tevarih* (2009), 169

[968] Gürcü Paşa Turhan Sultan'a gönderdiği bir mektupta Mes'ud Efendi'den şöyle şikayetçi olmaktadır: "Yetmiş yılı aşkın bir süredir askeri konularda ilgilenmekteyim ve hala eksikliklerim var. Saygıdeğer kazasker savaş hakkında ne bilir ? Nereden öğrenmiş olabilir ? Hükümetin her alanının, karşılaşacakları sorunlarla başa çıkmanın en elverişli yollarını bilen uzmanları vardır. dün Sultan'ın huzurunda yüzlerce şey söyledi. Fakat savaş idaresi onun görevi değildir..", bkz. Pierce, *Harem-i Hümayun* (2002), 336, Pierce aynı yerde Turhan Sultan'ın, na'ibliği sütlendikten dokuz ay sonra

"müdebbir bir vezir lazımdır" denilmişse de şimdilik kendisinin makamında kalması için dedikoduların önüne geçilmiştir.[969]

Nâ'ima[970] Haziran 1652'de deniz işlerine dair bazı olayları anlattığı bir yerde, padişahın "menfi olanlar cümle İstanbul'a gelsünler" şeklindeki emr-i hümâyununu Gürcü Paşa'nın engellemek istediğini ve fakat padişahın ısrar ederek "elbette gelsinler. Eğer suçları varsa kadıaskerlerim istima' etsinler, yoksa bir alay Müslimanlara niçin gurbet çekerler" diyerek bunların salıverilmelerini emrettiğini kaydetmekte ve ba'zı ukalânın bu hususu Hocazâde'ye bağladıklarını eklemektedir. Naima bundan sonra da Gürcü Paşa'nın "kevkeb-i ikbâli hübut edip revnak-ı ta'ayyünü gittikçe izmihlâle yüz tuttu" diyerek vezir-i azamın düşüşüne işaret etmektedir. Na'ima ayrıca Gürcü Paşa'nın "za'f-ı re'y ve tedbiri ve müte'yyinan ve mukarrebine mağlubiyeti mukarrer olmağın tahsil ve istiklalde aczden naşi müste'idd-i sadaret olanları tard u nefy edip izhar-ı garaz sebebiyle" tüm destekçilerini yitirdiğini söylemekte ve paşanın sözlerine delil göstermekten aciz kaldıkça, ihtiyarlığından ve sakalının devlet hizmetinde ağardığından bahseder duruma düştüğünden bahsetmektedir. Müellif, Mes'ud Efendi'nin, "Hak-guylugla ma'ruf olup vezir ve müftinin li-maslahaten ba'zı müdâhanelerine mümaşat mertebelerine dek cür'et" ettiğini ve fakat vezirin, "..ecvibe-i müstike ile ilzâma kadir olmayıp, ehem pirlikle iftihar edip "Biz sakalımızı din ü devlet uğrunda ağarttık, sen benim oğlum yerindesin" demekten başka söz söyleyemediğini kaydetmektedir. Fakat "Hocazade'nin kelâmı asvab ve nefsü'l- emre ve hakka akreb şeklinde vaki' olup vezir nice def'a mülzim ve müfhim olmakla huzurdan haclet ile çıkmıştı." Hatta bir defa Valide Sultan bu garip delil getirme tarzından bıkmış bir halde kendisini setr eden (gizleyen) perdenin arkasından: "Bak a Paşa! Bak a. Ak sakal, kara sakal hesapda değil. Tedbir ak sakal ile olmaz, akıl ile olur.. Efendi [Hocazâde Mes'ud] ne derse hemem anı işle ve ana bak ve cümle umurda anınla meşveret edip zinhar re'yineden tecavüz itme.."[971] demiştir. Nâ'ima buna işaretle

---

Gürcü Paşa'yı ve politik hedefleri kendisininkine zıt gitmeye başlayan eski yandaşı Süleyman Ağa'yı azlettiğini belirtmektedir. Bkz. *A.g.e.*, s. 336-7

[969] "..meşveretin irtesi Mesud Efendi mahfîce içerü götürülüp sohbet olundukda duyulup "vezîr azl olanacak yok katl olanacak" deyü erâcîf peydâ olmağla vezîr "ben lisâna düşdüm. Beni az[l] idecekseniz idin" deyü kızlar ağasına recâ idüp "böyle hükûmetden mevt evlâdır" didikde ağa ile vâlide "gerçi bir âkıl u müdebbir bir vezîre muhtâcız. Ammâ bu Gürcü bize fâidelü. Nice geçelim" deyüp te'bîd-i sadâret hattı irsâl olunmağla erâcîf basıldı.", Bkz. *Mür'i't- Tevarih* (2009), 169, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1392

[970] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1394-5

[971] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1396, Krş. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 169, Pierce, *Harem-i Hümayun* (2002), 336

"Mes'ud Efendi'nin neşvesi hadden geçti" demekte ve "Hatta silsile umuru dahi anın re'yine tefviz ve havale olunup bu ma'na üzre şeyhülislâma hatt-ı hümayun vurud eyledi. Ol dahi tertib-i Mes'ud Efendi'ye gösterdikte ba'zı mevadda i'tirazlar ve nakz u ibramlar etmekle gurre-i recepde dahi silsile olmayup şa'bana te'hir olundu. Müftiye ve Hanefi'ye söylendikçe "Şa'ban devr etsin ba'dehu" deyü cevap verirlerdi. Mes'ud Efendi'nin bu esbab ile ta'yini ziyade olub erbab-ı devletin ekseri ale'l-husus defterdar paşa ve miriden müte'ayyiş olanlar kemal-i ihtiraz ile kendiye ta'zim ü tevkır mu'amelesin ederler idi." demektedir. Aynı müellif Mes'ud Efendi'nin kazandığı nüfûza işaretle ilginç bir anekdot vermektedir:[972]

> "Merkad-ı Ebu Eyüp El-Ensari'de du'a olunup ba'de'd-dua müverrih Defterdar iskelesinde Mes'ud efendi yalısına varmış nakl ider ki, defterdar paşa trabzanlı sandala binmiş, Gümrük Emini Hasan Ağa önünde yalı önünden geçerken Mes'ud Efendi'ye selam ve aşinalık intizarıyla kafesli pencereye doğru müteveccih oldu. Efendi baş gösterdikte hemen defterdar paşa ve emin sandalda kıyam edip dest-ber ser rüku'-vari selama gadlerin hamide edip yalı önünden geçince kıyam ettiler. Efendi ise işaret-i re'sle selam alıp yerinden hareket-i cüz'i gösterdi ve İstanbul'da eracif peyda olup gah İbşir Paşa havadisi, gah küffar gemileri boğaza gelmez ga'ilesi söylenmek ile muhtekirler eline fırsat düşüp her şey aziz ve zeha'irin kıymeti ziyade olup hususan lahm-i ganem kıllet üzre olduğundan Mes'ud Efendi ziyade ferce bulup, yar-ı gar-ı kadimi Tarhuncu Ahmed Paşa'yı vezir etmek için da'ima Gürcü Paşa'nın taraf-ı hilafetinde olup eğer huzur-ı hümayunda eğer cum'a divanlarında vezir ile mu'araza ve müşafehat ve mü'atebat ve muhalefat eder oldu."

Nâ'ima Mes'ud Efendi'nin Gürcü Paşa ile olan düşmanlığının sınırı aştığını ve Gürcü Paşa'nın, "Ah Anadolu kadıaskeri çelebiyi ete doyuramadım. Bu uşak ile halimiz nice olur" diyerek huzurundakilere dert yandığını ifade etmekte ve bunun Mes'ud Efendi'ye intikali üzerine Hocazade'nin, "Behey tama'kar ma'tuh. Sen esnafı ve ehl-i hirfeti tamam haklarsın ya şehirde et ve ya gayri şey nice bulunsun ve ziyade bahalara nice satılmasın. Eğer ben ha'in isem bu devlette niçin hizmet ederim. Eğer sen ha'in isen cezanı bulmak gereksin" diye tehtid etmiş olduğunu kaydetmektedir. Mes'ud Efendi "Valide Sultan ve padişah-ı cihanın nazar-ı iltifatlarında olmakla" Gürcü Paşa'nın yüzüne karşı sert ifadeler kullanmaya devam etmiş hatta vezire, "Sen henüz eda-i düyun etmedim dersin, halbuki hizmette olanlar tezkireci ve Velican Acem ve Kethüda Sarı Dilaver ve sa'ir bu misillü adamların devlete istila-i am edip her biri yüz bin guruştan ziyade cem' ve iddihar etmişlerdir. Sen ne mikdar şey iddihar etmek gereksin" diyerek edep dışı nice sözler söylmiştir.[973] Nâ'ima aynı yerde Mes'ud Efendi'nin, Gürcü Paşa'nın rüşvet ile dört-beş yüz kese toplayan hazinedarını, "hazinedarı çıkarasun" şeklindeki hatt-ı hümayun gereğince çıkarmak zorunda kalmışsa, ancak daha sonra kendisini tekrar

---

[972] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1396-7
[973] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1397

hazinedar edinmiş olduğunu da gündeme getirerek vezir-i azamı köşeye sıkıştırmaya çalıştığını ima etmektedir.

Sonuç olarak Mes'ud Efendi'nin nüfuz ve ikbali hadsafhaya ulaşmış, devlet yönetiminde de söz sahibi bir konuma gelmiş ve Şemdanizade'nin ifadesi ile, "..kelamını esirgemediğinden müsteşar-ı saltanat ta'ayyün kesb" etmiştir.[974] Nitekim bir sadrazamın azledilmesi[975] onun girişimleri sonucu olduğu gibi, halefinin belirlenmesinde de onun etkin bir rol oynadığı görülecektir.

1.3.4.1. Vezir-i azam Gürcü Mehmed Paşa'nın Azl Ve Tarhoncu Ahmed Paşa'nın Tayininde Hocazade Mes'ud Efendi'nin Rolü

Gürcü Mehmed Paşa'nın sadaret makamından azli ve yerine Tarhoncu Ahmed Paşa'nın sadarete getirilmesinde Valide Sultan ile IV. Mehmed'in çok itimat ettikleri Hocazâde Mes'ud Efendi'nin tavsiyesinin önemli bir rolü olmuştur.[976] Danişmend'in "ahmak" olmakla suçladığı Gürcü Paşa'nın dokuz aylık sadareti meskenetler, mensuplarını kayırmalar, azl ve nefy[977] ve bir takım müsadere hadiseleri ile geçti. Nitekim Mi'mar Kasım Ağa da, "sadaretin hakkından gelemez" diyerek mührün ona verilmesine karşı olmuş, bu şekilde Gürcü Paşa'nın düşmanlığına neden olmuştu. Turhan Sultan ise, "Kasım Ağa! Devletin iradı az masarıfı çok. Bu hal neye müncerr olacaktır. Gürcü Paşa'dan dahi bir hizmet vücuda gelmedi" diyerek yeni bir vezir-i azam arayışına girmişti. Hatta Kasım Ağa kendisine Köprülü Mehmed Paşa'yı önerdiği zaman, "..henüz halk beyninde nam u kamı omayan adama mühür nice verilir" diyerek buna soğuk bakmıştı.[978] Kasım Ağa bu yöndeki girişimi nedeniyle Gürcü Paşa'nın komplosuna maruz kalacak ve malları müsadere edilerek Kıbrıs'a sürülecektir.

Gürcü Paşa ise mühre sahip çıkma telaşında idi. Fakat gidişat, artık vezir-i azamlık makamını terk etmesini gerekli kılıyordu. Mehmed Paşa hem aşırı derecede mürtekip ve hem de geçimsizdi. Mesela Anadolu'daki ihtilale varan hadiseleri kan dökülmeksizin bastıran Boynueğri Mehmed Paşa'ya karşı takındığı tavır ve

---

[974] Bkz. *Mür'i't- Tevarih* (2009), 189

[975] Hammer bu hususa işaretle, "Mes'ud Efendi padişahın ve Valide Sultan'ın himayesine dayanarak, sadrazamın bütün delillerini şiddetle çürüttü ve batıl oluşunu isbat etti. O surette ki kendisi haysiyetini yükseltti ve hasmının itibarını mahvvetti. Artık Gürcü Mehmed Paşa'nın azledilmesi lüzumu aşikar oldu." demektedir. Hammer, V, 1564, Uzunçarşılı *OT*, III, 260

[976] Baysun (1987b), 548, İpşirli (2004), 345

[977] Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1376 vd.

[978] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1372

aralarındaki münakaşa sadrazamın acziyetini ortaya çıkarmıştı.[979] Gürcü Paşa, Mısır meselesi nedeniyle Mes'ud Efendi'nin şiddetli itabına uğradığı sırada İstanbul'a gelen Tarhoncu Ahmed Paşa'nın şöhret bularak itibar kazanmasını hazm edememiş ve onu küçük düşürmek suretiyle divânda defalarca muhakeme ettirerek Yedikule'de hapsetmiş, buna müteakiben Yanya Sancağına nefy etmiş; Ahmed Paşa gözden düşmüş olarak Selanik'e gitmişti. Bu sırada Gürcü Paşa'nın iş görmez ve tedbirsiz olduğuna kanaat getirilerek ve "..hususan Hocazâde'nin takri'at ve teşni'atı ile bi'l-külliye iş görmekten kalıp hizmet-i sadareti meşkure olmamağın tebdiline azm u cezm ile meşveret" edilmiştir ki[980] Mes'ud Efendi'nin Gürcü Paşa'nın azli yönünde görüş bildirdiği aşikardır. Buna karşın gerek şeyhülislâm ve gerekse nakibüleşraf, Darüssaade Ağası ile araları bulunmak şartıyla eski vezir-i azam Siyavuş Paşa'nın getirilmesi görüşünü ileri sürmüşlerdir. Ancak Valide Sultan'ın baş lalası İbrahim Ağa, valide sultanla görüşüp, "şeyhülislâm, nakip ve darüssaade ağası ittifak ederlerse sizin saltanatta hüküm ve nüfuzunuz kalmaz" diyerek Siyavuş Paşa'nın gelmesini önlemiştir. Valide Sultan'ın bu hususta görüşünü sorduğu Mes'ud Efendi de İbrahim Ağa'yı te'yiden bunların istediği adam sadrazam olacak olursa iktidarın dizginlerinin onların eline geçeceğini ihtar ederek, "Müdebbir ü kardandır" ddediği Ahmed Paşa'yı sadaret makamına tavsiye etmiş ve onun İstanbul'a dönmesi için müsaade almıştır.[981]

Nâ'ima[982] Şubat 1652 tarihine işaretle Kul Kethüdası Kasım Ağa'nın Ahmed Paşa'yı vezir-i azam ettirmek tertibi nedeniyle azledildiğini kaydetmektedir ki buna müteakiben Ahmed Paşa nefy edilmişti. Ahmed Paşa henüz Yanya'ya varmadan kendisine muzahir olan Hocazâde Mes'ud Efendi'nin dalâletiyle sadaret makamına namzed olarak Selanik'ten İstanbul'a davet edilmiştir.[983] Nâ'ima'nın ifadesiyle, "Ol sa'at Tarhuncu Ahmed Paşa'yı ale'l-istic'âl gelmek için hatt-ı şerif ısdar olunup, "Mucebince emr veresin" deyü vezire dahi adam gönderilip ol dahi emr yazdırıp me'mur olana verdi. Lakin "Acaba ne maslahata gelir" deyü şüpheye" düşmüş[984] ve aleyhinde bir takım entrikalar çevrildiğini de hissetmişti. Buna binaen kendisi de

---

[979] Aksun (1994) II, 204
[980] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1398-9
[981] Hammer, V, 1564, Uzunçarşılı *OT*, III, 260-1, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1399
[982] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1379-80
[983] Uzunçarşılı *OT*, III, 261, "Çünki "Vezir bir hiç herif olmağla umur mu'attal olayor" deyü valide erbabını tecessüsde olduğu için Mesud Efendi karındaşlığı Tarhuncu Ahmed Paşa'yı sevk ve tergib itmekle hufyeten Ahmed Paşa'yı menfi olduğu mahalden tebdil saraya getürdüb..", Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 169-170
[984] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1399

hasımlarına karşı müdafaa çareleri düşünüyor ve muhitine yeni kuvvetler toplamaya çalışıyordu. Bu gibi işlerde daima "yeniçeri" ve yahut "sipahi" taifesine dayanmak çıkar yol olduğu için Gürcü Paşa da sipahileri ele almak çabası içerisine girdi. Sipahilere propaganda yaptırarak: "Bu kadar paşaları, boğaz muhafazası namile iz'aç ve ihrâç ettiren Anadolu Kazaskeridir. Ve halâ vezir-i azamı azl ve Boğaza nefyetmek çabasındadır. Birkaç ayda vezir değişmek ne kabih iştir. Ve hem kazaskerin vezir azil ve nasbında alakası nedir?" sözleri ile sipahilerin kafasını bulandırmakta ve Mes'ud Efendi'nin ortadan kaldırılması için sipahi ağalarına külliyetli paralar vaad etmekteydi. Ancak sipahiler arasında Mes'ud Efendi'nin adamları da vardı. Me'sud Efendi bunlar vasıtası ile Gürcü Paşa'nın bu hazırlıklarını haber alarak ve derhal saraya koşarak Valide sultana haber veriyordu. Birden bire bir sipahi ihtilalinin patlayıvermesi ve ortalığı altüst etmesi ihtimali vardı ki; Gürcü Paşa'ya bir şey hissettirmeden Ahmed Paşa'yı Selanik'ten getirmek ve sadaret mevkiine getirmek gerekiyordu.[985]

Bu arada Ahmed Paşa da Selanik'ten çıkarak Ruscuk'a gelmiş ve burada boğaza me'muren çıkarak oyalanmakta olan Vezir Haydar Ağazade ile buluşarak Gürcü Paşa'dan çektikleri eziyetler hususunda söyleşmişlerdir. Ahmed Paşa, daha sonra İstanbul'a gelerek Süleymaniye Camii'nde Mes'ud Efendi ile buluşmuşlar ve "bir köşede lazım olan ahvali" söyleşmişlerdir. Mes'ud Efendi daha sonra Ahmed Paşa'nın geldiğini gizli olarak Valide Sultan'a bildirmiştir.[986] Tarhoncu Ahmet Paşa, durum açıklığa kavuşuncaya kadar Mes'ud Efendi'nin evinde kalmıştır.[987]

Daha önce de belirtildiği gibi Ahmed Paşa'nın İstanbul'a gelmesi vezir-i azamın şüphesine neden olmuştu. Gürcü Paşa muhtemelen mührün Tarhuncu'ya verileceğini düşünmüş olmalıdır. Ancak Mes'ud Efendi Valide Sultan ve Ahmed Paşa ile "re'y ü tedbir" ederek Gürcü Paşa'ya, "Yarın yevm-i hamisde Surre çıkacaktır ve Ahmed Paşa'ya Şam mansıbı için hil'at ilbas olunacaktır ve sefer-i hümayun için müşavere vardır, gelesün" manasında bir hatt-ı hümayun gönderdiler. Henüz mühür Gürcü Paşa'nın elinde olduğu için "Şayet bir fitne ihdas eder" düşüncesiyle, surreyi bahane edilmiş ve Ahmed Paşa'ya Şam vilayetinin verildiği duyurularak Gürcü Paşa'nın şüphelenmesinin önüne geçmek istemişlerdir. Nitekim

---

[985] ŞAKİR, Ziya, (1944) *Osmanlı İmparatorluğunda Maktul Vezirler*, İstanbul, s. 103-4, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1399
[986] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1399
[987] Baysun (1987b), 548, İpşirli (2004), 345

Ahmed Paşa'ya Şam eyaleti için bir hil'at giydirileceğine dair bir hatt-ı hümayun çıkarıldığından, sadrazamın telaşı sukunete dönüşmüştür.[988]

Nâ'ima[989], sabah erkenden teşrifata dahil olan vüzera, ulemâ ve devlet ricalinin Yalı Köşkü'ne gelerek divân olup Surre alayı kapucu-başılar ile çıkarıldığını ve Surre[990] merasiminin alışılageldiği üzere sona ermesinden sonra bazı önemli devlet meselelerinin görüşülmesi için divân kurulmuş olduğunu kaydetmektedir. Bu divânda görüşülecek temel mesele denizcilik işleri idi. Gürcü Paşa bir önceki divanda olduğu gibi yine bir takım garip önerilerde bulunmuş ve Valide Sultan'ın desteğini kazandığına hükmeden Mes'ud Efendi, sadrazamı cahillik ve beceriksizlikle suçlamıştır.[991] Bu aşamada Donanma-yı Hümayuna dair konu açılınca Mes'ud Efendi ile Gürcü Paşa arasında, "mühimmatta taksirata müte'allik müşacere" yani harp usul ve gereçlerine eksiklikler olduğuna dair münakaşa yaşanmıştır. Nitekim Mes'ud Efendi uygulanan plan gereğince, hiddetli bir şekilde vezir-i azama hücum ederek bu işlerdeki yolsuzluklarını söylemiştir. Mes'ud Efendi'nin sözlerine Gürcü Paşa cevap tasarlarken yeniçeri ağası söze karışarak, vezir-i azamı müdafaa etmeye çalışmıştır. Yeniçeri ağası Mes'ud Efendi'ye: "Bre efendi! Sen hiç derya seferi ettin mi? Kalyon olmayınca kalyona nice varılır?" diye sormuş, Mes'ud Efendi hemen oturduğu yerden doğrularak ve yumruklarını dizlerine dayayarak: "Baka paşa. Ben derya seferine varmadım ama varup iş görmüş adamlarla çok söyleştim. Devletin evvelinden bu ana gelince *Al-i Osman*'ın donanması kadırga olagelmiştir. Harbi kalyon kullanıldığı vaki yokdur. Mahallin gözleyüp sükun-ı havada kadırgalar kalyona çatıp feth ettiği nice kere vuk'u bulmuşdur amma bu devletlü, cengçi ve kürekçi vermedi. "Mümteni'u'l- husul yerlerde mal tahsil ve fülan sahilde donanmaya irsal eyleye" deyü Zencefili-oğlu dedikleri kezzabı ta'yin edip ve boş laklaka ile kapudanı baştan savup donanmayı kötürüm ve mua'ttal yolladı. Ve şimdi kapudanı "İçeri gel" deyü donanmayı da'vet eder. Bari ol taşradan fırsat gözleyip "İçerden donanmaya kema-yenbagı mühimmat virilse maslahat görülmek mutasavver idi" diye ağzına gelen sözleri söyledi. Bu sırada defterdar da söze karışmış ve vezir-i azama yaranmak için, "Efendi hazretleri.. Çak bu denli sahib-i devlet efendimize pek söyleme" deyince Mes'ud Efendi daha da

---

[988] Hammer, V, 1564
[989] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1400, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 170
[990] Para kesesi, para çıkını anlamına gelen bu kelime, Hac zamanlarında padişah tarafından Mekke ve Medine'ye her yıl gönderilen para ve sairedir. Bkz. Devellioğlu, *Lügât* (2003), 965
[991] Lamartine, II, 700

sinirlenerek: “Sen sus. Yabane söyleme. Senin ne haddindir. Sen bir hizmetkarsın., kendi hizmetinle mukayyed ol” dedi. Defterdar bu ağır sözlerden fena halde mahçup olmuş halde başını öne eğerek sustu. Mecliste bulunan diğer zevat ise birbirinin yüzlerine anlamlı anlamlı bakarak Mes’ud Efendi’nin hiddetine bir mana arıyorlardı.

Bu arada Mes’ud Efendi’nin tavırlarının ne anlama geldiği de kısa bir süre ortaya çıktı. Hasodabaşı meclise gelmiş ve beraberinde getiridiği bir hatt-ı hümayunı vezir-i azama vermiştir. Gürcü Mehmed Paşa hemen yerinden kalkarak hatt-ı hümayunu aldı. Üç defa öperek başına koyduktan sonra açtı. Ancak okuma yazma bilmediğinden, “ben okumağı bilmem, re’isi çağırsınlar” deyince orada bulunan şeyhülislâm hatt-ı hümayunu alarak okudu. *Hatt-ı Hümayun*[992] vezir-i azamın azl edildiğini bildiriyordu. Bu haber tüm mecliste şaşkınlıkla karşılandı. Hatta azl haberini alan Gürcü Paşa, mührü vermek için elini koynuna sokmuşsa da heyecandan bulamamış hatta mührün bulunduğu kaytanı çözemediği için hasodabaşından yardım istemişti. Hasodabaşı önüne oturup kaytanı çözdü ve mühri eline verdi. Sadrazam yaşından ve hizmetlerinden bahisle, “..bunca yıllık kulluğum ki cem’-i seferlerde ve serhadlerde ömr geçirdim. Bu ak sakalımı din ü devlet hizmetinde ağarttım, benden mührü almak padişaha layık mıdır? Gördünüz mü hizmet nice bilinirmiş” deyince herkes susmuş ancak Mes’ud Efendi kaşlarını çatarak ve erkan-ı meclise hitab ederek: “Efendiler, paşalar, söylesenize. Ne durursuz ? Meğer padişahımız mührün bu ma’tuhdan almakla zulm mi etmiş oldu? Bre ma’tuh (bunak). Sen tedbirat-ı mesalih-i devlette aciz ü kasır olduğundan gayri hiyanetin dahi zahirdir. Geçen günlerde, “Anadolu kazaskeri var iken bana vezaret gerekmez. Mührü alsınlar kime verirlerse versinler, anın zamanında vezaret etmek kabil değildir demedin mi ? İşte mühür, ol alsınlar deyü istiğna ettiğin mühürdür. Niçin tazalllüm edersin ? Etba’ ve mebhut devlete az mı hiyanet eyledün..” diye hitab ederek paşayı ve diğer hazır bulunanları hayretler içerisinde bırakmıştır ki hiçbiri söyleyecek söz bulamamıştır.[993] Lamartine, vezir-i azamın felaketi üzerine kendi başarısını kurmayı tasarlayan Mes’ud Efendi’nin, duygularında bir merhamet ve sözlerinde bir utanma duymadan nefretle Gürcü Paşa’ya hakaret ettiğini ve ihtiyar paşanın ağlayarak Divân’dan

[992] Hatt-ı Hümayun ya da hatt-ı şerif, padişahların herhangi bir iş için bizzat yazdıkları yazılardır. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat* (2003), 342

[993] Bkz. Na’ima, *Ravzatü’l- Hüseyn*.. (2007) V, 1400-1, Hammer, V, 1564

çekildiğini belirtmektedir.[994] Mührü elinden alınan Gürcü Paşa böylelikle baş düşmanı Mes'ud Efendi tarafından sadaret mevkiinden uzaklaştırılmış oldu. Şimdi de yeni sadrazamın kim olacağı meselesi söz konusu olacaktır ki yine Mes'ud Efendi'nin tavsiyesi üzerine İstanbul'a gelmiş olan Tarhoncu Ahmed Paşa'nın vezir-i azam olmasına karar verilmiştir.[995] Na'ima bu hususta yaşananları tafsilen anlatmaktadır.

Gürcü Paşa'dan mührün alınmasından hemen sonra Hasodabaşı, divanda hazır bulunanları padişahın nezdine davet etti. Gürci Paşa da birlikte gitmek istediyse de bostancı elini ma'zul sadrazamın göğsüne koyarak mani oldu ve divâna mahsus olan sarığını çıkarttı. Divân üyeleri padişahı tahtında oturur buldular. Valide Sultan da perde arkasında hazır larak beklemekteydi. Sultan Mehmed: "Vezir kimi idelüm? Ne dirsünüz?" sözleriyle müzakeri açtı. Şeyhülislâm Ebu Said Efendi uzun bir nutukla padişahın Surre gönderilmesinden ötürü padişaha hayır du'alar ve ağaya ve Valide Sultan'a övücü sözler söyledi. Nâ'imanın ifadesiyle yarım saat boyu dinleyenleri yoracak derece sözü lüzumsuz yere uzattı. Sultan Mehmed tekrar i'ade-i kelâm edip "Vezir kimi edelim" deyince huzurda bulunanlar birbirlerine bakarak kendinden geçmiş gibi bakıştılar. Padişah tekrar su'âl buyurduklarında yine müfti cevap verip "Ferman padişahımındır, her kime ihsan ederse emr kendilerinindir" diyerek sadrazam seçmenin padişaha ait olduğunu söyledi. Bu sırada perde arkasından oturumu takip eden Valide Sultan söze gelip: "Bu meclis bu husus için akd olunmuştur, niçin söylemezsiz? Elbette kimi vezir etmek gerektir cevap veresiz" deyince rical, "bir zaman atrak" etmiş, daha sonra Mes'ud Efendi söz alarak, "Sa'adetlü padişahım. Huzur-ı hümayununuzda bi-te'enni sevk-i kelâm müşkildir. Emrinle taşra çıkıp bu husus meşveret olunsun" diyerek bu kadar mühim bir meseleye karar vermek için hazır bulunanların dışarı çıkmasına müsaade istemiştir. Padişah, "İmdi varıp söyleşin" dedi. Hepsi dışarı çıkarak uzunca bir süre konuştular.[996]

Hemen belirtmek gerektir ki, padişahın mührü kime verelim sualine kimsenin cevap vermek istememesi oldukça ilginç bir durum arzetmektedir. Ricalin bu konuda

---

[994] Lamartine, II, 700, Lamartine, "Yaşlılığı Tanrı'nın bir vergisi ve deneyimi dünya işlerinin canlı bir vahyi gibi gören Osmanlılarda, yaşlılara karşı böyle hareketle pek az görünür" diyerek Mesud Efendi'yi yadırgamaktadır. Bkz. aynı yerde

[995] Uzunçarşılı *OT*, IV, 405, Şemdanizade'nin ifadesi ile "..Bundan akdem Mes'ud Efendi'nin tasvibiyle ve malakelam sa'yiyle mühri aldı.", Bkz. *Mür'i't- Tevarih*, s. 174, Katip Çelebi bu sadaret değişikliğinde Mes'ud Efendi'nin rolünden bahsetmemektedir. Bkz. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 1087, Krş. Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 45

[996] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1401-2

görüş beyan etmemesi, aksi şekilde seçilen vezir-i azamın düşmanlığını kazanmamak istemelerinden ileri gelebileceği gibi, Mes'ud Efendi'nin Valide Sultan ile ittifak halinde Ahmed Paşa'nın vezarete getirilmesi yönündeki düşüncelerinden de kaynaklanmış olabilir. Mes'ud Efendi'nin padişahtan izin isteyerek ileri gelenleri dışarı çıkarması da bu görüşü desteklemektedir. Nitekim bir süre sonra tekrar padişahın huzuruna davet edildiklerinde bu hususta görüş beyan etmekten kaçınmışlardır.

Bu sefer ikinci olarak dışarı çıkılmış ve Huzur-ı şahaneye tekrar gelindiğinde Müfti Ebu Said evvelki görüşünü tekrarlayarak, "Padişahım fülan bendenizi vezir eyle demek haddimiz değildir. Nihayet teberrüken ve teyemmünen siz birini buyurun, mübarek lisanınızdan südur etsin. Ba'dehu anın liyakat ve adem-i liyakatın biz sevk edip ahvâlini beyan ve redd ve kabulde müvecceh olanı iyan edip görelim" demiştir. Padişah bunun üzerine, "İmdi ben mührü Girit'te serdarım Hüseyin Paşa lalama gönderirim" deyince müfti bunu tasvip etmekle beraber, kaymakamlığa kimin tayin olunacağını sorduğundan padişah, "İşte Ahmed Paşa lalamı kaymakam nasbettim" cevabını vermiş ve huzurdakilere görüşlerini sormuştur. Bunun üzerine Mes'ud Efendi söz isteyip, hazır bulunanların yine istişare için üçüncü defa huzurdan çıkmasına müsaade almıştır. Divân erkanının aralarındaki müzakerede Defterdar Paşa ile yeniçeri ağası ve bölük ağaları: "Eğer Hüseyin Paşa sadrazam olursa, Girit'e en azından yüz bin asker ve dört bin yük akçe lazım gelir" diyerek Hüseyin Paşa'nın sadaretine karşı oldular. Bir süre sonra tekrar huzura çıkarak isticvap olununca, hepsi sessiz kaldı. Bunun üzerine Mes'ud Efendi Hanefi Efendi'ye hitap ederek, "Behey Efendi. Aceb halin vardır, bunca sözler ki söylenir. Ne taşra ne içerdesin. Bir söz söylemezsin, lisanın yok mu? Padişahımız cevap isterler, cevap ne gune karar etti ise beyan et" deyince Hanefi Efendi bir süre sustuktan sonra, "Padişahım Hüseyin Paşa'ya mühür giderse anda olanlara altı mevacip verecek var ve hala gidecek asker dahi yüz bine karib anların mevacibleri ve sa'ir mühimmat dört bin yüzk akçeye karib hazine lazımdır" diyerek defterdar ve yeniçeri ağasının görüşlerini tastik etmiş, şeyhülislâm ve diğerleri de bu görüşü uygun görerek onaylamışlardır. Bunun üzerine Valide Sultan perde arkasından yeniçeri ağasına ve altı bölük ağalarına hitab edrerek, hazine sıkışık durumda olduğundan paranın daha sonra gönderilmesini söylemişse de huzurdakiler, bu düşüncenin imkan dahilinde olmadığını ve kendileri isteseler bile söz konusu akçenin tedarik edilmemesi halinde askerin harekete geçmeyeceğini, gitseler bile fesadlık çıkarabileceklerini söylemişlerdir. Lamartine, bu sırada Mes'ud

Efendi'nin imparatorluğun başına bir kaymakam getirilmesini ve bir süre böyle yönetilmesini önermiş olduğunu ve fakat diğerlerinin, ordu arasında çok sevilen ve sayılan Girit serdarı Hüseyin Paşa'nın sadrazam olmasını savunduklarını belirtmektedir. Ancak bu şekilde Hüseyin Paşa'nın komutasındaki donanmanın başsız kalacağını ve bunun da Venediklilerin işine geleceğini ileri süren yeniçeri ve sipahi ağaları bu öneriye karşı çıkmışlardır. Devlet sorunları üzerinde söz söylemek cesaretine gitgide daha fazla sahip olan Valide Turhan Sultan da ağaların önerilerini destekleyerek onların gözüne girmeyi istediğinden, Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığına muvafakat etmemiştir.[997]

Na'ima'nın aktardığı üzere devlet ricali hep birden, "Hüseyin Paşa'ya mühür gitmekte böyle bir mahzur ve mani'-i kavi vardır" demişdi gayri kimi tedarük edersiz" denilince müşavere etmek üzere tekrar dışarı çıkmışlardır. Fakat herhangi bir isimde mutabık kalamamışlardır. Bunun üzerine Mes'ud Efendi devreye girerek, "Bin kere meşveret olunsa bu iş bitmez, padişahımız cevap ister, boş söz ile maslahat görülmez. Hala nazb-ı vezirden murad ki mühimmat-ı salatanatı temişyettir. Evvela donanma ahvali, saniyen Girid ahvali, salisen bunda olan mevacibat ve masrafat ahvalidir. Her kim bu üç mühimmi teşmiyet edip görürse mühür ona verilmek gerek. Hüseyin Paşa mühür sahibi olduğu takdirce dahi bunda her kim kaymakam olursa bu mühim anın takayyüdüne merbuttur. Çün kaziyye bu minval üzredir deyü meşakka mütehammil olacak, hala kaymakam olan işbu Ahmed Paşa hazretleridir. Hemen ta'ahhüd ederse mühür bunlara verilmek evladır" deyince hepsi birden Ahmed Paşa'ya dönerek "Ne buyurursuz? Bu vech üzre zikr olunan mühimmat-ı saliseyi kema hüve'l- vacib temşiyet ve edaya ta'ahhüd edip boynunuza alırmısız" diyerek ondan bu görevin üstesinden gelip gelemeyeceğini sormuş, Ahmed Paşa'nın, "Alırım ve ta'ahhüd ederim" demesi üzerine ittifak halinde padişahın huzuruna çıkmışlar ve "İşte padişahım. Şol şart üzre şol re'y olundu ve gayet-i nesne ve ru-tedbir bu sözde karar etti" diyerek mühür için Ahmed Paşa'nın uygun görüldüğünü söylemişlerdir. Sultan Mehmed bunun üzerine Ahmed Paşa'yı yanına çağırıp, "Paşa ne dersin bu üç husus ki biri Girid, biri donanma ve biri bunda mevacib ve masarıfa mal yetiştirmeğe ta'ahhüd eder misin?" deyince Ahmed Paşa, "Ferman padişahımındır, ta'ahhüd ederim" diyerek tereddütsüz kabul etmiş, padişah bunun üzerine, "İmdi seni vezir eyledim mübarek ola" diyerek çıkarıp mührü vermiştir. Nihayet uzun müzakereler

[997] Lamartine II, 700-1

sonunda Hocazade Mes'ud Efendinin fikri kabul edilmiş ve Tarhoncu Ahmed Paşa'ya mühür verilmiştir.[998] (13 Recep 1062/ 20 Haziran 1652)

Nâ'ima'nın aktardığını bakılırsa padişah mührü Ahmed Paşa'ya vereceği sırada bu üç meseleyi kendisine ihtar etmiş, Ahmed Paşa'nın ta'ahhüd etmesi üzerine müfti ve kazaskerlere, "Bu ta'ahhüd ettiği mevadda istikâmet üzre hizmet vücuda getirmeğe sizler kefil olurmusuz" demiş, müfti söz alarak "Padişahım kefalet güçtür, nice kefil oluruz. Nihayet-i umurunda hayra delâlet ve her hususta mu'avenet ederiz. İttihâd-ı vifâk edip sevk-i hayr ve nasihat ederiz" deyince vezire mührü verip "İmdi cem'-i umurunda efendiler ile meşveretten hali olmaya" diyerek Ahmed Paşa'ya ulemâ ile ortak hareket etmesini nasihat etmiştir.[999] Fatiha'nın okunmasına müteakip Sultan Mehmed Ahmed Paşa'ya: "Bak a vezir. Her vezir yalnız azille kurtulmaz; fena idare edersen başını keserim" demiş, Ahmed Paşa da yer öperek ve fakat kendisi de şart olarak; alacağı mali tedbirlerin uygulanmasına kimse tarafından muhalefet edilmeyip nerede para bulursa almakta serbest olmasını, ikinci olarak kimsenin müdahalesi olmamak üzere tam bir istiklal ile idaresine müsaade edilmesini öne sürmüştür.[1000] Padişah bu şartlar için iki hatt-ı hümayun ve "her hususta müstakil bi'r-re'y ve müstebid olmak üzre" bir hatt verdi. Yeni sadrazam hanesine giderek orada vezirler, müfti ile kazaskerler kendisini tebrik ettiler. Ahmed Paşa bunlara hitaben: "Ben bu makama layık değil iken Allah te'ala layık görüp ihsan eyledi. İmdi ya budur ki her ne dilersem ederim. Ta ki Devlet-i Aliyye'ye bir nizam vereyim ya budur ki kelleyi vereyim. Sa'irleri gibi ölüm havfi ve il hatırı gözlemezim. Rüşvet ve şefa'at ile mansıb vermem" demiştir.[1001] Ahmed Paşa'ya mühür verilmesinden sonra Gürcü Paşa Yedikule'ye hapsedilmiş ve önce Ohri ve sonra da Tımışvar eyaleti ile İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.

4 Temmuz 1652'de Mes'ud Efendi'nin sevkiyle Yeni Cami'de ber-ka'ide mevlüd okunmuştur.[1002]

---

[998] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1402, Hammer, V, 1564-5, Uzunçarşılı *OT*, III, 262, Dönemin muasır müelliflerinden Mehmed Halife bu değişiklikte Mes'ud Efendi'nin etkisinden söz etmemektedir. Bkz. Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 40

[999] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1404

[1000] Tarhoncu Ahmed Paşa'dan kısa bir süre sonra vezir-i azam olacak olan Köprülü Mehmed Paşa da benzer şartlar öne sürerek mührü kabul etmiştir. Bkz. ALTINAY, Ahmet Refik, (2001) *Köprülüler*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, s. 11-2, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1700-1

[1001] Hammer, V, 1564-5, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1404

[1002] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1408

1.3.5. Ahmed Paşa'nın Şeyhülislam Ebu Said İle İttifak Ederek Hocazâde Mes'ud Efendi'nin Azlini Sağlaması

Hocazâde Mes'ud Efendi'nin, Tarhuncu Ahmed Paşa'nın sadareti sırasında giderek devlet idaresindeki nüfuz ve etkinliğini artırmaya çalıştığı görülmektedir. Ahmed Paşa'nın sadaret mevkiine getirilmesindeki girişimleri, Mes'ud Efendi'nin nüfuzunu daha da artmış; Nâ'ima'nın ifadesiyle Mes'ud Efendi, "ta'ayyün kesb edip bi-te'emmül ü tefekkür güftâra cür'et etmekle a'yân-ı devlet kendiden hazer üzre olmağın gittikçe cesareti efzun olmuştu."[1003] Hatta Kızlarağası Süleyman Ağa ile şeyhülislâmın azlinde de Mes'ud Efendi'nin rolü olmuş görülmektedir. Nitekim Kızlarağası Süleyman Ağa, kendi reyiyle vezir-i azamlığa getirilen Gürcü Mehmed Paşa'nın, "..Mes'ud Efendi kelâmıyla azl olduğuna münfâ 'il ve münkesir olup, "Ben bu devletin kıyâmına sebeb olmuşken benden izinsiz, benim nasb itdirdüğüm vezîri azl ne dimek?" yollu pâdişâha nâz ve istiftâ ve imtinân ve vâlide sultâna hadden bîrûn söz söylemekle.." azl edilerek yerine Eski Saray Ağası Bayram Ağa getirilmiştir.[1004] Mes'ud Efendi bundan hemen sonra Süleyman Ağa'nın çırağı olan Yeniçeri Katibi Hüseyin Efendi'yi azlettirip yerine Şeyh-zade Çelebi'nin getirilmesini sağlamış, yine Süleyman Ağa'nın Mısır'a vali yapmak istediği Bıyıklı Mehmed'i, Ahmed Paşa ile ittifak ederek azlettirmiştir.[1005] Bu aşamada Mes'ud Efendi'nin devlet işlerine müdahil tutumu devam etmekte ve Ahmed Paşa da kendisiyle ittifak halindedir. Ancak ileride de görüleceği gibi Mes'ud Efendi'nin her işe karışması Ahmed Paşa'nın tepkisine neden olacak ve Ahmed Paşa müftü ile işbirliği ederek onu azlettirecektir.

Tarhuncu Ahmed Paşa, mührü aldığı sırada padişaha verdiği ta'ahhüde istinaden ve samimi olarak bir takım ıslahatlar yapmayı arzu etmiş ve öncelikli olarak devlet hazinesini yoluna koymak istemiştir.[1006] Ancak o Şemdanizae'nin de

---

[1003] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1408

[1004] Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1409 vd. Şemdanizade bu hususa işaretle şunları söyler: "Hakikatda imtinâna tahammül olunmaz. Yukardan aşağı olsa bile zevki kaçar. Değil ki aşağudan yukaru ola hiç hazm olunmaz. Hâl gerçi böyledir. Lâkin eline fursat girenler meselâ Mesud Efendi gibi nüfûz-ı kelâm peydâ idenler böyle hayır-hâh-ı devletin mükedder olacağı işde bulunup böyle âdemi kurb-i devletden dûr olacak kârdan sakınmak gerek. Zîrâ sadâkatle hıdmet iden kişi hıdmeti hasîr altına gidüp harâb olmuş ve ma'raz-ı telefe varmış devleti sadâkatle ihyâ itdikden sonra mevâni' def' olıcak vakitde müsâ'ade olmağla ba'zı kimesneler gelüp devlete çatup kelâm-ı nâfiz olmağla kendüyü istiskal itdirdükde diline geleni söyler. Ve bu söz tebrîde bâ'is olur. Lâyık olan böyle âdemi gül gibi muhâfazâdır. Lâkin Mes'ud Efendi kendü revâcına bakup vâlide sultânı mürüvvetsizliğe ve dârussaade ağasının inkisârına bâ'is oldu.", Bkz. *Mür'i't- Tevarih* (2009), 171,

[1005] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1410

[1006] Bkz. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 1091, Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 40-1, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1405 vd., Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 170-1

ifadesiyle ".. devleti tashîh itmek sevdâsıyla kibâr u a'yân ve havâs u mukarrebînin şefâ'atlerini"[1007] tutmamıştır. Fakat Osmanlı devletinin 17. yüzyıl konjontürünü yansıtan güzel bir misal olarak onu bu türden girişimleri[1008], bazı saray ricâlinin kendisine cephe almasına neden olacaktır. Baysun bu sırada sarayın, "en nafiz bir şahsiyeti olarak görülen Hocazâde Mes'ud Efendi'nin rey'i ile hareket" ettiğini söylemekte ve bu yüzden Ahmed Paşa'nın Şeyhülislâm Ebu Said Efendi'nin yardımını da temin ederek Mes'ud Efendi'yi azlettirmeye muvaffak olduğunu kaydetmektedir.[1009]

Kâtip Çelebi, Tarhoncu Ahmed Paşa'nın vezir-i azamlığa getirilmesine müteakip Anadolu Kazaskeri Hocazâde Mes'ud Efendi'nin yerine Balîzâde Efendi'nin getirildiğini kaydetmektedir.[1010] Nâ'ima ise 12 Ağustos 1652'de Rumeli kazaskerinin azl edilerek yerinin Tulumcuzade'ye verildiğini ve Anadolu kazaskeri Mes'ud Efendi'nin dahi azledildiğini belirtmektetir. Mes'ud Efendi'nin azline sebep olarak, "..*hem müddet- vafir olmuşdu ve hem Valide Sultan iltifatıyla hiddet-i lisanı efzun olup vezir ve müftiye her umurda i'tiraz ve mübahaseye cür'et etmekle başlamışdı. Eğerçi Ahmed Paşa'ya mühür verilmekte müsa'ade-i lisanı ve i'aneti olmuştu, lakin umur-ı sadarette şirket mertebesi ve fuzullüğünden ve hiddet-i lisan ile her maddeye dahl ve ta'arruzdan bi-huzur oldukları için vezir ve müfti ittifak edip şa'ibe-i garazdan tehaşi için ikisini bile ma'an ma'zul ettiler*."[1011] demektedir, Ahmed Paşa'nın, Mes'ud Efendi'nin rey'i ile sadrazamlığa getirilmesine rağmen onu mevkiinden uzaklaştırmak istemesi hayli dikkat çekicidir. Bunu da muhtemelen Ahmed Paşa'nın mührü kabul ederken alacağı mali tedbirler için kimsenin müdahalesini istememesini şart koyması ile açıklayabiliriz ki, Mes'ud Efendi'nin sadrazamın işlerine mudahalelerde bulunduğu açık olarak görülmektedir. Me'sud Efendi'ye bir yıl kaldığı kazaskerlik görevinin ardından Tırnova ve Sahra arpalıkları

[1007] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 174
[1008] Bkz. Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 418, Aksun (1994) II, 204-5
[1009] Baysun (1987b), 550, Fakat bu bilginin doğruluğu hakkında tatmin edici bilgilere sahip değiliz. Karaçelebizade'de şöyle bir kayıt geçmektedir: "Mes'ud Efendi hakka ki zeman-ı sadaretinde Memduh u mahmud olup nezahetine a'dası dahi şehadet etdiğü cihetden mer'i vü mahmi olması lazım olduğundan ma'ada mukaddema Gürci Paşa, halefini telef etmek sevdasiyle Ahmed Paşa'yı niçe vartalara uğratdıkda destgir olup mürg-i canını serpençe-i kahr u kin-i Gürci'den bi-iznillahi'l-melikü'l- Mu'in tahlise sarf-ı nakdine-i himmet-i na-mahsur etdüğünden ma'ada sadr-ı vezarete temekküne dahi bezl-i makdur etmişiken Müfti namına olan mürteşinin şefa'at-ı seyyi'elerine 'adem-i müsa'adeden naşi Mes'ud Efendi'yi mesnedinden izale kasdolundukta bi-tereddüt temşiyet meramına ikdam etdüği ba'is-i teneffür-i kulub-ı has u amm badiy-i tekeddür-i meraya-yı havatır-ı enam oldı. Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli*'nde geçen bir kayıt s. 117-8
[1010] Bkz. *Fezleke* (2007), 1087, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 46-7
[1011] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007), 1414

verilmiş ve üç yıl sonra 1065 Ramazanında (Temmuz 1655) arpalığı Galata Kadılığına çevrilmiştir.[1012]

Bu sırada Ebu Said Efendi ile İstanbul'dan ma'zul Es'ad Efendi arasında çıkan tatsız bir hadise yaşanmıştır. Es'ad Efendi müftinin gösterdiği şiddet ve hakaret üzerine Karaçelebizade Mahmud, Kemal Efendizade, Memikzade gibi ulemâ mensuplarına giderek müftiden dert yanmıştır. Bir toplantı yaparak müfti efendinin kötü faaliyetlerini madde madde yazarak imzalamışlar ve daha sonra Mes'ud Efendi göndermişlerdir. Mes'ud Efendi bunu imzalamak yerine "Midâd-ı kalemleri dimâ'-ı şühedâdan efdâl olan ulemâyı darb u istihkar eden müftinin azli vacibtir" diye yazarak adı geçen mazhar tekrar ulemânın toplandığı meclise gönderilmiştir. Buna müteakiben Rumeli kazaskeri Hüsamzade ve Hocazade Mes'ud Efendi meclise davet olunmuşlar, "Atlarımız hazırdır, padişaha azimet ettiğinizde bize haber uçurun, biz dahi binip yolda mülhak oluruz" demişlerdir. Bu sırada vezir-i azam da meselenin halledilmesi için müfti ile bir toplantı yapmıştır. Müftü Ebu Said Efendi gerek vezir-i azama ve gerekse padişaha arz-u haller yazarak ulemâ içindeki karşıtlarının devlete karşı cem'iyyet ettiklerinden şikayetçi olmuş ve bunların yeniçeri çorbacıları vasıtasıyla dağıtılmasını istemiştir. Bunu haber alan ulemâ, daha da sinirlendirerek son çarenin padişah ile bizzat görüşmek olduğunu düşünmüşler ve isteklerini yazarak huzur-ı hümayuna göndermişlerdir. Buna müteakib Ebu Said Efendi azledilmiştir.[1013] Ebu Said Efendi bir buçuk yıl kadar sonra üçüncü defa şeyhülislâm olacak ancak, sipahilerin ayaklanması üzerine, tarafında yer aldığı İpşir Paşa ile birlikte katli istenecektir. Kendisi Nakibü'leşraf Zeyrekzâde'nin araya girmesi ile affedilmişse de konağı asiler tarafından yağmalanmıştır.[1014]

Bu sırada Ahmed Paşa'nın koltuğu da sarsılmaktadır. Nitekim içeriden Darüssaade Ağası ile diğer saray ağalarının hazine aleyhine olan tekliflerini reddetmesi ve dışarıda Kırım hanı da dahil olduğu halde devlet erkanının husumetini kazandığından her iki cepheden de vezir-i azam aleyhine bir cereyan uyandırmıştır. Bundan başka Ahmed Paşa'nın Kaptan-ı Derya Derviş Mehmed Paşa ile olan münakaşalarını vesile yapan saray mensupları, onun aleyhine padişahı tahrik ettiler. Saray ağaları padişahı etkileyerek Ahmed Paşa'nın kendisini hal' ve Şehzade

---

[1012] İPŞİRLİ, Mehmet (2004) "Hocazade Mes'ud Efendi", **DİA**, TDV yay., C.29, Ankara, s. 345-6
[1013] Bkz. Bkz. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 1087-8, Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 119-20, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn.*. (2007), 1414-1421, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 47, Hammer, V, 1567
[1014] Bkz. Altınay (1998), 370-1, Altınsu (1972), 67-8

Süleyman'ı tahta çıkarmak niyetinde olduğunu ona inandırdılar. Bu durumda hakikati bilmeyen Sultan Mehmed tehlikeyi bertaraf etmek için Tarhoncu'yu öldürtmüş ve mührü de Derviş Mehmed Paşa'ya vermiştir.[1015] (20-1 Mart 1653)

Tarhoncu Ahmed Paşa'nın katlinden sonra Çınar Vak'asına kadar bir dizi sadrazam değişikliği olmuştur. Derviş Mehmed Paşa'nın azli üzerine yapılan müşaverede İpşir Mustafa Paşa'nın getirilmesi kararlaştırılmış ve mühür Halep Valisi İpşir Paşa'ya gönderilmiştir.[1016] Halep ve havalisinde misli görülmemiş "taaddiler ve gadirler" icra eylemiş olan ve müsadereler ve yağmalarla ön plana çıkmış olan İpşir Paşa Anadolu ve Arabistan vilayetlerindeki düzeni sağladıktan sonra geleceğini öne sürerek İstanbul'a gelmekte acele etmemiş ve mührün eline ulaşmasından dört ay sonra payitahta gelmiştir. Nâ'ima İpşir Paşa'nın İstanbul'a gelişine işaretle Hocazâde Mes'ud Efendi'de dahil bütün ulemâ ve umeranın son derece süslü ve sözle tarif edilmeyecek debdebe içinde yeni vezir-i azamı karşılamak üzere toplandıklarını belirtmektedir.[1017] İpşir Paşa ise bu olağanüstü karşılama merasiminden dolayı haddinden fazla kibirlenmiş olduğu halde, derhal girişimlere başlamıştır. Ancak sert ve düşmanca girişimleri kendisinin de gözden çıkarılmasına sebep olacak ve bir isyan sonucu padişahın gazabına uğrayacaktır. Nitekim gerek Anadolu ve Halep'teki zulümleri ve gerekse İstanbul'daki faaliyetleri[1018] sarayın kendisine cephe almasına neden olmuş; Atmeydanı'nda toplanan yeniçeri ve sipahiler ile diğer ocak birlikleri sadrazam ile şeyhülislâmın katledilmelerini ve bu olmadığı sürece isyana nihayet vermeyeceklerini padişaha bildirmişlerdir.[1019] Sultan Mehmed ise çaresiz İpşir Paşa ve Ebu Said Efendi'nin katline emir vermiştir. İpşir Paşa'nın katlinden sonra Kapudan Murad Paşa vezir-i azam olmuştur. Ancak Nakibüleşraf Zeyrekzade Ebu Said Efendi'nin katledilmesini engellemiş[1020], sabık müfti Gelibolu'ya nefy edilmiştir.[1021] Şeyhülislâmlık Hüsamzade Abdurrahman Efendi'ye verilmiştir.

[1015] Bkz. Katip Çelebi, *Fezleke* (2007), 1091-2, Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 46-7, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007), 1445, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 51, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 174-5, Uzunçarşılı *OT*, III, 266, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 418

[1016] Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 418, Krş. *Tarih-i Gılmani* (1976), 47, Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 182, 187, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 178-9 vd.

[1017] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1584

[1018] Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 189 vd., *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1585 vd.

[1019] Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 196-8, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1607 vd., Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 51

[1020] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1616, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 52, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 183, Altınay (1997), 118-9, Uzunçarşılı *OT*, III, 285-6

[1021] Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 77, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1618, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 52

Hocazâde Mes'ud Efendi'nin bu sırada ma'zul olarak etkisiz kaldığı görülmektedir.[1022] Nitekim Hocazâde Mesud Efendi'nin pervasızca hareketleri dolayısıyla gerek İpşir Paşa ve gerek Kara Murad Paşa sadaretlerinde bu iki vezirden yüz bulamayarak sesini kesip bir köşeye çekilerek işleri tenkid ve devlet ricâlini muaheze ile vakit geçirmiş olduğu da belirtilmektedir.[1023] Fakat Mes'ud Efendi'nin bu sırada meşihat makamını elde etmek düşüncesiyle bazı girişimlerde bulunmuş olduğu da tahmin olunabilir ki, Çınar Vak'ası denilen askeri ayaklanma sırasında, yeniçerilerin baskısı üzerine bu emeli gerçeklik kazanacaktır.

Vezir-i azamlık mührünün bu derece el değiştirmesi şüphesiz dönemin konjonktürel yapısını yansıtmaktadır. Kapıkulları sayısındaki artış hazinenin dengesini büsbütün bozmuş, buna bir de paranın değerinde bozulma eklenince Murad Paşa istifa etmek zorunda kalmıştır. Ancak halefi Süleyman Paşa[1024] da, bilhassa mali meselelerde herhangi bir icraatta bulunamamışdır. Vezir-i azam Süleyman Paşa, "kıllet-ı irâd ve kesret-i mevâcib ü masarifat gâ'ilesini görüp umur-ı devlete müstevli olan şürekanın galebesinden bir tedbire kadir olamayıp bar-ı giran-ı vekâlet-i uzmanın altında aciz"[1025] kalarak azledilmiş ve mühür Deli Hüseyin Paşa gönderilmiştir. Fakat bu sırada meydana gelen bir kapıkulu ayaklanması nedeniyle Kaymakam Zurnazen Mustafa Paşa vezir-i azamlığa getirilecekse de bu atamadan da memnun olmayan askerin baskısı ile mühür Siyavuş Paşa'ya verilecektir.

[1022] Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 64, Na'ima Eylül 1653'de İstanbul kadısı tayin edilen Şeyh Sinanzade Mehmed Efendi'nin derhal işe başlayarak şehirde kol gezdiğini ve maiyeti ile birlikte Hocazade Mes'ud Efendi'yi ziyaret ettiğini ve fakat bu sırada Hocazade'nin konağına gelen bir hizmetlinin kadılığa Bolevi Mustafa Efendi'nin getirildiğini söylediğini kaydeder. Na'ima böyle kısa sürede azledilmesine içerleyen kadının gösterişli bir şekilde girdiği Hocazade'nin konağından gücenmiş ve ağlamaklı bir şekilde ayrıldığını belirtmektedir. Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) V, 1489 vd.

[1023] Bkz. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 64, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1656, Nitekim Nâ'ima bu hususa işaretle, "İpşir Paşa vezir oldukta Mes'ud Efendi'ye çendan rağbet olunmamakla mukadder olup Murad Paşa ve ocak halkı ile gizlice ihtilat ederdi. Murad Paşa vezir oldukta bi-hasebi'z-zahir istihkakı nümayan ve Enderun ağalarının muhabbet ve incizabı iktizasıyla Hüsam-zade müfti olup Mes'ud Efendi yine mensi kalmakla dahi ziyade muğberü'l- hatır olmuştu." demektedir. Bkz. Ravzatü'l- Hüseyn.. (2007) VI, 1683

[1024] Bkz. Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 206, Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 49-50, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1623-4, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 84, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 184-6

[1025] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1644

1.4. HOCAZÂDE MES'UD EFENDİ'NİN ŞEYHÜLİSLÂMLIĞA GETİRİLMESİ, FAALİYETLERİ VE KATLİ

1.4.1. Çınar Vak'ası Ve Mes'ud Efendi'nin Şeyhülislâmlığa Getirilmesi

Osmanlı devletinde siyasi, askeri, idari ve özellikle de mali sorunlar karşısında hükümetlerin aciz ve çaresiz bir durumda olması, sık sık ciddi ayaklanmaklara neden oluyor ve bu durum, merkezi yönetimde otorite boşluğuna neden oluyordu. Çoğu zaman saray kadınlarının, kapıkullarının ve ulemânın içinde bulunduğu bu olaylar sırasında pek çok devlet adamının görevine son verildiği gibi bir çoğu da katledilmek gibi kötü bir son ile karşı karşıya kalıyor, makam bekleyenler de emellerine ulaşma imkanını elde ediyorlardı. Hocazâde Mes'ud Efendi'nin meşihat makamına geldiği Çınar Vak'ası da buna dair ilginç bir misal teşkil etmektedir. Nitekim çağdaş yazarlardan Karaçelebizade de mali bozukluğa işaret ederek gelir gider dengesizliğinden, israfın çokluğundan, mansıbların sürekli el değiştirmesinden ve züyûf akçenin çoğalmasından uzun uzadıya yakınmaktadır.[1026] Diğer taraftan kara ve ak hadımlardan ileri gelenlerin hükümet işlerine müdahale ile vezir-i azamları istedikleri gibi emirlerine ram ederek muhalefet etmek isteyenleri öldürtmeleri idareyi çığırından çıkartmış, artık son haddi bulan müdahale yüzünden askerin tahrik edildiği haberi geldiği zaman bazı devlet hayırhahları Kara Murad Paşa'nın yerine sadrete getirilen, fakat zorlukların üstesinden gelemeyen Ermeni Süleyman Paşa'nın azledilerek yerine ehil birinin getirilmesini istemişlerdir.[1027] Karaçelebizade, Süleyman Paşa'nın "..ismi hurufunun hisabınca yüzdoksan günden ziyade henüz tecavüz edüp müsaderât ve müdayenât ile kul mevâcibini teslim ü edâ ve teneffüs-i hevâ etmiş"[1028] iken, mührün elinden alınarak Girit Serdarı Hüseyin Paşa'ya gönderildiğini kaydetmektedir. (27 Şubat 1656) Birkaç gün sonra da yeniçeri ve sipahiler büyük bir ayaklanma çıkararak İstanbul'da bir süre etkili olacaklardır.

[1026] Bkz. *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 211 vd.

[1027] Uzunçarşılı *OT*, III, 290, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1647-8, IV. Mehmed döneminde İstanbul'da bulunan Ricaut, para meselesine değinmemekte, kötü yönetim, askeri başarısızlıklar, saray kadınları ve haremağalarının tahakkümüne işaret etmekte ve "sonunda kadınların iktidarına alışık olmayan askerler, devletin bu zayıf durumunu düzeltmek için harekete geçmeye karar vermişlerdi." demektedir. Bkz. (1996) *Türklerin Siyasi Desturları*, çev. M. Reşat Uzmen, Milliyet yay., İstanbul, s. 20-1

[1028] Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 234, Krş. Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 50, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1644 vd.

İsyanın zahiri fakat haklı sebebi askere verilen mağşuş para ile bir kısım askere maaş verilmemesi idi.[1029] Yeniçerilere aylık olarak verilmiş olan züyûf veya kızıl akçeyi esnaf kabul etmiyor, alanlar da pek zorlukla ve tehditler ile kabul ediyor ve bu yüzden her gün yüzlerce vak'a meydana geliyordu. Henüz kapıkulu süvarilerine maaş verilmediği için bunlar da şikayetçi idiler. Yine bu sırada Girit'ten avdet eden bir sınıf yeniçeri askeri dokuz aydır maaş alamadıklarından şikayetle Ağakapısı'na varıp hallerini arzetmişler, fakat üzerine Kul Kethüdası Osman Ağa'nın hakaretine uğradıklarndan odalarına gelip dertlerini arkadaşlarına anlatmışlardı. Züyûf paradan yürekleri yanmış olan yeniçeriler ile sipahilerin iltihakıyla ayaklanan kapıkulları önce Etmeydanı'nda ve daha sonra da Sultan Ahmed'deki Atmeydanı'nda toplandılar.[1030] (3/4 Mart 1656)

Askerler buradan padişaha bir ariza takdim ederek vezir-i azam ve defterdarın sorunları çözmeye kudretlerinin olmadığını ve "din u devlete nafi' bi'l- müşafehe 'arz edecek umur-i mühimme var, ayak divânı olmağa müsa'ade-i Sultani olmak recasındayız"[1031] diyerek ondan ayak divânı istemişler ve öldürülmesini istedikleri otuz kişinin isminin bulunduğu bir listeyi vermişlerdir. Bu müracaat üzerine yeniçeri ağası ve kul kethüdası değiştirilmiş ise de bu fitneyi meydana getirmekte kubbe vezirleriyle ulemâdan ve devlet adamlarından bir takımlarının cepleri dolduğundan isyan bu azillerle yatışmayıp kendilerine nasihat etmek üzere birkaç defa gidip gelenler de bir başarı elde edemediklerinden askerin cemiyetleri daha da büyümüştür.[1032] Nihayet padişah ayak divânını kabul edip vezirler ve ulemâ beraberinde olduğu halde Alayköşkü'ne gelerek köşkün önünde toplanan askerle konuşmuştur.[1033] Burada asiler önce padişah için dua etmişler ve sonra sipah zümresinden Hasan Ağa, padişahın yaş itibariyle işleri ele alacak hale geldiği için işlerle bizzat meşgul olmasını, Girit'in acıklı durumunu, memleketin harabisini, köylünün zulümlerden bıkarak harp meydanlarına gittiklerini, padişahın kul ile kulun hazine ile hazinenin de tebaa ile vücud bulduğunu, askerin maaş yüzü görmediğini, verilenlerin de geçmez akçe olduğunu, vezirlerin ve defterdarların saltanat şeriklerinden korkarak hakikati arzedemediklerini ve padişaha yakın olan ağa ve

[1029] Bkz. Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 50 vd.
[1030] Uzunçarşılı *OT*, III, 290-1, Krş. Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 236, Solakzade (1989) II, 619 vd., Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 50-1
[1031] Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 236, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1651
[1032] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1651, Mehmed Halife bunların yeniçerileri kışkırtarak asilerin yok edilmeleri gerektiğini ihtar ettiklerini söylemektedir. Bkz. *Tarih-i Gılmani* (1976), 51-2, Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 237
[1033] Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 238, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1652

musahiplerin devletin her işine karışarak çok mal topladıklarını, hizmet ehli denilen saray dışındaki bir takım adamların elleri altındaki sarraflardan kalp ve züyûf akçe hazırlatıp defterdarın dar vaktinde ödünç vermek suretiyle bunları sarfettirip sonra bunun yerine halis altın ve gümüş aldıklarını ve bu suretle hazinede iki senelik açık olduğunu şu halde buna sebep olanların temizlenmesi gerektiğini söyleyerek, bu cüretlerinden dolayı isyan edenler adına aflarını istemiş ve adı geçen otuz kişinin listesini padişaha sunmuştur.[1034] Şemdânizade bu sırada padişahın asilerin isteklerini yerine getirmeye mecbur kaldığını; Kızlar Ağası Behram Ağa ile Kapıağası Ahmed Ağa'nın boğdurularak duvardan atıldığını[1035] ve diğerlerinin de bulunması için emir çıkarıldığını kaydeder. Bu arada mühür Girid'teki Deli Hüseyin Paşa'ya gönderilmişse de "böyle fitne vaktinde Asitane'de sahib-i mühr lazım" denilerek mevcut İstanbul kaymakamı Zurnazen Mustafa Paşa vezir-i azamlığa getirilmiştir.[1036] Asilere defterde isimleri geçenlerin mallarının alınıp kendilerinin de azl edilecekleri Mustafa Paşa aracılığı ile bildirilmişse de asiler onu da istemediklerini ve istediklerinin katledilmeden dağılmayacaklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine Bostancıbaşıya bir hatt-ı hümayun yazılarak adı geçen kişilerin öldürülmeleri emredilmiştir. Listede ismi geçen maktûllerin cesetleri Atmeydanı'ndaki çınar ağacına asılmıştır.[1037]

Daha önce Sultan İbrahim'in katline müteakip Ocak ağalarının ve onların tedibinden sonra da Saray ağalarının fiilen hükmettiklerine temas edilmişti. Bu vak'a dolayısıyla kısa süreliğine de olsa "Meydan Ağaları" devri başlamıştır. Fakat siyasi hayatta hiçbir mevkii ve tecrübesi olmayan bir takım hiziplerin hükümet işlerinde söz sahibi olması siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik hayatı felce uğratmaktan başka bir sonuç doğurmamıştır. Nitekim bu sırada Venedik'in tecavüzkar siyaseti özellikle başkentte derin bir buhran dönemi yaşatmıştır.

Hocazade Mesud Efendi'nin bu sıralarda şeyhülislâmlığa gelmek istediği ve bu yönde girişimlerde bulunduğunu daha önce de ifade etmiştik. *Vaka-ı Vakvakiye* ya da *Çınar Vak'ası* olarak bilinen ve altı gün kadar süren bu askeri isyan sırasında

---

[1034] Bkz. Uzunçarşılı *OT*, III, 291-2, Krş. Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 51-4, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1653-4, Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 239, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 186-7

[1035] Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 240

[1036] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 187, Solakzade, (1989) II, 621, Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 54

[1037] Bkz. Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 242-3, Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 54-5, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1656-7, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 187, Uzunçarşılı *OT*, III, 292-3, Aksun (1994), II, 208-9, Ricaut, (1996), 21-2

Vezir-i azam Zurnazen Mustafa Paşa azl edilmiş ve asilerin isteği üzerine eski vezir-i azamlardan Siyavuş Paşa ikinci defa olarak sadaret mevkiine getirilmiştir.[1038] İstifasını isteyen[1039] Şeyhülislam Hüsamzade Abdurrahman Efendi'nin yerine de onun tavsiyesiyle Memikzade Mustafa Efendi (ö. 1658) getirilmiştir.[1040] Hüsamzade'nin azlini istemesine sebep, ağaları müdafaa ile padişahı ayak divânına gitmekten vazgeçirmek istemesi idi.[1041] Diğer taraftan Memikzade Mustafa Efendi'nin meşihati de, onun saraya etki yapması ve yeniçerileri ayaklanmaya sevk etmesi üzerine 13 saat gibi kısa sürecek[1042] ve yeniçerilerin baskısı ile görevden alınacaktır. Yerine kendisini çekemeyen Anadolu Kazaskerliğinden ma'zul Mes'ud Efendi şeyhülislâmlığa getirilmiş[1043] (9-10 Cemaziyelevvel 1066 Pazartesi gecesi/5-6 Mart 1656) ve cemiyet dağılmıştır.

Burada Hocazâde Mes'ud Efendi'nin şeyhülislâmlığa geliş şekline kısaca temas etmekte yarar vardır ki onun, padişahın kendi iradesi ya da devlet erkanının meşvereti sonucu değil, asi yeniçerilerin baskıları[1044] nedeniyle meşihat makamına getirilmiş olduğu aşikardır. Nitekim muasır kaynaklardan Solakzade'de geçen, "*Memekzade Mustafa Efendi ise reisü'l- ulema (şeyhülislam) tayin edildi. Devlet erkanı paşanın sadrazamlığını tebrik etmek ve etek öpmek üzere Divan-ı Ali'den toplanıp asilerin ortadan kaldırılmaları tedbirini görüşürlerken asker tarafından vezaret mührünün Siyavuş Paşa'ya gönderilmesi istendi. "Şeyhülislam görevi de Hocazade Mes'ud Efendi'ye tevcih olunsun" diye padişahın uğurlu eşiğine arzda bulunup dilekçe yazdıklarında muhalefet olunmadı ve şeyhülislamlık Memekzade*

[1038] Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 55, Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 242, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1655, Evliya Çelebi, *Seyahatname* (2006) II, 134

[1039] Bkz. *Zübde-i Vekayiat* (1995), 257, İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 25-6

[1040] Bkz. Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 240-1, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1655-6, İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 26, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 187, Altınay (1998), 381, Altınsu (1972), 82

[1041] Krş. Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 51, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1656

[1042] İsazade ve Hammer Memikzade'nin 3 saat sonra azledildiğini yazar. Bkz. *Tarih-i İsa-zade* (1996), 26, Hammer, V, 1589, Hazerfen Hüseyin Efendi'ye göre "kuşluktan beyne's- salateyne dek..", Bkz. *Telhisü'l- Beyan Fi Kavanin-i Ali Osman* (1998), 194

[1043] Bkz. Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 257, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 64, Uzunçarşılı *OT*, III, 293, Altınay (1998), 381, Kırmız (2004), 24, Altınsu (1972), 83, İpşirli (2004), 345-6, Hazerfen Hüseyin Efendi Memekzade'nin katl edildiğini iddia etmektedir. "Memikzade Efendi bin altmış altı Cemaziyelevvel'inin üçüncü günü, kuşluktan beyne's- seyne dek Çınar Vak'asında müfti olup, altmış altı Şevvali'nde mazul ve Bursa'ya nefy olunup, menba-ı fesad olmağla katl olundu." Hüseyin Efendi öyle görülüyor ki, Memekzade ile kendisinden sonra şeyhülsilamlığa getirilen Hocazede Mesud Efendi'yi birbirine karıştırmaktadır. Zaten ondan sonra Mesud Efendi'den bahsetmemektedir. Ancak bu İlgürel'in esas aldığı Leningrad nüshası için geçerlidir. Viyana ve Paris nüshalarında Memikzade'nin azil, Mesud Efendi'nin de katl edildiği kaydı yer almaktadır. Bkz. *Telhisü'l- Beyan Fi Kavanin-i Ali Osman* (1998), 194

[1044] "..mamafih kavl talebiyle nasb olunduğundan..", Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 64

Mustafa Efendi'den alınarak Mes'ud Efendi'ye verildi"[1045] kaydı bunu göstermektedir. Şemdânizade de, "*Dört sâ'at mürûrunda askerî tâifesi "Surnazen Paşa yavaş âdemdir. Vezâret idemez" deyü azl itdirüp Silistre'de olan Yusuf Paşa'yı münâsib görmeleriyle Siyavuş Paşa'yı mühre da'vete âdem gitdi. Ve onüç sâ'at mürûrunda müftî azl ve "hak söylemekle meşhûr" deyü Anadolu'dan ma'zûl Mesud Efendi'yi müftî itdirdiler*."[1046] demekle bu görüşü desteklemektedir. Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere ve daha önce de sık sık ifade edildiği gibi, kamuoyunca sözünü sakınmaz duruşu ile bilinen Mes'ud Efendi, muhtemelen bu nedenle meşihat makamına getirilmiştir.

Diğer taraftan Mes'ud Efendi'nin meşihat makamına gelmek için bizzat askeri taşvik ettiği de görülmektedir. Olaylar sırasında Mes'ud Efendi'nin bazı adamları ve yeniçeri kıyafeti giyen hocalar, Mes'ud Efendi'nin şeyhülislâm olması için yeniçerileri kışkırtıyorlardı.[1047] Nâ'ima Mes'ud Efendi'nin Ünsî (Enisi) Efendi ve ona benzer serbestçe söz söyleyen arkadaşlarının olduğunu ve Ünsî Efendi ve ona muadil birkaç fitne çıkarıcının kıyafet değiştirerek, paranın değersizliği ve maaşlarını alamamaktan muzdarip ayak takımı arasına girerek sipahi ve yeniçeriler arasında taraftar toplamış olduğunu kaydeder. Bunlar, Memekzade Mustafa Efendi'nin rüşvetçi ve afyon düşkünüolduğunu, "ilim ve marifetten derûni, sade bir adem iken anın müfti olmasında münasebet nedir ? Böyle vakitte Hocazâde gibi gözü pek, cesur ve hak söylemekten korkmaz müftü olmağa muhtaçdır ki, muradınız olan nafi maslahatınız gele.." deyü tohum-ı fesadı bırakıp" çekilmişlerdir.[1048] Bunun üzerine asiler ağız birliği ederek Mes'ud Efendi'nin şeyhülislâm olması için saraya baskı

[1045] Solakzade, (1989) II, 621, Lamartine de, Sultan Mehmed'in annesi Valide Turhan Sultan'ın konuşmalarına hayran olduğu için Mes'ud Efendi'yi şeyhülislamlığa getirdiğini söyler. *A.g.e.*, II, 706

[1046] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 187

[1047] Uzunçarşılı *OT*, III, 293, Nitekim muasır yazarlardan Karaçelebizade bu hususa işaretle şunları kaydetmektedir: "Ki hamir- maye-i şerr ü fesad fenn-i vehhab ve nehhabide cellad-ı müflis-i mader-zad-ı üns-i bed-nihad ve ana medani vadi-i ikad ve zinad-ı fitnede üstad birkaç şeyatin-i ins tebdil-i came vü destar ile mecma'-i yeniçeriyan u sipaha duhul ve ervah-ı habise gibi vesavis-i şeytaniyye ile ol sade-dillerin 'urukuna kulul edüp anların ilkasiyle Memekzade meftun-ı beng ü bade, raşi vü mürteşi mantuk-ı har-ı la-yefhem-i nadani ve 'ilm-i sanadid-i cehele serfiraz, defna'et ü tama' ile emsalinden mümtaz ma-sadak-ı cehl-i mürekkeb bir sefih-i sefele-şerirdir ol kande "rütbe-i riyaset-i 'ulema kande" deyü askerin gulgulesi vasıl-ı sem'-i eşref-i Sultani olmağın zeman-ı nuhuset-iktiran nasbından on üçüncü sa'atde teşrif-i latif-i ifta kamet-i na-saz bi endamından iftiras ve askerin ta'yini ile ulema-i sadeden Hocazade Mes'ud Çelebi'ye ilbas olunup rüzgar erbab-ı tarik-i ilmiye bu kar-ı müsibet-kirdarı dahi gösterdi." Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 241-2

[1048] "Ünsi ve ana mu'adil birkaç cevvalü'l- fiten tebdil-i came vü destar edip avam hey'etinde ve Yeniçeri arasına duhul edip, "Memikzade Efendi'yi meftun-ı beng ü bade ve ilm ü ma'rifetten derunu sade bir mürteşi adam iken anın müfti olmasında münasebet nedir? Böyle vakitte Hocazade gibi bir ceri ve cesur ve hak söz söylemkten korkmaz adam müfti olmağa muhtaçtır ki muradınız olan nafi' maslahatınız husule gele idi" deyü tohum-ı fesadı ilka edip çekildiler.", Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1656

yapmışlardır. Asiler Memikzade'ye işaretle, "..Anı müfti ideceklerine bir yeniçeri aşçısını müfti etsünler. Öyle serhoşun müfti olduğunu istemeziz"[1049] şeklinde "edepten hariç sözler" söylemişler ve "Elbette Hocazâde müftü olmak gerektir" diyerek padişaha haber göndermişlerdir. Bunun sonucunda Memekzade Mustafa Efendi, tayininden on üç saat sonra azledilerek yerine Mes'ud Efendi, 'erbab-ı cem'iyyet iltimasıyla' şeyhülislâmlığa getirilmiştir.[1050] Mes'ud Efendi'nin müftü olduğu gün için erbab-ı dilden biri ?(1066) tarihini düşürmüştür.[1051] Mes'ud Efendi'nin asilerin baskısı ile bu makama getirilmesi kendisinin mimlenmesine neden olmuştur. Ayaklanmalara ön ayak olduğu düşüncesi, genellikle kabul edildiğinden kendisine "Müfti-i Fitne" (Fitne müftü) sanının verildiği ve hatta müftülüğe gelişi üzerine tarih düşürüldüğü belirtilmektedir.[1052]

Mes'ud Efendi'nin meşihat makamına getirilmesinden hemen sonra el öpmek için huzur-ı şahaneye müftilere mahsus kisve yerine vezirlere mahsus şeref hil'ati olan kapaniçe ile çıktığı belirtilmektedir. Ancak bu yenilik kimsenin hoşuna gitmeyip fevkalade hallerde söylenegelen "Filden korkmam velakin zurnapadan korkarım" darb-ı meseli tatbik olunmuştur.[1053]

1.4.2. Şeyhülislâm Hocazâde Mes'ud Efendi'nin Siyasi Faaliyetleri

Hocazâde Mes'ud Efendi siyasi faaliyetleri ile ön plana çıkan şeyhülislâmlardan biridir. Ahmet Refik'in ifadesi ile Şeyhülislâm Mesud Efendi'nin devlet yönetimindeki beceriksizliği gözler önündeydi. Fakat Hocazâde çapında olanların da siyasetten başka bir işle ilgilenmemeleri doğaldı. Hocazâde, siyasetle ilgilenmesi yüzünden "şeyhülislâmlığın kendisine sunulmasını"da bozdu, yok etti. Onun en önemli kusuru ihtirası idi." Hocazâde artık bu tarihten itibaren, devletin

---

[1049] Altınay (1997), 120, Krş. İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 26

[1050] Bkz. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 64, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1656, Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996), IV, 1089, (1972), 83, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 187, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1992) I-II, 260, İpşirli (2004), 345, Altınay (1998), 382, Altınsu (1972), 84

[1051] Kırmız (1958), 27

[1052] Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 242, Altınsu (1972), 84, Altınay (1997), 120, Ahmet Refik başka bir yerde bunu Memekzade Mustafa Efendi'ye hasreder. Altınay (1998), 381, Krş. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 64

[1053] Hammer, V, 1590, "Müfti-i cedid kanun-ı kadimi tecdid içün Arz odasında muhriz-i şeref-i dest-bus-ı Sultan-i sa'id olmak babında izn-i hümayun suduruna peye-i serir-i Devlet-masire ref'i rık'a-ı niyaz idüp ricası nazar-ı kabul ile i'zaz olunmağın Rumili valilerine mahsus "kapaniçe" ta'bir olunur kuşaktan aşağı yakalı beyaz çuka Divan-ı şerif ve ol tavr-ı 'acip ve şekl-i garip ile erkanı tahvif eydüp biraderleri merhum ve cenab-ı mahdum kasdı ile denilen "Filden korkmam velakin zuren-padan korkarım" mazmuni derece-i ayne'l-yakine..vasıl ve mukabele-i Şems u Zühal vaki'olduğu yevm-i nahs-i müstemirde aftab-ı burc-ı Saltanat hazretlerine mukabil oldı.", Bkz. Karaçelebizade, *Ravzatü'l-Ebrar Zeyli* (2003), 246-7

bütün işlerini Turhan Sultan ile birlikte yürütmeye başladı. Devletin ruhu Hocazâde idi. "Burnaz Müfti" lakabıyla anılan Mes'ud Efendi kendisine özgü bir siyaset yürütüyor, bütün nüfuzu eline almak istiyordu. Mes'ud Efendi sarayda, Turhan Sultan'ın huzurunda akdedilen divânlarda hakikati söylemekten, mütereddidane hareket eden devlet ricalini icabında azarlamaktan geri durmamıştır.[1054] Nitekim Mustafa Nuri Paşa Hocazâde Mes'ud Efendi'nin şeyhülislâm olduğu bu ilk dönemleri hakkında, "*Şeyhülislamlığının ilk zamanlarında doğruluktan ayrılmadı. Ancak kendisi çok kibirli ve sert huylu olduğundan başka, bütün devlet işlerini bağımsız olarak eline almak, yukarı ve aşağı tabakanın tek başvuracağı bir kişi olmak sevdasına kapıldı. Bu nedenle herkese dil uzatmayı son kerteye vardırdı*."[1055] demektedir. Bununla birlikte Mes'ud Efendi'nin dört ay on iki gün süren meşihat günleri büyük çalkantılar içerisinde geçmiştir. Mes'ud Efendi siyasette büyük bir maharet gösteremeyecek ve tek söz sahibi olma yönündeki girişimleri, karşısında güçlü bir muhalif parti meydana getirecektir.

Hocazâde Mes'ud Efendi Anadolu Kazaskeri iken doğru sözlülüğü ile ün salmış bir kişi olduğundan yeniçeri ve sipahilerin baskısı ile meşihat makamına getirilmiş, böylelikle de tek emeline kavuşmuştur. Fakat bir ihtilal sonucu şeyhülislâmlık makamına gelmesi, Mes'ud Efendi'nin üzerinde büyük bir leke bırakmıştı. Ahmet Refik'in ifadesiyle, "Çınar Vak'ası sırasında şeyhülislâmlığı elde etmek için yeniçerileri isyana teşvik ettiği herkes tarafından bilinen Hocazâde Mes'ud Efendi'nin bu "lekeden kurtulması mümkün değildi."[1056] Fakat o, kendisini bu töhmetten kurtarmak için padişaha samimi sadakat göstererek teveccüh ve itimadını kazanmak istemiş ve bunun için de "meydan ağaları" gailesinin def edilmesi yolunda girişimlerde bulunmuştur.[1057]

1.4.2.1. Meydan Ağalarının Tenkilinde Hocazâde Mes'ud Efendi'nin Rolü

Bir ayaklanma sonucu meşihat makamını elde eden Mes'ud Efendi'nin ilk girişimi, ilginçtir, ayaklanan zorba "Meydan Ağaları"nın cezalandırması olmuştur. Meydan ağalarının tenkil edilmesi, bunların Anadolu seferi için padişaha baskı yapmalarıyla başlamıştır. Çınar Vak'asını yapan ve saray ağaları ile adamlarının

---

[1054] Altınay (1997), 121
[1055] Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l – Vukuat* (1992) I-II, 260
[1056] Altınay (1997), 121
[1057] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 65, "Ol töhmetten tathir-i zeyl etmek için taraf-ı saltanata sadakatle temahhus edip meydan zorbalarının izalesine gerçekten sa'y u himmet etmişti.", Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1683

yerine gücü ellerine alan sipah ağaları, bu sefer de kendi ceplerini doldurmaya başlamışlardı.[1058] Mehmed Halife'nin ifadesiyle, "..*bundan önce [Çınar Vak'ası olayında] padişahı ayak divanına çıkarıp hak ve kanun adına iddiada bulunan, iki yüzlülükle padişahımıza öğüt veren alçaklar, askerin gerçeği görmemesi nedeniyle İstanbul'da o derece nüfuz ve itibar kazandılar ki, yok edilmeleri güç bir iş haline*"[1059] gelmişti. Bunların elebaşılarından Hasan Ağa birkaç defa padişah tarafından kabul olunduğu için kabına sığmıyordu. Diğer ileri gelenlerden Şamlı Mehmed, Karakaş, Kara Osman ve Yamak Ali gibiler İstanbul'da birer konak peyda edip ellişer, altmışar adam ile yaşıyorlar ve halk arasında kendilerine meydan ağaları deniliyordu. Bu zorbabaşılar sadaret kaymakamı Koca Yusuf Paşa'ya- ki vezir-i azam Boynuyaralı Mehmed Paşa henüz İstanbul'a ulaşmamıştı- ve diğer devlet ricaline gidip istediklerini yaptırıyorlardı. Her ne suretle hükümette işleri olanlar, bunlar vasıtasıyla arzularına nail oluyorlardı. Abdi Paşa'nın ifadesiyle bunlar " ba'zı hidemat ve menasıb tevcihatına müte'allik recalarına bi-hasebi'l- iktiza vükelâ-yı devlet tarafından müsa'ade olunmağla ziyade yüz bulmuşdı."[1060]

Reisü'l- Küttâb Şamizâde ve Defterdar Ali Efendi, "Ahvalin bu perişanlığı neye varacaktır ? Bu tevcihat umuru ve maliye ahvâli iş bu habislerin hücumu ile haraba vardı, buna çare görülmelidir" diyerek sadaret kaymakamı Yusuf Paşa'ya dert yanmışlar o da Şeyhülislâm Mes'ud Efendi ile meseleyi müşavere etmiştir.[1061] Bu müşavere sonucunda meydan ağalarının tasfiye edilmesi kararlaştırılmıştır. Nitekim Müstakimzade onun için, "..taraf-ı saltanata sadakatle tamahhuz ? idüp meydan zorbalarının izâlesine gerçekten sa'y ve himmet itmişdi"[1062] demekte ve

---

[1058] Karaçelebizade bu hususa işaretle, "Herbiri bağçeler ve çiftlikler ve mükellef saraylar ve gayret-i havray-ı cevari zabt ve tavile-i temellüklerine ikişer ve üçeryüz semend-i dil-pesend rabt idüp sa'ir erbab-ı ihtişam bi't-temam müheyya vü amade ve nakd-ı cins-i tuhaf u turef hadden ziyade olduğundan ma'ada "mebada zelk-ı kadem vaki' olup Harem'den ihrac oluna" deyü dur-endişane Mısır'da 'ali Saray ve mahsuldar köyler ve 'lik u ceraye ve ulufeler edinmişler idi" demektedir. Bkz. Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 244-5

[1059] Bkz. *Tarih-i Gılmani* (1976), 58, Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1665, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 91, "Mukaddema nakş-ı harita-ı beyan olunduğu üzre esafil-i asker yüzünden umur-ı külliye zuhur ve Şehr-i İstanbul'u niçe eyyam münbit-i har-ı ekdar-ı şerr u şur edüp zimam-ı hall ü 'akd-ı umur-ı Saltanat vükelay-ı devlet elinden rübude-i dest-i istilaları olmağın Hasan Ağa ve Şamlı Mehemmed ve bunlar emsali birkaç küşteni-i bi-edeb i bed-bud vak'a-ı ma'hudede ma-meleki duşunda ve başının tıraşı guşunda birer mefluk-i sa'luk iken müsa'ade-i istidrac ile muktezay-ı eşkıya vü erazil ve pişva-yı şaka pişegan-ı esafil olup anlar kuvvetiyle fi'l- cümle sahib-nam ve merci'-i havass u 'avam oldukları cihetden az zemanda mal-ı Karun'u tahsil ve her nev'iden esbab-ı ihtişamı tevfir ü tekmil edüp "Meydan Ağaları" unvaniyle zeban-zedi-i cumhur ve müsa'ade-i ikbal-i çend-ruze-i rüzgara mağrur olmuşlar idi.", Bkz. Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 254-5

[1060] Bkz. *Vekayi-name* (2008), 91

[1061] Uzunçarşılı *OT*, III, 295, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1666

[1062] Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 65

Şemdânizade de, "meydan ağaları talebiyle müfti oldukta def'-i töhmet içün erâzilin izalelerine fetva" verdiğini kaydetmektedir.[1063] Mehmed Halife'nin ifadesiyle, "..Koca Yusuf Paşa ile Müftü Efendi bunları bir oyun ile Has Oda'ya padişah huzuruna" getirmişler ve "aman vermeyip" katletmişlerdir.[1064] Bu olay bu şekilde gelişmiştir:

Kaymakam Yusuf Paşa yeniçerilerin ileri gelen ağalarından ocak fettanı Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'yı gizlice davet etmiş ve bu meseleyi görüşüp buna bir çare bulmasını istemiştir. Yusuf Paşa, Mes'ud Efendi'ye, "bu gailenin define çare Yeniçeri ocağını kola alıp a'yan-ı Bektaşiyân ile ittifaka muhtactır" demiş ve bu yönde fikir birliğine varmışlardır. Ve bu fikri gizlice Valide Sultan ve padişaha bildirmişler ve yeniçeri ağalığından emekli Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'yı gece getirip ona çözüm yolunu sormuşlardır. Hüseyin Ağa ağaların tenkili hususunda birkaç cümle söz söyledikten sonra bunların haklarından gelmenin kolay olduğunu ifade etmiştir. Hüseyin Ağa bu hususta ocağın yardım edeceğini, yalnız ocağa zabitlerin kendisini sevecekleri bir yeniçeri ağasıyla bir kethüda getirilmesini tavsiye etmiş ve kethüdalık için de eski ocak kethüdası Keçecioğlu Mehmed Ağa'yı önermiştir.[1065] Onun sözlerini beğenen Mes'ud Efendi ile Yusuf Paşa "Hüseyin Ağa Allah senden razı ola. Devlet-i Aliyye'nin kadimi hayr-hahı olduğunuzda şevketlü kerametlü padişahımızın ve cümlemizin ilmi vardır. Şimdi bunları def'e iktiza edin tedbiri senin re'yine havale ettik, nice ma'kul görürsen şuru' edelim" demeleri üzerine Ağa, "Ocağımızın ukalası kendiyü sever ve süfehası mehabetinden korkar bir kethüda nasb ettirin. Ba'dehu ol habislerin nam-darlarından beş-altı nefer şakiyi ferman-ı şehriyari ile hemen divanda katl eylen. Ma-adası filhal muzmahil olur" diye karşılık vermiş ve Mes'ud Efendi "Ya ol makule kethüda kimdir" deyince Keçecioğlu Mehmed Ağa'nın kulkethüdası yapılması önerisinde bulunmuştur. Mes'ud Efendi ve Yusuf Paşa bunun üzerine Hüseyin Ağa'yı sena ve ikramla uğurlayıp Keçecizade'yi, kendisini davet eden hatt-ı hümayun gereğince kethüdalık mevkiine getirmişlerdir.[1066]

Bu sırada Anadolu'da Seydi Ahmed Paşa'nın zulümlerinden kaçan birkaç sipahi ve reayadan birkaç fakir padişaha arzıhal yazarak Ahmed Paşa'dan şikayetçi

---

[1063] Bkz. *Mür'i't- Tevarih* (2009),189
[1064] Bkz. *Tarih-i Gılmani* (1976), 58-9
[1065] Uzunçarşılı *OT*, III, 295
[1066] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1666-7, Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 255, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 188

olmuştu. Meydan ağaları Anadolu'dan gelen sipaha sahip çıkarak Seydi Ahmed Paşa'dan şikayetle padişahın bunun üzerine sefere çıkması yönünde ittifak ettiler.[1067] Bu teklifleri, Karahasanoğlu Hüseyin Ağa'nın teşviki ile zahiren kuvvetlendi. Karahasanoğlu kaymakam ve Mes'ud Efendi ile görüşerek, zorbabaşıların topyekun ele geçmeleri için yaptıkları teklifin kendileri için bir tuzak olduğunu söyledi.[1068] Nitekim tuzağa düşen ağalar padişahın sefere gitmesi hususunda direterek 4 Mayıs 1656'da At-Meydanı'na toplanmışlar ve "Cenab-ı şehriyâri bizzat Anadolu'ya geçip Seyyid Ahmed Paşa üzerine sefer mühim idiğini huzur-ı hümâyun arz u i'lâm edelim" diyerek kaymakam paşa ile Müfti Mes'ud Efendi'ye ısrarcı olmuşlardı. Mes'ud Efendi ile kaymakam da güya mecbur kalarak ve fakat kurdukları plan gereğince cem'iyyetin sahib-i kelâmı Sipahi Mehmed'in önüne düşerek Saray-ı Amire'ye gelmişlerdir.[1069] Mehmed Halife bu hususa işaretle, "*Adları geçen alçaklar günlerden bir gün, korkusuzca Kaymakam ve Müfti Efendi'yi önlerine katıp Has Oda'ya geldiler. Padişahın karşısına çıktılar ve, "Benim padişahım, Seyyit Ahmet Paşa üzerine mutlaka sefer olunsun" diye pek çok ısrar edip direttiler*"[1070] demektedir ki bunun üzerine "def'i cem'iyyet için maslahat-ı vakte bina'en azimet sureti gösterip" padişahın Anadolu seferi için tuğlar çıkarılarak cephanelik önüne dikildi[1071] ve "meydan ağaları ve tevabi'leri olan erazil temşiyet-i meramlarına mağrur ve sefer tedarüküne meşgul oldular."[1072] Bu sırada evvelce İstanbul'a davet edilen Keçecizade Yeniçeri kethudası nasb edilip, plan devreye sokularak ve "tuğ-i hümayun ihracından sonra emr-i sefer için müşâvere vardır" denilerek, Karaçelebinin ifadesiyle "müşavere-i sefer bahanesiyle erkan-ı devlet ve ba'zı 'ülemâ ve teksir-i sevadd içün"[1073] vucuh-ı kudât ve meydan ağaları ile sadaret kaymakamı Yusuf Paşa ve Şeyhülislâm Mes'ud Efendi saraya davet edildiler.[1074] Yusuf Paşa burada meydan ağalarına, padişahın ne sebeple Anadolu'ya sefere gitmesini istediklerini sorunca bunlar, "Seydi Ahmed Paşa yoldaşlarımıza fenalık ve reâyaya zulüm yaptı ve

---

[1067] Karaçelebizade de, "Bu esnada Seydi Ahmed Paşa eşkıyası istilasından naşi hane-harab olan yeniçeri ve sipah-ı dergah-ı merahim-dest-gaha gelüp Atmeydanı'nda gile vü feryadı mesami'-i sükkan-ı seb'un-şidada irgurdiler. Ol dad-hahların nale vü ahları Padişah-ı cem-cah hazretlerine te'sir edüp ba-husus Hasan Ağa ta'ife-i mezbureye bir hizmet kasdiyle tarafgir olmağın bi'z-zat azm-i sefer-i zafer-eser buyurulmak mukarrer" olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 255

[1068] Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1667-8

[1069] Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1668

[1070] Bkz. *Tarih-i Gılmani* (1976), 59, Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1667-8

[1071] Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 91, Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 255

[1072] Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1668

[1073] Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 255-6

[1074] Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1668, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 91

yapıyor; bizzat padişahımız gitmedikçe def'i mümkün değildir" diyerek Ahmed Paşa'nın tedibi için padişahın Anadolu'ya seferinde ısrarcı oldular.[1075] Bunun üzerine Yusuf Paşa Şeyhülislâm Mesud Efendi'ye dönerek "Efendi hazretleri, Seydi üzerine hareket-i hümayun ile sefer olunmak meşru mudur ?" diyerek bu seferin meşru olup olmadığını sormuş ve o da "Meşru' değildir, te'dib ve ita'ati içün vüzeradan bir kulları ta'yin olunmak kafidir" diyerek bir vezir serdarlığıyla işin halledilebileceğini yani asilerin istekleri üzere padişahın ordunun başına geçmesine gerek olmadığını beyan etmiştir. Aynı soru yeniçeri ocağı kethüdasına da sorulmuş, ocak kethüdası Keçecioğlu Mehmed Ağa da benzer bir şekilde "padişahımızn kılıcı uzundur. Seydi Ahmed Paşa'nın isyanı vaki ise hakkından gelmeğe vezirlerden bir kulları kifayet eder" diyerek Mes'ud Efendi'yi tasdik etmiştir.[1076] Ağalar bunun üzerine Keçecizade'ye çıkışmışlar ve onu sert bir dille tenkid etmişlerdir. Bunun üzerine Karahasanoğlu Hüseyin Ağa Mesud Efendi'ye: "Sultanım! Tahakküm ale's-sultan edip nizam-ı mesalih umur-ı ibadın ifsadına sebep olanlara şer'an ne lazımdır", yani "padişahlığın egemen olduğu düzende uygulanması gereken emirlere karşı çıkılmasına neden olanlara şer'an ne yapmak gerektir ?" şeklindeki sorusuna karşılık olarak Mes'ud Efendi, "Elbette bu zorbaların katilleri vaciptir. Te'hirinde zarar vardır"[1077].."Siyaset kılıcıyla yok edilmeleri gerektir.." demiş ve padişah tarafından verilen işaret üzerine Hasan, Şamlı Mehmed, Yamak Ali ve Kara Osman denilen dört elebaşının kafaları kesilmiştir.[1078] Daha sonra bunlara mensup yirmi kadar zorba katlolunarak bunların yetmiş günlük derneği dağıltılmıştır.[1079]

1.4.2.2. Bir Takım Tayin, Azl Ve Katl Olaylarında Mes'ud Efendi'nin Rolü

Meydan ağalarının bu şekilde ortadan kaldırılmasından sonra Mes'ud Efendi'nin önemli bir nüfuz ve itibar kazandığı aşikardır.[1080] Mes'ud Efendi Sultan Mehmed'in ve validesi Turhan Sultan'ın teveccühünü kazanmış ve her işte saraydan

---

[1075] Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1669, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 188
[1076] Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1669
[1077] İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 28
[1078] Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1669, Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 58-9, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 91-2
[1079] Uzunçarşılı *OT*, III, 295-6, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1669 vd., Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 188, Karaçelebizade'nin ifadesiyle, "*..az zemanda şaka-pişegan-ı sipah u yeniçeriyandan daru'l- mülk-i İstanbul pak ü tahir ve umur-i saltanata müdahale-i seyf-i bi-hayf asar-ı hasenesi safha-i 'alemde nümayan ü zahir*" olmuştur. Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 256, Krş. İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 28
[1080] Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1673

fikir ve mütaleası sorulur olmuştur.[1081] Ayrıca "Cenab-ı Fetvâ me'ab-ı nekbet-nisab zu'munca devlet ü dine etdüğü hidemat-ı na-mevzun şayeste-i makbul-ı tab'-ı hğmayun-ı şehriyar-i olup", II. Osman'ın hocası olan Ömer Efendi'nin nail olduğu Sivas il'âmından on bin guruş has almaya muvaffak olmuştur. Bu şekilde sarayda ve erkan-ı devlet beyninde pek ziyade nüfûz kazanmış ve "devletin umur-ı idaresini bizzat deruhte" etmiştir.[1082] Müstakimzade bu hususa işaretle, "*..kendisine "sair meşayih-ı İslam'dan ziyade mazhar-ı ikram olup ef'al-i küzeştesinden ağmal-i ayn ve müsamaha olunmuşdu. Umur-ı devleti tashih ve ahval-i alemin nizamına ihtimam idüp lakin deruni arzdan hali olmadığından her hususta sözüm olsun ve taraf-ı saltanata kimse tekarüb itmeyüp hal ve akd ve azl ve nasb reyimle icra kılınsun deyüp zerre kadar muradına muhalif hisseylediği ademi darb ve şebt ile arzını yakup mümkin ise katline dek sa'y iderdi*."[1083] demektedir. Nâ'ima buna ek olarak bütün devlet erkanının, Hocazâde'nin dilinden korkarak yüzüne gülmek ve ona dost gibi görünmek zorunda kaldığını belirtmektedir.

Bu cümleden olarak Mes'ud Efendi'nin devlet işlerine müdahalesi, tayin ve azilleri kendi kontrolü altında tutma ihtirası da önemli bir faktör olarak karşımızda durmaktadır. Mes'ud Efendi şeyhülislâm olmasından itibaren sevmediği kimseleri mağdur etmeye başlamış ve her işe karışmaya başlamıştı. Hatta yukarıdaki kayıtta da ifade edildiği gibi, "..daima söz benim olsun, taraf-ı saltanatta kimse tekarrüb etmesün, hal ü akd ve azl ve nasb benim reyimle olsun" istiyor, garazkar biri olduğu için sevmediklerini küfürlerle huzurundan kovuyor hatta bazen katline kadar ileri vardırıyordu.[1084] Nihayet "Meydan Ağaları'nın" izalesinde gösterdiği yararlılıktan ötürü mağrur olan Mes'ud Efendi, ilk önce makamını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Yeniçeri ocağını elde etmeye çalışmış, iş başına hep kendi adamlarını getirmeye başlamıştır. Rakiplerini birer birer ortadan kaldırmak isteyen Mes'ud Efendi, Yeniçeri ağasını idam ettirmiş, kendisine pek çok hizmeti dokunduğu halde Kaymakam Yusuf Paşa'yı istiklalinin muhafazasına fazlaca çalışır görerek azlettirmiş ve yerine Haydar Ağazade'yi tayin ettirmiştir.[1085] Karaçelebizade[1086] azl

---

[1081] Uzunçarşılı *OT*, IV, 474, Altınay (1998), 382-3

[1082] Bkz. *Telhisü'l Beyan Fi Kavanin-i Ali Osman* (1998), 200, Solakzade (1989) II, 625, Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 261, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 65, Altınsu (1972), 83-4, Altınay (1998), 383, Kırmız (1958), 27

[1083] Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 65, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1683

[1084] Bkz. Kırmız (1958), 27, Uzunçarşılı *OT*, IV, 474

[1085] "Lâkin defterdâr paşa ve kaimmakam paşa ve Kara Hasanoğlu ve yeniçeri ağası ve kul kethudâsı dahi zorba def'inde şerîk olmalarıyla anlarda müftîye şerîk olup ta'yînine mâni' olmuşlarken anlar dahi azl itdirüp mâni'leri def' itmekle tamâm-ı istiklâl peydâ itdi.", Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih*

ve katl olaylarında Mes'ud Efendi'den bahsetmez, Na'ima[1087] ise Ma'anzade'den nakl ederek "*Yusuf Paşa isnad-ı tama' ile def olunup Haydar Ağazade'nin kaymakamlığı ve Yeniçeri Ağa'sı Mahmud Paşa'nın katli Müfti Mes'ud Efendi'nin ilkasiyle olduğu müttefikün-aleyhdir*"[1088] demektedir. Na'ima biraz ileride, ağaların ortadan kaldırılmasından sonra Mes'ud Efendi'nin büyük bir itibar kazandığını belirtmekte ve "*Karahasanzade canibimizdedir, kaymakam dahi ocaktan olsun. Ba'dehu murad üzre atıp tutarız" deyü Haydar Ağazade'yi nasb ettirib haddi tecavüze başladıkta Kara Hasanzade yine kuşe-gır olup Mes'ud Efendi'nin ihtilatından damen-çın oldu*."[1089] demektedir.

Nâ'ima Siyavuş Paşa'nın vezareti sırasında kapudanlıkdan alınarak Erzurum'a gönderilen Surnazen Mustafa Paşa yerine Kara Mustafa Paşa'nın getirilmesinde Mes'ud Efendi'nin ittifak ettiğini, fakat onun bu görevi kabulden kaçınması üzerine Sarı Kenan Paşa'nın kapudan nasb edildiğini[1090] belirtir. Şemdanizâde ise Mes'ud Efendi'nin Kenan Paşa'yı kapudanlığa tayin ettirdiğini ve hatta kapudanın muvaffakiyetsizliğine rağmen idam edilmesinnin önüne geçtiğini kaydetmekte ve şöyle demektedir:[1091]

"Ammâ kapudanlığa "çok masraf göstermez" deyü Kenan Paşa'yı Mesud Efendi kapudan nasb itdirdü. Kenan Paşa didikleri ahmak dahi "ben Mesud Efendi'yi tasdîk ideyim" sevdâsıyla "devleti masrafa giriftâr itmeyeyim" diyerek sâde takım ve noksân nefer ile Boğaz'a varup ceng itdikde tersane sefâyininden seksen sefîneden altmışı ihrâk u gark ve esîr olup bâkı yirmi tekne ile münhezimen Çanakkal'a önüne gelüp dinirledikde kal'a dizdârı "amân sefîneleri kal'a önüne yatırma. Top atmağa mâni' olur" deyü feryâd ideyordu. Isga itmedi. Ve bu hâle kâfir vâkıf olup gelüp kal'a önünde on üç pâresini dahi ihrâk eyledi ki yalnız çekdirilerde olan sekiz bin Gürcü esîrimizi ve bin aded topumuz ve hisâbı nâ-ma'lûm müslimân neferâtımızı ve hisâbsız tüfeng ve cebehânemizi ahz ve esîr idüp küffâr kat ender kat kuvvete mâlik olup bizim olanca kuvvetimiz gidüp fakat yedi pâre sefînemiz kalmağla aslâ düşmen karşusuna varacak hâlimiz kalmamağa "sa'y-ı mîrî" diyerek Kenan Paşa sebeb oldu. Bu hasâretin bir misli asr-ı Sultân Selim'de dokuz yüz yetmiş dokuzda vâkı' olmuşdur. Bundan sonra küffâr gelüp dokuz günde Bozcaada'yı dahi alıcak kapudan paşa azl olunup yerine Seydi Ahmed Paşa kapudan oldukda Kenan Paşa'ya eşed siyâset lâzım iken Mes'ud Efendi himâyesiyle katilden berî oldu."

(2009), 188, İsazade Haydar Ağazade'nin "Hace-zade fetvasında birkaç gün Ka'im-makam olup, sene-i mezbure Şevvalinde çiftliğinde" katl olunduğunu kaydetmektedir. *Tarih-i İsa-zade* (1996), 34

[1086] Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 258-9

[1087] Bkz. *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1672

[1088] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1672

[1089] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1673

[1090] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1676-7, Na'ima biraz ileride, "Donanma inhizamına sebep olan Kapudan Kenan Paşa'yı kapudan etmek murad ettiklerinde "Uhdesinden gelir yarar vezirdir" deyü huzur-ı padişahide müfti efendiye şehadet ettirmişler idi." demekte ve fakat Kenan Paşa'nın muvaffakiyetsizliği nedeniyle "padişah-ı alem penah hazretleri müfti efendiye su'i'- zann etmekle hacalete giriftar olmuş" olduğunu da eklemektedir. Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1716

[1091] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 190, Krş. Mehmed Halife, Tarih-i *Gılmani* (1976), 60-1

Karaçelebizade de aynı olaya işaret etmekle birlikte Mes'ud Efendi'nin ismini zikretmemektedir.[1092] Hammer onun şeyhülislâm olmasından hemen sonraki idari düzenlemelerden, tayin, azil ve katllerden bahseder ki bunlarda da Mes'ud Efendinin doğrudan ya da dolaylı olarak rolü olduğu düşünülebilir.[1093] Mes'ud Efendi'nin faaliyetlerinden biri de Bursa'da bulunan Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin uhdesindeki Sakız arpalığını, hasılatı daha az olan Mudanya ile değiştirmek istemesidir. Mes'ud Efendi Karaçelebizade'nin bu haksız tevcihten şikayet ederek, kendisi hakkında şiddetli bir muameleye fırsat vereceğini ümid ediyordu. Ancak Karaçelebizade itaat göstererek o hesabı bozmuş ve "Mudanya arpalığı Sakız'dan birkaç mertebe daha tercih olunur, lütfunuzdan memnun olduk" diyerek bu ağır mu'ameleyi sinesine çekmiş, böylece Mes'ud Efendi'nin şerrinden kurtulmuştur. [1094]

Mesud Efendi'nin etkili olduğu diğer önemli olay Defterdar Mehmed Paşa'nın katlidir ki bu, ileride de ifade edileceği gibi müelliflerce tenkid edilmiş ve Hocazade'nin katline işaret sayılmıştır. İsazade buna işaretle, "Ve Şeyhülislâm inhasiyle Defterdar Mustafa Paşa-zade [Mehmed Paşa] kapucular odasından mahbus idi, bugün katl olundu."[1095] demekte ve biraz ileride de, "Meleki Hatun'un malı hususunda Hace-zade inhasiyle müttehem ve bi-gunah katl" olunduğunu kaydetmektedir.[1096]

[1092] Bkz. *Ravzatül- Ebrar Zeyli* (2003), 63-5

[1093] Mesela Defterdar Halıcızade Mehmed sikke tağşişinde parmağı olduğu düşünüldüğünden dolayı Yedikule'ye konulmuş daha sonra da idam edilerek cesedi meclis kapısına asılmıştır. Solakzade, II, 621, Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 243, Uzunçarşılı *OT*, III, 294, Halıcızade'nin halefi olan Karagöz de tayininden beş gün sonra Defterdarzade Mehmed Paşa'ya mevkiini terk etmek zorunda kaldı ve ardından idam edildi. Gümrük ve tersane eminleriyle Deli Birader Ahmed Ağa, Topkapılı Mustafa ile Mimar Mustafa'nın haneleri mühürlenerek malları müsadere edildi. Yeniçeriler, kethüdayı saklandığı hanede bularak boğup cesedini çınara astılar. Yerine Halıcızade'nin damadı Kara Mustafa Paşa tayin olunmuş olan eski kaptan Zurnazen Mustafa Paşa ile eski sadrazam Süleyman'dan ilki Erzurum ve ikincisi Bosna valiliğine gönderilmiştir. Eski sadrazamlardan Gürci Mehmed Paşa, kendisini idam etmek istemiş olduğu halde Siyavuş Paşa, onun Kıbrıs'a sürülmesi ile yetindi. Azledilmiş olan Şeyhülislâm Memekzade Efendi ve Nakibüleşraf Zeyrekzade Bursa'nın iskelesi olan Mudanya'ya sürüldüler. Daha önceleri bir defa daha sürülüp Valide Sultan'ın nedimesi Meleki Kalfa'nın nüfuzu sayesinde kurtulmuş olan Ebu Said Efendi ise Gelibolu'ya gönderildi. Bkz. Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 247-252 vd., 258-9, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1660-1

[1094] Hammer, V, 1590, Krş. Solakzade (1989) II, 621-2, "Tebdile kar-bend olup tecerru'-i zehrab-ı siteme tahammül ü istibar ve mukaddemat-ı vahiye ile yanımızda Mudanya birkaç mertebe Sakız'dan racih idüğüni ıshar edüp fe-lillahi'l-hamd ve'l- mine Şerrinden emin ve ol tedbir-i isabet pezir ile mekan-ı rahat-ı ıktıranımızda mekin olduk.", Bkz. *Ravzatül- Ebrar Zeyli* (2003), 253, "memur ve arpalığımız olan Sakız, Seyrekzade pes-mandesi Mudanya'ya tebdil olunmak ile sebep olan burnaz-ı bi- edeb ve hud'a-kar u hile-baz zu'munca hayli mesrur oldu." demektedir. Bkz. *aynı yerde*

[1095] Bkz. *Tarih-i İsa-zade* (1996), 27

[1096] Bkz. *Tarih-i İsa-zade* (1996), 34, Karaçelebizade bu olaya ve Mes'ud Efendi'nin rolüne işaretle şunları kaydetmektedir: "Defterdar küşte-i şemşir-i isabet-pezir ile yirmi kadar ademin hususa Meleki Usta'nın reşk-i hazine-i Karun-ı olan emval ü erzakına vaz'-ı yed-i istila edüp taraf-ı miriye "öşrü kadarın göstermedi" deyü vezirin rikab-ı şeref-intisab-ı Sultaniye bi'd-defe'at def'-i mezahim kasdiyle

Siyavuş Paşa mührü elde etmesinden kısa bir süre sonra, yeni defterdar Mehmed Paşa hakkındaki kinine tam bir canlılık vererek ve öldürülen yahud sürgün edilen büyük memurlardan müsadere edilen malların onda birini hazineye teslim etmemiş olduğunu ileri sürerek onun katledilmesini istemiştir.[1097] Siyavuş Paşa bunun için Mes'ud Efendi'nin de desteğini almıştır. Nitekim Nâ'ima onun, "Şeyhülislâm Mes'ud Efendi'nin ruhsat ve i'âneti ile rikâb-ı hümayuna hilâf-ı inhâ edip" suçlarını birkaç defa bildirmiş olduğunu belirtmektedir. Nâ'ima, "*Vezir-i müşarün-ileyh bu esnada müris-i peder olan defterdarlık mansıbına na'il olup ihtişam-ı mala-kelam ile ta'ayyün-i tamm kesb edip isti'dad-ı zat ve istihkak-ı makam muktezasınca rütbe-i sadarete na'il olacağı elsine-i ekabirde söylenip Enderun-ı Hümayun tarafına olan nev'-i intisabıyla kendüler dahi hatem-i vekalete liyakat zu'mına vücut müdaraları sebebi ile Şeyhülislam Mes'ud Efendi ile hüsn-i zindegani edemeyip beyinlerinde adavet düşmüş idi*" diyerek defterdar ile Mes'ud Efendi arasında düşmanlık olduğuna işaret etmektedir. Halin hakikati, Defterdar Mehmed Paşa'nın şahsi düşmanı olan Mes'ud Efendi'ye sorulmuş, kendisinin sadrazamı tasdik etmesi üzerine defterdar bostancıbaşı hapsine verilmiştir.

Bu sırada Defterdar'ın annesi- ki bir sadrazamdan dul kalmıştır- Mes'ud Efendi'nin hanesine giderek, "Sultanım efendi! Dar-ı dünyada bir oğlum var. Mansıb vezaret istemez, şefa'at edip tığ-i siyâset-i sultaniden kurtarıp bir yere nefy eylen" diyerek oğlunun kurtuluşu için yalvarmışsa da Hocazade Mes'ud Efendi merhamet etmeyip: "Bre hey hatun! Senin oğlun, ben alim ve fazılım deyu kimseyi beğenmez; azametinden biz yerimizde oturamaz olduk. Anın katl olunmazı lazımdır" diye kadını terslemiş ve defterdar, bostancıbaşı eliyle katledilmiştir.[1098] Na'ima, "*Garaz-ı mahz aşikare etmişti. Na-hak yere katl ibada Cebbar-ı Müntakim hazretlerinin rıza-i şerifi olmamakla çok geçmeden Mes'ud Efendi dahi mücazat-ı a'mal sırrını müşahade eylediler*" diyerek defterdar katli nedeniyle Mes'ud Efendi'nin de aynı sonla

---

arz u İ'lamı ve Müfti-i fitnenin Vezir-i azam hatırını ri'ayetden ma'ada ta'ayyün-i zat-isi hasebiyle sadr-ı sadarete su'ud suretinde kendüye dahi vücud vermemek ihtimal-i galibi ile i'damı emrinde bezl-i nakdine-i ihtimamı bais-i temevvüc-i derya-ı kahr-ı Sultan-ı dehr olmağın bir gece Ser-Bostaniyan habsine ibtiladan sonra nakd-ı can feda etmek ile kayd-ı dagdaga fermay-ı dünyadan reha bulup..", Bkz. *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 253

[1097] Hammer, V, 1590

[1098] Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1663-4, "Vezir-i mezbur ehl-i 'ilm ve sahib-i faziket ve nik-haslet bir çelebi vezir idi. Habs olundukda, validesi Hace-zade'den 'avf olunmasını reca edüp feryad-ı figan eyledikde: "Hatun! Senin oğlun, "benim 'ilmim vardır" deyü beni yerimde oturtmaz; hakkından gelinmek gerekdir" dedi ve katline 'illet-i müstakille oldu.", Bkz. İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 34

karşılaşacağını ima etmiştir.[1099] Mehmed Paşa'nın malları müsadere edilerek yerine Sarı Ali Efendi defterdar edilmiştir ki muhtemelen bu tayinde de Mes'ud Efendi'nin rolü olmalıdır. (25 Nisan 1656) Sadrazam Siyavuş Paşa ise, Defterdar Mehmed Paşa gibi faziletli ve edip bir kişiyi, sadece çekememezlik yüzünden öldürttüğü gece kendisi de ölmüştür.[1100] Nihayet nüfuzu büsbütün itibari bir sadrazamın zamanında işlerin idaresini kendi eline almak isteyen Mes'ud Efendi, nüfuzunun devam etmesi ve devlet idaresinde yönetecek değil, yönetilecek bir vezir-i azamın tayin edilmesi için girişimlerde bulunacaktır.

1.4.2.3. Boynuyaralı Mehmed Paşa'nın Sadrazamlığa Getirilmesinde Mes'ud Efendi'nin Rolü

Osmanlı devletinde padişahın diğer devlet görevlileri gibi vezir-i azam değişikliklerinde de şeyhülislâm ile müşavere ettiği ve bunların fikirleri doğrultusunda hareket ettiklerini biliyoruz. Diğer taraftan Mes'ud Efendi'nin her türlü meselede söz sahib olmak istediğini de daha evvel ifade etmiştik. Nitekim Tarhoncu Ahmed Paşa'nın sadarete getirilmesinde Mes'ud Efendi'nin düşüncesi alınmış ve onun rey'iyle mühür Ahmed Paşa'ya gönderilmişti. Boynuyaralı Mehmed Paşa[1101] da Mes'ud Efendi'nin rey'iyle mühre sahip olmuştur.

Muasır yazarlardan Mehmed Halife[1102] ve Karaçelebizade[1103] mührün Boynuyaralı'ya gönderilmesi hususunda Mes'ud Efendi'den bahsetmemektedir. Yine Solakzade[1104] de, "*24 Nisan 1656 günü, Vezir-i azam Siyavuş Paşa yakalandığı ateşli humma hastalığından kurtulamayarak vefat etmişti. Bunun üzerine padişah huzurunda bir danışma meclisi toplanarak yapılan müşavereler sonucunda oy birliği ile sadaret mührünün Şam Valisi Boynu Yaralı Mehmed Paşa'ya verilmesi kararlaştırıldı.*" demekte ve fakat bu tayin işinde Mes'ud Efendi'nin rolünden bahsetmemektedir. Halbuki yeni şeyhülislâm Mes'ud Efendi, özellikle belli başlı tayinlerde belirleyici oluyor; sadakatine, cesaret ve doğru sözlülüğüne değer veren

---

[1099] Bkz. *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1664
[1100] Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 58, Krş. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 188
[1101] IV. Murad'ın Doğu seferlerine katılmış ve birçok yerinden yara almış olan Mehmed Paşa'ya "Boynueğri" ya da "Boynuyaralı" denmesine sebep olarak, bu seferlerin birinde zehirli bir okla boynundan yaralanması gösterilmektedir. Bkz. ÖZCAN, Abdülkadir, (1992a) "Boynueğri Mehmed Paşa", **DİA**, C. VI, TDV yay., İstanbul, s. 316, Hammer'e göre ise Mehmed Paşa, Demirkazık Halil Paşa zamanında İran seferlerinde şöhret kazanmış ve kırk yara ile dönerek, bunlardan boynunda olan bir tanesi kendisine "Boynuyaralı" unvanını aldırmıştı. Bkz. Hammer, V, 1590
[1102] Bkz. *Tarih-i Gılmani* (1976), 58-9
[1103] *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 254
[1104] Solakzade (1989) II, 622-3

Valide Turhan Sultan da, bir ölçüde bu isteğine riayet ediyordu. Nihayet Mes'ud Efendi de mührün, kendisine mutlak olarak itaat edeceğine inandığı Şam Valisi Boynuyaralı'ya verilmesini saraydaki meşveret meclisinde kabul ettirmişdir.[1105]

Devletin ciddi problemlerle uğraştığı bu dönemde, Sadrazam Siyavuş Paşa'nın aniden vefat etmesi üzerine Şeyhülislâm Hocazâde Mes'ud Efendi'yi huzuruna çağıran padişah, "mesned-i vezarete layık kimdir" diye sormuş, Mes'ud Efendi de, "Şam Valisi Boynueğri Mehmed Paşa umur-dide vezirdir. Ma'kul u münasib budur ki mühür anlara gide.." diyerek onu tavsiye etmiştir.[1106] Bunun üzerine mühür Kapucular Kethüdası vasıtasıyla Boynuyaralı Mehmed Paşa'ya yollanmıştır. (Mayıs 1656) Koca Yusuf Paşa da İstanbul Kaymakamı olmuştur.[1107]

Yukarıda da ifade edildiği gibi Mes'ud Efendi'nin Boynuyaralı'yı sadaret mevkiine sevketmesinden kasdı, safdil sandığı bu ihtiyar vezir zamanında istediği gibi devlet işlerinde rol oynamaktı. Nitekim Na'ima buna işaretle, "..mühr-i şerifi Boynuyaralı Mehmed Paşa'ya gönderilmeği kendisi ma'kul görüp, "Bir sade-dil Türkman ademisidir, aslında Der-i devlete hizmetkarlıkla gelmekle izzet-i nefs da'vasından hali bir pir-i za'ifü'l- haldir. İstediğim gibi zir-i tahakküme alıp fetk ü retk-i umurda dilhah üzre müstakıl olmak mülahazasına zahip oldu."[1108] demektedir. Uzunçarşılı'nın ifadesiyle Mes'ud Efendi safdil ve devlet idaresinde vukufsuz olması sebebiyle davulu Mehmed Paşa'nın boynuna takarak işleri kendisi ele almak istemişti.[1109] Diğer taraftan Mehmed Paşa da düzeni sağlayarak işeleri yoluna koyabilecek kabiliyette değildi. Gerçi Mehmed Halife[1110], gençliğinde cesareti ile meşhur olan, muharebe meydanlarında kırk kadar yara alan bu ihtiyar vezirin olabildiği kadar din ve devlet işleriyle uğraştığını ve Kenan Paşa'yı donanma ile Akdeniz'e gönderdiğini söylerse de, Boynuyaralı fevkalade hallerde hükümet başkanlığını yapabilecek kabiliyette değildi.[1111] Çanakkale Boğazı'nın abluka altında tutulduğu ve bazı adaların Venediklilerce işgal edildiği bir sırada sadaret mevkiine gelmesi de kendisi açısından olumsuz bir durum arzetmekteydi.

[1105] Bkz. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 65, Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1664, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l – Vukuat* (1992) I-II, 260, Altınsu (1972), 84, Özcan (1992a), 316

[1106] Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1673, 1683

[1107] Bkz. Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 58, İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 27, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 188, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l – Vukuat* (1992) I-II, 260, Hammer, V, 1590

[1108] Bkz. *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1683

[1109] Uzunçarşılı *OT*, III, 295, 301

[1110] Bkz. *Tarih-i Gılmani* (1976), 59-60

[1111] Uzunçarşılı *OT*, III, 294

Mehmed Paşa bu arada bazı devlet memuriyetlerine kendi adamlarını getirirken, mühre sahip olmasında rolü olan Mes'ud Efendi ve Kadızadelilere sırt çevirmiştir.[1112] İsazade[1113] İstanbul'a gelen Boynuyaralı'nın "sebebb-i devleti olan Şeyhülislam [Hacezade Mes'ud Efendi] ile imtizac mümkin" olmadığını belitttikten sonra Mes'ud Efendi'nin azledilerek Diyarbekir'e nefyedildiğini kaydetmektedir. Na'ima buna işaretle "Amma vezir-i azam geldikte efendi hazretlerinin matmah-ı nazarı olan mu'ameleyi etmeyip tahsil-i istiklal iddi'asında olduğundan ma-ada efendiyi istiskal edip umurunda mahremane istişare etmeyip huzur-ı hümayuna yalnız gidip geldiğinden efendi bi-huzur" olduğunu yani yeni vezir-i azamın, İstanbul'a geldiğinde kendisini bu makama tavsiye eden şeyhülislamı ziyaret etmeden padişahın huzuruna yalnız gçıkmasından dolayı Mes'ud Efendi'nin mütessir olduğunu belirtmektedir.[1114] Burada Mes'ud Efendi'nin vezir-i azamın tutumuna tepki göstermesini makul karşılamak gerektir. Çünkü kadim teşrifat kaidelerine göre yeni tayin edilen vezir-i azamın şeyhülislamı ziyaret etmesi[1115] ve padişahın huzuruna onunla birlikte çıkması gerekmektedir. Mes'ud Efendi, kendi reyiyle tayin edilen vezir-i azamın, kendi direktifleri doğrultusunda hareket edeceği düşüncesinde idi. Fakat mevkiini sağlamlaştırmak için Boynuyaralı'yı sadarete getirtmesi kısa bir süre sonra pişmanlığına neden olacak ve kendi re'yiyle atanan sadrazamın bu sefer azledilmesi için girişimlerde bulunacaktır. Nitekim Hammer[1116] buna işaretle, "*Mehmed Paşa'nın İstanbul'a gelişinden henüz on beş gün geçmişti ki, Mes'ud Efendi bu doksanlık ihtiyarın zamanında istediği gibi işleri idare edebileceği ümidinin kırıldığını görerek, sadrazamı düşürmek için uğraşmaya başladı*." demektedir. Boynuyaralı da karşı harekete geçerek Mes'ud Efendi'den kurtulmanın yollarını arayacaktır. Bu durum Mes'ud Efendi'nin gözden düşmesi ve hatta katledilmesine kadar giden sürecin tetikleyicisi de olacaktır.

1.4.2.4. Mes'ud Efendi'nin Boynuyaralı Mehmed Paşa'yı Azl Ettirmek İstemesi

Boynuyaralı Mehmed Paşa'nın henüz İstanbul'a gelmediği sırada Osmanlı devleti büyük bir buhranla karşı karşıya kalmıştı. İstanbul isyan ve ihtilallerle

---

[1112] Özcan (1992a), s. 316
[1113] Bkz. *Tarih-i İsa-zade* (1996), 28-9, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1673
[1114] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1684, Krş. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 65, Şemdanizae, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 190, Karaçelebizade, *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 289
[1115] Bkz. SAKAOĞLU, Necdet, "19. Yüzyılda Şeyhülislamlık", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklöpedisi**, C. I, İletişim yay., İstanbul, s. 265
[1116] Hammer, V, 1593-4

çalkalanırken Türk donanması da Venedik donanması ile muharebe halinde idi. Senelerden beri Girit'e yardım için donanma çıktığı sırada Boğaz dışında bekleyen Venedik donanması[1117] ile çarpışmak adet olmuştu ve Osmanlı donanması Venedik donanması ile başa çıkamayacak kadar zayıflamış durumdaydı. Yine Osmanlı donanmasının çıktığı ve Venedik donanmasına saldırı emri verildiği 26 Haziran 1656 (14 Ramazan 1066)'da rüzgarın düşman lehine olması nedeniyle Osmanlı donanması ağır bir mağlubiyet almıştır.[1118] Mehmed Halife bu mağlubiyete işaretle, "Bu haber duyulduğunda iman ehlinde anlatılamayacak kadar büyük bir kırıklık ve acı yarattı" demektedir. Birkaç gün geçtikten sonra da Venediklilerin 13 Temmuz 1656'da Bozcaada (Thenedos) ve Limye (Limni) adalarını aldıkları haberinin saraya ulaşması üzerine saray ve halk arasında büyük bir üzüntüye sebep olmuştur.[1119] Mağlubiyet haberinin saraya ulaştığı bir sırada İstanbul'a gelen[1120] Boynuyaralı Mehmed Paşa'nın düşmanları, bu olayı vesile ederek yeni sadrazamın azledilmesini istemişlerdir.[1121] Bu olay Mes'ud Efendi'nin katlinden hemen önce meydana gelmiştir. İleride de temas edileceği üzere Venedik bozgunu, padişaha olduğu kadar vezir-i azama da tepkilerin olduğunu ve Mes'ud Efendi'nin de bu olay vesilesiyle onu azlettirmek teşebbüsünde bulunmuş olabileceğini göstermektedir. Nitekim Kadızadeliler vaazlarında Mehmed Paşa'yı rüşvet yiyici ve zalim biri olarak nitelerlerken Mes'ud Efendi de Valide Sultan'a başvurarak onun görevinden alınmasını isteyecektir.[1122] Ancak Mes'ud Efendi bu düşüncesinde muvaffak

---

[1117] Karaçelebizade, *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 259

[1118] Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 94, Mehmed Halife donanmanın Venedikliler karşısındaki hazimetini şöyle anlatır: "Tanrı'nın hikmeti ve takdiri ile Kaptan Kenan Paşa ile gitmiş olan donanma Boğaz'dan dışarıya çıkar.. Ertesi gün düşmana karşı çıkmak üzere Rumeli yakasında sığ bir yerde demir atar. Tanrı'nın hikmeti, o gün rüzgar düşmanın uğursuz talihine uygun esmektedir. Düşman gemilerimizin demir attığı yeri haber alınca, rüzgarın elverişli olması nedeniyle vakit geçirmeden Donanma-yı Hümayun'a saldırır. İçlerinden ayrılan bir namza ? gemileri donanmamızın karşısına çıkıp sağa sola o derecede toplar atar, ateş eder ki, gemilerimiz yakasında rüzgar olmadığı bir yana, bütün gemilerimiz sığ yerde bulunduğu, hiçbir gemi demirini koparıp hareket edemediği için herkes tatlı canını kurtarmaya bakar. Karaya yakın olanlar atlayıp kurtulurlar, yakın olmayanlar ise kendilerini denize atarlar. Bunların çoğunu düşman su yüzünden toplayıp tutsak eder. Düşman birkaç Kadırga ve Baştarde dışında boş kalan bütün gemilerimizi ele geçirmiştir. Bunlardan iyilerini ayırıp geri kalanları ateşe vermiştir." Bkz. *Tarih-i Gılmani* (1976), 60, Krş. Karaçelebizade, *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 261-3, Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1674-9, Bu mağlubiyetin tarihini 4 Ramazan olarak veren Karaçelebizade, Sultan II. Murad ve Fatih dönemi ile o zamanki Osmanlı deniz gücünü karşılaştırarak bazı eleştirilerde bulunur. Bkz. *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 263 vd.

[1119] Bkz. *Tarih-i Gılmani* (1976), 60-1, Karaçelebizade, *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 275, Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1673

[1120] Karaçelebizade, *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 274, Krş. Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 94

[1121] Hammer, V, 1592-3, Krş. Uzunçarşılı *OT*, III, 296-9

[1122] Özcan (1992a), s. 317

olamayacak ve bizzat vezir-i azamın tertibiyle[1123] azl ve sonra da katledilecektir. Bu durum Hocazade Mes'ud Efendi'nin siyasette büyük bir maharet gösteremediği düşüncesinin ortaya atılmasında neden olmuştur.[1124]

Boynuyaralı Mehmed Paşa, İstanbul'a gelmesinden itibaren Mes'ud Efendi'nin her işe karışarak mütehakkimane vaziyetini görüp kendisine yüz vermemiş ve işlerini yalnız görmeye başlamıştı.[1125] Şeyhülislamın güdümü altına girmeye niyeti olmayan yeni sadrazam, onu dinlememeye ve müstakil hareket etmeye ve kendisinin atanmasını sağlayan Mes'ud Efendi'yi dinlememeye başlamıştır. Nitekim daha da ileri giderek Mes'ud Efendi'yi makamından uzaklaştırmak için, onu yeniçerileri ayaklandırmak töhmeti altında bırakmıştır.[1126] Mesud Efendi ise Valide Turhan Sultan ile arası iyi olduğundan, kendi reyiyle sadarete getirilen Mehmed Paşa'nın azlini istemekte gecikmemiştir. Nitekim vezir-i azamın tutumundan müteessir olan Mesud Efendi, "*Bu ademi yanlış sevk itmişiz. Bu makamın ehli değildir. Gayri adem tedariki iktiza itdi*" diye çevresindeki sırdaşları ile söyleşerek "vezir-i müşarünileyhin azli babında nihani Valide Turhan Sultan hazretlerine haber göndermiş" ve vezirin azledilmesi gerektiğini ihtar etmiştir.[1127]

Diğer taraftan Valide Sultan da Mes'ud Efendi'nin girişimlerinden hoşnut olmamaya başlamış, Nâ'imanın ifadesiyle "Eskiden olan macerası henüz feramuş olunmamakla kelâmına vücud" verilmemiştir. Valide Turhan Sultan bu duruma kızarak, "*iki günde bir vezir tebdil olunmak zararını mülâhaza itmeden niçün böyle ham fikre zahip deyü kat'i cevap vermiş*" ve sadrazamın kısa süre içerisinde sebepsiz azlinin devletin istikrarı ile bağdaşmayacağını söylemiştir. Nâ'ima, Valide Sultan'ın, "*Bu ademi kendüler tarif itdi. Azletmeyi gerektirecek ne suçu var. Kafirlerin durumu biliniyor. Devletin ihtiyaçlarının ve mevcut karışıklığın da malum olduğu böyle bir zamanda hiç suçu olmadan iki günde bir sadrazam değiştirmenin zararını düşünmeden böylesine ham bir fikre sahip olurlar*" diye cevap yollayarak "kelâmına rağbet olunmamış" olduğunu kaydetmektedir.[1128] Bu sözler karşısında "mahçup ve

---

[1123] Bkz. *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 289
[1124] Altınay (1998), 383
[1125] Uzunçarşılı, *OT*, III, 301
[1126] Altınsu (1972), 84
[1127] Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1684, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 65
[1128] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1684, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 65, Altınay (1998), 383, "..müftî hazm itmeyüp "biz bu herîfi sevk itdiğimize hata itmişüz. Mezbûr bu postun racülü değil. Azl olunsun" deyü içerü haber gönderdikde "mukaddemâ kendü sevk idüp şimdi istiskal ider. Birkaç günde bir vezîr tebdîli gayr-i münâsibdir" deyü cevâb virildikde..", Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 190

muğber" olan[1129] Hocazâde Mes'ud Efendi, bu şekilde en mühim dayanağından mahrum kalmış ve eski nüfûzunu yitirmiştir. Nitekim Boynuyaralı da bundan istifade etmesini bilecektir.

1.4.3. Şeyhülislam Hocazâde Mes'ud Efendi'nin Katledilmesi

1.4.3.1. Hocazâde Mes'ud Efendi'nin Padişahı Hal' Teşebbüsü, Azli Ve Nefyi

Hocazâde Mes'ud Efendi, hükmetme noktasında fazlasıyla ileri gitmesi ve siyasete fazlasıyla müdahale etmesi nedeniyle karşısında rakip/düşman bir cephenin oluşmasına neden olmuştur. Bu hususiyet dönemin konjonktürel durumu ve bizzat Mes'ud Efendi'nin kişilik yapısı ile ilgilidir. Nitekim diğer maktûl iki şeyhülislâm da karşılarında yarattıkları muhalif bir cephenin girişimleri ile katledilmiştir. Osmanlı tarihi boyunca buna benzer yüzlerce örnek mevcuttur. Osmanlı gerilemesinin genel karakteristiği olmak üzere, yönetim mekanizmasındaki kutuplaşmanın bir tarafını temsil eden Mes'ud Efendi, diğer kutbu temsil edenlerce gözden düşürülmüş ve ortadan kaldırılmıştır. Sonuç olarak Boynuyaralı olayı da Mes'ud Efendi'nin sonunun başlangıcı olmuş; Mes'ud Efendi Hammer'in ifadesiyle, Boynuyaralı'nın düşmesine çalışırken kendi düşüşünü hazırlamıştır.[1130]

Mes'ud Efendi'nin Boynuyaralı'yı azlettirememesi nüfûzunu sarsan somut bir gelişme olmuş; fakat buna tahammül edemeyen Mes'ud Efendi, Turhan Sultan'ın bu tavrı karşısında geri adım da atmamıştır. Me'sud Efendi'nin giderek daha da hırçınlaşması saray ve devlet ricâli nezdindeki itibarının sarsılmasına yol açmış ve hatta IV. Mehmet'i azledip yerine Şehzade Süleyman'ı tahta çıkarmayı düşüncesiyle bazı gizli toplantılar yaptığı söylentileri[1131]de yayılmıştır. Kısa bir süre önce Kösem Valide Sultan'ın aynı düşünce ile Sultan Mehmed'i hal' ve Şehzade Süleyman'ı cülus ettirmek girişimi başarısızlıkla sonuçlanıp kendisi de Turhan Valide'nin adamlarınca katledilmişken Mes'ud Efendi'nin bu girişimde başarı sağlaması daha ziyade meşkuktü. Esasen Şehzade Süleyman Sultan Mehmed'den küçük olduğuna göre Mes'ud Efendi'nin bu meselede ihtirasının esiri olduğu besbelliydi. Nitekim Mes'ud Efendi'nin Şehzade Süleyman'ı iclas edibilmek için etrafına fazlaca adam toplaması da kolay değildi.[1132] Mes'ud Efendi eski İstanbul Kaymakamı

[1129] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 190
[1130] Hammer, V, 1594
[1131] Seyyah Thevenot da, "*Hükümdarı öldürterek yerine kardeşini tahta geçirmek ile suçlandığını öğrenebildim"* demektedir. Bkz. *1655-1656'da Türkiye* (1978), 132
[1132] Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2042-3

Haydarağazade, Kul Kethüdası Keçecioğlu ve Şehzade Süleyman'ın validesinin kethüdası ile ittifak ederek padişahı tahttan indirmeyi tasavvur etmiştir ki bu tasavvurun icrası için herşeyden önce sadrazamı uzaklaştırmak gerekiyordu.[1133]

Vezir-i azam Boynuyaralı ise, Mes'ud Efendi'nin kendisi hakkındaki kötü niyetini iyi bildiğinden onun ortadan kaldırılması için karşı atağa geçecek ve Mes'ud Efendi'yi padişahı hal' töhmeti ile önce azl ve sonra da katlettirecektir. Gerçi Şemdanizade bunu vezir-i azamın bir iftirası olarak kabul etmekteyse de, Mes'ud Efendi'nin iclas tertibi içerisinde bulunduğunda kaynaklar hemfikirdir. Hatta Lamartine Mes'ud Efendi'nin, Şehzade Süleyman'ın vasiliğine getirileceğini umarak Sultan IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi için faaliyetlere girişmiş olduğunu belirtmektedir.[1134] Hocazade Mes'ud Efendi, müverrih Vecihi ve Karaçelebizade ile diğer başka Osmanlı tarihçilerine göre, "..bu mağlubiyete sabr edemeyip cesaret-i cibilliyet muktezasınca fikr-i faside zahip" olarak IV. Mehmed'in hal'iyle yerine biraderi Şehzade Süleyman'ı geçirmek için faaliyete geçmiş ve yeniçeri ocağından bazılarıyla görüşüp bilhassa sabık Sadaret Kaymakamı Haydar Ağazade'ye, düşmanın (Venedik donanmasının) İstanbul'a hücum etmesi ihtimalini ve sadarete sevkettiği Mehmed Paşa'nın bir iş göremeyerek kendi aleyhinde hareket etmekte olduğunu ve padişaha nasihat için haber göndermiş ise de kendisini dinlemediğini ve ocağın harekete geçerek Şehzade Süleyman'ın validesinin kethüdasıyla diğer bazılarını ele alıp aynı maksatla ocaktan da bazı taraftarlar bulmuştur.[1135] Na'ima, Mes'ud Efendi'nin Turhan Sultan'ın tavrı üzerine dostu Haydar Ağazade'ye giderek, "*Bu bunamışı (Boynuyarılı'yı) gerekli olduğu için biz yönlendirdik. Şimdi çelme takmaya uğraşıyor. Saraya haber gönderdik, dinlemediler. Kafirler Bozcaada'yı aldı. Bu durumda da bundan sonra İstanbul'a bile gelirler. Şimdi yapılacak iş, yeniçeri ocağını kışkırtarak Sultan Süleyman'ı tahta çıkartalım. Sen sadrazam ol, düzenin kurulmasına çalışalım*" demiş olduğunu kaydetmektedir. Na'ima devamla "*Ol ahmak dahi vezaret arzusuyla bu tama'-ı hama vücut verip zorbaların izalesi meddesinde hizmet eden kethüda bey Keçecioğluna ve ocakdan ba'zı müte'ayyin ahmaklara keşf-i raz edip ocak halkını tahrik murad etmiş ola. Bu aralıkta Sultan Süleyman validesinin kethüdası olan Kara Ali Ağa ve Karaçelebizade Ebülfazl Mahmud merhumun kethüdası ebna'-i sipahtan diğer Ali Ağa ki müfti efendi*

[1133] Hammer, V, 1594
[1134] Lamartine, II, 706
[1135] Uzunçarşılı *OT*, III, 301

havadarlarından idiler, bu fasid tedbirde müttefik olmuş olalar" demekte ve "*eğer vaki' eğer gayr-i vaki bu haberi vezir-i azam gizlice padişah-ı alem-penah hazretlerine ve Valide Sultan'a i'lam*"[1136] ettiğini de eklemektedir. Bu kayıttan da anlaşıldığı gibi Boynuyaralı, kendisinin azlini isteyen ve fakat buna mıvafık olamayan Mes'ud Efendi'nin padişahı hal' için tertip içerisinde olduğunu padişaha ihbar etmiştir.

Şemdanizade geçen, "*..müftî mahcûb ve muğber olduğuna vezîr vâkıf olıcak kizbi ihtiyâr idüp "bana böyle sâhib olunduğu içün müftî muğber olup bana ve pâdişâhıma fikr-i fâsid ile Sultân Süleyman iclâsı amelindedir" deyü bir yaraşıklu iftirâ itmekle*.."[1137] ifadesi de bunun vezir-i azamın bir tertibi olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak Mes'ud Efendi'nin bu tertibi Sadrazam Boynuyaralı tarafından öğrenilmiş[1138], onun bunu fırsat kabul ederek durumu padişaha ve valide sultana bildirmesi üzerine sarayda büyük tedirginlik yaşanmıştır. "Mes'ud Efendi'nin macera-i sabıkası ve Haydar Ağazade ol zikr olunan eşhas ile ittihadı ve vezirin azlini murad edip söz nafiz olmadığından müte'ellim olması vezirin kelamını tasdik"[1139] etmiş olduğundan Mes'ud Efendi'nin Diyabekir'e sürgün edilmesine dair hatt-ı hümayun çıkarılmıştır. Sonuç olarak önceden beri devam eden ihtiras ve maceraları göz önüne alınan Mes'ud Efendi, hükümet işlerini görüşmek üzere Sinan Paşa Köşkü'ne davet edilmişncak geldiği gibi padişahı görmeden bir kayığa bindirilerek altı bostancı muhafazasında arpalık olarak verilen[1140] Diyarbekir'e gitmek üzere Bursa'ya gönderilmiştir. Yerine Rumeli Kazaskerliğinden mazul Hanefi Efendi meşihat makamına getirilmiştir.[1141]

[1136] Bkz. Naima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1684, Müstakimzade muhtemelen Na'ima'ya işaretle Mes'ud Efendi'nin, "..bu mağlubiyette sabridemeyüp cibilliyet muktezasınca vaki' ve gayr-ı vaki' ocağı tahrikle Sultan Süleyman'ı iclas itmek sevdasına düşdiği, vezir-i azam Mehmed Paşa tarafından gizlüce taraf-ı hümayuna i'lam" olunduğunu kaydetmektedir. Bkz. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 65

[1137] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 190

[1138] Altınay (1997), 122-3

[1139] Bkz. Naima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1684

[1140] Danişmend kendisine Diyarbekir Kadılığının verildiğini kaydetmektedir. Bkz. *Kronoloji*, III, 534

[1141] Bkz. Naima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1684-5, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 67, Hammer, V, 1594, Solakzade, (1989) II, 626, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1992) I-II, 260, Uzunçarşılı *OT*, III, 301-2, Altınay (1998), 383, Altınsu (1972), 84, İPŞİRLİ, Mehmet (1997), "Hanefi Mehmed Efendi", **DİA**, C.XV, TDV yay., İstanbul, s. 554, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 95, İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 29, Na'ima şöyle der: "..Hanefi Efendi gibi mübtela-i samem ve illet-i felc ile bir nim adamı pir-i za'ifü'l- hal iken mesned-i itfaya is'ad eyledi. "Hanefi Efendi sağırdır, esna'-i muhatabada ziyade ref'-i savta muhtacdır, böyle piri niçin müfti edersiz" diyenlere "Keşke kör dahi olaydı, ziyade ma'kul idi" deyü cevap-ı na-ma'kul verip re'y-i fasidinde i'tikad isabet üzerine..", Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1703, Krş. Karaçelebizade, *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 289

Hammer Mes'ud Efendi'nin ilk toplanan divana kabul olunmadığını belirtmektedir. Nitekim Sinan Paşa Köşkü'nde meşveret olduğu söylenerek davet edilen Mes'ud Efendi, köşke geldiğinde padişah ve sadrazamı görmeye fırsat kalmadan 17 Temmuz 1656 (25 Ramazan 1066) Pazartesi günü görevden alınarak Diyarbakır kadılığına atanmıştır.[1142]

Karaçelebizade, "*Mes'ud-ı sefih ber fehva-yı* [Kim kardeşi için bir kuyu kazarsa o kuyuya kendisi düşer] *töhmet-i gayr-ı vaki kasd-ı hal'u iclas ile kahr-ı dehre mazhar ve namına menşuri kaza-i Amid* [Diyarbekir] *muharrer oldu*"[1143] demekte, Müstakimzade ise Mes'ud Efendi'nin padişahı hal' girişimi ve sonrasında yaşananlara işaretle, "*Mehmed Paşa tarafından gizlüce taraf-ı hümayuna i'lam olundukta ol vakit Diyarbekir kazası namıyla nefyine hatt-ı hümayun tahrir ve sene-i merkume Ramazanının 25. günü Sinan Paşa Köşkü'nde meşveret var diyü davet olunup vürudunda Bostancıbaşı marifetiyle bir kayık avaz ve beş altı nefer Bostancı ile Burusa'ya nefy*" [1144] olunmuş olduğunu kaydetmektedir. Karaçelebizade Abdülaziz Efendi Mes'ud Efendi'nin Bursa'ya sürgün edilmesine istinaden, "*Müfti-i fitne [1066] tarihine mazhar olan zat-ı bedgüher sa'irlere hufr ettiği çah-ı belayı azl ve iclaya galtan ve mahlulü ile Hanefi Efendi zu'munca kamran olup bu zeman-ı na-saz ancak beş nefer bostancı ile bila-mubalaga bi came vü destar bu fakire layık u sezavar gördükleri Modanya'ya vasıl ve anda olan na'ibimizin vesah-alud kaftan ve dülbendi ile Bursa'ya dahil oldu.*"[1145] demektedir. Na'ima ise Mes'ud Efendi'nin daha evvel ihaneten Abdülaziz Efendi'ye tevcih eylediği Mudanya arpalığına tek başına gidip yanında bostancıbaşılardan başka adam ve hizmetkarının olmadığını, Mudanya na'ibinin beygirini kendisine vererek Bursa'ya yolladığını ve Bursa'da Me'alizade'lerin bahçesine geldiği sırada "mukaddema padişah-ı cemcah ve Valide Sultan hazretleri tarafından mazhar olduğu ikram u iltifata mağruren [Ben visale alışık bir nazlıyım, ben nerde hicrana katlanmak nerde] mazmununca "Bizimle böyle

---

[1142] Hammer, V, 1594, Altınay (1998), 383, Kırmız (1958), 29, Altınsu (1972), 84, Defterdar Sarı Mehmed Paşa Şevval 1066 tarihini verir. Bkz. *Zübde-i Vekayiat,,* (1995), 257, "…hünkâr Yalı Köşkü'ne inüp müftî efendiyi getürtdü. Lâkin geldiği gibi birkaç bostancıyla bir kayığa vaz' olunup aslâ yanına kendü huddâmından alınmayup Burusa'ya nefy ve ardınca Diyarbekir kadılığı irsâl olunup "eğer gitmezse katl oluna" deyü emir gitdi.", Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 190

[1143] Bkz. *Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 277

[1144] Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 65, Krş. Naima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1684-5

[1145] Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 275, Bu sırada İstanbul'da bulunan Thevenot ise, "Benim fikrime göre amcasının kötü yolunu takip etmeyen şimdiki hükümdar Sultan Mehmed, Hocazade Efendi adında birisini, ben İstanbul'da bulunduğum sırada öldürttü" demekte ve devamla, "onu almak için evine adam gönderildi, bir kayık veya gemiye bindirilerek Bursa'ya götürüldü" demektedir. Bkz. *1655-1656'da Türkiye* (1978), 132

mu'amele neden iktiza eyledi? Cürmümüz tefahhus olunmadan a'damız iftirasına vücud verilmek layık mıdır?" diye şaşkınlığını dile getirdiğini belirtmektedir.[1146]

Tarih-i İsa-zade'de[1147] Mes'ud Efendi'nin sadrazamla anlaşamayıp azledildiği ve Bursa'ya nefy olunduğu; burada iken "Sabıka şeyhülislam olan Hacezade asker yazarmış ve tedarük görürmüş" şeklindeki bir haber üzerine katledildiği kaydetmektedir. Muasır kaynaklardan *Tarih-i Solakzade*'de ise, Çanakkale Boğazı'nı abluka altında tutan Venediklilerle yapılan deniz savaşlarına müteakip şeyülislamın Bursa'ya sürgüne gönderildiğini ve hemen arkasından padişahın fermanıyla idam olunduğunu belirtilmekte, ancak onun katledilme sebepleri ve katledilmesi olayına dair teferruat vermemektedir.[1148] Bununla birlikte Solakzade, vezirlik rütbesini elde etmek için Mes'ud Efendi ile iş birliği yapmış olan İstanbul Kaymakamı Haydar Ağazade'nin "ocak ağalarını kışkırtarak, arzularına kavuşmak yollarını aradıkları apaçık anlaşılmış" olmasından dolayı bortancıbaşı vasıtasıyla katl emrinin verildiğini de kaydetmektedir. Solakzade daha sonra, Mes'ud Efendi'nin diğer işbirlikçilerinden Şehzade Süleyman'ın annesinin kethüdası olan Kara Ali Ağa, sipahi oğlanlarından Karaçelebizade Mahmud Efendi'nin kethüdası diğer Ali Ağa ve Tersane-i Amire emini olan Hısım Mehmed'in asker reisleri ile birlikte Şehzade Süleyman'ın tahta oturtulması için çalıştıkları töhmeti ile katl olunduklarını da eklemektedir.[1149] Bu durumda Şeyhülislam Mes'ud Efendi'nin katlinin arka planında, padişahı hal' etmek üzere askerleri kışkırttığı yolundaki düşüncelerin yatmış olduğu savı güçlenmektedir. İleride görüleceği gibi azl sebebi padişahı hal' iken katline sebep de devlete karşı asker toplamak girişimene bağlanmaktadır.

1.4.3.2. Şeyhülislam Hocazade Mes'ud Efendi'nin Katledilmesi

Yukarıda da ifade edildiği gibi Mes'ud Efendi, hiçbir şey olmamış gibi görevden alınmasına şaşırmıştı ve sürekli olarak bir kabahatinin olmadığını ileri sürmekteydi. "Bize böyle bir muamele yapılması neden gerekli oldu? Suçumuz kanıtlanmadan düşmanımızın iftirasıyla böyle davranılması doğru mudur?" diyen

---

[1146] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1685, "Bi-çare Mes'ud, iltifat-ı parin-i Sultani'ye gururdan naşi gah Ebu Sa'id gibi [Ben vuslata ermişim. Ayrılık nerede ben neredeyim] fehvası üzre "bizimle bu mu'amele neden iktiza eyledi" deyü ira'et-i suret-i 'adem-i imtisal ve gah galebe-i vahime-birle kar-saz-ı esbab-ı sefere iştigal üzre oldı.", Karaçelebizde, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 277-8

[1147] Bkz. İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 29

[1148] Solakzade, (1989) II, 626

[1149] Solakzade, (1989) II, 626, Krş. Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 277

sabık şeyhülislam Mes'ud Efendi'ye Diyarbekir kadılığı verilip bostancıbaşıya teslim edilmiş; bostancıbaşı vasıtasıyla Sinanpaşa Köşkü'nden alınıp Diyarbakır'a acele gitmek üzere beş altı neferin muhafazasında ve kayıkla Mudanya üzerinden Bursa'ya yollanmıştı. Mes'ud Efendi Bursa'da Mealizadelerin köşküne yerleşmişti ancak o, henüz Bursa'ya gelmişken arkasından bir çavuş gönderilerek acele olarak Diyarbekir'e gitmesi emredilmişti. Bursa Kadısı Sadreddinzade Ruhullah Efendi'ye gönderilen bir ferman ile de Mes'ud Efendi'nin buradan Diyarbekir'e gönderilmesi emredilmekteydi.[1150] "Bir gün evvel Diyarbekir'e gidelim a'damız bir isnad dahi etmesinler"[1151] diyerek aleyhine yeni bir tertipten endişelenen Mes'ud Efendi, bir an önce Diyarbekir'e gitmek istemiş ve bunun için bir müddet burada kalıp hazırlık görmüştür. Lamartine[1152], Mes'ud Efendi'nin Bursa'da iken faaliyetlerine ara vermediğini belirtmekte ve burada Karaman'n ayaklandırılması için çalıştığını ifade etmektedir ki bu doğru olmasa gerektir. Bununla birlikte kaynaklar ekseriyetle, girişimlerinin saraya, onun devlete karşı bir isyan için asker topladığı şeklinde yansıtıldığını belirtmektedir. Nitekim bu sıralarda Anadolu'da Celalilerden Abaza Hasan Ağa ile Seydi Ahmed Paşa'nın taraftarları eşkiyalık yapmakta olduklarından yollar tehlikeli olup asayiş mevcut değildi idi. Bu yüzden Mes'ud Efendi Diyarbekir'e salimen gitmek için kendisine muhafız olarak yazdığı bir miktar sekbanla yola çıkmak istemiştir. Bunun üzerine ardından gönderileren bir çavuş, "Acilen Diyarbekir'e müteveccih olup Bursa'da eğlenmesin" şeklinde bir hatt-ı şerifi Bursa Kadısı Ruhullah Efendi'ye vermiştir.[1153] Müstakimzade, Mes'ud Efendi'nin Diyarbekir'e nefyini havi hatt-ı hümayun eline ulaşan Ruhullah Efenedi'nin, "*kendüsüne hatır-ı mandeliği cihetle yollar muhavvefdir levendat yazup tedariğin görüp gitmek üzeredir deyü nev'an- ifk ve te'hirine telmihi müş'ar bir arz yazup Asitane-i Saadete gönderdi*"[1154] demektedir. Ruhullah Efendi, sabık müftinin Diyarbakır'a gitmek için bir bayrak (yani yüzelli iki yüz) segban yazmakla uğraşarak oyalanmakta olduğunu İstanbul'dan gelen çavuş vasıtasıyla saraya bildirmiştir.[1155] Buradan Hocazade Mesud Efendi'nin düşmanlarından biri olan ve ona "kalben kırgın bulunmak hasebiyle aleyhinde idare-i efkar" eden Bursa Kadısı Ruhullah Efendi'nin, kişisel intikamını almak için onun aleyhinde saraya jurnal gönderdiği anlaşılıyor.

[1150] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 65, Hammer, V, 1594, Altınay (1998), 383
[1151] Naima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1685
[1152] Lamartine, II, 706
[1153] Naima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1685
[1154] Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 65
[1155] Hammer, V, 1594, Uzunçarşılı, IV, 474, Kırmız (1958), 30

Diğer taraftan ma'zul şeyhülislamın bu girişimi, kendisini azlettiren Boynuyaralı Mehmed Paşa tarafından derhal padişaha bildirilmiştir.

Na'ima vezir-i azamın, Bursa kadısıdan gelen söz konusu arzı alıp huzur-ı hümayuna çıktığını ve, "İşte Diyarbekir'e gitmez imiş, anda levendat cem' edermiş. Bu tarafda olan havadarlarının fitne ikaz etmelerine muntazırdır" diyerek padişahı bu asılsız iddia ile tereddüte ve korkuyadüşürdüğünü ve "ferman-ı ülü'l- emre ita'at etmeyüp asker cem'ine meşgul olmağın katl oluna" manasına bir hatt-ı hümayun çıkartmış olduğunu belirtmektedir.[1156] Müstakimzade de, "*vezir-i azam ol arzı huzur-u hümayuna bit-takdim katli hakkında hatt-ı hümayun tahsil ve Burusa mollası mumaileyhe hitaben katli içün tekrar şerif-i tahrir ile mübaşir ile tavsil eyledi*"[1157] demektedir. Karaçelebizade de geçen, "*Müktezay-ı tabi'atı olan esbab-ı ihtişam tedarüküne ihtimam üzre birkaç gün Bursa'da tevakkuf u aramı sebeb-i iştidad-ı gayz u gazab-ı şehriyari olup, "ya bila-imhal imtisal-i fermana isti'cal eylesün ve yahud dehliz-i 'ademe vaz'-ı kadem etdürüle" deyü tekrar ferman-ı bi-derman sadır olmuş*"[1158] kaydından da anlaşılacağı üzere, Mes'ud Efendi'nin Diyarbekir'e nefy içeren ilk ferman-ı emre uyması gerektiği, aksi halde katledileceği ikinci bir ferman ile ihtar olunmuştur. Şu halde Mes'ud Efendi'nin hemen idamı için emr-i şerif alındığı ve bunun Bursa Kadısına gönderildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Na'ima[1159], "Bursa mollasına hitaben [Mes'ud Efendi'nin] katli için tekrar emr-i şerif tahrir ve mübaşir yediyle irsal" oldunduğunu ve "Eğer Diyarbekir'e azimet ederse Bursa'dan bir konak çıktığı menzilde katl edesin, eğer birkaç gün eğlenmek ihtimali varsa hemen bulduğun yerde izale edesin" şeklinde ferman buyurulduğunu kaydetmektedir. Nihayet ferman, "Halifenin fermanına uymayarak asker toplamakla meşgul olduğu için katledilsin" şeklinde kesin bir emri içeriyordu.[1160] Katl emrini içeren hatt-ı hümayun, Mes'ud Efendi henüz Bursa'da bulunduğu sırada Kadı Ruhullah'a ulaşmıştır.[1161]

[1156] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1685
[1157] *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 65
[1158] Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 277, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1687
[1159] Naima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1685,
[1160] Hammer, V, 1594, Altınay (1997), 123, a. mlf., (1998), 383, Altınsu (1972), 84
[1161] Bu sırada İstanbul'da bulunan Fransız seyyah Thevenot, "Onun öldürülüp öldürülmediği İstanbul'da bilinmiyordu, bazıları onun İstanbul önündeki adalar civarında boğdurulup sonra da denize atıldığını söylerler. Fakat kısa zaman sonra Bursa'ya gittim. Orada onun boğdurulduğunu, dervişlerin yanına gömüldüğünü öğrendim", Bkz. *1655-1656'da Türkiye* (1978), 132

Karaçelebizade[1162] Mes'ud Efendi'nin katli olayına işaretle, "Eğerçi ala-kile't-takdireyn pençe-i siyasetden tahlis-i giriban-ı cana imkan yoğimiş. Lakin beherhal Bursa'dan kaldırup tenha yerde hükm-i ilahi yerin bulmak mümkin iken ba'de'l-ışa subaşı asesleri üzerine havale olup eziyyet-i gun-a-gun ile mürg-ı ruhunu kafes-i bedenden remıde ve şahsar-ı cinanda aramide" ettiklerini kaydetmektedir. Na'ima ise Bursa halkının bazı eşbehlerinden naklederek, Kadı Sadreddinzade'nin bir mesirede iken çavuşun gelerek ilgili fermanı kendisine verdiğini, kadının fermanı saklayarak ikindi zamanına dek aleminde olarak adet olduğu üzere sohbeti tamamlayarak mahkemesine geldiğini, o havalideki mahkeme hizmetinde olan avcıları gizlice hazırladığını ve "ba'de'l-gurub na'ibi ve ba'zı kimseleri koşup icra-i ferman için göndermiş" olduğunu aktarmaktadır.[1163] Hammer[1164] ise, Bursa Kadısı Ruhullah Efendi'nin hatt-ı hümayunu aldığı 2 Ağustos 1656 Çarşamba gününün akşamı, Mes'ud Efendi'nin ikametgahını mahkeme hademesi vasıtasıyla kuşattığını belirtmektedir. Na'ima bu sırada yaşananları şöyle anlatmaktadır:[1165]

> "Mes'ud Efendi ise Me'alizade'nin etrafa nazır mürtefi' köşkünde sade arakçın ile oturmuş meyve tenavül idüp, sahib-i hane ile ahvaline müte'allik söz söyleşür imiş. Şevvalin on birinci gicesi vakt-i işada ortalık nur-ı kamer ile ruşen olduğundan sahib-i hane pencereden hilaf-ı mu'tad vafir eşhas müşahade idüp "aslı ne ola" deyü taşraya çıkar görür ki menzil-i da'iren ma-dar kuşadıp, na'ib efendi ve subaşı gayrı birkaç adam içerü girmişler, kaziyyeyi sahib-i haneye ifade ederler. Mes'ud Efendi hayalleyip pencereden taşraya nazar idip hanenin etrafında saf çeken müsallah-ı bi-emanları gördükte hurdeyi duyar kendisi nefsinde bahadur zor bazu sahibi adam olmağla bir mu'teber kılıcı vardı, da'ima yanından eksik etmez idi, hemen havl-ı can ile dal kılıç olub "Bu herüfler kimlerdür gice ile bunda ne ararlar. Tzi sahib ü hane gelsün" diyü na'ra urmağa başladı. Sahib-i hane bir köşeye çekilip yüz göstermedi. Efendi pehlivan-vari elinde kılıç havf-ı meft ile hamle ider mübaşirler korkularından hücum idemeyüp tereddüt gösterdiler. Hele şikari habislerinin cesurlarından bir kaçı oda içüne girüb yasdıklar ve sa'ir bisat-ı makulesi eşya ilka iderek siperlenerek birden hücum edip bir ma'reke-i Rüstemane kopardılar ki, efendinin darbından bir kaçının kellesi zahm-dar olduktan sonra hezar zor u zar ile ahz idüp karın tamam itdiler."

Yukarıdaki kaydın sadeleştirilmiş hali şöyledir ki, Mes'ud Efendi misafir olduğu Mealizade'nin etrafa nazır köşkünde bir akşam mehtaba karşı oturmuş yemiş yiyor ve ev sahibi ile kendi durumu hakkında konuşuyordu. Ev sahibi birdenbire hanesinin etrafında bir kalabalık görmüş ve aslını anlamak için dışarı çıkmıştı. Evinin kadı, subaşı ve daha başka kimselerce kuşatıldığını gördü. Bu sırada Hocazade Mesud Efendi de şüphelenerek, pencereden dışarıya baktı, evin etrafındaki heyeti görünce meseleyi anladı. Şaşkınlık içerisinde "Bu adamlar kimlerdir? Gece

---

[1162] Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 280
[1163] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1685-6
[1164] Hammer, V, 1594, Mes'ud Efendi'nin katlinde başrolü oynadığı görülen Sedreddin Ruhullah Efendi'nin daha sonra İstanbul Kadısı olacak ve fakat Köprülü Mehmed Paşa tarafından idam ettirilecektir. Bkz. Hammer, VI, 1639
[1165] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1686, Krş. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 65-6

yarısı burada ne ararlar. Hemen ev sahibi gelsin" diye bağıran Mes'ud Efendi daima yanında taşıdığı kılıncını kuşanıp - ki Hammer[1166] kendisinin cesur bir adam olduğunu ifade etmektedir- gelenlere meydan okudu. Saldırganların üzerine atıldı. Bunun üzerine heyette kısa süreli bir terddüt yaşandı. Ancak içlerinden birkaç cesuru içeriye girdi ve Me'sud Efendi'nin üzerine yastıklar ve minderleri siper ederek hücum ettiler. Hocazade Mesud Efendi karşı koyarak birkaç kişiyi kılıçla yaraladıysa da etrafını kuşatan kalabalığa karşı mukavemet edemeyince öldürüldü. Refik'in ifadesiyle "merdane şehid oldu."[1167] (11 Şevval 1066/ 1/2 Ağustos 1656) Vefatına ??? (1066) tarihdir. (Kırmız, 30)

Hocazade Mesud Efendi'nin dört ay süren şeyhülislamlığı bu şekilde felaketle sona ermiş ve o da Ahizade Hüseyin Efendi'nin yirmi iki sene evvel karşı karşıya kaldığı kadere boyun eğmiştir. Şemdanizade, "..eslafından bu misillü siyaset olunmuş yoğ idi"[1168] diyerek Mes'ud Efendi'nin katlindeki şiddeti tasvire çalışmıştır. Na'ima ve Karaçelebizade[1169], Mes'ud Efendi'nin katli ve sonrasında yaşananları, "*..cesedini kat'-ı tarik eden eşirra ve eşkıya gibi haric-i şehrde mezbele-i mezellet üzre ser ü pa bürehne yekta pirehen ile ilka edüp sabaha dek hak u haceri balin u pister etmek rıza-yı ilahi ve ferman-ı Padişahiye muhalif vaz'-ı kabih idiğü günden ayan değil midir. Hatta ruz-i diger na'şı üzerine vaz' edecek tülbend bulunmayup fukaray-ı eşrefiyyeden bir müslimin başında olan destarını i'are etdükleri erbab-ı servet u yesara sebeb-i i'tibar olmağa sezavardır*" demekte ve değil bir ulema mensubuna, herhangi bir müslümana bu derece eziyet ve ihanet gösterilmediğinin insaf sahibi herkesin malumu olduğunu ifade etmektedir.

Ahmed Refik de Hocazade'nin cesedine hakaret edilmiş olduğunu belirtmekte ve, "*Naşı şehir haricinde bir mezbele üzerine götürülmüş, üzerine örtecek bir tülbent bile bulunamamış, nihayet oradan geçen fukara-yı Eşrefiye'den biri sarığnı çıkarıp vermiş, bu suretle bedbaht şeyhülislamın naşına kefen tedariki mümkün olabilmiştir*." demektedir.[1170] Ahmet Refik başka bir yerde de, "*Cesedi*

[1166] Hammer, V, 1594

[1167] Bkz. Hammer, V, 1594, Krş. Ayvansarayi, *Hadikatü'l- Cevami (*2001), 57, Uzunçarşılı *OT*, III, 302, Altınay (1998), 384, Kırmız (1958), 30, Altınsu (1972), 84, Jorga tarih olarak Temmuz'u vermektedir. JORGA, IV, 78, "..Herhâlde murâd-ı i'dâm olmağla ba'de'l-işâ müsâfir olduğu hânenin etrâfı muhâsara olunup yanına varıldıkda Mesud Efendi'nin yanında kılıç bulunmağla birkaç âdemi mecrûh itdikden sonra boğulup cüssesi birkaç gün mezbelede durdukdan sonra defn olundu.", Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 190

[1168] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 190

[1169] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1688, Krş. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 280-1

[1170] Altınay (1998), 383-4

çıplak ve perişan bir halde yerlerde sürüklendi. Mazul şeyhülislamın yüzüne bir tülbent bile örtülmeden şehir dışındaki çöplüğe atıldı. Ertesi gün cenaze namazı kılınırken Müslümanlardan çok Hıristiyanların olduğu görülmekteydi. Bunlar vaktiyle Bursa Kadısı iken sonradan yaptırdıkları kiliselerini yıktıran adamın cenazesini seyretmeye gelmişlerdi."[1171] demektedir. Nitekim ertesi gün, müslümanlar şehid-gazi sevabından istifade etmek için, onların iki misli olmak üzere hıristiyanlar da üç kiliselerini yıktırdığından sabık ve maktul şeyhülislam Hocazade Mes'ud Efendi'nin uğradığı mücazat-ı ilahiyeye teşekkür için na'şını görmeye gitmişlerdir.[1172] Karaçelebizade[1173], "Meskeninde gasl olunup beguri-i kefere-i li'am emr-i techiz tekfini i'zaz u ikram ile itmam ve Cami'-i Kebir'de salatına Sala'yı 'amm" olunduğunu belirtmektedir. Hocazade Mes'ud Efendi Bursa'da Pınarbaşı mezarlığında medfundur.[1174]

1.4.3.3. Hocazade Mes'ud Efendi'nin Katli Hususunda Bazı Değerlendirmeler

Hocazade Mesud Efendi padişahın emriyle, yani "siyaseten" katledilmiş şeyhülislamların ikincisidir. Yukarıda kendisinin siyasi faaliyetlerine değinilmişti. Burada bizi ilgilendiren diğer bir husus Mesud Efendi'nin katlinin arka planındaki amiller olup bu yönde kaynaklardaki kıt değerlendirmelere işaret etmek gerekmektedir. Nitekim şeyhülislamın katledilme sebepleri ve yaşananlar için henüz yeterli malumata sahip değiliz. Özellikle şeyhülislamlık müddeditinin çok kısa olması kendisi hakkındaki bilgilerimizi sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla sınırlı sayıdaki kaynağa ya da bilgi kırıntılarına göre Hocazade Mesud Efendi'nin katlinin arka planını ortaya koymanın ne derece zor olduğu ortadadır.

Sicil-i Osmani'de Ağustos 1656'da vefat ettiği kaydedilmekte, ancak katledilme olayına dair teferruat verilmemektedir.[1175] Lamartine Mes'ud Efendi'nin katli hususunda, "*Sonunun ne olacağını anlayan eski şeyhülislam, din adamlığı kişiliğini bir yana bırakarak kılıcına sarıldı ve yaşamı için vuruşmaya başladı. Ancak çabası boşa çıktı. Çeşme başına bırakılan cesedi ertesi gün meraklarını yenemeyen müslüman ve hıristiyan bir kalabalık tarafından izlendi. Müslümanlar onu bir şehid*

[1171] Altınay (1997), 122-3
[1172] Hammer, V, 1594
[1173] Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 282
[1174] Uzunçarşılı *OT*, IV, 475, Kırmız (1958), 30
[1175] Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996), IV, 1089

olarak görürlerken, Hıristiyanlar, İstanbul'da[1176] *pek çok kilise kapatan bu düşmanlarını lanetle anıyorlardı.*"[1177] demektedir. Na'ima ve Karaçelebizade de kilise meselesi ile Mes'ud Efendi'nin katlinin Bursa'da vukua gelmesi arasında irtibat kurarlar. Daha önce de belirtildiği gibi, Mes'ud Efendi, Bursa'da bazı kiliseleri kapattığı ya da yıktırdığı için dönemin vezir-i azamı Kemankeş Mustafa Paşa tarafından azledilmiş ve vezir bu yüzden Bursa halkının tepkisine neden olmuştu.[1178]

Gerek Na'ima ve gerekse Karaçelebizade ulema sınıfının siyaset cezasından muafiyetine de işaret ederek bir şeyhülislamın bu derece şiddet unsuru içererek katledilmesini tenkid etmektedir. Na'ima bu hususa işaretle, "*Mansıb-ı fetva sahiplerini on seneden beri nefy ü icla mertebesi peyda olmuşken hala katl ü ifna rütbesi dahi ilave olunduğu dağ ber-bala-i dağ olmuştur*"[1179] diyerek tepkisini ortaya koymuştur. Bu sırada Bursa'da sürgün olarak bulunan Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, Sultan Mehmed'in hal' ve Şehzade Süleyman'ın cülusu teşebbüsünde Mes'ud Efendi'nin rolünün olmadığını ifade etmektedir. Gerçekte kendisini sevmeyen ve hakkında ağır sözler kullanan Karaçelebizade başta olmak üzere bir çok kimse Mes'ud Efendi'nin iftiraya uğradığını, devlete karşı bir tavrının olmadığını ifade etmektedir. Nitekim Karaçelebizade *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* adlı eserinde, akıl ve şuurdan uzak olan Mes'ud Efendi'nin üzerine lazım olmayan işlere müdahalesinin felaketine sebep olduğunu yazdıktan sonra, iclas meselesinin iftira olduğunu beyan etmiştir. Karaçelebizade devletin en yüksek ilmiye rütbesine ulaşmış bir kimsenin böyle feci bir şekilde öldürülmesinin yakışık almadığını da eklemektedir.[1180] Mes'ud Efendi'nin siyasi faaliyetlerini ve herşeye müdahale etme alışkanlığını eleştiren

---

[1176] Bursa olacak.

[1177] Lamartine, II, 706, Fransız seyyah Tehvenot da "büyük bir Hıristiyan düşmanı"olarak nitelendirdiği Mes'ud Efendi hakkında, "O her şehirde Rumlara yalnız birer kilise bırakılması taraftarıydı." demektedir. Bkz. Thevenot, *1655-1656' da Türkiye* (1978), 132

[1178] Karaçelebizade, kilise meselesine işaret ettikten sonra Mes'ud Efendi'nin katlinin Bursa'daki gayrimüslim ve müslümanlar tarafından nasıl karşılandığı hususunda şunları söylemektedir: "Be hükm-i takdir bu gune nakş-ı bed dahi yine Bursa'da zuhur edüp suret-pezir ve bi-çare niçe yüzden mazhar-ı ihanet ü tahkir olduğu üzere a'day-ı din-i mübin ü mahazil-i müşrikinin manzurı olıcak kemal-i beşacet ü sürur izhar ve etrafda olan kefereye iblağ-ı peyam-ı istibşar edüp kavli ve fi'li sitemler ile ehl-i islamı zahmdar-ı hançer-i enduh u gam ve ol melayinin etdikleri sur-ı sürurdan 'amme-i müslümin bir mertebe dahi matem etdiler. Gasl u techizine hazır olan ba'zı sikatdan mesmu' olduğu üzre ol fakirin hak-i mezellet üzre yatduğunu temaşaya gelen kefere ihraz-ı mesube-i salat-ı şehid içün varan müslümanların zı'fı olup bu musibet-i diniyye müşahadesinden gayret-keş-i islam olan fukara-i müslimin dil-riş u gam-gin olmuşlardır. Çünki ferman-ı Sultan-ı Arap u Acem ile kadem-nihade-i dehliz-i 'adem olup mülhak-ı sakinan-ı mahalle-i hamuşan oldu.", Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 282, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1688-9

[1179] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1688

[1180] Bkz. *Revaztü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 278-9

Karaçelebizade, [başının yerinde durmasını istiyorsan haddini aşma] nazmını ihtar etmekte ve devamla, "*Eğer mezbur, nisab-ı akl u şu'urdan dur olduğu cihetden hizmet-i lazimesi olmayan umura müdahale ile kendüyü böyle kayda mübtela etdüğünden ma'ada ser-i kardan olan vükelay-ı devlete tahakkümü ile huzur u rahat vermediğü içün herbiri makam-ı intikamda kıyam ve mesnedinden izale emrinde sa'y ü ihtimam edüp*[1181] *'alef-i tığ-ı telef edince çalıştılar. Lakin isnad olunan madde de beri'ü's-saha olup mahz-ı iftira idüğüne reb u mira yokdur*"[1182] demektedir. Şu halde Karaçelebizade hal' meselesinin iftira olduğunu belirtmekte ve fakat Mes'ud Efendi'nin girişimlerini de tenkid etmektedir. Na'ima ise Karaçelebizade'den aynen aktarmak suretiyle şunları söylemektedir:[1183]

"Nihayet bi-cürm ve günah, Defterdar Mehmed Paşa gibi alim, arif bir vücudu ve Yeniçeri Ağasını vedahi birkaç kimesneleri na-hak yere katl ettirmeğe kendisi illet-imüstakılle olup [katili katil ile müjdeleyin] mazmun-ı şerifi üzre şemşir-i intikam ile mücazat olunmak muvafık irade-i İlahiyye olmağın tertib-i ceza-i a'mali vaki' gayr-i vaki' bu makule esbab-ı zahireye mübtela oldu. [Sen öldürdün, öldürüldün, seni öldüren de öldürülecektir] mazmunu üzere na-hak yere katl-i nefs eden maktul olur anı dahi katl eden maktul olur. Hikmet-i Rabbaniye ve iradet-i ezeliyye böyle cari ola-gelmiştir. Nihayet şu kadar var ki merhum Mes'ud Efendi iltizam-ı malayelzem şeklinde güya vekil-i halk-ı alem hususan fükera vü ülema hançer-i cevr ü sitemden zahm-dar idiler. Ellerin öpe geldiği kibarı nefy ü icla ile tahkir etmeği iftihar add ederdi. Sagır ü kebire bab-ı lütfu merhameti sedd etmişti. Mukarreban-ı saltanat ile müdara ve talattuf semdini bi'l-kulliye terk edip vükela-i saltanat ile tahakküm yolundan mu'amele ederlerdi.

Erbab-ı hacat ve mütezallinine şikayet için vakt-i mahsus ta'yin edip arzıhalleri kıra'et için vüzeraya takliden tezkireci nasb etmişti. Ve nice zamandan beri muhtelü'n-nizam olan tarik ilmi zu'munca ıslah kasdıyla erbabını matlablarından tenzil ve matmah-ı nazar-ı Süleymaniyye olan müdemmağ müderris efendicikleri rü'yasında görse hayra yormadıkları payesi alçak mevleviyetler tevcihi ile tahkir ü tezlil etmişti. Ve bir adam hakkında kalbinde muzmar olan şerr kasdı kable'l-vuku ızhar edip bi-hude evza' ile halkı kendiye düşman kılmıştı.

Devlet-i dünya harisleri olan gaddarlar akıbet fırsat bulup biçareyi tığ-i gadr ile telef ettiler. Kerem-i amim Rabb-ı rahimden me'mudür ki bera'et-i zimmeti ve bi-rahm celladlardan gördüğü horluk ve zilleti ba'is-i avf-i hataya vü zünub olup şeref-i şahadet ile seyyi'atı mağfur yevmi'l- ceza liva-i sultan-ı deşt-i Kerbela'da mahşur ola."

Mesud Efendi'nin katline sebep olan "levend toplama" olayının saraya yansıtılmasında sadrazamın mı yoksa Bursa kadısının mı etkili olduğu tam olarak açıklığa kavuşturulamamaktadır. Mes'ud Efendi'nin gerek Sadrazam Boynuyaralı Mehmed Paşa ile olduğu gibi gerekse Bursa Kadısı Sadreddinzade Ruhullah Efendi ile de düşman olduğu göz önüne alınırsa, Mes'ud Efendi'nin düşüşünde herikisinin de etkiliolduğu anlaşılır.

[1181] "Ancak meşrebi sagir ve kebîre lutf u merhamet bâbını sedd itdiğinden mâ'adâ recâ şeklinde vüzerâ ve erbâb-ı devlete tahakküm tarîkıyla iş gördüğünden ricâlden her biri her gün bulay ki "bu gün Mesud Efendi'den belâ-yı şefâ'ata mübtelâ olmadık" derler idi. Ve vüzerâya taklîd tezkireci kullanup arzuhâl kırâat itdirür idi.", Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 190

[1182] Bkz. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 278-9 ve ondan naklen; Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.., VI, 1686

[1183] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1687-8, Krş. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 279-280

Hammer, Ruhullah Efendi'nin Mes'ud Efendi'ye şahsi düşmanlığının olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla ya Ruhullah Efendi gereken bilgiyi vermiş, ancak bunu sadrazam abartarak padişaha aksettirmiştir. Ya da Ruhullah Efendi saraya gönderdiği jurnal yoluyla meseleyi büyüterek sadrazamı yanıltmıştır. Ruhullah Efendi Mes'ud Efendi'nin sekban yazmakla meşgul oluşunu taraf-ı saltanat aleyhine bir teşebbüs gibi göstermiştir.Uzunçarşılı'nın belirttiğine bakılırsa ikinci görüş daha gerçekçi görünmektedir. "Mesud Efendi'nin sekban yazma işinin Ruhullah Efendi tarafından, Mes'ud Efendi hükümete karşı kuvvet topluyor şeklinde İstanbul'a bildirilmesi üzerine saltanat tebeddülü işinden dolayı korkuda olan saray, Hocazade'nin derhal katledilmesini havi bir fermanı Bursa Kadısına göndermiş" yani Ruhullah Efendi'nin gerçek olamayan jurnali, Me'sud Efendi'nin katline sebep olmuştur. Nitekim daha sonra sadrazam olan Köprülü Mehmet Paşa'nın bu iftiraya sebebiyet veren Bursa kadısı Ruhullah Efendi'yi idam ettirmiş olduğu da kaydedilmektedir[1184] ki bu durum da Mes'ud Efendi'nin katlinin iftiradan ibaret olduğu savını güçlendirmektedir. Na'ima, "*Mukteza-i hikmet-i İlahiyye Bursa kadısı bulunan Sadreddinzade Ruhullah Efendi çok geçmeden bu vaz'-ı na-pesendin mücazatına mübtela olup Aziz Efendi'nin bed-du'ası yerin bulup Köprülü Mehmed Paşa vaktinde seyf-i gadr ile katl olunmuş idi*" demektedir.[1185]

Diğer taraftan Boynuyaralı Mehmed Paşa'nın, güdümüne girmek istemediği Mes'ud Efendi'den kurtulmak üzere böyle bir tertip içerisine girdiği yukarıdaki olaylardan da anlaşılacağı üzere daha gerçekçi görünmektedir. Nitekim Karaçelebizade'de geçen, "Mani'-i istiklal-i hükm olur" deyü mahz-ı iftira ile Hocazade'nin hun-i na-hakkını irakaya ictira edüp.." kaydı da Mes'ud Efendi'nin azl ve katlinde Boynuyaralı'nın doğrudan rolü olduğunu destekler niteliktedir. Na'ima[1186] ise, "Çün vezir-i azam müfti efendiyi def' edip istiklal peyda etti" diyerek bu savı güçlendirmektedir.

Romen tarihçi Jorga da Sadrazam Boynuyaralı'nın, Hocazade Mesud Efendi'nin entrikalarını kendisini idam ettirerek sona erdirmiş olduğunu ifade

---

[1184] Bkz. Şemdanizade, *Mü'r'it- Tevarih* (2009), 208, Uzunçarşılı *OT*, IV, 474-5, a. mlf. (1988b), 225, Altınsu (1972), 84, İpşirli (2004), 346, Ruhullah Efendi'nin katli hususunda Bkz. İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 68, dn: 1, "Ve mezkûr Ruhullah Efendi ve Beylikçi Vecdi Efendi ve Kapucuban-ı Mehmed Ağa nücûma müte'allık ba'zı tahrîrâtları içün Alay Köşkü tahtında fetvâ mûcebince katl olundu.", Şemdanizade, *Mü'r'it- Tevarih* (2009), 208, Abdi, *Vekayi-name* (2008), 149

[1185] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1689,

[1186] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1689

etmektedir.[1187] Uzunçarşılı padişahın, Boynuyaralı için söylediği, "cülus töhmeti ile bu kadar adamı katlettirdi"[1188] ifadesine yer verir ki bu da Mes'ud Efendi'nin padişahı hal' etmek düşüncesinde olmadığını; bunun Boynuyaralı Mehmed Paşa'nın bir tertibi olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Sonuç olarak Boynuyaralı Mehmed Paşa'nın padişahı, Mes'ud Efendi'nin katledilmesi hususunda teşvik etmiş olacağı muhtemel görülmektedir. Na'ima[1189] divan toplantılarında kendi fikirlerini beğenmeyen ve muhalif davrananlara karşı sert davrandığını söylediği Boynuyaralı'nın "mani'-i istiklal olur" diyerek Hocazade Mes'ud Efendi'yi "isnad u iftira ile katl" ettirdiğini belirtmektedir. Şemdanizade'de geçen, "Boyunu Yaralu Müftî Mes'ud Efendi'yi telef itdikden sonra.."[1190] kaydı bu düşünceyi desteklemektedir.

Sonuç olarak her ne şekilde olursa olsun, iki durumda da düşmanlarının yalan bir jurnaliyle padişahı etkilenmek yoluyla Mes'ud Efendi'nin katline ferman çıkartılmıştır. Bu yönüyle Mes'ud Efendi'nin katli de Ahizade Hüseyin Efendi'nin katli olayına benzemetedir.

Şeyhülislam Mesud Efendi'nin katledilmesindeki görünür sebep olarak, onun yeniçerileri isyana teşvik etmek ve bu şekilde bir hükümet değişikliği (iktidar) planı tertibinde bulunması gösterilmektedir. Ancak Mesud Efendi'nin yeniçerileri isyana teşvik ettiğine dair somut bir delile sahip bulunmamaktayız. Nitekim Uzunçarşılı da "kendisini şeyhülislam yaptırmış olan yeniçerileri tahrik eylediği hakkında doğru veya yanlış saraya haber verildiğinden" şeklindeki ifadesiyle meselenin saraya yanlış aksettirilmiş olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir.[1191]

Netayicü'l- Vukuat yazarı da Hocazade'nin padişahı hal' düşüncesi nedeniyle azl ve katledildiğini söyler. Ona göre çok kibirli ve sert huylu olduğundan başka, bütün devlet işlerini bağımsız olarak eline almak ve yukarı ve aşağı tabakanın başvuracağı bir kişi olmak sevdasına kapılan ve herkese dil uzatmayı son kerteye kardıran Mes'ud Efendi, zavallı padişahı tahtından indirip bir başkasını tahta çıkarma çabasında olmakla suçlanmış[1192] ve bu nedenle katledilmiştir.

[1187] Jorga, (2009) IV, 78, Özcan (1992a), 317
[1188] Bkz. Uzunçarşılı *OT*, III, 299-300, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1696
[1189] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1703
[1190] Bkz. *Mür'i't- Tevarih* (2009), 191, Krş. *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli*, s. 279-280
[1191] Uzunçarşılı (1988b), 224
[1192] Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1992), I-II, 260

İtzkowitz[1193] "Bu arada felakete dönüşen bu gelişmeler için bir "günah keçisi" arayan hükümet, saraydan kovularak Anadolu'ya sürgüne gönderilen Şeyhülislam Hocazade Mesud Efendi'ye faturayı kesmiş ve şeyhülislam Bursa'da planlanan bir suikast ile öldürülmüştür." diyerek Hocazade'nin masum olduğunu ima eder. Itzkowitz, Mesud Efendi'nin öldürülmesini dönemin konjonktürü gereği yaşanan siyasi, askeri ve mali bozukluklara bağlamak eğilimindedir.

Mes'ud Efendi doğru, tok sözlü ve lafını saklamaz bir adam olarak tanınmış; bununla birlikte ihtiraslı bir adam olduğu, hüccet verdiği bazı haksız katillerin cezasını çekmiş olduğu rivayet edilmiştir.[1194] Nitekim Na'ima da Defterdar Mehmed Paşa'yı katlettirmesini, kendisinin de ileride katledileceğinin işareti saymıştır.[1195] Mes'ud Efendi Defterdarzade Mehmed Paşa gibi alim ve arif bir zatın şehadetine sebep olduğu için cezasını çekmiştir.[1196]

Lamartine Mesud Efendi hakkında[1197], "*İdam edilerek ölen şeyhülislamların ikincisi olan Mesud Efendi, inançsız bir zalim, iki yüzlü bir tutucu idi. Çevirdiği entrikalar, ihtirası, yaşamının olaylarla dolu olması, yetenekleri ve söz söyleme gücü onun, Fransa'daki Retz Kardinali'ne benzetilmesine neden olmuştu. Her ikisi de büyük bir hırsla istedikleri amaçlarına erişememişler, yalnızca olay yaratmışlardır*." demektedir. Döneme tanık olmuş olan yabancı gözlemcilerden Thevenot da Mes'ud Efendi'nin katledilmesi hususunda, "*Benim fikrime göre amcasının kötü yolunu takip etmeyen şimdiki hükümdar Sultan Mehmed de, Hocazade Efendi adında birisini, ben İstanbul'da bulunduğum sırada öldürttü; onu almak için evine adam gönderildi, bir kayık veya gemiye bindirilerek Bursa'ya götürüldü. Onun öldürülüp öldürülmediği İstanbul'da bilinmiyordu, bazıları onun İstanbul önündeki adalar civarında boğdurulup sonra da denize atıldığını söylerler. Fakat kısa zaman sonra Bursa'ya gittim. Orada onun boğdurulduğunu, dervişlerin yanına gömüldüğünü öğrendim. Başı kesilerek değil de boğularak öldürüldüğünü belirtmek lazımdır.. Hükümdarı öldürterek yerine kardeşini tahta geçirmek ile suçlandığını öğrenebildim.. Fransız*

[1193] ITZKOWİTZ, Norman, (2006) *Osmanlı İmparatorluğu Ve İslami Gelenek*, Babıali yay., İstanbul, s. 79

[1194] Aksun, (1994) II, 210, Krş. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 190

[1195] Bkz. *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1664

[1196] Uzunçarşılı *OT*, III, 302, Krş. Karaçelebizade, *Ravztü'l- Ebrar Zeyli* (2003), 279, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1687, "Hulasa-i kelam, mahdum-ı müşarünileyh ahval-i rüzgardan gafil devlet-i dünyeviyyeye ifratla ma'il olmağın li-garazın birkaç mazlumun hun-ı na-hakkını" rızan etmeğe sebep oldukları ecilden kendiler dahi ma'raz-ı intikamda telef-i vücud ettiler." Bkz. *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1717

[1197] Lamartine, II, 706

elçisi M. De La Haye'ın bir ziyarette tanıştırdığı ve refakat etmek şerefine eriştiğim bu zat çok sert bir kimseydi. Büyük bir Hıristiyan düşmanıydı. O her şehirde Rumlara yalnız birer kilise bırakılması taraftarıydı."[1198] şeklinde bahsetmektedir.

1.4.3.4. Hocazade Mes'ud Efendi'nin Katli Sonrası Konjonktür: Köprülü Mehmed Paşa'nın Vezir-i Azamlığa Getirilmesi

Boynuyaralı Mehmed Paşa Şeyhülislam Mes'ud Efendi'nin katline dair fermanı almasına müteakiben Mes'ud Efendi'nin İstanbul'daki taraftarlarını izale etmek üzere de bir hatt-ı şerif almıştı.[1199] Mes'ud Efendi'nin idamını müteakiben İstanbul'da, kaymakamlıktan ma'zul Haydar Ağazade'ye önce Silistre sancağı tevcih olunduysa da kısa bir süre sonra bostancıbaşı varıp boynunu vurmuştur. Daha sonra hal' ve iclas fesadında parmağı bulunan Sultan Süleyman'ın validesinin kethüdası Ali Ağa,ve sipahdan diğer Ali Ağa ve Karaçelebizade Mahmud Efendi'nin kethüdası Ali Ağa, zikr olunan töhmet gereğince katledilmiş, Na'ima'nın ifadesi ile, "müfti efendi ve Haydar Ağazade'ye ahiret refiki" olmuşlardır. Vezir-i azam bu işte malumatı olan yeniçeri ocağının kul kethüdası Keçecizade Mehmed Ağa'yı da öldürtmek istediyse de Kara Hasanzade Hüseyin Ağa ona sahip çıkıp Valide Sultan'dan şefaatçi olmuş, işe yarar adam olduğunu ve az hizmetinin geçmediğini, müfti ile iktifa olunmanın makul olacağını söyleyerek hakkında kararlaştırılmış bulunan idam cezası değiştirilerek, Mihalıç'taki çiftliğine gönderilmekle yetinilmiştir.[1200]

Şeyhülislam Mes'ud Efendi'nin etkisiyle sadaret mührüne sahip olan Boynuyaralı Mehmed Paşa, şeyhülislamın boyunduruğu altından kurtulmak üzere onu azl ve katlettirmiş, ancak devlet meselelerini de çözümlemekte aciz kalmıştı. Nitekim Venedik ablukasının bir sonucu da sadaret makamının el değiştirmesi olmuştur. Hükümet bazı iç meseleler ile uğraşırken Osmanlı-Venedik mücadelesi ise vahim bir durum haline gelmişti. Vezir-i azam ise acz içindeydi. Ayrıca adı yolsuzluk ve rüşvet olaylarına karışmıştı. Nihayet ordu ve donanmayı zamanında sefere hazırlayamaması azline sebep olmuştur.[1201] Diğer taraftan padişah da sadarete geldiği günden beri vezir-i azamın işlerini beğenmiyordu. Sultan Mehmed: "*Bir*

[1198] THEVENOT, Jean, (1978) *1655-1656' da Türkiye*, çev. Nuray Yıldız, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul, s. s. 132
[1199] Bkz. Naima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1685
[1200] Bkz. *Tarih-i Solakzade* (1989) II, 626, Krş. Naima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1690, Hammer, V, 1594, Uzunçarşılı *OT*, III, 302, Dn: 1
[1201] Özcan (1992a), 317

ihtiyar umuride adamdır diye sevkolunmakla mührü verdik; geldiği günden beri hiçbir işte faydası görülmedi. Cülus töhmeti ile bu kadar adamı katlettirdi; memuriyetlere layık olanları değil mensuplarını tayin ettirdi. Ne kuvvet-i şecaatle iş görecek kuvveti var ne de zeka ve firasetle hüsn-i tedbirde mahareti var? Sefer için müzakerede hareket böyle mi olur" diye teessürünü göstermişti.[1202]

Boynuyaralı Mehmed Paşa devlet işinde tedbirden aciz bir zavallı olmakla birlikte külliyetli para mukabilinde memur tayini işlerinde kesesini doldurmaktaydı. Verilen karar gereğince havas-ı hümayundan ayrılan Manisa ve Aydın sancaklarına kendi adamlarını tayin ettiği gibi Anadolu ve Karaman eyaletlerini de külliyetli para ile bazılarına vermiş[1203]; bu durum çeşitli kesimlerin tepkisine neden olmuştu. Diğer taraftan henüz sadrazamlığının başlangıcında donanmanın, Boğaz karşısında Venedik donanması karşısındaki hezimeti ve ve buna müteakiben Limni ve Bozcaada'nın elden çıkması ortaya çıkan genel hoşnutsuzluğu büsbütün artırmıştı. Mehmed Paşa'nın Venedik ablukasına karşı aldığı bazı tedbirler, halkın ve bazı ileri gelenlerin hoşnutsuzluğuna neden olmaktaydı. Mehmed Paşa ise Venedik donanmasının Boğaz girişinde görünmesinin kendisi bakımından hiçbir endişeyi gerektirmediğini halka göstermek için şehrin hisarlarını yeniden boyatmış ve Ahırkapısı ile Yedikule arasındaki haneleri, şehri güzelleştirmek için yıktırmıştır. Hatta bu yüzden İstanbul halkının bir kısmı evlerini satıp Anadolu yakasına geçmek zorunda kalmıştı. Ayrıca Çanakkale boğazının kapalı olması İstanbul'da ev ve yiyecek fiyatlarının olağanüstü artmasına yol açmıştır.[1204]

Bozcaada ve Limni adasının birbiri arkasından elden çıkması İstanbul'da müthiş bir paniğe sebep olmuş, boğazın tamamen kapanmış olması emtia fiyarlarının da birdenbire yükselmesine sebep olmuştu. Halk arasında vezir-i azamın tedbir ve tedarikten aciz olduğu ve padişahın ise Üsküdar'da zevk ve sefa içerisinde ahval-i aleme kayıtsız kaldığı şeklinde dedikoduları dolaşıyordu.[1205] Bütün İstanbul halkı ayaklanarak, "Elbette padişahımız İstanbul'a gelsin. Seyir ve temaşa, bağ ve bahçe zevki zamanı değildir. Düşman yarın öbür gün İstanbul'a gelir. Boğaz da kapandı.Böyle giderse İstanbul'da muhakkak kıtlık olur.." diye şikayette bulunmaktaydılar.[1206] Bunun üzerine Sultan Mehmed İstanbul'a gelmiş, Yalı

[1202] Uzunçarşılı *OT*, III, 299-300
[1203] Uzunçarşılı *OT*, III, 299-300, Krş. Naima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1696
[1204] Naima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1694-5, Hammer, V, 1594, Özcan (1992a), 316-7
[1205] Uzunçarşılı *OT*, III, 298-9
[1206] Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 61

Köşkü'nde yapılan görüşmede, bütün şehir halkı ile yeniçerilerin "Elbette bundan sonra padişahımız sefere çıksın" nidalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Sultan Mehmed bunun üzerine Valide Sultan ile birlikte, Boynuyaralı Mehmed Paşa'ya sefer hazırlıklarına başlamasını emretmiştir. Halife'nin ifadesi ile "o da ister istemes, baş üstüne" demiş ancak, "Benim padişahım, hazineden yirmi bin kese akçe isterim. Bu kadar kese akçenin tedariki olanağı bulunursa ne güzel; yoksa sefere gitmek mümkün olmaz" şeklinde karşılık vermiştir. Gerçi hazinede bu kadar para olmadığı gerçekti ve İstanbul'un büyükleriyle ayanına ve sultanlara güçlerinin yettiği kadar para vermeleri önerilmişti. Ancak toplanan para çok az olduğu için, vezir-i azam sefere çıkma sorumluluğunu üzerine alamadı. Bu yüzden görevinden uzaklaştırılmış ve yerine Köprülü Mehmed Paşa getirilmiştir.[1207]

[1207] Bkz. Karaçelebizade, *Ravzatü'l- Ebrar Zeyli*, s. 288, Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmani* (1976), 61, Naima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1696 vd., Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 191-3

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KATLEDİLMİŞ SON ŞEYHÜLİSLAM: SEYYİD FEYZULLAH EFENDİ

1.1. SULTAN MUSTAFA VE SEYYİD FEYZULLAH EFENDİ

Hocazâde Mes'ud Efendi'nin katlinden yarım asır kadar sonra Seyyid Feyzullâh Efendi de "siyâseten" katledilen şeyhülislâmlar arasına dahil olacaktır. Feyzullâh Efendi diğer iki şeyhülislâmdan farklı bir maiyet arz etmekteyse de onun katledilmesi de dönemin konjonktürel yapısı ile paralellik arzetmektedir. Bu bakımdan II. Viyana Kuşatması ve özellikle de Karlofça sonrası süreç dikkate alınmalıdır. Nitekim IV. Mehmed döneminde sadrazamlığa gelen Köprülü Mehmed Paşa'nın tedbir ve girişimleri önemli bir düzelme yarattıysa da- ki bu girişimler kendisinden sonra gelen birkaç sadrazam tarafından tekrarlanacaktır- bu kısa süreli olmuş ve Avusturya, İran, Rusya, Venedik mücadeleleri sonunda Viyana muvaffakiyetsizliği devletin kaçınılmaz sonunu hazırlamıştır. Viyana kuşatmasından sonra harekete geçen Avrupa güçleri Kutsal İttifak'ı oluşturarak Orta Avrupa'daki Osmanlı egemenliğine son vermek istemişlerdir. Gerçi Sultan II. Mustafa tahta çıkar çıkmaz seleflerinden farklı olarak ve eski Osmanlı gaza ülküsü ile ordunun başında üç önemli sefere çıkarak Viyana muvaffakiyetsizliğinin kötü etkisini ortadan kaldırmak istemişse de buna muvaffak olamamış ve son Zenta hezimetine müteakip Kutsal İttifak ile barış yapmak zorunda kalmıştır.[1208]

Osmanlı tarih yazımında II. Mustafa döneminin iki açıdan farklı bir yeri vardır. Birinci olarak bu dönem, devletin pek çok yönüyle çözülüş sürecine girdiği bir durum arzetmektedir. Özellikle Viyana muvaffakiyetsizliğinden sonra başlayan harpler ve iç ekonomik dengelerdeki bozulmalar nedeniyle 17. yüzyılın son dönemleri, devletin içine düştüğü durumu gözler önüne sermektedir. İkinci olarak bu dönemi ilginç ve önemli kılan husus Sultan Mustafa ile Feyzullâh Efendi arasındaki ilişkinin diğer bir deyişle padişahın şeyhülislâma tanıdığı yetkinin sınırlarıdır. Feyzullâh Efendi'nin kariyeri ve faaliyetleri, 17. yüzyılın son dönemlerine dair ilginç

[1208] Bkz. ALTINAY, Ahmet R., (2010) *Felaket Seneleri* (1683-1699), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul

ve bir o kadar da önemli bir hususiyet taşımaktadır. Nitekim Silahdar Mehmed Ağa Sultan Mustafa'nın "hocalık hatırı ve öğretmenlik saygısıyla" devletinin dizginlerini Feyzullâh Efendi'nin eline teslim ettiğini belirtir.[1209] Ancak padişahın, hocası Feyzullâh Efendi'ye fazlasıyla itimâd duyması ve devlet idaresindeki yerleşmiş geleneklerin tersine onu devletin baş yöneticisi gibi yetkilendirmesi ciddi bir yetki karmaşasına yol açmıştır. Ulemâ sınıfı olarak yetki ve görev sınırları belirlenmiş olan bir ilmiye mensubunun, bu sınırı aşarak siyasete müdahil olması daha önce de görülmüş bir şey olmakla birlikte, Feyzullâh Efendi'nin faaliyetleri bunların hepsini gölgede bırakacak kadar büyük olmuştur. Feyzullâh Efendi gerek halk üzerinde ve gerekse ulemâ sınıfı, ordu ve idari erkler üzerinde kısıtlayıcı bir rol oynamış ve Nâ'ima'nın ifadesiyle "cümle aleme tasallut u istila" etmiştir.[1210] Peki Feyzullâh Efendi bütün bunları yapma gücünü nereden bulmuştur ? Bu soruya Sultan Mustafa ile Feyzullâh Efendi arasındaki ilişkinin derinlemesine incelenmesi ile cevap verilebilir.

Feyzullâh Efendi, IV. Mehmed döneminde İstanbul'a gelmiş ve özellikle Vâni Efendi'nin öğrencisi/damadı olması itibariyle padişah üzerinde önemli bir tesir yaratmıştır. Bu hususiyet, onun çeşitli ilmi mevkilere getirilmesi ile birlikte belirgin hale gelmiş, daha da önemlisi Şehzade Mustafa ve Ahmed'in hocalığına getirilmesi güç ve nüfuzunu daha da artırmıştır. İlk şeyhülislâmlığından azledilerek Erzurum'a sürgün edildiyse de Sultan Mustafa'nın tahta çıkması ile tekrar İstanbul'a gelmiş; böylelikle sekiz yıllık iktidarı başlamıştır. Sultan Mustafa tahta çıkmasına müteakip hocası Seyyid Feyzullâh Efendi'yi şeyhülislâmlığa getirmiş ve onu sınırsız yetkiler vermek yoluyla baş danışmanı yapmıştır.[1211] Nitekim babasının ava düşkünlüğü,

---

[1209] Bkz. SILAHDAR, Mehmed Ağa, (1966) *Nuretname*, C. II/1, sad. İsmet Parmaksızoğlu, MEB yay., İstanbul 47, "Sultân Mustafa cülûs itdikde hakk-ı üstâda ri'âyet buyurup şehzâdeliğinde hocası olan Es-Seyyid Feyzullah Efendi'yi itlâk ve nâmûs-ı dîn ü devletimi sıyânet ider mülâhazasıyla herşeye nezâret sipâriş ve hayır-hâhlık ve sıyânet me'mûluyla müftî nasb ve yedine istiklâl virdikde..", Bkz. (2009) *Şem'danizade Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't- Tevarih Adlı Eserinin (180b-345a) Tahlil Ve Tenkidi Metni*, haz. Mustafa Öksüz, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, s. 272, "..Sultan Mustafa Han cülûsundan berü dokuzbuçuk sene şeyhülislâm olup pâdişâhın kendüye ziyâde i'timâdı ve i'tikadı olmağla i'tibârı olmakdan nâşi hall ü akd-i ümûr-ı saltanat yedinde olan Es-Seyyid Feyzullah Efendi..", *Aynı yerde*, NA'IMA, Mustafa (2007), *Tarih-i Na'ima* (*Ravzatü'l- Hüseyn fî- Hulasati Ahbari'l-Hafikayn*), I-VI, haz. Mehmet İpşirli, TTK yay., Ankara, s. 1860, Nitekim bu sırada Rus büyükelçisi olarak Edirne'de bulunan Tostoy, "şimdiki Türk devletinde sultan put gibi bir şeydir"..."Ne askeri, ne dini işler ne de memleket meseleleriyle ilgileniyor" demekle Sultan Mustafa'nın Karlofça sonrası tutumuna işaret etmektedir. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu* (2009) Notlandıran ve Önsöz: M.R. Arunova- F.S. Oreşko, çev. İbrahim Allahverdi, haz. İlyas Kamalov, Yeditepe yay., İstanbul, s. 31

[1210] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007), VI, 1860, 1879

[1211] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 17, *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, haz. Mustafa Cezar vdl., Baha Matbaası, İstanbul, s. 2255, Krş. HAMMER, J. Von, (2010) *Devlet-i*

annesi Rabia Gülnûş'un harem ve saray işleriyle fazlaca meşguliyeti Feyzullâh'a müstakbel Sultan üzerinde derin bir tesir kurmak için şartları hazırlamıştır da.[1212] Sultan Mustafa, şeyhülislâmına tam bir güven duyduğundan ve onun devlet işlerini en iyi şekilde yürüttüğü yorgusunu taşıdığından, bütün işlerde Feyzullâh Efendi'nin fikrini almayı ilke edinmiş, her konuda en son kararı onun rey'ine bırakmıştır.[1213] Silahdar buna işaretle, "Bu davranışın sonunda vezirlerin, ortada sadece kuru bir adları kalmış, hepsi varmış yokmuş gibi bir hale düşmüşlerdi."[1214] demektedir. Feyzullâh Efendi ise hâl tercümesinde padişah üzerindeki etkisine şöyle işaret eder:

"..Padişah, kutululuk ve bereket içinde saltanat tahtına oturduğundan beri, beni kendine bir sırdaş ve en yakın bir insan sayarak bütün işlerinde fikrimi alırdı. Ben de nasihatte kusur etmezdim. Haksızlığı kaldırmak, adaleti yaymak, hak olan şeriata aykırı kanunları bertaraf etmek ve halkı doğru yola sevketmekte elimden geleni esirgemedim. Padişah ise nasihatlarımı kabul ediyor, bir telmih veya davetimi kolluyor, şeriate göre emir veriyor ve yasak koyuyor, haddi aşanı cezalandırıyor, eski haksızlıkları ve yersiz vergileri kaldırıyordu."

Feyzullâh Efendi'nin meşihat makamına getirilmesi Sultan Mustafa'nın saltanatı için dönüm noktası olmuştur. Sultan Mustafa devletin dizginlerini, sonsuz bir güven ve itimâd duyduğu hocasının eline teslim etmiştir. Feyzullâh Efendi, hocası ve şeyhülislam olması dışında, padişahın bir tür politik danışmanı da olmuştur.[1215] Diğer taraftan ilmiyenin başı olan birinin dini bürokrasinin dışında kalan alanda danışman yapılması, o dönemdeki politik mücadeleyle ilişkilendirilmektedir.[1216] Hatta padişahın, vezirlerin ve vezir-i azamın otoritesini sınırlandırmak için ona geniş bir serbestilik tanıdığı belirtilmektedir. Feyzullâh Efendi'nin görevi ulemâyı düzene sokup padişahı desteklemelerini sağlamak ve aynı zamanda padişahın yardımcısı olarak yönetici sınfın geri kalan üyelerine egemen olmaktı. Nitekim Feyzullâh Efendi

---

Osmaniye Tarihi, V, haz. Mümin Çevik, İstanbul, s. 1855, Abdurrahman Şeref (2005), 288, "Şeyhülislam-ı müşarün-ileyhe taraf-ı Şehriyariden virilen ruhsat-ı istiklale bina'en, Devlet-i Aliye-i Osmaniyyeye rütbe-i istisali ibtida-i zuhur-ı 'a-li Osman'dan bu ana dek mesned-nişin-i Meşihat-ı İslamiyye olanların birinde müşahade olmadığı ma'lum-ı afakdır.", Bkz. *Zübde-i Vekayiat* (1995), 784

[1212] KARAHASANOĞLU, Selim (2005) "Yanlış Zamanda Yanlış Adam: Feyzullah Efendi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 3, S. 5, s. 844

[1213] Mü'minzade de padişahın Feyzullah Efendi'ye "ifrat-ı mahabbet ve tefviz-i külli-i umur-ı saltanat" buyurduklarını söyler. Bkz. *Ravzatü'l- Kübera*, s. 37, "..hoca geldikte hünkar ile halvet idüp mübalağa ikram olunduğun..", Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih*, (2009), 257, Dönemin Rus büyükelçisi Tolstoy bu hususta şunları kaydetmektedir: "Şeyhülislam her işe kendi aklı ile karar veren bir insandır. Sultan ona çok güveniyor. Sultanla başbaşa konuşabilir. Bu şeyhülislam yedi yıldan beri sultandan öyle bir güç aldı ki, bir zamanlar sultanın hocası idi. Sultan da onu o kadar çok sevmekte ve güvenmektedir ki, onun yerinde başka kimseyi hayal edemez.", Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 17

[1214] Silahdar, *Nuretname* (1966), 129

[1215] *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 23

[1216] SEVİNÇ, Tahir (2004), *1703 Edirne Vak'ası*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, s. 11

kısa zamanda gerçek iktidarı eline almış ve bir dini liderden daha fazla güce sahip olmuş; geçmişte Köprülü sadrazamları gibi Osmanlı düzenine egemen olduğu gibi orduda ve yönetimde kilit noktalara getirilmiş padişah yandaşları aracılığıyla işleri yürütmüştür.[1217] Sultan Mustafa'nın tahta çıkar çıkmaz sefere çıkma düşüncesini kendisine aşılayan da hocası olmuştur.[1218] Nitekim Sultan Mustafa'nın ilk dönemleri padişahın üç büyük seferi ile geçmiştir. Tahta çıkışından on beş gün sonra gelen Sakız adasının ele geçirildiği haberi yeni hükümdarın yönetiminin hayırlı ve uğurlu olacağına dair bir işaret sayıldı ki Sultan Mustafa da ordunun komutasını eline alıp, klasik dönem padişahları gibi ordunun başında sefere çıkma gayretini gösterecektir.[1219]

II. Mustafa Osmanlı ordularının muvaffakiyetsizliklerine sebep olarak, padişahların ordularının başında bulunmamaları olduğunu düşünüyordu. Padişah Sürmeli Ali Paşa'ya gönderdiği bir hatt-ı hümayunda, kendisinin bizzat devlet idaresini eline alacağına ve bu karışık vaziyetin ıslahı için bir çare bulacağını ihtar etmekteydi.[1220] Şu halde Sultan Mustafa Viyana hezimetinden beri Avusturya karşısında görülen acze bir son vermek üzere bizzat ordunun başında olarak sefere karar vermiştir. Bu sırada Sakız Adası'nın ele geçirilmesi, Kırım kuvvetlerinin Lehistan topraklarındaki muvaffakiyetleri ve Osmanlı donanmasının Venedik donanmasını mağlubiyete uğratması padişahın cesaretini artırmıştır.[1221] Burada hocasının teşvikini de eklemek gerektir. Shaw'a bakılırsa, "Feyzullâh Efendi, padişahı kâh haremin zevklerine bırakarak kâh Habsburglara karşı harekete geçmek tutkusunu frenlemeyerek ülkeyi yönetmekteydi."[1222] O, Osmanlı devletini başkentten yönetirken, sefere bir kere daha Sultan Mustafa çıkıyordu.[1223]

[1217] Bkz. SHAW, Stanford J. (1982) *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, C.I., E yay., 1. Baskı, İstanbul, s. 305, PALMER, Alan (1995) *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl: Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, çev. Belkıs Çorakçı Dilbudak, Yeni Yüzyıl yay., İstanbul, s. 43, FREELY, John (1999) *Osmanlı Sarayı: Bir Hanedanlığın Öyküsü*, çev. Ayşegül Çetin, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 199

[1218] ABOU EL-HAJ, Rifa'at Ali (1984) *1703 Rebellion and Structure Of The Ottoman Politicks*, İstanbul, s. 55, Şemdanizade de Feyzullah Efendi'nin padişahı sefere teşvik ettiğini belirtir. Bkz. *Mür'i't- Tevarih* (2009), 258

[1219] MUSTAFA NURI PAŞA (1980) *Netayicü'l- Vukuat,* C.III-IV haz. Neşet Çağatay, TTK yay., 3. Baskı, Ankara, s. 12-3, ABDURRAHMAN ŞEREF (2005) *Osmanlı Devleti Tarihi*, haz. Musa Duman, Gökkubbe yay., İstanbul, s. 284, AKSUN, Ziya Nur (1994) *Osmanlı Tarihi*, II, Ötüken yay., İstanbul, s. 281-2, ORHONLU, Cengiz (1993), "Mustafa II.", **İA**, C. , MEB yay., İstanbul, s. 695,

[1220] Hammer, V, 1854-5, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, 1255 vd., Ahmet Rasim (2002) *Osmanlı Tarihi*, II, haz. Metin Hasırcı, Emre yay., İstanbul, s. 215, Hatt-ı hümayun için bkz. Defterdar Mehmed Paşa (1995), 532-3

[1221] Bkz. İLGÜREL, Mücteba (1986b), "Zenta", **İA**, C.XIII , MEB yay., İstanbul, s. 536

[1222] Shaw, *Modern Türkiye* (1982) I, 305

[1223] Palmer, *Son Üç Yüz Yıl* (1995), 43

Feyzullâh Efendi bizzat Sultan Mustafa'nın Avusturya seferlerine iştirâk etmiş ve her anında onun yanında bulunmuştur. Hâl tercümesinde bu seferleri kısa bir şekilde özetleyen Feyzullah Efendi, özellikle kendi girişimlerini, çabalarını, yararlılıklarını ön plana çıkarmaktadır. Gerçi Feyzullâh Efendi'nin kendi kaleme aldığı bir eserde kendini övme temayülü gösterdiği düşünülebilir ancak onun seferler boyunca padişahın en yakınında olduğu ve çeşitli meselelerde onunla müşavere içerisinde olduğu çağdaş eserlerde de belirtilmektedir.[1224] Mesela *Anonim*'de birinci sefer-i hümayun için İstanbul'dan ayrılışta padişahın yanında olan Feyzullâh Efendi'nin padişah ve diğer devlet ricali ile birlikte müşaverelerde bulunduğu belirtilmektedir.[1225] Feyzullâh Efendi hâl tercümesinde bu ilk seferde padişahın yanında olmak üzere harekete geçtiklerini, Lugoş kalesi civarında karşı karşıya gelen iki ordu arasındaki şiddetli bir çarpışma sonrasında askerlerinin kaçmaya başlaması üzerine padişahın onları tekdir ettiğini, kaçanları cezalandırdığını söyler. Feyzullâh Efendi, padişahın her türlü işleri hakkında kendisi ile müşaverede bulunduğunu ve kendisini de Tanrı'nın yardım etmesi için dua ettiğini ekler ve şöyle der: "Onun kötü anlarında, Tanrı'nın yardım ve merhametini ileri sürerek ona teselli veriyor, dayanması ve metin olması için tavsiyelerde bulunuyordum." Feyzullâh Efendi bu sefer müddetince dine ve müslümanların padişahına büyük hizmetlerde bulunduğunu söyler: "Bunları ve mazhar olduğum nimetleri açıklayayarak anlatmağa girişsem dinleyici bıkar." der.[1226] Bu ilk sefer-i hümayunda bazı mühim kaleler ele geçirmiş olan padişah zafer elde etmiş olarak İstanbul'a dönmüştür.[1227]

Sefer-i hümayunları sırasında padişahın mahiyetinde olan Silahdar Mehmed Ağa eseri *Nusretname*'de Feyzullâh Efendi'den sık sık bahsetmezse de, bazı kayıtlardan şeyhülislâmın sürekli olarak padişahın yanında bulunduğu öngörülebilir. Nitekim ilk sefer-i hümayun sırasında Lipve kalesinin fethi sonrasında 1695 senesinin 29. Perşembe günü şeyhülislâmın gaza tebrikinde bulunmak üzere padişahın huzuruna gelerek elini öpmek saadetine mazhar olduğunu belirtmektedir.[1228] İkinci sefer-i hümayununu anlatan Silahdar, iki ordunun karşı karşıya geldiği sırada padişahın Feyzullâh Efendi de yanında olduğu halde akşama

[1224] Mesela bkz. Silahdar, *Nusretname* (1963), 199
[1225] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000) haz. Abdülkadir Özcan, TTK yay., Ankara, s. 117-8, UZUNÇARŞILI, İsmail H., *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, TTK yay., t.y., s. 556 vd.
[1226] TÜREK, Ahmet- DERİN, Fahri Ç. (1970), "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", İÜEF Tarih Dergisi, S. 24, İstanbul, s. 84
[1227] Abdurrahman Şeref (2005), 284, DANİŞMEND, İsmail Hami, (1972) *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, Türkiye yay., İstanbul, s. 478-9
[1228] Silahdar, *Nusretname* (1962), 77

kadar düşman ordusunu dürbünle gözetlediğini, bu arada Feyzullâh Efendi'nin de ordu saflarında dolaşarak askeri savaşa teşvik etmiş olduğunu ve dönüşünde ordu içinde alınan tedbiri padişaha anlatmış olduğunu aktarırır.[1229]

Sultan Mustafa 1696 senesinin Nisan ayında ikinci sefer-i hümayuna çıkmış ve Temeşvar civarında Avusturya ordusu ile karşı karşıya gelmiştir. Feyzullâh Efendi hal tercümesinde, "*Savaşın şiddetli bir şekilde devam ettiği sırada padişahın yanında bulunuyordum; dizim dizlerine dokunuyor, savaş meselelerinden bahsediyor, ona teselli veriyor ve düşüncelerimi arzediyordum*." "*Savaş kızışınca kılıcım elimde olduğu halde askerin içine girip nasihat ettim, onları cesaretlendirdim, kaçanları hareketlerinden dolayı ihtar ve tekdir ettim.*." "*..Bütün yolculuklarımızda onun adet-i şerifi oydu ki Tuna nehrini geçip savaş meydanlarına varınca tekrar o nehre dönünceye kadar, gece gündüz yüce otağında kalmamı, bütün gizli ve açık hususlarında söz etmemi emrederdi. Bu yolculukta da bu şekil üzere ve tam manasıyle hizmetinde bulundum. Bilhassa çocukların bile saçlarının ağardığı muharebede büyük gayret ve ilgi gösterdim.*" demektedir.[1230]

Padişahın sefer-i hümayunlarını ayrıntısına varıncaya kadar anlatan Silahdar ise, ikinci sefer-i hümayun sırasında iki ordunun karşı karşıya gelişini ve her iki tarafın da başabaş vuruşmaları sırasında düşman ordusunun direncinin kırılarak geri çekilmeye başladığını belirtmektedir. O gece düşman ordusu otağ-ı hümayunu top atışına tutmuşlar ve bu toplardan biri padişahın başı üzerinden geçmiştir. Bunun üzerine padişah ve şeyhülislâm koruma altına alınmıştır. Feyzullâh Efendi'nin sabaha kadar padişahın karşısında durarak, "*ecdad-ı izamlarınuz ekser tabur cenklerinde böyle muharebe idegelmişlerdir. Mübarek kalb-i hümayunlarınuza hüzün getürmeyesüz, bi-lutfi'llahi te'ala kafir hazimet buldı. Herhalde mansrsuz*" diyerek ve bazen de dualar ederek onu teselli etmeye çalışmıştır.[1231] Diğer taraftan II. Mustafa'nın başının üzerinden dokuz Alman güllesinin geçmesi ve toprağa saplanması nedeniyle Feyzullâh Efendi'nin kurbanlar kestirdiği de belirtilmektedir.[1232] Sultan Mustafa bu ikinci sefer-i hümayunda da zaferle ayrılmış hatta bu nedenle Avusturya imparatorunun barış teklifini kabul etmemiştir.[1233] Ancak bu arada Ruslar 1695'de başarısız olduğu Azak kuşatmasına bu sene tekrar girişmiş

[1229] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1963), 181-2
[1230] Türek-Derin (1970), 86
[1231] Bkz. *Nusretname* (1963), 190
[1232] Bkz. ÖZTUNA, Yılmaz (1998) *Osmanlı Devleti Tarihi- Siyasi Tarih*, I, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, s. 413, Krş. Danişmend, *Kronoloji* (1972) 480
[1233] Orhonlu (1993), 696

ve padişahın Avusturya seferinden istifade ile bu önemli kaleyi almayı başarmıştır.[1234]

Sultan Mustafa Nisan 1697'de üçüncü olarak sefer-i hümayunu sırasında ordu Belgrad'da iken savaş mevkii hakkında devlet ileri gelenleri ile istişarelerde bulunmuş, harekatın ne tarafa yapılacağı müzakere edilmişti. Feyzullâh Efendi'nin de bulunduğu Sadrazamın otağında yapılan toplantıda Pançova tarafına geçilip Temeşvar istikametine ilerleyerek Tisa'dan karşıya geçilmesi veya Sava'dan Zemun'a geçip Varadin kalesinin muhasarası şıkları müzakere edilmiştir.[1235] Burada Feyzullah Efendi de görüşünü açıklamıştır. Şeyhülislam: "*Ben Belgrad kalesi civarında Sava nehrini geçerek Varadin kalesine gelip muhasara etmeği düşünüyordum. Asker de buraya üç merhalede ulaşabilirdi. Ayrıca yolumuz üzerinde nehir ve çamurdan herhangi bir engel de yoktu. Görüşümü padişaha arz ettiğim zaman beğendi*." demektedir. Ancak Feyzullâh Efendi'nin görüşü vezir-i azam tarafından uygun görülmemiştir. Elmas Mehmed Paşa Tuna nehrini, Temeşvar'dan sonra Tisza nehrini, Varadin üzerinden Başka yoluyla geçmeyi düşünüyordu. Feyzullâh Efendi'ye göre ise bu şekilde ilerleme yirmi günde başarılamayacağı gibi yol üzerinde bulunan büyük engeller ve bir çok mahzurlarından dolayı, boşuna iki defa Tuna'yı geçmeyi gerektiriyordu.[1236]

Sultan Mustafa daha sonra bir istişare toplantısı daha yapmış ve Feyzullâh Efendi'ye vezir-i azam ve vezirler ile devlet ileri gelenleriyle görüşmesini emretmiştir. Diğer taraftan şeyhülislâmın, Elmas Mehmed Paşa'ya muahlefetine rağmen, harp meclisindeki diğer ileri gelenlerle birlikte orduyu yanlış ve tehlikeli istikamet olan Temeşvar yönüne sevketmekte fikir birliğine varmak zorunda kaldığı belirtilmektedir.[1237] Nitekim Feyzullâh Efendi: "*Onlara her iki durumu da anlattım. Bunlardan her birinin fayda ve zararlarını, kolaylık ve zorluklarını ortaya koydum. Vezirler, vezir-i azamın arzusu üzerine fikir yürütüp onun görüşünü uygun buldular. Bu görüşü çürütmek için ne yapmak lazımsa açıkça yaparak delileri ileri sürdüm. Gafletlerinden dönmediklerini ve görüşlerini doğru göstermekten vazgeçmediklerini görünce mücadeleyi bırakarak görüşlerini kabul ettim.*" demektedir. Sonuç olarak

[1234] Abdurrahman Şeref (2005), 284-5, Ahmet Rasim (2002) II, 217-8
[1235] İlgürel (1986a), 536, "..nehr-i Sava'dan Zemun yakasına geçilüp Varadin kal'ası muhasara olunmak mı evla ve yahud nehr-i Tuna'dan Temeşvar yakasına mürur ile Temeşvar'da olan.. Lipva ve Lugoş ve Sebeş kal'alarının kal'u intiza'ı enfa'dır" deyü..", *Zübde-i Vekayiat* (1995), 553
[1236] Türek-Derin (1970), 86
[1237] Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 553

Amcazade Hüseyin Paşa'nın da muhalefet etmesine rağmen Temeşvar muhafızı Koca Cafer Paşa ve sadrazamın görüşü doğrultusunda harekete geçilmiştir.[1238]

Feyzullâh Efendi siyâsi iradeye bu şekilde boyun eğmişse de savaş esnasındaki muhalefetini sürdürmüştür. Nitekim Tisza nehrinin geçilip geçilmemesi hususunda Elmas Mehmed Paşa ile anlaşmazlığa düşmüş ve bir hayli münakaşa etmiştir. Feyzullah Efendi'nin, Tisza nehrine köprü yapılması ve bunun geri dönüş için orduya kolaylık sağlayacağı düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır.[1239] Nitekim Tisza üzerine süratle bir köprü kurulmasına başlanmış ve iki günde tamamlanmıştır. Ancak sadrazamın tekrarlanan meşverette düşman üzerine ani bir hücum için müsaade alamaması ve düşmanın ani baskın yapacağı dedikodusu askerin disiplinini bozmuş ve köprüden geçiş sırasında çok sayıda asker boğulmuştur.[1240] Prens Eugene'nin derhal oraya gelerek henüz nehrin karşısına geçmemiş birliklere saldırması ve bu sırada köprünün de yıkılması Osmanlı ordusunda bazı kargaşalıkların yaşanmasına neden oldu ve akşamüstüne kadar süren çarpışmalar nedeniyle ordu büyük oranda dağıldı. Ordunun bir kısmı nehrin beri tarafına geçmişse de Elmas Mehmed Paşa ile diğer vezirler, kumandan ve askerler burada düşmanın ani bir baskınına uğrayarak şehit düşmüştür.[1241] Tarihlere Zenta Muharebesi olarak geçen bu savaşta Osmanlı ordusu büyük bir bozguna uğramış ve ordu dağılmış, padişah ise durumu düzeltmek için Bıyıklı Mustafa Paşa'yı vezir-i azam tayin ettiyse de bunun bir faydası olmamıştır. Sultan Mustafa maiyetinde Feyzullâh Efendi de olmak üzere o geceyi ordugâhta geçirmiş ve durumun daha da kötüleştiğini görünce Temeşvar'a hareket etmiştir.[1242] Sultan Mustafa bu sırada vezir-i azamlığa kimin getirilmesi hususunda Feyzullah Efendi'ye danışmış ve o da Amcazade Hüseyin Paşa'yı tavsiye etmiştir.[1243]

Bu seferler sırasında padişahın Feyzullâh Efendi'nin fetvâlarına da başvurduğunu belirtmek gerektir. Kantemir bu sefer sırasında Sultan Mustafa'nın kaçan düşmanı izlemenin zor ve tehlikeli bir iş olduğu kanısına varmış olduğunu ve

---

[1238] Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 554, 621-2 vd., Orhonlu (1993), 696, İlgürel (1986b), 536, Ayrıca Elmas Mehmed Paşa'dan kurtulmak isteyen paşalar onun görüşünü destekler görünmüşlerdir. Şemdanizade (2009), 262, Abdurrahman Şeref ise Elmas Mehmed Paşa'nın Amcazade ile hemfikir olmakla birlikte kendisine kırgın olan ve başarısız olmasını isteyen ordu erkanının kararına uymak zorunda kaldığını belirtir. *A.g.e*., s. 285, Ahmet Rasim (2002) II, 220, Danişmend (1972) III, 480-1

[1239] Türek-Derin (1970), 86-7

[1240] Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, 1262, İlgürel (1986b), 537, Orhonlu (1993), 696

[1241] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 262-3, Krş. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (1960) IV, 1262, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 481, İlgürel (1986b), 537

[1242] Bkz. Defterdar Mehmed Paşa, (1995), 625-6 vd., Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 263

[1243] Türek-Derin (1970), 87-8

ümitsizlik Almanları daha da korkunç yapabilir düşüncesiyle Osmanlı ordusunu karargahlara alıkoymak için gizli olarak müftinin kutsal bir önlem bulmasını emretmiş olduğunu söyler. Müfti de [Seyyid Feyzullâh Efendi] padişahın kararını bir fetvâ ile duyurmuş ve kaçan düşmanı şiddetle izlemenin Kur'an kurallarına aykırı olduğunu ve böyle durumlarda hayatını kaybedenin, şehitlik mertebesine ulaşamadığını belirtmiştir.[1244] Bu sırada Alman ordusundan hayatta kalanlar, yenilgiye uğradıklarını açığa vurmak istemeyerek, bütün gün savaş düzenini korumuş ve hareket etmeden Türklerin yaklaşmalarını beklemişlerse de Sultan Mustafa da benzer bir şekilde, her şeyden önce askerlerine galip geldikleri kanısını sürdürmek amacıyla bir daha savaşa girmeyi uygun bulmamıştır. Bunun üzerine müfti [Feyzullâh Efendi] ye, savaşa tekrar girilmesini yasak eden bir fetvâ çıkarmasını emretmiştir.[1245] Hammer de son felakette kısmen tesiri olduğunu belirttiği Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin, o sırada orduyu idare eden vezir-i azamın Titel alındıktan sonra Osmanlı ordusu iyi bir durumda bulunduğundan Kobila ovasında düşmana hücum etmek düşüncesine karşı çıkarak, düşmana kim hücum ederse yalnız şehidlik tacını kaybetmekle kalmayacağı, doğrudan cehenneme gideceği yolunda bir fetvâ verdiğini belirtmektedir.[1246]

Burada padişahın seferin yönü hususunda yapılan toplantılar sonunda Amcazade Hüseyin ve Feyzullâh Efendi'yi dinlememesi, başlıca hatası olarak kabul edilmektedir. Danişmend ise bu karar nedeniyle padişahı eleştirmekte ve onu bu yanlış karara müdahale etmemekle suçlamaktadır.[1247] Sultan Mustafa Zenta mağlubiyetine müteakip Amcazâde'yi sadrazamlığa getirerek[1248] Edirne'ye dönmüş ve yeni bir savaş hazırlığı düşüncesinde iken rakip devletlerin sulh düşünceleri nedeniyle bir barış antlaşmasının imzalanmasına muvafık oldu.[1249] Bütün bu olaylar sırasında, padişahın huzurunda yol gösterici ve ileri gelen bir şahsiyet rolünde olan Feyzullah Efendi de Karlofça Antlaşmasının imzalanmasında teşvikçi bir rol oynamış görülmektedir. Barış'tan sonra padişahın Edirne'ye yerleşmesini telkin ve teşvik eden de ileride görüleceği gibi Feyzullâh Efendi idi. Nitekim Karlofça

---

[1244] KANTEMİR, Dimitri, (1980) *Osmanlı Devleti'nin Yükselişi Ve Çöküşü*, C. III, çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, s. 248

[1245] Kantemir (1980) III, 257, 270

[1246] Bkz. Hammer, VI, 1871

[1247] Danişmend, *Krononloji* (1972) III, 481

[1248] Kantemir, III, 285, Mustafa Nuri Paşa, (1980) III-IV, 16, Abdurrahman Şeref (2005), 285

[1249] Bkz. Danişmend, *Krononloji* (1972) III, 482-5, Aksun (1994) II, 290-5, Ayrıca 1700'de de Rusya ile bir sulh antlaşması imzalanacaktır. Bkz. ŞUTOY, V. E. (1989) "Osmanlı Devleti'nin 1700-1709 Kuzey Savaşı Yıllarındaki Tutumu", çev. Ö. Cenap Eren, **Belleten**, LIII/59, TTK yay., Ankara s. 905

Antlaşması'nın imzalanmasına müteakip Sultan Mustafa, Feyzullâh Efendi de maiyetinde olduğu halde İstanbul'a gelmiştir.[1250]

II. Mustafa İstanbul'da kısa bir süre kaldıktan sonra bizzat hocası Feyzullâh Efendi'nin teşviki ile Edirne'ye geri dönme kararı almıştır. Nitekim Silahdar da, padişahın Feyzullâh Efendi'nin telkiniyle Edirne'ye gittiğini kaydeder:[1251]

> "..Aslında böyle bir gezi için gerekçe ortada yoktu. Devletin düzenlenme, halkın da yorgunluklarını giderme, yaralarını sarma zamanı idi. Ancak padişahın öğretmeni olan Şeyhülislam Efendi, kendi çocuklarını ve tayfasını kayırmak, öteki ulemayı gözden ırak tutmak, kenarda bırakmak emeliyle padişahı etkilemiş ve böyle bir düzen düşünmüştü. Şeyhülislam Efendi padişahı, "savaşlar durunca padişahlar İstanbul'da uzun boylu oturur olunca, asker ve ulemanın yaramazlıkları ekdik olmaz" gibi sözlerle işkillendirdi ve yine ona "Edirne rahattır, memurlar için de elverişlidir, avlakları boldur, zamanınıza gelinceye kadar bu şehirde bir baş kaldırma olayı olmamıştır, uğurlu memlekettir, gidin, rahat edersiniz" demişti. Hocalık hatırı ve öğretmenlik saygısıyla devletinin dizginlerini onun eline teslim eden padişahımız ise bu tatlı sözlere kandı ve İstanbul gibi büyük bir şehri bırakıp gitti."

Silahdar devamla şeyhülislâmın sonuna da temas etmekte ve onun padişahı Edirne'ye gitmeye teşvik etmekle emeline ulaştığını fakat işin sonunda ulemânın kırgınlığına neden olduğunu ve ettiğini bulduğunu belirtmektedir. Padişahın burada olduğu süre zarfında Feyzullâh Efendi'nin girişimleri İstanbul kamuoyunun kendisi ve tabi ki padişahın aleyhinde bir ayaklanma halini alacak ve padişahın hal'i ile sonuçlanacaktır. 1695 yılında kalsik dönem padişahlarını andırarak, enrejik ve gaza yanlısı bir padişah olarak tahta çıkan ve fakat Edirne Vak'ası nedeniyle 23 Ağustos 1703'de hal' edilen Sultan Mustafa[1252], kardeşi Ahmed lehine tahttan çekildikten

---

[1250] Burada Feyzullah Efendi'nin padişah ve devlet nezdindeki nüfuzuna dair bir olayı nakletmek gerekmektedir. Silahdar Ağa geleneklere aykırı bulduğu bu olayı *Nusretname*'sinde şöyle anlatır: "..Denizcilerimizin töresi gereğince Haseki Ağa sandalla baştardeye yanaşarak Kapudan Paşa'yı alıp, Yalıköşkü'ne götürdü. [Mezomorto] Hüseyin Paşa sadrazamın aracılığıyla yüce tahtın saçağına yüzünü sürdü. Padişah buyruklarını kendisine bir bir anlattıktan sonra, önce sadrazama kürklü ve sade iki kat hil'at fahire, Kapudan Paşa'ya da seraserli bir kürk giydirtti. Padişahımız töre dışında hocasını yani şeyhülislamı törene katılmak üzere köşke çağırtmış ve hepsine üstünlüğünü belirtmek için ona beyaz çuha ile kaplı samur erkan kürkü giydirmiş, onun köşkte kalmasını istemişti. Halbuki devletimizin geleneğine göre şeyhülislam, nakibüleşraf, kazaskerler ve İstanbul kadısı hep birlikte donanma daha tersaneden ayrılmadan önce erkenden baştardeye biner, donanma Yalıköşkü önünde demirlediği zaman karaya çıkmaz, Kapudan Paşa tek başına köşke gider, padişahın elini öper, sadrazamla buluştuktan sonra baştardeye döner ve donanma demir alarak Beşiktaş önüne gelir, burada bütün devlet ileri gelenleri Kapudan Paşa'nın düzenlediği ziyafete katılırdı. Bu usul, bu güne kadar gözetilegelmişken bugünkü törende görevlilerin hiçbiri donanmadaki yerini almamışlardı. Zaten birkaç yıldan beri yeni yetişme devletlüler töreleri unutmuşlar ya da onlara uymaya artık kulak asmaz olmuşlardı..", Bkz. Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (1966), 34

[1251] Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (1966), 47

[1252] Lamartine'ye göre Sultan Mustafa, "bir şaşkınlık anında tahta geçmiş, bir isyan sonunda indirilmiş, imparatorluğun çöküş anında yazgının gösterdiği bir kahraman olarak kabul edilmiş, zafer içinde yükselirken Zenta'da sadrazamın itaatsizliği yüzünden yenilmiş ve Karlofça Antlaşması ile imparatorluğa sağladığı gerekli mutlu barışa rağmen milletinin nankörlüğüne hedef olmuştu.", Bkz. Lamartine, II, 789

sonra kardeşi Ahmed'in kapalı tutulduğu odaya geçmiş ve burada altı ay kadar kaldıktan sonra vefat etmiştir.[1253] (31 Aralık 1703)

Sultan Mustafa'nın en büyük kusuru olarak hocası ve aynı zamanda şeyhülislam olan Feyzullâh Efendi'nin, kendisi üzerine gereğinden fazla bir nüfûz kurmasına müsaade etmiş olması ve şeyhülislâmın devlet yönetimine sık sık müdahale etmesine engel olamaması gösterilir. Kaynaklar Sultan Mustafa'yı bu sebeple eleştirmektedir. Nitekim Uzunçarşılı'ya göre[1254] "*Hocasına fazla yüz veren II. Mustafa nihayet onun tagallübünün kurbanı olarak Edirne Vak'ası denilen hadise üzerine saltanattan hal'edilmiştir.*" "*..Sultan Mustafa onun ne kadar muzır bir adam olduğunu anlayamamış, neden sonra anlamış ise de iş işten geçmişti*."[1255] Şemdanizade buna ilişkin olarak, "*Dokuz ay onyedi gün saltanatda müftî-i maktûl ne gûne inkisâr aldırmış ki böyle tâzeliğinde hal' olup az vakitde ömrü âhir oldu..*"[1256], *Anonim Kronik* yazarı da "*Müfti Feyzullah Efendi'ye kemal-i müsa'adesi hal'ına ba'ia oldu*." demektedir. Fakat Anonim yazarı "*Ana dahi kapılduğu, devletin nizamı içün idi*" diyerek padişahı suçlamamak eğilimindedir. Çünkü "*Müfti akıl adem ve hayr-hah-ı devlet olduğunda iştibah yoğ idi*."[1257] Sonuç olarak Sultan Mustafa tahtından olduğu gibi değer verdiği ve güvendiği hocası Feyzullâh Efendi daha kötü bir sonla karşı karşıya kalacak ve asilerce katledilecektir. Silahdar, "*Böyle melek huylu bir padişahı tahtından ettiği gibi, kendi ölümüne de başlıca sebep oldu..*" diyerek onun hem padişahın hem de kendi sonunu kendi elleriyle hazırladığını ifade etmektedir. Diğer taraftan Sultan Mustafa ayaklanmanın çıkmasında ve gelişmesinde rolü olan hocası Feyzullâh Efendi'ye fazlasıyla güvendiğini çok geç anlamış

[1253] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 217, Krş. *Nusretname* (1969), 208-9, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 275, Defterdar Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 835-6, Kantemir, III, 316-7, Hammer, VII, 1946, Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 24, Uzunçarşılı *OT*, V, 45, Orhonlu (1993), 699, Özcan (2006), 279, Uzunçarşılı mazul padişah hakkında, "*hal'inden dört buçuk ay sonra vefatı, kendisinin öldürülmüş olduğuna dair bir şayiaya sebep olmuşsa da hakikati bilinememiştir*." demektedir. Uzunçarşılı (1988c), 100, Başka bir yerde de İngiltere elçisinin refikası Madam Montegü'nün, halk arasında rivayete göre padişahın zehirlenmek suretiyle öldüğünü yazdığını belirtmektedir. Uzunçarşılı *OT*, V, 45, Dn: 1

[1254] Uzunçarşılı (1988c), 99

[1255] Andreasyan (1960), 62-3, Faroqhı ise -daha önce Ricaut ve Kantemir tarafından ortaya atılmış olan bir görüşü tekrarlayarak- bu husuta şöyle der: "Bütün sorumluluğu görevdeki sadrazama yükleme olanağı, padişahın kamuoyunda duyulan huzursuzlukların çoğunu geçiştirebilmesini sağlamaktadır. Ama bu olanağı kullanamayan ya da kullanmakta geç kalan padişah da, tahtını kaybedebileceğini hesaba katmak zorundadır. 1703'te çıkan ayaklanmada hocası Şeyh Feyzullah'ı feda etmek istemeyen II. Mustafa bu durumu yaşamıştır.", Faroqhi (20000), 96, Krş. Kantemir, III, 414, RİCAUT (1996) *Türklerin Siyasi Düsturları*, çev. M. Reşat Uzmen, Ad yay., İstanbul, s. 59

[1256] Bkz. *Mür'i't- Tevarih*, s. 280

[1257] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 277

görülmektedir. Ancak onun her ne olursa olsun hocasının öldürülmemesi için kardeşi Sultan Ahmed'ten ricacı olduğu görülecektir.[1258]

1.2. GENEL ÇERÇEVESİYLE HAYATI, AİLESİ, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Osmanlı şeyhülislâmlarının kırk altıncısı olan ve katledilmiş üçüncü ve son şeyhülislâm olarak bilinen Seyyid Feyzullah Efendi, 17. yüzyıl Osmanlısının meşhur simalarından olup Erzurum'lu meşhur alimlerdendir. İlk eğitimini aile çevresinden almış ve Erzurum'da bulunduğu sırada hocası olan Vâni Efendi'nin himayesiyle İstanbul'a gelmiştir. Burada hocasının telkiniyle medrese tarikine girmemişse de yine onun himayesiyle çeşitli ilmiye rütbelerine nail olmuş ve çeşitli medreselerde müderrislik yapmış; özellikle şehzadelerin hocalığına getirilmesi nüfûz ve ikbâlini artırmıştır. Feyzullah Efendi daha sonra İstanbul ve Rumeli payelerini almışsa da fiilen kadılık ve kazaskerlik görevlerinde bulunmamıştır. IV. Mehmed'in hal'i sırasında Nakibüleşrâf mevkiinde olan Feyzullah Efendi II. Süleyman zamanında asilerin etkisiyle şeyhülislamlığa getirilmiş, ancak kısa süre sonra azledilerek memleketi Erzurum'a neftedilmiştir. Sultan II. Mustafa'nın cülusuna müteakip İstanbul'a çağrılan Feyzullah Efendi kısa süre sonra ikinci olarak meşihat makamına getirilmiş, fakat bu ikinci şeyhülislamlığı sırasında çeşitli kesimlerin tepkisini üzerine çekecek girişimlerde bulunmuştur. Ordu, ulemâ ve halk ayaklanması olarak ayrı bir yere sahip olan Edirne Vak'ası sırasında azledilerek memleketine nefyedilmişse de III. Ahmed'in cülûsuna müteâkip asilerce katledilmiştir.

1.2.1. Hayatı Ve İlk Eğitimi

Seyyid Feyzullâh Efendi, meşhur Osmanlı şeyhülislâmlarından olup Şubat 1639 (Şevval 1048)'da Erzurum'da doğmuştur.[1259] Asıl adı Mehmed olup, Erzurum mütfisi Seyyid Mehmed Efendi (Şeyh Mehmed İbn-i Pir Mehmed Efendi) ile Şerife

---

[1258] Diğer taraftan Balat'lı Georg, Feyzullah Efendi'nin katledilmesi sırasında Sultan Mustafa'nın tepkisini şu şekilde aktarır: "Rivayete göre müftünün idam edildiği sırada, bir an için bulunduğu vaziyeti unutan sakıt padişah Sultan Mustafa hizmetçilere: "Akpınar'a gitmek istiyorum, hazırlık görün" diye emir vermiş onlar da: "Sen hal' edildin, nasıl gidebilirsin" deyince aklı başına gelmiş ve hocasını sormuş, idam edildiği bildirilince ağlıyarak: "Beni nasıl bu hale getirdinse, sen de belanı ahirette bulasın" diye lenat okumağa başlamıştır.", Andreasyan (1960), 62

[1259] MÜSTAKIMZADE Süleyman Saadeddin, (1978) *Devhat'ül- Meşayih*, Çağrı yay., İstanbul, s. 74, KÖPRÜLÜ, Orhan Fuad, (1993) "Feyzullah Edendi", **İA**, C.IV, MEB yay., İstanbul, s. 593, TAYŞİ, Mehmet Serhan (1983) "Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Ve Fevziyye Medresesi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 23, İstanbul, s. 9, a. mlf. (1995) "Feyzullah Efendi, Seyyid", DİA, C. 12, TDV yay., İstanbul, s. 527, Kantemir onun Van'da doğduğunu söyler. Şu halde o Vani Efendi ile Feyzullah Efendi'yi karıştırmış görülmektedir. Bkz. Kantemir, III, 493

Hatun'un oğludur. Feyzullah Efendi'nin Şemseddin Tebrizi'ye çıktığı iddia olunan nesebi ve ecdadı hakkında pek fazla malumat mevcut değildir.[1260] Konuşurken Acem lehçesinden yararlandığı için halk kendisine, İranlılara verilen "kızılbaş", "Rafizi" ya da "Acem" takma adını vermiştir.[1261] Ancak kaynaklara göre nesebi Hz. Peygamber'e kadar gitmektedir. Mehmet Süreyya, kusursuz bir seyyid soyundan gelen Feyzullâh Efendi'nin[1262], büyük mutasavvıf şair Mevlana Celaleddin Rumi'nin hocası ve dostu Seyyid Şemseddin Tebrizi'nin torunlarından Erzurum Müftüsü Mehmet b. Pir Mehmet b. Ahmet b. Şeyh Cüneyd'in oğlu olduğunu belirtir.[1263] Şeceresi, "Es-Seyyid Cüneyd, Es-Seyyid Şeyh Ahmed, Es-Seyyid Pir Mehmed, Es-Seyyid Cenip, Es-Şeyh Muhammedü'l- Muganni Erzurimi, Es-Seyyid Mehmed Feyzullâhü'l- Haseni" şeklinde olup, bu suretle Şems-i Tebrizi Kuddüse Serhü'l-Aziz'e kadar gitmektedir.[1264] Bizzat kendi nesebi hakkında bir risale yazmış olan Feyzullâh Efendi de nesebinin Şemeseddin Tebrizi ve hatta Halife Ebubekir'e çıktığı iddiasında bulunmaktaysa da bunun Feyzullâh Efendi tarafından "tefahür saikasıyla serdedilmiş" olduğu kaydedilmektedir.[1265]

Feyzullâh Efendi'nin mensup olduğu aile, akraba ve taallukatı, köken itibariyle Karabağ bölgesine dayanmaktadır. Feyzullâh Efendi, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Sultan Ahmed'in, büyük şeyh ailelerine mensup olduklarını ve Azerbaycan'da meydana gelen karışıklar sırasında öldüklerini nesebine dair risalesinde zikretmektedir. Söz konusu risaleye göre Şeyh Sultan Ahmed'in Kara Şeyh namıyla meşhur oğlu Pir Mehmed Karabağ'dan neş'et ederek H. 956 senesinde vefat etmiştir.[1266] Onun ölümünden sonra sırasıyla oğulları Veliyüddin Mehmed ve Habib Mehmed babalarının makamını işgal etmişler ve her ikisi de babaları kabri civarına defnedilmişlerdir. Habib Mehmed'in vefatı üzerine yerine büyük oğlu Şeyh Mustafa geçmiştir.[1267]

[1260] Bkz. DERİN, Fahri Ç. (1959), "Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin Nesebi Hakkında Bir Risale", **İÜEFTD**, C.X/14, İstanbul, ss. 97-104

[1261] Kantemir, III, 493, Krş. Hammer, VII, 1936

[1262] ZİLFİ, Madeline C. (2008) *Dindarlık Siyaseti-Osmanlı Uleması (Klasik Dönem Sonrası)*, çev. Mehmet F. Özçınar, Birleşik yay., Ankara, s. 226, Kantemir, III, 493

[1263] MEHMET SÜREYYA (1996) *Sicil-i Osmani*, C. III, (Haz.) Nuri Akbayar, TVYY-Kültür Bakanlığı Ortak Yayını, İstanbul, s. 533, Krş. *Osmanlı Müellifleri*, I, 122, Türek-Derin (1969), 206, Derin (1959), 98-9, Hammer, VI, 1907, ALTINSU, Abdülkadir (1972) *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, s. 98

[1264] Altınsu (1972), 100-1, Kantemir, III, 493, Türek-Derin (1969), 206

[1265] Derin (1959), 97, Krş. Türek-Derin (1969), 206

[1266] Derin (1959), 99

[1267] Feyzullah Efendi'nin babası olan diğer oğlu Şeyh Mehmed Efendi bu sırada yedi yaşında imiş. Bkz. Derin, a.g.m., s. 99

Kaynakların beyanına göre Azerbaycan ve Karabağ halkı, o dönemde rafizilerin hücumuna uğrayınca, Feyzullâh Efendi'nin aile ve akrabaları topluca göç ederek Erzurum'a gelip yerleşmişlerdir. Rafizilerin, memleketi zabt edip birçok kimseyi katl, emval ve eşyalarını yağma etmiş olduğunu; bilhassa ulemâ ve meşayihe şiddetli ceza ve cefada bulunduklarını hatta insanları köpeklere ve sa'ir yırtıcı hayvanlara parçalattırmak şeklinde büyük bir zulüm yaptıklarını belirten Feyzullâh Efendi, bizzat kendi ailesinden de mukavemet gösteren pek çok kimsenin katledildiğini ifade etmektedir. Bu durumda önce Erzurum'a gelen Şeyh Mustafa ve ailesi daha sonra kardeşi Mehmed ile İstanbul'a gelerek Sultan IV. Murad'ın huzuruna çıkmışlar ve bunlara padişah tarafından görev ve ziraat etmek üzere Erzincan'da büyük bir çiftlik tahsis edilmiştir.[1268]

Şeyh Mustafa'nın burada vefat etmesi üzerine yerine Feyzullah Efendi'nin babası Şeyh Mehmed geçmiştir. Osmanlı Devleti, Feyzullah Efendi'nin babası Mehmed Efendi'ye bir müddet sonra kendi isteği dışında Erzurum müftülüğü görevini tevcih etmiştir. Kaynakların saygın bir kişiliğe sahip olduğunu kaydettiği Mehmed Efendi[1269] (4 Recep 1104/ 11 Mart 1693) tarihinde Erzurum'da vefat edip kardeşi Şeyh Mustafa Efendi'nin kabristanına defnedilmiştir. Yirmi dört senedir İstanbul'da bulunan Feyzullâh Efendi'nin babasının hastalığı ve vefatı sırasında yanında bulunduğu görülmektedir ki bu, II. Süleyman zamanında çıkan bir ayaklanma nedeniyle ilk şeyhülislamlığından azl ve Erzurum'a sürgün edildiği döneme rast gelmektedir.[1270]

Feyzullâh Efendi ilk eğitimini Erzurum'da görmüştür. İlk önce babasından[1271] ve daha sonra da akrabası olan Molla Seyyid Abdülmümin Efendi'den Kur'an, Arapça, Farsça, manzum ve mensur dil eserleri ve şiir divanlarından bir kaçını, fıkıh ve fıkıh usulü okumuştur. Kendi ifadesi ile "araştırıcıların dayanağı ve rehberi olan" dayısı Molla Murtaza'nın oğlu Molla İsmail Efendi'den nahiv, sarf, ma'ânî, beyan ve bedi' ilimlerini, ayrıca o dönemlerde bu ilimlerden sonra okunması adet olan ve "madde" diye adlandırılan diğer ilimleri okumuştur. Küçüklüğünde aldığı dersler ve okuduğu hocalar dikkate alındığında onun âlimlerden müteşekkil bir aile çevresine sahip olduğu ve ilmî bir ortamda

---

[1268] Derin (1959), s. 99-100
[1269] Bkz. Şeyhi Mehmed Efendi, (1989) *Şakayıkü'n- Numaniyye Zeyilleri Ve Vekayiü'l- Fudala*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, s. 247
[1270] Derin (1959), s. 100, Dn: 10
[1271] Bkz. *Vekayiü'l- Fudala*, s. 247

yetiştiği anlaşılmaktadır.[1272] Kendi ifadesiyle, Tanrının sayesinde istediği ilimlerden herhangi birisine dalmak ve ondan netice almak melekesine sahip olmuştur.[1273]

1.2.1.1. Seyyid Feyzullâh Efendi Ve Hocası Şeyh Vâni Mehmed Efendi

Kısa bir süre içerisinde itibarlı bir ilim adam unvanına sahip olacak olan[1274] Feyzullah Efendi'nin gerek ilmi gerekse siyâsi hayatında hocası Vâni Mehmed Efendi'nin önemli bir yeri vardır.[1275] Devrin büyük âlimlerinden Şeyh Muhammed b. Nizam al- Din-Vâni Efendi Van'dan Erzurum'a gelmiştir. Feyzullâh Efendi'nin amcası olan Mustafa Efendi kendisini görüp bilgisi ve halini beğenince onu kızı ile evlendirmiş; Erzurum'da ona bir ikametgâh hazırlamış, işlerini yoluna koyarak geçimini temin etmiştir. Mehmet Vânî Efendi, Erzurum'da bir yandan ders okutmaya, diğer yandan da halkı irşât etmek için vaazlar vermeye başlamıştır. Feyzullâh Efendi de bu dönemde onun derslerine devam etmiş ve aralarında mantık, felsefe, hesap, hendese ve tefsirin de bulunduğu daha birçok ilmi de Vânî Efendi'den okumuştur.[1276] Feyzullâh Efendi hal tercümesinde, Vâni Mehmed Efendi'den *Tehzibü'l- mantık Şerhi* ile haşiyesini ve Kadımir'in *el- Hidaye fi'l- hikme Şerhi*'ni, hendeseden *Eşkalü't- te'sis* ve Şeyh Bahaüddin'in *Hülasatü'l- hisab* ve Kadızade'i Rumi'nin *Şerhü'l- mülahhas fi'l hey'e* ile Molla Bercendi tarafından yazılan haşiyesini, *Şerh-i hikmeti'l- ayn* ve tanınan haşiyelerini, *Şerh-üt-tecrid* ve bununla ilgili Celâlüddin Devvani tarafından yazılan haşiye, Kadı Beydavi'nin tefsiri ile onun hadis-i şerifler ve zic bilgileriyle bununla ilgili bazı hususları okuduğunu kaydeder.[1277]

Mehmet Vânî Efendi bilgisi, verdiği vaazlar ve okuttuğu derslerle çevrede adını duyurmaya başlamış, kısa sürede şöhreti uzak köşelere kadar yayılmış ve en nihayet saltanat makamına kadar ulaşmıştır. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Erzurum beylerbeyliği sırasında takdirini kazanan ve sadrazam olunca İstanbul'a davet ettiği Vâni Mehmed Efendi, bu davete icabet ederek İstanbul'a, padişahın yanına

---

[1272] Türek-Derin (1969), 206, Tayşi (1983), s. 10 vd., Okumuş (2006) 345
[1273] Türek-Derin (1969), 206
[1274] Zilfi (2008), 226
[1275] Feyzullah Efendi'nin ifadesiyle: "..Ulu fazıl, derya, ataların yadigarı, neslimizin yüz akı, derin ilmiyle şöhreti ufukları saran, kadrinin yüksekliği ve bilgisinin genişliğini her insaf sahibine ve iddiacıya kabul ettiren Şeyh Bistam Vani' oğlu mehmed..", Türek-Derin (1969), 206
[1276] Bkz. Türek-Derin (1969), s. 206-7, 212
[1277] Türek-Derin (1969), s. 206-7, Feyzullah Efendi aynı yerde hadisleri Şeyh Abdullah el- Mağribi oğlu Şeyh Mehmed Tahir'den okuduğunu ve Halvetiye şeyhlerinin tarikatını de hocası ve babasından aldığını söyler ve üstad ve hocalarının bir silsilesini sıralar. Bkz. *A.g.e.*, s. 207-8

gitmiştir.[1278] Vâni Mehmed Efendi IV. Mehmed ile tanışmış bilgisi, fazileti ve verdiği vaazlarla İstanbul'da padişahın büyük iltifatlarına ve ikramlarına mahzar olmuş ve kısa sürede onun yakın ilgisini kazanmıştır.[1279]

Ulemâya büyük bir saygısı olan IV. Mehmed, saltanatının ilk dönemlerinden itibaren dini fikir alış verişlerine merak duymuştu. Onun, ava çıkmış olsa bile ulemânın dini tartışmalarda bulunulduğunu haber alırsa hemen oraya giderek şeyhülislâmı ve ulemâyı hediyeler ile sevindirdiği belirtilmektedir.[1280] IV. Mehmed çoğu zaman şeyhülislâmın evini ziyarete gider bazen de şeyhülislâm efendiyi davet ederek, "Kur'an'ın cevâhir kadar değerli meziyetlerine" dair onun yorumlarından yararlanırdı. Her Cuma günü vaaz meclislerine katıldığı söylenen Sultan Mehmed, Vâni Efendi'ye harçlık olmak üzere bir miktar Osmanlı dirhemi bağlamış ve onun, ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşmesine dair bir hatt-ı hümayun çıkarmıştır. Şeyh bu emre itaat ederek buraya yerleşmiş, padişah nezdinde itibar görmüş ve bilgi bakımından büyük üstünlük göstererek beliğ mev'izelerde bulunmuştur.[1281] IV. Mehmed yanından ayırmadığı Vâni Mehmed Efendi'nin vaazlarını ve huzur derslerini dinler, her vesileyle ona izzet ve ikrâmlarda bulunurdu. Hatta bir defasında öğrencileri ile birlikte daire-i hümayuna davet edilmiş, öğrencileri için de üç çadır kurulmuştu. Padişah dersleri dinlemiş ve öğrencilere iki öğün yemek verdirtmişti.[1282] Vâni Efendi, 1076'da (1665) İstanbul'da Yenicami kürsü vaizliğine[1283] ve hace-i sultanilik görevlerine getirilmiş ve Şehzade Mustafa'nın hocalığını üzerine almıştır.[1284]

[1278] Türek-Derin (1969), 212, Hammer, VII, 1907, TAYŞİ, Mehmet Serhan (1995) "Feyzullah Efendi", **DİA**, XII, TDV yay., İstanbul, s. 527, Tayşi (1983), 17, Müstakimzade Vani Efendi'nin "1074 Hilalinde der-i devlete" geldiğini söylemektedir. Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 74

[1279] Bkz. Türek-Derin (1969), 212, Na'ima (2007) VI, 1859, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih*, (2009), 232, Krş. *Zübde-i Vekayiat* (1995), 210-1, Hammer, VI, 1657 vdl., Ahmet Rasim (2002), II, 184, Zilfi (2008), 150 vd., Altınay (1997), 137-9, Vani Mehmed Efendi'nin devlet işlerine müdahil olduğu söylenir. Bkz. UZUNÇARŞILI, İsmail H. (1988c) *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK yay., Ankara, s. 360, Hammer IV. Mehmed'in av ve harem hayatını teşvik edicilerden biri olarak Vani Efendi'yi gösterir. Bkz. VI, 1658, Ayvansarayi IV. Mehmed'in Vani Efendi'ye Vani Köy nam mahallede Papasağası adıyla bilinen araziyi temlik ettiğini, Vani efendi'nin ise burada kendine saray ve haneler ile bir cami ve medrese inşa ettirdiğini kaydeder. Bkz. *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 575

[1280] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 216, Krş. Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 194, 210, 251-3, 260, 294, 342-3,

[1281] Türek-Derin (1969), 213

[1282] ALTINAY, Ahmet Refik (1997) *Osmanlı'da Hoca Nüfuzu*, Toplumsal Dönüşüm yay., çev. Güven Akçağ, 2. Baskı, İstanbul, s. 137, Krş. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 210

[1283] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 210

[1284] PAZARBAŞI, Erdoğan (2003) "Vani Mehmed Efendi", **DİA**, C. 28, TDV yay., Ankara, s. 458, Ahmet Rasim şeyhülislam dahi olduğunu söylerse de doğru değildir. *A.g.e.*, II, s. 185, Vani Mehmed Efendi, aslında padişahın pek taraftar olmadığı Viyana Kuşatması hususunda onun ikna edilmesinde ve kamuoyu oluşturulmasında etkili olmuş, bu durum onu savaşın başlıca teşvikçileri arasına

Bu sırada Erzurum'da eğitimine devam eden Feyzullâh Efendi ise, hadis ilmini ve *Kütüb-ü Sitte*'yi de Muhammed Tahir İbn Abdullah el-Mağribî'den okumuş ve kendisinden icazet almıştır. Hâl tercümesinde tasavvufa da meylettiğini ve *Halvetiyye*[1285] tarikatına bağlı olduğunu belirten Feyzullâh Efendi, bu yolu aynı zamanda hocalığını da yapan babasından aldığını belirtmektedir. Hal tercümesinde mensup olduğu tarikatın silsilesini de vermektedir.[1286] Feyzullâh Efendi Erzurum'da iken Vâni Efendi'nin, kendisini kızı ile evlendirmek üzere davet ettiğini de belirtmektedir. Feyzullah Efendi, o sırada mühim bir mevki tutmuş olan Vâni Efendi'nin daveti üzerine 24 Mayıs 1664 (27 Şevval 1074) 'de Erzurum'dan ayrılmıştır. Kısa bir süre sonra da (3 Haziran) Sultan II. Mustafa doğmuştur. Feyzullâh Efendi önce İstanbul'a gelmiş, oradan da padişahın bulunduğu Edirne'ye gitmiştir. Burada Vâni Efendi'nin huzuruna çıktığını, elini öptüğünü ve kendisine hizmet etmek şerefini kazandığını ifade etmektedir. Feyzullâh Efendi burada Vâni Efendi'den ders almaya devam etmiş ve bir müddet sonra da Vani Efendi'nin kızı Ayşe ile evlenerek ona damat olmuştur.[1287] Ahmet Refik'in ifadesiyle yıldızı parlamıştır. Nitekim Vâni Mehmed Efendi'nin damadı olması ona öyle bir tesir kazandırmıştır ki, o, kısa zamanda kayınbabasıyla birlikte padişahın huzuruna serbestçe girip çıkmak imkanını elde etmiştir. Hatta Sultan'ın teveccühü, ona Şehzade Ahmed ve Mustafa'nın öğretmenliklerine getirilmesinin yolunu da açacaktır.[1288] Feyzullah Efendi hocası hakkında şunları söylemektedir:[1289]

"O ay içinde beni kızı Ayşe ile evlendirdiği gibi kendisine de yaklaştırdı ve yakın çevresine aldı. Beni bütün çocuklarına üstün tuttu ve tavsif edilemeyecek derecede sevdi. Tanrının rahmeti üzerine olsun. Önceleri de beni sever, meclislerinde överdi. Bundan sonra da bütüniyle himmetinin ışıklarını üzerime yöneltti ve ikbalinin parıltılarını üzerime saçtı. Sultanın ve vezirin meclisinde beni övmeye başladı ve büyüklerin meclislerinde alimlerle mubahaseye girişmemi, bir müddet derslerine devam etmemi ve bu arada talebelere ders vermemi emretti."

Vâni Efendi'nin himayesinde bulunan Feyzullâh Efendi zamanla çeşitli ilmiye rütbelerine sahip olacak ve şeyülislâmlık makamına kadar yükselecektir.

---

sokmuştu. Vani Mehmed Efendi kuşatma sırasında askerlerin siperlerini dolaşıp etkili sözlerle onları şevke getirmeye çalışmışsa da IV. Mehmed kuşatmanın başarısızlığından dolayı kamuoyunda meydana gelen galeyanı hafifletmek için çok sevdiği hocasını görevden uzaklaştırmak zorunda kalmıştır. Pazarbaşı (2003), s. 458-9, Krş. Şemdanizade (2009), 232

[1285] Halvetiyye Şeyh Ebi Abdullah Siracüddin Ömer İbn-i Eş-şeyh Ekmelüddin-ül- Ehci tarafından kurulan bir tarikattır. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Tükçe Lügat* (2003), 320

[1286] Türek-Derin (1969), 206-7, 212

[1287] Bkz. Türek-Derin (1969), 213, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 74, Na'ima (2007) VI, 1859, İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 208, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 335, Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996) III, 533, Köprülü (1993), 593, Tayşi (1995), 527, Altınsu (1972), 98, Pazarbaşı (2003), 459, Uzunçarşılı *OT*, IV, 482

[1288] Hammer, VII, 1907, Krş. Altınay (1997), 142

[1289] Türek-Derin (1969), 213

Aşağıda da görüleceği gibi Edirne müftisi kendisini ulemâ-yı rüsûma katılmak yolunda teşvik ettiyse de o, hocasının etkisi ile bu yola girmemiştir; bu ise kariyerinin ve hayatının dönüm noktası olacaktır.

1.2.2. Ailesi

Feyzullâh Efendi'nin nesebine daha önce temas edilmişti. Ancak kaynaklarda Feyzullâh Efendi'nin ailesi hususunda yeterince bilgi yoktur. Kendisi peygamber soyundan geldiği için "Seyyid" ismiyle anılmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi Azerbaycan bölgesinde Safevi istilası nedeniyle ailesinden pekçoğu katl edilmiş bir kısmı ise Karabağ'da, içinde tavattun ettiği Maksudlu kabilesiyle birlikte Esterabad'a çekilip orada yerleşmiş ve bunlardan haber gelmez olmuştur. Bir kısmı ise adı geçen istilâ nedeniyle gizlenerek daha sonra cedlerinin merkadları havalisine yerleşip orada kalmışlar ve çoğalmışlardır. Şeyh Pir Mehmed'in evladından bir kısmının da Kırım'a göçerek oraya yerleştikleri bilinmektedir.[1290] Pir Mehmed'in evlâd, akraba ve cemaatinin büyük bir kısmının Erzurum'a yerleşmiş oldukları daha önce zikredilmişti.

1.2.2.1. Babası: Feyzullâh Efendi'nin babası Şeyh Mehmed Efendi kardeşi ile birlikte Karabağ'dan Erzurum'a göç etmiş ve burada müftilikle görevlendirilmiştir. Kendisinin Erzurum'da birkaç cami ve Fırat nehri üzerinde büyük bir köprü inşa ettirmiş olduğu ve hüsn-i hatta ve şiir inşaaında maharet sahibi olduğu; mushafı şerif ve bir çok kitap istinsah ettiği kaydedilmektedir.[1291] Şeyh Mehmed Efendi, Feyzullâh Efendi'nin annesi Şerife Hatun'un ölümü üzerine bir zaim kızı ile evlenmiş, fakat onun da kısa bir zaman sonra vefatı ile bu defa da bir cariye ile izdivaç etmiştir. Vefatında ise bu zevcesi hayatta bulunuyordu.[1292] Mehmed Efendi, Feyzullâh Efendi Erzurum'da ma'zul ve sürgün iken vefat etmiştir.[1293]

1.2.2.2. Annesi: Feyzullâh Efendi'nin annesi Şerife Hatun olup bunun babası kadı ve müelliflerden Murtaza Cenneti Efendi'dir. Murtaza Efendi'nin soyu Muhammed Hanifi'ye dayanmaktadır.[1294] Şerife Hatun Şeyh Mehmed Efendi ile otuz sene

[1290] Derin (1959), 103
[1291] Derin (1959), 100
[1292] Derin (1959), 101
[1293] Türek-Derin (1970), 81
[1294] Altınsu (1972), 101

yaşadıktan sonra elli yaşlarında iken (17 Safer/ 13 Kasım 1658) tarihinde vefat etmiştir.

1.2.2.3. Babaannesi/ Anneannesi: Feyzullâh Efendi'nin babannnesi Hayrunnisa Hanım'dır. Bunun Karabağ'da Kızılkaya namıyla maruf bir yere nisbetle "Sadat-ı Kızılkaya"dan olmakla meşhur babası Es-seyyid Mehmed Emin ve onun babası Es-seyyid Mehmed Şerif Efendi hakkında kitapları olduğu bilinmektedir.[1295]

Feyzullâh Efendi'nin anneannesi Piri Hanım'dır. Piri Hanım hem kocasından hem de başka ulemâ, şeyh ve din adamlarından ders almış; ayrıca evliya efsaneleriyle de ilgilenmiştir. Piri Hanım'ın evlendikten sonra içine girdiği çevre, dini konuları öğrenme açısından kuşkusuz çok elverişliydi; çünkü kocası hem bir tarikat şeyhi hem de o yıllarda Safevilerin egemenliği altındaki Azerbaycan'ın Gence kentinde müftü idi. O karısının okumasını desteklemiş olmalıdır; çünkü başka türlü Piri Hanım'ın hocalara ulaşması pek düşünülemez. Adından çıkardığımıza göre babası ulemâ ve derviş çevrelerinden olmadığına göre, Piri Hanım evlenmeden önce babasının evindeyken herhalde fazla bir öğrenim olanağı bulamamıştı.[1296] Feyzullah Efendi, okumuş ve dindar bir insan olan anneannesinin iktiyarlık zamanına yetişmiş ve hizmetinde bulunarak hayır duasını almıştır. Nitekim ondan büyük bir saygıyla söz etmektedir.[1297] Piri Hanım 1069 senesinde Erzurum'da vefat ederek Feyzullâh Efendi'nin makberesinde defnedilmiştir.

Hammer'de geçen bir kayıtta, sarayın tanınmış ve nüfuzlu vaizi Vâni Efendi'nin eşi ve aynı zamanda Feyzullâh Efendi'nin kayınvalidesinden de bahsedilmektedir. Dindar ve bilgili bir kadın olan Ummetul Cebbar- yani kainata hükmedici hükümdarın anası-, olan bu hanım, Kur'an ve inandırıcı rivayetler konularında kocası ve damadı ile ilahiyat ilminde münakaşalara girebilecek kadar bilgiliydi; namazlarını kılmak için geceleri beş kere uyanacak ve beş günde bir hatim indirecek ölçüde dindardı. Seksen beş yaşında vefat etmiş, cenaze töreninde, damadı Feyzullâh Efendi'nin, vezir-i azam, nakibü'l- eşraf, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri ile diğer büyük ulemânın, Edirne'de revakının altına gömüldüğü Taşlık Camii'ne kadar tabutun arkasında yürüdükleri belirtilmektedir.[1298]

[1295] Derin (1959), 102, Dn: 15
[1296] FAROQHI, Suraiya (2000) *Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, s. 129
[1297] Derin (1959), 102, Krş. Faroqhi, *a.g.e.*, (2000), 130
[1298] Hammer, VII, 1928, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), s. 181

1.2.2.4. Eşleri: Feyzullâh Efendi Vâni Efendi'nin kızı Ayşe ile evlenerek ona damat olmuştu.[1299] Ancak bu hanımı Feyzullah Efendi'nin hac için gittiği Hicaz'dan döndükten sonra 1080/1670 yılında vefat etmiştir. Feyzullâh Efendi'nin bu hanımdan iki çocuğu olmuş ve her ikisi de hac seyahatindeyken vefat etmişlerdir. Bunun üzerine kayınpederi onu diğer kızı Meryem ile evlendirmiştir.[1300] Bu eşi de 1088 yılının Muharrem ayında (Mart 1677) vefat etmiş ve Sultan Mehmed Han validesinin İstanbul'daki camii civarında Darülhadisine gömülmüştür.[1301]

1.2.2.5. Kardeşleri: Şeyh Mehmed Efendi sağlığında beşi erkek üçü kız sekiz evladını kaybetmiş, vefatında da beş oğlu ve üç kızı kalmıştır. Bunlardan Es-seyyid Feyzullâh Efendi dışında üçü sırasıyla Şeyh Ahmed, Şerife Ayşe ve Şerife Fatma birinci eşi Şerife Hatun'dan, diğer dördü Es-seyyid Abdullah, Es-seyyid Şemsüddin Mehmed, Şerife Edibe ve Es-seyyid Habib Mehmed ise üçüncü zevcesi olan cariyeden olmadır.[1302]

Feyzullâh Efendi'nin büyük biraderi olan Es-seyyid Ahmed Efendi Erzurum'da doğmuş, tahsilini tamamladıktan sonra ilmiye mesleğine intihab ederek sırasıyla Erzurum'da Hatuniye Medresesi müderrisi, babasının ölümüne müteakip de Erzurum müftüsü olmuştur. Feyzullah Efendi'nin ikinci defa meşihate tayininden sonra 1107 Cemaziyelevvelinde Bağdat, 1108 Muharreminde azlini müteakip Edirne payesi ile İsmir kadısı nasb edilmiştir. Bir müddet sonra klendisine Mekke payesi tevcih edilmiş ve 1108 Şabanında Yanya kazası arpalık olarak verilmiştir. Ahmed Efendi 1 Cemaziyelevvel 1109'da İzmir kadılığından azledilmiş ve fakat 1110 Cemaziyellinde İstanbul payesini ihraz ettiği gibi 1111 Muharreminde de Mekke kadılığına[1303] tayin olunmuştur. Ahmed Efendi 1 Muharrem 1113 (Temmuz 1701)'de vaki azlinden sonra aynı senenin Saferinde vefat etmiştir. Fazıl ve derviş huyluydu. [1304] Oğlu Ömer Efendi 1122'den itibaren üç defa Erzurum kadılığında bulunmuş ve 1130'da vefat etmiştir.[1305]

Es-seyyid Abdullah Efendi Feyzullâh Efendi'nin küçük kardeşidir. Ağabeyisinden mülazemet almış ve kırk akçe medreselerinden birine tayin edilmiştir.

[1299] Köprülü (1993), 593, Mehmet Süreyya (1996) III, s. 533, Tayşi (1995), 527, Pazarbaşı (2003), 459
[1300] Türek-Derin (1969), 215-6
[1301] Türek-Derin (1970), 71
[1302] Derin (1959), 101-2
[1303] Süreyya Cemaziyelahir 1110 Aralık 1698 olarak vermektedir. Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996), I, 164
[1304] Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996), I, 164
[1305] Derin (1959), 101, Dn: 12, Krş. Tayşi (1983), 34-5

1113 Şevvalinde Erzurum'da Hatuniye Medresesi müderrisi, 1114 Muharreminde Erzurum Kadısı olmuş, 1121 Zilkadesinde ikinci defa Erzurum kadısı nasb edilmiş ve bu vazifede iken 1122 Muharreminde vefat etmiştir. [1306]

Feyzullâh Efendi risalesinde ana-baba bir kardeşi olan Ebubekir'in vefatından bahsetmektedir.[1307] Bunun dışında Feyzullah Efendi'nin Habib Mehmed Efendi adında bir kardeşi olduğu görünmektedir. Nesebi hakkındaki mezkur risalesini Türkçe'ye tercüme eden Abdurrahman Paşa, Erzurum'da vali olduğu sırada kendi ailesinin nesebini araştırırken, ceddi Habib Mehmed Efendi'nin Feyzullâh Efendi'nin kardeşi olduğunu göstermektedir.[1308]

1.2.2.6. Oğulları/Kızları Ve Torunları: Feyzullâh Efendi daha ileride de ifade edildiği gibi ulemanın tepkisini çekmek uğruna çok evliliği tercih etmiş ve çok sayıda çocuk sahibi olmuştur. Hâl tercümesinde, "bütün bu çocuklar ayrı analardandır, yalnız en büyük oğlum Seyyid Fethullâh şeyhin kızındandır" diyerek çok sayıda hanımla evlendiğini ima etmektedir. Feyzullâh Efendi hâl tercümesinde çocuklarının sayısını altı olarak gösterir ve bunların dördü erkek ikisi kız olup küçük yaşlarda vefat ettiklerini söylemektedir.[1309] Yine aynı yerde ilk eşi Ayşe Hatun'dan olma iki oğlu Ubeydullah ve Mehmed'in henüz küçük yaşta ve kendisi hac seyehatinde iken öldüklerini söylemektedir.[1310]

Feyzullah Efendi'nin mühim mevkiler işgal eden ve Feyzullahzadeler şeklinde anılan mevcudiyeti tesbit edilmiş 7 oğlundan bahsedilmektedir. Mehmed Süreyya[1311] Feyzullah Efendi'nin 8, Kantemir ise 4 oğlu olduğunu söylemektedir.[1312] Bunlar Mehmet Efendi, Fethullah Efendi, İbrahim Efendi, Mustafa Efendi, Murtaza Efendi, Mahmud Efendi, Ali Efendi, Ahmed Efendi ve Ömer Efendi'dir.[1313] Vani Efendi'nin kızından dünyaya gelen en büyük oğlu Fethullah Efendi[1314], Sultan Mehmed'in Avusturya seferi dönüşünde *Kariabad* denilen mevkide doğmuştur. (Şaban 1083) Feyzullâh Efendi bu çocuğun fetih yılına denk gelmesinden dolayı

[1306] Derin (1959), 101, Dn: 13
[1307] Derin (1959), 101, Dn: 11
[1308] Derin (1959), 98
[1309] Türek-Derin (1970), 91
[1310] Türek-Derin (1969), 215
[1311] Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996), II, 533
[1312] Kantemir, III, s. 493, Krş. Silahdar, *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 158
[1313] Mehmet Süreyya (1996), II, 533, ALİ EMİRİ EFENDİ (1998), "Meşihat-ı İslamiyye Tarihçesi", **İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı Ve Şeyhülislamlar**, (haz.), Seyit Ali Kahraman vdl., İşaret y., İstanbul, s. 278, dn: 2
[1314] Bkz. AHMED RİF'AD (1283), *Devhatü'l- Nükeba*, İstanbul, s. 31, *Sicil-i Osmani* (1996) IV, 523

adını Fethullah koyduğunu ifade etmektedir.[1315] Medrese sisteminin bozulduğu böyle bir dönemde yetişen Fethullâh Efendi, Erzurum'dan İstanbul'a gelerek devrin şeyhülislâmı Sadık Mehmed Efendi'nin huzuruna çıkmış ve "musıla-i sahn" derecesiyle müderrisliğe başlatılmasını istemiş, fakat bu isteği kabul edilmeyerek, şeyhülislâm evladı olanların Hariç müderrisliği ile ilmiye tarikına girdiği kendisine söylenmiştir. Ancak kısa bir süre sonra babası Mayıs 1695 tarihinde ikinci defa şeyhülislâmlığa getirilince kendisine musıla-i sahn medresesi tevcih edilmiş ve bir yıl zarfında bütün medrese kademelerini geçerek[1316] kendisine Yenişehir kazası tevcih edilmiştir.[1317] Fethullah daha sonra Selanik ve İstanbul Kadılığı payesini elde etmiş[1318] ve İstanbul payesi ile Anadolu kazaskerliğine[1319] (Şaban 1109) buradan da, Rumeli kazaskerliği payesi ile nakibüleşraflığa[1320] (Şaban 110) kadar yükselmiştir.[1321] Tolstoy[1322] onun Şehzade Mahmud'un hocalığına getirildiğini belirtirse de burada kardeşi İbrahim ile karıştırmış olacaktır.

Feyzullâh Efendi daha da ileri giderek kendisinin ölümünden sonra oğlunun şeyhülislâmlığa getirilmesini bir telhisle padişahtan rica etmiştir. Bunun üzerine ricası kabul olunarak 23 Şubat 1702'de Seyyid Fethullâh Efendi'ye şeyhülislâm payesi ve beratı verilmiş ve padişah huzurunda *ferve-i beyza* giydirilmiştir.[1323] Bu sırada yirmi beş ile otuz yaş arasında bulunan Fethullâh Efendi, kısa bir süre sonra meydana gelen Edirne Vak'ası esnasında babasının Edirne'de katlinden hemen sonra

---

[1315] Türek-Derin (1970), 69

[1316] Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 31, *Sicil-i Osmani* (1996) IV, 523

[1317] *Sicil-i Osmani* (1996) IV, 523, "Der'-akab pederleri şeyhülislam olmağla bir senede devr-i medarisi itmam idüp, evasıt-ı mah-ı merkumda Yenişehir kazası tevcih ve birkaç günden sonra İstanbul payesi ile ihraz-ı rütbe-i 'aliye eyledi..", Bkz. Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 581-2

[1318] *Sicil-i Osmani* (1996) IV, 523, Raşid Tarihi, II, 361'den naklen Uzunçarşılı (1988b), s. 73

[1319] Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 31, *Sicil-i Osmani* (1996) IV, 523, Krş. Silahdar Mehmed Ağa (1964) 336, Deftardar Sarı Mehmed Paşa (1995), 632

[1320] *Sicil-i Osmani* (1996) IV, 523, Krş. Deftardar Mehmed Paşa (1995), 676, *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 18, SARICIK, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibüleşraflık Müessesesi*, TTK yay., Ankara, 2003, s. 127, Fethullah Efendi nakibüleşraf olduğu sırada babası ile Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa arasında geçen bir olayda aracılık rolünü üstlenmiştir. Sadrazam öldürtmek niyetinde olduğu Feyzullah Efendi'yi birkaç defa yemeğe davet etmiş ancak o her defasında rahatsızlığını ileri sürmüş bir defasında da oğlu Fethullah Efendi'yi sadrazamın yanına göndermişti. Nakibüleşraf Fethullah Efendi, Daltaban'ın huzuruna çıkarak babası adına ondan özür dilemiş ve Daltaban da onu sonsuz bir saygıyla ve büyük bir alayla karşılamıştır. Alışılanın aksine olarak arz odasına kadar önden gitmiş ve kendisine "Oğlunun gelmesi, babası gelmiş kadar beni memnun etti." demiştir. Kantemir, III, 478

[1321] Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 31, Krş. Silahdar, *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 158, Silahdar Mehmed Ağa (1966), 10, Türek-Derin (1970), 69, Kantemir (1980) III, 493

[1322] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 18

[1323] *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 621-2, Silahdar, *Nusretname* (1966), 89, *Sicil-i Osmani* (1996) IV, 523

16 Cumadelula 1115'de İstanbul'da öldürülmüştür.[1324] Mehmed Süreyya[1325] sehven 1704/5 tarihini vermekte ve Fethullâh Efendi için "ihtişama düşkündü ve gençti" demektedir. Tolstoy[1326] onun çok açıkgöz ve cimri birisi olduğunu ve babası ile birlikte devletin hazinesini ele geçirerek ceplerini doldurduklarını kaydetmektedir. Silahdar Mehmed Ağa ise Feyzullah Efendi'nin bu en büyük oğlundan "Deli Fethullâh" olarak bahsetmektedir.[1327]

Feyzullâh Efendi'nin diğer oğlu İbrahim ise Viyana muvaffakiyetsizliğine müteakip 8 Kasım 1684'de doğmuştur. İbrahim (1097/ M. 1685) tarihinde Ankaravî Mehmed Efendi'nin yardımlarıyla mülazemet almış ve kırk akça medreselerinden birine getirilmiştir. Bu görevde iken azl edilen İbrahim Efendi, daha sonra sırasıyla Şubat 1698'de Ahmed Çavuş, Şevval 1698'de İbrahim Paşa Atik, Mart 1699'da Sahn-ı Semaniye'den birine, Kasım 1699'da Kara Mustafa Paşa medreselerinde müderris olmuş, bir sene sonra Edirne payesi[1328] ile Yenişehir kadılığına getirilmiştir. Buradan sonra Tırnova kadılığı arpalık olark verildikten kısa bir süre sonra İstanbul payesi ile Şehzade Mahmud'un hocalığına getirilmiştir.[1329] Defterdar Mehmed Paşa, Mü'minzade ve Silahdar, İbrahim Efendi'nin Rumeli payesi ile padişah hocalığına getirilmiş olduğunu belirtirler.[1330]

10 Mayıs 1701'de Şehzade Mahmud için düzenlenen ilk okuma dersini, Sultan Mustafa'nın eski hocası Şeyhülislam Feyzullâh Efendi, oğlu Şehzade Hocası İbrahim'in yerini alarak "Rabbe yessir" diye başlayan Kur'an'ın ilk kelimelerini Şehzade Mahmud'a tekrarlatmıştır.[1331] İbrahim Efendi, Hz. Peygamberin sünnetinin ruhunu canlandırmak için gayreti, genç talebesine ok atmayı öğretecek kadar ileri götürdü.[1332] Ancak bu görevde iken Edirne Vak'asının meydana gelmesi üzerine kardeşleriyle birlikte Edirne'den uzaklaştırıldı ve bir süre Yedikule'de hapsedildikten sonra Kıbrıs'a sürüldü. Kasım 1708'de Bursa'da ikamete mecbur edilmiş Şubat 1709'da Yarhisar, Pazarcık, Devrek, Yedidivan, Turgut ve Turga kasabaları kendisine arpalık verilmiştir. Kasım 1709'da vefat etmiştir. Kaynaklar İbrahim

---

[1324] Bkz. Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 31, UZUNÇARŞILI, İsmail H., (1988b) *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK yay., Ankara, s. 211, Pakalın (2004) III, 350, Tayşi (1983), 38-9
[1325] Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996) IV, 523
[1326] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 18
[1327] Bkz. *Silahdar Tarihi*: *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 156, 184
[1328] Hal tercümesinde Mekke-i Mükerreme kadılığı rütbesiyle Yenişehr-i Fener kadılığı. Türek-Derin (1970), 72
[1329] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 147, Deftardar Mehmed Paşa (1995), 724-5, Tayşi (1983), 40
[1330] Bkz. *Nusretname*, (1966), 92, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 39, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 775-6
[1331] Hammer, VII, 1922-3, Silahdar Mehmed Ağa (1966), 91, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 147
[1332] Hammer, VII, 1922

Efendi'nin ilim ve irfan ehli kamil bir zat olduğunu, fakat biraz da kıskanç olduğunu nakletmektedirler.[1333] İbrahim Efendi Amcazade Hüseyin Paşa'nın damadı olmasından dolayı Feyzullâh Efendi ailesi ile Köprülü ailesi arasında sıhriyet te'sis edildiği bilinmektedir.[1334]

Diğer oğlu Mustafa Efendi 16 Ağustos 1679'da İstanbul'da doğmuştur.[1335] İlk eğitimini ve öğrenimini babasından görmüş ve babası sayesinde kısa sürede ve birbiri ardınca ilmiye payelerini elde etmiş, ancak bu durum çeşitli dedikodu ve tenkitlere neden olmuştur.[1336] Mustafa Efendi 1698'de Vefa medresesine müderris, Eylül 1698'de Edirne payesi ile Selanik kadılığına, Ekim 1699'da Mekke payesi ile azl edilerek Ocak 1702'de otuz yaşında olduğu bir sırada Mekke-i Mükerreme Kadısı[1337] olmuştur. Feyzullâh Efendi hâl tercümesinde Mustafa'nın 1701/1702 yılında İstanbul Kadısı rütbesiyle Mekke-i Mükerreme'de kadı olduğunu belirtmektedir.[1338] Buradan Mayıs 1702'de azledilerek Edirne'ye dönmüş ve Mart 1703'de henüz yirmi dört yaşında olmasına rağmen Anadolu Kazaskerliği'ne getirilmiştir.[1339] Ancak bu durum uzun süredir kazaskerliği bekleyen ulemâ arasında memnuniyetsizliğe neden olmuştur.[1340] Silahdar, Rumeli payesini aldığını da belirtmektedir.[1341] Edirne Vak'asında babasının azl ve sürgün edilmesi üzerine Yedikule'ye hapsedilerek bir süre burada kaldı. Sonra Kıbrıs'a ve bilahare Bursa'ya gönderildi.[1342] 27 yıl Bursa'da sürgün bulunan Seyyid Mustafa, yeni şeyhülislâm ve enişteşi Mirzazade Şeyh Mehmed Efendi'nin telkin ve padişahın izniyle İstanbul'a geldi.[1343] Burada önce

---

[1333] Tayşi (1983), 41
[1334] Köprülü (1993), 599, Tayşi (1983), 34, 41
[1335] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 92
[1336] İPŞİRLİ, Mehmet (2006A), "Mustafa Efendi: Feyzullah Efendizade", **DİA**, C. 31, TDV yay. İstanbul, s. 297, Krş. a. mlf. (2006b), "Üsküdar'da Medfun Şeyhülislamlar", **IV. Üsküdar Sempozyumu**, İstanbul, C. 2, s. 457
[1337] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 92, Altınsu (1972), 127, Altınay (1998), 418-9
[1338] Türek-Derin (1970), 71, Anonim Kronik yazarı ise onun Anadolu Kazaskerliği payesi ile Mekke-i Mükerreme kadısı olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 182
[1339] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 92, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 39, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 206, Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname*, (1966), 132, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 770
[1340] İpşirli (2006a), 297, İpşirli (2006b), 457
[1341] *Silahdar Tarihi*: *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 158, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 92, Altınay (1998), 419, Nitekim abisi İbrahim Efendi'nin Rumeli kazaskeri olmasını kıskanmasından ötürü babası üzülmemesi için ona bu payeyi verdirmiş olduğunu Defterdar Mehmed Paşa kaydetmektedir. Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 775, Krş. İpşirli (2006), 297
[1342] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 170, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 92, ALTINAY, Ahmet Refik (1998) "Osmanlı Şeyhülislamlarının Teracim-i Ahvali", **İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı Ve Şeyhülislamlar**, haz. Seyit Ali Kahraman vdl., İşaret yay., İstanbul, s. 418-9, Altınsu (1972), 127, Tayşi (1983), 43-4, İpşirli (2006a), 297
[1343] Hammer, VII, 2078, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 123-6

Rumeli Kazaskerliğine (1732), daha sonra da Dürri Mehmed Efendi'nin yerine 13 Nisan 1736'da (Zilhicce 1148) şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir.[1344]

Mustafa Efendi meşihat görevini "iffet ve istikametle" yürütttü. İlmiye teşkilâtının bozukluğunu düzeltmek isteyen I. Mahmud 1739 senesinde şeyhülislâm tayin ettiği Mustafa Efendi'ye tevcihat hususunda doğrudan doğruya kendisine maruzatta bulunmasını emrederek sadrazamın vasıta olmasını emr etmiştir.[1345] İyi ahlâkı ve adaleti ile herkesin hürmetini ve tevccühünü kazanmasından ötürü felç geçirmesine rağmen görevinden uzaklaştırılmadı. Bu durum onun devlet ricali ve halk tarafından ne kadar çok sevilip sayıldığını göstermektedir. Mustafa Efendi Mart 1745'de vefat etmiştir. Üsküdar'da Mirzazade Mehmed Efendi'nin kabri civarındadır. Mustafa Efendi edib ve zarif, hayrat ve hasenata ma'il biri idi. Fetva süresi 9 sene iki aydır.[1346] Herhangi bir ilmi eserine rastlanmamışsa da Eyüp Nişancısı'nda bir hankahı, Saraçhanebaşı'nda bir çeşmesi vardır.[1347] Nakşibendi tarikatına mensup olan Mustafa Efendi'nin Eyüp'te Şeyhülislâm Tekkesi olarak bilinen 1744-5'de yaptırdığı bir tekkesi de bulunmaktadır.[1348]

Feyzullah Efendi'nin diğer oğlu Ahmed 7 Ocak 1680'de doğmuştur. Kasım 1685'de Ankaravî Mehmed Efendi'nin yardımıyla mülâzım olmuş, kırk akçe medreselerinden birinde müderris iken azl edilmiş daha sonra Kasım 1695'de İbtida-i dahil derecesi ile Sekban-ı Ali, aynı sene Aralık 1695'de Sahn-ı Seman medreselerinden Musille-i Sahn'a ve Eylül 1696'da Sahn-ı Seman medreselerinden birine getirilmiştir. Daha sonra sırasıyla Eylül 1697'de Davut Paşa, Ağustos 1698'de kardeşi Mustafa Efendi yerine Hamis-i Süleymaniye itibarı ile Vefa medresesi müderrisi olmuş, bu vazifede iken Haziran 1699'da Edirne payesi ile İzmir kadılığına getirilmiş az sonra da Mekke payesi verilmiştir. İzmir kadılığından sonra Kasım 1700'de Yalakabad kazası arpalık, Mayıs 1701'de İstanbul payesi[1349] ve Kasım 1701'de Bursa kadısı[1350], Ocak 1702'de Anadolu payesi[1351] almıştır. Kazasker olmak isteği nedeniyle Bursa kadılığından istifa ederek bir sene sonra Temmuz 1702'de

[1344] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 92, Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 42, Altınay (1998), 419, İpşirli (2006a), 298
[1345] Uzunçarşılı (1988b), 187, İpşirli (2006b), 457
[1346] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 92-3
[1347] Altınay (1998), 419, Altınsu (1972), 127
[1348] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 92, İpşirli (2006b), 457
[1349] Cemaziyeevvel 1112 Ekim Kasım 1700 Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996), I, 165
[1350] Türek-Derin (1970), 71-2, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 733
[1351] Cemazyelahir 1113 Kasım 1701 Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996), I, 165

babasının izni ile Edirne'ye dönmüş[1352] ve kendisine Antalya kazası arpalık olarak verilmiştir. Mü'minzade'ye bakılırsa kardeşi yerine Anadolu kazaskerliğine getirilmiş olan Ahmed Efendi[1353] Mayıs 1703'de Rumeli payesi[1354] verilmişken ortaya çıkan Edirne Vak'ası nedeniyle Edirne'den sürülerek Yedikule'de hapsesilmiş ve Kıbrıs'a sürülmüştür. 1708'de Bursa'ya geri getirilmiş Şubat 1709'da Çukurcak, Domaniç, Karacaşehir, Dağardı kazaları arpalık olarak verilmiş, daha sonra Çukurca kazası alınarak Sobica kazası verilmiştir. Ahmed Efendi sekiz senelik ikametinden 21 Zilkade 1128 6 Kasım 1716'da sonra Bursa'da vefat etmiştir. İyi ahlâklı, dindar, ilme meraklı ve biraz da ihtişama düşkün bir kimse olduğu ileri sürülmektedir.[1355]

Diğer oğlu Ömer 13 Mart 1686'da (19 Rebiülahir 1097) doğmuştur. (1113-1701/2) Feyzullâh Efendi hâl tercümesinde 4 Eylül 1686 (15 Şevval 1097) tarihinde Ömer isimli bir oğlunun dünyaya geldiğini söylemekte ve 1113/1701'de Musile-i Sahn müderrisliği yaptığını belirtmektedir.[1356] Ömer Efendi Ankaravî Mehmed Efendi'den mülâzım olmuş ve kırk akçe medreselerinden birinden Mayıs 1701'de İbtida-i dahil olarak Küçükbaşı medresesine, Ağustos 1701'de ise Musile-i sahn derecesine yükselmiştir. 1702'de Sahn-ı Seman medreselerinden brinde müderris olmuşsa da Edirne Vak'ası nedeniyle azledilerek İstanbul Yedikule'de hapsedilmiştir. Ancak diğer kardeşleri gibi Kıbrıs'a sürgün edilmediği ve Üsküdar'da ikâmet ettiği belirtilmektedir. Eylül 1712'de vefat etmiş olup mezarı da buradadır. Alim, hüsnü ahlâk sahibi ve dürüst bir kimse olarak bilinir.[1357]

Feyzullâh Efendi'nin diğer oğlu Murtaza Efendi'dir. Feyzullah Efendi hal tercümesinde, ilk şeyhülislâmlığından mazul olarak Erzurum'da bulunduğu sırada 26 Ağustos 1691 (Zilhicce 1102) tarihinde doğmuş olduğunu belirtirse de[1358] Altınay ve Altınsu'ya göre 1694'de İstanbul'da doğmuştur.[1359] Edirne Vak'ası esnasında yaşının küçük olması nedeniyle kurtulmuş ve kardeşleriyle birlikte Bursa'ya gönderilmiştir. Seyyid Murtaza Efendi Yenişehirli Abdullah Efendi'den müderris olmuş ve 1730'da İstanbul'da iken önce Mekke ve sonra da İstanbul payesi verilmiştir.[1360] Galata

---

[1352] Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 733
[1353] Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 39
[1354] Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996), I, 165, Silahdar, *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 158, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 775
[1355] Bkz. Tayşi (1983), 41-3, Krş. *Sicil-i Osmani* (1996), I, 165
[1356] Türek-Derin (1970), 72-3
[1357] Tayşi (1983), 46
[1358] Bkz. Türek-Derin (1970), 81
[1359] Altınay (1998), 425, Altınsu (1972), 135, Krş. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 98
[1360] *Sicil-i Osmani* (1996), IV, 1117

mahrecinden azlinden sonra 1741'de İstanbul Kadılığına getirilmiş, dört ay sonra Kasım 1746'da Anadolu payesi ile Ocak 1748'de fiilen Anadolu Kazaskerliği getirilmiş, bir sene sonra da Kasım 1748'de Rumeli payesi verilmiştir. Bir senelik inzivadan sonra Halil Efendizade Seyyid Mehmed Said Efendi'nin yerine Mayıs 1750'de şeyhülislâmlığa getirilmiştir.[1361] Murtaza Efendi, zamanın ahvaline göre hareketle mevkiini temine muvaffak oldu. Beş seneye yakın şeyhülislâmlık makamında kaldıysa da cismen alil olmak hasebiyle 28 Rebiülevvel 1168 (12 Ocak 1755)'de azledildi. Zilkade 1171 (Temmuz 1758)'de vefat etti. Kabri Ebu Eyyüp El-Ensari civarındadır. İffet-i ahlak ile muttasıf, züht ve takvası ile mümtaz bir zat idi. İbadetine düşkündü ve kanaatkar idi. Süreyya'nın ifadesiyle "Tavırları kimseye benzemezdi. Her hali latifeden ibaret ve her hareketi düşünce sonucu olup hatta arpalıktan bile vazgeçmişti. Mutaasıb ve dindardı." Fetva süresi beş sene kadardır.[1362]

Feyzullah Efendi Ali isimli bir oğlundan da bahsetmektedir. Diğer kaynaklarda rastlanmayan bu çocuğun 1 Ocak 1687 (16 Safer 1098) tarihinde dünyaya geldiğini söylemekte ve 1113-1701/2'de Musile-i Sahn olarak İstanbul medreselerinden birinde müderrsilik yaptığını belirtmektedir.[1363] Mehmed Süreyya Ali Efendi'nin, müderris iken Şaban 1129'da (Temmuz 1717) vebadan Bursa'da vefat ettiğini kaydeder.[1364]

Feyzullah Efendi henüz Erzurum'da sürgünde iken, Murtaza'nın doğumundan hemen bir sene sonra 2 Haziran 1692'de (17 Ramazan 1103) ise Pir Mehmed adlı bir oğlunun dünyaya geldiğini söylemektedir.[1365] Feyzullâh Efendi'nin ayrıca Mehmed isimli iki oğlundan daha bahsedilmektedir. "Çelebi" lakabıyla anılan ve babası zamanında müderris olan Mehmed Efendi'nin doğum yeri ve tarihi belli değildir. Edirne Vak'ası nedeniyle kardeşleriyle birlikte Bursa'ya gönderilmiş ve uzun süre burada kalmıştır. 1730'da Edirne kadılığına sonra da Mekke payesi ile 1741'de

---

[1361] Bkz. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 98, *Sicil-i Osmani* (1996), IV, 1117, Tayşi (1983), 46-7, Altınay (1998), 425, Altınsu (1972), 135

[1362] Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996), IV, 1117, Krş. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 98, Altınay (1998), 425-6, Altınsu (1972), 135, Müstakimzade Saadeddin, 1748 senesinde girdiği imtihanda Şeyhülislam Seyyid Murtaza Efendi'nin karşısına çıktığında her yönden yeterli bulunduğu halde sakalının seyrek oluşu gibi basit bir sebeple müderris yapılmadığını ifade eder. Buna içerlenen Müstakimzade'nin iki sene sonra yapılan imtihana bizzat şeyhülislam tarafından çağrılmasına reğmen gitmediği ve yazdığı mezkur eserle ilmi yeterliliğini herkese ispat ettiği belirtilmektedir. Murat, (2002a) *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, Beyan yay., İstanbul, s. 157

[1363] Türek-Derin (1970), 74

[1364] Mehmed Süreyya (1996) II, 534

[1365] Türek-Derin (1970), 81

İstanbul kadılığına getirilmiştir. 1742'de azledilmiş ve Nisan 1746'da tekrar Andolu payesini almış ise de iki sene sonra vefat etmiştir.[1366] Diğer oğlu Şerif Mehmed Efendi hakkında kaynaklarda yeterli malumat yoktur. Muhtemelen kendisi müderrislik yapmış, 1760'da vefat ederek babasının yanına gömülmüştür. Feyzullah Efendi hâl tercümesinde Mehmed adlı başka bir oğlunun 21 Ocak 1681'de dünyaya gelmiş ise de henüz beş yaşlarında iken vefat etmiş olduğunu belirtmektedir.[1367]

Feyzullah Efendi 10 Aralık 1678'de Edirne'de olduğu sırada Amine adlı bir kızının dünyaya geldiğini söylemektedir. 18 Ekim 1681 yılında da bir başka kızı Ayşe dünyaya gelmiştir.[1368] Diğer bir kızı olan Zübeyde 1 Nisan 1690 senesinde Erzurum'da doğmuştur.[1369] Bu kızı Köprülüzade Abdullah Paşa ile evlenmiş olup mezarı Diyarbakır'da bulunan türbesindedir. Diğer kızlarından Saliha 27 Mayıs 1690'da, Safiye de 29 Temmuz 1691'de Erzurum'da dünyaya gelmiştir. Başka bir kızı Fatime ise 12 Kasım 1696'da Edirne'de doğmuştur. [1370]

Kızlarını ünlü ulemâ ve vezir ailelerine mensup kişilerle evlendiren Feyzullâh Efendi bilhassa Dürrizadeler, Minkarizadeler ve Köprülüzadeler ile akrabalık bağları kurmuştur. Mesela Dürrizade Ataullah Efendi'nin Feyzullah Efendizadelerden Azize Hanım adlı bir hanımla evlendiği bilinmektedir.[1371] İleride de değinileceği gibi Ataullah Efendi'nin de zehirlenmek suretiyle öldürüldüğü yolunda iddialar vardır. Feyzullah Efendi'nin ailesi 19. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir.

Feyzullâh Efendi'nin torunları Mehmet Ref'i Efendi, Sa'deddin Efendi, Mehmet Emin Efendi, Hamid Efendi, İsmail Efendi, Mehmet Selam Efendi ve Şerif Ahmet Efendi olup, bunlar çeşitli ilmiye görevlerinde bulunmuşlardır.[1372] Bunlardan Seyyid Mustafa'nın oğlu Osman Efendi müderris iken 1181'de (1767-8) vefat etmiştir ve Üsküdar'da eski Menzilhane'de medfundur. Diğer oğlu Abdullah Efendi (Mustafa Efendi'nin oğlu) müderris olmuş, Mekke payesi ile Medine kadılığına getirilmiş (1748) bir müddet sonra da İstanbul payesini elde etmiştir. Mayıs 1758'de İstanbul kadısı olup bir müddet sonra Anadolu kazaskerliği payesini ihzar etmişse de Eylül 1758'de azledilmiştir. Temmuz 1762'de Anadolu kazaskerliği ve Temmuz

---

[1366] Tayşi (1983), 48
[1367] Türek-Derin (1970), 72
[1368] Türek-Derin (1970), 71-2
[1369] Türek-Derin (1970), 90
[1370] Türek-Derin (1970), 91
[1371] Tayşi (1983), 60
[1372] Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996) II, 533-4, "..Ve beşer onar yaşında olan es-Seyyid Ömer ve es-Seyyid Osman ve es-Seyyid Ali ve es-Seyyid Murtaza ve es-Seyyid Mehmed nam etfal-i nursali birer mahrec menasıbıyle çerağ..", Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 39-40

1763'de de Nakibüleşraflığa getirilmiştir.[1373] 1767'de azl edilerek Aralık ayında Rumeli Kazaskeriliği'ne ve bunu müteakiben ikinci defa nakibüleşraflığa getirilmiş, bu görevde iken Eylül 1770'de vefat etmiştir. Abdullah Efendi babası gibi mütevazi, alim, iyi huylu ve yavaş tabiatlı bir zat olup, Mustafa, Osman, Mehmed, Emin ve Derviş Mehmed isimli oğulları vardır.[1374]

Seyyid Abdullah Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi de nakibüleşraflık makamında bulunmuştur.[1375] Diğer oğlu Osman Efendi Müderrislik yaptıktan sonra sırasıyla İzmir (1785), Ordu-yu Hümayun ve 1703'de Bursa kadılıklarında bulundu. Bir süre sonra Mekke payesi almış ve Eylül 1793'de Mekke, Ekim 1795'de İstanbul kadılığına, Nisan 1805'de Rumeli kazaskeri olduğu sırada vefat etmiştir. Üsküdar'da medfundur.[1376]

Derviş Mehmed Efendi ise Ebu İshakzade Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin kızı Fıtnat Hanım ile evlenmiştir. Hatta İbrahim Hakkı Konyalı, *Tarih Hazinesi*'deki bir tetkikinde Şaire Fitnat Hanım'ın mezar taşını bulduğunu söylemiş ve Seyyide Fitnat Zübeyde Hanım'ın Erzurumlu Feyzullâh Efendi sülalesinden olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur. Ancak Uzunçarşılı Fitnat Hanım'ın a'li Feyiz'den olmadığını adı geçen kişinin Zübeyde Fitnat adında başka birisi olduğunu ifade etmiştir.[1377] Derviş Mehmed Efendi'nin müderrisliği hususunda bilgi yoktur. 1762'de İzmir kadısı iken Edirne kadılığına getirilmiş (Ocak 1763) bir süre sonra da Mekke payesini elde ederek Ağustos 1785'de nakibüleşraflığa getirilmiştir. Aynı yılın Ağustos ayında İstanbul kadılığına getirilen ve az sonra da Anadolu payesi almış olan Mehmed Efendi, devlet erkanının müştereken aldığı bazı kararlara karşı çıkması üzerine Haziran 1786'da azledilmiştir. Şubat 1790'da ikinci defa nakibüleşraflığa ve az sonra da Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. Rumeli kazaskerliğinden de azl edilen Mehmed Efendi, nakibüleşraf iken Şubat 1790'da vefat etmiştir. Üsküdar'da medfundur.[1378]

Nakibüleşraf Abdullah Efendi'nin bir diğer oğlu da Emin Mehmed Efendi olup Mayıs 1769'da ilmiye mesleğine intisab etmiştir. Çeşitli medreselerde müderrisliklerden sonra Mart 1797'de Yenişehir kadısı, Nisan 1804'de Bursa kadısı olmuş, Haziran 1805'de Mekke payesini elde etmiştir. İki sene sonra azledilmiş ve

[1373] Bkz. Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 42
[1374] Tayşi (1983), 49-50
[1375] Sarıcık (2003), 127
[1376] Tayşi (1983), 50
[1377] Bkz. UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, "Şaire Fitnat Hanımın Mezar Taşı", **Tarih Dünyası**, 1951, s. 965
[1378] Tayşi (1983), 50-1

birkaç sene sonra Kasım 1812'de İstanbul kadılığına getirilmiştir. Eylül 1813'de nakibüleşraf ve kadılıktan infisal eden Emin Mehmed Efendi iki sene sonra nakibüleşraflıktan azl ve nefiy edildiyse de birkaç ay sonra affedildi. Aralık 1816'da Anadolu payesi elde etmişse de Şubat 1817'de vafat etmiştir. Emin efendi'nin oğlu olup hayatı hakkında fazla bir bilgi olmayan Abdullah Efendi müderris olup 1831'de vefat etmiştir.[1379]

Feyzullah Efendi'nin diğer bir torunu da Çelebi Mehmed'in oğlu Mehmet Ref'i (Naf'i) Efendi'dir. 1724'de doğmuş ve 1737'de müderris olmuştur. Temmuz 1762'de üsküdar kadısı, 1769'da birinci defa 1772'de ikinci defa Edirne Kadılığı yapmıştır. 1174'de Medine kadılığında bulunan ve 1780'de İstanbul payesini alan Mehmed Nafi efendi 1781/2'de fiilen Anadolu kazaskerliğine getirilmiş, aynı yıl kendisine Rumeli payesi verilmiştir. Mart 1784'de Rumeli kazaskerliğine getirildi fakat bu görevde birkaç ay kaldıktan sonra Ağustos 1784'de vefat etmiştir.[1380] Mehmed Ref'i Efendi'nin Edirne Kadılığı yaptığı sırada rüşvet almakla itham edildiğinden Şeyhülislam Hamidizade Mustafa Efendi'nin, "..bunların te'dibleriyle şirar-ı saireye ibret-i hayrı niyet olmakla emr-i 'alileri mercudur" sözleriyle biten 7 Rebiü'l-evvel 1204/ 25 Kasım 1789 tarihli takririyle Limni Adası'na nefyedilmiş olduğu kaydedilmektedir.[1381]

Mehmed Kamil Efendi ise Rumeli Kazaskerlerinden Osman Efendi'nin oğlu Feyzullah Efendi'nin kızının torunudur. Müderrislik ve kadılık görevlerinde bulundu. İstanbul payesi ile Mekke kadılığına, 1786'da da nakibüleşraflığa getirildi. 1787'de Anadolu ve bir sene sonra da Rumeli kazaskerliğine getirildi. 23 Şubat 1788'de şeyhülislam oldu. Bu sırada devam eden Osmanlı-Rus savaşına maddi destek sağladı. Sultan Abdülhamid'in vefatı ve III. Selim'in cülusundan sonra, reformlara engel olur düşüncesiyle azl ve Keşan'a sürgün edildi. Ancak Şeyhülislam Mekki Efendi'nin ricasıyla İstanbul'a geldi ve Üsküdar'da vefat etti.[1382]

1.2.2.7. Damatları: Damatları Es-Seyyid Mahmud Efendi, Abdullah Paşa ve Dede Mehmed Efendi'dir. Mahmud Efendi mülâzemet aldıktan ve medrese tahsilini tamamladıktan sonra[1383] kadılık mesleğine intisab[1384] etmiş 1699'da Süleymaniye

[1379] Tayşi (1983), 53, Krş. Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 50
[1380] Tayşi (1983), 53-4
[1381] Bkz. Akgündüz (2002a), 282
[1382] Bkz. İpşirli (2006b), 463-4
[1383] Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba* (1283), 38

medresesi müderrisi aynı yıl Edirne payesi ile vazifesine devam ederek Selanik kadılığına tayin edilmiş ise de Mayıs 1701'de azl edilerek Mekke payesi ile azedildi. 1701'de Edirne kadılığı, Ağustos 1702'de azl ve bunu takiben İstanbul payesi ve Nisan 1703'de İstanbul kadılığına getirilmiştir.[1385] Feyzullâh Efendi'nin katledildiği Edirne Vak'ası sırasında İstanbul kadısı iken asilerin takibinden güçlükle kurtulmuş olan Mahmud Efendi Bursa'ya sürgün edilmiştir.[1386] Ermeni müverrih Georg İstanbul kadısı iken asilerce tutuklanan Mahmud Efendi'nin "mutilidir" diyerek azledildiğini ve "onun damadı olduğundan sen de bir kızılbaşsın" diye tahkirlere maruz bırakılarak öldürülmek istendiğini belirtir. Fakat Mahmud Efendi büyük ulemânın müdahale ve iltiması sayesinde bu akıbetten kurtulmuştur. Ölümden kurtulan Mahmud Efendi, "kızılbaş kızı olduğunu anladığı" karısını bir daha nikah etmemeğe yemin ederek alenen boşamış ve üç gün sonra kaçmağa muvaffak olmuştur.[1387] Mehmed Süreyya önce Bursa ve altı ay sonra da Kıbrıs'a sürüldüğünü ve burada 20-30 sene zorlukla geçindiğini söyler.[1388] Hammer ise Mahmud Efendi'nin, oğlu Seyyid Mustafa Efendi ile birlikte sürgünde bulunduğu Bursa'dan İstanbul'a getirtildiğini kaydetmektedir.[1389] Seyyid Mahmut Efendi, Sultan III. Ahmet döneminde ceza olarak 28 yıl[1390] sürgünde ve hapiste kaldıktan sonra enişteleri Mirza Şeyh Mehmet Efendi'nin, Sultan I. Mahmut döneminde şeyhülislâm olmasıyla affedildi.[1391] Ekim 1730'da Anadolu payesi elde etti, 1731 (21 Ramazan 1144)'de nakibüleşraflığa getirildi ve az sonra da Rumeli payesi tevcih edilmiştir. Eylül/Ekim 1734 (4 Cümadelahire 1147)'de nakibüleşraflıktan azille Rumeli sadaretine getirilen Mahmud Efendi, Ağustos 1742 (27 Cemaziyelahir 1155)'de ikinci defa nakibüleşraf olmuş, bu görevde iken Kasım 1744'de vefat etmiştir. Mehmed Süreyya alim ve fazıl olduğunu söylemektgedir. Feyziye Medresesi haziresinde medfundur.[1392]

[1384] Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996), III, 914
[1385] Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996), III, 914, Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 38, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 26, 39, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 771, *Nusretname* (1966), 133, a. mlf. *Saray Hayatı*, s. 159
[1386] Hammer, VII, 1944, Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996), III, 914, Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 38, Ayvansarayi, *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 570
[1387] ANDREASYAN, Hrand D., (1960) "Balatlı Georg'a Göre Edirne Vak'ası", **İÜEFTD**, C. XI/15, İstanbul, s. 52, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 208
[1388] Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996), III, 914
[1389] Hammer, VII, 2078, Krş. Ahmed Rif'at, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 38-9
[1390] Ahmed Rif'at, *Devhatü'n- Nükeba* (1283), 38
[1391] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 125
[1392] Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996), III, 914, Ahmed Rif'at, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 39

Diğer damadı olan Dede Mehmed Efendi, aynı zamanda Feyzullâh Efendi'nin amcazadesidir. Feyzullah Efendi'den mülâzım olduğu ve onun ikinci defa şeyhülislâmlığa getirildiği tarihte Musile-i Süleymaniye müderrisi iken damadı olduğu bilinmektedir. Böylelikle medrese derecelerini kısa sürede tamamlayarak Galata[1393], 1700'de de İstanbul kadılığına getirilmiştir. Silahdar, padişahın Karlofça'nın imzalanmasından sonra İstanbul'a döndüğü sırada Mehmed Efendi'nin İstanbul mollası olduğunu belirtir.[1394] 1701'de azl ve aynı yılın Şevvalinde Rumeli kazaskeri olmuş[1395], Temmuz 1703'de çıkan ayaklanma nedeniyle Bursa'ya gönderilmiştir.[1396] Burada uzun süre Çelebi Mehmed Medresesi'nde müderrislik yaptı. İstanbul'a gelip gelmemesi hususunda kendisine tercih hakkı tanınmışsa da burada kalarak Sultaniyye medresesine devam etti. 1734'de vefat etti.[1397]

Diğer bir damadı Mirzazade Şeyh Mehmed Efendi Feyzullâh Efendi'nin Seyyide Ayşe adlı kızı ile evlenmiş ve bu şekilde kısa sürede yükselmiştir. Çeşitli tarihlerde ve medreslerde müderrislik yaptıktan sonra İzmir ve Edirne[1398] kadısı olmuş, İstanbul[1399] ve Rumeli payelerini almıştır. İstanbul payesi ile bacanağı Seyyid Mehmud'un yerine atanmak ümidiyle buraya hareket etmiş ancak bu asilerce haber alındığından yakalanarak İstanbul'da hapsedilmiştir.[1400] Kayınbabasının Edirne Vak'asında katlinden sonra bir süre açıkta kalmıştır. Silahdar onun Seyyid Mahmud Efendi'nin yerine geldiğini belirtir.[1401] Mart 1708'de Mekke, Nisan 1710'da İstanbul kadılığına, Mart 1713 (25 Safer 1125)'de Anadolu kazaskerliğine terfi etmiş, III. Ahmed döneminde yapılacak Avusturya seferi nedeniyle toplanan meşveret meclisinde Sadrazam Ali Paşa'ya muhalif davrandığı için sürülmüştür.[1402] Ancak kısa bir süre sonra affedilerek Rumeli Kazaskerliği payesini almış ve Şubat 1717 (10 Cemaziyelahir 1129)'de fiilen bu göreve getirilmiştir. Bir sene sonra azledilmiş Eylül 1720 (13 Zilkade 1132)'de ikinci olarak bu göreve getirilmiştir.[1403] Ocak 1721'de azl

---

[1393] Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 785
[1394] Bkz. Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (1966), 24, Krş. *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 785
[1395] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 158-9, Silahdar Mehmed Ağa (1966), 143, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 728, 785, Müminzade'ye göre sırasıyla Galata, İstanbul, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği. Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 39
[1396] Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 833
[1397] Tayşi (1983), 55, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 126
[1398] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 88, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 149, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 729
[1399] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 39, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 88
[1400] Silahdar Mehmed Ağa (1966), 156-7, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 801
[1401] Bkz. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 159, a. mlf., *Nusretname* (1966), 143-4
[1402] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 88
[1403] Ayvansarayi, *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 647

Eylül 1730'da Sultan Mahmud'un cülusuna müteakiben Şeyhülislâm Abdullah Efendi yerine meşihat makamına getirilmiştir.[1404] Mehmet İpşirli, onun bu sırada asilerin tepkisine sebep olmamasını onlarla işbirliği içinde olabileceği şeklinde yorumlamaktadır.[1405] Mirzazade isyana müteakiben asilerin tasfiye edilmesinde de rol almış[1406] ancak bu sırada yaşananlar kendisini yıpratmıştır. Yedi ay kaldığı bu makamdan, gözlerinden rahatsızlığı nedeniyle istifasını istemiştir. Mart 1734'de Üsküdar'da vefat etmiştir.[1407] Bunun oğlu Mirzazade Mehmed Said Efendi[1408] de ilmiye mesleğine nasbederek sırasıyla kadı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği, nakibüleşraflık ve şeyhülislâmlık makamlarına getirilmiştir.[1409]

Diğer damadı ise Abdullah Paşa'dır. Feyzullâh Efendi'nin Zübeyde isimli kızı ile evli olduğu belirtilir. Salankamen Savaşı'nda ölen Köprülü Mustafa Paşa'nın oğlu olan Abdullah Paşa şeyhülislâmın damadı olduğu için, zamanından önce kubbe veziri olmuş bundan sonra da sadrazamdan sonra birinci mevki sayılan İstanbul Kaymakamı olarak tayin edilmiştir.[1410] Şeyhülislâmın damadı olmasından ötürü Sadrazam Hüseyin Paşa'nın kayırdığı Abdullah Paşa vezirlik hasları ile Kubbealtına alınmış[1411], çeşitli görevlerden sonra Feyzullâh Efendi tarafından İstanbul'da çıkan olayları yatıştırmak için kaymakam olarak atanmıştır.[1412] Ancak bunda başarılı olamamış ve asilerden kaçarak saklanmıştır. Vezir-i azam Damad Hasan Paşa, İstanbul Kaymakamlığından ma'zul Köprülü Abdullah Paşa'yı Hammer'in ifadesi ile "karanlıktan çıkarmış" ve kumandan unvanı vererek Kane'ye göndermiştir.[1413] Anonim'de Hanya muhafazasına memur edildiği kayıtlıdır.[1414] Abdullah Paşa'nın bundan sonra çok sayıda görev aldığı görünmektedir. Ülkenin çeşitli yerlerinde muhafızlık, sancakbeyiliği, valilik vb. görevlerde bulunan ve daha sonra vezirlik, nişancılık ve İstanbul kaymakamlığına getirilen[1415] Abdullah Paşa'nın, I. Mahmud zamanında İran ile yapılacak barış görüşmelerini yürütmek üzere serasker tayin

---

[1404] Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 88, *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 647, Krş. *Abdi Tarihi*: *1730 Patrona İhtilali Hakkında Bir Eser* (1999), haz. Faik Reşit Unat, TTK yay., 2. Baskı, Ankara, s. 42
[1405] İpşirli (2006b), 454-5
[1406] Bkz. *Abdi Tarihi* (1999), 53-6
[1407] Bkz. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 88
[1408] Bkz. İpşirli (2006b), 455-8
[1409] Bkz. Tayşi (1983), 56-7, İpşirli (2006b), 454-5, Krş. Ayvansarayi, *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 647, Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba* (1283), 42
[1410] Kantemir, III, 307
[1411] Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (1966), 88, Hammer, VII, 1908
[1412] Bkz. *Zübde-i Vekayiat* (1995), 766, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 29, 39
[1413] Hammer, VII, 1946
[1414] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 273, Krş. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 840
[1415] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 161, 205

edildiğini görmekteyiz.[1416] Abdullah Paşa Ağustos 1734'de İran seraskerliğine getirilmiş ve burada Kızılbaşlarla yapılan harbde (1735) şehid düşmüştür. Köprülü Abdullah Paşa'nın ilimle ilgilendiği ve şair olduğu da bilinmektedir.

1.2.3. Şahsiyeti

Burada Feyzullâh Efendi'nin kişilik özelliklerinden de bahsetmek gerekmektedir ki bu, gerek o dönemdeki devlet adamlarının ve ulemâ mensuplarının genel bir görüntüsünü vermesi, gerekse de üzücü akıbetinin bir işareti olması açısından oldukça ilginç bir durum arzetmektedir. Ailece Halvetiliğe[1417] müntesip olan Feyzullâh Efendi kaynaklarda güler yüzlü, bilgili, faziletli, zeki, nüktedan, vakur ve yumuşak huylu bir kişi olarak anlatılır. Feyzullâh Efendi tab'an halim, dindar, âlim ve fazıl bir zat olup[1418] kaynaklar kendisini çok zeki, sür'at-i intikalde yegane olarak gösterirler. *Ravzatü'l- Kübera* yazarına göre Feyzullâh Efendi, "..bir seyyidü'l- fuzâla ve gıtrıfü'l- üdeba, feridü'l asr ve vahidü'd- dehr ve müfti'l-enam.."[1419] idi. Aynı müellif başka bir yerde ondan, "..rekin-i rükn-i İslâm ve Nu'mân-ı zaman-ı eyyam bir gıtrıf ü kakmam ve sülâle-i tahire-i Seyyidü'l- enâm-ı Şeyhülislâm.." [1420] şeklinde bahsetmektedir.

Fazilet sahibi, edip, güler yüzlü, zeki, nafiz ve heybetli, vakur, oldukça nüktedan olan Feyzullâh Efendi'nin en büyük kusuru evlad etbaına çok düşkün olası idi. Lüzumundan fazla ikbâl kazanması, hatta bazen padişahı bile kuşkulandıracak kadar nüfûz ve alayişe meclup bulunması idbarında başlıca amiller olmuştur.[1421] Mesela Mustafa Nuri Paşa, Feyzullah Efendi'yi zamanın en bilgili ve erdemli kişilerinden biri olarak gösterirse de onun çocuklarına ve yakınlarına, şan ve şöhrete, yüksek makamlara çok düşkün olduğunu belirtir.[1422] Ahmet Rasim de "her ne kadar üstün vasıfları var idiyse de" Feyzullâh Efendi'nin makam-mansıb hırsına işaret eder.[1423] Son vakanüvis Abdurrahman Şeref[1424], Feyzullâh Efendi'nin ilim ve fazilet ehli bir kimse ise de gayet hırslı ve müstebit olduğunu belirtmekte, Ahmet Refik de,

---

[1416] Hammer, VII, 2104
[1417] Feyzullah Efendi hal tercümesinde Halveti tarikatına mensubiyetini şöyle ifade eder: "Yüce Muhammediye sireti üzere olan sufi-halveti tarikatine ataların yadigarı ve gelecek nesillerin mürşidi babam, mesnedim ve dayanağım Şeyh Mehmed yoliyle ulaştım.", Türek-Derin (1969), 211
[1418] "..cevahir-i fazl u takva piraye-i hüsn-i hali olan..", Defterdar Mehmed Paşa (1995), 543
[1419] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 28
[1420] Mü'minzade, *a.g.e.*, (2003), 80
[1421] Uzunçarşılı *OT*, IV, 482
[1422] Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1980) III-IV, 22
[1423] Ahmet Rasim (2002) II, 225
[1424] Bkz. Abdurrahman Şeref (2005), 288, Aksun (1994) II, 299

"Feyzullâh Efendi'nin bilimine ve kültürüne kimsenin diyeceği yoktu ama, insaf ve adalet onun gözünde değerini yitirmişti." demektedir. Feyzullâh Efendi özellikle şeyhülislâm olduktan sonra ihtirası ve yolsuzlukları ile hem kendinin katline hem de öğrencisi Sultan II. Mustafa'nın hal'ine neden olmuştu.[1425] Neticede Feyzullâh'a yönelik eleştiriler haklı idi. Gerçekten de, kibirli ve mağrur bir yapıya sahipti; kendisi ve ailesi konusunda haristi. Kendisine karşı oluşan düşman kitlesinden bihaberdi veya en azından oluşturmuş olduğu düşman kitlesinin çapının farkında değildi. İnsanları tanıma konusunda oldukça başarısızdı.[1426]

Kantemir'e göre fazla kültürlü değildi fakat kurnazdı ve sultanın üzerinde çok büyük etkisi vardı. Zira padişah müftiye danışmadan ne bir şey yapabiliyor, ne herhangi bir şeye girişebiliyor ne de geri çevirebiliyordu. Hatta bazıları bunun sultanı büyülediğini bile sanıyorlardı.[1427] Balat'lı Georg[1428], Sultan Mustafa'yı adeta eline avcuna almasından dolayı Feyzullah Efendi'nin büyücü olduğuna kani olmuştur. Ona göre, "*Zira hayatta kaldığı müddetçe sihri tesir ettiğinden, biçare Sultan Mustafa onun ne kadar muzır bir adam olduğunu anlayamamış, neden sonra anlamış ise de iş işten geçmişti*."

Enver Ziya Karal'ın bir yazısında "entrikacı ve ahlâksız" olarak bahsettiği Feyzullâh Efendi[1429], Şehzade Mustafa'nın hocası olmasından ötürü, öğrencisinin 1695'te tahta çıkışından sonra büyük nüfûz sahibi olmuştu. O dönemde, yüksek bir mevkiye gelenlerin kendi akrabalarına elverişli olanaklar sağlaması Osmanlı üst tabakasında normal karşılanıyordu; bu tutum Yeniçağ başlarında Avrupa'da da söz konusuydu. Ama Feyzullâh Efendi kendi oğullarının birçoğunu, daha çok genç olmalarına bakmadan hemen ilmiye sınıfında yüksek görevlere getirdi ve geleneği bozarak vezirlerin sorumluluğundaki bir çok devlet işine karışmaya başladı.[1430] Kantemir[1431], "*Feyzullah Efendi son derece açgözlüydü. Örneğin armağan alırken iki eliyle alıyor ve verilmediği zaman da, isetemekten çekinmiyordu. İster haklı ister haksız olsun fetvaları da parayla satıyordu. Bunun dört oğlu vardı ve bunlar*

[1425] Altınay (1997), 141-4
[1426] Meservey'in yorumları için Bkz. Karahasanoğlu (2005), 845
[1427] Kantemir, III, 493, Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlığa ilk tayininde Şeyhülislamlık hil'atini giyerken padişah II. Süleyman'ın, yanında duran Hasodabaşı'nın kulağına eğilerek, "Bu adam sahirdir" dediği ve kendisinden çekindiği belirtilmektedir. Akgündüz, *a.g.e.*, (2002a), 92
[1428] Andreasyan (1960), 62-3
[1429] KARAL, Enver Ziya (1940), "Ahmed III.", **İA**, C. I, MEB yay., İstanbul, s. 165
[1430] Faroqhi (2000), 128
[1431] Kantemir, III, 493

babalarının yetkisine güvenerek akıllarına geleni yapıyorlardı. Yani her düzensizliği ve karışıklığı çıkarıyorlardı." demektedir.

1.2.4. İlmi Kişiliği

Yetiştirilme şeklinin, yükselişinin ve çok uzun süren görevinin İstanbul'un ulemâ hiyerarşisine hiçbir borcu olmadığı ve ilmiye derecelerini sanki terfileri yöneten hiçbir dahili mekanizma ve himaye yokmuş gibi aşmış olduğu söylenen[1432] Feyzullâh Efendi İslâm hukuku alimi olmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilmî şahsiyetleri ile temayüz etmiş şeyhülislâmlar arasında sayılan Zenbilli Ali Efendi, İbn-i Kemal ve Ebussuud Efendi gibi meşhur seleflerinin aksine, fetvâ hizmetiyle özdeşleşmiş olan şeyhülislâmlık kurumunu, kendi döneminde siyasî ve idarî işlere müdahil kılarak kurumun bürokratik ve siyasi veçhesini öne çıkaran bir idare tarzı sergilemiştir. Diğer taraftan o, bütün bunların ötesinde ilmî kişiliği ve eğitim öğretim faaliyetlerindeki çabalarıyla da dikkati çekmiş, yaptığı hayır hizmetleri, verdiği eserler ve yetiştirdiği talebelerle Osmanlı ilim ve kültür hayatına önemli katkılarda bulunmuştur.[1433] Feyzullâh Efendi, insanî zaafları ve idarî kusurları bir yana, gerek fıkıh gerekse tefsir alanında yetkin bir âlim olduğunu ispatlamış ve Osmanlı ilim ve kültür hayatında önemli bir yere sahip olmuştur.[1434]

Feyzullâh Efendi sürekli olarak padişahın maiyetinde bulunur ve çeşitli meclislerde ilmî sohbet[1435] ve tartışmalara katılmıştır ki bu durum onun ilmi kişiliğini gösteren önemli bir noktadır. Sultan Mustafa'nın hocalığına getirilmesi ve mülâzemet verilerek çeşitli medreselere atanmasından sonra, padişahın maiyetinde olmaya ve ilmî münakaşalara girmeye devam etmiştir. Mü'minzade'nin[1436], "*..bir fazıl-ı edip ve kamil-i lebib zat-ı erib ki, a'lemi Rabbani ve adil-i Fenari ve Gürani bir şeyh-i nurani idi ki 'asrının Numan'ı belki mu'adil-i ibn-i Şeybanı denmeğe erzani*" şeklinde bahsettiği Feyzullâh Efendi, hâl tercümesinde de, "*..Her gece padişahın huzurunda tefsir okunurdu. Şeyh [Vani]- Tanrının rahmeti üzerine olsun-*

[1432] Bkz. Zilfi (2008), 229 vd.
[1433] Feyzullah Efendi'nin Osmanlı ilim hayatındaki yeri için Bkz. Okumuş, a.g.m., (2006), 353 vd.
[1434] Okumuş (2006), 368
[1435] Abdi Paşa, IV. Mehmed'in huzurunda yapılan bir ders esnasında yaşananları şöyle anlatır: "..Bu fakir dahi işaret-i aliye mucebince *Tefsir-i Kadı*'yı getürüp istima' iderdim. Sure-i şerife Mülk'ten kıra'at olunup Şeyhülislam Ali Efendi ma'na virdiler. Ol esnada Hace Feyzullah Efendi [ve hüve 'ala külli şeyin kadir] ayet-i kerimesine müte'allik bir su'al-ı kavi irad idüp herkesi murakebe-i tefekkür ve te'emmülde iken bi tevfiki'l-lahi te'ala bu hakır-ı kalilü'l- biza'a eda-yı cevaba muvaffak olup mazhar-ı Tahsin-i hüsrevani olmuşdum.", Bkz. *Vekayi-name* (2008), s. 446
[1436] Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 24

meclisin başında bulunur, ben ise zeki şehzadeye ders verir, yaş dalı doğrulturcasına onu yetiştirir, meclise devam ederdim. Zeki alimlerle münakaşalar yapar, onlarla ilim konularında yarışır, kah onlar beni geçer kah ben onları geçerdim." demektedir.

Feyzullah Efendi'nin ilmi faaliyetlerde teşvikçi olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim *el-Fetava'r- Rahimiyye fi Vakıati's- sadeti'l- Hanefiyye* isimli kitabın yazarı Abdürrahim Efendi'nin oğlu Muhammed el-Lutfî'nin (ö. 1138/1725-26), kitabın mukaddimesinde verdiği bilgiye göre; kendisini Kudüs'te müftülük ve müderrislik görevine atayan Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin (ö. 1115/1703) talebi üzerine, merhum babası Abdürrahim'in verdiği fetvaların soru ve cevaplarını derleyip *el-Hidâye* ve *el-Kenz* adlı Hanefî fıkıh metinlerinin sistematiğine uygun biçimde düzenlemiştir.[1437] IV. Mehmed dönemi saray hekimbaşılarından Halep'li Salih b. Nasrullah'ın kaleme aldığı *Gayetü'l- İtkan* adlı eserinin Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin emriyle Sultan Ahmed hastanesi baş hekimi Mustafa Feyzullah tarafından *Nüzbetü'l –ebdan fi Tercemeti'l- İtkan* adıyla çevrildiği de bilinmektedir.[1438] Babinger de Feyzullah Efendi'nin, daha çok Uşşakızade diye tanınan Seyyid İbrahim'e Nev'izade Atai'nin tezkiresine bir zeyil yazmak emrini verdiğini aktarırır.[1439] Bu örnekler onun ilme ne kadar değer verdiğinin kanıtıdır.

İlim ve faziletle mümtaz olan Feyzullah Efendi, şeyhülislamlıkla padişah hocalığını birleştirdiği için "camiu'r riyaseteyn" unavanıyla da anılmıştır.[1440] Ancak Feyzullah Efendi'nin taşıdığı bu unvan, bazı yerlerde farklı anlamlarda izah edilmiştir. Abou El- Haj, Şeyhülislam'a *sahib-i riyaseteyn* yani hükümetin iki kanadının başı unvanının verildiğini söylemektedir.[1441] Bir görüşe göre bu unvan hace-i sultanilik (padişah hocalığı) ve şeyhülislamlığı nefsinde cem eden kimselere verilmiş bir sıfat olup, Hoca Sadeddin Efendi'den sonra bu sıfata sahip olan ikinci kişi Seyyid Feyzullah Efendi'dir.[1442] Bununla birlikte Bursalı Mehmet Tahir[1443], Feyzullah Efendi'nin iki defa şeyhülislamlık yaptığı için, bazıları ise onun iki

---

[1437] Bkz. ÖZEN, Şükrü (2005), "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.III, S. 5, ss. 325-326

[1438] ADIVAR, A. Adnan (1970) *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 115-6

[1439] BABİNGER, Franz (2000) *Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, s. 283-4

[1440] Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 28, Altınay (1998), 398

[1441] ABOU-EL-HAJ, Rıfa'at Ali (2000) *Modern Devletin Doğası*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin, İmge yay., Ankara, s. 90, dn: 61

[1442] Köprülü (1993), 598, Üçüncüsü ise Sultan Abdülaziz'in hocası Hasan Fehmi Efendi'dir. Uzunçarşılı (1988b), 148, Zilfi (2008), 50, Dn: 49

[1443] Bkz. *Osmanlı Müellifleri*, I, 394

şehzadeye (II. Mustafa ve III. Ahmed) hocalık yaptığı için bu unvanı aldığını iddia etmektedirler.[1444]

1.2.5. Eserleri

1.2.5.1. İlmi Eserleri

Feyzullah Efendi'nin daha çok siyâsi faaliyetleri ve aile kayırmacılığı ile tanınmış olduğunu belirtmekle birlikte, onun yeterli bir ilmi kişiliğe sahip olduğunu ve bunun sonucu olarak ilmi eserler yazdığını da eklemek gerekmektedir. Nitekim Palmer'in "Saygın bir şeriat yorumcusu" olarak bahsettiği[1445] Hammer'e göre de oldukça derin bir bilgiye sahip, İslâm hukuku alimi olan Feyzullâh Efendi, bir çok risale ve tefsirin yazarıdır.[1446] Alim ve fazıl olan Feyzullâh Efendi'nin müteaaddid ilmi eserleri, akaid ve tefsire dair eserleri vardır. Değerli bir alim, ilimde yed-i tula sahibi, değerli bir müfessir ve muhaddis olmasında kaynakların müttefik olduğu Feyzullâh Efendi eserlerinden bilinenler şunlardır:[1447] Hâşiye ala envâr el- tenzil ve eser el-te'vil, İsâm Hâşiyesi, Kitabü'l- Ezkâr Bi'l-aşiyyi Ve'l- Ebkar[1448], Mecmua-i el- ezhâr, Mecmua-i Hikayât[1449], Nesâyihü'l- Mülük[1450], Mevşeha-i Letaif-i Şatta (Mecmua), Terceme-i Ravza-i Hâtib-i Kasım[1451], Riyazü'r- Rahme[1452], Letaifname[1453], Hâşiye Ala Sure-i Nebe-i Ale'l-i İslam, Talikat-ı Ala Şerh-i Akaid Ale'l- Halhali ve buna talikatları[1454], Risale fi beyani kevni's- Sultan Mustafa bin

---

[1444] Okumuş (2006), 348-9
[1445] *Son Üç Yüz Yılı*, s. 43
[1446] Hammer, VII, 1907-8
[1447] Bkz. Tayşi (1983), 32 vd., Köprülü (1993), 599, Süreyya (1996) II, 533, Okumuş (2006), 351-2, Altınsu (1972), 101
[1448] Bkz. *Osmanlı Müellifleri*, I, 394
[1449] İlm-i muhadarata ait olup, oldukça sade bir Türkçe ile yazılan ve üç makaleden ibaret olan bu eserin bir nüshası Üniversite Kütüp. TY, nr. 1631'dedir.
[1450] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76, Bu eser Krallar için tavsiyeler, nasihatler anlamına gelen küçük bir risaledir.
[1451] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76, Krş. *Osmanlı Müellifleri*, I, 394
[1452] Bursalı Mehmet Tahir Feyzullah Efendi'nin *Riyaz al-rahma* adında bir eserinden daha zikretmektedir. Feyzullah Efendi İbnü'l-Hatîb el-Amâsî'nin *Ravzü'l-ahyâr* adlı eserini de Türkçe'ye çevirmiştir. Ahlâka ve mevizaya dair Osmanlıca bir risaledir. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe yazmaları bölümünde yazarı belli olmayan "Mecmua" adlı eserin içinde de I-Y 1 b'de yer almaktadır. Eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.(Esad Efendi, nr. 2843) Bir nüshası da Bayezid Kütüphanesi 13019'da kayıtlıdır.(Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3224).
[1453] Bkz. *Osmanlı Müellifleri*, I, 394, Bu eser Sultan Mustafa Han namınadır. Ahmet Refik İlmiye Salnamesi'ne yazdığı yazıda *Letaif-i Şetta*'yı havi bir mecmuası olduğunu belirtmektedir. *Devhatü'l-Meşayıh* (1978), 76, Altınay (1998), 398, Altınsu (1972), 101, Uzunçarşılı *OT*, IV, 485
[1454] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76, Krş. *Vekayiü'l- Fudala*, s. 249

Mehmed Han Müceddiden[1455], Risale-i Bağdat, Sure-i Bina'dan aşağı Ussame haşiyeleri, Mecmua-i Fetavâ-yi Fevziyye, Haşiye-i Beyzavi vb. başlıca eserleridir.

Feyzullah Efendi, İsâmüddin el-İsferâyânî'nin *Haşiye 'alâ Cüz'i 'n-Nebe'* adlı eserine hâşiye, Mevla Celaleddin ed-Devvani'nin akaid şerhi ile ilgili olarak Halhalî'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâ'id*'ine ta'likat yazmış, Karabağî'nin haşiyesine Halhali'nin tenkitlerini cevaplandırmıştır.[1456] Kendi hayatını Arapça olarak yazan Feyzullah Efendi hal tercümesinde, padişahın bahçesine at bağlamak suçuyla şehzade hocalıklarının elinden alındığı olaydan hemen sonra kendini fıkıh eserlerini okumaya ve fakihlerin sözlerini tetkike vererek füru'u usule bağlanmak suretiyle *ed-Dürer*'e bir haşiye yazmaya başladığını ifade etmektedir.[1457]

Feyzullah Efendi, tefsir ilmi ile de meşgul olmuş ve Kâdı Beydâvî tefsiri üzerine haşiye tarzında eserler vücuda getirmiştir.[1458] Bu eser Bayzavi'nin meşhur tefsirine haşiye olarak yazılmış olup Fatiha suresine kadar gelir. Hammer de Feyzullah Efendi'nin Beydavi Tefsirinin sayfa boşluklarında yazılmış şerhleri olduğunu belirtir. Feyzullah Efendi ise hal tercümesinde, Erzurum'da bulunduğu süre içinde Beyzavi ile ilgili İslam haşiyesine bina' suresinden Kur'an'ın sonuna kadar "talikat" yazdığını ve İslam'ın Beyzavi'ye karşı ile sürdüğü tenkitleri cevaplandırmakla beraber onları kaydetmediğini söylemektedir.[1459] Feyzullah Efendi bu tefsir haşiyesinde de Osmanlı ilim geleneğine bağlı kalarak itikatta Maturidi, amelde Hanefi mezhebine bağlılığını gösteren bir yöntem izlemiştir. Kur'an sure ve ayetlerini tefsir ederken temel rivayet ve dirayet tefsirlerinin yanı sıra, tefsir usulü, kıraat, hadis, lügat, sarf-nahiv, fıkıh ve tasavvuf konularına da değinmiş, eserini vücuda getirirken oldukça zengin bir kaynak manzumesinden yararlanmıştır. Okumuş'un ifadesine bakılırsa tefsirini halk/avam için değil kılı kırk yarmayı seven seçkinler/havas için yazmıştır.[1460]

Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin verdiği fetvalar, daha sonra derlenerek bir kitap halinde neşredilmiştir. Fetva kitapları, insanların pratik hayatta karşılaştıkları hukuki meselelerle ilgili olarak sordukları sorulara verilen cevaplardan oluşan mecmualardır. Osmanlı devletinde, yargı müessesesinin ve ilmiye sınıfının

---

[1455] Adından da anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in ümmet içinde her yüzyılda bir müceddidin çıkacağına dair hadisi bağlamında Sultan Mustafa'nın müceddid oluşu ile ilgili Arapça bir risaledir. Süleymaniye Kütüphanesi'nin değişik bölümlerinde dört farklı nüshası bulunmaktadır.
[1456] Türek-Derin (1970) 80
[1457] Türek-Derin (1970), 74
[1458] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76
[1459] Türek-Derin (1970), 80, Krş. Şeyhi, Mehmed Efendi, *Vekayiü'l- Fudala*, s. 249
[1460] Okumuş (2006), 368

başı olarak kabul edilen her şeyhülislam, görevi süresince kendisine sorulan hukuki meselelere verdiği cevapları, ya bizzat kendisi yahud hayatında ya da ölümünden sonra ilgili birisi tarafından derlenerek bir ararya getirilmiş çok sayıda fetva mecmuası vardır.[1461] İşte bunlardan en önemlilerinden biri de Feyzullah Efendi'nin *Fetâvây-ı Fevziye*'sidir.[1462] Yaklaşık 2845 fetvadan oluşan *Fetâvây-ı Fayziya ve maan Nükul Ve'ş- şevahidi'l- kaviyye*[1463] adlı bu eser, 18. yüzyıl Osmanlı toplumunda günlük hayatta, ibadet ve muamelatla ilgili konularda ortaya çıkan meselelere dair Feyzullah Efendi'nin verdiği fetvaları ihtiva etmektedir. Dönemin toplumsal yapısını yansıtan önemli bir kaynak ve aynı zamanda fetvâhanenin en muteber saydığı dört fetvâ kitabından biri[1464] olan *Fetâvây-ı Fevziyye* döneminin dinî ve sosyal sorunlarını yansıtan bir ayna olmanın yanı sıra, Feyzullâh Efendi'nin fıkıh konusundaki derin ilmi birikiminin de bir ispatı mahiyetindedir. Görüldüğü kadarıyla Feyzullâh Efendi, fıkıh konusunda Osmanlı ulemâsını izleyerek verdiği fetvâlarda amelî-fıkhî konularda Hanefî mezhebine bağlı kalmıştır. Eserin ilk şekliyle Feyzullâh Efendi'nin sağlığında mı yoksa sonra mı kitap haline getirildiği henüz kesinlik kazanmamışsa[1465] da derlenerek 1266/1850 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.

1.2.5.2. Hayrât Eserleri

Feyzullah Efendi'nin bazı hayır müesseseleri yaptırdığı hatta bunların oldukça büyük bir yekun tuttuğu da bilinmektedir. Feyzullâh Efendi 1700/1 senesinde Erzurum'da bir medrese ile darü'l-kurra ve cami yaptırmıştır.[1466] Burada yaptırdığı cami ve medrese günümüzde, halkı arasında Kurşunlu Camii, Fevziyye Camii veya Şeyhülislâm Camii[1467] ve Medresesi adıyla bilinmektedir.[1468]

[1461] Bkz. ÖZEN, Şükrü (2005), "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.III, S. 5, ss. 249-378

[1462] Müstakimzade de mecmua-yı fetavalarının olduğunu kaydetmektedir. Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76, Krş. *Fetâvây-ı Fevziyye* (2010), haz. Süleyman Kara, Klasik yay., İstanbul, Krş. Cin-Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi* (1990) I, 98-9, ÖRSTEN, Seda (2005), *Osmanlı Hukukunda Fetva*, AÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, s. 71 vd.

[1463] Bkz. Özen, a.g.m. (2005), 300-1

[1464] ÖĞÜT, Salim, (1995) "Fetâvây-ı Feyziyye", **DİA**, C. XII, TDV yay., İstanbul, s. 443

[1465] Öğüt (1995), 443

[1466] *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76, Bilgehan Pamuk da caminin Feyzullah Efendi tarafından yaptırıldığını ve 1694-5 senesinde tamir edildiğini belirtmektedir. Bkz. PAMUK, Bilgehan (2006), *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul, s. 226-7

[1467] Külliyenin cami giriş kapısı üzerinde bulunan ve tarihini ve banisini belirten kitabesinde:

Bareka'llahü hiş
Makam-u say-ı zikru'llah
Düşdı tarih-i cay
Saidgah Feyzullah (Sene 1112), yazılıdır. KÖŞKLÜ, Zerrin, (2007) "Erzurum Kurşunlu (Feyzullah Efendi) Külliyesi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, S. 38, 145

Feyzullah Efendi'nin İstanbul'da medrese ve kütüphane, mescid, mektep, muallimhane, çeşme ve meşrutaları vardır.[1469] İstanbul Fatih'de eski hanesi karşısında yaptırdığı medrese[1470] 1916'da Ali Emiri Efendi tarafından kütüphaneye çevrilmiştir.[1471] Bugün Millet Kütüphanesi adı ile anılan bu kütüphanenin bilhassa giriş kısmı çok güzeldir. XVIII. asır başlarında Türk mimarisinin en güzel eserlerinden biri olan Fevziyye Medresesi binası on oda ve bir dershane-mescid ve bir de kütüphaneden oluşmaktadır.[1472] Feyzullah Efendi'nin bu medresede büyük bir kısmı tefsir, hadis ve fıkha ait olmak üzere 2193 ciltlik bir kütüphanesi mevcuttur. Bu kitaplardan bir kısmının dağıldığı ve bazılarının kenarındaki meşruhattan anlaşılmaktadır. II. Abdülhamid zamanında bilumum kütüphanelerin fihristleri tabedildiği esnada, Feyzullâh Efendinin kitaplarına aid olan fihrist her nedense tab edilmemiştir.[1473] Feyzullâh Efendi'nin bu vakıf tesisleri için hazırladığı vakfiye Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

İstanbul'daki medresesinin dış duvarında keza bir çeşme, tarihi Şair Kamil Efendi'nin olup, inşa tarihi olan 1112'yi göstermektedir. İbrahim Hilmi Tanışık *İstanbul Çeşmeleri* adlı eserinde bu çeşmeyi yanlışlıkla Ebu Saidzade Feyzullah Efendi'ye izafe etmiştir.

Feyzullâh Efendi memleketinden ve İstanbul'dan başka diğer Osmanlı şehirlerinde de bazı eserler yaptırmıştır. Mesela Şam'da bir darülhadis[1474], Mekke'de mescid, Medine'de medrese[1475], kütüphane ve muallimhanesi; Edirne'de Cebehane

---

[1468] Bkz. Pamuk (2006), 235-6, Tayşi (1983), 62, Okumuş (2006), 353, Kurşunlu Külliyesi H. 112/ M. 1700 yılında Şeyhülislam Feyzullah Efendi tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca Fevziye Camii, Şeyhülislam Camii olarak da adlandırılmaktadır. Erzurum'da iç kalenin kuzeybatı eteklerinde Kurşunlu Camii sokağında bulunmaktadır. Kurşunlu Külliyesi cami, medrese, tuvalet/abdestliklerden oluşan küçük külliye görüntüsü ile 17. ve 18. yüzyıl külliye anlayışının Erzurum'da daha çok geleneksel özelliklerle şekillenen bir yansımasıdır. Bkz. Köşklü (2007), 141-159, Külliyenin geçirdiği onarım ve bugünkü durumu için bkz. *A.g.m.*, s. 143-4, Ayrıca bkz. Tayşi, *a.g.m.*, (1983), 62-4

[1469] *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76, Krş. AYVANSARAYI, Hüseyin Efendi vdl. (2001) *Hadikatü'l-Cevami*, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, İşaret yay., İstanbul, s. 143

[1470] Bkz. *Vekayiü'l- Fudala*, s. 249, Na'ima bu medreseden "medrese-i azime" olarak bahseder. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1882, Binanın Arap harfli Türkçe kitabesi ta'lik hattla ve dört mısralık manzum tarih kitabesinin orjinel metni şöyledir:

Hace Feyzullah Efendi Hazret-i Müfti'l- Enam,
Eyledi bünyadına bu dar-i ilmin ihtimam.
Lafz vü ma'ni didim itmammına tarihi tam,
Bin yüz on ikide hakka medrese oldu tamam.

[1471] Uzunçarşılı *OT*, V, 326

[1472] Tayşi (1983), 69-70

[1473] Bkz. Köprülü (1993), 599

[1474] *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76

[1475] *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76, Feyzullah Efendi Medine'de inşa ettirdiği medreseye 3000'den fazla kitap vakfetmiş, Harem-i Şerif'in genişletilmesi sırasında bu medrese yıkılınca kitaplar Camiatü Melik Abdülaziz'e alınmıştır.

yakınında (gördüğü bir rüya üzerine yaptırdığı) bir çeşme yaptırmıştır. Sonuç olarak denilebilir ki Seyyid Feyzullâh Efendi, her ne kadar siyâset ile iç içe olmakla suçlansa da yukarıda da ifade edildiği gibi ilmi sahada da faaliyet göstermiş ve "millete untulmaz eserler bırakmıştır."[1476]

1.2.5.3. Feyzullâh Efendi'nin Edebi/Sanatsal Kişiliği: Şairliği Ve Hattatlığı

Kaynaklarda verilen bilgilere göre Feyzullâh Efendi'nin şiirle de ilgilendiği anlaşılmaktadır. Zira onun Sultan Mustafa'nın isteği üzerine Hacı Bayram Veli'nin şiirleri üzerine bazı açıklamaları ve notları bulunmaktadır.[1477] Yine kaynaklarda onun İbn-i Sina'nın yazdığı bir şiiri üzerine "Şerhu kasidetu'l-a'yniyye li İbni Sina" adıyla bir risale yazdığı kaydına da rastlanmaktadır. Hammer'de *Nesefi Nasslarına Tefsirler* adlı bir eserinin olduğu da kayıtlıdır.[1478]

Feyzullâh Efendi'nin bir divan teşkil edecek kadar Arapça şiirlerinin olduğu da belirtilmektedir. Es'ad Efendi Süleymaniye Kütüphanesinde 2843 numarada kayıtlı Divân-ı Feyzullâh Efendi'nin ilk yarısının Feyzullâh Efendi ve oğulları hakkında yazılan medhiye, kaside ve gazeller ve ikinci yarısının ise Feyzullâh Efendi'nin Arapça şiirlerini muhtevi bulunduğu ifade edilmektedir.[1479] *Mecmûatü Medâihi Şeyhülislâm Feyzullah Efendi* adlı bir yazmada Feyzullâh Efendi ve ailesi hakkında yazılmış manzum methiyeler bulunmaktadır. Süleymaniye Ktb. Es'ad Efendi nr. 2843'de kayıtlı *Divân* adlı bir eserin, Feyzullâh Efendi hakkında yazılmış, söylenmiş Arapça, Farsça ve Türkçe beyit ve methiyelerden derlenmiş bir yazma bu olsa gerektir. Bu eser Seyyid İbrahim Efendi adlı bir zat tarafından kaleme alınmıştır.[1480] Uzunçarşılı[1481], Ali Emiri Efendi'nin Tarih ve Edebiyat Mecmuası'nda geçen bir tetkikinde II. Mustafa'nın yazmış olduğu,

Başımızıdan hiç havay-ı zülf-i yar eksik değil
Mürtefi yerdir anın çün rüzgar eksik değil

[1476] Bkz. Altınsu (1972), 100-101, Köprülü (1993), 599, Tayşi (1995), 528, Altınay (1998), 398-9, Okumuş (2006), 353

[1477] Okumuş Milli Kütüphane'de Mecmua-i Eş'ar adlı rik'a hattıyla yazılı 177 varaklık yazma bir Türkçe şiir kitabında da Şehid Feyzullah Efendi kaydıyla ona ait bazı şiirlere yer verildiğini kaydetmektedir. Bkz. Okumuş, a.g.m., (2006), 368

[1478] Hammer, VII, 1908

[1479] Köprülü (1993), 599

[1480] Tayşi (1983), 33, Dn: 106

[1481] Bkz. Uzunçarşılı *OT*, V, 45-6

şeklindeki beyitin ikinci mısraının üzerinde *Feyz* isminin yer aldığını ve bu beytin Feyzullâh Efendi tarafından tertip edildiğini belirtmektedir.

Feyzullâh Efendi ilimle meşgul olduğu gibi hattatlık ile de uğraşmıştır. Suyolcuzâde Mustafa Efendi'den hat ve özellikle nezih yazı stilinde dersler almıştır. Ayrıca Erzurum'da sürgün bulunduğu sırada, hat bilgisini öğrendiği Hattat Ömer Efendi'nin öldüğünü hâl tecümesinde yazmaktadır.[1482]

1.2.6. Kariyeri

Meservey'in, Feyzullâh Efendi'nin kariyeri hususunda önemle dikkat çektiği konu, onun sıra dışı bir kariyere sahip olmasıdır. O elde ettiği mevkileri herhangi bir alimin geçtiği bütün basamakları geçerek mi gelmişti? Feyzullah, en başta ulemadan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmenin avantajına sahipti. Meservey, şeyhülislamın genellikle kadılardan seçildiğini vurgular ve bu konuda Feyzullah'ın bir istisna olduğunu ifade eder.[1483] Feyzullah Efendi İstanbul'da bulunduğu süre zarfında daha sonra Sultan II. Mustafa'nın hocalığına getirilmiştir. Bundan sonra müderrislik, kadılık, nakibüleşraflık, kazaskerlik gibi ilmiye hiyerarşisinin bütün alanlarında görev almış olduğu belirtilmektetir. Feyzullah Efendi, en sonunda şeyhülislamlık makamına kadar yükselmiştir.[1484] Onun kariyerine istisnaî hüviyet kazandıran olaylardan biri de kendisini de kapsayan sadece beş şeyhülislamın Kanuni'den sonra bu görevde beş yıldan fazla kalabilmesidir. Feyzullah Efendi'nin ikinci şeyhülislamlığı, sekiz yıl sürmüştür. 17. yüzyılda sekiz yıl bu makamı tutabilmek istisnaî bir durum teşkil etmektedir.[1485]

1.2.6.1. Müderrisliği Ve Padişah Hocalığı

Şeyh Vani Efendi'nin daveti üzerine İstanbul'a gelmiş olan ve burada onun himayesine giren Feyzullah Efendi, bu sırada kendisine teklif edilen müderrisliği Vani Efendi'nin telkiniyle reddemiş olduğunu ve fakat ondan gizli olarak bu yola girdiğini ifade etmektedir. Bu sırada zamanın müftüsü Ömer el- Minkari Yahya Efendi'nin bir adamı vasıtasıyla kendisini ulema-yı rüsuma katılması için teşvik

[1482] Türek-Derin (1970), 74
[1483] Karahasanoğlu (2005) 844
[1484] Altınay (1997), 142, Altınsu (1972), 98 vd.
[1485] Karahasanoğlu (2005), 844

ettiğini ve kısa bir zamanda gereken yolu alabilmesi hususunda kendisine vaadde bulunduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir:[1486]

"Emir ve vaad tekerrür edip haddi aşarak üstüme düştüğünü görünce isteğini kabul ettim. Namıma fetva eminliği maddesi üzerinden mülazemet tezkiresini, 40 akçelik medrese ile birlikte yazdı. Bunu hariç diye adlandırılan medrese takip edecekti. Bütün bunlar gizli idi. Şeyh meseleyi bilmiyordu. Mevleviyet ile sonuçlanacak bu yolları bize yasak etmişti."

Feyzullâh Efendi meseleyi Vâni Efendi'ye açınca o, mevleviyetle sonuçlanmasından korktuğundan mülazemete muvafakat etmemiştir.[1487] Feyzullâh Efendi maksadının ulema-yı rüsum yolunu tutup medreseleri tamamladıktan sonra birisinde emekli olmak veya geçim yollarından birini aramak olduğunu, kadılığı düşünmediğini ifade etmekte ve Vâni Efendi'nin kendisine inanmadığını ve mülazaemet kağıdını geri çevirmesini istediğini belirtmektedir.[1488] Feyzullâh Efendi böylelikle hocasının sözüne uyarak mevleviyet yoluna girmemiş ve buna müteakip, "Beytullâh ve insanların efendisinin-yer ve göğü dolduracak Tanrının salat ve selamları üzerine olsun- türbesini ziyarete karar verdim" diyerek hac vazifesini yerine getirmek üzere[1489] Mekke'ye gitmiştir. (Cemaziyelevvel 1074/Kasım 1667) Hayli müddet Hicaz'da kalmış; orada dinî ibadetlerini ifa etmenin yanı sıra çeşitli âlimlerle de görüşme fırsatı bulmuştur. Hâl tercümesinde Hicaz'a dair izlenimlerini ve orada görüştüğü ulemâyla ilgili kanaatlerini, "Her ne kadar köşede bucakta izi kalmış cevherler çok ve *Haremeyn-i Şerifeyn*'de, sağda solda ve sair yerlerde değerli insanlara henüz rastlanıyor olmasına rağmen bilgi güneşi batmaya yüz tutmuştu" diyerek dile getirir.[1490]

Feyzullâh Efendi geri dönüşünde o aralık Yenişehir'de bulunan *mevakib-i hümayun*a iltihak etmiş ve padişah huzurunda kayınpederi ile derste bulunmuştur. Kayınpederinin delaletiyle padişahın huzuruna kabul edilen[1491] Feyzullâh Efendi, sultanın isteği üzerine şeyhin *Beyzâvî Tefsiri* ile *Hâşiyeleri*'ni okuttuğu huzur derslerine katılmıştır. Vâni Efendi çoğu günler padişahın emriyle, yerine talebesini bırakır ve bu vesileyle Feyzullâh Efendi de yüksek huzurda dersler vermiştir.[1492] Feyzullah Efendi hâl tercümesinde, bu sırada eşi Ayşe Hatun'un vefat ettiğini daha

---

[1486] Türek-Derin (1969), 213-4
[1487] KIRMIZ, Bayhan (1958), *Osmanlı Tarihinde Maktûl Şeyhülislamlar*, İÜEF Mezuniyet Tezi, İstanbul, s. 37-8, Şeyhi, Vekayiü'l- Fudala, II, yk. 218a'dan aktaran Tayşi, a.g.m., (1983), 17
[1488] Türek-Derin (1969), 214
[1489] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 74
[1490] Türek-Derin (1969), 215
[1491] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 74
[1492] Türek-Derin (1969), 216, Altınay (1998), 397, Köprülü (1993), 593

sonra hocası ile birlikte Selanik'te iken Kasım 1669 (Recep 1080)'da Şeyh Vâni Efendi'nin Meryem adındaki diğer kızı ile evlendiğini söylemektedir.

Feyzullâh Efendi'nin bundan sonra padişah nazarındaki iltifatı yükselmiş görünmektedir. Nitekim hâl tercümesinde, Sultan Mehmed'in Girit'e gitmek üzere hareket ettiği sırada kendisinin de diğer âlimlerle birlikte maiyetinde bulunmalarını ve her gece ders vermesini arzu etmiş olduğunu söylemektedir. Padişah bu arada İstanbul'daki medreselerden birini Feyzullâh Efendi'ye vermiş ve fakat Vâni Efendi'nin bu hususstaki düşüncesi ileri sürülmüştür. Bunun üzerine padişah İstanbul'da oturan Yahudilerin cizyesinden 120 Osmanlı altını tahsis etmiş, böylelikle daha önce tahsis edilen 70 altınla birlikte tahsisatı 190 altına yükselmiştir. Feyzullâh Efendi buna, yolculuk ve harekat esnasındaki ihsan ve teşrifatı da eklemektedir.[1493]

Girit Adası'nın fethinin müjdesinden sonra Sultan Mehmed önce Eğriboz'a sonra da Selanik'e geçmiş ve kışı burada geçirmiştir. Padişahın burada bulunduğu sırada, Şehzade Mustafa öğrenim çağına gelmiş bulunuyordu. Feyzullâh Efendi, "halis altın gibi ilme olan kabiliyeti ortaya çıkınca" padişahın kendisini Şehzade Mustafa'ya öğretmen, yetiştirici, tavır ve ahlâkı için tamamlayıcı tayin ettiğini belirtmektedir.(Şaban 1080/Aralık 1669) Feyzullâh Efendi böylelikle Şehzade Mustafa'nın vefat eden hocası Al- Sayyid Muhammed Efendi'nin yerine Rumeli payesi ile hocalığa tayin edilmiş ve IV. Mehmed'in emri ile kendisine mülazemet verilmiştir.[1494]

Feyzullâh Efendi'nin II. Mustafa'nın hocalığına getirilmesinde de kendi şeyhi/hocasının büyük rolü olduğu görülmektedir. Hocası Vani Mehmed Efendi, 1665'de (1076) İstanbul'da Yenicami kürsü vaizliğine ve hace-i sultanilik görevlerine getirilmişti. Bu arada Şehzade Mustafa'nın hocalığını da üzerine almıştı. Ancak kendisine hünkar vaizi payesi verilince bu görevi damadı Seyyid Feyzullah Efendi'ye devretmiş ve 1669'dan (ya da 1670) itibaren II. Mustafa'nın hocalığını Seyyid Feyzullâh Efendi yürütmüştür.[1495]

[1493] Türek-Derin (1969), s. 216

[1494] Bkz. Türek-Derin (1969), 217, Na'ima (2007) VI, 1859, Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 335, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 74, Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996) II, 533, Silahdar Mehmed Ağa (1962) 29, Altınay (1998), 397, Köprülü (1993), 593, Altınsu (1972), 98, Tayşi (1983), 17, ÖZCAN, Abdülkadir, (2006) "II. Mustafa", **DİA**, C. 31, TDV yay., İstanbul, s. 275-279

[1495] Bkz. *Vekayiü'l- Fudala*, s. 248, Krş. Uzunçarşılı (1988c), 360, Orhonlu (1993), 695, Zilfi (2008), 226-7

Feyzullâh Efendi padişah hocalığına getirilmesinden hemen sonra eğitim yoluna girerek mülâzım olarak kayıt olmuştur. Normal şartlar altında bu yıllarda on veya on iki medrese sınıfının her biri için bir yıl harcanması söz konusu iken, Vâni Efendi'nin şefaatıyla dört yıl içinde bütün eğitim sisteminin basamaklarını baştan başa geçmeyi başarmış[1496] ve 1081 Muharrem'inde müderris olmuştur.[1497] Feyzullâh Efendi Mayıs/Haziran 1670 (Muharrem 1081)'de *hariç* rütbesi ile Handanzade Mehmed Efendi yerine Haydarpaşa Medresesi ve yine altı ay sonra aynı senenin Aralık (Şaban)'ında *Müsile-i sahn* rütbesiyle Çavuşzade Mustafa Efendi yerine Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Medresesi ve daha sonra 1671 Nisan (Zilhicce)'ında Seyyid Mes'ud Efendi yerine Sahn-ı Seman Medresesine intikal edip, Mayıs 1672 (Muharrem 1083)'de Seyyid Mehmed Efendi yerine Ayasofya-yı Kebir Medresesine, ve Ekim 1673 (Recep 1084)'de Es'adzade Seyyid Ebu Suud Efendi yerine İstanbul payesi ile Darü'l- hadis-i Süleymaniye müderrisliği[1498] takaüdlüğünü istedi. Müstakimzade, Sultan Ahmed müderrisliği ile tekaüd ettiğini belirtmektedir.[1499] Temmuz 1675 (Cumadelula 1086)'de Anadolu payesi ile diye adlandırılan Sultan Mehmed (Fatih) medresesi kendisine tevcih olunmuştur.[1500]

Sultan Mehmed seferden döndükten sonra iki oğlunu- Şehzade Mustafa ve Ahmed'i- sünnet ettirmiş ve bu münasebetle Feyzullâh Efendi'ye mevki ve rütbe tevcihi gerçekleştirilmiştir. Feyzullâh Efendi Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin bu hususta kendisine, "..sana yüksek bir mevki ve arpalık gerekir, bize böyle emrolundu" dediğini, fakat kendisinin bu mevkileri, tehlikesinden ötürü geri çevirdiğini ifade eder. Bunun üzerine padişah kendisine Anadolu Kazaskerliği payesi ile Sultan Ahmed Medresesini vermiş; Feyzullâh Efendi de bunu kabul ve eskisi gibi öğretim görevine devam etmiştir.[1501] (1675 Tammuz/Ağustos-Cemaziyelevvel 1086)

Feyzullâh Efendi hâl tercümesinde, padişahın diğer oğlu ve kendisinin idam fermanını imzalayacak olan Şehzade Ahmed'in hocalığını da kendisine verdiğini söylemektedir.(Recep 1089/ Ağustos/Eylül-1678) Sultan Mehmed'in ikinci oğlu Ahmed yedi yaşına gelince, öğretime başlaması düşünülmüş ve ilk dersini

---

[1496] Bkz. Zilfi (2008), 227, 237, Krş. Tayşi (1983), 17 vd.
[1497] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 74
[1498] *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 74, Seyyid Feyzullah Efendi de medreselerden biriyle tekaüd olmayı, öğretimi ve değerli konuları tetkiki seçtiğini ifade etmekte, bunun üzerine padişahın kendisini, 1673'de (Şevval 1084) İstanbul kadılığı payesi ile Süleymaniye Darülhadisi'ne tayin ettiğini belirtmektedir. Türek-Derin (1969), 217
[1499] Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 74
[1500] Türek-Derin (1969), 217, Kırmız (1958), 38
[1501] Türek-Derin (1970), 70

Boğaziçi'nin Asya kıyısındaki İstavroz Bahçesi'nde kalabalık bir topluluk önünde almıştır. Tayin edilen gün Kızlarağasının rehberliğinde Sultan'ın huzuruna götürülen Şehzade Ahmed, babası tarafından hocalığına atanan Feyzullâh Efendi'ye teslim edilmiştir.[1502] Bununla birlikte Feyzullâh Efendi, genç şehzadeye elifba'nın ilk dört harfini göstermek şerefini Sultan'ın vaiz ve hocası Vâni Efendi'ye bırakmak zorunda kalmıştır.[1503] (29 Temmuz 1680-Recep 1091)

II. Mustafa'nın hocalığından sonra Şehzade Ahmed'in hocalığını da üstlenmesi Feyzullah Efendi'nin nüfuz ve saygınlığını artırmıştır.[1504] Nitekim o, iki şehzadeye hoca tayin edilmesi[1505] nedeniyle padişahın kendisini Rumeli kazaskerliği payesiyle taltif ettiğini belirtmektedir. Feyzullah Efendi'nin Rumeli Kazaskerliği payesiyle Sultan Ahmed Medresesine, 1678 Ağustos/Eylül'de (Recep 1089) getirilmiş olduğu görülmektedir. Halbuki bu paye salt Anadolu Kazaskerliği yapmış olanlara verilmekte olup sıradışı bir durum arzetmekteydi. Şöyleki bir şeref payesi takdim edilmesi söz konusu ise bu paye genelikle halihazırda bu payenin hemen bir derece altındaki payeye hak kazanmış olanlara verilirdi.[1506] Diğer taraftan Feyzullâh Efendi'nin Rumeli Kazaskerliği payesi ile Şehzade Ahmed'in muallimliğine tayin edilmiş olduğu belirtilmektedir. Müstakimzade ise, "1097 Zilhiccesinde sudur-u sadaret-i Rumili ile bekam olduktan sonra, zaman-ı cennetmekan Mehmed Han-ı Rabi de yani 1097 hududuna değin hizmet-i ta'lim-i şehzadegan" olduğunu belirtmektedir.[1507] Ancak bu sırada en büyük destekçisi Vâni Efendi de sürgüne gönderilmiştir ki bu durum, Feyzullâh Efendi'nin kariyerinde geçici olarak bir kesintiye neden olmuştur.

Feyzullâh Efendi bu sırada başından bir olay geçtiğini, bu olayın padişahın kendilerine ait bir bahçede kısrağını otlarken görmesiyle meydana geldiğini söylemektedir.[1508] Feyzullâh Efendi Nisan[1509] ya da Haziran-Temmuz 1686 (Şaban

---

[1502] Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 74, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 109, Ayvansarayi, *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 575

[1503] Hammer, VI, 1761, Krş. Abdi Paşa, *Vekayi-name* (2008), 473

[1504] Altınay (1997), 142, a. mlf. (1998), 397-8, Okumuş (2006), 348

[1505] "..İki kardeşin- Tanrı onları nimetlerine mazhar kılsın ve kötülüklerden korusun- hizmetinde elimden gelenini fazlasıyla yaptım..", Türek-Derin (1970), 70

[1506] Zilfi (2008), 227, 237

[1507] Bkz. Köprülü (1993), 593, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 74, Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996) II, 533, Kırmız (1958), 38

[1508] Feyzullah Efendi bu olayı şöyle anlatmaktadır: "..Bunun sebebi, bahçivanın benden habersiz olarak uşağımdan ot bedelini alıp herzamanki adet üzere kısrağı oraya bağlamasıydı. Aslında bahçeler otlaklarıyla birlikte padişahın hazinesine her yıl ödenecek muayyen bir para karşılığında bahçivana verilirdi. Bahçivan ise yerin köşke yakınlığı dolayısıyle, padişah tarafından oraya yaklaşılmaması emrolunduğu halde, kısrağı oraya bağlamıştı. Padişah kısrağı sorup araştırınca, kötü sözlerini dilin

1097) tarihinde, Üsküdar'da hazineye ait Bayram Paşa Yalısı'nın çayırına at bağladığından dolayı padişahın gazabına uğrayıp katledilmek istendiyse de ulemâdan ve evlâd-ı resulden olması cihetiyle katlinden vazgeçilmiş ve fakat hocalıktan azl ve ismi de ulemâ defterinden silinmiştir. Fakat beş gün sonra talebesi olan iki şehzadenin validesi Haseki Sultan (Valide Gülnuş Emetullah Sultan) tarafından istirham olunmak suretiyle kendisine Eyüp Kadılığı arpalık olarak verilmiş ve şehzadeler hocalığına da padişah imamı İbrahim Efendi tayin olunmuştur.[1510]

Feyzullâh Efendi hâl tercümesinde[1511] olayın cereyanından beş gün sonra padişahın düşünerek pişmanlık duyduğunu ve kendisine arpalık olarak İstanbul havasını vererek gönlünü aldığını söylemektedir. Muhtemelen kaynaklarda bahsi geçmese de adı tekrar ulema listesine eklenmiştir. Ancak at meselesinde bu feci ihmalin Feyzullâh'ın saraydaki güçlü destekçilerini kaybetmesine yol açtığı söylenebilir.[1512] Feyzullah Efendi bu olaydan hemen sonra kendini fıkıh eserlerini okumaya ve fakihlerin sözlerini tetkike vererek füru'u usule bağlanmak suretiyle *ed-Dürer*'e bir haşiye yazmaya başladığını ifade etmektedir.[1513] Feyzullah Efendi, bu olaydan hemen sonra 1098 yılı sonlarında (Eylül/Ekim 1687) padişah tarafından Osmanlı ülkelerinin nakibüleşraflığına tayin edildiğini söylemektedir.[1514]

1.2.6.2. Kadılığı

Feyzullâh Efendi'nin kadılık yaptığına dair malumatımız yoktur. Mehmed Süreyya, Mayıs 1686'da sultan bahçelerinden bir at alması yüzünden muallimlikten azledildiğini ve beş gün sonra arpalıkta Eyüp Kadısı olduğunu belirtmektedir. Mehmed Süreyya aynı yerde, Feyzullah Efendi'nin Ekim 1687'de Nakibü'l-eşraf olup Kasım 1687'de ilaveten ikinci defa Eyüp Kadısı olduğunu eklemektedir.[1515]

Feyzullah Efendi'nin ilk şeyhülislamlığından azli üzerine nefy edildiği memleketi Erzurum'da da kadılık yaptığı düşünülmektedir. Nitekim Bilgehan Pamuk 1688'de Erzurum kadısı olduğunu söylemektedir. Feyzullah Efendi bölgenin

---

söylemeğe varamayacağı kötü kişilerden biri fırsatı kaçırmayarak beni kendisine ihbar ettiği gibi meseleyi de padişaha karşı haddi aşmaklığıma atfetti. Öyle ki padişah bana öfkelendi ve kaderin seyri gereğince bana karşı olan tutumu değişerek iki saygı değer oğlunun öğretim görevinden uzaklaşmamı emretti.", Bkz. Türek-Derin (1970), 73

[1509] Bkz. Kırmız (1958), 38-9

[1510] Uzunçarşılı, IV, 482, Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996) II, 533

[1511] Türek-Derin (1970), 73-4

[1512] Karahasanoğlu (2005), 844-5

[1513] Türek-Derin (1970), 74

[1514] Türek-Derin (1970), 74, Müstakimzade'ye göre 1097 Zilhiccesinin 20. günü. Bk. *A.g.e.* (1978), 74

[1515] Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani* (1996) II, 533

sorunları ile de ilgilendiğini kötü valilerle mücadele ettiğini ve bu şekilde halkın biraz rahatladığını hal tercümesinde anlatmaktadır.[1516]

1.2.6.3. Nakibü'l-eşraflığı

Hz. Peygamberin soyundan gelenlere seyyid ve şerif, bunların başına da nakibüleşraf denmekteydi ve nakibüleşraf ulema sınıfı içerisinde önemli bir yere sahip idi. Diğer taraftan Osmanlılarda, diğer İslam devletlerinde olduğu gibi nakibüleşraf olacak kimselerin neseblerinin sıhhati çok önemli olup, bunların Haseni ya da Hüseyni nesle sahip olup olmadıklarına bakılırdı. Nitekim *Tercüme-i Hal* kitaplarında nakibüleşrafların hayatları anlatılırken, hep "sahibün'n-neseb"[1517] ibaresine raslanmaktadır. Feyzullah Efendi'nin de seyyid olduğu ve nakibüleşraflık makamına getirildiği görülmektedir. Gerçi seyyidliği hususunda bazı şüpheler söz konusu idiyse de çeşitli eserler onun soyunun Şemzi Tebrizi'ye kadar ulaştığı ve *Haseni* (Hasan'ın soyundan) olduğunu kaydetmektedir. *Devhatü'n-Nükeba*'da Feyzullah Efendi'nin Haseni nakibüleşraflardan olduğu kaydı vardır.[1518]

Feyzullah Efendi, yukarıda da belirtildiği gibi padişaha ait bahçelerden birinde at bulundurmak suçundan dolayı gazaba uğrayarak vazifesinden uzaklaştırılmış ve yerine İmam-ı sultani İbrahim Efendi getirilmiş ise de beş gün sonra bu isnadın yalan olduğu görülmüş ve anlaşılmış olduğundan, vazifesine iade edilmiştir. Aynı senenin Şaban'ında kendisine arpalık olarak Eyüp kazası verilen Feyzullâh Efendi, Es'adzade Seyyid Mehmed Efendi'nin vefatı ile boşalan nakibüleşraflığa tayin olunmuştur.[1519] Köprülü buna tarih olarak 7 Kasım 1686'yı verirse de, Ahmed Rif'ad ve Mehmed Süreyya'nın verdiği Ekim 1687 (Zilhicce 1098) tarihi doğru olsa gerektir.[1520] Süreyya onun hemen bir ay sonra buna ilaveten ikinci defa Eyüp Kadısı olduğunu belirtmektedir.

Feyzullâh Efendi, IV. Mehmed'in tahtından indirilerek yerine kardeşi Süleyman'ın geçirilmesine dair mahzarın İstanbul'da Ayasofya Camii'nde

---

[1516] Bkz. Türek-Derin (1970), 80-1, Mesela bu sırada Beylerbeyi Halil Paşa'nın zulümlerinden ötürü halkın mağdur olduğunu hükümete bildirmiş ve cevabi yazıda paşanın katli ve mallarının müsaderesi kadıya emredilmiştir. Bkz. Bkz. Pamuk (2006), 183-4, Krş. Defterdar Mehmed Paşa (1995) *Zübde-i Vekayiat*, s. 426-7, Onun Erzurum'da iken başka bir vali Gürcü Mehmed Paşa ile de anlaşmazlık yaşadığı bilinmektedir. Bkz. Hammer, VI, 1862

[1517] Sarıcık (2003), 127

[1518] AHMED RIF'AD (1283), *Devhat'ül- Nükeba*, İstanbul, s. 28, Krş. Sarıcık (2003), 128

[1519] Ahmed Rif'ad, *Devhat'ül- Nükeba*, s. 28, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 238, Köprülü (1993), 593, Altınay (1998), 398, Altınsu (1972), 98

[1520] Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996) II, 533, *Devhat'ül- Nükeba*, s. 28, Krş. Kırmız (1958), 39

okutulduğu bu sırada nakibüeşraf idi.[1521] Nitekim Sultan Mehmed'in hal'inde ulemanın tasdiki de etkili olmuştu. Ayasofya Camii'nde toplanan ulema, Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın padişahın şer'an hal'i hususundaki şüpheleri olup olmadığı yönündeki sorusuna sessiz kalması, IV. Mehmed'in hal'ini onaylamak anlamına gelmekteydi. Feyzullah Efendi hal tercümesinde Sultan Mehmed'in hal' edildiğini belirtmekte ve bu olaydan dolayı, "kimsenin meçhulü olmayan tarifsiz ve sınırsız kederlere düçâr" olduğunu ifade etmektedir.[1522]

1.2.6.4. Şeyhülislâmlığı

Yukarıda da ifade edildiği gibi Feyzullâh Efendi'nin kadılık ve kazaskerlik yaptığına dair mevcut bir bilgiye sahip değiliz. Altınsu ve Altınay, 1685 (H. 1097)'de Rumeli kazaskerliğine getirildiğini söylüyorlarsa[1523] da buna dair elimizde yeterli bilgi yoktur. Teamüle göre şeyhülislâmlık makamına Rumeli kazaskerliğinden atama yapılırken, Feyzullâh Efendi padişah hocası ve nakibüleşraf[1524] iken bu makama getirilmiştir. Feyzullâh Efendi iki defa şeyhülislâmlık yapmıtır. II. Süleyman dönemi askeri ayaklanması sırasındaki bu ilk görevi kısa süreli olmuş ve Erzurum'a sürgün edilmiştir. Sultan II. Mustafa'nın cülûsu üzerine İstanbul'a gelmiş ve ikinci olarak meşihat makamına getirilmiştir. Toplam fetvâ süresi 8 sene 8 ay ve 15 gündür.[1525]

1.2.6.4.1. Birinci Şeyhülislamlığı

Sultan IV. Mehmed'in hal'i sırasında Nakibü'l- eşraf olan Feyzullah Efendi, II. Süleyman'ın tahta çıkışından hemen sonra 11 Rebiülahir 1099'da ise (14-15 Şubat 1688) Debbağzade Mehmed Efendi'nin yerine meşihat makamına getirilmiştir.[1526] Feyzullâh Efendi'nin şeyhülislâmlığa getirilmesine sebep olan hadise, yeniçeri ve

---

[1521] Baysun (1987b), 555, Krş. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 79
[1522] Türek-Derin (1970), 74-5
[1523] Altınay (1998), 397, Altınsu (1972), 98
[1524] İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 208
[1525] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76, Şemdanizade Feyzullah Efendi'nin dokuz buçuk sene şeyhülislamlık yaptığını kaydetmektedir. Bkz. *Mür'i't- Tevarih* (2009), 272-3
[1526] Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1980) III, IV, 21, Krş. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 74, Ahmed Rif'ad, *Devhat'ül- Nükeba*, s. 28, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 241, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 274, Hammer, VI, 1819, Altınsu (1972), 98, Uzunçarşılı *OT*, IV, 481-2, Sarıcık (2003), 134-5, yerine Nefeszade Abdurrahman Efendi getirilmiştir. Bkz. *Zübde-i Vekayiat* (1995), 397, Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlığa getirilme tarihi ihtilaflıdır. Hammer bu tarihi 10 Şubat (7 Rebiülahir) vermektedir ki Köprülü'ye göre bu tarih yanlıştır. Köprülü Raşid ve Silahdar'a atıfla 15 Şubat 1688 (12 Rebiülahir 1099) tarihini verirken (A.g.m., s. 593), Mehmed Süreyya 11 Şubat/ 8 Rebiülevvel olarak vermiştir. Bkz. *Sicil-i Osmani* (1996) II, 533, Feyzullah Efendi'nin bu ilk şeyhülislamlığı için IV. Mehmed dönemine de işaret edilmektedir. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 109

sipâhi zorbalarının ayaklanmasıdır. Bilindiği gibi IV. Mehmed saltanatının sonlarına doğru, gençliğinden beri tutkun olduğu avcılık işini ifrat dereceye vardırmıştı. Ancak devletin gerek dışarıda ve gerekse içeride sıkıntılı durumu nedeniyle böylesine buhranlı bir dönemde vaktinin büyük bir bölümünü avlanmaya ayırması halkın ve ulemâ çevrelerinin tepkisine neden olmuştu.[1527] Hatta Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi ve halefi Ankaravî Mehmed Emin Efendi'nin bu gidişatın kötüye varacağı hususundaki uyarıları da padişahı etkilememişti. Bu sırada ordu içinde çıkan ihtilâl haberleri üzerine, padişah Siyavuş Paşa'yı sadrazamlığa getirmiş ve askerin husumetini dizginlemek için Süleyman Paşa'yı da idam ettirmişti.[1528] Siyavuş Paşa ise işlerin düzeltilmesi için Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'yı kaymakamlığa getirmiştir. Fakat ordudaki ayaklanmaların önüne geçilmek için atılan hiçbir adım fayda vermemiş, askerler padişahtan gelen hatt-ı hümayunları dikkate almadan İstanbul'a gelip Silivri'de karargah kurmuşlardır. Buradan şehrin içine girmeden önce saltanat değişikliğini yani padişahın hâl'ini devletin ileri gelenlerine bildirmişlerdir. Sultan Mehmed bu şekilde asker ve ulemânın işbirliği ile tahttan indirilip yerine II. Süleyman getirilmiştir.[1529]

Sultan Süleyman'ın tahta çıkmasından sonra da askerin taşkınlığı devam etmiş, İstanbul'a gelen yeniçeri ve sipahiler yeni bir anarşinin doğmasına sebep olmuşlardır.[1530] Nüfûzu olmayan biri olarak gösterilen Siyavuş Paşa[1531] ise asilerin isteklerini yerine getirmek zorunda kalmış ve terakkilerin dağıtımı gerçekleştirmişse de[1532] asiler ulûfe, gulâmiye ve cülus bahşişlerini istemekte ayak diremişlerdir. Diğer taraftan cülûs bahşişi ve diğer isteklerini yerine getirimesini engellemekle suçladıkları Fazıl Mustafa Paşa'yı istemediklerini söylediler. Sultan Süleyman asilerin diğer isteklerini yerine getirdiyse de Mustafa Paşa'yı onlara vermedi. Asilerse Siyasvuş Paşa'nın hazinenin durumu hususunda yaptığı nasihatlere de kulak asmayarak diğer ocak birliklerini de kendi saflarına çekmişler ve İstanbul'da adeta anarşi estirmeye başladılar. Siyavuş Paşa asilerin ulûfe ve bahşişleri için bazı tedbirler aldıysa da onları dağıtmaya muvaffak olamadı.

[1527] Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül- Vukuat*, I-II, s. 282-5, Uzunçarşılı, III, 487 vd., Shaw (1982), I, 299 vd., Danişmend (1972) III, 464, Baysun (1987b), 554-5

[1528] Hammer, VI, 1814-5, Krş. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih*, (2009), s. 236

[1529] Bkz. *Netayic ül- Vukuat* (1992) I-II, 287-8, Hammer, VI, 1816, Uzunçarşılı *OT*, III, 491-6, Jorga, IV, 197, Kantemir, III, 165-6, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 464, Baysun (1987b), 555, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2202

[1530] Bkz. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 83 vd.

[1531] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 95-6

[1532] Hammer, VI, 1818

İkinci vezir Fazıl Mustafa Paşa ise aynı zamanda eniştesi olan Siyavuş Paşa'ya yeniçeri ve sipah zorbalarının tedrici bir surette kırdırması ve bir kısmının da İstanbul'dan uzaklaştırması tavsiyesinde bulunmaktaydı. Bu olaylar yaşandığı sırada yeni padişah Süleyman da kılıç kuşanarak tahta oturmuştu. Sultan Süleyman Siyavuş Paşa'yı huzuruna çağırarak onu makamında bırakmış ve kapıkulu asilerinin dağıtılması gerektiğini ihtar etmişti. Siyavuş Paşa da yeniçeri ağalığına getirilmiş olan ve fakat askeri itaat altına alamadığına inanılan Silahdarbaşı'nın yerine Harput'lu Ali Ağa'yı getirerek zorbaları temizlemeye başladı. Fakat bu değişiklikten memnun olmayan yeniçeriler, bunun Sadaret Kaymakamı Mustafa Paşa'nın başının altından çıktığına hükmettiler ve onu mevkiinden uzaklaştırmak için padişaha baskı yaptılar.[1533] Padişahtan aldıkları bir hatt-ı hümayun ile, zekası ve enerjisi ile bu karışıklıkları önleyecek tek adam olan Mustafa Paşa'nın sürülmesini sağladılar.[1534]

Diğer taraftan asiler Mustafa Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmakla da yetinmeyerek Fazıl Mustafa Paşa'nın katlini de istediler; Şeyhülislam Debbağzade Mehmed Efendi'ye giderek Fazıl Mustafa Paşa'nın idamı için kendisinden fetvâ istediler. Ancak Debbağzâde, "*Cürmü nedir? Padişaha asi mi oldu? Düşmana kal'a mı verdi? Düşmandan yüz çevirip bozgunluğa mı sebep oldu? Söyleyin, Allah emri ve peygamberin şeriati üzre sizin fetvanız verilmelidir ki, hem padişaha asi oldunuz ve hem nice bi günah ümmet-i Muhammed'i soyup vilayeti haraba verdiniz; ben anın hakkında fetva veremem, veren var ise benden izin*" diyerek zorbaları kovmuş, bunun üzerine Sadrazam Siyavuş Paşa'ya baskı yapan zorbalar da 13 Şubat 1688'de onun azlini sağlayıp yerine kendi isteklerine boyun eğeceğine inandıkları Seyyid Feyzullâh Efendi'yi[1535] tayin ettirmişlerdir.[1536]

[1533] Hammer, VI, 1818-9

[1534] Bkz. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 100

[1535] Bkz. İsazade Abdullah, *Tarih-i İsa-zade* (1996), 208, Şemdanizade, *Mür'i''t- Tevarih*, s. 241, Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 1, Hammer, VI, 1819, İPŞİRLİ, Mehmet (1994a) "Debbağzade Mehmed Efendi", **DİA**, C.IX, TDV yay. İstanbul, s. 62, Uzunçarşılı *OT*, III, 500-1, Tayşi (1983), 18

[1536] Feyzullah Efendi hal tercümesinde şeyhülislamlığa getirilişini şöyle anlatır: "..Hal' ve iclas dolayısıyle fitne ve sefalet yayılıp, zulüm ve fesad ertıp, kötülük yıldızı parlayıp, haydutlar etrafı çevirip işler tamamen sarpa sarınca Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa'ya gittim. Zalimleri ortadan kaldırmak hususunda onunla konuştum, kendi kendime kararlaştırmış olduğum bir hileyi kendisine anlattım, beğendi. Düşündüğüm şekil üzere işe başlamayı kararlaştırdık. Yeniçeri ağası Ali Ağa da and vererek bizimle birlik olduğu gibi muayyen bir günde kendisine tabi olanlarla birlikte bize katılacağına dair söz verdi. Muayyen gün gelince Ali Ağa'ya haber göndererek sözünü yerine getirmesini istedik. O, cevap olarak birkaç gün daha sabretmemizi, zalimlerin bir feveran zamanı bulunduğuu söyledi. Biz ısrar ettikse de o yine direndi. İşimiz tahakkuk etmediği gibi mesele de duyuldu: Erazil işin farkına vararak mağlubiyet üzere olduklarına iyice kanaat getirdiler. Bu defa yaptıkları kötülüğü telafiye koyuldular. "Allah'a, Peygambere ve salahiyetlerine itaat ediyoruz; bundan böyle bu kilide bir anahtar olacak, iyilikle bizi idare edecek, bilgi ve iyilik vasıflarına sahip bir adamın fetva makamında bulunması bize gerek" dediler. Konstantiniyye halkına danışmağa başladılar

Feyzullâh Efendi şeyhülislâm olmasından sonra asilere; halkın mal ve namusuna tecavüz etmemek, adetleri ve arzuları üzerine meselelerini bir konu olarak ele almamak, gaza ve cihada hazır olmak, her birinin halkın mallarıyla değil de kendi işleriyle uğraşmak gibi şartlarını şart koşmuş olduğunu, buna onların "Doğruluk hususunda bize emrettiklerin başımız üstünde yeri vardır, haddi tecavüz edenlere muhakkak ölüm cezası verilmeli" diyerek şartlarını kabul ettiklerini, hâl tercimesinde ifade etmektedir. Feyzullâh Efendi devamla, "Bundan sonra gürültü kesilmiş, alçaklar yumuşamış ve bu hâl üzere günler birbirini kovalarken ben onları beklemedikleri bir yerden tuzağa düşürecek bir hile tasarlıyordum" demektedir.[1537] Ancak olaylar Feyzullah Efendi'nin beklediği şekilde gelişmemiş ve şeyhülislamlığı da uzun sürmemiş ve on yedi (ya da 18) gün kadar süren bu ilk meşihatinden sonra bahsi geçen karışıklık neticesinde azl edilmiştir.[1538]

Bu olaylar ise şu şekilde şu şekilde cereyan etmiştir: Asiler bu sırada Atmeydanı'nda toplanmışlar ve daha sonra da yeniçerilerle birleşmişlerdi. Sultan Süleyman tarafından yeniçeri ağalığına getirilen eski Sekbanbaşı Ali Ağa'nın, anarşinin başlıca kışkırtıcısı çavuşbaşı Fetvacı Hüseyin Ağa'yı öldürmesi[1539] üzerine öfkeli yeniçeriler de işlediği cinayyetten dolayı onu öldürdüler. Daha sonra da Vezir-i azam Siyavuş Paşa'yı istemediklerini belirtmek suretiyle silahları ile birlikte vezir-i azamın sarayına doğru hareket ettiler.[1540] Bundan sonra da Defterdar ve vezir-i azamın konaklarını yağmaladılar. Fakat Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile iki silahlı hakimi ve defterdarı karşılarında buldular. Öfkeli yeniçeriler bu durum karşısında geri dönmek zorunda kaldırlarsa da vezir-i azamın sarayını kuşatarak Feyzullah Efendi ile iki kazaskeri geri çekilmeye zorladılar. Feyzullâh Efendi bu sırada Siyavuş Paşa ile müşavere halinde olduğunu, asilere karşı koyup savaştıklarını ve onları sarayın dışına çıkardıktan sonra kapıları kapattıklarını belirtmektedir. Asilerin vezir-i

---

ve herkes beni gösterip aranılan adamın benim olduğumu ileri sürdüler. Bunun üzerine tahttan indirme işinde onlarla birlik olan vezir-i azam [Siyavuş Paşa] ile konuşup beni müftülüğe kable zorladılar. Bense direndim. Kah ısrar ederek kah rica yoluyle tekliflerini tekrarladılar. Bunun üzerine Üsküdar'dan gönderildiği yere gitmeğe hazırlanan Köprülüzade Mustafa Paşa'ya haber gönderip durumu bildirerek fikrini sordum. Kendisi cevap olarak bu mesele üzerine anlaşıldığını, kabul etmenin gerekli olduğunu, reddetmenin hoş karşılanmayacağını söyleyerek reddetmemem hususunda ısrar etti. O benim, bu erazili- Yüce Tanrı onları yer yüzünden kaldırsın- reddedişimi öğrenince, bu milletin düzelmesini ve bu zalimlerin ezilmesini Tanrının mukadder kılmasını diledi. Bundan sonra Sultan Süleyman Han-Tanrının rahmet ve mağrifeti üzerine olsun- beni çağırttı; huzuruna vararak yüce meclisiyle şereflendim. Huzurunda oturmamı emretti, beni müftülüğe tayin etti ve bana ima yollu ve açık olarak bazı tavsiyelerde bulundu.", Bkz. Türek-Derin (1970), s. 75-6

[1537] Türek-Derin (1970), 76-7

[1538] Altınay (1998), 398, Krş. Na'ima (2007) VI, 1860

[1539] Bkz. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 106-7 vd.

[1540] Uzunçarşılı *OT*, III, 502-3, Krş. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 111 vd.

azamın sarayını kuşatarak sarayı ateşe vermeleri üzerine Feyzullâh Efendi Bostancıbaşı Musa Ağa'ya, Büyük Miriahur Ömer Ağa'ya ve tersane kethüdası ve saire vezirin ağzından yazılar yazarak ellerindeki toplulukları bir araya getirip asileri dağıtmak yolunda direktifler vermiş; İstanbul kadısına da, alim ve şeyhlerin padişahın sarayında toplanmaları, *Sanca-ğı Şerif*'in çıkarılması, muhasara ve tazyik altında olduklarını ve yardımlarına gelmelerini bildirmiştir.[1541] Mahiyetindeki devlet erkanı ve ulemâ Siyavuş Paşa'ya, saraya gidip *sanca-ğı şerifi* çıkarmak yoluyla bu gâileyi defetmek teklifinde bulundularsa da vezir-i azam buna olumsuz yaklaşmış ve mührü ancak padişaha vereceğini söyleyerek direnme niyetinde olduğunu ifade etmiştir.[1542] Bunun üzerine asiler bizzat padişaha müracaat ederek Özi muhafızı Bozoklu Mustafa Paşa'nın sadaretine ve o gelinceye kadar Nişancı İsmail Paşa'nın vekalet etmesine dair hatt-ı hümayun alıp kethüdasıyla kendisine bildirdiler. Siyavuş Paşa da mühr-i hümayunu Feyzullâh Efendi vasıtasıyla[1543] zorbalara yolladı; bunlar mührü görünce sevinip vezir-i azam gelinceye kadar kendisinde durmak üzere Feyzullâh Efendi'ye verdiler.[1544] Hatt-ı şerife göre mühür şeyhülislâma verilecek o da ertesi günü mührü padişaha teslim edecekti.

Vezir-i azamdan zorla mührü almayı başaran yeniçerilere halkın da iştirak etmesi ile isyan daha da büyüdü. Ertesi gün vezir-i azamın konağı yağmalandı; saray halkı ile yeniçeriler arasında karşılıklı saldırılar sonucu çok sayıda asi öldü. Ancak bu arada vezir-i azam Siyavuş Paşa da ölüdürüldü.[1545] Bu sırada asiler yağma, talan ve tecavüzlerini devam ettirmişler ve fakat bu cinayetlerin sorumluluğunun üzerinde olduğunu düşündüklerinden dolayı şefleri olan iki mülazimbaşı, Ahmed ve Dili Piri, ağaları Hacı Ali ve ortaçavuşu, Kandilci, İstanbul Kadısı, iki ordu kazaskerini, emirlerin başını ve Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi'yi Ağa Kapısı'nda toplantıya çağırarak ve davranışlarının meşruluğunu göstererek, kanun himayesine sığınmak istediler.[1546] Feyzullâh Efendi ise mührü padişaha teslim etmek niyetiyle ertesi günü evine gitmek için hazırlanmışsa da asilerin baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Feyzullâh Efendi asilerin sözlerinde durmadıklarını, kendisine evine gitmemesini söylediklerini ve kendisini "eski odalar" adı verilen ikametgâhlarına götürdüklerini

[1541] Türek-Derin (1970), 77
[1542] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 112-3
[1543] Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995) *Zübde-i Vekayiat*, s. 276
[1544] Uzunçarşılı *OT*, III, 502-4, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*. s. 114
[1545] Bkz. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 114-7, Şemdanizade, *Mirü't- Tevarih*, (2009), 242, Kantemir, III, 167-8, Hammer, VI, 1819, Uzunçarşılı *OT*, III, 504-5, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 465
[1546] Bkz. Hammer, VI, 1819, Krş. Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 465

ifade etmektedir. O burada asilere nasihatte bulunmuş ve sözlerinde durmalarını ihtar etmişse de onlar yumuşamamışlar ve kendisini Kadı Abdürrahimzade Mehmed Efendi ve Kadı Antakyalı Mustafa Efendi ile birlikte Ağa Kapısı'na götürmüşlerdir. Feyzullâh Efendi, burada hapsedildiklerini söylemektedir.[1547]

Asilerin taşkınlıklarından tüm İstanbul halkı muzdaripti. Nitekim bu sırada yeniçerilerce dükkanı yağmalanan bir emir, "zulüm ve baskıya karşı birleş" işareti olarak mızrağa beyaz bir mendil bağlayarak bütün müslümanları etrafında toplamayı başarmış.[1548] Daha sonra saraya doğru hareket edilerek padişaha, zorbaların zulmünden bıktıklarını ve kendilerini kurtarmalarını istediler ve padişahtan sancak-ı şerifin çıkarılmasını ve zorbaların tedip edilmesini istediler.[1549] Ulemâ ve meşâyihin telkiniyle halkın istekleri kabul edildi ve "Cümle erazil-i eşkıyanın katli caiz ve malı helaldır" diye bir hüccet yazılıp toplantıda hazır bulunan ulemâ ve diğer ileri gelenler Ortakapı'ya geldiler.[1550] Sultan Süleyman ise bunların ısrarları üzerine sanca-ğı şerifin çıkarılmasını emretti. Padişah: "Zorba şakileri üzerine sancak-ı şerifi çıkarttım. Ümmet-i Muhammed'den olan sancak dibine cem olsun, gelmeyen kendi kafir ve avreti boştur" diye ocaklara haber gönderdiği gibi halk da dellâllarla sancak-ı şerif altına davet edildi. Burada sancak-ı şerifiin görülmesi ve vaiz Osman Efendi'nin nutukları yeniçerilere karşı olan kalabalığı daha da artırdı.

Zorbalar ise sancak-ı şerifin çıkarıldığını duyunca korkuya kapıldılar. Bu halden şaşkına dönen zorbabaşıları ise, şeyhülislâm ile kazaskerler ve sadaret mührünün ellerinde olduğuna güvenerek kendilerince bazı atamalar yaptılar ve padişah değişikliği gibi çözüm önerileri öne sürdüler, ancak bir neticeye varamadılar. Birkaç defa padişah tarafından istenilen mühr-i hümayunu da göndermediler.[1551] Diğer taraftan padişahın yayımladığı mezkur hatt-ı hümayunun ellerine ulaşması üzerine bir kısmı zorbaları terk ederek saraya gitmeyi tercih etti. Feyzullâh Efendi ise, bu yaşananlar sırasında bir mazeret ile padişahın sarayına kaçtığını ve padişahın Darüssaade Ağası Mustafa Ağa marifetiyle mührü teslim etmesini istediğini; mührü

[1547] Türek-Derin (1970), 78
[1548] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 120 vd., Krş. Şemdanizade, *Mür'i't-Tevarih*, (2009), s. 241, Hammer, VI, s. 1819, Uzunçarşılı *OT*, III, 505 vd.
[1549] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 122-4
[1550] Uzunçarşılı *OT*, III, 506 Silahdar, *a.g.e.*, s. 124-5,
[1551] Uzunçarşılı *OT*, III, 507, Silahdar, *a.g.e.*, s. 125-6

bizzat kendisi teslim etmek istediyse de buna muvaffak olamadığını belirtmektedir. Bundan sonra mühür vezir-i azamlığa getirilen Nişancı İsmail Paşa'ya verilmiştir.[1552]

İsmail Paşa'nın vezir-i azamlığa getirilmesinden sonra yapılan müşavere ile asilerin çağrısına boyun eğerek Ağa Kapısı'na giden İstanbul Kadısı, iki kazasker ve Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi görevden uzaklaştırılmışlardır. İsmail Paşa kendisine teklif edilen Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlığına karşı çıkarak Hünkar İmamı Edirnevi İbrahim Efendi'yi uygun görmüşse de, o bunu kabul etmediğinden şeyhülislâmlık makamına ikinci defa Debbağzade Mehmed Efendi getirilmiştir.[1553] Buna müteakip Hacı Ali, Deli Piri, Tekeli Ahmed gibi zorbabaşıları birer birer yakalanarak katledilmişlerdir.

Feyzullâh Efendi'nin azline sebep yukarıda da ifade edildiği gibi, bu sırada Ağakapısı'nda bulunmak töhmetinden kaynaklanıyor ve onun asilerle bir olduğu düşünülmesinden ileri geliyordu.[1554] Feyzullâh Efendi zorbaların dağılmaları üzerine saraya gelerek Siyavuş Paşa'nın şahadetinden evvel kendine teslim ettiği mühr-i hümayunu padişaha takdim etmek istemiş ve azlinden haberi olmadığı için müftülük yerine oturmuş ise de kendisinin saraya zamanında gelmemesinden ve bir de şehzadeler hocası olması sebebiyle Sultan Mehmed'e taraftarlık eder denilerek memleketine sürgün kararı verilmiştir.[1555] Feyzullâh Efendi sandala konularak Kuzguncuk'taki yalısına götürülmüş; burada bir hafta ikamet ettikten sonra kendisine arpalık olarak verilen ve doğduğu yer olan Erzurum'a gönderilmiştir. Feyzullâh Efendi Hocası olduğu Sultan II. Mustafa'nın cülusuna kadar yedi sene burada kalmıştır.[1556] (1099 Cemaziyelahir / Nisan 1688) Feyzullâh Efendi, burada

---

[1552] Feyzullah Efendi İsmail Paşa'dan değersiz biri olarak bahsetmekte ve onun kendisi hakkında iyi niyetler beslemediğini belirtmekte; saraydaki düşmanlarının İsmail Paşa'yı etkileyerek, kendisini Sultan Mustafa'yı tahta geçirmek düşüncesinde olduğu yollu yalan jurnallerle azlettirerek sürgüne gönderdiklerini söylemektedir. Bkz. Türek-Derin (1970), 79

[1553] Silahdar, *a.g.e.*,, s. 128-9, Hammer, VI, 1819 vd., İpşirli (1994a), 62, Uzunçarşılı *OT*, III, 507, Feyzullah Efendi'nin azl tarihi 28 Şubat 1688'dir. Tayşi'ye göre Salı, Süreyya'da ise 3 Mart, 533

[1554] Bkz. Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (1962) 29, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 276, Müstakimzade bu gerekçe ile birlikte Nişancı İsmail Paşa'nın Debbağzade'yi şeyhülislam yapmak istemiş olabileceğini de belirtmektedir. Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 74

[1555] Defterdar Mehmed Paşa (1995) *Zübde-i Vekayiat* (1995), 396, Krş. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 74

[1556] Bkz. *Vekayiü'l- Fudala*, s. 249, Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 21, Silahdar, *a.g.e.*, 133, Uzunçarşılı *OT*, IV, 483, Köprülü, (1993), 594, Tayşi (1995), 527, Feyzullah Efendi, "işte benim memleketim ve yetiştiğim asil yer" dediği Erzurum'da babası, kardeş ve hemşerileri ile diğer dost ve akrabalarına kavuştuğunu; ailesini, çocuklarını, bütün kitap, mal ve mülkünü buraya getirdiğini ve geniş bir bahçe ortasında yüksekçe bir ev inşa ettirdiğini söyler. Bkz. Türek-Derin (1970), 79-80, Feyzullah Efendi Erzurum'da bulunduğu sırada öğretim, yazı ve eser tetkikine devam etmiştir. Burada ilmi çalışmalarını sürdüren Feyzullah Efendi'nin derslerine müderris, talebe, şeyh ve hatipler katılmışlardır. Feyzullah Efendi hadis-i şerif için toplanmış kalabalık bir meclisin başına geçtiğini ve burada Buhari'nin Sahih'ini baştan sona okuduğunu belirtmektedir. Ramazan'ın 10. günü büyük camide hatim indirdiğini ve bütün halkın kendisini dinlemek üzere camiye doluştuğunu; evlerin

bulunduğu sırada eski talebeleri ile muhabere içerisinde olduğunu ve Sultan Süleyman'dan sonra tahta çıkan II. Ahmed'in buna çok hiddetlendiğini söylemekte ve fakat bundan kendisine herhangi bir zarar gelmediğini de eklemektedir. Hâl tercümesinde, devletin içte ve dışta büyük buhranlar geçirdiğini, nizamın bozulduğunu ve devlet ileri gelenlerinin bunun önüne geçmek için gereken basiretten uzak olduklarını belirttikten sonra eski öğrencisi Sultan Mustafa'nın tahta çıktığını ve kendisini yanına çağırdığını söylemektedir.[1557]

1.2.6.4.2. İkinci Şeyhülislamlığı

Sultan Mustafa tahta çıktıktan üç ay kadar sonra Erzurum'da sürgün bulunan şehzadeliğinden hocası Feyzullâh Efendi'yi İstanbul'a getirtti ve sonra da meşihatlık makamına tayin için Edirne'ye celbetti. Silahdar'ın belirttiğine bakılırsa Sultan Mustafa, tahta çıktığı gün bir mektup yazarak padişah olduklarını bildirmiş ve bir an önce Edirne'ye gelmesini istemişti. Feyzullâh Efendi 6 Şubat 1695'de[1558], evvelce hocalığında bulunduğu II. Mustafa'nın cülusunu müteakip sadır olan hatt-ı hümayun mücibince Erzurum'dan getirtilmesi için tavzif edilen ser-bevvaban-i şehriyariden Ebu Bekir Ağa ile aynı senenin 22 Nisan'ında (8 Ramazan) İstanbul'a gelmiştir.[1559] Burada bir hafta kadar istirahatten sonra 29 Nisan 1695'te (15 Ramazan) padişahın sefere hazırlandığı Edirne'ye giderek padişah tarafından hazırlatılan eve yerleşmiş[1560], ayın 20. Salı günü Edirne'ye gelip Harem-i Şerif'te padişahla buluşmuş ve yeniden hace-i sultanilik vazifesini almıştır.[1561] II. Mustafa dönemini anlatan *Kıt'a min Tarih-i Al-i Osman* adlı bir eserde, Feyzullah Efendi'nin Edirne'ye gelişinden resmen şeyhülislâmlığa tayin edilişine kadar kibir ve ucbundan dolayı kimseyi ziyarete gitmediği ve padişahın isteği ile evine gelen selefi İmam Mehmed Efendi'ye karşı yerinden bile kalkmayarak saygısızlıkta bulunduğu ifade edilmektedir.[1562]

---

damları ve sokaklarda toplanan Erzurumluların toplam elli bin kadar tahmin edildiğini belirtmektedir. Feyzullah Efendi ayrıca bölgenin sorunları ile de ilgilendiğini kötü valilerle mücadele ettiğini ve bu şekilde halkın biraz rahatladığını hal tercümesinde anlatmaktadır. Bkz. Türek-Derin (1970), 80-1

[1557] Bkz. Türek-Derin (1970), 81-2

[1558] Feyzullah Efendi Hal Tercümesinde II. Mustafa'nın cülusunu 22 Cumadel-ahir 1106, kendisinin Erzurum'dan ayrılışını da aynı senenin Şaban ayının başı olarak zikretmektedir. Bkz. *A.g.m.*, s. 82

[1559] Tayşi (1983), 19-20

[1560] Köprülü (1993), 594, Altınay (1997), 142, a. mlf., (1998, 398

[1561] Bkz. Silahdar Mehmed Ağa (1962), 29, Krş. Defterdar Mehmed Paşa (1995), 538

[1562] Mezkur eserden naklen Akgündüz (2002a), 93

Feyzullâh Efendi Edirne'ye geldikten sonra padişahla müşaverelerde bulunmuş ve devletin iç ve dış durumu hususunda onu bilgilendirmiş; Erzurum'dan Edirne'ye gelirken gördüklerini, halkın zulüm ve teâddi içerisinde olduğunu tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır. Feyzullâh Efendi, padişahın halk üzerindeki zulümlerin kaldırılması için yayınladığı hattı-ı hümayunları vezir-i azama göndermiş olduğunu hâl tercümesinde belirtir ve buna müteakip meşihat makamına getirildiğini de ilave etmektedir.[1563] Nitekim 1695 senesinde tahta oturan Sultan II. Mustafa'nın ilk icraatı, Elmas Mehmet Paşa'yı sadrazamlığa[1564] ve "Efendisine daha sonra felaket getirecek olan lalası"[1565] hocası Feyzullâh Efendi'yi, 8 seneden fazla aralıksız işgal edeceği şeyhülislâmlık makamına getirmek[1566] olmuştur. Arpalığı da Tokat kazasına tahvil olunmuştur.[1567] (11 Şevval 1106/ 25-6 Mayıs 1695)

1.3. SEYYİD FEYZULLÂH EFENDİ'NİN SİYÂSİ VE İDARİ FAALİYETLERİ

Şeyhülislamlık kurumunun 17. yüzyıl başlarından itibaren siyasete doğrudan müdahil yönüne daha önce temas edilmişti. Nitekim daha önce katledilmiş şeyhülislamlardan Ahizâde Hüseyin ve Hocazâde Mes'ud Efendi'lerin de bu tür bir girişim sonucunda katledildiğini burada belirtmek gerektir. Bu hususta üçüncü ve sonuncu örneğimiz Feyzullâh Efendi'dir. Bu sırada İstanbul'da bulunan Rus büyükelçisi Tolstoy da Feyzullâh Efendi'nin siyâsi faaliyetlerine işaret ederek, "*Eski şeyhülislamlar siyasi işlere karışmaz, onları vezirlere bırakırlardı. Kendileri ise din işleri ile ilgilenirlerdi. Daha önceden aksi yaşansa da bu çok istisnai bir durumdu. Ancak şu anki şeyhülislam, yeni vezir-i azam ve akıllı vezirlerle birleşmiştir..*"[1568] demektedir. Onun siyasi faaliyetleri, bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan ve kendisinin de katli ile sonuçlanan Edirne Vak'ası'nın başlıca sebeplerindendir. Aşağıda da detaylı bir şekilde görüleceği gibi Feyzullâh Efendi'nin

---

[1563] "..ben de Amr ile zeyd'in cevaplariyle uğraşmağa başladım..", Türek-Derin (1970), 83

[1564] JORGA, Nicolae, (2009) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, IV, Yeditepe yay., İstanbul, s. 221, Kantemir, III, 246, 455, Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 13

[1565] Lamartine, II, 779

[1566] "Üstad-ı sahib-reşadımdır, ulemada naziri kadir bir alim-i vakur ve mütebahhirdir, din ü devlet umuruna nezaret ve dünya ve ahiretimi sıyanet hizmeti için böyle bir hayr-hah-ı kadime muhtacız.." deyip meşihat-ı İslamiyye makamına nasb edip..", Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyni..* (2007) VI, 1860

[1567] Bkz. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 74, Ahmed Rif'ad, *Devhatü'l- Nikeba*, s. 28, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 109, Silahdar Mehmed Ağa (1962) 31, Silahdar, *Saray Hayatı*, s. 154, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 543-4, Köprülü (1993), 594, Tayşi (1995), 527, Altınsu (1972), 98, Uzunçarşılı, IV, 483, Feyzullah Efendi hal tercümesinde şeyhülislamlık makamına getiriliş tarihini 5 Haziran 1695 olarak verir. Bkz. *A.g.m.*, s. 83

[1568] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 18

şeyhülislâmlık makamını işgali süresince pek çok kesimin tepkisini çeken faaliyetleri hayatına mal olacaktır.[1569]

Sık sık ifade edildiği gibi II. Mustafa hocasına pek fazla saygı gösterdikten başka onu, devlet işlerinde baş danışmanı ve sultanlığın güvenilir kişisi yapmıştır. Hatta padişahın hocasına karşı bu düşkünlüğünü gören kendisinin ana baba bir kardeşi veliaht Şehzade Ahmed birkaç defa kendisine, "*Hoca Efendi'ye hüsn-i zannınıza binaen verdiğiniz mevki ve eylediğiniz talim ve teallümhakkına riayet ise ancak olur, umur-ı aleme istila ve furu-ı saltanata galebe ve istila mertebesi hiçbir ferde ruhsat verilmeğe makamı hilafetin tahammülü olmadığı malumunuzdur*" benzeri yollu mütealalarda bulunmuş ise de bunun tesiri olmamış ve hatta saraydaki casusları vasıtasıyla bunu haber alan şeyhülislâm, veliahtin bu ifadesinden müteessir olmuştur.[1570]

Feyzullah Efendi de hâl tercümesinde: "*..saltanat, cihad, hazine, asker işleriyle memleket, ordu ve raiyyetin yararına olan her hususu yüce makamına arz etmemi emretti. Bu hususları bazen yazılı bazan da sözlü olarak azr ile anlayışım ve görüşüm nisbetinde her hususta hizmet ediyordum*."[1571] demektedir. Şu halde Sultan Mustafa "her iş için ona danışmış ve ondan başka kimsenin sözüne kulak asmamıştır."[1572] Sultan Mustafa pratik amaçlarla gözdesini eylemlerinde serbest

---

[1569] KUNT, Metin (2009) *Siyasal Tarih (1600-1789)*, **Türkiye Tarihi**, III, Haz. Sina Akşin, Cem yay., İstanbul, s. 51, FAROQHİ, Suraiya, (2000) *Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, Krş. Zilfi (2008), 108-9

[1570] Uzunçarşılı (1988c), 99, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1873

[1571] Feyzullah Efendi, imparatorluğun bütün kadı ve müftülerine fermanlar göndermiş ve bu fermanlarda ehemmiyet vermeleri gereken hususları bildirmiştir. Buna göre: "1- İmam ve hatipler dinin çok önemli üç noktasında (nasslarda, Kur'anın okunmasında ve namazın kendine has kaidelerinde) mükemmel surette aydınlatılmalıdırlar, 2- Hz. Peygamber'in yüce memuriyetinin varisleri, yüksek hocalar (müderrisler), Ebu Davud'un ifadesine uygun olarak Kur'anın, Sünnet ve yüklediği vazifelerin ilmin üç prensibiyle yakınlık halinde olmalı, okumaya, kanunun ve itibari olan husuların tefsirine uymalıdırlar, 3- Vaizler vaazlarında gerekli fıkraları anlatmakta ısrar göstermelidirler, 4- İlkokullar kabiliyetli hocalar tarafından yönetilmelidir, 5- Bütün Müslümanlar ibadete, oruca, hacca gitmeye, fakirlere sadaka vermeye, Kur'an bilgisinde çocuklarını aydınlatmaya itina göstermeli, cami ve okulların inşasında yardımcı olmalıdırlar." Bunun dışında uzun müddetten beri ihmal edilen dini öğretimin canlandırılması için Rumeli'ye bu vazife ile şeyhler gönderilmiştir. Bkz. HAMMER, VII, 1922, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 165-7, ÖZCAN, Abdülkadir, (2006) "II. Mustafa", **DİA**, C. 31, TDV yay., İstanbul, s. 278

[1572] Andreasyan (1960), 48, "Sultan Mustafa Han 106 senesinde cülus eyledikte, hocaları Seyyid Feyzullah Efendi Erzurum'da bulunup hatt-ı hümayun gönderüp Edirne'ye da'vet eylediler. Ve der-akab şeyhülislam edüp, zimam-ı ihtiyarı yedlerine verüp bir mertebe istiklal-i tam hasıl eylediler ki, bu vakte değin kendüleri hakkında bir ferd söz söylemeğe kadir olmayup, darüssa'ade ağaları ve vüzera-yı izamdan her kim söylemek murad eylediyse başına hayır gelmedi. İşi bitmek içün vüzere ve ümera ve sair erbab-ı manasıb, kapularına iltica ve şefa'at u recaları ile manasıb-ı aliyyeye nail olurlar idi. İnsaf ile mu'amele olunur ise kendüsü salih ve mütedeyyin, ehl-i hak ve ehl-i fazl kimesne idi. Lakin evlad ü ıyal ve tevabi'i belasına uğradı. Tevabi' hususunda aceb irhay-ı inan ederdi.", Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), s. 223, Krş. Na'ima (2007) VI, 1860, Silahdar Mehmed Ağa (1966)

bırakmış olup; önemli işlerde onun görüşüne başvurur ve vezir-i azamlara Feyzullah Efendi'nin benimsemeyeceği bir işi görmemelerini tembih ederdi.[1573] Böylelikle yeni şeyhülislâmın dinsel otoritesi politika üzerindeki etkisini güçlendirmiş[1574] ve sonraki yıllarda sadece dini kariyeri değil, aynı zamanda politik dünyanın da büyük bir kısmını etkin bir şekilde kontrolü altına alacaktır.[1575] Nitekim bu durum Feyzullah Efendi'nin devlet işlerindeki müdahalesi, aile ve akraba kayırıcılığı ve büyük bir servet edinecek gücü kendisinde bulmasına sebep olmuştur.[1576] Ermeni müverrih Georg bu hususta şunları kaydeder:[1577]

"Padişahın her sözüne inandığını gören *Acem ferzendi*[1578] şeyhülislam, tesiri altına almak ve tam itimadını kazanmak üzere onu sık sık ziyaret ederek sihirli sözleriyle kendi fikir ve arzularına rametmeğe başladı. Aynı zamanda, bütün saray erkanını dahi bu suretle kazanmağa muvaffak oldu. Rivayete göre usta bir büyücü olan Feyzullah, sanatı sayesinde bazı kimseleri kendisine meftun etmiş, bazılarının da kocakarı ilaçları ile akıl ve hislerini körleterek hayvanlar gibi, idraksiz bir hale getirmişti. Böylelikle o, İsa'nın: "Kuvvetlü adamı evvela bağlayıp badehu anın hanesini yağma eder" sözüne uygun olarak önce padişahı ve valide sultanı kendisine tabi etmiş, sonra da iktidarı ellerinden alarak sadrazamdan en küçük memura kadar bütün memurları kendi emri altına almıştı."

Feyzullah Efendi, aslında şeyhülislâmlık makamına yükselmesinden çok daha önce dünyevi işlerle sıkı fıkı idi; bu durum IV. Mehmed'in gözünden kaçmamıştı. Sultan Mehmed Feyzullah Efendi'nin hepsi saray hizmetkarlarının ayırt edici kıyafetlerini giymiş olan yirmi küsür uşağını görünce sinirlenmiş, hatta ona ulema ve seküler elitler arasında uygun ayrımlara bağlı kalmasını emretmişti.[1579] Feyzullah Efendi daha sonra II. Mustafa döneminde şeyhülislâm olduğunda tekrar monarşik tarzına dönmüştür.[1580]

Zilfi'ye göre Feyzullah Efendi, kayınpederi Vâni Mehmed Efendi'den çok daha fazla iktidarın sağladığı gücün tuzaklarına düşmeye hazırdı. Onun hem şeyhülislâm hem de padişah hocası olması kendisine hiyerarşinin işleri üzerinde demir pençe gibi denetim imkanı sağlıyordu. Şeyhülislâm ulemâ hiyerarşisini denetlemekteydi ancak, şeyhülislâmı sultan ve sultanın bir vekili tayin ediyor ve

---

140, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat*, (1995), 784, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera*, (2003), 37

[1573] Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 21, Krş. *Silahdar Tarihi:. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 154, Bu sırada İstanbul'da bulunan Rus Büyükelçisi Tolstoy da "Şimdiki işler şeyhülislamın görüşüne başvurulmaksızın uygulanamaz" demektedir. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 15

[1574] Lamartine, II, 786, Krş. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 23

[1575] Zilfi (2008), 227

[1576] BAYRI, Mehmet Halit (1951) "Halk Edebiyatında Edirne Vak'ası", **Tarih Dünyası**, III/23, İstanbul, s. 959

[1577] Andreasyan (1960), 48

[1578] "İran çocuğu" anlamında

[1579] Bkz. Na'ima, Ravzatü'l- Hüseyn.. (2007) VI, 1859

[1580] Zilfi (2008), 230-1

kararlarını şeyhülislâma aktarıyordu. Bu normal frenler ve dengeler Feyzullâh Efendi'nin ikili bir role sahip olması sonucu olarak etkisiz hale gelmişti. Terfi edebilmek için yeni bir yol açılmıştı ve bu yol saray hocasından geçiyordu. Feyzullâh'ın "kılıcı" ve "kalemi" birleştirmeyi başarabilmesi hocalığı, sultanın sağ kolu, sırdaşı ve saray arkadaşı olması sayesindeydi.[1581]

Kandemir sultanın, müfti [Feyzullah Efendi]nin elinde bir kukla olduğunu, sadece isim olarak mevcut olduğunu; gerçek sultanın ise keyfine göre her şeyi düzenleyen müftü olduğunu sanmakta olduğunu söyler. Bununla beraber salt halk değil, fakat devlet erkanı da aynı şeyleri söylemektedir.[1582] Meşihat makamını adeta diktatörlükle[1583] yönetmiş olan ve padişahın kendisine karşı gösterdiği teveccühü de kullanarak devlet idaresinde en nüfuzlu kişi haline gelen Feyzullah Efendi, sahip olduğu geniş salâhiyeti istismar ederek hem ilmiye mesleğinde hem de diğer devlet memuriyetlerinde akrabalarını gözetmeye başlamıştır.[1584] Uzunçarşılı'nın ifadesi ile Seyyid Feyzullah Efendi pek ileri giderek bütün devlet idaresini eline almış olan bir zattı.[1585] O diğer şeyhülislâmlar arasında emsali görülmemiş bir nüfuz kazanarak[1586] adeta padişahı bile gölgede bırakan bir otorite ile devletin bütün icraatlarında söz sahibi oldu. Hatta Osmanlı Devleti'nin o zamana kadarki teşrifat kaideleri bile alt üst edilerek resmi merasimlerde padişahın sağında şeyhülislâmın, solunda da sadrazamın bulunması teamül haline gelmiştir.[1587] Sultan Mustafa bu suretle kendisinin vekili olan hükümet reisini ikinci dereceye indirmiştir. Halbuki eski teamüle göre padişahın sağında sadrazam, solunda şeyhülislâmın durması gerekirdi.[1588]

Karlofça barışından sonra Feyzullâh Efendi'nin otoritesi hergün biraz daha fazla hissedilmeye başlanmıştır.[1589] Amcazade Hüseyin Paşa'nın ölmesinden sonra Feyzullâh Efendi'nin gücü daha da artmıştı. O hükümetin bütün alanlarında gücünü gösteriyor ve sadrazamları denetimleri altında tutuyordu. Nitekim II. Mustafa'yı, Feyzullâh Efendi'yi devletin başında müthiş bir diktatör vaziyetine getirmekle

---

[1581] Zilfi (2008), 232
[1582] Kantemir, III, 477
[1583] Altınsu (1972), 98
[1584] Orhonlu (1994), 695, SERTOĞLU, Mithat, (1994) *Tarihten Sohbetler*, TTK yay., Ankara, s. 80, Bkz. Abou El-Haj (1984) 100, Andreasyan (1960), 48-9, Zilfi (2008), 227, Na'ima'nın eleştirileri için bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1862-3
[1585] Uzunçarşılı (1988c), 360
[1586] Öztuna (1998) I, 421, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1864
[1587] Uzunçarşılı (1988c), 99
[1588] Uzunçarşılı *OT*, IV, 483, Akgündüz (2002a), 93, Sarıkçıoğlu (1982), 197-8, Krş. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 784
[1589] *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2281

suçlayan Danişmend de, "Sadrazamlar bile Feyzullâh Efendi'nin dama taşları vaziyetindedir" demektedir.[1590] Ahmet Refik'e göre[1591], "*Feyzullah Efendi'nin nüfuz egemenliği hatır ve hayale gelmeyecek derecede idi. Öncelikle her hareketinde bağımsızdı. Kendisine gösterilen saygı o zamana kadar hiçbir sadrazama yapılmamıştı. Ne zaman sadrazamı ziyarete gitse yollar sulanır, kendisini karşılamak için karşısına büyük bir heyet gönderilirdi.*" Nitekim Feyzullâh Efendi yanında oğlu Fethullah da olmak üzere, beraberlerinde bir eskort kalabalığı olmaksızın, nadiren görülmüşlerdir. Caddeler gösterişli bir şekilde temizlenmiş ve Feyzulâh Efendi'nin geçişi için yıkanmıştır.[1592] *Zeyl-i Şakaik*'de geçen kayıtta, 1112/1700 yılı Cemaziye'l-evvel/Ekim ayında, Edirne'deki *Saray-ı Hümayun* yanına Feyzullah Efendi için hususi bir çadır kurduran padişahın, onu davet edip dört saat başbaşa görüştükten sonra kendisine bir samur kürk ve bir kese dolusu altın hediye etmiş olduğu belirtilmektedir. Ayrıca padişahın annesi Gülnüş Valide Sultan da bir samur kürk ve bir kese eşrefi altın hediye ederken, Darü's-sade Ağası da samur kürk ve içi çeşitli hediyelerle dolu bir mükemmel bohça göndermişti.[1593]

1.3.1. Mali İşlere Müdahalesi Ve Servet Ediniciliği

Feyzullah Efendi'nin en göze batan kusurundan biri mali işlere doğrudan müdahelesi ve servet edinme girişimleri idi ki, cebeciler isyan ettikleri zaman kendilerine ulufelerinin bir kısmı verilmesine rağmen "..müftî kendüyü ve etbâ'ını hazîne sâhibi itmek içün âlemi fakır itdi"[1594] demişler ve bunu kabul etmemişlerdir. Kaynakların "haris" olduğunda mutabık oldukları Feyzullâh Efendi, devletin can damarı olan mali işlere kadar müdahale etmiş ve kendisinden korkan ve itirazda bulunma cesareti gösteremeyen defterdarlara istediğini yaptırmıştır.[1595] Feyzullah Efendi'nin servet edinme girişimlerine temas eden Anonim yazarı[1596] bu hususa işaretle, "*..evladlarına Edirne ve İstanbul'da saraylar, yalılar, mahsuldar malikaneler, tevabi'e ze'amet ve timar, Erzurum eyaleti bilkülliye kendülerinin, Rumeli'nin sol kol ve Sivas ve Çorum sancaklarının alay beğileri kendü hidmetkarları, eyüce ze'amet ve tımar düştükte arzların gönderirler*.." demektedir.

[1590] Bkz. *Kronoloji*, (1972) III, 487
[1591] Altınay (1997), 145
[1592] Zilfi (2008), 231, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1864
[1593] Akgündüz (2002a), 94
[1594] Şemdanziade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 274
[1595] Uzunçarşılı (1988c), 362, Krş. Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 784-5
[1596] *Anonim Osmanlı Kroniği* (2000), 224

Nâ'ima ise, Feyzullah Efendi ve oğullarının bu tür faaliyetleri hususunda şunları kaydetmektedir:[1597]

> "Kendinin ve oğlu Nakib'in ve sa'ir evladının evza' ve harekatları zikr olunana icmalden bir mikdar fehm olunur. Lakin etba'ından taşra mevleviyetlere ve sa'ir mansıblara giden adamları hezar-bar bunlardan eşedd olup vardıkları vilayetin hakimlerini gerek vezir ve gerek beylerbeyiler olsun kahr u galebe ile ve hezar-gune şirret ü şeytanar ile mağlub edip hükkam-ı örf kapılarını sedd ettikten sonra ümmet-i Muhammed'in ve Yahud ve Nasara'nın ırzlarına ve mallarına el uzadıp veliyy-i ni'metlerin doyuracak ve evlad ve etba'ını irza edecek kadar ve bundan ma-ada Valide Han'ında sarraflara verip murabaha-i şuhurriyyesinden masarıf-ı yevmiyyelerin çıkaracak kadar mal cem'ine cesaret idüp her biri vardığı vilayeti zulm ile harab u viran eylemekte Haccac ve Timur'a nazir idiler."

Şeyhülislâm yönetici sınıftan, iltizâm ve tımar sahiplerinden kendisine ve adamlarına rüşvet yapıyordu. Ordunun aylıkları ve gereksinimleri için ayrılmış olan paranın büyük bir bölümünü de elde etmeyi başarmıştı.[1598] Nitekim Feyzullâh Efendi'nin aldığı rüşvetlerden ve gelen bol hediyelerden başka elini devlet hazinesine el atma cür'etini göstermiş olduğu, buna karşın defterdar ve vezir-i azamın korkularından duruma müdahale edemedikleri ifade edilmektedir.[1599] Nitekim o, her sene hazineye 11386 kuruş varidat sağlayan Ba'albek mukata'asının 4166 kuruşunu tenzil ile 7200 kuruşunu kendine temlik ettirdiği[1600] gibi Erzurum, Şam, Halep gibi geliri fazla olan mukata'a ve nezaretlerin elli-altmış kadarını evlât ve akrabasına verdirmiştir.[1601] Silahdar'da geçen bir kayda bakılırsa Feyzullâh Efendi, Gürcistan'da Göril ülkesini kendisi için malikâne olarak ayırttırmış, bu toprakları işlemek için voyvodasını da tayin ettirerek ocaklık yoluyla Ahıska beylerbeyi olan Abdülkadir Paşa'ya onu göreve başlatması emrini verdirmiştir.[1602] Bunun üzerine bölge halkı ayaklanarak, memleketlerinin eskiden beri bir krallık olarak devlete yıllık haraçlarını öderken malikâne haline getirilmesini istememişler ve bu iş için gelenleri de kovmuşlardır. Hükümet güçleri bunları bastırmak istediyse

---

[1597] Bkz. *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1876-7

[1598] Shaw (1982) I, 310, Balatlı Georg bu hususta şunları söyler: "Devlet ricalinin kapılarına kimse uğramaz olmuştu; zira mansıb, paşalık, vezirlik, kadılık, ağalık ve diğer rütbe ve mevki peşinde olanlar günlerce gidip gelerek şeyülislamın kapısını aşındırıyorlar, yalvarıyorlar ve rüşvet olarak büyük meblağlarla kendisini razı ediyorlardı. Bu suretle o, Osmanlı hudutları dahilindeki bütün ülkelerde gasb edilmiş birçok çiftlik ve malikanelere sahip olmuş, fakat yine de doymamıştı. Kendisi hudutsuz tama'karlığından dolayı herkesin nefretini celbetmişti; lakin padişahın korkusundan kimse onun arzularına mukavemet edemiyordu.", Andreasyan (1960), 48

[1599] Uzunçarşılı *OT*, IV, 484

[1600] Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995), 785, "Bir malikane düşüp 1000 guruşda müzayede olunurken, nısf bahasına alup anın dahi akçesin vezir yahud defterdar vermelü, hemen beratın yazup gönderürler..", *Anonim Osmanlı Kroniği* (2000), 224

[1601] Bkz. Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 785, Anonim'de, Şeyhülislam Feyzullah ve aile fertleri için Anadolu'da ve Suriye'de bir çok köyün özel mülke dönüştürüldüğü kaydedilir. "Erzurum'da ve Mihaliç'te ma'mur karyeler hususan kırk elli hasılı olan Şam'da Balabak mukata'ası ve zeametten tahsis olan Mu'athamiyya karyesi Halep eyaletinde birkaç pare karyeler temlik olunmuş idi." Krş. Abou El- Haj, *Modern Devletin Doğası*, s. 85, dn: 54

[1602] Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (1966), 132

de başarılı olamadıkları için hükümetten yardım istemişlerdir.[1603] Burada ilginç olan nokta şudur ki, Feyzullâh Efendi'nin katline sebep olan Edirne Vak'ası da Gürcistan meselesi dolayısıyla buraya gönderilmek istenen cebecilerin isyanlarıyla ortaya çıkmıştır.

Şeyhülislam Feyzullâh Efendi ve ailesi, servet ve mülk edinme becerisini göstermiş 17. yüzyıl ekabir ailelerinden gösterilir.[1604] Rus büyükelçisi Tolstoy da onun ve ailesinin büyük hazineler elde ettiklerini kaydetmektedir. Ona göre "şeyhülislâm devletin iyi yönetilmesinden ziyade, kendi zenginliğini artırmak için çaba sartfetmiştir."[1605] Tolstoy'a göre, "Onlar, bütün Osmanlı hazinesini ele geçirmekle suçlanabilirler, çünkü onların ambarı parayla doldurulmuştur."[1606] Şemdanizâde onu, "..âlî sarâylar[1607] ve yalılara kanâ'at itmeyüp ta'addüdüne sa'y"[1608] etmekle suçlamaktadır. Anonim yazarı ise Feyzullâh Efendi'nin bu yöndeki girişimlerinden şöyle bahsetmektedir:[1609]

"İstanbul'da Zeyrek Camii'ne muttasıl olan hanesi kaç kere yıkılup yapılup, birkaç yüz kese akçe masraf oldu. Fındıklı'da Ebu Sa'id Efendi bağçesi, Beşiktaş'ta Valide Sultan kethüdası merhum Mustafa Efendi yalısı, Edirne'de hanesinde azli gününe değin dülger işleyüp bütün mahalle bir olmuşdu. Erzurum'da ve Mihayliç'te ma'mur karyeler, hususa kırk elli kese hasılı olan Şam'da Bal'abek mukata'ası ve ze'ametden tashih olan Muazzamiye karyesi, Haleb eyaletinde birkaç pare karyeler temlik olunmuşdu." "Tevabi'inden Telhisi Mehemmed Ağa'nın Adana'da bir malikanesi var idi. Etrafında olan ze'amet ve tımar karyelerin ve İbrahim Hanzade evkafından Payas toprağın zabt eylemişdi."

Feyzullah Efendi başkentin en varlıklı vakıflarının 100'den fazlasına nazır olarak atanmayı başarmıştı. Mesela Köprülü Fazıl Ahmed'in serveti oğlu Fazıl Mustafa ve sonra da onun mirasçılarına kalmıştır. Ancak siyâsal olarak gözden düştükleri dönemde müsaderenin hedefi haline gelmişler ve servetlerinin bir kısmını vakıflara dönüştürerek müsadereden kurtarmaya çalışmışlardır. Feyzullah Efendi'nin

---

[1603] Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (1966), 215-6

[1604] Abou El- Haj (1984), 100, Meservey (1966), 148, Na'ima da onun servet edinme hırsını tenkid eder. Bkz. *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1865 vd.

[1605] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 23

[1606] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 17-8

[1607] Rukiye Sultan'a ait sarayın Feyzullah Efendi'ye tahsisi hususunda padişahın fermanı şöyledir:

"İstanbul Kaymakamına ve bostancıbaşıya hüküm ki;

Mahruse-i Eyub'da vaki Merhum ve mağfurun Rukiye Sultan tabet serahanın hali hayatında mutasarrıfa olub ba'de vefatiha sayir emlaki hümayunuma mülhak olan yalı bilfiil şeyhülislam ve müftiyyül enam olan a'lemül ulemaül mütebahhirin efzalül füzelail müteverriin mevlana esseyyid Feyzullah edamallahü teala fezailühuya avatıfı aliyyei husrevanemden hattı hümayunu şevketmakrunumla hibe ve temlik olunmağla.. Evaili ra 1106", Bkz. ALTINAY, Ahmet Refik, *On İkinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, Enderun yay., İstanbul, 1988, s. 17, Bu saray Feyzullah Efendi'nin katline müteakip Ayşe Sultan'a verilmiştir. Silahdar Mehmed Ağa *Nusretname*, (1969), 244, Krş. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih*, s. 290

[1608] Bkz. *Mür'i't- Tevarih*, s. 272

[1609] *Anonim Osmanlı Kroniği*, (2000), s. 224

nazır olarak atanması bu vakıfların büyüklüğünü gösterir. Bu durum ona sadece bu vakıflardan gelen parayı kontrol etme imkanı değil, aynı zamanda vakıfların düzenine karşışma şansı veriyordu.[1610]

Görüldüğü üzere, şeyhülislâmlık gibi ulvi bir makamda dahi olsa mal hırsı insanoğlunu hiçbir zaman terk etmemekte, daha fazla kazanabilmek uğruna korumakla mes'ul olduğu şeriatın temel ilkeleri bile çiğnenebilmektedir.[1611] Ancak ileride daha detaylı olarak inceleneceği gibi Feyzullah Efendi'nin malları asilerce yağmalanacak ve taht değişikliğine müteakiben bizzat devlet tarafından müsadere edilecektir.

1.3.2. Başlıca Tayin, Azl Ve Katl Olaylarında Söz Sahibi Olması

Bütün azil ve tayinler Feyzullâh Eefendi'nin muvafakati alınmadan yapılamıyordu.[1612] Sultan Mustafa hocasının sözünden çıkmıyor ve uygunsuz işlerini söyledikleri zaman bile duymazlıktan geliyordu. II. Mustafa'nın hocasına olan itimadının sadrazamlara, "Zinhar şeyhülislâm efendinin re'yinden hariç hareket eyleme" diyecek kadar ileri olduğu da görülmektedir. Hatta hükümet tayin ve azillerinde de vezir-i azamın, şeyhülislâmla görüşüp muvaffatini alması zaruri olup aksi takdirde arzların iradesi çıkmazdı; yani padişah tarafından vezir-i azamın yaptığı tayinlere muvafakat edilmezdi.[1613]

Feyzullâh Efendi'nin faaliyetlerinde bir takım tayin, azl ve katl olayları da önemli bir yer tutmaktaydı. Nitekim bütün azil ve tayinler onun muvafakati alınmadan yapılamıyordu. Feyzullah Efendi istediği adamı yüksek mevkilere çıkarıyor, istemediklerini ev ve barkından mahrum ederek uzaklara sürdürüyor, kendisine muhalefet edenleri de idam ettiriyordu.[1614] Mesela Daltaban Mustafa Paşa sadrazamlığa getirildiği zaman, yanında getirdiği İmam-ı evveli Hüseyin Efendi'yi bu vazifeye münasip bulmayarak, kendi müezzini Pirizade'yi ona zorla kabul ettirmek gibi küçük işlere kadar müdahalede bulunmuştur.[1615] Feyzullah Efendi'nin ayrıca Darüssaade ağalığı, Silahdarlık, Edirne Bostancıbaşılığı gibi yüksek saray görevlerine kendi adamlarını yerleştirip, padişah üzerindeki nüfuzunu artırması saray

---

[1610] Abou El- Haj (2000), 89, Dn: 58
[1611] Akgündüz (2002a), 95
[1612] Silahdar, *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 154, Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1864
[1613] Uzunçarşılı *OT*, IV, 483-4, Krş. Defterdar Mehmed Paşa (1995), 784, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1863-4
[1614] Andreasyan (1960), 49
[1615] Köprülü (1993), 594, Tayşi (1983), 20

çevresini de huzursuz etmişti.[1616] Tolstoy bu sırada bazı kadıların Feyzullah Efendi'den rahatsız olmalarına rağmen seslerini çıkaramadıklarını ve "akıllı ve becerikli" olanların ise şeyhülislâm tarafından Edirne'den uzaklaştırıldıklarını kaydetmektedir.[1617] Mesela Yahya Efendi'nin Haleb'e, Mirza Mehmed Efendi'nin Sinop'a ve Rumeli Kazaskeri Ebezade Abdullah Efendi'nin Kıbrıs'a sürgün edilmesinin nedeni olarak da Feyzullah Efendi gösterilir.[1618] Feyzullah Efendi selefi İmam Mehmed Efendi ve Kul Kethüdası Çalık Ahmed'i de İstanbul'dan uzaklaştırmıştır.[1619]

Özellikle terfi bekleyen devlet görevlilerinin, yüksek dereceli kadroların şeyhülislâmın adamları tarafından tutulması yüzünden bir türlü yükselememeleri, Feyzullâh Efendi'ye karşı bir muhalefet grubunun oluşmasına da yol açmıştır. Feyzullâh Efendi'nin menfi tutumuna maruz kalan söz konusu bu şahıslar daha sonra el birliği ederek şeyhülislamın zulmünden kurtulmak için İstanbul'daki isyanı tahrik edeceklerdir.

Bu muhalif grubun başında, uzun süredir ikinci vezirlikte bekleyen, fakat sadrazam olamayan Moralı Damat Hasan Paşa ile yeniçeri ağası Çalık Ahmed Ağa bulunuyordu.[1620] Damad Hasan Paşa, vezir-i azamlık sırası dört defa geldiği halde buna Feyzullah Efendi engel olmuştu.[1621] Feyzullah Efendi Çalık Ahmed'i azlederek Bursa'ya sürgün etmiş daha sonra da tekrar İstanbul'a getirtmişse de herhangi bir görev vermemiştir. Bunlardan Karakaş Mustafa'nın salt şeyhülislâmdan intikam almak değil bizzat kendi elleriyle onu öldürmek istediğini söylediği de bilinmektedir. Karakaş Mustafa tımarlı sipahi, diğer sahalarda olduğu gibi tımar ve dirlik işlerine de el atmış olan Feyzullah Efendi'nin, telhisçisi Bılanlı Mehmed Ağa vasıtasıyla dirliği elinden alınması üzerine tımarını kurtarmak için İstanbul'a ve sonra da şeyhülislâmın bulunduğu Edirne'ye gelmiş ve hakkını aramak için divâna başvurmuş, fakat devletin

---

[1616] Özcan (1994), 445

[1617] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 18

[1618] *Anonim Osmanlı Kroniği* (2000), 24, Silahdar Mehmed Ağa (1966), 45, Altınay (1998), 404, ERTAN, Veli (1969) *Tarihte Meşihat Makamı İlmiye Sınıfı Ve Meşhur Şeyhülislamlar*, Bahar yay., İstanbul, s. 80, Sürgün yerine giderken gemisi fırtına nedeniyle battığından, Ebezade Abdullah burada boğulmuştur. Feyzullah Efendi'nin kayırmasıyla İstanbul Kadılığı'na getirilen Mehmed Ataullah Efendi de, Ebezade ile Kıbrıs'a sürgün edilmiş ve aynı gemide yer almalarına rağmen boğulmaktan kurtulmuştur. Altınsu (1982), 110-1

[1619] *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2284

[1620] Özcan (1994), 445

[1621] Silahdar, *Nusretname* (1966), 141, a. mlf., *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 155, Meseryev, *a.g.e.*, s. 151, Hasan Paşa'nın Feyzullah Efendi'nin oğlu Fethullah Efendi'ye düşmanlığı vardı. Nakibüleşraf olan Fethullah Efendi'nin, Şehzade Mahmud'a hoca tayin edildiği gün Hasan Paşa'ya kaba davranması Hasan Paşa'nın ona kin duymasına sebep olmuştu. Silahdar, *Nusretname* ((1966), 141

asıl yönetici olarak görülen şeyhülislâm tarafından tersyüz edilmiş, Şemdanizade'nin ifadesiyle "mâ-dâme müftî hayâtdadır hakkın hakk olmaz"[1622] diyerek Edirne'den kaçmak zorunda kalmıştır. Bu adam ileride de görüleceği gibi isyanın elebaşısı olacak yani asilerin liderliğini üstlenecektir. Meyus halde İstanbul'a gelen Karakaş memleketine gitmek üzere Üsküdar'a geçtiği sırada cebecilerin çıkardığı isyanı görerek ümitlenmiş ve bir müddet sonra isynın büyüdüğünü görerek Atmeydanı'ndaki asilere ilhak ederek onların lideri konumuna gelmiştir.[1623]

Mü'minzâde Haşimzâde Murtaza Ağa'nın Feyzullâh Efendi'nin iltizamiyle sekbanbaşılığa getirildiğini belirtir.[1624] Tekfurdağlı Mustafa Paşa'nın kethüdası Baki Ağa'ya Feyzullâh Efendi'nin ricası ile vezaret ile Erzurum eyaletinin tevcih edildiğini *Zübde-i Vakayiat* yazarı kaydetmektedir.[1625] Vezir-i azamın azletmek istediği et mubaayası kahyası Karabaş Mehmed de Feyzullah Efendi'nin korumasıyla bundan affedilmiş[1626], "manzur-ı cenab-ı şeyhülislâm" olmasından dolayı vekil-i Kethüda-yı Sadr-ı ali nasb olunmuştur.[1627] Vaterani komutasındaki bir Avusturya ordusuna karşı şavaşa girişilip girişilmemesi yollu meşverette olumsuz görüş beyan eden Vezir-i azam Elmas Mehmed Paşa'nın kardeşi Kahya (içişleri bakanı) Mustafa Paşa bu şekilde Sultan'ın gözünden düşmüş ve belki de hayatı tehlikeye girmişken Feyzullâh Efendi'nin şefaatiyle kurtulmuş ve Temeşvar'da bir tımar verilerek oturmaya mecbur tutulmuştur.[1628]

Feyzullâh Efendi'nin bazı katl vak'alarında da etkin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim henüz Erzurum'da sürgün iken Erzurum Valisi Halil Paşa'nın, "..Erzurum ahalisinden niçe fukaraya cevr ü ta'addi eyleyüp herkes vaz' ü hareketinden dil-gir olduklarını müş'ir mahzar.." ve "..fukaranın tahrir eyledikleri mahzarlarını tasdikan vezir-i müşarünileyhin zulm ü ta'addisini muhbir arz ve "şer'an katli lazımdır" deyü tasrih itmekle anın dahi hakkında ferman-ı kaza-cereyan sadır olup katl" olunmasını sağlamış olduğu da kaydedilmektedir.[1629] Feyzullâh Efendi Erzurum'da ikameti sırasında başka bir vali Gürci Mehmed Paşa ile anlaşmazlığa da düşmüş, ikinci olarak ve güçlü bir şekilde şeyhülislâmlık makamına gelince, Gürci Mehmed Paşa'yı

[1622] Bkz. *Mür'i't- Tevarih*, s. 274
[1623] Bkz. Silahdar Mehmed Ağa (1966), 153-4, Silahdar, *a.g.e.*, s. 174, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 791, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih*, s. 274, Uzunçarşılı, V, 27
[1624] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera*, (2003), 25
[1625] Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995), 576
[1626] Hammer, VI, 1871
[1627] Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995), 738-9
[1628] Hammer, VI, 1859
[1629] Defterdar Mehmed Paşa (1995) *Zübde-i Vekayiat*, s. 426-7, Krş. Pamuk (2006), 183-4, 258

Çanakkale'ye sürdürmek hatta öldürmek için Sultan katındaki nüfuzunu kullanmıştır. Nitekim bir müddet sonra Kapucubaşı, Mehmed Paşa'nın başını ve servetini getirmekle görevlendirilmiştir. Ancak tetikte bulunan Mehmed Paşa kaçarak ölümden kurtulmuştur.[1630]

Feyzullâh Efendi'nin gazabından kurtulan diğer bir şahıs ise Nalbantoğlu olarak bilinen ve Şehrizazor valiliğinden azledilen Seyyid Hasan Ağadır. Feyzullah Efendi'nin ısrarı üzerine öldürülmesine karar verilmiş ancak, başını vurmak üzere gelen kapucuağanın başını kestirip Bab-ı Ali'ye göndermiş ve o zamandan beri İstanbul'da saklanmıştır. Bu adam Edirne Vak'ası sırasında yeniden ortaya çıkacak ve "Firari" lakabıyla anılacaktır. Hasan Paşa isyan hadisesinde İstanbul'da bulunarak meydana çıkmış ve efendisi Amcazade'nin damadı olan asilerin vezir-i azamı Ahmed Paşa'nın delaletiyle İstanbul Kaymakamlığına getirilmiştir.[1631] Bu arada yine şeyhülislâmın etkisi ile eski Diyarbekir beylerbeyi Kürt İbrahim Paşa'nın öldürülmesi de kabul edilmiş ve bu iş için kapucubaşı gönderilmişti.[1632] Feyzullah Efendi'nin, Köprülülerin soyundan gelen Mirahor Kıblelizade hakkında padişah nezdinde tezviratda bulunarak onu idam ettirmiş[1633] olduğuna aşağıda temas edilmiştir.

1.3.3. Seyyid Feyzullâh Efendi'nin Diğer Devlet Ricaliyle İlişkisi

Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin devlet işlerine müdahil yönü şüphesiz en fazla sadaret mevkiindeki şahıslarla olan çekişmesinde kendisini göstermektedir. Sürmeli Ali Paşa'nın azlinde rolü olan Feyzullah Efendi'nin özellikle Amcazade Hüseyin Paşa, Daltaban Mustafa Paşa ve Rami Mehmed Paşa ile olan ilişkileri onun siyâsal yaşama müdahil yönünü görmemiz açısından oldukça önemlidir. Nitekim üç sadrazam da Feyzullâh Efendi'nin etkisiyle mühre sahip olmuşlarsa da yine kendisinin entrikaları nedeniyle görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Burada Feyzullâh Efendi'nin vezirleri kendi kontrolü altında tutma düşüncesi yatmaktadır. Nitekim Hammer[1634], Daltaban Mustafa Paşa'nın ismini zikretmemekle birlikte Amcazade Hüseyin ve Rami Mehmed Paşalar ile Aleksandr Mavrokardato olmak üzere, bunların bir çeşit üçlü kuvvet oluşturmuş olduklarını belirtir ve bununla

[1630] Bkz. Hammer, VI, 1862
[1631] Silahdar Mehmed Ağa (1966), 120, Silahdar, *Saray Hayatı*, s. 202-3, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 177-8, Hammer, VII, 1938
[1632] Silahdar Mehmed Ağa (1966), 120
[1633] Andreasyan (1960), 49, Krş. Defterdar Mehmed Paşa (1995), 729
[1634] Hammer, VII, 1907

beraber, "tesirleri onlara mücerret bir hakimiyet sağlayamadı ve her üçü de, imparatorluk kayıtlarında geçen şeyhülislâmların en harisi Feyzullah Efendi'nin iktidarı önünde eğilmek zorunda" kaldıklarını söyler.

1.3.3.1. Çorlulu Ali Paşa

IV. Mehmed döneminde saraya giren ve kısa sürede yükselen Çorlulu Ali Paşa'nın[1635] da Feyzullâh Efendi ile çekişme içerisinde olduğu görülmektedir. Tolstoy Feyzullâh Efendi ile adamlarının Silahdar Ali Ağa ve Kızlarağası Solak Nezir Ağa'ya karşı kötülük yaptıklarını kaydetmektedir.[1636] II. Mustafa zamanında padişahın birinci gözdeliğine getirilen ve pek çok farklı görevden sonra kısa sürede Çuhadar ağalığa yükseltilen Ali Paşa ileri görüşlülüğüyle sultanın sevgisini o kadar çok kazanmıştı ki, rütbe ve mevki bakımından silahdar ağadan küçük olmasına karşın, yetki bakımından ondan üstün tutulmuştur. Hemen sonra da Silahdar ağalığa yükseltilmiş olan Ali Paşa, tüm sarayı istediği gibi yönetmekle kalmayıp sultanın üzerinde o kadar çok etkisi vardı ki, bu salt müfti [Feyzullâh Efendi]nin müdahale ettiği işlerden başka, kendisine danışmadan önce hiçbir şeye karar veremezdi.[1637] Şemdanizâde Feyzullâh Efendi'nin Ali Paşa'yı, padişah üzerindeki ikbâlinden rahatsız olarak uzaklaştırmak istediğini söyler. Müellif şeyhülislâmın, "hazm idemeyüp def'ine bahâne ararken "böyle vakitde birkaç paşa lâzım ve silâhdâr ağa münâsib" diyerek üç tuğla kurb-i pâdişâhîden taşra çıkarup "def'-i rakib itdik" deyü mesrûr" olduğunu da eklemektedir.[1638] Çorlulu Ali Paşa daha ileride de görüleceği gibi, Feyzullâh Efendi'ye bu yüzden kin beslemiş ve Edirne Vak'ası'ndan hemen sonra Feyzullah Efendi'nin mallarının müsaderesi ile bu kinini de tatmin etmiştir.

1.3.3.2. Sürmeli Ali Paşa

12 Mart 1694'te sadrazamlığa getirilen Sürmeli Ali Paşa, serdar-ı ekrem olarak çıktığı ve başarısızlıkla sonuçlanan Varadin Seferi'nden döndükten sonra idareyi tek başına ele almak istemiş ve bunun, ancak padişahın çevresindeki nüfuzlu kimselerin uzaklaştırılmasıyla mümkün olacağını düşünmüştü. O bunun için Şeyhülislâm Ebusaidzade Feyzullâh Efendi, Reisülküttab Ebubekir Efendi ve Rumeli Kazaskeri

---

[1635] KOÇU, Reşat Ekrem (2001), "Çorlulu Ali Paşa", **İA**, C. I, MEB yay., Eskişehir, s.

[1636] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 18-9 vd., Tolstoy Silahdar, Kızlarağası ve Kapıcılar kethüdasının sadrazam ve şeyhülislamı padişahın gazabına uğratmak üzere çalıştıklarını fakat bunda başarılı olamadıklarını da ifade etmektedir. *A.g.e.*, s. 19

[1637] Kantemir, III, 509

[1638] Bkz. *Mür'i'-t Tevarih*, s. 275

Yahya Efendi gibi bazı nüfuzlu kimselerin çeşitli isnatlarla uzaklaştırılmasını sağlamıştır.[1639] Böylece tesir ve nüfuzu artan Ali Paşa önemli memuriyetlere kendi yakınlarını tayin ettirerek çevresinin güçlendirmeye çalıştı. Fakat II. Ahmed'in ölümü ve yerine II. Mustafa'nın geçmesi onun için bir dönüm noktası oldu. II. Mustafa'nın bizzat sefere çıkma isteğine çeşitli bahaneler ileri sürerek engel olmaya çalışması padişahın memnuniyetsizliğine yol açtı. Sürmeli Ali Paşa el altından askerleri tahrik ederek ordunun harekete geçmesini engellemek istiyordu.[1640] Ayrıca yeni padişahın vaktiyle Ali Paşa tarafından uzaklaştırılan bazı kimseleri eski görevlerine iadesi, bu arada hocası Feyzullah Efendi'yi davet etmesi, Ali Paşa'nın mukadder akıbetini hazırladı. Şemdanizâde, Müneccimbaşı'nın Ali Paşa'ya, "sana Feyzullâh semtinde müftiden zarar gelicek" şeklinde öngörüde bulunması üzerine vezir-i azamın telaşa düşerek, ondan kurtulma yollarını aradığını kaydeder.[1641]

Müneccimbaşı'nın kastettiği Ebusaidzade Feyzullâh Efendi'dir ancak vezir-i azam, Seyyid Feyzullâh Efendi'nin etkisiyle azledilmiştir. Nitekim Feyzullâh Efendi'nin şeyhülislamlığa tayininin kendisi için iyi olmayacağını düşünen Ali Paşa, Feyzullâh Efendi henüz gelmeden önce İmam Mehmet Efendi'yi şeyhülislâm tayin ettirmiş; ancak bu siyâsi manevra Feyzullâh Efendi'nin kendisine kin beslemesine yol açmıştır. Uzunçarşılı'ya bakılırsa Sadık Efendi'yi azlettirip yerine Rumeli Kazaskeri Mirza Mustafa Efendi'yi tayin ettirerek bu şekilde bir müddet için Feyzullâh Efendi'nin tayinini önlemeye muvaffak olmuştur. Vezir-i azamın manevrasını anlayan Feyzullâh Efendi ise Ali Paşa'ya hasm olup, ilk fırsatta onun azline ve arkasından da katline sebep olmuştur.[1642] Şemdanizade'de geçen bir kayda bakılırsa Sürmeli Ali Paşa, padişahın Feyzullâh Efendi'ye gösterdiği ilgi ve ikramı görünce "aslı yokdan bu Feyzullâh Efendi'yi kendimize düşmen itdik. Bari bir çare iderim" düşüncesiyle askeri tahrik etmek istemiş ve bunu padişaha, askerin Feyzullâh Efendi'yi istemediği şeklinde yansıtmış ve onu azlettirmek istemiştir. Ancak durumu araştıran ve askeri tahrik edenin Ali Paşa olduğunu anlayan padişah onu azlederek yerine Elmas Mehmed Paşa'yı tayin etmiştir.[1643] Ali Paşa Cisr-i Mustafa Paşa mevkiinde yeniçerilerin çıkardıkları isyanda parmağı olduğu, askeri seferden alıkoymaya çalıştığı ve Anadolu'da bazı servet sahiplerinden zorla para toplattığı

[1639] Bkz. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 254 vd.
[1640] Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2256, Ahmet Rasim (2002) II, 215-6
[1641] Bkz. Şemdanizade, *Mür'i'-t Tevarih*, (2009), 257-8
[1642] Uzunçarşılı, *OT*, III, 557, Dn: 3, Özcan (2006), 276
[1643] Bkz. Şemdanizade, *Mür'i'-t Tevarih*, (2009), 257-8, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 478, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2256

gibi suçlamalarla ve fakat gerçekte Feyzullâh Efendi'nin tesiriyle[1644] 1 Mayıs 1695'te azledilerek 300 akçe emeklilik maaşı ile Çeşme'ye sürülmüştür. Ancak daha Çeşme'ye varmadan geri çağrılıp 28 Mayıs'ta Edirne'ye getirilip ertesi sabah idam edilmiştir. Feyzullâh Efendi'nin hükümet işlerine müdahalesi bu tarihten itibaren yoğunlaşmış ve ölümüne kadar devam etmiştir.[1645]

1.3.3.3. Elmas Mehmed Paşa

Elmas Mehmed Paşa da Feyzullâh Efendi'nin gadrına uğrayanlardandı. Nitekim Silahdar Mehmed Ağa da, "..üç sene miktarı merhum Elmas Paşa ta şehit oluncaya değin tas tas zehirlerin yuttu.." [1646] demektedir ki bu bile şeyhülislâmın tahakkümünün ulaştığı boyutu ortaya sermektedir. Kendisinden kısa bir süre önce sadrazamlığa tayin edilen Elmas Mehmed Paşa'yı yanına çağıran Feyzullâh Efendi, kendi onayı olmadan en basit bir meseleyi dahi padişaha arz etmemesini, aksi halde akıbetinin kötü olacağını ihtar etmiştir. Bu açık tehditten korkan sadrazam da günde bir iki defa veya gece vaktinde şeyhülislâma uğrayarak devlet idaresiyle ilgili meseleler hakkında onu bilgilendirirdi.[1647]

1.3.3.4. Amcazade Hüseyin Paşa

Seyyid Feyzullah Efendi'nin siyasi faaliyetleri açısından en dikkate değer gelişme Amcazade Hüseyin Paşa ile olan ilişkisidir.[1648] Köprülü ailesinden olan Hüseyin Paşa, Viyana bozgunundan sonra bir süre hapsedildiyse de daha sonra çeşitli valiliklerde bulunmuş; sırasıyla İstanbul Kaymakamlığına, Kaptan Paşalığa ve Osmanlı ordusunun Zenta'da yenilmesi ve burada Elmas Mehmet Paşa'nın şehid edilmesi üzerine 13 Eylül 1697'de sadrazamlığa getirilmiştir.[1649] Feyzullâh Efendi

---

[1644] "Cedîd müftî olan Mehmed Efendi dahi altmış günde azl olunup Es-Seyyid Feyzullah Efendi şeyhülislâm oldukda "vezîr-i ma'zûl benden ne isterdi ki benim def'ime ve izâleme sa'y itdi" deyüp vezîri Çeşme kasabasına nefy itdirüp ba'dehu yine Edirne'ye getürdüp kapu arasına habs itdirüp katl itdirdü.", Şemdanizade, *Mür'i'-t Tevarih*, (2009), 258

[1645] Abou El- Haj (1984), 49, Kırmız (1958), 42-3, EMECEN, Feridun (1989) "Sürmeli Ali Paşa", **DİA**, C.II, TDV yay., İstanbul, s. 427

[1646] Silahdar, *17. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 154

[1647] *Kıt'a min Tarih-i Al-i Osman* adlı eserden naklen Akgündüz (2002a), 93

[1648] Silahdar şöyle der: "..Ve Ammizade Hüseyin Paşa dahi bizzaruri rızasında olup eline giren nukudun nısfın ona vermek ile korunarak güçle buz üstünde geçindi ve gayretkeş adam olduğundan bir türlü aldırmayıp akıbet derununa vurmakla düşüp yattı, üç ay kadar sahipfiraş olup yanları delinip azil ve mevtine sebep oldu.", Bkz. Silahdar, *17. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 154-5

[1649] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 133, Defterdar Mehmed Paşa, (1995), 626, Şemdanizade (2009), 262 Hammer, VI, 1870, Jorga, IV, 224, Kantemir, III, 285, "Gençliğinden beri ailesinin serveti ve talihi yüzünden ahlakça bozulmuş olan Hüseyin Paşa son savaşa kadar içkiye ve zevke olan düşkünlüğü ile tanınmıştı. Bu yüzden "sarhoş" lakabıyla anılırdı. Yurdunun uğradığı tehlikeler onu

hâl tercümesinde, Sultan Mutafa'nın sadaret mührünü kime layık gördüğü hususunda kendisine danıştığını ve kendisinin de Hüseyin Paşa'yı ileri sürdüğünü ifade etmektedir.[1650]

Amcazade Hüseyin Paşa derhal icraata başlayarak öncelikle barışın sağlanmasına çalışmış, imparatorluğun ihtiyaç duyduğu bir barış antlaşması yapmak ve bunun devamı için büyük ölçüde ihtimam göstermiştir.[1651] Nihayet Kutsal İttifak ile Karlofça ve Ruslarla İstanbul Antlaşması'nı imzalanmasını sağlamıştır.[1652] Amcazade barışı sağladıktan sonra iç meselelere yönelmiş ve askeri, idari, hukuki ve mali pekçok meselede önemli ıslahat ve düzenlemelere imza atmış, böylelikle savaşın açtığı yaralar sarılmaya ve devlete yeni bir düzen vermeye çalışılmıştır.[1653] Ancak Hüseyin Paşa'nın da diğer emsalleri gibi giriştiği reform hareketi sonuçsuz kalacaktır.[1654] II. Mustafa, devlet içerisinde yeni bir yapılanmaya girdiği için onun serbest kalmasını tehlikeli görerek buna izin vermek istememiş ve buna engel olabilmek için de Feyzullâh Efendi'yi yönetimde serbest hale getirmiştir. Feyzullâh Efendi de, idaredeki serbestliğine dayanarak sık sık devlet işlerine müdahalede bulunmuştur.[1655]

Karlofça sulhu imzalandıktan sonra Sultan Mustafa imparatorluğun yönetimini Sadrazam Hüseyin Paşa'ya devrederek, kaybettiği eyaletlerin acısını unutmak için saray mensuplarıyla birlikte Edirne'ye çekilmişti.[1656] Ancak yönetim gerçek anlamda Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin elinde idi. Sultan Mustafa aslında makamının ehli olan vezir-i azama teveccühünü eksik etmediğinden Feyzullah Efendi, Hüseyin Paşa'ya pek diş geçiremiyor, Hüseyin Paşa da şeyhülislâmın nüfuzunu bildiğinden ileri gitmeyerek vaziyeti idare ediyordu.[1657] Diğer taraftan

---

birden bire Viyana Kuşatmasından sonra olgunlaştırmıştı. Gençliğinin günahlarını olgun yaşında yapacağı hizmetlerle ödeştirmek istiyordu. Lakabında taşıdığı "Köprülü" adının onu erdemli olmaya zorladığını hissediyordu.", Lamartine, II, 784, Hüseyin Paşa da amcası Köprülü Mehmed Paşa gibi, ilk başta mührü kabul etmemiş ancak kendisine tam istiklal/yetki verildiği takdirde görevi kabul edebileceğini söylemiştir. Bkz. Silahdar Mehmed Ağa (1964), 300-2

[1650] Türek-Derin (1970), 88, Bunu Silahdar da te'yid eder. Bkz. Silahdar Mehmed Ağa (1964), 329

[1651] Bkz. Hammer, VII, 1907, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 133, Öztuna (1998) I, 416

[1652] Shaw (1982) I, 306, Kantemir, III, 295, ŞUTOY, V. E. (1989) "Osmanlı Devleti'nin 1700-1709 Kuzey Savaşı Yıllarındaki Tutumu", çev. Ö. Cenap Eren, **Belleten**, LIII/59, TTK yay., Ankara s. 905

[1653] Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2279-80, Uzunçarşılı *OT*, V, 7-10, Palmer (1995), 46, Aksun (1994) II, 296-7, AKTEPE, Münir (1991) "Amcazade Hüseyin Paşa", **DİA**, C.III, TDV yay., İstanbul, s. 9

[1654] Shaw (1982) I, 309, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1992) I-II, 290, Palmer (1995), 46

[1655] Bkz. Abou El- Haj (1984), 54-5, Krş. Ahmet Rasim (2002) II, 222

[1656] Kantemir, III, 296, Karıştıran İstanbul ile Edirne arasındaki yolun üzerinde Çorlu ile Burgaz arasında yerleşik bulunan müstahkem bir mevkidir. Burada, Sultan IV. Mehmed tarafından avlanmak zevkini gidermek için bir saray yaptırılmıştır. Kantemir, III, s. 488

[1657] *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2282

Amcazade'nin ve en büyük destekçisi Mezomorto Hüseyin Paşa'nın düzenin sağlanması yolunda önüne çıkan büyük bir engel vardı ki, bu engel Feyzullâh Efendi idi. Sertoğlu'nun ifadesi ile Hüseyin Paşalar bu engeli aşamamışlardı.[1658]

Hammer Feyzullah Efendi ve şehzade hocası oğlunun, Hüseyin Paşa'nın nizam ve asayişin tesisi yolundaki girişimlerini hararetle desteklediğini belirtmekle birlikte biraz ileride, Hüseyin Paşa'nın düşüşünde de Kızlarağası ile birlikte şeyhülislâmı göstermektedir. Ona göre Hüseyin Paşa'nın idari iktidarını engelleyenler Kızlarağası ve şeyhülislâm idi.[1659] Nitekim muahededen sonra harbin açtığı yaraları tedavi ve bozulmuş olan kanunları tekrar ıslah ile işleri yoluna koyan Köprülü ailesinden Amcazade Hüseyin Paşa'nın icraatına, Feyzullah Efendi'nin müdahalesi, bu kıymetli vezirin istifasına bile sebep olacaktır.[1660]

Yönetici sınıf üyelerinin başında padişahın baş danışmanı ve devletin en etkin tek gücü olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi bulunuyordu. Sultan Mustafa sadrazam Hüseyin Paşa'ya, "*Hocam Feyzullah Efendi'nin sözünden çıkmayacaksın. Bütün işleri onunla görüşüp halledeceksin*" uyasısında bulunmuştu. Nitekim Şeyhülislam Karlofça'nın ilk etkileri sona erince sadrazam Hüseyin Paşa'ya karşı harekete geçmiş ve çoğu zaman kendisiyle çatıştığı sadrazamın emirlerine karşı çıkmıştır.[1661] Feyzullâh Efendi'nin devlet umurunda nüfuz kazanması ve çeşitli önemli mevkilere yakın akraba ve adamlarını getirmesi Amcazade'yi rahatsız etmiş, Feyzullâh Efendi'nin tahhükkümüne daha fazla dayanamayarak[1662] istifa etmek istemiştir. Ancak Sultan Mustafa bunu kabul etmeyerek geri çevirmiştir.[1663] Mezomorto Hüseyin Paşa ise, iki tarafı da idare ederek sürtüşmeyi mümkün olduğu kadar engellemeye çalışmıştır. Bu zat her iki tarafı da idare ederek bir tatsızlığa meydan

---

[1658] Sertoğlu (1984), 80, Krş. ALDERSON, A. P., (1998) *Osmanlı Hanedanı'nın Yapısı*, İz yay., İstanbul, s. 115, Kantemir, III, 440, Uzunçarşılı *OT*, V, s. 15

[1659] Hammer, VII, 1922

[1660] Bkz. Silahdar, *a.g.e.*, s. 154-5, Uzunçarşılı (1988c) 99, Abdurrahman Şeref (2005), 288, Aksun (1994) II, 297

[1661] Shaw (1982) I, 309, Burada Kantemir'de geçen bir kayda işaret etmek gerekir. Şeyhülislamın Kudüs'e molla olarak tayin ettiği bir oğlunun, buradaki menfi tutumları halkın hoşnutsuzluğunu üzerine çekmişti. Buranın valisi-ki mollanın küstahlığından dolayı şehri terk ederek Gazza'ye çekilmek zorunda kalmıştı- Çerkez Mehmed ise şeyhülislama oğlunun uygunsuz icraatların şikayet eden bir rapor göndermişti. Feyzullah Efendi ise bu rapor karşısında hiddetlenerek oğlunu uyarmak yerine Çerkez Mehmed'i öldürtmek için Sultan Mustafa'dan bir hatt-ı şerif bile almıştı. Ancak valiyi öldürmek üzere gönderilen kapıcıbaşı yola çıkmadan evvel Hüseyin Paşa'ya uğrayarak durumu izah etmiş Hüseyin Paşa çok iyi tanıdığı ve geçinemediği şeyhülislamın bu tutumuna karşı Sultan Mustafa'ya olayın aslını anlatarak ondan aksi yönde bir hatt-ı şerif almaya muvaffak olmuş ve kurduğu tertiple valinin öldürülmesinin önüne geçmişti. Bkz. Kantemir, III, 493-5

[1662] Bayrı (1951), 959 vd., Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 223

[1663] *Mufasal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2282

verdirmiyordu.[1664] Ancak onun ölümü üzerine durum büsbütün ağırlaşmıştır. Bu sırada Hüseyin Paşa, kahyasının kendisinin haberi ve rızası olmaksızın kendisine vezirlik tevcih ettirmek üzere faaliyete geçmesi ve bu iddialı teşebbüste Kaptan-ı Derya ile Feyzullah Efendi'den destek görmesi üzerine onu azl etmiş ve yerine eski himaye ettiklerinden Hasan Ağa'yı getirmişse de, büyük ihtimalle şeyhülislâmın telkiniyle Hasan Ağa Şehrizor valiliğine atanmıştır. Yine İstanbul Kaymakamı, denize indirilen bir geminin batacak hale gelmesi üzerine azledilmiş, Hüseyin Paşa'nın himaye ettiği Çavuşbaşı Mustafa Ağa görevden uzaklaştırılmıştır.[1665] Bu gelişmeler Amcazade'nin iktidarını sarsan ilk gelişmelerdendir. Ancak Feyzullah Efendi'nin Hüseyin Paşa'nın yeğeni İmrahor Kıblelizade Ali Bey'i şehzadelerden birine gizlice intisabı dolayısıyla idam ettirmesi, sadrazama asıl darbeyi indiren gelişme olmuştur. Hüseyin Paşa bu suretle sadaret nüfuzunun kırılmasından müteessir olmuş ve muhtemelen bu sebeple hastalanmıştır.[1666]

Uzunçarşılı bu olayın, hiç yoktan vakur vezir-i azamı şeyhülislâma minnettar bırakmış olduğunu ve bunu istismar eden Feyzullâh Efendi'nin bundan sonra Amcazade'yi ele almış olduğunu ifade eder. Amcazade için bu tehlikeli olay, Kıblelizade Ali'nin padişahın kardeşi Şehzade Ahmed ile gizlice bazı muhaberatıdır ki bu durumdan II. Mustafa'nın oldukça telaşa düşmüş, derhal onu azl[1667] ve sonra da katl ettirmiştir.[1668] Feyzullâh Efendi'nin müdahalelerinden müzdarip olan Amcazade'nin II. Mustafa'nın yerine Şehzade Ahmed'i geçirtmek istemesi düşünülebilir.[1669] Bu olay nedeniyle Hüseyin Paşa'nın Kahyası Şehrizorlu Hasan Ağa sürgün edilmiş ve arkasından idam hükmü gönderilmişse de o bundan haberdar olarak kurtulmuştur.[1670] Amcazade, Hasan Ağa'nın akrabası olması nedeniyle bu olaydan kendisine bir şey olacağı korkusuna kapılmışsa da, Feyzullâh Efendi ve Valide Sultan'ın ricaları ile padişah kendisine, korkmasına gerek olmadığını ifade

---

[1664] *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2282, Uzunçarşılı *OT*, V, 15, Abdurrahman Şeref (2005), 288
[1665] Hammer, VII, s. 1923
[1666] Bkz. Uzunçarşılı *OT*, IV, 446, Danişmend (1972) III, 486, Hammer, VII, s. 1923-4, Kantemir, III, s. 298 vd., ÖZCAN (1994) "Edirne Vak'ası", **DİA**, X, TDV yay., İstanbul, s. 445, Anonim yazarı "Zamanlarında zuhur iden hadisten, Kıblelizade Ali Beğ Hikayesi" başlığı altında bir hikaye naklederek bambaşka bir sebep ortaya atar. Buna göre Kıblelizade'nin Mısır'dan getirdiği bir takvimde Sultan Ahmed Han'ın cülusu, şeyhülislamın ve Hüseyin Paşa'nın azl ve ölümleri ve başka başka havadisler yazılıdır. Bu takvimin şeyhülislama intikali ise Kıblelizade'nin katline sebep olmuştur. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 277-8
[1667] Silahdar Mehmed Ağa (1966), 90
[1668] Silahdar Mehmed Ağa (1966), 116, Krş. Defterdar Mehmed Paşa (1995), 729
[1669] Abu El-Haj (1984), 56
[1670] Abu El-Haj (1984), 57, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 177-8

eden bir hatt-ı hümayun ile biri kürklü diğeri sade iki hil'at göndermiştir.[1671] Ancak hastalığı nedeniyle birkaç defa istifasını isteyen ve fakat kabul olunmayan Amcazade, bu şekilde devlet işlerini göremeyeceğini belirterek görevinden affını istemiştir. Bu durumda yorgun ve hasta Amcazade, devlet mühürlerini çok fazla elinde tutamayacak ve şeyhülislâmın tazyiklerinin de etkisiyle 5 Eylül 1702'de vefatından hemen 17 gün önce makamından istifa edecektir.[1672]

Şu halde Hüseyin Paşa'nın istifasına sebep, Feyzullah Efendi'nin gayri kanuni olarak bütün devlet işlerine, tayin ve azillere karışması, yakınlarını yüksek görevlere tayin ettirmesi, sadrazamın yetkilerine müdahale ederek devletin düzenini bozması olarak gösterilmektedir.[1673] Feyzullâh Efendi'nin, Amcazade'nin sadrazamlık makamında kalmasını istemediği açık olarak görülmektedir. Nitekim Hüseyin Paşa'dan sonra bu makama getirilen Mustafa Paşa'nın ortadan kaldırılması için padişah nezdindeki girişimleri sırasında padişaha, Mustafa Paşa'yı bu makama kendisinin önerdiğini, çünkü kendisini tümüyle içkiye ve tembelliğe kaptıran Hüseyin Paşa'nın devleti yönetemediğini gördüğünü söylemişti.[1674] Sonuç olarak Amcazade, Feyzullâh Efendi'nin öylesine zorbalığına ve elatışına dayanamadığından vezir-i azamlıktan ayrılmak zorunda kalmış ve böylece zamanın en büyük reformcusu makamından atılmıştır.[1675] Feyzullâh Efendi bu şekilde önemli bir rakibinden kurtulmuş ve yerine kendi güdümüne girecek yeni birinin getirilmesine de muvaffak olmuştur. Bu da Daltaban Mustafa Paşa olacaktır.[1676]

[1671] Uzunçarşılı *OT*, V, 16

[1672] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 118Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 22, Jorga, IV, 243, Azli ve ölümü için bkz. Kantemir, III, 440-1, Palmer'in ifadesiyle eğer 1702 Eylülünde hastalanıp ölmese, Hüseyin Paşa kesinlikle siyasal düşmanlarının-tabi ki Feyzullah Efendi'nin-kurbanı olacaktı. Palmer (1995), 46

[1673] Öztuna (1998) I, 423, "Ve onaltı seneden berü devlet rahnedâr oldukda erbâb-ı devletden ilâc ve tedbîrden fütûr ve be's gelmişken Amucazâde Hüseyin Paşa sadra gelüp ahsen-i vecihle dört düşmen ile sulh ve inhidâma karîb devleti kıyâma sebeb olmuşken müftî-i zamân ve hoca-i sultân olan Feyzullah Efendi hazm itmeyüp vezîr-i müşârun ileyhe tekdîr itmekle vezîr infi'âl ve infi'âli vücûduna te'sîr itmekle hasta olup elli gün dîvâna çıkmayup azlini taleb itdikde..", Şemdanizade (2009), 270, Anonim Kronik yazarı Hüseyin Paşa'nın istifaları ve nihayet azlinde Feyzullah Efendi'nin girişimlerinden bahsetmez. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), s. 163

[1674] Kantemir, III, 479

[1675] Shaw (1982) I, s. 310

[1676] Defterdar Mehmed Paşa (1995), 735, Sertoğlu (1994), 80-1, Uzunçarşılı *OT*, V, 17, Lamartine, II, 786, Aktepe(1991), 8-9, "İmparatorluk mührü Şeyhülislam Feyzullah'ın tavsiyesine uyularak, vahşi Sırp, okuma ve yazması olmayan ve zalimliği Basra seferinde Arap başlarından ehramlar yaptığında iyice ortaya çıkan Daltaban Mustafa Paşa'ya verildi.", Hammer, VII, 1924, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 193

1.3.3.5. Daltaban Mustafa Paşa

Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi'nin siyasi faaliyetleri içinde Daltaban Msutafa Paşa ile olan mücadelesi de önemli bir yere sahiptir. Mustafa Paşa'nın kısa süreli sadaretindeki muvaffakiyetsizliklerinde kişissel meziyetleri ile birlikte, Ramî Mehmed Paşa ile devrin nüfuzlu şahsiyeti Feyzullâh Efendi ile olan rekabetinin büyük rolü olmuştur.[1677] Nitekim Mustafa Paşa Feyzullâh Efendi'ye, oğullarına ve yakınlarına kulluk etmek üzere her türlü fedakârlığa ve alçalmaya katlanmak zorunda kaldıysa da, kaba tabiatlı oluşu güven vermediğinden ve şeyhülislamı ortadan kaldırmak için Tatar fitnesini kışkırttığı şeklinde bir suçla suşlanarak görevinden atılacak ve biraz sonra da öldürülecektir.[1678]

Daltaban Mustafa Paşa, yeniçeri ocağından yetişerek çeşitli görevler üstlenmek suretiyle yükselmiş, memleketin çeşitli yerlerinde valilikler yapmıştır.[1679] II. Mustafa'nın 1696'daki ikinci Avusturya seferine Anadolu Beylerbeyi olarak katılan ve başarılı hizmetlerde bulunan Mustafa Paşa- ki neredeyse tüm Bosna'yı egemenlikleri altına alan Almanları Sava nehrinin öte yakasına çekilmek zorunda bırakmıştır[1680]-, sadrazam olarak geçmişinden dolayı beklentileri haklı çıkartacak kadar acımasız, gaddar ve intikamcı idi. Çoğu insan, Tatar Hanı'nın dostu ve güce dayalı eski rejimi destekleyen Feyzullâh Efendi'nin himayesinde biri olarak Batı'ya veya Doğu'ya doğru yeni bir savaş başlatacağına inanıyordu ve kendisi de Budin Beylerbeyiliğini tekrar kurma niyetinden bahsediyordu.[1681]

Mustafa Paşa Diyarbekir beylerbeyi olduğu sırada fazla vergi alması, keyfi olarak hapse attırması ve vatandaşın malını müsadere ettiği için halkın şikayetçi olması üzerine hakkında tahkikat yapılmış; Sofya'da yapılan muhakemede suçlu bulunarak haksız yere aldığı malları geri vermek üzere ölüme mahkum edilmiştir. Fakat Seyyid Feyzullâh Efendi ve padişahın öteki bazı yakınlarının aracılığıyla ölümden kurtulmuşsa da[1682] hiçbir resmi işleme tabi tutulmadan mevkiinden

---

[1677] Bkz. Kantemir, III, 467

[1678] Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 22, Hammer, VII, 1928, BAYRI (1951), 960

[1679] Hammer, VII, 1908, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 193

[1680] Kantemir, III, 286, Hammer, Mustafa Paşa'nın bu sefer sırasında Rumeli Beylerbeyi olduğunu ve onun burada gösterdiği başarılarının gelecekte vezir-i azamlık makamına yükseleceğinin habercisi olduğunu belirtmektedir. Hammer, VI, 1864

[1681] Jorga, IV, 244, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 203

[1682] Ayvansarayi, *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 164, Krş. Hammer, VI, 1867, a. mlf., VII, 1908, Uzunçarşılı (1988c), 205-6, Ayrıca bkz. ÖZCAN, (1987) "Daltaban Mustafa Paşa", İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi, *Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı*, XIII, İstanbul, s. 303

uzaklaştırılmış ve tüm mallarına el konularak Bosna'da küçük bir kasaba olan Biçkika'ya (Poçitel) sürgün edilmiştir.[1683]

Daltaban Mustafa Paşa bu sürgün sayesinde daha yüksek mevkilere yükselecek, yeni makam ve servet kazanma imkanını bulacaktır. Nitekim Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinde koruyucusu[1684] Feyzullah Efendi'nin tavsiyesine işaret edilmektedir.[1685] Nitekim Şakir de, "Devrin en mühim entrikacılarından" olan Feyzullâh Efendi, Mustafa Paşa'yı padişaha tavsiye etmekle onu kendisine minnettar ederek işlerinde kullanacak bir oyuncak yapmak amacında idi."[1686] demektedir. Buna karşın Almanlarla ve Bağdat valisi olarak Araplarla yaptığı mücadeleler sonucu düzeni sağlayan Mustafa Paşa[1687], Reisülküttab Rami Mehmed Efendi ve Amcazade'nin telkinleri ile galeyana gelen padişah tarafından öldürülmek istemiştir. Sultan Mustafa onu öldürtmek üzere Battal Osman Ağa'yı göndermiş ancak o, Daltaban'ın ve askerlerinin zaferlerini kutladıkları bir esnada bu görevi ifa edememiştir.[1688] Buna karşın Daltaban da yaptığı hizmetleri sıralarken ne kadar açgözlü bir insan olduğunu ve sultanın üzerindeki nüfuzunu çok iyi bildiği Feyzullâh Efendi'ye birkaç adamı aracılığıyla altmış bin[1689] altın göndermiştir. İdamdan döndürerek en yüksek makama çıkaracağı adamın kendisine ölene kadar bağlı kalacağını hesap eden[1690] Feyzullah Efendi ise, hiç beklemediği bu çok büyük armağanı görünce bunun, Daltaban'ın kendisinden beklediği önemli bir hizmetin ilk işareti olduğundan kuşkulanmamış ve eğer sadrazam olmak istiyorsa kendisinin padişaha aracılık edebileceğini, şimdiki vezirin (Amcazade Hüseyin Paşa) çok zayıf olduğunu ve sık sık sarhoş olduğundan şöhretini hemen hemen yitirdiğini, bu yüzden kendisine daha çok güvenebileceğini söyleyerek güvenilir bir kimseyi kendisine göndermiştir. Daltaban ise, devlete yapmış olduğu hizmetlerine karşılık bu ödülü

[1683] Deftardar Mehmed Paşa (1995), 617, Silahdar Mehmed Ağa (1964), 268, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 125, Şemdanizade (2009), 262, Hammer, VI, 1867, Kantemir bizzat içerisinde olduğu bu gelişmeler sırasında sürgüne gönderilmesini içeren sürgün emrini önceden haber alarak Daltaban'ı bilgilendirmiştir. Bunun üzerine Daltaban Kantemir'e, "Bana göstermiş olduğunuz dostluğa teşekkür ederim. Babanıza yaptığım hizmetlerimin anısını korumanız hoşuma gitti. Bununla beraber benim için kaygılanmayın. Zira belki Tanrı böylelikle beni, sadrazam ve öteki düşmanlarımı tehdit ettiğini sezdiğim ölümden ve yok olmaktan kurtarmak istemektedir." demiştir. Kantemir, III, 467-8

[1684] Hammer, VII, 1908

[1685] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 118-9, *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 15, Hammer, VII, 1924, Danişmend (1972) III, 486, Özcan (1987) 318-9, Feyzullah Efendi, Daltaban Mustafa Paşa'yı padişaha baskı yaparak sadrazamlığa getirttiğini bizzat kendisi söylemiştir. Bkz. Kantemir, III, 479

[1686] Bkz. *Maktul Vezirler* (1944), 139

[1687] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 156 vd.

[1688] Kantemir, III, 469

[1689] Silahdar bu rakamı 100 000 olarak verir. Bkz. Silahdar, *a.g.e.*, s. 155, Georg ise, "Daltaban Mustafa Paşa'yı büyük bir rüşvet mukabilinde sadrazam tayin ettirdi..", demektedir. Bkz. *A.g.m.*, s. 49

[1690] Lamartine, II, 787

hakettiğinden kuşku duymadığını ve fakat Feyzulah Efendi'nin himayesi ve yardımı olmadan kendisine önerilen mevkiye erişemeyeceğini de biliyordu. Bundan dolayı hatırını kırmamasını rica etmiş ve sonsuza kadar kendisine sadık kalacağına dair söz vermiştir. Bundan başka kendisine olan minnettarlığını, bundan önceki armağanlardan daha değerlileriyle kanıtlayacağını söylemiştir. Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa'ya artık sevgisi kalmayan Feyzullâh Efendi, bu yanıtı alır almaz padişaha gitmiş ve onu, Daltaban'ı saraya daha fazla yaklaştırması ve Kütahya paşası yapması için teşvik etmiştir. Feyzullâh Efendi Daltaban'ın Kütahya'da olduğunu duyduğu zaman, padişaha bu sefer Hüseyin Paşa'yı sadrazamlıktan azlederek yerine Mustafa Paşa'yı getirmesini istemiştir.[1691] Amcazade'nin istifasını kabul eden Sultan Mustafa yine hocasının telkiniyle Daltaban'ı vezir-i azamlığa getirmiş, onun İstanbul'a gelişine kadar sadaret Silahtar Hüseyin Paşa'ya vekaleten verilmiştir.[1692]

Geceyi İstanbul'da kent surlarının dışında geçiren Mustafa Paşa, sadrazam Hüseyin Paşa'nın bu arada İstanbul'a sekiz saat uzaklıktaki konağında öldüğü haberini almış ve hemen cenazeye yardım etmek için harekete geçmiş ve ertesi gün de Edirne'ye gitmiştir. II. Mustafa Edirne'de avla meşgul olduğu için Mustafa Paşa doğruca buraya gelmiştir. İlk önce kendisini padişaha tavsiye eden Feyzullah Efendi'yi ziyaret etmiş ve hatta çadırının önündeki binek taşına inmemek ve elini öpmek suretiyle Feyzullah Efendi'ye büyük bir hürmet göstermiş[1693], "istikbal ve teşyi merasimlerinde önünde yayan yürüyerek zillet derecesinde boyun eğmiştir."[1694]

Uzunçarşılı[1695], "*Şeyhülislam ile evlad ve atbaının tahakkümünden bizar olan Daltaban Mustafa Paşa mevkiini muhafaza için Feyzullah Efendi'nin oğlu Nakibüleşraf Fethullah Efendi Paşa Kapısı'na geldikçe onu kapı dışında karşılar ve şeyhülislam geldiği zaman ise Saray kapısının dışında istikbal ve yürüyerek arabasının önüne düşüp binek taşına gelince ibtida arabadan inmeden evvel elini öpüp sonra koltuğuna girerek arabadan çıkarmak gibi ifrat hörmet ile makamına yakışmayacak hareketlerde bulunurdu.*" diyerek hiddetli vezir-i azamın Feyzullah Efendi karşısında düştüğü konumu gözler önüne sermektedir. Danişmend de Mustafa

[1691] Kantemir, III, 470, Krş. Raşid, *Tarih*, II, 539
[1692] Kantemir, III, 286
[1693] Hammer, VII, 1925, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 736-7, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 271, Ahmet Rasim (2002) II, 223
[1694] Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 486-7
[1695] Uzunçarşılı *OT*, V, 17, Dn: 2

Paşa'yı, Feyzullâh Efendi'ye dalkavuklukta sadaret haysiyetini ihlal edecek kadar ileri gitmekle suçlamaktadır.[1696]

Daltaban Mustafa Paşa gerek İstanbul gerekse Edirne'de büyük devlet görevlilerince şaşaalı bir şekilde karşılanmış ve Edirne'de bizzat padişahın elinden sadaret mührünü almıştır. Yeni vezir-i azam, daha sonra şeyhülislâma çok değerli kumaşlardan yapılmış şal denkleri hediye etmiş, atandığı yüksek mevkiden ötürü kendisini tebrike gelen sonsuz kudret sahibi şeyhülislâmın oğlu ve şehzade hocasına samur kürkler giydirmiştir.[1697] Bu arada şeyhülislâm teşrifat törenlerinde protokol gereğince vezir-i azamın solunda gitmek icabederken, bu döneme özgü olduğu üzere vezir-i azamın şeyhülislâmın solunda gitmesi kanun olmuştu. Bu olay vesilesiyle Feyzullâh Efendi'nin teşrifat kanunlarını değiştirecek derecede müteessir olduğu açık bir şekilde görülecektir. Bunun dışında padişah, vezir-i azamın şeyhülislâmla görüşülmedikçe kendisine arz edilen telhis veya takrirleri tensip etmiyor ve ona, yapılacak işlerde hocasının mütelâasının ve muvafakatinin alınmasını tavsiye ediyordu.[1698]

Feyzullâh Efendi Sultan Mustafa'nın bu tutumu nedeniyle bütün hükümet işlerini kendi isteğine göre idare ediyor ve ettiriyordu.[1699] Daltaban ise her icraatında ancak onun emrine göre hareket edebiliyordu. Tolstoy'un "daha çok hizmet eden biri gibi gözüküyordu"[1700] diye bahsettiği Mustafa Paşa, kendi şahsi düşüncesine göre bir karar verirse, bunu duyan şeyhülislâm verilen emri derhal geri aldırtıyordu.[1701]

Mustafa Paşa ilk olarak kendilerinden servetlerinin itirafını almak üzere, selefi Hüseyin Paşa'nın kahyasının, hazinedarının ve damadının hapse atılmaları emrini verdi. Feyzullâh Efendi'nin tavsiyesi üzerine kasaplar esnafı reisi Kara Mahmud (Mehmed olacak) ağır eşyalarının yanında kalan geçici kahyasına geçici olarak vekalet etmek üzere kahya ve Feyzulâh Efendi'nin imamı Pirizade de yine kendisinin imamlığına atandılar.[1702] Bu sırada Katolik vatandaşlarına işkence eden ve onları bodrumlarda hapseden Ermeni Patriki Avilettis'i, davranışının müstebidce oluşu yüzünden İstanbul'dan Edirne'ye getirten Mustafa Paşa, kendi öfkesinin

---

[1696] Danişmend (1972) III, 486
[1697] Hammer, VII, 1925
[1698] Bkz. Uzunçarşılı *OT*, V, 17-8, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2283
[1699] *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2283
[1700] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 15
[1701] Aandreasyan (1960), 49
[1702] Hammer, VII, 1925, Krş. Defterdar Mehmed Paşa (1995), 738-9, Şemdanizâde Feyzullâh Efendi'nin Pirizade'yi casus olarak Mustafa Paşa'ya imam yaptığını kaydetmektedir. Bkz. *Mür'i't-Tevarih*, s. 270

sesinden başka bir şey dinlemeyerek patriki hapse atmış fakat Feyzullâh Efendi'nin telkiniyle bu hapis uzun sürmeden patrik salıverilmiştir.[1703]

Daltaban Mustafa Paşa her ne kadar Feyzullâh Efendi'nin tavsiyesinden dışarı çıkmayarak iş görmekte ise de, imparatorluğun birinci derecedeki makamına yükselmesini borçlu olduğu şeyhülislâm, Mustafa Paşa'yı kendi fikirlerini kavramakta ne yumuşak ne de itaatli buluyordu.[1704] İstanbul ahvâline ve mizacına göre harekete göre vukufu olmayıp kaba ve tok sözlü ve tab'an haşin olduğundan dolayı devlet erkanı da Paşa'yı sevmiyordu; hatta padişah da bazı tavırları nedeniyle kendisinden memnun olmamıştı.[1705] Nitekim sadrazamlığı dönemi çeşitli saray entrikalarına sahne olduğundan pek parlak ve başarılı geçmemiş, İstanbul'a henüz gelen Daltaban'ın askerler arasında kazandığı saygınlık da şeyhülislâmı, padişaha yaptırdığı seçiminden dolayı pişmanlığa sevk etmiştir. Daltaban özellikle de Kırım meselesi nedeniyle Feyzullâh Efendi, Ramî Paşa ve Mavrokardato ile çekişme içerisinde olmuştur. Her tarafta Karlofça barışını kötülemesi ve bunun için Ramî Paşa ve Mavrokardato gibi şeyhülislâmın da sorumlu olduğunu söylemesi, bunların harekete geçmelerine[1706] sebep olacaktır.[1707] Nitekim Daltaban'ın, sadaret mührünü eline aldıktan sonra Karlofça Antlaşması'nın müzakerecileri olan Ramî Efendi ile Mavrokardo'yu, söz konusu antlaşmayı hangi koşullar altında yaptıklarının hesabını vermek için çağırtarak onları sert bir dille suçladığı görülmektedir. Bunların, padişahın oluruyla hareket ettikleri yollu raporlarına sert tepki gösteren Mustafa Paşa onlara şöyle karşılık vermiştir:[1708]

"..Evet, talimatınız olduğunu pekala görmekteyim, fakat bütün bunlar yapay beyanlarla elde edilmiştir. Eğer sultana, Osmanlı imparatorluğu o kadar ümitsiz bir durumdadır ki ancak barış yapılması koşuluyla bundan kurtulabileceği söylenmemiş olsaydı, bu direktifleri imzalamazdı.. Bunlardan haberi olmadığını sanıyorum; çünkü kendisine Osmanlı devletinin hangi askerle, kumandanla ve hangi kuvvetlerle düşmana karşı koyulacağı söylenmemiştir. Kuşkusuz ki kendisine hiç kimse benim Bosna'da nasıl bir avuç insanla kanım pahasına Almanlardan yirmi dört kale ele geçirdiğimi söylememişdir; ve benim göstermiş olduğum çabayı devletin başında bulunanlar da gösterselerdi, Osmanlı devleti bu durumda bulunmazdı. Bu kadar zayıf bir düşmana karşı koymak şöyle dursun, aksine sınırlarını dahi genişletmek için bu imparatorluğun ne askeri, ne komutanı ve ne de parası eksikti. Eksik bir şey varsa o da samanla dolu olan beyinlerinizdir. Sizleri, bu kadar zayıf ve

---

[1703] Hammer, VII, 1927

[1704] Hammer, VII, 1927, Krş. Lamartine, II, 787

[1705] Uzunçarşılı *OT*, V, 18, Tolstoy'a göre Daltaban siyasi bir şahıs değildi ve zayıf düşünceliydi. Ancak savaşı severdi. Bkz. *A.g.e.*, s. 14, 19, 59, 81

[1706] Nitekim Rami Mehmed Paşa, vezir-i azamın sadarette müstakil olmak için kendisini ortadan kaldıracağını düşündüğü Daltaban'ın Tatarları ve yeniçeri ocağını tahrik ettiğini Feyzullah Efendi'ye ve dolayısıyla padişaha ihtar etmiştir ki Kırım meselesi Mustafa Paşa'nın düşüşünü hazırlayan başlıca sebep olacaktır. Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 487

[1707] Lamartine, II, 787, Abou El- Haj, Mustafa Paşa'nın 1699 ve 1700 antlaşmalarına muhalif olduğu için uzun bir süre merkezden uzak tutulduğunu belirtmektedir. Bkz. *A.g.e.*, s. 58

[1708] Kantemir, III, 470-1

takatsiz bir düşmanla rezil bir biçimde barış yapmaya iten etmen, ilkönce ihanet ve sonra sultanın tecrübesizliğinden faydalanarak, antlaşmayı onaylatmayı başarmanızdır. Kusurlarımızın cezası pahasına ve Osmanlı kumandanlarının ihaneti ve yeteneksizlikleri yüzünden Almanların, bize karşı birkaç zafer kazandıklarını ve bir daha ger alamadığımız kentlerimizi ele geçirdiklerini kabul etmekteyim. Fakat doğa ve teknik bakımdan geçilmez bir müstahkem mevki olan Kameniç kentini Lehlilere geri vermemize hangi etkenin neden olduğunu anlayamıyorum. Bu suretle siz, Sultan Mehmed'in şerefine ve onun fetihlerinin en güzel kısmını feda etmiş oldunuz. Bütün bunlar acaba dinimize uygun mu? Acab bu suretle Ali Osman adının şerefi korunmakta mıdır? Kuşkusuz Osmanlı imparatorluğuna bu kayıpları verdirenler ve bunca Müslümanın dualarıyla kutsallaşan bu kadar toprağı kafirlere gereksiz yere verenler, zamanla Allah'ın kızgınlığına uğrayacaklardır.''

Mustafa Paşa böylelikle Feyzullâh Efendi ile Ramî Paşa'dan kurtulmak için Kırım Tatarlarını kışkırtmak ve savaşı yeniden başlatmak niyetini ortaya koyuyordu.[1709] Nitekim mizacı gereği belli bir süre sonra, dizginleri eline almak ve şeyhülislâmın ve diğer saray çevrelerinin güdümünden kurtulmak için hemen faaliyete geçecektir. Barış karşıtı olan vezir-i azam, 1699 ve 1700 antlaşmalarını bozmak amacıyla Kırım hanı ile muhabere içerisinde olmuş ve ocaklıyı da bu yönde kışkırtmaya başlamıştır. Nihayet Kırım meselesini bahane ederek harekete geçen Mustafa Paşa, Karlofça Antlaşması'nın açık maddelerine rağmen el altından savaş hazırlıklarına girişmiştir. O sadarete getirilmesinden hemen sonra İstanbul'da Rus elçisi ile görüşmesinde[1710], fazlasıyla barışçı niyetler taşıdığını ve imparatorluğun Rusya sınırı yönünde mevcut savunma vasıtalarını artırmayı düşünmediğini açıklamış olmasına rağmen, bunun aksi yönde girişimlerde bulunmuştur. Nitekim savaş yanlısı niyetini açığa vuran bu girişimlerden biri, Kerç Boğazı'nın girişinde Akıntıburnu denilen noktada, yerleştirilecek obüslerin mermileri suyun sathını tarayacak ve Rus gemilerine kanalı kapatacak bir hisarın inşasına başlanması olmuştur.[1711] Diğer taraftan da Kırım Hanı'na mektup göndererek ondan, Rami Paşa ve Mavrokardato'nun hain oldukları ve sultanı kandırdıkları yolundaki düşüncesini desteklemesini bekleyen[1712] Mustafa Paşa, antlaşmayı bozarak hiç olmazsa zayıf durumda olan ve dış destek alması ihtimal dışı olarak görülen Lehlilere karşı bir sefer açılmasını düşünmekteydi. Kantemir'in ifadesi ile o, bunun için bazı bahaneler de aramaktadır. Ancak düşmanların barışı bozduklarına dair herhangi bir bahane

[1709] Silahdar, *Nusretname* (1966), 124, a. mlf. *Saray Hayatı*, s. 155, *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 125
[1710] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 178-9, Krş. Defterdar Mehmed Paşa (1995), 745
[1711] Hammer, VII, 1928, Uzunçarşılı, *OT*, V, s. 2, Danişmend (1972) III, 487, Tolstoy raporlarında bu tür bir girişimden bahseder ancak mali sorunlar nedeniyle bunun mümkün olamadığını kaydetmektedir. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 108 vd.
[1712] Kantemir, III, 471

bulamayan sadrazam, hıncını bu sefer Osmanlı sarayındaki olağanüstü elçilerden almak ya da onları öldürtmek istemiştir.[1713]

Mustafa Paşa'nın Kırım meselesindeki maksadı, Rusya ile bir savaş çıkması ve kendisinin de bu vesile ile Feyzullâh Efendi'nin gittikçe artan tahakkümünden kurtulmak düşüncesiydi.[1714] Daha önce de ifade edildiği gibi savaş yanlısı sadrazam[1715] ile, bizzat savaşa son veren ve Karlofça Antlaşması'nı imza eden Rami, Mavrokardato ve bunların hamisi Feyzullâh Efendi ile aralarında ciddi görüş ayrılığı söz konusu idi. Bu sırada Polonya ve Rusya'yı hedef alan akınlara mümkün olan en kısa zamanda başlamak isteyen Kırım Hanı Devlet Giray da, Rusların silahlandığına dair birbiri peşi sıra İstanbul'a tezkireler göndermekteydi.[1716]

Karlofça Antlaşması'nın bazı maddelerinin uygulanmasında çıkan ihtilaf Kırım'da bir iç karışıklığa sebep olmuştu. Buna göre Kırımlıların Bucak'tan çıkarılarak Özi kıyılarındaki Kırım topraklarına yerleşmeleri gerekiyordu. Nogaylar bu yöndeki emirlere kulak asmamışlar ve boşaltmaları gereken toparaklardan çekilmemişlerdi. Bu arada işbirliği içinde oldukları Gazi Giray'ın tutuklanması ile çaresiz bu emirlere uymak zorunda kaldılar.[1717] 1700 Osmanlı-Rus antlaşmasına göre ise Azak kalesinin olduğu gibi kalması, onarılmaması ve bu kale civarında, Azak denizi kıyılarında ya da Kırım hudutları üzerinde kale ve palanga yapılmaması kararlaştırılmış buna karşın Rusların Kırım hanlığına verdiği senevi 90 000 kuruşluk vergi kaldırılmış ve Kırım Tatarlarının Rus topraklarına akınları yasaklanmıştı. Ancak Kırım hanları, Rusya ve Lehistan üzerine akınlarla geçindikleri için söz konusu antlaşmalardan hoşnut olmamışlar[1718]; bu yönüyle barış karşıtı Daltaban ile muhabere halinde olmuşlardır. Mustafa Paşa da Kırım hanı ile olan ittifakı sayesinde Rusya'ya karşı savaşı başlatmak niyetindeydi. Kırım hanına gönderdiği mektuplarında bu düşüncesini açıkça yazmaktaydı.[1719]

[1713] Bkz. Kantemir, III, s. 303 vd., 471

[1714] *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2278, "..Zîrâ vezîr bir cesûr u gayûr iken müftîye ve etbâ'ına zebûn olup müftînin bunca evlâd u etbâ'ının rızâsında olmak müşkil nihâyetinde telef olacağını idrâk itmiş idi.", Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 271

[1715] Hammer'de geçen bir kayda göre Daltaban Mustafa Paşa, Avusturya ve Rusya'ya karşı açılıp açılmayacağı belli olmayan savaş nedeniyle halk arasındaki söylentiler nedeniyle kendisinden kesin sözler duymak isteyenlere, kendisini Budin fatihi olarak gördüğü rüyasını anlatıyordu. Maiyetinden yüksek kişiler de "Paşamız savaşacak ve zafer bizim saflarımızda kalacak" diye tekrarlıyorlardı. Bkz. Hammer, VII, 1929

[1716] Uzunçarşılı *OT*, V, 12, Krş. Şutoy (1989), s. 912 vd.

[1717] Silahdar, *Nusretname* 1966), 82, Özcan (2006), 278

[1718] Silahdar, *Nusretname* (1966), 122, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 200, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 757, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 271

[1719] Şutoy (1989), 913 vd., *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 125, Silahdar, *Nusretname* (1966), 124

Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından beri Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki barış birkaç senedir devam etmekte idi. Ancak Rusya'nın antlaşma şartlarına aykırı olarak Azak kalesini tahkim ettirmesi ve içine kuvvet yerleştirmesi, Kırım tatarlarından gelebilecek muhtemel saldırılara karşı bir çok yerde kale ve palankalar yaptırtması, bu arada eski bir Osmanlı kalesi olan Kamanke'yi onartması, kısacası barışı tek yönlü olarak bozması, zaten meslekleri akıncılık olan Tatarları tahrik etmiş, hanları olan Devlet Giray'ı bir akın yapmaya ikna etmişlerdi.[1720] Sadrazamın da desteğini alan Devlet Giray tarafından hükümete mektuplar gönderilmiş ve Rusların faaliyetlerini bildirmek üzere Abdullatif adında biri vasıtasıyla Edirne'ye bir heyet gönderilmişti. Bu heyet içerisindeki Kırım ulemâsı da, barışa aykırı olarak Ruslara her hangi bir şekilde hücum edilmeden önce, padişahın iznini almanın gereği üzerinde birleşmişler ve Edirne'ye gelmişlerdir.[1721] Şutoy , Lehlilerin ve İsveçlilerin, padişahı Rusya'ya karşı bir savaşa teşvik ettiklerini belirtmekte ve Edirne'ye gelen bir Kırım heyetinin Lehlilerin, İsçveçlilerin ve Zaporog Kazaklarının kendilerini Rusya'ya karşı savaşa girmeye çağırdıklarını padişaha ilettiklerini aktarmaktadır.[1722] Heyet, durumun ciddiyetini anlatmaya çalışmışsa da, devletin dizginlerini elinde tutan Feyzullâh Efendi tarafından yalancılıkla itham edilmişlerdir.[1723] O tarihte vezir-i azam Hüseyin Paşa ve Feyzullâh Efendi heyetin arzettiği rapora ehemmiyet vermemişler, Feyzullâh Efendi Kırım hanının gönderdiği heyete inanmadığı gibi Ruslarla yapılan antlaşma gereğince onları uyarmıştır. Bu sırada Edirne'de bulunan Rus elçisi de Kırım'dan gelen haberleri yalanlamıştı.[1724] Diğer taraftan Sultan Mustafa da barışın bozulmaması düşüncesindeydi.[1725] Padişah tarafından gönderilen tahkik heyeti de, burada yaptığı

[1720] Özcan (1987), 323, Krş. Silahdar, *Nusretname* (1966), 122-3
[1721] Silahdar, *Nusretname* (1966), 123, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 758-9, Şutoy, (1989), 913
[1722] Bkz. Şutoy (1989), s. 910 vd.
[1723] Özcan (1987), 323, Krş. Silahdar Mehmed Ağa (1966), 123, Heyet kendini şöyle müdafaa etmiştir. "Haşa kizbi kabul etmeyiz. Beş kere yüz bin ehl-i Müslümanın vekili olup geldik. Bunlar cümle yalancı mıdır? Çünki Moskov taifesi sulhünde sabit-kademdir, deryada bu denli sefayin ve karada kıla' yapmak neden iktiza etti. Bunlar ahidnamede memnu' iken der-i devletten me'zun olmasalara cür'et edüp mübaşeret etmezlerdi. Gayret-i dini bu mudur? Moskov çarının tahtı Kırım'a iki aylık yol olup, Kırım üzerine yürüdükçe on beşer yirmişer konak karşı varup otluğun yakar ve kurasın yıkar tahrib etmekle kendülerin ve davaların açıktan zebun edüp bi'z-zarure hezar fezahatle geri döndürür idük. Şimdi ise Kırım'ın her canibin kafir aldı. Cem'iyyet ettüklerinin sabahısı kapumuz dibinde buluruz. İstanbul'un kilidi Kırım'dır, içindeki tatarı etten kal'anızdır. Bi-menfaat meccanen sizi bekliyorlar. Kırım size gerekmez ise Allah mübarek eyleye, bize gayri yer gösterin varup temekkün edelüm.", Bkz. Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (1966), 123-4
[1724] Bkz. Zübde-i Vekayiat, (1995), 759
[1725] Bkz. Tolstoy'un Gizli Raporları.. (2009), 125

inceleme sonucunda padişaha gönderdiği raporunda Kırım hanının söylediklerinin gerçeği yansıtmadığını söylemekteydi.[1726]

Osmanlı ileri gelenleri ve padişah da barışı ihlâl edecek girişimlere izin verme taraftarı değildi. Devlet erkanı Rusların bazı hazırlıklardan haberdardı, ancak Sadrazam Amcazâde, kendi sadaretinde sağlanan barışın yine kendi döneminde bozulmasını uygun bir politika olarak görmüyor ve bu hususta aynı fikirde olan şeyhülislâm ile birlikte gelişmelere önem vermiyorlardı.[1727] Bununla birlikte Rusya ile barış antlaşmasını akdeden barışın devamından yana olan Hüseyin Paşa da uzun zaman iktidarda kalmamıştı ve halefi ise daha önce de belirtildiği gibi Rusya'ya karşı menfi düşünceler beslemekteydi.

Yukarıda da belirtildiği üzere Daltaban'ın Feyzullâh Efendi'yi ortadan kaldırmak istemesi, onun bazı faaliyetlerini engellemesinden ileri gelmekteydi.[1728] Mustafa Paşa tahakkümünden bıkmış olduğu şeyhülislâmın vücudu kalkmadıkça bu işin husulü mümkün değil diyerek bir fitne ihdasiyle meseleyi halletmek istedi. Bunun için Rusya ile savaş tasavvurlarını Kırım hanına bildirdi.[1729] Ancak merkezde Mustafa Paşa'nın tek rakibi şeyhülislâm değildi. Güçlü rakibi Ramî Efendi de aleyhine olabilecek her fırsatı değerlendirmekten geri kalmıyordu. Nitekim Tatarların savaş hazırlıklarının mutlaka sadrazamın başının altından çıktığını[1730] sezen Ramî Efendi, şeyhülislâmın dikkatini çekmiş, onu padişahın gözünden düşürmenin yollarını aradıklarını hatırlatmış ve bu fitneye çare olarak da, o sıralarda Yanbolu'da dinlenmekte olan Selim Girây'ın hanlığa iadesini öne sürmüştü. Bu fikri uygun bulan şeyhülislâm, harekete geçerek durumu padişaha anlatmış ve yukarıda belirtildiği gibi sadrazamın katlinin gerekli ve yerine Ramî Efendi'nin getirilmesinin uygun olacağını söylemiştir.[1731]

Mustafa Paşa'nın çevresine karşı sert tutumu, yeniçeri ocağını tahrik edici davranışları, Karlofça Antlaşması'nın açık maddelerine rağmen el altından savaş hazırlıklarına başlaması, bunun için Kırım hanını teşviki, bir Tatar fitnesine sebep

---

[1726] Şutoy (1989), 913, Krş. Anonim Osmanlı Tarihi (2000), 200, Zübde-i Vekayiat, (1995), 738-9,
[1727] Silahdar, *Nusretname* (1966), 124, Nitekim Şutoy, "Samara nehri boyunda Rusların inşa ettikleri küçük kasabalar Osmanlı devleti için Rusya'ya karşı savaş için geçerli bir sebepti; gerçekte ise devlet erkanı Rusların faaliyetleri hususuna kuşkuyla yaklaşmaktaydılar." demektedir. A.g.m., (1989), 912
[1728] Uzunçarşılı OT, V, s. 18, Dn: 2, Silahdar da, "..şeyhülislamın devlet işlerini haksız olarak elinde tutması, onu harekete geçmede köstekliyordu." demektedir. Bkz. Silahdar Mehmed Ağa (1966), 124
[1729] Silahdar, *Nusretname* (1966), 124, Krş. Ayvansarayi, *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 164
[1730] Şemdanizade de, "Lâkin "bu fitneyi vezîr olan Daltaban Paşa tahrîk itdi" sadâsı zuhûr itdi.", Bkz. *Mür'i't- Tevarih* (2009), 271
[1731] Özcan (1987), 324-5, Krş. Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (1966), s. 124-5

olması ve adının rüşvet olaylarına karışması saraydaki düşmanlarını harekete geçirmiştir.[1732] Böylelikle gerek Avusturya ve gerekse Rusya'ya savaş açma niyetini saklamayan Daltaban'ın savaş tasavvurları, bunları bir fetvâ ile meşrulaştırmayı reddeden Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi'nin, Mavrokardato'nun ve onunla birlikte Karlofça'yı neticelendirmiş olan Reisülküttâb Ramî Efendi'nin şahsında şiddetli bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır.[1733] Nitekim Mustafa Paşa'nın özellikle Rami Efendi ve Aleksandr Mavrokordato'ya karşı ağır ithamlarda bulunması ve hatta onları düşmanlar tarafından satın alınmış hainler olarak suçlaması ve ölümle tehdit etmesi kendisinin sonunu hazırlayan icraatları olmuştur.[1734] Bu durumda Mustafa Paşa'nın önünde, kendisine engel olarak gördüğü başta şeyhülislâm olmak üzere diğerlerini ortadan kaldırmaktan başka seçenek kalmamıştır.[1735] Ancak Feyzullâh Efendi'yi ortadan kaldırma planları ters tepecek ve bizzat kendisine karşı kurulan böyle bir plan sonunda hayatından olacaktır.[1736] Nitekim Ramî Mehmed Paşa ile Aleksandr Mavrokardato, Feyzullâh Efendi ile ittifak kurarak sadrazamı devirmek girişiminde bulunacaklardır. Hammer'in ifadesiyle Feyzullâh Efendi bir anda, kendisine vezirlik payesi verdirdiği Reis Efendi Ramî ile gerçekleştireceği ittifakın kendi partisini güçlendireceği kanaatine varmıştı.[1737]

Daltaban'ın Kırım hanı ile mektuplaşması ve savaş yanlısı girişimleri, hamisi konumundaki şeyhülislâmın da dikkatinden kaçmıyordu. Nitekim Tolstoy[1738] da onun, Tatarları sultana karşı isyan etmeleri için tahrik ettiğini ve onlarla birleşerek Ruslarla savaşmak üzere harekete geçtiğini; sultana da bu hareketin isyanı bastırmak üzere olduğunu söylediğini yazmaktadır. Kırım hanı öncülüğünde toplanan 100 000 kadar Tatar askeri ise eğer istekleri padişah tarafından yerine getirilmezse İstanbul üzerine yürüyecekleri tehtidinde bulunmaktaydılar.[1739] Bu arada Tatarlar başına buyruk hareketlerde bulunmuşlar ve Müslümanlara bile zarar veren faaliyetler içerisine girmişlerdir.[1740] Devlet Giray ise bunların Daltaban Mustafa Paşa'nın bilgisi

---

[1732] ÖZCAN, Abdülkadir (1994b) "Daltaban Mustafa Paşa", **DİA**, X, TDV yay., İstanbul, s. 433-4
[1733] Hammer, VII, 1929
[1734] Jorga, IV, 244, Kantemir, III, s. 303, 419
[1735] Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2278
[1736] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 53-4
[1737] Hammer, VII, 1927, Bu sırada Edirne'de olan Rus büyükelçisi Tolstoy da Daltaban'ın niyeti hususunda sultana yakın kişilerle konuştuğunu ve bir sonuç elde edememesi üzerine padişahın annesi ile görüştüğünü; bu arada şeyhülislamla da görüşerek sadrazamın niyetinin sultan için tehlike arzedebileceğini anlattığını kaydetmektedir. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 126-7
[1738] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 126
[1739] Şutoy (1989), 914, Krş. *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2278
[1740] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 126 vd., Defterdar Mehmed Paşa (1995), 758

dahilinde yapıldığını söyleyerek tüm sorumluluğu onun üzerine yıkması, Mustafa Paşa'nın sonunu getiren gelişmeler olmuştur.[1741]

Daltaban'ın söz konusu düşüncesi kahya İbrahim tarafından jurnallendiği için, Ramî ve Mavrokardato ilk iş olarak Feyzullâh Efendi'yi sadrazamın kötü niyetinden haberdar etmek ve onu kendi saflarına çekmek üzere harekete geçmişlerdir. Daltaban'ın sadrazamlığının daha uzun sürmesi ve hele müfti ile olan samimiyeti sürdüğü sürece hayatlarından endişe etmeye başlayan Ramî ve Mavrokardato, son çare olarak müftüye gidip mümkün olduğu takdirde kendisini Daltaban'dan uzaklaştırmayı düşünmüşlerdir.[1742] Nitekim o tarihte henüz vezirlik verilmemiş olan ve Çar Petro'nun "Akıllı ve kurnaz" diye vasıflandırdığı[1743] Ramî Efendi Feyzullah Efendi'ye gelerek, "*..bu Tatarın hareketi mutlak surette vezir-i azamın başının altındandır; Moskof seferi fikriyle Tatar taifesini cemettirerek padişahı tehdit ve sizi harcamaktır.*" demiş ve Devlet Girây'ın azl ve yerine Selim Giray'ın tayinini[1744] tavsiye etmiştir. Ramî Efendi Feyzullâh Efendi'ye Daltaban'ın kendilerine karşı sert tutumundan şikayetçi olmuş ve bir taraftan da onun, içerdeki ve dışardaki bütün düşmanları temizlemekle Osmanlı devletinin adına yapılmış tüm alçaklıkları temizleyeceğini açıkça söyleyecek kadar ileri gittiği ve gizli mektuplar yazarak Tatarları ve onların hanlarını ayaklanmaya kışkırttığı ve bunları daha da körüklemek için aralarına devletin kötü yönetimi hakkında yalan haberler yaydığı yollu şeklinde sözler sarf etmiştir. Ramî, Daltaban'ın sultanı bile azletmek niyetinde olduğunu da ima etmiş; Feyzullâh Efendi'ye, "*Size bütün bunlar hakkında bilgi vermek ve salt kendinizi değil, zatialinizi hamileri sayanların da kurtuluşunu düşünmenizi rica etmek görevimizdir. Pek sayın müftü efendi, bu insanın baskısına karşı lüften bizi koruyunuz*" diyerek Daltaban'ın muhtemel hareketinden kendisinin de zarar göreceğini dikte etmiştir.[1745]

Ramî Efendi'nin söyledikleri karşısında telaşa düşen Feyzullâh Efendi ise hemen Mustafa Paşa'nın azli ve katli için hareket geçmiştir.[1746] Çünkü Feyzullâh

---

[1741] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 126-7, Krş. Şutoy (1989), 914, Sertoğlu (1994), 80
[1742] Kantemir, III, 472
[1743] Şutoy, (1989), 914, Krş. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 16, Rami Paşa Rus sefiri ile görüşmesinde padişahın barış yanlısı tutumunu tekrar etmiştir. Ancak sefir Çar'a gönderdiği raporda ona güvenip güvenemeyeceği hususunda kararsız görülmektedir. *A.g.e.*, s. 128, Şutoy, *a.g.m.*, s. 915
[1744] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 125, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 202, Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (1966), 124
[1745] Kantemir, III, 472-3
[1746] Uzunçarşılı *OT*, V, s. 18, Dn: 2, "..bu hainin katli muciptir, fetvasın virdim, azl ve katl olunduktan sonra..", Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 124

Efendi kendi hayatından da endişeliydi. Bütün bu sorunların altında, fetvâsıyla barışı tasvip etmekle kalmayarak Türk delegelerinin (yani Ramî ile Mavrokardato'nun) koruyuculuğunu dahi üstlenen Feyzullah Efendi'nin yetkisinin büyük rol oynadığını bilen Mustafa Paşa, müftiyi mevkiinden ve saygınlığından ötürü, herkesin gözü önünde değil fakat gizli olarak ortadan kaldırmayı kararlaştırmıştı. Böylece kendisiyle sıkı dostluk ilişkileri kurmak istermiş gibi yaparak, bir çok kez teklifsiz ziyaretlerde bulunmak suretiyle devlet sorunları hakkında görüşmeler yapmıştır.[1747] Feyzullâh Efendi ise onun niyetini bildiğinden, sarayın baş celladı Kara Mehmed'i göndererek ona, "*Daltaban'ın benim çırağım olduğunu ve benim önerim üzerine sadrazam tayin edildiğini bilirsiniz. Bu yüzden henüz yakmış olduğum ışığın bu kadar çabuk sönmesini ve Osmanlı imparatorluğunun en yüksek mevkiine henüz birkaç gün önce getirttiğim bir insanın yaşamına son verilmesini istemem.*" diyerek uyarı yollu imalarda bulunmuş ve Ramî ve Mavrokardato'nun kendisi hakkındaki düşüncelerini söylemiştir. Feyzullâh Efendi güya Mustafa Paşa'dan yana gibi görünerek kendisinin de, adları geçen ikilinin kafirler tarafından satın alındığı kanaatinde olduğunu ve padişahı ve kendisini de kandırdıklarını ilave etmekten geri kalmamıştır. Feyzullâh Efendi devamla, "*Öte yandan kuşkulanmak şöyle dursun, aksine Rami Reis Efendi ve İskarlatoğlunun barış görüşmeleri sırasında, gavurlar tarafından parayla elde edildiklerine ve imparatorlukta kalması gereken bir çok toprağın Almanlara ve Lehlilere kendi istekleriyle verdiklerine kaniyim. Kendileri ise başka koşullar altında barış yapmanın olanaksız olduğunu söyleyerek, beni ve padişahı iyi hesaplanmış yalanlarla aldattılar. Bunun için sadrazama benim adıma gitmeni ve [onun] bu insanların yalanlarının etkisi altında kalmamasını, aksine sonsuza kadar onun koruyucusu olacağıma ve salt sadrazamlık makamında kalması için değil, fakat tüm düşmanlarını öldürtmesi konusunda karşı gelmeyeceğimi ve her fırsatta sultana aracılık edeceğimi bilmesini isterim.*"demiştir.[1748]

Bu sözlerin doğruluğuna inanan Mustafa Paşa, hemen ertesi günü Feyzullâh Efendi'ye gitmiş ve bizzat onun ağzından Ramî ve Mavrokodarto ikilisini ve taraftarlarının muhakeme edileceğini duyunca büsbütün kanarak evine dönmüştür. Ancak şeyhülislâmla arasında geçen konuşmaları kethüdası İbrahim Ağa'ya açarak, aslında müftü sayesinde sadrazam olduğunu, fakat onun padişah üzerindeki nüfuzundan çekindiğini, Hüseyin Paşa'nın başına gelenin bir gün kendi başına da

[1747] Kantemir, III, 304
[1748] Kantemir, III, 473

gelebileceğini, şeyhülislâmı gözünden düşürmek mümkün olmadığından onu izâle etmek zorunda olduğunu; bunu gerçekleştirebilmek için de bütün mahkemelerin kapalı olduğu bir gün olan Perşembe günü onu yemeğe davet edeceğini ve bir yay kirişiyle adamlarına boğdurtacağını, daha sonra yeniçerileri ayaklandırarak başta mütfü olmak üzere Ramî ile Mavrokodarto'nın başlarını istediklerini padişaha bildirerek şeyhülislâm meselesini oldu bittiye getireceğini söylemiştir.[1749] Ancak Kantemir'in ifadesiyle sadrazam, müftinin hayatına son vermek için kazdığı kuyuya kendisi düşecektir. Çünkü bu sırrı –yine Kantemir'e göre tam anlamıyla alçağın birisi olan- İbrahim Ağa'ya[1750] bildirmek ihtiyatsızlığında bulunmuştur. Nitekim İbarahim Ağa, Daltaban Mustafa Paşa'nın bu acemice planını hemen Feyzullâh Efendi'ye yetiştirmekte gecikmemiştir.[1751] Feyzullâh Efendi ise gece saat üç sularında doğruca sultana gitmiş ve İbrahim Ağa'dan duyduklarını ona anlatmıştır. Ondan Daltaban'ın imparatorlukta yeni bir karışıklık çıkarmaması için öldürülmesini istemiş ve kendi hesabına bunun ölüm infazı için gerekli fetvayı vereceğini söymiştir.[1752]

O sırada sarayda vazifeli olarak bulunan Fındıklı'nın ifadesiyle "zavallı, beceriksiz, ahmak ve kafasız" Mustafa Paşa, bu ara şeyhülislâmı yemeğe çağırmışsa da, Feyzullâh Efendi temaruz ederek davete icabet etmediği gibi, kendisinin bizzat gelmesini ve söyleyeceklerinin olduğunu söyler. Düşmanlarının kendisinden kurtulmak için önlem aldıklarını hiç hesaba katmayan sadrazam bu mesajı alır almaz müfti efendiye gider. Feyzullâh Efendi ona, sultanın Ramî ve Mavrokardato'nun öldürülmesi yolunda kendisinin isteklerini kabul ettiğini söyler ve kendi planının bir parçası olarak sadrazamın, Ramî Efendi'nin Kubbenişin vezirliğine getirilmesini teklif eder.[1753] Feyzullâh Efendi'nin sözde planına göre Ramî'yi öldürmeden onun saraydan uzaklaştırılması gerekir. Bu da ancak yaptığı hizmetlere karşılık olarak üç tuğlu bir paşalık verilmesi ve birkaç gün sonra uzak bir ile gönderilmesiyle mümkün olabilir. Ramî'nin ölümü, Mavrokardato'nun ortadan kaldırılmasını da kolaylaştıracaktır. Bundan sonra Feyzullâh Efendi, sözlerini daha da vurgulamak için

[1749] Özcan (1987), 320-1
[1750] Feyzullah Efendi'nin Selanik paşası olarak tayin ettirmeye çalışmış olduğu İbrahim Ağa ihanet ettiği Daltaban Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra ikiyüzlü davranışından pek fazla yararlanamamış, birkaç ay sonra hastalanarak ve vicdan azabı yüzünden sürekli olarak efendisinin adını anarak ve öküz gibi bağırarak ölmüştür. Bkz. Kantemir, III, s. 488 vd.
[1751] Silahdar, *Nusretname* (1966), 140
[1752] Kantemir, III, 304-5, 474
[1753] Özcan (1987), 322, Kantemir, III, 475

Daltaban'a, söylediklerini hiç kimseye hatta kahyasına bile söylemeyeceğine dair and içtirir.[1754]

Feyzullah Efendi'ye iyice inanan Mustafa Paşa, Ramî Efendi'ye ilk önce yarı şaka yarı ciddi olarak paşalık teklifi isteyip istemediğini sorar. Müftü tarafından öğretilmiş bulunan Ramî ise sadrazamın ayaklarına kapılarak, mevcut görevinde kalmayı ve kendisini bu ağır görevden bağışlamasını ister. Bunun üzerine Daltaban ciddi tavır takınarak bu sözlerinden dolayı onu azarlar ve sultanın emrine uymak istemediği takdirde, bunun geçmişteki hizmetlerini sıfıra indireceğini ve ayrıca padişahı kızdıracağını söyler. Bu durumda herşeyden haberdar olan sultandan Rami'nin tuğlu vezirliğe terfi ettiğine dair ferman ister.[1755] Her konuda müftü ile anlaşmış olan sultan, hiçbir zorluk çıkarmadan sadrazamın dileğini yerine getirir ve hatta Ramî'yi kaymakam ve özel danışmanı yapar. Ancak Daltaban'ın padişaha sunduğu bir takrirle Ramî'nin vezir yapılması herkesi şaşırtmıştır. Zira bu şekilde bir yükselme hem teamüle uymuyor, hem de Karlofça Antlaşması'nı asla tasvip etmeyen biri tarafından bu muahedenin kahramanına teklif ediliyordu.[1756] Son barışı kabul etmeyen ve bu barışın mimarlarını ölüme mahkum etmek düşüncesinde olan sadrazamın, bunların en yüksek mevkilere getirilmesine karşı çıkmamasına anlam verilemiyordu. Diğer taraftan sadrazam ile müftü arasında geçenleri bilmeyenler arasında, sadrazamın aleyhine söylentiler yayılmış ve sadrazamın mahvolduğu ya da bir Türk atasözüne göre "eğerden düştüğü" söyleniyordu.[1757] Karlofça barışını imza eden Ramî ve Mavrokardato'yu, sultanı etkileri altına almak ve onu yanlış yönlendirmekle suçlayan Daltaban, kendisini yüzyılın kahramanı, Türklerin ve şereflerinin koruyucusu olarak görenlerin bu söylentilerinden, halkın kendi tarafında olduğunu ve müftünün hareket biçimini uygun görmediğini sanarak ilk önce Feyzullâh Efendi'yi, Rami'yi ve sonra gerekirse sultanı bile azletme fikrine sahip oldu. Nitekim şeyhülislâma verdiği söze rağmen açıklar vermeye devam etmiş, Ramî Paşa hakkındaki planlarını Kasabbaşı Mehmed Ağa'ya anlatmış[1758], o da sadrazamın yanından ayrılır ayrılmaz duyduklarını Feyzullâh Efendi'ye bildirmiştir. Daltaban'ın nihai niyetinin kendisini öldürtmek olduğuna kanaat getiren Feyzullâh Efendi, onun öldürülmesinden başka çıkar yol olmadığı kanısına varmıştır.

[1754] Kantemir, III, 475
[1755] Kantemir, III, 475-6, Krş. Silahdar Mehmed Ağa (1966), 124-5
[1756] Özcan (1987), 322, Kantemir, III, 476
[1757] Kantemir, III, 476
[1758] Kantemir, III, 476-7

Daltaban bu arada, Feyzullah Efendi hakkındaki planını gerçekleştirmek için hazırlıklar yapmaktadır. Amacını gerçekleştirmek üzere şeyhülislâmı bir kez daha yemeğe davet ederse de Feyzullâh Efendi, hep aynı bahane yani hastalık sebebiyle bu davete olumsuz karşılık vermektedir. Daltaban üçüncü ve son davetinde yağlı bir ip bile hazırlatmış, güvenilir bir adamını [Mehmed adında bir dervişi] şeyhülislâmı boğmak işiyle görevlendirmiştir. Kantemir'in anlattığına göre, "Sonunda müftiyi görkemli bir ziyafete davet eder ve bu vesileyle uşaklarına yıkaması için ellerine su döktükleri zaman üzerine atılmalarını ve iple kendisini boğmaları için gizli emir verir."[1759] Feyzullâh Efendi bu sefer yine hastalığını bahane ederek onu oyalamak üzere oğlu Nakibüleşraf Fethullah Efendi'yi sadrazama göndermiş ve derhal Ramî Paşa ile Mavrokardo'yu çağırtırak bunlara, sadrazamın kendisi hakkındaki düşüncesini ve kendilerini tehdit eden ortak tehlikeyi bildirmiştir. Bunun üzerine bunlar iyice düşünüp taşındıktan sonra sultana gitmeye karar verirler ve sadrazamın aleyhine uydurma veya gerçek suçlamalarla kendisini makamından attırmayı, hatta olanak olursa hayatına dahi son vermeyi düşünürler.[1760]

Bizzat Feyzullah Efendi bu kararın uygulamasını üstlenerek ertesi gün sultanının huzuruna çıkar. Oğlu Fethullah Efendi'nin sadrazamın yanında bulunduğu sırada, yas kıyafeti içinde padişahın yanına giden Feyzullâh Efendi, alışılmış bulunan saygı ve bağlılık merasiminden sonra ihram üzerine oturması emredilir. Sultanın, neden bu kadar kederli ve ürkek olduğu yollu sorusu üzerine şunları söyler:[1761]

"Evet acıması bol olan efendim. Üzüntülü ve kaygılı olmamın bir nedeni vardır. Zira hepimiz, gizli olduğu kadar ciddi olan bir tehlikeyle karşı karşıyayız. Eğer haşmetlerinin soluğu, şimşek çakmadan önce kabarmış bulutları dağıtmazsa, ben, bu tehlikeyi önleyemem. Gücüme giden bir şey varsa o da amacımın hilafına olarak, bu fırtınanın ağırlaşmasını ben de yardım ettim. Uzaktan ancak iyi yanlarını, yani salt erdemlerini, ama kusurlarını bilmediğim sadrazamın yiğitliklerine kapılarak imparatorluğun başına bu adamı getirmenizi tavsiye etmekle, zatıalinize hüzmet etmek için bundan daha güzel bir iş yaptığımı sanmıyordum. Fakat kendisini tümüyle tembelliğe ve içikiye kaptıran[1762] Hüseyin Paşa'nın devleti yönetemediğini gördüğüm zaman, bu adam için araya girdim ve kendisini sadrazamlığa getirmedikçe ricalarımla sizi rahatgsız etmekten geri kalmadım. Bununla beraber kendisini bu mevkide görür görmez, bugüne dek gizlemeyi başardığı kötü yürekliliğini ve iki yüzlülüğünü ortaya çıkarttı ve karışıklık çıkartma planlarına karşı gelen herkese düşmanca cephe aldı. Salt bana suikastte bulunsaydı, ben bağışlamasını bilirdim. (Tüm dinsel ve insansal yasalara karşıt olarak beni boğdurma düşüncesine kapılmasına karşı hiçbir şey demez ve yakınmazdım. Eğer benim ölümüm yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan imparatorluğumuzu kurtaracağını bilsem.) Bu nankörün yeniçerileri ayaklandırdığını görünce konuşmam gerekti. Çünkü sadece Allah'ın bildiği Tatar Hanı'nı ne amaçla çağırdığını[1763]; düşmanla yapılan barışı açıkça ayıpladığını ve bunu

[1759] Kantemir, III, 304, 477
[1760] Kantemir, III, 305, Aksun (1994) II, 298
[1761] Kantemir, III, 478-9, Özcan (1987), s. 322, 324-5
[1762] Silahdar da Hüseyin Paşa'dan Serhoş Hüseyin Paşa olarak bahseder. Bkz. *Nusretname* (1962), 132
[1763] Feyzullah Efendi, Daltaban Mustafa Paşa tehlikesinin bertaraf edilmesi için Tatar meselesini önemli bir argüman olarak kullanmış görülmektedir. Nitekim padişaha, sadrazamın idarenin başında kaldıkça Kırım'da sukunetin tesisine imkan bulunmadığını anlatmıştır. Saadet Giray ve Devlet

aktedenlere kafir muaelesi yaptığını, yeminle onaylanan antlaşmaları bozduğunu, fakat kendisi şerefli göreve tayin eder etmez padişahların en iyisi olan zatıalinizi tahttan indirmek için tüm ara bozanları harekete geçirmeye ve imparatorluğunuzun tüm eyaletlerinde ayaklanmalar ve bölünmeler çıkartmaya başladığını görünce, sizinle görüşmem lazım geldiğini anladım. Bundan dolayı haşmetmeap, bu korkunç felaketi önlememiz gerekmektedir. Aksi takdirde zat-ı a'linizin acımasına sığınmak için geç olacağını sanmaktayız."

Feyzullâh Efendi'nin sözleri Sultan Mustafa üzerinde oldukça etkili olmuş, onda şiddetli bir kızgınlık meydana getirmiştir. Zaten Mustafa Paşa da bir müddetten beri Sultan'ın düşüncesinde bir düşman görüntüsündeydi. Mizâcının zorbacı oluşu[1764], kabalığı, yardakçılarını ehil olmadıkları işlerin başına getirmek teklifiyle birleşerek, Sultan'da vezir-i azama karşı bir tedirginlik uyanmasına yol açmış; her vesileyle şeyhülislâm ve silahdarı, hor görücü bir tavır takınması ruhlarında gün ışığına çıkmak için vesile bekleyen bir kinin doğmasına sebep olmuştu.[1765] Daltaban'ın Devlet Girây'ın isyanının bastırılması hususunda padişahın verdiği emirleri ağırdan alması nedeniyle[1766] bundan sonra kendisine emniyet ve itimât edilemeyeceğini düşünen Sultan Mustafa, bunun için Feyzullâh Efendi'nin görüşünü olanak dahilinde görmüştür.[1767] Hocası ve baş danışmanına bu gaileyi nasıl aşacakları yollu sorusuna karşılık Feyzullâh Efendi, "*Bu hain sadrazamı ortadan kaldırmak ve onun yerine size daha bağlı, uyanık ve barışı sürdürecek başka birini koymaktan başka yol yoktur. Bir kez baş kesildikten sonra öteki organlar ne kadar kımıldanırsa kımıldansınlar, baş hareket etmedikçe bunlar da durgunlaşır. Rami Reis Efendi'yi meclise kabul etmelisiniz. Zira o, yeterince bağlılığını ve basiretliliğini kanıtlamıştır*."[1768] şeklinde karşılık vermiştir. Sultan Mustafa ise şeyhülislâmın önerilerini kararsızlık göstermeden kabul etmiş ve kendisini bu işi uygulamakla görevlendirmiştir. II. Mustafa'nın onayını alan şeyhülislâm ise, Paşa ile birlikte sadrazamı ortadan kaldırma planı yapmıştır. Buna göre, Ramî Paşa'nın güya Babadağı seraskerliği ile merkezden uzaklaştırılması için Mustafa Paşa'ya bir telhis yazdırtmışlar ve bunu tasdik ettirmişlerdir. Sultan Mustafa ise, şeyhülislâmın arzusu

---

Giray'ın etrafa vezir-i azamın da kendileriyle beraber olduğu görüşünü yaymış olmaları da şeyhülislam ile taraftarlarının bu görüşünü desteklemektedir. Bkz. Hammer, VII, 1929

[1764] Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 762

[1765] Hammer, VII, 1929

[1766] "..vezir-i azam-ı sabık Mustafa Paşa suret-i zahirde bu gailenin def'inde sa'y eder göründü. Lakin bir söz bir sözüne uymaz. Ala-mehlin alınan haberler ve gelenlerin takrirleri üzere kendüsü padişah yanından ayrılup galiba sefer itmek isterdi..", *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 203, Krş. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 761-2

[1767] Krş. Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995), 757

[1768] Kantemir, III, 479

üzerine sadrazamı huzuruna çağırtmış ve şeyhülislâmın planından habersiz saraya giden Mustafa Paşa'dan mührü geri istenmiştir.[1769]

Daltaban'ın bu sırada, ısrarlı bir şekilde sultanla görüşmek isteyerek bir süre direnmiş olduğu belirtilmektedir. Onun bu tavrı karşısında bazıları, elbisesinin altında taşıdığı yatağanla padişahı öldürmek istediği bazıları da onun, sultanın müftiye ve Ramî Efendi'ye olan aşırı güveninin sakıncalarını göstermek ve bu hainlerce kaybedilen toprakların birkaç sefer sonucunda geri alacağını söylemek istediğini düşünüyorlardı. Ancak müftinin kurnazlıklarına öylesine kapılmış olan padişah, Daltaban'ı huzuruna kabul etmemekle kalmamış, aksine kendisini ksıkıvrak bağlatarak bir hırsız gibi soyulmasını, derhal öldürülmesini ve cesedinin ise Sırık Meydanı'nda köpeklere verilmesini emretmiştir.

Bununla birlikte öldürülmeden önceki söylediklerinin, padişah üzerinde tesir etmiş olduğu da anlaşılmaktadır. Gerçi Feyzullâh Efendi'ye karşı duyduğu sevgi ve güven, sağlıklı karar almasına engel olmaktadır ancak sorunu daha salim bir kafayla düşünmek için infazın ertelenmesini ve Daltaban'ın Kapıarası'na hapsedilmesini istediği kaydedilmektedir.[1770] Buna karşın Feyzullâh Efendi ve Ramî, Daltaban'ın affedilmesi halinde bunun kendilerinin sonu anlamına geldiğini düşünerek tekrar padişaha gitmişler ve ona Daltaban tarafından atılan kıvılcımın alevlenmeye başladığını, düzensizliğin ve ayaklanmanın her yana yayıldığını ve buna engel olmak için, bunun faili olan Daltaban'ı öldürmekten başka çare olmadığını söylemişlerdir. Bunu üzerine telaşa kapılan padişah Daltaban'ın derhal öldürülmesi emrini vermiş, Mustafa Paşa hapsinden üç gün sonra (10 Ramazan 1114/28 Ocak 1703) katledilmiştir.[1771] Feyzullâh Efendi bu şekilde Daltaban tehlikesini bertaraf ettikten sonra, yerine bizzat onun ortadan kaldırılması için işbirliği içerisinde olduğu Ramî Paşa'nın sadaret mevkiine getirilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Nihayet Ramî Paşa'nın bu makama getirilmesi de bizzat Feyzullâh Efendi sayesinde olmuştur.[1772]

[1769] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 127, Krş. Kantemir, III, 479 vd., Hammer, VII, 1929, Özcan (1987), 322-3

[1770] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 195, Kantemir, III, s. 480 vd., Özcan (1987), 322-3

[1771] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 128, Silahdar, *Nusretname* (1966), 130, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 762-3, Ayvansarayi, *Hadikatü'l- Cevami* (2001), 164, Kantemir, III, 482, Hammer, VII, 1929, Uzunçarşılı *OT*, V, 19, Danişmend (1972) III, 487, Özcan (1987), 299-332, Jorga, IV, 244, Anonim, Mustafa Paşa'nın menfi girişimlerinden bahseder ancak Kırım meselesinden ve katli için Feyzullah Efendi ve Rami Paşa ittifakından bahsetmez. Bkz. *A.g.e.* s. 195

[1772] Bkz. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 53, Silahdar Mehmed Ağa (1966), 124-5, Şemdanizade (2009), 273, Hammer, VII, 1929-34, Kantemir, III, 306, Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 22, Danişmend (1972) III, 487, BAYKAL, Bekir Sıtkı () "Rami Mehmet Paşa", **İA**, MEB yay.,

1.3.3.6. Ramî Mehmed Paşa

17. yüzyılın son dönemlerinde, devlet idaresindeki etkinliği tartışılmaz olan Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi[1773] ile olan rekabeti bakımından incelenmesi gereken diğer bir şahıs ise Ramî Mehmed Paşa'dır. Feyzullâh Efendi diğer iki vezir-i azamda olduğu gibi mührü kendi güdümünde kalacak birine vermeyi akıllıca görmüş ve Ramî Paşa'yı bu açıdan en ideal kişi olarak görmüştür. Nihayet Ramî Paşa'nın sadaret mührüne sahip olması da bizzat Feyzullâh Efendi'nin rey'iyle olmuştur. Ramî Paşa Silahdar'ın ifadesi ile, "şeyhülislâmın kendisini itelemesi ile sonunda bu yüksek mevkie uçabilen bir kuştu."[1774]

Ramî Paşa, orta halli bir ailenin çocuğu olup İstanbul'un bir kenar mahallesi olan Eyüp'te doğmuş, kendisini şiir sanatına vermiş ve ozanlar akademisince kendisine "Ramî" adı verilmiştir. Kendisi çok güzel bir kimse olan ve musiki sanatından iyi anlayan Ramî, tanınmış şair ve musahib Nabî Efendi'nin yanında iyi bir tecrübe kazanarak devrin önemli yazarlarından biri olmuştur. Sonunda Elmas Mehmed Paşa tarafından mukabeleci, Hüseyin Paşa tarafından ise "Reis Efendi"lik mevkiine getirilmiştir.[1775] Ramî Paşa bu görevde iken özellikle Karlofça Muahedesi'ndeki çabalarından[1776] dolayı Sultan Mustafa'nın takdir ve övgüsüne nail olmuştur.[1777] Karlofça Muahedesi'ndeki başarısından dolayı birkaç sene sonra, kendisini nüfuz ve şöhretinden dolayı rakibi olarak gören Daltaban Mustafa Paşa tarafından öldürülmek istense de bu gerçekleşmemiş hatta Ramî Paşa, şeyhülislâmın telkiniyle kubbe vezirliğine bile getirilmiştir. Daha sonra yine Feyzullâh Efendi'nin tavsiyesiyle sadrazamlığa kadar yükselen ve bu şekilde devletin en yüksek mevkiine geçen Ramî Paşa, memlekette esaslı şekilde bir ıslahat yapmak için hemen faaliyete geçmiştir.[1778] İlk planda devletin temellerini sarsmakta olan fena idarenin

---

C.IX, s. 623, Sertoğlu (1994), 80, Jorga, IV, 244, Anonim kronik yazarı Rami Paşa'nın sadarete getirilmesinde Feyzullah Efendi'nin rolüne değinmez. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), s. 196

[1773] Burada bu bilgiyi desteklemeyen bir hususu kaydetmek gerekmektedir. Hammer'de geçen bir kayda göre Edirne'ye çağrılan Eflak Prensi Brancovan, hastalığı nedeniyle bu emre olumlu karşılık vermek istememiş ve devreye dostlarından biri olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi'yi sokmuştur. Ancak diğer dostları ile birlikte şeyhülislam bile Bab'ı Ali'ye emrini geri aldırtamamıştır. Bkz. Hammer, VII, 1933, Ancak bu durumlar istisna kabilinden olsa gerektir.

[1774] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 140-1

[1775] Silahdar, *Nusretname* (1963), 306, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 500

[1776] "..Devlet-i Aliye murahhası Reisülküttab Rami Mehmed Efendi bir reşid ü akıl ve bir recül-i kamil olup, rızaen li'llahi Teala azimet ve Devlet-i aliyyenin ırzını siyanet edüp..", *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 136, Krş. Deftardar Sarı Mehmed Paşa (1995), 634

[1777] Kantemir, III, 490, Krş. Hammer, VI, 1907, Baykal, "Rami Mehmet Paşa", s. 623

[1778] Afyoncu (1994) II, 110, Silahdar Rami Paşa'nın devlet ve hükümet yönetiminde kabiliyetsiz olduğunu söyler. Silahdar Mehmed Ağa (1966), s. 141, Kantemir ise onun sanıldığı kadar yetenekli bir adam olmadığını ve ancak Mavrokardato'nun yönlendirmeleriyle bazı muvaffakiyetler elde ettiğini

düzeltilmesi için gerekli saydığı tedbirlere başvurmuş ve barışın sürdürülmesini başlıca görev bilmiştir.[1779]

Ramî Paşa seleflerinden Amcazade gibi idarede bir reforma ihtiyaç duyulduğuna kanaat getirmişti ve zaten dahili idarenin bir çok dallarında hizmet vermiş bir devlet adamı olarak meseleleri çok iyi biliyordu. O yurtta ve sınırlarda asayiş ve güvenin kurulması, mahalli kuvvetler teşkili, tersane, gelir-gider işleri, vergi sisteminin düzene konulması ve hac yolunun emniyet altına alınması işlerini ele aldığı gibi, Türkmen aşiretlerinin iskanı, yıkılmaya yüz tutmuş umumi bina ve su kanallarının tamiri, Selanik ve Bursa'daki dokuma fabrikalarını genişletmek ve istihsalini artırmak suretiyle Avrupa'dan ithal olunan kumaşların memlekete sokulmasının önlenmesi gibi, yurdun imarı ve istihsalin artırılması işleri ile de uğraşmıştır.[1780] Fakat onun böyle geniş bir program ile ortaya çıkması ve cezri bir takım tedbirlere baş vurması bir çok kimselerin menfaatine dokunduğundan, kısa bir zaman içinde kendisi aleyhine şiddetli bir cereyan başlamıştır.[1781] Özellikle devlet memurlarının ölümlerinden sonra mallarının müsaderesine dair herhangi bir girişimde bulunmaması[1782], çıkarlarına mani olduğu yüksek makam sahiplerinin kinlerini üzerine çekmiş ve geleneklere ve alışkanlıklara aykırı olarak, makam ve derece seçmeksizin görevlileri falakaya çektirmesi[1783] büyük dereceli memurların ve ordunun buğzunu kazandırmıştır. Bu tür bir ceza özellikle yeniçeriler arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur.[1784]

Ordunun Ramî Mehmed Paşa'dan hoşlanmamalarının başka sebepleri de vardır. Onun ihtiraslı Feyzullâh Efendi'nin himayesi sonucu ve Mustafa Paşa'nın cesedini çiğneyerek bu makama gelmesi ve daha da önemlisi onun askerlikten gelme değil, sadece divândan yetişme bir devlet adamı (politikacı) olması keyfiyeti yani kılıç ehli olmayıp tek taraflı sivil hüviyeti, nefret edilmesinde baş rolü oynamış görülmektedir.[1785] Diğer taraftan imparatorluğun en önemli mevkilerini yakın akrabalarına tevcih ederek terfi kanun ve kaidelerini ayaklar altına alan Feyzullâh Efendi'ye yakınlık göstermesi, ulemânın da kendisine sırt çevirmesine neden

---

ifade eder. Kantemir, III, s. 491, Tolstoy da onun mevcut sorunları çözemediğini söylemektedir. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları..*, (2009), 47

[1779] Hammer, VII, 1929, Krş. *Tolstoy'un Gizli Raporları..*, (2009), 60, 128

[1780] Bkz. Uzunçarşılı *OT*, V, 20, Hammer, VII, 1931 vd., *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2283

[1781] Baykal, "Rami Mehmet Paşa", s. 623

[1782] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 209-210

[1783] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih*, s. 272

[1784] Bkz. Hammer, VII, 1933-4

[1785] Baykal, "Rami Mehmet Paşa", s. 624

olmuştur.[1786] Nihayet bütün bunlar aleyhine dönenlerin elinde en tesirli bir silah olarak kullanılmış, memleket yararına giriştiği bu kadar hayırlı ıslahat teşebbüslerinde, başarısızlığının başlıca amilini teşkil etmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Mustafa Paşa, Karlofça Barışı'nı imzalamakla kendisini hain olarak görmüş ve öldürmek teşebbüsünde bulunmuşsa da, o Feyzullâh Efendi ile işbirliği yaparak bu tehlikeyi bertaraf etmişti.[1787] Ancak yeni sadrazamın karşısında da en büyük engel olarak, dönemin siyasal meselelerine sıklıkla müdahalede bulunmayı alışkanlık haline getirmiş olan şeyhülislâmın durduğu bir gerçektir. Feyzullâh Efendi'nin, herşeyi avucunun içine almak ihtirası giderek dayanılmaz bir kerteye varmış ve bütün ağırlığı ile vezir-i azamın üzerine abanmıştı. Hammer'in ifadesine bakılırsa şeyhülislâmın ailesi ve adamları, Ramî'nin kendi patronlarının müşterisi olduğunu yüksek sesle söylemekte hiçbir mahzur görmüyorlardı.[1788]

Mustafa Nuri Paşa'ya göre, yeni sadrazam Ramî Mehmed Paşa, yerinde ve güzel tedbirlerle Tatar fitnesini yatıştırmayı başarmışsa da Feyzullâh Efendi'nin günden güne artarak dayanılmaz bir hal alan diktatörce davranışlarına bir çare bulamamıştır.[1789] Diğer taraftan Sultan II. Mustafa da, sadrazamlığa getirdiği Ramî Mehmed Paşa'ya Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi'nin reyinden hariç hareket etmemesini ve ederse itaba müstahik olacağını söylemişti.[1790] Tüm bu gerçeklerin farkında olan Mehmed Paşa da, Daltaban gibi ilk başlarda Feyzullâh Efendi'nin güç ve nüfuzuna boyun eğmek zorunda kalacaktır. Uzunçarşılı'nın ifadesi ile[1791], "*selefi Daltaban mertebesine düşmek istemediği gibi onun akıbetine de uğramak arzu etmediğinden pek temkinli hareket*" edecektir. Esasen şeyhülislam da bu ümide kapılmış, sadareti Rami'ye vermesini Sultan Mustafa'ya teklif ve telkin eden de kendisi olmuştu. Şu halde Feyzullah Efendi, Rami Paşa'nın koruyucusu idi. O da bu lüftun karşılığını hürriyetinden vazgeçerek şeyhülislâma tamamıyla bağlı kalmakla ödeyecekti.

[1786] Hammer, VII, 1934
[1787] Kantemir, III, 490
[1788] Hammer, VII, 1934, Krş. Silahdar, *Saray Hayatı*, s. 155, Şemdanizade (2009), 273, "Zir-i dest-i ita'atımızda bir vezir-i müstakimü'r-re'ydir.", Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 53
[1789] Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, s. 22
[1790] Bkz. Uzunçarşılı OT, V, 19-20, a. mlf. (1988c), s. 99, a. mlf. (1988a), 116, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2283, "..gayrı Feyzullah Efendi hazretlerini makam-ı veliyyü'n-niamide bilüp, gamizat-ı umur-ı devleti kendülerle istişare itmedikçe, bir emre hod be-hod vaz'-ı kalem-i bud u nebud itmemek üzere taraf-ı cihandariden dahi kendüye ferman-ı ekid ve tenbih-i şedid olmağla..", Bkz. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 53
[1791] Uzunçarşılı *OT*, V, 20, Krş. Silahdar, *Nusretname* (1966), 141, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 53-4

Ancak Ramî Paşa selefinin, Feyzullâh Efendi'nin ihtirasının kurbanı olduğunu çok iyi bildiğinden, şeyhülislâmı iktidardan uzaklaştırmak ve onun tahakkümünden kurtulmak için çıkar yollar arayacaktır.[1792] Hüseyin Paşa'nın sadretten nasıl ayrıldığını ve Mustafa Paşa'nın neden öldürüldüğünü bilmesi itibariyle, Feyzullah Efendi'nin günden güne artan nüfuz ve tahakkümünden dolayı Ramî Paşa'nın ses çıkarmaması, uysal ve yumuşak hareket etmesi beklenebilirdi. Ancak sadarete geçinceye kadar bunca iyiliğini gördüğü Feyzullâh Efendi ile yakınlarının aşırı derecede müdahalelerine engel olmak istediğinden, büyük hamisi ile de çok geçmeden arası açılmış ve büsbütün yalnız kalmıştır. Feyzullâh Efendi'nin bir türlü sonu gelmeyen istipdâtıyla devlet bünyesinin zedelendiği ve sarsıldığı kanısına varan Ramî, bu inanış doğrultusunda şeyhülislâma boyun eğeceği yerde ondan kurtulmak ve iş başında her tesirden uzak ve müstakil çalışmak çaresini arayacaktır.[1793] Nitekim onun Feyzullâh Efendi'den muzdarip Damat Hasan Paşa ile işbirliği içerisinde olduğu görünmektedir. Hasan Paşa, vezir-i azamlık sırası dört defa geldiği halde buna Feyzullâh Efendi engel olmuştu.

Ramî Paşa anlaşıldığına göre, Feyzullâh Efendi ve akrabalarına bu çeşit müdahaleden büsbütün el çektirmek gayesiyle bazı tertiblere girişmekten de kaçınmamıştır. Bunun için ilk olarak Feyzullâh Efendi'nin nüfuzunu kırmak istemiş onu azlettrimek için el altından girişimlerde bulunmuştur. Ancak şeyhülislâmın padişah nezdindeki nüfuzunu bildiği için bunu gerçekleştirmek mümkün görülmemektedir. Bunun için orduyu tahrik ederek bu işi gerçekleştirmeye çalıştığı gibi memnuniyetsizlik içinde olan ulemâ sınıfını da yanına almaya gayret etmiştir.[1794] Onun Edirne Olayı'nda ilk isyan eden cebecileri isyana tahrik ettiği belirtilmektedir. Nitekim muasır kaynaklar da[1795] onun Edirne Vak'ası'nı tahrik ettiğine işaret etmektedir. Hazırladığı plana göre olay sadece şeyhülislâm ve çevresindekilere karşı düzenlenmiş iken içten içe oluşan tepkilerin rolü ile Edirne'deki iktidara ve padişaha karşı bir hareket haline dönüşmüştür.[1796] Sonunda Edirne'de başlayıp İstanbul'a intikal eden ve Sultan II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ile neticelenen büyük ayaklanma, Ramî Mehmet Paşa'nın ikbalini de sona erdirmiştir. Gerçi daha sonra isyancılara karşı ihtilali sona erdirmek çabası içerisine

[1792] Hammer, VII, 1934, Abdurrahman Şeref (2005), 288, Aksun (1994) II, 298-9, Özcan (2006), 279
[1793] Bayrı (1951), 960
[1794] Öztuna (1998) I, s. 424
[1795] Bkz. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 54-6, Raşid, III, 241, Silahdar Mehmed Ağa (1966), 141 vd., Şemdanizade (2009), 273, Baykal, "Rami Mehmet Paşa", 624
[1796] Özcan (1994), 445

girmişse de, ayaklanma sırasında canını kurtarmak için kaçarak bir yere gizlenmiş olması alay mevzuu olmuştur.[1797]

Varna'ya kaçtığı söylenen Ramî Paşa bir rivayete göre buradan da Araycızade adında birisinin karıları arasına saklanarak İstanbul'a gitmiş ve burada kendisine bir ev yaptırdığı Eyüp semtinde bir süre gizli olarak kalmış[1798] ve ayaklanmanın yatışması ve sükunetin dönmesinden sonra yakınlarından olan Damad Hasan Paşa'nın sadarete getirildiğini duyunca meydana çıkmıştır. Hasan Paşa, Ramî Paşa'ya karşı cömert davranarak hayatını bağışlamakla kalmamış gayri menkul varlığını kendisine geri vermiştir. III. Ahmed'in tahta geçmesinden sonra Edirne'deki malları müsadere edilen Ramî Paşa bir müddet gözden düşmüş olarak kalmış ise de, yeniden itibara kavuşarak önce Kıbrıs valiliğine[1799] çok geçmeden Mısır valiliğine gönderilmiştir.[1800] Fakat onun Mısır valiliği de hazin bir şekilde sona ermiş, ahalisinin hoşnutsuzluğu ve galeyanı karşısında azl olunarak, Rodos'a sürgün edilmiş az sonra da burada servetinin yerini söyletmek için yapılan işkenceler sonucu üzüntü ve ızdırap içinde hayata gözlerini kapamıştır.[1801] Nihayet Ramî Paşa da Amcazade ve Daltaban'ın akıbetine uğramaktan kurtulamamış ve bizzat şeyhülislamın sebep olduğu bir olay nedeniyle kariyerini sonlandırmak zorunda kalmıştır.[1802]

1.4. 1703 EDİRNE VAK'ASI VE SEYYİD FEYZULLAH EFENDİ'NİN ROLÜ

1.4.1. Edirne Vak'asının Sebepleri

Karlofça Antlaşmasının ardından beş yıllık dönemde askeri, mali tedbirler alınmakla birlikte II. Mustafa'ya karşı asker, ulemâ ve halk arasında ciddi bir hoşnutsuzluk ortaya çıkmıştır. Barış dönemine rağmen savaşlardaki başarısızlık ve

[1797] Abdurrahman Şeref (2005), 288, Krş. Bayrı (1951), 992
[1798] Kantemir, III, 313
[1799] Hammer, VII, 1946, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1882, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 274, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 835
[1800] Hammer, VII, 1951, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 280
[1801] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 280, Baykal, "Rami Mehmet Paşa", s. 624, Kantemir'e bakılırsa aslında ilk önce Mısır'a daha sonra da Kıbrıs'a sürgün edilmişti. Hayatına son verilmek üzere kapıcıbaşıya bir hatt-ı şerif verilmişti. Ancak o korkudan kalp krizi geçirmiş olmalıdır. Kendi tarafını tutan ve batıl inançlara inanan halk ise ruhunu alması için gökten bir melek gönderilmiş olduğunu söylüyordu. Kantemir, III, 491
[1802] İsyanın padişah tarafından duyulduğu sırada Feyzullah Efendi'ye durumun ne şekilde halledileceğini soran Sultan Mustafa'ya cevaben şeyhülislam: "Sadrazamı çağırıp mührü elinden al, ben sana onların gururunu kıracak başka bir sadrazam seçerek, hepsini imha etmek üzere eline bir fetva veririm" dedi ve huzurdan çıktı. Andreasyan, a.g.m., s. 55, Mustafa Nuri Paşa bu hususta, "Mahkemeler gerçek adaleti koruyamamak duruma geldi ve halk sızlanır oldu." demekte, ancak "Bu yüzden ayaklanmalar baş gösterdi. Buna rağmen sadrazam fitne kışkırtması ile Şeyhülislam Feyzullah Efendi'yi korumaya kalktı. " diyerek çelişkili bir ifade kullanmaktadır. *A.g.e.*, (1980) III-IV, 22-3

kaybedilen topraklar dolayısıyla genel bir memnuniyetsizlik padişahı doğrudan doğruya hedef almıştır.[1803] Geniş katılımlı ve hızlı bir şekilde ayaklanma halini alan bu memnuniyetsizlik *Edirne Vak'ası* adı verilen olaya sebep olmuştur. *1703 Edirne Vak'ası*, tutucu muhafazakarlar (özellikle katı mutaassıp ulemâ) ve liberâller arasında cereyan eden bir mücadele idi. Liberâl kesimi, Vezir-i azam Amcazade Hüseyin Paşa, Ramî Efendi ve Şeyhülislâm Feyzullah Efendi; tutucu muhafazakar kesimi ise, başta yeniçeriler olmak üzere ordu ve ulemâ sınıfının bir kısmı oluşturmaktaydı.[1804]

Basit bir maaş meselesinden çıkan ve tedricen büyüyerek büyük bir ayaklanma halini alan *Edirne Vak'ası* Osmanlı tarihinde büyük bir yeri haizdir ve olayın, öncesi ve sonrası ile birlikte bir bütün olarak değerlendirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Köprülü'nün de işaret ettiği üzere Edirne Vak'asının cereyan şeklini tetkik etmek ve muhtelif eserlerde bu hususta göze çarpan ihtilaflı noktaları belirlemek gerekmektedir.

Viyana bozgunundan sonra Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü siyâsi, iktisadi ve sosyal bunalımın da tesiriyle meydana gelen bu olayın görünür sebebini, devrin padişahı II. Mustafa üzerinde büyük nüfûzu olan Şeyhülislâm Seyyid Feyzullâh Efendi'nin devlet işlerine müdahalesi teşkil eder.[1805] Diğer taraftan dış muvaffakiyetsizlikler, padişahın yeteneksizliği, rakiplerinin siyâsal oyunları ve çok ciddi parasal ve ekonomik güçlüklerin etkisini de göz ardı etmemek icab etmektedir. Uzun süren savaştan sonra imzalanan Karlofça Barışı halkta ve askeri çevrelerde ilk etapta bir tepki oluşturmamışsa da, Edirne Vak'asının sebepleri arasında Karlofça Barışı'na tepkinin de bulunduğu ileri sürülmektedir.[1806]

Ayaklanamanın önemli sebeplerinden biri mali sorunlar olarak gösterilebilir. Nitekim uzun savaşlar ve sıklıkla padişah değişikliği nedeniyle dağıtılmak zorunda kalınan cülûs bahşişleri hazineyi boşaltmış ve paranın değeri düşmüştü. Vergi koyma ve tahsilinde de çok ciddi sıkıntılar vardı. Mukataaların çoğu, hem iltizâm hem de tımar ve zeâmetler, malikâne adı verilen yaşam boyu mülkiyet biçimlerine dönüştürülmüştü. Hazineye ancak göstermelik bir vergi girişi oluyor, bunların sahipleri bu toprakları varislerine devlet müdahale edemeden bırakabiliyor ya da satabiliyorlardı. Malikâne sahipleri yüzlerce mukataayı toplayıp bunları çok büyük

[1803] Özcan (2006), 279
[1804] Abou El- Haj (1984), s. 6
[1805] Özcan (1994a), 445
[1806] Afyoncu (2004), II, 111, 17. yüzyılın son dönemlerinden itibaren süren savaşların ortaya çıkardığı mali sıkıntılar ve bunun halk üzerindeki yansımaları için bkz. MANTRAN, Robert, (1990) *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, I, çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan, TTK yay., Ankara, s. 237 vd.

topraklar haline dönüştürüyor ve sonra da en büyük geliri sağlama için asıl vergiyi ödeyen çiftçi ve zanaatçılara kiralıyorlardı. Yeniden binlerce köylü toprağından kaçmaya başlamış, üretim düşmüş, kentler kalabalıklaşmış, kentler ya da taşra, bir kıvılcımla patlayacak barut fıçılarına dönmüştü.[1807]

Padişah Edirne'deydi. Halk bezgindi, ulemâ yıllardan beri hakları gaspedildiği halde isyana katılmaktan korkuyordu. Bütün hükümet güç ve nüfûz Feyzullâh Efendi'nin adamlarının elindeydi. Gerçi böyle bir isyanın çabuk bastırılacağı şüphesizdi. Ancak Feyzullâh Efendi'nin atadığı adamlar azimli değillerdi. Bu nedenden dolayı isyan gittikçe büyüdü, ulemâya gittikçe cesaret geldi. İstanbul kadısı tarafından kendilerine yazılan tezkerede "İsyana katılmayanların evleri basılıp yağma edileceği ve zorla getirilecekleri" haber verilmişti. Hocalar güçlerine inanınca neşelendiler hemen karar verdiler.[1808]

Basit bir maaş davası gibi görünen, bir avuç cebecinin kazan kaldırması ile başlayan olay neden bu kadar hızlı büyüyüverdi ? Şeyhülislâm neden isyancıların hedefi haline geldi ? Edirne Vak'asının meydana gelmesi tahlil edilirken yıkarıdaki soruların cevap bulması gerekmektedir. Çünkü olay basit bir isyan girişiminden çok topyekün bir tepki ya da hoşnutsuzluğun tezahürü gibi görülmektedir. Dolayısıyla bir anda büyüyerek bir tür ihtilâl mahiyetini alması yani padişah değişikliğine ilave olarak devrin en önemli simalarından biri olarak görülen Feyzullah Efendi'nin katledilmesi, olayların bu ana cihetten geliştiği gerçeğini ortaya koymaktadır.[1809]

İktidar değişikliğini gerçekleştiren Edirne Vak'asının sebepleri çeşitli ise de Feyzullâh Efendi'nin yönetimdeki nüfuz ve tutumu esas sebep olarak gösterilmektedir. Nitekim Bayrı da 1703 ihtilalinin ilk sebebi olarak Sultan Mustafa'nın gösterdiği güvenden ve verdiği salahiyetten kuvvet alan Feyzullah Efendi'nin, padişahı bile gölgede bırakacak, kendisinden maada başvurulacak yer bulunmasına razı olmayacak derecede ve yalnız menfaatini sağlamak kastıyle hükümet üzerinde ağır basmasını gösterir.[1810] Öğrencisi olan padişahın güven ve hürmeti nedeniyle kazandığı nüfuzu sonuna kadar kullanan Feyzullâh Efendi, çoğu zaman bu nüfuzu suiistimal etmekten geri durmamış ve her işe müdahale ederek bir

---

[1807] Shaw (1982) I, s. 310

[1808] Altınay (1997), 145-6

[1809] Edirne Vak'ası, kısa bir süre sonra meydana gelen Patrona Halil İsyanı (1730) ile benzerlik göstermektedir. Ancak burada olayın faili bir şeyhülislam değil Sadrazam Damad İbrahim Paşa'dır. Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1980) III-IV, s. 38 vd.

[1810] Bayrı (1951), 960, Krş. Danişmend (1972) III, 487, EMECEN, Feridun, (1999) *Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya,* **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. I, edt. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, s. 57

şekilde karşısında güçlü bir cephe/ittifakın oluşmasına neden olmuştur. Kunt'un da ifade ettiği gibi[1811] "Osmanlı siyâsal düzenini tümüyle ele geçirmek hırsı, sonunda Feyzullah Efendi'nin korkunç bir şekilde öldürülmesine neden olmuştur."

Bu olayda şeyhülislâmın rolü iki bakımdan ilgi çekicidir: Birincisi, olayın esas sebebinin bir şeyhülislâm olması, diğeri de şeyhülislâmın nüfuz ve adaletsiz uygulamalarına karşı ulemânın ve kul bürokrasisinin isyan etmeleri ve işbirliğini gerçekleştirmiş olmalarıdır. Yönetimde dini bürokrasinin kendi egemenlik alanı olan eğitim, yargı ve dini işlerin yönetimi dışında nüfûz kazanmasının kul bürokrasisince af edilemeyeceği ve şeyhülislâmlık kurumunda yerleşmiş geleneklere ters düşen adam kayırma ve benzeri uygulamaların da ulemâ tarafından hoş karşılanmayacağı, bir kez daha bu olay vesilesi ile ortaya çıkmıştır. Unutulmaması gereken diğer bir husus da ulemâ ve kul bürokrasisi mensuplarının karşı oldukları şeyhülislâmlık kurumu değil, bu kurumun başındaki kişi olmasıdır.[1812] Nihayet Dursun'un yukarıdaki malumatından da anlaşılacağı üzere Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi'nin katledilmesi ve II. Mustafa'nın yerine III. Ahmed'in tahta geçirildiği olayın sebep ve sonuçları doğrudan şeyhülislâm ile ilgilidir ki Nâ'ima'nın bu olaya, "Feyzullâh Efendi Olayı" adını vermiş olması bundan ileri gelmektedir.[1813]

Feyzullâh Efendi'nin uygunsuz icraatları ve giderek artan nüfûzunu daha da artıp tayinlere, azillere müdahalesi içten içe büyük bir tepkinin oluşmasına yol açmış; bozuk ulemâ, asker ve nihayet İstanbul yerine Edirne'nin payitaht yapılacağı söylentileriyle tahrik edilen İstanbul halkı ayaklanmıştır.[1814] Bu sırada Rus büyükelçisi olan Tolstoy da "*Görünen o ki şeyhülislam ve onun evlatlarının bu saltanatına asker ve halk isyanlarından başka bir şekilde son verilmeyecektir*."[1815] demekte, Anonim yazarı[1816] da halkın hoşnutsuzluğunu, "*İşte halkın bu mertebe canlarına kar eylemiş idi ki "ah bir gavga" deyüp gözleri dört olmuş idi*.." diyerek ortaya koymaktadır.

O sırada Sultan II. Mustafa'nın Edirne ve civarında avla meşgul olması, uzun süreden beri devlet merkezinin Edirne'ye kayması, iktisadi bunalımın da etkisiyle esnafın ve İstanbul halkının birçoğunun idareden memnun olmayanlar zümresine

---

[1811] Kunt (2009) III, 51, Krş. ZİLFİ (2008), 108-9
[1812] DURSUN, Davut (1992) *Osmanlı Devleti'nde Siyaset Ve Din*, İşaret yay., İstanbul, s. 253
[1813] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1859 vd.
[1814] Tayşi (1995), 527-8
[1815] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 18, Tolstoy 12 Temmuz tarihli mektubunda ayaklanmanın hedefinde şeyhülislam ve oğullarının olduğunu yazmaktadır. Bkz. *A.g.e.*, s. 130
[1816] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 225, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1862-4

katılmasına yol açtığı gibi, Kapıkulu Ocağı mensuplarını da oldukça etkilemişti.[1817] Dolayısıyla diğer pek çok olayda olduğu gibi dönemin siyâsal, sosyal ve ekonomik meseleleri Edirne olayının oluşumunda da tedrici ve zincirleme bir rol oynamış olmalıdır. Bu bakımdan Edirne Vak'asının sebeplerini "siyâsal" ve "ekonomik" nedenler şeklinde iki ana kategoride incelenmek doğru olsa gerektir.[1818] Bunları şu alt başlıklar altında incelemek yerinde olur: 1) Savaşçı ruhlu Daltaban Mustafa Paşa'nın katledilmesinin halk üzerindeki etkisi, 2) İkinci Mustafa'nın 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Edirne'ye çekilip devlet işlerinden uzaklaşması ve tüm sarayın burada olması sonucu Edirne'nin başkent olacağı yollu dedikodular, 3) Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasına tepkiler, 4) Seferlerde halktan asker yazılan binlerce kişinin antlaşmadan sonra ordudan çıkarılmak istenmesi, 5) Feyzullah Efendi'nin siyâsi faaliyetleri ve üst düzey kadroları kendi adamları ile doldurması.

1.4.1.1. Daltaban Mustafa Paşa'nın Katlinin Kamuoyundaki Yankısı

Edirne Vak'ası'nın sebeplerinden biri, savaş yanlısı Daltaban Mustafa Paşa'nın katledilmesi ve yerine geçen Rami Mehmed Paşa'nın kötü idaresidir.[1819] Askerler sorumlu gördükleri herkesi suçladıkları gibi Feyzullâh'ı da açıkça askerî kahraman Mustafa Paşa'nın ölümünden sorumlu tuttular. Ayrıca nefret ettikleri iki vezir-i azam, Amcazade ve Rami Mehmed'i ataması da düşmanlıklarını artırdı.[1820]

Daltaban Mustafa Paşa'nın savaş meydanlarındaki muzafferiyetleri gerek ordu ve gerekse halk nezdinde popülaritesini artırmış görünmektedir. Nitekim Zenta bozgunu ve Dalmaçya'ya giren Venedik birlikleri Bosna halkını silaha sarılmaya zorlamış ve burada başsız kalan askerler ve halk eski yeniçeri ağası Mustafa Paşa'yı anımsamış, onu kimseye danışmadan başkomutan ilan etmişti. Zenta bozgunu artıkları ve silahlı milisleri ile Mustafa Paşa, Prens Eugene'in taburlarına karşı Bosna[1821] dağlarında kahramanca savaşmıştı. Padişah da halkın seçimine saygı göstermiş ve Daltaban'ı yeni rütbelerle Arabistan'daki ayaklanmaları sindirmeye yollamıştı.[1822] Mustafa Paşa bulunduğu taşra hizmetlerinde oldukça iş görmüştü; cesareti ile tanınmakta ve eski Osmanlı "gaza" geleneğinin son temsilcilerinden biri

[1817] Özcan (1994a), 445
[1818] Kunt (2009) III, 51
[1819] Hammer, VII, 1934, Ahmet Rasim (2002) II, 224, Sevinç (2004), 36
[1820] Karahasanoğlu (2005), 845-6
[1821] "Bulunan askeri başına cem' boğazları sedd ve küffar ile ceng edüp, avn-i Hakk ile küffarı Bosna'dan çıkarıp", Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 111, Silahdar Mehmed Ağa (1964), 312 vd.
[1822] Lamartine, II, 786, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), s. 156 vd., *Tolstoy'un Gzili Raporları*.., (2009), 75-84

olarak gösterilmekteydi. Dolayısıyla barış yanlısı Feyzullah Efendi ve Rami Paşa'ya karşı Karlofça Antlaşması'nı imzalamalarından dolayı husumet duyan Mustafa Paşa'nın idamı halk ve ordu nezdinde hoşnutsuzluğa sebep olmuştur.[1823] Nitekim Şemdanizâde[1824], "*Vaktâ ki Daltaban gibi nâmdâr ve cesûr vezîr taban diremeyüp tevâzu'da dahi envâ'-ı züllü irtikâb itmişken yine müftî iğzâb olup bir iftirâ ile katl itdirdükde halkın kînine kîn katdı*." diyerek bu görüşü desteklemektedir. Ermeni Müverrih Georg da bu durumdan şöyle bahsetmektedir:

> "Mesele (Paşa'nın katli) açığa vurulunca, gerek ekabir ve gerek halk arasında sızıntılar baş gösterdi. Herkes, masum Daltaban Paşa'nın haksızca öldürüldüğünden acı duyuyor ve milletin düştüğü hale kederlenip: "Bu kızılbaş, bizim din ve imanımızı değiştirmek, bizzat tahta çıkmak niyetini güdüyor" sözlerini her an ve her yerde tekrarlıyarak, hamile kadınlar gibi doğum sancıları içinde kurutuluş anını bekliyorlardı."

Döneme tanıklık eden Dimitri Kantemir, olayların Daltaban Mustafa Paşa'nın katledilmesinden sonra başladığını ima etmektedir. Sadrazamın ölümünün korkunç bir ayaklanmaya neden olduğunu söyleyen Kantemir, "kurumasını bilmeyen bir pınardan akarcasına büyük seller halinde insan kanı akar" diyerek isyanın şiddet derecesini gözler önüne sermektedir. Ona gore İstanbul'daki din bilginleri, halk ve yeniçeriler Edirne'de olup bitenleri işittikleri zaman, hepsi birden gizli ve açık olarak zamanın yönetimine karşı ayaklanırlar ve şimdi her şeyin karışık ve düzensiz olduğunu ve sadrazamla müfti [Feyzullah Efendi] nin ve tüm öteki ileri gelen subayların hain olduklarını ve bunların hareket biçimlerinin imparatorluğun topyekûn yıkılmasından başka amaç gütmediklerini haykırıyorlardı. Zamanın büyük kahramanı Mustafa Paşa'yı öldürtmek için sultanı kışkırttıkları zaman asilerin amacı buydu.[1825]

Daltaban Mustafa Paşa'nın katledilmesinin vakanın ortaya çıkmasında ne derece etkin olduğunu kestirmek mümkün görülmemekle birlikte Mustafa Paşa'nın halk nezdindeki itibarını göz önüne alırsak bu kısmen de mümkün görülmektedir. Nitekim Kantemir'in aktardığına göre Arabacı Ali Paşa'nın sadrazam olması ile yeniçeri ağalığına getirilen Mustafa Paşa, bu vesileyle yeteneklerini kanıtlamak için halkın rahatlığı doğrultusunda girişimlerde bulunur. Her düzensizliği sert bir biçimde cezalandıran Mustafa Paşa, kendisinden öncekiler alayla ve atlı olarak dolaşırken,

---

[1823] Uzunçarşılı *OT*, V, 19, Krş. Abdurrahman Şeref (2005), 288
[1824] Bkz. *Mür'i't- Tevarih*, s. 273
[1825] Kantemir, III, 306

kıyafet değiştirerek kentin en kalabalık yerlerinde gece gündüz, yaya olarak gezerdi. Bu biçimde hareket etmesi, herkesin saygınlığını kazanmasına neden olmuştu.[1826]

Lehlilere karşı başarılı savunma savaşları yapan ve Anadolu'daki isyanları bastırarak buradaki düzeni sağlayarak aynı zamanda tümüyle bozulmuş olan askeri, disiplinli birlikler halinde örgütlemiş olan Mustafa Paşa'nın, şeyhülislâm ve yeni sadrazamca katledilmek yolundaki girişimlerine oldukça içerlemiş görülen asilere göre, Almanlara ve Araplara karşı iki kez becerisini ve askeri yeteneklerini kanıtlayan Mustafa Paşa'nın hayatta kalmasına tahammül edilememişti. Halk arasında sultanın, müftinin ve onun adamları olan Rami ve Mavrokardato gibi saray mensuplarının maşası olduğu ve bunların, dalkavuklukları ve usta davranışlarıyla kendisini körlettikleri söylentisi hakimdi. Bu kadar olağanüstü bir biçimde yazıcılıktan vezirlik makamına kadar terfi ettirilen Rami Mehmed'in, Osmanlı adının şerefini dinsizlere satmaktan başka becerisinin olmadığını, nihayet bütün bunların yüzyılın kahramanı ve Türklerin ve sultanların şereflerinin savunucusu olan Daltaban'ın ölüme mahkum olacağına dair düşünceler içerisinde olduğu halk arasında yaygınlık kazanmıştı. [1827]

Daltaban nihayet Feyzullâh Efendi ve Rami Mehmed Paşa'nın komploları sonucu, bunların telkinlerine çabuk inanarak sadrazamın faaliyetlerinden endişeye kapılmış olan padişah tarafından öldürülmüştür. Cellâda "gavurların öldüremedikleri adamı, şimdi siz Müslüman kafirleri öldürün" diye hitab eden ve Kantemir'e göre, "Osmanlı imparatorluğunun başına geçen askeri ve mülki amirlerin içinde en yiğidi bulunanan" Mustafa Paşa'nın katledilmesini izleyen karışıklıklar ise halkın ona olan sevgisini kanıtlar mahiyettedir. O zamana kadar Sultan Mustafa'ya sevgiyle bağlı olan kamuoyu, Bosna ve Arabistan kahramanının öldürülmesini şiddetle kınamıştır. Halk şairleri Edirne ve İstanbul kahvehanelerinde hükümdara karşı ağır sözler içeren şiirler söylemeye başlamışlardır.[1828] Nitekim eski caminin her yanında taşlama şiirleri görülüyordu. Mesela onun için "Şerefin, barışın, dinin ve Osmanlı asalet maaplarına saygının yitirildiği bu ülkeden kaçın" mısrası oldukça manidardır.[1829] Camilerde ise vaizler, "Vezir Rami Efendi ile Feyzullâh Efendi'nin hain olduklarını, Arabistan galibi ve Nemçe askerlerine karşı kalkan olan Daltaban'ın onların isteği

[1826] Kantemir, III, 467
[1827] Bkz. Kantemir, III, s. 306-7, 476 vd.
[1828] Lamartine, II, 787
[1829] Kantemir, III, 482

üzerine öldürüldüğünü, eğer gerçekten suçlu ise yalnızca azledilmesi gerektiğini, hatta düşmanlara karşı başka görevlerde bulunabileceğini" söylüyorlardı.[1830]

1.4.1.2. Edirne'nin Başkent Olacağı Yolundaki Söylentiler

Edirne Vak'asının başlıca sebeplerinden biri de Edirne'nin İstanbul'a göre daha fazla ön plana çıkması ve buranın başkent olacağı yolundaki endişe ve dedikodulardır. Padişahın Edirne'de bulunması bir ölçüde İstanbul halkının özellikle sarayla iş yapan esnafların huzursuzluğuna sebep olmuştur.[1831] Bilindiği gibi Edirne, öteden beri devletin ikinci payitahtı sayıldığından padişahların ekserisi harp olmadığı zaman vakitlerinin bir kısmını orada geçirirlerdi. Bunun için Edirne Sarayı ehemmiyetli idi.[1832] Bazı padişahlar ya harp sahasına mümkün mertebe yakın olmak arzusuyla yahut da hoşlarına gittiğinden ya da uzun bir süredir İstanbul'da etkinliği eline alan saray çevreleri ve ulemânın entrikalarından, kapıkullarının taşkınlıklarından adeta bıkan padişahlar İstanbul'dan kaçarak Edirne'ye yerleşmişlerdir. Hatta denilebilir ki Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinden itibaren yarım yüzyıldır Edirne adeta payitaht (başkent) haline gelmişti.[1833] Nitekim II. Mustafa, Avusturya ile barış görüşmelerinden önce İstanbul'a gelmiş ve barış yapıldıktan sonra yine Edirne'ye dönmüştü. Sultan Mustafa Edirne'de kalıp, devlet işleri ile ilgisini kesmiş; böylelikle geride bıraktığı halkın ve ordunun artan

---

[1830] Lamartine, II, 787

[1831] Silahdar Mehmed Ağa (1966), 142, Emecen (1999) I, 57, Öztuna (1998) I, 424

[1832] ALİ SEYDİ BEY, *Teşrifat Ve Teşkilatımız*, haz. N. A. Banoğlu, 1001 Temel Eser, t.y., s. 23

[1833] Pakalın (2004) II, 222, Kunt (2009) III, 50, Köprülü Mehmed Paşa o sıralarda daha delikanlılık çağında olan IV. Mehmed'in Edirne'de kalmasını, vaktinin çoğunu İstanbul dışında geçirmesini, avla uğraşmasını tavsiye etmişti. Bkz. Kunt (2009) III, 50, Danişmend *Kronoloji* (1972) III, 464, Hammer, VI, s. 1666-7, 1681 vdl., Sultan Mehmed de elinden geldiğince Edirne'de kalmayı yeğliyordu; hatta yabancı bir gözlemcinin ifadesiyle halkın hoşnutsuzluğundan çekinerek İstanbul'a karşı gittikçe artan bir nefret duyuyordu. Bkz. Tavernier, *Topkapı Sarayı* (2007), 150, Sultan IV. Mehmed Edirne'deki sarayında maiyetindekilerle birlikte mutlu bir yaşam sürüyordu; artık İstanbul'dan öylesine nefret ediyordu ki bu kentin adının anılmasına bile tahammülü yoktu. Diğer taraftan İstanbul halkı da bundan hoşnutsuz omaya başlamış ve padişahın İstanbul'a döneceğinden umutlarını kesmişlerdi. Mehmet Halife'nin aktardığına bakılırsa, "Saaddetli padişahımız Edirne'de gezip dolaşmaktan o derece hoşlanmıştı ki İstanbul halkı padişahın bir daha İstanbul'a gelmesinden umutlarını kesmişlerdi. Her zaman: "Acaba bir daha İstanbul'a gelip yüzünü görmek nasip olur mu?" diye dönmesini dilerler, "Padişahımız burada olmamakla İstanbul şehri köylük yerine döndü" derlerdi.", MEHMET HALİFE, (1976), *Tarih-i Gılmani*, haz. Kamil Su, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, İstanbul, s. 145, Krş. *Silahdar, XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 66 vd., Sultan Mehmed kendisini payitahta dönmesini tavsiye eden bir kazaskere: "İstanbul'da ne yapacağım? İstanbul'da oturmak babamın hayatı terk etmesine sebep olmadı mı? Benden öncekiler daima, zorbalara mağlup olmadılar mı? İstanbul'a dönmektense, kendi elimle ateş verir, şehrin ve sarayın ateşler içinde yandığını mahzuzane temaşa ederim" cevabını vermiştir. Hammer, VI, 1658, Sultan II. Süleyman da benzer bir şekilde Edirne'de kalmayı tercih etmiştir. Silahdar'ın ifadesi ile bazı "aklı eksik"ler: "Kardeşin Sultan Mehmed'i böyle İstanbul'a götürüp tahttan indirdiler, bunların fikri seni de böyle etmektir" diye padişahı korkuya düşürdüler. Padişah ise: "Artık ben İstanbul'a gitmem, vezir-i azam doğru buraya gelsin. Bura tahtımızdır, bunda yazlayıp kışlarız.." demiştir. Bkz. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 143

öfkesinine sırt çevirmiş ve günlerini çocukluğunda babasıyla yaptığı gibi kırlarda ava çıkarak geçirmeye başlamıştı.[1834]

Aslında on altı yıldan beri süren savaşlar bir barış antlaşması ile sona ermişti ve halkın huzurunu, güvenini ve rahatlığını sağlamak için padişahın İstanbul'a dönmesi yüksek devlet memurlarınca ileri sürülmüştü.[1835] Böyle de olmuş ve padişah İstanbul'a gelmişti de. Ancak Sultan II. Mustafa, 21 Mart 1701'de hükümetin İstanbul'dan Edirne'ye yerleşmesi kararını aldı.[1836] Bunun resmi gerekçesi olarak da, 1699 Karlofça ve 1700 Anlaşmaları'nın sınırla ilgili maddelerinin yakından incelenmesini gösterdi. Ancak Sultan Mustafa, Kantemir'in ifade ettiği gibi, asıl olarak çeşitli kesimlerin kınamalarını önlemek için kendisinden önceki padişahların defalarca yararlandıkları bu çareye başvurmuş, Edirne'ye çekilmiş ve sadrazamla imparatorluğun ileri gelenlerini de buraya çağırtmıştır. O, bu suretle casusların kendisine iftira etmelerini ve yönetimini eleştiren mizahi şarkıları önlemek düşüncesindeydi.[1837]

Silahdar'a göre padişahın Edirne'ye gitmesi için bir sebep yoktu. "Devletin düzenlenme, halkın da yorgunluklarını giderme, yaralarını sarma zamanı idi." Ancak Feyzullâh Efendi, kendi emelleri için padişahı böyle bir girişim için teşvik etti. Padişahın Edirne'ye yerleşmesi, devlet idaresini eline almak ve padişah üzerindeki nüfuzunu devam ettirmek niyetinde olan Feyzullah Efendi için fırsat olarak görülüyordu.[1838] Şu halde devletin idaresi şeyhülislâmın eline geçmiş oluyordu. Nitekim olacakları önceden tahmin eden ve isyana tanıklık edecek olan Rus elçisi Tolstoy da, Sultan Mustafa'nın beceriksizliği ve devlet işleri ile ilgilenmek istemediğine işaret etmektedir.[1839] Nihayet padişah İstanbul halkının hoşnutsuzluğu ve şikayetlerine rağmen Edirne'deki ikametini uzatmıştır.[1840] Şu halde hükümet merkezi İstanbul'dan Edirne'ye taşınmış gibi bir durum ortaya çıkmıştır.[1841]

Kunt ve Palmer'e göre Edirne'nin başkent olacağı yollu dedikodular isyanın sebeplerinden biri olarak görülmektedir. Edirne'nin İstyanbul'a göre ağırlık

---

[1834] Raşid, Tarih, II, 522, 549, 560, Krş. Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 487, Ahmet Rasim (2002) II, 224, FREELY, John, (1999) *Osmanlı Sarayı: Bir Hanedanlığın Öyküsü*, çev. Ayşegül Çetin, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 201

[1835] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 22

[1836] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 145

[1837] Kantemir, III, 298

[1838] Silahdar Mehmed Ağa (1966), 47

[1839] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 31-2

[1840] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1887

[1841] Hammer de Sultan Mustafa'nın Edirne'yi, sarayının ileri gelenleriyle birlikte hükümet merkezi haline getirdiğini yazar. Bkz. Hammer, VI, 1873

kazanması dikkatlerden kaçmamış görünmektedir. İstanbul halkı ve asker takımı da bu işten hiç memnun değildir.[1842] Hoşnutsuzluk gün geçtikçe artmaktadır ve bu hoşnutsuzluğun sonu iyi olmayacaktır. Sultan Mustafa ve Feyzullâh Efendi'nin sarayı ve başkenti tekrar Edirne'ye taşıyacaklarına dair söylentiler başlamıştı.[1843] Sultan Mustafa da ilk başlarda sefer dolayısıyla Edirne'ye gitmiş olduğu halde barış döneminde İstanbul'u ihmal etmeye ve babası gibi burada av ve eğlencelerle vakit geçirmeye başlamıştı. Karlofça Muahedesi'ne kadar birkaç sene Sultan Mustafa, ordularının başında harbe giden fevkalade cesur, hareketli, vatansever bir hükümdardı. Millet ve memleket işleriyle yakından alakadar oluyordu. Karlofça muahedesinden sonra ise bu vatansever hükümdar birden bire değişti. Babası gibi av merakı nedeniyle hergün binlerce kişi ile Edirne ormanlarında ava gider oldu. Ava gitmediği zamanlarda Edirne'de, devrin en usta sazendeleri ve hanendeleri arasında zevk ve sefa eder oldu.[1844] Padişahın kızlarını evlendirmek için düğün hazırlıklarına koyulduğu ve Edirne'de sarayları düzenletip yenilerini yaptırmakta olduğundan yakın zamanda İstanbul'a gelmiyeceği anlaşılmıştı.[1845] II. Mustafa kızları –Ayşe, Safiye ve Emine Sultan- için şehirde saraylar, Tunca nehri kıyısında da muhteşem sayfiye köskleri yaptırmıştı; bunların harem dairelerinin döşenmesine israfa kaçacak ölçüde para harcandı. Biri Köprülü Abdullah Paşa'nın kardeşi Numan Paşa, ikincisi Vezir-i azam Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Vezir Ali Paşa ve üçüncüsü Sultan'ın gözde adamı Silahdar Çorlulu Ali Paşa ile nişanlı olan padişahın üç kızının saraylarının döşenmesinin sebep olduğu masraflar, halkın düşmanca ruh halini artırmaktan başka bir işe yaramadı.[1846]

Padişahın Edirne'de yeni saraylar yaptırmaya başlaması, İstanbul'daki kapıkulu, ulemâ ve ümeranın telaşını büsbütün artırmıştır. "Yeni başkent [Edirne] ve burada yapılan şölenler asilerin içini öfke ile dolduruyordu."[1847] "Hükmedilmişti ki, Sultan Mustafa artık zevku sefaya dalmış, vatan kaygusunu ve istikbal endişesini kalbinden silmişti."[1848] Devlet, giderlerini kısmaya çalışırken padişahın Edirne'deki girişimleri gereksiz masraf ve israf olarak görülmekteydi. Aslında telaşın asıl sebebi, bu yeni saraylar dolayısıyla padişahın iyice Edirne'ye yerleşmek fikrinde olduğunun

[1842] Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 37-8, "..İstanbullu mahzun oldu..", *Mür'i't- Tevarih* (2009), 271
[1843] Kunt (2009), III, 50, Palmer (1995), 46
[1844] Silahdar *Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 157, Uzunçarşılı *OT*, V, 28
[1845] Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1980) III-IV, 23, Bayrı (1951), 960
[1846] *Silahdar Tarihi: XVII. Saray Hayatı*, s. 157, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 779, Hammer, VII, 1934, Ahmet Rasim (2002) II, 224-5, Uzunçarşılı *OT*, V, 28-9, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 487
[1847] Jorga (2009) IV, 245
[1848] Bayrı (1951), 960

anlaşılmasıydı.[1849] Devlet mamurları, padişahın Edirne'ye yerleşmesi ile siyâsal ağırlıklarını kaybetmekten korkarken İstanbul halkı da sarayın tüccardan, esnaftan aldığı alımların azalacağından, bu şekilde şehrin ekonomik hayatının söneceğinden çekiniyordu.[1850] Bu ortamda, Mustafa'nın saltanatının ilk kışı ve Karlofça'nın imzalanışından sonraki bir kaç hafta hariç tutulursa tamamen Edirne'de yaşamış olması, İstanbul tüccarının işlerini oldukça kötü etkilemiş ve bu duruma neden olan kişi olarak da, Mustafa'nın İstanbul'a dönüşünü engellediği gerekçesiyle Feyzullâh'ı görmüşlerdir. Böylece Feyzullâh, bir büyük düşman kitlesi daha kazanmış oluyordu: Tüccarlar.[1851] Ayaklananlar arasında esnaf ve tüccarların da bulunması bunu destekler niteliktedir.

Sultan Mustafa bütün işleri hocası şeyhülislâmın eline bırakmıştı. Feyzullâh Efendi dilediğini azlediyor, dilediğine istediği memuriyeti veriyor, memuriyetleri satıyor kısacası tam bir salahiyetle hareket ediyordu. Padişahın Edirne Sarayı'na çekilip Feyzullâh Efendi'yi başıboş bırakması, askerin yanısıra İstanbul'un güçlü tüccar ve zanaatçılarını da rahatsız etmekteydi. Bunlar padişahın imparatorluk iktidar merkezini İstanbul'dan Edirne'ye kaydıracağından ve böylece kendi ekonomik çıkarlarının zedeleneceğinden endişeleniyorlardı.[1852] Asiler bunun dışında şeyhülislâm ve çevresindekilerin sultana, imparatorluğun kalesi mevkiinde bulunan başkenti terketmesini ve sarayını Edirne'ye nakletmesini, ondan sonra da orada avcılıkla vakit geçirmesini tavsiye etmekle suçluyorlardı.[1853] Böylece Edirne'nin ünü artıyor, buna karşılık İstanbul bakımsız kalıyor ve sönüyordu. Kantemir'in ifadesi ile, "*Sarayın yokluğu ve yöneticilerin baskısı yüzünden İstanbul halkı büyük bir yoksulluğa sürüklenirken, Edirne sakinleri o kadar zengin ve kibirli olmuşlardır ki, Osmanlı imparatorluğunu kurmuş olan kahramanlarına ancak hor gözle bakıyorlar ve bu kente karşı küçümseme duygularını daha açık belirtmek için İstanbul kaymakamı olarak henüz on sekiz yaşında olan bir genç olan Köprülü Abdulah Paşa'yı tayin*" etmişlerdi.[1854] Her ne kadar Köprülü ailesine mensup olsa da, yaşı ve tecrübesine dair herhangi bir olgunluğa sahip olmayan Abdullah Paşa'nın

[1849] "Asitane'de olan mevali-i 'izam ve sa'ir zümre-i 'askeri ve müteaka'idin ve beytü'l- mal-ı müslüminden ta'daddan birun mesarif-i kesire sarf ü itlaf olduğundan ma'ada ba'de'l-yevm Edirne karagah-ı erkan-ı devlet olmağla, hıtta-i 'aliyye-i Konstantiniyye nazar-ı çeşm-i iltifat-ı erbab-ı Devlet-i 'Aliyye'den ba'id olması nümayandır.", Bkz. *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 784
[1850] Abou El- Haj (1984), 19, Kunt (2009) III, 50-1, Palmer (1995), 46, Tayşi (1983), 22
[1851] Karahasanoğlu (2005), 845
[1852] Shaw (1982) I, 310
[1853] Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 784
[1854] Kantemir, III, 307, Krş. Hammer, VII, 1927

imparatorluğun başkentine kaymakam gibi üst düzey bir rütbeye atanması da, asilerde İstanbul'un ikinci plana itildiği zannını uyandırmış olmalıdır. Sonuç olarak baş sorumlu olarak görülen Feyzullah Efendi'nin ortadan kaldırılması asilerin en öncelikli hedefleri olmuştur.[1855]

1.4.1.3. Karlofça Sonrası Konjonktür Ve İstanbul Halkının Tepkisi

Ahmet Refik'in *Felaket Seneleri*[1856] olarak nitelendirdiği İkinci Viyana muvaffakiyetsizliğinden sonraki yaklaşık on beş yıllık süreç ve bunun bir sonucu olarak Karlofça Barışı ile Edirne Vak'ası arasında doğrudan bir paralellik söz konusudur. Nitekim Meservey, Nâ'ima'nın isyanı salt Feyzullâh Efendi'ye bağlamasına karşı çıkarak, bu isyanın müstebitliğe karşı bir ayaklanma olduğunu öne sürmüştür. Zira olay, Osmanlı tarihinin öyle kritik bir devresine denk gelmektedir ki bu dönemde Feyzullâh Efendi olmasa da, bahane konumuna getirilebilecek ve isyanın sembolü yapılacak bir şahıs mutlaka bulunacaktı. Meservey'e göre asli sebep dört asır fetih yapmış imparatorluğun tarihinde ilk kez Karlofça ile topraklarından vazgeçmek durumunda kalması ve haraç talep edilir hale gelmesi idi.[1857]

Uzun süren savaşların devlet ve toplumsal yaşamda yarattığı sarsıntıyı anlamak güç değildir. Nitekim muhtelif cephelerde uzun yıllar devam eden harp süresince ağır fedakarlıklara katlanıldığı ve mütemadiyen kan döküldüğü cihetle memleket derin sarsıntılara uğramıştı. Ülkenin ekonomik kaynakları ile birlikte halkın moral kaynağı da yok olmuş, yüzyıllardır geliştirilen ve insanlara telkin edilen Müslümanların hakim millet olduğu olgusu zedelenmişti. Diğer taraftan Karlofça Barışı on altı yıl sürmüş büyük harbi sona erdirmişse de, Osmanlı devleti bu harpten maddi ve manevi pek büyük bir kayıp ile çıkmıştır. Harp bitip de iç meseleler üzerine daha iyi bir şekilde eğilme imkanı bulununca, bilhassa iktisadi ve içtimai bünyenin bir hayli zedelenmiş olduğu görülmüş, harbin mağlubiyetle bitmesi ve kan dökülerek alınmış toprakların yabancılara terki milli izzet-i nefsi de yaralamıştı.[1858]

[1855] "..anın vücudu da'ire-i devletden dur ve evlad u etba-ı bi'l-külliye mehcur olması iktiza eylemişdir..", Bkz. *Zübde-i Vekayiat* (1995), 784

[1856] Bkz. ALTINAY, A. Refik (2010) *Felaket Seneleri* (1683-1699), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul

[1857] Karahasanoğlu (2005), 847, Jorga, IV, 238

[1858] Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2273 vd., Krş. Uzunçarşılı *OT*, V, 1, Silahdar, *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 157, Lamartine Karlofça Antlaşması'nın imparatorluk kamuoyunda yarattığı tepkiye istinaden şöyle der: "Ne var ki imparatorluk, savaşta kaybettiği toprakları dışarıda siyaset yolu ile geri alırken, iç durum da karışmaya başlamıştı. Bir hükümdar için gerçekleştirilmesi en zor olan şey savaş değil barıştır. Milletler, hükümdarlarının yenilgilerini, imzaladıkları barış antlaşmalarından daha kolay bağışlarlar.. Savaş alanında en korkak olanlar barış şartlarında en fazla istekte bulunanlardır. II. Mustafa, Karlofça Antlaşması'nın gurur kırıcı hükümlerinin milletin üzerinde

Uzun süren savaşların doğurduğu mali yapıdaki ve merkezi yönetimdeki istikrarsızlık taşrada ve bilhassa İstanbul halkında ciddi bir hoşnutsuzluk yaratmıştı.[1859] Kapıkulu ve tımarlı sipahi teşkilatı bozulmuş olduğundan genel seferberlik ilan edilerek halktan asker toplanması bir tarafa bunlar, savaşlar sona erince döndükleri memleketlerinde önemli problemlere neden olmuşlardır. Özellikle savaş sahası içerisine giren Balkanlar'da ve imparatorluğun başkentinde, sonu belirsiz uzun süren savaşlar ve buna paralel artan mali buhranların etkisi sosyal ve ekonomik hoşnutsuzlukları had safhaya çıkarmıştır. Savaşlar yüzünden beylerbeyi ve sancakbeyiler görev bölgelerinde bulunmadıklarından eşkıyâlık hareketleri baş göstermiş; toprağını terk eden çiftçiler inzibatı temin etmekle vazifeli sarıca ve sekban teşkilatına katılmıştır. Savaşlar nedeniyle artan para arzına karşın hazinenin boş olması[1860], halkın üzerindeki vergi yükünü artırmış ve taşradaki devlet adamları ve yerel beylerin zulümleri bir tarafa üretimdeki düşüş nedeniyle zaten ekonomik sıkıntı içerisinde olan halk daha da zayıf duruma düşmüştür.[1861] Nihayet başta Amcazade olmak üzere Rami Efendi ve Feyzullâh Efendi savaşa son verilmesi için girişimlerde bulunmuşlar ve bu husuta padişaha da kabul ettimişlerdir.[1862]

Savaşa son veren Karlofça Antlaşması'ndan sonra özellikle Amcazade'nin ciddi bir reform ve düzenleme içerisine girdiği daha once ifade edilmişti. Her ne kadar onun kısa sürede yaptığı ıslahatlar ülkede huzur ortamı sağlamışsa da kaybedilen topraklarla birlikte ekonomik dengeler de bozulmuş; Karlofça sonrası konjonktürde padişahın Edirne'ye çekilmesi ve eski muktedir padişahlardan farklı olarak babası gibi devlet işlerinden elini çekmesi[1863] halk, ulemâ ve asker olmak üzere çok geniş bir hoşnutsuzluk ortaya çıkarmıştır. Kantemir ise Karlofça sonrası Sultan Mustafa'nın tutumu ve halkın tepkisi hususunda şunları ifade eder:[1864]

---

yarattığı pişmanlık duygusunu, gittikçe daha ağır bir biçimde duymakta gecikmedi. İmparatorluğu sınırlandıran her antlaşma fatihlere bir hakaret gibi geliyordu.", Lamartine, II, 786

[1859] Emecen (1999) I, 57

[1860] Dönemin defterdarı Mehmed Paşa bir eserinde bu duruma açıklık getirmektedir. Bkz. (1969) *Devlet Adamlarına Öğütler: Osmanlılarda Devlet Düzeni*, Derleyen Ve Çeviren:Hüseyin Ragıp Uğural, TTK yay., Ankara, s. 58

[1861] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 133, 226, Krş. *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2273 vd.

[1862] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1964) 338 vd., 354 vd., Sultan Mustafa da barış nedeniyle Hüseyin ve Rami Paşalar ile Feyzullah Efendi'ye karşı memnuniyeti göstermek üzere onlara hil'at/kürk giydirmiştir. Bkz. *A.g.e.*, (1966), s. 10-1

[1863] Bkz. *Tolstoy'un Gzili Raporları*.., (2009), 31

[1864] Kantemir düşüncelerinde oldukça haklı görülmektedir. Burada ilginç olan husus son cümlesinde, Sultan Mustafa'nın sonunu tahmin etmesidir ki bunda yanılmamıştır. Ancak Kantemir'in padişahın hal'inden daha kötü sonuç olarak neyi kastettiği de hayli ilginçtir. Kanaatimizce o bu ifadeyle padişahın katledilebileceğini ima etmiş olmalıdır.

"Bu kadar sıkıntıdan sonra sultanın bir köşeye çekilmesi, halk ve özellikle yeniçeriler arasında tatsız bir hava yaratmıştır. Zira bunlar, bu kadar çok arzulanan barışın kendilerine, sultanlarının sözlerini ve yaptıklarını daha yakından eleştirmek ve yargılamaktan başka amaçla verilmediğini düşünmekte kendilerini haklı görüyorlardı. Bundan dolayı toplantılarında sultanın, bütün işlerinde babasının gitmiş olduğu yoldan gitmek üzere olduğunu bağırmaktan çekinmiyorlardı. Zira babası, hükümdarlığının ilk yıllarında nasıl devlet işleriyle meşgul olup da imparatorluğun sınırlarını genişletmek için hiçbir şeyi esirgemediyse, Sultan Mustafa da aynı biçimde ilk beş yılında kendisini tümüyle devlet işlerine vermiş ve bu suretle babasının yeteneklerini taklit ederek bir vatan babası olarak bütün görevlerini yerine getirmiştir. Şimdi ise imparatorluğun sınırlarını genişlettikten sonra babasının ihtiyarlığında tutulmuş bulunduğu kusurlarını, yani avlanmak ve köpek sevgisini taklit ettiğini görmekteyiz. Halbuki Sultan Mustafa henüz gençtir ve imparatorluk uğrunda hizmet etmek bakımından babası kadar ün kazanmaktan uzaktır. Zira kendisi, düşmandan hiçbir yeri geri alamadığı gibi tüm savaş boyunca halkı memnun edebilecek tek bir olaya da rastlanmamaktadır. Tek başarısı, düşmanların, imparatorluğun içlerine girmelerine engel olmasıdır. Eğer bu kadar zaferden dolayı ün yapan babası, köpeklere ve avlanmaya olan aşırı sevgisinden ötürü tahtından indirildi ise, şimdi, babasından çok daha aşağı düzeyde bulunan oğlunun başına aynı veya daha kötü bir sonucun geleceğinden korkulur."

1.4.1.4. Kapıkullarının Tepkisi

Karlofça Barışı özellikle asker üzerinde önemli bir tepki yaratmıştır. Savaşların devam ettiği sürece hem sayı hem de itibar olarak mevcut konumunu koruyan kapıkulları, barış antlaşması ile bu nüfûz ve itibarlarını yitirmek ve sayılarındaki azaltma girişimleri ile de karşı karşıya kalmış olacaklardır. Nitekim Avrupa'daki savaşlar sırasında kapıkullarının sayısı durmadan artırılmış, bazıları yeniçeri ailelerinden binlerce kişi padişah ulûfesine bağlanmıştı. Fakat barış döneminde bu kişiler defterden silidindiği gibi geri kalan kapıkulunun ulufesi de hala aksamaktaydı. Şeyhülislam Feyzullâh Efendi ile adamlarının büyük irtikablarla zenginleşmelerine karşın yeniçeriler ile diğer askeri mensupları maaşları ödenmiyor, bu da ayrıca büyük bir hoşnutsuzluğa yol açıyordu.[1865]

Devletin sayıca fazla olmakla birlikte eski yararlılıklarından uzak olan kapıkullarına ödemek zorunda olduğu ulûfeleri ödemekte zorlanması bir tarafa barış yıllarında alınan tedbirler, bu zümrelerin tepkilerine yol açtı; ayrıca bu büyük bozgunun manevi ağırlığı onlara yüklenmiş, kendilerine duyulan itimat sarsılmıştı.[1866] Kapıkulu zaten genel olarak Karlofça'ya karşı çıkan, savaşı sürdürmek isteyenlerden yanaydı. Barışın beşinci yılında, kapıkulları kendilerini ezilmiş, padişah gözünde önemini kaybetmiş hissediyordu. Padişah askerinden yüz çevirmiş gibiydi. Bu durumda kapıkulunun tümden isyancı cebecilerle birleşmesi güç olmamıştır.[1867] Cebecilerin isyan sebebinin gecikmiş ulûfe ödemelerinin

[1865] Sertoğlu (1994), 81
[1866] Emecen (1999) I, 57
[1867] Kunt (2009) III, 49-50

yapılmamasından kaynaklandığı hatırlanmalıdır. Nitekim isyan, patlamak için aradığı bahaneyi kolayca bulacaktır. Bu ise her zaman olduğu gibi maaş meselesidir.

1.4.1.5. Şeyhülislâm Seyyid Feyzullâh Efendi'nin Faaliyetleri

Feyzullâh Efendi, Karlofça Barışı'nın akdedilmesi[1868] ve Sultan Mustafa'nın Edirne'ye yerleşmesini teşvik etmesi, Daltaban Mustafa Paşa'nın katledilmesi ve yerine askeri sınıftan olmayan Rami'nin getirilmesindeki girişimlerinden ötürü kamuoyunun hedefindeydi. Feyzullâh Efendi, hastalık derecesinde ihtiras sahibi olduğundan, ilimden ziyade entrikaları, onu önce II. Ahmed ve hemen peşinden II. Mustafa dönemlerinde, İslâm hukukunun en yüce mertebesine çıkarmıştı. Manevi işlerin başına geçince, değerleri bilinen ilim adamlarının hakkını yiyerek, o zamana kadar yürürlükteki bütün ilerleme kaidelerini ayaklar altına alarak aile mensuplarına en kazançlı mevkileri sağlamak için tahttaki Sultan üzerinde olanca nüfûzunu kullandı.[1869] Ahmet Refik'in ifadesiyle, "Ulemânın arasında faziletli, olgun ve seçkin adamlar vardı, fakat Feyzullâh Efendi'ye veya yakınlarına bağlılık göstermedikçe öne çıkmaları mümkün değildi."[1870]

Siyasi, idari, askeri ve mali sebeplerin ortaya çıkardığı hoşnutsuzluklara, özellikle şeyhülislamın pek çok zümreyi rahatsız edici faaaliyetleri de eklenince, 17. yüzyıl boyunca benzerlerine sıklıkla rastlanan ve fakat pek çok açıdan da farklılıklar arzeden bir isyanın ya da ihtilâlin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Nitekim İstanbul halkının ülkenin durumundan oldukça hoşnutsuz olduğu ve bunun müsebbibi olarak özellikle Feyzullâh Efendi ve Rami Paşa'yı gördükleri açık olarak görünmektedir. Öyleki şeyhler, "İstanbul sefalet içinde kıvranırken hain vezirlerin padişahı Edirne'de tuttuklarını, Feyzullâh Efendi'nin damadı olmak ve Köprülü adını taşımaktan başka bir özelliği olmayan on sekiz yaşındaki bir kaymakamın onları yönettiğini, şeyhülislâmın dinsel görevleri para ile sattığını, evinde devlet hazinesi kadar muazzam bir servet gizlediğini" anlatıyorlardı. Teokratik ve askersel diktatörlük yönetimlerinde bir çeşit denge unsuru olan bu kişilerin sözleri adeta Edirne'ye kaçmış hükümete karşı, İstanbul'da din adamlarının, askerlerin ve halkın

[1868] Jorga, Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarına tamamen ters bir antlaşmayı onayladığı için ceza olarak denize [gerçekte Tunca nehrine] atılmıştı" diyerek Feyzullah Efendi'nin Karlofça Antlaşması'ndaki rolüne işaret etmektedir. Jorga, IV, 246, MESERVEY, Sabra Follet, (1966) *Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam*, Michigan, s. 145'dan aktaran Karahasanoğlu (2005), 847, Feyzullah Efendi'nin Kamaniç şehrinin civarlarıyla birlikte Lehlere teslimine dair bir fetva vermesi de öldürülmesinin sebeplerinden gösterilmektedir. Aksun (1994) II, 301

[1869] Hammer, VII, 1908, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 487

[1870] Altınay (1997), 142

ayaklanması anlamına geliyordu.[1871] Bu cümleden olarak Edirne Vak'asının en önemli sebebi olarak Seyyid Feyzullâh Efendi'nin faaliyetleri gösterilebilir ki genel görüş onu bu olayın gerçek müsebbibi olduğu şeklindedir.[1872] Nitekim Mustafa Nuri Paşa[1873], "Bu ayaklanmalar gittikçe alevlenip hükümdar değişimi isteme kertesine dek geldi. Böylece bu ateşin kıvılcımı kendisine de sıçrayıp düş kırıklığına uğradı" diyerek bu görüşü destekler.[1874] Nâ'ima da olayın gerçek müsebbibinin Feyzullâh Efendi olduğunu söylerken haklı görünmektedir. Nitekim Feyzullâh Efendi'nin siyasi faaliyetleri, servet biriktirme girişimleri ve akraba kayırıcılığı olayın en önemli sebeplerinden görülmelidir.

Şeyhülislamın siyasi faaliyetlerine daha önce değinilmişti. O şeyhülislamlığı süresince yalnızca ulemâ mesleğini bildiği gibi yönetmekle kalmamış bütün siyâsal yönetimi de ele geçirmişti. Ulemâ mesleğinde olduğu halde siyâsal yönetimi ele alma girişimi Osmanlı düzenine temelden aykırı bir davranıştı. Kunt'un ifadesiyle, Feyzullâh Efendi'nin günahı siyâsete karışması değil, bunu hem geleneksel siyâsal dengeyi bozmak pahasına hem de diğer ulemâya danışmadan kendi başına gerçekleştirmeye çalışmasıydı.[1875] Nitekim paşalar ve vezirler, Feyzullâh'ı büyük zenginliği, gücü ve ayrıca kendi gücünü pekiştirici atamaları dolayısıyla suçlamaktaydılar. Sulh siyâsetinden dolayı askerin de kendisinden yüz çevirdiği Feyzullâh Efendi, salt kariyerin yasalarını takmamakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal geleneklere de burun kıvırmıştı. Nitekim onun birden fazla evlilik yapması kendisini, ulemâlığa uymayan taktikler benimsemekle suçlayanlara ilave cephane sağlıyordu. Diğer taraftan Feyzullâh Efendi'nin babalıktan vazgeçme alametleri göstermediği için, hanedanlık inşa etmeye çalışması daha tehdit edici bir hâl alıyordu. İş arayan iki veya üç erkek evlada sahip olan babaların birbirleriyle rekabet halinde olması bir bakıma normal görülmekteydi, fakat en büyüğü çoktan

---

[1871] Lamartine, II, 787-8

[1872] Silahdar, *Nusretname* (1966), s. 140, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 154

[1873] Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1980) III-IV, s. 23

[1874] Ermeni müverrih Georg'un belirttiğine bakılırsa, İstanbul'da çıkan büyük ayaklanma Hasan Paşa'nın bir adamı vasıtasıyla öğrenilmiş ve Paşanın zevcesi yani padişahın kardeşi gelişmeleri derhal Sultan Mustafa'ya intikal ettirmişti. Padişahın ayaklanmanın ne sebeple çıktığı sorusu üzerine hemşiresi: "Hocanın sebebiyledir; onun müftülüğünü istemiyorlar" demiş ve kardeşine buna dair daha birçok şeyler söylemiştir. Bu ara da ağlayarak: "Kudretlü ve ulu padişahım, bir tek haksız adamın yüzünden hepimiz de beyhude yere mahv mı olacağız?" demiştir. Bkz. Andreasyan (1960), 54

[1875] Kunt (2009) III, 51, Faroqhi (2000), 128

şeyhülislâmlığı garantilemiş bir genç Feyzullahzâdeler ordusuyla karşı karşıya olmak tamamen farklı bir durumdu.[1876]

O dönemde yüksek bir mevkiye gelenlerin kendi akrabalarına elverişli olanaklar sağlaması, Osmanlı üst tabakasında normal karşılanıyordu; bu tutum yeniçağ başlarında Avrupa'da da söz konusuydu. Ama Feyzullâh Efendi kendi oğullarının birçoğunu, daha çok genç olmalarına bakmadan hemen ilmiye sınıfında yüksek görevlere getirmişti.[1877] Onun özellikle yakın aile ve akrabalarını bilinen yükselme kadelerinin dışına çıkarak çeşitli mevkilere getirmesi ulemâ sınıfında büyük bir tepkiye neden olmuştur.[1878] Kantemir Feyzullâh Efendi'nin akraba kayırıcılığına işaret ettikten sonra, bunlardan başkentte gayet olağan şeylermiş gibi bahseldiğini söyler ve devamla "Kısaca bunlar gerçekleşmesi yakın ve kesin bir ayaklanmanın yeterli kanıtlarıydılar."[1879] demektedir. Nihayet isyanın manevi destekçileri de yine kadrosuzluk yüzünden yıllardır terfi edemeyen ulemâ zümresi idi.[1880] Şeyhülislâmın ilmi makamları ve rütbeleri kendi çocuklarına ve yakınlarına vermesinden dolayı bu meslekte çalışanların gönlü kırılmış ve gücenmişlerdi.[1881]

Feyzullâh Efendi'nin ailesi adına yaptığı bu müdahaleler, İstanbul ulemâsına muhtemelen Feyzullâh'ın kişisel tarzı yüzünden gurur kırıcı geliyordu. Nitekim Silahdar'da geçen bir kayıt da bunu destekler niteliktedir. İstanbul'da çıkan isyanı ve asilerin gönderdikleri elçilik heyetinin hapsedildiğini öğrenen Sultan Mustafa bu hususta sadrazamı sorgularken; Rami Paşa ona Feyzullâh Efendi'nin faaliyetlerini işaret etmiş ve, "*..dokuz seneden beri Devlet-i Aliyyeyi yıkıp naşer'i verdiği fetvaları ve ulemayı kahr ü tahkir edip menasıb-ı ilmiyyeyi evlat ve etbaına mahsus edip*

[1876] Bkz. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti* (2008), 227-8, 230, Feyzullah Efendi'nin hanedanlaşma siyaseti hususunda Bkz. BELGE, Murat, (2005) *Osmanlı'da Kurumlar Ve Kültür*, Bilgi Üniversitesi yay., 1. Baskı, İstanbul, s. 219, Krş. Hammer, VII, s. 1908, *Anonim Osmanlı Kroniği*, (2000), 223-4

[1877] Faroqhi (2000), 128, Krş. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 75, *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 17, Danişmend (1972) III, 487

[1878] Bkz. *Ravzatü'l- Kübera*, (2003), 24, 37-8 vdl., Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007), VI, 1860-3, *Netayicü'l- Vukuat* (1980) III-IV, 23, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2282, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 488

[1879] Kantemir, III, 307

[1880] Özcan (1994), 445

[1881] "..hatır-ı ulemayı gam-gin eyledi..", Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 785, Anonim yazarı da bir dostundan naklen şöyle der: "..Hususa ulemayı ziyade tekdir edüp canlarına geçmiş idi. Sekiz nefer evladı olup, birisi nakibüleşraf, iki mevleviyet arpalığı, müftilik payesi dahi edüp vezir-i azamlara vardıkça binek taşında selamlayup çavuşbaşı, reis efendi, vezir-i azam kethüdası, tezkireciler zukak kapusundan haricde istikbal ederler.", Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 223, Mü'minzade de, "..etfal-i nursali birer mahrec menasıbıyle çerağ ve i'la ve nice kudema-yı tarikın başlarına püsküllü bela itmekle halkı kazaya uğratsa gerektir." demektedir. Mü'minzade, Ravzatü'l- Kübera, (2003), 39-40, "..70-80 yaşında tarik-i ilimde ifnay-ı ömr itmiş kimesneler kadı'askerlik me'mul ederler iken, yirmişer otuzar yaşında yok çelebilerin ellerin öperler.", *A.g.e.*, s. 224, Krş. Silahdar Mehmed Ağa (1966), 142-3

yevmen feyevmen ileri çekmekle güruh-ı ulema kendinden dilgir ve bugünleri Allahü tealadan isterlerdi, mutlak bu ikaz-ı fitneye sebep oldu. Yoksa ne hadlerine beş on cebeci ulufe için bu mel'anete cesaret edeler. Aralarına ulema karışmayaydı ağızlarını kapatıp parekende ederdim" diyerek hocasının ulema sınıfının hoşnutsuzluğuna neden olan girişimlerini padişaha dikte etmiştir.[1882]

Alderson'a göre Feyzullâh Efendi, yüksek mevkiini ve etkisini, çok büyük miktarda kişisel servet yığmak uğruna kullanmış ve Osmanlı tarihinde hemen hemen eşine hiç rastlanmayacak bir akraba kayırıcılığı örneği sergilemişti.[1883] Feyzullâh Efendi'nin ulemâ sınıfının tepkisini çeken faaliyetlerine işaret eden Hammer de benzer bir şekilde, "*Manevi işlerin başına geçince, değerleri bilinen ilim adamlarının hakkını yiyerek, o zamana kadar yürürlükteki bütün ilerleme kaidelerini ayaklar altına alarak, ailesi mensuplarına en kazançlı mevkileri sağlamak için tahttaki Sultan üzerinde olanca nüfuzunu kullandı.*"[1884] demektedir. Hammer'in ifadesiyle[1885], "*En gözde ve iyi yetişmiş mollalar alt derecelerdeki kadılık makamlarını kabul etmek zorunda kalırlarken, en çok kar getiren mevkiler şeyhülislamın oğulları ile himaye ettiği kişilere av oluyordu.*" Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri, Nakibüleşraflık gibi ilmiye sınıfının üst mevkileri Şeyhülislam Efendi'nin oğulları tarafından paylaşıldıkça, yolu Anadolu'ya düşenler ne yapacaklarını şaşırıyorlardı.[1886] Kantemir'e göre[1887] şeyhülislâm, "*görevinin dışına çıkarak, aç gözlülüğüne bir sınır çizmek şöyle dursun, kendisi ve ailesi sanki Osmanlı imparatorluğunun tüm nimetlerine konmak istiyordu. En saygın molla mevkileri, başta kendi genç oğullarına ve kendisine rüşvet verenlere verirdi. Çünkü bunun evi, adaletin ve dinsel mevkilerinin namuslu ve bilgili kimselere verildiği bir yer değil, fakat parayla satıldığı bir cimrilik dairesiydi.*" Feyzullâh Efendi'nin bilimine ve kültürüne diyecek yoktu. Fakat ihtirası, ulemânın haklarına tecavüzü önceki tarihlerde misli görülmedik derecede artmıştı. Artık İstanbul'da en büyük makamları elde etmek için bilime ve fazilete gerek kalmamıştı. Bu yüzden Feyzullâh

---

[1882] Silahdar, *Nusretname* (1966), 162, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 189
[1883] Alderson (1998), 115, Altınay (1997), 142, Öztuna (1998) I, s. 424
[1884] Hammer, VII, 1908
[1885] Hammer, VII, 1934, Kantemir, III, 493, Silahdar Mehmed Ağa (1966), 144, Feyzullah Efendi'nin bu yöndeki girşimleri için bkz. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 38 vd., 83, "Menasıb-ı 'aliye ve medaris-i ismiye evc-i a'la-yı vezaretden haziz-i tımar u zeamete inince her tarikde olan manasıbın aliyyü'l'alisi Feyzullah Efendi'ye verilüp, onlar istifa itmedikçe ne sadaret ne mevleviyet ve ne medrese belki mülazemet dahi ahar evirilmez.." *Ravzatü'l- Kübera*, s. 39
[1886] Altınay (1997), 143-4
[1887] Kantemir, III, 307

Efendi döneminde ulemânın durumu kötü idi. Bilim ve yetenekleri ile sivrilmek isteyenler ekonomik sıkıntılarla boğuşurken[1888], fakirlik ve ihtiyaç içinde hakları çiğnenmiş bir şekilde yaşarken, şeyhülislâm ve oğulları mutlu ve refah içinde saltanat sürmekteydi.[1889]

Fethullâh Efendi II. Ahmed'in son zamanlarında Erzurum'dan İstanbul'a gelmişti. O sıralarda müfti olan Sadık Mehmed Efendi kendisine Hariç Medresesini teklif etmişse de Fethullâh Efendi, babasının şeyhülislâmlıkta bulunduğunu ileri sürerek, "İslâm şeyhülislâmının oğlunun yolu "musile-i sahn" en yüksek müderrisliklere basamak olan Fatih ve Süleymaniye müderrisliklerine girmeyi kafasına koymuştur" diyerek bu öneriyi reddetmişti.[1890] II. Mustafa'nın tahta çıkmasına müteakip babasının ikbâli hissedilen Fethullâh Efendi'ye hemen Fatih ve Süleymaniye müderrislikleri verilmiş; babası şeyhülislâm olunca da işi daha da kolaylaşmıştır. Bir yıl içinde öğrenimini tamamlayan Fethullâh Efendi on beş gün içinde Yenişehir[1891] kazasına kısa bir süre sonra da İstanbul payesine kavuştu. Arkasından Selanik Kadılığı ve İstanbul kadılığına getirilmiş, böylece aradaki bütün dereceleri aşmış oluyordu. Bu durum, ulemâ arasında yürürlükte olan meratib silsilesi kaidelerinin görülmemiş bir haliydi.[1892] Daha sonra "fetvâ makamındaki babasının himmetiyle" Anadolu Kazaskerliği'ne ve çok geçmeden de Nakibüleşraflığa getirildi.[1893] Feyzullâh Efendi bununla da yetinmemiş, Fethullah Efendi'nin kendisinden sonra bilfiil şeyhülislâm olması için bir de hatt-ı hümayun ısdar etmiştir.[1894] (Ramazan 1113-Şubat 1702) Osmanlı tarihinde daha önce görülmemiş[1895] ve bundan sonrada görülmeyecek olan[1896] bu olaya göre ve Fethullah

---

[1888] "..ekmek peynir alacak takatleri dahi kalmamıştı..", Silahdar, *Nusretname* (1966), 144

[1889] Altınay (1997), 143, "Ez-în-cânib Müftî Feyzullah Efendi Edirne'de yevmen fe-yevmen şân u şöhreti arturmakda ve etbâ'ına ilticâ idenlerin bâtıl da'vâsını icrâ ve intisâbı olmayanların hakkı ibtâl olunup "doğru işden pâre olmaz ve yollu işi herkes görür. Ma'rifet yolsuzu görmekdir" diyerek safâlarında iken..", Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih*, s. 275

[1890] Altınay (1997), 143

[1891] Şemdanizade'de Beyşehir kadılığına. Bkz. *Mür'i't- Tevarih*, s. 269

[1892] Hammer, VI, s. 1862, Zilfi (2008), s. 228 vd.

[1893] *Aynı yerde*, Krş. Defterdar Mehmed Paşa (1995), 785, Mü'minzade Rumeli Kazaskerliğinden nakibüleşraflığa getirildiğini söylemektedir. Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 39

[1894] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 75, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 39, Silahdar Mehmed Ağa (1966), 142, Şemdanizade (2009), 269, Hammer, VII, 1908, Köprülü (1993), 594, Altınay (1998), 398, Altınsu (1972) 99, Tayşi (1995), 527, Uzunçarşılı, IV, 484, İlgili hatt-ı hümayun için Bkz. Akgündüz (2002a), 130-1

[1895] Silahdar Mehmed Ağa (1966), 143, Krş. a. mlf., *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 158, Sertoğlu (1994), 80, Meşihatin paye suretiyle tevcih edilmesi olayı Osmanlı tarihinde iki defa görülmüştür. Bunlardan biri Fethullah Efendi iken diğeri Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'dir. Ancak Abdülaziz Efendi'ye yazdığı eser (*Ravzatü'l Ebrar Zeyli* (2003), 48) nedeniyle Şeyhülislamlık payesi verilmiş olup, mevcut şeyhülislamdan sonra fiilen şeyhülislam olma imtiyazı bahşedilmemiştir. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih (*2009), 205, Kırmız (1958), 43-4, Abdülaziz Efendi Rumeli Kazaskeri iken 1649'da

Efendi'ye şeyhülislâmlık payesi tevcih edilmekte ve babasının ölümünden sonra padişah sağ olduğu takdirde, yeniden bir muamele cereyan etmeksizin bilfiil şeyhülislâm olacağı da kabul ve tasdik edilmektedir.[1897] Bu durum beraberinde bu müessesenin babadan oğula geçmek suretiyle, liyâkat ölçüsü ve kıdem ile nasb edilme ölçüsünü ve usulünü bertaraf ediyordu ki bu durum, ilmiye sınıfının dejenerasyonuna sebep olabilecek tehlikeli bir adımdı.[1898] Kamuoyu ve özellikle ulemâ da bu tehlikenin farkındaydı. Köprülü'nün de belirttiği gibi,[1899] "Feyzullâh Efendi'nin akıbetini tayin eden isyanın İstanbul'da patlamasına tekaddüm eden günlerden birinde bu galeyanın bariz bir numunesi görülmektedir."

Fethullah'ın 1703'e kadar olan kariyeri Feyzullâh Efendi'nin ilmiyeyi manipüle etmesinin en nefret uyandırıcı örneğiydi ve fakat babasının girişimleri bununla da sınırlı değildir. Onun daha genç oğulları ve aynı zamanda yeğenleri, kayınları ve yanında takılanlar aynı şıklıkta lütuflara kavuşmuşlardır.[1900] Seyyid Feyzullâh Efendi, bununla da yetinmeyerek diğer büyük küçük memuriyetlere de hep hısım-akrabalarını ve kendi adamlarını tayin ettirdi. Üstelik bunları yapabilmek için bir sözü kâfi geliyor, padişah onun bir dediğini iki etmiyordu.[1901] Döneme tanıklık eden Defterdar Mehmed Paşa *Zübde-i Vekayiat*'da Feyzullâh Efendi'nin bu girişimlerini şöyle kaydeder:[1902]

"..büyük oğlu Fethullah Efendi henüz mirkat-ı sinin-i sinni vasıl-ı kademe-i hamse-'işrin olmazdan evvel mukaddem Selanik mevleviyyetine su'ud, ba'dehu Anadolu mansıbı ile 'uteka-ı ulemaya tasaddur eyledikten sonra, paye-i iftaya dahi irtika ile şürefa-i zevi'l-ikrama Nakibü'l-eşraf eyledi. Ve 'ammizadesi olup Sultan Ahmed müderrisi olan "Dede Efendi" dimekle meşhur Seyyid Mehemmed Efendi ibtida'en Galata'ya kadı, ba'dehu iki sene İstanbul kazasında Seccade-nişin-i mahfil-i Şer'-i mübin eyledikten sonra, Sadr-ı Rum'a teşrif itdirilmekle hatır-ı ulemayı gam-gin eyledi. Ve müvelled-i evsatı Mustafa Efendi'yi iki buçuk senede tekmil-i medaris itdirüp ibtidaen Selanik kazası hükumeti, ba'dehu Anadolu payesi ile Mekke-i Mükerreme kazasını tevcih eyleyüp geldikte Rumeli payesi ile ikram ve Sadr-ı Anadolu'ya teşrif itdirdi. Ve anın sagiri olub, sinni henüz vazıl-i kademe-i semaniyye-i 'aşere olan Seyyid Ahmed nam oğlunu dahi kezalik iki buçuk senede tekmil-i medartis itdirün, evvela İzmir kazasına ba'dehu Anadolu payesi ile Burusa'yı kendüye tevcih eyleyüp ba'de'l- azl arpalıklar ta'yini ile mesrur eyledi. Ve anın sagiri Seyyid İbrahim Efendi nam

---

kendisine şeyhülislamlık payesi verilmiş ve 1650'de şeyhülislam olmuştur. Fethullah Efendi Edirne Vak'ası nedeniyle bu makam kendisine nasip olmamıştır. Pakalın (2004) III, 350, Öztuna II. Osman'ın, hocası Ömer Efendi'ye de benzer bir paye verdiğini ifade ediyor. Bkz. ÖZTUNA, Yılmaz (2008) *Genç Osman Ve IV. Murad*, Babıali Kültür yay., İstanbul, s. 20-1

[1896] Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2282

[1897] Köprülü (1993), 594, Tayşi (1983), 21, Ahmet Refik de, "Bir zamanlar Karaçelebizade'nin fazileti ve irfanı ile birlikte elde ettiği bu payeye o sıralar ne kadar itiraz edilmişti! Şimdi hiçbir özellik taşımayan müftünün oğlu bu rütbeyi sırf onun kanından olduğu için koruyacaktı." demektedir. Bkz. Altınay (1997), 143

[1898] Tayşi (1983), 21, Krş. Hammer, VI, s. 1862

[1899] Köprülü (1993), 594-5

[1900] Bkz. Zilfi (2008), s. 228-9

[1901] Sertoğlu (1994), 80, Uzunçarşılı *OT*, V, 16

[1902] Defterdar Mehmed Paşa (1995), s. 785-6, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih*, s. 269-70, Bu husuta Kantemir'in aktardığı ilginç bir olay için bkz. *A.g.e.*, (1980) III, 493-5

oğlunun ser-rişte-i sinni henüz ‘ukud-i hamse-‘aşere baliğ olmuş iken ana dahi medarisi tekmil itdirüp evvela Yenişehir mevleviyeti ile ikram ve geldikde vezir-i azam Amucazade Hüseyin Paşa hazretlerine damad ve İstanbulpayesine ıs’ad ve Şehzade-i cevan-baht hazretlerine mu’allim ü üstad eyledikten sonra anadolu payesiyle ikram ve kırk gün mürurunda Rumeli payesiyle Tırnova kazasını kendüye arpalık virdi. Ve telamizinden olup kendünün damadı olan Seyyid Mahmud Efendi’ye dahi bi-l’ cümle medaris-i müddet-i kalilde tekmil ve ibtida’ Selanik kazası hükumeti ile tebcil ba’dehu Edirne ve üç dört ay mürur itmedin İstanbul kazasına nakl ü tahvil eyledi. Ve musıla-i Süleymaniyye müderrisi olan Mirzazade Mehemmed Efendiyi kendüye damad ve evvela İzmir, ba’dehu Edirne kazası hükumeti ile dil-şad ve tekmil-i vaktinde İstanbul payesine ıs’ad eyledi. Ve Köprülüzade Abdullah Beyi kendüye damad ve Kubbe-nişinlik ile rütbe-i vizarete i’tila ve be’dehu Divan-ı hümayunda Tevki’i hidmeti ile şeref-bahşa itdirüp müddet-i kalilde Asitane-i sa’adetde Sedaret-i uzma ve vekalet-i kübra kaimmakamlığına irtika itdirüp ve Reisü’l- küttab olan Rami Mehemmed Efendi’ye Şehriyar-ı zişan hazretlerine sevk ile Riyasetden vizaret ile Kubbenişin ve bir ay mürurunda isti’dad-ı nazar-ı iltifat-ı şehriyari ile medh ü nisab-ı intisab olup, Dahil müderrislerinden olup ba’zı kimesneleri birkaç senede musıla-i Süleymaniyye’ye isal ve ba’zıların dahi İbtida-i Haric’den zaman-ı ba’is-i inkisar ve sebeb-i tenfir-i kulub-ı kibar u siğar olmağla..”

Belli başlı makamları oğullarına, akraba ve müntesiplerine inhisar ettiren Feyzullâh Efendi’ye karşı ulemâ arasında zaten mevcut olan hoşnutsuzluk, yukarıda belirtilen tevcih nedeniyle had dereceye çıkmıştır.[1903] Nitekim gerek ekabir ve gerek halkın diline düşen şeyhülislâm, memleketin her yerinde gizli veya aleni olarak zemmediliyor ve kendisi için, “bir kızılbaş olan bu adam, Osmanlı ocağını söndürmek istiyor” deniliyordu.[1904] Onların böylece en yüksek ve değerli ilmiye görevlerini paylaşmaları, bu meslekte nice yıllar terfi bekleyen hak sahiplerinin yolunu tıkamış, büyük tedirginlik yaratmıştır. Hatta bu galeyan o kadar açık ve şiddetli idi ki, bunu gören Feyzullâh Efendi’nin yakınları, vaziyetini düzeltmesi için kendisini ikaz etmişlerdi. Fakat o garip bir ruh haleti ile ve gidişinin iyi olmadığını bildiği halde kendisine tavsiyelerde bulunan bir mahremine: “*Bizim halimiz bahr-i muhitte fırtınaya müsadif olan sefineye benzer; ya kenar-ı selamet ya liman-ı aman buluncayadek, rüzgarın önüne düşüp gitmekten gayri çaremiz yoktur. Kusur ve alçaklık etmek galebe-i hussada sebeptir; devletten ihtiyari çıkmak, rızamız ile belaya uğramaktır.*” cevabını vermiştir.[1905]

[1903] Kunt (2009) III, 51, Tayşi (1998), 21
[1904] Andreasyan (1960), 49
[1905] Köprülü (1993), 594, Bu hususta Şemdanizade şunları kaydeder: “Hayâtlarında ehl-i tevârîhden ba‘zı nâsihlerin “lisâna geldiniz bir mikdâr boşlasanız” didikde “bizim hâlimiz deryâdaki sefîneye benzer. Ya liman-ı selâmet ya gark” dirler idi. “Ya sultânım sefîne furtunaya musâdefe itdikde mellâhlar yük dökerler. Beleğini aşağı kor. Bu takrîb selâmete çıkar” didikde “lillâhil hamd cümle ehl-i ma‘ârif yanımızda bâ-husûs müneccimîn ve cüffârın re’îsleri indimizde kırk sene fetvâda karârımızı istihrâc itdikden sonra i‘timâd itmediğimizi ve müdâheneye hamlimizi fehm idüp yek dîğerin haberi yoğken” îmân-ı gılâz ile kelâmlarını te’kîd itmişlerdir. Yalnız bir fenn-i tevârîhden kıyâs ile söylersin. Anın içün müverrih olanlara fenn-i necmden âşinâlık şartdır. Böyle boş boğazlık itmez deyü kelâmlarını ağzına tıkdılar. Bunlarda müneccim hazelesinin kelâmına mağrûr olmağla istidrâcları vaktinde hak kelâmı istimâ‘dan âtıl olmuşlar.”, Bkz. *Mür’i’t- Tevarih*, s. 279

Sonuç olarak siyasi faaliyetlerinin yanında yukarıda da belirtildiği gibi, liyakate ve hiyerarşik yükselme kaidelerine bakmadan yakın çevresini belli mevkilere getirmesi, Edirne Vak'asına ve Feyzullah Efendi'yi katledilmeye kadar götüren sebepler olarak kabul edilebilir.[1906] İhtirası ulemâ hiyerarşisinin ötesine uzanan Feyzullâh Efendi sonuç olarak herkesin nefretini kazanmış[1907] ve bu nefret özellikle ulemâ arasında şiddetle tezahür etmiştir. Onun girişimlerine karşı olmak için yeterli güce sahip olmayan ulemâ mensupları, kendisinin Edirne Vak'ası ile düşüşüne kayıtsız kalmışlar, hatta destek bile vermişlerdir.[1908] Nitekim Şemdanizade[1909], "*Ba'zısı kuru etmeğe muhtâc olmağla eşkıyâdan olup mevâlî-i İstanbul'un hâllerine vâkıf olanlar "câiz ki menfîler bir vakitde dahi baş kaldırup ehl-i ilmin zevâline bâ'is olalar*" ifadesiyle ulemâ sınıfının tepkisini dile getirmektedir.

Burada bir hususa daha işaret etmek gerektir. *Netayicü'l- Vukuat* yazarına göre Edirne ayaklanmasının sebeplerinden biri de Feyzullâh Efendi'nin Vâni Mehmed Efendi'nin damadı olmasıdır ki şeyh efendiler onun soyunun sopunun azılı düşmanı kesilmişlerdi. Buna sebep ise Vâni Mehmed Efendi'nin, Sultan IV. Mehmed zamanında ortaya çıkan Kadızadeler olayında tarikat ehline karşı tutumları idi. Mustafa Nuri Paşa'ya bakılırsa şeyhler, Bursa'da yaşayan iki oğlunu İstanbul'a getirtirek öldürtmek yoluyla Vâni'den öc almış oldular.[1910] Silahdar'a göre bunlar Feyzullâh Efendi'nin enişteleri olmasına güvenerek onun devrinde gemi azıya almışlar, kendilerine kalan çiftliklerde ve çevrelerindeki halka olmadık eziyetleri yapmaktan çekinmemişler, halkı bizar etmişlerdi ki bu durumda Mustafa Paşa'nın görüşü gerçeklik kazanmaktadır.[1911]

[1906] Silahdar, *17. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 154, Eetan (1969), 81, Tayşi (1983), 21 vd.

[1907] Şemdanizade de, ordunun asilere katılması sebebiyle, "..ibâdullâh müftîden bir rütbe nefret itmiş ki dünyâ mâlı gözlerinde değil." demektedir. Bkz. *Mür'i't- Tevarih*, s. 277

[1908] Zilfi (2008), 229, " ..Bu yola girmiş insanların umutları böylece kırılmış olduğundan, hepsinin gönüllerindeki kin ocakları tutuşmaya hazır hale gelmişti. Böylece kulaklar kirişte, gözler tetikte bekler olmuşlardı.", Silahdar Mehmed Ağa (1966), 142, "gerek vüzera-i 'izam ve gerek erbab-ı tarikden ulema-i kiram ser-cümle kendünün ve evlad-ü etba'ının ger-geşte olmasına müterakkıb ve her biri mün'adimü'l-vücud olması emrinde bahane-cuy olup, mutarassıd-ı fursat idiler.", Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 786

[1909] Bkz. *Mür'i't- Tevarih*, s. 278

[1910] Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 23, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 251, Hammer, VII, 1939-40, Abdurrahman Şeref (2005), 289

[1911] Bkz. *Nusretname* (1966), 181

1.4.2. İSYAN'IN BASLAMASI, BÜYÜMESİ VE SONUÇLANMASI

Edirne Vak'ası[1912] Feyzullâh Efendi'nin faaliyetlerinden hoşnutsuz olanların ittifakıyla meydana gelmiştir. Olayın baş sorumlusu olarak Feyzullâh Efendi'nin görülmesi gerektiği daha önce mükerreren ifade edilmişti. Nitekim asiler Edirne'ye gönderdikleri mektuplarda şikayetin Sultan Mustafa'dan olmayıp aile ve akraba kayırıcılığını ifrad derecesine götüren Feyzulâh Efendi'den olduğunu dikte etmişlerdi.[1913] Ayrıca asilerin, Sultan Mustafa tahttan indirildiğinde, başdanışmanı Feyzullâh Efendi teslim edilmeden dağılmayı reddetmeleri bunu göstermektedir. Bütün bu gelişmeler Feyzullâh Efendi ile mensuplarının bulundukları mevkilerden uzaklaştırılmalarının gerekliliği düşüncesini güçlendiriyor, bu şekilde haksızlık ve suiistimallerin ortadan kaldırılması ile devlet idaresini felce uğratan kötü idarenin düzeleceği düşünülüyordu.[1914] Feyzullâh Efendi, muarızlarından sabık şeyhülislâm İmam Mehmed Efendi ile Kul kethüdası Çalık Ahmed'i sürgün bulundukları Bursa'dan ihtimal tetyip için İstanbul'a naklettirdiği gibi Amcazade Hüseyin Paşa'nın damadı Sührablı Ahmed Paşa ile kethüda Miri Süleyman Ağa'yı da İstanbul'da ikamete mecbur etmiş ve bu suretle mezkur dört kişinin kendi aleyhinde birlikte çalışmalarını mümkün kılmıştır.[1915] Shaw'ın da ifadesi ile Şöhraplı ve diğer arkadaşları bu korkuları büyüterek çıkan huzursuzluktan kendi siyâsal amaçları için yararlanmayı planlamışlardır.[1916] Bu sırada İstanbul'da da Feyzullâh Efendi'den hoşnutsuz olan binlerce insan adeta muhtemel bir isyan için teyakkuzda bekliyordu. Bu arada Rami Paşa da isyanı tahrik ile meşgul olup, bunun için Boşnak İbrahim Ağa'yı İstanbul'a göndermişti.

1.4.2.1. Rami Mehmed Paşa'nın Cebeci İsyanı'nındaki Rolü Ve Girişimleri

Hammer padişahın tahttan indirilmesine kadar varan isyan hareketini anlatırken, "Rami Mehmed Paşa'ya karşı ayaklanan umumi öfke, bazı olaylarda onun iktidardan düşmesi işaretini görüyordu." diyerek karışıklıklar da ilk olarak onun

---

[1912] Osmanlı tarihinde Edirne Vak'ası adıyla meydana gelmiş iki olay vardır. Üzerinde çalıştığımız Edirne Vak'ası bunlardan birincisidir. İkinci Edirne Vak'ası ise III. Selim zamanında Konya Valisi Kadı Abdurrahman Paşa'nın yirmi dört bin kişilik Nizam-ı Cedid askeri ile Rumeli ıslahatı için Edirne'ye doğru hareket etmesi üzerine vuku bulmuştur. Bkz. Abdurrahman Şeref (2005), 367, Uzunçarşılı *OT*, V, 24, Dn: 2, Shaw (1982) I, 367, Şutoy ise Edirne Vak'asından "Hizmet Erbabı" ayaklanması şeklinde bahseder. Bkz. A.g.m., (1989), 916

[1913] Bkz. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 39

[1914] Sertoğlu (1994), 81

[1915] Köprülü (1993), 595, Krş. Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 488, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2284-5

[1916] Shaw (1982) I, 310

ismini zikreder. Ona göre evvelki yıl İstanbul'da görülen bir yangın ve korkunç bir kasırga da, daha önce geçmiş bir hadise olduğu halde, Vezir-i azam Amcazade Hüseyin Paşa'nın azlinin işareti olarak yorumlanmış olduğu gibi, Denizli ilçesinde meydana gelen, bir çok ev ve caminin yıkılmasına sebep olan deprem, Rami Paşa'nın yakında makamından düşeceğinin kesin işareti sayılmıştı.[1917]

Başkentte Feyzullâh Efendi aleyhinde esen hava gittikçe şiddetlenmekteydi. Bu sırada bir cuma günü Ayasofya'da cuma namazı hilâlinde bir şahıs minbere çıkarak, sancak-ı şerifi kapıp taşra çıkmaya çalışırken, yakalanıp isticvap edildiği zaman İstanbul halkının şeyhülislâm ile mensuplarını istemediğini söylemiş ve Feyzullah Efendi taraftarlarının tazyiki ile Limni'ye sürülmüştür.[1918] Bu vaka herhalde şeyhülislamı az çok ikaz etmiş olacak ki daha evvel sürgüne gönderdiği İmam Mehmed Efendi ve Çalık Ahmed Ağa'yı İstanbul'a geri getirtmiş[1919], İstanbul Kaymakamlığı'na da damadı Köprülüzade Abdullah Paşa'yı tayin ettirmek yoluyla ortalığı yatıştırmak istemiştir.[1920] Fakat Kantemir bu durumun, tersine olarak isyan için yeterli ortamı hazırladığını ima ediyor. Nitekim o, "bu işleri yürütecek birisinin bulunmadığından ve henüz elverişli fırsatların çıkmadığından, biraz sonra genç Abdullah Paşa'nın, İstanbul kaymakamı tayin edilmesiyle bu (yani isyan girişimi), sonunda olanak haline gelmiş olacaktır."[1921] demektedir. Jorga da benzer bir ifade kullanmakta ve şöyle demektedir:

> "İstanbul'da "büyük kahraman" Daltaban Mustafa Paşa'nın idam edildiği duyulduğunda, başkentte özellikle tutuculukları ile tanınan ulemâ arasında, hıristiyan dostları ve vatan hainleri olan korkak katillere karşı büyük bir öfke baş gösterdi ve diplomasi kliği tarafından "yeni rotayı" Köprülülerin gelenekleri ile birleştirmek üzere 1703 yılının Haziran ayında İstanbul'a kaymakam olarak atanan henüz 18 yaşındaki Köprülüzade Abdullah Paşa çok kötü bir şekilde karşılandı."[1922]

Danişmend, Edirne Vak'asının hakiki mürettibi olarak Ramî Paşa'yı göstermektedir. Nitekim ortalığın alt-üst olmadan düzelemeyeceğine inanan Ramî Mehmed Paşa'nın, Feyzullâh Efendi'nin tahakkümünden kurtulmak düşüncesiyle cebecileri ayaklandırmış olduğu görülmektedir.[1923] Mü'minzade, "Desise-i Ramî

[1917] Bkz. Hammer, VII, 1935
[1918] Bkz. ŞEFİK EFENDİ, *Şefikname*: *1115 Senesinde Zuhura Gelen Edirne Vak'asının Tarihi*, Tasvir-i Efkar Gazetehanesi, Ramazan- 1282
[1919] *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2284
[1920] Tayşi (1983), 22, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 205
[1921] Kantemir, III, 307-8
[1922] Jorga, IV, 245
[1923] Danişmend (1972) III, 488, Karahasanoğlu (2005), 846, Abdurrahman Şeref (2005), 288-9

Paşa der-hakk-ı Şeyhülislâm"[1924] başlığı altında, "*Vezir-i desayis-tedbir Rami Paşa meclis-i Şehriyar-ı ma'delet-asarda Hoca Efendi hakkında ettiği küfran-i ni'am müfid-i la ve ne'am olmadığından İstanbul tarafına kundak bırakmağla, iş'al-i kanun-ı fesad ve izram-ı haşak-i bağy u itad itmeğe teşmir-i sa'id-i ictihad üzere oldular*." demektedir. Uzunçarşılı ise bu hususa işaretle şunları kaydetmektedir:[1925]

> "Vezir-i azam Rami Mehmed Paşa Karlofça Muahedenamesindeki hizmeti sebebiyle padişahın teveccühüne, Amcazade Hüseyin Paşa ve Feyzullah Efendi'nin himayelerine nail olup iktidar ve kabiliyetine binaen en yüksek makamı, vezir-i azamlığı ihraz etmiş ise de o da selefleri gibi şeyhülislamın bütün hükümet işlerine müdahalesinden ve tahakkümünden bıkmış olup bundan başka Feyzullah Efendi'nin evlatlarıyla mensuplarının "vezir kendi çırağımızdır" diyerek Rami Paşa'nın istiklaline halel verecek ve şerefine dokunacak sözler sarfetmekte olduklarından bu işe bir son vermek ve şeyhülislamın nüfuz ve tahakkümünden kurtulmak üzere çare aramakta idi."

Sonuç olarak şeyhülislâmın tahakkümünden bıkmış olan Ramî Paşa, ya sadrazamlıktan istifa edecek ya da Feyzullâh Efendi'den kurtulmanın çaresini bulacaktı. Dolayısıyla cebecileri kışkırtanın Ramî Paşa olduğu kesindir. Sadrazam Ramî Paşa ile ikinci vezir Hasan Paşa bu isyanı tahrik etmişler ve Ramî Paşa "müftînin izâlesine sebeb olacak bir hareket sipâriş itmek" amacıyla isyandan bir ay kadar önce cebecibaşılık ile çırağ ettiği İbrahim Ağa'yı tahrikat için İstanbul'a göndermiştir.[1926] Ramî Paşa sadaret makamına Feyzullah Efendi sayesinde gelmişse de onun ve oğullarının her işe müdahalesi kendisini bizâr etmişti. Şu halde Ramî'nin şeyhülislâm aleyhine tahrikatta bulunmuş olduğu düşünülebilir. Ramî Paşa Feyzullah Efendi'ye düşman olanlardan Moralı Hasan Paşa'nın tavsiyesiyle bir takım vaadlerle cebecibaşı yaptıkları Boşnak İbrahim Ağa İstanbul'a geldikten sonra işleri tanzim için uğraşır görünerek böylece bir ay kadar zaman geçirmiş ve isyan tertibatını yapmıştır.[1927] Sonuç olarak Edirne Vak'ası, Feyzullâh Efendi'nin tahakkümünden kurtulmak isteyen Ramî'nın el altından teşviki ile cebecilerin ayaklanması sonucu başlamış ve yine onun tayin ettiği yeni cebecibaşının talimatı ile genişleyerek geri dönülmez bir hal almıştır. Mustafa Nuri Paşa'nın ifadesiyle Ramî Paşa, elinden gelen

---

[1924] Mü'minzade bu hususa işaretle, "..çünki bu fitne-i 'azimeye badi Rami Paşa'nın sast-ı isti'dadı olduğunu rical-i devlet değil, taşralarda gezen sükkan-ı bevadi dahi bilürdü..", demekte (*Ravzatü'l-Kübera*, s. 75) ve Feyzullah Efendi'nin onu sadrazamlığa getirmekle hata ettiğini söylemektedir. s. 56

[1925] Uzunçarşılı, V, 22, "Selefim Daltaban gibi cândan cüdâ olacağım. Yâhûd vakitde fitneye isti'dâd var. Belki fitne gayrı gûne zuhûr idüp veliyyü'n-ni'am âlem-i pâdişâh hazretlerine ve kendü nefsime sirâyet itmedin yalnız müftî dâiresiyle def' olsa halk ferah-yâb ve râzî olur. Ve İstanbul'dan zuhûr iden fitne pâdişâhı olduğu mahalden zuhûru gibi değil. Çâre bulunur. Bulunmaz ise dahi firâr idüp ba'de-zamân zuhûr idüp yine bir mansıba nâil olurum. Olmaz isem bâri sağ kalmak ihtimalim var. Ammâ bu müftî ednâ kusûr ile ya iftirâ ile beni katl ider..", Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 273

[1926] *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 212, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 273, Raşid, *Tarih*, III, 17, Ahmet Rasim (2002) II, 225, "güzeşte ulufe bahanesiyle cebeciyi tahrik ede gör, matluplarına her veçhile müsaade ederiz ve sen de zarar görmezsin", Silahdar, *Nusretname*, (1966) 142

[1927] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera*, s. 57, *Silahdar Tarihi*: *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 156, Uzunçarşılı *OT*, V, 24, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2286, Aksun (1994) II, 299

gayreti harcayarak durumu düzeltmeye ve devlete çekidüzen vermeye çalışmış fakat, "ihtilali alevlendirdikten sonra ihtilalcilere karşı koymak isteyerek eliyle yaktığı ateşi tekrar eliyle söndürmeye çabalamış"tır. Ancak "bu ateşin kıvılıcımı kendisine de sıçrayıp düş kırıklığına" uğramış ve mevkiinden olmuştur.[1928]

1.4.2.2. Gürcistan Meselesi Ve Buraya Gönderilecek Cebecilerin Birikmiş Maaşlarını Alamadıkları Bahanesiyle Ayaklanmaları

Burada isyanın tetikleyicisi olarak görülen ve Gürcistan'da meydana gelen olaylardan kısaca bahsetmek gerekmektedir. Gürcüler zaman zaman ayaklanarak bölgede karışıklıklara neden olmuş ve üzerlerine gönderilen birliklere boyun eğerek affedilmişler, ancak daha sonra yeniden ayaklanmışlardı.[1929] Gürcistan Prensleri, Osmanlı Devleti himayesinde oldukları halde, vergilerini vermeyip sınırdaki askerlere zarar vermekteydiler.[1930] Hatta Gürcüler arasında bulunan Abazalar, yoldan geçen Müslüman halkın ve tüccarların mallarını yağmalayıp kendilerini de esir etmekteydiler[1931] ki hükümet de bölgedeki valilere emirler göndererek asayiş ve sükûnetin sağlanmasını istemiştir. Gürcistan'daki bu ayaklanmalar üzerine Göril bölgesi prenslikten çıkarılarak vezir-i azama malikane olarak verilmiş ve o da bir miktar askerle voyvodasını göndermişti. Bunun üzerine Göril halkı bu hale mani olmak isteyerek; "eskiden beri bu vilayet bir krallık olup reayası haraç vermektedir, nasıl malikane olabilir?" diye gidenleri tardederek mukabele edenleri de öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Gürcülerin cezalandırılması zorunluluğu ortaya çıkmış ve Vezir Köse Halil Paşa Erzurum beylerbeyiliğine getirilerek Gürcistan'a serdar olarak gönderilmiştir.[1932] Çıldır, Kars, Batum, Trabzon, Şarkı Karahisar ve Oltu gibi pek çok vilayet ve sancak beylerbeyi ve beyleri paşanın maiyetine memur edildikleri gibi[1933], ayrıca bu sefer için İstanbul'dan da yeniçeri, topçu ve cebeci ocaklarından bir kısmının gemilerle sevkedilmesi emrolunmuştu. Bu sırada, *turnacıbaşı* komutasında Gürcistan taraflarına gönderilecek dört oda yeniçeri ve iki

---

[1928] Bkz. *Netayicü'l- Vukuat* III-IV (1980), 23, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2285, Bayrı (1951), 992
[1929] Bkz. Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (1963), 215-6
[1930] Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 753-4, 768
[1931] Bkz. *Anonim Osmanlı Kroniği* (2000), 207-8, Hammer, VII, 1930
[1932] Silahdar, *Nusretname* (1966), 132, Krş. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 768-9
[1933] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), s. 208, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 769, Hammer, VII, 1930

yüz cebeci askeri, donanmayla sevk edilmişse de cebeciler, ne zamandan beri birikmiş maaşlarını almadan sefere gitmeyeceklerini bildirerek ayaklanmışlardır.[1934]

Hammer cebecilerin isyan girişimlerinin[1935] başlangıç tarihi olarak Haziran ortalarını göstermektedir. Hükümet Kafkasya'ya asker göndermeye karar vermiş[1936] fakat o tarafa gönderilen cebeciler, birden bire ayaklanarak meydanlarda toplanmaya başlamışlardı.[1937] Cebeciler Kahyası ve Cebeciler Ağası, direnen askerlerini yatıştırmak ve payitahttan uzaklaştırmak için onların taleplerini desteklemek kanaatine vardılar. Bunların teşebbüsü üzerine, İstanbul kaymakamı Yusuf Paşa'nın bir miktar akçe tedarik ederek o gün cebecileri gemiler yoluyla belirtilen yere sevk ettiği belirtilmektedir.[1938] Yusuf Paşa ayrıca Edirne'ye bir rapor göndermiş; fakat raporu alan Rami Paşa ya da Feyzullâh Efendi[1939], kaymakamın ve Cebeci Ağası'nın şefaatçi olmalarına kızarak küfürler etmiş ve ilkinin yerine Köprülü Abdullah Paşa'yı, ikincisinin yerine de kendi adamlarından Cebecibaşı Boşnak İbrahim Ağa'yı atamıştır.[1940] İbrahim Ağa yukarıda da belirtildiği gibi Rami Paşa'nın adamı ve isyanı tahrik etmekle görevli idi. Nitekim bu atamadan sonra cebecilerin ikinci defa ayaklandıkları görülecektir.[1941]

1.4.2.3. Kaymakam Abdullah Paşa'nın İsyanı Bastırmaktaki Başarısızlığı Ve Kaçması

Nihayet ortada yeni bir savaş ya da yenilgi olmadığı halde padişahın tahttan indirilmesine kadar varan olay, 17-8 Temmuz 1703'de[1942] (4 Rebiülevvel 1115)

[1934] Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 778, Hammer, VII, s. 1935, Mustafa Nuri Paşa (1980), III-IV, 23, Shaw (1982) I, 310

[1935] Hammer bu hususta şöyle der: "..Yetmiş yıl önce yanlış anlaşılmış bir arzu yüzünden isyan etmiş ve yeniçerilerle sipahilerden geri kalmamak için ağalarını öldürmüş olan cebeciler, bu defa isyanlarının tam bir başarı ile taçlandığını gördüler.", Bkz. Hammer, VII, 1940

[1936] Bu sırada İstanbul'da bulunan sefir Tolstoy, Çar'a gönderdiği bir raporda Osmanlıların Gürcistan'a karşı sefer hazırlıklarını bildiriyor. Tolstoy Osmanlıların, Rus donanması Karadeniz'e çıktığı takdirde onlarla aynı dinden oldukları için Gürcülerin, denize dökülen nehirleri vasıtasıyla yiyecek ve insan gücü yönünden Ruslara her türlü yardımı yapabilecekleri kuşkusunu taşıdıklarını belirtmektedir. Bkz. Şutoy (1989), 915

[1937] Anonim yazarı 31 Mayıs, (Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 212, 226), Silahdar ise 20 Mayıs tarihini veriyor. Bkz. *Nusretname* (1966), 133

[1938] *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 226

[1939] Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 766, Raşid, II, 578, Uzunçarşılı *OT*, V, 22, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2284

[1940] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 226-7, Silahdar, *Nusretname* (1966), 135, Hammer, VII, 1935, Uzunçarşılı *OT*, V, 23

[1941] Hammer, VII, 1935

[1942] 1115 senesi mah-ı Rebiülevvelin 15. Salı günü. Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 58, Na'ima, *Ravzatü'l Hüseyn*.. (2007) VI, 1868, Tolstoy yazdığı 12 Temmuz tarihli bir mektubunda, 10 Tammuz'da İstanbul'da olayların çıktığını bildirmektedir. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009),

Gürcistan üzerine açılan sefere gönderilecek bir grup cebecinin, birikmiş maaşlarını almadan sefere çıkmayı reddetmesi ile başlamıştır.[1943] Kantemir cebecilerin nümayişini şöyle özetlemektedir:[1944]

"Köprülü Abdullah Paşa 1702 (?) yılının Muharrem ayının sonlarına doğru, askerlerin ulufelerini dağıtmak için İstanbul defterdarıyla birlikte gittiği bir sırada, sıra, derecesine göre yeniçerilerin arkasından gelen "cebeciler" gelmiştir. Cebeciler maaşlarının verilmesi için kaymakamla defterdarın kapılarını üç dört defa çalarlar. Fakat kaymakam, bugün gidin yarın gelin diyerek bunları oyalar. Bunun üzerine cebeciler arkadaşlarından yaklaşık kırk tanesini, tam halkın şikayetlerinin divanda dinlendiği bir sırada kaymakama gönderirler ve büyük bir alçakgönüllülükle ulufelerinin gerektiği biçimde verilmesini isterler. Cebecilerin sundukları arzuhalin okunmasından sonra genç kaymakamın kanı beynine fırlayarak, sert ve hakaret dolu sözlerle cebecileri azarlar ve şimdi devlet hazinesinde para olmadığını söyleyerek, beklemelerini bildirir. Yapılan bu hakarete kızan cebeciler, divandan çıkarlar ve merdivenlerde kaymakama büyük hakaretlerde bulunurlar. O kadar yüksek sesle küfrediyorlar ki, etraftaki herkes tarafından duyulabiliyordu. Bu durumdan haberdar olan kaymakam, derhal bunların arkasından muhzırlara bunları yakalayarak hayatlarına son vermesi için kumandanlarına göndermelerini emreder. Muhzırlar zor kullanırlar ve cebeciler buna silahla karşılık verirler. Böylece sokaklarda büyük bir gürültü patırtı meydana gelir. Fakat karşı taraftakilerin sayıları çok olduğundan bunlara karşı gelemeyeceklerini görünce, askerlerce alışılmış olan "yoldaş yok mudur?" yönteminden yararlanarak yüksek sesle yardım istemeye başlarlar. Bu çağırış üzerine cebeciler her yandan harekete geçerler ve arkadaşlarını muhzırların elinden kurtarırlar. Adaletin uşaklarını geri kovduktan sonra meskenlerine muzaffer olarak dönerler. Burada öteki arkadaşlarına neler yaptıklarını ve neler işittiklerini, neler söylediklerini ve neler çektiklerini anlatırlar. Bundan sonra da ulufelerinin dağıtımını, kafadan zoru olan ve [kaymakamlık da] yüksek makamına layık olmayan bir gencin olduğu süre içinde maaşlarının verilmesini boş yere bekleyeceklerini sözlerine eklerler."

Cebeciler, büyük ağaları olan Cebecibaşı ile Kethüdalarına gelip: "*Madem ki bizi sefere memur eyledin on kıst birikmiş maaşlarımızı isteriz; bize bitmez yerlerden havale vermek suretiyle bu kadar zamandır ulufe yüzü görmeziz. Padişah hazretleri Edirne'de, kime feryad edelim? Kaymakam namına olan sefih oğlan güvercin uçurmaktan eli değmez. Arz-ı hal etsek merhamet edip yüzümüze bakmaz*" diyerek önce cephanelikte toplanmışlar ve gülbenk çekerek maaşlarını istemişlerdir.[1945] "*Mürur etmiş on kıst ulufemiz 300 kese akçe eder, bittamam verilmeyince cemiyetimizi dağıtmayalım*" diye ant içen cebecilere birkaç adam gönderilerek, "*..gelin oğullar, bu işten fariğ olun (vazgeçin), bittamam ulufelerinizi tahsil ve teslim edeyim*" demişse de onlar buna kulak asmamışlardır.[1946] Bunun üzerine Cebecibaşı durumu kaymakama bildirmiştir. Olaylardan kendisini daha önce haberdar etmeyen

---

130, Müverrih Georg ise "1703 senesi 6 Temmuzuna tesadüf eden Salı günü" diyor. Bkz. Abdreasyan (1960), 49, Anonim Kronik yazarı cebeci ayaklanmasının meydana gelmesini "Zuhur-ı Vak'a-i Azime Der-İstanbul" başlığı altında 17 Temmuz olarak kaydeder. *A.g.e.*, s. 223

[1943] Silahdar, *Nusretname* (1966), 135 vd., Defterdar Mehmed Paşa (1995), 778, *Silahdar Tarihi*: *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 156, Andreasyan (1960), 49, Köprülü (1993), 595, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 488, Kunt (2009) III, 49, Özcan (1994a), 445

[1944] Kantemir, III, 308-9, Andreasyan (1960), 50

[1945] Uzunçarşılı *OT*, V, 23, Krş. *Silahdar Tarihi*: *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 160-1, Silahdar, *Nusretname* (1966), 144-5,

[1946] *Silahdar Tarihi*: *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 161, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 227

Cebecibaşıyı azarlayan Abdullah Paşa, ilk önce ocak kethüdasını cebecilere nasihat etmek üzere göndermiş ve tedahüldeki üç aylıklarının ödeneceği ve buna bir de ümitlendirme unsuru ekleyerek ayrıca yirmi kese tutarında bahşiş vaadinde bulunmuştur. Ancak bu da cebeciler üzerinde tesir etmemiş görülmektedir.[1947] Nitekim Georg, cebecilerin ertesi gün tekrar Atmeydanı'nda toplandıklarını ve ulûfe[1948] talebinde bulunduklarını belirtir: [1949]

"Dükkanlar yine kapandı; Sekbanbaşı, Bedesten'in ve dükkanların açılmasını emrettikten sonra kendi askerleri ile birlikte Atmeydanı'na cebecilerin yanına gitti. Askerler bağırarak ulufe isteklerini tekrarlayınca, Sekbanbaşı paralarını ertesi gün vereceğini vaad ederek dağılmalarını söyledi. Haşimoğlu Atmeydanı'ndan ayrıldıktan sonra doğru Köprülünün torunu ve Feyzullah'ın damadı olup İstanbul Kaymakamı bulunan Abdullah Paşa'nın yanına gitti. Abdullah Paşa kendisine, ertesi gün cebecileri katliam etmek emrini verdi."

Bu ilk girişimlerden sonuç alınmaması üzerine Abdullah Paşa fırtınanın önünü almak maksadıyla, sekbanbaşı ve cebecibaşı ile görüşerek en iyi çare olarak bunların birikmiş maaşlarını verip sevk etmeyi muvaffak bularak vezir-i azam Ramî Paşa'ya bildirmiştir.[1950] Sadrazam ise kaymakama gönderdiği bir ferman ile Cebecibaşı Hasan Ağa'nın cebecilere verilmek üzere gönderilen iki kıt'a ulûfeyi cebecilere teslim etmek yerine ocak katibi Mehmed ile halifesi arasında paylaştırdığını, bu yüzden bunların tutuklanması ve ellerindeki paraya el konulmasını emretmekteydi.[1951] Hasan Ağa'nın yerine İbrahim Ağa'nın getirildiğini daha önce belirtmiştik.

Buradan anlaşılıyor ki olayların yatışmamasına sebep cebecilerin maaşlarının verilmemesi ve Kaymakam Abdullah Paşa'nın tedbirsizliğidir. Şayet İstanbul Kaymakamlığı'nda- ki bu o dönem için önemli bir makamdır- daha dirayetli ve kudretli birisi bulunmuş olsaydı ve cebecilere daha yumuşak davranılmış ve onların maaşları bir şekilde verilmiş olsaydı Edirne Vak'ası dediğimiz olaylar silsilesi meydana gelmeyebilirdi. Tayşi'nin de ifadesi ile Abdullah Paşa'nın bu olayın zuhurunda ağır ihmali, tedbirsizliği ve basiretsizliği vardı ve bu davranış ihanetten de ağır bir netice hazırladı. İşte bu ihmal ve basiretsizliktir ki, çok küçük bir topluluğun

---

[1947] Hammer, VII, 1935, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera*, s. 58-9, "Naçar ol bağilerin müsaade-i mebagilerine mübaderet ve bahşış namına 20 kise akçe dahi ziyade inayet olunmak üzere hüccet ü vad ü iltizama hatm ü teahhüt olunmuşken taleb-i revayip ve isti'ta-yi mevacib mutlak mefasid-i melhuzalarına bahane olmağın istimalet ve müsaade gösterildikçe dahi ziyade arz-ı muamele-i bağy ü udvan oldular.", Silahdar, *a.g.e.*, s. 162, Krş. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 786-7

[1948] Ulûfe, sipahi ve yeniçerilere üç ayda bir verilen maaştır. Bkz. Devellioğlu, *Lügat* (2003), 1119

[1949] Andreasyan (1960), 50, *Silahdar Tarihi*: *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 162

[1950] Uzunçarşılı *OT*, V, 23

[1951] Sevinç (2004), 47

ayaklanması, üç dört gün içinde İstanbul'a hakim olacak ve nihayet kanlı bir isyana dönüştürecektir.[1952] Nitekim Kantemir de Abdullah Paşa'ya işaretle, "*Ancak bunun kendini beğenmişliği, Sultan Mustafa'nın azliyle sonuçlanan ayaklanmanın kısmen nedeni olmuştur*" diyerek bu düşünceyi desteklemektedir.[1953] Diğer taraftan bütün olumsuzluklara rağmen cebecilerin isyanının bu derece ciddiyet arzetmesinin arka planında başka sebepler de aranmalıdır. Nitekim Silahdar'a göre cebecilerin çıkardıkları olay on kıstlık ücretlerinin ödenmesi ile durudurulmuşsa da, onları teşvik eden subayların cürümleri nedeniyle gerektiği gibi cezalandırılmaması diğerlerine de cesaret vermiş, giderek kalabalıklaşan cebeciler ulûfe isteğini bahane haline getirmişlerdir.[1954] İsyancıların bu vesile ile hazinedarın gafletini ileri sürerek başını istememeleri de bunun delilidir.[1955] Ayrıca asiler daha sonra, alacaklı oldukları maaşlarının ödeneceği taahhüdüne karşın ayaklanmaktan vazgeçmemişler ve istekleri kabul edildikçe yeni dilekler ileri sürmeye başlamışlardır.[1956] Kaymakam tarafından kendilerine gönderilen Sekbanbaşı Haşimzade Murtaza Ağa, kendilerine bir miktar akçe vererek geri kalanının da akşama gönderileceğini bildirmişken, bunu kabul eden cebeciler İbrahim Ağa'nın tahriki ile galeyana gelerek yine baş kaldırmışlar ve aldıkları akçeleri geri göndrerek ve "*Biz bu sulhe razı olmazız, şer' ile davamız vardır. Aazzullah-uş- şer*"", diyerek yeniçerilerle ittifak etmek üzere Et-Meydanı'na doğru hareket etmişlerdir.[1957] Asiler daha sonra sancak altında toplanan yaklaşık otuz emir[1958], üç yüz cebeci ve ayak takımından birkaç yüz kişiyle şehri dolaşmışlar; bütün dükkan ve mağazalar kapanmıştır.[1959] Bunlara medreselerdeki softaların da dahil olması ulemânın ayaklandığı dedikodusuna neden olmuştur.

Kaymakam Abdullah Paşa ve Sekbanbaşı Murtaza Ağa ise düzeni geri getirmek için ulemâyı toplayıp, İstanbul'daki devlet ricali ve bostancıları silahlandırmış ve *Sancak-ı şerifi* dairesinden çıkartmak suretiyle son bir teşebbüste

---

[1952] Tayşi (1983), 24-5, Krş. Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 488, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2286
[1953] Bkz. Kantemir, III, 491
[1954] Silahdar, *Nusretname* (1966), 141, "..ancak bu hareket-i şeni'aları mukabelesinde saire ibret olsun için, zabit namına olanların zimmet-i hazm ü siyasetlerine vacip olan tertib-i ceza-yı ma-yelik ihmal ve tahvil olunmak nihadları, müsta'idd-i şerr ü fesad olan sair eşkıya-yı ecnadı hıyanet ü bidada teşvik idüp, zabt u rabt emrinde şiddet ü hiddet akva-yı esbab-ı nizam-ı din ü devlet iken müeddası üzere takdir-i hükm-i Fa'al illet-i müstekulle-i tesamuh ve ihmal oldu", Bkz. *Ravzatü'l- Kübera*, s. 55-6
[1955] Defterdar Mehmed Paşa (1995), XVIII
[1956] Silahdar, *Nusretname* (1966), 145, Krş. Defterdar Mehmed Paşa (1995), 778
[1957] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 59, Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (1966), 145-6
[1958] "..şecere-i siyadetleri fakat berk-i sebz-i alamet-i hadradan ibaret olan otuz miktar emir-i biar..", Silahdar, *a.g.e.*, s. 163, Silahdar Mehmed Ağa (1966), 146
[1959] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 47-8, 58-9

bulunmak istemişlerdir. *Sancak-ı şerif*, Edirne'de padişahın yanında bulunduğundan Eyüp türbesindeki sancak getirilerek icabeden tedbire başvurulmuş ise de kaymakam ile olduğu gibi kayınbabası (Feyzullah Efendi) ile de dostça münasebetlerine kısa bir süre önce son vermiş bulunan İstanbul Kadısı Seyyid Mahmud, hastalığını bahane ederek davete icap etmemiş ve ulemâ zümresini toplantıya çağırmak isteğini reddetmiştir.[1960] (19 Temmuz/5 Rebiülevvel) İleride de görüleceği gibi Seyyid Mahmud Efendi, bilahare mecburen Etmeydanı'nda asilerin safına katılacaktır.

Bu arada yeniçeriler ilk başta isyana dahil olmamışlarsa da daha sonra cebecilerin isyan girişimini destekleyeceklerdir. Yeniçeriler müfettiş katiplerine dayak attırmak gibi vezir-i azam tarafından revâ görülen muamelenin ve kapı yoldaşlarının büyük bir bölümünün ordudan atılmalarına sebep olan yoklama kontrollerinin doğmasına yol açtığı, uzun zamandır zaptettikleri kinin emrinde olarak cebecilere, kendilerine verilen parayı almamaları, kalp ve ruh kardeşleri yeniçerilerle dava birliği halinde Etmeydanı'na, kaldırılan kazanların etrafına yürümek ve oraya sancaklarını dikmek tavsiyesinde bulunmuşlardır. Gerçekten de asiler, 19 Temmuz sabahı yüzlerce defa tekrarlanan "Allahu Ekber" seslenişleri ve Zafer ve Fetih sureleri okuyarak Etmeydanı'na girmişlerdir.[1961] Sekbanbaşı Musrtaza Ağa ertesi gün isyana katılmayarak sadık kalmış asker ve subaylarla birlikte isyancılara karşı muhafaza altına almak üzere saraya gitmişti. Fakat, Sekbanbaşı'nın emrindeki yeniçerilerin yağmacılığa kalkışmalarından korkan saray nazırı Yadigâr Osman Ağa, onların saraya girmelerini engelledi. Et-meydanı'nda toplanmış olan ve Sekbanbaşı'nın düşüncesini sezmiş bulunan kalabalık ise, derhal yeniçeri Ağası'nın sarayına yürüyüp burayı ele geçirmişler ve saflarını katiller ve hırsızlarla[1962] kalabalıklaştırmak için hapishanelerin kapılarını açmışlardır. Oradan "Ümmet-i muhammed ve sünnet-i cemaatten olan şer'a gelsin, yarın Cuma namazı yoktur, kılınmaz." diye nida ederek Kaymakam Paşa'nın sarayına gitmişlerdir.[1963]

[1960] Bkz. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 59, Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995), 787, Silahdar, *a.g.e*, s. 164, Hammer, VII, 1935-6, Uzunçarşılı, V, 25, Özcan (1994), 445

[1961] Bkz. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 28, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007), VI, 1868, Hammer, VII, 1935, Uzunçarşılı *OT*, V, 25, Andreasyan (1960), 50

[1962] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 227, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 59-60

[1963] Silahdar, *Nusretname* (1966), 147, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 165, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 787-8, Hammer, VII, 1936, Uzunçarşılı *OT*, V, 25, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2286

Bu sırada farklı zümrelerden oluşan ve başıboş bir durumda nümayişlerde bulunan bu asi kütleleri için bir önder bulunmalıydı ki oda Karakaş Mustafa idi.[1964] Yönetimi değiştirmek için fırsat kollayan ve çok cesur bir kimse olduğu söylenen Karakaşi, kendilerine yapılan bu hakaretten dolayı kaymakamdan öç almak için bütün topluluğu kışkırtmaya çalışmaktaydı. Asi kalabalığın İstanbul'da Sultan Ahmed Meydanı'na toplandıkları sırada Karakaşi yüksekçe bir yere çıkarak, elinde bir kılıçla kalabalığa doğru hitab etmiş; muazzam kalabalık da Karakaş'ın sesi üzerine onu dinlemeye başlamışlardır. Karakaş, kendisinin de Feyzullâh Efendi'nin zulmüne uğradığını ve hoşnutsuzluğun temel sebebinin padişaha nüfuz eden ve onun sevgisini kötüye kullanan sahtekar Feyzullâh Efendi olduğunu söylemiş, kalabalık da onun bu sözlerini "Kahrolsun Feyzullâh!" naralarıyla tasdik etmiştir. Karakaş devamla şeyhülislâmın zulmünden yakınarak onun, hısım ve akrabalarını kayırmak yoluyla devlet hazinesini yağmaladığını, padişahı İstanbul'dan uzaklaştırarak Edirne'de ikametine teşvik ettiğini söylemiş ve padişahın Edirne'de oturmasından şikayetçi olan ve ısrarla İstanbul'a gelmesini isteyen kalabalığın desteğini almıştır. Nihayet bütün cebeciler Karakaş'ın etrafında toplanmışlar ve derhal silaha sarılarak yığınlar halinde kaymakamın sarayına hareket etmişlerdir. Bütün bunlardan haberdar olan kaymakam ise yan kapılardan birisinden kaçarak ortadan kaybolmuştur.[1965]

Saray kapısına gelerek Kaymakam paşayı isteyen asiler ise saray kapılarını kırmaya çalıştılar.[1966] Kaymakamın sarayına girecekleri sırada, saraydan seslenenler Abdullah Paşa'nın bir gün öncesinden beri Topkapı Sarayı'nda olduğunu ve ikametgahına saygı göstermelerini söylemekteydiler. Abdullah Paşa'nın adamları telaş içinde bunların içeri girmelerine mani olmak istemişler ve Paşa kapısının kapılarını kapatarak "paşa dünden beri saraydadır" diye kendilerini müdafaa etmişlerdir. Biraz sonra ise konuşmalar silah atışlarına dönüşmüş ve saraydan sıkılan bir kurşun bir cebecinin ölümüne sebep olmuştur; bu olay üzerine çılgına dönen kalabalık sarayı kuşatmıştır. Öfkeli kalabalık sarayı işgal ve yağma etmiş ve büyük miktarda değerli kürkü paralamışlardır.[1967] Ermeni müverrih Georg, bu sırada yaşananları şu şekilde anlatır:[1968]

[1964] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 229, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 174, Raşid, *Tarih*, III, 28, Abou El- Haj (1984), 31, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2287

[1965] Kantemir, III, 309, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 227

[1966] Abou El- Haj (1984), 17

[1967] Bkz. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 60-2, Silahdar, *Nusretname* (1966), 147-8, Raşid, *Tarih*, III, 20

[1968] Andreasyan (1960), 50-1

"Kaymakamın mehtercibaşısı olan bir şahıs cebecilerden birini vurarak öldürdü; fakat kendisini yakalayarak öldürdüler. Sekbanbaşı yetişerek: "Haydi arkadaşlar, işte para keseleri hazırdır, gidelim de tevzi edelim" dedi. Fakat kendisini dinlemiyerek, "biz ulufe istemiyoruz" dediler. Sözünün geçmediğini gören Sekbanbaşı, toplanan kalabalığın büyüklüğünü görünce yeniçeri bayrağını çekmek ve münadiler vasıtasıyla bütün yeniçerileri oraya toplamak için gizlice saraya girmeğe teşebbüs etti. Zira eski bir usule göre, yeniçeriler herhangi bir yere kendi bayarklarının asıldığını görünce, derhal oraya toplanırlardı. Sekbanbaşı bu suretle, yeniçerileri oraya toplayıp kaymakamın emrini göstererek onlara cebecileri kırdırmak istiyordu. Fakat bu niyetini anlayan cebeciler, saraya girmesine mani oldular."

Diğer taraftan Sekbanbaşının yanındaki yeniçeriler de saray kapısının kendilerine açılmamasından müteessir olarak asilere ilhak etmişlerdi. Saraya giremeyen ve askerlerinin de dağılmış olduğunu gören Sekbanbaşı ise bunların yanından Ağa Kapısı'na kaçarak kendisini kurtarmak istemişse de kaçarken Tavukpazarı tarafında atından düşerek takip edenler tarafından yakalanmış ve Feyzullah Efendi'nin damadı İstanbul Kadısı Seyyid Mahmud Efendi ile geceleyin sıkı bir gözetim altında tutuldular.[1969]

Murtaza Ağa'yı tutuklayarak Etmeydanına giden asiler burada yeniden Sekbanbaşılığa getirdiler ve ondan, kendilerini öldürmek için verilen emirnameyi ve yeniçeri bayrağını tatlılıkla istediler. Ancak Sekbanbaşı dolambaçlı sözlerle inkar ederek istenilen şeyin yanında bulunmadığını söyledi.[1970] Hatta onlara isyanlarını sona erdirmeleri ve kendileri için şefaatçi olacağını, aksi halde daha önce meydana gelen benzeri olaylardaki gibi çok kan dökületeceği yollu tembihlerde bulundu.[1971] Bu sırada oradaki yeniçerilerden biri cebecilere isteklerinde muvaffak olmak istiyorlarsa Sekbanbaşının öldürülmesinin zaruri olduğunu beyan ettiğinden galeyana gelen cebeciler onu, boynunu vurarak öldürdükten[1972] sonra emirnameyi ve iki yeniçeri bayrağını koynundan çıkardılar, cesedini de bir duvar deliğine tıktılar.[1973] (7 Rebiülevvel 1113/ 21 Temmuz 1703) Bundan sonra yeniçeriler ve kalyon leventleri de asiler arasına katılmıştır.

[1969] Bkz. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 64, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 788, Şemdanizade *Mür'i't- Tevarih* (2009), 273-4, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 166-7, Hammer, VII, 1936, Uzunçarşılı *OT*, V, 26, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2286-7

[1970] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 227

[1971] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 167

[1972] Mü'minzade onun öldürülmesi hususunda şöyle der: "..hengam-ı Kerbela'dan sonra şürefa-yı Haşimiyye'den birine ma'azallahi Teala bu hakaret-i şeni'a ve eziyet-i fazi'a-i vakı'a olmadan..", Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 63

[1973] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 148-9, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 25-6, 61-2, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 167-8, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 227, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 789, Hammer, VII, 1936, Abou El- Haj (1984), 22, Andreasyan (1960), 51, Uzunçarşılı *OT*, V, 26, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2287, Özcan (1994), 446,

Bundan sonra Feyzullâh Efendi ve oğullarının, hatta bazı devlet adamlarının İstanbul'daki evleri yağmanlandı. Asiler Bostancıbaşı'ya kaymakamı sordular; fakat o nerede bulunduğunu bilmediğine onları güç hal ile inandırabildi ve bilahire kendisi de askerleriyle beraber onlara iltihak etti. Bostancıbaşı Mehmed Ağa'nın direnmekten vazgeçerek asilere katılması ayaklanmanın saraya da sıçramasına yol açtı.[1974] Bu arada asilerce haps tutulan İstanbul Kadısı Mahmud Efendi de kendisine yapılan tehditler üzerine sekbanbaşının akıbetine uğramamak için onlara iltihâk etmeye mecbur kalmış[1975] ve İstanbul'daki ulemâyı Etmeydanı'na asilerin yanına davet eden ve bu çağrıya riayet etmeyen ulemanın hanelerinin basılıp mevcut mallarının yağmalanacağını bildiren davet mektuplarını yazmak zorunda kalmıştır.[1976] Şu halde ulemâ sınıfı da ayaklanmaya dahil olacaktır ki, toplum nezdinde yönlendirici etkisi kaçınılmaz olan ulemânın tutumu halk arasındaki diğer zümrelerin de ayaklanmaya dahil olmasını ve isyanın genişlemesini sağlayacaktır.

Sekbanbaşının akıbeti duyulunca sarayda toplanmış olan ulemâ ve devlet erkanı, alınan tedbirlerin sonuç vermediğini görmüş ve isyanı bastırmak için alınacak tertibat da bozulmuş olduğundan Kaymakam Abdullah Paşa: "*..ba'de'l- yevm bu tufan-ı hüsn-i tedbir ile def' ve teskini memul olmak bertaraf oldu. Mukadder böyle imiş, şimden geru münasip bir zaman kuşe-i uzlet ve inzivaya çekilüp, bu daiye-i uzmanın min tarafillah muntazırı olmaktı*"[1977] diyerek gizlenmeye karar vermiş ve vaziyeti padişaha bildirdikten sonra ortadan kaybolmuştur. Saraydaki heyetin bir kısmı da aynı şekilde hareket ederek gizlenmeyi tercih etmiş, bir kısmı ise daha evvel gönderilen çağrı kağıtlarına bil-mecburiye uyarak Etmeydanı'na gelmişlerdir.[1978] (20 Temmuz) Şu halde payitahtta devlet otoritesi ortadan kalkmış ve asiler duruma el koymuş oluyordu. İleride de görüleceği üzere otuz kırk cebecinin çıkardığı isyan binlerce kişiden oluşan büyük bir asi kalabalığı haline dönüşmüştür.[1979] Bu arada

---

[1974] Andreasyan (1960), 51, Özcan (1994), 445, Bostancıbaşı ve bostancılar kapıkulları içerisinde padişaha karşı en sadık ve güvenilir birliklerdir. Ancak Edirne Vak'ası bu konuda bir istisna teşkil etmektedir. Bkz. ÖZCAN, Abdulkadir, (1992b) "Bostancı", **DİA**, C. VI, TDV yay., İstanbul, s. 309

[1975] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 228, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 26 vd.

[1976] Bkz. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 33, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007), VI, 1868, Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (1966), 149, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 228, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 788-9

[1977] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 29

[1978] Bkz. *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 789-90, Krş. Silahdar, *Nusretname* (1966), 149-150, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 169, *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 229, Uzunçarşılı *OT*, V, 27

[1979] Şemdanizade, "Sefer senelerinde dahi bu rütbe asker cem' olduğu yoğ idi." diyerek asilerin gücünü ifade etmek istemiştir. Bkz. *Mür'i't- Tevarih*, s. 274

Bostancıbaşı da bostancılarla birlikte asilere katılmak zorunda kalmış[1980] ve onun muhafazasındaki sancak-ı şerifin asilerin eline geçmesi ile ayaklanmanın meşruluğu da sağlanmak istenmiştir.

1.4.2.4. Ayaklanmanın Genişlemesi Ve Asilerin İstanbul'da Hakim Olması

Cebecilerin İstanbul'da ayaklandığı sırada, padişah ve devletin en üst yönetim kadrosu Edirne'deydi ve korku içindeydiler. Asileri bastırmak üzere görevlendirilen yeniçeriler de ayaklanmaya katılınca olay bir anda büyümüştü. Kapıkuluna İstanbul'daki ulemâ da can u gönülden destek verdiler.[1981] Böylece İstanbul'da Sultan Ahmed Camii önünde binlerce yeniçeri, ulemâ, öğrenci, softa, zanaatçı, tüccar ve halkın katılımı ile olaylar birden topyekün bir baş kaldırma haline gelmiş oldu.[1982] (20/21 Temmuz 1703) Nitekim Kaymakam ellerinden kurtulduktan sonra cebeciler yığınlar halinde sokaklarda dolaşmaya başlamışlar ve yöneticilerin izledikleri kötü idareleri aleyhine şikayetlerde bulunarak yeniçerilerle birlikte din bilginlerini de ayaklandırmışlardır. Bütün kent bu söylentilerle dolup taştıktan sonra ertesi gün asilerin elebaşları Etmeydanı'nda Orta Camii'nde toplanmışlar ve ya ölecekleri ya da sadrazamın, müftinin ve halka baskı yapanların hepsinin yaşamlarına son vermeyi kararlaştırmış ve bunu yeminleriyle tastik etmişlerdir.[1983] (8 Rebiülevvel Cuma/22 Temmuz)

Bu arada asiler Kadı Seyyid Mahmud'u yeniçeriler camiine, askerlerin bütün isyanlarının ocağına götürmüşler ve ona bütün ulemâ zümresi mensuplarını merkezi camiye davet eden yazıları zorla yazdırmışlardır. Camilerden birinde kutsal eşya muhafızı olan seyyidlerden biri, bir bayrak açtı ve asi emirlerin başına geçti; binlerce Suriyeli at uşağı ve çadır kurucu, başlarındaki sarığın etrafına emir veya peygamber

---

[1980] Silahdar Mehmed Ağa (1966), 152-3, Silahdar, *a.g.e.*, s. 172-4, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera*, s. 33, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 790, Uzunçarşılı, V, 27, Özcan (1994), 445

[1981] Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 790

[1982] Bkz. Rus büyükelçisi Tolstoy'un 25 Temmuz tarihli mektubu. *Tolstoy'un Gizli Raporları..*, s. 131, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 790, Jorga, IV, 245, Abou El- Haj (1984), 17, Öztuna (1998) I, 424, Ermeni müverrih Georg'un ifadesi ile: "..İleri gelenler ve alt tabakalara mensup bütün şehir halkı, kitleler halinde toplanma mahalline gitmeğe başladı. Şehir dışında, yani Eyüp, Kasımpaşa, Beyoğlu, Tophane, Cihangir, Fındıklı, Beşiktaş ve Sarıyar'dan Hisar'a kadar olan yerlerden; Anadolu yakasında Kadıköy, ve Üsküdar'dan başlayarak İstavroz, Çengelköy, Anadoluhisarı, Kanlıca, Beykoz ve Kavağa kadar olan yerlerdeki müslümanlar şehre gelerek, bahar taşkınlığına uğramış nehirleri andıran seller gibi Etmeydanı'na akın ettiler.", Bkz. Andreasyan (1960), 51-2

[1983] Kantemir, III, 310, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 28

soyundan seyyidler olduklarını gösteren yeşil kumaştan[1984] şeridler dolayarak ve böylece nüfuz ve iktidar kazanmış bir halde onlara katıldılar. Diğer taraftan fırınlar, kasaplar ve manavlardan gayri bütün dükkanların kapalı kalmasını emreden münadiler şehri dolaşıyorlardı. Bedesten ve saraçlar, çarık müfettişleri ve çeşitli meslek topluluklarının başları yeniçeriler meclisine gitmeye çağrıldılar; topçular, top arabacıları, hamallar, tayfalar ve bütün deniz adamları kalabalık halinde toplantıya katıldılar. Nihayet türlü dini vakıfların mollaları da gelip kazanlarını Et-meydanınındaki asilerin kazanlarının yanına koydular.[1985] Böylece her meslekten ve zümreden, halktan ve din adamlarından kalabalıklar asilere katılmış oluyor ve meşru padişah II. Mustafa'nın idaresine başkaldırmış oluyorlardı.

İsyancıların burada Orta Camii'ni doldurdukları sırada, ayaklanmacıların ileri gelenleri toplantı halinde iken, ulemâ arasında Cuma namazının kılınması gerektiği yollu tartışma yaşanmış bulunuyordu. Cuma Namazı konusunda, ulemâ mensupları arasında bu tartışmalar yaşanırken, buradaki ayak takımından isyancılar, tartışmalara hemen tepkilerini gösterdiler. İsyancıların önde gelenleri bu tür tartışmaları tehlikeli bularak, kendi aralarında yeni padişah seçilinceye kadar Cuma Namazı kılınmaması kararını aldılar.[1986] Rumeli Kazaskeri Paşmakçızade Ali Efendi, "Cuma namazının şartlarından biri de imamın yani padişahın adaleti olduğundan ve bu hareket de adil olmayan padişah üzerine yapıldığından Cuma namazı sahih olmaz" diyerek bu işlerin neticesine kadar Cuma namazın kılınması yasak edildi.[1987]

1.4.2.5. Asilerin Gayr-i Resmi Tayinleri

Asiler giderek güçlendiklerini ve her kesimden büyük bir kalabalık toplamayı başardıklarını görünce ayrı bir hükümet gibi hareket etmeye başladılar ve bazı makamlara kendi adamlarını getirmek üzere bir toplantı tertip ettiler. Asilerden biri-muhtemelen Karakaşi- bir ağacın üzerine çıktı ve topluluğa, "*Selam, burada toplanan kardeşlerim. Allah hepimizin yardımcısı oldun.! Şefaati hepimizin üzerine olsun! Kardeşlerim, dostlarım, Muhammed ümmeti.. Aramızdan kimin şeyhülislam*

[1984] Sarıcık, *Nakibüleşraflık* (2008,) 29, 105-110, Krş. D'OHSSON, M. de M., *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf Ve Adetler*, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., s. 108, Hammer, IV, 1128, Thevenot, *1655-1656'da Türkiye* (1978), 141, Ricaut (1996), 125

[1985] Hammer, VII, 1936, Jorga, IV, 245, Andreasyan (1960), 51, Abou El- Haj (1984), 37, "Velhasıl sigar u kibar, rızaları olsun olmasun, bi'z-zaruri ittifak u ittihad edüp beş hafta Cuma namaz kılınmayup, halk-ı alem ayak üzerinde mütehayyir ü ser-gerdan kar u kisbinden kalup mebhut oldular.", Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 228

[1986] Müminzade, *Ravzatü'l-Kübera* (2003), 33, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 791

[1987] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 150-1, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 170-1,

olmasını istersiniz ? Kimin Ağa olmasını istersiniz ? Kimin İstanbul Kadısı olmasını istersiniz ?" Bunun üzerine kalabalık, "*Şeyhülislamlık için Paşmakçızade'yi istiyoruz*" "*Ağa olarak Çalık Ahmed'i, İstanbul kadılığına Sunullah Efendi'yi*" diye hitab etti.[1988] Asilerin lideri konumunda olan Karakaşi Mustafa kalabalığa karşı yaptığı konuşmada, padişahın ve sadrazamın Edirne'de olduğunu ve padişahın İstanbul'a getirilmesi ve bunun için öncelikle kendilerine bir baş ve sadrazam seçmeleri gerektiğini söylemiştir. Özcan asilerin sadrazamlığa Söhraplı Ahmed Paşa'yı getirdiklerini kaydetmektedir.[1989] Amcazade Hüseyin Paşa'nın damadı olup onun ölümü üzerine emekliye ayrılan Nişancı Sührablı Ahmed Paşa'nın kaymakam olarak getirilmesi teklif edilmiş ve isyancılar da bunu onaylamışlardır.[1990] Bundan sonra da askerin desteğini almak gerekmekteydi ki mevcut Yeniçeri Ağa'sının yerine, "Feyzullâh Efendi'nin canına susamış olan" Çalık Ahmed Ağa'nın getirilmesi muvafık görüldü.[1991] Ahmed Ağa, cezbezeli, iri yarı, ağzı kalabalık bir adam idi. Fırsat kaçırmayan, merhamet bilmeyen, sözünde durmaya kıymet vermeyen, kalleş bir kimse; tam bir ihtilâl adamı idi. Ancak o bu görevi kabul etmeyerek Sekbanbaşı olarak atandı.[1992] İleride yeniçeri ağalığına getirilecektir. Dev Ali Ağa ise azledildiği kulkahya mevkiine tekrar getirilmiştir. Sipahi ağalığına Salih Ağa[1993] ve Silahdar Ağalığa da Gavur Hasan Ağa getirilmiştir.

Daha sonra şeyhülislâmsız hükümet merkezi olmaz diyerek "müfsid, bütün alemi fesada veren, padişahı iğfal eden" Feyzullâh Efendi yerine bizzat onun tarafından zulme uğramış İmam Mehmed Efendi'yi teklif etmiş, bu da asiler tarafından tasdik edilmiştir. Ancak bu atamadan önce meşihat makamına Paşmakçızade'nin teklif edildiği de anlaşılmaktadır. Nitekim Silahdar asilerin, iki defa Rumeli Kazaskeri olan Paşmakçızâde Ali Efendi'yi zorla evinden alarak kendisini şeyhülislâm ilân ettiklerini ve onun da çaresiz bunu kabul ettiğini belirtmektedir.[1994] Fakat Paşmakçızâde bu atama işinden rahatsız olmuştur ve

---

[1988] Hammer, VII, 1936
[1989] Bkz. Özcan, "Edirne Vak'ası" (1994), 445
[1990] Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 31, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 172, a. mlf., *Nusretname* (1966), 152, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 792, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 229, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2288
[1991] Bkz. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 46-7, Uzunçarşılı *OT*, V, 27, Kantemir (1980) III, 310, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1980) III-IV, 23
[1992] Bkz. Silahdar, *a.g.e.*, s. 171, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 35-6, 46, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 792, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 229
[1993] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 47
[1994] Silahdar, *Nusretname* (1966), 151-2, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 34-5, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000) 229, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 791

asilerce yapılan böyle bir görevlendirmeden kaçmanın yolunu arayacaktır. Nitekim padişahın iradesi gecikmiş olduğundan ve Paşmakçızâde de durumun tehlike arzetmesi ve "adalet ve hakkın hüküm-ferma olmayacağı bir zamanda meşihati ihlâl etmek istemediğinden" görevinden bağışlanmak istemiştir.[1995] Bunun için hastalığını da öne sürmüştür. Her ne sebeple olursa olsun asiler iki gün sonra, Ali Efendi'nin yerine Çalık Ahmed taraftarlarından olan İmam Mehmed Efendi'yi getirmişlerdir.[1996]

Diğer taraftan durumu düzeltmek isteyen II. Mustafa- Tolstoy'un ifadesiyle asileri oyalamak maksadıyla-, 27 Temmuz 1703'te Feyzullâh Efendi'yi azlederek Paşmakçızade'nin şeyhülislâmlığını kabul etmiş ve yeni şeyhülislam için bir kaftan göndermiştir.[1997] Ancak padişahın gönderdiği "ferve-i beyza"[1998] Pasmakçızade'ye değil, Mehmed Efendi'ye giydirilmiştir.[1999] Yine bu arada Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri ve sipah ağası tayinleri de yapılmıştır. Rumeli'ye Tevfikizâde Mehmed Efendi[2000], Anadolu'ya Deli Yahya Efendi[2001], Nakibüleşraflığa Seyyid İbrahim Efendi ve İstanbul kadılığına ise Ahmed Efendi getirilmiştir.[2002] Bu şekilde asiler ilmiye sınıfının da desteğini almış ve dinsel meşruiyeti sağlamış oluyorlardı.

[1995] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 35, Paşmakçızade'nin görevi kabul etmemesinin çeşitli sebepleri vardır. Nitekim Paşmakçızade'nin Şeyhülislam Feyzullah Efendi ile yakın bir dostluğu vardı ki bu görevi terk etmesinin nedenlerinden biri olabilir. Altınsu (1972), 107, Diğer bir sebep hastalık durumudur. Nitekim Mü'minzade de ""..şirpençe-i zor-bazu-yı sıkletlerinden tahlis-i giriban-ı selametleri bir vezhile mümkin olmadığından naşi, bi'l-ıztırar hıml-i sakil-i fetva-yı nabehengam ile giran-bar olmuşdu." diyerek onun hastalığına işaret etmektedir. Bkz. Ravzatü'l- Kübera (2003), 42, Anonim kronikte ise, "Paşmakçızade Ali Efendi'ye damla şeklinde bir hastalık arız ve mebhut olup, harekete ve nutka mecali kalmayup.." kaydı geçmektedir., Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 234, Uzunçarşılı da Silahdar'a istinaden, "Paşmakçızade durendiş bir zat olduğundan asilerin elinden kurtulup evine gittikten sonra temaruz ederek tedavi ile meşgul olmak tedbiriyle işi uzattığından onun iyi olmasının gecikmesine mebni onun yerine daha evvel iki buçuk ay kadar şeyhülislamlık yapmış olan İmam Mehmed Efendi'yi münasip görüp şeyhülislam yaptılar." demekle bunu onaylamaktadır. Uzunçarşılı, V, 28, Krş. Silahdar Mehmed Ağa (1966), 157-8, Hammer'e bakılırsa Ali Efendi, "ya hasta oyunu yaparak ya da gerçekten hasta olduğundan görevlerini yerine getirememekteydi." Bkz. Hammer, VII, 1938

[1996] Bkz. Naima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1870, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 180-1, Hammer, VII, 1938

[1997] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 131

[1998] Şeyhülislamların merasim sırasında giydikleri kürk olan ferve-i Beyza "beyaz kürk" manasına gelmektedir. Pakalın (2004) I, 609, Devellioğlu, *Lügat* (1993), 261

[1999] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 157, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 69-70, Altınay, (1998), 402, Altınsu (1972), 105, 107

[2000] Bkz. Mü'minzade *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 45, Edirne Vakası sırasında Tevfikizade Mehmed Efendi, asilerin isteğiyle Rumeli Kazaskerliğine tayin edilmiş, ancak üç ay sonra şer'i işlerdeki aczi sebebiyle azledilmiştir. Çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık yapan, İstanbul kadılığı yapmış olan bu zatın şer'i işlerdeki aczinden çok büyük ihtimalle kendisinden talep edilenleri yerine getiremediğinden azledildiği ifade edilmektedir. Bkz. ŞENTOP, Mustafa, (2005) *Osmanlı Yargı Sistemi Ve Kazaskerlik*, Klasik yay., İstanbul, s. 79

[2001] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), s. 235'de Abdurrahimzade olarak geçer. İbrahim dönemi şeyhülislamlarından Abdurrahim Efendi'nin torunudur. Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 152

[2002] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 172, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 70-1, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 238, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 797-8, Abou

1.4.2.6. Asilerin Edirne'ye Padişahın İstanbul'a Bir Mahzar Göndermeleri

İsyanın yönetim kadrosu böylece belirlendikten sonra asiler, herhangi birisinin amaçları hakkında sultana haber ulaştırmasını önlemek için, İstanbul'un bütün kapılarını kapatmışlar ve talimatla gönderdikleri adamlarından başkasının çıkmasına izin vermemişlerdir. Ayrıca kasap, bakkal ve ekmekçiler müstesna bütün pazarların, bedestenlerin, saraçhanelerin ve sair bütün dükkanların kapalı tutulması ve dükkanlarını açanların cezalandırılacağı bildirilmiştir.[2003] Keza, münadiler vasıtası ile kadınlar ve çocukların evlerden çıkmamaları, şarap bulundurulmaması emredilmiştir.[2004] Asiler bütün bu hazırlıklardan sonra cephaneliğe el koyarak, dış düşmanlara karşı savaşmak için ayrılan silahlarla kendi imparatorluk ordularına karşı hazırlanmışlardır.[2005] Bu sırada asiler padişaha bir ariza taktim etmek üzere girişimlerde bulunacaklardır. Karakaş Mustafa, malikanesi elinden alındığı için bu konuda Feyzullâh Efendi'den şikayetçi olmuş ve isyanın başı ve hatibi seçilmiş; bir istida daha doğrusu bir emirname kaleme almıştır.[2006] Ancak Edirne'ye gönderilmek üzere hazırlanan bu mahzarın meali büyük dedikodulara yol açmış olduğundan parçalanarak ertesi gün üzerinde bazı tadilat yapılmış ve şeyhülislâm ile oğullarının azil ve kendilerine teslimini ve padişahın beş gün içinde İstanbul'a gelmesi[2007] lüzumunu belirten şu mahzar yazılmıştır:[2008]

"Şevketlü padişahımız Efendimiz.. Şeyhülislam Feyzullah Efendi bir müfsid kişidir. Onunla görülecek davamız vardır. Nakibüleşraf ile Rumeli Kazaskeri Dede Efendi ile de görülecek davalarımız vardır. Her üçünün derhal İstanbu'a gönderilmesini dileriz. Şevketlü efendimiz.. Padişahsız bir İstanbul, çok öksüz durumdadır. Kulların padişahlarının yüzüne hasrettir. Derhal İstanbul'a gelesiz. Ve illa geceleri dahi evlerine gitmeyen on binlerce kişi, padişahlarını almak üzre Edirne'ye gelmeğe kararlıdır."

Söz konusu mahzar ulemâ tarafından imzalanarak[2009] alenen okundu.[2010] İstek ya da emirlerinin reddedilmesi halinde kütleler halinde Edirne'ye gelmek tehdidini

---

El- Haj (1984), 27, Balat'lı Georg Selanik ve Kudüs gibi büyük şehir kadılarının da azl edildiğini ve Bursa Kadısının parçalandığını belirtmektedir. Bkz. Andreasyan (1960), 52

[2003] Abou El- Haj (1984), 36, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 33, Şemdanizade, *Mür'i't-Tevarih* (2009), 275

[2004] Andreasyan (1960), 52

[2005] Kantemir, III, 310-1

[2006] Hammer, VII, 1936-7, Abou El- Haj (1984), 33

[2007] *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 130-1

[2008] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 75, Krş. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 177, a. mlf. *Nusretname* (1966), 154-5, *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 229, Mü'minzade, *Ravzatü'l-Kübera* (2003), 40, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 792, Bu tezkire Balat'lı Georg'da şu şekildedir: "Metbu hükümdarımıza selam.. Padişahımız, ömrünün sonuna kadar seni başımıza padişah olarak istediğimizi bil. Sana muarız değiliz, bilakis ebediyyen tabiyiz. Yalnız, bir Kızılbaş, dinsiz ve büyücü adam olan müftünü artık istemeyiz. İmdi, kanun ve adalet dahilinde kendisiyle konuşmamız için onu bize göndermeni çok rica ederiz. Sağ ol." Andreasyan (1960), 52-3

[2009] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 177-8, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 229

ileri süren asiler aynı gün ikindiden sonra söz konusu bu mahzarı, beş ulemâ[2011], yedi asker ocağının[2012] her birinden iki ve her meslek zümresinden ikişer temsilciden mürekkeb elçileri vasıtasıyla Edirne'ye götürmekle görevlendirildiler.[2013] (8 Rebiülevvel/ 22 Temmuz Cumartesi) Mahzarın gönderilmesinden sonra ulemâ evlerine çekildi ve Edirne'den gelecek haber beklenmeye başlandı. Atmeydanında toplanmış bulunan asiler ise beş vakit namazlarını kılmak ve her gece Fetih suresi okumak yoluyla meselenin halli için dua ve niyazlarda bulundular. Silahdar'ın ifadesi ile, "Bu ahvâl bir tarihte mesmu ve müşahade olunmamış idi." Bu arada şehir adeta boşalmış dükkanlar kapatılmış olduğundan ticaret ve alışveriş de Atmeydanı'na taşınmıştı. Bu arada asilerin giddikçe kalabalıklaşması üzerine Atmeydanı'ndan iki kat daha büyük Yenibahçe çayırına göçülmesi kararlaştırılmıştır.[2014] Silahdar bu arada asilerin tedirgin olduklarını, bu kadar çapulcuyu bir arada tutmak ve emellerine ulaşmak için bazı tedbirler almak gerektiği yollu tartışmalarda bulunduklarını belirtir. Asi elebaşıları aksi bir durumda şiddetle cezalandırılacaklarını bildiklerinden kalabalıkların kendilerine bağlılıklarını sağlamak için bazı girişimlerde bulunmak ve onların güven ve bağlılıklarını sağlamak kararında olmuşlardır. Asi kalabalık da bunların arkalarında olduklarını da dikte etmişlerdir.[2015]

1.4.2.7. Ayaklanmanın Edirne'de Duyulması

Ayaklanmanın çıktığı sırada Sultan Mustafa ve Feyzullah Efendi İstanbul'daki olaylardan habersizdiler ve İstanbul'daki bu isyan hareketinden ancak olayların başlangıcının altıncı[2016] Pazar gecesi, Abdullah Paşa'nın çuhadarı ile

---

[2010] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 155-6, Burada çelişki söz konusudur. Daha evvel Cuma namazının kılınıp kılınmaması tartışmasında isyanın padişaha karşı olduğu için Cuma namazının kılınmaması kararına varılmıştı. Bu tezkirede ise asiler, padişahla sorunlarının olmadığını söylemekte ve onun İstanbul'a dönmesini istemektedirler. Bu çelişkinin sebebi herhalde padişahın hal'inin sona bırakıldığı düşüncesinden ileri gelmektedir. Bkz. Abou El- Haj (1984), 25

[2011] Bkz. Hammer, VII, 1937, Dn: 143, Krş. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 42, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 229, *Nusretname* (1966), 156, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 792-3, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 275

[2012] Hammer, VII, 1937, Dn: 144, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), s. 229

[2013] Bkz. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera*, (2003), 40-2, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007), VI, 1868-9, Silahdar, *Nusretname* (1966), 156, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 178, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 793, Hammer, VII, 1937, Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, s. 23, Shaw (1982) I, 311, Sertoğlu (1994), 82, Andreasyan (1960), 52-3, Köprülü (1993), 595-6

[2014] Bkz. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 178-9, Krş. Silahdar, *Nusretname* (1966), 156-7, Raşid, *Tarih*, III, 35

[2015] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 157

[2016] Raşid'e göre dört gün sonra. Bkz. *Tarih-i Raşid*, III, 37

Feyzullâh Efendi'ye yolladığı mektup sayesinde haberdar olmuşlardır.[2017] Temsilciler heyetinin İstanbul'dan yola çıktığı gün Feyzullâh Efendi de, ulemâyı Edirne'deki sarayında olağanüstü toplantıya çağırdı; yeniçeriler genel kurmayının bütün paşalarıyla Vezir-i azam Ramî Paşa bu toplantıda hazır bulundular.[2018] Toplantıda birinci Kulkahyası Abdullah Ağa'nın vakit kaybedilmeden asileri yatıştırmak üzere otuz kese para ile payitahta gönderilmesine karar verildi.[2019] Burada dikkati çeken husus isyan girişiminin henüz Edirne'dekilerce ciddiye alınmamasıdır ki sorunun salt ulûfe meselesinden çıktığı ve bir miktar para ile çözümleneceği düşünülmüştür.[2020] Diğer taraftan vaziyetten endişe eden Sultan Mustafa da bu halin ne olacağı hakkında şeyhülislâma bir hatt-ı hümayun göndermiş ve Feyzullâh Efendi bu hattı-ı hümayuna cevaben, "Mesele ulûfe nizaıdır; kul kethüdası kullarıyle otuz kese akçe yollandı, müsterih olun" şeklinde karşılık vermiştir.[2021] Ertesi gün meclis, Ramî Mehmed Paşa'nın sarayında tekrar toplandı; bir gün evvelki gibi bütün ulemâ mecliste hazır bulundu. Feyzullâh Efendi'nin oğlu Nakibüleşraf Fethullâh Efendi, vezir Enişte Hasan Paşa, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, yeniçeri ağası, defterdar, Edirne Kadısı ve ocak ağaları da toplantıda hazır bulunmakta idiler.[2022] Toplantıda İstanbul'a gönderilen kulkahyasının görevi tesirsiz kaldığı, yani netice vermediği takdirde alınacak tedbir üzerinde uzun süren bir müzakereden sonra meclis hiçbir karara varmadan dağıldı[2023], ancak İstanbul'da asilerce öldürülen Sekbanbaşı Murtaza Ağa'nın cebeciler tarafından katli dolayısıyla

---

[2017] Köprülü (1993), 596, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 48, "Makarr-i saltanat olan mahmiye-i Edirne'de erbab-i devlet keyyid ve mekr-i felekten emn ü rahat ve sürur ile her biri gülşensaray-ı eman ve şadünande müsaade-i ruzgardan bervefk-i dilhah tena'um üzere iken zuhur-ı bakanın altıncı Pazar gecesi Kaymakam Abdullah Paşa keyfiyet-i hali muhtevi feryatnamesi ile çuhadarı dahil-i hıtta-i darünnasr olup Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye olan mektup ve kaimeyi teslim ve bekaya-yı ahvali dahi lsanen tahrir ve malum olucak gelen mekatibin mecmuunu mühürlü bir keseye nihade ve telhisi Belen'li Mehmed Ağa yediyle cenab-ı sadrazamiye arz ve ifa eyledi..", *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 183-4

[2018] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 48, Silahdar, *a.g.e.*, s. 184

[2019] Silahdar, *Nusretname* (1966), 159, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 184, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 49, Defterdar Mehmed Paşa bunu sehven Kul Kethüdası Osman Ağa olarak gösterirse de daha sonra Abdullah Ağa ismini zikreder. Abdullah Ağa Silivri'ye vardığı sırada asilerin "ittifak u kesretlerinden haber almağla içlerine varılmağa münasip görmeyüp" geri dönmüştür. Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 793-4

[2020] Abou El- Haj (1984), 62, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 48, Şemdanizade de toplantıda bulunanların henüz olayın ciddiyetinin farkında olamamalarından yakınır. Bkz. *Mür'i't-Tevarih* (2009), 275

[2021] Silahdar, *Nusretname* (1966), 159, Uzunçarşılı *OT*, V, s. 29

[2022] *Silahdar Tarihi*: *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 184-5

[2023] Hammer, VII, 1937, Krş. *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2288

bir yeniçeri çavuşunun ocak namına bilvekale cebecilerden kısas[2024] talep etmesi üzerine, bir dava açılmasına ve cebeciler nedâmet etmezlerse katillerinin vazip olduğuna dair fetvâ alınmasına karar verildi.[2025] Uzun tartışmadan sonra, yeniçeri birliklerine bu talebin yerine getirileceği vaadedildi; bununla beraber bu projenin uygulanmaya konulması kul kahyasının İstanbul'dan dönüşü sonrasına ertelendi. Meclis sona erince, Feyzullah Efendi olup bitenleri padişaha rapor etmek üzere saraya gitti ve ertesi gün de sultanla gizli bir toplantı yaptı.[2026] Defterdar Mehmed Paşa bu sırada Feyzullâh Efendi'nin, "*cem'iyyet-i mezburede bulunanlar bağilerdir. Lüzumu üzere nush u pend evrakı gitti. Mülayemetle ıslah kabul ider halleri yokdur. Bu tarafa 'azimet tasmiminde imişler. Def'-i şerr ve te'dib içün cem'-i 'asker ve techiz-i rical zaruri muktazidir*"[2027] dediğini kaydetmektedir ki onun, asilerin ayaklanmasını önceden haber aldığı ya da bu yönde bir girişimi beklediği açık olarak anlaşılmaktadır.

1.4.2.8. Feyzullâh Efendi Ve Oğullarının Azl Ve Sürgün Etmesi

11 Rebiülevvel Salı günü İstanbul'dan gönderilen elçilerin Edirne'ye bir konaklık yer olan Hafsa'ya ulaştıkları haber alınınca, sadrazamın sarayında bir toplantı yapılarak elçilere karşı takınılacak tavır konuşulmuş; Ramî Mehmed Paşa elçilerin bir kere dinlenmesi ve ona göre hareket edilmesi fikrini ileri sürmüşse de Feyzullah Efendi bu fikrin suret-i kat'iyede aleyhinde bulunup, kendi fikrini kabul ettirmekde muvaffak olmuştur. Bu toplantıda Edirne Bostancıbaşısının yüz kişilik bir kuvvetin başında İstanbul yolu üzerine gönderilmesine ve asilerin temsilciler heyetini tutuklayıp hapise atmalarına karar verildi.[2028] Aslında bunlar Ramî Paşa'nın iradesi dışında salt Feyzullâh Efendi'nin teşviki ile oluyordu. Ayaklanmanın kendisine karşı çıktığını ve sonunda kendisinin zarar göreceğini bilen Feyzullah Efendi yanında bulunanlardan birine, "*Bu gelenlerin getirdikleri arizada neler yazılı olduğunu*

[2024] Kısas öldüren, öldürme, yaralıyanı yaralama cezası anlamına gelmektedir. Devellioğlu, *Lügat* (2003), 516, Krş. PAKALIN, Mehmet Zeki, (2004) *Osmanlı Tarihi Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, II, M.E.B. yay., İstanbul, s. 271, ÜÇOK, Coşkun, (1946b), "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", A.Ü. Hukuk Fakultesi Mecmuası, III/2-4, s. 367, 370, CİN, Halil-AKGÜNDÜZ, Ahmet (1993), *Türk Hukuk Tarihi*, I, Timaş yay., İstanbul, s. 326, AKŞİT, Cevat, (2004) *İslam Ceza Hukuku Ve İnsani Esasları*, Gaye Vakfı yay., İstanbul, s. 151 vd.

[2025] Uzunçarşılı *OT*, V, 29, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 49-50, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 185, Silahdar, *Nusretname* (1966), 160, *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 230

[2026] Hammer, VII, 1937, Krş. Silahdar, *Nusretname* (1966), 160

[2027] Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 794

[2028] Hammer, VII, 1937, Köprülü (1993), 596, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2288, Krş. ŞEFİK EFENDİ, *Şefikname*: *1115 Senesinde Zuhura Gelen Edirne Vak'asının Tarihi*, Tasvir-i Efkar Gazete Hanesinde Tab' Olunmuştur), Ramazan 1282, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007), VI, 1869

biliyorum. Asiler benim ve evlatlarımın aleyhinde padişaha şikayette bulunmuş olsalar gerektir." demiştir. İstanbul'daki casusları vasıtasıyla bu haberi öğrenmiş olan Feyzullâh Efendi, "*Biraz evvel onlardan [casuslarından] aldığım haberde, bu gelenlerin getirdikleri ariza muhtevasını öğrenmiş bulunuyorum. Bu baldırı çıplak asilerin heyezanlarına papuç bırakacak değilim. Padişahımız evhamlıdır. Bu ariza onun eline geçerse huzuru münselip olur (huzuru kaçar), bu makule ehemmiyetsiz şeylerin padişaha duyurulmaması gerekmez.*" demiştir. Şu halde o, ehemmiyetsiz olarak gördüğü şeyin ciddiyetini gayet açık bir şekilde kavramış ve Bostancıbaşı Karayılanoğlu Ali Ağa'ya verdiği emirle bu girişimin önüne geçmek istemiştir. Nitekim söz konusu mahzarın padişaha ulaşmasını engellemek isteyen Feyzullâh Efendi Bostancıbaşı Ali Ağa 400 bostancı askeri ile Havsa civarında bu heyeti yolda tutuklatarak Üsküp'ün 75 kilometre kuzey doğusunda bulunan Eğridere palankasına sürdürmüş ve ellerinde bulunan dilekçeyi de alıp padişaha ulaşmaması için imha ettirmiştir.[2029] (10 Rebiülevvel/24 Temmuz)

Balat'lı Georg'un aktardığına bakılırsa, Feyzullâh Efendi'nin emriyle, İstanbul'da gördükleri ve işittiklerini söylememeleri için bütün yolcular tazyik altında tutuluyorlardı. Ayrıca "İstanbul'da birkaç münafık cebeci ulufe talep etmiş, şehri yakmağa kalkışmış ve bazı evlere girerek yağma etmişler" diyerek Edirne halkını aldatıyorlardı. Böylelikle, olan bitenler padişahtan gizli tutulmuştu, çünkü şeyhülislâmın korkusundan kimse hünkara bir şey söylemeğe cesaret edemiyordu.[2030] Anonim yazarı Edirne'de isyanın müsebbibi olarak görülen Feyzullâh Efendi'nin, vezir-i azam eliyle padişaha şikayet ve azlinin istendiğini ve fakat Feyzullâh Efendi'nin de Ramî Paşa'nın İstanbul'daki asiler ile ittifak halinde olduğu şaiyasını ortaya atmış olduğunu kaydetmektedir. Mezkur esere göre Ramî Paşa, bu durumda İstanbul'dan gelen heyetin Eğriboz'da hapsedilmelerini sağlamak zorunda kalmıştır.[2031] Diğer taraftan Ali Ağa'nın mezkur mahzarın aslını alıkoyarak başka bir kağıdı yaktığı, hatta Hafsa'ya gitmeden evvel Ramî Paşa'nın onunla gizlice görüşerek mahzarı istediği ve bu hizmeti karşılığında kendisine bazı menfaatler vaad

---

[2029] Bkz. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 75, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 231, *Silahdar, Tarihi: XVII.. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 187, a. mlf. *Nusretname* (1966), 161, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 794-5, Raşid, Tarih, III, 43, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 488, Sertoğlu (1984), 82-3, Altınay (1997), 146, a. mlf. (1998), 398, Köprülü (1993), 596, Altınsu (1972), 99

[2030] Andreasyan (1960), 53

[2031] *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), s. 231, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 50, Balat'lı Georg bunların Enez'e sürüldüğünü belirtmektedir. Bkz. Andreasyan (1960), 53

ettiği düşüncesi ileri sürülmektedir.[2032] Nitekim olaydan hemen sonra Ali Ağa'nın vezaret ile rikâb-ı hümayun kaymakamlığına tayin olunması bunu göstermektedir. Feyzullâh Efendi ve adamlarını azlettirmeyi başlıca emel edinen[2033] Ramî Mehmed Paşa için, şeyhülislâmın aleyhinde olduğunu bildiği böyle bir vesikanın elde edilmesinin ehemmiyeti aşikardır.[2034]

Feyzullâh Efendi böylece durumu II. Mustafa'nın öğrenmesini engellemiş oluyor ancak Sadrazam Ramî Mehmed Paşa da, yukarıda ifade edildiği üzere olanları öğrenmiş bulunuyordu. Nitekim Kızlar Ağa'sı, düğün hazırlıkları ile meşgul olan Sultan Mustafa'nın huzuruna çıkmış ve İstanbul'dan kendisine bir ariza gönderildiğini ve fakat bu arizayı getirmekle görevli heyetin Bostancıbaşı vasıtasıyla yakalanıp Eğridere palangasına hapsedildiğini söylemiştir.[2035] Bu duruma şiddetle sinirlenen Sultan II. Mustafa, olaydan iki gün sonra (27 Temmuz/13 Rebiülevvel Perşembe) İstanbul'da çıkan isyanı haber aldığı zaman Ramî Paşa'yı huzuruna çağırtarak olayın vahametinden dolayı onu azarlamıştır. Ramî Paşa'ya karşı, "*Öğrendiğime göre bu heyet, Edirne'ye girmeden yakalanıp Eğridere palangasına*

[2032] Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 795

[2033] "..herbirinin def'ileri için vakt-i fırsata intihaz edip dururdu.", Bkz. Silahdar, *a.g.e.*, s. 186

[2034] Köprülü (1993), 596, Tayşi (1983), 26

[2035] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 231, Ermeni müverrih Georg, padişahın isyan olayını kızı (Damad Hasan Paşa'nın zevcesi) vasıtasıyla öğrendiğini belirtmektedir: "..Padişahın damadı ve rikabdarı olan Hasan Paşa kendi sadık adamlarından birisini ahvali öğrenmek ve haber getirmek üzere İstanbul'a gönderdi. bu adam avdetinde vaziyeti olduğu gibi anlattı. Hasan Paşa, işittiklerini padişahın hemşiresi olan karısına söyledi. Saray teşrifatına göre kimse çağrılmadan ne padişahın ne de Valide Sultan'ın huzuruna giremezdi; fakat yakıcı endişeler içinde kıvranan padişahın hemşiresi, hemen annesinin yanına gitti ve o, kızının beklenmedik bir anda geldiğine şaşarak: "Nen var kızım, bu vakitsiz gelişinin sebebi nedir? Benzin niye böyle atmış?" diye sordu. Bir an sessiz durarak içini çeken kızı: "Ben zaten böyle olacağından korkmuştum" dedi. Annesi: "Ne olmuş, anlat bakalım" deyince kızı: "İstanbul'da çıkan ve günden güne büyüyen gürültü ve kargaşalığı sen de mi işitmedin? Askerler büyük hazırlıkla bizi öldürmeğe geliyorlar. Siz ise burada kaygısızca oturuyorsunuz. Büyük valide Kösem'in böyle bir ayaklanma esnasında öldürüldüğünü duymamış mıydın? Zannedersem onları teskin etmeyi düşünmezsek biz de aynı akıbete maruz kalacağız" dedi. Kız güya annesinin hiçbir şeyden haberi olmadığını görünce, kardeşi padişahın yanına gitti. Davetsiz olarak gelen hemşiresinin kederli yüzünü gören padişah, onu içeri aldı ve telaş içinde gelişinin sebebini sordu. O derhal kardeşinin ayaklarına kapanarak ve ağlayarak: "Haşmetlu padişahım, benim nazlı ve aziz kardeşim. İstanbul'da çok açık bir surette vuku bulan olayları duymadınız mı? Şehrin bütün büyükleri, askerlerin iştirakiyle Atmeydanında toplanmış, bedestenleri, pazarları ve bütün dükkanları kapatmışlar. Bizi öldürmek için büyük hazırlıkla buraya doğru yürüyorlar" dedi. Padişahın "Ne sebeple?" sorusu üzerine hemşiresi derhal: "Hocanın sebebiyledir; onun müftülüğünü istemiyorlar" dedi ve natuk bir kadın olduğundan, kardeşine buna dair daha birçok şeyler söyledi. Bir ara da ağlayarak: "Kudretlü ve ulu padişahım, bir tek haksız adamın yüzünden hepimiz de beyhude yere mahv mı olacağız?" dedi. Padişahın: "Ben hocamı onların ellerine vermem" sözü üzerine hemşiresi: "O halde ayaklanmış kalabalığı nasıl teskin edebileceksiniz?" diye sordu. Padişah: "Hepsini de kılıçtan geçiririm" deyince hemşiresi: "Fakat o kadar büyük kalabalığı kamilen öldürmek mümkün müdür?" dedi. Bunun üzerine padişah annesini çağırdı ve ona: "Kızının bu dedikleri nedir?" diye sordu. Valide Sultan ise riyakarlıkla her şeyi inkar etti. Padişah o zaman Damad Hasan Paşa'yı çağırtarak: "Karının bana anlattıkları doğru mudur?" diye sordu. Damad, cevaben: "Evet padişahım, doğrudur" dedi ve padişah niçin zamanında haber vermediklerini sorunca: "Hocanın korkusundan sustuk; çünkü o, padişaha haber verilmemesini sıkıca tenbih etmiştir" dedi.", Bkz. Andreasyan (1960), 53-4

hapsedilmiş. Lala Bu ne demektir? *Bu ne küstahça bir harekettir? Bir padişaha gönderilen arizayı hamil kişilerin hapsedilmesi ne olmaz iştir*? *Rikab-ı hümayunuma gönderilen elçiler hakkında bu muameleye sebep nedir*? *Diledikleri sual olmadan bu makule işler, isyanı alevlendirmekten başka ne işe yarar*?" şeklinde azarladığı zaman, ilk defa öğrencisi ve şeyhülislâmının küstahlığı hakkında malumat sahibi olacağını düşünen sadrazam özür dileyerek, ölçüsüz bir iktidardan yararlanan şeyhülislâmın bu tedbirlerden sorumlu olduğunu bildirmiştir.[2036] Asilerin taleplerinin ne olduğu ve temsilci heyeti hakkında sorguya çekilen Ramî Paşa buna karşılık olarak, kendisinin daha önce hocası Feyzullâh Efendi'nin sözünden çıkmaması yönünde uyardığını hatırlatarak, "*Şevketlü efendim. Kutsal mührü (Sadrazamlık mührünü) bana teslim ettiğiniz vakit, "kesinlikle şeyhülislam efendinin görüşünün dışında hareket etme" diye tenbih buyurduğunuzdan dolayı bu emirde de oyunu ve fikirlerini çaresiz kabul ederek sizin ferman buyurduğunuz gibi davrandım.*" demiş ve rivayete göre mahut mahzarı padişaha göstermiştir. Sultan Mustafa'nın, hocasının neden bu olayı kendisinden sakladığını sorması üzerine Ramî Paşa, "*Çünki askerler kendisini artık şeyhülislam olarak tanımak istemiyorlar*" cevabını vermiştir. Oldukça öfkelenen padişah bunun üzerine "*..Şu hayını evlat ve atbaıyle vatan-ı aslisi olan Erzurum diyarına yolla ve Eğridere'de palankasına nefy olunan elçileri Edirne'ye davet ve tatyib-i hatır eyle*" diyerek sadrazamı huzurundan çıkarmıştır.[2037] Balat'lı Georg, Sultan Mustafa'nın daha sonra Feyzullâh Efendi'yi huzuruna çağırtarak, "Hocam, İstanbul'daki karışıklığın sebebi nedir?" diye sorduğunu, şeyhülislamın ise buna cevaben: "*Padişahım, toplanıp kargaşalık çıkaranlar cülus istiyorlar, yani seni tahttan indirmek ve başkasını tahta çıkarmak niyetindedirler. Ben buna razı olmadığım ve fetva vermediğim için de beni öldürmek ve başka birisini şeyhülislam tayin etmek istiyorlar*" dediğini kaydeder. Georg devamla, padişahın ne suretle onların hakkından gelebileceği sorusuna şeyhülislamın, "*Sadrazamı çağırıp mührü elinden al, ben sana onların gururunu kıracak başka bir sadrazam seçerek, hepsini*

[2036] "Taharri lazım imiş, lakin müfti havfından def'ine kadir olmadık deyü vezir-i azam te'essüf edüp..", *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 233, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 795

[2037] Bkz. Silahdar Mehmet Ağa (1966), 162, a. mlf. *XVII. Saray Hayatı*, s. 188-9, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 51, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 795, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 275-6, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 75, Hammer, VII, 1937, Uzunçarşılı, V, s. 30, Altınay (1997), 146, Köprülü (1993), 596, Andreasyan (1960), 54-5

imha etmek üzere eline bir fetva veririm" şeklinde cevap verdiğini ve huzurdan çıktığını belirtir. Georg şöyle devam eder: [2038]

"Müftinin tavsiyesine bu şekilde uyan padişah, sadrazamı çağırarak: "Mührü bana ver" dedi. Bunun üzerine sadrazam, hiç tereddüt etmeden mührü koynundan çıkararak: "Haşmetlu padişahım, işte mühür" dedikten sonra, gözleri yaşlı olduğu halde sözlerine devam ederek: "Köleniz, sizin selametiniz için ölümü daima göze almıştır; mührü iade ederek dışarı çıkınca beni parça parça edecekler, fakat seni, valideni, çocuklarını ve bütün soyunu da sağ bırakmayacaklardır. Sana yalvarırım beni affet ve köleni dinle. Belki bu kargaşalığı teskin ederek çare bulabiliriz. Emredin Enez'e (Eğridere'ye) sürülen adamları getirterek huzura çıkarayım, siz onlarla bizzat konuşun." dedi."

Bunun üzerine padişah hemen Ramî Paşa'ya, tutukluların Edirne'ye getirilerek dertlerinin dinlenmesi emrini vermiştir.[2039] Edirne palangasındaki tutukluların gönüllerinin alınmak yoluyla asilerin isyanı durdurmaları düşünülmekteydi. Ramî Paşa'nın emri ile ertesi günü Eğridere palankasında sürgün bulunan elçiler heyeti çağrılarak gönülleri alındı. Bu suretle meseleye vakıf olan padişah şu fermanı yazdırdı: "*İsyan ederek toplanmış bulunan sizlere, salimen yerlerinize dönmenizi emrederim. Hocamı bana bağışlayın. Birkaç güne kadar İstanbul'a geleceğiz, benden istediklerinizi orada yapacağım*."[2040] Sultan Mustafa daha sonra imparatorluğun başkentinde çıkan bu büyük ayaklanmanın nedeninin ne olduğunu sorması ve halka her istediğini yerine getireceğine ilişkin verdiği söz için Başkâtip Mustafa Efendi'yi temsilci olarak İstanbul'a göndermişse de[2041] o İstanbul'da hiç de hoş karşılanmamış ve casuslukla suçlanarak dövmüş ve hapse atımıştır.[2042]

Bu sırada casusları vasıtasıyla isyanın hızla genişlediğini öğrenen Valide Gülnûş Sultan, kendi emniyeti bakımından Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi ve tüm ailesini feda etmesi zorunluluğunu oğlu Sultan Mustafa'ya ihtar etmiş olduğu da görünmektedir.[2043] Georg, padişahın annesi ve hemşiresinin, İstanbul'dakilerin niyetlerinden dönmeyip Edirne'ye yürümeğe hazırlandıklarını anlayınca padişaha şöyle demiş olduklarını kaydeder:[2044]

"Padişahım, bizi ölümden kurtarmak için hocanı onların eline teslim et" diye yalvardılar. Padişah: "Ben hocamı onların eline veremem" deyince, Valide Sultan ağlayarak: "Arslan evladım, ben kendi ölümümü düşünmüyorum, çünkü benim günlerim artık geçmiştir. Senin de düşünmem, fakat

---

[2038] Andreasyan (1960), 55, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), s. 231-2, Mü'minzade de Feyzullah Efendi'nin olaylardan Rami Paşa'yı sorumlu tuttuğunu söylemektedir. Bk. *Ravzatü'l- Kübera*, s. 50-1
[2039] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 65-8, Krş. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 75
[2040] Andreasyan (1984), 55-6
[2041] Kantemir, III, 311, Freely (1999), 201
[2042] Kantemir, III, 311, Krş. Defterdar Mehmed Paşa (1995), 799
[2043] Hammer, VII, 1937, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 232, Afyoncu vdl., (2010), 170-1, Bu sırada Edirne'de olan Rus büyükelçisi Tolstoy da Gülnuş Valide Sultan'ın oğlu yanında söz sahibi olduğunu söylemektedir. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 20
[2044] Andreasyan (1960), 57-8

yetim ve öksüz kalacak çocuklarına içim yanıyor. Onların selameti uğruna hocanı terk et" dedi. Valide sultan bu sözleri yalvararak söylerken, padişahın kadın ve cariyeleri de efendilerinin ayaklarına kapanarak feryad ettiler."

Bu durum Ahîzâde Hüseyin Efendi'nin katli olayında, Kösem Sultan'ın oğlu Sultan Murad'ı koruma güdüsü ile benzerlik taşıması açısından hayli ilginçtir. Nitekim Kösem Sultan'ın uyarısı ile harekete geçen Sultan Murad Ahîzâde'yi derhal azl ve sonra da katl etmişti. Sultan Mustafa da hocasına fazlasıyla güvendiğini ve isyanın başlıca sorumlusu olduğu kanısına varmış[2045] ve annesinin de etkisiyle onu gözden çıkarmıştır. Vezir-i azama, çok sevdiği ve itimat duyduğu hocası Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi'nin azledilmesini ve Erzurum'a nefy edilmesi emrini içeren bir ferman vermiştir.[2046] (27 Temmuz 1703)

Elçileri hapsetmekle görevli olan Bostancıbaşı, bu sefer Feyzulâh Efendi'nin yanına gönderilmiştir. Azlinden habersiz olan Feyzullâh Efendi bostancıbaşıya elçilerin Eğridere'ye hapsedilip edilmediklerini sordu. Bostancıbaşı elçilerin hapsedimesi emrinin yerine getirildiğini ve fakat bu sefer de padişahın yeni bir emr-i şerifi mucebince elçilerin Eğridere'den çıkarıldıklarını ve mezkur arizanın padişaha intikâl ettiğini, padişahın emriyle kendisini ve dört oğlunu Sabuncu köyüne götürmeye memur edildiğini söyledi. Bostancıbaşının sözleri karşısında şok olan Feyzullâh Efendi, böylelikle saltanatının yok olduğunu ve fakat padişah ile görüşmek yoluyla kurtulabileceğini düşündü. Ancak bu düşünce bostancıbaşı tarafından uygun görülmedi ve onu hapsetti. Ramî Paşa ise padişahın hatt-ı şerifi gereğince Feyzullâh Efendi ile nakib, hoca ve ikisi ordu komutanı dört oğlunu Erzurum'a götürmesi için Çavuşbaşı'na emir vermiştir.[2047] Silahdar[2048], Ramî Paşa'nın ma'zul şeyhülislâmı akşama değin alıkoyduğunu, yedirdiğini ve ikramda bulunduğunu ve 28 Temmuz Cuma gecesi Çavuşbaşı Osman Ağa ile nefylerini içeren ferman ile irsal edilmesini bildirdiğini kaydeder. Osman Ağa "bir zamanlar yanına selam ile varılmayan mağrur, kibirli" Feyzullâh Efendi ile oğullarını yatsı ezanına kadar namazgâh sahrasına celbeyledikten sonra Edirne'ye bir saat mesafedeki Sabuncu karyesine

---

[2045] Abou El- Haj (1984), 12

[2046] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 75, Krş. Mü'minzade *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 57, Silahdar, *a.g.e.*, s. 189, Hatt-ı Şerif için bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 232, Tolstoy, 25 Temmuz tarihli mektubunda Feyzullah Efendi ve yakınlarının hapiste tutulduklarını yazmaktadır. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları.*. (2009), 131

[2047] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 276, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 75

[2048] *Silahdar Tarihi*: *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 189, Silahdar, *Nusretname* (1966), 162-163, Çavuşbaşı ile Feyzullah Efendi'nin diyalogu için bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), s. 232-3

göndermiş[2049], şeyhülislâm ve oğullarının evleri yağmaya karşı korunmak üzere, bir yeniçeri takımı tarafından işgal edilmiştir.[2050] (14 Rebiülevvel/ 28 Temmuz)

Şu halde II. Mustafa, hocasına itimat etmenin zararını fiilen görmüş ve anlamış oluyordu. Ramî Paşa ise durumdan fevkalade memnundu; İstanbul'daki Paşmakçızade'ye, şeyhülislâm ve dört oğlunun görevlerinden azledildiklerini ve kendisinin Feyzullâh Efendi'nin yerine meşihat yüksek makamına getirildiğini, beratının sabah Çevik Ahmed tarafından verileceğini bildiren bir mektup yazdı.[2051] Daha ileride de belirtileceği gibi Ramî Paşa, Feyzulâh Efendi'yi asilere teslim ederek ayaklanmanın sona ermesini istiyordu.[2052] Bunun için şeyhülislâmın mümkün olduğunca yavaş hareket ettirilerek sürgün yerine gitmesinin önüne geçmek istiyordu.[2053]

Asiler bu sırada Feyzullâh Efendi'nin azlinden habersiz idiler. İkinci mirahur İstanbul'dan gelen söz konusu elçilerin getirdikleri mahzara cevaben padişahın; Feyzullâh Efendi ile oğullarının azl ve sürgün edildiğini, asilerce münasip görülen tayinlerin yapıldığını, kendisinin de cemiyetlerinin dağılmasına müteakip İstanbul'a hareket edeceğini ve İstanbul'dan Rumeli ve Anadolu kazaskeri tayin olunanların Edirne'ye gönderilmelerini isteyen hünkarın el yazılı hatt-ı hümayunu, Küçük Mirahur Selim Ağa vasıtasıyla İstanbul'a gönderildi.[2054] Padişah Paşmakçızade'nin şeyhülislâmlığa getirildiğini içeren ferman ve "ferve-i beyza"yı Tezkireci Mustafa Efendi ile birlikte gönderdiği gibi asilerin elçilerinden Türk Hasan Efendi de İstanbul'a döndüğünde isyanı yatıştırmak üzere Anadolu payesi ile taltif edildi.[2055] Daha önce de ifade edildiği gibi *ferve-i beyza* görevden affını isteyen Paşmakçızade'ye değil, İmam Mehmed Efendi'ye giydirilmiştir. Elçiler ise dört gün sonra İstanbul'a doğru yola çıkarılmışlardır.

[2049] Mü'minzade *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 67, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 75

[2050] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları..* (2009), 131, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1869, Silahdar, *Saray Hayatı*, s. 189-190, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 233, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 796, Hammer, VII, 1937, Uzunçarşılı *OT*, V, 30, Köprülü (1993), 596,

[2051] Hammer, VII, 1937, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 233, Silahdar, *Nusretname* (1966) 162, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 795-6, Raşid, *Tarih*, III, 44

[2052] Bkz. *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 75, "Çünki maksud müfti ve oğulları idi, azl ü nefy olundular. "İnşallah ü Te'ala gavga basılur" deyü teselli eylediler.", Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 233

[2053] Andreasyan (1960), 58, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 64-5

[2054] Bkz. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 68, Silahdar Mehmet Ağa (1966), 163, *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 233, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 796, Sertoğlu (1994), 82-3, Köprülü (1995), 596, Shaw (1982) I, 311

[2055] Silahdar Mehmet Ağa (1966), 163, Silahdar, *a.g.e.*, s. 190-1, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 233-4, Hasan Efendi'nin padişah ile görüşerek ona, isyanın nedeninin müfti olduğu ve onun da azledildiğine göre İstanbul'dakileri teskin edebileceğini söylemiş padişah da asilerin affedildiğini ve mevaciblerinin verileceğini bu yüzden cemiyetlerini dağıtmalarını istemiştir. *A.g.e.*, 337-8

Bu sırada İstanbul'daki isyan, Asya'dan gelmiş hane berduş kişilerin ve evvelce halk hareketleri idaresinde bazı kabiliyetler kazanmış kişilerin katılımları ölçüsünde teşkilatlanıyordu. Atmeydanı ise kalabalığı içine almakta küçük geldiğinden, asiler karargahlarını Yenibahçe'ye nakletmişlerdi. Küçükçekmece'li basit bir yeniçeri olan ve Yeniçeri Ağalığı'na getirilen Çalık Ahmed'den başka Dorucanlı Ahmed ve yeniçeri subaylarından Süleyman Ağa isyanın başına geçmişlerdi. Ahmed Ağa, payitaht polisini son derece sert bir şekilde kullandı, öyle ki on binden fazla asinin toplandığı İstanbul'da ne hırsızlık, ne kavga ne de ırza tecavüzlerden söz edilmiyordu.[2056] Bu arada Cuma namazının ikinci olarak kılınmaması ve akşama kadar bu şekilde beklenmesi kararlaştırılmıştı. Elçilerin yola çıktığından haberi olmayan asiler Çekmece'ye kadar adamlar göndererek onlardan haber beklendi. Bunlardan biri Atmeydanı'na gelerek elçilerin Eğridere'de haps ve sonradan salıverildiğini, padişahın isteklerini kabul ettiği ve bunun için bir hatt-ı şerif ile adamlar gönderildiğini söyledi. Fakat asi elebaşıları padişahın ve sadrazamın asilere gönderdiği, isyanlarına son vermeleri yollu uyarı emirlerine aldırış etmediler; o dakikaya kadar karşı olmadıkları Sultan Mustafa'yı tahttan indirmek dileklerini açığa vurmaya başladılar[2057]; Uzunçarşılı'nın ifadesi ile[2058] "maskelerini attılar." Nitekim asilerin liderlerinden Çalık Ahmed, gönderilen emr-i hümayuna kulak asılmamasını ve bunun ancak kendilerini dağıtmak ve daha sonra da birer birer ortadan kaldırmak amacı taşıdığını[2059] söyleyerek asilerin dağılmasının önüne geçmek istemiştir.[2060] O ana kadar sadrazamın kendi istekleri için gayret gösterdiğini düşüncesinde olan asiler, Ramî Paşa'nın ilgili mektubunda yeni şeyhülislâmın Edirne'ye gelmesini ve isyana son vermelerini emretmesi, asilerin vezir-i azamdan yüz çevirmelerine de neden olmuştur.[2061] Asiler, "Bu makule şeylerden maksat cemiyetimizi parçalayıp bizi tefrikaya düşürmektir; muradımızı tamam etmeyince kararımızdan dönmeyiz" diyerek o tarihe kadar kendisini müttefik saydıkları Vezir-i

[2056] Hammer, VII, 1937-8, Bu sıradaki asayişin normal günlerde dahi sağlanamadığı belirtilmektedir. Bkz. AFYONCU, Erhan- ÖNAL, Ahmet- DEMİR, Uğur, (2010) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar Ve Darbeler*, Yeditepe yay., İstanbul, s. 9
[2057] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1870
[2058] Uzunçarşılı *OT*, V, 31, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 488
[2059] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1869
[2060] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 234, Silahdar Mehmet Ağa (1966), 164, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 797, Şemdanizade de asilerin padişahın Feyzullah Efendi'den vazgeçemeyeceği düşüncesinde olduklarını söyler. Bkz. *Mür'i't- Tevarih*, s. 276
[2061] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 199, Krş. *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2290

azam Ramî Paşa'yı da istemeyerek içlerinden bu makam Vezir Söhrablı Ahmed Paşa'yı münasip gördüler.[2062]

Bu durumda isyanın salt Feyzullah Efendi'ye karşı çıkmış bir başkaldırı değil, elebaşıların kendi iktidarları için tertipledikleri bir ihtilâl olduğu açık olarak görülecektir. Nitekim asiler artık açık bir şekilde yeni bir padişah isteklerini şiddetle dile getirmektedirler. Diğer taraftan padişahın, Varna'da bulunan sabık hocası ve şeyhülislâmına gönül almak için bir hatt-ı hümayun göndermesi, vezir-i azamın ise elbise, yiyecek ve içecek gibi şeyler yollaması halk arasında bu azlin gösterişten ibaret olduğu dedikodusunun çıkmasına neden olmuştur.[2063] Şu halde onun azli ve sürgüne gönderilmesi bile isyanın sona ermesi ve asilerin Edirne'ye doğru hareketlerine engel olamamamış görünmektedir. Nitekim asiler ısrarlı bir şekilde Feyzullâh Efendi ve oğullarının kendilerine teslim edilmesini istiyorlardı. Bu sırada Feyzullâh Efendi de Erzurum'a doğru yola çıkarılmıştı.

Edirne'den hatt-ı hümayun ile İstanbul'a geri gelen elçiler Feyzullâh Efendi'nin Varna'da, Trabzon'a gitmek için gemi tedarikinde olduğunu söyleyince, asilerden bazıları gemiler ile kendisini yakalamak üzere Varna ve Balçık gibi başlıca limanları tutmuşlar, Edirne'de bulunanlar ise isyanın müsebbibinin Feyzullâh Efendi oluğunu ve o, denizde boğulduğu takdirde İstanbul'luların kendisini yakından göremeyeceklerini düşünerek Alacahisar'a yerleştirmek üzere ma'zul şeyhülislâmı Varna'dan geri çevireceklerdir.[2064] Asiler ayrıca bu hareketi Feyzullâh Efendi'nin lehine tefsir ile onun İstanbul üzerine Kırım, Bucak ve Nogay askerleri ile Kırım Han'ını getirmek tedbirinde olduğunu da düşünmüşlerdir. Gerek bu hususlar ve gerekse sabık şeyhülislâmın kuvvetli şahsiyeti ve kendilerinden intikam alınabileceği korkusu, olayların akışını hızlandırmıştır.[2065] Şu halde Edirne Vak'asının çıkmasına Feyzullâh Efendi ne kadar amil olduysa, vak'anın bir türlü yatışmamasına da onun tehdidini ikaa kadir bir adam olarak tanınması ve İstanbul'lulardan intikam alacağı korkusu o nisbette hakim olmuştur.[2066]

[2062] Uzunçarşılı *OT*, V, 31, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1870, Ancak mühür Rami Paşa'dadır.. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 70
[2063] Tayşi (1983), 27
[2064] Köprülü (1993), 596, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 64-5
[2065] Tayşi (1983), 27
[2066] Köprülü (1993), 596

1.4.2.9. Asilerin Hazırlıklarını Tamamlamaları Ve Edirne'ye Hareketleri

İstanbul'da isyan halinde olan asiler elçilerinin hapsedilerek ellerindeki mahzar ile birlikte padişahla görüşmelerinin engellendiğinden münfâil olarak artık kat'i surette Edirne üzerine yürümek lüzumuna kani olmuşlardı. Ayrıca padişahın ve Ramî Paşa'nın gönderdikleri ve Feyzullâh Efendi'nin azl ve oğulları ile birlikte Erzurum'a sürgün edildikleri haberi bile asileri geri döndürmeye yetmeyecektir. Diğer taraftan asilerin Edirne'ye gönderdikleri elçilik heyeti henüz İstanbul'a gelmemiş, asiler de onların uzun süredir Edirne'de kalmasından şüpheye düşmüşlerdi. Nihayet 15 Rebiülevvel/29 Temmuz'da Edirne'den gelen Çevik Ali Ağa adlı temsilci, asilere isteklerinin yerine getirildiğini söylemiş ve vezir-i azamın gönderdiği mektubu vermiştir. İstediklerinin olduğunu; Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi ve dört evladının sürgün edildiğini; istedikleri kişilerin şeyhülislâm ve kazasker seçildiklerini ve yarın kendisinden sonra yola çıkan Mirahur Selim Ağa'nın bunu gösteren fermanla buraya geleceğini söyledi.[2067] Kalabalık ona ısrarla heyetlerinin durumunu sormasına rağmen Çevik Ali Ağa onlara ertesi gün gelecek olan Selim Ağa'nın gereken bilgileri kendilerine vereceğini söyledi. Ancak asiler onu Etmeydanı'ndaki Orta Camii'ne götürdü. Burada vezir-i azamın söz konusu mektubu okunduysa da buna ehemmiyet verilmedi.[2068] Tam bu sırada asilerin Edirne'ye gönderdikleri bostancılardan biri geldi ve Edirne'de başlarına gelenleri anlattı.[2069] Bunun üzerine daha da sinirlenen asiler vezir-i azamın temsilcisi Ali Ağa'ya hücum ettiler. Ali Ağa Bostancıbaşı'yı yalanlayarak ısrarla yarın Selim Ağa'nın geleceğini ve gerçekleri öğreneceklerini söylemesi üzerine asiler onu hapsettiler. Daha sonra padişaha gönderilmek üzere yeni bir ariza yazılmasına karar verilmişse de vaktin geç olmasından dolayı alınan karar ertesi güne ertelendi.[2070]

Ertesi gün 16 Rebiülevvel/30 Temmuz Pazar günü padişahın bir hatt-ı hümayun ile gönderdiği Mirahur Selim Ağa İstanbul'a geldi ve Atmeydanı'nda asilerin yanına getirildi. Ona ne için geldiği sorulunca padişahın fermanını getirdiğini

---

[2067] Silahdar Mehmet Ağa, *Nusretname* (1966), 164, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 233

[2068] Mü'mizade asilerin Çevik Ağa'ya "..maksud bizi iğfal ve germi-i bazar-ı cem'iyyetimize yahpare serd-i düruğ-ı makal ile nev'ama ihtilal virmeğe geldün deyü" itibar etmedikleri gibi onu öldürmek istediklerini belirtmektedir. Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 68-9

[2069] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 164-5, Krş. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 194

[2070] Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 797, *Nusretname* (1966), 165, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 194-5, Hammer, VII, 1938, Anonim'de, Tezkireci Mustafa Efendi'nin gelişinden kuşkulanan asilerin onu şiddetle sorgulayarak amacını öğrenmek istedikleri ve en sonunda onun ağzından vezir-i azama bir mektup yazarak evvelce yazdıkları tezkirede yer alan isteklerini tekrarlayarak Edirne'ye göndermiş oldukları kaydı vardır. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 236-7

söyledi. Ancak onun getirdiği hatt-ı hümayun da Çevik Ali Ağa'nın ki ile aynı idi. Asiler ona da elçilik heyetinin durumunu sordular ve eğer onlara bir zarar gelmişse aynı şekilde kendilerini de cezalandırcaklarını söylediler.[2071] Bu sırada Edirne'de hapsedilmiş bir sipahi ile başka biri gelerek elçilik heyetinin başlarına gelenleri anlatmış ve II. Mustafa'nın yedi yaşın üzerindeki asilerin katledilmesi için fetvâ aldığını bildirmişlerdir ki bu durum asilerin daha da öfkelenmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine Selim Ağa'yı öldürmek isteyen ancak bundan vazgeçerek hapseden asiler bir türlü tatmin olmaz ruh haliyle kararlarından dönmeyecekleri ve ciddi olarak Edirne'ye hareket ederek hükümete karşı durmak yolunda fikir birliğine vardılar.[2072]

Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed daha önce de belirtildiği gibi, padişah tarafından gönderilen emir-nameyi tanımayarak asileri, padişahı hal' ve yeni bir padişahı tahta geçirmek gayesi ile teşvik etmiş ancak bundan önce daha evvel kaymakamlığa getirdikleri Söhraplı Ahmed Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi teklifinde bulunmuştu. Asiler buna onay vermişler ve böylelikle biri Edirne'de resmi, diğeri İstanbul'da gayri resmi iki sadrazam yani iki ayrı hükümet söz konusu olmuştur.[2073] Şeyhülislam Feyzullâh Efendi'nin asileri katletmek üzere padişaha fetvâ verdiğini gören halk da artık Sultan Mustafa'yı istemediklerini[2074] açık olarak söylediler ve asilere destek verdiler. Halkın da desteğini alan asiler artık kesin olarak padişahı devirmek düşüncesine kapıldılar. Nitekim bundan sonra Çalık Ahmed padişahı indirmek için Edirne'ye hareket etmek üzere asilere çağrıda bulunmuştur. Bu sırada Paşmakçızade'nin şeyhülislâmlığını onaylamak üzere gönderilen Tezkireci Mustafa Efendi de tutuklanarak getirdiği kürk İmam Mehmed Efendi'ye giydirilmiştir.[2075] Ayrıca kendi elçileri Hasan Efendi'yi, padişahtan getirdiği mektupta Feyzullâh Efendi'nin kendilerine gönderilmesi isteklerine dair bir cevap olmadığından padişah tarafına meylettiği suçlamasıyla yanlarından uzaklaştırmışlardır.[2076]

[2071] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 196, Silahdar, *Nusretname* (1966), 166

[2072] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 198, Krş. *Nusretname* (1966), 166-7, Defterdar Mehmed Paşa bu sırada Çalık Ahmed'in Yeniçeri Ağalığına, Mehmed Efendi'nin de şeyhülislamlığa getirildiğini kaydetmektedir. *Zübde-i Vekayiat* (1995), 797

[2073] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 239, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 488

[2074] Silahdar, *Nusretname* (1966), 166, Silahdar, s. 198, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 238-9

[2075] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1870, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 234, Silahdar, *Nusretname* (1966), 168, a. mlf., *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 198-9

[2076] *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 238, Krş. Defterdar Mehmed Paşa (1995), 799-800

1.4.2.10. Padişahın Asileri Tenkil Etmek Üzere Bazı Tedbirler Alması

Bu sırada birkaç gün evvel Edirne'den elçi olarak gelen ve halen mahbus bulunan Mirahor Selim Ağa'nın, "Sizin bu kuvvetinizi padişah bilmiyor; eğer yeniden bir mahzar yazarak benimle yollarsanız işler sefersiz düzelir" demesine inanan asiler kendisini hapisten çıkarıp Edirne'ye göndermişler ve yukarıda ismi geçen tayinleri de içeren yeni mahzarın cevabını beklemeye başlamışlardır.[2077] Selim Ağa ise Edirne'ye varır varmaz isyan teşebbüsünün büyüklüğünü ve işin laf ile hallolunamayacağını huzur-ı hümayunda söylemiştir. Selim Ağa padişaha Edirne'ye dönmek istemediğini ve onların elinde ölümektense burada padişahın eliyle ölmeyi tercih edeceğini söylemiştir. (18 Rebiülevvel /1 Ağustos Salı) Onun uyarısı üzerine olayın ciddiyetini anlayan Sultan Mustafa ise asilerin nasihatle yola gelmeyeceklerini ve "namus-u devlet"i muhafaza etmek amacıyla derhal harekete geçmek gerektiğini düşünmüştür.[2078] Bunun üzerine bir taraftan Ramî Mehmed Paşa'nın Edirne'de asker toplamasını ve diğer taraftan da bilimum paşaların acele Edirne'ye dönmelerini te'min için hatt-ı hümayunlar ısdar etmiştir.[2079] Eski Rumeli valisi Süleyman Paşa, Selanik Sancağı Mutasarrıfı Mustafa Paşa, Kırım hadisesi sebebiyle Babadağı'nda bulunmakta olan kuvvetler ve on bin kadar Arnavud askeri ile Hüdaverdi Paşa, Rumeli kuvvetleriyle Rumeli Beylerbeyisi Hazinedar İbrahim Paşa ve "evlâd-ı fatihân"[2080] ve diğer bazı Rumeli kuvvetlerinin Edirne'ye gelmeleri emrolunduğu gibi Aydın muhassılı Osmanoğlu Nasuh Paşa'nın maiyetindeki 10 000 askerle alelacele Çanakkale Boğazı'nı geçerek Edirne'ye gelmesi emredildi. Ayrıca Bursa ve Eskişehir Sancakları mutasarrıfı Hasan Paşa'nın kapısı halkıyla Mudanya iskelesine giderek oradan İstanbul ve Rumeli taraflarına hiç kimseyi geçirmemesi emrolundu.[2081] Bundan başka Marmara'nın Rumeli sahilleri sıkı bir tarassut altına alındı; Çorlu civarındaki Karıştıran mevkii Bostancı ustasıyla Çatalca, Yapagıcı, Haramideresi Bostancı ustalarına da Edirne ve Rumeli'den ve Özi taraflarından İstanbul'a gitmek isteyenlerin her kim olursa olsun ellerinde müsaade fermanı

[2077] Andreasyan (1960), 57, Krş. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 200, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 799

[2078] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 168-9, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 200-1, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 75

[2079] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*..(2009), 131, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 76-7, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 243, Shaw (1982) I, 311, Altınay (1997), 147, Köprülü (1993), 596-7

[2080] Evlad-ı Fatihan, Rumeli'nin fethinde bulunanların soyu anlamında kullanılan bir tabirdir. Bkz. Devellioğlu, *Lügat* (2003), 241

[2081] Uzunçarşılı *OT*, V, 32, Krş. *Zübde-i Vekayiat* (1995), 800-1, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 77, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 202, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2290-1

olmadıkça kat'iyyen müsaade edilmemesi emredildi.[2082] Diğer tebliğler Avlonya mutasarrıfı, İznik, Mudanuya ve Mihaliç beğlerine de ulaştırıldı[2083]; bu beğlere, İstanbul'a gitmek üzere asker yüklü hiçbir geminin limandan çıkmasına müsaade edilmemesi emri verildi. Kocaeli mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın oğluna İzmid ve havalisindeki eşkıyalık faaliyetlerininin ve asilere katılımların önlenmesi ihtar edildi. Anadolu Beylerbeyi Numan Paşa ve Karaman Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya maiyeti ile birlikte Çardak İskelesi'nde, Kayseri mutasarrıfı Mustafa Paşa'ya Gelibolu iskelesinde ikinci bir emir gelesiye kadar beklemesi, Yenişehir muhassılı Hüseyin Bey'e de masraflar için 330 kese akçe tedarikini içeren fermanlar gönderilmiştir. Vezir-i azam Ramî Paşa Sultan'a sadık birliklerin başına Rumeli Türkmenlerinin başı Vezir Hasan Paşa'yı serasker olarak atadı.[2084] Ancak Anadolu'dan istenilen miktarda kuvvet toplanamadı.

22 Rebiülevvel Cumartesi günü Edirne'den vürud eden elçiler, padişahın ikinci bir hatt-ı hümayununu getirerek Orta Cami'de umum muvacehesinde okudular. Mezkur hatt-ı hümayunda özetle: "Selim Ağa ile gönderdiğiniz mahzar malumum olmuştur.." denildikten sonra, ilk hatt-ı hümayunda yazılanlar tekrar ediliyordu. Sultan Mustafa kendi el yazısıyla kaleme aldığı mektupta asiler tarafından yapılan atamaları te'kid ettiğini ve asilerin gönderdikleri temsilcileri tutuklamak ve hapse atmak haksızlığını yapanı sert bir şekilde kınadığını, temsilcilerin serbest bırakıldıklarını ve yakında payitahta döneceğini bildiriyor ve "cemiyetinizi dağıtın" deniliyordu.[2085] Fakat asilere bu hatt-ı hümayun da tesir etmemiş, bilakis yol hazırlıkları hızlandırılmıştır.

Sultan Mustafa'nın gönderdiği ve gecikmesinden ötürü özür dilediği yeni mektubu zihinlerini bulandırmıştı.[2086] Asiler Edirne'den gelen heyete, "Edirne'de sizi itmâ etmişler; maksadınız bizim cemiyetimizi dağıtmaktır" sözleriyle muakabele ederek gönderdikleri heyeti cemiyetlerinden çıkarıp, "bundan sonra kararımız Edirne'ye gitmektir" diyerek Davudpaşa sahrasına doğru hareket ettiler.[2087] Davudpaşa yakınındaki Çırpıcı Çayırı'nda düzenli bir karargah kurdular ve 6 Ağustos Cuma günü Edirne Üzerine yürümeye karar verdiler. Balat'lı Georg Selim Ağa'nın Edirne'ye gittikten sonra asilere gönderdiği bir mektupla, padişahın

[2082] Uzunçarşılı *OT*, V, 32
[2083] Raşid, *Tarih*, III, 52
[2084] Hammer, VII, 1939
[2085] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1966), 170
[2086] Hammer, VII, 1938
[2087] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 201-2, Krş. *Zübde-i Vekayiat* (1995), 800

gönderdikleri yazıya cevap vermeği layık görmediğini ve kendisinin İstanbul'a geri dönmesine müsaade etmediğini söylemiştir. Asiler ise padişahın hareketine son derece hiddetlenmişler ve bir an evvel Edirne'ye yürümek üzere hazırlık yapmaya başlamışlardır.[2088] Alınan kararlar gereği asiler, tayin ettikleri ulemâ reislerinin buyruklarından dönmeyeceklerine söz verdiler. Bundan sonra Etmeydanı'na dikilmiş bulunan yeniçeri, cebeci, topçu, sipah, silahdar ve bostancı bayrakları, Yenibahçe Çayırı'na götürüldü.[2089]

II. Mustafa ise gönderilen fermanların fayda vermediğini gördüğünden Avrupa kesimindeki tüm birliklerinin hızla toplanmasını ve Ramî Mehmed Paşa'ya, kumandasındaki birliklerle asilere karşı yürümesini emretti. Bu sırada evvelce Edirne'ye gelmeleri istenen paşalar da şehre dahil olmuşlardı. Rumeli'de seferberlikle silah altına alınan ve kendilerine "Evlad-ı Fatihan" da denilen Yörükler, bunların başı durumundaki Vezir Hasan Paşa ile Arnavud birlikleriyle gelen Hüdâverdi Paşa ve diğer bir çok paşalar Edirne sahasında toplandılar. Öteki paşalar da eyalet ve vilayetlerden toplayabildikleri kadar büyük sayıda askerle gelmişlerdi. Edirne sahrasındaki sultan taraftarı ordu 80 bin askerden oluşuyordu.[2090] Vezir-i azam burada muhteşem bir nutuk söyleyerek[2091] bütün orduyu tahtı savunmaya çağırdı ve Sultan da bir hatt-ı şerif yayınlayarak imparatorluğa ettikleri hizmetlerinden ötürü özellikle yeniçerileri övdü. Edirne'de toplanan kuvvetler, padişah tarafından asilere gönderilen hatt-ı hümayuna karşı sadakatlerini arzettikleri gibi askerin sadakatini te'yid için bir tepsi üzerine konulan Kur'an-ı Kerim, ekmek, tuz ve kılıç üzerine ve padişaha karşı isyan eden asilerle harp edeceklerine ve sözlerinde sebat edip padişaha sadık kalacaklarına yemin ettirilmiştir.[2092] Sultan Mustafa bu arada bazı devlet ileri gelenlerine çeşitli rütbeler ihsan ederek[2093] onların bağlılıklarını temin etmek istedi. Sultan bundan başka Ramî Paşa ile ayrıca görüştüğü Serasker Hasan Paşa'ya, asiler görünür görünmez Edirne üzerine geri çekilmesi emrini verdi. Böylece kuvvetlerini göstermek suretiyle, ordunun her

---

[2088] Andreasyan (1960), 57, Silahdar Mehmet Ağa, *Nusretname* (1966), 170

[2089] Bkz. *Nusretname* (1966), 167, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 198 vd., Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 48, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 239-240, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 799

[2090] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 244, Hammer, VII, 1939, Köprülü (1993), 597

[2091] Bkz. Silahdar Mehmet Ağa (1966), 172-3, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 93-4

[2092] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 94-5, Krş. *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 805, Silahdar, *Nusretname* (1966), 172, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 207, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 243-4, Raşid, *Tarih*, III, 55, Uzunçarşılı *OT*, V, 33, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2291

[2093] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 204-5, Silahdar Mehmet Ağa (1966), 171-2, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 76

bakımdan üstünlüğünü gören asilerin korkuya kapılarak itaata mecbur olacaklarını ümit ediyordu.[2094] Ramî Paşa 9 Ağustos Çarşamba günü, istekleri kabul edilip yapıldıktan sonra asilerin inatlarında sebat edip itaatsizliklerinde devam ettikleri takdirde katillerinin caiz olduğuna dair bir fetvâ aldı; padişahın otoritesine karşı gelme ve onu hal' etmek için devlete karşı koyma, ayaklanma[2095] anlamına gelen "huruc 'ala 'l-sultan" fetvâsı verildi.[2096] Ulemâ mensupları, ''*eğer isyancılar yaptıkları için tövbe etmez ve geri dönmezler ise, kılıç zoru ile tedip edilmeleri caizdir*'' demişlerdir.[2097] Padişah ayrıca yeniçerilere 100 ve sipahi ve silahdarlara 30 kese akçe ihsan ederek asilere karşı askerin güvenini kazanmak istemiştir.[2098]

1.4.2.11. Asilerin Edirne'ye Hareketi

Bu sırada evvelce Feyzullâh Efendi'nin emriyele katline ferman çıkan ve fakat üzerine gönderilen kapucubaşıdan kurtularak gizlenen Firari nam Nalbantoğlu Hasan Paşa, isyanın bastırılamaması üzerine ortaya çıkarak Kaymakam Ahmed Paşa'nın yanına gelmişti. Asiler Hasan Paşa'yı İstanbul kaymakamlığında bırakarak harekete geçtiler[2099] ve 27 Rebiülevvel/ 10 Ağustos 1703'de İstanbul'dan çıkarak Davudpaşa'ya geldiler. Edirne'de kendilerine karşı asker toplama işi devam ederken İstanbul asileri de Davutpaşa'da, Çırpıcı çayırındaki üç günlük ikametlerinden bil-istifade yol esnasında zahire yokluğu çekmemek için Silivri'ye mavnalar ve oradan diğer merhalelere arabalar ile zahire naklediyorlardı.[2100]

[2094] Hammer, VII, 1939, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 245

[2095] Bkz. Devellioğu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat* (1993), 384

[2096] Silahdar Mehmet Ağa (1966), 172, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 94, (2003), 98, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 805, Uzunçarşılı *OT*, V, 33, Ancak burada vezir-i azamın bu fetvayı kimden aldığına dair bir kayıt yoktur. İlk akla gelen isim Feyzullah Efendi'dir. Kantemir, orduyu cesarete getirmek için Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin bir fetva ile bütün asilerin sadakatsiz ve gavur sayıldıklarını; bundan dolayı bunlara karşı şiddetle çarpışarak ölenlerin şehit olacaklarını vaat ettiğini belirtirse de bu doğru olmasa gerektir. Bkz. Kantemir, III, 313, Nitekim Feyzullah Efendi mazuldür. Balat'lı Georg ise padişahın Edirne'de asker toplatıp, nefir-i am ilan ettiği, ulufe dağıttığı ve İstanbul'a göndereceği kuvvetler marifetiyle yedi yaşından yukarı erkeklerin kılıçtan geçirilmesi cevazına dair müftüden fetva aldığını söylemekte ve fakat Feyzullah Efendi'nin ismini zikretmemektedir. Andreasyan (1960), 56-7, Georg aynı eserin sonlarında, "İstanbul askerlerinin kılıçtan geçirilmesine dair müftünün çıkardığı fetvaya göre hüccet vermiş olup firar eden Dede Efendi yakalanarak İstanbul'a gönderildi" demekte ve müftünün yakınları ve adamlarının İstanbul'a gönderilerek hapsedildiğini söylemektedir. Bkz. Andreasyan (1960), 63

[2097] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 206, Krş. *Zübde-i Vekayiat* (1995), 805

[2098] Silahdar, *Nusretname* (1966), 172, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 244

[2099] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1870, Silahdar Mehmet Ağa (1966), 171, Silahdar, *Saray Hayatı*, s. 202-3, *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 242, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 802, Hammer, VII, 1938, Andreasyan (1960), 59

[2100] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 92, Silahdar Mehmed Ağa (1966), 175, Silahdar, *Saray Hayatı*, s. 208, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 809, Köprülü (1993), 597, Tayşi (1983), 28

Kalabalık, yürüyüşe geçmeden önce ulemâdan, Edirne'nin yağma edilmesine müsaade ve isyanların meşruluğunu bildiren bir fetvâ istediler. Ulemâ ise Edirne'nin Osmanlı şehri ve orada yaşayanların da kardeşleri olduklarını ve şehrin yağmlanmasına karşı olduklarını bildirdi. Bunun üzerine asi elebaşılardan Karakaş ulemayı teskin ederek amaçlarının savaş olmadığı ve ancak karşı taraftan saldırı gelirse karşı koyacaklarını söyledi. Asayişin temini ve asilerin ifrata kaçmamaları için vakit kazanmak hususunda boşuna gayret sarfetmiş olan ulemâ, o andan itibaren başlarının üzerinde asılı kılıçla hayatlarının tehlikede olduğunu gördüler ve şeyhülislâmla ordu kadısının imzasını taşıyan üç fetvâ vermek zorunda kaldılar. Bu fetvâlardan birincisi şöyle idi: "*Muhammed ümmetini idare etmek için seçilmiş olan padişah kendini av zevkine vermek için payitahtı terketmişse, ağır vergi yüküyle teb'aları eziyorsa, hazineyi israf ediyorsa, bu yolda devamına müsaade etmek caiz midir*?". İkinci fetvâda: "*Müslümanlar imamın zulmüne başkaldırırlarsa, onlara asiler denilebilir mi*?" Üçüncü fetvâ ise evvelki ikisi gibi, isyanı tasdik etti: "*Müslümanlar İmamın zulmünü ortadan kaldırmak için harekete geçtikleri takdirde, başkaları İmamın yardımına gidebilirler mi*?" Şeyhülislâm bu üç soruya da olumsuz yani "Hayır" cevabını verdi.[2101] Böylelikle padişaha yani devlete karşı isyan bu şekilde meşru bir hareket halini almış oluyordu.

Asiler İstanbul'dan çıktıkları sırada bütün şehir kapılarını kapatmışlar ve açık bırakılan yerlere de yeniçeri müfrezeleri yerleştirmişlerdir.[2102] Bundan başka gerek ihtiyaç olması gerekse gayrimüslimlerin İstanbul'da ayaklanabilecekleri şüphesinden dolayı yerli ve yabancı bütün halkın silahlarını teslim etmeleri ihtar edilmiş ve toplanan silahlar şehir kadısına teslim edilmiştir. Ayrıca Anadolu'dan gelen kuvvetlerin bir kısmı Rumeli'ye geçirilmiş bir kısmına da Üsküdar'da kalmaları emredilmişti. Edirne'den gelenler ise şehre girerken kapıdaki muhafızlar tarafından tutulup serenbaşıya götürülüyorlar ve burada sorguya çekildikten sonra bazıları serbest bırakılıp bazıları da hapsediliyordu.[2103] Nihayet 30 bin[2104] kişilik asi ordusu

---

[2101] Hammer, VII, 1938, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 241-2, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 101
[2102] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 198, *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 243
[2103] Andreasyan (1960), 59-60
[2104] Asilerin sayısı tartışma konusudur. Bu rakam bazı yerlerde 60 000 (Özcan (1994), 445), Balat'lı Georg'e göre 70 000 ila 103 000 idi. Andreasyan (1960), 58, Tolstoy ise 100 000'den fazla olduğunun söylendiğini yazar. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 131, Mustafa Nuri Paşa'ya göre asilerin gücü yirmi binden çok asker ile üç bin kadar seyirci ve kışkırtıcıdan oluşmaktaydı. Bkz. Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 24, Krş. Uzunçarşılı, V, 33, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 77-8, Danişmend 50 000 (*Kronoloji*, III, s. 488) Hammer de 50-60 000 kişi olarak gösterir. Hammer, VII, 1938, Anonim kronikte de aynı rakam zikredilmektedir. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 241, En güvenilir kaynağımız ise bizzat olay sırasında Edirne'de padişahın yanında bulunan Silahdar'ın

sancak-ı şerif altında toplanarak, "etrafında büyük bir ordu bulunmasına rağmen korkarak saklanan" Sultan II. Mustafa'nın bulunduğu Edirne üzerine yürümeye karar verdiler.[2105] Ancak yola çıkmadan evvel Feyzullâh Efendi'nin ve adamları ile Rami Paşa'nın birikmiş hazinesini ele geçirmek için şehrin muhtelif yerlerinde arama yaptılar.[2106] Şeyhülislâma ait şeyleri saklayanlar idam ile cezalandırılacakları için kendilerinde şeyhülislâmın malı olanlar korkularından bizzat getirip teslim etmişlerdir. Servetinin saklı bulunduğu yerler, soruşturmalarla öğrenildikten sonra cami, han, bedesten, konak ve bahçelerde araştırma yapılarak sandık ve keseler dolusu altın ve gümüş ele geçirilmiştir.[2107] Asiler Davutpaşa sahrasındaki ikametgahlarından sonra, müfti ile oğullarının ve etbaının emlakını zapt ve yüz kese akçeden ziyade nakidlerini yol harçlığı yaparak 13 Ağustos/ 30 Rebiülevvel Pazar günü yola çıktılar.[2108]

Bu haber Edirne'ye ulaşınca ileri gelenler arasında tedirginlik yaratmış ve ordunun hemen harekete geçmesine karar verilmişti. Bunun üzerine Ramî Mehmet Paşa bütün mahiyeti erkanı ile beraber, Sulakçeşmesi yanındaki hacılar mezarlığı nihayetinde hazırlanan ziyafette bulunduktan sonra, alay göstererek Buçuktepe'de bulunan padişahın önünden geçip, o gün İskenderköyü deresine gitti. 4 Rebiülahir Perşembe günü, serdar tayin edilen Ramî Paşa padişahın huzuruna dahil olarak ve kendisine kılıç kuşatılıp hil'at giydirildikten sonra sancak-ı şerif ve miftah-ı kabeyi alarak Pamukkale ya da Burnupamuklu[2109] sahrasındaki yerine varıp askere, yakında İstanbul asileri ile mukabele vuku bulacağını söyledi ve onları teşçi etti.[2110] Bu sırada İmam-ı Sultani Mehmed Efendi Rumeli, Yekçeşm Hüseyin Efendi ise Anadolu kazaskerliğine, asilerin Edirne'ye gönderdiği Şaban Efendi de Edirne kadılığına

---

eseridir. Hazırlıkların ilk günü 60 000 asker toplandığını belirtir. Bkz. *Nusretname* (1966), 169, Ancak biraz ileride "..10 000 yeniçeri ve 5000 cebeci ve 1000 topçu ve terakkili yazılan 5 000 kadar mümre-i sipah ve silahdar ve 100 mikdarı Aşağı Bölük sipahileri ve 1000 mikdarı bostancı taifesi ve 900 mikdarı İstanbul gümrüğünden yevmi onar akçe tekaüt ulufesiyle yazılan sadat namına bazı erbab-ı fesat ile 24 000 ulufeli asker cem' olunduğundan gayri ehl-i suk ve esnaf ve suhtevat dahi birkaç bin adam ile başka bir güruh-ı makruh oldular.", demektedir. Bkz. *Nusretname* (1966), 171, Krş. Raşid, *Tarih*, III, 51-2, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 803

[2105] Jorga, IV, 245, Kantemir, III, 312

[2106] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 276

[2107] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 71, 96-97, Silahdar, *Nusretname* (1966), 168, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, 200, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 240-1, Andreasyan (1960), 60

[2108] Silahdar Mehmet Ağa (1966), 176, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 806, Köprülü (1993), 597

[2109] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 208, 211

[2110] "İşte naçar şuraya gelmek iktiza eyledi, beher hal yarın öbür gün bu bağiler ile mukabele ve mukatele ve muharebe olunmak mukarrerdir. Göreyim sizleri, uğur-ı padişahide baş ve can ile ne güzel çalışırsız. Gayret sizindir.", Bkz. Silahdar Mehmet Ağa (1966), 176, *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 211

getirildi. Padişah askerin gönlünü almak için de bir miktar para göndermiştir.[2111] Rami Paşa mezkur mahalde bir günlük istirahatten sonra 7 Rebiülahir/20 Ağustos Cumartesi günü Hafsa mevkiine indi.[2112] Bu arada Anadolu'dan istediği kuvvetlerin Edirne'ye geçişlerinin, asiler tarafından önlenmesi üzerine, hükümet bayraklar açtırarak Edirne çarşı ve pazarlarında sipahi, silahtar ve levent toplamaya başlamıştı.[2113] Vezir-i azam tarafından alınan tedbirleri haber alan asiler ise, Andolu'dan Edirne ordusuna katılacak olan birliklere engel oldukları gibi Edirne'ye hareket etmek üzere çok sayıda asker topladılar. Ayrıca kendilerine katılacak olanlara geçiş imkanı sağlamak üzere yukarıda adı geçen limanlara müfrezeler gönderdiler; Anadolu limanlarında görev alan bu müfrezeler Bursa havalisini yağmalayıp, Kastel Kalesinde mahpus tutulan Vâni Mehmed Efendi'nin iki oğlunu, Feyzullâh Efendi'nin iki damadını da beraberlerine alarak İstanbul'a geldiler.[2114]

Asiler ordusu Davudpaşa'dan hareket ettiği ve büyük bir ihtişamla Edirne'ye doğru yola koyulduğunda, isyan üç haftadan fazla bir zamandan beri payitahtı heyecan içinde bırakmıştı. En önde *Sancak-ı Şerif* taşınmaktaydı ve yine Hz. Peygamberin kutsal emanetlerden olan hırkası, "Hırka-i Saaadet" yeşil kumaşla örtülü bir arabada taşınıyor ve onu çok sayıda öğrenci ve mollalar topluluğu takip ediyordu. Her sabah ve her akşam Zafer Suresi okunuyordu ve okuma, savaş çığlığı olan Allah seslenişleriyle sona eriyordu.[2115] Bu kalabalığa karışmış bulunan muntazam birlikler 15 000 yeniçeri, 4400 sipahi ve silahdar, diğer alaylardan 1000 asker, 5 000 cebeci, 900 topçu ve her biri İstanbul gümrüğünden günde on akça yevmiye alan emir ve emir oldukları iddiasında bulunanlardan ibaretti.[2116] Top sayısı ise 20 uzun demir top, 10 balyemez, 30 sahra topu, 4 havan topu, 800 grenad, 1400 fıçı baruttan oluşuyordu; ayrıca balta, kürek ve benzeri yetmiş iki bine yakın muhasara aleti de götürülüyordu.[2117]

Asiler 1 Rebiülahir Pazartesi Küçük Çekmece, ertesi gün Büyük Çekmece yolu ile 3 günde Silivri'ye geldiler. Burada yağmaya koyuldular ve halkın uzun

---

[2111] Silahdar Mehmet Ağa (1966), 175
[2112] Bkz. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 211, Köprülü (1993), 597
[2113] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 207, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 95, Bu sırada Edirne halkının, "müsliman müsliman ile döğüşmez, bi-hude zahmete girersiz" deyü birbirleriyle söyleştiklerini Anonim yazarı kaydetmektedir. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 232
[2114] Hammer, VII, 1939, Krş. Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 803
[2115] Altınay(1997), 147, Krş. Silahdar, *Nusretname* (1966), 176-7, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 807
[2116] Bkz. Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 803, *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 242
[2117] Bkz. Hammer, VII, 1938-9, Georg Edirne'ye doğru harekete geçen kuvvetleri 150 top, silah, kazma, kürek, balta ve kanca ile yüklü 1 500 araba ve deveden ibaret olarak gösterir. Bkz. Andreasyan (1960), 58

zamandır öfke duyduğu kasaplar başının çiftliğini baştan başa yakıp yıktılar. Silivri'de bir gün kaldıktan sonra[2118] hareketlerinin altıncı günü, Edirne'ye yakın küçük bir kent olan Hafsa (Hapsa)'ya varmışlar ve buradan da Sultan'a karşı değil, fakat devletin kötü yöneticilerine karşı ayaklandıklarını ve Müslümanlara karşı savaşmak için değil fakat devletin güvenliğini satan hak dinden olmayanların sıkı bir araştırmaya tabi tutulmaları ve şeriat kanunlarına göre dava edilmeleri için silaha sarıldıklarını söylemesi için hazretlerine bir heyet gönderirler. Buna karşılık eğer sultan, böyle yasal bir davada silah kullanmaya kalkışırlarsa o zaman kendilerinin de buna kuvvetle karşılık vereceklerine kararlı olduklarını ve böyle bir durumda Osmanlı kanının boş yere akıtılmasından Allah'ın huzurunda salt padişahın sorumlu olacağınının bilinmesi gerektiğini ifade ettiler. Asiler bu arada el altından Edirne halkına da eğer topyekün bir yağmayla karşı karşıya kalmak istemiyorlarsa, kendilerine karşı silahla karşılık vermemelerini bildirdiler. Zira kardeşlerine karşı çarpışmak için değil, fakat Osmanlı imparatorluğunun hainlerine ve zalimlerine şeriat yasasına göre muhakeme etmeye ve layık oldukları cezaları vermek için geldiklerini söylediler. [2119]

1.4.2.12. Asilerin Sultan Mustafa Yerine Şehzade Ahmed'i Tahta Çıkarmaları

Asilerin Edirne'ye vardıkları zaman nasıl bir yol takip edecekleri ve tahta kimi çıkaracakları[2120] hususunda herhangi bir fikirleri yoktu. Yeniçeri Ağa'sı Çalık Ahmed Ağa'nın çadırında yapılan toplantıda asi elebaşıları Çalık Ahmed, Karakaşi ve gayr-i resmi sadrazam Kavanoz Ahmed bir süre bu hususta müşaverede bulundular. Aslında II. Mustafa'nın hal'i söz konusu değildi; Edirne'ye yazdıkları dilekçelerde de sultana değil, Feyzullâh Efendi ve akraba ve yakın adamlarına karşı olduklarını ihtar etmişlerdi.[2121] Çünkü aksine bir düşünce ile ulema ve halkın desteğini kaybedeceklerini düşünüyorlardı. Padişahın İstanbul'a getirilmesi gündemdeydi fakat, bazıları bunun kendilerinin sonu anlamına geleceğini; eğer Sultan Mustafa padişah olarak İstanbul'a gelirse hiçbirini cezasız bırakmayacağını söylediler. Dolayısıyla tek çıkar yol olarak, Sultan Mustafa'nın tahttan indirilmesi

[2118] Ya da iki gün. Bkz. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 97
[2119] Kantemir, III, 312, Lamartine, II, 788
[2120] Bu tartışma, bir zamanlar Osmanlı düzeninin temel taşı sayılan padişahlık makamının 17. yüzyıl boyunca ne kadar değer kaybettiğinin en açık belirtisiydi. Bkz. Kunt (2009) III, 53
[2121] Bu sırada Edirne'de olan Rus Büyükelçisi Tolstoy da 12 Temmuz tarihli bir mektubunda bunu teyid etmektedir. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 130

üzerinde fikir birliğine vardılar.[2122] Ancak bu sefer de Sultan Mustafa'nın yerine kimin padişah olacağı sorunu ortaya çıktı. Bunların, henüz İstanbul'da iken kimi hükümdar yapacaklarına dair bir kararları yoktu; fakat IV. Mehmed'in oğullarını istememekte müttefik idiler.[2123]

Bilindiği gibi Osmanlı devletinde veraset kanununa göre bir padişah ölsün ya da hal' edilsin yerine mutlaka bizzat padişahın kardeşi ya da oğlu olmak üzere hanedan üyesinin getirilmesi kanun idi.[2124] Herkes gibi Çalık Ahmed de bu kanunu gayet iyi biliyordu ancak o, Osmanlı hanedanına mensup birinin tahta çıkmasını istemiyor hatta devletin yönetilmesi için padişa bile ihtiyaç olmadığını söylüyordu. Onun bu teklifi belirtilen kanuna her ne şartta olursa olsun bağlı ve sadık olan çevrelerce tasvip görmedi. Bunun üzerine Çalık Ahmed görüşünde ısrarcı olarak bu sefer de Kırım hanedanına mensup birini padişah yapmayı teklif etti. İçlerinden bazıları bu görüşü uygun bularak, Osmanoğullarının artık işe yarar olmadığını, makam-ı saltanatta bir değişikliğe lüzum olduğunu ve hükümdar sülalesinin değişmesinde hayır olduğunu söyledi. Ona göre Kırım hanları da asil sülaledendir. Bu yüzden Kırım hanedanından birinin padişah olması yerindedir. Ancak bu düşünce yine de uygun görülmedi ve Osmanlı hanedanının devamından yana olanlar en azından Sokullu Mehmed Paşa'nın, II. Selim'in kızı Esma Sultan'dan olan İbrahim Han'ın torunlarından birinin padişah olmasını istedi.[2125] Tartışmalar bu şekilde devam ederken söz konusu tasarının da gerçekleşemeyecek bir düşünceden ibaret olduğu ortaya çıktı. Nitekim Osmanlı hanedanının devamından yana olanlar; ne olursa olsun Osmanlı hanedanının asil bir sülale olduklarını, dört yüz seneden beri bu devleti yönettiklerini, İslam ve Türk milletinin dünyaya hakim olmasının bunlar sayesinde olduğunu söylediler. Bunlara göre her ne kadar hatalı olanları vardıysa da hanedanın devamlılığını esas alan kanun devam ettirilmeli ve Sultan Mustafa'nın yerine II. Ahmed'in oğlu Şehzade İbrahim getirilmeli[2126] idi.

Asiler zaten Çorlu'ya varıncaya kadar II. Ahmed'in 11 yaşındaki oğlu Şehzade İbrahim'i tahta çıkarmak kararındaydılar.[2127] Bu düşünce herhalde çocuk

---

[2122] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 239, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 97-8
[2123] Uzunçarşılı *OT*, V, 33
[2124] Thevenot, *1655-1656'da Türkiye* (1978), 147-8, İNALCIK, Halil, (1958) "Osmanlı Padişahı", **AÜSBFD**, C. XIII, S. 4, Ankara, s. 73 vd.
[2125] Bkz. EMECEN, Feridun (2001) "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler Ve Mülahazalar", **İslam Araştırmaları Dergisi**, S. 6, İstanbul, s. 73 vd.
[2126] Sertoğlu (1994), 83, Krş. Hammer, VII, 1939
[2127] Silahdar, *Nusretname* (1966), 177, Silahdar, *a.g.e.*, s. 211, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 807, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 239, Uzunçarşılı *OT*, V, 34, Sultan II. Mustafa'nın da amcası

yaştaki padişahı daha kolay etki altına alabileceklerine inandıklarından ileri gelmekteydi. Ancak ulemanın ileri gelenleri, II. Mustafa'nın olgun yaştaki kardeşi Ahmed dururken 11 yaşındaki İbrahim'in padişahlığını doğru bulmadılar.[2128]

Ulemâ, girişimlerinin mümkün olduğu kadar geleneğe, kanuna ve şeriata uygun olmasında ısrarcı oldular. Yeniçeri Ağa'sı Çalık Ahmed'e, teklifinin tahtı Sultan Osman'ın kanından gelen şehzadelerin en büyüğüne veren yürülükteki veraset kanununa (ekberiyet usulü) aykırı olduğunu anlattılar.[2129] Hocaların ifadesiyle "Nizam-ı tertibi hilafete halel virmekle kıyamete dek hedefi taan" yani halifeliğe geçiş düzenini bozarak kıyamete kadar hedef gösterilmemek için veraset usulünün değiştirilmesinden vazgeçilip, Şeyhülislam İmam Mehmed Efendi'nin ısrarı[2130] ile Mehmed Efendi'nin eski talebesi olan ve hanedanın en yaşlı üyesi olan Şehzade Ahmed'in cülusuna karar verdiler. Çalık Ahmet'i de bunu kabule mecbur ettiler. 17 Ağustos günü kılınan Cuma namazında hutbeyi III. Ahmed adına okutmak suretiyle onun padişahlığını kabul ettiklerini ilan ettiler.[2131] (3 Rebiülahir/16 Ağustos)

Şehzade Ahmed'in padişah olmasını isteyenler, Edirne'de Sultan Mustafa'yı müdafaa edecek kuvvetlerle İstanbul kuvvetlerinin aralarını bulmak suretiyle saltanat tedebbülünü kan dökmeden halletmeyi düşünmüşlerdi. Ancak Şehzade Ahmed'in padişahlığına karar veren asiler hemen sonra yollarına devam ederek 4 Rebiülahir Perşembe (17 Ağustos) günü Kafaklı menziline ve 5 Cuma günü Çorlu'ya vararak şehrin orta kenarında vaki Kumluca deresinin beri tarafına indiler. Aynı gün hutbe Sultan Ahmed'in adına okundu.[2132] Bugünden itibaren camilerde, namazdan sonra verilen vaazlarda ve hutbelerde artık Mustafa'nın değil, Ahmed'in adı zikredildi. Edirne'de toplanan karşı kuvvetler ise, Rami Paşa'nın kumandasında olarak şehirden çıkıp Karabayırlar mevkiinde karargah kurmuştu.[2133]

Ahmed'in oğlu İbrahim'e karşı özel bir sevgisi vardı ve hep yanında bulundururdu. Bundan dolayı varis bırakmadan öldüğü takdirde İbrahim'i halef olarak gösterdiği söylenmektedir. Kantemir, III, 317

[2128] Bkz. Defterdar Mehmed Paşa (1995), 807-8, Kunt (2009) III, 53, Öztuna (1998) I, 424, Nitekim Tolstoy 12 Temmuz tarihli mektubunda, isim vermeden asilerin padişahın kardeşini tahta çıkarmak istediklerini yazmaktadır. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 130, Tolstoy 25 Temmuz tarihli mektubunda da aynı bilgiyi vermekte fakat kardeşinin yaşını 10 olarak göstermektedir. *A.g.e.*, s. 132, Tolstoy burada II. Ahmed'in oğlu Şehzade İbrahim ile Sultan Mustafa'nın kardeşi Şehzade Ahmed'i karıştırmış görülmektedir.

[2129] Hammer, VII, 1939

[2130] "Rahmetli efendimin (Sultan IV. Mehmed'in) akıl ve kamil, resit, yiğit evladı durur iken sagirin (küçük, ufak, buluğ çağına girmemiş çocuk) hilafeti caiz değildir.", Bkz. Silahdar, *a.g.e*, s. 211

[2131] Bkz. *Nusretname* (1966), 177, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 808, Hammer, VII, 1939, Köprülü (1993), 597, Sertoğlu (1994), 83, Uzunçarşılı *OT*, V, 34, Danişmend, *Kronoloji* (1972) III, 489

[2132] Köprülü (1993), 597

[2133] Sertoğlu (1994), 83

1.4.2.13. İmparatorluk Ordusunun Asilere İlhakı Ve İsyanın Sonuçlanması

Bu sırada Edirne'de bulunan Rus büyükelçisi Tolstoy, 12 Temmuz tarihli mektubunda Edirne'dekilerin büyük bir korku içerisinde olduklarını ve isyanı bastırmak için çaba sarfettiklerini yazmaktadır.[2134] İparatorluk kuvvetleri Ramî Paşa kumandasında ise de, o bizzat gitmeyip kendisi Edirne dışındaki ordugahında kalarak Evlad-ı Fatihan Kumandanı Vezir Hasan Paşa'yı serasker yapmış ve onu Rumeli Valisi İbrahim ve Arnavud kuvvetleri komutanı Hüdaverdi Paşa kuvvetleriyle birlikte asiler üzerine göndermiş ve aynı zamanda asi kuvvetlere nasihat etmek üzere ulemâdan bazılarını da yollamıştı.[2135] Hasan Paşa maiyetindeki kuvvetlerle hareket etmek suretiyle asileri itaate davet edecek, şayet olumsuz cevap verirlerse onları dağıtmakla direktif almıştı.[2136] Ramî Paşa tarafından serasker nasbolunarak ileri yollanan Hasan Paşa ile diğer paşalar 8 000 kadar suvari ile Çorlu'nun mezkur Kumluca deresinin diğer tarafına çadırlarını kurdular.[2137] Asiler de derenin karşı tarafında konuşlanmışlardı. Şu halde biri devletin resmi ordusu diğeri gayriresmi asi ordusu olmak üzere iki ordu savaş konumunda beklemeye başlamışlardı.

Diğer taraftan asilerin gücünü gören[2138] imparatorluk ordusu savaşmaktan kaçınarak karşı tarafa iltihak edecek yani Edirne ordusu İstanbul'dan gelenlerle birleşecektir.[2139] Nitekim Serasker Hasan Paşa karşıdaki asilerin, söylendiği gibi başı bozuk olmayıp hakiki asker olduğunu görünce korkuya kapılmış[2140] ve asi kuvvetlerinin çokluğunu ve kendi kuvvetinin ise azlığını görüp bir veçhile mukabele edemiyeceğini beyan ederek vezir-i azamdan bir miktar kuvvet istemiştir.[2141] Bunun üzerine kendisine Eski Saray baltacılarıyla arz ağaları adamlarından yüzer nefer ve diğer saray adamlarından bir miktar kuvvet yollanmıştır.[2142]

Edirne ordusundaki ara bulmak isteyen nasihatçiler, İstanbul'dan gelen orduya giderek, asilerin vezir-i azamı olan Sührablı Ahmed Paşa ile meseleyi sulh

---

[2134] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 130
[2135] Uzunçarşılı *OT*, V, 35, Krş. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 208-9, *Ravzatü'l-Kübera* (2003), 99-100
[2136] Silahdar, *Nusretname* (1966), 178, Krş. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 134, *Anonim* yazarı ise, Hasan Paşa ve maiyetindekilerin, padişahtan asilerle anlaşma yollarını arayacakları, şayet asiler savaşta direnirlerse onlarla çarpışmadan geri dönecekleri direktifini aldıklarını kaydeder. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 245
[2137] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 212, Silahdar Mehmed Ağa (1966), 178, Tolstoy'un 27 Ağustos tarihli mektubuna göre tarih 31 Temmuz ve 15 000 süvari ile. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 134
[2138] "..bunlar bakkal çakkal takımı değil, cenk eri imişler..", Bkz. *Nusretname* (1966), 178
[2139] Altınay (1997), 147, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1980) III-IV, 24
[2140] *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 100-101
[2141] Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2295
[2142] Uzunçarşılı *OT*, V, 35, Silahdar, *Nusretname* (1966), 174, a. mlf. *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, 209

yolu ile halletmek için son bir teşebbüste bulundular. Asiler Çorlu'ya girdikleri sırada ordunun ileri gelenlerinden Hasan Paşa, Hüdaverdi Paşa, Süleyman Paşa ve Edirne Eski Cami vaizi genç ve Şişman Ali Efendi'den mürekkeb ulemâ heyeti asilerin karargahına geldiler. Asilerin verdikleri kararları değiştirebilecekleri kanaatinde olduklarından adalet ve vecibeler üzerine bütün delilleri sayıp sıraladılar[2143] ve aradaki ihtilaftan düşmanların istifade edeceğini ileri sürdüler. Fakat Ahmed Paşa ve beraberindekiler, onlara asilerin hareketlerini meşrulaştıran ve bir saltanat değişikliğine çağıran yedi adet fetvâ örneği gösterdiler ve artık padişah olarak Ahmed'i tanıdıklarını ve Sultan Mustafa'ya taraftar olanlar ile konuşmayacaklarını bildirdiler.[2144] Süleyman Paşa ve vaiz ise seraskerlerine göstermek üzere söz konusu fetvâların kendilerine verilmesini istediler. Defterdar Mehmed Paşa ve Raşid'den aktaran Uzunçarşılı'ya bakılırsa, "Bizim kimseye kasdımız yoktur; Sultan Mustafa ittifakla hal' ve Sultan Ahmed'i iclas edip İstanbul'a getirmek isteriz" diyen Şeyhülislâm İmam Mehmed Efendi, mezkur yedi fetvâyı çıkararak murahhas olarak gelen Edirne heyetine vermiştir. İstanbul kuvvetleri Çorlu'da, hükümdar ettikleri Sultan Ahmed adına ilk defa hutbe okutup Cuma namazı kıldılar.[2145] Sultan Mustafa'nın hal'ini içeren söz konusu fetvâları gören Hasan Paşa ise, maiyetindeki paşalarla görüştükten sonra, bunları Edirne'ye padişaha yollayıp cevap beklemek istediyse de bu durum asilerce Hasan Paşa'nın bir hilesi olarak yorumlandı, kendisine ya yolları üzerinden gitmesini ya da harp etmesini teklif ettiler.[2146] Bunun üzerine Hüdaverdi Paşa bunlarla savaşmak istediğini Hasan Paşa'ya bildirmiş o ise daha önce savaşmama yolunda emir aldığını belirterek geri dönmürtür. Bundan dolayı ilk başarılarını elde ettiklerini düşünen asi kuvvetleri cesaret bularak Edirne üzerine yürüyüşlerine devam ettiler.[2147] (7 Rebiülahir/ 20 Ağustos 1703)

Ramî Paşa'nın emirlerine bağlı olan Hasan Paşa, hücumu başlatacak yerde meseleyi hükümete danışmak yolunu seçmişti. Ancak bunu haber alan asiler Hasan Paşa'ya "sedd-i rah"[2148] olmamasını, aksi takdirde muharebe edeceklerini

---

[2143] Hammer, VII, 1939, Krş. *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 808, *Nusretname* (1966), 174, 178, Raşid, *Tarih*, III, 60
[2144] Hammer, VII, 1939, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 245-6, Silahdar, *Nusretname* (1966), 179
[2145] Uzunçarşılı *OT*, V, 35, Krş. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 100-1, *Zübde-i Vekaiyat*, (1995), 808, Raşid, *Tarih*, III, 57-9
[2146] *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 810
[2147] Uzunçarşılı *OT*, V, 35-6, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 246, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 101-2
[2148] Yol kapama, yol kesme, yola mani olma anlamlarına gelen bir ifade. Devellioğlu, s. 872, 927

söylediklerinden[2149], Hasan Paşa da mecburen ve cevap beklemeden ordusunu geri çekmiş ve acele ile Rebiülahirin 7. Pazar günü vezir-i azama mülaki olup vaziyeti şifahen anlatmıştı. Vezir-i azam Ramî Paşa bu sırada Hafsa'da bulunmaktaydı. Hasan Paşa'nın bu hareketi korkusundan çekildiği şeklinde yorumlanmış ve Ramî Paşa kendisini, izinsiz gelmesinden dolayı mes'ul tutmuştur.[2150] Ramî Paşa bu ilk hatayı tamir etmek istediğinden, asileri dağıtmak üzere gecikmeden taarruza geçmek gerekip gerekmediğini paşalarla görüştü. Görüşme sonucunda II. Mustafa'nın ordunun başına geçmesine karar verildi.[2151]

Ramî Paşa asiler ile karşılaşmak mukarrer olduğu cihetle tek kurtuluş çaresinin padişahın ordugaha gelip devlete sadık kuvvetlerin başına geçmek olduğunu bildirmek üzere Edirne'ye ulaklar gönderdi. Ayrıca padişahı ve maiyetini getirmek üzere çeşitli hazırlıkların yapılması için defterdara emir verdi. *Zübde-i Vekayiat* yazarı bu esnada defterdar olup ordunun hareketi için gereken hazırlığı yapmakla görevlendirildiğini belirtmektedir. Gerekli hazırlıklar görüldükten sonra da padişah ordu-yı hümayun ile birlikte harekete geçmiştir.[2152] Nihayet ertesi gün de Sultan Mustafa'da Hafsa'ya geldi ve Sadrazam kendisine Hasan Paşa'nın düçar olduğu müşkilatı anlatarak, metrise girilmesi ve toplar vaz'olunması hususunda istizanda bulundu.[2153] Ramî Paşa Sultan Mustafa'ya asilere karşı alınacak tedbirler hususunda bir brifing verdikten sonra ona sancak-ı şerifi teslim etti. Sultan II. Mustafa, sancak-ı şerifi aldıktan sonra kendi otağına indi ve önlem olarak daha önce Kazaskerliğe getirdiği Yekçeşim Hüseyin Efendi'yi otağına çağırarak Şeyhülisâmlık makamına getirdi.[2154] (14 Rebiülevvel) Padişahın yeni bir şeyhülislam seçmesinde, isyancıların Edirne'deki hükümet aleyhine seçtikleri Şeyhülislâm İmam Mehmet Efendi'den fetvâlar almalarının temel rolü vardı.[2155]

[2149] Georg asilerin Çalık Ahmed'i padişahın ordusuna elçi olarak gönderdiklerini belirtir. Çalık Ahmed onlara: "Biz size kılıç çekmeğe gelmedik; şayet siz bizi kılıçtan geçirmeğe kalkarsanız bire karşı iki olmağa hazırız" demiş fakat hükümet erkanı buna kulak asmamıştır. Andreasyan (1960), 60

[2150] Bkz. *Nusretname* (1966), 179-180, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 103, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 811, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2296, Uzunçarşılı *OT*, V, 36, Sertoğlu (1994), 83

[2151] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 246, Silahdar, *Nusretname* (1966), 180

[2152] Bkz. *Zübde-i Vekayiat* (1995), 811, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 103-4 Tolstoy'a göre 9 Ağustos. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. , s. 135

[2153] Bkz. *Nusretname* (1966), 180, Hammer, VII, 1940, Köprülü (1993), 597, Uzunçarşılı *OT*, V, 36

[2154] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76, Krş. Silahdar, *Nusretname* (1966), 181, a. mlf., *XVII. Saray Hayatı*, s. 213, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 811, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 104, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 246, Meşihat süresi kısa sürecektir. Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 110, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76

[2155] Bkz. Sevinç, *a.g.t.* (2004), 88

Asiler ise bütün güçlükleri atlatarak Edirne'ye doğru hareketlerine devam ettiler ve bu kente yakın Solakçeşmesi denilen bir yerde ordugahlarını kurdular. Buradan sultana bir heyet gönderen asiler sadrazamı, "o zındık kızılbaş şeyhülislâmı" [Feyzullâh Efendi] ve kırk çeşit yüksek makama getirilerek kayırılan oğullarını ve Mavrokardo'yu istiyorlardı.[2156] Aynı gün asiler Babaeski (Baba-yi Atik) merhalesine varmakla arada bir merhale kalmış olunuyordu ki, iki ordu birbirlerinden ancak bir günlük yürüyüş mesafesi uzaklığında bulunuyorlardı.[2157] (22 Ağustos/ 9 Rebiülevvel)

21/2 Ağustos'ta iki ordu Babaeski'ye yaklaşırken bir çatışma olacağı anlaşılmıştı. Bu sırada asilerce ele geçirildiklerinden beri ordunun peşinde süründürülmüş olan Vâni Efendi'nin iki oğlunun Bursa'da asiler tarafından öldürüldükleri öğrenildi.[2158] 23 Ağustos Pazar günü[2159] asi ordusu Babaeski'de konuşlanmış, imparatorluk ordusu ise asilere karşı savaşmak üzere hazırlıklarını tamamlamıştı. Şu halde 15. yüzyıldan bu yana ilk kez Osmanlı kuvvetleri arasında bir çatışma çıkacaktı.[2160] Bu arada iki ordu arasında birkaç günden beri karşılıklı olarak haberleşmelerin olduğu da biliniyordu[2161] ve Edirne kuvvetlerinin asilere katılması an meselesi idi. İstanbuldan gelen kuvvetler el altından Edirne kuvvetleriyle anlaşmışlar ve en son Edirne kuvvetlerinin kendilerine katılmasına karar vermişlerdi. Nitekim iki tarafın askerleri arasında gizlice cereyan eden müzakereler sonunda yapılan misak metni, tebdil-i kıyafet etmiş birisi ile Hafsa'dakilere gönderilmiş ve onlar da bunu herkesin gözü önüne okuyamayacakları cihetle ve "güreş tutmak" bahanesi ile metristen uzaklaşıp okumuşlardır.

Ordunun daha önce yaptığı sadakat yeminine güvenerek kuvvetlerinin başına gelmiş bulunan Sultan Mustafa ise, ordunun ihanetinden yani kuvvetlerinin karşı tarafa iltihak etmek niyetinden haberdar değildi. Asiler tarafından gönderilen bir mektup[2162] metris kazmakta olan yeniçerilerin eline geçmiş, bunlar gizli bir şekilde

---

[2156] Kantemir, III, 314

[2157] Silahdar Mehmed Ağa (1966), 182, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 106-7, Mustafa Nuri Paşa'ya göre iki (*Netayicü'l- Vukuat*, (1980) III-IV, 24) Şemdanizade'ye göre altı saat. Bkz. *Mür'i't-Tevarih* (2009), 277

[2158] Bkz. *Nusretname* (1966), 181, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 809-10, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 105 vd., Hammer, VII, 1939-40, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1980) III-IV, 23, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2296

[2159] Sene Hamse ve 'aşere ve mi'eti ve elf mah-ı Rebiülahirin 6. günü. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 106

[2160] Shaw (1982) I, s. 311

[2161] Bkz. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 213

[2162] "..biz sûret-i isyânda herket itmekle cümlemiz ölüm eri olduk. Bir kalınca ceng iderüz. Ve illâ bizi sağ komayacakları ma'lûmumuzdur. Böyle olıcak sizler dîn karındaşlarımız ve ocak yoldaşlarısız.

mektubu okuyarak asilerin taleplerine olumlu bulmakla birlikte akşama kadar metrislerini hazırladılar ve aynı günün akşamına doğru harekete geçmeye karar verdiler. Nihayet Vezir-i azamın metris kazımının devam etmesi emrine karşılık bu hadisenin sebep olduğu münakaşa sırasında, her taraftan aydınlatıcı fişekler ve silahlar atıldığı işitilip görüldü ve bunun düşmanla kararlaştırılan işaret olduğu kanaatına varıldı. Bol paralar ve hediyeler verilerek elde edilen Yeniçeriler, kütleler halinde Babaeski'ye doğru yola çıkarak burada asilerin saflarına geçtiler.[2163] Böylece padişahın askerleri isyancılara katıldıkları için garip bir durum ortaya çıkmış oluyordu. Burada hemen belirtmek gerektir ki asilere katılanlar askerlerdir. Ramî Paşa asilere katılmak yerine kaçmayı tercih etmiştir.

İmparatorluk ordusunun asiler tarafına geçmesi, olayın seyrini değiştiren önemli bir dönüm noktası olmuştur ki asiler böylelikle amaçlarına muvaffak olmuşlardır. Bu arada bir devlet ordusunun, isyan etmiş çapulcu yığınlara boyun eğmesi oldukça ilginç bir durum ortaya çıkarmaktadır. Tolstoy, 25 Temmuz tarihli bir mektubunda, padişahın ordusunun asileri bastıracak güce sahip olacak kadar askerin bulunmadığını ve fakat Ramî Paşa'nın isyanı bastırmak için yoğun bir çaba sarfettiğini ve bundan da ümitli olduğunu yazmaktadır.[2164] Ancak Anonim'de geçen bir kayda bakılırsa, "*..80 000 mıkdarı atlu askeri tedarük olundu ki, cenk olunmuş olsa İstanbul'dan gelenler mukavemet değil karşularında durmağa kudretleri olmayup, havf u haşyetlerinden firar edecekleri mukarrer idi*.."[2165] Aynı yerde Ramî Paşa'nın savaşmak niyetinde olmadığı ve asiler ile Feyzullâh Efendi'yi de İstanbul'a göndermek yoluyla asilerle sulhu sağlamak istediği belirtilmekte, biraz ileride ise "*Rami Mehemmed Paşa nefsine bu hakareti kabul edüp "müslimin beyninde cenk vaki' olmasun" deyüp sa'y eyledi. Eğer ceng olunmak lazım gelse Edirne'de cem' olunan asker değil, Hasan Paşa ile Çorlu'ya gönderilen kifayet eder idi*." demektedir.[2166] Hammer' de benzer bir şekilde, "*Sultan'ın ordusu seksin bin kadardı*

Âmmeye musallat olan müftînin vücûdu def‘ için hâb u râhatımızı terk idüp zarar-ı âm def‘ olacak iken ümmet-i Muhammed birbirimizin kanını seyelân itdirmek lâyık ve sezâmıdır? Müslimân müslimâna kılıç çekmek olur mu? Bizim ki zarûrîdir. Siz a'lemsiz", Bkz. *Mür'i't- Tevarih*, s. 277

[2163] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 135, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1870-1, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 106-8, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 246-7, *Nusretname* (1966), 182, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 812, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 277, Hammer, VII, 1940, Jorga, IV, 245, Uzunçarşılı *OT*, V, 36-7, Andreasyan (1960), 60, Köprülü (1993), 597-8

[2164] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 131, Tolstoy biraz ileride Rami Mehmed Paşa'nın isyanı bastırmak için o kadar da istekli gözükmediğini ve hatta padişahın hal'i hususunda asileri teşvik ediyor olabileceğini söylemektedir. *A.g.e.*, s. 132

[2165] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 244

[2166] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 247

ve Rami Mehmed Paşa gerçekten savaşmak niyetinde olmuş olsaydı ve bu ordunun başına ihtiyar Hasan Paşa'dan daha kabiliyetli bir kişiyi getirmiş olsaydı asiler bir an bile dayanamazlardı."[2167] demektedir.

Hammer'in Ramî Paşa'yı suçlamasını makul karşılamakla birlikte kapıkullarının tutumuna da işaret etmek gerektir. Nitekim 17. yüzyıl konjonktüründe kapıkullarının itaatsizlikleri, savaşlardaki muvaffakiyetsizlikleri, başına buyruk hareketleri ve çıkardıkları isyanları vs. göz önüne alınırsa, asiler içindeki kapıkulu mensupları ile imparatorluk ordusundaki yeniçerilerin ittifakına şaşırmamak gerektir ki bu durumda Ramî Paşa'nın yapacağı pek bir şey de yoktur. Diğer taraftan Kantemir'in belirttiğine göre her iki ordu karşı karşıya gelince, asilerin müftisi Nakip Efendi sultanın birliklerine büyük bir Kur'an-ı Kerim cildi göstererek, "*Hepsinin aynı imanı, aynı kanı taşıyan kardeşler ve aynı imparatorluğun uyrukları olduklarını; İstanbul halkının Osmanlı Devleti'nin yıkmak ya da Kur'an'a karşı gelecek herhangi bir girişimde bulunmak için değil, aksine salt şeriat yasalarına göre vefasızları ve hainleri cezalandırmak için silaha sarıldıklarını, bundan ötürü bu kadar kutsal bir amaca karşı koymaya cüret ettikleri takdirde o zaman üzerlerine sadece Allah'ın gazabı değil, fakat çok daha büyük cezaların da*[2168] *gelebileceğini düşünmelerini rica etmiştir. Müftinin bu sözleri, sultanın kuvvetlerinin çarpışma isteğini tümüyle kırmakla kalmamış, aksine onları o kadar çok coşturmuştur ki kendi sadrazamlarını terk ederek hep birlikte asilerin yanına geçmişler ve bunları kardeşleri olarak selamlamışlardır*."[2169] Asiler ertesi gün (23/4 Ağustos/ 10 Rebiülevvel) isyanın patlak vermesinden tam beş hafta sonra gelip Tunca nehrinin kıyılarından, Edirne'nin kapıları önünde karargahlar kurdular.

Devlet erkanı bu ümitsiz durum karşısında, "*Kul taifesi vefadarlık etmeyip hainlik edip yüz döndürdüler. Gelen askere tebaiyet ettiler; bundan sonra durmaktan faide yok. Edirne'ye teşrfi buyurun, yarın bakalım ahval ne yüzden zuhur eder*" diyerek vaziyetten padişahı haberdar ettiler. Ramî Paşa da, devlet erkanı ile birlikte padişahın yanına gelerek, ordunun hainlik ederek düşman birliklerine katıldığını ve bundan sonra burada durmanın yararı olmadığını söyledi; padişaha Edirne'ye giymeyi önerdi.[2170] Bunun üzerine Sultan Mustafa sancak-ı şerifi de beraberine

---

[2167] Hammer, VII, 1939
[2168] Kantemir'în aktardığı bu bilgi eğer doğruysa müftinin Allah'ın gazabından daha vahim cezalardan neyi kastettiği merak konusudur.
[2169] Kantemir, III, 313, Lamartine, II, 788
[2170] Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 812

alarak Edirne'ye döndüi Ramî Paşa da tebdil-i kıyafet ile iki uşağının eşiliğinde Varna'ya[2171] kaçarak hayatını kurtardı.[2172] Mü'minzade Ramî Paşa'nın firarı hususunda;

Muradın remy idi Müfi'l- enam-ı Şeyhülislamı
Atıldın mesnedinden sen dahi ey hazret-i Rami
Şehadetle anın 'ukbada sadrı dahi ber-terdür
Bu işde var ise sun'un yarın halin mükedderdür

dörtlüğünü söyler. Rami Paşa da Sultan Mustafa'ya giderayak;

Garibindür anı hoş tut efendim işte ben gittim
Gönül dirler ser-i kuyunda bir divanemiz kaldı

demiş, Sultan Mustafa ise buna karşılık olarak;

Gitdin amma ki kodun vadi-i hayretde beni
Salmışım ben dahi bil dergeh-i Mevla'ya seni
Hayr ise eylediğin hayr mükafatın bul
Etdiğin şerr ise hazırla heman can ü teni

dizelerini sıralamış ve ilave olarak;

Çare yok böyle imiş hükm-i kaza
İdemez kimse ana çun u çera

diyerek Edirne'ye geri dönmüştür.[2173]

Padişah ve diğer devlet ricalinin de silah, cephane ve sair harb teçhizatlarını bırakıp kaçmaları üzerine asiler padişahın karargahına girerek terkedilmiş bütün eşyayı, altın ve gümüş paraları yağma etmişlerdir.[2174] Böylelikle asiler, imparatorluk ordusunun katılımıyla daha da güçlenerek Hafsa'daki ordugahı zapetmiş ve Edirne hükümeti'ni dağıtmışlardır.[2175] Anonim yazarı, Edirne halkının korkudan ilk önce mallarını güvenli yerlere sakladıktan sonra çiftliklere kaçtıklarını, ancak asilerin Kasabbaşı Mehmed Ağa'nın çiftliğini yağmalamaları üzerine tekrar şehre gelip silahlanmak yoluyla asilere karşı koymayı kararlaştırdıklarını kaydetmektedir.[2176] Silahdar ise Edirne halkının ilk başta asilerin Edirne'yi yağmalamaktan ve kendileri

[2171] Anonim'e göre "..ne mahalle gittiğü bilinmeyüp..", *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), s. 247
[2172] *Tolstoy'un Gizli Raporları* (2009), 131, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 109 vd., Silahdar Mehmed Ağa (1966), s. 183, Silahdar, s. 214-5, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 812-3, Jorga, IV, 245, Uzunçarşılı, V, 37
[2173] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 109
[2174] Andreasyan (1960), 61, "Allahü ekber, ol gece olan müsibet ve havf ü haşyet bir tarihte mesmu ve müşahede olunmamış idi.", Bkz. Silahdar, s. 215, Silahdar Mehmet Ağa (1966), 183
[2175] *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), s. 247-8
[2176] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 248, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 110-1

ile çarpışmaktan korktukları için kıymetli eşya, para ve mücevheratlarını saklamaya çalışırken, daha sonra taraflar arası anlaşmazlığın ortadan kalktığı ve halkın yollara düşerek asileri karşıladıklarını belirtir. Silahdar'ın ifadesi ile Edirne halkı, "*..İstanbullular şehre girince su ile şekerin karışması gibi bir anda onlarla kaynaşmışlardı*."[2177]

Edirne'ye geri dönmüş olan Sultan Mustafa[2178] ise bütün bu olup bitenlerden sonra halkın kendisine düşündüğünden de çok kızgın olduğunu anlamış olmalıdır. Bundan dolayı sadaret mührünü asilerin sadrazam olarak seçtikleri Söhrablı Ahmet Paşa'ya göndermiş ve her dediklerini yerine getireceğine ilişkin söz vererek asiler tarafından tayin edilen tüm öteki büyüklerin mevkilerini tastik etmiştir. Sultan Mustafa bu arada sadrazamla birlikte Mavrokardo'nun kaçtıklarını bildirmiş ve fakat bunları da yakalandıkları takdirde teslim edeceğine dair güvence vermiştir.[2179] Öyle görülüyor ki Sultan Mustafa yenilgiyi kabul etmekle birlikte saltanatının devam edeceği ümidi taşımaktadır; ancak tüm bu çabalar onun tahttan indirilmesi sonucunu değiştirmeyecektir. Nitekim Tolstoy da "Görünen o ki yeni sultan iş başına gelecek.."[2180] demektedir. Sultan Mustafa, hocası Feyzullâh'ı ve tüm yakınlarını gözden çıkarmakla birlikte babasının yazgısından kurtulamamıştır.[2181]

1.5. ŞEYHÜLİSLÂM SEYYİD FEYZULLÂH EFENDİ'NİN KATLEDİLMESİ

Bir ay kadar süren bu ayaklanma sonucunda asiler amaçlarına ulaşmış ve Sultan Mustafa hal' edilerek Şehzade Ahmed tahta oturtulmuştur. Sultan Ahmed şu halde bir halk/asker ve ulemâ darbesi sonucu tahta oturmuş ve saltanatının ilk günleri asilerin boyunduruğunda geçmiştir. Ancak Sultan Ahmed-taht değişimi sırasında kardeşi ve selefi Sultan Mustafa'nın vasiyetini de göz önüne alarak- asilerin tedrici bir suretle cezalandırılmasını sağlayacak ve kontrolü eline alacaktır. Bizim açımızdan Sultan Ahmed'in bu ilk dönemleri, Fezyullâh Efendi ve oğlu Fethullah'ın bu sırada katledilmesi ve diğer aile bireylerinin de haps ve sürgün edilmesi açısından önem taşımaktadır.

[2177] Silahdar, *Nusretname* (1966), 184, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 110-1
[2178] Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 24, Krş. Silahdar, *Nusretname* (1966), 182 vd.
[2179] Kantemir, III, 315
[2180] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 132
[2181] PALMER, Alan, (1995) *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl: Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, çev. Belkıs Çorakçı Dilbudak, Yeni Yüzyıl yay., İstanbul, s. 47

1.5.1. Sultan III. Ahmed'in Cülusu Ve İlk İcraatları

Daha önce de belirtildiği gibi Edirne'ye doğru hareket halinde olan asiler padişaha casuslar gönderip Şehzade Ahmed'i padişah ettiklerini haber vermişler, bunun üzerine Sultan Mustafa da "taht ve saltanattan meyus olmuş" idi.[2182] Diğer taraftan asiler Sultan Mustafa'nın kardeşi Ahmed'e bir mektup göndermişler ve eğer olanak dahilinde ise ordunun başına geçmesini, zira kendilerinin silahlı olarak imparatorluk sarayına girmekten çekindiklerini, eğer kendisi kardeşinin izni olsun olmasın ordunun başına gelebildiği takdirde ordu kendisini derhal padişah ilan edeceğini bildirmişlerdi. Sultan Mustafa'nın bu mektubu alıkoyarak, kardeşini acaba öldürtsün mü yoksa bunun lehine tahttan kendiliğinden vazgeçsin mi diye uzun süre kararsızlık göstermiş olduğu bilinmektedir. Saray mensuplarının çoğu kardeşini öldürmesini önermişler ve imparatorluğun başka varisi kalmadığı görülünce asilerin, kendisini tahtta bırakmak zorunda kalacaklarını söylemişlerdir. Sultan Mustafa ise "bu kadar menfur bir olay karşısında ürpererek bu sorunu Allah'a bırakmayı" uygun bulmuştur.[2183]

II. Mustafa dönemini anlatan en değerli kaynağın yazarı olan Silahdar Mehmed Ağa, padişahın en yakınındaki kişilerden biri olarak ona, tahtı teslim niyetine karşın meyus olamamasını söylemiş ve seleflerinin de bu tür fitnelerden zahmetler çektiklerini belirterek onu teselli etmiştir. Sultan Mustafa ise ümitsiz bir şekilde tüm destekçilerini yitirdiğini, şerlerinden Allah'a sığındığını söylemiş ve hepsinin Allah'ın gazabına uğraması bedduasında bulunarak saraya gitmiştir.[2184] Kaçınılmaz sonunun idraki içinde olan Sultan Mustafa, "*Kul beni tahttan indirmişler, yerime karındaşım Sultan Ahmed'i padişah eylemişler. Allah mübarek eyliye. Evlatlarım ve hassa cariyelerim kendiye Allah emaneti olsun*.."[2185] demiş ve kardeşi Ahmed'e giderek kamuoyunun kendisinin tahta geçmesini istediğini ve sultan olarak kendisini selamlamak için geldiğini söylemiştir.[2186] Sultan Mustafa'nın, kardeşinin yanından ayrılırken "*Sevgili kardeşim. Ben tahtta kaldığım süre içinde sonsuz bir*

[2182] Silahdar, *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 215

[2183] Kantemir, III, 315-6, Lamartine, II, 789

[2184] Silahdar, *Nusretname* (1966), 183-4, İleride de görüleceği gibi asilerin çoğu Sultan Musta'nın bedduasına müstahak olmuşlardır. Silahdar Mehmed Ağa da, "İnkisar-ı hedef-i icabet-i kabule karin olup kimi ipe çekildi ve kimi rahat yüzü görmeyüp hiraş-ı can ile can verüp gitti." demiştir. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 216, Krş. *Nusretname* (1966), 184

[2185] *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 215, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 248

[2186] Hammer, VII, 1940, Ancak Balat'lı Georg'un aktardığına bakılırsa Şehzade Ahmed, buna ilk başta olumlu yaklaşmamıştır. Nitekim "sarayına dönen padişah, kardeşine hitaben: "Hakimiyet artık sana aiddir; gel tahta otur" deyince kardeşi: "Ben senin sözünle tahta çıkacak ve askerler gelince de aşağı indirilip rezil olacak kadar akılsız değilim" demiş ve tahta oturmamıştır. Andreasyan (1960), 61

özgürlüğe sahip olduğunu unutma. Bundan ötürü senin de beni bir hür yaşatmanı rica ediyorum. Babamın ve kardeşinin oturduğu bu tahta çıktığın doğrudur; ancak seni bu tahta yükseltenlerin hain asiler olduğunu asla hatırından çıkarmamalısın ve eğer bunları cezasız bırakırsan şimdi bana yaptıklarını biraz sonra sana da reva göreceklerdir."[2187] diyerek öcünün alınmasını yeni padişaha ihtar etmiş olduğu da belirtilmektedir. Nihayet asilerin şeyhülislâmı İmam Mehmed Efendi'nin saltanat değişikliğini meşrulaştıran bir fetvâsı ve bundan sonra halef selef padişahın anneleri Valide Gülnûş Sultan'ın oluru ile nihayet 23 Ağustos 1703 (9 Rebiülahir 1115) Çarşamba günü II. Mustafa resmen hal' edilerek yerine Şehzade Ahmed törenle tahta oturmuştur.[2188]

Sultan Ahmed'in bu şekilde tahta oturmasından sonra asiler Sadrazam Ramî Paşa'yı, yeniçeri ağasını, defterdarı, kethüdayı, kasapbaşıyı, cebecibaşıyı, Rum tercüman İskerletoğlu'nu ve diğer ricali her yerde aradılarsa da ele geçiremediler; fakat firarilerin evlerine girerek her şeylerini yağma ettiler.[2189] İstanbul askerlerinin kılıçtan geçirilmesine dair çıkardığı fetvaya göre hüccet vermiş olup firar eden Dede Efendi yakalanarak İstanbul'a gönderildi ve Yedikule'ye hapsedildi. Bundan başka Feyzullâh Efendi'nin oğulları, kızlarağası yazıcısı, kahyası ve telhiszisi ile diğer bazı kimselerin dahil olduğu yirmi kişi İstanbul'a gönderilerek hapsedilmişlerdir.[2190]

Sultan III. Ahmet'in ilk icraatı Edirne'ye bir buçuk saat uzaklıktaki Karabayır altında, Tunca Nehri kıyısında Mesih Paşa Bahçesi'nde bekleyen asilerin şehre girmelerini engellemek olmuştur. Sultanın bu isteğine karşılık, bu kuvvetlerin başında bulunan vezir-i azam adayı Söhraplı Ahmet Paşa, sözü edilen yere geldiklerini ve ertesi gün şehre girip padişaha biat edeceklerini bildirmiştir. Na'ima[2191] bunların Edirne'ye "hücum ve garet etmek fikrinde" olduklarını belirtmektedir. Bu arada asi elebaşıları Edirne'ye girerek, önceden beri düşmanca baktıkları bu şehri yağmalamak isteyen asi kalabalıkları şehre sokmamak için azami

---

[2187] Kantemir, III, 316, Sultan Ahmed de benzer bir uyarıyı halefi ve kardeşinin oğlu Sultan Mahmud'a yapmıştır. Bkz. *Abdi Tarihi: 1703 Patrona İhtilali Hakkında Bir Risale* (1999), haz. Faik Reşit Unat, TTK yay., Ankara, s. 41-2

[2188] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 112-3, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1871, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 248, Silahdar, XVII. Yüzyıl Saray Hayatı, s. 217, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 814-5, Hammer, VII, 1941, Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat* (1980), III-IV, 24, Jorga, IV, 246, , Ahmet Rasim (2002) II, 226, Shaw (1982) I, 311, Sertoğlu (1994), 83, Aksun (1994) II, 300, 302, Orhonlu (1993), 698-9, Karal (1940), 165, Tolstoy ve Balat'lı Georg Sultan Ahmed'in cülus tarihi olarak 11 Ağustos tarihini verirler. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 135, Andreasyan (1960), 61

[2189] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 249

[2190] Andreasyan (1960), 63

[2191] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1871

çaba harcamışlar, hatta Vezir Hasan Paşa bunlara mektup göndererek asilerin kötü niyetlerine halkın karşılık vereceğini ihtar etmiştir.[2192] Ancak kızgın kalabalık başta Feyzullâh Efendi'nin malları olmak üzere Edirne'deki bazı yağma girişimlerinde bulunmuşlardır.[2193] Ayrıca burada bulundukları bir hafta süresince asilerin kararsız ve ne yaptıklarını bilmez hareketleri görülmekteydi. Nitekim asilerin sürekli yeni ve farklı isteklerle padişahı ta'ciz ettiklerini *Anonim* yazarından öğreniyoruz.[2194] Hatta bu ta'cizlere karşın yeni padişahın haber göndererek, "*Biz kendü vehdetimizde oturup zevkimizde iken ittifak edüp geldünüz, padişah olduk. Hazine yok, nizam yok, halk-ı alem ayak üzerinde. Re'aya ve sair ümmet-i Muhammed rahatdan kaldı. Bana böyle padişahlık lazım değil. Edebinizle olursanız ne güzel, yoğise şimdi varup yine olduğum yere giderim. Ne haliniz var ise görün..*" diye çıkışmış olduğu kaydedilmektedir. Silahdar ise asilerin padişahtan üç kıst mevâcip ve cülûs bahşişlerini isteyerek ayak dirediklerini, elebaşı Çalık Ahmed'in bunları öğütlerle zar zor itaate getirdiğini belirtmektedir. Ancak daha sonra askerlerin yeniden ayaklandıkları ve padişaha bir dilekçe ile isteklerini bildirmiş oldukları görünmektedir. Nitekim padişah bunlara, biraz sabretmelerini ve isteklerinin yerine getirileceğini söylemiş ve yukarıdaki ifadeye benzer bir şekilde "*..eğer kullarım dua-yı hayrımı ve riza-yı hümayunumu isterler ise heman şimdi, bu an bu saat cemiyetlerin dağıtup çadırlaruna gitsünler ve bir dahi cem'iyet itmesünler, böyle naseza hareketlerinden benim de rahatım kalmadı..*" diyerek onları uyarmış ve dağılmalarını istemiştir.[2195]

Diğer taraftan bir padişahı tahttan indirmek suçunun baskısı altında olan asiler, padişahtan derhal İstanbul'a gelmesini ve o güne kadar asilerin işledikleri suçların affını istiyorlardı.[2196] Sultan Ahmed, Vezir Hasan Paşa'nın şefaatiyle asilerin suçlarından ötürü bağışlanmasını sağlamış ve başta Söhraplı Ahmed olmak üzere asilere, eski görevlerinde kalmalarına[2197] dair hatt-ı hümayunlarla beraber, hil'at ve kürkler göndermiş ve kendisinin İstanbul'a gelmesi yolundaki isteklerine de olumlu cevap vermiş ve Rebiülahir ayının 14. günü[2198] İstanbul'a hareket etmiştir. Sultan Ahmed, sadrazam, yeniçeri ağası ve bütün askerler birkaç gün sonra İstanbul'a

[2192] Bkz. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1871-2
[2193] Silahdar Mehmet Ağa, *Nusretname* (1969), 187-8
[2194] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 253
[2195] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1969), 190-2, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1874
[2196] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1875
[2197] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 111, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1872
[2198] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1872

vararak Eyüp Sultan Camii'ne gelmiş ve burada muhteşem bir törenle kılıç kuşanma töreni yapılmıştır.[2199]

1.5.2. Seyyid Feyzullah Efendi'nin Katli

Edirne Vak'asının ortaya çıkması ve gelişmesinde en büyük pay şüphesiz Feyzullâh Efendi'ye aitti. Ancak bu olayın ucu kendisine de dokunmuş asilerce katledilmiştir. Enver Ziya Karal, "entrikacı ve ahlaksız" olarak nitelendirdiği Feyzullâh Efendi'nin katlini, bu sırada meydana gelmiş en mühim vak'a olarak göstermektedir.[2200] Daha önce de belirtildiği gibi Feyzullâh Efendi sürgün edildiği Erzurum'a gitmesine dair ferman çıkarılmıştı. Sabık şeyhülislâm oğulları ile birlikte muhafaza altında olarak arabalarla Edirne'den çıkarılıp Varna'ya getirilmiş[2201] ve buradan da gemi ile Trabzon'a ve oradan memleketi Erzurum'a gitmek üzere yola çıkarılması kararlaştırılmıştı. Sultan Mustafa, kendisine bu kadar fenalık etmesine rağmen hocasına son hürmet vazifesini yerine getirmekten geri durmamış, ona gönül alıcı bir hatt-ı hümayun ve yanına muhafız olarak elli kadar Bostancı neferi vermişti. Ramî Paşa da dört araba yiyecek, içecek yollamıştı.[2202] Ancak asiler azli ile yetinmeyerek Ramî Paşa'dan Feyzullâh Efendi'yi istemişler o da öldürmemeleri şartıyla şeyhülislâmı onlara vermek zorunda kalmıştır. Nitekim Ramî Paşa'nın, bu sürgünü geciktirmek yoluyla şeyhülislâmı asilere teslim etmek niyetinde olduğunu daha önce belirtmiştik. Balat'lı Georg bu hususta şunları kaydetmektedir:[2203]

> "Sadrazam Rami Paşa da çavuşlara, ağır davranarak onun Varna'ya ulaşmalarını geciktirmelerini emretti. Feyzullah Efendi Varna'ya vasıl olunca derhal gemiye binip karşı sahile geçmek istedi ise de refakatına memur çavuşlar, oranın serdarı ve kadısı ile gizlice müzakerelerde bulundular; onlar da kendisine ihtiram göstermek bahanesi ve geminin yağlanması lüzumunu ileri sürerek onu bir müddet alıkoydular. Bu suretle birkaç gün geçtikten sonra müftünün *kal'ebend* edilmesi için sadrazamdan emir geldi. Bunun üzerine kale dizdarı müftüyü, hürmeten gezdirmek bahanesi ile kaleye götürdü ve içeride kapadı. Birkaç gün sonra sadrazam Rami Paşa'nın gönderdiği askerler müftüyü kaleden alarak Rumeli'de yer yer dolaştırmağa başladılar. Rami Paşa'nın niyeti, müftüyü elinde tutmak İstanbul'daki asi askerler gelip isteyince onu ellerine vermek ve kendilerini bu suretle teskin etmekti."

Feyzullâh Efendi'nin Varna yoluyla memleketine doğru yola çıkarılacağı haberi asiler tarfından duyulduğu zaman büyük bir kızgınlık yaratmış, tahrik olan ve

---

[2199] Bkz. *Zübde-i Vekayiat* (1995), 822, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 254, Uzunçarşılı *OT*, V, 40, Andreasyan (1960), 63-4, Bu sırada korku içinde olduğunu söyleyen Tolstoy Sultan Ahmed'in Edirne'yi terki için 16 Ağustos tarihini vermektedir. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 135

[2200] KARAL, Enver Ziya (1940), "Ahmed III", **İA**, C. I, MEB yay., İstanbul, s. 165

[2201] Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 31, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 75

[2202] Bkz. *Silahdar Tarihi*: *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 218, *Nusretname* (1969), 192, Krş. ŞEFİK EFENDİ, *Şefikname*: *1115 Senesinde Zuhura Gelen Edirne Vak'asının Tarihi*, Tasvir-i Efkar Gazete Hanesi, Ramazan-1282

[2203] Andreasyan (1969), 58

bunun önüne geçmek isteyen asiler, "şayet eşkıya talep ider deyü"[2204] Feyzullâh Efendi'nin Erzurum'a gitmesine mani olmak için[2205] harekete geçmişlerdir. Nitekim İstanbul'dan adamlar gönderilmiş ve bu şekilde şeyhülislâmın gitmesinin önüne geçilmiştir. Şeyhülislâm ve evlâd ve etbâ'ının kaçırılmaması için Varna halkının silahlanarak tedbir almaları üzerine vaziyetin fenalığını gören Feyzullâh Efendi ise, buradan vaziyetini bildirmek üzere sadrazama gizlice bir tezkire yazmıştır. Ancak asilerin kötülüğünden korkan Ramî Paşa asileri yatıştırmak için Feyzullâh Efendi ve çocuklarının feda edilmesini, "zarar-ı amdan zarar-ı has yeğdir" hükmü gereğince padişaha arzederek müftinin Eğriboz'a nakli için ferman almıştır.[2206]

Bu ferman sadır olduktan sonra Feyzullâh Efendi Pravadi'ye getirilmiş, bu sırada da Sultan Ahmed tahta geçmişti. Bu esnada İstanbul'dan 300 nefer ile gelen bir "çorbacı" şehrin kadısından, Feyzullâh Efendi'nin kendilerine teslimini talep etmişse de Prevadi kadısı, elinde Eğriboz'a gönderilmesine dair ferman olduğundan bahisle buna razı olmamıştır.[2207] Nihayet Feyzullâh Efendi kendisine muhafızlık eden bostancılar tarafından Pravadi'den hareketle gece gündüz hareket ederek Çingen balkanı, Çalı köyü buradan da İslamiye (İslimye)'ye getirilmiştir. Eski Zagra ve Çerpan kasabalarını geçerek Salihler menziline muvasalat ettiği sırada dergah-ı ali kapıcıbaşılarından Paşa Hüseyin Ağa ve iki bostancı ustası buraya gelmişlerdir. Bunların getirdikleri fermanda cülus-ı humayun vaki olduğu bildirilerek, Feyzullâh Efendi ile oğullarının Edirne'ye geri getirilmeleri isteniyordu.[2208] Feyzullâh Efendi burada bir handa hapsedilmiştir.

Hammer'in insanlıktan uzak adamlar olarak nitelendirdiği- Karakaş Mustafa, Cebeci Küçük Ali ve Durcan Ahmed, Feyzullâh Efendi'yi, bulunduğu hanın kapısını bağlayarak ağıza alınmaz küfürler etmişler ve bilahere kendisini ve oğullarını çırılçıplak denilecek derecede soyup yola çıkararak orduya getirip, Ağa Kapısı'na hapsetmişlerdir.[2209] Müstakimzade[2210], Feyzullâh Efendi ve oğullarının burada,

---

[2204] Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 278
[2205] Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 31
[2206] Bkz. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 75, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 121, 127, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 252, *Silahdar Tarihi*: *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 218-9, Uzunçarşılı *OT*, V, 38-9, Ayrıca Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2306
[2207] *Silahdar Tarihi*: *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 219, Krş. *Nusretname* (1969), 193,
[2208] Bkz. *Silahdar Tarihi*: *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 219, Krş. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 64-5
[2209] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 123, Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 31, Silahdar, *a.g.e.*, s. 220, "yanlarında bulunan nukud u eşyayı tahrir ve miri için kabz idüp, üstlerinde olan kürk ve esbab makulesin bile çıkarup, arabaların içinde bukağulara urup doğru Yeniçeri Ağası kapusuna getürüp", *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 252, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 818

"Karakaş Mustafa nam sipahi ve Torucanlı Ahmed nam yeniçeri ve Küçük Ali nam cebeci ve sa'ir cellâdan-ı bi-aman ile üç gün havale-i şemşir-i azad ve işkence ile bizar" olduklarını belirtmektedir. Mü'minzade ise Seyyid Mustafa Efendi'den nakletmek suretiyle, Feyzullâh Efendi ve oğullarının Prevadi Han'ında iken gelen asi zorbalarının Feyzullâh Efendi'nin huzuruna çıktıklarını ve ona hürmet gösterdiklerini kaydetmektedir. Feyzullâh Efendi de zorbalara misafirperverce davranmış ve onlara ikramlarda bulunmuştur. Hatta onlara ikramda kusur ettilerse ma'zur görülmelerini isteyen Feyzullâh Efendi'ye karşı zorbalar da aynı nezaketle yaklaşmışlar, kabalık yaptılarsa özür dileyip padişahın emri gereği kendilerini ve mallarını korumak üzere görevlendirildiklerini de eklemişlerdir.[2211]

Bununla birlikte Feyzullâh Efendi ile zorbalar arasındaki bu yumuşak iletişim, oğlu Fethullâh Efendi'nin asilere karşı oldukça sert bir ifadeyle mukabelede bulunması yerini münakaşaya bırakmıştır. Fethullâh Efendi Mü'minzade'nin ifadesiyle, "hiddet ü şiddet üzere dizi üzere gelüp, ne'üzübillahi te'ala, vakı'ada dahi söylenmeyecek bir alay kelimat-ı na-berca-yı iktizası yoğiken, mela'ikeyn-i i'zamı iğdab eğleyecek vaz'u kelam" ederek zorbaların sinirlenmesine neden olmuştur. Seyyid Mustafa buna karşılık olarak asilerin çok ağır sözler söylediklerini, "ne'üzübillah herbirisi insanı taş olsa eridir" diyerek ifade etmeye çalışmış ve "birader-i merhum bir alay uyur ilanın kuyruğuna basup, rıfk ile olacak yerde unf eylediği teşdid-i derdin aşkıyaya badi oldu" diyerek abisini eleştirmiştir.[2212] Seyyid Mustafa Efendi devamla şunları kaydetmektedir:[2213]

"Galiba Edirne'de kalan rü'esa-yı meydan tenbihi olmak gerek, herkes silah ve bisatına davranarak "Kalkın, Edirne'de da'vacılarımız vardır" deyü, bizleri handan kaldırup "Sizler mahbus-ı devletsiz, habsin şurutundandır" deyü, herbirimizin ayağına ağır demirler urulup, ol vakitte girifte-i selasil ü aglal ve eyadi-i zebaniyan-ı meydaniyanda bizeban ü lal kalup, bir alay celladan-ı bi-eman ve her ocakdan gönderilen ayaklı cebehane ta'bir olunan pur-silah erazil-i bi-eman, Edirne'ye varınca bizleri kah at üstünde kah yayan türüdüp, herbirimizi ortaya alup "Evvela üzerinizde olan elmas ve yakut ve la'l ve zümrüdden ne kadar var ise görelim, ca'iz ki ba'zı haşerat yolda elinizden alırlar" deyü malımızı sıyanet kaydına düşüp "yoktur" dediğimizde ellerini koynumuza sokup, herbirimizi birer ikişer kere 'uryan eyleyüp, kavuklarımızın penbesi içüne varınca ve harclarımızı söküp, aradılar ve arada sille vü sadme urmağa başladılar. Hasıl-ı kelam bizlere her konakda işkence ve eziyyet

---

[2210] Bkz. Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 75-6, Mü'minzade'de geçen bir kayda bakılırsa, bu sırada Seyyid Mustafa Efendi babasına kaçmayı önermiş, fakat Feyzullah Efendi buna olumsuz yaklaşmıştır. Mü'minzade Seyyid Mustafa'dan Feyzullah Efendi'nin, oğlu Fethullah Efendi'nin bu yöndeki talebine ,"Ay oğul, nereye kaçalım ve nerede saklanalım ve kimin başına bela olalım. Güya sana bana selamet mutasavver değildir" dediğini nekleder. Feyzullah Efendi, "Yavrularım, sakınup bi-mana telaşa düşmeyesüz, sizler içün bir türlü endişe iktiza itmez. Birzder gerek, çünki sünni ve rütbesi sizlerden büyücektir. Elbette büyük başın büyük ağrısı olur. Oniçün ziyade korkar." diyerek oğullarını teselli etmek istemiştir. Bkz. Ravzatü'l- Kübera (2003), 127

[2211] Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 127-8

[2212] Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 129-130

[2213] *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 130-1

eyleyerek, Edirne'ye 'ıyazen billahi te'ala, o heyet-i rışşe ile getürdüklerinde yerlü ve yabancı Edirne şehrinin pir ü cevan ve rical ü risvanı temaşaya çıkup "Kimi der ki öldür kimi der ki kıyma" yollu her ağızdan bir seda ve her kimseden vaki' olundukta, valid-i merhum "Allah bana kafidir. Ben şikayetlerimi sadece ona arzederim" demekten gayri bir kelam tekellüm itmezlerdi. Fakat bir yeniçeri mübarek ağızlarına kuruyacak eliyle bir yumruk urdukta, burunlarından kan boşandıkda "Ya sabur" deyüp üç kere Cenab-ı Bari'den sabr-ı cemil ve ecr-i cezil talebinde bulundular."

Nihayet asiler sabık şeyhülislâma en iğrenç zulüm ve işkenceyi revâ görmüşlerdir. Asiler burada Feyzullâh Efendi'ye üç gün üç gece türlü türlü işkenceler yaptıktan sonra, malını söyletemediklerinden bu defa Edirne'de zindana atıp burada da işkencede bulunmuşlardır.[2214] Seyyid Mustafa, "*..kâh üzerimize havale-i şemşir-i eza ve kâh ba'zı 'uzuvlarımızı mefasıldan tefrik ü cudâ ve kelpeten ile etlerimizi kopardıklarını merhum gördüklerinde, "Bana idin bunlar 'uşakdır, o 'azabı" didiklerinde, merhumun tırnaklarına imrar-ı kalem-i sitem ile on parmaklarını mafsallarından ayırup, o rütbe cevr ü işkence olundu ki, haşa vakt-i Hülagu ve Haccac'da ve ahd-i Mervaniyan'da olunmadı*" diyerek işkencenin boyutlarını gözler önüne sermektedir.[2215] Seyyid Mustafa işkenceler esnasında babasının sık sık "Allah sabur" dediğini ve işkencecilerin de işkence etmekten yorulduklarını söylemekte ve asilerin son çare olarak kendilerini babalarının gözü önünde ya da babalarını kendilerinin gözü önünde öldürmeye karar verdiklerini söylemektedir. Asiler daha sonra Feyzullâh Efendi ve oğullarını farklı yerlere hapsetmek üzere ayırmışlardır. Feyzullâh Efendi bu sırada oğullarının herbirine veda ve boyunlarına sarılıp gözlerinden öpmüş, koklamış ve "Yavrularım sizi Allah'a emanet ederim" demiştir.[2216] Nihayet bu derece işkenceyi yeterli görmeyen asiler, bu

[2214] Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 131, Krş. Hammer, VII, 1942, Silahdar Mehmet Ağa (1969), 194, Silahdar, *a.g.e.*, s. 220, Raşid, II,Varak 20, Uzunçarşılı *OT*, V, 38-9, Kantemir, III, 314, "Kanlı Kuyu'ya atılmış olan müftü ve oğulları, hazinelerinin yerini söylemek üzere günlerce ağır işkencelere maruz bırakıldılar; fakat onlar servetlerini katiyetle inkar ediyorlardı. Müftü, ağlıyarak ve feryad ederek, "yaşıma merhamet edin" diye celladlara yalvarıyordu. Fakat onlar küfürler savurarak işkenceyi daha da ağırlaştırıyorlardı.", Andreasyan (1960), 61, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 252, Bu sırada mallarını kaydetmek üzere sabık şeyhülislamın yanına gelen Defterdar Mehmed Paşa ise girişimlerini tasvip etmediği halde Feyzullah Efendi'nin bir reisü'l- ulema olmasından ötürü kendisine yapılan saygısızlığı ve kabalığı tenkid etmiştir. Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 818

[2215] Bkz. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 131Feyzullah Efendi'nin asilerce çok zalim bir işkenceye tabi tutulduğu Kantemir'in şu cümlelerinden de anlaşılmaktadır: "Asiler şeyhülislamın, "dizlerine altı çivi mıhlarlar ve daha başka işkence yöntemleriyle hesabı bilinmeyen zengin hazinesinin nerede saklı olduğunu söyletmeye çalışırlar. Müfti ise büyük bir din adamına yakışır bir biçimde tek bir söz söylemeden salt bu kadar nankör ve dinsiz bir halkın öcünü alması için Tanrı'ya yakarıda bulunarak şaşılacak bir sabırla bütün eziyetlere katlanır. Asiler bu kadar çok işkenceden sonra takati kalmayınca Feyzullah Efendi'yi öldürürler ve sanki dinsizin biriymiş gibi cesedini denize atarlar." Bkz. Kantemir, III, 314-5, Mesela Lamartine de, "Daltaban'ı idam ettirmesinin cezasını uzun işkenceler sonunda gelen ölümle ödedi" demektedir. *A.g.e.*, II, 788, Anonim kronik yazarı da işkencelerden bahseder ve Feyzullah Efendi'nin "..sabr u tahammül edin, yevm-i ahiretde mükafatın bulursuz.." diyerek oğullarını teselli ettiğini kaydeder. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 252

[2216] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 132

sefer de onun katli için harekete geçmişlerdir. "Akçe kalmaduğu ma'lum oldu amma sağ kalduğu halde bir gün zuhur edüp, "çuvalın ağzını koyup dibini delen kimdir" der ise ahvâl müşkil olur deyü herkes fikirde kalup, hakkında fetvâ talebinde" bulunmuşlar, ulemâ ise, "bu ana dek müfti katl olunduğu yokdur[2217], nefy ile iktifa olunsun" diyerek onları bundan vazgeçirmeye çalışmıştır.[2218] Şeyhülislâmın katline ulemâ sınıfının karşı çıkması mesleki koruma güdüsünden ileri gelmektedir. Nitekim birinci bölümde de ifade edildiği gibi ulemâ sınıfının ölüm cezasından muaf olduğu herkes tarafından bilinen bir kaidedir. Ancak ulemânın karşı çıkışları da fayda etmemiş, asileri kararlarından döndürememişlerdir.

Sultan Ahmed'in henüz Edirne'de olduğu bir sırada padişahtan hainleri isteyen asiler, "*Eğer öyleyse şeyhülislamın, Kızlarağası ve hazinedarın, bizde listesi bulunan altmış kişinin bize teslimi gerekir. Şeyhülislam gözlerimizin önünde idam edilmelidir ki, sonradan onun yerine başka birisinin öldürüldüğü şüphesi uyanmasın*." demişler ve Sultan da onların isteklerinin yerine getirileceği vaadinde bulunmuştu.[2219] Asiler şeyhülislâma karşı içlerinde biriken nefretin bir sonucu olarak, yeni atadıkları şeyhülislâmdan, onun ve oğullarının katline dair fetvâ almışlar[2220] ve bunu padişaha onaylattırmışlardır.[2221] Yükselişini askeri bir isyana borçlu olduğunu iyi bilen ve makamının elden gitmesi korkusuyla selefi Feyzullâh Efendi'nin idamını istemeye gelmiş bulunan yeni Şeyhülislâm İmam Mehmed Efendi[2222], sultanın huzuruna kabul edildi. Mehmed Efendi padişaha, Feyzullâh Efendi ile evlâd ve adamlarının cezalandırılarına dair verilen fetvâ ile bir ariza takdim ederek üzerine hatt-ı hümayun çektirmek suretiyle müsaadesini aldı.

[2217] Burada ulemanın "..bu an dek müfti katl olunduğu yoktur" derken neyi kastettikleri anlaşılamamıştır. Çünkü daha önce Ahizade Hüseyin ve Hocazade Mes'ud Efendilerin katl edildiği, herhalde unutulmamış olsa gerektir.

[2218] Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 252-3

[2219] Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 133-4, Hammer, VII, 1941, Balat'lı Georg, Sultan Ahmed cülus edince kendisinden Feyzullah Efendi'nin talep edildiğini ve padişahın da karşılık olarak: "Getirin şu papazı göreyim" emrini verdiğini kaydeder. Andreasyan (1960), 61

[2220] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76

[2221] Silahdar Mehmet Ağa (1969), 194, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 120, Georg bu hususta ilginç bir olayı zikreder: "Bir gün devlet ricalinden bazı kimseler, yeni padişaha pişkeş olarak nefis yemekler takdim edince Sultan Ahmed yemeğin bir kısmını kardeşi Sultan Mustafa'ya gönderdi. Bunu gören mahlu' padişah: "Kardeşim bunu bana göndermektense, hatırımı sayıyorsa, hocamı askerlerin elinden kurtarsın. Ondan bir satır yazı da mı öğrenmedi. Hocamız değil midir?" dedi. Yemeği götüren adam Sultan Mustafa'nın ısrarı üzerine padişaha giderek, büyük kardeşinin ricasını aynen anlattı. Bunu duyan Sultan Ahmed Feyzullah Efendi'nin derhal idam edilmesini emretti.", Andreasyan (1960), 62

[2222] Şeyhülislam Mehmed Efendi Sultan Ahmed'in cülusundan bir süre sonra azledilerek Bursa'ya sürgün edilmiştir. Hammer bu hususta şöyle der: "Fesatçı düşünceleri Sultan tarafından da bilinen şeyhülislam, ulemadan son isyana karışmanın cezasını çekmek zorunda bulunanların ilki oldu." Hammer, VII, 1948

Padişahın onayını alan asiler, bütün ulemâ, ocaklı, zorbabaşılar ve seyyidler binlerce insan olmak üzere şeyhülislâmı katletmek üzere zindana gelmişlerdir.

Bu arada ulemâ sınıfını siyâset cezasından mahrum bırakan kanun burada asileri farklı bir yöntem seçmeye de sevketmiştir. İlmiye ricalinden olan bu zatların idamlarını mümkün kılabilmek için öncelikle ulemâ sınıfından çıkarılması gerekmiş, oğlu Fethullâh Efendi ile birlikte isimleri ulemâ listelerinden çıkarılmıştır.[2223] Anonim'de geçen kayda göre Feyzullâh Efendi düşmanlarının bir hilesi ile müteseyyid olmak üzere nakibüleşraf tarafından başlarındaki yeşil sarıklar alınmıştır.[2224] Daha sonra mensup oldukları meslek tahvil edilip Feyzullâh Efendi'ye Kandiye sancak beyiliği ve oğlu Fethullâh Efendi'ye de Alacahisar sancak beyliği tevcih olunuştur.[2225]

Nihayet Şeyhülislâm Mehmed Efendi, bütün şeyhülislâmların bu işi yapan ilki ve sonuncusu olarak selefinin idamını meşru gösteren bir fetvâyı vermişti[2226]; söz konusu fetvâ bütün ulemâya imza ettirildikten sonra "rikâb-ı hümayuna arz ve istizan etmeleri ile mucebince hatt-ı şerif sadır olduktan sonra" Rebilülahirin 21. Pazar günü Feyzullâh Efendi zindandan çıkarılmıştır. Sadattan olması nedeniyle başındaki yeşil sarık alınmış ve üzerine cübbe yerine *zomb* yani gecelik geçirilmiş olduğu halde bir hamal beygirine bindirilerek Bitpazarı (ya da Atpazarı[2227])'na getirilmiştir.[2228] (2 Eylül 1703) Asiler, bir Yahudi'nin eşek ya da beygir üzerinde İstanbul sokaklarından geçirilen Feyzullâh Efendi'yi, "Din ve devlete hiyanet eden müftinin hali budur" sözleri ile beygirden aşağı yuvarladılar ve çökertip boynunu vurdular.[2229] Daha sonra ayaklarına birer ip geçirip, başını sakalından ayağına bağladılar. 300 kadar "kefere" iplerin ucundan yapışıp, önlerinde, ellerinde kandiller taşıyan ve günlük -Silahdar'ın ifadesi ile buhur taslarına koydukları tezekleri"- yakan papaslar olduğu halde cesedi

---

[2223] Zilfi (2008), 56, Dn: 62

[2224] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 253

[2225] "..kendüye ve Nakib Efendi'ye sancak emirleri verilip tarik-i ulemadan ihrac ve sa'irlerinin isimleri defterden hak olunub..", Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1876, "Ba'dehu her birine bir sancak tevcih ve mirlivaya ilhak olunup, emirler yazılup, zindanda fermanlar götürüp kendüsüne ve oğullarına verüp, "padişah size beğlik ihsan eyledi" dediler.", *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 253

[2226] Silahdar, *17. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 220-1, Hammer, VII, 1942, Altınsu (1972), 100

[2227] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76

[2228] Bk. Silahdar Mehmet Ağa, *Nusretname* (1969), 194, Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 278-9

[2229] Ermeni müverrih Georg bu sırada yaşanları şöyle anlatmaktadır: "..Toplanan kalabalık kaçmağa başlayınca cellad: "Kaçmayın, durup seyredin. Dinsiz müfti Feyzullah bu değil midir?" diye bağırdı. Müftü bu suretle tahkirlere hedef olarak çarşı meydanına getirildi ve orada başı kesildi.", Bkz. Andreasyan (1960), 62

bir buçuk saatlik yerden sürükleye sürükleye yeniçeri ordugahına getirdiler.[2230] Balat'lı Georg bu sırada yaşananları şöyle anlatır:[2231]

"..Seyirciler arasında bulunan bir Rum papaz, ayin elbiselerini ve kilise buhurdanlığını getimeğe icbar edildi; cesedin ayağına bağladıkları ipi papazın eline verdiler ve çekiştirerek götürmeğe başladılar. Askerler, papaza kendi dinine göre cenaze merasimi etmesini dayak tehditleriyle emredince papaz, güya okuyor gibi yaparak: "Aforoz, ke kakoroz, ariyos, sizmakos, heredikos, ala bela versin, ne sizdendir ne bizden" gibi mana ifade etmeyen sözler söyleyerek ölüyü sürükledi."

Feyzullâh Efendi'nin üstü başı perişan idi. Sarığı çıkarılmış, cüppesi yırtılmış, saçı sakalı birbirine karışmıştı. Bütün halk onun peşinde idi ve etrafı dolduran bu müthiş kalabalık, bir zamanlar bir dediği iki olmayan bu adama akla hayale gelmeyen hakaretler ettiler. "Ölüsüne de lanet!", "Allah ona da evlâdına da lanet etsin!", "Parçalayalım!", "Cesedini Tunca nehrine atalım!", "Vahşi hayvanlara atalım cesedini!", "O müslüman değildir. Bu kadar fenalık eden adam müslüman olamaz. Onun cesedini papazlara sürükletelim!" çığlıkları altında hakaret[2232] ve fiili şiddete maruz kalan Feyzulllâh Efendi'nin cesedi bu şekilde teşhir edildikten sonra kafasını kopardılar[2233] ve gövdesini Tunca nehrine attılar. Kellesini de sakalından bir sopaya geçirip bütün ordugahı dolaştırdılar ve nihayet onu da Tunca nehrine fırlattılar.[2234] (21 Rebiülahir /2 Eylül 1703) Hammer, Feyzullâh Efendi'nin cesedinin Tunca nehrine kellesinin ise Boğazaiçi'ne atıldığını belirtmektedir:[2235]

Asiler, "İlahiler okuyup ellerindeki buhurdanlıkları sallayarak bir defin işinden dönen iki Ermeni rahibini, bir ipin ucuna bağlayarak ordugaha doğru sürükledikleri cesedi takibe zorladılar. Bu arada Kamaniçe camileri ile Hıristiyanlara teslim edilmiş olduğu için cesedin arta kalan bölümlerine türlü hakaretlerde bulundular. Öldürmekle yetinmeyenler, cesedine en barbarca kesip biçmeleri uyguladılar; -biri burnunu kesti, bir başkası kulaklarını, bir üçüncüsü çıkıp dudaklarını paraladı- cesedi iki kere Tunca nehrine batırıp çıkardılar. Nihayet çok eskilerde Trakyalı başkanların Orfe'nin kesilmiş organlarını Hebrus'un dalgalarına savurmaları misali bir çok asırlar sonra, Türkler birinci derecedeki ruhani reislerini Boğaziçi'nin dalgalarına attılar."

[2230] Silahdar Mehmet Ağa (1969), 194, Silahdar, *XVII. Saray Hayatı*, s. 221, Mü'minzade, *Ravzatü'l-Kübera* (2003), 134-5, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 253, Hammer, VII, 1942, Jorga, IV, 246

[2231] Andreasyan (1960), 62

[2232] Zilfi'ye bakılırsa, "asiler ve öfkeli kalabalık saldırgan ve zalimce davranışlarına rağmen bir çeşit haddini bilme duygusuna da sahiptiler. Peygambere ya da Feyzullah'ın kendisiyle irtibatlandırdığı muteber Sünni fıkıh alimlerine karşı saygısız bir davranış içine girmek istemiyorlardı. Saldırganların töreninin Feyzullah'ı Hıristiyan papaz sembolleri takmaya zorladığı bölümü bu bakımdan anlaşılabilir. Hıristiyan rahibin yukarıdaki alıntıda geçen doğaçlama mısraları saldırganlar tarafından zevkle tekrar edilmiştir. Bu sözlerin amacı alay etmekti, ancak saldırganların töreninin gerçek amacını uygun bir şekilde özetliyordu.", Bkz. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti* (2008), 231

[2233] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 136, Krş. Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 80

[2234] Bkz. Silahdar, *Nusretname* (1969), 194, a. mlf., *XVII. Saray Hayatı*, s. 221, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 135, Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76, Andreasyan (1960), 62, Uzunçarşılı *OT*, V, 39, Altınay (1998), 398, a. mlf. (1997), 147-8, Köprülü (1993), 598, Shaw (1982) I, 311, Altınsu (1972), 100

[2235] Hammer, VII, 1942, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), s. 253, Lamartine Meriç nehrine (Lamartine, II, 788), Jorga ise denize atıldığını belirtir. Bkz. Jorga, IV, 246,

Kantemir Feyzullâh Efendi'nin öldürülmesi hususunda şunları kaydeder:[2236]

"Kur'an'a ve Osmanlı İmparatorluğu'nun anayasasına göre, bir mollanın yahut özellikle herhangi bir müftinin ölümle cezalandırılması caiz değildir. Bundan dolayı din bilginleri ve kadınların için en ağır ceza sürgündür. Bu yüzden asiler, müftiyi gavur diye ilan etmiş olmasalardı hiçbir zaman bunun ölümünü mazur gösteremezlerdi. Ve halkı, müftinin gerçekten böyle olduğuna inandırmak için de, öteki müftiler arasında gömülmesine razı olmayıp, aksine kendisini defnetmesi için bir Rum papazını çağırırlar. Bu da birkaç insan çağırtır ve cenazeyi sokaklardan götürerek papaz, kendisi önden gider ve cenaze ilahileri yerine şu sözleri okuyordu. "Senin ruhun iğrenç bir şeydir." Sonunda cenazeyi denize atarlar, fakat bundan önce şu Türkçe dizeleri okurlar: "Ne sizundur, ne bizumdur; dostoğru cehennemindur." Bu sözler, Türklerin o kadar çok hoşlarına gider ki, papazın dahice buluşunu övmekle yetinmeyerek, kendisine ödül dahi vermişlerdir."

Feyzullah Efendi'nin cesedinin, kendisini sevenler tarafından bilahere Tunca nehrinden çıkarılarak Sitti Sultan Camii civarındaki Mevlana Abdulkerim Mektebi'nin avlusuna gömüldüğü söyleniyorsa da bunu tevsik edecek vesikaya sahip değiliz.[2237] Anonim'de Rikâb Kaymakamı Hasan Paşa'nın 20 guruş vererek onu defnettirdiği kaydı geçmektedir.[2238] Feyzullâh Efendi'nin vefaatına "inna şahid bila sebhat 1115" mısrası tarih düşürülmüştür.[2239] Öldürülmesine istinaden Feyzullâh Efendi'yi "şehid" olarak kabul edenler de vardır.[2240]

1.5.3. Büyük Oğlu Fethullah Efendi'nin Katli Ve Diğer Oğullarının Nefyi

Oğullarından Nakibüleşraf Fethullâh Efendi, Anadolu kazaskeri Mustafa, Bursa'dan mazul Ahmed, Şehzade Mahmud'un hocası İbrahim Efendiler ve damadı Rumeli kazaskeri Mehmed Dede Efendi ile etbaı bostancı hasekilerinin muhafazaları altında zincire vurulmuş olarak İstanbul'a getirilip Yedikule zindanına hapsedilmişler[2241], Fethullâh hariç olmak üzere diğerlerinin hayatlarına dokunulmayarak Kıbrıs'a sürgüne gönderilmişlerdir.[2242] Feyzullâh Efendi'nin en büyük oğlu olan Fethullâh Efendi ise hapsedilmesinin üçüncü günü ulemânın müşterek fetvâsı ile Yedikule'den Hisarpeçe bahçeliğindeki eğri bir erik ağacının dibinde katlolunarak başı Bab-ı Hümayun'da teşhir edildikten sonra cesedi denize atılmıştır.[2243] (16 Cumadelula 1115)

[2236] Kantemir, III, 496, Krş. Andreasyan (1960), 62
[2237] Uzunçarşılı, *OT*, V, 40
[2238] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 253
[2239] Müstakimzade, *Devhatü'l- Meşayıh* (1978), 76, Köprülü (1993), 598, Tayşi (1983), 30-1
[2240] Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 63, Ahmed Rif'ad da "şehid-i azam" ifadesini kullanmaktadır. Bkz. *Devhatü'n- Nükeba*, s. 28, 31
[2241] *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 136, Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1876, Silahdar Mehmet Ağa, *Nusretname* (1969), 197, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 255
[2242] Bkz. Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, s. 25, Uzunçarşılı, *OT*, V, 39, Andreasyan (1960), 63, Malları da müsadere olunarak hazineye alınmıştır. Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 823
[2243] Ahmed Rif'ad, *Devhatü'n- Nükeba*, s. 31, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1876, Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretname* (1969), 197, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 256, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 823

1.5.4. Feyzullah Efendi'nin Mallarının Müsaderesi

Feyzullah Efendi'nin mallarının müsadere edilmesi de oldukça önemli bir husustur. Bilindiği gibi ulemâ sınıfı "siyâseten katl"den olduğu gibi mallarının müsaderesinden bağışık idi. Ancak Feyzullâh Efendi, bir saltanat değişikliği sonucu katledilmiş ve askere verilecek cülûs bahşişi sorununu aşmak amacıyla malları da müsadere edilmiştir.[2244] Feyzullâh Efendi tıpkı "Cinci Hoca" lakaplı Hüseyin Efendi gibi padişah üzerindeki nüfûzunu da kullanarak büyük bir servet kazanmıştı. Devlet ve millet malını zimmetine geçirmiş, öncelikle kendisine, oğullarına ve yakınlarına ait emlak ile yüz keseden fazla nakid zabt etmişti. Feyzullâh Efendi'nin mal varlığı bundan ibaret değildi. Hapsedildiği sırada zengin hazinesinin yerini söyletmek amacıyla üç gün üç gece türlü işkenceler yapıldığı halde konuşturulması mümkün olmadığından bu hazine ele geçirilememişti.[2245] Mü'minzade Seyyid Mustafa Efendi'den nakille Feyzullâh Efendi ve oğullarının Edirne'de haps ve mallarının yerini öğrenmek için şiddetli işkencelere maruz kaldığını kaydetmektedir. Nitekim Mustafa Efendi asilerin Feyzullâh Efendi'ye şöyle hitap ettiklerini söylemektedir:[2246]

> "Zahir dokuz sene asr-ı Mustafa Hani'de Müfti'l- enam ve şeyhülislam idin. Ancak padişah ve vezir sen idin. Seni rey'insiz iş olmazdı ve bütün halkın malı guya elinde idi.Bunca aldığın mal nereye gitti ve sende olan cevahir-i giran-baha, hazine-i padişahide dahi bulunmazdı. Ol cevahirleri kime vedi'a eyledin. Söylşe niçün tatlı canına eziyyet ve işkence etdirirsün, mal candan 'aziz midir ve ol cevahirleri çıkarmayınca senin içün elimizden halas olmak mutasavver değildir. Zira beytü'l-mal-i Müslimin'in vakt-i muzayakasıdır. Devlet-i Aliyye anınla def-i zaruret idüp, mevacib-i cülusiyye virseler gerekdir."

İsyan sonuçlandıktan sonra asiler derhal harekete geçerek Edirne ve İstanbul'da Feyzullâh Efendi'nin mal ve mülklerini araştırmaya başlamışlar ve ele geçirdiklerini yağmalamışlardır. Nitekim Deftardar Mehmed Paşa, asilerce Defterdar tayin edilen Abdullah Efendi'nin Feyzullâh Efendi ve etba'ının mallarını müsadere ettiğini ve bu şekilde asilerin masraflarının karşılandığını belirtmektedir.[2247] Dolayısıyla onun mallarının ancak bir kısmı hazineye intikal etmiştir. Nitekim Mü'minzâde[2248] "Miriye vasıl olmayan mal tahmin olunsa, mevacib-i cülusiyeye kifayet iderdi.." demektedir. Anonim[2249] yazarı da asilerin ele geçirdiklerinin ancak küçük bir kısmının hazineye intikâl ettiğini belirtmekte ve Feyzullâh Efendi'nin

---

[2244] Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 122, Koçu, "Çorlulu", 327, Sevinç (2004), 101 vd.
[2245] ÖĞÜN, Tuncay, (1999) "Osmanlı Devleti'nde Müsadere Uygulamaları", **Osmanlı**, VI, Yeni Türkiye yay., Ankara, s. 378
[2246] *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 131
[2247] Bkz. *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 798
[2248] Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 122
[2249] *Anonim Osmanlı Tarihi*, (2000), 249

oğullarından Mustafa Efendi'nin bir dostuna "Bizim nukûd ve eşya 1000 keselikten ziyade şey'imiz Edirne'de ve İstanbul'da kabz olundu. Miriye 100 kese vasıl olmayup, ma'adası garet olundu." dediğini kaydetmektedir.

Feyzullâh Efendi ve evlatlarının Edirne'deki malikane ve çiftliklerinde olan eşyaları da kanuna uygun şekilde zabt edildi. Ayrıca, Edirne'de bulunan adamları hapsolunarak, müsadere edilen mal ve eşyaların tahrir edildiği defterlerle, gönderilmesi Edirne'deki hükümet görevlilerine emrolundu. Erzurum'lu olmasından ötürü bu vilayete gönderilen fermanlarla da buradaki para, mal ve emlakının tespit edilerek müsadere edilmesi emredilmiştir. Bunun dışında Adana ve Mısır'daki mallarının müsaderesi içinde ilgili yerlere fermanlar gönderilmiştir. Feyzullâh Efendi'nin Zeyrek'te bulunan konağı da ölümünden hemen sonra hükümetçe zabtedilip Köprülüzade Numan Paşa'nın zevcesi Ayşe Sultan'a tahsis edilmiştir.[2250] Görüldüğü gibi Feyzullâh Efendi, padişah üzerindeki etkisi sayesinde insaf ölçüsünü aşarak rüşvet, kırsızlık vs. yollarla 3-5 yıl içerisinde büyük servetlerin sahibi olmuştu. Bu nedenle ulemâ sınıfından olması da cürümlerini affettirmeye yetmemiş, katledilip malları müsadere edilmek suretiyle ağır şekilde cezalandırılmıştır.[2251]

1.5.5. Feyzullâh Efendi'nin Katli Hususunda Bazı Görüş Ve Değerlendirmeler

Feyzullâh Efendi'nin katli pek çok yönüyle ilginç ayrıntıları havidir. Her şeyden önce 17. yüzyılda sekiz yıl bu makamda kalabilmek istisnaî bir durum olmakla beraber bir şeyhülislâmın öldürülmesi de istisnaî bir durumdu. Gerçi bu yüzyılda iki tane şeyhülislâm daha öldürülmüştü; ama hiçbirisi Feyzullâh'ın başına geldiği gibi öfkeli bir kalabalık tarafından paramparça edilmemişti.[2252] Feyzullâh Efendi'nin diğer iki şeyhülislâma göre tüm kesimlerin tepkisini çeken faaliyetlerinde hayli ileri gittiği göz önüne alınırsa katledilme aşamasını daha iyi anlamak mümkündür. Bursalı Mehmed Tahir onun ecel-i kazaya uğramasının maalesef ilmi sıfatıyla mütenasip olmayan hallerinden kaynaklandığını ifade etmektedir.[2253] Nitekim Feyzullâh Efendi, kendisinden önce katledilen iki şeyhülislâmın tersine fazlasıyla ileriye varan girişimlerde bulunmuş ve karşısında yarattığı geniş cephenin hışmına uğramıştır. Sonuç olarak bir ulemâ mensubuna revâ görülmemesi gereken ve

---

[2250] Uzunçarşılı *OT*, IV, 484
[2251] Öğün (1999), 378
[2252] Karahasanoğlu (2005), 844
[2253] Bkz. *Osmanlı Müellifleri*, I, 394, Krş. Okumuş (2006), 350

daha önce de örneğine rastlanmayan bir şekilde işkencelere tabi tutulmuş ve öldürülmüştür.

Başka bir husus da Feyzullâh Efendi'nin katlinde padişahın özgür iradesine dayalı bir emrin söz konusu olmamasıdır. Ahizâde Hüseyin'in ve Hocazâde Mes'ud'un katllerinde olduğu gibi padişahın fermanı ya da oluru devreye girmiştir; ancak Sultan Ahmed, iktidarının meşruiyeti açısından en ufak bir hatayı dahi affetmeyen IV. Murad ve faaliyetleri nedeniyle halk, ordu ve ulemâ nezdinde meşruiyeti sarsılan IV. Mehmed'den farklı şartlarda emr salahiyetini kullanmıştır. Diğer bir deyişle asilerin tahta çıkardıkları III. Ahmed'in, asilerin baskıları neticesinde, muhtemelen mecbur kalarak buna onay verdiği aşikardır.[2254]

Meseryev'e göre ise Feyzullâh'ın durumuna sağlıklı bir bakış geliştirmek esasında kolay değildir. Çünkü çağdaşı yazarların ona karşı bir önyargıları söz konusudur. Raşid, Feyzullah'a belki de en kızgın grup olan ilmiye mensuplarındandı. Şefik, bürokrasinin bir mensubu olarak Ramî Mehmed'in yakın arkadaşı, Feyzullâh'ın en azılı düşmanlarındandı. Silahdar Mehmed Ağa, askeriyedendi ve Mustafa üzerinde Feyzullâh'ın derin tesirini hazmedemiyordu. Defterdar Mehmed Paşa, Edirne Vakası'nda ortaya çıkan ve ödenmesiyle yükümlü olduğu borçlardan sorumlu olarak Feyzullâh'ı görüyordu. Son olarak bir diğer bürokrat olan Nâ'ima da, Feyzullah'ı, geleneğin suiistimali konusunda saygısız görüyordu.[2255]

Çağdaş kaynaklar bu tür bir katl girişimini tenkid etmekle birlikte Feyzullâh Efendi'nin menfi girişimlerini de eklemektedirler. Mesela olayların birinci tanıklarından Defterdar Mehmed Paşa şunları kaydeder.[2256]

> "Lakin her ne kadar menfur-ı kulub ve alude-i çirk-ab-ı uyub ise dahi, re'isü'l- ulema olmuş bir adem iken bu mertebe tahkir ü tezlil reva vü münasib görülmez idi. Ancak çare nedir, cümle ile kemer-beste-i ittifak ü ittihad idüp, el-yevm Edirne'ye gelen tarikleri erbabı güruhundan mukaddema kendüden mazhar-ı enva'-ı sitem olmuş nice kimesneler olup..her biri dil-gir ve 'adem-i vücuduna ikdama sa'y-i tevkir itmeleriyle ana bina'en sa'ir tava'if-i asker dahi bu babda hem-zeban-ı ittifak olduklarında, tarik-i ahar ile sedd-i sülleme dehanları hadd-i imkandan güzeran olmağın bi'l- ahire def-i fitne gulüvv-i amm içün olduğu ma'lum-ı enamdır."

Feyzullah Efendi'yi eleştiren Şemdanizâde'nin bu yöndeki düşünceleri de hayli ilginçtir:[2257]

[2254] Balat'lı Georg'da geçen bir kayıtta (A.g.m., s. 62) Sultan Mustafa'nın, kardeşine (yani padişaha), Feyzullah Efendi'nin her ikisinin de hocaları olduğunu ve onun affedilmesi ricasında bulunduğunu, buna karşın Sultan Ahmed'in Feyzullah Efendi'nin derhal katledilmesini emrettiğini söylemiştik. Ancak bu olayın gerçek olduğunu destekleyecek başka bir kaynağa rastlamadığımız için gerçek olmadığı söylenebilir.

[2255] Karahasanoğlu (2005), 847

[2256] Defterdar Mehmed Paşa (1995), 818-9

"Bu Sultân Mustafa Han cülûsundan berü dokuzbuçuk sene şeyhülislâm olup pâdişâhın kendüye ziyâde i'timâdı ve i'tikadı olmağla i'tibârı olmakdan nâşi hall ü akd-i ümûr-ı saltanat yedinde olan Hoca Es-Seyyid Feyzullah Efendi ki.. Sultân Mustafa cülûs itdikde hakk-ı üstâda ri'âyet buyurup şehzâdeliğinde hocası olan Es-Seyyid Feyzullah Efendi'yi itlâk ve nâmûs-ı dîn ü devletimi sıyânet ider mülâhazasıyla herşeye nezâret sipâriş ve hayır-hâhlık ve sıyânet me'mûluyla müftî nasb ve yedine istiklâl virdikde mazarrâtdan ve lisâna gelecek şeylerden pâdişâhı ve devleti sakınmak şöyle dursun, henüz kendüyü muhâfaza itmeyüp halkın ta'n ideceği ef'âle mübâşeret ve inkisâr ve bed-du'â alıncak a'mâle mübâderet ve "kone derler ise disünler tuta gör yâr eteğin" fehvâsı indinde medh ü zem müsâvî olup âlî sarâylar ve yalılara kanâ'at itmeyüp ta'addüdüne sa'y itdi. Ammâ akrânından ziyâde ve eslâfından ihtişâmlı dâire peydâ itmek ve olur olmaz işlere karışmak gerek nîk gerek bed halk hazm itmez. Zevâlini isterler. Tevârîhde mastûrdur. Her kangı şahs ve her kangı kavm haddini tecâvüz itse her ne kadar kerîm olsa ve her ne kadar ahlâk-ı hasene sâhibi olsa fâide itmez. Bir fesâd zuhûruna sebeb ve kendü zevâline belki helâkına bâ'is olur. Lâkin halîfetullâh-ı fi'l-arz hazretleri olan selâtîn-i Turan tecâvüz idenleri te'dîb itmekle nâsın harâreti teskîn ve fitne fevt olur. Gâh olur pâdişâh i'timâdına binâ'en ihmâl yâhûd garaza haml belki haber vireni münâfık deyü tekdîr ve ricâl ve ulemânın sû-i hâlini aramaz. Ve istiklâl kesb iden şahs dahi kendü kendüye gelüp muktazâ-yı tab'ından kusûr itmez. Kinâyeye ta'arruz olunsa kusûr ve rehâvet alçaklıkdır deyü ihtiyârıyla istidrâcdan çıkmayup merdlik azîmeti başa çıkarmakdır. Ya'nî ömrüm âhir olunca günden güne terakkı koymakdır deyü câmi' ve medrese gibi ba'zı hayrât binâ ider. Lâkin bu evzâ'da olan kişinin hayrâtı dahi halkın zem ve nefretine bâdî olup "âlemi fakır itdi. Kendü dâiresine tamâm-ı nizâm virdikden sonra hayrât deyü sarf ideyor" derler. Eğer pâdişâh vâkıf olup te'dîb ider ise def' olur. Ve illâ âh-ı mazlûmân yabanda kalmaz. Gayretullâh zuhûr ider. Lâkin âdetullâh muktezâsı kuru yanınca yaş da yanar. Böyle olanlar mest-i gurûr ile mesrûr olsun. Ya hediyye virsün deyü şefâ'at ider kimesne şefâ'atini redde kadir olmaz. Bilmez ki bir âdem mesrûr olur ammâ sekiz âdem mahzûn olur. Bu mollanın keyfiyyeti bu mezkûrâtı mültezem olduğundan nâsda ve zamânda fitneye isti'dâd peydâ olmuş idi."

Şemdanizâde Feyzullâh Efendi'nin mal hırsına ve her işe müdahele eder yönüne işaret eder ve özellikle kendi aile ve yakınlarını mutlu etmek adına pekçok kesimi mağdur ettiğini belirtmektedir. Aynı duruma işaret eden Bayrı ise şunları ifade etmektedir:[2258]

"II. Mustafa Padişah olunca, hocalık hakkına saygı göstererek Feyzullah Efendi'yi Erzurum'dan getirtmiş, tekrar şeyhülislamlığa çıkarmakla kalmıyarak, her işini ona danışmak yolunu tuttuğu gibi, sadrazamlarına da şeyhülsialamın sözünden dışarı çıkmamalarını tavsiye etmişti. Bu, Feyzullah Efendi için büyük ve bulunmaz bir nimetti. Bu nimetin değerini bilerek Erzurumlu din adamının şımarmaması, gururlanmaması, menfaat arkasında koşmaması, mevkiinden çok Allah'ına güvenmesi hasılı memlekete faydalı olmaktan başka bir şey düşünmemesi lazım gelirdi. Halbuki kazandığı iltifat ve güvenden başı dönen Feyzullah Efendi, kendisini unutmuştu, parayı seviyordu, şan ve şöhrete düşkün olduğu kadar çocuklarına ve yakınlarına karşı pek zayıftı. Onun için az zamanda oğullarına dört kazaskerlik payesi verdirmiş, mensuplarını layık olmadıkları hizmetlere tayin ettirmiş, hatta büyük oğlunu kendisinden sonra şeyhülislam olmak üzere müftilik payesine yükseltmek gibi birdenbire göze çarpan garip bir tedbire bile başvurmuştu."

Altınsu, fıkıhta geniş bilgisi bulunmasına rağmen Feyzullâh Efendi'nin harisliğinin cezasını çektiğini ve İslam aleminin büyük bir felaketten kurtulduğunu ifade etmektedir.[2259] Ziya Şakir, yerde sürüklenen Feyzullâh Efendi'nin cesedini seyreden halkın gülecek kadar Feyzullâh Efendi'den hoşnutsuz olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu hadise, müfsit şeyhülislâma manevi bir ceza olmak şeklinde

---

[2257] Bkz. *Mür'i't- Tevarih* (2009), 272-3
[2258] Bayrı (1951), 959
[2259] Altınsu (1972), 100

telakki edilmiştir.[2260] Ahmed Refik ise, Osmanlı devletinde özellikle 17. yüzyılda ulemâ sınıfının bozulduğunu ve bilim dışında her türlü işle meşgul olan ulemâ mensuplarının türediğini belirttiği *Osmanlı'da Hoca Nüfuzu* adlı eserinde, Feyzullâh Efendi Olayı'nın temel sebeplerinden olarak ulemâ sınıfındaki yozlaşmayı göstererek, bu olayda Feyzullâh Efendi'nin siyâsete fazlasıyla bulaştığını ve makam ve mansıpları aile çevresine dağıtarak diğer ulemâ mensuplarının düşmanlığını kazandığını ifade eder:[2261]

"Edirne isyanında şeyhülislam da, mağdur ulema da zihniyetlerini tümüyle sergiledirler. Artık ulema mesleğinin ıslah edilmemesine imkan yoktu. Ebussuud Efendi'nin ölümüyle hocalık mesleği de eski saygı ve itibarını yitirmişti. III. Ahmed'in tahta çıkışına kadar arpalık kavgasıyla, mansıp kavgasıyla, rüşvetle, çalıp çırpmayla güç ve faziletleri kirlenen ulema, şimdi bu zavallı milleti bilimlerine güvenerek yönetmek fikrindeydiler. Oysaki, onların bilimleri ahlaklarını düzeltmeye yetecek bir seviyede değildi. Halk hocaları ne oldğunu tümüyle anlamıştı. Bilimiyle ve olgunluğuyla sivrilmiş ulemaya kimsenin bir diyeceği yoktu. Zaten böyleleri aslında siyaseti kullanarak makam sağlayan ancak şeyhülislamlık makamının kutsallığını bozan ulema değildi. Böyleleri halkın gözünde her zaman hakaret edilecek ve hor görülecek kimselerdi. Hoca Feyzullah Efendi böyle ulemanın hepsine örnek olacak bir kişilik sergilemişti."

II. Mustafa'nın eski hocası olan ve büyük bir hürmet ve itimat duyduğu Feyzullâh Efendi, bir şekilde kendi sonunu hazırlamış ve padişahın azline kadar giden olayların müsebbibi olarak asiler tarafından katledilmiştir. Feyzullâh Efendi'nin faaliyetleri göz önüne alındığında cezasını çekmiş olduğu kimi yerlerde ifade edilmektedir. Ancak Feyzullah Efendi'ye revâ görülen işkenceler ve cezanın infazındaki şiddet, bir ulemâ mensubu olması bir tarafa sıradan bir insan olarak dahi, insan onuruna aykırılık teşkil etmektedir. Nitekim o, son derece feci ve çirkin bir muamele ile karşı kaşıya kalmıştır.[2262] Hammer bu hususa istinaden şöyle demektedir:[2263]

"Feyzullah Efendi, Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan günümüze kadar (yaşadığı döneme kadar) zor kullanılarak hayatlarından olan üçüncü şeyhülislamdır. Hıristiyan inancına bağlılıklarını kanlarıyla mühürleyen Rum ruhani reislerinin sayıları da üçtür. Aralarındaki tek fark, berikilerin kılıç darbesiyle ölürken, ötekilerin boğulmak suretiyle can vermeleridir. Bu bakımdan Hıristiyan ruhani reislerine uygulanan ceza, Müslüman inançlı ruhani reislerine reva görülenden daha az aşağılaştırıcıdır; zira Türkiye'de kılıçla kafa kesmek boğmaktan daha aşağılayıcıdır." "Bütün Hıristiyanları bir Müslümanlardan daha aşağı gören, ulemanın dokunulmaz şahsiyetini bütün Müslümanların üzerinde tutan, şeyhülislama ulemanın çok üstünde bir derece veren Müslüman kanununa göre, Feyzullah Efendi'nin idamı Yunan kilisesi ruhani reislerinin boğulmalarından çok daha fazla aşağılaştırıcı, insani ve ilahi kanunlara açık bir tecavüzdür."

[2260] Şakir (1944), 142
[2261] Altınay (1997), 148
[2262] Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1960) IV, 2307
[2263] Hammer, VII, 1942

Silahdar Mehmed Ağa Feyzullâh Efendi'nin katledilmesindeki şiddetin büyüklüğüne işaretle, "*Bu tafsilden murat ibret alınacak şey idi, Kerbela günlerinden bu da bir gün idi*."[2264] diyerek olayın vahametini ortaya koymaktadır. *Zübde-i Vekayiat* yazarı da benzer bir ifade ile, "*Devr-i Adem'den bu deme dek bu taife-i aliyyeden bir ferde isabet eylemeyen mehamm-ı feci'a-i nişane ve ibret-nümay-ı halk-ı zamane oldu*.."[2265] demektedir. Anonim yazarı ise, "*..iki defa Tunca'ya atup yine çıkarup bir mertebe fazahat eylediler ki, Devlet-i Al-i Osman'da misli sebkat eylemedi. Ve tarihlerde dahi görülmeyüp, meğer İmam Hasan ve İmama Hüseyin'e olduğu gibi olmuş olsa*.."[2266] diyerek asilerin son derece aşırıya varan zulmünü açığa vurmuştur. Ahmet Rasim ise "Ayıp ve rezaletin ne kadar büyük olduğunu anladınız" diyerek olaydan duyduğu rahatsızlığı imalı bir ifade ile dile getirmektedir.[2267] Ayrıca bundan sonra böylesine korkunç bir olay da görülmeyecektir. Zilfi'nin de belirttiği gibi, II. Mustafa'nın hal' edilmesinden ve Mustafa'nın yönlendiricisi olan Feyzullâh'ın ve talihsiz Fethullâh da dahil olmak üzere Feyzullâh ailesinin mensuplarının da hayatına mal olan genel bir kanlı ayaklanmadan sonra ulemâya yönelik çok az fiziksel saldırı olmuştur.[2268]

Burada dikkati çeken diğer bir husus, Feyzullâh Efendi'nin ağır ve haysiyet kırıcı işkencelerle katledilmesine ulemâ sınıfından herhangi bir engelleme ya da tepkinin gelmemesidir ki bunun sebebi de Feyzullâh Efendi'nin ulemâ sınıfını mağdur edici girişimleridir. Diğer taraftan işkenceciler gayriresmi muhakemesi sırasında Feyzullâh Efendi'nin peygamber kanından gelme iddialarını ve Sünni kimliğini de alaya almışlardır. Bilindiği gibi Feyzullâh Efendi'nin nesebi peygamberin torunlarına kadar ulaşan bir silsileye sahipti, yani o "sadad"tandı. Fakat saldırgan kalabalık eylemlerini meşrulaştırmak için Feyzullâh'ı Kızılbaş olarak nitelendirmişlerdir. Yeni şeyhülislâmın Feyzullâh'ın öldürülmesini içeren fetvâsı ile güçlenmiş olan asilerin onu tahkir etmeleri, cezalandırmanın aynı zamanda onu kutsallık özelliğinden soyutlama amacı taşımaktaydı.[2269]

Şeyhülislâmın feci şekilde katledilmesinde tam anlaşılamayan bir hususa da burada işaret etmek gerekmektedir. Kunt'un ifadesi ile Feyzullah Efendi devlete ve dine hiyanetle suçlanıyordu; öldürüldükten sonra da cesedine bir ip bağlandı,

[2264] Bkz. *Silahdar Tarihi: XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 221, Krş. Silahdar, *Nusretname* (1969), 195
[2265] Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat* (1995), 818
[2266] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 253
[2267] Ahmet Rasim (2002) II, 231
[2268] Zilfi, *Dindarlık Siyaseti* (2008), 55
[2269] Zilfi (2008), 231

önlerinde papazlar yürüyen bir grup Hıristiyana sürüklettirildi. Yani şeyhülislâmın cesedine kafir, dinsiz muamelesi yapıldı. Bu muamele sadece Feyzullâh Efendi'nin siyasal hırsı ile ya da Karlofça barışına arka çıkması ile açıklanabilir mi ?, diye soruyor Kunt. Diğer taraftan Feyzullâh Efendi'nin yeni bir rasadhane yaptırmak için Avrupalı bilginlerle ilişkisi olduğu da biliniyor. Acaba Avrupalılarla barış yapmanın ötesinde, Frenklerle bu gibi diğer ilişkiler de mi tepki uyandırdı ki şeyhülislâm kafir sayıldı ?[2270]

Seyyid Feyzullâh Efendi'nin katli ve saltanat değişikliğine neden olan ve tarihimize Edirne vak'ası olarak geçen bu olaylar edebiyatımızda da akis bulmuştur. Mehmet Halit Bayrı bir makalesinde, Aşık Mehmet Rıza adlı bir halk ozanının Edirne Vak'ası ihtilali münasebetiyle yazmış olduğu bir manzume oldukça ilginçtir. Aşık Rıza mısralarındaki acı ve sinirli edaya dayanarak, isyana katılan asker veya halktan biri olarak görülebilir. Hatta yeterli bilgi, belge ve vesikaya sahibi oluncaya dek onun bir ihtilâl şairi olarak kabul edilebileceğini Bayrı ifade ediyor. 18. yüzyıl aşıklarından Mehmet Rıza'ya ait bu manzume, 1703 ihtilalini kesik çizgilerle belirten haşarı ve kabadayı bir itab olup şu şekildedir.[2271]

İstanbul coştu da huruc eyledi,
Din davasındadır kul padişahım.
Bu şehri muazzam sana niyledi,
Din davasındadır kul padişahım.
Uhdemiz bütündür fariğ olmayüz,
Küffara da asla harac virmeyüz,
Bu hususa sana beli dimeyüz
Din davasındadır kul padişahım.
Ölür isek şehit kalursak gazi,
Allah'ın emrine cümlemiz razı,
Kızılbaş müftiyi, o hiyle bazı,
Kullar istemezler bil padişahım.
Sadra geçirdüğün vezirin Rami,
İskerlet oğludur anın hüddamı,
Kurulur meclis i nuş ider cami,
Anlar bu işdedir bil padişahım.
Halife olanlar tahta oturur,
Sikkesin yürütür, hutbe okutur,
Divanı kurulur, sorguç takınur,
Kullar böyle ister bil padişahım.
İsmim Mehmeddir mahlasım Riza,
Esir olup çektim nice bir cefa,
Her ne gelür ise kazaya rıza,
Din davasındadır kul padişahım.

[2270] Kunt (2009) III, 52
[2271] Bayrı (1951), 992, Rami Paşa için yazılmış benzer bir şiir için Bkz. *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 102

Öyle görülüyor ki, Aşık Mehmed Rıza manzumesinde, ordunun dini bir sebeple isyan ettiğini, padişahın uzun müddet İstanbul'dan ayrılmasına ve Edirne'de yerleşerek avla meşgul olmasına, kızlarını evlendirmek üzere yaptığı düğün hazırlıklarına, bunların dışında başka herşeyi unutmuş olduğuna, askerin Feyzullâh Efendi'yi istemediğine işaret etmekte ve halifeden beklenen işleri sayarak halkı ve askeri rahatsız eden ve ihtilâle vesile veren hadiseleri birer birer ortaya koymaktadır.[2272] Manzumenin asıl dikkati çeken tarafı şairin bu arada Ramî Mehmed Paşa'ya da itiraz etmesi ve onu İskerletoğlu ile sefahate dalmış göstermesidir. Ramî Paşa'nın, Feyzullâh Efendi'nin gittikçe şiddet ve tesirini artırran nüfuz ve tahakkümünden kurtulmak maksadıyla cebecileri ayaklandırmış olduğu daha önce belirtilmişti. Şu halde şairin ona itiraz etmesi, Ramî'yi Feyzullâh Efendi'nin adamı olarak telakki etmesi ve şeyhülislamın tavsiyesiyle sadarete getirilmesinden ileri gelmektedir. Ayırca Ramî Paşa'nın, ihtilali alevlendirdikten sonra ihtilalcilere karşı koymak isteyerek eliyle yaktığı ateşi tekrar eliyle söndürmeye çalışması da ihtilalcilerin sadrazama iyi bir gözle bakmamalarına sebep olmuş olabilir.[2273]

1.5.6. Edirne Vak'ası Sonrası Konjonktür: Sultan III. Ahmed'in İdare'yi Eline Alma Yolundaki Girişimleri Ve Asilerin Tenkili

Bir ihtilal sonucu tahttan indirilecek olan Sultan Ahmed, şu halde yine bir ihtilâl sonucu tahta çıkarılmış olduğu vecihle ilginç bir konuma sahiptir. Sultan Ahmed de, bu durumun farkında idi ve fakat asileri cezalandırma düşüncesini ilk etapta açığa vurmak istemiyordu. Diğer taraftan Edirne'den İstanbul'a gelen ve fakat diğer asilerle birlikte Çırpıcı Çayırı'nda toplanan ihtilâl elebaşıları, burada yaptıkları müşaverelerde verdikleri kararın hepsinin tatbik edilmediğini ve şehre giderlerse ayaklarıyla kapana tutulacaklarını söyleyerek burada kalmalarında ısrarcı olmuşlardır. Ancak bu fikir doğru bulunmayarak şehre girilmesine karar verilmiştir.[2274]

Sultan Ahmed saltanatının ilk Cuma namazında bulunmak üzere camiye gittiğinde henüz yatışmış olan asiler gürültülü bir şekilde toplanarak ve bağırmak suretiyle, padişahlarından memnun olduklarını ancak hainleri istemediklerini söylemişler, Sultan Ahmed de buna mukabil "*Kullarım! Sizin hoşunuza giden beni*

[2272] Bayrı (1951), 992
[2273] Bayrı (1951), 992
[2274] Uzunçarşılı, *OT*, V, 40

de hoşnud eder; sizin tayin ettiğiniz devlet ileri gelenlerinin hepsi tarafımızdan da te'yid edilmiştir."[2275] demiş ve sadrazam başta olmak üzere, şeyhülislâm, kazaskerler, nakibüleşraf, yeniçeri ağası ve diğer görevlerde asilerin yerlerinde kalmaları onaylamıştır.[2276] Daha önce de ifade edildiği gibi padişahın, Edirne'de bulunduğu sırada, asilerin istek ve taleplerini yerine getireceğine dair verdiği sözü, Feyzullâh Efendi'nin katli ile yerine getirilmişti. Ancak asilerin isteklerinin bununla da sınırlı kalmayacağı aşikardı ve onlar kendi inisiyatifleri ile padişah olan III. Ahmed'i güdümleri altında tutmak düşüncesindeydiler. Bir padişahı tahttan indirip bir diğerini padişah yapmanın gururu içerisinde olan asiler, adeta devlete hakim olmuşlardı.

İthilâli yapanlar Sultan Ahmed'i hükümdar ilan ile İstanbul'a getirdikten sonra hükümet işlerine müdahale etmeyeceklerine dair söz vermişler fakat, buna rağmen isteklerini yaptırmak üzere devlet ricalini sıkıştırmaktan vaz geçmemişlerdi. Asilerin hakim olduğu bu aşamada Kızlarağası, katibi ve baltacılar kahyası sarayın iki kapısı arasındaki cellâd dairesine hapsedildiler ve Bostancıbaşının muhafazasına bırakıldılar. Sultan Mustafa'nın mahremi dört hadım ağası saraydan kovuldu; Sultan İmamı, birinci ve ikinci mirahur görevleri asilerin tuttuğu kişiler tarafından paylaşıldı; cebecilerin içeride kalmış ücretleri, iki yüz elli kese dağıtılmak suretiyle ödendi. Birliklere borç olarak kalan cülûs bahşişi, hazineye ayrıca üç bin altı yüz elli keseye maloldu.[2277] Şu halde III. Ahmed, daha önceki padişahların hepsinden daha fazla cülûsiye dağıtmak zorunda bırakılmıştı fakat asi yeniçerileri memnun etmek için bunu yapmaya mecburdu. Gerekli paranın bir kısmı da Feyzullâh Efendi ile yakınlarının servetinin müsaderesi yoluyla elde edilmişti.[2278] Diğer taraftan padişah, cülûsuna müteakip asi yeniçerilerin istedikleri altmış kadar devlet adamını onların

---

[2275] Hammer, VII, 1941,

[2276] Bkz. Silahdar Mehmed Ağa (1969), 187-8, Mü'minzade, *Ravzatü'l- Kübera* (2003), 111, Defterdar Mehmed Paşa (1995), 816 vd., Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 24, Kantemir, III, 318, Lamartine, II, 791

[2277] Hammer, VII, 1941, Bu sırada defterdar olan Sarı Mehmed Paşa 3688 rakamını verir. Bkz. (1969) *Devlet Adamlarına Öğütler: Osmanlılarda Devlet Düzeni*, Derleyen Ve Çeviren:Hüseyin Ragıp Uğural, TTK yay., Ankara, s. 58, a. mlf. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 820, Mü'minzade 3938. *Ravzatü'l-Kübera* (2003), 119-120, Krş. Silahdar Mehmet Ağa (1969), 192, Raşid, II, Varak: 19, Tolstoy 20 Ekim tarihli mektubunda henüz paranın toplanamadığını söylemekte ve "Ne olacağını Allah bilir" demektedir. *Tolstoy'un Gizli Raporları*..(2009), 139, 1 Aralık tarihli mektubunda ise gereken miktarın henüz toplanamadığını ve fakat altı aylık maaşların ödendiğini yazmaktadır. *A.g.e.*, s. 142

[2278] Bkz. *Anonim Osmanlı Kroniği* (2000), 249-251, Krş. Defterdar Mehmed Paşa, *Nesayihü'l Vüzera*, (1969), 58-60, a. mlf. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 822, BOA'daki bir arşiv vesikasında Feyzullah Efendi'nin Edirne ve İstanbul'da müsadere edilen mallarının tutarı olarak 410354, 5 kuruş, kese hesabıyla 822 kese ile 354, 5 kuruştur. Bkz. BA, Kamil Kepeci Tasnifi, Başmuhasebe Defteri, nr. 2322, s. 85, 91, *A.g.e.*, s. XX, Dn: 25

eline teslime mecbur olmuş[2279] ve kardeşinin tahtına neden olan isyancıların göreve getirdikleri sadrazam, şeyhülislâm ve öteki devlet görevlilerini yerinde bırakmak zorunda kalmıştır. Edirne'de isyanı müteakip, asiler tarafından iktidara getirilen Kavanoz Ahmed Paşa, Yeniçeri ağası Çalık Ahmed ve Şeyhülislam Mehmed Efendi'ye ilk zamanlarda kimse dokunamıyordu.[2280]

Sultan Ahmed aslında durumun farkındaydı. Kendisini isyanla tahta çıkaranları cezalandırmayı kafasına koymuş olan bir hükümdarın duygularını belli etmeme özelliği, çocukluğundan beri onun tek politikası olmuştu. Şimdilik başarı ile sonuçlanan bir isyana ve kendisini tahta oturtan haksız bir olaya gülümsemek zorunda olduğunu biliyordu. O salt kendi durumunu kurtarmak değil, 1687'de IV. Mehmed'in tahttan indirilmesinden itibaren ciddi olarak zedelenmiş olan hükümdarlık otoritesini yeniden kurabilmek gibi bir sorumluluk taşımaktaydı. Dolayısıyla İstanbul'a gelerek tahta oturan padişahın en önemli sorunu, tahtını sağlama almak ve payitahtta genel durumu yatıştırmaktı. Bu yüzden III. Ahmed saltanatının ilk dönemlerinde "Edirne Olayı"na yol açan güçlüklerin üstesinden gelmeye çalıştı.[2281] Sadrazam Ahmed Paşa, Kaymakam Firari Hasan Paşa ve Çalık Ahmet'i ve kendilerine görev verilen tüm öteki asilerin mevkilerini onaylamak zorunda kalmışsa da, ellerinde "oyuncak olacak" yeni bir padişah bulma umuduyla kendisini tahta oturtan asilerin himayesinden çabuk sıyrılmayı bilecektir.[2282]

Sultan Ahmed kardeşinin öcünü nasıl alacağını ve kendisinin de hedef olacağı tehlikeleri nasıl önleyeceğini tasarlıyordu.[2283] Bunun için asıl mesele ihtilâli yapan ve Edirne Vak'asını tertipleyen elebaşıları temizlemekti[2284] ki bu tür isyan girişimlerinden sonra yeni padişahın ilk fırsatta kendisini tahta çıkaranların tahakkümünden kurtulmak için kolları sıvaması tarihi bir gerçeklikti.[2285] Nihayet saltanatının ilk zamanlarında devlet yönetiminde söz sahibi olan asiler bir süre sonra

---

[2279] Bkz. Karal (1940), 165
[2280] Sertoğlu(1994), 84
[2281] Shaw (1982) I, 311, Krş. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 824, Bu sırada İstanbul'da bulunan Tolstoy 20 Ekim tarihli mektubunda Sultan ahmed hakkında şunları yazmaktadır: "Sultan şu ana kadar akıllı hiçbir şey yapmadı. Çocukça oyunlar oynamaktadır. Kırlara ve denize dolaşmaya gidiyor. Henüz devlet adamına yakışacak hiçbirşey yapmadı. Gelecekte de ondan bir şey beklenmiyor.", Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 139
[2282] Jorga, IV, 246, Mustafa Nuri Paşa (1980) III-IV, 24
[2283] Lamartine, II, 791
[2284] Dönemin müşahidlerinden Abdi bu hususa işaretle, "Bin yüz on beş zorbalarında inkisar-ı padişahi ile ahval-i perişanları nice oldu. Bir akçaya muhtaç olan sahib-i dinar olmuş ağzile göklere demir püfküren bi haya şehbaz ve dilaveran birkaç ay içinde müzmahil ve cümlesi sür'at ederek dar-ı bekaya birbiri akabince sefer idüp ömür defterleri dürüldü." demektedir. Bkz. *Abdi Tarihi: 1730 Patrona İhtilali Hakkında Bir Eser* (1999), haz. Faik Reşit Unat, TTK yay., 2. Baskı, Ankara, 50
[2285] Bkz. Afyoncu vdl. (2010), 10-11

bertaraf edilecekler[2286] ve III. Ahmed ve etrafındakiler duruma hakim olacaklardır. Yirmi yedi yıllık saltanatının ilk yarısında zaman zaman iyi ve akılcı devlet adamı niteliklerini ortaya koyan padişah, bu yılları tahttaki durumunu sağlamlaştırmak, rakip vezirleri ve divân üyelerini birbirine karşı kullanmakla geçirdi. Bir taraftan da kendi desteklediği kimseleri orduda ve sarayda kilit noktalara getirdi.[2287] Bu şekilde bir arada olamayan asilerin haklarından daha kolay gelinecekti.

Sultan Ahmed nihayet bunların birbirleriyle söz birliği ederek cemiyetlerini dağıtmak mümkün olmayacağını düşünerek tedrici surette temizlenmelerini uygun buldu.[2288] Hasan Paşa'ya asilerin cezalandırılması için ne tür tedbirler alınması gerektiğine ilişkin fikrini soran padişah, bunları bir anda cezalandırmanın tehlikeli bir iş olacağını düşünerek ilk etapta imparatorluğun çeşitli bölgelerine göndermeye karar vermiştir.[2289] Sultan Ahmed bu sırada Topkapı Sarayı içinde uzun bir süreden beri maaşlarını alamadıkları nedeniyle ayaklanan bostancıbaşıları bastırmak için Çalık Ahmed'i görevlendirmişti. Padişah bunlara birkaç adam göndererek dağılmalarını istememiş ve son olarak bir hatt-ı şerif göndermişse de bostancılar ayak diretmişler bunun üzerine Sultan Ahmed bunların tedibini emretmiş ve Defterdara da gereken parayı tedarik etmesini emretmiştir.[2290] Padişahın bostancılardan sekiz yüz kadarının saraydan çıkarması ve yerlerine devşirme usulü ile yenilerini kaydettirmesi, zorbaları cezalandıracağı yolundaki düşünceleri güçlendirmektedir.[2291] Bundan önce Anonim'in "Çalıklar gavgası" başlığı altında anlattığı bir olayda ayaklanarak esamilerini isteyen ve Selim Ağa'nın ağaları olmasını isteyen çalık yeniçerilerin dağıtılmasında da Çalık Ahmed'in rolü üzerinde durulmaktadır.[2292] Silahdar ondan bahsetmezse de ocak ağalarının padişaha itaat üzere ocaklarındaki itaatsiz askerlerin tedip edilmesi hususunda fikir birliğine vardıklarını ve bunların elibaşılarından on iki tanesini boğdurttuklarını kaydetmektedir.[2293] Bu durum "ihtilâl erbabının en kudretlisi ve korkuncu" olan Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed'in gururunu

---

[2286] Tolstoy da buna işaretle, "Ya yöneticilerin hepsi öldürülecek ya da sürüleceklerdir. Onların yerine yenilerini seçecekler" demektedir. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 139

[2287] Palmer (1995), 48

[2288] Bkz. Karal (1940), 165, "Ve zorbalar dahi tedrîcle ba'zısının hakkından gelünüp ve ba'zısı afv ve ba'zısına ikrâm olundu.", Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 279

[2289] Kantemir, III, 318-9

[2290] Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995), 826-7

[2291] Hammer, VII, 1643, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 255, Silahdar Mehmed Ağa (1969, 198-201, Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 825-6, Şemdanizade (2009), 280

[2292] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 255

[2293] Silahdar Mehmed Ağa (1969, 197-8, Krş. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 825, Tolstoy 1 Aralık tarihli mektubunda Sultan Ahmed'in yeniçeri asilerini idam etmeye başladığını yazmaktadır. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*..(2009), 142

büsbütün artırmış olacak ki her defasında bir bahane ile savuşturulmasına rağmen, padişahtan sadaret mevkiini talep edecek ve bu yönde girişimlerde bulunacaktır.[2294]

Edirne'de vezirlik rütbesi verilmiş olan Çalık Ahmed, asilerin elebaşlarını ve Serdengeçti Ağalarını dağıtmayarak onlara ve dolayısıyla yeniçeri ocağına dayanıp, devlet işerine karışıyor ve her istediğini yaptırmak sevdasında bulunuyordu. En büyük derdi, mevcut idare sisteminini beğenmemesiydi. Gönlünde ise başka emeller yatmaktaydı.[2295] Çalık Ahmed vezir-i azamlık peşinde idi.[2296] Diğer taraftan mührü ona teslim etmek istemeyen Sultan Ahmed de asilerin başı olarak ondan kurtulmasının yollarını aramaktaydı. Her gün yeniden isyan çıkarabilecek gözüyle bakılan ihtilal elebaşılarını tamamen tesirsiz hale getirmedikçe ve "defterleri dürülmedikçe" taht üzerinde kalamayacağını biliyordu. Bu defter dürme işine, yine bir asi elebaşısı olan Vezir-i azam Kavanoz Ahmed Paşa ile mutabık kalarak Çalık Ahmed'den başlanmıştır.[2297] Bu şekilde iki asi elebaşının da arası açılmış olacaktır.

Sadaret mevkiinde ısrarlı olan ve fakat buna muvaffak olamayan Çalık Ahmed bu sırada yeniçerileri ayaklandırmak suretiyle emeline ulaşmak istedi. Onun yeniçerileri tahrik ederek ulûfe divanında vezir-i azamlık mührü yeniçeri ağasına verilmedikçe çorba içmeyip cemiyetlerini dağıtmayacaklarına dair ocaklıya talimat vermiş olduğu padişah tarafından haber alınınca, durum Vezir-i azam Kavanoz Ahmed Paşa'ya bildirilmiş ve bu makamı yeniçeri ağasına terk etmek istemeyen[2298] Ahmed Paşa, onun ortadan kaldırılmasını kabul etmiş ve bunun ne suretle olacağını bir plan dahilinde padişaha anlatmıştır. Nihayet bu plana göre Çalık Ahmed bir danışma meclisinde bulunmak bahanesiyle saraya davet edilip, gelir gelmez Kıbrıs Mutasarrıflığı'na tayin edilmiş ve apar topar bir gemiye bindirilerek yola çıkarılmıştır.[2299] Çalık Ahmed Kıbrıs'a doğru hareketinden sonra padişah arkasından evvela Rodos Adası'na hapsolunması ve sonrada idam edilmesi emirini içeren bir

---

[2294] "Lakin bu iltifattan sonra firavuniyete başlayıp: "Bu Devlet-i Osmaniye bana münhasırdır" deyip sadaret sevdasına düştü. Cuma günleri, camilerde padişah hazretlerinin koltuğuna girdikçe mühür talebinde oldu.", Silahdar, *Saray Hayatı,* s. 222-3 Silahdar Mehmed Ağa aynı yerde Çalık Ahmed'in sadaret mührü için kendisinden ricacı olduğunu ve fakat buna gücünün yetmeyeceğini, kendisinin bizzat talepte bulunmasını söylediğini de belirtmektedir. Bkz. *Nusretname* (1969), 202

[2295] Çalık Ahmed Paşa'nın, Türkiye'de Cumhuriyet idaresini kurma yolunda atılmış ilk teşebbüs olduğu belirtilmekte ve özellikle Naima'nın da tenkit ettiği gibi II. Mustafa'nın hal'inden sonraki faaliyetleri ile yerine kimin geçeceği tartışılırken meseleye çekimser kaldığı ifade edilmektedir. Çalık Ahmed Ağanın gönlünde yatan yönetim şekli ise Cezayir ve Tunus ocakları gibi "cumhur cemiyeti ve tecemmü devleti" yani halkın serbest iradesine dayanan cumhuriyet şekli idi. *A.g.e.,* (1994), 84-5, Emecen (2001), 72-3, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1877

[2296] Bkz. Hammer, VII, 1943 vd., Uzunçarşılı *OT,* V, 41, Sertoğlu (1994), s. 84

[2297] Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*..(2009), 142

[2298] Silahdar Mehmed Ağa (1969), 202-203, "..Lakin mühür leziz..", Silahdar, *a.g.e.*, s. 224

[2299] Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1878

ferman yollamıştır.[2300] Kapıcıbaşı Küçük Hasan Ağa burada infazı gerçekleştirdi. Çalık Ahmed'in yerine yani Yeniçeri Ağalığına Çelebi Mehmed Ağa getirilmiştir.[2301]

Çalık Ahmed'in bu şekilde ortadan kaldırılmasından sonra yeniçeri ocağındaki ileri gelen ağalar değiştirildi; bir kısmı İstanbul'dan çıkarılıp bir kısmı da katledildiler. Çalık Ahmed Ağa'nın idamını diğer isyan elebaşılarından Dorucanlı Ahmed[2302] ve Sipahi Karakaşi'nin (Karakaş Mustafa[2303]) idamları takip etti. Asilerce şeyhülislâmlığa getirilen İmam Mehmed Efendi[2304] Bursa'ya sürüldü.[2305] Hünkar İmamı Seyyid Mustafa Efendi ise Rodos'ta idam edildi. Kul kahyası, çavuş ve Bostancıbaşı görevlerinden azledilip sürgüne gönderildiler. Birincisinin yerine Yusuf Ağa getirildi. Bu makamı işgal eden Dev Ali Bursa'ya, Ocak muhzırı Belgrad'a sürüldü. Ayrıca Edirne Vak'asına karıştıkları belirlenen on dört binden fazla asi gece karanlığında Boğaziçi'ne atılarak boğdurulmuştur.[2306] Silahdar Mehmed Ağa isyandan sonra tehlikeli görülerek öldürülen asilerin 3000'i aştığını "sağlam bir kaynak"a istinaden belirtmektedir[2307]

Sultan Ahmed daha sonra asiler tarafından sadrazam tayin edilmiş olan Ahmed Paşa'yı azlederek yerine, kızkardeşi ile evlendirdiği Hasan Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Ahmed Paşa daha sonra Lepanto'ya sürgün edildi.[2308] Hasan Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinden sonra ortaya çıkan Rami Mehmed Paşa'ya da Kıbrıs valiliği verilerek buraya gönderilmiştir.[2309] Asi elebaşılarından olup üçüncü vezir olan Firari Hasan Paşa ise halkın teveccühü nedeniyle öldürülmekten kurtulmuşsa da daha sonra Çorlulu Ali Paşa'nın sadrazamlığı zamanında,

---

[2300] Silahdar Mehmed Ağa (1969), 203-204, Krş. SİLAHDAR, *XVII. Yüzyıl Saray Hayatı*, s. 224-6, Raşid, *a. g. e.*, Varak 25, BOA**,** *MD*, nr: 114/1, Evasıt-ı Recep 1115/ 30 Kasım- 8 Aralık 1703, s. 60

[2301] Silahdar Mehmed Ağa (1969), 204, Raşid, *a. g. e.*, Varak: 25, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 264, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 831, Hammer, VII, 1944, Uzunçarşılı *OT*, V, 42-3, Kunt (2009) III, 54

[2302] Bkz. *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 824-5

[2303] Silahdar Mehmed Ağa (1969), 210, *Zübde-i Vekayiat*, (1995), 825

[2304] Sultan Ahmed serdengeçtiler için fetva talebinde bulunduğu zaman buna olumsuz bakan Şeyhülislam Mehmed Efendi'ye padişah, "müft-i sabık al-i Resul'den iken ayağına ip takup sürüyenlerin fetvası verilmez mi?" diye sorduğu zaman şeyhülislam, "fetva ile katl olunmuştur, ayağına ip takup sürüyenleri men' hükkama lazım idi. Padişahım dahi anda idiler, def'ine imkan yoğidi.." şeklinde karşılık vermiştir. Bkz. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), s. 271

[2305] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 280, Silahdar Mehmed Ağa (1969), 210, Lamartine Kıbrıs'a (Lamartine, II, 792) Şemdanizade ise Rodos'a sürüldüğünü belirtir. Bkz. *Mür'i't- Tevarih*, s. 281, Onun yerine Edirne Vak'ası sırasında asilerce şeyhülislamlığa getirilen ve fakat hastalığını bahane ederek kısa süre sonra ayrılan Paşmakçızade Ali Efendi tayin edilmiştir. Uzunçarşılı *OT*, V, 45, Altınsu (1972), 108, *Zübde-i Vekayiat* (1995), 833

[2306] Kantemir, III, 319-320, Şemdanizade (2009), 281, *Tolstoy'un Gizli Raporları*..(2009), 142

[2307] Bkz. Sevinç (2004), 120

[2308] Hammer, VII, 1945, Jorga, IV, 246, Krş. Na'ima, *Ravzatü'l- Hüseyn*.. (2007) VI, 1878, Silahdar Mehmed Ağa (1969), 205-6, *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 266-8

[2309] Defterdar Mehmed Paşa (1995), 835, Daha sonra Mısır valiliği verilen Rami sürgün edildiği Rodos'ta vefat etmiştir. Bkz. Şemdanizade, *Mür'i't- Tevarih* (2009), 280

sadrazamlığın kendisine verileceği vaadiyle İstanbul'a çağrılarak burada padişahın emriyle bir gemiye bindirilerek Marmara Denizi'ne atılmıştır.[2310] Daha sonra Edirne Vak'asının fitilini ateşleyen cebeci isyanının teşvikçisi olan Cebecibaşı Boşnak İbrahim Ağa da mallarının müsadere edilmesine müteakip Bağdat'a sürgün edilerek oraya varır varmaz katolunmuştur.[2311] İsyanın elebaşılarından Küçük Ali ve kardeşi ile daha sonra sipahileri ayaklanadırmakla suçlanan Sipahi Ağa'sı Salih Ağa da katledilmek yoluyla tehlikeleri bertaraf edilmiştir.

Bu sırada birinci yeniçeri alayını ayaklandırmak için serdengeçtilerin teşebbüsü, Sultan'ın yeniçeri ve sipahilere hitaben iki hatt-ı şerifi ve şehri son isyanın elebaşılarından temizleyen polisin uyanıklığı ile tamamiyle tesirsiz bıraktı.[2312] Bu şekilde yeni bir isyan girişimi önlenmiş ve ocağa bir hatt-ı hümayun gönderilerek nasihat edilmiş ve fitne çıkarmak isteyen elebaşılar da derhal katledilmiştir.

III. Ahmed döneminde Feyzullâh Efendi saltanatının tüm haksızlıklarını gidermek için sabık şeyhülislâm, oğul ve akrabalarının sürgün ve katledilmeleri ile yetinildi; buna karşılık da sadece onun döneminde sürülmüş hocalardan bazılarının İstanbul'a gelmesine izin verildi.[2313] Feyzullâh Efendi'nin dört oğlu, damadı Dede Mehmed Efendi, kethüdası Süleyman Ağa, Telhisçisi Belenli Mustafa Ağa, hazinedarı ve bazı yakınları Kıbrıs Adası'na sürgün ve buradaki Mağosa Kalesi'ne hapsedildiler.[2314] (21 Cemaziyeevvel 1115/ 11 Ekim 1703) Feyzullâh Efendi'nin ihtilâl sırasında İstanbul kadısı iken asilerin takibinden yakasını güçlükle kurtulmuş olan damadı Mahmud Efendi Bursa'ya sürgün edildi.[2315] Diğer damadı Köprülü Abdullah Paşa ise daha önceden firar etmekle Hanya muhafazasına memur edilmişti.[2316] Diğer taraftan sabık şeyhülislâm tarafından sürgüne gönderilen Hekimbaşızade Yahya Efendi ve Rumeli ordusunun iki kadısı; birincisi Sinoplu olan Mirza Mustafa ile ikincisi Kıbrıs'lı olan Ebazade geri getirildiler.[2317] Büyük servetiyle İstanbul fakirlerinin yardımına koşan, asilere üç yüz kese ödemek suretiyle başını kurtaran ve Feyzullâh Efendi tarafından himaye edilen kasap esnafı reisi vazifesinde bırakıldı.[2318] Ayrıca, şeyhülislâmın adamlarından Dar'üs-sade Ağası

[2310] Kantemir, III, 320, Karal (1940), 165
[2311] Uzunçarşılı *OT*, V, 44-5, Defterdar Mehmet Paşa, *Zübdetü'l Vekaiyat*, (1995), 834
[2312] Hammer, VII, 1945-6
[2313] Altınay (1997), 149
[2314] Silahdar Mehmed Ağa (1969), 201, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 266
[2315] Defterdar Mehmed Paşa (1995), 833
[2316] *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 273, Krş. *Zübdet-i Vekayiat*, s. 840, *Mür'i't- Tevarih*, s. 282
[2317] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 261
[2318] Hammer, VII, s. 1944, Krş. *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 260

Nezir Ağa'nın bütün mal varlığı müsadere edilerek, kendisi de Limni Adası Kalesi'ne hapsedildi.[2319]

Böylece ayaklanmaya sebep olanların büyük bir bölümü azl, sürgün ya da katl yoluyla temizlenmiş ve padişahın ilk zamanlarında devlet yönetiminde söz sahibi olan asi elebaşıları bertaraf edilmişler; III. Ahmed ve etrafındakiler duruma hakim olmuşlardır.[2320] Padişah, eski "böl ve yönet" politikasını kullanarak iktidarı elinde topladı. Önce bir grubun sonra bir diğerinin adamını kilit noktalara getirdi, en sonunda da yeniçeri ağalıklarına ve sadrazamlığa kendi adamlarını yerleştirdi. III. Ahmed iktidarı ele aldıktan sonra devlet yönetimini seçilmiş vezirlerinin eline bırakıp bir kenara çekilmiştir.[2321]

[2319] *Anonim Osmanlı Tarihi* (2000), 257-8, BOA, *MD*, nr: 114/1 (ordu mühimmesi), Evail-i Recep 1115/ 10-19 Kasım 1703, s. 53

[2320] Özcan(1994), 446, Krş. Silahdar Mehmed Ağa (1969), 211

[2321] Shaw (1982) I, 312, Nitekim Sultan Ahmed saltanatının ilk yedi yılında 7 sadrazam değiştirmiştir. Karal (1940), 165, Krş. Ahmet Rasim (2002) II, 232, Bu sdrazamlardan biri de Feyzullah Efendi'den hoşnutsuz olan Çorlulu Ali Paşa'dır kiihtilalcilerin İstanbul'dan Edirne üzerine yürüdükleri sıralarda, saraydaki nüfuzunu çekemeyen Şeyhülislam Feyzullah Efendi ile Sadrazam Rami Mehmed Paşa tarafından "böyle bir zamanda işbilir vezire ihtiyaç vardır" bahanesi ve vezirlik rütbesi ile saraydan çıkarılmış olan Çorlulu Ali Paşa, padişah ile devlet erkanının İstanbul'a hareketlerinde, Feyzullah Efendi ile etbaının gizli mallarını meydana çıkarmağa memur edilerek Edirne'de kalmıştı. Koçu, "Çorlulu Ali Paşa", s. 327, Edirne Olayı sırasında padişahın dikkatini çekmiş olan Çorlulu Ali Paşa, III. Ahmed'in rakiplerini ortadan kaldırma politikasını desteklemiş, binlerce kişiyi öldürterek mallarını hazineye katmış, yeniçeri askerini yeniden düzenlemiş, Edirne Olayı ile uzaktan dahi ilişkileri olanları askerlikten atmıştır. Shaw (1982) I, 312, Krş. Kantemir, III, s. 509-514

SONUÇ

Osmanlı şeyhülislâmları arasında fazileti, ilmî kişiliği ve eserleri ile ön plana çıkmış pekçok şeyhülislâm olduğu gibi bu makama, ilmî formasyon ve hiyerarşik yükselme kriterlerinden ziyade, çeşitli siyâsi ve askeri partilerin baskı ve etkisi ile gelmiş olan ve görevleri süresince asli fonksiyonlarını ifâ etmekten ziyade, kendilerini siyâsal yaşamın içerisine sürükleyen şeyhülislâmlar da az değildir. Özellikle padişahın güven ve itimadını suiistimâl eden şeyhülislâmlar doğrudan siyâsete müdâhil bir tutum sergilemişler, azl ve tayin, katl, makam-mansıb tevcihi gibi meselelerde suiistimâllerde bulunmak suretiyle pek çok kesimin hoşnutsuzluğunu üzerlerine çekmişlerdir. Bunlardan bir kısmı padişahın irâdesiyle, bir kısmı da baskılar neticesinde görevlerinden uzaklaştırılmışlar, üç tanesi ise bizzat padişahın emriyle yani "siyâseten" öldürülmüştür. Daha önce de ifade edildiği gibi ulemâ sınıfı müsâdere ve siyâset cezalarından bağışık idi ve onlar için en ağır ceza sürgündü. Ancak 17. yüzyılın genel konjonktüründe padişahlık otoritesindeki menfi gerileme, saray içi hizipler arası mücadele, kapıkullarının isyanları, malî sorunlar vb. gibi topyekün gelişmelere ulemâ sınıfındaki yozlaşma da eklenince biri – ve ilki[2322]- Sultan IV. Murad, diğerleri de IV. Mehmed ve II. Mustafa/III. Ahmed zamanında olmak üzere üç adet şeyhülislâm idam edilmiştir.[2323] Bu bölümde söz konusu şeyhülislâmların, dönemin konjonktürü de göz önüne alınarak hayatları ve katledilme olayları irdelenecektir.

Osmanlı devletinde henüz kuruluş sürecinde şeyhülislâmlık kurumu tesis edilmiş ve fakat şeyhülislâmlar devlet idaresine doğrudan katılmaktan çok sembolik bir mevkiye sahip olmuşlardır. Ancak 16. yüzyıl sonları ve özellikle 17. yüzyıldan itibaren şeyhülislâmlar, nüfuzlarını artırmışlar ve devlet işlerine giderek daha fazla müdahale içerisinde olmuşlardır. Hoca Saadettin Efendi, şeyhülislâmlık kurumunu siyâsetle birlikte yürüten ilk şeyhülislâm olarak gösterilir. Ancak Hoca Saddeddin Efendi ve ondan önceki şeyhülislâmların ilim ve fazilette üstün oldukları ve başında

[2322] Bkz. YAZGAÇ, Esin (2001), "Osmanlı Tarihinde İlk Maktûl Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 58, İstanbul, ss. 76-77, Krş. EVLİYA ÇELEBİ, (2006) *Seyahatname*, C. I, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi yay., İstanbul, s. 37

[2323] KIRMIZ, Bayhan (1958), *Osmanlı Tarihinde Maktul Şeyhülislamlar*, İÜEF Mezuniyet Tezi, İstanbul

bulundukları kurumun itibarına halel getirmediklerine burada tekrar işaret edilmek gerektir. Nitekim Hoca Sadeddin Efendi'den itibaren, şeyhülislâmlar ve onların şahsında şeyhülislâmlık kurumunda bozulma temayülü başlamış olup[2324], sık sık yaşanan aziller ve hatta üç adet olmak üzere katledilmiş şeyhülislâm olaylarına bu dönemde rastlanmıştır. Genelde devlet ve toplum yaşamında, özelde ise ulemâ ve şeyhülislâmlık kurumundaki yozlaşma nedeniyle şeyhülislâmların giderek siyasi faaliyetler içerisine girmesi, şeyhülislâm katlinin en ön plana çıkan amili olarak görülmektedir. Nitekim klâsik dönem sonrası ulemâsını inceleyen Zilfi[2325] de eserinde bu hususa dikkati çekmekte ve "*Bunlar hadlerini, bulunmaları gereken yerin sınırlarını aşmışlardı. Aynı zamanda politik alana da girmiş oluyorlardı. Ahizade Hüseyin temel olarak IV. Murad'ın intikamcılığının bir kurbanı, Hocazade Mesud ve Feyzullah Sultana karşı olmaktan çok seçkinliğin kanununun sınırlarını aşanlardı. Her ikisi de sadrazamı bir kenara iterek yönetimi kontrol etmeye ve imparatorluğu aklı başından gitmiş sultanlar vasıtasıyla yönetmeye kalkışmışlardı*." demektedir. Zilfi, ilmiyenin ötesinde girişimleri olan[2326] özellikle Mesud Efendi ve Feyzullâh Efendi'nin isimlerini zikrederek onların yanlışlarına işaret etmiştir. Ona göre, "Hem Mes'ud hem de Feyzullâh devlet görevlilerinden etkilenerek kendilerine havalı ve göz korkutucu bir tarz seçmişlerdi. Genel kabule uygun olarak din görevlilerinin inançtan gelen ağırbaşlılıkla yetinmeleri gerekiyordu. Mes'ud ve Feyzullâh'ın, dindaşlarının meşru değerlendirmelerine karşı etkilerini azaltan züppelerin ve kabadayıların arasına katılarak, görevlerini küçük düşürmemeleri gerekiyordu."[2327]

Şeyhülislâmlık kurumunun bu derece siyâsete müdahil olması doğal olarak bizzat siyâsal yaşamın temsilcilerince tepkiyle karşılanmış ve zaman zaman bu tepkiler fiiliyata geçirilerek-Hoca Saadeddin örneğinde olduğu üzere- onların asli vazifelerinin dışına çıkmamaları ihtar edilmiştir. Özellikle vezir-i azamlar ve diğer saray çevreleri, siyâsete meyilli olduklarını gördükleri şeyhülislâmları azl ya da katl ettirmek yoluna başvurmuşlardır. Çalışmanın temel konusunu teşkil eden Ahizâde Hüseyin Efendi, Hocazâde Mes'ud Efendi ve Seyyid Feyzullâh Efendi gibi şeyhülislâmlar da gerçekte bu tür bir suçlamayla katledilmişlerdir. İlmiye sınıfının en

[2324] Bu hususta bkz. ALTINAY, Ahmet Refik, (1997) *Osmanlı'da Hoca Nüfuzu*, Toplumsal Dönüşüm yay., çev. Güven Akçağ, 2. Baskı, İstanbul, s. 44 vd.
[2325] Bkz. ZİLFİ, Madeline C. (2008), *Dindarlık Siyaseti-Osmanlı Uleması (Klasik Dönem Sonrası)*, çev. Mehmet F. Özçınar, Birleşik yay., Ankara, s. 109
[2326] Zilfi (2008), 112
[2327] Zilfi, *Dindarlık Siyaseti* (2008), 109

üst mercii olarak şeyhülislâmların katli bu bakımdan oldukça ilginç bir durum arz etmektedir.

Bilindiği gibi İslâm hukuku, devlet ve toplum yaşamının düzeni ve sürdürülebilirliği açısında devlet başkanına ölüm cezası verme yetkisi tanımıştır. Osmanlı padişahları ise örfi tasarruflarına istinaden kendilerine tanınan bu salahiyetin kapsamını fazlasıyla genişletmişler ve çoğu zaman şeriate uygun olmayan cezalara ve ölüm cezasına hükmetmişlerdir. Bu durum araştırmacılar tarafından "siyâseten katl" kavramıyla açıklanmıştır. Bu cümleden olarak padişah devlet maslahatı ve halkın huzur ve güvenini sağlamakla sorumlu olduklarının bilincinde olarak ve İslam ceza hukukuna aykırı olmasına rağmen çeşitli suçlara ölümle cezasını sık sık uygulamışlardır. Bu durumda ölüm cezasından bağışık olan ulemâ mensuplarının ve şeyhülislâmların da siyâseten" katledilmeleri daha anlaşılır görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu durum istisna teşkil etmekte ve onların siyâsete müdahale ve padişahı tahtından etme suçlamalarından ileri gelmektedir.

Çalışmaya konu olan üç şeyhülislâmın katli olayları üzerinde genel bir değerlendirme yapmak için, bu üç vak'a arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak gerekmektedir. Her şeyden önce her üç şeyhülislâm da siyasi faaliyetlerinin kurbanı olmuştur. Feyzullâh Efendi'nin ilk şeyhülislâmlığı dikkate alınırsa her üç şeyhülislâm da bir askeri ayaklanma sonucu meşihat makamına getirilmişlerdir. Bu durum sarayın ve padişahın gözünden kaçmamıştır. Feyzullâh Efendi istisna olmak üzere Ahizâde ve Hocazâde padişahı hal' etmekle suçlanmış, Hocazâde bu suça istinaden azledilmişse de devlete karşı asker toplamak suçlamasıyla katledilmiştir.

Ahizade Hüseyin Efendi padişahı hal' etmek tertibi ile suçlanarak katledilmiştir. Ancak onun bu tür bir senaryonun içerisinde olduğuna dair bilgilerimiz yetersizdir ve eldeki bilgilere göre bu yönde bir girişimi söz konusu değildir. Sultan Murad'ın kişisel hırsı ve saltanatının ilk yıllarında karşı karşıya geldiği olayların ruhunda yarattığı kin ve nefretin tezahürü, şeyhülislâmın katlinde başlıca rol oynamıştır. Diğer taraftan rakiplerinin yalan jurnaller yoluyla padişahı etkilediklerini de eklemek gerektir. Nihayet Ahizâde Hüseyin Efendi'nin dönemin konjonktürüne kurban gittiği anlaşılmaktadır, yani masumdur. Bu yüzden kamuoyunca şehid sayılmıştır. Son olarak padişah, Ahizâde'nin katlinde fetvâ alma ihtiyacı hissetmemiştir.

Hocazâde Mes'ud Efendi ise henüz Anadolu Kazaskeri olduğu sırada siyasi faaliyetler içerisine girmiş ve siyâsal kurumların temsilcileri ile rekabet içerisinde olmuştur. Bu durum doğal olarak siyasetçilerin tepkisine neden olmuştur. Mes'ud Efendi'nin her türlü devlet meselesinde söz sahibi olmak istemesi ve şeyhülislâmlığı sırasında da padişahı hal' tertibi içerisinde olması katlinin başlıca sebepleri arasında gösterilebilir. Ahizâde'nin katlinde olduğu gibi rakip parti temsilcileri ya da onun girişimlerinden dolayı mağdur olanlar bir şekilde onu padişaha gammazlamak yoluyla katlini sağlamışlardır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Hocazâde padişahı hal' suçlamasıyla azl ve sürgün edilmiş ancak Bursa'da bulunduğu sıradaki bazı girişimleri saraya asker topladığı şeklinde yansıtılmış, nihayet ikinci bir fermanla katledilmiştir. Hocazâde'nin katlinde de şeyhülislâmın fetvasına başvurulmadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Ahizâde'nin tersine Mes'ud Efendi'nin düşmanları bellidir; başta Boynuyaralı Mehmed Paşa olmak üzere Ruhullah Efendi gibi kendisinden rahatsız olanların onu ortadan kaldırmak için girişimlerinde kaynaklar murtabıktır.

Seyyid Feyzullâh Efendi ise şeyhülislâmlık makamının siyâsete müdahil rolüne dair oldukça ilginç bir tablo sergilemiştir. Feyzullâh Efendi ilk şeyhülislâmlığına bir ayaklanma sırasında ve askerin girişimleriyle getirilmiştir. Bu yönüyle diğer iki şeyhülislâmla benzerlik göstermektedir. Diğer taraftan Feyzullâh Efendi özellikle ikinci şeyhülislâmlığı sırasında görevini fazlasıyla suiistimal etmiş yani sorumluluk sınırlarını fazlasıyla aşmıştır. Nitekim II. Mustafa üzerinde son derece nüfuz sahibi olan Feyzullâh Efendi, kurumun kazasker ve nakibüleşraflık gibi bütün üst mertebelerini oğulları, damatları vb. arasında paylaştırmış, pek çok kesimi mağdur edecek şekilde büyük bir servet edinmiş ve Karlofça Antlaşması'nın imzalanması ile padişahın Edirne'de ikamet etmesini sağlayarak İstanbul'un ikinci plâna düşmesine neden olmuştur. Bu durum ve buna benzer girişimler, başta ulemâ olmak üzere, siyasi ve askeri çevreler ile halkın, yani pek çok kesimin hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Sonuç olarak ortaya çıkan geniş katılımlı bir ayaklanma hareketi olan *Edirne Vak'ası*[2328]-ki yaklaşık 35 gün boyunca İstanbul ile Edirne arasında kaosa yol açmıştır- padişahın hal'i ve Feyzullâh Efendi ve oğlunun asilerce katledilmesi ile sonuçlanmıştır. Ayrıca bu olayın meydana gelmesinde

[2328] Feyzullah Efendi ve Edirne Vak'ası modern tarih araştırmacılarının da ilgisini çekmiştir. Bu hususta yapılmış olan iki çalışma için Bkz. MESERVEY, Sabra Follet, (1966) *Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Michigan, ABOU-EL-HAJ, Rıfa'at Ali (1984), *1703 Rebellion and Structure Of The Ottoman Politicks*, İstanbul

Feyzullâh Efendi'nin rolüne tekrar işaret etmek gerektir. Feyzullâh Efendi'nin katli için halefinin fetvâsı ve yeni padişahın fermanı devreye girmiştir. Burada ilginç olan husus, ulemânın katlden bağışık olması nedeniyle ile onun, ilmiye rütbesi alınmak ve kul bürokrasisine geçişi sağlanarak katledilmesidir ki, bu uygulama katledilen diğer iki şeyhülislâm için yapılmamıştır.

Edirne Vak'ası pek çok yönüyle ilginç olaylara sahne olmuştur. Nitekim Feyzullah Efendi'nin katledilmesi dışında iki Osmanlı ordusunun savaş konumuna gelmesi de hayli ilginçtir. Bunun dışında bu olay, diğer isyan hareketleri gibi hatta daha da kötü olarak devletin iç ve dış politikasını da derinden etkilemiştir. Gerçi Karlofça sonrası konjonktür dış güçlerin harekete geçmesini engellemiştir ancak başkentte hayat durma noktasına gelmiştir. Olaylara bizzat tanık olan hatta isyanı önceden tahmin eden Tolstoy, isyan sonrası süreci anlatırken "Şu anda Türk imparatorluğu hiçbir zaman olmadığı kadar kötü bir durumda"dır demektedir.[2329] Gerçi Sultan Ahmed asileri ve tahtını tehlikeye sokabilecek ciddi girişimleri bertaraf etmeyi bilmiş ve fakat bütün bu hamlelere rağmen memlekette nizam ve inzibat tesis olunamamıştır.

Sonuç olarak şeyhülislâm katllerinin bizzat kendilerinin faaliyetleri dışında, dönemin siyâsal ve sosyo-ekonomik konjonktürünün etkisiyle vukua geldiği tekraren ifade edilmelidir. Ayrıca bu çalışma ile bir bakıma şeyhülislâm katli vak'alarının cereyan ettiği 17. yüzyılda ulemâ sınıfının geldiği noktayı ve ilmiye teşkilatının işleyişindeki çözülmeyi de tahlil etme imkanı bulmuş oluyoruz. Bu çözülmenin, ulema sınıfının siyasetle ilişkisi açısından tartışmaya değer bir hususiyet olduğunu da eklersek din ile siyasetin, birbirinden kesin olarak ayrılması gerektiği düşüncesi güçlenmi şolacaktır. Nihayet Din-Devlet ilişkisi ya da dinin/din adamlarının siyasete müdahil rolünün doğurduğu sorunların günümüzde de temel tartışma konusu edilmesi, konunun tarihsel bir sorun olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir.

[2329] Tolstoy mali sorunlara özellikle işaret eder. Bkz. *Tolstoy'un Gizli Raporları*.. (2009), 136-9

KAYNAKLAR

Abdi Tarihi: 1730 Patrona İhtilali Hakkında Bir Eser (1999), haz. Faik Reşit Unat TTK yay., 2. Baskı, Ankara

Abdurrahman Abdi Paşa (2008), *Vekayiname*, haz. Fahri ç. Derin, Çamlıca yay., İstanbul

Abdurrahman Şeref, (2005) *Osmanlı Devleti Tarihi*, haz. Musa Duman, Gökkubbe yay., İstanbul

Abou El-Haj, Rıfa'at Ali (1984), *1703 Rebellion and Structure Of The Ottoman Politicks*, İstanbul

……, (2000) *Modern Devletin Doğası*, çev. Oktay Özel Canay Şahin, İmge yay., Ankara

Acar, İsmail, (2002) "Osmanlılarda Zina Suçu Ve Cezası", **Türkler**, X, Yeni Türkiye yay., Ankara, ss. 83-90

Adıvar, A. Adnan, (1970) *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul

Afyoncu, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Cilt I (2002), II-IV (2004), Yeditepe yay., İstanbul

Afyoncu, Erhan- Önal, Ahmet- Demir, Uğur, (2010) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar Ve Darbeler*, Yeditepe yay., İstanbul

Ahmed b. Mahmud, (1977) *Selçuk-Name*, I-II, haz. Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul

Ahmed Rif'at b. İsmail (1283), *Devhat'ün- Nükeba*, İstanbul

Ahmet Rasim (2002) *Osmanlı Tarihi*, II, haz. Metin Hasırcı, Emre yay., İstanbul

Akdağ, Mustafa, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", TAD, IV, (İstanbul, 1966), s. 241-247

Akgündüz, Ahmet, (1994) "Ebussuud Efendi", **DİA**, C.X, TDV y., İstanbul, ss. 365-371

Akgündüz, Murat, (2002a) *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık*, Beyan yay., İstanbul

……, (2002b) "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Şeyhülislamlık", **Türkler**, X, Yeni Türkiye yay., Ankara, ss. 847-855

Akman, Mehmet, (1997) *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, Eren yay., İstanbul

……., (2004), *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren yay., İstanbul

Aksun, Ziya Nur (1994) *Osmanlı Tarihi*, II, Ötüken yay., İstanbul

Akşin, Sina, (2009) *Siyasal Tarih (1600-1789),* **Türkiye Tarihi**, III, Haz. Sina Akşin, Cem yay., İstanbul

Akşit, Cevat, (2004) *İslam Ceza Hukuku Ve İnsani Esasları*, Gaye Vakfı yay., İstanbul

Aktepe, Münir, (1995) "Es'ad Efendi, Hocazade", **DİA**, C.XI, TDV yay., İstanbul, ss. 340-1

……, (1991) "Amcazade Hüseyin Paşa", **DİA**, C.III, TDV yay., İstanbul, ss. 8-9

Alderson, A. P., (1998) *Osmanlı Hanedanı'nın Yapısı*, İz yay., İstanbul

Ali Emiri Efendi, (1998) "Meşihat-ı İslamiyye Tarihçesi", **İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı Ve Şeyhülislamlar**, (haz.), Seyit Ali Kahraman vdl., İşaret y., İstanbul, ss. 267-279

Altundağ, Şinasi, (1968) "Selim I.", **İA**, C.X , M.E.B. yay.., Ankara, ss. 423-434

Ali Seydi Bey, *Teşrifat Ve Teşkilatımız*, haz. N. A. Banoğlu, 1001 Temel Eser, t.y.

Altınay, Ahmet Refik, (1931a) *Turhan Valide*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul

……, (1931b) *Ocak Ağaları*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul

……, (1997) *Osmanlı'da Hoca Nüfuzu*, Toplumsal Dönüşüm yay., çev. Güven Akçağ, 2. Baskı, İstanbul

……, (1988) *XII. Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689-1785),* Enderun Kitabevi, İstanbul

……., (1998) "Osmanlı Şeyhülislamlarının Teracim-i Ahvali", **İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı Ve Şeyhülislamlar**, (haz.), Seyit Ali Kahraman vdl., İşaret yay., İstanbul, ss. 283-532

……., (2001) *Köprülüler*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul

…….., (2010) *Felaket Seneleri* (1683-1699), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul

Altınsu, Abdülkadir, (1972) *Osmanlı Şeyhülislamları***,** Ayyıldız Matbaası, Ankara

And, Metin, (1969) "XVI. Yüzyılda Osmanlılarda Cezalar", **Hayat Tarih Mecmuası**, C. I, S. 3, İstanbul, ss. 29-33

Andreasyan, Hrand D., (1960) "Balatlı Georg'a Göre Edirne Vak'ası", **İÜEFTD**, C. XI/15, İstanbul, ss. 47-64

Anhegger, Robert ve İnalcık, Halil (2000) *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örfi Osmani*, TTK, Ankara

Anonim Osmanlı Tarihi, (2000) haz. Abdülkadir Özcan, TTK yay., Ankara

Arık, Feda Şamil, (1999) "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Siyaseten Katl (1075-1243)", **Belleten**, LXIII, S. 236, TTK yay., Ankara, ss. 43-93

……, "Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar -I", AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 28, Ankara, ss. 1-51

Arsal, Sadri Maksudi, (1999) "Teokratik Devlet Ve Laik Devlet", **Tanzimat**, I, MEB yay., İstanbul, ss. 59-95

Aşıkpaşaoğlu, (1970) *Tarih*, Atsız Neşri, Kültür Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara

Atar, Fahreddin, (1979) *İslam Adliye Teşkilatı/Ortaya Çıkışı Ve İşleyişi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara

Avcı, Mustafa, (2004) *Osmanlı Hukukunda Suçlar Ve Cezalar*, Gökkubbe yay., İstanbul

Aydın, M. Akif, (1993) "Ceza", **DİA**, C. VII, TDV yay., İstanbul, ss. 478-482

……, (1997) "Hal', **DİA**, C.XV, TDV yay., İstanbul, ss. 220-221

……., (1999) *Türk Hukuk Tarihi*, Beta yay., İstanbul

Ayvansarayi, Hüseyin Efendi vdl. (2001) *Hadikatü'l- Cevami*, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, İşaret yay., İstanbul

Babinger, Franz, (2000) *Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara

Bardakoğlu, Ali, (1993) "Ceza", **DİA**, C. VII, TDV yay., İstanbul, ss. 470-478

……..., (2002) "Katil", **DİA**, C. XXV, TDV yay., İstanbul, ss. 45-8

Barkan, Ömer Lütfi (1968) "Kanunname", **İA**, C.VI , MEB Basımevi, Ankara

Baykal, Bekir Sıtkı (1964) "Rami Mehmet Paşa", **İA**, C.IX, MEB yay., İstanbul, ss. 623-4

Bayrı, Mehmet Halit, (1951) "Halk Edebiyatında Edirne Vak'ası", **Tarih Dünyası**, III/23, İstanbul, ss. 959-960, 992

Baysun, M. Cavid, (1987a) "Murat IV"., **İA**, VII, MEB yay., İstanbul, ss. 625-647

……, (1987b) "Mehmet IV", **İA**, VII, MEB yay., İstanbul, ss. 547-557

……., (1993) "Ebussuud Efendi", **İA**, IV, MEB yay., İstanbul, ss. 92-99

……, (2001a), "Kösem Sultan", **İA**, VI, MEB yay., Eskişehir, ss. 915-923

……, (2001b) "Ali Cemali Efendi", **İA**, III, MEB yay., Eskişehir, ss. 85-88

……, (2003) "Ahmed I.", **İA**, I, MEB yay., Eskişehir, ss. 161-164

Bebek, Adil, (1993) "Ceza", **DİA**, C. VII, TDV yay., İstanbul, ss. 469-470

Beccaria, (1961) *Suçlar Ve Cezalar Yahut Beşeriyetin Mecellesi*, çev. Muhiddin Göklü, Güven yay., 2. Baskı, İstanbul

Belge, Murat, (2005) *Osmanlı'da Kurumlar Ve Kültür*, Bilgi Üniversitesi yay., 1. Baskı, İstanbul

Beydilli, Kemal, (1997) "Halil Hamid Paşa", **DİA**, C.XV, TDV yay., İstanbul, ss. 316-318

Bilkan, Ali Fuat ve Çetindağ, Yusuf, (2006) *Şeyhülislam Şairler*, Hece yay., Ankara

Bursalı Mehmet Tahir, (2000) *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Ankara

Camus, Albert ve Koestler, Arthur, (1986) *Ölüm Cezası Üstüne Düşünceler*, çev. Ali Sirmen, Alan yay., İstanbul

Cin, Halil ve Akgündüz, Ahmet, (1990) *Türk Hukuk Tarihi*, C. I, Timaş yay., İstanbul

Çadırcı, Musa, (1997) *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı*, TTK yay., 2. Baskı, Ankara

Çağatay, Neşet, (1987) "İslam Hukukunun Ana Hatları Ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları", **Belleten**, C. LI, S. 200, Ankara, ss. 625-636

Danişmend, İsmail Hami, (1972) *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. III, Türkiye yay., İstanbul

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, (1995) *Zübde-i Vekayiat*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK yay., Ankara

……, (1969) *Devlet Adamlarına Öğütler: Osmanlılarda Devlet Düzeni*, Derleyen Ve Çeviren:Hüseyin Ragıp Uğural, TTK yay., Ankara

Derin, Fahri Ç., (1959) "Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin Nesebi Hakkında Bir Risale", **İÜEFTD**, C.X/14, (İstanbul, ss. 97-104

……., (1987) "Gürcü Mehmet Paşa", **İA**, C. 7, MEB yay., İstanbul, ss. 587-8

Devellioğlu, Ferit (2003) *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Aydın yay., Ankara

D'ohsson, M. de M., *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf Ve Adetler*, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.

Dursun, Davut, (1992) *Osmanlı Devleti'nde Siyaset Ve Din*, 2. Baskı, İşaret yay., İstanbul

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, (2000) *Kur'an-ı Kerim Ve Meal-i Şerifi*, Haz.Ertuğrul Özalp, İşaret yay., İstanbul

Emecen, Feridun, (1999) *Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya*, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. I, edt. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul

……., (2001) "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler Ve Mülahazalar", **İslam Araştırmaları Dergisi**, S. 6, İSAM, İstanbul, ss. 63-76

……., (2000) "İbrahim I.", **DİA**, C.XXI, TDV yay., ss. 274-281

Eroğlu, Haldun, (2004) *Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu,* Akçağ yay., Ankara

……., (2006) *Osmanlılar Yönetim Ve Strateji*, Gökkubbe yay., İstanbul

Ertan, Veli, (1969) *Tarihte Meşihat Makamı İlmiye Sınıfı Ve Meşhur Şeyhülislamlar*, Bahar yay., İstanbul

Esad Efendi, (1979) *Osmanlılarda Töre Ve Törenler (Teşrifat-ı Kadime)*, Açıklamalrla Sadeleştiren Yavuz Ercan,1001 Temel Eser, İstanbul

Evliya Çelebi (2006), *Seyahatname*, C. I-II, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi yay., İstanbul

Eyice, Semavi (1994) "Şüheda Camii", C. VII, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı Ve Tarih Vakfı Ortak yay., İstanbul, s. 188

……., (1993) "Ahi Çelebi Camii", C. I, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı Ve Tarih Vakfı Ortak yay., İstanbul, ss. 104-5

Faroqhi, Suraiya, (2000) *Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul

Fedayi, Cemal, (1999) "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Kurumu", **Osmanlı**, III, Yeni Türkiye yay., Ankara, ss. 447-451

Feyzullah Efendi, (2009) *Fetava-yı Fevziye*, haz. Süleyman Kaya, Klasik yay., İstanbul

Freely, John, (1999) *Osmanlı Sarayı: Bir Hanedanlığın Öyküsü*, çev. Ayşegül Çetin, Remzi Kitabevi, İstanbul

Gelibolulu Mustafa Ali, (1975) *Meva'idü'n- Nefais Fi Kava'idi'l- Mecalis*, çev. Cemil Yener, Hünkar Kitabevi, İstanbul

Genç, Mehmet (2007) *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonomi*, Ötüken y., İstanbul

Gökbilgin, M. Tayyib (1993a), "Arpalık", **İA**, C.I, MEB yay., İstanbul

……., (1993b) "Ulema" , **İA**, XIII, MEB yay., İstanbul

Halaçoğlu, Yusuf, (2007) *XIV. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı*, 6. Baskı, TTK yay., Ankara

Hammer, J. Von, (2010) *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, I-X, haz. Mümin Çevik, İstanbul

Hazarfen Hüseyin Efendi, (1998) *Telhisü'l- Beyan Fi Kavanin-i Ali Osman*, (haz.) Sevim İlgürel, TTK yay., Ankara

Heyd, Uriel, (1983) "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun Ve Şeriat", trc. Selahaddin Eroğlu, **AÜİFD**, XXVI, ss. 633-652

İbn-i Fazlan, *Seyahatname*, haz. Ramazan Şeşen, Bedir yay., İstanbul, 1995

Itzkowitz, Norman, (2006) *Osmanlı İmparatorluğu Ve İslami Gelenek*, Babıali y., İstanbul

İlgürel, Mücteba, (1986a), "Yeniçeriler", **İA**, C. XIII, MEB yay., İstanbul, ss. 385-395

……., (1986b), "Zenta", **İA**, C. XIII, MEB yay., İstanbul, ss. 535-538

İmber, Colin, (2004) *Şeriattan Kanuna: Ebussuud Ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

İnalcık, Halil, (1958) "Osmanlı Padişahı", **AÜSBFD**, C. XIII, S. 4, Ankara, ss. 68-79

……., *Türk İdari Teşkilat Tarihi* (1964-1965 Ders Notları), (Daktilo Basım)

……., (1990) "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi", Çev. Mehmet Özden, Fahri Unan, *The Nature of Traditional Societi:Turkey*, **Politikal Modernization İn Japan and Turkey**, ed. R.E. Ward, D.Rustov, Princeton Üniversity Pres, 1964, ss. 42-64 (Türkiye Günlüğü, S.11)

……., (1993a) "Örfi-Sultani Hukuk Ve Fatih'in Kanunları", **Osmanlı Toplum Ve Ekonomi**, Eren yay., İstanbul

……., (1993b) "İslam Arazi Ve Vergi Sisteminin Teşekkülü Ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", **Osmanlı Toplum Ve Ekonomi**, Eren yay., İstanbul, ss. 29-46

……., (2005) *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, Yapı Kredi yay., İstanbul

İpşirli, Mehmet, (1988) "Ahizade Hüseyin Efendi", **DİA**, TDV yay., C.I, İstanbul, ss. 548-9

……., (1999a) *Osmanlı Devlet Teşkilatı*, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. I, IRCICA, edt. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul

……., (1999b) "Osmanlı Uleması", **Osmanlı**, VIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss. 71-79

……., (1993a) "Çivizade Mehmet Efendi", **DİA**, C.8, TDV yay., İstanbul, ss. 347-8

……., (1993b) "Cellad", **DİA**, C. VII, TDV yay., İstanbul, ss. 270-1

…….., (1994a) "Debbağzade Mehmed Efendi", **DİA**, C.IX, TDV yay. İstanbul, ss. 62-3

……, (1994b) "Dürrizade Mehmet Ataullah Efendi", **DİA**, C.X, TDV yay., İstanbul, ss. 37-8

……., (1997) "Hanefi Mehmed Efendi", **DİA**, C.XV, TDV yay., İstanbul, ss.

…….., (2004) "Hocazade Mes'ud Efendi", **DİA**, TDV yay., C.29, Ankara, ss. 345-6

……..., (2006a) "Mustafa Efendi: Feyzullah Efendizade", **DİA**, C. 31, TDV yay. İstanbul, s. 297-298

……..., (2006b), "Üsküdar'da Medfun Şeyhülislamlar", **IV. Üsküdar Sempozyumu**, İstanbul, C. 2, ss. 445-472

İsazade Abdullah (1996), *Tarih-i İsa-zade*, haz. Ziya Yılmazer, İstanbul Fetih Cemiyeti yay., İstanbul

Jorga, Nicolae, (2009) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, C. I-V, Yeditepe yay., İstanbul

Kafesoğlu, İbrahim, (1968) "Melikşah", **İA**, C. VII, MEB yay., İstanbul, ss. 665-673

……, (1980) *Kutadgu Bilig Ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı yay., İstanbul

…….. (2003) *Türk Milli Kültürü*, Ötüken yay., İstanbul

Kantemir, Dimitri, *Osmanlı Devleti'nin Yükselişi Ve Çöküşü*, I-II (1979), III (1980), çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı yay., Ankara

Karaçelebizade Abdülaziz, (2003) *Ravzatü'l Ebrar Zeyli,* haz. Nevzat Kaya, TTK yay., Ankara

Karahasanoğlu, Selim, (2005) "Yanlış Zamanda Yanlış Adam: Feyzullah Efendi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 3, S. 5, ss. 843-847

Karal, Enver Ziya, (1940) "III. Ahmed", **İA**, C.I, MEB yay., İstanbul, ss. 165-168

……, (1999) "Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri", **Tanzimat I**, İstanbul, ss. 13-30

Karagöz, Mehmet (2002) "Osmanlı Fikir Hayatında Kadızadeliler", **Türkler**, XXI, Yeni Türkiye yay., Ankara, ss. 141-153

Karatepe, Şükrü, (2004) *Osmanlı Siyasi Kurumları* (Klasik Dönem), İz yay., İstanbul

Kaydu, Ekrem (1977) "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", İİFD, S. 2, ss. 201-210

Katip Çelebi (2001) *Mizanu'l- Hak fi İhtiyari'l- Ehakk*, Sadeleştirenler: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet yay., 3. Baskı, İstanbul

……, (2007), *Fezleke Tarihi Tahlil Ve Metin*, I-III, haz. Zeynep Aycibin, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul

……., (2009) *Fezleketü't- Tavrih* (Fezleketü Akvali'l- Ahyar fi 'İlmi't-Tarih ve'l-Ahbar), trc. Seyyid Muhammed es-Seyyid, TTK yay., Ankara

Kırmız, Bayhan (1958), *Osmanlı Tarihinde Maktûl Şeyhülislamlar*, İÜEF Mezuniyet Tezi, İstanbul

Koçi Bey (1997) *Risale*, haz. Musa Şimşekçakan, Yeni Zamanlar yay., İstanbul

Koçu, Reşat Ekrem, "Çorlulu Ali Paşa", **İA**, C.I, MEB yay., ss. 326-7

Kortel, S. Haluk, (2006) *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, TTK yay., Ankara

Köprülü, Fuad, (1936) "İslam Amme Hukuku'ndan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Var Mıdır ? ", **Belleten**, C.II, TTK yay., Ankara, ss.

Köprülü, Orhan Fuad, (1993) "Feyzullah Edendi", **İA**, C.IV, MEB yay., İstanbul, ss. 593-600

Köşklü, Zerrin, (2000) "18. Yüzyıl Kütüphanelerinden İki Örnek: İstanbul Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi Ve İstanbul Feyzullah Efendi Kütüphanesi", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 15, Erzurum, ss. 15-2

……., (2007) "Erzurum Kurşunlu (Feyzullah Efendi) Külliyesi", **A.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, S. 38, Erzurum, ss. 141-159

Kramers, J. H., (1993) "Şeyhülislam", **İA**, XI , MEB yay., ss. 485-489

Kunt, Metin, (2009) *Siyasal Tarih (1600-1789)*, **Türkiye Tarihi**, III, Haz. Sina Akşin, Cem yay., İstanbul

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, (2000) *Kur'an-ı Kerim Ve Meal-i Şerifi*, haz. Ertuğrul Özalp, İşaret yay., İstanbul

Lamartine, Alphonse de, *Osmanlı Tarihi*, I-II, Sabah yay. t.y.

Lewis, Bernard, (2000) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK yay., Ankara

……, (1975) *İstanbul Ve Osmanlı Uygarlığı*, çev. Nihal Önol, Varlık yay., İstanbul

Lybyer, Albert Howe, (2000) *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, çev. Seçkin Cılızoğlu, Sarmal yay., İstanbul

Mantran, Robert, (1990) *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, I-II, çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan, TTK yay., Ankara

Mardin, Ebulula (1993) "Fetva", **İA**, C. IV, MEB yay., İstanbul, ss. 582-584

Mehmet Halife, (1976) *Tarih-i Gılmani*, haz. Kamil Su, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, İstanbul

Mehmet Arif, *Binbir Hadis*, I-II, haz. Ahmet Karaman, 1001 Temel Eser, t.y.

Mehmet Süreyya, (1996) *Sicil-i Osmani*, C. II, III, IV, (Haz.) Nuri Akbayar, TVYY-Kültür Bakanlığı Ortak Yayını, İstanbul

Meservey, Sabra Follet, (1966) *Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Michigan, (Bu eserden aktarmalar için bkz. Karahasanoğlu, a.g.m.)

Muallim Naci, (1986) *Osmanlı Şairleri*, haz. Cemal Kurnaz, Kültür Ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara

Mumcu, Ahmet, (2007a) *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Phoenix yay., 3. Baskı, Ankara

……., (2007b) *Divan-ı Hümayun*, Phoenix yay., Ankara

……,(2007c) *Osmanlı Hukuku'nda Zulüm Kavramı*, Phoenix yay., Ankara

Mustafa Nuri Paşa, (1992) *Netayic ül- Vukuat***,** C.I-II, haz. Neşet Çağatay, TTK yay., 3. Baskı, Ankara, C.III-IV (1980)

Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahaif- ül Ahbar fi Vekayi-ül A'sar***,** Arapça aslından Türkçeleştiren: İsmail Erünsal, I-II, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, t.y.

Mü'minzade Seyyid Ahmed Hasib Efendi, **(**2003) *Ravzatü'l Kübera*, Haz. Mesut Aydıner, TTK yay., Ankara

Müstakimzade Süleyman Saadeddin, (1978) *Devhat'ül- Meşayih***,** Çağrı yay., İstanbul

Na'ima, Mustafa Efendi (2007) *Tarih-i Na'ima* (*Ravzatü'l- Hüseyn fi- Hulasati Ahbari'l-Hafikayn*), I-VI, haz. Mehmet İpşirli, TTK yay., Ankara

Nallino, Carlo A., (1954) "İslam Hukuku", çev. Akif Ergin Ay, **AÜHFD**, XI, S.1-2, Ankara, ss. 543-562

Nizamü'l- Mülk (1990) *Siyaset-Name*, haz. Mehmet A. Köymen, Kültür Bakanlığı yay., 2. Baskı, İstanbul

Okumuş, Ejder, (2005) *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi*, Lotus yay., Ankara

Okumuş, Mesud, (2006) "Erzurum'lu Şeyhülislam Feyzullah Efendi Ve Osmanlı İlim Hayatı'ndaki Yeri", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Düşüncesi Tarihinde Erzurum Sempozyumu**, Erzurum

Olivier, (1977) *Türkiye Seyehatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye Ve İstanbul*, çev. Oğuz Gökmen, Akyıldız Matbaası, Ankara

Ongunsu, A. H. (1993) "Abdülaziz Efendi (Karaçelebizade)", **İA**, C.I, MEB yay., İstanbul, ss. 57-60

Orhonlu, Cengiz (1993) "Mustafa II.", **İA**, VIII, MEB yay., İstanbul, ss. 695-700

Ortaylı, İlber, (2006) *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş yay., İstanbul

……., (2008a) "Osmanlı Bürokrasisinin Özelliklerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım Denemesi", **Osmanlı'da Değişim Ve Anayasal Rejim Sorunu II**, edt. Ali Berktay, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, ss. 25-34

……., (2008b) "Osmanlı Toplumunda Aile", **Osmanlı'da Değişim Ve Anayasal Rejim Sorunu II**, edt. Ali Berktay,Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, ss. 61-75

Oruç Beğ, *Tarih*, Atsız Neşri, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser Serisi, t.y.

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (1995) C.I, Yay. yön. Robert Mantran, çev. Server Tanili, Cem yay., İstanbul

Ögel, Bahaeddin, (1988) *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK yay., 3. Baskı, Ankara

Öğün, Tuncay, (1999) "Osmanlı Devleti'nde Müsadere Uygulamaları", **Osmanlı**, VI, Yeni Türkiye yay., Ankara, ss. 371-383

Öğüt, Salim, (1995) "Fetâvây-ı Feyziyye", **DİA**, XII, TDV yay., İstanbul, ss. 443

Örsten, Seda, (2005) *Osmanlı Hukukunda Fetva*, AÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara

Özcan, Abdülkadir, (1987) "Daltaban Mustafa Paşa", İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı, XIII, İstanbul, ss. 299-334

……, (1992a) "Boynueğri Mehmed Paşa", **DİA**, C. VI, TDV yay., İstanbul, ss. 316-7

……, (1992b) "Bostancı", **DİA**, C. VI, TDV yay., İstanbul, ss. 308-309

…….., (1994a) "Edirne Vak'ası", **DİA**, X, TDV yay., İstanbul, ss. 445-6

……..…., (1994b) "Daltaban Mustafa Paşa", **DİA**, X, TDV yay., İstanbul, ss. 433-4

……..…, (2006) "II. Mustafa", **DİA**, C. 31, TDV yay., İstanbul, ss. 275-279

Özen, Şükrü (2005), "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.III, S. 5, ss. 249-378

Öztuna, Yılmaz, (1998) *Osmanlı Devleti Tarihi-Siyasi Tarih-Medeniyet Tarihi*, I-II, Kültür Bakanlığı yay., Ankara

……, (2008) *Genç Osman Ve IV. Murad*, Babıali Kültür yay., İstanbul

Pakalın, Mehmet Zeki, (2004) *Osmanlı Tarihi Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, M.E.B. yay., İstanbul

Palmer, Alan, (1995) *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl: Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, çev. Belkıs Çorakçı Dilbudak, Yeni Yüzyıl yay., İstanbul

Pamuk, Bilgehan, (2006) *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, IQ yay., İstanbul

Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi (1500-1914)*, K Kitaplığı y., İstanbul

Pazarbaşı, Erdoğan (2003) "Vani Mehmed Efendi", **DİA**, C. 28, TDV yay., Ankara, ss. 458-9

Peçevi, İbrahim Efendi, (1992) *Tarih*, I-II, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı yay., Ankara

Peirce, Leslie P., (2002) *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktay, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Raşid, Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, II-III, İstanbul, 1153

Ricaut (1996), *Türklerin Siyasi Düsturları*, çev. M. Reşat Uzmen, Milliyet yay., İstanbul

Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, (1960) IV, haz. Mustafa Cezar vdl., Baha Matbaası, İstanbul

Sakaoğlu, Necdet, "19. Yüzyılda Şeyhülislamlık", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklöpedisi**, C. I, İletişim yay., İstanbul, ss. 263-270

Sarıcık, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibüleşraflık Müessesesi*, TTK yay., Ankara, 2003

Sarıkçıoğlu, Ekrem (1982), "Şeyhülislamlık Makamı", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 5, Erzurum, ss. 197-218

Schacht, Joseph, (1977) *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ-Abdülkadir Şener, A.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., Ankara

Selaniki, Mustafa Efendi, (1999) *Tarih-i Selaniki*, I-II, haz. Mehmet İpşirli, TTK yay., Ankara

Sencer, Muammer, (1997) *Osmanlılarda Din Ve Devlet*, Toplumsal Dönüşüm yay., 2. Baskı, İstanbul

Sertoğlu, Mithat, (1994) *Tarihten Sohbetler*, TTK yay., Ankara

Sevim, Ali-MERÇİL, Erdoğan, (1995) *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat Ve Kültür)*, TTK yay., Ankara

Sevinç, Tahir, (2004) *1703 Edirne Vak'ası*, SDÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta

Shaw, Stanford J., (1982) *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, C.I., E yay., 1. Baskı, İstanbul

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa (1962) *Nuretname*, C. I/Fasikül-1, sad. İsmet Parmaksızoğlu, MEB yay., İstanbul

……, (1963) *Nuretname*, C.I/ Fasikül-2, sad. İsmet Parmaksızoğlu, MEB yay., İstanbul

……., (1964) *Nuretname*, C.I/ Fasikül-3, sad. İsmet Parmaksızoğlu, MEB yay., İstanbul

……., (1966) *Nuretname*, C.II/ Fasikül-1, sad. İsmet Parmaksızoğlu, MEB yay., İstanbul

……., (1969) *Nuretname*, C.II/ Fasikül-2, sad. İsmet Parmaksızoğlu, MEB yay., İstanbul

……, *Silahdar Tarihi: XVII. Asır Saray Hayatı*, haz. Mustafa Nihat Özön, Akba Kitabevi, t.y.

Solakzade, Mehmet Hemdemi, (1989) *Solakzade Tarihi*, II, haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara

Şafak, Ali, (1991), "Bağy", **DİA**, C. IV, TDV yay., İstanbul, ss. 451-452

Şakir, Ziya, (1944) *Osmanlı İmparatorluğunda Maktul Vezirler*, İstanbul

Şefik Efendi, *Şefikname*: *1115 Senesinde Zuhura Gelen Edirne Vak'asının Tarihi*, Tasvir-i Efkar Gazete Hanesinde Tab' Olunmuştur), Ramazan 1282

Şemdanizade Fındıklılı Süleyman, (2009) *Şem'danizade Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mir'üt- Tevarih Adlı Eserinin (180b-345a) Tahlil Ve Tenkidi Metni*, haz. Mustafa Öksüz, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul

Şentop, Mustafa, (2005) *Osmanlı Yargı Sistemi Ve Kazaskerlik*, Klasik yay., İstanbul

Şeyhi Mehmed Efendi, (1989) *Şakayıkü'n- Numaniyye Zeyilleri Ve Vekayiü'l-Fudala*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul

Şutoy, V. E., (1989) "Osmanlı Devleti'nin 1700-1709 Kuzey Savaşı Yıllarındaki Tutumu", çev. Ö. Cenap Eren, **Belleten**, LIII/59, TTK yay., Ankara, ss. 903-966

Taner, Tahir, (1999) "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", **Tanzimat I**, MEB yay., İstanbul, ss. 221-232

Tansel, Selahaddin, (1999) *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi Faaliyetleri*, TTK yay., Ankara

Tavernier, Jean-Baptiste, (2007) *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yay., İstanbul

Tayşi, Mehmet Serhan, (1983) "Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Ve Fevziyye Medresesi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 23, İstanbul, ss. 9-100

……, (1995) "Feyzullah Efendi", **DİA**, XII, TDV yay., İstanbul, ss. 527-8

Tek, Abdürrezzak (2010), "Bursa Kadiri Tekkeleri", U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 18, S. 1, Bursa, ss. 143-182

Tekindağ, Şehabeddin, (1970) "Bayezid'in Ölümü Meselesi", **İÜEFTD**, S. 24, İstanbul, ss. 1-16

Thevenot, Jean, (1978) *1655-1656' da Türkiye*, çev. Nuray Yıldız, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul

Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu, (2009) Notlandıran ve Önsöz: M.R. Arunova- F.S. Oreşko, çev. İbrahim Allahverdi, Yay. Haz. İlyas Kamalov, Yeditepe yay., İstanbul

Turan, Osman, (2005) *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*, Ötüken yay., İstanbul

……....., (1993) *Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi yay., 4. Baskı, İstanbul

Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l Feth*, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser Serisi, t.y.

Türek, Ahmet Ve Derin, Fahri Ç., (1969) "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", İÜEF Tarih Dergisi, S. 23, (İstanbul, ss. 205-218, S. 24, (İstanbul, Mart-1970), ss. 69-92

Uluçay, Çağatay, (2001) *Harem II*, TTK, 4. Baskı, Ankara

Urfalı Mateos, (1987) *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli* (1136-1162), çev. Hrant D. Andreasyan , Notlar. E.Dulaurer, M.Halil Yinanç ,TTK, Ankara

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (1951) "Şaire Fitnat Hanım'ın Mezar Taşı", **Tarih Dünyası**, III/23, ss.

……., (1988a) *Osmanlı Devleti'nin Merkez Ve Bahriye Teşkilatı*, TTK yay., Ankara

……..., (1988b) *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK yay., Ankara

……., (1988c) *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK yay., Ankara

……., (1988d) *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK yay., Ankara

……., (2003), *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK yay., 5. Baskı, Ankara

……., (2003) *Osmanlı Tarihi*, I , TTK yay., Ankara

……., *Osmanlı Tarihi*, II-V, TTK yay., Ankara, t.y.

Üçok, Coşkun, (1946a), "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler ", A.Ü. Hukuk Fakultesi Mecmuası, C.III, S. I, ss. 125-146, III/2-4 (1946b), ss. 365-383

Üçok, Coşkun Ve Mumcu Ahmet (1993) *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş yay., İstanbul

Ünlücan, Muhammed, (2006) *IV. Murad'ın İcraatlarında Din Ve Siyaset Etkeni*, AÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, (1999) "Kanunlaştırma Hareketleri Ve Tanzimat", **Tanzimat**, I, MEB yay., İstanbul, ss. 139-209

Yakut, Esra, (2005) *Şeyhülislâmlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul

Yaşar, Ahmet, (1995) *İslam Ceza Hukukunda İdamı Gerektiren Suçlar*, Beyan yay., İstanbul

Yazgaç, Esin (2001) "Osmanlı Tarihinde İlk Maktul Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 58, İstanbul, ss. 76-77

Yurtaydın, Hüseyin Gazi, (2009) *Düşünce Ve Bilim Tarihi* (1300-1600), haz. Sina Akşin, **Türkiye Tarihi**, II, Cem yay., İstanbul

……, (2009) *Düşünce Ve Bilim Tarihi* (1600-1839), **Türkiye Tarihi**, III, Cem yay., İstanbul

Yücel, Yaşar, (1991) *Muhteşem Türk Kanuni İle 47 Yıl*, 2. Baskı, TTK, Ankara

Zilfi, Madeline C., (2008) *Dindarlık Siyaseti-Osmanlı Uleması (Klasik Dönem Sonrası)*, çev. Mehmet F. Özçınar, Birleşik yay., Ankara

EKLER

Resim 1- D'ohsson'un çizimiyle Osmanlı'da bir şeyhülislam tören giysileri ile (İpşirli, "Üsküdar'da Medfun Şeyhülislamlar", s. 447)

Resim 2- F. Boucher'in çizimiyle Osmanlı'da bir şeyhülislam (İpşirli, "Üsküdar'da Medfun Şeyhülislamlar", s. 456)

Resim 3- J. B. Hlair'in tasvirinden bir Osmanlı şeyhülislamı (İpşirli, "Üsküdar'da Medfun Şeyhülislamlar", s. 468)

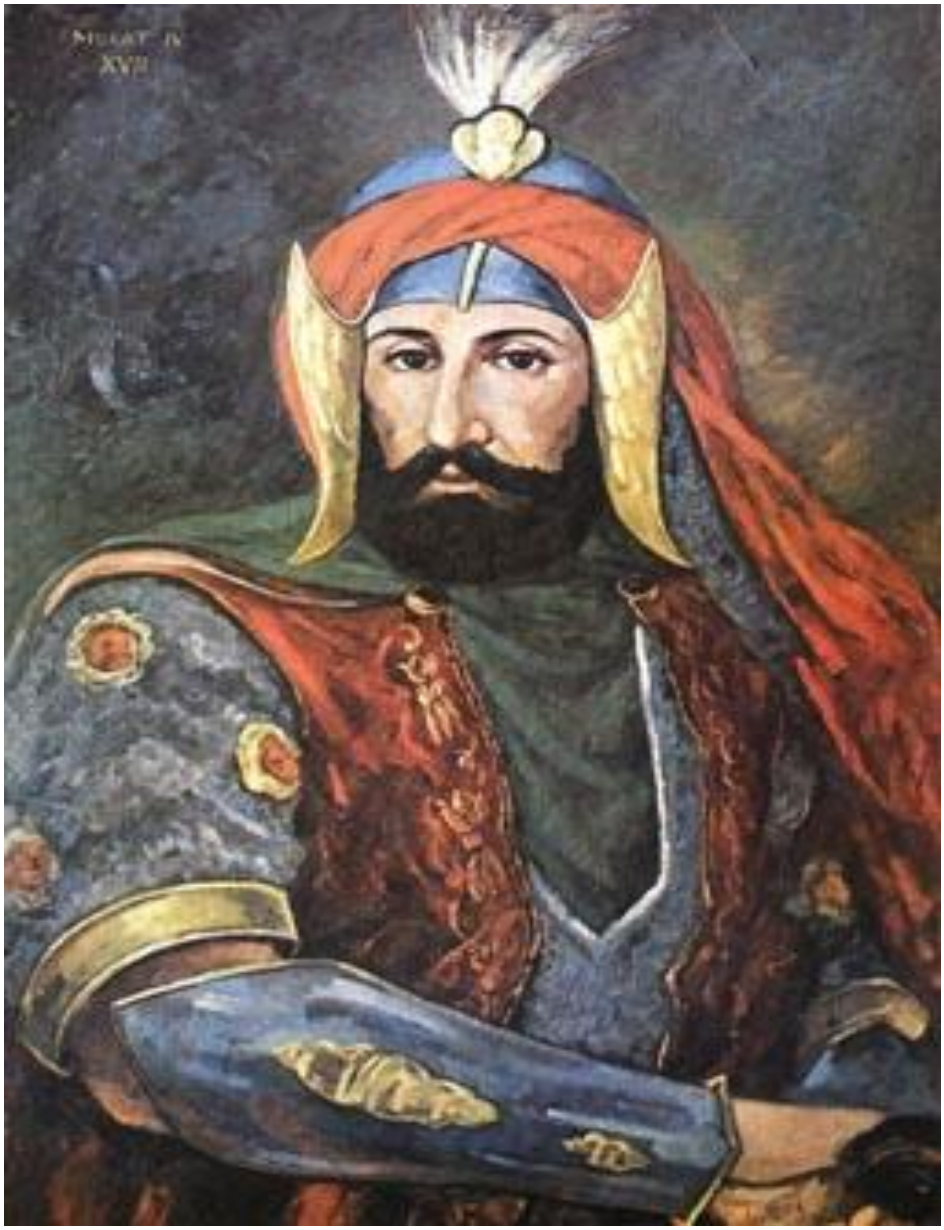

Resim 4- Sultan IV. Murad'ın temsili bir portresi

Resim 5- Sultan IV. Mehmed’in temsili bir resmi

Resim 6- Sultan II. Mustafa'nın temsili bir portresi

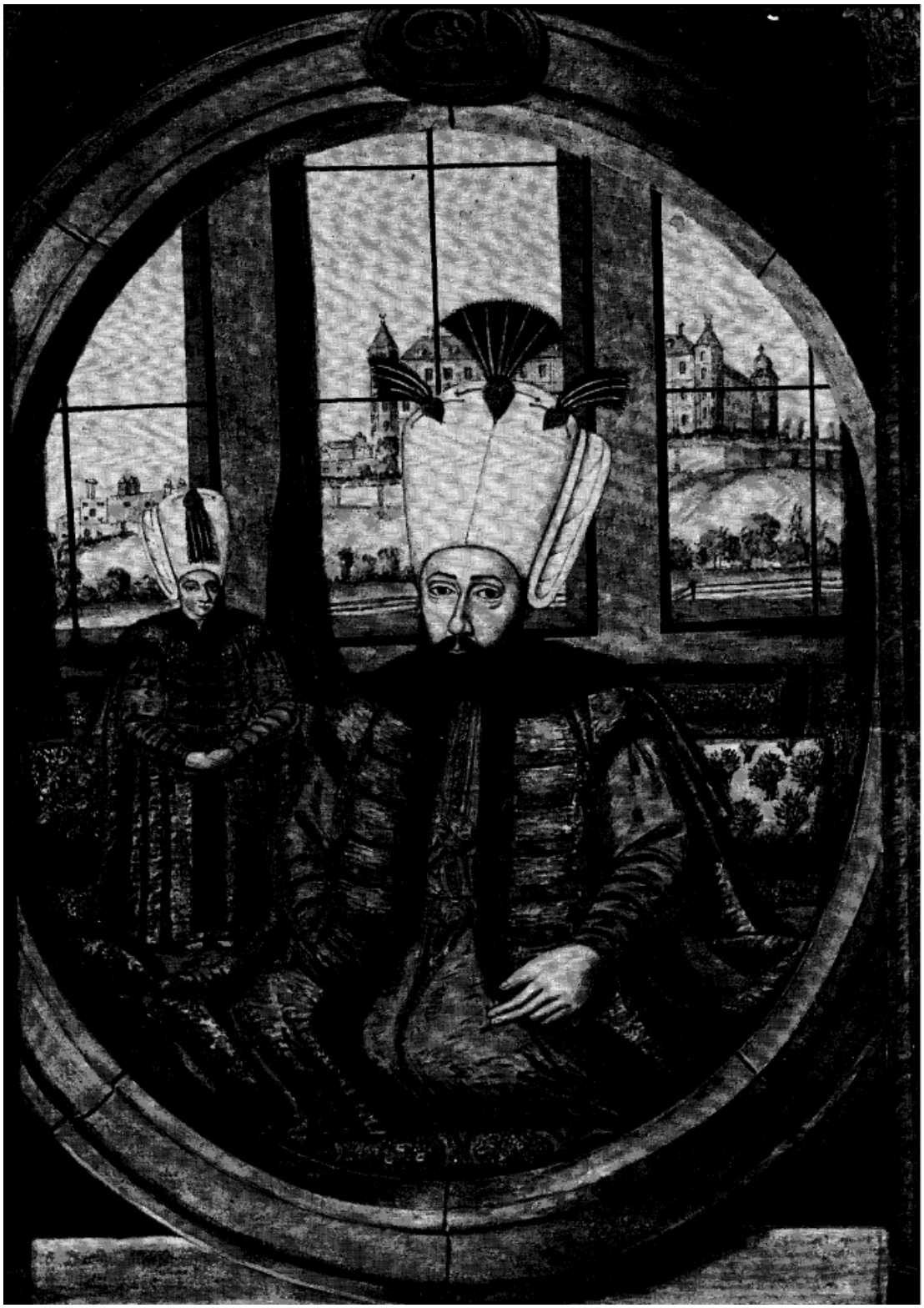

Resim 7- Sultan III. Ahmed'in temsili bir portresi

Resim 8- Feyzullah Efendi (Millet) Kütüphanesi'nin iç ve dış görünümü

Resim 9- Erzurum Kurşunlu (Feyzullah Efendi) Camii (1898) (Henry F. B. Lynch (*Armenia, travels and studies*, New York 1901) objektifinden)

Allahü'l- müste'an Aleyhi'l- mekan

Bu mes'ele beyanında e'imme-i Hanefiyye'den cevap ne vechiledir ki?

Nikola zımmının mülk yeri üzere Amr Nikola bağ gars eylese hala Nikola ol bağı şer'le Amr'a kal' itdürüp yerin vezh-i şer'i ile Amr'dan almağa kadir olur mu? Beyan buyurulup indellahi te'ala müsab olalar.

El-cevap: Allahu a'lem olur.

Ketebehü el-fakir Hüseyin ufiye unh.

Fetva 1- Ahizade Hüseyin Efendi'nin bir fetvası (*İlmiye Salnamesi*, (1998), 369, 750)

Bu mes'ele beyanında e'imme-i Hanefiyye'den cevap ne vechiledir ki ?

Zeyd Amr'a ben seni katl etmez isem avretim üç talak ile boş olsun deyüp lakin zaman ta'yin etmese talak-ı mezbur vaki' olur mu? Beyan buyurup müsab olalar.

El- cevap: Allahu a'lem, katlden bayin gelmeden olmaz.

Ketebehü el-fakir Hüseyin ufiye unh.

Fetva 2- Ahizade Hüseyin Efendi'nin bir fetvası (*İlmiye Salnamesi*, (1998), 369, 750)

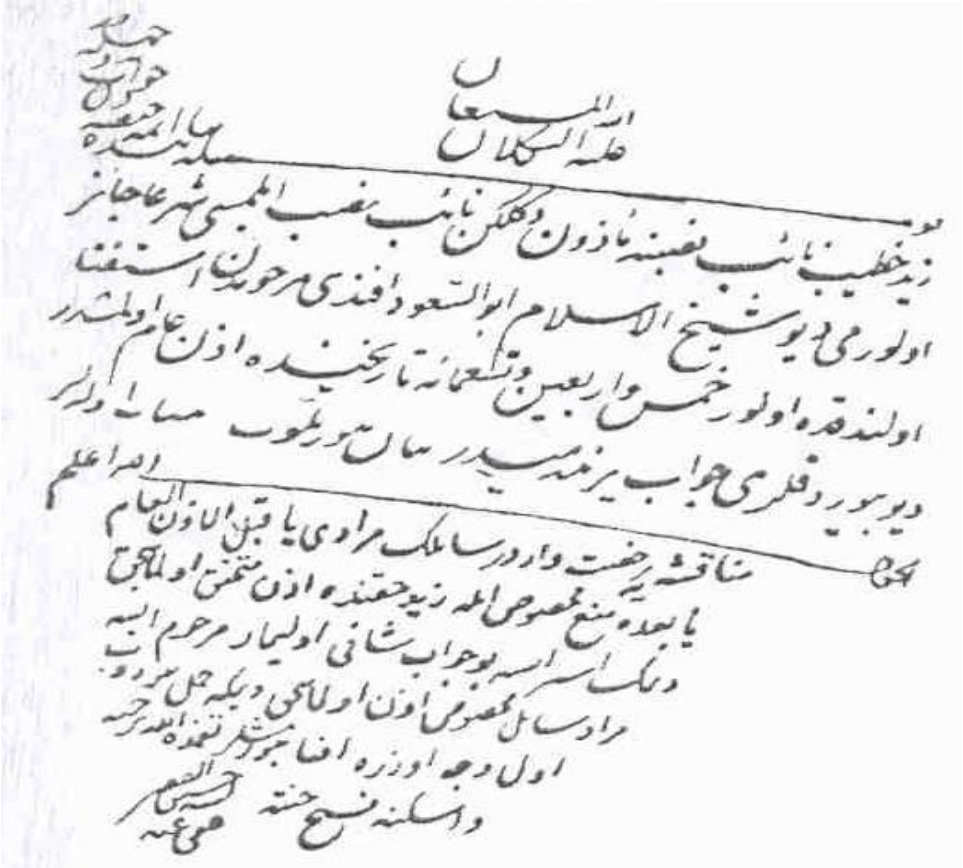

Bu mes’ele beyanında e’imme-i Hanefiyye’den cevap ne vechiledir ki ?

Zeyd hatib na’ib nasbına me’zun değilken na’ib nasb eylemesi şer’an caiz olur mu deyü şeyhülislam Ebussuud Efendi merhumdan istifta olundukta olur hamse ve erba’in ve tis’a mie tarihinde izn-i amm olmuşdur deyü buyurdukları cevap yerinde midir? Beyan buyurulup müsab olalar.

El- cevap: Allahu a’lem, münakaşaya ruhsat vardır. Sa’ilin muradı ya kable’l-izni’l-amm ya ba’de men’-i mahsus ile Zeyd hakkında izn-i mutahakkık olmıyacak demek ister ise bu cevab-ı sani olımaz. Merkum ise murad-ı sa’il mahsus izn olmayıcak dimeğe haml idüp ol vech üzere ifta buyurmuşlar. Tagammedellahu bi rahmetihi ve eskenehu fesehe hatmehu.

Fetva 3- Ahizade Hüseyin Efendi’nin bir fetvası (*İlmiye Salnamesi* (1998), 369-370, 751)

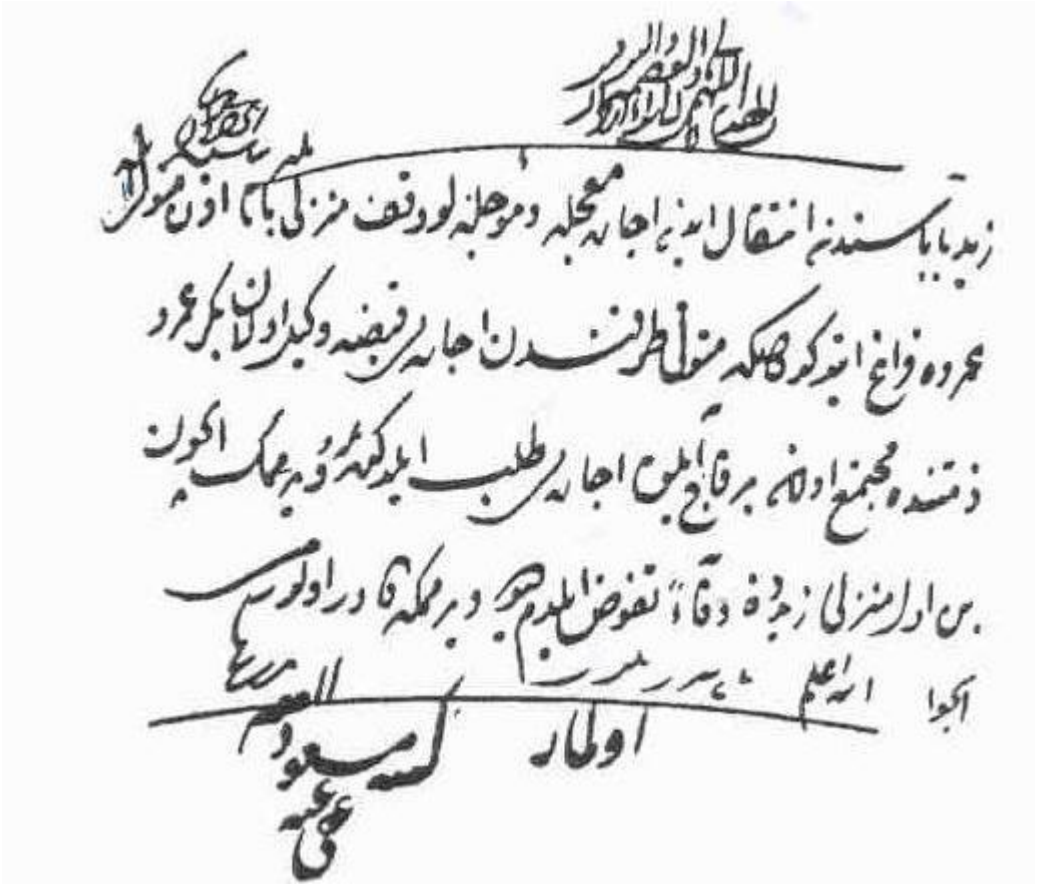

Allahümme ya veliyye'l-ismeti ve't-tevfik nes'elüke'l- hidaye ila seva'it-tarik

Bu mes'ele beyanında cevap ne vechiledir ki?

Zeyd babasından intikal iden icare-i mu'accele ve mü'eccelelü vakf menzili izn-i mütevelli ile Amr'a ferağ itdikden sonra mütevelli tarafından icareyi kabza vekil olan Bekr, Amr zimmetinde müctemi' olan birkaç aylık icareyi taleb eyledikde Amr'a virmemek içün ben ol menzili Zeyd'e vefaen tefevvüz eyledim deyu virmemeğe kadir olur mu? Beyan buyurulup müsab olasız.

El-cevab: Allahu a'lem, olmaz.

Ketebehü Mes'ud el-fakir ufiye anh.

Fetva 4- Şeyhülislam Hocazade Mes'ud Efendi'nin bir fetvası (*İlmiye Salnamesi*, (1998), 384, 759)

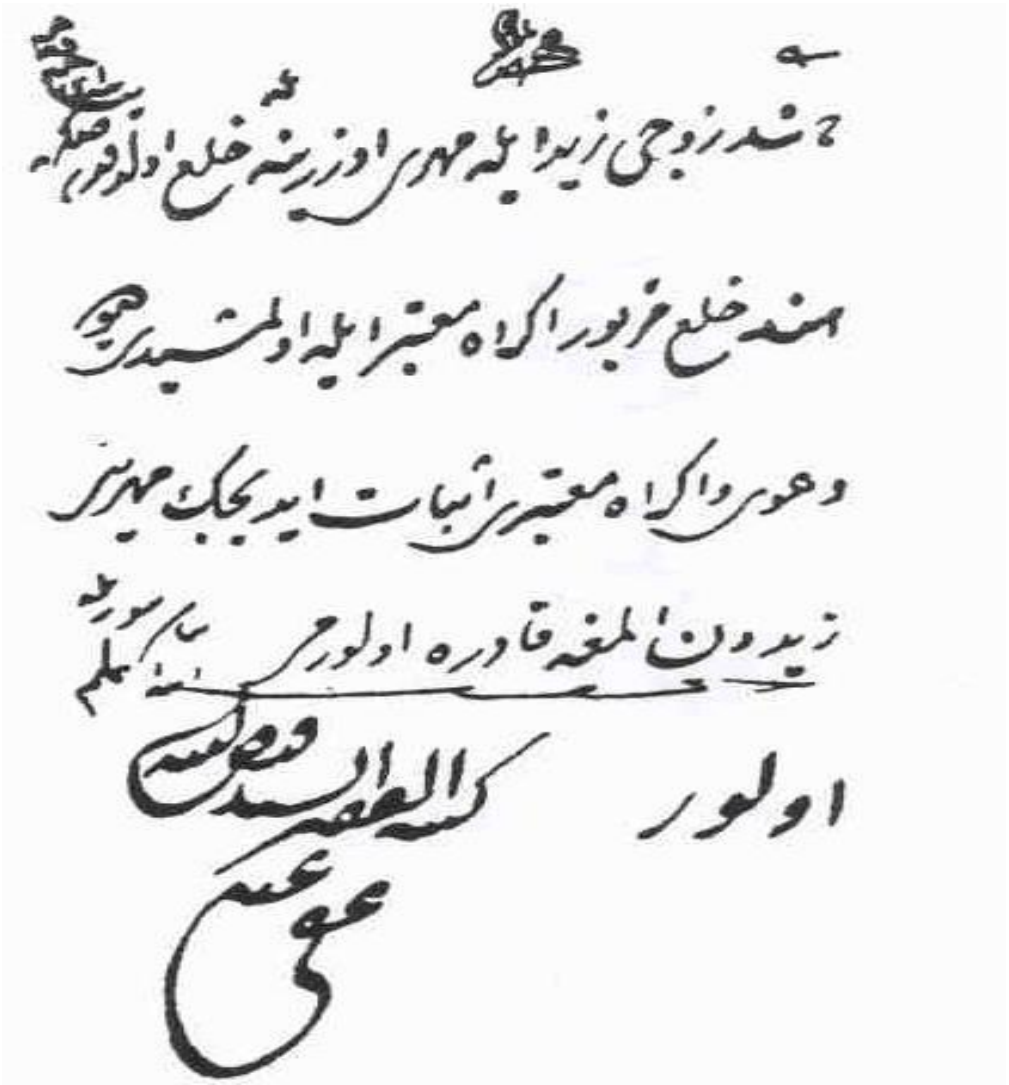

Allahü'l- hadi aleyhi i'timadi

Bu mes'ele beyanında cevap ne vecihledir ki ?

Hind zevci Zey ile mihri üzerine hal' olduktan sonra Hind hal'-i mezbur ikrah-ı mu'teber ile olmuş idi deyü da'va ve ikrah-ı mu'teberi isbat idicek mihrini Zeyd'den almağa kadire olur mu beyan buyurula.

Cevap: Allahu a'lem olur.

Ketebehu el-fakir Es-Seyyid Feyzullah ufiye anh.

Fetva 5- Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin bir fetvası (*İlmiye Salnamesi*, (1998), 399, 769)

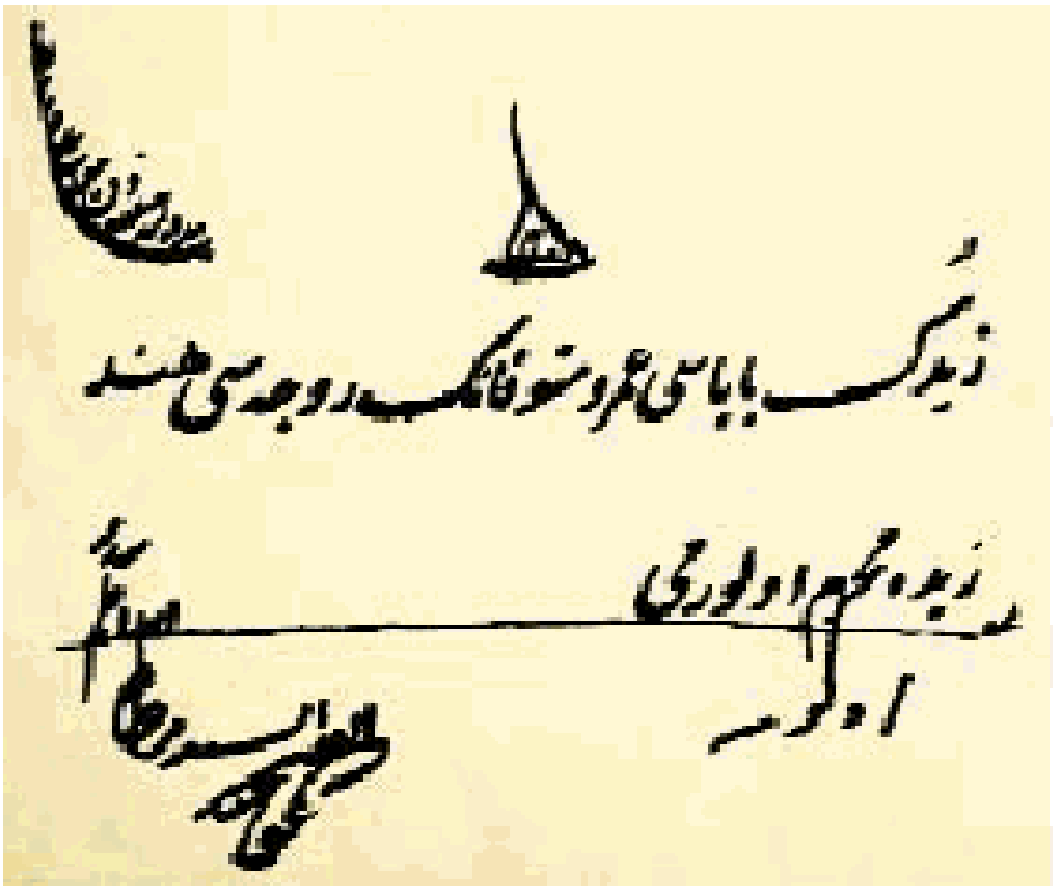

Minhü't- tevfik

Bu mes'ele beyanında e'imme-i Hanefiyye'den cevap ne buyurula?

Zeyd'in babası Amr-ı mütevaffanın zevcesi Hind, Zeyd'e mahrem olur mu beyan buyurula ?

El- cevap: Allahu a'le, olur.

el- fakir Es- Seyyid Ahmed ufiye anh

Fetva 6- Feyzullah Efendi'nin oğlu Şeyhülislam Seyyid Mustafa Efendi'nin bir fetvası (*İlmiye Salnamesi*, (1998), 419, 781)

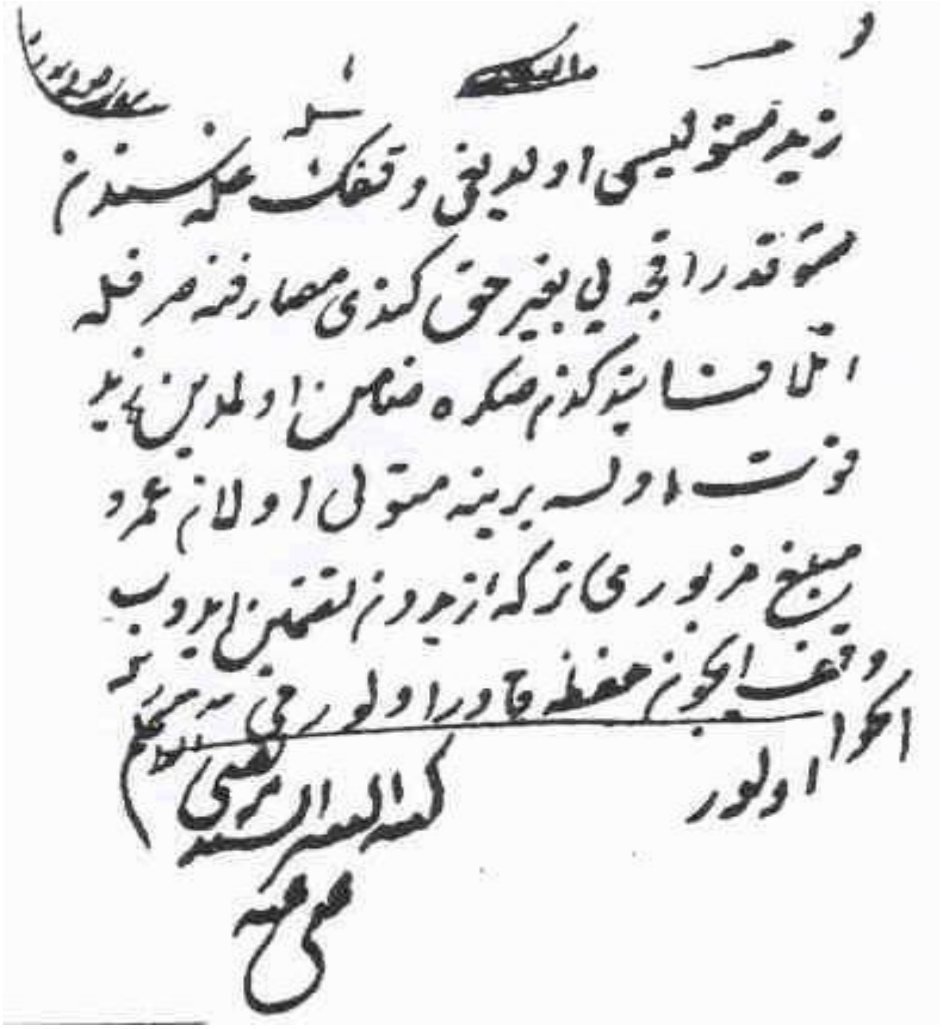

Minhü't- Tevfik

Bu mes'ele beyanında cevap ne vechiledir?

Zeyd mütevellisi olduğu vakfın galesinden şu kadar akçeyi bi-gayr-ı hakkın kendi mesarifine sarfla itlaf etdikten sonra zamin olmadın Zeyd fevt olsa yerine mütevelli olan Amr meblağ-ı mezburu tereke-i Zeyd'den tazmin idüp vakf içün hıfza kadir olur mu? Beyan buyurula.

El-cevap: Allah u a'lem, olur.

Ketebehü el-fakir Es-Seyyid Murtaza ufiye anh.

Fetva 7- Feyzullah Efendi'nin oğlu Şeyhülislam Seyyid Murtaza Efendi'nin bir fetvası (*İlmiye Salnamesi*, (1998), 426, 781)

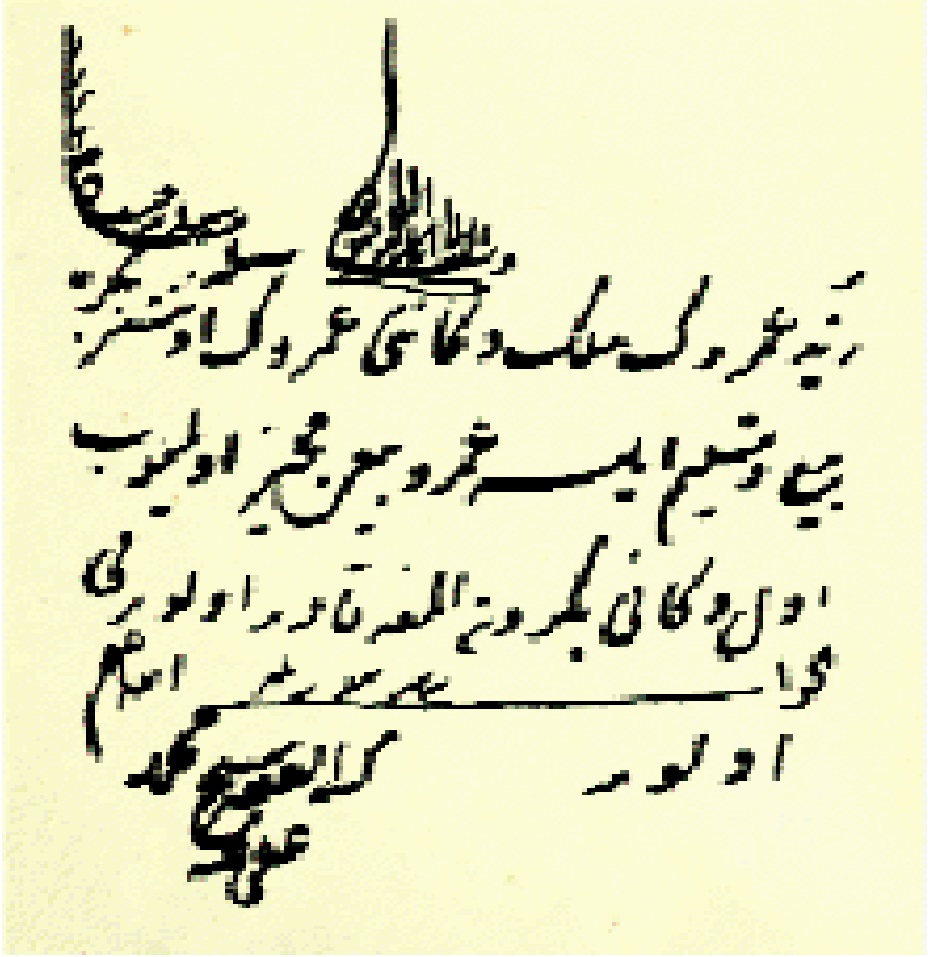

Ve lillahi'l- ismetü ve't-tevfik

Bu mes'ele beyanında e'imme-i Hanefiyye'den cevap ne vechiledir ki?

Zeyd Amr'ın mülk dükkanını Amr'ın izinsiz Bekr'e bey'u teslim eylese Amr'a bey'i muhayyer olmayup ol dükkanı Bekr'den almağa kadir olur mu beyan buyurula.

El-cevap: Allah u a'lem, olur.

Ketebehu el-fakir Şeyh Mehmed ufiye anh.

Fetva 8- Feyzullah Efendi'nin Damadı Şeyhülislam Mirzazade Şeyh Mehmed'in Bir Fetvası (*İlmiye Salnamesi*, (1998), 412, 776)

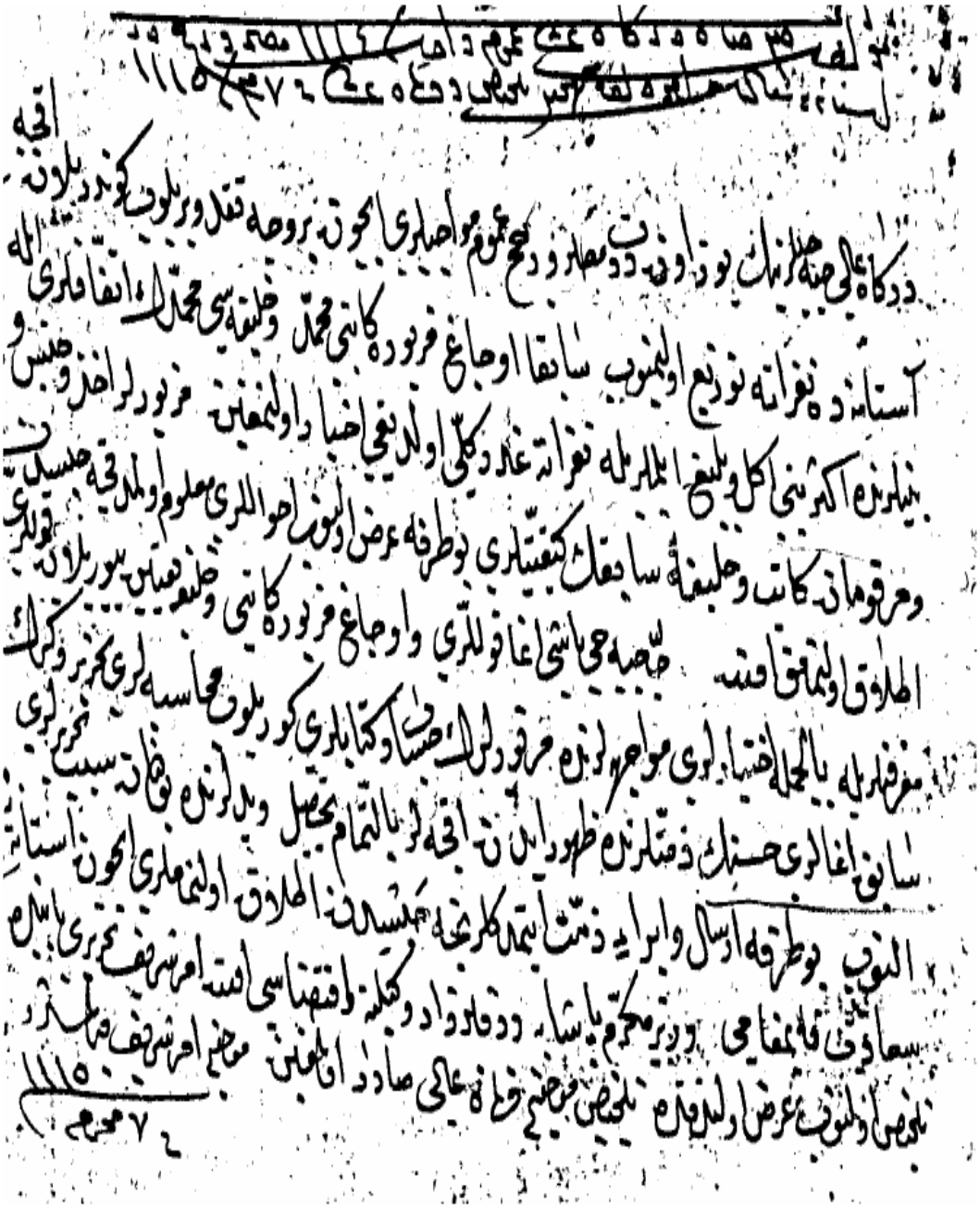

Belge 1- İsyan eden cebeci askerlerinin mevaciplerine dair MAD 10149 nolu defterden bir belge[2330]

[2330] Belgeler Tahir Sevinç'in Edirne Vak'ası adlı Yüksek Lisans tezinden alınmıştır.

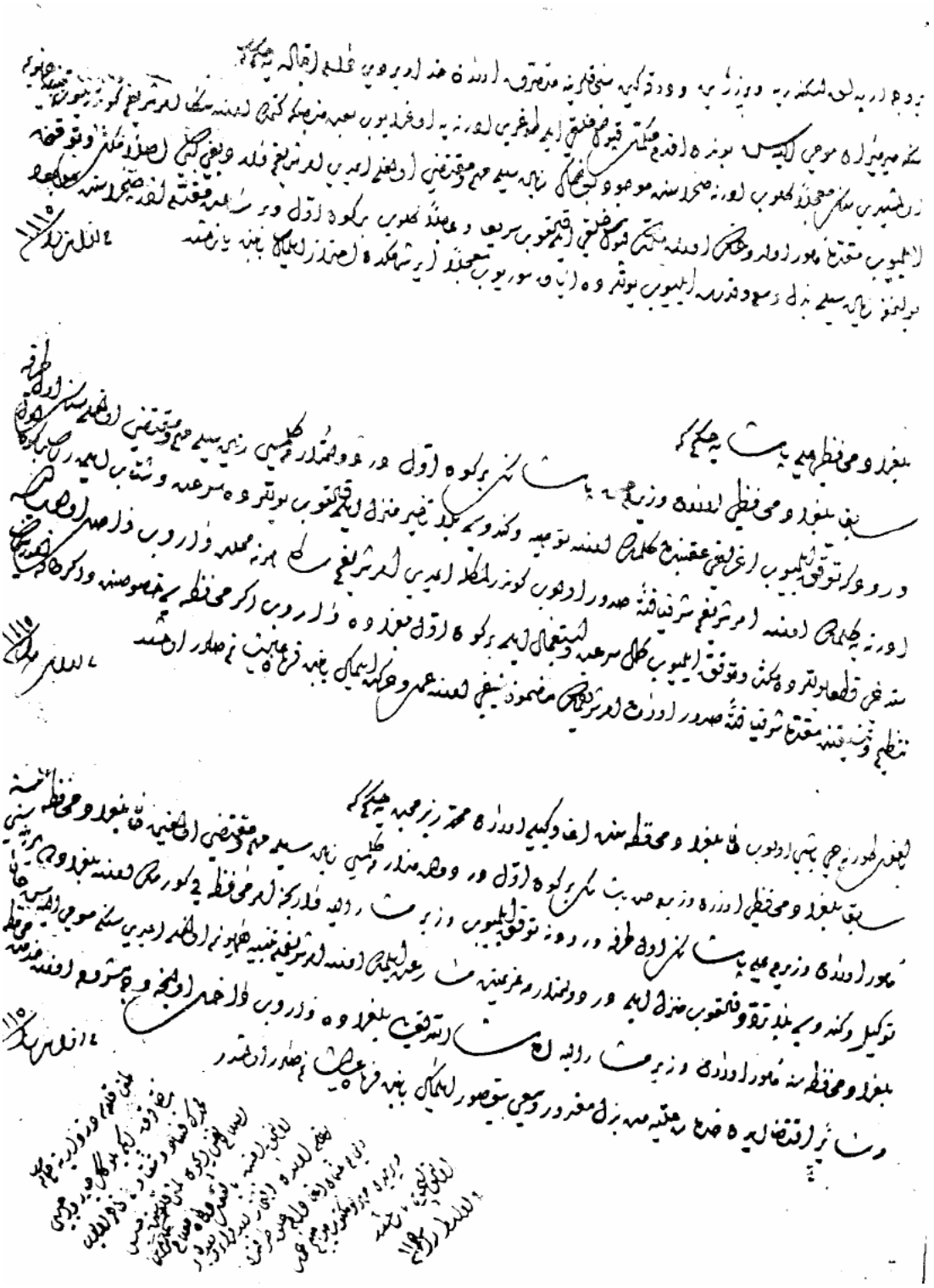

Belge 2- Edirne'de bulunan hükümetin yardım isteğini gösteren Mühimme 114 nolu defterden bir hüküm örneği

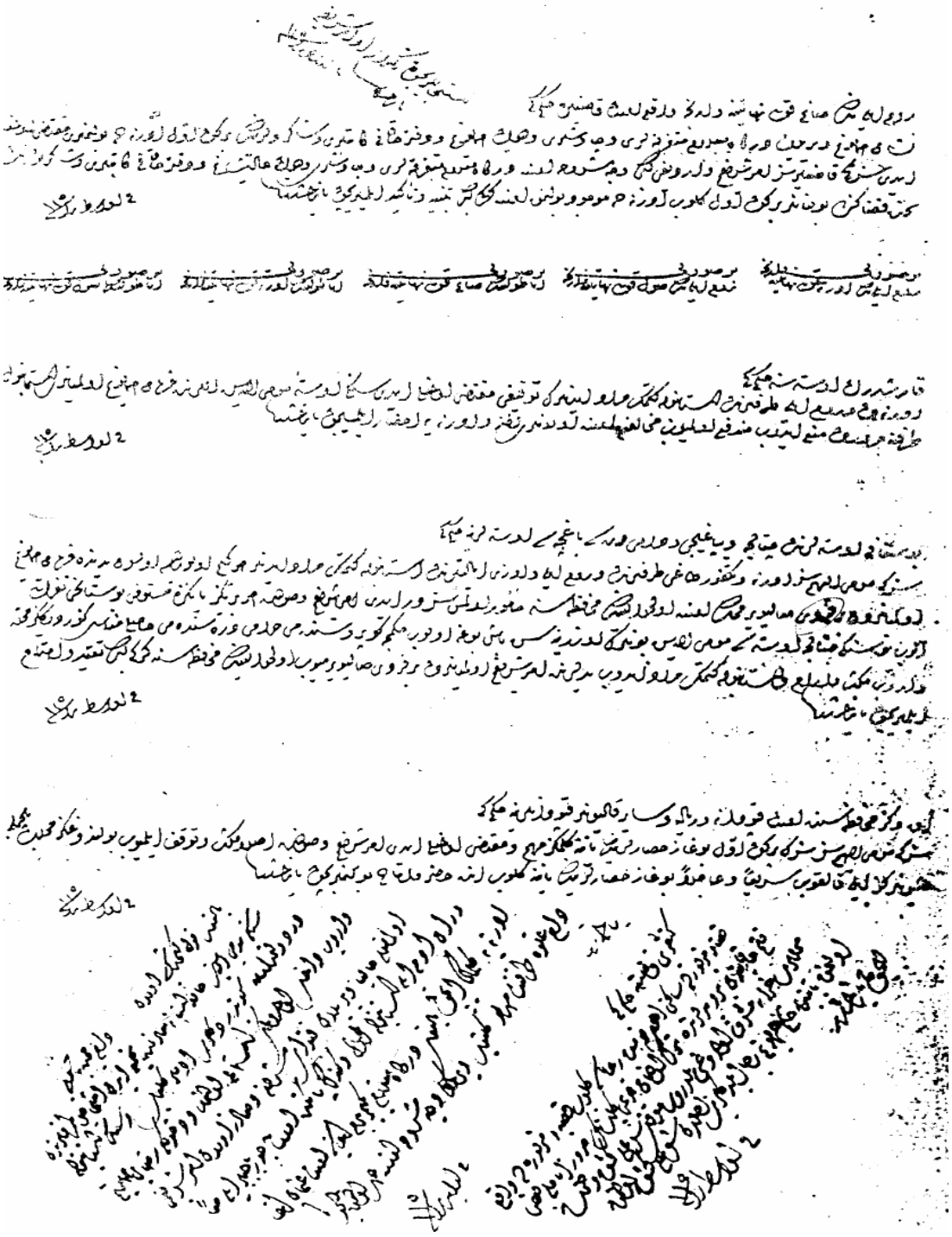

Belge 3- İstanbul'a asi geçişlerini önlemek için Karıştıran Bostancı ustasına gönderilen mühimme 114 nolu defterden bir hüküm örneği

Belge 4- Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin Erzurum'da bulunan mallarının müsaderesi için Erzurum Valisi Halil Paşa'ya gönderilen mühimme 114/1 nolu defterden hüküm örneği

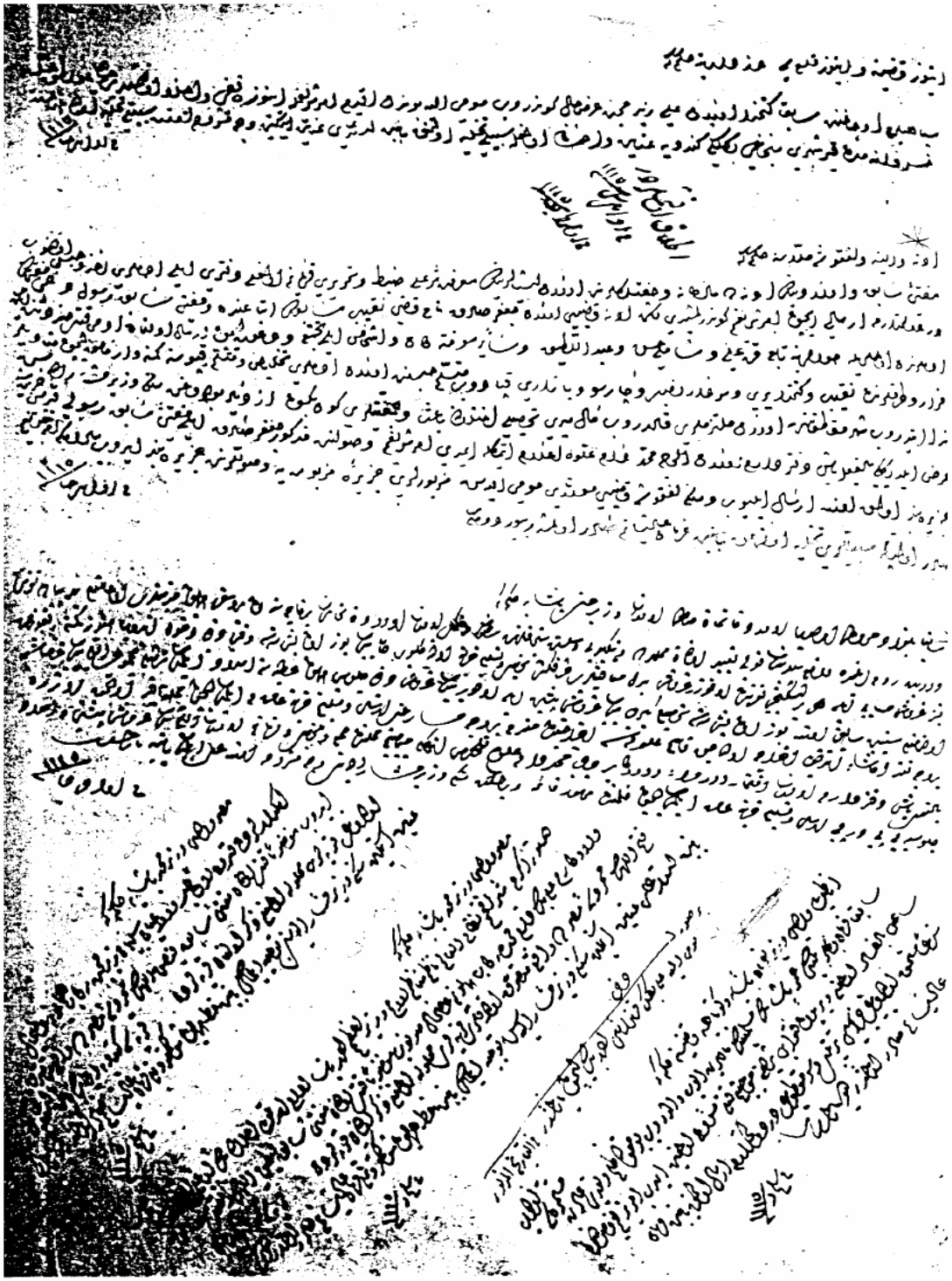

Belge 5- Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin Adana'da bulunan mallarının müsaderesine dair mühimme 114/1 nolu defterden hüküm örneği

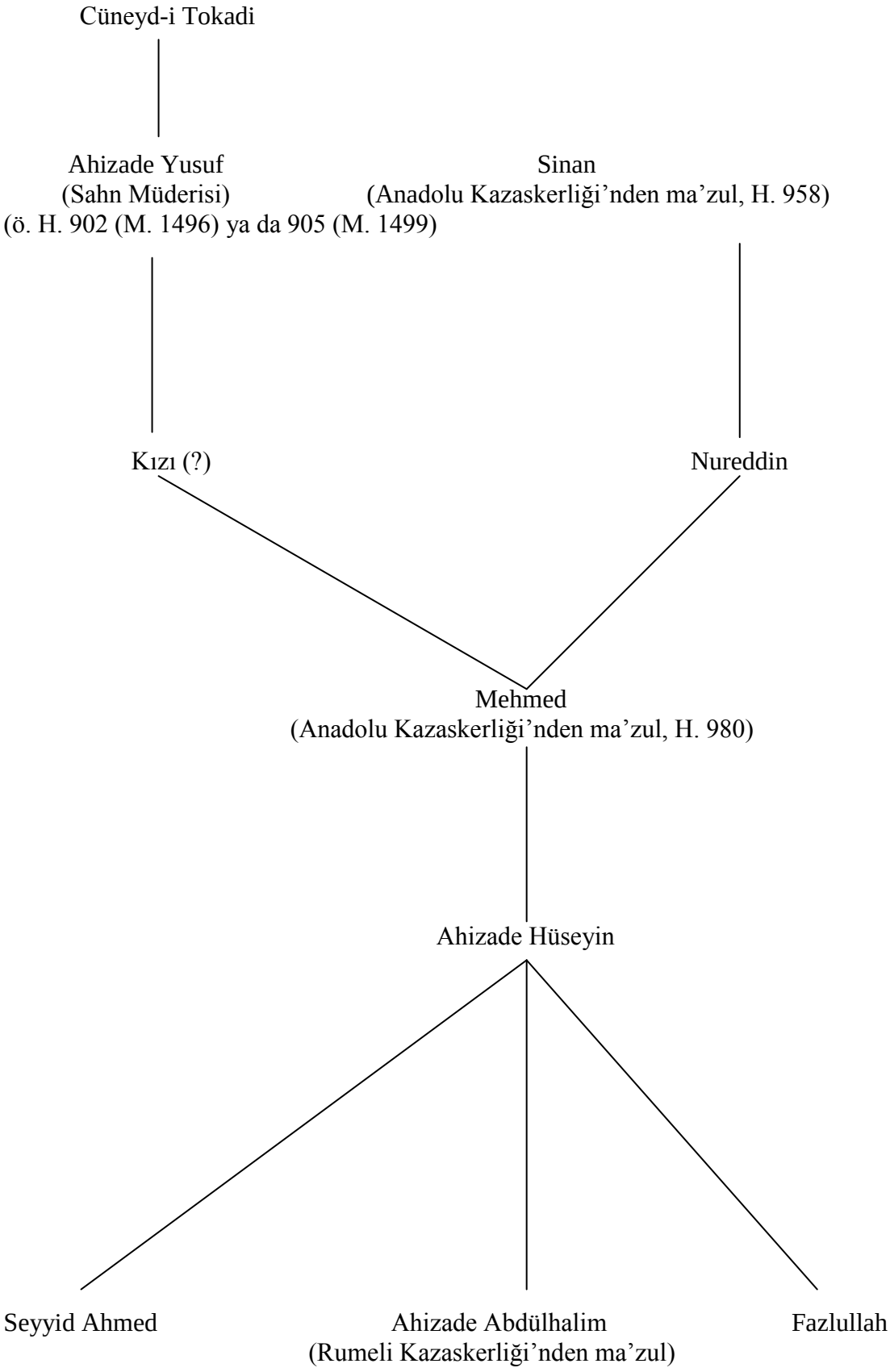

Şecere 1- Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin Aile Şeceresi (1)

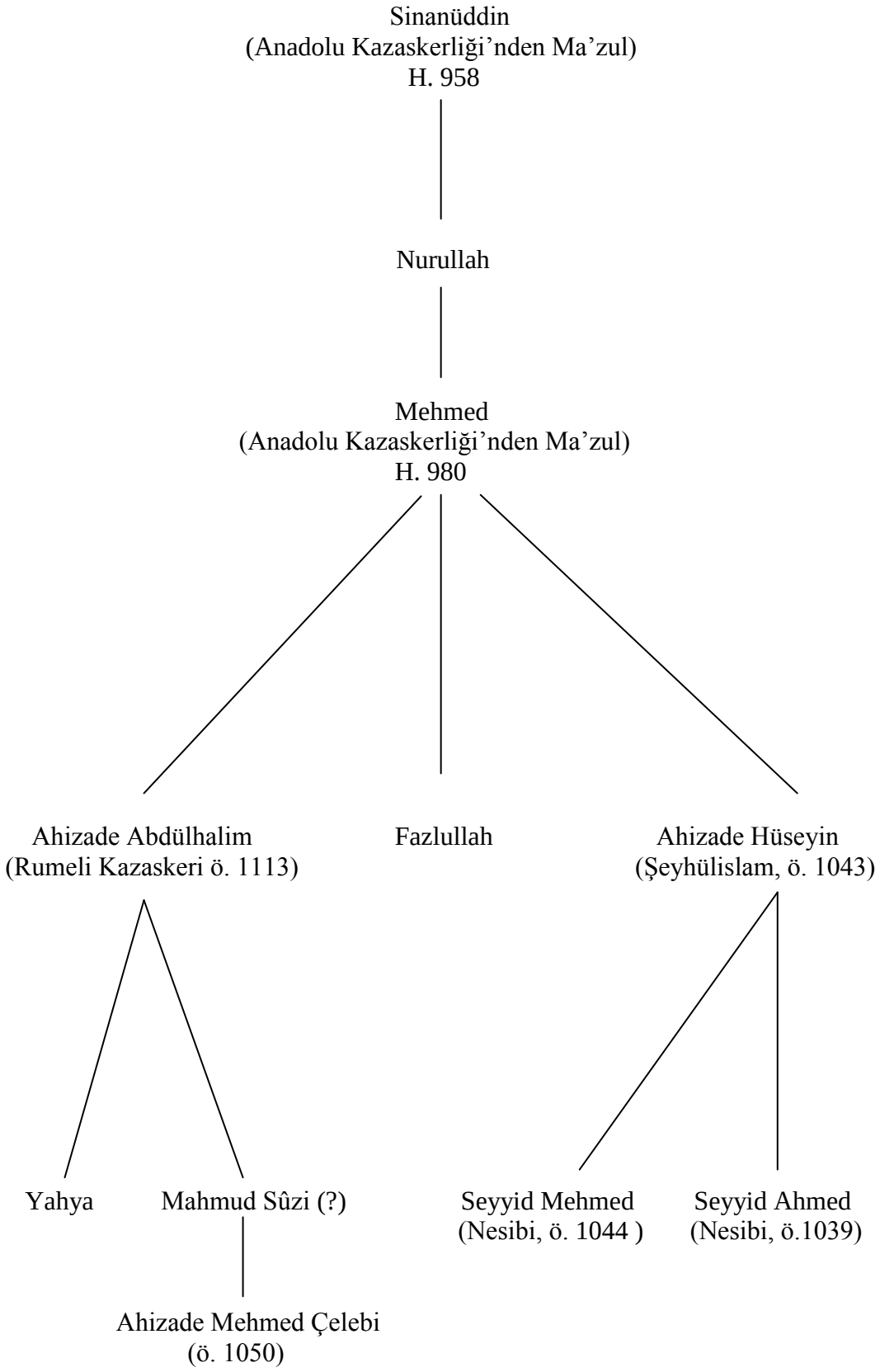

Şecere 2- Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin Aile Şeceresi (2)

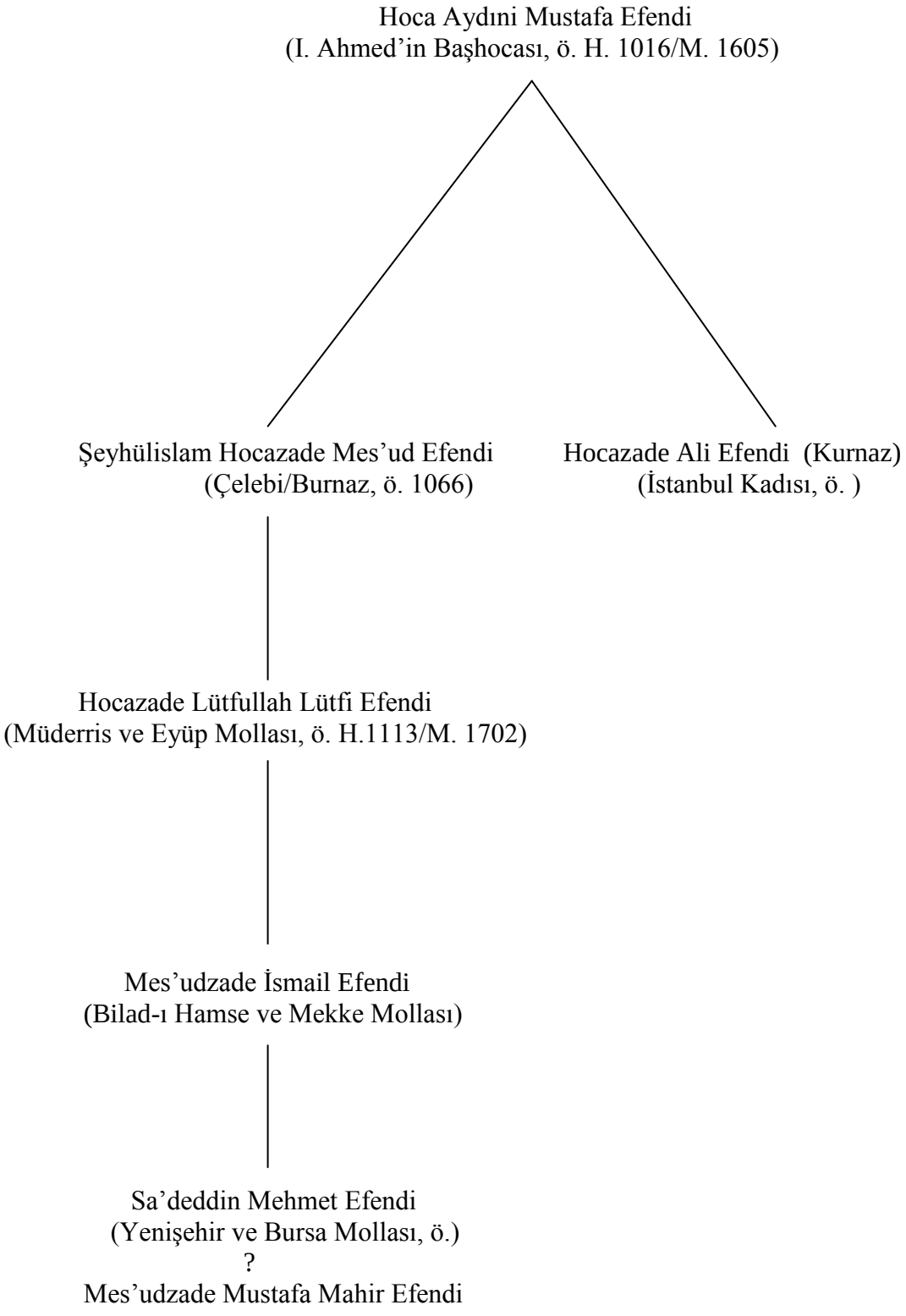

Şecere 3- Hocazade Mes'ud Efendi'nin Aile Şeceresi

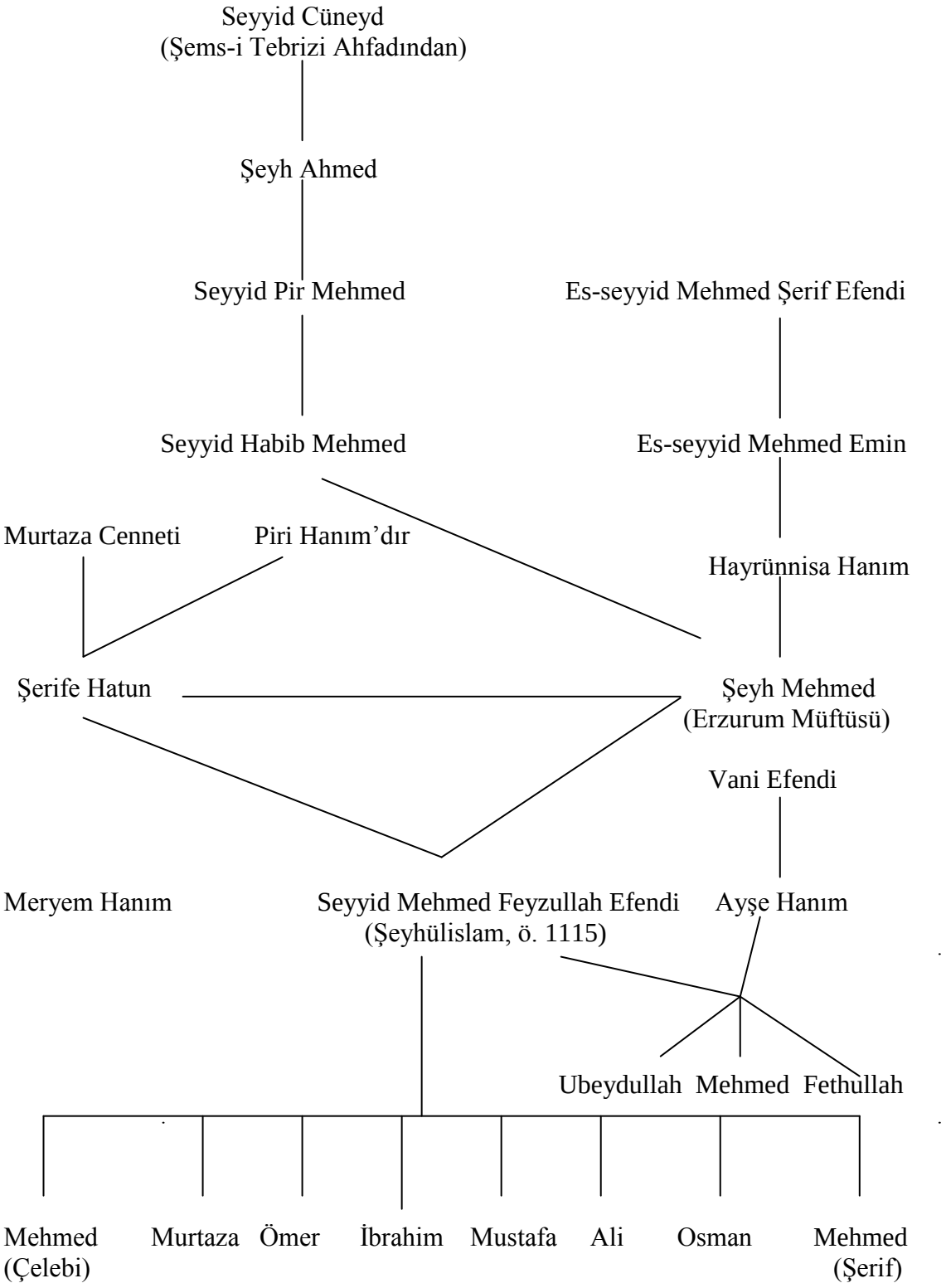

Şecere 4- Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin Aile Şeceresi

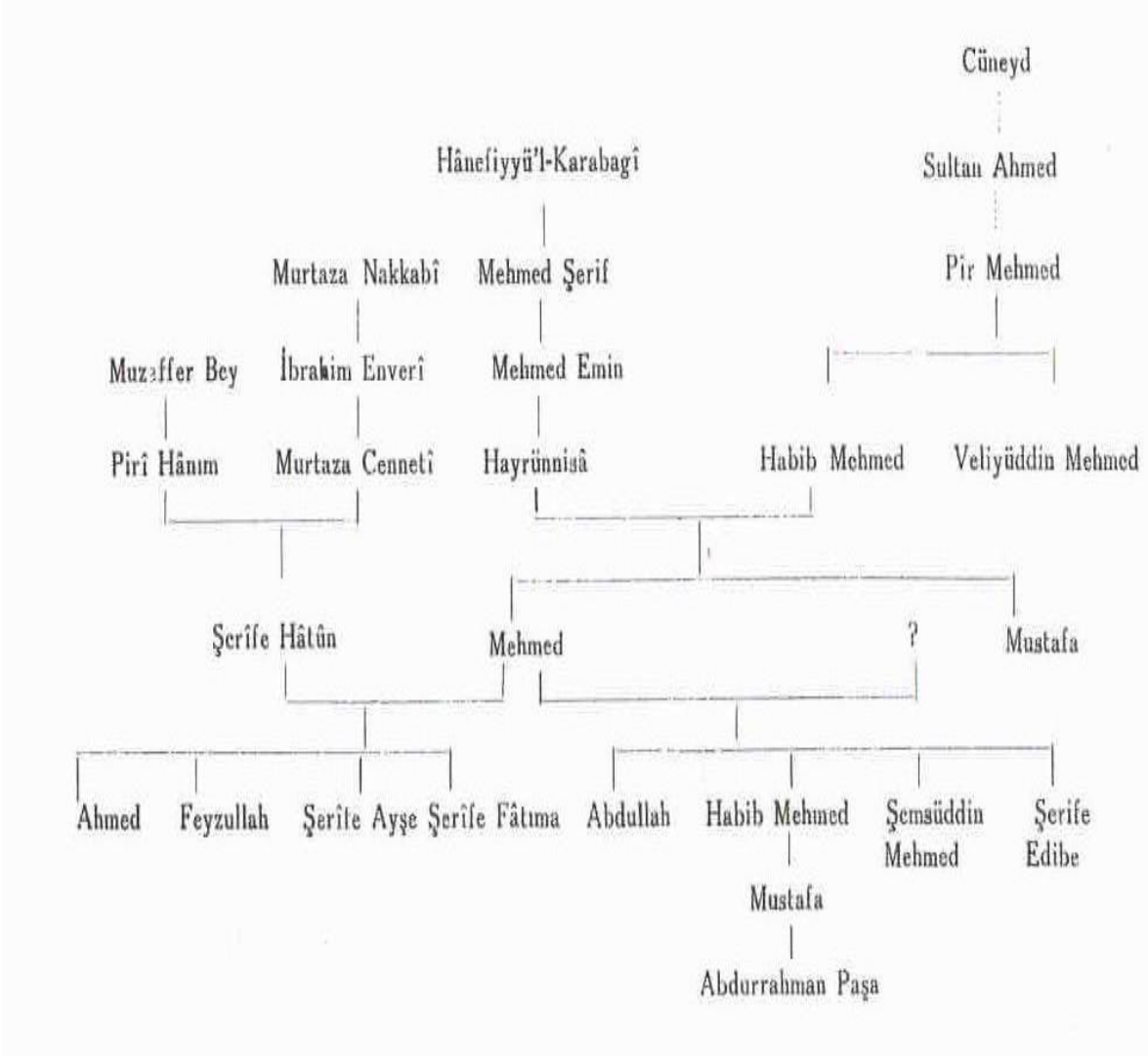

Şecere 5- Seyyid Feyzullah Efendi'nin Nesebi (Derin, a.g.m. (1959), 104)

ÖZGEÇMİŞ

İsmail Katgı 1982 yılında Seydişehir (Konya)'de doğdu. İlk ve Orta öğretim tahsilini burada tamamladı. Antalya Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2008 yılında mezun oldu. Aynı yıl Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. Çeşitli okullarda öğretmenlik yapmıştır. Yayımlanmış çalışmaları bulunmaktadır.

VITAE

İsmail Katgı was born 1982 Seydişehir (Konya). He completed his Primary and secondary education there. Then, he graduated from the department of History of Faculty of Arts and Sciences in Akdeniz University in 2008. During the same year, he began his graduate degree in the Institute of Social Sciences, Department of Modern History in Gaziantep University. He has taught in various schools and he has published studies.